

LA INFLUÈNCIA DEL PENSAMENT DE JOAN
FUSTER EN LES CULTURES POLÍTIQUES DELS
PAÏSOS CATALANS (1960-1992)

Antoni RICO i GARCIA

Per citar o enllaçar aquest document:
Para citar o enlazar este documento:
Use this url to cite or link to this publication:

<http://hdl.handle.net/10803/662561>

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>

Aquesta obra està subjecta a una llicència Creative Commons Reconeixement

Esta obra está bajo una licencia Creative Commons Reconocimiento

This work is licensed under a Creative Commons Attribution licence

UNIVERSITAT DE GIRONA

TESI DOCTORAL

**La influència del pensament de Joan Fuster en les cultures polítiques dels
Països Catalans (1960-1992)**

Antoni Rico i Garcia

2017

UNIVERSITAT DE GIRONA

TESI DOCTORAL

**La influència del pensament de Joan Fuster en les cultures polítiques dels
Països Catalans (1960-1992)**

Antoni Rico i Garcia

2017

«Programa Oficial de Doctorat en Ciències Humanes i de la Cultura»

Dirigida per:

Ferran Archilés Cardona

Tutoritzada per:

Àngel Duarte

Memòria presentada per a optar al títol de doctor per la Universitat de Girona

Publicacions derivades de la tesi:

RICO i GARCIA, A., (Ed.) (2017) *El pensament i l'acció. De Marx a Gramsci en Joan Fuster*, Edicions el Jonc, Lleida. Llibre col·lectiu amb Ferran Archilés, Jaume Lloret, Joaquim Carlos Noguera i Giaime Pala.

RICO i GARCIA, A. (2016) «Del no-res a una primavera bibliogràfica. El valencianisme polític pensat històricament», en *Índice Histórico Español*, núm. 129, Universitat de Barcelona

RICO i GARCIA, A. (2016) «Parlar dels Països Catalans, ara i aquí», dins *Revista Eines*, núm. 26, Països Catalans, ritmes d'un projecte compartit, Fundació Irla, Barcelona.

RICO i GARCIA, A. (2016) «Superar el mite per a arribar al logos», dins *Dossier Consideracions intempestives sobre els Països Catalans*, *Revista L'Espill*, núm 51 (Hivern 2015-2016), València.

RICO i GARCIA, A., (2015) «La persistència de la nació com a construcció», ressenya del llibre ARCHILÉS, F. (2015) *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Editorial Afers i Universitat de València, Catarroja, dins *Revista L'Espill* núm. 49 (Primavera 2015), València

RICO i GARCIA, A. (2015) «El País Valencià: de la identitat pròpia a la construcció de la comuna», dins *Apunts des del sud sobre el procés sobiranista*, Caliu Espai Editorial, València

RICO, A. i TROBAT, A-Ll. (2014/15) «Josep Vicent Marqués: un referent oblidat i necessari», dins *La Directa*, núm. 375, del 23/12 de 2014 al 12/1 de 2015, pàg. 26-27

RICO i GARCIA, A., (2014) «D'esquerres i valencianistes. Els casos de l'EUPV i l'AEPV durant la transició (1977-1982)», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm 79, *De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Ed. Afers, Catarroja

RICO i GARCIA, A., (2014) «La història al servei de la nació?», dins *Revista L'Espill* núm. 45, hivern 2013/14, Ed. PUV i Tres i Quatre, València

RICO i GARCIA, A., (2013) *No tots els mals vénen d'Almansa. Una revisió crítica de la construcció dels Països Catalans*, Edicions el Jonc, Lleida

RICO i GARCIA, A., (2012) «Entre l'essència i l'opinió. El paper de la història en l'obra de Joan Fuster», dins *Eines* hivern de 2012, Fundació Josep Irla, Barcelona

RICO i GARCIA, A., (2012) «Nosaltres, els valencians i la seua influència en l'ideari dels partits polítics (1962-1977)», dins Revista Afers. Fulls de recerca i pensament, núm 71/72 *Nosaltres els valencians 50 anys després*, Ed. Afers, Catarroja

RICO i GARCIA, A., (2010) Ressenya a la revista Afers del llibre *Vida amunt i nacions amunt. Pensar el País València en temps de globalització*, dins Revista Afers. Fulls de recerca i pensament, núm. 65, Ed. Afers, Catarroja

RICO i GARCIA, A., (2010) «El diàleg inacabat entre Vicens Vives i Joan Fuster» dins Revista L'Espill núm. 34, primavera 2010, Ed. PUV i Tres i Quatre, València

RICO i GARCIA, A., (2010) «Nació i transició. El cas valencià vist des del Principat», dins Revista Afers. Fulls de recerca i pensament, núm. 67, Ed. Afers, Catarroja

RICO i GARCIA, A., (2009) «Cròniques del passat: Joan Fuster i la Novelda de 1960», Betània núm. 56, Ajuntament de Novelda, Novelda

RICO i GARCIA, A., (2009) «País, identitat i nació en l'obra de Joan Fuster: el cas de les terres del Vinalopó», Revista del Vinalopó 12, ed. Centre d'Estudis Locals del Vinalopó, Petrer

«Una bona influència no existeix, mister Gray. Tota influència és immoral; immoral des del punt de vista científic. (...) Perquè influir damunt d'una persona és donar-li el propi esperit. Ja no pensarà amb els pensaments naturals, ni s'abrandarà amb les seves pròpies passions. Les seues virtuts no seran seues en realitat. Els seus pecats -si aquesta cosa existeix- són manlevats. Esdevé un tornaveu de la música de qualsevol altra persona, un actor d'un paper que no ha estat pas escrit per ell. L'objecte de la vida és el desenrotllament propi».

Oscar Wilde, *El retrat de Dorian Gray*

«La importància de Fuster en matèria política no és que ens diguera què havíem de pensar, sinó en què havíem de pensar».

Manuel Alcaraz

0. Resum, resumen, abstract	8
1. Introducció	10
2. Objectius	15
3. Conclusions generals	19
4. Metodologia	26
5. Discussió i resultats	30
La «cultura política» com a concepte i paradigma interpretatiu	30
El paradigma nacional fusterià	37
Què i qui és fusterià.....	37
Examinant Fuster: principals eixos teòrics de la narració nacional fusteriana...	51
L'intel·lectual i el seu radi d'influència personal i professional	57
Els «tertulians»	63
Els «apadrinats»	68
Els «intel·lectuals»	76
Els «polítics»	86
BLOC I. Dels anys seixanta a les primeres eleccions postfranquistes (1960-1977).	
Referent com a intel·lectual total	105
Les cultures polítiques «nacionalistes» durant la dictadura	111
Contra Vicens i Torre: dues visions dels països i del país	111
El neovalencianisme.....	113
El «Mosca» i els inicis del moviment polític.....	118
El PSV o la fàbrica de quadres del neovalencianisme.....	123
Els agermanats: crítiques des d'un valencianisme marxista	131
El PSPV o el darrer intent d'un socialisme valencianista	139
La UDPV i el valencianisme democratacristià	154
El catalanisme històric	158
La influència de Fuster en el mallorquinisme	170
Josep Melià, Els mallorquins i s'Arracó	172
El «neomallorquinisme» polític: el GASi i el PSI.....	176
L'independentisme català: del FNC al PSAN	180
L'esquerra federalista	190
El comunisme: els casos del PCE i el PSUC.....	197

«Els socialismes»: la socialdemocràcia més enllà del PSOE	223
L'esquerra radical o revolucionària	230
El règim, Fuster i la dreta democràtica	237
Nosaltres, els antifusterians	238
De l'antifranquisme a l'aliança amb els hereus del règim	245
De l'Estatut d'Elx al del Consell: preludi d'una transició convulsa	257
BLOC II. Temps de canvis: la complexa transició (1977-1982). Referent com a intel·lectual conjuntural	264
De la primera línia a la trinxera cultural: el Fuster de la Transició	274
«Fuster, per a escriure, necessita un enemic»: articles, entrevistes i papers d'urgència.....	280
Discursos, manifestos i homenatges.....	290
15 de juny de 1977: unes eleccions transcendentals	318
El relat fusterià en les cultures polítiques de la transició	343
Les propostes nacionalistes durant la transició	343
El catalanisme: autocentrament, prudència i no ingerència.....	344
El «fracàs» de no alçar ni un gat pel «rabo».....	360
L'intent transversal de Burguera: el PNPV	363
AEPV i EUPV: el reagrupament del valencianisme d'esquerres	372
Els inicis de Joan Francesc Mira com a intel·lectual referent	384
ACPV: entre la cultura i la mobilització política	388
El mallorquinisme.....	395
El Partit Socialista de Mallorca	396
L'independentisme i els Països Catalans.....	402
El PSAN: del pal de paller a la divisió	403
Entre escissions i plataformes electorals: el BEAN i Nacionalistes d'esquerra..	408
L'esquerra espanyola i l'adaptació del discurs fusterià als seus programes ..	414
El socialisme unificat en el PSOE.....	420
El PSPV-PSOE: de «l'opressió nacional» a «la realitat invertibrada»	426
La metamorfosi d'Ernest Lluch.....	440
Hibernació, tensió i depuració: els comunistes i el debat identitari	447
PSUC: de la hibernació a l' <i>esfumatto</i> dels Països Catalans	449

PCPV: de la «valencianització» a la depuració	458
L'esquerra extraparlamentària	476
Un catedràtic de dret, una «Reyna» i un color: el blau	479
Albiñana, Fuster i el Consell Preautonòmic	497
L'empremta fusteriana en els estatuts d'autonomia	508
De Núria a Sau: l'Estatut de Catalunya	509
El difícil camí de l'Estatut valencià	512
Entre Catalunya i la «Comunitat Valenciana»: l'Estatut de les Illes Balears....	523
BLOC III. Deu anys d'autonomia i democràcia (1982-1992). Referent com a intel·lectual consagrat: del púlpit a l'esmena	525
El darrer Fuster	533
Un silenci consagrat entre conferències, premis i llibres	534
Un refugi: la Universitat.....	551
Un santuari: el núm. 10 del carrer Sant Josep de Sueca.....	555
Una posteritat d'entrevistes	556
El fusterianisme en les cultures polítiques valencianes	562
El valencianisme: evolució, pervivències i terceres vies	564
Unitat del Poble Valencià com a síntesi política.....	579
PSPV-PSOE i PCPV: el valencianisme que els quedà.....	590
PSPV-PSOE: L'empremta de Fuster en els primers governs autonòmics	591
Del PCPV a l'EUPV: la desorientació dels vuitanta	607
La dreta i la consolidació del blaverisme	609
Les restes del fusterianisme Sènia amunt i mar enllà	614
«Països Catalans» i catalanisme: entre l'abandó i les postures de màxims	614
Els nacionalistes: del pujolisme a la renovada ERC.....	621
El catalanisme del PSC i el PSUC/ICV	628
L'independentisme dels anys vuitanta	636
El nacionalisme a les Illes en l'etapa autonòmica.....	643
Fusterianisme i autonomia a Catalunya i les Illes	646
6. Bibliografia i fonts	651

Resum

Joan Fuster va ser un dels intel·lectuals més importants de les lletres catalanes el segle passat. El seu pensament nacional i la construcció d'una identitat valenciana alternativa a l'existent, fou central durant la dècada dels seixanta i setanta per a les diferents cultures polítiques valencianes. Igualment, la proposta nacional dels «Països Catalans» que teoritzà i defensà, va obligar les cultures polítiques de Catalunya i les Illes a modificar els seus plantejaments nacionals. Tot l'espectre de l'antifranquisme, des de l'esquerra al nacionalisme passant per la dreta liberal, es veieren interpel·lats per la proposta fusteriana. Amb la transició, però, els esdeveniments anaren arraconant a intel·lectuals i propostes polítiques com la fusteriana. La consolidació de la democràcia i l'Estat de les autonomies acabà per mostrar que plantejaments nacionals com el fusterianisme no encaixaven en el nou règim.

Resumen

Joan Fuster fue uno de los intelectuales más importantes de las letras catalanas el siglo pasado. Su pensamiento nacional y la construcción de una identidad valenciana alternativa a la existente, fue central durante la década de los sesenta y setenta para las diferentes culturas políticas valencianas. Igualmente, la propuesta nacional de los «Països Catalans» que teorizó y defendió, obligó las culturas políticas de Cataluña y las Islas a modificar sus planteamientos nacionales. Todo el espectro del antifranquismo, desde la izquierda al nacionalismo pasando por la derecha liberal, se vieron interpelados por la propuesta fusteriana. Durante la transición, sin embargo, los acontecimientos fueron apartando a intelectuales y planteamientos políticos como el fusteriano. La consolidación de la democracia y el Estado de las autonomías acabó por mostrar que planteamientos nacionales como el fusterianismo no encajaban en el nuevo régimen.

Abstract

Joan Fuster was one of the most prominent intellectuals of the Catalan Letters in the last century. His national thought and the construction of a Valencian identity which was an alternative to the existing one, was central during the sixties and seventies for the different Valencian political cultures. Furthermore, the national proposal for the

«Catalan countries» which he theorized and defended, obliged the political cultures in Catalonia and the Balearic Islands to modify their national approaches. The whole spectre of the opposition to Franco, from the left to the nationalism passing through the liberal right, were interpellated by Fuster's proposal. Nevertheless, with the transition, the events put away intellectuals and political proposals such as the one Fuster propounded. The consolidation of democracy and the country's political state of autonomies eventually showed that national initiatives such as the ones Fuster conceived did not fit in the new regime.

1. Introducció

El setembre de 1997 qui escriu aquestes línies tot just acabava de fer la selectivitat. Tenia 18 anys i em disposava a fer el pas de l'institut a la universitat. Aquell any, el professor de valencià, un home d'Algemesí de nom Miquel de qui guarde un gran record com a alumne, ens havia fet llegir fragments d'un llibre titulat *Nosaltres, els valencians* i també algun que altre article del seu autor: Joan Fuster i Ortells. Quan et trobes en plena adolescència tot t'impacta amb més força del que seria habitual en altres edats. El 14 de setembre d'aquell mateix any, el diari *El País* titulava en les seues pàgines a la «Comunidad Valenciana» que un grup de desconeguts «*Profanan la tumba de Joan Fuster, el padre del nacionalismo valenciano*». Aquest fet també em va impactar, potser més que allò que havia llegit en els textos de Fuster. Qui podia fer una cosa així contra un escriptor? Què els havia fet aquest escriptor per arribar a profanar la seua tomba? Era evident que Fuster no era un simple escriptor, ni pel que deia ni pel que simbolitzava per una i altra part de la societat valenciana. Amb els anys vaig seguir llegint Fuster i, sobretot, entenent-lo. La comprensió, però, va venir més per la feina d'aquells que havien treballat l'obra de Fuster que pels meus coneixements i interpretacions particulars. I, és clar, els dubtes anaren sorgint especialment al voltant d'una pregunta molt concreta: quina influència real havien tingut les teories de Joan Fuster en la societat valenciana?

Pel que fa a mi, a pesar de tota la meua aparença d'intel·lectual pur, també estic tocat del mal celtibèric d'arreglar el país. Massa que ho saps. Tant, que ja comence a estar una mica fart que la clientela em considere més «polític» que «literat». En això sí que pateix la meua vanitat. El Pla ha perpetrat un «homenot» en aquest sentit. I he hagut de fer tots els paperets de l'auca: des d'adoctrinar criatures a parlamentar amb «jeriflates», des d'escriure pamflets a *Nosaltres, els valencians*. No tinc la menor intenció de passar pel que no sóc, i el fet de no tenir «seguidors» ni de ser «líder», sinó simplement allò que diuen «autoritat moral», em fa més còmodes les operacions. Ara bé: a l'hora de mesurar l'eficàcia no em puc queixar.

(...) Sóc tot el contrari d'un home d'acció –bé que tinga amics, encantadors, que creuen que sí, que sóc un home d'acció. No ho sóc, dic. Tinc un alt concepte de la comoditat, i estic disposat a conservar la meua a base dels majors sacrificis (sacrificis còmodes s'entén). La meua repugnància per l'heroisme també és òbvia. Amb aquestes condicions personals, resulta evident que no tinc pasta de líder, ni de diplomàtic, ni de president de res –ni tan sols de concejal. Però, vaja, dins les meues limitacions encara puc fer alguna cosa. I pense que la cosa que jo, i gent com jo –per exemple, tu

(perquè, no t'enganyes, tu ets tan poc home d'acció com jo)-, podem fer, en uns moments com els que vivim, és, més o menys, crear «consciència». La fórmula és pretensiosa: demane les excuses corresponents. Per «crear consciència» entenc qualsevol mena de labor que tendisca a situar els nostres compatricis davant els termes exactes dels problemes col·lectius. Jo no sé si aquesta «activitat» –mera irradiació d'influència intel·lectual, si vols –és complementària o contradictòria de l'activitat que realitza el polític professional. Però estic segur que, hic et nunc, és més útil. No m'atreviré a dir que més «urgent», sí més útil. (FUSTER, 2003b: 73-74)

Fragment d'una carta de Joan Fuster a Vicent Ventura, 30 d'agost de 1962

Les paraules de Fuster al seu amic Vicent Ventura il·lustren clarament la imatge que el suecà va tenir d'ell mateix respecte a la seua influència en la política. Ara bé, respon a la realitat aquesta autoimatge o és simplement una il·lusió de l'esperit, del seu esperit, i en realitat Fuster va tenir més importància de la que ell mateix pensava? O potser, la importància de Fuster en una generació, una societat, en unes cultures polítiques no va ser tan gran com molts pensaven en la dècada dels seixanta i setanta? En part, aquestes són dues de les preguntes centrals de la present tesi.

A finals de la dècada dels seixanta, però, trobem que Fuster és plenament conscient que el seu paper, si més no en l'oposició antifranquista valenciana, va més enllà de ser una «autoritat moral»¹. En una entrevista concedida a Sergio Vilar per al seu llibre *La oposición a la dictadura. Protagonistas de la España democrática*, Fuster valorava d'aquesta manera el seu paper:

Yo no me creo dotado, ni tengo ganas ni creo que sea misión mía el dedicarme a la política activa. Si, hasta ahora he hecho algo que puede parecerse a la política, sobre todo porque aquí no había nadie que la hiciese, en la línea que yo creía que se tenía que hacer. Ahora que ya hay más gente dispuesta a eso, yo ya me desentiendo de muchas cosas. Y aunque hago un poco el papel de «padre de la patria», ya no es lo mismo del principio. Pero no, no tengo la menor vocación. El hombre político ha de tener unas

¹ Tal com es pot comprovar en la correspondència de Fuster, la seua referencialitat com a intel·lectual fou total. L'Associació de Familiars i Amics dels Presos Polítics, per exemple, va enviar-li diverses cartes demanant la seua col·laboració en les tasques que realitzaven (consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

condiciones personales muy distintas a las mías. Yo soy quizá demasiado corrosivo, demasiado intelectual... Mientras tanto, claro, hay que hacer cosas y colaboro para que las hagan otros; creo que mi preocupación por la vida pública siempre será la misma y que en cada momento haré lo que sea aconsejable (VILAR, 1976: 331).

És a dir, sis anys després de la publicació de les seues obres políticament més emblemàtiques, Fuster ja considerava que existia al País Valencià un grup de gent capaç de tirar endavant propostes polítiques que estaven en la línia del que ell proposava, cosa que no passava a principis de la mateixa dècada. Això el permetia mantenir una posició de «pare de la pàtria» que, al cap i a la fi, era molt més còmoda que no pas la del militant polític estricte d'un partit que ha de prendre decisions. Més còmoda però, segurament, amb una major responsabilitat social. De fet, aquest és el paper que va jugar Fuster la resta de la seua vida, sempre tenint com a premissa bàsica fer tot allò que ell entenia que era «*aconsejable*». Aquesta reflexió potser ens ajuda a entendre el paper que Fuster jugà en els diferents moments històrics. Ens ajuda a explicar perquè el suecà va tenir un paper de «pare de la pàtria» durant els seixanta i principis dels setanta, un paper d'intel·lectual activista i compromès durant la transició i, finalment, un paper de tòtem cansat, avorrit i retirat de la primera línia en els vuitanta.

Des que l'any 1992 va morir Joan Fuster, s'ha escrit, i molt, sobre el seu pensament i obra. De fet, ja abans de la seua mort, trobem llibres sobre el pensament del suecà, tant de caràcter apologètic (IBORRA, 1982) com també de crítica als seus plantejaments nacionals, no tant en els aspectes històrics o acadèmics, que també, sinó més aviat polític (MOLLÀ i MIRA, 1986; COLOMER, COMPANYY, FRANCH i NADAL, 1988). Fuster és fonamental per a entendre la idea dels Països Catalans i el desenvolupament d'aquesta els darrers cinquanta anys. Fuster, a més, és clau per a entendre l'evolució teòrica del catalanisme i el mallorquinisme, però sobretot del valencianisme polític fins l'actualitat. No hi ha, segurament, un pensador valencià contemporani sobre el que s'haja escrit més. Però, és clar, quina influència real ha tingut el pensament fusterià en la societat valenciana i de la resta dels Països Catalans? Joan Francesc Mira fa la següent afirmació: «Aquelles elits ideològiques que van formar-se embrionàriament als 60, han condicionat una part de l'elit política, i s'han convertit en l'elit intel·lectual més activa, doncs» (PONS, 2009: 108). És tan rotund això que afirma

Mira? En part sí i en part no tant, si més no com a Fuster i als seus seguidors hauria agradat. Part d'aquells joves, i no tan joves, que es van formar al costat del suecà, quan arribaren a ocupar quotes importants de poder en els diferents partits valencians, no acabaren d'aconseguir establir el programa de «recuperació» nacional fusterià, com a element irrenunciable. Això vol dir que no van aconseguir res? No és això el que estem dient, tot el contrari de fet: el País Valencià actual, o la mateixa idea dels Països Catalans, no es trobarien en el punt que es troben ara de no haver estat per l'aportació de Fuster com també per la dels seus seguidors. Al cap i a la fi, algú pot dir que ens trobem davant de l'etern debat del got mig ple o mig buit. El que és evident és que en l'actualitat trobem molts elements derivats de les reflexions fusterianes en partits polítics d'esquerres, nacionalistes, sindicats, moviments socials i culturals o la universitat. Unes empremtes que, tot i ser importants en determinats àmbits, no han acabat de donar com a fruit el que Fuster tant anhelava: la construcció dels Països Catalans com a projecte nacional. En 2002, deu anys després del traspàs de Fuster, el castellanenc Vicent Pitarch afirmava que «ningú no podrà ignorar l'empremta que ha deixat dins la política valenciana el pas de Fuster entre nosaltres. Com a punt de referència, si més no, ben sovint esdevé clarament indefugible. Pel cap baix, ha estat el toc d'atenció decisiu que ha fet desvetllar la consciència valenciana davant abundants qüestions que manteníem en letargia absoluta. Tot i això, els ritmes que ara mateix manté el procés de desalineació dels valencians no queda clar que responguen a les expectatives que podia preveure Fuster. Comptat i debatut, el projecte nacional de país que aquest ens va llegar sembla que s'haja reduït a una incidència gairebé imperceptible damunt la política valenciana oficial de les darreres dècades. Ara: si a nivell institucional els rèdits són escassos, haurem de reconèixer que en l'àmbit civil la doctrina de Fuster ha produït un impacte formidable, que encara no ha analitzat ningú però que sembla consistent i engrescador. (...) No oblidem que, l'esperança d'un futur digne per a aquest país, Fuster l'havia dipositada en la xarxa cívica, més que no pas en la institucional» (PITARCH, 2002: 501-502). És evident que ningú pot ignorar, com diu Pitarch, l'empremta de Fuster en el País Valencià. Però en la resta dels Països Catalans? La resposta és que sí que s'ha pogut ignorar la seua empremta. Si bé és cert que la seua influència, com veurem al llarg d'aquest treball, no fou igual de constant en tots els territoris, també ho és que la producció bibliogràfica o documental sí que l'ha ignorat. Exemple d'això, entre molts d'altres que podríem posar, és el volum redactat per Borja de Riquer i J.B. Culla d'*Història de Catalunya. El franquisme i la transició democràtica* on en l'apartat «La

cultura a la Catalunya dels anys seixanta» no s'esmenta Fuster en cap moment en tant que referent intel·lectual (tret de l'esment que es fa per haver estat guardonat amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes d'Òmnium) tot i que el suecà surt en una de les fotos que l'il·lustren (DDAA, 1989). Si no volem anar a finals dels vuitanta podem esmentar el llibre de Montserrat Guibernau *Nacionalisme català. Franquisme, transició i democràcia* publicat en 2002 on no s'esmenta Fuster en cap moment, ni tan sols a la bibliografia. I si volem un exemple més recent podem citar el documental que en 2012 va emetre el programa «Sense ficció» de TV3 sobre els 50 anys de la creació d'Òmnium Cultural. Durant tot el reportatge no es cita en cap moment la figura de Fuster tot i que aquest surt constantment en gran part de les imatges de les diferents etapes de la història de l'entitat cultural. L'omnipresència que Fuster va tenir en la societat catalana durant els seixanta i setanta ha desaparegut totalment del relat posterior sobre l'època.

I malgrat tots els *malgrats*, la discussió sobre el fracàs o l'èxit de la proposta de Fuster continua de plena vigència, si més no en determinats àmbits acadèmics i polítics, especialment valencians. El 2012, cinquantè aniversari del seu llibre *Nosaltres, els valencians*, ha estat un bon exemple de com el debat al voltant de les idees i propostes de Fuster no està encara tancat. I això és influir.

No voldria acabar aquesta petita presentació de la tesi sense donar les gràcies a aquelles persones que l'han feta possible. En primer lloc a tots aquells que m'han ajudat amb el seu testimoni o ajuda material. En aquest sentit, la col·laboració de tots els entrevistats i, especialment, de Gustau Muñoz i Vicent Pitarch, ha estat fonamental. En segon lloc, gràcies al meu tutor Àngel Duarte i de forma molt especial al meu director: Ferran Archilés. Sense l'ajuda i el suport de Ferran aquest treball no hauria estat possible. Finalment, i com no podria ser d'altra manera, un agraïment des dels sentiments als autèntics damnificats de tota tesi doctoral: la família. I sobretot a l'Anna i en Martí per la seua paciència, que no és poca cosa.

2. Objectius

Joan Fuster va ser durant molts anys una de les persones més influents en els relats dels nacionalismes als Països Catalans. Des del País Valencià, fou l'encarregat de construir un relat nacionalista durant les dècades dels cinquanta i seixanta del segle XX que va acabar influent, en diferents formes i graus, tant en les diverses cultures polítiques com, també, en determinats sectors socials i culturals. La tesi pretén estudiar com van rebre les diferents cultures polítiques el discurs fusterià, quines relacions es van establir entre l'intel·lectual de Sueca i els principals partits polítics i, sobretot, veure com aquesta influència va passar per diferents etapes de major i menor recepció, moltes vegades degut a factors polítics aliens a les mateixes ideologies i al debat teòric: dictadura, transició i primers anys de democràcia i estat de les autonomies. Malgrat que en el títol del treball fem referència a les cultures polítiques de forma àmplia, en realitat el nostre treball s'ha centrat principalment en el discurs d'aquestes. Abastir cadascuna de les cultures polítiques en el seu conjunt, especialment a partir de l'adveniment de la democràcia, seria una tasca de dimensions que sobrepassen la capacitat d'una tesi com aquesta que té un marc territorial tan ampli. Per a fer-ho hauríem d'analitzar en profunditat resultats electorals, programes, estudiar la relació entre aquests i la praxi institucional, entre d'altres. És a dir, caldrien moltíssimes més pàgines i anys de treball. És per això que alguns dels apartats, sobretot el tercer bloc, pretenen ser més una aproximació i inici d'estudi que no un tancament del tema.

Per tant, sense entrar a fons en tots aquells elements que configuren una cultura política, centrarem la nostra anàlisi en el discurs entès com a conjunt o sistema d'idees que els partits i intel·lectuals representants de cada cultura política anaren construint i difonent públicament en cada etapa estudiada. Les hipòtesis o preguntes que ens serveixen com a inici del treball parteixen de diferents supòsits. Per una banda, intentarem respondre la pregunta «en quines cultures polítiques i partits va tenir el discurs i proposta de Joan Fuster una major recepció?» Per altre costat, també intentarem respondre la pregunta «Per què Fuster va tenir una major influència en determinades cultures polítiques i no tanta en d'altres?» També cal que ens preguntem «quina importància van tenir en la recepció del discurs fusterià la militància en determinats partits de persones properes o fins i tot amigues del pensador de Sueca?».

A partir de la resposta d'aquestes preguntes, volem analitzar com el discurs dels partits va anar incorporant, mica en mica, determinades propostes derivades clarament del pensament de Fuster i com d'altres, segurament pels esdeveniments polítics que es vivien o bé per ser considerades com a massa maximalistes, van acabar no sent assumides. És per això que en el plànol acadèmic, aquest treball s'enquadra dins del que podríem anomenar història cultural i, tenint present això, ja advertim que els aspectes narratius tindran un pes important, superant en alguns casos les preguntes que inicien la investigació.

Aquesta tesi doctoral, doncs, pretén analitzar a partir de quatre paradigmes epistemològics, un període de la història molt concret: 1960-1992. En primer lloc, un de caràcter més general i treballat per les ciències socials de manera àmplia les darreres dècades: el concepte de cultura/es política/ques. El segon, més concret, el paradigma interpretatiu que l'escriptor Joan Fuster va desenvolupar al voltant de la seua idea de nació i, més concretament, el que va anomenar «Països Catalans» com a projecte nacional per a catalans, valencians i illencs. Una tercera idea que treballarem és la d'intel·lectual. Aquest tercer element, però, tot i que no tindrà un apartat exclusiu i una anàlisi profunda, certament és fonamental per a poder entendre el paper de Fuster com a referent polític i cultural². Finalment, el quart element i segurament el més important és l'anàlisi de les idees de Fuster en la història. És a dir, a partir d'una anàlisi marcadament constructivista que vol superar la clàssica «història *de* les idees» i substituir-la per «les idees *en* la història», pretenem estudiar el paper del pensament de Fuster en la història. En aquest sentit la contextualització històrica serà un element fonamental del nostre treball. No es tracta, doncs, tant d'explicar o d'escriure que va dir Fuster sinó quin

² En aquest sentit la nostra anàlisi es farà fonamentalment a partir de dos treballs que han tractat el tema per a l'àmbit català i espanyol. El primer és el que el 1982 va publicar Francesc Mercadé amb el títol de *Cataluña: intelectuales políticos y cuestión nacional*. Per una qüestió cronològica, certament el llibre de Mercadé ens serà d'utilitat també com a font primària. Per la correspondència de Fuster sabem que Mercadé es va posar en contacte amb el suecà demanant-li una entrevista i la seua participació en el projecte a partir d'una entrevista. No coneixem si Fuster va respondre la demanda (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya), però el cert és que no participà del projecte si més no del resultat final que seria el llibre de Mercadé. Per altra banda, tindrem com a referència en tot moment el llibre de Juan Pecourt *Los intelectuales y la transición política. Un estudio del campo de las revistas políticas en España* (2008). Aquest darrer és, probablement, el treball més complet i interessant que s'ha fet sobre el tema per al període cronològic que estem analitzant.

impacte va tenir allò que escriví i digué. No hi ha altra manera d'entendre qualsevol pensament històric que no passe per la comprensió del seu context històric previ i posterior. En definitiva, per a poder entendre qualsevol corpus teòric cal comprendre el context que el determina i la posterior repercussió social i política.

Com ja he comentat, Fuster és un dels intel·lectuals valencians sobre qui més s'ha escrit les darreres dècades. Aquesta tesi, doncs, no parteix de zero. És per això que l'hem d'entendre com un estudi més sobre l'intel·lectual de Sueca i incloure-la dins les desenes de treballs que s'han fet al voltant de la seua figura. Tot i així, el treball vol aportar nous elements a la discussió que mai abans havien estat tractats amb tanta profunditat. Joan Fuster va ser considerat durant els anys seixanta i setanta una de les persones més influents en l'opinió pública valenciana i, també, en l'àrea dels Països Catalans. La seua influència es va desenvolupar des de diferents àmbits, però especialment per la seua aportació amb articles de premsa i revistes, la participació en tribunals de importants premis literaris, l'elaboració d'estudis a partir dels quals diferents investigadors de les diverses branques socials van iniciar les seues línies de recerca, entre d'altres. Aquesta influència es va veure reflectida amb una mena d'omnipresència de Fuster durant els anys de la Transició, especialment en tots els actes dels partits d'esquerres i nacionalistes valencians. Tot i així, la gran majoria de treballs i articles que el pensament de Fuster ha generat han girat al voltant de l'anàlisi d'aquest i no tant de la influència que aquest va tenir. El més destacat és la recerca realitzada per l'historiador valencià i professor de la Universitat de València Ferran Archilés que s'ha materialitzat en el llibre *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana* (2012). No vol dir que no s'haja fet res al respecte, però les dades que trobem en estudis sobre les diferents cultures polítiques, o més concretament sobre els partits que les representen, es troben únicament centrats en aquests partits i, per tant, no trobem des de l'aparició del llibre de Josep Maria Colomer *Espanyolisme i Catalanisme: la idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)* (1983) cap anàlisi general que tracte en conjunt les diferents cultures polítiques pel que fa al seu discurs nacional en el qual, d'una manera o altra, Fuster ha tingut un paper important. Sobre els partits polítics concrets, trobem en els estudis actuals de Giaime Pala sobre el PSUC algunes referències a Joan Fuster i la seua influència en els comunistes catalans (PALA, 2011; PALA, 2016). Per altra banda, els historiadors valencians Lluís Bernat Prats i Joan Martí han treballat l'evolució dels partits polítics que podem considerar

com a neovalencianistes sorgits, precisament, sota la influència directa de Fuster: la democratacristiana UDPV i els socialdemòcrates PSV i PSPV. La influència sobre aquests sectors, també ha estat estudiada pel professor de la URV Xavier Ferré, el qual té diferents treballs al respecte (FERRÉ I TRILL 1994, 2000, 2001 i 2007). Pel que fa al nacionalisme democratacristià català, s'han publicat també diferents estudis que fan alguna referència a Fuster com per exemple el treball coordinat per Joan B. Culla *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)* (2001). En el cas del mallorquinisme polític destaca l'obra d'Antoni Marimon *Entre la realitat i la utopia. Història del PSM* (2002) Pel que fa a l'anàlisi de la dreta valenciana cal destacar els treballs de Patrícia Gascó sobre la UCD i, en el cas del blaverisme, la feina feta per Vicent Flor en el seu treball *Noves glòries a Espanya* (2011). Finalment, pel que fa al cas dels socialistes valencians enquadrats en el PSOE cal destacar els treballs de Benito Sanz. Però com dic, cap treball de conjunt, espai que vol cobrir amb aquest, si més no en l'anàlisi del tractament de la identitat valenciana i la idea dels Països Catalans proposada pel fusterianisme.

3. Conclusions generals

Com tot intel·lectual, la influència de Joan Fuster no va ser sempre igual ni lineal, tot el contrari. El context històric jugà un paper central tant en la construcció de la seua proposta nacional com en la influència d'aquesta. Moltes vegades, quan s'ha volgut definir el fusterianisme s'ha fet a partir d'una sèrie d'etiquetes que han dificultat la possibilitat de donar una definició que servira per a entendre'l en la seua complexitat, heterogeneïtat i plenitud. Així, considerar el fusterianisme com a esquerrà, nacionalista o fins i tot independentista ens situa en uns marges rígids i tancats. Com hem pogut comprovar al llarg del treball, a mesura que el fusterianisme s'anà identificant, per activa o per passiva, entre aquests paràmetres, la seua capacitat d'influència anà minvant fins a gairebé desaparèixer durant la dècada dels vuitanta, tret del valencianisme polític. Contràriament, en el nostre treball hem volgut trencar aquests marges donant una definició més oberta. Perquè tant el paper com la influència de Fuster no va ser estàtica sinó dinàmica.

Quatre serien els elements principals del que hem anomenat el «paradigma nacional fusterià»:

1. Consideració del País Valencià com a un subjecte nacional singularment diferent de la nació amb la que majorment s'identifiquen els valencians: l'espanyola.

2. Creença en la necessària modernització de les estructures del País Valencià, en tots els nivells, ja que el relat històric ens mostra una societat endarrerida i poc europea.

3. Afirmació que més enllà del territori valencià, el País Valencià forma part per llengua i història de la cultura catalana.

4. Compromís amb els Països Catalans, ja siguen entesos com un subjecte estrictament cultural i lingüístic o bé com a possible subjecte polític nacional.

L'ordre no és casual. Malgrat que Fuster sempre tingué com a projecte polític final els Països Catalans, i les seues reflexions s'han de circumscriure dins d'aquest marc territorial, el subjecte central sempre fou el País Valencià. Des d'aquí i per a aquest Fuster pensà nacionalment. Per tant, tot i que el nostre treball s'ha centrat en el conjunt de terres de llengua catalana, és innegable que la influència fusteriana és central en el debat identitari valencià i conjuntural en la resta de territoris. Aquests quatre elements, entesos també de manera oberta, serviren als partits polítics de l'antifranquisme, i posteriorment a l'esquerra valenciana i el nacionalisme de tots els

territoris, per a respondre les preguntes que el debat sobre la identitat els posava sobre la taula. Depenent de cada cultura política es donà més pes i importància a uns o altres punts. És per això que la influència de Fuster no es va circumscriure a una sola cultura política sinó que totes, fins i tot aquelles que es mostraren més bel·ligerants amb el projecte fusterià, es veieren obligades a replantejar la seua idea de valencianitat, de catalanitat o fins i tot d'espanyolitat. Compte, parlem de replantejar, no de canviar. Això ja depengué de cada cas i context.

La influència de Fuster estigué totalment condicionada pel context històric. No fou igual la recepció del programa fusterià en els anys de l'antifranquisme –quan es va dissenyar i teoritzar- que la falta de visualització que tingué amb la consolidació de l'Estat autonòmic. Això que hauria de semblar més que obvi, de vegades no s'ha tingut present a l'hora de valorar la importància de Fuster com a intel·lectual. Molts dels que s'han erigit com a fusterians ho han fet llegint a Fuster selectivament. I els seus crítics encara han estat més selectius amb la intenció de què la crítica, o l'atac frontal i l'insult, els quadrara a la perfecció. És més, els crítics han tendit a valorar el «fracàs» fusterià a partir dels resultats electorals d'aquells partits polítics que se'n sentiren més identificats. És això correcte? Creiem que no. Bàsicament perquè Joan Fuster no dissenyà mai una doctrina per a un partit o una cultura política concreta. Prenent la reflexió de Manuel Alcaraz que obri la present tesi, Fuster no ens va dir què havíem de pensar sinó en què havíem de pensar. I en aquest sentit podem afirmar que la seua influència fou més que important. Difícilment entendríem el País Valencià actual, el discurs de l'independentisme o el mapa del temps de TV3 si es vol, sense l'aportació de Fuster.

Fuster es consolidà com a intel·lectual per a totes les cultures polítiques nacionalistes o antifranquistes durant els anys seixanta i setanta. Aquest primer triomf del fusterianisme es degué a dos factors:

a) Es considerava una proposta antifranquista i per tant fou presa com a vàlida per totes les cultures polítiques contràries al règim. Això no vol dir que la recepció fóra total ni mancada de matisos. De fet, podríem dir que la recepció en casos com el comunista serví per a replantejar-se el debat de la identitat nacional, però no per a modificar substancialment quin era el subjecte polític nacional en què creien.

b) Mentre el debat es va centrar en la formulació cultural de la nació, el fusterianisme tingué camp on treballar i avançar. Quan la creació de la identitat va passar a una fase política, el fusterianisme no aguanta l'embat. En aquest sentit, la transició fou sense cap mena de dubte el punt d'inflexió. El fusterianisme, però, no fou

cap mena de *rara avis* ja que totes aquelles propostes polítiques que posaven sobre la taula elements que la cultura del «consens» i el pacte amb el règim no podien assumir de cap de les maneres, es veieren fora del debat polític. I això va afectar a projectes com el dels Països Catalans en totes les seues variables, com a la proposta republicana o, fins i tot, a la possibilitat de crear un estat realment federal.

Cal no oblidar que tota influència ideològica està subjecta als individus que transmeten la idea. En primer terme, evidentment, a l'intel·lectual que la genera. I en segon, i segurament el més important per al nostre estudi, aquelles persones que influïdes per la proposta la transmeten en tots aquells camps on actuen. En aquest sentit el radi d'influència de Fuster fou realment molt gran: des d'amics personals, escriptors, polítics professionals, etc. Hem cregut interessant classificar-los a partir de quatre categories obertes i líquides: tertulians, apadrinats, intel·lectuals i polítics. Tots aquests introduïren els plantejaments fusterianes en les diferents cultures polítiques. En molts casos arribaren a ocupar llocs importants en els partits i organitzacions on militaven tenint així accés a l'elaboració del corpus ideològic ja fóra en forma de manifest, article o document intern durant la dictadura o bé de programa i declaració pública durant la democràcia.

La influència o assumpció del fusterianisme sempre va estar totalment sotmesa a la fortalesa dels codis i referències compartides de cada cultura política. Podríem afirmar que les dues cultures que major recepció, o identificació, tingueren foren el valencianisme polític i l'independentisme aparegut a finals dels seixanta. Tant en un cas com en l'altre, ens trobaríem davant de dos moviments nous, que gairebé partien de zero, sense aquests codis i referències consolidades i, a més, lligats a una generació de gent jove que començava a formar-se políticament. Perquè l'element generacional fou fonamental per a l'assumpció del paradigma nacional fusterià.

Si ens centrem en el cas del valencianisme polític, malgrat que no era un moviment nou perquè ja havia existit durant el període republicà, es renovà totalment amb l'aparició de la proposta fusteriana. El mateix Fuster decidí traçar un relat sobre el valencianisme en què tot allò que havia existit abans de 1962 no podia ser pres en consideració ni exemple. Els joves dels seixanta, criats políticament amb Fuster, llegint-lo i escoltant-lo, acabaren creant el que hem anomenat el neovalencianisme polític. Aquest moviment, però, tampoc fou homogeni ni linial. Amb el pas dels anys i a mesura que des de l'acadèmia es matisaven determinades idees traçades en *Nosaltres, els valencians*, anà variant el seu discurs. El context històric acabà de donar forma al

moviment en cada etapa i especialment amb el canvi de règim. Però aquesta evolució no suposà fins a mitjans dels anys vuitanta cap mena de trencament amb el paradigma nacional fusterià. Sempre es tractà de matisos fets *des de* i *en*, tal i com el mateix Fuster volia i havia deixat escrit.

Pel que fa a l'independentisme que s'organitzà a partir de la sigla PSAN, la joventut dels seus militants i les ganes per distanciar-se del catalanisme històric considerat en molts casos com a conservador i regionalista, ajudaren a consolidar Fuster com al seu intel·lectual de referència. Textos com *Nosaltres, els valencians i Qüestió de noms*, foren presos per aquesta nova generació de militants com gairebé «bíblia». A més, també cal tenir en compte l'ambient internacional del moment: revolucions socialistes, moviments estudiantils, guerrilles, processos d'independència, entre d'altres. Tot plegat convertí Fuster en el Sartre que les noves generacions valencianistes i independentistes necessitaven. A finals dels vuitanta, l'entrada en partits com ERC de militants provinents del PSAN i de NE generà un canvi de discurs en l'històric partit republicà. L'assumpció d'un discurs d'arrels clarament fusterianes es convertí en normal, malgrat que la praxi política real continuà desenvolupant-se en els marges de l'autonomia catalana.

Diferent fou la recepció en cultures polítiques com la de l'esquerra federal i el catalanisme històric. En aquests casos, aquells codis i referències que comentàvem estaven més que consolidats. I malgrat que el fusterianisme fou rebut amb simpatia, mai acabà d'impregnar fins al punt de fer canviar relats i marcs territorials. En aquest darrer camp, el projecte dels Països Catalans només fou assumit en la seua concepció cultural i lingüística per part de comunistes, socialistes i nacionalistes catalans.

El PSUC fou un dels partits que més debat tingué sobre el paradigma nacional fusterià. En un primer moment la proposta fou mal rebuda i fins i tot criticada perquè es considerà com una mena de reminiscència del vell imperialisme de la burgesia catalana. Els comunistes catalans consideraren el fusterianisme com una mena d'irredemptisme. Amb els anys, i també lligat al canvi generacional en el partit, aquesta visió negativa es modificà. Ara bé, mai acabà de suposar un canvi total de la idea d'identitat i nació que el PSUC tenia. L'horitzó de recuperar la Generalitat i la legalitat dels anys republicans tenien un pes central com a codis de referència. I el fusterianisme trencava en part d'aquest relat, cosa que no ajudava a la seua assumpció. A més, malgrat el canvi generacional, la vella guàrdia comunista sempre tingué un paper important que condicionà tot el debat identitari.

Pel que fa al PCE i el PSOE, en tots dos casos, el marc nacional espanyol fou sempre la referència a l'hora de construir identitat. Malgrat que tots dos partits assumiren determinades demandes dels «nacionalismes perifèrics», en el fons sempre ho feren per acabar de completar la seua idea de nació espanyola: republicana, federal i progressista. L'ús de conceptes com «classes populars» o la crítica a la burgesia valenciana en la narrativa fusteriana, serviren per a què l'esquerra majoritària tingués certes simpaties per la proposta de Fuster. Fins i tot en alguns casos l'assumpció dels postulats fusterians serviren per a justificar la narrativa esquerrana clàssica al voltant del dret a l'autodeterminació dels pobles. Aquest darrer cas fou molt visible entre l'esquerra radical. Val a dir que per al cas dels socialistes, la introducció dels postulats fusterians o nacionalistes l'hem de situar en el marc de la creació del nou PSOE on els diferents partits socialistes, inclosos els valencianistes i catalanistes, acabaren confluint en una mena d'operació d'absorció generalitzada en tot l'Estat. Aquests partits incorporats als socialisme espanyol aportaren part del seu discurs polític durant els anys de la transició. Ara bé, l'assumpció fou més que relativa pel poc pes que tingueren en el cas del País Valencià. El PSC, però, tingué una evolució diferent en la seua relació amb el PSOE amb uns condicionants derivats del marc autonòmic català que s'estava construint. Cal destacar que pel que fa al canvi de discurs de persones com Alfons Cucó o Ernest Lluch, l'evolució es produí partint dels seus treballs acadèmics que, curiosament, havien estat elaborats a partir del paradigma nacional fusterià com una aportació més, però en cap cas com una esmena a la totalitat. L'evolució política, però, sí que ho acabà sent, especialment en el cas de Lluch.

Pel que fa al catalanisme històric tingué uns codis i unes referències totalment determinades per una cultura política que no apareixia de bell nou sinó tot el contrari. Malgrat que foren les generacions més joves encapçalades per Jordi Pujol qui es posaren al capdavant, el cert és que no renunciaren a la història d'un moviment que es remuntava a principis de segle. I aquest moviment sempre havia tingut un marc territorial molt clar: Catalunya. Malgrat que històricament havien existit discursos que l'ampliaven a la resta dels Països Catalans, Catalunya era per al catalanisme la vertadera nació política. Els altres territoris podien ser assumits en determinats discursos, llibres o cartells de tant en tant. Mai, però, sent considerats un projecte polític realment abastable ni assumible. Fuster amb la seua proposta modificava la territorialitat de la nació catalana i això suposava trencar les referències establertes durant tants anys. Un cop ja entrats en la democràcia, la prioritat del catalanisme majoritari, especialment d'aquell

que tingué el poder, fou assentar l'autonomia i «construir país» a partir d'aquesta. La gestió de la quotidianitat acabà d'enterrar definitivament allò que ja era vist com a utòpic. Per la seua banda, el mallorquinisme polític també estigué influït per la proposta fusteriana. Ara bé: la influència es produí per obres de clara inspiració fusteriana com la de Josep Melià, pel paper d'intel·lectual dels Països Catalans que tingué Fuster durant els anys de la dictadura i la transició i, també, per la relació directa dels partits mallorquinistes, especialment el PSM, amb el valencianisme polític.

Finalment cal fer esment de la dreta espanyolista. Malgrat que durant els seixanta i part dels setanta el relat fusterià va ser atractiu per a una part de la dreta liberal democràtica i antifranquista, el cert és que la majoria de la dreta es trobava plenament assumida per la dictadura. Aquest element portava associat una manera d'entendre la identitat dels valencians i la nació d'aquests. I si en el cas del catalanisme històric, el paradigma nacional fusterià trencava el marc territorial en que creien, ja ens podem imaginar que per a la dreta la ruptura era total. A més, fusterianisme va ser durant els anys de la dictadura sinònim d'antifranquisme, cosa que va fer que la identitat valenciana proposada fóra vista gairebé com una mena d'antítesi de la que realment tenia aquesta cultura política. Si a això li sumem el fet que Fuster identificà el regionalisme valencià com una mena d'enemic, com l'element que dificultava que els valencians no ho pogueren ser amb tota la plenitud de la paraula, encara s'entén més que fóra aquest mateix regionalisme qui més va combatre el fusterianisme especialment a partir de la transició amb l'aparició de l'anomenat moviment blaver. I és més: Fuster proposà modernitzar una burgesia que no es volia modernitzar. Si més no en els termes d'identitat que el fusterianisme plantejava.

El fusterianisme i la seua proposta nacional no va ser capaç d'adaptar-se a la nova realitat democràtica. Aquest fet, però, l'hem de circumscriure fonamentalment a l'àmbit polític de la proposta ja que en el cultural o l'universitari la cosa anà diferent. Entitats com ACPV, projectes editorials, tesis doctorals o línies de recerca, s'acabaren convertint en una mena de refugi per a una proposta nacional que havia gaudit de certa centralitat els anys previs a la constitució de l'Estat autonòmic. Fuster, a més, es trobava cansat del debat polític i dels seus resultats. Els vuitanta es convertiren en el moment de l'oblit dels Països Catalans com a projecte, l'atrinxerament de determinats fusterians en postures maximalistes o l'inici de la crítica des del mateix valencianisme contra Fuster. Fou aquesta cultura política representada per la UPV, però, la que mantingué vius part dels plantejaments traçats per Fuster en clau nacional.

El 21 de juny de 1992 Joan Fuster i Ortells morí en la casa on havia viscut gairebé tota la seua vida. El número 10 del carrer Sant Josep de Sueca tancà les seues portes com a lloc de pelegrinatge polític, com a centre emissor i receptor de llibres i idees, com a símbol d'un projecte de país, de països, que amb la seua desaparició quedà orfe. A poques setmanes d'acabar aquesta tesi les portes de la casa de Fuster s'han tornat a obrir. L'espai de memòria, recerca i cultura que suposa el Museu Joan Fuster és un acte de justícia que ha tardat molts anys en arribar. Qui sap si les idees de Fuster algun dia es veuran materialitzades. Potser a dia d'avui ja ho estan de formes tan diverses com maneres d'entendre el fusterianisme hi ha. Aquest, però, és un treball d'història i ja es sap que els historiadors ens dediquem a interpretar el passat perquè quan ho intentem fer respecte del futur, l'encertem poc. El temps dirà.

4. Metodologia

Pel que fa a la metodologia que hem fet servir per a desenvolupar el nostre treball, bàsicament s'ha centrat en tres aspectes fonamentals:

a) Recerca bibliogràfica i ús de fonts escrites que giren al voltant del pensament fusterià. Com hem comentat en l'apartat anterior, la bibliografia al voltant del pensament i l'obra de l'escriptor de Sueca ha estat abundant, tant en els temps en què Fuster vivia com, sobretot, a partir de la seua mort. Podem trobar molts estudis, llibres i articles que parlen sobre el pensament del suecà, sobre com aquest el va construir, al voltant de les seues propostes polítiques nacionals i, evidentment, sobre els textos més acadèmics i literaris escrits per ell. També trobem una àmplia bibliografia sobre els partits polítics, o les cultures polítiques, existents en temps de Fuster. Ara bé, el que no trobem és cap treball que relacione el pensament i praxi d'aquestes cultures polítiques i els partits que les representen amb la proposta nacional de Fuster. Tota la bibliografia utilitzada ha estat trobada en diferents biblioteques públiques com les de Girona o Novelda, biblioteques universitàries com la de la mateixa Universitat de Girona, la Universitat de València o la Universitat d'Alacant. D'altra bibliografia ha estat adquirida i comprada per qui escriu el treball, així com també gràcies al préstec del director d'aquest treball, Ferran Archilés o del tutor Àngel Duarte.

b) Estudi i anàlisi de les fonts primàries, és a dir, documents dels partits, manifestos, cartelleria, material divulgatiu, revistes i publicacions, entre d'altres. Igualment, altra font primària que analitzarem serà la premsa de l'època estudiada, posant especial èmfasi en els principals diaris i publicacions del moment -*La Vanguardia*, *Las Provincias*, *Destino*, *El País*, *Avui* o *El Punt diari*-, observant quina influència va tenir Fuster en aquestes publicacions i en quines l'escriptor de Sueca va col·laborar i escriure de manera directa³. Cal advertir, perquè en som conscients, que

³ La influència de Fuster com a intel·lectual va ser molt important especialment en els anys setanta. Això es pot constatar amb el fet que fins i tot Luis Maria Ansón, aleshores subdirector del diari dretà, monàrquic i espanyolista *ABC*, l'hi demanar col·laborar a finals de 1972, tal com he pogut comprovar amb l'anàlisi de la correspondència de Fuster. La resposta a la demanda d'Ansón de Fuster no deixava de ser una mostra clara de consciència del paper que jugava el suecà ja en aquells anys com a intel·lectual antifranquista i el que jugava, allora, el diari *ABC*: «*Muchas gracias por su amable invitación a*

malgrat que la premsa treballada és de l'època estudiada, els articles i cròniques periodístiques no deixen de ser fonts derivades de la interpretació d'un tercer i, per tant, caldrà en molts casos posar en dubte determinades afirmacions. A banda de la premsa, però, un element fonamental són les revistes polítiques que publicaren els diferents partits polítics estudiats, com també aquelles de caràcter cultural o generalista que des de la diversitat i la independència orgànica contribuïren al debat polític. Les que hem pogut treballar directament com a font primària són *Endavant* (MSC), *Nous Horitzons i Treball* (PSUC), *Esquerra* (AEPV), *Mallorca Socialista* (PSM), *Lluita* (PSAN), *Trellat*, *Taula de canvi*, *Serra d'Or*, *Destino*, *Gorg*, *Canigó*, *Els Marges*, *Lluc*, *Valencia Semanal*⁴ o *Cuadernos para el diálogo*. Les revistes polítiques jugaren un paper molt important durant els anys del tardofranquisme i la transició. Totes aquestes revistes mantingueren un cert consens contra la dictadura en tant que la consideraven una imposició il·legítima. Les revistes permetien vehicular l'expressió de tendències polítiques que el règim marginava o perseguia, com podia ser el cas del valencianisme que representava Fuster. Aquestes revistes van acabar convertint-se en una mena d'altaveu d'una intel·lectualitat que es convertia en portaveu d'una col·lectivitat més àmplia i que quan escrivia, en alguns mitjans del règim, no podien aprofundir en excés en allò que realment pensaven (PECOURT, 2008).

La gran majoria de documents originals dels partits polítics han estat trobats a l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Girona, l'Hemeroteca de la Universitat de Girona, l'Arxiu de la Democràcia de la Universitat d'Alacant, l'Arxiu del Regne de Mallorca, l'Hemeroteca de la Biblioteca Can Sales de Palma o en els arxius particulars dels

colaborar en ABC. Me gustará poder complacerle. No sé si mi «manera» encaja con la técnica de su diario. Le envío un artículo que, en dimensiones, tema y criterio, es como cualquier otro de los que habitualmente envío a «La Vanguardia». Ya me dirá si le «sirve». Fuster, però, va deixar d'escriure en ABC perquè no pagaven prou i en una carta a Ansón d'abril de 1973 afirmava que «sus tarifas son tremendamente penosas. Sí usted me permite la broma, le diré que soy tan pobre, que no puedo permitirme el lujo de colaborar en ABC. No creo que sea una paradoja» (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

⁴ *Valencia Semanal* no va sorgir com una publicació de caràcter polític però la realitat és que va acabar significant-se en aquesta vessant. Sobre l'aparició d'aquesta publicació és interessant la descripció que ja el 1982 feia el periodista Jesús Sanz (SANZ, 1982: 204-205). Per altra banda, també s'ha de tenir present la definició com a periòdic «nacionalista i progressista» que fa Rafa Xambó sobre *Valencia Semanal* en la seua tesi doctoral (XAMBÓ, 1996: 139).

diferents partits polítics estudiats. En aquest sentit, també vull agrair a Ferran Archilés la cessió temporal de material propi com la publicació *Trellat*, a Gustau Muñoz pel material i el seu testimoni al voltant de l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià i a Vicent Pitarch per la mateixa ajuda en el cas de l'Esquerra Unida del País Valencià.

c) Les fonts orals. A partir de l'elaboració d'un llistat de persones concretes que en un moment o altre de la cronologia van formar part dels partits polítics analitzats, hem realitzat entrevistes amb la intenció de completar la informació obtinguda de les altres fonts consultades o bé, també, per a comprovar la veracitat i contrastar el que aquestes diuen. Val a dir que gran part dels protagonistes han parlat sobre el tema en diferents formats -llibres d'entrevistes, documentals, etc.-, cosa que ha ajudat a agilitzar aquest apartat de la feina. Igualment que en el cas de la premsa, som conscients que les fonts orals parteixen d'un alt grau de subjectivitat, involuntària o no, per part de qui ens informa. És per això que determinades informacions donades anys després del moment històric estudiat poden partir d'interpretacions més presentistes que realistes o circumscrites al moment.

Com passa gairebé en tots els treballs de caràcter històric, la principal limitació o complicació en l'estudi ha estat el marc cronològic. La intenció inicial era que aquest fos més ampli del que finalment hem determinat. Així, ens hem centrat en l'estudi de l'espai-temps que va conèixer el Fuster més actiu, és a dir, des de la dècada dels anys seixanta fins a la seua mort. Ara bé, no pretenem construir cap mena de biografia, tot i que en determinats moments de la recerca ha estat complicat deslligar la vida del personatge respecte la nostra anàlisi. Com ja apuntava el 1984 Francesc Mercadé en el seu treball sobre els intel·lectuals catalans, en la majoria dels casos estudiats, el desenvolupament teòric al voltant de la idea de nació va lligat a una praxi política que fa sentir l'intel·lectual com a «funcional» (MERCADÉ, 1982: 113). Per tant, i malgrat que no era la voluntat del treball, és probable que determinades parts de la tesi ajuden a la encara pendent reconstrucció d'una biografia de Joan Fuster amb cara i ulls. Però, com deia, la data d'inici i final del treball no són casuals ni estan sotmesos a criteris biogràfics sinó que contenen uns fonaments historiogràfics importants. 1960 és el moment en què, com ha assenyalat el professor Juan Pablo Fusi, es produeix una «reacció regional» contra el règim en la qual hauríem d'incloure textos com *Nosaltres, els valencians* (FUSI, 1996: 444). 1992, més enllà del traspàs de Fuster, és un moment

important en el declivi de l'hegemonia socialista al País Valencià ja que és la darrera legislatura en què els socialistes mantindran el poder.

5. Discussió i resultats

La «cultura política» com a concepte i paradigma interpretatiu

En aquestes primeres pàgines no pretenem donar una resposta a la qüestió constant i gairebé repetitiva que trobem en qualsevol treball que pretenga abordar un concepte tan ampli i complex com el de «cultura política». Per tant, la pregunta «Què és la cultura política?» només serà resposta en tant en quant crec que és necessari que qui llegeix aquestes línies ha de tenir present en quins marges epistemològics ens movem. Més enllà d'això no es trobarà cap definició concreta que ni els mateixos investigadors encarregats d'analitzar el terme els darrers anys han pogut donar. I el motiu és molt clar: no és la tasca d'una tesi que pretén tractar un tema molt més concret. A més, com ja hem advertit, el treball es centra fonamentalment en un dels aspectes centrals, però no únics, que serveixen per a identificar les diferents cultures polítiques: el discurs.

El concepte de «cultura política» té diferents interpretacions depenent de la disciplina que el treballa. Així, des del punt de vista dels sociòlegs i politòlegs, la «cultura política» faria referència no tant a una tradició política d'un grup determinat o una ideologia concreta, sinó més aviat a un conjunt d'idees i conceptes transmesos generació rere generació per al conjunt de tota una societat o nació (ALMOND i VERBA, 1963). El paradigma interpretatiu que prenem com a referent a l'hora de construir el relat de la nostra tesi és el que s'allunya, precisament, del plantejament d'Almond i Verba. Així, el terme «cultura política» l'utilitzarem majoritàriament com a plural entenent, com ho fan els historiadors, que en una mateixa nació hi conviuen diferents cultures polítiques que, tot i compartir elements comuns, s'adscriuen a ideologies o famílies polítiques concretes (BERSTEIN, 1999). Així, la «cultura política» passaria a ser considerada com una mena de codi o conjunt de referències formalitzades en un o més partits o de manera més àmplia difoses per una mateixa família o tradició política. És a dir, estaríem parlant d'aquells elements que configuren, més enllà de sigles concretes d'un partit o un altre, la identitat, l'ADN, d'un pensament polític específic (SIRINELLI, 1992). Per tant, entendrem el concepte de «cultura política» de manera «eclectica», prenent elements de la teoria de Berstein i Sirinelli però també de Baker, pel que fa, evidentment, als enfocaments discursius. Perquè com

veurem al llarg del nostre treball, l'element discursiu, i sobretot el canvi de discurs o l'evolució del mateix, és molt important per a poder entendre la influència que el pensament de Fuster va tenir en les diferents cultures polítiques. La cultura política, en aquest sentit, pren forma de conjunt de discursos, de pràctiques simbòliques, mitjançant les quals es realitzen una sèrie de demandes individuals i col·lectives. Al cap i a la fi «*el cambio político es, a su vez, esencialmente una cuestión de cambio lingüístico: una transformación del discurso mediante el que las demandas pueden ser legítimamente hechas; una transferencia de la autoridad lingüística mediante la que se reafirman o se desautorizan esas demandas*» (BAKER, 2006: 94).

El debat al voltant del concepte de «cultura política», doncs, és encara a dia d'avui molt viu des de les diferents ciències socials ja que allò que per a un historiador ja és una cultura política, per a un politòleg o un sociòleg no és més que una família, tendència o ideologia. Prenent el marc teòric de Berstein i Sirinelli, allò que dona forma a una cultura política és el codi i conjunt de referents formalitzats dins d'un partit o més àmpliament difusos en l'interior d'una família o tradició política. Ara bé, aquí jugarien un paper fonamental les representacions existents que ens ajuden a diferenciar cultura política d'ideologia (BERSTEIN, 1999: 390). I aquesta idea serà fonamental al llarg de la tesi.

Per tant, el paradigma interpretatiu a partir del qual treballarem no serà l'utilitzat pels politòlegs que el prenen per a referir-se a tradicions socials o nacionals d'una comunitat humana des d'un punt de vista transversal o interclassista, sinó que ho farem sempre tenint com a horitzó la tendència ideològica del concepte. Això no vol dir, com ja hem dit, que partim de la idea que una ideologia política per si sola ja és una cultura política. D'igual manera tampoc ho és un partit polític concret (SAZ a PÉREZ LEDESMA i SIERRA ed., 2010: 320).

I de la mateixa manera que una ideologia no és una cultura política, tampoc podem confondre nacionalisme amb identitat nacional. És per això, que quan parlem de nacionalisme ho farem per a referir-nos al moviment polític que d'una manera o altra promou una identitat nacional concreta, amb totes les varietats que puga tenir. Tot i així, el nacionalisme, en el cas que el considerem una ideologia política, no podem tampoc pensar que és homogènia i unidimensional, ans al contrari, aquest pensament està ple de matisos i al mateix temps es veu complementat sempre per una ideologia política de

classe que pivota en l'eix de l'esquerra i la dreta (MUÑOZ, 2012). I la identitat nacional i la manera d'entendre-la serà fonamental per a poder comprendre el grau d'influència del pensament fusterià en les diferents cultures polítiques. En aquest sentit és important entendre, com va dir Stefan Berger, la «nació com a narració en el sentit que «la identitat nacional és narrativa, fluida i canviant, codificada en relats sobre qui s'és o es vol ser (i per tant sobre qui no s'és o vol ser) i en la qual l'ansietat per no ser o no ser-ho de manera suficient està present. Els relats sobre la nació poden ser produïts i consumits per grups socials diferents, tot i que estan produïts des de posicions de poder diferents. Com ha argumentat l'escola etnosimbolista, la presència d'elements preexistents pot ser un element decisiu, tot i que difícilment poden establir certeses» (ARCHILÉS, 2014: 39). Al cap i a la fi, el nacionalisme de Fuster -perquè el seu pensament és nacionalista malgrat l'afirmació de ser-ho «en la mesura que els altres l'obliguen»- el que fa és, a partir d'una narració particular, proposar una identitat nacional molt concreta: una catalanitat fonamentada bàsicament en l'element lingüístic que ha de ser assumida pels habitants de tots els territoris que parlen la llengua catalana. Això suposa diversos canvis per al nacionalisme «realment existent» entre les diferents cultures polítiques i els partits que les representen. En primer lloc, suposa un canvi per al catalanisme històric que, si bé és cert que havia parlat en diferents moments anteriors al 1960 dels Països Catalans i d'una catalanitat que superava les fronteres de les quatre províncies catalanes (GONZÁLEZ, 2006), també ho és que mai la idea s'havia pres amb tanta seriositat (RICO, 2013). Suposa un canvi també per al valencianisme, no tant per la proposta en si mateixa com han volgut recalcar els autors enquadrats en l'anomenada «tercera via», sinó pel fet que el valencianisme es refunda amb Fuster i no només té l'horitzó de recuperar la identitat valenciana sinó també, a més, d'enquadrar-la dins d'una altra de superior: la catalana. Finalment, el canvi en la identitat nacional també es produirà en el nacionalisme espanyol existent sobretot en els partits d'esquerres que històricament havien tingut com a part del seu ideari la idea de «federació» com a solució per al «problema d'Espanya». En el cas d'aquests, la incorporació d'elements del discurs nacionalista inspirat en el pensament de Fuster no suposarà un canvi de la identitat nacional defensada que continuarà sent l'espanyola. Això sí, una espanyolitat, si més no discursivament, diferent de la defensada per la dreta.

Si seguim amb el concepte de cultura política construït per Berstein, podríem dir que aquest comporta quatre elements fonamentals: suposa una visió del món i la seua

evolució; aquestes visions del món comporten la instrumentalització de la història en benefici de cada cultura política; un sistema polític no és mai un simple ordenament institucional; i, finalment, tota cultura política comprèn una representació de la societat ideal, dels mitjans per arribar-hi i del lloc que han d'ocupar en ella la gent: «*la cultura política supone a la vez «una lectura común del pasado» y «una proyección hacia el futuro vivida en grupo»»* (BERSTEIN, 1999: 391). I com veurem, en aquesta interconnexió d'elements juguen un paper importantíssim els intel·lectuals (CASASSAS, 2009: 39).

Un dels primers problemes que trobem en la nostra anàlisi, com ja he comentat, és el fet de considerar el nacionalisme com a ideologia o bé com a cultura política. En aquest sentit, els conceptes de «cultura política» i el de «subcultura» s'entrellacen i es troben. El problema principal és el fet que no estem analitzant cultures polítiques basades estrictament en elements de caràcter ideològic derivats dels sistemes de pensament polític clàssics –liberalisme, marxisme o feixisme, per exemple– sinó que les diferents agrupacions que farem seguiran diversos patrons, moltes voltes derivats sobretot de la reivindicació nacionalista més que no pas de les coincidències ideològiques. Al cap i a la fi, aquests elements de contradicció, indefinició o falta de concreció teòrica, no són particulars del nostre treball sinó generals de totes aquelles recerques que han treballat a partir de l'aplicació de la categoria epistemològica de «cultura política». Així, quan parlem de les cultures polítiques del valencianisme i el catalanisme ens trobarem davant d'uns grups heterogenis i de composició totalment eclèctica. Per parlar de valencianisme unirem partits i tendències liberals i socialdemòcrates i quan ho fem de catalanisme encara anirem més lluny entenent que formen part d'aquesta cultura política, si més no en una primera etapa, des de sectors catòlics i liberals al nou independentisme identificat amb el marxisme i els moviments d'alliberament nacional del tercer món.

La divisió i subdivisió que hem fet, doncs, parteix en primer terme del projecte nacional de determinats partits polítics que comparteixen una sèrie d'elements comuns en el seu imaginari polític i ideològic que els porta a formar part d'una mateixa «cultura política». Uns elements que, si més no en el plànol teòric, defineixen clarament cadascuna de les cultures polítiques analitzades. Quan parlem del catalanisme històric identifiquem una sèrie de trets comuns a tots els partits polítics i persones concretes que

considerem, membres d'aquesta cultura política. Aquests serien la identificació nacional exclusiva amb el fet català, més enllà de si el projecte defensat pel partit és o no independentista. És a dir Catalunya o els Països Catalans són la nació i Espanya, en tot cas, és només un Estat. Això implica: l'assumpció d'una sèrie d'elements claus com la construcció d'una història catalana amb els seus mites i fòbies; uns fracassos i uns èxits compartits com a poble, que superen la ideologia de cada partit; l'assumpció d'una simbologia, el fet de sentir-se hereus d'un moviment polític que sota el nom de «catalanisme» va iniciar les seues reivindicacions a finals del XIX, entre d'altres. És cert que quan parlem de catalanisme i només l'identifiquem amb les forces polítiques estrictament nacionalistes catalanes cometem una exclusió volguda: la d'aquells partits que tot i identificar-se com a catalanistes no creuen només en la nació catalana sinó que entenen que aquesta està dins d'una altra Espanya. Per altra banda, dins la cultura política del catalanisme hi va haver una evolució: la de l'independentisme. A mesura que passaven els anys, aquest sector del catalanisme, principalment format per generacions més joves, anà prenent forma i convertint-se gairebé en una cultura política pròpia.

Pel que fa a «l'exclusió volguda» que comentava, aquesta faria referència al cas de tradicions com la del PSUC o el PSC. És per això que a aquesta cultura política l'hem anomenada l'esquerra catalanista i federal, amb la intenció de poder combinar i sintetitzar el que aquesta cultura política vol representar. El comunisme, la socialdemocràcia i l'esquerra radical o revolucionària s'han identificat en major o menor mesura amb el concepte de «catalanisme» però, alhora, sempre partint del plantejament del primer republicanisme federal català que el que pretenia era construir Catalunya dins el marc espanyol amb l'horitzó federal com a meta. Aquesta cultura política, a més, compartirà també una sèrie d'elements comuns derivats dels anys de la II República. Podem afirmar així que aquestes famílies són les grans defensores de la idea d'una doble manera d'entendre la nació com a cultural i política. La primera la representarien els Països Catalans, que en el cas de Catalunya també tindria elements de caràcter polític. Espanya, però, seria una nació política, una mena de nació de nacions com en algun cas s'ha arribat a afirmar. Així, amb aquesta doble concepció de la nació, l'esquerra catalana, valenciana o mallorquina que s'identifica amb la idea d'Espanya, solucionava el «problema» que li podia suposar concebre l'existència de diverses nacions en un mateix territori o sota un mateix paraigües estatal. Catalunya o el País Valencià, però, també eren nacions, o nacionalitats, polítiques.

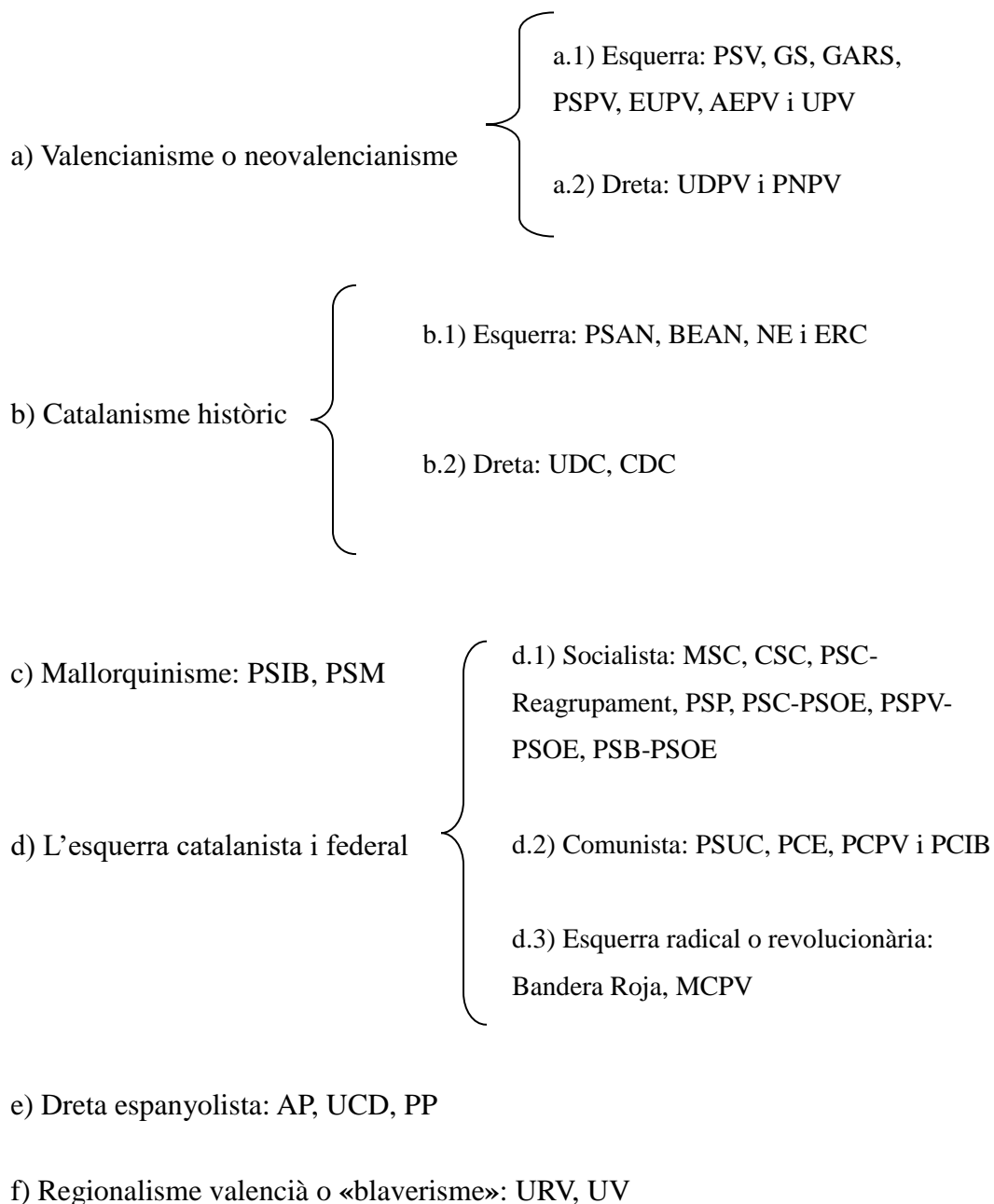
Per altra banda tenim el valencianisme o neovalencianisme. Tot i que certament la gran majoria d'aquest valencianisme s'ha identificat com a «catalanisme» en terres valencianes, creiem que la identificació correcta és la de valencianisme pel que fa a aquells sectors que desenvoluparen el primer valencianisme polític anterior a 1939 i de neovalencianisme per aquell que apareixerà en els anys seixanta, precisament, a partir del pensament de Joan Fuster i que posteriorment acabarà confluint amb el d'herència prebèlica. Això no vol dir que en gran part del període estudiat com en l'actualitat no s'haja arribat al consens d'entendre que tot s'ha d'incloure sota el concepte de valencianisme. Un tret comú d'aquesta cultura política, la qual estarà formada tant per sectors d'esquerra com de dreta, serà la necessitat de construir primer el País Valencià i després o paral·lelament els Països Catalans. És a dir, la recuperació nacional del País Valencià es converteix en l'objectiu compartit, tot i tenir sempre present, si més no fins a mitjans dels anys vuitanta, la idea de construir una nació comuna amb catalans i mallorquins. Ja veurem com això no significa sortir del que anomenem el «paradigma nacional fusterià» sinó, en tot cas, matisar-lo, modificar-lo o adaptar-lo tant a la realitat de la societat valenciana com, també, als estudis i coneixements sobre el país que s'aniran produint al llarg de la dècada dels setanta i vuitanta.

De les cultures polítiques nacionalistes no espanyoles la menys eclèctica, en qüestions d'identitat, serà el mallorquinisme. Amb uns plantejaments semblants als del valencianisme, el mallorquinisme sempre serà majoritàriament d'esquerres i els partits polítics que el representaran també.

Finalment parlarem també d'aquells sectors que de cap de les maneres s'identificaren amb els plantejaments i propostes de Fuster, ans al contrari: les van combatre per tots els mitjans possibles. I per què les analitzem? Doncs per la senzilla raó que el fet de convertir Fuster en el seu enemic a batre, es convertiran en cultures polítiques que construiran part del seu imaginari col·lectiu amb elements que podríem considerar com antifusterians. Aquest fou el cas de la dreta espanyolista valenciana per una banda i del regionalisme valencià o «blaverisme».

En segon lloc, dins de cada «cultura política» hem dividit la nostra anàlisi a partir dels plantejaments més purament ideològics, això és, aquells elements derivats dels seus posicionaments de classe en el que podem anomenar l'eix esquerra-dreta més

clàssic. Per tant, entre les diferents cultures polítiques que d'una manera o altra rebran influències del pensament de Joan Fuster podem fer la següent divisió i subdivisió:

Però, com ja hem dit, l'ús del terme «cultura política» pot suposar moltes vegades certa confusió terminològica. Si el concepte es fa servir com a substitut o sinònim d'alguna noció prèvia de la història política tradicional, «cultura política» perd gairebé tot el seu contingut innovador i epistemològic. Al cap i a la fi *«hay ocasiones en las que este uso reduccionista y puramente terminológico de la noción de cultura política es el resultado de una decisión consciente de los historiadores»* (CABRERA a PÉREZ LEDESMA i SIERRA ed., 2010: 57). Per tant, quan parlem de cultura política

al llarg del nostre treball ho farem per a referir-nos a un concepte que, més enllà de la ideologia o la partitocràcia, està totalment vinculat als discursos, els programes i publicacions que les representen, com també a les persones que hi militen i les que no però en són referencials. Al cap i a la fi ho farem per a referir-nos al conjunt de tots aquests elements que identifiquem i unim sota el concepte de «cultura política».

El paradigma nacional fusterià

La idea d'un paradigma fusterià li devem al professor Manuel Alcaraz que ja en 1985 el va començar a traçar en la seua obra *Cuestión nacional y autonomía valenciana*. El mateix Alcaraz matisà la proposta el 1993 en *Estudio sobre el Estatuto valenciano, I. El proceso autonómico valenciano*, i posteriorment, en 1995, en «Penúltim assaig d'aproximació al valencianisme polític (Una crítica al nacionalisme que existeix realment) ». A partir d'aquests treballs, altres autors recentment han traçat també una mena de full de ruta per a entendre a Fuster elaborant un paradigma fusterià propi (FLOR, 2011; ARCHILÉS, 2012; RICO, 2014). En tot cas, l'objecte d'estudi d'aquesta tesi doctoral és, com ja hem dit, analitzar l'impacte i recepció que la proposta nacional de Joan Fuster, que també anomenarem el «paradigma nacional fusterià», va tenir en les diferents cultures polítiques i els partits que les representen, entre 1960 i 1992. És per això que hem cregut necessari traçar nosaltres mateixos una sèrie d'eixos narratius fonamentals d'aquest paradigma fusterià a partir dels elements que considerem més importants per a la nostra recerca. Una primera pregunta que ens podríem fer és «on acaba i comença la influència d'un pensament polític?» És per això que abans de poder donar resposta cal que definim clarament quins són aquells elements que ens permeten parlar d'influència o recepció. Quins són, en definitiva, els elements principals que defineixen la proposta nacional llançada per Joan Fuster.

Què i qui és fusterià?

Definir què és el «fusterianisme» per a poder assenyalar els fusterians i les cultures polítiques influïdes per aquest fusterianisme és, segurament, una de les tasques més complexes del nostre treball. El 2002, Francesc Pérez Moragón afirmava que «no hi ha fusterianisme ni fusterianistes, per bé que alguns hagen utilitzat aquests termes amb la pietosa intenció d'ocupar el lloc que Fuster va deixar buit o d'amagar-lo sota

runes retòriques» (PÉREZ MORAGÓN, 2002: 275). No hi estic d'acord amb l'afirmació perquè els mateixos seguidors del pensament i obra de Fuster s'han declarat de manera bastant ampla com a fusterians en moltes ocasions. Evidentment que sota el paraigües que suposa el terme, podem trobar múltiples interpretacions de què és ser fusterià. Per exemple, l'excalcalde de València, militant del PSPV-PSOE i membre de la generació de nous valencianistes que van incorporar al seu pensament elements del de Fuster, respon de la següent manera a la pregunta «què és ser fusterià?» «L'estímul a pensar en llibertat i des de la raó. Això és ser fusterià per a mi. Ser fusterià no és ser addicte als seus textos com si foren consagrats, com la Bíblia. Això és el que més horroritzaria Fuster. En canvi, el sentit de fusterià que jo m'he autoassignat en algun moment està relacionat amb l'estímul a pensar en llibertat, a dir allò que es pensa i a respectar els altres des de la raó» (PELLISSER, 2008: 233). No és la definició que més s'adequa a l'objecte d'estudi de la present tesi però, la veritat siga dita, podria ser una descripció sobre què vol dir ser fusterià en el sentit més cívic i humanista del concepte. El pensament de Fuster, això que podríem d'anomenar «fusterianisme» -els contraris a Fuster des de l'espanyolisme van anomenar «paisvalencos» (RAMOS, 1982) i els crítics tercerviístes ho qualificaren com a «nosaltrisme» (MOLLÀ i MIRA, 1986)-, és una proposta heterogènia, política, cívica i cultural per a entendre el País Valencià que gira al voltant de la idea de nació que l'intel·lectual de Sueca Joan Fuster va construir, imaginar i dissenyar en la dècada dels anys cinquanta i seixanta que va acabar concretant-se en una sèrie d'obres a principis dels seixanta que foren, i són, fonamentals per a la construcció d'una identitat valenciana comuna que es converteix inevitablement en el primer esglau d'una altra projectada a tots els habitants dels Països Catalans. Per tant, a Fuster se'l pot tenir com un referent des de la política, la cultura estricta o bé com a humanista i lliure pensador. Aquesta és una de les grandeses del personatge i alhora una de les dificultats per a poder acotar els marges de la seua influència com a intel·lectual.

Amb aquesta primera definició de «fusterianisme», cal que posem a debat alguns elements que de vegades s'han defensat, crec que erròniament, com a fusterians i dificulten una comprensió correcta del personatge, el seu pensament i, sobretot, la seua trajectòria vital amb la corresponent influència política i social. Són el que podríem anomenar «els mites sobre el fusterianisme»: esquerranisme, independentisme i nacionalisme.

Alguns investigadors com Lluís Català han identificat el *fusterianisme*, a banda de l'eix nacional, també dins l'ideològic clàssic dreta-esquerra. I ho han fet afirmant que el fusterianisme vindria a ser un «nacionalisme d'esquerres» (CATALÀ, 2012: 520). En una línia semblant però amb algun que altre matís o falta de precisió, ho ha fet el sociòleg Vicent Flor (FLOR, 2011: 189-190). Aquesta és una visió hereva de les primeres crítiques que el fusterianisme va rebre en la dècada dels vuitanta per part dels anomenats *terceriistes* i que més fortuna va fer. Crec, però, que això no és correcte en tant que Fuster no va construir una teoria nacional només per a l'esquerra, cosa que Català per exemple reconeix. Altra cosa és que fóra aquesta, majoritàriament, qui defensà més clarament -i de vegades no tant com veurem al llarg del treball- els plantejaments del pensador suecà. Per la seua banda, Flor qualifica el paradigma fusterià com a «progressista i modernitzador» i tots dos adjectius els adjudica únicament a l'esquerra estricta. En primer terme hauríem de definir que vol dir «progressista i modernitzador» en una realitat com la de la dictadura franquista. Qualsevol proposta, per poc que eixirà dels marges de la dictadura, davant d'una realitat totalitària ja pot ser considerada com a «progressista». I és evident que la dreta valenciana, majoritàriament identificada amb el règim, va identificar les idees de Fuster com a «progressistes» en tant que suposaven un trencament amb el relat oficial del franquisme, no sols pel que fa a l'eix nacional sinó també en clau democràtica. Ara bé, els principals eixos del pensament fusterià són totalment aplicables a una ideologia de dretes o liberal i, per tant, a un nacionalisme conservador, tal com va passar a Catalunya on els sectors identificats amb el catalanisme històric d'adscripció burgesa, assumiren determinats elements de les propostes de Fuster. Al cap i a la fi, qualsevol construcció nacional pot ser de dretes o d'esquerres perquè les nacions en si mateixes, si més no com han estat pensades i imaginades dins el paradigma de la modernitat, no responen a criteris de model econòmic o social, sinó a d'altres com la història, la llengua, la religió, la geografia, la cultura o la voluntat de voler ser nació, per sobre de les classes socials que la conformen o les identitats derivades del gènere o la sexualitat, per exemple. És a dir: la nació pensada des del relat de la modernitat, tal com ho va fer Fuster, porta a les ideologies polítiques a adaptar-se a un marc nacional concret i no a la inversa. I quan això no passa, la nació és qüestionada, tal com es va fer especialment des del comunisme català representat pels intel·lectuals militants o propers al PSUC. Crec, per això, que la identificació amb l'esquerra que s'ha fet històricament del fusterianisme és conseqüència directa d'una errada o falta de consideració de caràcter històric: la

descontextualització del pensament de Fuster i sobretot de la seua recepció. Evidentment que si analitzem la influència de les idees de Fuster en la política del país durant la transició estricta arribarem a la conclusió que el pensament fusterià és esquerrà. Ara bé, què és abans l'ou o la gallina? Em sembla més que evident que abans de la influència apareixen les idees i aquestes, analitzades en profunditat, no poden ser qualificades simplement com a progressistes o esquerranes perquè en el fons no ho són.

Arribats a aquest punt és obligatori que donem resposta a la pregunta: és el pensament i proposta nacional de Fuster d'esquerres? La meua resposta és rotundament no. Si algun element han defensat amb èmfasi els contraris, o «esmenadors», de Fuster entre el nacionalisme valencià per qüestionar el pensament d'aquest, és la identificació tan clara entre fusterianisme, i per tant valencianisme polític, i esquerra. L'exemple que sempre es posa sobre la taula és la clàssica sentència «el País Valencià serà d'esquerres o no serà» (MOLLÀ i MIRA, 1986; COLOMER, A., COMPANYY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., 1988; GIRONA, 1990). A partir d'aquesta reflexió i de la seua descontextualització -intencionada?-, es planteja el descrèdit de Fuster i la seua falta de visió transversal a nivell polític. En primer lloc podem afirmar que la proposta i pensament de Fuster no era d'esquerres. Tampoc no ho era de dretes. I no ho podia ser perquè Fuster va construir la seua idea de nació a partir de moltes fonts, entre les quals, segurament, el marxisme n'era una més i no precisament la més important de totes (ARCHILÉS, 2012). De fet, quan analitzem les diferents cultures polítiques veurem com Fuster va influir en els intents de crear una democràcia cristiana valencianista o en el catalanisme històric d'arrel burgesa, tant el *pujolisme* com la històrica UDC. És més, els contactes que Fuster tenia en Catalunya eren molt variats i entre aquests hi havia personatges importants del conservadorisme català nacionalista. És que la dreta catalana tenia tan poca visió tàctic-estratègica que anava en contra dels seus interessos de classe? Seria absurd pensar això. A més, el «programa»⁵ proposat per Fuster tant en *Nosaltres, els valencians* com en altres textos és de modernització del país, però en el sentit de creixement econòmic en termes capitalistes. En aquest sentit, la proposta modernitzadora de Fuster encaixa en algunes de les anàlisis que les noves generacions d'intel·lectuals espanyols estaven fent al voltant del «fracàs» de la idea d'Espanya.

⁵ Les cometes es deuen al fet que hi ha molts autors que han considerat que el que va dissenyar Fuster no era un programa, si més no programa polític, sinó unes línies de pensament, d'anàlisi i d'interpretació del país concretes.

Aquests creien que el fracàs provenia de la manca de modernització del país i que el debat s'havia de portar al terreny de les anàlisis científiques i no de la metafísica com les generacions anteriors havien fet (PECOURT, 2008: 96). Unes reflexions que recorden més al diàleg entre Hurtado i Iturriz en *El árbol de la ciencia* de Baroja, que no pas al que aleshores es discutia a la resta d'Europa. Segurament, per aquest motiu, Fuster no només va escriure en publicacions de l'àmbit lingüístic català sinó també en algunes d'àmbit espanyol com *Cuadernos para el diálogo*. Fuster no parla de nacionalitzar res, tal com feia l'esquerra dels seixanta. Fuster no planteja fer cap revolució autogestionària, com proposaven els joves universitaris del moment. Per a Fuster, de fet, el gran drama valencià era no haver fet la revolució industrial i tenir una burgesia com «Déu i Karl Marx manen»! Perquè el Fuster de principis dels seixanta, fill de la Il·lustració i de l'Humanisme, era un revolucionari modern que estava molt més a prop dels *girondins* que dels sans-culottes. Per què, doncs, no va poder impregnar en la dreta valenciana majoritària? Podem identificar quatre elements que, amb major o menor intensitat, ens poden ajudar a donar una explicació més o menys plausible:

1) En primer lloc, perquè Fuster culpabilitzava la burgesia valenciana, i amb raó, de part dels mals que des del seu punt vista patien els valencians. Lluís Català assenyala aquest factor com al principal o gairebé exclusiu per a entendre el rebuig de la dreta valenciana al programa polític fusterià (CATALÀ, 2012: 519). Crec que és una afirmació correcta en part però que si la convertim en l'element central de l'explicació no explica convincentment tots els motius. Al cap i a la fi, Fuster no fa altra cosa que el mateix que Vicens Vives i la seua recerca d'una «nova burgesia» per als respectius països. Fuster, de fet, es lamentava constantment del «fracàs» de la burgesia valenciana. La diferència principal amb el gironí és que el suecà no contemplava la possibilitat d'una burgesia valenciana que poguera influir en el franquisme i els afers d'un estat centralista com l'espanyol que només era capaç de reconèixer els valencians com a una regió. Vicens, però, va apostar clarament per criticar les generacions burgeses anteriors a la seua, però alhora també per integrar de manera possibilista determinats representants d'aquesta nova burgesia catalana en les estructures d'un règim que cap a mitjans dels cinquanta es començava a obrir, si més no en termes econòmics. Fuster era crític amb el passat i pessimista amb el futur. Vicens ho era amb el passat però optimista amb l'esdevenir i les accions d'aquesta nova burgesia (COLOMER, 1985). Cal entendre el posicionament de Vives en el context històric: l'arribada de Porcioles a l'alcaldia de

Barcelona i l'inici d'una mena de «sano regionalismo» a la catalana (SANTACANA, 2000: 29).

2) En segon lloc, el relat del fusterianisme «oficial», per exemple, centra part de la seua anàlisi sobre el rebuig de la dreta en una sèrie de factors més aviat personals i individuals de Fuster respecte a determinats personatges com José Ombuena, Diego Sevilla, el tàndem Casp-Adlert o, ja entrats en la transició política, els canvis de «jaqueta» de gent com Manuel Broseta (BURGUERA, 1991; DDAA, 1997a). És evident que aquest factor pot tenir una influència important, però crec que no convenç des d'un punt de vista epistemològic.

3) El tercer motiu que vull assenyalar crec que és fonamental: la proposta de Fuster va més enllà de la ideologia, del clàssic eix dreta-esquerra que, al cap i a la fi no és més que un debat/enfrontament materialista, entès en termes marxistes. La proposta de Fuster afecta directament els sentiments, la identitat, la identificació nacional. I si alguna cosa era la dreta valenciana, però també l'esquerra, era nacionalment espanyola. Però si dreta i esquerra valenciana majoritàriament s'identifica amb la nació espanyola, per què l'esquerra sí que assumí determinats plantejaments fusterians que després abandonà o matisà? Aquí entra en joc el quart element.

4) Fuster s'identifica amb l'oposició al règim i la dreta valenciana és majoritàriament fidel al franquisme. Perquè si alguna cosa és el fusterianisme és antifranquisme. En la vessant de l'antifranquisme, d'opositor al règim rau la lògica que porta l'esquerra valenciana, per molt espanyola que fóra, a tenir un cert marge de maniobra per a escoltar Fuster i integrar part del seu pensament en els discursos contra al règim⁶. La dreta valenciana, franquista com era, no ho podia fer. I, de fet, fou la dreta majoritària la que amb la seua actitud d'enfrontament amb la proposta fusteriana va acabar construint la identificació entre fusterianisme i esquerranisme (PANIAGUA,

⁶ L'oposició al règim incloïa les reivindicacions nacionals com un element més de la narrativa antifranquista. En un document publicat pel PCPV amb el títol «La lluita per l'autonomia avui» es recollien textos dels anys immediats a la mort del dictador. En un d'aquests aparegut a *Verdad* n°8 d'octubre de 1971 que portava per títol «Documento-Plataforma de discusión sobre las particularidades del País Valenciano» es feia la següent afirmació que em sembla molt il·lustrativa del que estem afirmant: «*La lucha contra la dictadura, por la democracia y el socialismo, exige de la clase obrera valenciana un serio esfuerzo de comprensión del problema de las nacionalidades españolas y, de manera especial, de las características específicas de este problema en Valencia, las reivindicaciones que se desprenden de estas características hay que inscribir-las en la lucha general antifranquista. É es una cuestión en la que tenemos necesidad de profundizar*» (PCE, 1976: 35-36).

2001: 123). És culpable Fuster que la dreta fóra així? Al suecà se'l pot culpabilitzar de moltes coses, però em sembla que d'aquesta seria excessivament ridícul. Potser la culpa és dels seus seguidors? De què se'ls acusa? De ser d'esquerres? Josep Vicent Marqués afirmà que «l'acusació és una mica estúpida» per un motiu molt clar: si la gent que es va moure en la recuperació d'una identitat estrictament valenciana era d'esquerres no era culpa seua que la dreta no moguera un sol dit en aquesta direcció. I, és clar, si ells eren d'esquerres el que no se'ls pot demanar és que es feren de dretes per a què «els burgesos petits, mitjans i grans» abraçaren la causa de Fuster (MARQUÉS, 1998: 127-128).

En definitiva, si introduïm l'element esquerrà en la nostra definició de fusterianisme, tindrem un problema per a poder analitzar el fet que persones com Max Cahner, Francesc de P. Burguera o el mateix Manuel Broseta abans del gir polític, com també partits com UDPV, PNPV o UDC, entre d'altres, s'identificaren com a fusterians o bé com a receptius als plantejaments de Fuster en determinats moments. Si el fusterianisme fóra realment esquerranisme, mai de la vida aquests sectors i persones s'haurien identificat amb ell. Altra cosa és que Fuster com a persona, poc a poc, anara identificant-se cada vegada més amb les idees de «l'esquerra». Aquest fet, però, l'hauríem de matisar perquè, en certa manera, el que realment va passar és que l'antifranquisme, l'oposició al règim, sempre va tendir més cap a la identificació amb «l'esquerra», com a àmbit ideològic, que no pas amb la «dreta», totalment identificada amb la dictadura contra la que es lluitava (VILAR, 1976)⁷. I Fuster era contrari al règim, era oposició antifranquista. El «Fem país» fusterià es va convertir en una reivindicació de l'antifranquisme, i aquest fou un dels seus èxits en la primera etapa del nostre treball (GIRONA, 1990: 360). Per tant, la nostra anàlisi parteix d'una primera idea: només podem parlar de fusterianisme si entenem aquest concepte de manera heterogènia, partint sempre del paradigma nacional que el suecà va construir, però defensant alhora que aquest no forma part de cap corpus ideològic esquerrà sinó d'un esquema nacional

⁷ Ja en una clara mostra d'encertat visionisme polític, el 1976 Sergio Vilar advertia en el seu estudi sobre l'oposició antifranquista que era difícilment creïble que tants opositors al règim foren realment tan socialistes i d'esquerres com proclamaven en els documents dels respectius partits on militaven. Per a Vilar tot plegat ho començaríem a veure quan aquests discursos tant «*avanzados*» hagueren de disputar-se un «*público*» i «*clientela*» que en el fons no era tan esquerrà com la teoria dels partits d'oposició (VILAR, 1976: 19-20).

molt més ampli. En aquest sentit, també hem d'entendre el fusterianisme com un pensament de fonaments radicalment democràtics i antifranquistes.

El segon mite que dificulta la comprensió del fusterianisme en la seua amplitud de plantejaments és el d'identificar-lo amb l'independentisme. Fuster està considerat per molts sectors polítics i socials com una mena de pare de la pàtria, com el fundador contemporani de la idea dels Països Catalans. En certa manera això és així. Gairebé podríem dir que és indiscutible. Ara bé, els Països Catalans de Fuster mai van tenir una concreció política (RICO, 2013). Tot i que com veurem en algun moment de la transició Fuster es va declarar independentista, concloure que la seua proposta de país ho era sí o sí, seria caure en una simplificació excessiva. Això no vol dir que el recorregut polític més coherent dels textos fusterians dels anys seixanta, i sobretot setanta, ens portaria a identificar fusterianisme amb independentisme. I de fet és per això que fou aquesta cultura política la que més bandera va fer de la figura de Fuster, fins i tot en els anys vuitanta i, val a dir, malgrat els posicionaments de Fuster per aquells anys. Però, és clar, si fusterianisme fos igual a independentisme i a concreció política d'uns Països Catalans independents, llavors no entendríem el perquè de la influència fusteriana sobre tota la resta de cultures polítiques existents. L'independentisme presenta una proposta radical de ruptura amb el marc espanyol que Fuster mai va defensar de manera clara i pública: ni amb el micròfon ni amb la màquina d'escriure. I això és així més enllà d'alguna «exaltació rapsòdica» en el marc d'una entrevista o d'un article concret. Fins i tot, quan va arribar el moment de concretar el model de país, o de països, Fuster participà de l'elaboració de propostes d'estatuts d'autonomia en el marc del nou Estat naixent. És més, en els vuitanta, davant la situació generada per la transició i els resultats electorals, Fuster es refugià en la construcció d'un projecte nacional estrictament cultural i per això donà suport a determinades polítiques impulsades per l'administració socialista.

Finalment, el tercer mite és el d'identificar fusterianisme amb nacionalisme, entenent aquest concepte des de la seua vessant més ideològica, política i partitocràtica del terme, i no des d'una concepció de relat nacional. Fuster en els seus textos elabora una narració de què som els valencians, però en cap cas un concreció política/partitocràtica del fet nacional valencià. Evidentment que per a Fuster els valencians havien d'esdevenir un sol poble i que aquest estava gairebé predestinat a construir una projecte comú amb «la resta de catalans». Ara bé: això només es podia

defensar des de posicions estrictament nacionalistes en el sentit de partit i cultura política? Si fos així, ja en la dècada dels seixanta i setanta Fuster no podria haver influït en cultures polítiques com la comunista. És per això que, sense caure en una mena de transversalisme que ho justifique absolutament tot i buide de contingut la proposta fusteriana, el cert és que potser el fusterianisme s'ha d'entendre més en plural que en singular i sempre com a relat nacional dels valencians i els catalans més que no pas com a relat de moviment polític nacionalista. A Fuster l'interessava crear unes elits polítiques, socials, universitàries, cíviques, etc., que eixamplaren els marges de la consciència de país entre els valencians. I, contràriament, el que l'interessava poc era que aquestes elits només es quedaren com a membres d'una cultura política minoritària que, al cap i a la fi, és el que va acabar passant i per això s'ha arribat a parlar de «fracàs fusterià».

Per tant, prescindint d'aquests tres mites que durant molt de temps han servit més per confondre que per definir el fusterianisme, crec que hauríem de parlar d'un «paradigma nacional fusterià» en un sentit semblant a com ho fa Vicent Pitarch quan parla de «programa polític fusterià». Pitarch el divideix en sis eixos fonamentals que tots giren al voltant de la idea de nació: a) política lingüística, b) política cultural, c) identificació del país, d) comarcalització, e) símbols, i f) *utopia* nacional (PITARCH, 2002: 497).

Des del nostre punt de vista el «paradigma nacional fusteria», això que anomenem «fusterianisme nacional» o «fusterianisme» simplement, es fonamenta en quatre punts programàtics bàsics que s'han d'entendre de manera oberta, heterogènia i sobretot per separat:

- Consideració del País Valencià com a un subjecte nacional singularment diferent de la nació amb la que majorment s'identifiquen els valencians: l'espanyola.
- Creença en la necessària modernització de les estructures del País Valencià, en tots els nivells, ja que el relat històric ens mostra una societat endarrerida i poc europea.
- Afirmació que més enllà del territori valencià, el País Valencià forma part per llengua i història de la cultura catalana.

– Compromís amb els Països Catalans, ja siguen entesos com a un subjecte estrictament cultural i lingüístic o bé com a possible subjecte polític nacional.

Per què diem que s'han d'entendre per separat? Fonamentalment perquè si bé és cert que des del punt de vista teòric Fuster ho va definir sempre com un tot, quan va arribar el moment de passar de l'abstracció dels anys del franquisme a la concreció del nou règim democràtic, el suecà fou el primer que va donar suport a polítiques concretes que només servien per avançar en algun dels quatre punts.

Per tant, a partir d'aquestes quatre característiques discursives, podem analitzar el grau d'influència del pensament fusterià en les diferents cultures polítiques. I li hem d'afegir, almenys fins a les primeres eleccions de 1977, el fet que el fusterianisme era antifranquisme, lluita per la democràcia. Ja avancem una primera conclusió, val a dir que previsible, sobre la intensitat de la recepció del pensament de Fuster: aquesta va ser diferent tant depenent del territori com, també, del moment històric i els esdeveniments que s'anaven succeint. En aquest sentit, identifiquem tres moments concrets en la recepció i influència del pensament de Fuster. Aquestes tres etapes ens serveixen alhora per a dividir el treball en tres capítols⁸:

1) De 1960 a les primeres eleccions pos-franquistes el 1977. Aquest període és de màxima recepció de les idees de Fuster com a proposta intel·lectual. És el moment en què ser fusterià representava molt més que ser nacionalista o valencianista: s'identifica també amb ser antifranquista (GIRONA, 190: 361). I com hem vist aquest factor és fonamental per a entendre perquè cultures polítiques tan diverses prengueren Fuster com a referent intel·lectual. És un període, a més, en què totes les idees són possibles, realitzables, tenen cabuda entre la militància antifranquista perquè no ens trobem en un moment de creació de res sinó de lluita i oposició a un règim que totes les cultures polítiques democràtiques identifiquen com l'enemic. I tenir un enemic comú unifica més que el fet d'haver de construir res en positiu.

⁸ En certa manera aquesta divisió coincideix amb la que Juan Pecourt proposa per a entendre les preses de decisió dels intel·lectuals i la seua evolució quan afirma que «*la configuración del campo político en sus diferentes etapas (dictadura, transición y democracia) influyó decisivamente en las tomas de posición de los intelectuales, en el contenido de sus textos y en el sentido de sus acciones*» (PECOURT, 2008: 47)

2) La «transició» estricta de 1977 a 1982. Aquest és un moment de «procés constituent», o «reconstituent», depenent de la valoració que hi fem. El que és evident és que ja no es va contra un enemic comú sinó que les diferents cultures polítiques i els partits que les representen han de posar sobre la taula plantejaments polítics concrets i sobretot realitzables més enllà del seu pensament estricte. Això implica entrar en el joc polític establert per la democràcia convencional o occidental en la qual s'ha de buscar diferents equilibris polítics entre els participants i, en el cas espanyol a més, aquests equilibris havien de tenir present les forces vives del règim dictatorial i la possible amenaça de l'exèrcit. Val a dir que a nivell intel·lectual és el moment d'una producció més solvent i de major qualitat respecte a la proposta realitzada per Fuster, especialment la que fa referència a la construcció dels Països Catalans.

3) Autonomia i democràcia parlamentària (1982-1992). Un cop superada la fase constituent arriba el moment de gestionar allò que s'ha creat, la nova estructura estatal fonamentada en el marc de les autonomies territorials. En aquest sentit, els plantejaments més rupturistes amb el marc de la dictadura plantejats per Fuster, especialment la seua proposta dels Països Catalans, quedaran totalment exclosos del discurs i debat polític.

A més, en cadascun d'aquests períodes, la influència de Fuster va estar plenament lligada a dos factors molt concrets: l'evolució dels diversos partits representants de les diferents cultures polítiques i, per altra banda, les persones que van integrar aquests partits. El primer àmbit va afectar directament a la recepció que les bases dels partits van tenir respecte al discurs fusterià mentre que el segon faria referència al paper que persones concretes van tenir en els partits polítics que es van anar formant, tant abans de la mort del dictador com després. Sobre aquest aspecte, és important tenir en compte el fet que molts dels intel·lectuals i professors universitaris que van estar influïts per la proposta fusteriana, eren també militants importants dels diferents partits polítics. Això fa difícil poder separar el que seria la producció estrictament acadèmica de la política. De fet, des del meu punt de vista és gairebé impossible, ja que per molt acadèmica que fóra una anàlisi, tant si aquesta qüestionava Fuster com si l'avalava, al final el que acabava passant és que la influència d'aquesta anàlisi determinava els plantejaments polítics del partit on militava la persona que els havia fet. En aquest sentit, crec que, malgrat la bona voluntat clarificadora, Josep Solves no acaba de fer una distinció correcta entre textos «acadèmics i ideològics» (SOLVES,

2003: 81-82). És evident que els textos de Lluç, Cucó o Ninyoles són més acadèmics que *Nosaltres, els valencians*, però realment estan allunyats d'un plantejament ideològic determinat? Des del meu punt de vista són textos que tot i qüestionar determinats plantejaments expressats per Fuster, formen part del «paradigma nacional fusterià», perquè en essència s'inclouen dins d'aquest i els mateixos autors dels textos, si més no en el moment en què els van escriure, no van plantejar en cap moment que la seua aportació era un allunyament del que havia proposat Fuster sinó més aviat uns matisos necessaris i coherents amb el que el mateix Fuster volia un cop publicada la seua obra emblemàtica: que aquesta fóra resposta, ampliada i millorada en els diferents apartats proposats. Per tot això, quan analitzem cadascuna de les cultures polítiques i els partits que les representaven, dedicarem apartats o paràgrafs concrets a l'anàlisi de textos i els militants destacats que els feren. Aquesta dificultat per separar política de debat acadèmic es perllonga clarament durant el període 1962-1982 aproximadament en els diferents camps epistemològics (XAMBÓ, 1996: 79-81).

Com veurem tot seguit, la influència del discurs i la proposta fusteriana va anar més enllà del nacionalisme valencià i català estrictes, i va arribar a generar debat entre els teòrics de tota mena d'ideologies polítiques, de dreta i esquerra, d'adscripció espanyola, catalana, mallorquina o valenciana. Ara bé, els únics que van incorporar elements del fusterianisme al seu corpus ideològic foren aquells que podem identificar com a cultures polítiques «d'oposició al franquisme». De fet, podem afirmar que el fusterianisme s'adaptà millor a l'etapa d'oposició al règim que a la de construcció del nou règim. Aquest és un fet que explica, com hem dit, perquè la dreta majoritària valenciana no només no va incorporar elements del fusterianisme en els seus plantejaments polítics sinó que els va combatre, convertint Fuster en una mena d'enemic a batre.

La recepció de la proposta de Fuster, doncs, no va ser la mateixa per part d'uns o altres. En el cas del nacionalisme valencià va significar una renovació, un revulsiu i l'aparició d'una nova cultura política que des dels anys de la II República havia gairebé desaparegut i que amb Fuster i els nous grups de joves estudiants es tornà a emprendre la reivindicació nacional valenciana, lligada, això sí, a la construcció d'un projecte que fins aleshores sempre havia estat considerat pels més agosarats com a cultural i que es desenvoluparà des d'un punt de vista polític: els Països Catalans. Per altra banda, el

catalanisme històric que d'una manera o altra sempre havia concebut les terres valencianes i les illes com una mena de prolongació cultural de la Gran Catalunya, es va haver de replantejar el seu projecte nacional i territorial a partir de l'aparició de l'obra de Fuster. El nacionalisme català realment existent, doncs, va haver de concretar el seu paper, la seua interrelació, amb la resta de membres de la comunitat lingüística i cultural catalana. L'esquerra espanyola, contrària en molts aspectes a reconèixer cap característica nacional -que no regional- diferent de l'espanyola per al territori valencià, inicià una reflexió al voltant de la proposta dels Països Catalans durant la dècada dels seixanta i setanta, passant d'un posicionament totalment contrari –cas del PSUC i el PCE- al reconeixement d'uns lligams culturals que podien acabar esdevenint polítics. Finalment, la dreta espanyolista valenciana va convertir Fuster i el catalanisme en el seu enemic número u. Tret d'aquests últims, doncs, en la resta de cultures polítiques trobem persones que d'una manera o altra identifiquem com a fusterians.

En definitiva és molt complicat poder fer una definició de què és ser fusterià. Crec que l'únic fusterià que realment ha existit al món, i això pot semblar obvi, és Joan Fuster ja que la resta d'aquells que se'n declaren hereus del seu pensament ho fan sempre partint d'una sèrie de matisos considerables o, fins i tot, defensant conceptes tancats, que per a Fuster eren ben oberts, de manera més radical de com ho faria el mateix Fuster. És més, molts dels que es declaren fusterians de *soca-rel*, acaben en realitat sent més fusterians en l'aspecte nacional que el mateix Fuster, fet que els porta a realitzar afirmacions que, si se'm permet la llicència, dubte molt que el pragmatisme de l'escriptor de Sueca les acceptara. Al cap i a la fi foren els partits i organitzacions els que donaren forma de programa de partit a les idees de Fuster, i no a l'inrevés.

Toni Mollà ha arribat a afirmar, en referència al terme proposat per Rafael Ninyoles «fusterianisme nacional», que «el seu silenci escrit de la darrera dècada de vida cal entendre'l com a dissidència clamorosa enfront d'alguns comportaments de certs fusterians aparents i de la seua instrumentalització com a patum nacional» (MOLLÀ, 2011: 112). Però realment a Fuster el van utilitzar o es va deixar utilitzar? O potser totes dues coses alhora? Com veurem més endavant, Fuster apareix en un moment clau per a la seua consolidació com a referent d'una generació concreta d'intel·lectuals i «polítics». Això serà un element fonamental per a entendre la seua referencialitat en uns determinats anys, la seua centralitat com a intel·lectual valencià de

capçalera. I ho fou per molts motius: tant pel que deia com pel que representava. El contingut dels seus textos servirà a tots aquells sectors més moderns i avançats de la societat valenciana per conèixer el país del que formaven part.

Fuster és, doncs, un personatge polièdric, multidisciplinar, que obri molts fronts de reflexió i actuació. És per això que, tal com afirmava Alfons Cucó ja entrats en el segle XXI, «les conseqüències de les reflexions de Fuster van ser múltiples en ordres molt diversos, i han condicionat aspectes essencials de la vida civil valenciana al llarg d'un arc cronològic molt ampli que, iniciat en ple franquisme, ocupa tota l'etapa de la transició democràtica, i no s'ha extingit encara en les seues darreres derivacions (CUCÓ, 2002: 29). Ja hem dit que si alguna cosa té això que anomenem fusterianisme és diversitat i heterogeneïtat. Fuster va dir i escriure moltes coses. Fuster va representar, també, coses diferents al llarg de la seua vida i, sobretot, a mesura que els temps polítics van anar canviant. Dir-se fusterià ha canviat molt amb el pas dels anys. Per exemple, tal com apunta Manuel Alcaraz, encertadament, dir-se fusterià en un moment concret va acabar sent sinònim de dir-se demòcrata i valencià crític. Perquè «sense Fuster no s'expliquen moltes de les coses que s'han fet, però moltes de les coses que s'han fet, s'han fet precisament contra Fuster» (PELLISSER, 2008: 349).

El que està clar és que Joan Fuster va influir i molt sobre la política valenciana en determinats moments històrics, i menys en la resta de territoris catalanoparlants. I ho va fer amb uns plantejaments i idees que obligaren tothom a replantejar elements sobre la identitat, la nació o la cultura que tenien més que assumits com a certs. Fuster ha fet molta política. Com afirma Joan Francesc Mira en el pròleg, precisament, del llibre *Un país sense política* reeditat per Bromera l'any 1994, «Fuster marca la diferència entre aquell qui és «autènticament polític» i el qui, com ell simplement «fa política», és a dir, algú que intenta amb els seus escrits i actituds «influir sobre l'opinió pública en matèries precisament polítiques». (...) Si hem de mesurar la importància i l'impacte d'una acció per les reaccions que provoca, podem afirmar que l'acció política de Fuster, almenys en els temes més candents i el seu àmbit més pròxim, ha estat difícil de superar en eficàcia» (MIRA, 1994: 10-11)

En definitiva, a partir dels eixos teòrics que hem esmentat i en els que tot seguit aprofundirem, analitzarem el grau de recepció i incorporació del pensament de Fuster al programari i relat nacional de les diferents cultures polítiques dels Països Catalans.

Examinant Fuster: principals eixos teòrics de la narració nacional fusteriana.

Abans de passar a analitzar la influència de la proposta nacional fusteriana, crec que és interessant que fem una breu aproximació a aquesta. La tasca és relativament senzilla si tenim en compte la quantitat de textos i treballs realitzats al respecte. En aquest sentit, les següents pàgines no aportaran gaire res de nou al que ja s'ha dit, més enllà de l'èmfasi que puguem posar en aquells elements que considerem més importants pel que fa a la influència que tingueren. Així, partint dels treballs de Josep Iborra, Antoni Furió, Gustau Muñoz, Manuel Alcaraz, Vicent Pitarch, Pau Viciano i, sobretot, Ferran Archilés, podem traçar de manera bastant clara a dia d'avui una sèrie de punts concrets, i fonamentals, d'allò que escrigué i pensà Fuster.

L'any 1962 és en aquest sentit central. La publicació de *Nosaltres, els valencians*, *El País Valencià* i *Qüestió de noms*, fixà els principals eixos de la narració nacional fusteriana⁹. En altres textos com el seu *Diccionari per a ociosos*, *Contra Unamuno y los demás* o *Aprensions a propòsit del «pactisme»*, acabà de concretar la seua visió sobre la nació¹⁰, l'espanyolisme o la catalanitat. I si bé és cert que Fuster no fou un intel·lectual monolític a nivell polític, també ho és que els seus

⁹ Manuel Lladonosa inclou el llibre de Fuster dins d'una sèrie de textos apareguts a l'època -*Els mallorquins*, de Josep Melià (1967), *I els catalans també*, de Miquel Arimany (1965), *El Rosselló avui*, de Pere Verdager (1969) i *Com han estat i com som els catalans*, de Rodolf Llorens (1968) i *Els altres catalans*, de Francesc Candel (1964)- que tingueren el clàssic fusterià com a referent (DDAA, 1998: 198). I el mateix fa Ferran Archilés, tal com demanava el mateix Fuster (ARCHILÉS, 2005: 37). *Nosaltres, els valencians* ja es va veure en els anys posteriors a la publicació des del catalanisme com una aportació més al debat que Vives i Ferrater Mora havien iniciat. Així, ho afirmava, per exemple el 1976 Salvador Giner des de les pàgines del diari *Avui* arribant a dir que aquest conjunt d'obres eren un excel·lent «plataforma de meditacions rigoroses sobre el país» la importància de les quals girava més al voltant de «les preguntes que plantegen que no pas en les respostes que donen» (AVUI, 28/V/1976: 3). Rosa Maria Piñol, en un article publicat a l'*Avui* el 17 de febrer de 1978 amb el títol de «El llibre eina de combat», afirmava en el seu resum sobre el paper dels llibres en la lluita ideològica i per les llibertats de Catalunya al llarg dels anys, que a principis dels seixanta «es publiquen els primers assaigs socio-polítics... Dues peces clau d'aquest moment són *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster i *Els altres catalans*, de Francesc Candel» (AVUI, 17/I/1978: 13), comentari que ens mostra com ja entrats en la Transició, el llibre de Fuster continuava mantenint un impacte important per a determinats sectors del catalanisme.

¹⁰ Pel que fa a la idea de nació cal advertir que per a Fuster aquesta estructura humana només era aplicable a les comunitats europees, més enllà de què amb els anys s'hagués acabat estenent per la resta d'Europa.

posicionaments sempre partiren d'allò que havia escrit en aquests textos dels seixanta. Tant en el *Nosaltres* com en el *Qüestió*, Fuster, interrogant-se a ell mateix a partir de les preguntes «Qui/què sóc/som?», traçà uns elements claus i unes línies de pensament que serviren per a interpretar la realitat nacional dels valencians i la resta dels Països Catalans¹¹. Aquests foren la llengua, la història particular i compartida, la Renaixença, l'agrariisme valencià i el paper del «regionalisme». I tot sempre contraposant models: el fracassat cas valencià front a l'exitós exemple català. Ara bé, parafrasejant Manuel Alcaraz, Fuster ens va dir en què havíem de pensar però no què pensar, i això és important. Tant és així que fins i tot podríem afirmar que malgrat que el «què» estava clar -el País Valencià i els Països Catalans-, el «com» havia de ser aquest mai fou definit ni per Fuster ni tampoc de forma clara pel fusterianisme¹². La manca de concreció en els projectes de país defensats, però, no va ser una característica exclusiva del fusterianisme sinó quelcom extensible a tot l'antifranquisme. Més enllà de grans idees, de teoria política estrictament ideològica, la veritat és que els sectors contraris a la dictadura, entre els quals estaven Fuster i els seus seguidors, no van acabar mai de tenir clar quin era el projecte alternatiu d'Estat que defensaven fins que començaren els debats i discussions de la Transició (COLOMER, 1985: 13).

El primer element, i que és el central, del relat nacional fusterià és la llengua. Aquesta ho determina tot, tant en els seus textos com en les seues propostes polítiques de present i de futur. Com afirma Ferran Archilés, la llengua és en el relat fusterià una mena de personatge omnipresent (ARCHILÉS, 2012). La llengua és l'element que dóna identitat cultural, i per tant nacional des de l'òptica de Fuster, a valencians, catalans i mallorquins. L'origen i la unitat d'aquesta ens fa ser uns i no uns altres. És per això que

¹¹ Un dels elements claus de *Qüestió de noms* és trobar un nom a la nació. Com sabem sobradament, Països Catalans fou la tria fusteriana. Ara bé, Fuster no era l'únic intel·lectual que per aquelles dates es trobava amoïnats per tal empresa. Així, l'historiador Santiago Sobrequés també buscava un mot que pogués donar unitat a la comunitat catalanoparlant. En el seu cas, però, les propostes que li passaren pel cap aprofundiren més en la geografia o la història que en el cas de Fuster (FERRÉ, 2001: 339: 340).

¹² Exemple d'això és aquest paràgraf d'una carta enviada per Vicent Ventura a Fuster el 16 de juliol de 1962 mentre es trobava exiliat a París i entrava en contacte amb determinats exiliats catalanistes: «L'altre dia vaig topar amb Jordi Arquer. És, realment, un tipus increïble. Tot seguit després de les salutacions em va sotmetre a una cosa pareguda a un examen de «catalanisme». Crec que no li vaig semblar suficientment «separatista». Les idees d'ell ja les coneixes, supose. Reivindica el Rosselló de França. En efecte, com tu dius, la realitat i ell a penes tenen res a veure» (FUSTER, 2003b: 57).

el gran neguit que sobrevola tots els textos de Fuster és la incertesa sobre què passarà amb la llengua, el seu futur. Si la llengua desapareix, també ho farà la nació. En aquest sentit la història de la nació és la història de la llengua. Fuster era molt conscient que no trobaria els Països Catalans en la història política, jurídica o institucional (RICO, 2012). Aquesta es trobava només en una essència fixada en l'eix cronològic de manera molt clara: l'any 1238, moment en què els catalans vinguts del nord s'establiren en terres valencianes i portaren, amb ells, la seua llengua. I aquesta ha arribat fins als nostres dies, després de passar per episodis gloriosos i decadents, com una mena de subjecte perdurable i immutable. Ara bé, el que feia Fuster no era fixar la nació en el temps, sinó fixar en l'arc cronològic els orígens que portarien els hereus d'aquesta essència a reivindicar-se com a nació en el present per a esdevenir-ne en el futur. El seu raonament el portava a afirmar que si en el passat vam ser uns, també ho érem, o hauríem de ser, en el present. Tot plegat no era més que una qüestió de consciència i de desvetllament de la «veritat» amagada durant segles. Així ho expressava, per exemple, en una entrevista realitzada per Evarist Olcina en *El Pensamiento Navarro* l'any 1966 (FUSTER, 2003: 68)¹³. L'element lingüístic, doncs, donava identitat a la comunitat valenciana però també a la catalana en el seu conjunt, tant en el *Nosaltres* com en el *Qüestió*. Però, què era el poble valencià? L'element lingüístic limitava en excés un país que ja des del seu origen no era monolingüe. Fuster, conscient del fet, el tractà d'entrada en el *Nosaltres* analitzant-ho com un «problema» de la mateixa fundació del regne. Problema que s'arrossegava i que impedia als valencians ser uns amb els catalans, malgrat que més enllà de dualitats lingüístiques, segons Fuster allò valencià només s'identificava amb la zona catalanoparlant del país¹⁴.

La llengua és tan important per al suecà que, fins i tot, en l'ús escrit que va fer al llarg de la seua vida, podem observar l'evolució que seguí respecte la idea dels Països Catalans. Podem distingir diferents etapes. Entre 1944-1949 va apostar per un unitarisme clar; entre 1949 i 1959 per una fase que es pot anomenar «policèntrica»; i,

¹³ Com veurem més endavant tant l'entrevistador com la publicació per a la qual es fa l'entrevista són d'ideologia carlina. Això sí, formen part de la renovació ideològica que va elaborar el carlisme en aquests moments evolucionant cap a postures esquerranes i federalistes (FUSTER, 2003: 68).

¹⁴ Fuster arribà a teoritzar sobre una possible redistribució peninsular a partir d'una mena de repartiment nacional «natural» en que les comarques castellanoparlants valencianes s'afegien a les limítrofes d'Aragó, Castella i Múrcia.

finalment, entre 1959 i 1992 la seua aposta fou per una mena «d'eclecticisme geogràfic». Aquesta divisió l'hi la devem a Vicent Simbor. Aplicades a la idea dels Països Catalans, la primera etapa determinaria una visió de la nació catalana totalment jacobina i centralista, clarament inspirada en el model nacional francès. La segona, i arran de les discussions amb Sanchis Guarner, ens mostraria un Fuster que es qüestionava a ell mateix i que evolucionava i canviava la seua visió nacional, sense acabar encara de concretar res. Finalment, la darrera etapa, més llarga i important sobretot en producció literària i política, és el moment de concreció de la seua idea dels Països Catalans. Concreció dins la indefinició que abans comentàvem, és clar. En aquesta fase, Fuster apostà per un model literari fonamentat en el català central per als seus textos publicats a Catalunya i les Illes mentre que en allò que publicava al País Valencià i per als valencians ho feia partint del dialecte autòcton i propi (SIMBOR, 2012). En certa manera, tot plegat ens mostra una visió nacional que avançà cap a un model federal on diferents països conformaven una mateixa unitat nacional des de la diversitat. I l'evolució política de la proposta va seguir aquesta línia fins després de la transició. Així, podem veure a Fuster donant suport inicialment a la redacció d'un estatut d'autonomia valencià que partia de la idea federal respecte la resta dels països de llengua catalana.

La història dels Països Catalans com a nació tenia data de naixement per a Fuster i aquesta es trobava, com hem dit, en temps medievals. Fuster sempre es va mostrar escèptic respecte l'objectivitat de la feina dels historiadors. I a pesar d'això, la seua obra històrica i les línies d'investigació que traçà es convertiren en el punt de partida de la construcció històrica del País Valencià, amb una clara influència sobre les noves generacions d'historiadors. Fontana, Giralt, Cucó o Gregori Mir, en són un bon exemple. Ara bé, la història que podia justificar el projecte nacional era la de la llengua i cap altra. A partir d'aquí, el seu relat sobre la nació es concentrava en la història de llengua i els períodes pels que passava aquesta determinaven el grau de consciència nacional de valencians, catalans i mallorquins. La conclusió era clara: a mesura que es va anar perdent la consciència de pertànyer a una mateixa comunitat lingüística es va anar perdent també la de formar part d'una mateixa nació. És per això que d'igual manera, tal com el mateix Fuster escrigué en els seus estudis sobre la història de la llengua i la cultura, els segles medievals eren els de major esplendor lingüístic, i per tant de consciència nacional comuna, els segles moderns i contemporanis suposaven la decadència nacional, especialment per als valencians. És d'aquesta manera que arribava

a la seua anàlisi sobre la Renaixença. La valoració era contundent: mentre que en el cas de Catalunya el moviment literari va suposar l'inici reeixit d'un nacionalisme alternatiu a l'espanyol, la Renaixença valenciana havia estat un nou fracàs per la seua incapacitat de crear una identitat superadora del regionalisme espanyolista que colonitzava la població de tots els segments socials. La visió que Fuster tingué sobre la Renaixença, però, també varià amb el temps. Per exemple, en un primer moment trobem un Fuster que l'any 1956 afirmava que la Renaixença valenciana era clarament de filiació principatina, mentre que a *Nosaltres, els valencians* aquesta asseveració no la faria d'una manera tant concreta (SIMBOR, 1994: 335). Els recents estudis de Josep Maria Fradera, entre d'altres, demostren a dia d'avui que aquesta visió fusteriana de la Renaixença partia d'un prejudici equivocat: la Renaixença catalana tampoc va ser tant clarament com Fuster pensava la gènesi d'un nacionalisme català (FRADERA, 2000). A més a més, en el relat fusterià, el desenvolupament del moviment cultural/nacional en un territori i altre anava lligat també al model econòmic i la transformació industrial. Mentre Catalunya reeixia com la resta d'Europa amb una burgesia industrial que esdevenia nacional, el País Valencià fracassava com la resta d'Espanya amb un agrarisme endèmic que perpetuava la identitat regional¹⁵. La idea de societat agrària no fou per les mateixes dates exclusiva de Fuster. El 1964, per exemple, Dionisio Ridruejo publicava el seu llibre *Escrito en España* on apuntava a un suposat ruralisme espanyol, gairebé endèmic, com a element central per a entendre l'ampli suport social de que gaudia el franquisme (RODRÍGUEZ IBÁÑEZ, 1987: 36).

Per a Fuster, doncs, les diferents Renaixences, i sobretot el resultat de les mateixes, havia determinat el destí de cada territori, aprofundint encara més en la

¹⁵ Precisament en l'àmbit acadèmic les tesis fusterianes referides a l'economia valenciana han estat les més debatudes, criticades i, fins i tot, tombades en alguns aspectes. El qüestionament, però, va tardar uns quinze anys en arribar-hi i durant molt de temps els fonaments fusterians foren la base interpretativa de l'economia valenciana a partir de la qual iniciar qualsevol anàlisi. I, a pesar dels qüestionaments, Fuster mai va canviar d'opinió i sempre va basar la seua anàlisi social i històrica del País Valencià en les tesis expressades per ell mateix l'any 1962, malgrat que com ja hem dit, foren molts els economistes -Lluch, Nadal, García, Bonafé, Palafox, Ródenas, Bernabé, Beneyto...- que rebateren amb dades concretes i contundents la tesi fusteriana (PANIAGUA, 2001: 129-130). Pel que fa més concretament al debat sobre l'agrarisme fusterià són fonamentals els articles d'Antoni Furió i Gustau Muñoz apareguts a *Afers. Fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després* en 2012. Per altra banda, també és important llegir l'anàlisi que fa Ferran Archilés sobre el tema al seu llibre *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Afers, 2012.

dispersió, el particularisme i, sobretot, el «regionalisme»¹⁶. I aquest últim element es convertí en un dels objectius a batre. Identificat gairebé com un mal que afectava, amb diferents modalitats, a tot el conjunt de la catalanitat, el fusterianisme l'atacà constantment amb crides a la seua superació. Fuster no va saber veure que el regionalisme que denunciava podia ser una primera pedra en la construcció de la identitat valenciana alternativa que buscava. Com afirma Ferran Archilés encertament: «Fuster en posicionar-se contra la identitat regional estava segant l'herba sota els seus peus» (ARCHILÉS, 2007). I ens podríem preguntar fins a quin punt la crítica contundent cap al regionalisme no va hipotecar el projecte polític fusterià, tant al sud com al nord del Sénia. Es tractava així de combatre allò que en *Qüestió de noms* Fuster identificà com «la dispersió dels Països Catalans», situada entre el XVI i el XIX. Si els valencians volien ser alguna cosa més enllà de la «província» i la «sucursal», havien de superar el regionalisme i avançar cap al nacionalisme que de forma ineludible passava per construir quelcom amb catalans i illencs. Ara bé, el regionalisme que als valencians afectava en clau espanyola i espanyolitzant, també era un element que impedia als catalans veure una catalanitat que anava més enllà de les fronteres de l'Albera i l'Ebre. I aquest regionalisme també el denuncià perquè en el fons acabava sent un impediment per al projecte dels Països Catalans. Aquesta darrera denúncia no deixa de ser una contradicció en si mateixa: aquella Catalunya i aquell catalanisme que per a Fuster havia estat reeixit i model per als valencians, en el fons tampoc estava al servei del projecte polític que el suecà defensava de Salses a Guardamar i de Fraga a Maó.

En definitiva, amb aquests elements sobre la taula Fuster construï el seu relat nacional. El poble valencià, a ulls del suecà, només tenia una sortida que passava per recuperar la seua identitat nacional catalana a través de la recuperació de la llengua com a element central de la identitat compartida. I això només podia dur-se a terme influint sobre diferents sectors polítics i socials gràcies al reconeixement intel·lectual que l'escriptor tingué a partir de la dècada dels seixanta.

¹⁶ Respecte el regionalisme i el seu paper en la construcció d'identitats a l'Estat espanyol, és fonamental el treball de Ferran Archilés i Manuel Martí «La construcció de la nació com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola», dins *Revista Afers*, 48, 2004, pp. 265-326.

L'intel·lectual i el seu radi d'influència personal i professional

Amb l'objecte d'estudi de la tesi ja plantejat i explicat, crec que és necessari que analitzem un dels elements més importants a l'hora d'entendre la influència que Fuster va tenir sobre les diferents cultures polítiques dels Països Catalans. Aquest element, que considere clau, és la seua relació amb determinats personatges cabdals que ja fóra per la seua militància o pel paper intel·lectual que jugaven, arran de la seua relació amb Fuster introduïren algunes de les propostes del de Sueca en els plantejaments polítics dels respectius partits i organitzacions polítiques. Cal advertir que tant la tria de les persones com la seua adscripció política està condicionada als factors de variabilitat política molt grans: ideologia, militància orgànica, aparició i desaparició d'estructures de partit, oportunisme polític, etc. Hem de pensar que ens trobem cronològicament en un moment de canvi i que moltes de les persones que en un moment donat formaven part d'una cultura política anys després podien canviar de militància o identificació política (MERCADÉ, 1982).

Abans, però, crec interessant fer unes petites pinzellades sobre el concepte d'intel·lectual i d'*intelligentsia* que ens poden ajudar a clarificar millor el nostre objecte d'estudi. En 2004, Jacobo Muñoz definia el paper de Fuster com a intel·lectual com a «crític, rebel i resistent» que trobà en un moment donat el seu espai com a «intel·lectual revolucionari» en clau orgànica a l'estil gramscian. En definitiva un intel·lectual compromès tipus «*Gide o de Sartre, pero también de Malraux y de Camus, cuyos dramas de conciencia generaron en su día una abundante literatura*» (MUÑOZ, 2004: 62). Per altre costat, podem afirmar que Fuster s'inclou dins del que Montserrat Guibernau ha anomenat com a «l'elit alternativa», és a dir, un intel·lectual que té una sincera estima per la nació i el seu desig de prosperitat, fet pel qual li dedica la vida donant sentit així a la seua pròpia existència (GUIBERNAU, 2004: 24).

Això no és un treball de sociologia, ni política, ni tan sols antropologia, malgrat que prendrem les teories de Weber, Bobbio, Elias, Gramsci, Mannheim, Aron, Gouldner, Foucault, Bourdieu o Skinner com a referencials. En aquest sentit és interessant la crítica que Norbert Elias va fer al *presentisme* de la sociologia, entenent que moltes vegades els estudis d'aquesta matèria no tenen en compte el moment històric en què es desenvolupa l'acció estudiada (ELIAS, 1986). Per això és fonamental entendre no

només el paper que juga Fuster en cada període estudiat, i perquè la concepció que tenim d'ell com a intel·lectual va variant, sinó també les relacions que té amb personatges significats i com aquestes canvien a mesura que els esdeveniments històrics es van succeint. Perquè no pot ser igual la relació de Fuster amb Broseta a principis dels setanta que a finals de la dècada, per exemple. Per tant, el context històric no només condiciona el discurs de Fuster i el seu paper referencial sinó també les seues relacions personals amb altres intel·lectuals o representants de les diverses cultures polítiques.

Per altra banda, hem de parlar de la mateixa concepció del mot «intel·lectual» i com aquest ha anat canviant amb el pas dels temps. Podem afirmar que en l'actualitat és una paraula que atorga cert prestigi a qui és referenciat amb ella. Això, però, no ha estat sempre així. Fuster, que es considerava un intel·lectual, va fer diferents definicions al respecte. La més coneguda és la que podem trobar al seu *Diccionari per a ociosos* on teoritzà sobre la idea tenint a Erasme de Rotterdam com a referent. Ara bé, crec que per a la temàtica de la nostra tesi són més interessants les paraules que va dedicar al respecte en l'entrevista que Antonio Beneyto li va fer a principis dels anys setanta per al seu llibre *Censura y política en los escritores españoles*. Deia Fuster que: «*El intelectual es el peor enemigo del intelectual. Es su carcoma. Entre el intelectual y el Poder puede existir una complicidad que raya en la más tajante vileza. Con cualquier clase de poder. No importa el color. Cuando se da esa circunstancia, apaga y vámonos. El intelectual policía, el inquisidor, es una bestia feroz. Un día, los historiadores de la España del segundo tercio del siglo XX sacarán los trapos sucios de esta peripecia, y esa posteridad ineluctable se echará a reír*» (BENEYTO, 1977: 306)

Max Weber assumeix d'una manera general la idea d'intel·lectual com el d'una mena de legitimador i constructor d'ideologies (MERCADÉ, 1982: 86). Fuster encaixaria a la perfecció en aquesta categoria, tant pel que fa a la idea nacional dels Països Catalans en general com, sobretot, pel que fa al valencianisme polític contemporani en particular. De la mateixa manera, de tots els personatges que analitzarem tot seguit segurament el que millor s'adequa a aquesta definició és Jordi Pujol. Fuster, Pujol, Ribó, Lluç, entre d'altres, formarien part del que es pot definir com a l'elit alternativa, és a dir, una sèrie d'individus formats que són referencials per a la seua societat, i per tant intel·lectuals respectats, que a poc a poc van guanyant-se un lloc i aquest fet els permet en un moment de canvi convertir-se en autèntics tòtems

polítics (GUIBERNAU, 2004). Val a dir que no tots els autors que han estudiat el paper dels intel·lectuals catalans en la construcció de la nació catalana comparteixen aquesta idea d'elit superestructural (MERCADÉ, 1982; GUIBERNAU, 2014). La diferència entre Fuster i la resta, o la majoria de la resta, és que el de Sueca sempre va mantenir la seua independència intel·lectual i per això són diverses i diferents les cultures polítiques que d'una manera o altra es poden identificar, amb major o menor grau, com a fusterianes o influïdes pel fusterianisme. En certa manera ens trobaríem davant de la teoria desenvolupada per Weber en què diferenciava entre el que ell anomenava els «sacerdots» i els «profetes» i que tant va criticar Bourdieu (PECOURT, 2008: 34-35). Més enllà de la crítica de Bourdieu a Weber, la veritat és que l'esquema proposat es pot aplicar si entenem que Fuster és el «sacerdot» -encarregat de produir formes de coneixement acceptables i ortodoxes- i personatges com Lluch, Cucó, Marqués, Mira, Guia o Ribó serien els «profetes» -aquells que interpreten i plantegen teories heterodoxes a partir d'allò que ha dit el «sacerdot»¹⁷. El problema d'aquesta teoria aplicada a l'univers fusterià és que el de Sueca mai va ser el defensor de cap centre de poder, ans al contrari. De fet, el paper intel·lectual de Fuster s'adequaria al model d'intel·lectual que Benjamín Oltra ha definit com a un pensador que es troba sistemàticament en la dissensió, en el conflicte permanent amb tot el poder o polítiques establertes (MERCADÉ, 1982: 92). Ara bé, el «sacerdoti» fusterià sí que va servir per a defensar un relat històric que Fuster mai va modificar en les seues bases més fonamentals, malgrat que els «profetes» ja en els anys setanta començaren a qüestionar i esmenar alguns elements que no encaixaven després de fer una recerca científica

¹⁷ Aquesta idea de voler influir ja existeix des del primer moment. A principis dels seixanta, sobre la intenció dels seus llibres en aquests anys, el 20 de setembre de 1962 Fuster reconeixia per carta a Lluís Vicent Aracil, que no tenien un caràcter «pròpiament científic» sinó una «projecció civil plausible». És per això que malgrat les mancances que tenien, i que ell reconeixia en el mateix pròleg, no deixava d'estar satisfet del resultat ja que malgrat l'alta dosi d'interpretació, Fuster havia fet servir tota la bibliografia existent en el moment de la redacció. Al cap i a la fi, Fuster entenia que el seu llibre era «una advertència que denuncia l'absència d'aqueixa mena d'estudis entre nosaltres. Doncs bé: llibres així, en necessitem uns quants més. La disjuntiva de «o devem superar-nos, i *mentrestant* (observa la meua insistència en el «*mentrestant*») no hem de callar. I no hem de callar perquè «els altres» tampoc no callen» (FUSTER, 2013: 114-115). I el cert és que el llibre de Fuster va crear escola política però també acadèmica. De fet, en molts casos és difícil poder separar una de l'altra en el sentit que els estudis de caràcter acadèmic que es realitzaren a partir de les teories fusterianes posteriorment serviren per a justificar projectes i posicionaments polítics molt concrets, tal com veurem més endavant.

fonamentada. Però aquest paper de Fuster no és linial i si bé és cert que durant el franquisme i la transició mantingué uns posicionaments d'enfrontament amb el poder establert, també ho és que en la seua mena de «retirada espiritual» dels vuitanta, el suecà jugà un paper important d'influència sobre el poder de la nova autonomia valenciana, si més no de manera estètica si es vol, amb els seus avals a la política lingüística del govern de Lerma, per exemple.

A tot això hem d'afegir un element central que de tot intel·lectual s'espera: la seua adscripció a una tradició científica o cultural concreta (MERCADÉ, 1982:93). A Fuster el podem enquadrar clarament en la tradició del catalanisme però també del valencianisme. Quin és el problema del nostre intel·lectual? Doncs que tant en un com en altre cas, la seua aportació trencà amb les dinàmiques que totes dues tradicions havien seguit. En el cas del catalanisme, superà de lluny el marc geogràfic que el aquest havia considerat com a nacionalment propi, més enllà d'alguna excepció puntual. I en el cas del valencianisme, Fuster suposà una renovació i una ruptura també amb la tradició de preguerra. Excessives ruptures com per a què uns i altres assumiren al cent per cent la proposta fusteriana.

Amb tots aquests elements definits, doncs, podem diferenciar tres períodes en la vida de Joan Fuster com a intel·lectual:

- 1) Intel·lectual total entre 1962 i 1977
- 2) Intel·lectual conjuntural entre 1977 i 1982
- 3) Intel·lectual consagrat entre 1982 i 1992

A mesura que anem avançant en el nostre treball definirem el perquè d'aquesta divisió i quin és el paper que juga Fuster per a cada període. Són molts els estudiosos de Fuster, com també de les persones que el van tractar, que afirmen que el de Sueca mai va pretendre jugar mestratge sobre ningú. Això, que pot ser veritat, no ho va aconseguir. Què n'opinava Fuster? Entrevistat per Toni Mollà responia així a la pregunta sobre la seua influència en determinats partits i líders polítics: «Enraonàvem i, si es deixaven influir, per la meua modesta opinió, doncs, això era cosa d'ells, no meua. Però, és igual: venien per ací, xarràvem i s'ha acabat. En acabant, sempre feien, com és natural, el que els donava la gana -els uns i els altres, clar» (MOLLÀ, 1992: 59-60). Conscient o

inconscientment, Fuster va influir determinades persones que tingueren responsabilitats polítiques o intel·lectuals. Aquest element és el que porta l'Editor Eliseu Climent a afirmar que «els partits polítics, tots pràcticament, estaven liderats per diguem-ne amics nostres, i això ens duia a una conclusió claríssima. La qüestió valenciana estava transformant-se pràcticament al mateix nivell que la qüestió catalana o basca. Tu recorda la quantitat de papers que, als anys setanta, apareixien sobre la qüestió valenciana: manifestos, dossiers de premsa a Madrid, a tot arreu... Això suposava ni més ni menys que l'extensió del problema català més enllà de les quatre províncies catalanes, era saltar l'Ebre i anar fins a Alacant» (BRU DE SALA, 1991: 201). I aquest és un dels «trionfs» del fusterianisme almenys fins a la dècada dels vuitanta. I una de les errades que els portà a no entendre el resultat de la transició.

L'afirmació de Climent és interessant per diversos motius. En primer lloc -i correspondria a la segona idea que llança- perquè realment el valencianisme creia en els anys setanta que havia aconseguit convertir el debat sobre la identitat dels valencians en la centralitat política del país gràcies als «papers» generats. I segurament en part fou així. Ara bé, el debat es va quedar molt allunyat de les masses socials que li havien de donar suport i això els valencianistes, els fusterians, no ho van tenir en compte. Quins canals es fan servir per arribar a la gran massa? Aquest és un element cabdal que el valencianisme no va tenir present, tot i que Fuster n'era més conscient que els seus seguidors de com de limitat era l'espai social al qual arribaven les seues idees. És per això que el mateix Fuster afirmava en el seu *Examen de consciència* el 1968 que el llibre com a mitjà d'influència era «precar i dèbil si se l'aïlla i se li atribueix alhora una missió tan desproporcionada». Ara bé, «sigui com sigui, el llibre continua sent una trinxera» (FUSTER, 1968: 210). I no només en els seus textos públics, també en la correspondència amb els joves valencianistes dels seixanta més d'una vegada Fuster es mostrà esperançat però realista respecte la influència realment existent de les teories nacionalistes valencianes¹⁸. La segona idea important és l'afirmació «els partits polítics, estaven liderats per diguem-ne amics nostres». I això em porta a fer una afirmació: no foren els partits, i menys encara les cultures polítiques, els que van assumir els principis programàtics del fusterianisme sinó determinades persones, properes a Fuster o a persones properes a aquest, que encapçalaren en determinats moments els partits i

¹⁸ Sobre aquest segon aspecte vegeu FUSTER, J. *Correspondència 14. La generació dels seixanta*, Editorial 3i4, València, 2013.

introduïren el relat nacional fusterià entre els principis ideològics i programàtics dels seus partits. I aquesta és una de les idees fonamentals de la tesi.

Joan Fuster va ser un intel·lectual d'influència multidireccional. Això es pot afirmar simplement fent una breu repassada de les seues amistats i sobretot dels seus intercanvis epistolars. Aquestes relacions van desembocar moltes voltes en amistat i d'altres en una sana admiració intel·lectual recíproca. És evident que no fou igual la relació de Fuster amb Vicent Ventura que amb Rafael Ribó o amb Max Cahner que amb Jordi Pujol. Però el que sí que està clar és que sense aquestes relacions la influència de Fuster en les discussions i debats dels diferents partits al voltant de tot allò que representava i proposava no hauria estat la mateixa.

Per tot això, podem marcar una sèrie de noms importants relacionats amb les diferents cultures polítiques que van tenir una relació amb Fuster més enllà de la simple coneixença mútua i que influïren en els partits on militaven. Aquests noms anaren apareixent en la vida del suecà i les relacions mantindrien daltabaixos depenent del moment històric. I en aquest sentit, no podem negar que els esdeveniments polítics tingueren una importància també cabdal en la relació de Fuster i aquests intel·lectuals/militants polítics. Aquestes persones que considerem claus en la recepció dels plantejaments fusterians per part dels partits on militaven es poden dividir a partir del nivell de contacte o relació que van mantenir amb el suecà. En aquest sentit, podríem diferenciar les següents famílies: «els tertulians», «els apadrinats»¹⁹, «els intel·lectuals» i «els polítics». Aquests grups, totalment subjectius i que no tenen més fonament científic que facilitar l'entesa de les connexions personals, ens poden ajudar a traçar unes certes línies multidireccionals de Fuster cap a les diferents cultures polítiques. Les categories que assenyalem s'entrecreuen en molts moments i per això trobem personatges que mantindran una relació d'amistat de primer grau amb Fuster i alhora seran càrrecs polítics importants en el partit on militaven. Per tant, no estem traçant cap esquema de relacions tancat sinó posant sobre la taula unes categories

¹⁹ Aquests «apadrinats» van ser en la seua majoria considerats per Fuster com a «ballarines» en la correspondència (FUSTER, 2013). A més, dins d'aquest grup hauríem d'incloure d'altres que en el nostre treball han quedat immersos en altres categories com seria el cas d'Alfons Cucó. De la mateixa manera n'inclouem altres com Joan Francesc Mira que també podrien estar inclosos en el grup dels «intel·lectuals».

totalment líquides i fins i tot simbiòtiques²⁰. En cadascun dels grups trobem persones vinculades a totes les cultures polítiques i els partits que les representaven, si més no els majoritaris. En la «biografia parcial» sobre Josep Iborra, Xavier Serra afirma que «Ventura, Francesc de Paula Burguera i Doro Balaguer -i Alfons Cucó, Ricard Pérez Casado o Emèrit Bono, entre d'altres- portaren les tesis de Fuster a la política. El Partit Socialista Valencià i, posteriorment, el Partit Socialista del País Valencià -fins que es féu determinant la influència, nefasta, completament desorientadora, d'Ernest Lluch- seguien les idees de Fuster. Doro Balaguer, Ernest Garcia o Gustau Muñoz foren comunistes fusterians, com Francesc Burguera fou un conservador fusterià» (SERRA, 2011: 135). Aquesta diagnosi ens pot servir com a aproximació a les singularitats que construeixen el nostre objecte d'estudi. Només això perquè com veurem, l'evolució del fusterianisme i dels fusterians serà molt més complexa de com la presenta Serra.

Els «tertulians»

El grup dels «tertulians», és a dir, aquell on s'inclouïen aquelles persones que assistien a la que Xavier Serra ha batejat com «la tertúlia de Joan Fuster» (SERRA, 2012) estava format per les persones que mantenien amb el suecà una amistat més enllà de l'àmbit intel·lectual, professional o polític. Segons Doro Balaguer la tertúlia no estava formada per aquells joves universitaris dels seixanta que d'una manera o altra foren apadrinats intel·lectualment per Fuster. Com a molt de vegades algú d'ells apareixia per «fer una consulta». A més no tenia un sol espai fixat i en un moment donat es «simultaniejaven varies tertúlies». Un dels espais va ser Casa Pedro de Xavier Marco, amic de Fuster i Ventura. Per al pintor, es tractava «d'un grup d'amics d'una edat semblant» que, deixant de banda a Francesc Pérez Moragón que sí era més jove, anava des de noms com Josep Lluís Bausset, «que era el més gran de tots» a artistes com

²⁰ Alguns d'aquests personatges serviren entre 1977 i 1982 a Francesc Mercadé per a fer la seua tesi doctoral sobre els intel·lectuals i el pensament nacionalista català. En aquest sentit, Mercadé assenyala un element que em sembla interessant quan afirma que *«aunque para nosotros los intelectuales no forman una clase social, es precisamente en el terreno nacionalista donde es más fácil observar una cierta «posición colectiva» del «capital humano» intelectual frente a una opresión cultural común. En el material de las entrevistas se ha podido comprobar la «solidaridad» o coincidencia de los intelectuales-políticos catalanes en la defensa de unos principios básicos de identidad nacional (o regional para algunos); es realmente fantástico cómo se parecen tanto, en las respuestas a algunos puntos, personas situadas tan lejos en el abanico ideológico»* (MERCADÉ, 1982: 95).

Manolo Gil, els components del Grup Z, Andreu Alfaro i altres. I Fuster «venia de tant en tant però no sempre» (PELLISSER, 2008: 80-81). Així, la tertúlia del Bracafé, San Patricio o finalment de la taverna Casa Pedro, es va convertir en un àmbit de pensament i intercanvi d'idees important entre persones de gran rellevància política i intel·lectual i Fuster. D'entre aquestes, les que tenien un perfil més polític foren el mateix Doro Balaguer i Vicent Ventura. Aquest darrer és fonamental per a analitzar el socialisme valencià de caire nacionalista. Balaguer, malgrat la seua heterodòxia, és clau per a entendre la introducció dels postulats valencianistes en el PCE valencià²¹.

De la lectura de l'epistolari entre Ventura i Fuster -més endavant ja analitzarem els elements més interessants de les cartes- sabem que entraren en contacte per primera vegada el 12 de febrer de 1951. La seua relació fou d'amistat al llarg de tota la vida, amb un episodi de cert allunyament quan es produí l'afer de l'*Estatut d'Elx*. La influència de Fuster sobre Ventura, tal com aquest afirma, va fer que deixara la seua militància falangista i evolucionara políticament cap al valencianisme d'esquerres. Aquesta evolució el va portar a defensar ja postures nacionalistes valencianes quan encara formava part del falangisme, cosa que va anar lligada a la seua proximitat amb «l'actitud

²¹ Xavier Serra afirma que a la tertúlia hi assistiren «molts d'altres senyors que tingueren alguna influència en el sistema de partits posterior a la mort de Franco -i que, naturalment, deixaren d'assistir a la tertúlia en el moment que passaren a ser influents» (SERRA, 2012: 24). El llibre de Serra, però, ha rebut una esmena gairebé a la totalitat per part de Josep Garcia Richart, un dels participants habituals de la tertúlia. Així, en un article publicat a *Serra d'Or*, Garcia Richart fa afirmacions molt rotundes com: «Si l'autor hagués establert correctament, en principi, la cronologia i els llocs en què la tertúlia s'emplaçà al llarg del temps, s'hauria estalviat confondre's, ell i els lectors. No ho ha fet, potser no li ha estat possible, i s'ha llançat, sense gaires precaucions i amb una certa gosadia, a un terreny desconegut. Per a ser exactes, l'itinerari correcte de la tertúlia fou: Hogar Juvenil, Café Noel (ja desaparegut), casa Ventura (carrer Tres Forques), casa Ventura (avinguda Suècia), Sueca (casa Fuster). Aquest itinerari sols coincideix amb el que dóna el senyor Serra (pàgs. 28 i següents) en l'emplaçament inicial. La resta d'emplaçaments i tertúlies que enumera van existir certament, i Fuster, si bé no sempre, hi acudia, però ni eren ni van ser mai la «tertúlia de Fuster», ni hi tenien cap mena de relació. La tertúlia pròpiament dita de Fuster va ser, exclusivament, la que es feia dilluns a la nit als llocs indicats abans. Quan es va traslladar definitivament a Sueca, en comptes de dilluns, normalment es feia dissabte. Quant als participants, el senyor Serra va igualment equivocat. Cita com a tertulians persones que no en foren mai: Emèrit Bono, R. Pérez Casado, Eliseu Climent i altres. Per contra, no cita dues persones que en foren, mentre van residir a València, membres actius i assidus: el professor Miquel Tarradell i el senyor Ernest Martínez Ferrando» (GARCIA RICHART, 2013).

de «desplante torero» de Ridruejo respecte del règim franquista» (BELTRAN, 1993: 33-34). Ventura arribà a afirmar que «en realitat, les meues relacions amb Fuster, de més de quaranta anys d'amistat, van ser com una tertúlia permanent» (BELTRAN, 1993: 348). Aquesta influència política va portar el periodista a abandonar el «ridruejisme»²² i entrar el 1962 a formar part del PSV²³. Ventura fou una de les persones que va poder llegir *Nosaltres, els valencians* abans que es publicara, el que ens mostra la confiança que Fuster tenia en ell²⁴. En definitiva, la influència de Fuster sobre Ventura i per extensió sobre el neovalencianisme, com veurem després, fou fonamental: «En mi ja havia madurat el nacionalisme, un nacionalisme catalanista valencià, per a entendre'ns, que era, en bona part fruit de la meua relació amb Fuster, i que defensava en els grups on estava» (BELTRAN, 1993: 91). Adolf Beltran, autor de l'entrevista on apareixen les reflexions citades de Ventura, afirmava en 2007 que «Fuster va trobar en Ventura l'activista i l'agitador social que necessitava, sobretot durant els anys seixanta». És per això que en l'esquema d'influència fusteriana «Ventura és una peça fonamental» que supliria les mancances del suecà com a organitzador i gestor d'aliances. Amb «caràcters i personalitats complement diferents» es van estimar molt i mantingueren un afecte mutu molt gran: «Ventura li tenia una devoció impressionant a Fuster, a la qual aquest corresponia amb un gran afecte, tot i que menys incondicional». Per a Beltran, aquesta relació és fonamental en el desenvolupament del programa fusterià durant els seixanta i part dels setanta, però «es va estavellar contra la realitat en la transició a la democràcia. Això va ser el final d'aquesta història» (PELLISSER, 2008: 367-368). Ara bé, tota

²² En un article publicat a *l'Avui* signat per Vicent Ventura es recorda un any després de la seua mort a Ridruejo. Segons el text aquest i Fuster tingueren una certa relació i coneixença que Ventura arriba a qualificar com «d'amistat» (AVUI, 9/VII/1976: 13). Certament, en la correspondència de Fuster trobem cartes que tots dos s'intercanviaren així com llibres per mediació de Ventura (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

²³ En certa manera Ventura formava part d'eixe grup falangistes inconformistes que «*emprendieron una lenta evolución hacia el liberalismo y la crítica al régimen. Estos últimos, denominados falangistas liberales por algunos estudiosos del periodo, se convirtieron en una de las mayores amenazas ideológicas del franquismo en las décadas siguientes*» (PECOURT, 2008: 87).

²⁴ Diu Ventura: «Vaig llegir *Nosaltres, els valencians* a Dénia perquè Fuster m'ho va demanar, com va fer amb alguns altres. Ho explica en una nota de la primera edició. Em va dir que si trobava alguna errada massa estrident, sobretot en l'aspecte econòmic, li ho assenyalàs. No vaig trobar res d'això, com és natural. Fuster no ha estat mai, contra el que sol pensar-se, ni poc ni molt estrident» (BELTRAN, 1993: 37).

aquesta influència de Fuster sobre Ventura no es va tenir en clau d'adoctrinament o de jerarquia intel·lectual sinó, en paraules del mateix Ventura, fruit del respecte i confiança que Fuster tenia cap a la llibertat que el va portar a compartir impressions durant vtantes i tantes hores» de converses (BELTRAN, 1993: 48)²⁵.

Fuster va tenir una influència política molt gran sobre Ventura i aquest, al mateix temps, és fonamental per a la construcció del relat del nou socialisme valencià i el valencianisme polític d'esquerres aparegut durant els darrers anys del franquisme. No només això, quan Ventura fou apartat del socialisme valencià per les aliances pactades amb el PSOE, el periodista va continuar sent un dels valencians de referència per a determinats sectors del catalanisme i del mallorquinisme. Bon exemple d'això foren les columnes d'opinió que Ventura va escriure habitualment en diaris com l'*Avui* o la seua participació en actes i conferències tant al nord com mar endins.

El següent tertulià que hem de tenir en compte fou el pintor Doro Balaguer. Es van conèixer cap a mitjans dels anys cinquanta i a banda dels intercanvis d'impressions de caràcter polític, la seua relació sempre va tenir un eix important en l'art i la pintura. La publicació de *El descrèdit de la realitat* va impactar molt en un jove pintor que aleshores tot just començava el seu creixement professional i polític (PELLISSER, 2008: 75-77). Tant a les seues memòries (BALAGUER, 2009) com en les entrevistes on ha estat preguntat sobre el tema, Doro Balaguer sempre ha mostrat una gran admiració per Joan Fuster i ha admès la gran influència que el suecà va tenir sobre el seu pensament. Ha arribat a afirmar que «sóc el que sóc en virtut d'una trajectòria en la qual té una importància cabdal la relació amb Joan i l'amistat que vam compartir els darrers anys». Des de les lectures fusterianes a la seua relació personal, la concepció de Balaguer de la cultura i el país està totalment vinculada a la figura del suecà. Això el porta a creure també que la influència de Fuster en la societat i la cultura del país és central, cosa que el fa no entendre «que aquesta terra vulga esborrar els seus il·lustres» (PELLISSER, 2008: 85) entre els quals Fuster és cabdal. Per a Balaguer, la influència

²⁵ Un any abans, Ventura s'expressava en els mateixos termes sobre aquest aspecte a les pàgines de la revista *El Temps* quan afirmava que «en el meu cas hi havia la influència de Fuster, no cal negar-ho. (...) ja érem amics i parlàvem molt. I no és que Fuster es dedicara a l'apostolat, res més lluny del seu esperit, sinó que pretenia reflexionar conjuntament en converses. La seua actitud crítica i racional em va influir molt. El de les lectures és un altre tema» (EL TEMPS, 26/IV/1992).

de Fuster no és sols individual sinó col·lectiva ja que les reflexions fusterianes «van tenir uns efectes innegables en la consciència de molts valencians i van provocar la indignació en els sectors més contraris a la normalització democràtica del País» (BALAGUER, 2009: 175). Balaguer, doncs, sempre ha mostrat la seua admiració pel seu amic Fuster. I si tenim en compte que el pintor fou una peça clau en la valencianització del PCE, podem afirmar que aquesta valencianització tingué en Fuster un pilar fonamental, més enllà de l'opinió que Fuster tenia i mostrava públicament al respecte del PCE oficial. Ernest Garcia afirma que Balaguer és «fonamental per explicar l'existència d'un corrent valencianista a l'interior del PCE (i, també, d'un corrent d'esquerres dins del nacionalisme valencià). En realitat, Doro fou una de les persones clau del comunisme en la fase final del franquisme i en la transició. I va representar l'oportunitat d'un partit més obert i menys dogmàtic, més arrelat en la cultura i la identitat valencianes i més connectat amb els moviments de llibertat social i cultural de l'època. I, més tard, fou clau en l'equilibri entre nacionalisme i esquerra que en el seu moment va caracteritzar la UPV i més tard Compromís» (Garcia a Rico, 1/XII/2015).

En aquest grup també podríem incloure a Francesc de Paula Burguera. Tot i que no apareixen gaires referències seues respecte a la participació en la «tertúlia», sí que és cert que per edat, amistat i veïnatge, va tenir una relació molt estreta amb Fuster. Si alguna cosa podem afirmar sobre la relació de Burguera amb Fuster és admiració i, sobretot, influència. Ell mateix afirma que fou de la mà de Fuster i Fermí Cortés que en aquells primers anys de la Sueca de postguerra començà «a sentir aquest interès, aquesta preocupació pel nostre poble, per la nostra llengua, per la nostra cultura». I la casa de Fuster era el punt de reunió «per fer caliu valencianista» en aquells anys quaranta sense arribar a pensar mai que «aquell domicili es convertiria en el santuari intel·lectual del valencianisme» (DE PAULA BURGUERA dins de FERRANDO i FURIÓ, 1998: 23-24).

Burguera ha estat un personatge important per a la política valenciana per diversos motius. En primer lloc perquè participà de les llistes d'UCD en les eleccions del 1977, amb un clar intent de «valencianitzar» la dreta majoritària valenciana. Després d'aquest fracàs, sempre partint del seu pensament liberal, va participar dels diversos intents d'articular el nacionalisme valencià de manera unitària ajuntant les diferents famílies ideològiques existents. Aquests moviments polítics, segons Burguera, tenien

l'aval del mateix Fuster²⁶: «vaig fundar el Partit Nacionalista del País Valencià (PNPV). Fuster va recolzar el projecte i ajudà tant com pogué. Fins i tot venia a alguna reunió, com també ho feia Sanchis Guarner. Tot i que jo hauria optat per ingressar al PSPV d'Alfons Cucó si no s'haguera ajuntat amb el PSOE. Però ens quedàrem sense opció nacionalista» (PELLISSER, 2008: 34-35).

Els «apadrinats»

El segon grup és el que hem anomenat com a els «apadrinats» i el podríem identificar també com a «ballarines» si apliquem el concepte que el mateix Fuster va crear i que alguns d'aquests joves com Vicent Álvarez també feren servir (FUSTER, 2013: 279). Aquest grup fou també molt heterogeni, no tant pel que fa als orígens dels seus membres sinó per les trajectòries vitals i sobretot polítiques posteriors. Sóc conscient que a moltes de les persones que incloem no deu agradar gens el nom, però sincerament, crec que és el concepte que millor els pot definir. És el grup que podríem anomenar també com el dels joves universitaris dels seixanta o els neovalencianistes, concepte que utilitzarem més endavant per a identificar-los com a cultura política. Però, qui eren aquests joves, i no tan joves, valencianistes? Quines inquietuds els van portar a assumir el discurs fusterià? Noms com Alfons Cucó²⁷, Joan Francesc Mira²⁸, Eliseu

²⁶ Val a dir que no va passar el mateix amb el moviment que va portar Burguera a presentar-se a les llistes de la UCD com afirma ell mateix: «Moltes nits anàvem a casa Fuster i xarràvem. Jo vaig fundar el Partit Demòcrata Liberal del País Valencià (PDLPV) amb gent com Ximo Muñoz Peirats; José Antonio Noguera Roig; Paco Zaragoza, d'Alacant; o Enric Monsonís, de Castelló. En un principi estàvem en la Federació de Partits Demòcrates i Liberals (FPDL) de Joaquín Garrigues Walker. Fuster em qüestionava la decisió, tot i que jo li argumentava que era l'única forma, en aquells moments, de poder dur un nacionalista valencià a les Corts. Ell era molt escèptic, i el ben cert és que vaig durar poc al grup de la Unió de Centre Democràtic (UCD) de la primera legislatura, perquè no van acceptar una esmena meua a la Constitució per considerar el País Valencià com una nacionalitat històrica (PELLISSER, 2008: 34).

²⁷ A Cucó, tot i formar part d'aquest grup de joves, també el podríem incloure en el grup dels polítics per la tasca que va desenvolupar en aquest àmbit, com també en la dels intel·lectuals. El primer contacte amb Fuster el va tenir via carta el 1958 quan ja era a la Universitat. Sobre la seua relació es pot observar el grau de confiança i certes tibantors polítiques a partir de la correspondència publicada en 2013, de la qual en parlarem més endavant (FUSTER, 2013: 33).

²⁸ Més endavant ja anirem parlant sobre Joan Francesc Mira i sobretot el seu paper com a intel·lectual de referència per al valencianisme polític a partir del pas enrere de Fuster en els anys vuitanta. De fet, Mira dins de tot aquest grup juga un paper especial i intentà mantenir, si més no després de la mort de

Climent, Valerià Miralles, Rafael Lluís Ninyoles, Josep Vicent Marquès²⁹, Rafael Aracil, Manuel Ardit, Ricard Pérez Casado³⁰, Ferran Zurriaga, Antoni Seva³¹ o Vicent Álvarez són fonamentals per a entendre els darrers cinquanta anys de la història política dels valencians. Sobretot, són importants a l'hora de parlar sobre el nacionalisme valencià, sobre el debat al voltant de la identitat dels valencians. Un debat que es convertirà en central en els anys immediats a la Transició i que s'engegarà sobretot a partir de l'assumpció per part de tots aquests joves de les teories de Joan Fuster. Aquesta generació de joves que provenia de famílies treballadores però aposentades, començaren llavors els seus estudis a la Universitat de València i paral·lelament la seua militància política. Ferran Garcia-Oliver qualifica l'aparició d'aquesta generació com de «miracle». Les principals característiques es centraven en el fet que eren una generació que no havia viscut la guerra i que llurs esperances no estaven frustrades per aquest motiu: «la mirada alternativa sobre el país només podia provenir d'una generació no contaminada, o poc contaminada, per les estretors del franquisme. I el de Sueca ja no estava sol». La principal novetat d'aquesta generació fou el fet de «l·ligar reivindicació social a

Fuster, una certa distància amb el suecà. Un bon exemple d'això pot ser l'article que va fer advertint del perill de «canonització» de Fuster després de la seua mort: <http://www.joanfmira.info/general/calaix.php?id=259>

²⁹ Malgrat el mestratge, Josep Vicent Marquès, com veurem en el primer capítol, fou un dels primers joves que a principis dels anys setanta es van desmarcar de determinats postulats fusterians. De fet, ell mateix no es reconeix com a membre d'aquesta, diguem-ne, corrent de pensament: «Potser per això mai no he estat políticament fusterià -crec que ell tampoc- ni he estat mai antifusterià ni revisionista. Perquè mai no els vaig veure com un oracle o un líder visionari, sinó com un altre ciutadà que s'interrogava (...) Tant se val, si Fuster no va encertar en la posició respecte al PSOE, si va ridiculitzar com tothom els meus ja llunyans primers textos ecologistes o em va donar la culpa de la victòria al Senat de Manuel Broseta. Fuster no va ser mai un líder ni un teòric polític. Almenys no va ser el meu» (DDAA, 1997: 414-415).

³⁰ En el cas de Ricard Pérez Casado, ell mateix afirma a les seues memòries que «*estimulado por Fuster y otros decidí probar suerte estudiando Económicas*» (CASADO, 2013: 41). De fet, en el mateix llibre l'excalde de València qualifica Fuster com de «*amigo y lúcido observador*» (Ídem, 117). I al documental «Del roig al blau. La transició valenciana» afirma que «Fuster fou revulsiu. Jo crec que era l'antídote a una societat mediocre i extremadament autosatisfeta en aquell moment, per una banda, i per altra banda, vençuda».

³¹ La figura de Seva és important no perquè aquest acabara influïnt des de la seua militància en les decisions de cap partit polític sinó per la seua activitat en favor de la cultura i la valencianització d'Alacant junt a d'altres membres d'aquesta generació com Lluís Alpera o Emili Rodríguez Bernabeu. Sobre aquestes activitats i la seua relació amb Fuster vegeu FUSTER, J. (2013) *Correspondència 14. La generació dels seixanta*, Tres i Quatre, València.

reivindicació nacional» (GARCIA-OLIVER, 2002: 465). Per tot això podem afirmar que Fuster es va convertir en el referent de tota una generació. Ara bé, com explicava Joan Francesc Mira en 2009, l'actitud de suecà no era «paternal», sinó «més aviat de germà gran». En certa manera podem dir que l'activitat que Fuster va desenvolupar amb aquests joves va ser una barreja entre la d'un «facilitador» i un mestre, depenent de cada individu, perquè «el Fuster dels 60 era un home actiu, esperançat, que ajudava i estimulava la gent en tot el que podia» (PONS, 2009: 66-67).

Alguns d'aquests apadrinats en un primer moment compartiren vetllades de tertúlia amb la gent del grup Torre, es començaren a separar de Xavier Casp i Miquel Adlert a mesura que anaren identificant Fuster com l'intel·lectual que necessitaven. Xavier Ferré ha recollit al seu llibre *Abans i després de Nosaltres els, valencians* la versió del mateix Adlert sobre aquest procés de llunyania i la tasca que ell i Casp estaven intentant fer amb aquesta nova generació de valencianistes. El document és una carta a Albert Manent on el valencià es lamenta de la deriva d'uns joves que havien iniciat ell i Casp en el valencianisme i que «no copsaven aspectes de la realitat valenciana –com era el «bilingüisme geogràfic» que serien «negligits», «per aquells joves informats pels propugnadors d'aquest valencianisme esquifit». Per a Adlert era una llàstima perquè aquests joves avançaven cap a un «dogmatisme i una falta d'esperit crític que fan molt difícil el remei; i és una gran pena quan hom veu les condicions d'aquesta joventut, tan abandonades». I front a la tasca de Casp i Adlert, qui havia inculcat en aquells joves «un valencianisme esquifit»? Segons Ferré la resposta és clara: Joan Fuster (FERRÉ, 2001: 128-129, nota 34).

Ara bé, allò que per a Casp i Adlert era un «valencianisme esquifit», per als joves representava la modernitat i una nova manera d'entendre el valencianisme allunyada d'aquelles visions més literàries, hereves directes del nacionalisme dels anys trenta³². Fuster representava tot el contrari: el seu valencianisme esdevenia catalanisme i, alhora, es convertia en una proposta de caràcter polític que superava les etapes passades. De fet, serà en aquesta època quan es produïska el trencament entre Fuster i la

³² Sobre el valencianisme de postguerra és fonamental el treball de Faust Ripoll *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*, de 2010 publicat per l'Editorial Afers. També és interessant la visió que dona Francesc de P. Burguera, que en va ser protagonista, a *És més senzill encara: digueu-li Espanya*, publicat en 1991 per Tres i Quatre.

gent del Grup Torre. Trencament definitiu especialment a partir de la publicació a *Serra d'Or* de la resposta de Fuster a Vicens Vives i els dos posteriors articles de crítica i resposta a la mateixa revista en el mes de juny de l'any 1961. Segons l'historiador Alfons Cucó –aleshores un dels joves que formaven part del grup- la influència personal i ideològica de Fuster en aquesta nova generació «fou absolutament decisiva» (CUCÓ, 1989: 269). Un exemple de la influència també ho és la ressenya que el jove cantant Raimon³³ feia l'any 1964 sobre *Nosaltres, els valencians* i el seu impacte en la societat valenciana. Raimon afirmava que els valencians havien arribat a un punt en què no es conformaven amb la visió oficial de la seua identitat: folklore i «terra de de sol i alegria». I és per això que analitzar «Què som –què son- els valencians?» passava per analitzar la indústria, l'agricultura, la manca d'iniciativa privada, etc. En definitiva, segons Raimon, «sólo conociéndonos podremos arribar a mejorarlos, a afirmarnos, a «ser valencians» en definitiva. En este camino debemos mucho a Joan Fuster por su seriedad científica, por su posición abierta a cualquier sugerencia y a punto para rectificar si se le demuestra su error» (DESTINO, 23/V/1964: 59).

Val a dir que la influència de Fuster, el paper d'intel·lectual referent, no només el va tenir en aquests primers joves dels seixanta que d'una manera o altra compartien amb Fuster més que admiració -trobades, xerrades, etc.-, sinó que també la trobem en aquells militants dels anys setanta i no precisament de la ciutat de València i la seua àrea d'influència. Aquest és el cas de Carmel Navarro, historiador novelder i membre del PSPV en els setanta, quan afirma davant de la pregunta sobre el paper de Fuster i de *Nosaltres els, valencians* en la seua formació política i ideològica que tingué «un paper fonamental». El *Nosaltres* era, junt a d'altres llibres ja publicats a principis dels setanta, «la nostra modesta bíblia, l'únic lloc on podíem aprendre una mica d'història» (Navarro a Rico, 28/XII/2012).

D'aquesta manera Fuster es convertí en l'intel·lectual de referència per a aquests joves. Els seus textos el consolidaren com a referent del valencianisme modern. En

³³ Pel testimoni del mateix Raimon sabem que ell i Fuster es coneixien des de 1958: «Coneixo Joan Fuster l'any 58 en una mena de centenari de l'Ausiàs March, on vaig recitar l'Elogi a Teresa al paranimf de la Universitat. A Joan Fuster, que era entre el públic, li va sobtar la fonètica. A partir d'aquí ens vam conèixer» (AVUI, 22/VII/1976: 7). Com veurem tot seguit, la data que dona Raimon no és correcta ja que l'acte que explica es realitzà el març de 1959.

definitiva, es va convertir en l'home que teoritzaria sobre com els valencians podien superar el fracàs social que era, a ulls del mateix Fuster, el País Valencià contemporani. Era l'home que tenia la clau que convertia la comunitat cultural en nacional i el moviment literari en polític. I era l'home que va «despertar les consciències nacionalistes d'una nova generació de joves universitaris» que a poc a poc s'anaren organitzant políticament (DE P.BURGUERA, 2005: 83).

Segons Joan Francesc Mira, un dels membres més destacats del grup, els elements que van moure el grup de joves a fer tot el que van fer foren la «llengua, història, cultura, país, i també democràcia, antifranchisme i una ideologia més o menys d'esqueres» (PONS, 2009: 50). És més que evident que encaixen amb tot allò que representava Fuster.

Les primeres interaccions entre el nostre intel·lectual i els joves es van produir a partir de dos àmbits: al tasca cultural i les relacions amb el catalanisme. En primer lloc ens centrarem en la feina que aquests joves van començar a fer a nivell cultural. S'ha de destacar que una part d'aquest grup els trobem també com a membres de la Joventut de Lo Rat Penat entre finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta. Una de les principals tasques que realitzaren a dins de la institució valencianista fou la distribució de llibres de caràcter catalanista. Aquesta distribució es realitzava a través de l'anomenada «Distribuïdora», situada a la plaça Redona de València i, tot i ser d'un caràcter força minoritari dins la societat valenciana d'aleshores, va jugar un paper important pel que fa a l'assumpció del discurs nacionalista per part d'aquesta nova generació de valencianistes. Entre els clients de la Distribuïdora també hi trobem Joan Fuster que part dels exemplars que adquiria després els distribuïa a Sueca (FERRÉ, 2001: 77-78). Una part d'aquests joves, començaren a estudiar a la Universitat de València en les darreries de la dècada dels cinquanta. Xavier Ferré fixa el curs 1958/59 com a clau en la formació d'aquest grup d'estudiants valencianistes, per l'entrada dels primers membres a les facultats valencianes. Concretament destaca l'entrada en aquest moment de Lluís Aracil i el cas de Vicent Miquel i Diego. De fet, el curs següent, 1959/60, aquests nous universitaris organitzaren l'Aula Ausiàs March. El nom de la mateixa va ser una proposta del filòleg Manuel Sanchis Guarner. Aquest espai va centrar la seua tasca en la realització d'actes de caràcter cultural marcadament valencianistes. L'aula es va convertir a ulls d'alguns dels aleshores joves universitaris en una mena de

Front Cultural d'aquest nou moviment valencianista que s'estava engendrant (FERRÉ, 2001: 158-159). Val a dir que aquest tipus d'iniciatives no foren exclusives, ni molt menys, de la Universitat de València i aquest grup d'estudiants. Ans al contrari: fou una dinàmica generalitzada en la majoria d'universitats de l'Estat espanyol (MARAVALL, 1978). El primer que es va fer, doncs, va ser un acte d'homenatge al poeta de la Safor. Aquest acte es va engendrar en les tertúlies realitzades per la gent de Torre a les quals, com ja hem dit, assistien una part d'aquests joves universitaris. El 3 de març de 1959, el Paranimf de la Universitat de València va esdevenir el lloc on es va commemorar el cinquè centenari de la mort del poeta de Gandia. Tot plegat va estar presidit pel mateix rector de la Universitat de València. El programa va constar de dues conferències: «València i la Universitat», realitzada pel professor Julián San Valero, i «Elogi d'Ausiàs March», per Miquel Tarradell. Hi hagué també una secció de recitals de poesia d'Ausiàs March comentades per Xavier Casp i recitades per Raimon –aleshores un jove cantant de Xàtiva-, Josep Alarte i Josep Lluís Galindo. S'ha de destacar que les conferències es van poder realitzar en català gràcies a la presència en les mateixes del bisbe de Sogorb, Pont i Gol. Aquests actes van omplir el Paranimf de la Universitat de València i van tenir un important ressò en la premsa local, tant a *Las Provincias* com a *Levante* (FERRÉ, 2001: 99 i 151-152). D'aquest acte es va fer ressò també Joan Fuster cosa que el va fer prendre la iniciativa per a entrar en contacte amb aquests joves citant-los dies després a la plaça de l'Ajuntament de València, al cafè Rialto³⁴. A aquesta cita acudiren Eliseu Climent, Enric Solà i Lluís Aracil. A la trobada Fuster va arribar acompanyat de Josep Palacios i va servir per engegar l'estreta relació entre l'intel·lectual de Sueca i les noves generacions de valencianistes. Ja hem dit al principi que el nom del grup no acaba d'adequar-se perfectament a les persones que incloem. En aquest sentit, parlar en aquest apartat de persones com Miquel Tarradell o Joan Reglà ho hem d'entendre pel fet de ser uns professors que en realitat van exercir la seua influència sobre aquests joves universitaris valencianistes i no tant sobre partits polítics concrets. Important, doncs, fou l'arribada a la Universitat de València el 1956 del professor barceloní Miquel Tarradell

³⁴ No només es va fer ressò sinó que també va participar. El de Sueca va dictar dues conferències sobre el clàssic valencià, una al Palau de la Generalitat en el mes de maig i l'altra a l'Ateneu Mercantil a l'octubre. També va publicar una antologia de la seua poesia que l'acostava al lector modern; va preparar un estudi de l'obra de March per a la *Revista Valenciana de Filologia* i va publicar un gran nombre d'articles a les revistes on normalment escrivia. Finalment, Fuster va participar de manera destacada en l'organització del Premi Ausiàs March que va organitzar l'Ajuntament de Gandia (FURIÓ, 2002: 40).

amb la càtedra d'arqueologia sota el braç, que aviat entraria en contacte amb el valencianisme que es començava a organitzar dins de la institució universitària. La importància de Tarradell, segons Eliseu Climent, també rau en els contactes que aquest tenia amb diferents sectors de la intel·lectualitat barcelonina, fet que ajudava a posar en contacte a certs nacionalistes de les dues grans ciutats dels Països Catalans: València i Barcelona (DDAA, 1997: 317-318). Tarradell va veure un cert canvi en la societat valenciana entre la seua arribada l'any 1956 -«*La impresión que tuve de Valencia fue la de haber caído en una provincia cualquiera, con mucha vitalidad económica [...]*»- i el 1967 quan per carta a Maurici Serrahima³⁵ afirmava que «aquí no hi ha res de nou. Les coses segueixen el ritme que tu ja coneixies i la part més optimista és aquesta: que segueixen i que, per ara, el procés de desprovincianització no s'estanca, encara que es manté poc previsible» (FERRÉ, 2001:104-105).

El segon front que hem comentat és el dels contactes amb Catalunya. El primer viatge al nord d'aquests joves valencianistes es va produir la Pasqua de 1960. El viatge els va servir per a posar-se en contacte amb el catalanisme d'arrel cristiana que es començava a reorganitzar. Una gran part dels joves que van participar en el viatge eren socis de Lo Rat Penat, integrats en la Joventut de la institució valencianista, i per això els dos principals organitzadors, Max Cahner i Joan Fuster, van fer les gestions corresponents perquè aquesta institució finançara part de les despeses del «viatge dels Xicots». Això és el que es desprèn, almenys, de les cartes que tots dos es van entrecreuar durant els preparatoris del viatge entre febrer i març d'aquell any 1960. Fuster també féu notar a Cahner la seua precarietat econòmica i li demanà que li paguessin a ell també el viatge (FUSTER, 2012: 66-67). I és que com veurem al llarg del nostre treball la situació econòmica de Fuster mai va ser bona, tot el contrari, es mantingué gràcies a les col·laboracions en premsa i poca cosa més.

A banda de Fuster i Cahner també va participar en l'organització del viatge Ramon Bastardas. Joan Fuster, va ser l'encarregat de triar els participants en funció de la seua condició política, social i familiar i intentant que la representació fóra el més variada possible. En aquesta selecció podem observar com també Fuster començava a perfilar el que poc després marcaria com a objectiu de futur per poder desenvolupar el

³⁵ Més endavant parlarem de Maurici Serrahima, un dels intel·lectuals d'Unió Democràtica de Catalunya més influïts per Fuster.

seu projecte: ajudar a consolidar una generació d'intel·lectuals i professionals que assumiren la seua proposta pel país. Segons Eliseu Climent «els dies que passarem a Catalunya ens presentava –Joan Fuster- com «la generació en la qual tenim l'esperança en aquell país». Nosaltres en canvi, havíem anat a Barcelona sense saber què ens trobaríem» (DDAA, 1997: 318). Dies abans del viatge, Fuster va enviar una carta a Cahner, datada a Sueca el 6 d'abril de 1960, explicant el currículum i el perquè de la tria dels tretze joves expedicionaris valencians (FUSTER, 2012: 78-82). Amb tot tancat, el diumenge 17 d'abril la jove expedició valenciana posava peus en la barcelonina estació de França. Els integrants del viatge van ser Lluís Aracil, Màrius Garcia Bonafè, Eliseu Climent, Lluís Alpera, Josep Lluís Viciano, Rafael Ballester, Josep Palàcios, Antoni Bargues, Lluís Monferrer, Rafael Martínez Valero, Miquel Mestre i Josep Raga. El viatge, que va tenir un cost total de 24.000 pessetes -segons Eliseu Climent (DDAA, 2007b: 46), de marcat contingut geogràficament patriòtic, va estar finançat a parts iguals pel jove Jordi Pujol³⁶, Josep Benet i Cahner. El viatge en definitiva va servir a la nova generació de valencianistes per a conèixer espais i personatges que fins llavors no tenien presents convertint-se en l'inici d'una posterior relació que enfortiria en tots ells el sentiment de pertinença a la nació que volien construir: els Països Catalans. Malgrat tot, no hem de perdre de vista la minorització d'aquests primers contactes. Importants, sí, però també molt minoritaris i sols representatius d'unes primeres elits d'intel·lectuals valencians³⁷.

³⁶ Jordi Pujol ha estat una peça clau per al nacionalisme català dels darrers 60 anys -deixant de costat els darrers esdeveniments relatius a la seua història personal coneguts actualment. Més endavant parlarem de la seua figura i sobretot del que ha representat per a la cultura política on el podríem incloure. Ara, però, crec que és interessant una afirmació que Pujol fa a les seues memòries sobre la seua relació amb el País Valencià: «Del País Valencià n'admiro el vitalisme. Sempre he procurat col·laborar-hi tant en l'ordre cultural i cívic com en l'econòmic, però no interferir-hi» (PUJOL, 2007: 141). La cita la recuperarem més endavant, però em sembla que deixa bastant clar el perquè del finançament del viatge i el perquè, també, de la no translació del seu projecte polític al País Valencià o les Illes. I no deixa de ser clarivident, també, que en les seues memòries no esmente aquest viatge i només comente el fet que es trobava amb Fuster de vegades quan aquest viatjava a Barcelona i s'allotjava a casa del seu amic comú Joaquim Maluquer Salvador.

³⁷ Per als que vulguen aprofundir més en el viatge, és interessant la narració que trobem al volum *Josep Pla-Joan Fuster* publicat pel setmanari *El Temps* que es fonamenta en el testimoni d'Eliseu Climent (DDAA, 1997: 319).

Els «intel·lectuals»

Hem advertit des de bon principi que les categories d'aquest apartat, no pretenen ser tancades sinó tot el contrari. Tanmateix, el cas que tot seguit analitzarem i que hem titulat com a «els intel·lectuals», està ple de persones que més enllà de l'aspecte intel·lectual, mantingueren una estreta relació d'amistat amb Fuster, i a la inversa passa en els altres apartats. Aquest és el cas, sobretot, de Max Cahner. La relació amb aquest, però, sí que va tenir un origen estrictament intel·lectual a partir de la demanda que Cahner va fer a Fuster per a que col·laborara amb la revista *Germinàbit*. Tot va començar a partir d'una carta que Ramon Bastardes i Max Cahner enviaren al de Sueca el 27 de gener de 1959. En aquesta li demanaven que col·laborara amb *Germinàbit* amb una intencionalitat molt clara: «Creiem que hem de donar de València una visió més íntegra perquè els lectors s'acostumin a considerar-la catalana en tots els aspectes» (FUSTER, 2012: 38). *Germinàbit* va acabar transformant-se, degut a l'ambient de renovació acadèmica i d'obertura a les diferents ciències socials que s'estava produint a Catalunya, el mateix 1959, amb l'empenta d'un grup de nous universitaris i la protecció de l'abat Escarré, en la revista *Serra d'Or* (FERRÉ, 1998). El nom d'aquesta revista, de marcada inspiració verdagueriana, delimitava molt clarament el lloc de creació i sobretot qui hi havia al darrere. Aquesta revista va servir perquè diferents intel·lectuals de les terres de parla catalana donaren a conèixer la seua obra i pensament³⁸. En aquesta línia, *Serra d'Or* sempre es va mostrar oberta a la diversitat ideològica prioritzant el que es considerava la recuperació cultural dels Països Catalans per sobre d'aspectes purament polítics³⁹. Podríem afirmar que la revista montserratina va jugar per a l'espai lingüístic català el mateix paper que *Cuadernos para el diálogo* per a l'espanyol (PECOURT, 2008: 184).

Ja hem vist quan parlàvem sobre el grup dels «apadrinats» com Cahner va tenir un paper fonamental en la concreció i realització del viatge dels «xicons» a Catalunya.

³⁸ El paper de l'Església catalana preocupava al règim franquista. Això es veu clarament en el fet que a principis dels seixanta el Consejo Nacional del Movimiento encarregara entre el conjunt d'informes sobre la situació a Catalunya i el «separatismo», un de concret anomenat «La Iglesia y su acción en Cataluña». I en aquest sentit «era especialment preocupant el nucli de *Serra d'Or*» (SANTACANA, 2000: 35-56).

³⁹ Sobre *Serra d'Or*, la seua evolució i, sobretot, la seua tasca en el món del catalanisme que actuà sota la dictadura, és interessant la definició que en fa el *Nou diccionari de la Literatura Catalana d'Edicions 62* (DDAA, 2000: 691).

Per tant, Cahner, més enllà de la seua relació amb Fuster, també va ser un referent per a tota aquesta generació de nous valencianistes dels seixanta. Ara bé, sempre amb l'ombra de Fuster molt a prop. Fou el de Sueca, per exemple, qui va posar en contacte Cahner amb alguns d'aquests joves com Eliseu Climent amb la intenció d'aconseguir subscriptors per a *Serra d'Or* a València (ESPINÀS, 1985: 65). Llegir la correspondència entre Fuster i Cahner és viure la construcció d'una nació: els Països Catalans. Segurament, en la cultura política del catalanisme històric, Max Cahner és el personatge que més es va identificar amb els plantejaments nacionals de Joan Fuster. Cahner sempre es va mostrar partidari d'una concepció dels Països Catalans que anava més enllà de la cultura i la llengua. És més, va afirmar sempre que coincidia amb Fuster en la seua visió dels Països Catalans i això els va portar a «connectar» (PELLISSER, 2008: 131-133). I és que per a Cahner «Fuster ho va canviar tot» per l'atractiu de la seua proposta nacional. Fuster va fer descobrir els Països Catalans a molta gent aquella època posant sobre la taula un concepte que «avui sembla que això hagués estat conegut per tothom des de feia dècenns, però no és així». I acaba: «sense Fuster i el seu llibre, el concepte de Països Catalans tampoc no hagués arrelat aquí, a Catalunya. Amb l'aparició de *Nosaltres, els valencians*, al Principat tant el llibre com el mateix Fuster van ser reconeguts molt ràpidament. I aviat Fuster va ser considerat un dels més importants escriptors contemporanis» (PELLISSER, 2008: 128-131).

Ens trobem, doncs, davant d'un dels millors i més estrets amics de Joan Fuster. La col·laboració entre tots dos sempre va girar al voltant del món cultural, però no per això hem de menystenir la importància política de les propostes derivades dels treballs i empreses que van tirar endavant. L'Enciclopèdia Catalana, Edicions 62 o l'Editorial Curial foren les més representatives⁴⁰. En un nivell més polític cal remarcar l'intercanvi de cartes i impressions que van mantenir, també amb Vicent Ventura, sobre la comarcalització del País Valencià⁴¹. En aquest sentit, la dècada dels anys seixanta és

⁴⁰ Sobre l'evolució d'aquestes empreses culturals és interessant el text que Borja de Riquer i J.B. Culla l'hi dediquen en volum VII d'*Història de Catalunya, El Franquisme i la transició democràtica, 1939-1988*, dirigida per Pierre Vilar (DDAA, 1989: 358).

⁴¹ La millor forma d'analitzar o construir el relat sobre la comarcalització del País Valencià, és seguir les cartes que sobre aquest tema es varen creuar Fuster, Ventura i Cahner. La primera referència que trobem sobre el tema data del 30 de juny de 1964 en una carta de Fuster a Cahner on el primer expressa al segon que «a propòsit de comarques: vas dir-me, si no m'enganyo, l'última vegada que ens vam veure,

fonamental per a aquest afer, tot i que no fou una proposta de tots tres la que finalment reeixí l'any 1970 sinó que s'imposà la del geògraf Joan Soler i Riber amb la que, val a dir, Fuster hi col·laborà també. La importància de tot plegat recau en el fet que veiem com Fuster també influeix en aquest àmbit de construcció nacional valenciana i que la proposta que va acabar sorgint es va convertir en la comarcalització assumida per tots aquells partits, organitzacions, col·lectius, etc., que tenien en el seu ideari el País Valencià com a subjecte. El debat sobre la comarcalització va ser paral·lel al de la nomenclatura de determinats municipis i viles dels Països Catalans que Cahner treballava per a la confecció de la Enciclopèdia Catalana.

Cahner, doncs, és un personatge fonamental per a entendre la introducció dels plantejaments fusterians en l'ideari del catalanisme històric que es convertirà en hegemònic a partir de la creació de l'Estat de les autonomies a Catalunya. Això no vol dir que Cahner fóra un home amb una gran influència sobre els que realment determinaven la tàctica i l'estratègia de partits com CDC o UDC, de fet tot el contrari, els plantejaments més fusterians es poden observar només en l'obra dels primers governs «pujolistes», precisament, en els aspectes culturals i lingüístics on Cahner va jugar un paper fonamental com a conseller de cultura.

Altres intel·lectuals vinculats a la democràcia cristiana catalanista que tingueren relació i influència de Fuster en la seua idea de nació foren Maurici Serrahima o Anton Canyelles. Aquests, però, no mantingueren una relació tan estreta com la de Cahner.

Lligat a la figura de Cahner, també hem de fer esment a Jordi Carbonell. Filòleg i més tard polític, entrà en relació amb Fuster mitjançant la seua feina en la Gran Enciclopèdia Catalana, que recordem dirigia Cahner, i l'Institut d'Estudis Catalans. La seua importància per a la tesi radica en el fet que Carbonell es va convertir en la dècada dels vuitanta i noranta en una figura cabdal de l'independentisme que donaria forma a la nova ERC. (CARBONELL, 2010: 57-78). El testimoni de Carbonell sobre Fuster gira al voltant de dos eixos: el professional «perquè fes el pròleg de les obres completes de Joan Roís de Corella» i «a nivell personal, sempre recordaré l'ajuda que em va prestar la

que havies fabricat una divisió comarcal del País Valencià per al teu ús particular. ¿No podries deixar-me veure el resultat de les teves especulacions? La qüestió m'interessa per diversos motius, i amb una certa urgència. T'ho agrairé molt» (FUSTER, 2012: 201).

vegada que, estant a casa seva a Sueca, vaig tenir la notícia que la meua muller estava molt malalta. Realment, estic convençut que sense Joan Fuster no seria el que sóc» (DDAA, 2012: 8). Per a Carbonell «Joan Fuster va ser definitiu en l'encaix dels Països Catalans, especialment del País Valencià, que n'és un eix fonamental» (CARBONELL, 2010: 102). En les seues memòries, Carbonell afirma que el mentor polític del qual ell, i tota la seua generació de joves, va aprendre a entendre el país fou Carles Riba. Un país que s'identificava clarament amb la llengua. Ara bé, la maduració d'una idea dels Països Catalans més enllà de la llengua anà lligada a les figures de Fuster i Josep Maria Llompart en una mena d'anàlisi geogràfic i estratègic important segons Carbonell, a l'hora d'entendre els Països Catalans. En aquest sentit, per a Carbonell els Països Catalans no serien només una realitat lingüística i cultural sinó també una continuïtat territorial: «la nació no és solament la Catalunya estricta» (CARBONELL, 2010: 92-93). Carbonell, a més, és d'aquelles persones que van construir els Països Catalans en el seu cap des de la praxi. Amb anades i tornades al País Valencià i les Illes, amb la participació en esdeveniments com els Premis Octubre, aplecs, manifestacions, etc.

Si analitzem la cultura política socialista, tant en la seua versió catalanista/valencianista com en la que, tot i situar-se també dins d'aquests postulats, es pot considerar federalista espanyola, hem de parlar sobre una persona molt concreta: Ernest Lluch. Sabem que Fuster coneixia el treball de Lluch des de l'any 1964 per l'apèndix que aquest va fer per a l'assaig d'Alfred Sauvy *La població*, del qual Max Cahner parla en diverses cartes adreçades al suecà. La primera notícia de la relació la tenim a partir de la correspondència entre Fuster i Ventura, en una carta datada el 27 de juny de 1966, i per altra banda per la correspondència entre Fuster i Lluch de la qual tenim constància com a primer document una carta del de Vilassar a Fuster datada el 29 de juny de 1966 on l'economista comença dient que «acabo de rebre la carta del 23 d'un dels pares de la pàtria, del que me n'alegro», en referència a una carta de Fuster a l'economista del 23 de juny⁴². Tant la carta de Fuster com la resposta de Lluch estaven relacionades amb una proposta de redacció d'un llibre sobre l'economia valenciana que volia tirar avant el Banc de València. Fuster en feia de mitjancer i no només lligà la figura de Lluch sinó també la de Fontana. Degut a la bona imatge que Fuster i Ventura tenien de l'economista català, l'encàrrec consistia en què Lluch desenvolupara un apartat

⁴² Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

titulat «Estructura econòmica del País Valencià» (FUSTER, 2003b: 125). La correspondència entre tots dos sempre va girar al voltant de projectes acadèmics. Certament no es troben referències a la política del moment ni res semblant. És més, fins i tot després del trencament «intel·lectual» entre tots dos arran del pròleg escrit per Lluç que després comentarem, la comunicació i assessorament epistolar continuà, tal com podem veure en cartes datades entre 1981 i 1987.

Lluç, però, mai fou un fusterià en el sentit estricte de la paraula. Ara bé, és més que evident que l'obra del suecà va tenir una influència molt important tant en el pensament com en els treballs de l'economista de Vilassar. Hem de tenir present que *La via valenciana*, una de les obres més importants de Lluç, no era una altra cosa que la resposta fonamentada i contrastada dels plantejaments economicistes que Fuster havia assenyalat el 1962 en *Nosaltres, els valencians*. I en certa manera, els treballs i reflexions acadèmiques de Lluç es van convertir en la base per a justificar els seus plantejaments polítics sobre la nació⁴³. I per extensió fou una de les bases de justificació per a la praxi política del PSPV-PSOE dels anys vuitanta.

L'estreta relació inicial entre Fuster i Lluç va anar canviant amb el pas dels anys i sobretot com a conseqüència dels esdeveniments polítics que el país va anar vivint, especialment els que fan referència als moviments i posicionaments individuals i col·lectius de partits com el PSPV just abans de les primeres eleccions postfranquistes⁴⁴. Alguns autors han apuntat la possibilitat que més enllà de la política, en el refredament de la relació Fuster-Lluç també van ser presents els aspectes de la relació personal i el tracte que Fuster donava a l'economista, de «poc respecte» intel·lectual o acadèmic i

⁴³ En aquest sentit, Lluç es podria incloure dins la categoria que Bourdieu anomena «ideòleg innovador», és a dir, aquell científic-social crític que té el seu èxit no només en la qualitat dels seus treballs acadèmics sinó en la transformació d'aquests en el relat polític que legitima un pensament i discurs polític concret (PECOURT, 2008: 39).

⁴⁴ Cal dir que Ernest Lluç sempre fou un personatge polèmic en les seues relacions amb la resta del valencianisme pels moviments que realitzava a esquenes d'uns i altres. Com veurem després, a nivell polític, aquests moviments es van concretar en l'estratègia impulsada per a la integració del PSPV en el PSOE. Abans, però, Lluç havia fet moviments curiosos com donar suport al llavors jove periodista Amadeu Fabregat en la seua estratègia per desestabilitzar la revista *Gorg* intentant posar en contra del seu director, el valencianista Josep M. Soriano, una part important dels col·laboradors de la publicació (SERRA, 2009: 103-104).

massa, diguem-ne, familiar o d'estar per casa⁴⁵. Pels testimonis realitzats anys després, la veritat és que la relació entre el tàndem Cucó-Lluch amb alguns dels que van ser companys de militància durant aquests anys, no podem dir que fóra fluïda i harmoniosa precisament⁴⁶.

Dins d'aquesta cultura política que identifiquem com a l'esquerra federal, hem de parlar també de la família política comunista. I especialment dels comunistes catalans i el partit que millor va representar aquesta tendència: el PSUC. Els intel·lectuals militants del partit que van reflectir millor en les seues reflexions els plantejaments expressats per Joan Fuster foren persones com Francesc Vallverdú, Rafael Ribó, Pierre Vilar o Josep Fontana. I si hem de parlar de relacions personals i directes, segurament, els dos últims són els que n'hi van mantenir una de més estreta, més enllà de l'admiració o la reciprocitat intel·lectual. Tot i així, respecte la influència de Fuster en el PSUC,

⁴⁵ Aquest el parer de Xavier Serra quan afirma que: «quan Fuster o Ventura es trobaven davant d'un desconegut, però amb cara de voler ser amic, la pregunta indefectible era: «I tu, fill de puta, qui eres?». Les persones que es creien importants s'ho prenién bastant malament. Massa confiances. És possible que l'aversion que Ernest Lluch anà covant contra Fuster tingués el seu origen en el fet que l'assagista suecà no el tractà mai com un personatge important. Naturalment, Lluch hauria fet igualment el seu fet, que era, com hem dit, portar el socialisme valencià cap al socialisme espanyol, però si s'hagués vist reverenciàt no hauria, potser, mostrat tant d'odi cap a Fuster ni tant de menyspreu cap a Ventura» (SERRA, 2013: 31). Aquest relat es confrontaria amb el relat traçat abans per Adolf Bertran.

⁴⁶ Ricard Pérez Casado, exalcalde del PSPV-PSOE, critica Lluch a les seues memòries al mateix temps que ho fa, també, de Vicent Soler: «*Soler, siguiendo la estela del empleo público, trenzó su rosario de ocupaciones, de las consejerías a las Cortes Valencianas, pasando por el Ayuntamiento de València, sin perder de vista su perspectiva profesional, hasta ser catedrático, como el anterior. De hecho, no ha dudado en pasar de la santa intransigencia nacionalista a un entrañable acto de revisión. No me extraña, contando con la mitificada Via valenciana de su maître à penser, Ernest Lluch, en la que figuro como si de su autor antiguo o precursor se tratara*» (CASADO, 2013: 55). De la mateixa manera també critica el company d'estratègies de Lluch en el PSPV: Alfons Cucó. En aquest cas, Casado ho fa respecte a l'afer de les agressions que va patir durant la transició per part de la violència «blavera» Tot i així, no es refereix al paper que Cucó va jugar aleshores, que va ser correcte, sinó la versió que l'historiador va donar dels fets anys després en una de les obres sobre el tema: «*Y una interpelación parlamentaria del senador socialista Alfons Cucó en el que denunció la agresión al alcalde Ricard Pérez Casado y a las autoridades. En su libro Del roig al blau convierte como única víctima de la agresión a Manuel Girona Rubio, presidente de la Diputación y, por cierto, miembro del desconcertado cortejo, que no alcanzó la sombra del augusto fundador del Reino de València. Pero la historia es como es y no como se escribe, aunque el escritor sea historiador*» (Ídem: 219)

Rafael Ribó apunta com a militants més influïts pel suecà a ell mateix, Vallverdú i Xavier Folch (Ribó a Rico, 2/XII/2015).

Pel que fa a Rafael Ribó, en la correspondència de Fuster tenim constància que tots dos es coneixien a mitjans dels setanta. Trobem diverses cartes de 1974 on Ribó demana a Fuster que li done notícies sobre «un encàrrec» que ell mateix li havia fet. Ribó afirma que va «conèixer a Joan Fuster a principis dels anys setanta. La primera relació fou a través de Raimon, després d'Eliseu Climent, i finalment perquè vàrem participar, amb Josep Benet, Solà i Cahner, en la redacció de l'anomenat Estatut d'Elx». És probable que l'encàrrec de què parla Ribó en la seua carta tingué a veure amb la redacció d'aquest text. Més interessant és la carta datada en 22 de maig de 1974 on Ribó informava Fuster que havia d'anar a la Universitat Catalana d'Estiu a parlar sobre «el concepte de Països Catalans» i «m'agradaria, doncs, parlar amb tu sobre l'orientació d'aquest treball i saber si tu coneixes altres estudis similars sobre la denominació Països Catalans (ja conec principalment el del Cucurull)». La demanda de Ribó, doncs, ens mostra la referencialitat que el suecà tenia per ell. De fet, Ribó afirma que Fuster va influir en ell «en el coneixement de l'arrelament de la dimensió cultural i en la diversitat dels Països Catalans» degut a les «llargues converses mantingudes» (Ribó a Rico, 2/XII/2015). En una carta d'11 de juny de 1974 Ribó demanava a Fuster de veure's per resoldre «els malentesos entre nosaltres» i treballar tant el paper per a la UCE com també un que estava preparant sobre «el tractament del nacionalisme espanyolista en línies paral·leles al teu darrer article al Tele-Expres»⁴⁷. En aquest punt la correspondència s'atura fins a l'abril de 1992 en que Ribó envià una carta a Fuster disculpant-se per no poder acudir a un homenatge que EUPV li organitzava el 25 d'abril d'aquell any per motius d'agenda. A més, a Ribó li sabia greu el que fet «ja fa molt de temps que no ens veiem ni intercanviem papers i t'asseguro que em dol, com em dol no poder assistir al merescut homenatge que -quan t'arribi la carta- t'hauran ofert els teus companys valencians»⁴⁸. Pel que fa a la correspondència entre Vallverdú i Fuster cal dir que és àmplia però majoritàriament circumscrita a l'aspecte literari i editorial ja que Vallverdú treballà durant molts anys a Edicions 62 i en els seixanta també formà part del

⁴⁷ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

⁴⁸ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

cercle de *Serra d'Or*. Val a dir que la relació que es desprèn de les cartes és de certa amistat⁴⁹.

Pel que fa a la relació amb Vilar aquesta va ser de respecte i admiració mútua⁵⁰. Ara bé, gairebé no passà d'aquí ja que, com afirma Max Cahner, tots dos no van coincidir mai a Barcelona i un dels pocs records de trobada directa que té és un viatge a València que feren junts Cahner i Vilar i que els va portar a dinar amb Fuster deixant als dos intel·lectuals durant una estona junts en una mena d'apartat en que «es van fer molt amics. De fet, sempre em va fer molts elogis Vilar de Fuster. I al revés, també» (PELLISSER, 2008: 132). Fuster, però, en la *laudatio* de l'*honoris causa* de Vilar per la Universitat de València el 1991, afirmava que no recordava si la primera trobada havia estat, precisament, a Barcelona amb motiu d'algun cicle de conferències o a casa de Cahner i l'Eulàlia Duran (VICIANO, 2004). Siga com siga, aquesta relació d'admiració mútua l'han confirmada també historiadores com Rosa Congost (CONGOST, 2007: 32) així com els mateixos protagonistes com fou el cas de Vilar preguntat per Isabel-Clara Simó i Josep Solé en una entrevista publicada a la revista *Canigó* en què afirmava que Fuster era «un home que m'interessa moltíssim. És un assagista extraordinari. I encara que no s'anomeni historiador d'ofici, és un gran historiador. Té una gran agudeses històrica» (SIMÓ i SOLÉ, 1975). I la relació entre tots dos es va concentrar sobretot en l'espai temporal de la segona meitat dels setanta i part dels vuitanta. La correspondència trobada a l'arxiu de Fuster, per exemple, es centra en un període molt curt de temps: entre 1977 i 1978. Això no vol dir que no haguera més relació. Només cal recordar que el 24 de maig de 1991, Vilar va ser proclamat *honoris causa* per la Universitat de València. L'encarregat de la *laudatio* fou Joan Fuster, en una clara mostra, segons Pau Viciano, de què l'obra de Vilar anava més enllà de la història pel seu compromís cívic (VICIANO, 2004). Però més enllà de la relació personal i el coneixement mutu, el més important és la influència que Fuster va tenir sobre la feina com a historiador de Vilar. Al fons Pierre Vilar de la Universitat de Girona hem pogut trobar entre la biblioteca del francès llibres de Fuster com *Nosaltres els, valencians* (1962), *Poetes, moriscos i capellans* (1962), *La Decadència al País Valencià* (1976), *El blau en la senyera* (1977), *Indagacions i propostes: assaigs, diaris, aforismes* (1981), o bé llibres sobre el

⁴⁹ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

⁵⁰ La correspondència entre tots dos és molt escassa tret d'un parell cartes i notes de Vilar a Fuster en 1977 (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

pensament i obra del suecà com *Joan Fuster en els seus millors escrits* de Miquel Arimany (1982). Pierre Vilar i Joan Fuster van coincidir en diverses obres col·lectives sobre el fet nacional català. Tant un com l'altre, tot i partir d'uns plantejaments teòrics més o menys fermes, van variar determinats plantejaments inicials. En el cas de Vilar, els que feien referència a la idea dels Països Catalans, segons Josep M. Muñoz, van estar totalment condicionats per la seua relació amb Fuster (EL TEMPS, 2003). La pregunta que ens hem de fer és fins a quin punt realment a Vilar li interessaren els Països Catalans més enllà dels seus estudis sobre Catalunya. El cert és que Vilar parla poc, per no dir gens, dels Països Catalans malgrat la «veneració» que tenia per Fuster. No sabem si no ho va fer per manca de coneixements al respecte o per simple desinterès. En va parlar en la conferència donada a Venècia l'agost del 1980 al Congrés de l'Associació Internacional d'Hispanistes i que portava per títol «Estat i nació en les consciències espanyoles: actualitat i història». Vilar advertia que en època medieval la llengua i la nació eren conceptes que es confonien en temps medievals i que els territoris de llengua catalana mai havien tingut en el passat cap estructura estatal comuna. A més qualificava els Països Catalans com de «qüestió espinosa» (VILAR, 1982: 42-43). I, de fet, en una de les oportunitats que va tenir per fer-ho el 1983 i en què se li va demanar expressament que en parlara com va ser el debat i posterior llibre *Els valencians davant la qüestió nacional*, la ponència del francès començava directament apartant-se del tema i explicant que no en parlaria. Ara bé, la intervenció l'acabava llançant una idea que és la que millor expressa la seua idea sobre els Països Catalans: «és menys com a concepte que cal pensar els Països Catalans que com a projecte». Vilar, com el mateix Fuster, sabia que els Països Catalans no els trobaria en la història. Poques són, doncs, les reflexions de Vilar sobre els Països Catalans o una possible nació catalana més enllà dels límits de Catalunya. Per altra banda, més enllà de projectes polítics d'arrel clarament fusteriana, Vilar també va citar Fuster en la mateixa conferència. La referència, però, venia a afirmar literalment que Fuster tenia una «inimitable capacitat pamfletària» pel fet que el suecà havia afirmat que «*España es una invención de don Marcelino Menéndez y Pelayo*» (VILAR, 1982: 37-44). Aquesta, però, no era la primera cita de Fuster en una conferència de Vilar. Ho havia fet també en la conferència de clausura del Congrés de Cultura Catalana el 27 de novembre de 1977 que portava per títol «Continuïtat històrica de la consciència nacional catalana» (VILAR, 1982: 71). En definitiva, tenint en compte el que ja hem comentat en l'apartat dedicat al paper de la

història en l'obra fusteriana, podem afirmar que Vilar va tenir més influència sobre Fuster que a la inversa⁵¹ (VICIANO, 2012: 76-78).

L'altre intel·lectual, també historiador, vinculat al PSUC que va tenir relació amb Fuster és Josep Fontana. La primera trobada personal que tingueren, segons Fontana, es produí l'any 1974 quan l'historiador català va aconseguir la càtedra d'Història Contemporània de la Universitat de València. Fontana explica que es va trobar amb el suecà en les tertúlies de gent com Vicent Ventura en «la cafeteria San Patricio, a l'aleshores Plaça del Caudillo, i a la llibreria Dàvila del passatge de la Sang» tot i que per aquelles dates «Fuster ja venia més rarament a València». Aquestes ocasions, però, no foren les úniques en què Fontana i Fuster es trobaren ja que en una ocasió, afirma l'historiador, «vaig anar a casa seva i vam passar un vespre de conversa. Després hi hagué una altra vegada que ell m'invità a dinar un excel·lent arròs al Grau de Gandia. També el vaig tractar amb motiu de l'afer per a la publicació d'una Història del País Valencià que estava projectada. En definitiva, són les ocasions on hi va haver un tracte personal, directe. Però evidentment existia un mutu coneixement previ, perquè jo el llegia i sé que ell també m'havia llegit» (PELLISSER, 2008: 176).

Abans d'aquest moment, Fontana sempre ha afirmat que havia conegut Fuster a través dels seus llibres els quals l'havien «interessat molt com a historiador». Que Fontana havia llegit Fuster és més que evident en les seues anàlisis sobre la societat i la història dels valencians. De fet, l'historiador arriba a afirmar que «*Nosaltres, els valencians* m'influeix a mi, òbviament. Però sobretot m'interessaven les interpretacions de Fuster relacionades amb el passat del país. És allò que personalment m'influeix i em fa descobrir en Fuster una persona amb una visió de la societat i de la història pròpia a la meua» (PELLISSER, 2008: 179). Però tot i aquestes afirmacions, en els textos acadèmics de Fontana per aquesta època no trobem referències a cap text de Fuster com tampoc l'historiador català va desenvolupar cap treball que prenguera el testimoni llançat per Fuster com sí que feren Lluç en el camp de l'economia o Cucó en el de la història. Ara bé, per una carta de 3 de juny de 1975 de Fontana a Fuster sí que sabem que tots dos junt a Cucó, Lluç i Paniagua treballaren durant un temps en un projecte

⁵¹ Recordem que ja en *Poetes, moriscos i capellans* el 1962 Fuster ja cita la *Historia d'Espanya* de Vilar.

finançat pel Banc de València⁵². En la carta Fontana es mostrava sorprès perquè Fuster s'havia empenyat amb ell i s'havia desvinculat del projecte. Mesos després Fuster responia a Fontana dient-li que sí que s'apartava del projecte però no perquè estiguera enfadat amb ell, Cucó o Paniagua amb qui si que es podia treballar sinó amb un altre⁵³. Podem imaginar, doncs, que l'empenyada de Fuster era amb Lluç. Siga com siga, la influència de Fuster sobre Fontana, doncs, l'hem de trobar en els posicionaments que Fontana tingué respecte el projecte dels Països Catalans estant al capdavant de la redacció de *Nous Horitzons* o determinades reflexions en debats molt concrets com les jornades «Debat sobre els Països Catalans» i sempre, això sí, amb un posicionament propi que s'allunyava en molts aspectes de la proposta fusteriana.

Els «polítics»

En aquest sector hauríem de diferenciar dos àmbits territorials. Per una banda les relacions de Fuster amb els representants polítics del catalanisme entès en un sentit ample del concepte. Per altra, les relacions de Fuster amb els representants polítics valencians. Pel que fa als contactes de Fuster amb els diferents sectors del catalanisme es remunten a la dècada dels cinquanta. La via d'entrada es produí a través de Vicenç Riera Llorca i les col·laboracions de Fuster en les revistes de l'exili català a Mèxic. A partir d'aquí Fuster començà a viatjar a Barcelona de manera regular, entrant així en contacte amb diferents sectors catalanistes de l'interior. Els seus amfitrions inicials foren Oriol Folch i Joaquim Maluquer, als que s'afegiria poc després la figura ja comentada de Max Cahner. Pel que fa a Oriol Folch, cal dir que la seua importància radica en les converses que Fuster mantingué durant els cinquanta al voltant de diversos temes polítics. Per una banda, Folch trobà en Fuster una mena d'interlocutor valencià que confirmava la seua idea d'una catalanitat més enllà del Sènia. Per altra, Fuster escoltà de Folch idees concretes sobre la necessitat del catalanisme de crear partits polítics nous que superaren els que havien existit en temps republicans. Pel que fa a Maluquer, l'amistat amb Fuster també es remunta als mateixos anys cinquanta i principis dels seixanta. Maluquer va ser director general de Promoció de la Generalitat provisional de Tarradellas i secretari del Consell Executiu del primer govern de Jordi Pujol. Però més enllà de la relació intensa entre tots dos i els centenars de cartes intercanviades, la figura

⁵² Pensem que és el mateix que abans hem comentat per al cas d'Ernest Lluç.

⁵³ Cartes consultades al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

de Maluquer és fonamental per a entendre com Fuster entrà en contacte amb el grup catalanista conegut com «els cotoners», entre els quals cal destacar les figures d'Armand Carabén⁵⁴, Josep Riba Ortínez i Manuel Ortínez Murt (ESTRUCH, 2012: 46-47). Segons Joaquim Maluquer, però, Fuster va entrar en el cercle d'amistats barcelonines d'Ortínez gràcies a la seua relació amb Pla⁵⁵. En aquest grup també s'integraven personatges com Fabià Estapé, Josep M. Castellet, Joan Sardà, Manuel Ibáñez Escofet. Manuel Ortínez mantenia una mena de «doble vida» política: formava part dels càrrecs del franquisme ja que havia estat al capdavant de l'anomenat *Servicio Comercial Exterior de la Industria Algodonera* en la dècada dels cinquanta, i alhora, subvencionava Josep Tarradellas en l'exili⁵⁶. Posteriorment va dirigir entre 1965 i 1971 l'*Instituto Español de Moneda Española* després fou representant de la Unió de Bancs Suïssos a Espanya. Ortínez fou un dels encarregats en moure l'anomenada «Operació Tarradellas» ja que fou ell qui va avisar Suárez via carta el febrer de 1977 dels riscos que corria Catalunya de «*degenerar hasta un republicanismo que, expresado en las elecciones, podría ser peligroso*». I el mateix Ortínez avisà Suárez que Tarradellas «*no es federalista y que quedará siempre al margen de los planteamientos valencianistas y mallorquinistas*» (FONTANA, 2014: 414- 415). Però més enllà de la biografia política i professional d'Ortínez, aquest ha estat considerat una mena de «protector» de Fuster a Barcelona (ESTRUCH, 2012: 50). Com afirmava Joaquim Maluquer «fins i tot l'Ortínez va publicar el *Causar-se d'esperar* d'en Joan Fuster en una col·lecció que havia iniciat com a editor amateur» (MALUQUER, 1992: 13). A principis de 1979 en una conferència Ortínez considerava Fuster «un dels personatges més importants en el camp de les idees als Països Catalans» (AVUI, 16/I/1979: 11). I tres mesos després, aquesta relació d'anys quedava manifesta el 31 de març de 1979 quan tots dos, junt a Vicent Ventura i Eliseu Climent, es reuniren en el Palau de Generalitat declarant posteriorment que havia estat una trobada de caràcter estrictament personal «ja que és vella i llarga l'amistat que l'uneix a Joan Fuster, Vicent Ventura i Eliseu Climent» (AVUI, 1/IV/1979:

⁵⁴ Moltes d'aquestes relacions, com la d'Armand Carabén per exemple, es poden resseguir a través de la correspondència de Fuster dipositada a la Biblioteca de Catalunya.

⁵⁵ Ortínez, que ha estat considerat un destacat «tarradallista», va conèixer el president Tarradellas a través també de Pla i una visita conjunta que li feren a París durant els anys de l'exili (MARTÍ, P., 2010: 62).

⁵⁶ Sobre la relació entre Ortínez i Tarradellas vegeu el darrer volum *Els documents de l'Arxiu Tarradellas. Josep Tarradellas. L'Exili 2 (1954-1977)* de Carles Santacana (SANTACANA, 2015).

2). Intel·lectualment Ortínez sempre tingué present l'obra de Fuster i un bon exemple és la cita que feu en la conferència «Catalunya: una ocasió perduda, un futur incert» en el *Club Siglo XXI* de Madrid: «El darrer aspecte tocat, en aquest àmbit, va ser el del pactisme. Ortínez digué: «Un altre aspecte que ens afligeix és la nostra fama d'homes de pacte, de pactisme, que ens portaria a renunciar a la violència per tal d'arribar al compromís». I digué que Joan Fuster ja havia atacat el pactisme recordant la nostra història com a poble. «El pactisme és fals, parlant amb perspectiva històrica, encara que en els darrers temps hàgim emprès un aparentment afortunat camí de diàleg»» (AVUI, 18/I/1980: 5). Reconèixer la referencialitat intel·lectual de Fuster, però, no volia dir compartir les seues propostes polítiques, ni molt menys. Pel que fa al cas de Carabén, la relació amb Fuster va estar lligada més que en l'aspecte polític a l'editorial. Fuster tingué la idea de crear una editorial i Carabén acabà sent la persona que posà més diners per tirar endavant el projecte. De fet l'editorial es va acabar anomenant AC, inicials d'Armand Carabén. A nivell polític cal destacar que Carabén era fill d'un dels fundadors de la Lliga Regionalista però que en el seu cas ell formà part de la fundació del PSC-Reagrupament de Josep Pallach (ESTRUCH, 2012: 79). I tal com veurem després, certament el PSC de Pallach fou el més proper a plantejaments polítics tan fusterians com el dels Països Catalans.

La següent persona sobre la que parlarem en aquest apartat és la que, sense cap mena de dubte, ha estat el polític de referència del catalanisme històric els darrers quaranta anys: Jordi Pujol. La figura de Pujol permetia Fuster tenir lligams amb l'altre grup de la burgesia catalanista: el grup dels montserratins. Segons Pujol, el primer contacte es va produir el 1957 a petició del mateix Pujol, el qual es va interessar via Albert Manent per conèixer Fuster (PELLISSER, 2008: 101). Per la correspondència del suecà, però, sabem que aquest contacte en realitat fou el novembre de 1956. En una carta datada el 14 de maig de 1957 el mateix Pujol així ho confirmava i explicava a Fuster que tenia la intenció de veure'l ja que havia d'anar a València i volia «començar a corregir un defecte meu -meu i de molts catalans del Principat: el poc coneixement que tinc de València». I en aquesta tasca Fuster havia de jugar per a Pujol un paper fonamental: el d'informar-lo de «la situació actual de València». El llenguatge és de clara inspiració vicensvivià en referència al famós «conèixer-nos» de l'historiador gironí. I una carta posterior del mateix Pujol datada el 13 de juny de 1957 sabem que la trobada entre tots dos es va produir i que Pujol va quedar molt satisfet i que a més Pujol

va «complir l'encàrrec» de Fuster de demanar a Puig Quintana d'incloure en un llibre que preparava sobre «100 anys de vida catalana» referències concretes a «València i Mallorca» que en el cas valencià havien d'estar encarregades a «Casp i Adlert»⁵⁷. Van arribar a mantenir una relació personal estreta en algun moment basada en trobades puntuals en esdeveniments públics o en visites esporàdiques de Pujol a Sueca quan anava a València, malgrat que com el mateix Pujol reconeix dins del sector que representa no és «dels que més n'ha tingut» (PELLISSER, 2008: 154). Aquesta versió que dóna Pujol sobre la seua relació amb Fuster anys després, però, esdevé contradictòria amb determinats moments viscuts per tots dos protagonistes els anys previs a la creació de l'Estat de les autonomies i l'arribada al poder de Pujol en la Generalitat de Catalunya. La correspondència entre tots dos des de finals dels cinquanta fins a la dècada dels setanta ens mostra una relació de certa col·laboració fins i tot en l'aspecte polític de la construcció dels Països Catalans com a projecte. L'1 de setembre de 1964 Fuster escrivia a Pujol recomanant-li conèixer a Josep Vidal «amic nostre i del ram de les finances (...) un dels promotors del nou banc de València, home de considerables perspectives econòmiques i socials, i bastant ben predisposat respecte les nostres aspiracions». I quines eren aquestes aspiracions comunes de Pujol i Fuster? Doncs «escurçar la distància que ens separa, a uns i altres, País Valencià i Principat»⁵⁸. Pujol, però, ja actuava «amb prudència» en tots aquests afers i advertia en una nova carta dies després Fuster que havia parlat amb Vidal i que «convé molt que d'aquest intent de vinculació econòmica entre València i el Principat de moment no se'n sàpiga res»⁵⁹.

Ja hem vist, per exemple, com Pujol fou fonamental per al finançament del viatge dels «xicons» a Catalunya l'any 1960. Arran d'aquest viatge i aquests contactes, els nous valencianistes van quedar molt emmirallats amb el catalanisme i amb la figura de Pujol. De fet, quan Pujol protagonitza els fets del Palau de la Música i és empresonat, uns quants d'aquests joves pujaren a Catalunya a participar en la campanya de pintades que demanaven la seua llibertat amb lemes com «Jordi Pujol. Catalunya. Som una joventut que puja», tal com ho relatà anys després Eliseu Climent (ESPINÀS, 1985: 68). Evidentment, Climent no és Fuster. Però també és clar, o lògic, que per aquestes

⁵⁷ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

⁵⁸ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

⁵⁹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

dates, tal com hem vist abans, l'apadrinament de Fuster respecte aquests joves era important i també que aquesta generació havia entrat en contacte amb Pujol via Fuster, cosa que ens pot portar a pensar que la relació entre Fuster i Pujol era més estreta, encara que fóra via terceres persones, del relat que actualment fa l'expresident català. El viatge dels joves, però, no fou l'únic que Pujol i Fuster coorganitzaren o coordinaren sinó en una carta de 5 de febrer de 1966, per exemple, trobem tots junts muntant un viatge junt a Marta Mata de mestres valencians en Catalunya⁶⁰. El reconeixement de Pujol cap a Fuster es mantingué entrada la democràcia i ja sent president. Un bon exemple poden ser les paraules que li va dedicar quan la Generalitat presidida per ell li va retre un homenatge el 8 de febrer de 1983, junt a Francesc de Borja Moll, i on Pujol va arribar a afirmar que *«Es una suerte para nuestro pueblo tener hombres de este temple, de este coraje: sin ellos no existiríamos»* (LA VANGUARDIA, 9/II/1983). Aquest relat, pel que fa a les idees plantejades per Fuster, partia d'una idea molt concreta que, en certa manera, resumeix perfectament el paper jugat per Pujol i el catalanisme majoritari respecte al País Valencià: «cautela». I aquesta «cautela» que expressa Pujol xoca per moments amb determinades situacions viscudes en aquells anys com per exemple el fet que Fuster visitara Pujol en la mateixa Generalitat, com hem dit, quan aquest ja era president o que el 1983 se li concedira la Medalla d'Or de la Generalitat. En el segon fet, segurament, hi va jugar un paper cabdal Max Cahner, sent ja Conseller de cultura. Ara bé, en el primer no ho crec. I és més, malgrat el distanciament personal que destil·la el relat de Pujol, al final acaba mostrant-se com un bon amic del suecà quan afirma que en diverses ocasions en què ha anat a València per algun acte, ha tingut una «motivació emocional, sentimental profunda» per «anar a la tomba de Fuster». I és que quan Fuster va morir Pujol era de viatge oficial i no es va poder acomiadar i segons ell «un s'acomiada dels amics, i sobretot d'un amic que ha estat molt útil. Molt útil per a mi, Jordi Pujol; molt útil, crec jo, per al País Valencià, sobretot si els valencians ho saben entendre i apreciar; i evidentment molt útil per al Principat de Catalunya, per a tots nosaltres. Diria que aquesta és l'anècdota, amb Fuster mort, que resumeix el meu estat d'ànim respecte d'en Joan Fuster i Ortells» (PELLISSER, 2008: 161-162).

En definitiva, Pujol manté cap a la figura de Fuster la mateixa equidistància que la seua política va tenir respecte al País Valencià: «equidistància», «cautela»,

⁶⁰ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

«reconeixement» entre d'altres conceptes que ho podrien definir. Un altre element que xoca amb el relat d'aquests darrers anys sobre la seua relació amb Fuster són les paraules que, segons el diari *El País*, l'expresident de la Generalitat catalana va dedicar a l'assagista valencià en un homenatge que mesos després de la seua mort se li va retre a Sueca: «*Fuster fue un maestro para muchos de nosotros, por lo que significó no sólo para la recuperación de nuestra lengua y de nuestra cultura, sino también para nuestra mentalidad e identidad como país*», señaló Pujol, que dijo también que este es un buen momento para «*reflexionar*» en torno a todo lo que dijo y escribió el escritor de Sueca» (EL PAÍS, 1/XI/1992).

Les paraules de Pujol es poden interpretar en estricta clau protocol·lària. Ara bé, la veritat és que enllacen força bé amb determinats moments i vivències conjuntes, tal com hem vist, que no acaben de quadrar amb el relat dels darrers anys. Siga com siga, el que és evident és que Fuster i Pujol es van conèixer i van mantenir una determinada relació de confiança i admiració intel·lectual, el que segurament es va traduir d'una o altra manera en una certa influència en les decisions polítiques o, si més, en els plantejaments polítics del catalanisme que representava Pujol en algun moment.

Pel que fa al cas català caldria esmentar, encara que siga més una anècdota que un element rellevant per al contingut del treball, que el socialista Joan Reventós organitzà a casa seua en la dècada dels cinquanta una vetllada de lectura clandestina de textos de Fuster amb la presència d'ell mateix (ESTRUCH, 2012). La dada és interessant, en tot cas, perquè Reventós i el seu sector polític representat principalment pel MSC després seria dels més actius en els contactes amb les joves generacions de valencianistes socialistes apareguts a l'ombra de Fuster.

Finalment, en aquest repàs pels «polítics» catalans influïts per Fuster caldria esmentar el cas de Josep-Lluís Carod-Rovira. Efectivament, el que durant els noranta i la primera dècada del segle XXI seria líder d'ERC, era massa jove i no va tenir cap tipus de relació personal amb Fuster. Ara bé, la influència del de Sueca en la seua persona és fonamental per a poder entendre els plantejaments fusterians de partits com Nacionalistes d'Esquerra i, sobretot, el gir discursiu que tingué ERC a partir de la seua entrada en el partit. Carod-Rovira recorda que el va «veure de lluny, un cop a Tarragona, quan va venir-hi a fer una conferència i jo tenia només 14 anys. El vaig reconèixer per les fotos que sortien al *Serra d'Or*, que jo ja llegia, i em va impressionar poder-li dir ni

que fos només «Bon dia», caminant pel mateix carrer!». Fuster, doncs, en els seixanta impressionava també als joves catalanistes que començaven a formar-se políticament i que en el futur serien els principals líders del país. Pel que fa als textos, Carod-Rovira recorda que «el primer que vaig llegir va ser *Qüestió de noms*, l'assaig breu on plantejava la terminologia «Països Catalans». Vaig comprar-lo als divuit anys, a la llibreria Pública que, a Barcelona, regentava Joan Ballester. L'impacte va ser absolut i després ja van venir *Nosaltres, els valencians* i la resta de la seva bibliografia» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). Per tant la influència del discurs fusterià sobre el país també es va obrir camí entre els joves que vivien més enllà del Sénia. Tant va ser així que Carod-Rovira considera que per a ell, Fuster «sempre ha estat un dels intel·lectuals de referència, al costat d'Antoni Rovira i Virgili. Es tracta d'un personatge fascinant per la seva vida i la seva obra, un intel·lectual enciclopèdic, un home culte que anava per lliure i amb una visió molt nacional de la política i la cultura, un xic voltairià, audaç, mordaç, precís i amb un sentit de l'humor i de la ironia més que saludables, al costat de la seva gran capacitat d'anàlisi i radiografia, sobretot de la societat catalana = Països Catalans» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). En definitiva, dins del món del catalanisme, la influència de Fuster fou clara en les noves generacions més enllà del fet que aquestes només el llegiren i la seua relació amb el suecà fóra més distant a nivell personal.

Pel que fa als polítics valencians la relació de Fuster fou diferent depenent del personatge i l'època. Un dels primers d'aquest grup, tot i que no és ben bé un polític en el sentit estricte del terme, fou l'alacantí Josevicente Mateo. De fet, la relació entre tots dos no començà precisament per motius polítics sinó literaris i intel·lectuals. La relació amb Fuster es remunta la dècada dels seixanta. Sabem que el 1963 Fuster li va fer arribar el seu llibre *Judicis finals* i Mateo li envià una carta l'11 de març d'aquell any amb la seua valoració. Ja en la carta Mateo parlava de «*diferencias y disentimientos*» respecte del que proposava Fuster ⁶¹. Perquè en el cas de Mateo no podem dir que estem davant d'un fusterià però sí d'algú que d'una manera o altra construï el seu relat sobre la identitat valenciana i alacantina a partir de la proposta de Fuster, més enllà de les coincidències i dissentiments. Fet i fet, a partir d'aquí començà una relació que portà el suecà a encarregar-li, i ell després prologà, el llibre *Alacant a part*. En una carta de 4 de

⁶¹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

juliol de 1964 Mateo afirmava que acceptava «*encantado la oferta de estudio sobre Alicante, y las condiciones*». Ara bé, Mateo ja advertia Fuster que era «*innecesario prevenirte sobre el pesimismo que ha de campear en el folleto. No podeis, por amor a la verdad, haceros muchas ilusiones sobre el porvenir de esta que suelo llamar «cua de més mal escorxar dels Països Catalans»*». I Mateo acabava advertint que el llibre provocaria la reacció dels «verdugones» autòctons. Tot i que el resultat del llibre no agradava plenament a Fuster perquè trencava en alguns moments amb el relat fusterià del ser valencià, el cert és que l'obra de Mateo formava part del corpus teòric del fusterianisme en el sentit que era una d'eixes obres que s'havien escrit gràcies i a partir de l'aportació iniciada per Fuster el 1962. Fins i tot Fuster va arribar a proposar suprimir el pròleg del llibre per si aquest el podia perjudicar. En opinió de Manuel Alcaraz Mateo veia en Fuster el gran intel·lectual valencià de conceptes com democràcia, modernitat i catalanitat que al cap i a la fi era sinònim de «europeïtat». Però el llibre de Mateo era el text d'un escèptic cosa que xocava amb la idea de Fuster de crear equips de dinamitzaren el país (PELLISSER, 2008: 348). Un altre dels temes que plana sobre la correspondència entre tots dos és la figura de Vicente Ramos com a exemple d'intel·lectual reaccionari d'Alacant. En una carta datada el 25 de gener de 1965 Mateo explicava a Fuster que començava a col·laborar amb *Información* i que «*hacer un poco de «pancatalanismo» desde la tribuna del «Sureste» tiene gracia. A lo mejor le cuesta un berrinche a nuestro queridísimo V.R., vaca sagrada de aquel establo ahora*»⁶². De fet, la publicació d'*Alacant a part* tingué la seua versió, encapçalada per Ramos, de criminalització de l'autor i el contingut del llibre amb un estil semblant al que s'havia fet servir per part de la dreta de la ciutat de València el 1962-63 contra els textos de Fuster però en versió alacantina.

La figura de Mateo, pel fet de ser senador adscrit al PCE durant els anys de la transició, lliga amb el següent polític que caldria esmentar. Es tracta d'Ernest Garcia, secretari general del PCPV en els primers anys de democràcia i què hagué de viure des de la primera línia les disputes entre els diferents sectors polítics dels comunistes valencians. Garcia diu no recordar quan va conèixer personalment Fuster però que devia ser cap al 1975. De fet, mai no va tenir una relació continuada amb l'escriptor. Ara bé, sí que va «participar ocasionalment en algunes de les llargues converses nocturnes que

⁶² Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya

solia haver-hi a sa casa de Sueca. Potser en tres o quatre ocasions en total. Una, potser dues, per motius més directament polítics (en alguna visita com a membre de la direcció valenciana del PCE i del PCPV); la resta per motius més, diguem-ne, intel·lectuals, acompanyant alguns amics o coneguts del món de la cultura nacionalista». Fuster li va semblar un home ben informat, àgil i punyent en molts comentaris, però mai no el va «impressionar especialment»: «era evident que, en termes valencians, i en diversos aspectes més que valencians, constituïa una personalitat intel·lectual de primera fila. Però els seus temes intel·lectuals no eren els meus i això, probablement, va contribuir a mantenir la molt baixa intensitat del contacte». En aquest sentit, Garcia afirma que Fuster va tenir poca «sensibilitat filosòfica» i que la seua influència intel·lectual va ser més determinant en sociòlegs, historiadors, economistes o filòlegs. I possiblement per aquests factors considera que no ha estat mai un gran lector de Fuster: «vaig llegir alguns dels seus pamflets polítics i ocasionalment alguns dels seus assajos, comentaris d'actualitat, etc., més del tipus *Babels i babilònies* o *Diccionari per a ociosos*. Fins i tot *Nosaltres els, valencians* no el vaig llegir fins a molts anys més tard, molts, potser ja entrats els 90s». La tardana lectura del clàssic fusterià, però, no fa que Garcia el considere, en el seu context de 1962, «un llibre impressionant» ja què, a pesar de la manca de fonts i estudis de què partia, «va traçar un quadre prou exacte de la societat valenciana d'aquell moment». Ara bé, Garcia puntualitza que aquesta valoració del llibre de Fuster es circumscriu a 1962 ja que «només deu o dotze anys més tard, en els llargs anys d'agonia del franquisme, quan s'acostava la transició a la democràcia, el País Valencià havia canviat completament (sense entrar en més matisos: havia deixat de ser una societat agrària i s'havia industrialitzat)» (Garcia a Rico, 1/XII/2015).

Ernest Garcia considera que el seu valencianisme es va formar de manera heterodoxa i diferent a la formació de la generació que va créixer a la vera de Fuster per una qüestió d'edat: «la meua visió del País Valencià, i fins i tot de la qüestió nacional valenciana, va formar-se en contacte i diàleg, més o menys crític, amb tres referents: a) els valencianistes del PCE (diversos, no exactament iguals entre ells, però molt actius, Doro Balaguer, Emèrit Bono -importantíssim per al partit i per a la presència social d'aquest-, Paco Codonyer, Carles Mulet, Gustau Muñoz o Valerià Miralles); b) els referents polítics i sindicals de la nova classe obrera industrial, dels quals apuntaré, per citar-ne algú, Ximo Jordán i Antonio Montalbán; i c) els sociòlegs diguem-ne, post-fusterians, com Marqués i Ninyoles, que eren en bona mesura seguidors de Fuster però,

ahora, tractaven de donar compte d'una societat que ja no era la de 1962, i també Josep Lluís Blasco, el filòsof analític i polític nacionalista (amb Blasco i Marqués, als quals vaig tenir primer com a professors i després com a companys de treball i amics, vam parlar hores i hores durant anys, en tot el temps que vam coincidir a la facultat de filosofia). És a dir, cap de les meues fonts d'idees sobre el País Valencià era «Fuster pur», tot i que, tret d'una d'elles, la influència fusteriana hi va ser clara» (Garcia a Rico, 1/XII/2015). El relat de Garcia és interessant perquè també ajuda a entendre la complexitat i varietat posteriorment existent en partits com el PCPV o el PSPV-PSOE on les rastres de fusterianisme s'han de seguir entenent en el context històric del moment, la formació personal dels militants i, evidentment, l'evolució històrica de la narració sobre la identitat valenciana que els partits havien fet des dels anys republicans fins a l'aparició de Fuster.

En definitiva, per a Ernest Garcia, Fuster fou «un gran intel·lectual i un pensador polític influent. La seua aportació intel·lectual es concreta sobretot en la prosa assagística, la història social de la literatura i les primeres passes de les ciències socials modernes al País Valencià. La seua influència política, més que en filiacions directes, ha estat present sobretot en el traçat de línies divisòries: fusterianisme i antifusterianisme, fins i tot si és en dosis diluïdes, són encara categories útils per analitzar la política valenciana d'avui (i això, òbviament, és molta influència)» (Garcia a Rico, 1/XII/2015). En aquest sentit, la influència de Fuster no s'hauria d'entendre com l'assumpció d'un paquet polític, nacional i simbòlic tancat sinó com una aportació oberta de la que les diferents cultures polítiques van prendre allò que en cada moment interessava.

Dos personatges interessants que podem incloure dins d'aquest grup dels «polítics» valencians són l'expresident de la Generalitat valenciana Joan Lerma i l'exconseller del seu govern Ciprià Ciscar. La correspondència existent amb tots dos és poca. Coneixem una carta de Ciscar de 3 d'octubre de 1984 on es lamentava de no haver pogut assistir als actes de proclamació d'*honoris causa* de Fuster a la UAB on li prometia assistir als actes de la UB i la UV⁶³. I poca cosa més tret d'un parell de cartes de 1986 sobre un projecte de caràcter cultural. Sobre la relació de Joan Fuster i Ciprià Ciscar, però, ens n'ha deixat testimoni un article interessant d'Ernest Lluch de l'any 2000 on el català valorava el paper del socialista valencià respecte a l'anticatalanisme. Lluch

⁶³ Carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

afirmava que *«la opinión sobre el citado socialista valenciano en Cataluña era francamente favorable hace unos pocos años debido a su buena relación con Joan Fuster, ahora ya muy olvidado en el Norte, así como por algunas iniciativas en el terreno cultural de una considerable hondura»* (LLUCH, 2000).

És a dir, la relació que Ciscar va mantenir amb Fuster durant la dècada dels vuitanta, aquelles visites a la casa del carrer Sant Josep de Sueca, no només li van servir per a què Fuster donara el seu aval a determinades polítiques lingüístiques i educatives del govern de Joan Lerma sinó, també, per a cultivar-se una bona imatge Sènia amunt. Aquesta bona reputació es veu molt clarament en l'entrevista que el diari barceloní *La Vanguardia* li va fer a Ciscar el dijous 24 de març de 1994 on s'arribava a afirmar que: *«Ciscar ha mantenido un estrecho contacto con el mundo de la cultura. La relación mantenida durante años entre el ensayista Joan Fuster y Ciprià Ciscar superó la afinidad político-intelectual. Fuster decía de él que «es el mejor político que ha dado la transición valenciana». «Por Joan Fuster —señala Ciscar— siempre sentí aprecio y admiración. Aunque no coincidiera con todo lo que él decía»* (LA VANGUARIA, 24/III/1994).

No entrarem ara a valorar si el que van tenir Ciscar i Fuster durant els vuitanta fou en realitat amistat o una relació de conveniència mútua o, fins i tot, d'interès més per part d'una banda que de l'altra. Carles Gámez arriba a afirmar que Ciprià Ciscar «havia col·laborat en els últims anys a proporcionar-li un cert benestar econòmic, mentre Fuster abandonava els seus «papers públics»» (GÁMEZ, 2011: 156). El que sí és evident és que tots dos es van conèixer més enllà de l'àmbit polític i que allò que Fuster li devia dir o explicar a Ciscar alguna influència devia tenir en la seua obra de govern. Aquests fets que analitzarem en el darrer bloc de la tesi, ha portat alguns autors han parlat de «benedicció» fusteriana de l'obra de govern socialista (DURAN, 2013: 16).

Pel que fa a la relació amb Joan Lerma, l'expresident de la Generalitat afirma que va conèixer Fuster «a mitjans dels anys setanta, en una data que no recorde, pero ja sabia dels seus plantejaments pels seus llibres i per amics comuns que assistien a les seues tertúlies. A partir del moment que em van elegir secretari provincial del PSOE a València, la relació amb ell va ser més personal» (Lerma a Rico, 8/I/2016). Tot i aquesta relació «més personal» que assenyala Lerma, el cert és que, com hem dit, la correspondència existent entre tots dos és escassa. Coneixem una carta on Lerma es

solidaritzava amb Fuster «pels fets de Sagunt del 27 d'abril», el 10 de maig de 1983, i amb la que el president de la Generalitat esperava que «aquesta experiència comuna servirà per anar eliminat, si més no, algunes de les «discrepàncies òbvies» que dius tenir amb mi. M'agradaria molt»⁶⁴. Però què és el que interessà a Lerma de Fuster en aquells anys de la transició en què afirma que es conegueren? Segons ell «Fuster era un referent del valencianisme i, interessats com estàvem per fer una constitució integradora i un estatut que servira per solucionar els problemes dels valencians i les reivindicacions històriques d'autogovern, les seues opinions m'interessaven». I sobre la seua influència, l'expresident afirma que «si va influir en mi crec que va ser, sobretot, per la seua manera d'analitzar la realitat sense importar-li massa anar a contracorrent del pensament dominant, el seu antiautoritarisme (tot i que es confessava d'ascendència carlina) i la seua heterodòxia» (Lerma a Rico, 8/I/2016). Les paraules de Lerma, com veurem més endavant, les hem d'entendre i contextualitzar en el present que es formulen ja que si atenem tant al seu paper com al de Fuster durant els anys de la transició, el cert és que l'interès dels socialistes enquadrats en el PSOE i que no provenien del nacionalisme valencià, fou bastant relatiu per no dir nul en molts casos.

Altre polític sobre el que Fuster va exercir certa influència fou Josep Lluís Albiñana. Fuster en una carta a Francesc de P. Burguera del 29 de juliol de 1990 explicava que va conèixer Albiñana la nit de l'escrutini en què Burguera es va presentar per a «procurador»⁶⁵. El que fou primer president del Consell preautonòmic valencià provenia de la democràcia-cristiana valencianista enquadrada en la UDPV. Després va passar a militar al PSOE on va desenvolupar la seua vertadera carrera política. L'evolució política d'Albiñana no deixa de ser si més no curiosa ja que malgrat provenir de la UDPV, durant els primers anys de la transició es va mostrar molt crític amb el nacionalisme valencià per a després passar a abraçar-se a aquest totalment afirmant que la seua relació amb Fuster és el que li va «despertar la consciència nacional» (Albiñana a Rico, 30/I/2015). Hem d'entendre que en aquesta evolució, com en la d'altres protagonistes del moment, hi ha una important dosi d'oportunisme polític, de cerca d'un lloc.

⁶⁴ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

⁶⁵ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

Albiñana explica que la seua relació amb Fuster va començar fruit d'una trucada d'Eliseu Climent que el va portar una nit a Sueca on Fuster li va dir «irònicament»: «M'han dit que et diga que em sembla molt bé que vages a la presidència». I després d'aquella llarga conversa amb Fuster i Eliseu, va canviar la meua manera de veure les coses i vaig acceptar la presidència». Segons Albiñana, tornant de Sueca va demanar a Climent que volia la seua participació en Cultura i aquest, després de no acceptar el càrrec, va proposar-li el nom de «Josep Lluís Barceló (UCD) i Josep Beviá (PSOE) com a consellers: l'un (Barceló) per a la cartera d'Ensenyament, i l'altre (Beviá) per a la Conselleria de Cultura. També vaig demanar a Fuster que assistira a l'acte del Puig, a la constitució del Consell i al meu nomenament com a president. Evidentment, la seua presència al Monestir va tenir una significació clarament simbòlica que avalava la meua decisió» (DDAA, 1997: 391). Segons aquest relat generat anys després podríem pensar en una influència gegantina de Fuster sobre els moviments d'Albiñana en l'inici de la preautonomia. El cert és que no hi ha actualment cap testimoni més enllà del text citat que ho avale i ens fa dubtar el fet que el relat d'Albiñana dóna a Fuster una importància que el suecà no tenia sobre cap partit ni cultura política. A més, aquesta narració dels fets oblida el paper de les diferents famílies internes, però sobretot de les direccions, de partits com PSOE i UCD que al cap i a la fi eren els que designaven realment els noms i cognoms dels militants que encapçalarien primer les llistes i després les noves institucions.

El fet, però, que Fuster i Albiñana mantingueren una certa relació, no va aturar a Fuster en la seua tasca d'intel·lectual fiscalitzador de tot el procés autonòmic valencià. De fet, en les seues columnes d'opinió atacà en diverses ocasions les decisions d'Albiñana tot i saber perfectament de les dificultats en què es movien les decisions polítiques del Consell. Com veurem en el segon bloc, tant Fuster com el valencianisme en general van ser molt crítics amb Albiñana i la seua obra de govern al capdavant del Consell Preautonòmic.

Dins la cultura política socialista cal destacar també la figura de l'alicantí Josep Vicent Beviá. La correspondència entre Fuster i ell és gairebé inexistent tret dels anys en què Beviá era conseller de cultura i va demanar al suecà diverses conferències i la seua presència en actes organitzats des de la Conselleria⁶⁶. Ara bé, si tenim en compte la

⁶⁶ Cartes consultades al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

correspondència entre Fuster i Josevicente Mateo podem observar com Beviá és citat per aquest en les seues cartes com un membre més d'aquell grup d'alacantins -Seva, Bernabé, etc.- que entre els anys seixanta i setanta treballaren en diversos projectes en favor de la recuperació de la llengua a Alacant com d'altres projectes de caràcter cultural, articles en premsa amb la intenció d'influir en clau valencianista, etc. Entre els seus papers per als mítings de les eleccions de 1977 podem observar com la consciència valencianista de Beviá era total. Les anotacions parlen de recuperar la valencianitat d'Alacant, de denunciar la despersionització que suposen conceptes com «Sureste» o el provincianisme i de la necessitat de recuperar el valencià i la història com a element centrals en la recuperació democràtica⁶⁷. Entrevistat per Cartelera Túrria després del seu nomentament com a conseller, Beviá afirmava que entre les prioritats estava «la normalització cultural i lingüística del País Valencià» (CARTELERA TÚRRIA, 5-11 de juny de 1978). Tot plegat de contingut marcadament fusterià.

Pel que fa a la influència de Fuster sobre algun polític de dreta liberal, cal parlar d'un personatge igual de controvertit com d'interessant: Manuel Broseta i Pont. Està considerat com un dels polítics més importants de la transició valenciana -ja en parlarem més endavant- i, segurament és de totes les persones que mantingueren relació amb Fuster la que tingué una evolució política més profunda. Catedràtic de Dret Mercantil, secretari del Consell d'Administració de la Caixa d'Estalvis de València, segons Anselm Bodoque va estar sempre «ben relacionat amb els sectors financers». Aquesta idea lliga molt bé amb el relat d'Eliseu Climent en el documental *Del roig al blau* quan afirma que «Broseta era el centre d'este país. Jo recorde anar-me'n Broseta i jo, Maldonado i Sánchez a replegar diners per a la llengua als Ajuntaments franquistes, i quan venia Broseta te donaven molts diners (...) Broseta era Pujol». Fou degà demòcrata de la Facultat de Dret al final del franquisme, president de la Junta Democràtica del País Valencià, president de la Comissió de Transferències Consell-Estat durant els primers anys del govern preautonòmic (amb l'oposició de la direcció radical del PSPV-PSOE) i, posteriorment, secretari d'estat per les Autonomies amb UCD (BODOQUE, 2000: 29). Fins que inicià el seu canvi cap al blaverisme, va ser considerat un demòcrata moderadament valencianista. Joan Fuster i Manuel Broseta es coneixien molt bé des de finals dels anys seixanta. Tots dos van col·laborar i participar en projectes que podríem

⁶⁷ Document consultat en el fons José Beviá de l'Arxiu de la Democràcia.

considerar com de recuperació nacional i de clar contingut antifranquista. Alfons Cucó va arribar a definir Broseta com a «gran activista del moviment de recuperació lingüística i cultural del país» (CUCÓ, 2002: 103). Gran part d'aquesta informació la coneixem gràcies a les referències que Joan Fuster i Vicent Ventura feien al professor de dret en les seues cartes, a dia d'avui publicades, com també per les referències de la premsa de l'època a determinats actes en què tots dos participaren⁶⁸. Max Cahner arriba a afirmar en el documental *Del roig al blau* que «a Broseta jo l'he sentit fent manifestacions catalanistes al principi quan no sabia quin camí havia de prendre. I quan va veure que el poder no venia de Catalunya sinó que venia de Madrid, es va canviar de camisa». I en el mateix documental, J.J. Pérez Benlloch diu que «Broseta estava on estàvem els valencianistes que érem sinònim de catalanistes i d'esquerra».

Així, per exemple, el 1969 tant Broseta com Fuster van treballar en la creació a Castelló de la *Societat Bibliogràfica Valenciana Bibliovasa* junt a d'altres intel·lectuals valencians com Sanchis Guarner, Francesc de P. Burguera o Adolf Pizcueta (FUSTER, 2003: 164). *Bibliovasa* tenia com a funció l'edició de textos antics valencians i amb aquesta activitat es recollien fons per a altres activitats culturals en clau valencianista. Un altre exemple de la implicació de Broseta en el teixit valencianista és la seua participació en l'homenatge -amb parlament inclòs- que li van fer a València, a l'Ateneu Mercantil, el 9 de desembre de 1970 a l'editor català Josep Maria Casacuberta. A l'acte, com no podia ser d'una altra manera, també va participar Fuster el qual havia estat el contacte durant els anys cinquanta de Casacuberta al País Valencià per a la distribució dels llibres de l'editorial *Barcino* (LA VANGUARDIA, 10/XII/2013: 10).

L'1 de juliol de 1971 va organitzar també junt a Joan Fuster i d'altres intel·lectuals valencianistes, un sopar a l'Ateneu Mercantil de València d'homenatge a Emili Giralt per a agrair-li «els seus esforços en l'organització i celebració del I Congrés d'Història del País Valencià» (FUSTER, 2003: 174). El Congrés d'Història del País Valencià s'havia realitzat a la Universitat de València els dies 14, 15 i 16 d'abril d'aquell mateix any i, en certa manera, va suposar la punta de l'iceberg del canvi de paradigma acadèmic i epistemològic que les diferents facultats de ciències humanes i socials

⁶⁸ Sobre l'evolució del pensament de Broseta és fonamental l'article de Joana Tormo «Catalanisme i anticatalanisme en Manuel Broseta Pont. Una neutralitat calculada» (TORMO, 2014)

estaven experimentant des d'inicis dels anys seixanta. Una interessant crònica prèvia al Congrés va aparèixer en la revista *Gorg* de març de 1977⁶⁹.

En aquests anys tant Fuster com els seus més propers col·laboradors i amics, tenien una imatge de Manuel Broseta molt bona. El consideraven un més d'aquell grup d'intel·lectuals, professors, escriptors i polítics que tenien com a horitzó la construcció d'un País Valencià molt proper als plantejaments expressats per Fuster. Vicent Ventura, per exemple, en una de les seues «cròniques valencianes» per al diari *La Vanguardia*, en el relat d'una sèrie d'activitats i conferències realitzades a València, qualificava Broseta com de «brillante ponente» (LA VANGUARDIA, 2/VIII/1974: 6). Cap a meitat de l'any 1974 va participar també junt a Fuster, Ventura o Ernest Lluch, de les reunions que es feien per a coordinar la *Història del País Valencià* que a partir de 1975 va publicar Edicions 62 (FUSTER, 2003: 202). I de la mateixa manera, aquell any trobem a Broseta formant part, amb Fuster, Sanchis Guarner, Manuel Ardit o Alfons Cucó, del jurat que havia de triar la millor obra escrita en valencià d'un nou premi literari que havia sorgit a la població de Carlet (LA VANGUARDIA, 11/IX/1974: 6).

El 1975, quan era professor de la Facultat de Dret de la Universitat de València, Manuel Broseta arribava a signar manifestos on s'afirmava «*que la lengua de los valencianos es común con la de las islas Baleares, el Principado de Cataluña y la Cataluña francesa, la que histórica y científicamente es identificada como lengua catalana*» (RAMOS, 1981: 40; TORMO, 2014: 690). Perquè la relació de Broseta amb Fuster va anar més enllà de la política o l'activisme antifranquista: aquest mateix any 1975 trobem entre la correspondència de Fuster una postal de Broseta, datada en 6 d'agost, convidant-lo, junt a Raimon, a passar uns dies amb ell i la seua família a la seua casa de Xàbia⁷⁰. I entre aquesta mateixa correspondència trobem una nota que Broseta i Josep Guia li deixaren a Fuster el dia que anaren a «convidar-lo a la «mani» unitària» i no el trobaren. En quin moment es va produir la distància i trencament entre Fuster i Broseta? Com veurem en el següent bloc de la tesi, Eliseu Climent l'identifica en 1975

⁶⁹ Sobre el Congrés és també interessant l'article d'Encarna Garcia Monerris «D'una història que ja n'és un poc nostra», dins *El País, secció Comunitat Valenciana*, 2 de desembre de 2010.

⁷⁰ Fuster va respondre a «Manolo» dos dies després dient que no podia anar perquè aquella època de l'any l'aprofitava per fer altres coses però que en tot cas es trobarien a València algun dia per dinar o «prendre un whisky» (Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

amb motiu de la publicació de l'Estatut d'Elx. I, certament, mai més van tornar a tenir la relació d'abans sinó tot el contrari. Com veurem, a mesura que avançà la transició Broseta es va anar distanciant totalment dels seus antics aliats en la lluita contra la dictadura. Ara bé, la data fixada per Climent és una mica més difusa si tenim en compte la participació de Broseta en el primer homenatge a Fuster fet per una institució pública a finals de 1976. En concret es tractava de l'organitzat per l'institut de secundària de Sueca on Broseta adreçà uns parlaments al públic i a Fuster afirmant que l'escriptor era la «*conciencia crítica de una sociedad dogmática*» (MILLÁS, 2015: 523).

Finalment caldria parlar de dos polítics valencians vinculats a l'independentisme: Josep Guia i Josep Lluís Blasco. Segons Josep Guia «la primera vegada que vaig parlar amb Fuster va ser l'any 1972, amb Paco Candela, una nit que, en haver acabat una reunió política, anàrem a visitar-lo a sa casa. A partir d'aleshores, en iniciar el PSAN al País Valencià (1973-74) i fer a Sueca una de les primeres cèl·lules, la relació va ser continuada». El seguiment de Fuster per part de Guia, però, venia de lluny: «A Fuster el vaig veure per primera vegada als meus 20 anys, a l'Aplec del Puig del 1967, on van parlar ell i Vicent Ventura. Després, en l'homenatge que li va retre l'Ateneu Mercantil de València (1968), i a *Tres i Quatre*, quan la inauguració de la llibreria (1968) i en la celebració dels 50 anys de Fuster (1972)» (Guia a Rico, 19/XII/2015). Tot i així, per la correspondència de Fuster sabem que Guia i ell no es coneixien personalment a mitjans de 1974. En concret la relació començà a partir d'una carta del líder del PSAN a Fuster que començava directament amb un «tot i que no ens coneixem, m'he decidit d'enviar-te aquesta opinió». La carta, a més, tenia un clar rerefons polític ja que es tractava d'una crítica que Guia feia a Manuel Sacristán, dirigent del PSUC, al voltant d'un llibre sobre Gramsci en què l'independentista acusava Sacristán de «menjar-se els aspectes nacionals»⁷¹. A partir d'aquest moment, el to de la correspondència va agafant cada cop més una certa familiaritat. Sobre la influència de Fuster en els seus plantejaments polítics, d'igual manera que molts altres, Guia assenyala la lectura de *Nosaltres, els valencians* com fonamental en la seua formació política (Guia a Rico, 19/XII/2015). Altres elements que es poden trobar en la correspondència són les notes que Guia, acompanyat moltes vegades de la seua família, deixà a la porta de Fuster per avisar-lo que l'havien vingut a veure i que o bé no l'havien trobat o bé tornarien més tard. També

⁷¹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

trobem peticions en nom del PSAN com la feta per Guia a Fuster el 3 d'agost de 1977 on, arran de la no legalització del partit, Guia demanava al suecà que «si en algun dels papers que escrius i publiques poguessis fer-te'n ressò i cagar-te en algú... et quedaríem molt reconeguts, vaja». Guia informà Fuster dels moviments que feia l'independentisme, dels actes i diades organitzades. I en una nota de 18 d'agost de 1978 Guia explica Fuster que l'havien anat a veure per diversos motius entre els quals, el punt 2 era «cobrar la contribució»⁷². En aquest sentit, però, aquesta «contribució» no es correspondria a cap quota militant ja que, com afirma Guia, Fuster «mai no tenia massa diners» però sí que els feia de tant en tant algunes donacions (Guia a Rico, 19/XII/2015). Siga com siga, el que és evident és que Guia sempre va tenir un gran respecte i admiració per Fuster. Tant és així, que l'independentista consultà a Fuster alguns aspectes de la seua obra *És molt senzill: digueu-li Catalunya*: «Efectivament, abans d'editar-se el llibre vaig anar a mostrar-li l'original a Fuster. Vam anar tots dos a l'Estany de Cullera, a dinar. Bé, ell dinava i jo llegia. A la fi, em va dir quelcom així: «Endavant, 'Pepito', no perdrem res per provar-ho»» (Guia a Rico, 19/XII/2015).

I per acabar caldria parlar de Josep Lluís Blasco. Segons Xavier Serra, el filòsof valencià formà part de la generació de joves universitaris dels seixanta i arribà a militar en el PSV. Blasco, però, durant els setanta avançà cap a posicionaments independentistes arribant a crear junt a Guia el PSAN al País Valencià cap a 1974. Aquesta activitat política en l'independentisme que es desenvolupà fonamentalment durant els anys de la transició va aturar la producció acadèmica de Blasco. Un dels textos més importants d'aquests anys que li atorguen és l'anomenat «Estatut d'Elx» publicat el 1975. Tot i que Blasco fou un dels redactors i ideòlegs, el text anà signat només per persones del món de la cultura i intel·lectuals com Fuster, Cahner o Benet, prescindint així de noms marcadament polítics com ho podria ser el seu en un clar intent de convertir el text d'Elx en un document de màxim consens possible. Més endavant en parlarem i veurem com això no es va aconseguir. Siga com siga, el cert és que Blasco, a diferència de Guia, anà canviant políticament. Això va fer que a finals dels setanta i principis dels vuitanta acabara sent el cap visible de l'escissió política del PSAN a València. Blasco havia evolucionat cap a postures estrictament nacionalistes - prescindint momentàniament de l'independentisme- i no tan marcadament comunistes

⁷² Cartes consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya

com les defensades pel PSAN. Això el portà a formar part del grup de valencianistes que crearen l'Agrupament d'Esquerreres del País Valencià que posteriorment pactaria amb el PNPV i sectors de l'EUPV, donant com a resultat la Unitat del Poble Valencià. Pel que fa a les idees polítiques de Blasco en l'aspecte nacional, com afirma Serra «foren, així, des de molt aviat, les idees contingudes en *Nosaltres, els valencians*» (SERRA, 2015: 166-177).

BLOC I

**Dels anys seixanta a les primeres eleccions
post-franquistes (1960-1977)**

Referent com a intel·lectual total

Iniciem el nostre relat en els anys en què Fuster ja està consolidat com a intel·lectual i escriptor i, sobretot, com a personatge públic, els seixanta. El primer que cal afirmar és la idea que sobrevolarà tot el nostre treball: la influència d'un intel·lectual està totalment lligada al context històric viscut. És per això que aquesta primera etapa de Fuster coincideix amb el que alguns autors han anomenat la «nova Renaixença» catalana (ARIMANY, 1965). Aquesta etapa s'identificaria entre el 1954 i el 1966 i coincidiria amb el mestratge de Vicens Vives, l'aparició de revistes com *Serra d'Or*, d'editorials com *Edicions 62* o el canvi d'orientació de publicacions com *Destino* (CASASSAS (coord.), 1999: 357- 368). Com veurem al llarg d'aquesta primer bloc del treball, Fuster va tenir uns lligams molt forts amb totes aquestes experiències.

Un bon exemple del paper referent de Fuster durant aquestes anys és el fet que formara part del grup d'intel·lectuals espanyols i catalans que feren una carta pública a Manuel Fraga demanant major llibertat de premsa després de les vagues de la mineria asturiana de la primavera de 1962 (YSÀS, 2004: 50). En aquests moments Fuster juga un paper molt concret: el d'intel·lectual de referència, allò que Sergio Vilar va anomenar com a «*el sector de los hombres ético-políticos*». És a dir, el grup de l'oposició format per escriptors i intel·lectuals que amb el seu pensament i obra s'avancen a la praxi política dels partits democràtics, que els dóna arguments i continguts per a l'elaboració dels programes (VILAR, 1975: 22). Els anys triats per a delimitar aquest primer bloc tenen diversos sentits. Per una banda, prenem el 1960 com a inici del treball perquè aquest any es produeix el debat inacabat amb Vicens Vives mitjançant les pàgines de *Serra d'Or*. En aquest debat es poden observar ja quins són els plantejaments polítics del pensament de Fuster. Un diàleg, en definitiva, que mostrà les dues visions predominants entre les forces democràtiques en els anys posteriors respecte a la proposta dels Països Catalans. Per altre costat, el 1977 té un significat de fi d'una etapa molt marcat: es celebren les primeres eleccions democràtiques després de gairebé quaranta anys de dictadura. A més, el debat al voltant de les idees proposades per Fuster es comença a diluir a mesura que s'avança en el procés de construcció del nou règim. Tot i així, en algun moment haurem de ser flexibles amb les dates i els espais cronològics perquè parlem d'uns temps de canvis profunds i de debat teòric constant.

Entre els textos de Fuster, i la renovació universitària, el projecte dels Països Catalans era el final d'un procés que en els anys 60 i 70 es percebia com a possible entre

diferents sectors del panorama intel·lectual i polític valencià (PANIAGUA, 2001: 123). La mateixa percepció, o molt semblant, tenien les diverses cultures polítiques catalanes. Segons Borja de Riquer i Joan B. Culla, la consciència de comunitat nacional única es va estendre en els anys seixanta més enllà de Catalunya amb tota mena d'activitats culturals, des del Premi d'Honor a la tasca de «Rosa Sensant», passant per la Universitat Catalana d'Estiu que es feia a Prada de Conflent fora de la jurisdicció franquista (DDAA, 1989: 359). De fet, l'oposició al règim franquista va veure com a possible tot allò que proposava i per això el fusterianisme va trobar el seu racó entre totes les propostes. Josep Maria Colomer va anomenar a tot aquest corpus ideològic «la ideologia de l'antifranquisme». Unes propostes que al cap i a la fi partien d'una clara feblesa programàtica (COLOMER, 1985: 13) i, en aquest sentit, la indefinició que el fusterianisme traspuava en molts aspectes també l'ajudava a adaptar-se als diferents plantejaments de l'oposició. Els que podríem anomenar els intel·lectuals de l'oposició política al règim, però, no van calcular la manera com havien d'arribar a la gran massa de la població. Fuster era conscient de les limitacions que suposava escriure només llibres. Per això el seu activisme no es va vehicular només a través d'aquest format sinó també de manifestos, opuscles o crides per a aplecs. I a aquesta limitació li hem d'afegir una altra també d'important: fer-ho en català. Un poble que no havia estat alfabetitzat en català difícilment podia assumir uns plantejaments polítics afirmats en aquesta llengua, per molt que fóra la que es parlava a casa. I això mateix que en el cas valencià és molt clar, també ho és molt semblant en el cas català (MERCADÉ, 1982: 107-108). A més, l'oposició va estar formada socialment per sectors professionals liberals, ensenyants, estudiants, intel·lectuals, assalariats o tècnics mitjans, és a dir, persones amb un nivell cultural superior a la mitjana espanyola (COLOMER, 1985). I aquests perfils professionals també ens ajuden a entendre perquè l'oposició antifranquista va ser capaç d'assumir els plantejaments de Fuster mentre que quan va arribar el moment en què la gran massa de la població va poder expressar la seua voluntat en unes eleccions, el fusterianisme, en aquest cas identificat sobretot amb els partits nacionalistes valencians, va veure com no estava tan arrelat com els discursos de l'oposició semblaven mostrar. Perquè una cosa és el pes que Fuster i el nacionalisme jugaven en el petit cercle de l'antifranquisme organitzat i una altra diferent l'arrelament social realment existent. La societat espanyola, valenciana i catalana, vivien en la més absoluta indiferència tots els debats generats per Fuster i les diferents cultures polítiques. La despolitització que el règim de Franco havia potenciat tingué un pes importantíssim en la recepció social dels

plantejaments de l'antifranquisme (PECOURT, 2008: 61-62), entre els quals el fusterianisme n'era una peça més.

Més enllà dels resultats, el que és evident és que Fuster va ser l'intel·lectual valencià més important tant per a l'antifranquisme autòcton com per al de la resta de l'Estat. Això ho demostra el fet que una obra tan important com la de Sergio Vilar, *La oposición a la dictadura. Protagonistas de la España democrática* de 1976 inclogués Fuster entre les tres persones representants de l'antifranquisme valencià. Però és que els altres dos eren Eliseu Climent i Vicent Ventura, cosa que ens mostra la importància del fusterianisme. Fuster se'ns presenta així com l'intel·lectual de l'antifranquisme valencià, i per tant, la seua proposta nacional només podia ser assumida per aquells sectors que s'identificaven com a opositors a la dictadura: l'esquerra i determinats representants de la minoritària dreta liberal i democratacristiana valenciana. El llibre de Vilar, però, no el podem analitzar sense tenir en compte una estructura com l'anomenat *Congreso por la Libertad de la Cultura*, impulsat a finals dels cinquanta i principis dels seixanta per determinades institucions dels Estats Units i altres països europeus amb la intenció de crear un grup d'intel·lectuals que feren front al franquisme. I entre aquests intel·lectuals sabem que Joan Fuster, Vicent Ventura o Ernest Lluch, formaren part i reberen subvencions per alguns dels seus projectes⁷³. En el cas de Fuster trobem entre la seua correspondència amb Dionisio Ridruejo referències al *Congreso* en el fet que Ridruejo presentà alguna de les obres de Fuster als encarregats del «Comité de Cultura del Congreso por la Libertad» com també li féu algun encàrrec per a algun dels llibres editats pel *Congreso*. En concret es tractava d'una col·laboració que Fuster havia de fer per a un llibre col·lectiu que portaria per títol *España ante su provenir* i que havia de comptar també amb les aportacions, segons l'esquema lliurat per Ridruejo, de Salvador de Madariaga, Pedro Laín, Julio Caro Baroja, Francisco Ayala, Jose Luís L. Aranguren, Julián Marias, Enrique Tierno Galván, Jesús Prados Arrarte, Enrique Ruiz Garcia, José Luis Sampedro, Jose Maria Gil Robles, Manuel Giménez de Parga, José Ferrater Mora, Antonio Garcia López, Carlos Maria Bru, Francisco Farreras, José Luis Rubio, Raúl

⁷³ Com explica Jordi Amat en les pàgines de *La Vanguardia* el 24 de febrer de 2010 en un article titulat «Espanya en la guerra fría cultural», el Congrés estava dividit en diferents fronts i un d'aquests era el cultural. Aquí és on trobem Fuster (AMAT, 2010). Per altra banda, cal destacar que Fuster en parlà del seu viatge per terres de Castella en el seu dietari *Causar-se d'esperar* sota el títol de «Esquema d'una excursió» (FUSTER, 1965).

Morodo, Miguel Sánchez Mazas, Francisco Fernández Santos, Vicente Gallego, José Suárez Carreño, Dionisio Ridruejo i Joan Fuster encarregat d'escriure l'apartat «La vida cultural de las regiones diferenciadas»⁷⁴. El tema és complex perquè la participació de la CIA, per exemple, en aquest *Congreso* com a entitat que el subvencionava generà controvèrsia per com es va fer: d'una manera no del tot transparent.

En la nostra recerca, tret de les cartes amb Ridruejo, les referències a Fuster i la seua participació o col·laboració amb el *Congreso por la Libertad en la Cultura* són poques. Sabem que Fuster fou soci fundador del Centre d'Estudis Americans de València en 1957 amb el número 10 de carnet (PÉREZ MORAGÓN, 2013: 22). El suecà, però, no apareix en el llistat de membres que assistiren a la trobada de 1964 «Coloquios Cataluña-Castilla» com sí que ho fan altres intel·lectuals i polítics com Josep Benet, Josep Maria Castellet, Jordi Carbonell o Joan Reventós. Ara bé, Fuster apareix com un dels intel·lectuals subvencionats per la traducció del seu llibre *L'home mesura de totes les coses* que va ser prologat per Joaquim Molas, qui sí que era un dels contactes a Catalunya del *Congreso* i que gestionava part dels diners que es rebien per publicar llibres.

Ens trobem en un moment de canvis, de moviments polítics en moltes direccions, de creació i desaparició d'estructures unitàries. Fuster donava el 1973 una imatge positiva sobre la situació que vivia el País Valencià respecte a èpoques anteriors amb les següents paraules dins el pròleg del llibre de Domènec Valls *Els veritables altres catalans*: «En deu o quinze anys la misericordiable entitat del País Valencià s'ha vist més atesa, escorcollada, posada en qüestió en cada faceta o peripècia, que en el curs dels cent anys precedents». Aquest relat l'han avalat amb el seu testimoni altres protagonistes del moment anys després (DE P. BURGUERA, 1991: 136-137). Però no tot eren flors i violes per al projecte nacionalista de Joan Fuster. Com hem dit, la identificació de Fuster com a opositor a la dictadura el portà als altars de l'antifranquisme, convertint-lo en un tòtem de tots aquells que aspiraven a enderrocar el règim i instaurar una democràcia. I és clar, si Fuster representava un nacionalisme diferent de l'espanyol -totalment identificat amb el franquisme- i un canvi de règim que tendia cap al model democràtic i liberal, podem començar a entendre perquè la seua proposta de nació només va quallar entre l'esquerra i els sectors de dreta democràtica

⁷⁴ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

que fonamentalment es trobava entre les files del nacionalisme català i petits nuclis del nou i vell valencianisme. La dreta valenciana majoritària estava totalment identificada amb l'espanyolisme i també amb el règim franquista. Ni abans de la mort de Franco ni en els mesos posteriors existia cap sector polític en la dreta espanyola oficial que tinguera la idea o necessitat clara d'avançar cap a un model d'estat democràtic, i menys encara descentralitzat.

La gran victòria, però, del fusterianisme fou el que alguns autors han anomenat la «valencianització» dels partits polítics valencians. Uns partits que històricament s'havien organitzat a nivell provincial i amb uns referents nacionals clarament espanyols. Aquest fet va canviar gràcies a la influència del pensament fusterià i de la tasca desenvolupada per totes aquelles organitzacions identificades amb aquest. Així ho afirmava el 1977, inicis de la transició, per exemple, l'advocat valencià José Antonio Noguera (NOGUERA, 1977: 65-66). En definitiva, entre 1960 i 1977 la influència de Fuster és molt gran en totes les cultures polítiques dels Països Catalans. La majoria d'aquestes, identificades com a antifranquistes, assumiren les propostes fusterianes amb major o menor entusiasme com a part del «paquet ideològic» de l'antifranquisme. Tot seguit analitzarem quin fou aquest grau de recepció i quins són els elements més destacables. I ho farem començant per analitzar qui fou un referent per a Fuster: Jaume Vicens Vives i la seua *Notícia de Catalunya*. A partir d'aquí, estudiarem la resta de cultures polítiques i els principals partits que les representaren fins a les eleccions de juny del 1977.

Les cultures polítiques «nacionalistes» durant la dictadura

Contra Vicens i Torre: dues visions dels països i del país

La renovació acadèmica d'aquests anys va convertir Jaume Vicens Vives en l'historiador de referència del catalanisme. Dins d'aquest ambient de renovació va nàixer, com ja hem vist, la revista *Serra d'Or*, que alguns autors han qualificat més de resistencialista que d'oposició al règim (NADAL, 1999: 18-29). I les pàgines de la que fou la «publicació periòdica més important en llengua catalana» (GRÀCIA, 1998: 239) és on Fuster i Vives tingueren una mena de diàleg inacabat. Aquest debat va quedar plasmat en diferents articles. Un diàleg al qual, des de la bibliografia fusteriana posterior a la mort de l'autor de Sueca, crec, no se li ha donat la importància que realment va tenir (RICO, 2010a). L'eix fonamental del debat girà al voltant d'aquella demanda que Vicens havia fet mesos enrere en el pròleg de la reedició de *Notícia de Catalunya*: la necessitat de «conèixer-nos» (VICENS, 1995: 17-18). L'historiador es feia ressò en l'article «Presència valenciana» dels canvis que estava experimentant el País Valencià gràcies a l'aparició d'una nova generació d'universitaris interessats pel país. El gironí ho analitzava amb optimisme perquè el fet podia suposar un gir en la manca de coneixement existent en aquell moment sobre les terres valencianes. Per a Vicens, i aquí radicava la principal diferència amb Fuster, l'estudi d'allò particular ajudaria a entendre millor el que en aquell moment ja se sabia per a Catalunya. Era important que tots els membres de la comunitat cultural catalana es conegueren a partir d'una mena d'exercici acadèmic introspectiu que, això sí, no tenia cap pretensió política en clau nacionalista (RICO, 2010a).

Gairebé de manera immediata Vives moria. Davant la seua mort, el novembre del mateix any, *Serra d'Or* li dedicava un especial on diferents autors escrivien sobre la seua persona i obra. Joan Fuster aprofitava l'oportunitat per a respondre a l'article del gironí. Amb el títol de «Apunts per una rèplica a Vicens i Vives», el suecà reflexionava sobre la necessitat de crear en aquell moment una història dels Països Catalans, és a dir, tot el contrari que proposava Vives. Aquesta proposta encaixava amb una lògica molt clara basada en la territorialitat de la nació catalana que el de la Ribera somiava: «Si som catalans, per catalans volem ésser tinguts, nosaltres i les nostres coses: en el mateix terreny que els homes i les coses de qualsevol comarca de la Catalunya estricta»

(FUSTER, 1960). Hi ha, doncs, un fet molt clar relatiu a la idea dels Països Catalans que utilitzava Vicens Vives i la que feia servir Joan Fuster: mentre que per al primer no és altra cosa que la representació terminològica d'una comunitat cultural concreta, per a Fuster aquesta comunitat cultural esdevenia nació i per tant ens trobàvem davant d'uns Països Catalans que adquirien una consideració de caràcter polític. Així, segons Fuster, l'estudi dels diferents territoris de parla catalana havia de ser necessari per a poder entendre el conjunt, la comunitat nacional completa i, per tant, era igualment necessari l'elaboració d'una història dels Països Catalans que fóra paral·lela a les anàlisis locals o regionals. Una diferència que es derivava, sobretot, de l'autoreconeixement nacional individual de cada autor. D'aquesta manera, tots dos creaven dues maneres diferents d'entendre la catalanitat: una que l'estudiava per integrar-se dins del conjunt de les regions espanyoles i una altra que la utilitzava per a crear un projecte nacional diferent i que, com és de suposar pel seu caràcter sobiranista, s'enfrontava directament amb l'unitarisme espanyol.

La polèmica superà els marges del diàleg entre Vicens i Fuster quan s'hi afegiren els membres del grup Torre encapçalats per Xavier Casp i Miquel Adlert. El fet no és menor perquè tal com ja han assenyalat diversos autors (CUCÓ, 1989:295; FURIÓ, 2002: 41), la polèmica suposà la distància i trencament entre el valencianisme representat per Fuster i el del tàndem Casp-Adlert⁷⁵. En un dossier publicat el juny de 1961, *Serra d'Or* donava veu tant als membres de Torre com a Fuster en una rèplica paral·lela. Més enllà de les conseqüències posteriors, crec que és interessant observar com en aquells moments Casp i Adlert no negaven encara la catalanitat cultural i lingüística dels valencians. Per això, front a la idea de «Països Catalans» de Fuster, els

⁷⁵ Feia temps que Miquel Adlert parlava del perill que suposava la influència de Fuster per a aquests joves. Doncs bé, en una carta adreçada a Joan Oller i Rabassa -fill de Narcís Oller-, Adlert expressava obertament la seua opinió sobre el que ja començava a ser un problema, des del seu punt de vista evidentment, per a la formació d'aquesta nova generació de valencianistes, especialment pel que fa a les seues conviccions cristianes. Els joves no sabien que la Guerra d'Espanya havia estat un enfrontament entre orient i occident, entre comunisme i cristianisme i per això «us assegure que, per a molts jòvens, és una revelació que catòlics i catalanistes eren perseguits a Catalunya, com també a València ho foren catòlics i valencianistes. Perquè aquest és un dels fets més amagats i per això he donat a llegir La maltempada a alguns jòvens catòlics i bons valencians, naturalment, no intoxicats per les idees dissolvents i la labor corrosiva de Fuster que ha fet malbé la generació jove que Casp i jo havíem despertat». Fuster era el motiu de l'esquerranisme i desviació d'aquells joves (FERRÉ, 2001: 245-247).

de Torre proposaven un nou concepte: «Comunitat Catalànica». Afirmaven que preferien aquest concepte al de Països Catalans perquè «la primera paraula indica el tipus d'unió que existia i és el que acceptem, i la segona afirma la unitat de llengua i cultura, alhora que ens dóna un gentilici comú i nou per a tots, que conservem així els antics, junt amb les denominacions de sempre per a les nostres terres». En la resposta, Fuster rebutja els arguments en els quals s'assentaven les teories de Casp i Adlert i, per altra banda, ridiculitzava a aquests en algun moment. Tots sabem que la ironia que va professar Joan Fuster al llarg de la seua vida va ser un tret del seu caràcter, però també s'ha de dir que, potser, si no haguera estat tan dur amb les propostes que Casp i Adlert feien –fixem-nos que no qüestionaven ni la unitat de la llengua ni la unitat cultural dels Països Catalans!-, el futur del País Valencià haguera pogut estar diferent pel que fa a la unitat dels intel·lectuals valencianistes de preguerra i els anys de postguerra. Malgrat tot, això ja és història ficció i no entra dins de la nostra feina actuar com a futuròlegs. El que sí que està clar és que a partir d'aquesta polèmica s'obrí una època diferent per al valencianisme. En aquesta etapa Fuster es convertí en el referent de les noves generacions. Un període on la reflexió política i històrica fusteriana construiria una nova manera d'entendre el País Valencià, un altra forma d'entendre el valencianisme, més enllà de la literatura. Podem afirmar, doncs, que ens trobem davant del moment en què es produeix el trencament definitiu entre el valencianisme tradicional assentat cada vegada més en posicionaments conservadors i el nacionalisme de caràcter catalanista proposat per Fuster que comptava amb el suport, com veurem tot seguit, de les noves generacions d'universitaris: és el grup que anomenem com a els «neovalencianistes».

El neovalencianisme

En una entrevista per *Triunfo* el 7 d'agost de 1976, Ernest Lluch afirmava que sis anys ençà la seua arribada, el País Valencià havia canviat radicalment passant de tenir només el PCE i el valencianisme a «*muchos más partidos*» (MILLÁS, 2015: 70). Tres anys després, el 1979, deien Lluís Aguiló, Vicent Franch⁷⁶ i Manuel Martínez que l'aportació a la política valenciana dels joves valencianistes dels anys seixanta que havien crescut políticament de la mà de les idees de Joan Fuster havia estat fonamental

⁷⁶ Per una carta de 13 d'abril de 1978 de Franch a Fuster sabem que Franch i Aguiló visitaren sovint la casa de Fuster parlar amb ell de projectes. I una carta semblant està datada en 22 d'octubre de 1978 (Cartes consultades al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

per al redreçament nacional dels valencians. Una tasca segons aquests autors anònima, sense partits (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979: 26-28). Darrerament Juli Capilla ha arribat a afirmar que «Joan Fuster es convertia en el tutor d'una generació nova d'estudiants que representava per a ell una esperança, qui sap si la darrera oportunitat de salvació del país que es brindava obertament» (FUSTER, 2013: 46). Ens endinsem així en una etapa on apareixen els fonaments del valencianisme polític contemporani que ha arribat fins als nostres dies. En aquest moment el debat nacionalitari al País Valencià ocuparà una centralitat política que fins aleshores no havia tingut en cap de les èpoques de la història més recent⁷⁷. Una etapa en què apareixeran al voltant de les idees expressades per Joan Fuster, tota una sèrie de nous intel·lectuals i polítics que, aferrant-se a tot allò que deia i representava l'intel·lectual de Sueca, crearan una nova forma d'entendre el País Valencià, el seu passat, el seu present i, sobretot, el seu futur. I l'any clau, com afirmà Alfons Cucó, fou 1962 quan *Nosaltres, els valencians* -junt a la cançó *Al vent* de Raimon (CUCÓ, 1989: 276)- es convertí en un símbol i una mena d'illa de reflexió profundament intel·lectual a l'alçada de la que altres pensadors feien per la resta d'Europa. Ara bé, feta des del País Valencià, en el marc polític d'una dictadura i, cal remarcar-ho, des d'un poble concret: Sueca. En la correspondència entre Fuster i alguns dels joves dels seixanta que formaren aquesta nova generació de valencianistes es pot observar que més enllà de les anàlisis acadèmiques, la finalitat era política⁷⁸. El paper de Fuster no era només intel·lectual sinó també activista. Exemple seria la seua tasca com a organitzador d'aplecs de joventut com els d'Alcoi, Castelló o Bocairent (FUSTER, 2013: 39)⁷⁹.

Les reflexions fusterianes començaren a ser qüestionades en els setanta, sobretot des de l'àmbit de la sociologia. Rafael Lluís Ninyoles ha qualificat el matís com a «una

⁷⁷ Compte, no estem dient que fóra l'element central del debat sinó que mai fins aquest moment s'havia parlat i reflexionat tant sobre el tema en terres valencianes. Alguns autors com Ismael Saz han arribat a parlar d'un «Renaixement del valencianisme polític» (DDAA, 1990: 342).

⁷⁸ En una carta dirigida a Lluís Vicent Aracil el 20 de setembre de 1962 on Fuster es queixa de «l'amateurisme» de gran part dels valencianistes en l'àmbit acadèmic acaba afirmat que «si vols que et diga la veritat, això últim és el que més em fot de l'amateurisme» vigent: que és «inaprofitable» des del punt de vista polític» (FUSTER, 2013: 108).

⁷⁹ Sobre les condicions en què es van fer aquests aplecs són interessants els treballs de Miquel Nadal i Benito Sanz *Tradició i modernitat en el valencianisme (1939-1983)* (Tres i quatre, 1996), com també els textos que es poden trobar a la xarxa respecte l'aplec de Bocairent de 1963.

cordial discrepància científica» (NINYOLES, 1982: 15-17). Tots aquests textos i investigacions sempre tingueren el seu punt de partida i s'emmarcaven dins del que hem anomenat el «paradigma nacional fusterià». Si no ho entenem així, podem caure en un cert *presentisme* erroni. Vist amb perspectiva, actualment, sabem quina evolució va tenir cadascun dels personatges i els esdeveniments que passaren. En el moment en què apareixen aquests textos «crítics» amb els plantejaments inicials de Fuster, ni els seus autors ni ningú sabia que més endavant, ja immersos en els vuitanta, serviren com a punt de partida per a que determinats sectors del valencianisme, ara sí, es separaren i criticaren el «paradigma nacional fusterià»⁸⁰. Aquesta cordialitat que apunta Ninyoles no és altra cosa que el fet de formar part d'un mateix paradigma interpretatiu de la realitat valenciana, més enllà del fet de posar sobre la taula elements que el «mestre» no coneixia en el moment que va desenvolupar els principals eixos teòrics del seu pensament. I això és molt diferent que el suggeridor «matar al pare» que alguns ja veuen en aquests anys, cosa que sí que es donà a partir de la segona meitat dels vuitanta, tal com veurem.

Ja hem vist en l'apartat de la tesi dedicat a les influències directes i amistats de Fuster com aquest grup de joves van iniciar el seu activisme en l'àmbit cultural, per una banda, i en les relacions amb Catalunya per una altra. Aquests moviments van ajudar a posar els fonaments d'una idea de país i nació molt concreta. Amb això fet, calia fer un pas endavant i obrir un nou front: el polític. El neovalencianisme, tot i rebutjar l'herència del valencianisme anterior a Fuster -tal com feia ell mateix-, no n'era conscient que aquest rebuig suposava també l'inici d'un moviment nacionalista fins llavors inexistent -si més no en els termes en què es començaren a identificar ells mateixos com a valencianistes- i que això hauria d'haver suposat la creació d'un moviment des d'un punt de partida distint del que van tenir⁸¹. La «València regional» ja

⁸⁰ Crec que aquesta és una de les principals errades del plantejament de J. Solves en el seu llibre *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat*, ja que planteja una distinció entre publicacions o textos «científics» i d'altres de polítics, sense tenir en compte que més enllà del que es diu en el text i del seu caràcter més o menys científic, tots ells tenen una funció concreta dins el paradigma nacional plantejat per Fuster, del qual tots hi beuen i en el que tots els autors s'hi senten representats.

⁸¹ Tal com afirma Montserrat Guibernau per a referir-se al nacionalisme català que va reflotar a finals de la dictadura franquista: «Sóc conscient de les diferències importants entre el paper que tenen intel·lectuals en el naixement d'un moviment nacionalista i el que tenen en la reemergència d'un moviment nacionalista que ha estat desmantellat. En el primer cas, cal desvetllar la consciència nacional i

estava creada, però només de manera generalitzada per a l'àmbit provincial de València i el seu *hinterland*. La «València país» encara estava per fer i més encara si aquesta passava de ser una regió espanyola a un país català. Perquè Catalunya, com veurem, serà el model. Però, és clar, el model sí que ja estava fet des de feia dècades i Sènia amunt només es tractava de recordar-lo i recuperar-lo. Fuster, fins i tot, en algun moment mostrà resistències al concepte de «valencianisme», tal i com podem observar en l'entrevista feta pels Minyons Escoltes i Guies de Sant Jordi el desembre de 1975 on ironitzava dient que «(...) la paraula valencianista sempre m'ha repugnat, i em sona a partidari del Club de Futbol València. Diguem valencià i prou. El valencià que no vegi el seu País inserit dins l'àrea catalana està prescindint de factors tan importants i bàsic com són la llengua i la cultura» (FUSTER, 2003: 180). Aquesta postura, poc tenia a veure amb l'expressada tan sols tres anys abans a *El Noticiero Universal* quan deia que «*Valencianismo, actualmente se podría definir como una corriente de opinión cuyo propósito es la creación de un futuro más razonable para el País Valenciano. Contribuye a esta corriente la gran cantidad de esfuerzos que se realizan en pro de la cultura del país. Un ejemplo de ello pueden ser las campañas de enseñanza de la lengua, «la nova cançó» y otras manifestaciones similares*» (FUSTER, 2003: 170). I menys encara amb el seu concepte de «neovalencianisme» expressat per ell mateix el 1966 per a definir el moviment que estava ressorgint a la seua vera (NADAL i SANZ, 1996: 40)⁸².

construir un discurs nacionalista fins ara inexistent; en el segon, es tracta d'invocar sentiments i raons ja articulades en discursos nacionalistes anteriors. Cal, en aquestes circumstàncies, analitzar les causes del desmantellament nacional i renovar i refer el discurs nacionalista» (GUIBERNAU, 2004: 25)

⁸² El concepte de neovalencianisme fou encunyat per Fuster en un article per a la revista de l'exili *Mirador* on feia servir, concretament, el terme «neovalencianisme catalanitzador» (FERRÉ i TRILL, 2000: 28). Els dubtes respecte al concepte també els han mostrat d'altres intel·lectuals emmarcats en el paradigma nacional fusterià com Josep Vicent Marqués que, tot i ser un dels primers que van qüestionar determinats plantejaments de Fuster a principis dels setanta com per exemple el fet que el nacionalisme valencià s'havia de valencianitzar, en el seu clàssic *País Perplex* definia, de manera irònica, «valencianista» com a «oficialment, seguidor del València C.F.» (MARQUÉS, 1974: 31). O el cas de Francesc de P. Burguera que arribà a afirmar, referint-se a Miquel Durán -un nacionalista de preguerra- que «era un republicà i nacionalista catalanista, que és l'única manera que es pot ser vertaderament nacionalista valencià» (DE P. BURGUERA, 1991: 86).

Com hem dit, el model Catalunya i els contactes amb aquest foren centrals en la construcció del neovalencianisme⁸³, tal com ho han afirmat alguns dels seus protagonistes com Joan Francesc Mira (PONS, 2009: 50). Enlluernats pel catalanisme de Catalunya i influïts per l'educació religiosa que havien rebut –Eliseu Climent per exemple va començar estudiant als Jesuïtes– aquests joves fundaven a València l'any 1960 la primera organització a partir de la qual començarien a fer política en clau valenciana i d'esquerres: el Moviment Social-Cristià de Catalunya. I el paper de Fuster, segons Eliseu Climent, fou clau: «Fuster ens apadrinà». El paraigües intel·lectual del suecà junt als contactes amb Catalunya feren que aquests joves abandonaren les relacions i la tertúlia de Casp i Adlert, per a començar a fer política (DDAA, 1997: 319).

És important que posem sobre la taula una idea: la proposta de Fuster comportava la creació d'una nova cultura política que fins ara no havia existit al País Valencià. El valencianisme fusterià trencava, de manera conscient i inconscient alhora, amb la tradició anterior. I en aquest sentit, l'aparició del neovalencianisme polític s'adequa bé a la idea de lligar la gènesi d'una nova cultura política amb una generació concreta (BERSTEIN, 1999: 403). Això explicaria perquè la proposta de Fuster fos rebuda tan bé pels grups de joves antifranquistes i tan malament amb generacions anteriors, fins i tot aquelles que també lluitaven contra el règim. Els sectors històrics del PCE o el PSOE valencià no assumiren acríticament la proposta nacional fusteriana i, en el fons, només foren receptius, gairebé per obligació, a afrontar el debat. És més, sectors concrets de la societat valenciana acabaren veient en la proposta nacional fusteriana un atac a la seua identitat⁸⁴. I malgrat tot, com afirma Ferran Archilés, els neovalencianistes i fusterians, en el fons, «tenien més pervivències de les que van arribar a pensar» (ARCHILÉS, 2006: 499).

A la variable generacional li hem d'afegir una altra: el context polític, és a dir, el moment històric. *Nosaltres, els valencians* i el gran gruix de l'obra política de Fuster apareix en un moment clau: els anys seixanta, etapa de canvis en la dictadura franquista.

⁸³ En un article per *Triunfo* el 14 de febrer de 1976, el periodista Jaime Millás qualificava els contactes entre els socialistes valencianistes i Catalunya com a «tradicionals» (MILLÁS, 2015: 96-97).

⁸⁴ Compte, dic això sense entrar a valorar el grau de manipulació a què aquests mateixos sectors foren sotmesos pels interessos polítics de la dreta i el règim franquista. Però sent plenament conscient d'aquest factor, també pense que per a entendre l'enfrontament 'una part de la societat valenciana amb el fusterianisme no ens podem basar en això només.

Eixe moment de crisi que segons Berstein és necessari per a l'aparició d'una nova cultura política ja que fa que la societat, si més no una part, necessite respostes (BERSTEIN, 1999: 391). L'obra de Fuster i les idees que d'aquesta es desprenen, va ser una de tantes respostes a la crisi de la dictadura i, el més important, fou la proposta més transgressora en termes d'identitat originada tant al País Valencià com en el si de la cultura catalana en general.

En definitiva, estem parlant d'un grup de joves que feia anys que mantenien relació amb Fuster, que coneixien el seu pensament a partir de tertúlies, aplecs i algun viatge a Catalunya i que, a més, l'any 1958 havien creat el Front Marxista Valencià -un petit grup comunista i valencianista (SANZ i NADAL, 1996: 73-74)- i el 1960, com a conseqüència del viatge fet amb Fuster a Catalunya, havien decidit organitzar-se políticament al voltant del pensament socialista i cristià en el que va ser conegut com a MOSCA, del qual ara en parlarem.

El «Mosca» i els inicis del moviment polític

El MSCC, també conegut com el Mosca –amb aquest terme ens referirem gairebé sempre al llarg del treball-, va esdevenir la primera organització de caràcter polític que abraçava l'ideari fusterià, és a dir, que professava un valencianisme de caràcter catalanista⁸⁵. La seua importància radica en el fet de ser l'embrió organitzatiu del posterior nacionalisme valencià i les diferents organitzacions polítiques que l'han representat. Joan Francesc Mira ha arribat a dir que «el MSCC realment a València no era un grup propi, eren només les relacions que teníem amb el grup de Barcelona» (PONS, 2009: 56). Les primeres reunions les feien a casa d'Eliseu Climent i en un inici els joves que hi assistien eren, a banda del mateix Climent, Ferran Zurriaga, Ferran

⁸⁵ És interessant la imatge que tenia del MOSCA Josep Vicent Marqués, sobretot pel que fa a l'evolució de l'organització: «La de deixar (es refereix a la primera transformació del grup del PSV) Moviment Social Cristià de Catalunya, i la de ser conegut pels seus mateixos membres per les seues inicials, la MOSCA, desproveïdes ja de significat. Aquesta manifestació d'irreverència i sentit de l'humor va ser pròpia del grup, honrosament valencià quant a iconoclasta i dogmàtic. Sembla que l'entrada del seu quart militant, Quico Mira, ja va forçar la desconfessionalització del grup i també des del primer moment el maximalisme catalanista estava qüestionat. Quan jo vaig entrar era això simplement, la Mosca, no es signava cap paper ni pintada i encara recorde l'espant que ens va produir sentir que algú de fora coneixia el nom» (MARQUÉS, 1998: 44)

Martínez Navarro, Vicent Álvarez, Alfons Cucó i Joan Francesc Mira. En l'àmbit estrictament ideològic podríem classificar aquesta petita organització com a socialista d'arrel cristiana, aspecte que Mira relaciona amb l'educació religiosa de mots membres del grup (PONS, 2009: 56). Hem de tenir en compte, però, que a banda de trobar-nos davant d'un «moviment polític» nou, les persones que el formaven i l'impulsaven estaven en ple procés de formació política i, per tant, seria agosarat voler enquadrar el Mosca en una ideologia concreta. L'evolució posterior dels membres del grup ens demostra aquest estadi formatiu dels seixanta. Tres exemples d'aquesta evolució són Joan Francesc Mira, Vicent Álvarez i Alfons Cucó. Mira, per exemple, es va convertir en l'intel·lectual de referència d'un valencianisme polític que s'identificava ideològicament amb una mena de socialdemocràcia. Álvarez s'identificà amb l'esquerra comunista de caràcter revolucionari i alternativa. I, finalment, Cucó tot i considerar-se valencianista i socialdemòcrata, la seua aposta d'enquadrament polític es va desenvolupar des de d'una estructura de partit estatal i no únicament valencià.

El procés de formació es portà a terme amb el d'expansió per l'àmbit geogràfic valencià. Circumscriure's al País Valencià a nivell organitzatiu, però, no era incompatible amb la idea dels Països Catalans. La seua proposta d'expansió estava fonamentada, des del meu punt de vista, en una clara influència del pensament de Fuster: partint de la premissa que la ciutat de València era un nucli força «desnacionalitzat» per la constant desaparició de la llengua catalana dels diferents àmbits socials, s'havia de reconquerir el Cap i Casal a partir d'una mena d'acció exterior engegada als pobles i comarques. Aquesta estratègia d'expansió en el territori es va anomenar en un primer moment «Projecte d'un Centre d'Expansió Cultural» i posteriorment «Projecte d'Acció exterior». Recordem que Fuster a *Nosaltres, els valencians* feia una anàlisi sobre la pèrdua d'identitat, en clau catalana i valenciana s'entén, que havia patit la capital. Per altra banda, però també dins d'aquest projecte expansiu, s'ha de dir que el perfil de possibles militants que es van fixar era força divers i transversal: «universitaris, obrers i elements amb condició de líders». Podríem dir que, en línies generals, van aconseguir generar militància entre els primers i els últims, expandint la idea en els anys seixanta entre els universitaris que ser antifranquista suposava reconèixer també l'existència d'una «nacionalitat oprimida» (PANIAGUA,

2001: 121)⁸⁶. Respecte al segon sector, alguns autors han identificat en l' 'antiespanyolisme del valencianisme un element que costava d'acceptar per part dels obrers i que dificultava la penetració del nacionalisme entre aquests (GIRONA, 1990: 359). De tota manera, malgrat les dificultats per a aconseguir militància estrictament de caràcter obrera, em sembla important el fet que ja aquest primer embrió del nacionalisme valencià tinguera –almenys en la teoria- clara la necessitat de vincular la consciència nacional amb la de caràcter social per a crear un nacionalisme que reivindicava l'alliberament nacional com a extensió de l'alliberament de classe. De fet, així com Fuster va posar les bases a partir de les quals començar a construir la nació, podríem dir que el Mosca va posar les bases de la vinculació que valencianisme i esquerra han tingut en els darrers cinquanta anys al País Valencià. El nacionalisme així passava a ser de classe perquè, segons deien, «l'alliberament de classe passa per l'alliberament nacional» (DE P. BURGUERA, 1991: 137). En el fons, no deixaven de ser un fenomen generacional i totalment contextualitzat en el seu moment històric. Per això els militants del Mosca reflexionaren al voltant d'aquests temes i ho reflectiren de manera escrita en uns fulls editats per ells mateixos anomenats *Lluita* (XAMBÓ, 1996: 107-108).

Com ja hem comentat, la influència de Fuster en la creació d'ideologia per aquests joves anà més enllà de l'àmbit de les idees. Un exemple clar és el fet que l'escriptor de Sueca finançara amb mil pessetes una circular que el Mosca va enviar als capellans valencians per a que feren la missa en valencià almenys el dia de Sant Vicent Ferrer (NADAL i SANZ, 1996: 108). El paper d'ideòleg de Fuster, però, no fou exclusiu. En major o menor mesura, aquest grup de joves ja tenia assumida una certa idea relativa al que era o havia de ser la identitat dels valencians. Aquesta idea s'havia generat al voltant de les tertúlies del Grup Torre i també a partir de l'anàlisi i l'emmirallament amb els esdeveniments que s'estaven produint arreu del món. Des d'aquest punt de vista, Fuster fou un referent més a tenir en compte, segurament el més important, però un més al cap i a la fi, com a mínim fins a l'aparició de *Nosaltres, els valencians*.

Una de les primeres accions d'aquest grup fou presentar candidatura a les eleccions del SEU –*Sindicato de Estudiantes Universitarios*- de València i les

⁸⁶ El terme de «nacionalitat» no és meu sinó de Paniagua.

guanyaren. I guanyaren. La candidatura estava encapçalada per Lluís Aracil que, tal com mostra la correspondència, mantenia una relació molt estreta aquests anys amb Fuster. Segons Joan Francesc Mira, Aracil, que no era exactament un dirigent, va ser una persona molt important per a tots perquè era el que tenia una capacitat de raonament especulatiu més gran i poderós, a banda que, ja de jove, tenia uns coneixements enciclopèdics (PONS, 2009: 53).

Aquesta època alguns autors la identifiquen com un moment en què el valencianisme d'esquerres es convertirà a nivell ideològic en gairebé hegemònic a la Universitat de València, lligat a la caiguda del PCE valencià (NADAL i SANZ 1996: 167). Aquesta dissidència política en l'àmbit de la universitat, però, no és exclusiva de València ni molt menys: forma part d'una tendència que ja s'estava donant arreu de l'Estat (MARAVALL, 1978; YSÀS, 2004). I Fuster a començà a presidir una mena de tertúlia que es feia els dilluns a la vesprada al *Club Universitario* a la qual acudien els integrants del grup d'universitaris, però també d'altres personatges importants de generacions anteriors com Vicent Ventura. Com ja hem vist, molts d'aquests «tertulians» es convertiren en quadres i dirigents dels partits valencians dels setanta i vuitanta. Les tertúlies no es van quedar sols en el *Club Universitario* sinó que es van acabar convertint en una mena de *tour* de la conversa que s'estenia per diferents indrets de la ciutat i que acabava, molts cops, a casa de Vicent Ventura. Aquestes tertúlies, a les quals acudia gent de fora de València assabentats que Fuster hi era present, van tenir constància per part de la policia i el corresponent control polític (DDAA, 1997: 356-357).

Però, què pensava Fuster d'aquest grup de joves? En tenim constància per el fragment d'una carta a l'escriptor empordanès Josep Pla: «Són universitaris –li diu- que treballen força i fan coses que semblen impossibles en la València del 1962. Mai no ha fet la impressió, mirada de lluny, de tan «catalanitzada», la Universitat de València, com avui. Hi ha mesos del curs escolar que gairebé la meitat dels actes para-acadèmics – conferències, col·loquis- s'hi fan en català, a la Facultat de Lletres; no tant per la tríade de catedràtics «nostrats» que hi ha (Dolç, Reglà, Tarradell), sinó per la pressió d'un petit grup d'alumnes. A la facultat de Dret, l'òrgan oficial de la Cambra Sindical es titula Diàleg, i apareix redactat quasi tot en català. Etc. Aquests nois fan versos, és clar; però fan més coses que versos. Jo hi tinc molta confiança. Però ningú no podria preveure què

donaran de si, en el futur... Ara com ara treballen, ja us ho dic. Dins la Universitat i a fora; als pobles. Hi van a donar conferències; organitzen aquest truc que en diuen «rutes»; hi fan circular llibres, etc. Una modesta efervescència, que podria multiplicar-se si disposéssim de mitjans» (FUSTER, 1997: 123-124).

Com hem dit, el cas de la relació d'un intel·lectual com Joan Fuster amb un grup d'estudiants universitaris organitzats no és pas casual ni estrany en la conjuntura social i política de l'època. Com afirma Maravall «*los primeros dirigentes del movimiento estudiantil tenían con frecuencia vínculos con intelectuales disidentes*» (MARAVALL, 1978: 164). Fuster, però, era plenament conscient en aquests anys de quines eren les possibilitats reals que al País Valencià poguera quallar un moviment polític nacional diferent de l'espanyol, i més encara que tinguera els Països Catalans com a marc nacional de referència. Això és el que li deia en una carta datada el 30 d'agost de 1962 al seu amic Vicent Ventura: «de moment no veig la menor possibilitat d'un moviment catalanista majoritari al País Valencià: en canvi,estic segur que hi haurà uns quants nuclis suficientment agressius, insolents si més no, capaços de posar bastons a les rodes del més xulo. No sé si faran res de positiu, però podran fer la punyeta si de l'altre cantó es manté l'actitud d'intransigència tradicional, de la més pura estirp borbònico-unamuniana-feixista. Si ve el cas, potser ens divertiren. (FUSTER, 2003b: 79-80). Però és més, en una carta dos anys abans dirigida al seu amic Max Cahner, Fuster mostrava la seua preocupació -dins l'intercanvi d'opinions a *Serra d'Or* amb Miquel Adlert- sobre quina era la millor estratègia a seguir pel que fa als conceptes que els nacionalistes valencians havien d'utilitzar per aconseguir -en terminologia gramsciana- l'hegemonia. Catalanistes o valencianistes, era la qüestió que exposava a Cahner (FUSTER, 2012: 113-114). La reflexió és molt interessant per a entendre els dubtes que el suecà sempre va tenir sobre quin concepte fer servir a l'hora de referir-se al moviment nacionalista valencià. De fet no deixa de ser un dels debats/tòtems més importants que el valencianisme polític ha tingut durant molts anys. En aquest sentit, el «Mosca» passà l'any 1962 a prendre el nom d'Acció Socialista Valenciana, i així perdia de la nomenclatura el contingut pancatalanista. Aquest fou el pas previ a l'aparició del que sí podem considerar el primer partit nacionalista valencià posterior a la II República: el Partit Socialista Valencià o PSV. En certa manera, els dubtes que Fuster tenia sobre com s'havia d'anomenar el nacionalisme valencià començaven a aclarir-se.

Finalment, a l'hora d'analitzar els fonaments ideològics d'aquesta nova generació de valencianistes, hem de tenir en compte que ens trobem en una època de canvis a nivell mundial. Un moment on les lluites d'alliberament nacional i la teorització sobre les mateixes es troba a l'ordre del dia. Fets tan rellevants com la revolució cubana o la independència de les colònies formaren part dels referents teòrics i pràctics d'aquesta nova generació de joves. A tall d'exemple, podríem destacar el viatge que un jove Eliseu Climent va realitzar a principis dels anys seixanta a Algèria, en ple procés d'independència (FERRÉ, 2001: 143) o la confirmació anys després de Joan Francesc Mira (PONS, 2009: 62). Sartre, Camus o Frantz Fanon, es convertiren en els intel·lectuals estrangers a tenir en compte. Fuster, però, era l'intel·lectual propi a seguir. Vicent Àlvarez (FUSTER, 2013: 22) o Eliseu Climent (DDAA, 1997: 319), així ho confirmen amb el seu testimoni. A partir de l'any 1960, Fuster es convertí en el que podríem entendre per un intel·lectual compromès amb una societat concreta: la valenciana (PÉREZ MORAGÓN, 2002: 307). I els joves foren l'avantguarda intel·lectual que Fuster va reivindicar, tan necessària per poder començar a engegar el procés de «recuperació» nacional que s'havia fixat com a meta. El fet, però, no fou exclusiu del País Valencià sinó que es produí dins d'un procés generalitzat a l'àmbit espanyol. És el que alguns autors han anomenat el trencament entre la generació de 1936 i la de 1956. Un canvi generacional que va introduir les noves disciplines en les ciències socials, com l'economia o la sociologia i les va fer servir per a desmitificar la imatge que el franquisme donava d'Espanya (SÁNCHEZ-PRIETO, 2008: 95). En aquest sentit, *Nosaltres els, valencians* es convertí en la primera pedra a partir de la qual aquests nous científics socials pogueren començar a treballar. Ara bé, Fuster era conscient de les limitacions del moviment que tot just s'estava gestant. Tenien l'intel·lectual -Fuster-, la teoria -*Nosaltres, els valencians*- però els faltava encara l'eina. Potser l'instrument que aquests joves necessitaven estava per crear-se encara. Potser aquesta eina d'intervenció política havia de ser el Partit Socialista Valencià.

El PSV o la fàbrica de quadres del neovalencianisme

Alguns dels protagonistes d'aquest nou valencianisme que s'identificà amb el socialisme com a ideologia, com és el cas de J. J. Pérez Benlloch, han arribat a afirmar

que «el PSV fou el braç polític de les teories de Fuster»⁸⁷. Tot i que és evidentment que Fuster va tenir una influència molt gran en tot aquest grup de joves que l'octubre de 1964 va decidir fundar el PSV, tal com afirma Ricard Pérez Casado, la vinculació de Fuster amb la política no va ser mai de caràcter orgànic sinó circumscrita a la influència intel·lectual (PELLISSER, 2008: 226-227). Altres, però, malgrat que li reconeixen un gran valor i influència intel·lectual trauen importància directa al suecà. Aquest és el cas de Joan Francesc Mira que ha explicat en diverses ocasions que ell «tot això -les idees valencianistes/catalanistes- ja ho portava de Roma, almenys les idees. Les coses bàsiques ja les tenia ben clares» (PONS, 2009: 66). I sobre el grup afirma que «de la mateixa manera que jo, de manera espontània o pel meu compte, amb unes quantes lectures i lligant caps d'ací i d'allà, vaig acabar fent-me unes idees bàsiques, ells, amb dinou o vint anys, ja havien elaborat aquestes mateixes idees, també pel seu compte» (PONS, 2009: 47-48). El relat de Mira el porta a afirmar que tota la formació política prèvia els va portar a entendre la proposta fusteriana com un fet «natural» (DDAA, 1997: 351).

Aquest petit grup que formà el MOSCA és considerat l'embrió del Partit Socialista Valencià (PSV)⁸⁸ aparegut el 1964⁸⁹ –segons Alfons Cucó⁹⁰, els seus militants «foren literalment enlluernats» (CUCÓ, 1989: 284)- que, alhora, fou el partit predecessor del Partit Socialista del País Valencià (PSPV). Els militants del PSV, però, no sols van servir anys després de quadres del socialisme valencià i valencianista sinó que gran part dels seus militants dels seixanta van passar a encapçalar les més diverses

⁸⁷ Vegeu l'entrevista que li fan en el documental «Del roig al blau. La transició valenciana», minut 12:10.

⁸⁸ Per a Josep Vicent Marqués, el PSV no és altra cosa que l'evolució del MOSCA. Si més no això es desprèn del seu relat personal: «No és exactament que la història del Partit Socialista Valencià es perda en la nit dels temps, però quan jo hi vaig entrar, pense que el 1963, després de quasi dos anys col·laborant amb ells, ja havia experimentat la seua primera transformació. La de deixar de dir-se Moviment Social Cristià de Catalunya, i la de ser conegut pels seus mateixos membres per les seues inicials, MOSCA, desproveïdes ja de significat» (MARQUÉS, 1998: 44).

⁸⁹ Precisament pel dossier de l'*Oficina de Enlace* sobre la figura de Joan Fuster sabem que el PSV va estar controlat per la policia franquista des del seu naixement (FOGUET, 2015: 96).

⁹⁰ Alfons Cucó, com també Josep Lluís Blasco, havien de participar també en aquest viatge però finalment no pogueren assistir per «motius acadèmics», tal i com podem llegir en la correspondència entre l'historiador i l'escriptor de Sueca (FUSTER, 2013: 187).

sigles polítiques del país: des del PSPV, passant pel PCPV i acabant en el MCPV (SANZ, 1982: 19-20; SAZ en DDAA, 1990: 343). Perquè com afirma Vicent Soler en el documental *Del roig al blau*: «el món democràtic s'empapa de valencianitat. I s'empapa de valencianitat per la llavor que fa el PSV com a primer vertebrador d'un llenguatge polític modern i valencianista». Val a dir, però, que aquesta continuïtat sobretot es va reflectir en l'àrea d'influència de la ciutat de València, ja que en d'altres zones del País Valencià com l'àrea d'Alacant, com afirma Manuel Alcaraz, la continuïtat pot ser molt discutida en general (PELLISSER, 2008: 349). En certa manera, això era un reflex de la diversitat d'orígens i pensaments polítics com també una bona mostra de com les influències ideològiques i polítiques del PSV foren molt variades i anaven des de referents internacionals de la lluita per l'alliberament nacional a d'altres provinents de Catalunya -Pujol, Cahner, *Serra d'Or*, Pallach o Reventós- i, evidentment, autòctons com Fuster (NADAL i SANZ, 1996: 134). Sobre les influències provinents de Catalunya cal ressaltar a nivell polític el socialisme català propi representat pel Moviment Socialista de Catalunya. Així ho remarcava l'any 1991 Eliseu Climent en una entrevista a TV3 amb Xavier Bru de Sala quan afirmava que el PSV es crea «a imatge del Moviment Socialista de Catalunya, el senyor Ballester Canals ve a València amb el seu Front Nacional. Hi ha una relació absolutament íntima, no sols pel que dèiem abans en el món cultural, sinó també en el món polític, sobretot des de l'any 60» (BRU DE SALA, 1991: 198).

Respecte al nom del partit, l'evolució ideològica i la pèrdua del component cristià per una banda, i la consolidació del «socialisme», per una altra, Joan Francesc Mira afirma que fou una mena d'evolució lògica tant individual com col·lectiva a les que s'havia d'afegir la fascinació existent aquells anys per la paraula «socialisme» (PONS, 2009: 56-57). Aquest socialisme s'afirmava de caràcter revolucionari i de fort component comunista, fet que porta a alguns autors ha identificar-ho com la conseqüència de la influència, o cert complex fins i tot, que el PCE tenia sobre la resta de l'oposició d'esquerres al règim. Es tractava, doncs, de partits socialistes que assumien totes les heterodòxies comunistes existents en contraposició a l'ortodòxia del comunisme oficial (MATÍN RAMOS, 1989: 206).

Com passa sovint en organitzacions polítiques d'aquestes característiques, la cohesió interna dels militants i l'existència mateixa del partit es desenvolupa i expandeix

millor en un context de lluita i acció directa que de reflexió i teorització. És per això que podem afirmar que la primera etapa del PSV va estar marcada per l'acció i el creixement orgànic, mentre la segona per la reflexió i la dissolució del partit. Així, segons Joan Francesc Mira, en els inicis del PSV els militants no «perderen el temps» discutint documents sinó que anaren per feina (PONS, 2009: 52). Això no vol dir que no hi hagués reflexió. Les propostes polítiques del PSV van tenir sobretot dos fronts de debat essencials: la identitat dels valencians, per una banda, i per l'altra el grau d'industrialització del país a partir de la premissa fusteriana de la inexistència d'una burgesia valenciana i la importància del camp per a l'economia del país. És a dir, dues de les aportacions més importants de l'obra de Fuster. Hem de tenir present que, fruit d'aquests debats i l'aparició de treballs realitzats amb més rigor i profunditat que el llibre de Fuster –treballs com els d'Ernest Lluch que van aparèixer gràcies al llibre del de Sueca (SOLER, 2002: 31)- la identificació amb la seua obra per part d'aquests sectors polítics, i més concretament de persones que hi tenien un cert pes, no fou la mateixa en el moment de l'aparició del llibre com en els inicis de la transició.

La influència de Fuster en el nou partit valencianista la trobem expressada directament als mateixos estatuts i declaracions de principis del PSV quan deien afirmar «la realitat del País Valencià: 1) Amb característiques socials, econòmiques i lingüístiques ben diferents de la resta de l'Estat espanyol, i problemes específics derivats d'elles. 2) Amb afinitats bàsiques respecte al Principat de Catalunya i les Illes Balears, amb les quals forma la comunitat nacional dels Països Catalans» (CUCÓ, GARCÉS, JUAN, i SANCHIS, 1977: 100-101).

Un dels elements claus per a poder analitzar la influència del pensament de Fuster en el nou valencianisme polític són les seues publicacions. Així, el PSV va publicar la revista *Lluita, butlletí informatiu del País Valencià*, de la qual en van aparèixer només sis números. Bàsicament el seu interès es basa en el fet que deien defensar uns Països Catalans independents, forts i europeus amb una barreja ideològica de socialisme i cristianisme humanista. Tot i així, la publicació més important del PSV fou el butlletí *Esquerra* que va aparèixer a partir de 1967 (PÉREZ MORAGÓN, 1980: 60-61) del qual se n'ocupava Josep Vicent Marqués (MARQUÉS, 1998: 51).

A finals de la dècada dels seixanta, entre el 1968-1970 depenent de la font⁹¹, el PSV inicià la seua autodissolució. Segons Joan Francesc Mira «després del 67, el partit es va trencar: uns van passar a dedicar-se a l'activisme cultural o social, altres varen entrar al Partit Comunista, altres varen derivar cap a un nacionalisme més radical i també marxista, i uns altres vam ser els primers organitzadors, pocs anys després, del Partit Socialista del País Valencià. La impressió que tinc és que tots vam veure el trencament com una cosa inevitable» (PONS, 2009, 59). El 1966, el PSV ja havia patit una escissió. Alguns dels seus membres com Vicent Garcés o Josep Vicent Marqués, afirmaven anys després que un dels motius que havia provocat la desaparició del partit havia estat, precisament, l'heterogeneïtat dels seus membres i l'ambigüïtat ideològica respecte a determinats elements: *«És un partido de composición heterogénea y de definición ambigua respecto a esta cuestión -nacionalismo-, así como con respecto a las demás. Esta característica le permitió una cierta eficacia de cara a una primera etapa de movilización, pero encerraba los gérmenes de su posterior desintegración como grupo político»* (NADAL i SANZ, 1996: 135-136). De fet, l'escissió de 1966, més enllà dels elements personals que sempre són presents en aquest tipus de conflictes polítics, va tenir una clara vinculació a les prioritats polítiques que el partit havia de tenir, les quals estaven totalment vinculades a l'origen ideològic dels militants que defensaven una o altra postura. Bàsicament estem parlant de dues visions diferents de la tàctica i l'estratègia, és a dir, de què s'havia de prioritzar: o lluita nacional o la lluita social⁹². El debat va anar lligat a una sèrie de noms entre els quals Eliseu Climent (sector nacionalista) i Vicent Álvarez (sector obrerista escindit) ens ajuden a entendre també l'evolució posterior del pensament fusterià entre les diferents cultures polítiques i els

⁹¹ No entrarem en el debat perquè no té especial interès per a aquest treball. Les dates varien depenent de qui és el protagonista que et relata la història. El cas és que Eliseu Climent o Alfons Cucó, daten el final del PSV en 1968 a València, mentre que d'altres militants com Josep Vicent Marqués ho fan el 1970 tant a València com a Elx, les dues ciutats on encara quedaven militants aquest any.

⁹² Alguns autors com Damià Mollà i Eduard Mira, han valorat erròniament la divisió interna del PSV: «Aviat, però, començaren les friccions dins el grup o, millor, entre les dues grans línies d'actuació del partit: la lluita contra el franquisme d'una banda, i el nacionalisme, de l'altra. ¿Quina de les dues era prioritària? Les dificultats que el grup trobà per resoldre el dilema comportaren la seua dissolució com a tal grup organitzat» (MIRA i MOLLÀ, 1986: 35) Crec que una cosa és la lluita antifranquista, compartida per qualsevol dels dos eixos ideològics, i una altra el fet de prioritzar l'eix nacional o el social. La lluita contra la dictadura la compartien tots dos sectors, altra cosa és quin és el millor eix estratègic per a canalitzar-la.

respectius partits. El primer, representà des de la seua marxa del PSV el 1968 la màxima nacionalista del «fer país», és a dir, la idea de construir una nació a partir de la cultura, de l'element lingüístic, un plantejament molt fusterià. El segon i la seua posterior evolució política, representà les primeres crítiques, com veurem tot seguit, als plantejaments de Fuster. La principal crítica del sector que aquí personifiquem en Álvarez però que evidentment és molt més ampli, era que els plantejaments del PSV, més que criticar la burgesia valenciana per qüestions de classe, ho feia per motius totalment diferents: no saber fer de burgesia. Cal recordar que aquesta és una de les principals denúncies de Fuster, el fet que segons ell la burgesia valenciana no havia actuat mai com a burgesia autòctona sinó com a sucursal provinciana d'una burgesia més àmplia: l'espanyola entesa com a castellana i centralista. Per tant, la crítica dels «obreristes» no deixava de ser l'avantsala d'una part de les crítiques o qüestionaments que aquest mateix grup faria dels plantejaments fusterians. Les crítiques posteriors d'Álvarez, però, no les hem d'entendre com un rebuig estricte al paradigma nacional fusterià sinó com una revisió d'aquest des de dins i, sobretot, des de l'esquerra. Aquest fet es demostra clarament llegint la correspondència entre Fuster i Álvarez: la relació entre tots dos va ser molt propera i amb grans dosis d'admiració per part d'Álvarez cap a Fuster també durant els anys de la transició (FUSTER, 2013).

Hem de preguntar-nos quin és el paper de Fuster en tot aquest afer, bàsicament perquè alguns dels seus protagonistes, com per exemple l'historiador Alfons Cucó, en certa manera, assenyalaven el fusterianisme com un dels elements que va distorsionar o desestabilitzar el partit valencianista⁹³. Aquest paper desestabilitzador, però, ningú dins el PSV al va percebre en el context en què es creà i desenvolupà el partit. Això es veu clar en el fet que aquesta tibantor no es veja reflectida en cap moment en la correspondència publicada entre Fuster i els membres de la jove generació valencianista (FUSTER, 2013). Els retrets de Cucó, a més, no és paral·lela a la desaparició del PSV sinó feta anys després al seu llibre de 1989 *País i Estat*. I crec important remarcar-ho:

⁹³ Segons Cucó: «Dins seu -del PSV- no havia estat possible la convivència continuada entre *fusterians* més o menys purs, i activistes polítics *enragés*; entre *polítics de l'idioma*, si puc utilitzar ací una expressiva referència encunyada per Carles Salvador, i els sectors marxistes radicals amb tendències *proletàries* o de *proletarització*. La desaparició del PSV, en definitiva, es produïa en no poder fer compatible el col·lectiu la dialèctica de *fer país*, i simultàniament, la de *fer política*, el que aproximadament volia dir, en aquest context, fer política grupuscular» (CUCÓ, 1989: 305-306)

són reflexions de 1989. De fet, en una de les primeres reflexions fetes per Cucó sobre el tema cap a l'any 1977, les causes que posa sobre la taula en cap moment assenyalen tan clarament el fusterianisme com a motiu de divisió sinó que la tensió va venir donada per un altre factor: «l'esquerranisme creixent del món universitari arran del maig del 68» (CUCÓ, GARCÉS, JUAN, i SANCHIS, 1977: 12). El 1989, però, l'historiador valencià afirmava que més enllà de les «incoherències del pensament fusterià», hi ha un moment important en l'evolució del neovalencianisme i, sobretot, del paper de Fuster respecte a la generació que l'estava impulsant: la publicació de l'article «Una tassa de te, un piano, uns tancs, uns dubtes». Fuster s'alienava en el seu text amb la intervenció soviètica a Praga i, alhora, menystenia les revoltes estudiantils parisenques. Segons Cucó, les afirmacions «del mestre» «crearen al País Valencià una situació de desconcert entre bastants joves fusterians que no entenien, en absolut, la seua posició, ni la gratuïta defensa de l'imperialisme soviètic, ni la condemna generalitzada al millor de l'esquerra socialista i comunista europea del moment. Fuster, doncs, «es radicalitzava» (CUCÓ, 1989: 301). La interpretació que fa Cucó és seua, però hem d'entendre que segurament representava la d'una part d'aquells joves. De fet, actualment, altres militants com Joan Francesc Mira, sense citar Fuster, encara ho recorden afirmant que «en certa manera és un miracle que la majoria no ens acabàrem fent comunistes! La gent tancava els ulls davant les evidències. Recorde algun intel·lectual importantíssim d'aquest país que va justificar la invasió soviètica de Txecoslovàquia, dient que sí, que era una llàstima, però que no es podia condemnar perquè condemnar-ho seria fer el joc a l'imperialisme capitalista» (PONS, 2009: 63). Val a dir, però, que Fuster va aclarir en l'àmbit privat el que pretenia amb el seu escrit. Així, en una carta enviada a Jordi Solé-Tura el 5 de novembre de 1968, el de Sueca afirmava que el seu article no era «cap aprovació» dels esdeveniments de Txecoslovàquia sinó una denúncia de la frivolitat de l'esquerra intel·lectual europea (FUSTER, 2002b). Per tant, Fuster no pretenia defensar res sinó criticar, qüestionar, posar sobre la taula unes maneres de fer, les de l'esquerra en general de l'època, que des del seu punt de vista era molt incoherent de manera general. Evidentment no és la millor manera de generar simpaties, però al cap i a la fi és una forma molt «fusteriana» de dir les coses⁹⁴. El testimoni posterior de Cucó, però, ens

⁹⁴ Per la correspondència de Fuster sabem que Jordi Carbonell li adreçà una carta que el «Club 1970» va enviar a la redacció de *Serra d'Or* per l'ofensa que havien suposat les paraules de Fuster en tot aquest afer sobre Txecoslovàquia (carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

mostra un posicionament que no acceptà aquest paper «provocador» que estava jugant Fuster, no només en el cas de Txecoslovàquia, sinó en general com a veu intel·lectual del valencianisme: «quan durant bastants anys s'insisteix sense matisacions, amb judicis com els esmentats, i la realitat viva de cada dia -amb tots els seus problemes- va en una altra direcció, o bé es deixa de tenir influència moral i política, o bé aquestes es circumscriuen bàsicament a uns grups de fidels, allunyats ells mateixos també dels avatars de la vida quotidiana» (CUCÓ, 1989: 304). Tot i així, l'historiador valencià, davant dels que pensaven que al cap i a la fi el paper de Fuster era, precisament, el de ser una veu de reflexió i crítica, afirma que en realitat Fuster havia de tenir un altre paper molt concret: «el de canalitzar, o almenys el d'intentar canalitzar, punts de vista culturals i també polítics que es poguessen conciliar dins de l'univers valencianista. No ha estat així i el valencianisme polític no ha pogut preservar la seua unitat bàsica -aquells mínims denominadors comuns a què adés feia referència- i s'ha escindit en múltiples compartiments estancs: els que limiten posicions vestals merament esteticistes, i les que se submergeixen en un neofarisme que propicia una altra mena de fugues. Sense aquesta constatació seria ben difícil intentar explicar-se els factors complets que són a la base de la lentitud i de les dificultats en la transformació nacional del país» (CUCÓ, 1989: 304). Per a entendre la reflexió de Cucó, no hem d'oblidar que ell mateix no fou un personatge aliè a tot el procés de «escissió en múltiples compartiments» del valencianisme ja que formà part, junt a Ernest Lluch, de la maniobra d'absorció del PSPV en el PSOE ja en plena transició culminat en l'anomenat Pacte d'Alacant (SANZ, 1988; CUCÓ, 2002). I a més, les paraules es circumscriuen al context dels vuitanta: hegemonia del PSPV-PSOE, justificació dels valencianistes d'aquest partit del seu paper polític i allunyament dels socialistes respecte els valencianistes de la UPV⁹⁵.

Siga com siga, el que és evident és que el PSV fou una autèntica fàbrica de quadres per al valencianisme en tots els sentits. D'aquesta manera ho expressaven el 1972 els membres de *Germania Socialista* en un text publicat a *Ruedo Ibérico* quan afirmaven que «la crisis y disolución del Partit Socialista Valencià y la incorporación a la lucha de numerosos contingentes jóvenes, conduce a la situación actual, en la que hay «valencianistas» en todos los grupos políticos. Salvo casos individuales, lo que

⁹⁵ Tot això ho desenvoluparem en el tercer bloc de la tesi.

podríamos llamar movimiento «valencianista» vincula la lucha nacional con el socialismo» (PERIS i SOROLLA, 1972: 71).

En definitiva, la desaparició del PSV no fou un cas aïllat respecte la resta de partits socialistes apareguts al llarg de la geografia espanyola que havien tingut en els ambients universitaris i intel·lectuals el seu fonament militant. En certa manera, la seua dissolució formava part de la crisi de creixement que van patir determinades organitzacions antifranquistes a finals dels seixanta i que va acabar desembocant en l'aparició de nous partits polítics heterogenis i moltes vegades més escorats a l'esquerra (MARTÍN RAMOS, 2012: 317). I un bon exemple d'això el podem trobar en *Germania Socialista* que, sense sortir del valencianisme, va generar un relat polític més escorat a l'esquerra del que mai ho havia estat el PSV.

Els agermanats: crítiques des d'un valencianisme marxista

A partir del trencament del PSV, la tendència general del valencianisme d'esquerres fou l'atomització i creació de grupscles més endogàmics que no ho havia estat el PSV. El grup que hem> identificat com a «obrerista» fou un dels més importants en la tasca, sobretot, de criticar, qüestionar i reformular els plantejaments nacionals de Fuster a principis dels anys setanta⁹⁶. El 1970 van prendre la decisió d'organitzar-se al voltant d'un nou nom: *Germania Socialista*⁹⁷. Un dels seus representants més importants fou Vicent Álvarez, però també Josep Vicent Marqués que en el moment de l'escissió el 1966, havia decidit no abandonar el PSV i defensar els seus plantejaments esquerrans des de dins. Altres noms a tenir en compte per la seua relació amb Fuster són els de Ricard Pérez Casado, Josep Lluís Blasco o Gustau Muñoz (SANZ i FELIP, 2006: 62). Els seus militants van fer diversos textos desmarcant-se de l'essencialisme lingüístic del discurs de Fuster per a arribar a justificar l'existència del País Valencià i una nació catalana a partir d'una anàlisi marcada clarament pel marxisme (CUCÓ, 1989: 285). I en aquest grup també cal destacar dues figures que més endavant es convertiran en dos

⁹⁶ Els qüestionaments, però, no sols van venir d'aquells que van decidir militar en aquest grup sinó d'altres persones que d'una manera o altra havien estat influïts pel pensament de Fuster: des de la sociologia de Ninyoles a l'economia de Lluch (MIRA i MOLLÀ, 1986: 120; SOLVES, 2003: 64). Tot plegat, però, dins el paradigma interpretatiu traçat per Fuster.

⁹⁷ El primer manifest del nou partit ja era tota una declaració d'intencions: «Perquè com a marxistes som valencianistes».

dels teòrics més importants de l'anomenada «tercera via»: Damià Mollà i Vicent Franch⁹⁸ (SANZ, 1999). Els membres de *Germania Socialista*, però també personatges com Alfons Cucó, Rafael Ninyoles o Ernest Lluch, el que feren amb els seus treballs dels setanta fou qüestionar determinats plantejaments fusterians, i per a fer-ho van optar per superar «els riscos intel·lectuals que, per a la ulterior indagació sociològica, comporta l'assaig d'introspecció col·lectiva, podrien resumir-se en dos: el primer és refereix a la seua particular noció del temps; el segon té a veure amb la seua concepció de l'espai» (NINYOLES, 1982: 18). Per tant, els qüestionaments dels militants de *Germania Socialista*, no foren els únics, però sí, segurament, pel valor personal i intel·lectual del que es deia, els més importants a nivell polític, sempre tenint present que estem parlant d'un grup polític molt minoritari (CUCÓ, 1989: 287).

L'any 1970 Vicent Álvarez -o també podria ser Miquel Domènech⁹⁹-, rere el pseudònim «Juan Ferrer», publicava un article crític amb els plantejaments fusterians en la revista *Ruedo Ibérico* núm. 25 amb el títol de «El País Valenciano como problema. Experiencias y perspectivas»¹⁰⁰. Segurament ens trobem davant de la primera crítica fonamentada des de l'esquerra i el valencianisme. Ara bé, en cap moment és un distanciament del paradigma nacional fusterià sinó una matisació. De fet, l'article critica més els seguidors de Fuster i les formulacions polítiques -orgàniques o teòriques- que el fusterianisme havia pres que no pas els textos de Fuster. L'article començava posant sobre la taula quines eren les principals línies teòriques del fusterianisme: origen català dels valencians i castellanització, feblesa de la classe dominant valenciana totalment submissa del centralisme, feble nacionalització espanyola i per tant fracàs nacional de l'Estat i manca d'un moviment nacionalista propi fruit de la dimissió de la classe dominant a encapçalar-lo. A partir d'aquí l'autor del text explicava el grau de recepció del llibre i el pensament de Fuster identificant un rebuig frontal per part de la dreta i el règim -però també el que anomena «los santones del valencianismo local»: Bayarri,

⁹⁸ En la correspondència de Franch a Fuster de 1975 encara s'adreça al suecà com a «estimat amic i mestre» (Cartes consultades al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

⁹⁹ O com em va assenyalar en la revisió de la tesi Xavier Ferré potser l'article fou escrit per tots a dues mans.

¹⁰⁰ Segons Alfons Cucó: Els articles del tal Ferrer van ser publicats a *Ruedo Ibérico* a París (1970) i la revista *Gorg* (1972) i tenien una intenció molt clara segons el mateix Cucó: atacar frontalment el PSV i les seues «mancances» ideològiques (CUCÓ, 1989: 287-288).

Primitu, Almela i Vives...- i una bona rebuda per part de l'esquerra, tot i que matisada dependent del sector. Per una banda, els universitaris que s'apleguen al voltant de la revista *Diàleg* i, per altra, el PCE, segons el text mantindrien posicions diferents. Però com dèiem el més interessant és la crítica als fusterians i, en aquest sentit, la focalitzava bastant en el cas del PSV que per a l'autor hauria d'haver estat el partit encarregat des de l'esquerra de detectar aquells punts de la teoria fusteriana mancats d'anàlisi marxista, especialment el que fa referència a l'existència o no d'una burgesia valenciana. Contràriament, «*el PSV es un partido gaseoso, sin límites claros, no tiene una estructura orgánica definida ni se sabe dónde empieza y dónde acaba*». El partit, a més, es dedicava segons l'autor només a l'activitat de tipus cultural amb algun exemple de mobilització de cert èxit com podia ser la campanya «valencians unim-nos». I a tot plegat li hem d'afegir el fet que «*no se ha pronunciado todavía sobre la forma política que propone para Valencia*» (FERRER, 1970: 55-56). De fet, si analitzem la tasca feta per *Germania Socialista* en els anys setanta podem observar com un dels àmbits en què treballà fou clarament el de definir què eren els valencians. La conclusió fonamental a la que arribava l'autor del text és que la lluita de caràcter nacional al País Valencià estava encara molt poc madura i en un àmbit de teorització estrictament superestructural. Ara bé, dreta i esquerra començaven a ser conscients que la reivindicació nacional valenciana podia ser un element important en el futur, sobretot en un àmbit electoral.

El mateix Juan Ferrer publicava un text semblant el 1972 a la revista cultural *Gorg*. Aquesta vegada la crítica sí que s'adreçava directament a certs elements del paradigma fusterià que des d'un punt de vista acadèmic ja s'havien començat a qüestionar, sobretot els que feien referència a l'àmbit econòmic valencià el qual «la realitat demostra que les presents transformacions socials i econòmiques, portades a terme baix la direcció dels centres del poder financer, estan alterant els esquemes tradicionals tant al País Valencià com a tot l'estat espanyol». Per a Ferrer el problema dels plantejaments fusterians era general, de fons i de finalitat: «És cert a la vegada, que una valoració dels supòsits de l'obra deixa al descobert i en entredit gran part de l'alternativa, o opció de futur que Fuster, d'una forma més aviat implícita, ens presenta com l'única resolució salvadora» (FERRER, 1972: 6)¹⁰¹. Altra vegada, la crítica no

¹⁰¹ El qüestionament de Fuster, però, no sols es manifestava en l'àmbit estrictament polític sinó també en el cultural. Així es va reflectir a les pàgines també de *Gorg* el mateix 1972 en un article d'Amadeu Fabregat que criticava sobretot el fet que s'havia convertit Fuster en una mena de «mite» intocable el qual

l'hem d'entendre com un distanciament o rebuig total als plantejaments fusterians sinó com una aportació des del fusterianisme entès com al valencianisme majoritari realment existent. Els elements fonamentals del paradigma nacional fusterià no són qüestionats en forma de rebuig polític en aquests moments encara, això vindrà anys després. A més, la crítica es fa des de la revista *Gorg*, la publicació més important per al valencianisme en aquells moments, on escrivien sota la cortina de la cultura tots els fusterians del moment¹⁰².

El qüestionament dels plantejaments fusterians, doncs, venia per l'esquerra, però ja no per una esquerra identificada nacionalment amb Espanya -com sí que va passar en el cas del PSUC o el PCE, tal com veurem més avant- sinó una esquerra clarament valencianista i favorable, amb els matisos que vulguem, al projecte dels Països Catalans¹⁰³. També de 1972 és el text «El País Valenciano. Problemas de la revolució socialista» publicat a *Cuadernos de Ruedo Ibérico*. L'article anava signat per Vicent

no era qüestionat de cap de les maneres, el que provocava que «a hores d'ara esdevé lleugerament soporífera la consideració de les publicacions fusterianes des de la clàssica perspectiva del xovinisme reduccionista i la professió de la fe inquebrantable envers el primer autor del País Valencià. Estic segur que Joan Fuster ha d'ésser el primer en engegar el badall front de tanta benevolència feta lletra» (FABREGAT, 1972: 30). Alguns dels treballs de Fabregat d'aquests anys ja han estat citats al llarg del treball. Com veurem, Fabregat -que va mantenir una certa correspondència amb Fuster amb un tu familiar i carinyós- va seguir una evolució, si més no peculiar, ja que començà com a jove periodista clarament nacionalista en publicacions com *Gorg*, continuà sent el delegat del diari *Avui* en els primers anys de la transició i principis dels vuitanta i, finalment acabà sent director de *Canal 9* amb el govern de Joan Lerma i sent l'impulsor d'un llistat de paraules prohibides per ser «massa catalanes». La personalitat de Fabregat, però, va ser peculiar des dels seus inicis professionals si tenim en compte que ja quan treballava a *Gorg* va impulsar algunes «maquinacions» contra el seu director Josep M. Soriano amb el suport del que, com veurem, també va ser un personatge peculiar en la història del valencianisme: Ernest Lluch (SERRA, 2009: 103-104).

¹⁰² Tal com explica Rafa Xambó la revista *Gorg* «creada el juny de 1969 per Joan Senent Anaya, era una revista monolingüe que havia aconseguit els permisos preceptius com a butlletí bibliogràfic, és a dir, com a revista sobre llibres. Prompte, però, va saltar aquest llinar quan Vicent Ventura va convèncer Senent que calia dinamitzar-la i Enric Valor i Josep Maria Soriano Bessó, homes clau de la revista, li feren costat (Xambó, 1995. P. 261-262). En paraules de Sanchis Guarner, *Gorg* era la prova de la vitalitat del valencianisme. Les cartes al director eren un bon termòmetre de com arrelava per tot arreu» (XAMBÓ, 1996: 103-104).

¹⁰³ Una de les activitats, per exemple, que realitzaren durant aquests anys els membres de *Germania Socialista* fou penjar senyeres «quatribarrades» en indrets molt transitats (SANZ, 1999: 31).

Peris i Guillem Sorolla, pseudònims que feien referència a dues persones destacades de les Germanies valencianes i que en el fons es tractava de Damià Mollà i Josep Vicent Marqués¹⁰⁴. Aquest text seguia el mateix patró d'anàlisi que el publicat anteriorment per Álvarez i mantenia una línia argumental amb els textos que posteriorment publicarien els «agermanats». A banda d'analitzar el recorregut històric del País Valencià i el paper de la seua burgesia, el text acabava analitzant la visió que en aquell moment mantenien organitzacions com el PCE, la *Lliga Comunista Revolucionària* i *Germania Socialista* respecte la qüestió nacional valenciana. Evidentment aquests últims són els que tenen, a ulls dels autors, una visió més clara i concreta del fet valencià ja que era un grup que «reconoce la identidad nacional del País Valenciano con Cataluña y Baleares, sin darle traducción política pancatalanista. Proclama el derecho de autoderminación del País Valenciano y considera al proleariado y a la revolución socialista como agente y marco de la emancipación popular (para la que considera adecuada cualquier fórmula que implique autogobierno, frente al unitarismo y la separación), y entiende necesaria la dirección marxista de la lucha» (PERIS i SOROLLA, 1972: 72). L'anàlisi nacional que els agermanats feien de la realitat valenciana partia d'una premissa contundent i, podríem dir, identificada clarament amb el fusterianisme: el País Valencià era una societat diferenciada. Ara bé, els agermanats, totalment impregnats dels moviments d'esquerra alternatius que corrien aleshores per Europa, no pretenien donar una resposta única i tancada a tal afirmació sinó que plantejaven des d'un punt de vista teòric totes les possibilitats per resoldre el problema. País Valencià regió? Nació? País català? I la conclusió diferia una mica del pensament fusterià d'on els agermanats havien eixit ja que afirmaven que el País Valencià era un poble suficientment diferenciat com per a ser reduït a una regió catalana o espanyola. Ara bé, el País Valencià no podia ser explicat sense el component cultural «catalànic», més enllà de no considerar-lo part estricta de la nació catalana (MOLLÀ i MIRA, 1986: 40). En aquest text es poden observar dos elements interessants. En primer lloc l'adjectiu «catalànic» recuperat de l'any 1960 i que havia estat creat per Adlert com a resposta als plantejaments de Fuster. Aquest concepte era útil als agermanats per a sense traure un cert component ètnic i lingüístic a la filiació catalana dels valencians, sí llevar-li el component més polític que podia destil·lar en aquest context teòric el mot «català». Per altre costat, el concepte «poble» era útil per a evitar l'ús de «regió» i «nació» en referir-se a la societat valenciana ja que «ni nos cae

¹⁰⁴ Agraïsc a Gustau Muñoz l'aclariment dels pseudònims.

bien el carácter de nación ni somos una región. Somos un pueblo, es decir, una colectividad producto de una peculiar evolución histórica, con una estructura de clases diferenciada de otros pueblos, una lengua, unos trazos culturales y la conciencia mínima de no ser un conjunto disperso. La traducción inmediata de eso es que nos es necesario poder dirigir nuestros asuntos, realizarnos como sociedad libre y solidaria y decidir con quien queremos integrarnos, hacia el Estado Socialista Universal» (DDAA, 1978: 97-98). Val a dir que aquesta darrera reflexió recorda bastant a «l'al·lèrgia política» que l'esquerra revolucionària ha tingut moltes vegades cap al concepte de nació.

A banda d'analitzar els textos produïts de manera col·lectiva per aquest grup en les seues publicacions o documents, és interessant també fer-ho amb els escrits d'un dels seus màxims impulsors i representants: el sociòleg valencià i exmembre del PSV Josep Vicent Marqués. El 1973, Marqués guanyava el premi d'assaig Joan Fuster amb *País Perplex*, llibre el qual no deixa de ser un bon reflex de les teories nacionals que *Germania Socialista* defensava sobre la identitat dels valencians. La base de la teorització passava inexorablement per considerar el País Valencià, més enllà de les seues relacions històriques, culturals o lingüístiques amb Catalunya i les Illes, com un tot polític en si mateix. El fet no és menor. El País Valencià que segons els plantejaments fusterians estava abocat a construir una nació amb catalans i illencs, perquè de catalans ho érem tots, passava a tenir capacitat per si mateix d'autoconstruir-se sense haver de passar el filtre de la «pancatalanitat». De fet, els Països Catalans no apareixien al text excepte en una nota a peu de pàgina en què eren qualificats com a «anticipats il·lusòriament» (MARQUÉS, 1979: 60).

El sociòleg qüestionarà altres tòtems del fusterianisme que fins aleshores havien format part del relat del neovalencianisme. D'entre aquests, un de fonamental: la no existència d'una burgesia valenciana i la manca d'industrialització. Malgrat aquests qüestionaments, si analitzem la segona reedició del llibre, del 1979, podem observar que més enllà de l'intent de superació d'algunes de les afirmacions més importants de Fuster, la influència del de Sueca en Marqués havia estat fonamental. Diu el sociòleg en un apèndix de la reedició que «voldria recordar ara al lector l'argumentació fonamental d'aquest llibre. Partim de la vella manca d'una consciència nacional, bé siga de País Valencià, bé de Països Catalans. Aquesta carència és explicable pel desinterès de la

classe dominant i l'oportunisme sucursalista de les successives esquerres» (MARQUÉS, 1979: 204). És a dir, més enllà de les crítiques cap a determinades afirmacions fusterianes convertides en «mites» -amb aquest terme Marqués qualificava el de la falta de burgesia, per exemple- al final, el problema dels valencians, continuava sent el mateix que havia portat Fuster a escriure *Nosaltres, els valencians* el 1962: la falta de consciència dels valencians i la seua incapacitat de ser nacionalment el que «realment» ells són: valencians o catalans, és igual, però no espanyols, si més no a la manera de l'Espanya centralista de sucursal i província.

El 1978, un any abans de la reedició del clàssic de Marqués, es publicava la reedició en castellà de *Classe obrera i qüestió nacional*¹⁰⁵ (1972) on destacats membres de *Germania Socialista*, amb aquesta organització ja desapareguda, entre els quals el mateix Marqués, escrivien diversos textos interessants tant sobre l'aparició i evolució del grup com dels principis ideològics que el guiaren. Sobre la valoració que el grup feia de l'esquerranisme de Fuster i la influència del marxisme en el *Nosaltres*, el mateix Marqués en feia una aproximació afirmant que «*la obra de Fuster era clara y obviamente de izquierdas, pero no alcanzaba a enlazar con el marxismo ni con la práctica de la lucha obrera. No lo pretendía y el propio esfuerzo de síntesis que por razones políticas de urgencia nos ofreció Joan Fuster debió ser para él de notable violencia. (...) Nosaltres, els valencians fue una biblia a pesar suyo, un libro que deseó ser superado en lugar de ser tenido por insuperable. Es asombroso pensar hasta qué punto Joan Fuster no ha pretendido jamás engañar a nadie*» (DDAA, 1978: 17). Perquè si en algun aspecte el pensament de Fuster es va quedar «curt» per a *Germania Socialista*, aquest va ser el fet de no oferir una visió de la nació més clarament marxista. Però tot i així afirmaven que el llibre és «d'esquerres» i, en tot cas, el problema era més

¹⁰⁵ Més que la reedició d'un llibre, Zyx publicà en castellà dos dossiers multicopiats que els agermanats havien redactat el 1972. Segons Damià Mollà i Eduard Mira «cal apuntar que el text *Classe obrera i qüestió nacional* (editat clandestinament el 1972 i publicat per Zero, el 1978, i que condensa les conclusions del grup) aviat es convertirà en un clàssic del tema; ja en la seua edició de 1980, l'*Enciclopèdia Larousse* el cita com a bibliografia bàsica per a qui vulga analitzar el fenomen del nacionalisme en general» (MOLLÀ i MIRA, 1986: 37). Malgrat tot, com afirma encertadament Josep Solves «la transcendència de *Classe obrera y cuestión nacional* ha sigut escassa. De fet, gran part dels seus redactors han derivat a posicions molt distintes a aquelles que s'exposaren en el llibre -la qual cosa indica una manca de continuïtat- i, d'altra banda, el text és difícilíssim de trobar a les llibreries» (SOLVES, 2003: 118).

aviat de metodologia marxista (SOLVES, 2003: 117). I a pesar de les revisions, en aquest moment encara no es qüestionava el fet que «el País Valencià era un poble oprimint amb característiques comunes amb Catalunya i les Illes» (MARQUÉS, 1998: 64). En aquest sentit, respecte al «catalanisme», en el text citat de 1978 Marqués afirmava que *«éramos en algún grado -supongo también que seguimos siéndolo-catalanistas. Al menos en el sentido de rechazar el localismo marxista y la necesidad de no emprender la reconstrucción del PV al margen o en contra de Cataluña como viene haciendo la derecha burguesa una y otra vez. El catalanismo podría quizás proporcionarnos un mayor reconocimiento -dada la menor necesidad de probar el derecho de Cataluña a la autodeterminación, pero eso no nos explicaba nuestra propia identidad. Éramos y somos en ese sentido valencianistas. (...) Por muchas simpatías que experimentásemos hacia Cataluña no queríamos pseudoresolver el problema diciendo que éramos nación catalana o que éramos «otra» nación (DDAA, 1978: 17-21)*. I tot plegat, els va portar a fer una definició pròpia de la situació nacional que vivia el País Valencià i la seua relació amb la resta dels Països Catalans: *«Un pueblo oprimido, con características nacionales comunes con el Principado y las Islas»*. Però malgrat compartir llengua i origen i que aquests dos elements són els que «acompanyen a les nacions», l'economia havia traçat tres camins diferents per a cada territori. Ara bé, malgrat no creure *«en el surgimiento de un Estado nacional pancatalán en estos momentos (1972), el pueblo valenciano tiene derecho a establecer con el Principado y las Islas los ligamentos que considere acertado. Rechazamos por tanto todos los intentos de hacernos creer que de Castilla no somos diferentes, pero sí del Principado y las Islas»*. I amb aquesta disjuntiva sobre la taula acabaven recordant que *«estas características nacionales comunes no pueden hacernos olvidar los hechos diferenciales que han convertido el País Valencià en una sociedad con una problemática pròpia. Nuestra estrategia por la liberación es una estrategia valenciana y no podría ser nunca una estrategia catalana. El marco de referencia principal es el País Valencià, una formación social donde los datos catalanes son solamente una parte del mismo y donde la peculiar manera como se ha desarrollado el capitalismo es el dato principal» (DDAA, 1978: 98-99)*. La utilització del concepte «poble», doncs, no és altra cosa que l'ús d'un concepte suficientment ambigu que no els suposava entrar en contradicció amb una sèrie d'elements bàsics del concepte de nació que els agermanats defensaven com podria ser la llengua i la cultura, substrat, val a dir, molt fusterià. La llengua no era suficient per a parlar de nació i menys encara per a incloure

«alegremment» els valencians dins d'una nació catalana ja existent o preexistent a la pròpia voluntat o consciència dels valencians ja que partia d'una dubtosa «cientificitat» historicista que iniciava el seu recorregut en l'Edat Mitjana allargant segle rere segle una concepció «*metafísica de la nación para poder afirmar que los valencianos somos nación catalana no solamente al margen de la diversificación que como a pueblo hemos experimentado sino también al margen de la propia conciencia de los valencianos. Es decir, caer en algunas de las deformaciones propias de las teorías no marxistas sobre la nación (...)*». Així, afirmar lleugerament que el País Valencià era nació catalana suposava «*hacer abstracción de los procesos de revolución industrial de zonas y aportaciones castellano-parlantes, liquidar la especie y quedarse simplemente con la lengua catalana. Olvidando que una cosa es la real posibilidad de llevar a valencianos a la asunción de su carácter de pueblo (simple tarea de concienciación) y otra la hipotética aventura voluntarista de crear en 1972 una conciencia de nación catalana sobre un pasado común ya antiguo y una lengua común*» (DDAA, 1978: 91).

En definitiva, tal com valorava Marqués el 1998, Germania Socialista va representar, o volgué representar, entre d'altres, tres punts fonamentals: 1) Per primera vegada un grup nacionalista valencià va desenvolupar una teoria nacionalista oberta a Catalunya i les Illes, però amb el referent polític estricte del País Valencià; 2) Per primera vegada es va aplicar el marxisme i uns altres corrents ideològics d'alliberament a l'estudi de la realitat valenciana, revelant addicionalment les característiques ja capitalistes i industrials de la formació social valenciana i trencant amb la mitologia agrarista. (...) 7) Per primera vegada al País Valencià, una colla de gent podia tenir una gran simpatia per Joan Fuster sense ser políticament fusteriana» (MARQUÉS, 1998: 69-70).

El PSPV o el darrer intent d'un socialisme valencianista

Ja hem dit que la divisió del PSV va suposar una atomització política del valencianisme d'esquerres. Aquest trencament va comportar l'aparició de multitud de sigles que es proclamaven hereves de les essències originàries. Un d'aquests grups -el qual, val a dir, no va intentar ser l'hereu de ningú- fou *Germania Socialista*. A banda dels agermanats, però, altre grup que va aparèixer per les mateixes dates fou el no gaire reeixit Partit Socialista Popular del País Valencià, el 1972, encapçalat per Vicent Ventura (CUCÓ, 2002: 325). A partir de les cartes amb Fuster, podem observar com des de la ruptura del PSV, Ventura s'havia dedicat a afers de caràcter cultural, allò del «fer país»

tan fusterià, tal com havia fet també, per exemple, Eliseu Climent amb la fundació de l'Editorial Tres i Quatre el 1968. Ventura, però, havia treballat entre altres coses en la realització d'homenatges a Tarradell o Giralt o la creació de l'Escola Tramuntana en la qual va intentar implicar Fuster amb un èxit relatiu. Curiosament, en la correspondència no trobem referències a aquest primer intent de reorganització del valencianisme. I com que aquest intent no va acabar de donar els fruits previstos, Ventura va impulsar amb d'altres *expsv's* -Pérez Benlloch i Garcia Bonafé (BELTRAN, 1993: 43)- els anomenats Grups d'Acció i Reflexió Socialista (GARS) que partien d'una crítica cap al PSV per l'excés d'universitaris, la joventut o la focalització en la ciutat de València (NADAL i SANZ, 1996: 257) els quals són considerats com un dels embrions fonamentals per a l'aparició posterior del PSPV. La majoria dels autors que han treballat sobre el socialisme valencià coincideixen en afirmar que Vicent Ventura fou, fins l'arribada de Lluç i les estratègies per a apartar-lo, el cap indiscutible d'aquesta cultura política. El canvi de lideratge cal emmarcar-lo també en un d'estratègic i tàctic: Ventura tenia una visió del valencianisme estrictament valenciana i en clau política de Països Catalans. Lluç, però, apostava per un projecte federal espanyol (SERRA, 2013: 24). En aquest sentit, en una entrevista ja citada per *Triunfo* el 7 d'agost de 1976, Lluç afirmava que ell i el seu grup havien arribat a la conclusió que havia passat ja el temps de plantejar el valencianisme al marge dels corrents polítics del país i que calia «clarificar el valencianismo con respecto a las opciones ideológicas fundamentales» (MILLÁS, 2015: 70). Sembla certament una crítica a com el fusterianisme s'havia desenvolupat fins a aquell moment.

Els tres elements que el GARS assenyalava críticament del PSV es començaren a solucionar amb la nova sigla del valencianisme. Com passa en molts d'aquests casos, l'experiència és un grau, la maduresa política i personal un altre. En aquest sentit, tant el GARS com posteriorment el PSPV, modificaren alguns dels seus plantejaments més fusterians, incorporant elements al seu ideari que d'una manera o altra Fuster valorava de forma diferent. Algunes concepcions del país es variaren -com veurem tot seguit- però d'altres es mantindrien: «aquest País és valencià, o no és res, és a dir, una simple provincialització» (NADAL i SANZ, 1996: 257). Aquesta frase ens dóna un parell d'elements sobre el que estem comentant: es manté la idea de «fer país» per superar la perjudicial provincialització del territori que tant va denunciar Fuster, però alhora l'essència «catalanista» és substituïda per un aprofundiment en la valencianitat.

En segon lloc, un dels elements importants del PSPV i del seu valor és el fet que a diferència de les experiències anteriors, ara ja podem parlar d'un partit arrelat més o menys arreu del territori. Les anteriors sigles sempre havien estat molt localitzades en les comarques centrals del país i l'àrea d'influència de la ciutat de València¹⁰⁶. El PSPV, però, tingué una important militància que sempre anà en creixement en la zona sud del País Valencià i sobretot en les seues principals ciutats: Alacant i Elx¹⁰⁷. El nombre total d'afiliats en el moment que van celebrar el seu Congrés Constituent a principis de 1977 era d'uns 800 militants (SANZ, 1990: 27).

Pel que fa a la narració de la identitat valenciana, el 1974¹⁰⁸, en la primera *Declaració Programàtica* del PSPV, s'afirmava el fet que el País Valencià formava part «d'un mateix tronc històric» referint-se als Països Catalans, però introduïa en la seua àrea d'actuació el territori valencià que, precisament, Fuster havia deixat de costat en *Nosaltres, els valencians*: les comarques castellanoparlants. A més, la declaració atorgava als habitants d'aquestes terres la mateixa categoria de valencianitat, fet que trencava totalment amb la línia expressada per Fuster en els seus escrits més importants

¹⁰⁶

Vicent Ventura explica com va anar aquest procés de creixement militant: «Més d'un any. Ja ho crec. Vam estar quasi tres anys. Pràcticament fins el 1976. Vam arribar a tindre tres-cents o quatre-cents militants., no sabia dir-te. Això sí, teníem implantació en tot el país. Teníem gent a Castelló, a Alcoi, Benissa... Va arribar a haver-hi gent a Alacant, i a Gandia. Estava prou estès» (BELTRAN, 1993: 43-44)

¹⁰⁷ Sobre l'evolució del PSPV en el sud valencià, són fonamentals els textos del professor alacantí Francisco Moreno que es poden trobar *on line* en l'Arxiu de la democràcia de la Universitat d'Alacant: <http://www.archivodemocracia.ua.es/index.asp?idioma= esp&s=articulos>

¹⁰⁸ Sobre la data de creació del partit hi ha relats contradictoris. Així, segons Damià Mollà i Eduard Mira, el PSPV va aparèixer el 1975 com a resultat de la fusió de diversos grups (MOLLÀ i MIRA, 1986: 42-43). Aquest relat xoca amb la data de 1974, bàsicament perquè els autors de *De impura natione* no parteixen del primer PSPV de Ventura sinó del que es va conèixer com a Convergència Socialista del País Valencià. Segons Benito Sanz i Miquel Nadal «la solidesa que començava a tenir el PSPV, liderat per Vicent Ventura faria que diversos grupscles valencianistes volgueren convergir en la formació esmentada. Seguint una línia de mimetisme respecte a la creació de la Convergència Socialista de Catalunya, els grups minoritaris buscaren l'ombra del PSPV. Així es crearien de forma bastant artificial els grups Socialistes Valencians Independents (SVI), Reconstrucció Socialista del País Valencià (RSPV) i Agrupament Socialista Valencià (ASV) o el grup Micalet, tots ells al llarg del 1975 (SANZ i NADAL, 1996: 259)

fins al moment¹⁰⁹. Així, el PSPV «en afirmar la singularitat del País Valencià com a poble, reconeix el seu tronc històric, la seua integració en l'àrea cultural dels Països Catalans. El PSPV s'implantarà a les comarques valencianes de parla castellana amb absolut respecte per les seues característiques peculiars. Conseqüentment, el partit afirma que la condició valenciana és pròpia de tots els que històricament pertanyen a l'àmbit del País Valencià, així com a tots els qui treballen i viuen en aquestes terres i s'han integrat al seu poble» (CUCÓ, GARCÉS, JUAN i SANCHIS, 1977: 106). Per tant, els Països Catalans continuaven sent el projecte polític dels hereus directes del PSV, però ja no es partia únicament d'un element lingüístic per a la seua definició sinó d'un d'històric. I el fet de no ser independentistes, feia que el projecte dels Països Catalans que defensava el PSPV quedara inclòs dins d'una possible federació ibèrica (MOLLÀ i MIRA, 1986: 44). De fet, Vicent Garcés, actuant com a portaveu per a *Triunfo* el 4 de desembre de 1976, afirmava que el PSPV situava «*el derecho a la autonomía en el marco más general del derecho inalienable a la autodeterminación y por ello defendemos una fórmula de Estado federal*» (MILLÁS, 2015: 216). Per altra banda, la dualitat que Fuster havia narrat com a problema al *Nosaltres*, ara passava a convertir-se en un element més de la identitat valenciana. Això trencava amb part del relat fusterià que tan fervorosament havien seguit els socialistes valencianistes dels seixanta. A més, durant el procés de constitució del nou partit del valencianisme socialista, el debat sobre què eren els Països Catalans no s'aturà aquí sinó que va evolucionar. En aquest sentit, podem observar en els documents que elaboraren valencians, catalans i mallorquins dins la Coordinadora Socialista dels Països Catalans com s'intentava justificar aquest marc nacional mantenint una certa equidistància tant amb la proposta exclusivament lingüística -la que podríem identificar més clarament amb el fusterianisme més ortodox- com també amb els elements que aleshores posaven sobre la taula els teòrics del comunisme que representava el PSUC i les federacions valenciana o mallorquina del PCE. Això és el que es desprèn d'un document datat el 6 de febrer de 1976 quan s'afirmava que «seria tan erroni creure que la unitat política està

¹⁰⁹ I més que en els textos fusterians, el de Sueca es va expressar amb més claredat i contundència sobre aquest afer en l'àmbit privat. Així, en una carta datada el 18 de novembre de 1960 i adreçada a Max Cahner, Fuster es referia a les comarques castellanoparlants del País Valencià com a problema. Per al suecà no eren catalanes i en tot cas eren valencianes, «potser sí, però no gaire». Perquè els habitants de les comarques «xurres», «aquells bons homes no passen d'un primíssim patriotisme administratiu, com és d'esperar» (FUSTER, 2012: 114-115).

feta, o gairebé, com ignorar sistemàticament tot el que fa referència a la qüestió. Ni volem caure en l'extremisme infantil del nacionalisme que prescindeix, a més a més, de la immigració i de les comarques castellanès del País Valencià, ni cobrir amb referències genèriques a la llengua i a la història la manca d'enfrontament del problema. L'explicació dels Països Catalans no pot ser la de la necessitat de la formació del mercat i el paper de la burgesia tan clarament d'arrels economicistes i estalinistes. La burgesia del Principat ven teixits des de fa molts anys a tots els altres Països Catalans i, perquè no li cal, no s'hi interessa» (CUCÓ, GARCÉS, JUAN i SANCHIS, 1977: 64). Per tant, ni essencialisme lingüístic i historicisme nacionalista ni una concepció estrictament stalinista de la nació com tenia encara majoritàriament el PCE. Ara bé, Vicent Garcés en l'entrevista adés citada per a *Triunfo*, deixava clara la vinculació dels valencians amb catalans i illencs «por múltiples razones», en una mena de «*comunidad truncada en la historia, llamada Països Catalans, y que ya empezamos a teorizar llamándola como Países Valencianos, es el marco en el cual el País Valenciano autónomo deberá insertarse de una forma especial*» (MILLÁS, 2015: 220).

Tots aquests canvis no són altra cosa que el fruit de les revisions acadèmiques que determinats plantejaments expressats al *Nosaltres* van patir a principis dels setanta (MIRA i MOLLÀ, 1986: 44). Però també pel fet que aquells militants més identificats amb el fusterianisme, bé per conviccions polítiques o bé per la relació personal que els unia amb l'intel·lectual de Sueca, van començar a abandonar la militància en el partit. Val a dir que en el moment en què apareix aquest document, militants importants del PSPV i molt vinculats a Fuster, com era el cas de Vicent Ventura i J.J. Pérez Benlloch, ja estaven enfrontats amb aquells que posteriorment controlarien el partit (SANZ, 1982: 40). No entrarem ara a valorar ni a analitzar a fons els motius de les disputes internes dels diferents partits que estem estudiant, però el que és evident és que hi ha una relació directa entre el discurs oficial del partit i les persones que l'encapçalen i, en aquest sentit, si els militants més fusterians començaren a abandonar la primera fila política, està clara quina seria la conseqüència directa pel que fa als plantejaments polítics: l'abandó prolongat i pausat del fusterianisme més «ortodox». A més, en tot aquest afer es barrejaren elements polítics i personals. Per exemple, tal com veurem més endavant respecte al tema de l'Estatut d'Elx, els moviments polítics de Fuster van provocar una crisi important amb el seu amic Vicent Ventura que, per translació, va tenir una clara repercussió directa amb la relació de Fuster i el PSPV. Les cartes que Fuster va enviar a

Ventura el març de 1976 com a resposta per unes declaracions al diari *Las Provincias* ho mostren clarament. Fuster estava molt molest no només amb el periodista sinó amb els socialistes valencianistes en general pel fet que aquests s'atorgaven la patent de ser «valencianistes» fet que, des del seu punt de vista, exclouïa a persones com ell mateix que no militaven en aquest partit o grup. El problema entre tots dos es va anar calmant i solucionant. De fet, en una carta datada el 24 d'agost de 1976 ja veiem un Ventura més pròxim a Fuster que li arriba a adjuntar una carta que havia enviat a Joan Garcés, membre del PSPV, per a que estiguera informat «de lo imbècils que són alguns partits «valencianistes». Advertint que «haurem de fer alguna cosa» (FUSTER, 2003: 232). Suposem pels esdeveniments posteriors que el partit «imbècil» era el PSPV. En una carta d'1 de setembre de 1976, Ventura diu a Fuster que «hi ha força coses de què hem de parlar. Els del «meu» partit han fet una cagada descomunal a la Taula. Millor dit, l'ha feta Joan Garcés i l'han recolzada el seu germà i Cucó, a qui cada dia li creix l'ambició política i, pel que em diuen, una increïble hostilitat cap a mi» (FUSTER, 2003: 234). El cas és que Ventura i Pérez Benlloch van acabar marxant del PSPV¹¹⁰. Alguns autors apunten que la marxa de Ventura i Benlloch s'ha de buscar en la mateixa assemblea constituent del PSPV el juny de 1976 i el fet que es triara un secretariat col·legiat en el què ells quedaven en minoria davant d'altres militants com els germans Garcés, Cucó o Lluç (MARTÍN RAMOS, 1989: 236). El mateix Vicent Ventura, tres anys després dels fets, els explicava per a la publicació del mallorquinisme d'esquerres *Mallorca Socialista* afirmant que a les Illes havien tingut més sort ja que el PSM havia pogut ser ell mateix. Ventura també explicava que una part del conflicte s'havia generat al voltant del debat de si la direcció del partit havia de ser col·legiada -tal com ell volia- o no. Finalment, el periodista identificava clarament en la persona d'Ernest Lluç la proposta d'integració en el PSOE «perquè en el fons tenia raons de militància, al Partit Socialista de Catalunya, i al Partit Socialista del País Valencià, cosa que jo vaig denunciar i no

¹¹⁰ Segons Ventura: «La meua faceta de polític, en la transició ja no existia. A més a més, mai no he estat polític perquè m'agradàs, sinó perquè algú havia de fer-ho. Això és tot. I per això va ser tan fàcil deixar-ho. Si jo hagués sigut un polític amb vocació, potser ara estaria en el PSOE i seria ministre o president de la Generalitat (BELTRAN, 1993: 69). I el mateix afirma Pérez Benlloch al documental «Del roig al blau. La transició valenciana» quan diu que «ni Ventura ni jo érem polítics, érem periodistes, i si fèiem política era per un compromís cívic». Vegeu el minut 14:05 del documental.

se'm va fer cas; aleshores això així va esser, l'entrada del partit en el PSOE» (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 17, novembre de 1979)¹¹¹.

Siga com siga, el que és evident és que la marxa de Ventura i Benlloch va deixar com a principals dirigents del PSPV a Ernest Lluch i Alfons Cucó. I podem afirmar pel propi testimoni de Ventura, que el motiu principal de la seua marxa fou l'enfrontament amb tots dos per la idea que tenien d'integrar, tal com van fer, el PSPV en l'estructura del PSOE. Aquest és l'allunyament més important del PSPV respecte a les tesis fusterianes: el fet de no ser un partit d'obediència estrictament valenciana o d'àmbit dels Països Catalans i passar a ser una «sucursal» d'un partit espanyol. Perquè, la veritat siga dita, en línies generals el discurs dels nous dirigents del PSPV, els seus articles i els textos del partit continuaren mantenint durant un temps una important aura de fusterianisme. Bon exemple d'això és el relat que Cucó, segons Ernest Nabas, traçà en el debat sobre l'autonomia valenciana realitzat a Castelló de la Plana l'agost de 1976: «Alfons Cucó, professor d'història, donà suport a la seva explicació amb les paraules de Raimon: «Ens amaguen la història i diuen que no en tenim, que la nostra és la d'ells». Recordà que la història de la lluita per l'autonomia començà el mateix any, 1707, en què el poble valencià la perdé, puix que els jurats de València Ortí i Blanquer anaren a negociar l'estatut amb el rei, el qual els va empresonar a Pamplona» (AVUI, 14/VIII/1976: 8). Com també ho és que l'octubre d'aquell mateix 1976 Joan Francesc Mira encara actuava com a portaveu del partit valencianista fent declaracions al diari *Avui*. En una crònica sobre la prohibició de la manifestació del 9 d'Octubre per part del govern civil de València, Mira feia un relat de clara inspiració fusteriana per a justificar la importància del 9 d'octubre afirmant que «de cara a la Diada, jo remarcaria tres coses. En primer lloc. Dir que ja que el País Valencià va recuperant a hores d'ara la seua consciència col·lectiva, caldria aprofitar el fet que som un país amb una data de naixença clara i evidentíssima. Això és quelcom que no totes les nacions poden afirmar. Cal evocar, en segon lloc, la figura de Jaume I com a creador del País Valencià, potenciant el seu record i canalitzant popularment les conseqüències positives que pugen derivar-se. Finalment, diria que el Poble no pot deixar —no ha de deixar— que la burgesia manipuli la data i el que representa per al seu profit» (AVUI, 9/X/1976: 11).

¹¹¹ Ventura ha explicat també els detalls del seu conflicte i les males maneres de Lluch en tot aquest afer en el llibre/entrevista d'Adolf Beltran *Vicent Ventura. Converses amb un ciutadà* (BELTRAN, 1993: 97-98)

Clarament, el relat de Mira recorda a la data de naixement que Fuster havia traçat el 1962 en *Nosaltres, els valencians*.

No podem afirmar que Lluch fóra un fusterià en el sentit estricte de la paraula, entenent el concepte en tota la seua pluralitat, però sí que és més que evident que, si més no fins al moment de l'operació orquestrada precisament per ell per a integrar el PSPV en el PSOE, l'economista de Vilassar tingué una estreta relació amb Fuster. Segons Montserrat Roig, per aquells temps, «l'Ernest Lluch m'havia dit, no fa gaire: «Convé que en Fuster estigui *au dessus de la mêlée* política. Ens convé a tots» (AVUI, 28/VIII/1976: 10). És més, l'esmena que suposà *La via valenciana* s'enquadrava dins del paradigma fusterià, malgrat que la tesi *lluchiana* servira per tombar d'altres com la de Josep Picó que, en la línia de Giralt, mantenien un relat de clara influència fusteriana en llibres com *Empresario e industrialización. El caso valenciano* (MILLÁS, 2015: 67-68). De fet, el 1976 Lluch no es mostrava públicament enfrontat a Fuster més enllà del matís acadèmic del seu treball. Això afirmava en el diari *Avui* l'abril d'aquell any: «En *La via valenciana* intento explicar el que és per a mi el model econòmic i social de l'evolució del País Valencià. En aquest sentit el llibre ofereix algunes aportacions diferents a aquelles que s'empraven habitualment per tal d'interpretar la història econòmica del País. Fuster, per exemple, valora molt el segle XVIII valencià. Jo pense en canvi, que ha estat força més important el XIX. Pense, en definitiva, i contra el que opina Fuster, que aquest ha estat un País «amb política», política d'una burgesia sòlida i coherent, malgrat que en cap dels casos es tractés d'una burgesia «valencianista»» (AVUI, 1/VI/1976: 11).

Lluch i Cucó foren a partir de la marxa de Ventura els teòrics més importants del socialisme valencianista, fet que es veu molt clarament en el paper que jugaren en les diferents publicacions de l'esquerra valenciana, catalana i espanyola. Podem afirmar que les seues investigacions científiques com a economista i historiador, serviren de marc teòric per a la seua praxi política. I amb això em reafirme en l'argument anteriorment comentat respecte l'errònia distinció que, des del meu punt de vista, fa J. Solves en dividir textos «científics» de «polítics». Quan Lluch publicà *La via valenciana* i guanyà el premi d'assaig Joan Fuster dels Octubre en 1975¹¹², es trobava, malgrat les crítiques a

¹¹² En una entrevista al diari *Avui*, Eliseu Climent explicà que en aquesta edició dels Octubre «ens digueren que si s'esdevenia la mort del general abans del sopar, doncs caldria suspendre la nit dels

determinats aspectes dels plantejaments fusterians, dins el paradigma nacional dissenyat per Fuster. És més: en aquell moment Lluch no era conscient de les implicacions polítiques que la seua esmena a l'economia del *Nosaltres* suposava (ARCHILÉS, 2012b: 401-402). Ara bé, mesos després, les seues investigacions acabaven servint als seus interessos polítics de justificació i defensa de la via autonomista confrontada a una via nacionalista. Autonomia front autodeterminació es va convertir en una de les màximes de Lluch i del socialisme en general (BELTRAN, 1994: 22). I el mateix podríem afirmar de les tesis desenvolupades per Alfons Cucó en el seu clàssic *El valencianisme polític* on, malgrat que en línies generals hi havia un relat força influït per Fuster -especialment pel que fa al fatalisme polític i, per tant, l'anomalia valenciana en el no desenvolupament d'un moviment nacionalista propi amb cara i ulls (BURGUERA, 1991: 40)-, al mateix temps aquest sempre tingué com a marc de referència el conjunt de l'Estat espanyol partint d'una mena de federalisme hispànic que superava de lluny la idea dels Països Catalans en la seua vessant política (SOLVES, 2003: 96). I aquest fet lligava perfectament amb els plantejaments polítics no independentistes i contraris políticament als Països Catalans que Cucó i el PSPV-PSOE desenvoluparen durant els anys de la transició i *a posteriori*. Ara bé, no hem de caure en l'errada de creure que el llibre de Cucó refutava les tesis fusterianes. Ni és això el que va fer ni el que pretenia. *El valencianisme polític* s'enquadrava perfectament en el paradigma nacional fusterià i el que pretenia era simplement avançar en el camí traçat pel «mestre» en l'anàlisi de la història dels valencians. Per això Fuster va ajudar Cucó a aconseguir material per a la seua recerca i el va aconsellar durant tot el procés d'elaboració i redacció del llibre, tal com es pot llegir en la correspondència que tots dos mantingueren en els anys previs a la seua publicació (FUSTER, 2013: 189-197). Però com hem dit, amb el canvi de context polític, els textos de Lluch i Cucó, tot i partir del paradigma nacional fusterià, es convertiren en una mena de contraprograma polític, que no cultural.

El juny de 1976, Lluch i els seus companys de l'aleshores encara Coordinadora Socialista del País Valencià, just abans de convertir-se en el PSPV, tenien present el

Octubre. En canvi, una volta iniciat l'acte, aquest podia arribar al seu terme passés el que passés a Madrid... De fet, fou una nit expectant. A més d'això, em sembla que fou la més entusiasta de totes. Hi era present, com sempre, una nombrosa representació de l'oposició democràtica. I el professor Sanchis Guarner i Joan Fuster reberen uns fortíssims aplaudiments de banda dels mil i escaig assistents» (AVUI, 14/VIII/1976: 8).

projecte dels Països Catalans en aquests termes: «La Coordinadora Socialista dels PPCC recull l'actitud de la CSPV en aquestes qüestions: cadascun d'aquests països té una personalitat històric-política pròpia, però reconeixem els lligams existents i creiem que hi ha accions polítiques que s'han de realitzar conjuntament. Ara, posem per cas, assagem de definir una actitud conjunta davant del Congrés de Cultura i també davant dels diversos estatuts. Per una altra banda, és evident que els Països Catalans no som una regió econòmica. Hi ha, però, zones diferenciades que cada volta formen més categòricament un «continu» territorial. A més a més, l'estructura econòmica dels diversos països ha sofert daltabaixos al llarg dels últims anys. I tot això produeix un sèrie de canvis en les estructures antigues que fan que la gent s'hagi de ressituar en l'espai social, retrobant aleshores les seues característiques comunes» (AVUI, 1/VI/1976: 11). Aquesta narració que entenia els Països Catalans com a diversos subjectes polítics que mantenien elements comuns fet que els podia portar a elaborar un projecte comú de futur, la van mantenir els membres del PSPV fins a la seua integració en el PSOE el 1978 quan es produí una matisació considerable. Així, en un article signat per Lluç i altres militants del PSPV com Alfons Cucó, Vicent Soler i, també, amb el llavors membre del Moviment Comunista del País Valencià Carles Dolç, es feia un repàs a l'inici del text sobre quin posicionament tenien en aquells moments els diferents partits polítics d'esquerres sobre la idea dels Països Catalans. El text portava per títol «Els Països Catalans, un procés unitari i divers» i estava inclòs en el monogràfic que *Taula de Canvi* va dedicar al tema dels Països Catalans. Fonamentalment es diferenciaven tres línies polítiques i de pensament al respecte. El primer el representarien partits com el PSUC i el PCE valencià i de les Illes en què «insisteixen quasi exclusivament en els lligams lingüístics, culturals i històrics i que, per tant, abonen una política comuna pel que fa a la llengua i a la cultura». En menor mesura el PSOE i el PSP es trobarien enquadrats també aquí. El segon el representaven els socialistes que des dels seixanta havien mantingut contactes: «Moviment Socialista de Catalunya, el Front Nacional de Catalunya i el Partit Socialista Valencià. Uns contactes que des del febrer de 1976 han cristal·litzat en la Coordinadora Socialista del Països Catalans, formada actualment pel Partit Socialista Valencià, Partit Socialista de les Illes, Partit Socialista de Catalunya, Moviment Socialista de Menorca i Moviment Socialista d'Eivissa i Formentera». Els Moviments Comunistes o els carlins també s'havien afegit darrerament a aquesta visió. I què pensava aquesta tendència? Doncs que «els Països Catalans són un marc nacional en ple desenvolupament». Partint de la idea que les

«nacions no existeixen des de sempre» el que calia era establir un programa col·lectiu, tal com també plantejava per aquests anys Josep Fontana. Finalment, el tercer eix era el que representava el PSAN (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 12-13).

Com veurem a mesura que anem avançant en el redactat del nostre treball, la descripció de Lluç s'adequava bastant a la realitat, si més no fins a finals de 1977. Un altra referència a Fuster en el mateix text de *Taula de Canvi*, però que abans havia estat publicat com article a *Presència* núm. 412, és la que feia Lluç sobre la consolidació i aparició de la idea dels Països Catalans quan afirmava que «fins i tot hom ha parlat que els Països Catalans és un concepte que va aparèixer ara fa uns quinze anys. Les coses no són així. Fins i tot si agafem el conceptualisme al peu de la lletra, l'origen va molt més enllà del 1962», any de clara referència fusteriana. En el mateix article, Lluç iniciava un breu recorregut per la utilització del concepte al llarg de la història contemporània i acabava utilitzant, precisament, el text referencial sobre aquest tema: *Qüestió de noms* de Fuster. En el mateix conjunt de textos però en l'article que seguia a aquest, Lluç donava el nom de la persona que, segons ell, havia posat com a data de naixement dels Països Catalans el 1962: Borja de Riquer. Adés vèiem com en la divisió que Lluç feia sobre el grau d'identificació dels partits polítics amb els Països Catalans, el socialisme, des del seu punt de vista, estava més convençut del projecte que no pas els comunistes. El següent article d'aquest conjunt de textos, també seu, que havia estat publicat a *Tele/Exprés* el 3 d'agost de 1976 atacava, precisament, els postulats ambigus i contradictoris des comunistes, sobretot del PSUC, respecte a aquest tema, en unes línies que pretenen justificar els Països Catalans ja no des d'una òptica econòmica.

Finalment, cal també fer esment de la publicació que alguns socialistes valencians, entre ells Lluç i Cucó, editaren entre 1974 i 1979 amb el nom d'«*Arguments l'estel*». En el número 3 de la revista, tant Lluç com Cucó, dedicaren un línies acadèmicament impecables a l'anàlisi del projecte dels Països Catalans des de les respectives matèries i especialitats. En el seu text titulat «Nació i regió als Països Catalans: economia política, estructures territorials i ideologies», Ernest Lluç, des de l'economia, posava sobre la taula els pros i contres del projecte, però sempre des d'una perspectiva que podríem dir integrada en el paradigma nacional fusterià. De fet, en la narració de Lluç, Fuster apareixia en diverses ocasions tant per la seua tasca com a defensor de la idea dels Països Catalans durant els seixanta i setanta, que Lluç

identificava com el moment de major impregnació de la idea en la societat, com també per prendre algunes de les paraules de Fuster com a un bon exemple de com s'havien d'entendre els Països Catalans des de la diversitat i la heterogeneïtat (CARRERAS, J. M.; GIRAL, E.; LLUCH, E. ; ROCA, F., 1977: 7-34).

En la mateixa publicació Alfons Cucó escrivia l'article «Dinàmica dels Països Catalans: Una perspectiva valenciana». Aquest text, però, havia estat escrit el 1976 ja que l'historiador valencià l'havia presentat com a ponència al I Encontre de Ciències Socials dels Països Catalans que es va fer el març d'aquell any a Perpinyà. Fonamentalment es centrava en analitzar l'evolució i aparició de la idea dels Països Catalans com a projecte polític durant el segle XX, especialment per al cas valencià que servia a Cucó per a afirmar que majoritàriament havien estat «els catalans perifèrics» els encarregats de posar major èmfasi en la possibilitat del projecte. Fuster apareix en el text, igual que en l'article de Lluch, com a exemple d'intel·lectual compromès amb el projecte però també com pensador a seguir en la seua idea dels Països Catalans. De fet Cucó acaba citant a Fuster en aquella cèlebre reflexió sobre els almogàvers precipitats que tant cità Lluch en més d'una ocasió (CUCÓ, 1977: 35-48). Interessant també és l'aportació que feia Alfons Cucó a l'article publicat al ja citat número de *Taula de canvi* i que portava per títol «Tres llances lligades», article que ja havia estat publicat anteriorment al diari *Avui* el 4 de gener de 1977. El text de Cucó començava amb una clara crítica cap al PSUC o, si més no, part dels seus representants que com veurem més endavant, en la dècada dels seixanta havien dit que això dels Països Catalans era una mena d'invent de la burgesia catalana i les seues ànsies imperialistes. L'historiador valencià, però, feia la crítica utilitzant el recurs de canalitzar-la cap a un altre sector polític: la dreta. L'absència voluntària de la dreta, però, no era exclusiva sinó compartida amb alguns sectors del centre i el centreesquerra que havia «estat realment feble. I és per això que «caldrà prendre nota del fet per comprovar una vegada més la fal·làcia comesa pels qui atribueixen a la burgesia un paper protagonista en la dinàmica dels Països Catalans» (AVUI, 4/I/1977: 2; TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 22). L'article de Cucó seguia fent una anàlisi sobre el grau de recepció o identificació que tenia el concepte de Països Catalans entre les diferents forces polítiques d'esquerres. Més endavant farem referència al que deia respecte als comunistes i l'esquerra «radical». Ara, però, el que ens interessa és el nivell d'identificació en què es trobaven a principis de 1977 els socialistes valencians respecte

a la idea. Segons Cucó els socialistes pensaven «que ens trobem en una etapa de construcció –de reconstrucció, potser- dels Països Catalans, que hauran d’articular-se com «tres llances lligades» segons evocava Anselm Turmeda, el renegat frare medieval mallorquí (...) Construïm els Països Catalans. Des de la seua realitat actual i a partir de la seua realitat –complexa, difícil, vacil·lant, contradictòria- de cada dia. A partir dels seus processos diferents, però en la mateixa direcció. Com tres llances lligades» (AVUI, 4/I/1977: 2; TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 23-24). Els Països Catalans eren viables com a projecte polític encara per aquestes dates.

Per altra banda, més enllà de determinades discrepàncies, el cert és que Fuster continuava sent per a Cucó un referent intel·lectual de primer ordre. D’aquesta manera es pot observar també en el discurs que l’historiador valencià realitzà en una taula rodona feta a Madrid on es debatia sobre els estatuts de cadascun dels territoris dels Països Catalans. Segons la crònica de l’*Avui*, Cucó afirmà que «la postguerra al País Valencià ha tingut un personatge clau. Joan Fuster, que Cucó comparà, en la seva tasca nacionalista, a Gregori Mayans al segle XVIII. Assenyalà com a fenomen màxim i significatiu la valencianització dels partits polítics i la generació d’una nova esquerra nacional» (AVUI, 31/III/1977: 2).

Tornant al recull d’articles de *Taula de Canvi* ja citat, cal destacar també l’aportació que feia Vicent Soler amb un article publicat el 3 de novembre de 1976 al diari *Avui*. El text, del qual ja en parlarem més tard perquè està enfocat sobretot a qüestionar els plantejaments de Josep Fontana respecte als Països Catalans, ens és d’interès en aquest apartat del treball perquè és una mostra de com aquells sectors que des dels anys seixanta s’havien identificat clarament amb les propostes de Fuster, en aquests moments ja partien en la seua anàlisi de certs qüestionaments. Aquest és el cas quan afirmava respecte al debat de l’agrariisme valencià i la unió entre aquest i la identitat que «sóc dels qui no tenen gens clar que hagem d’identificar el pensament catalanista amb l’industrialista. Termes i Lluç han escrit alguns papers importants que m’estalvien d’entrar-hi. Seria difícil, si més no, d’explicar el catalanisme d’algunes comarques de Catalunya Principat on els interessos hegemònics han estat agraris i exportadors. El cas del Baix Camp, i de Reus en particular, és el més fàcil d’aportar com a exemple. Conseqüentment se’m fa difícil d’admetre que la baixa consciència nacional al País Valencià es dega, fonamentalment, al fet que el model de desenvolupament siga

agrari» (AVUI, 3/XI/1976: 3; TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 24) . La darrera frase del text de Soler indica com la idea fusteriana que lligava agrarisme i falta de consciència nacional valenciana començava a ser qüestionada. De fet, Soler seguint l'estela de Lluch, fou un dels introductors més importants en el pensament valencianista d'aquesta idea, especialment quan aquest junt a Cucó i altres s'integraren en l'estructura del PSOE amb la creació del PSPV-PSOE. No deixa de ser curiós que una altre socialista com Ricard Pérez Casado, el 1974 quan el paradigma fusterià es començava a qüestionar pels seus propis col·legues economistes, intentava mitjançant una pirueta analític-literària salvar-lo afirmant que allò que feia Fuster no era avalar la teoria de l'agrarisme valencià sinó identificar-la i avançar-se al procés d'industrialització que s'iniciaria precisament en la «data significativa de 1962» (ARCHILÉS, 2012b: 400; PÉREZ CASADO, 1983). Per a alguns fusterians era difícil qüestionar determinades idees del «pare». Cal dir, però, que aquest debat no només es va desenvolupar des de dins del fusterianisme sinó també des de fora. És més, en certa manera podem afirmar que dreta i esquerra van quedar impregnats de «l'agrarisme fusterià» i aquest fet va fer que la discussió traspasara l'àmbit estricte del nacionalisme valencià¹¹³.

Per tant, podem afirmar que el canvi en la direcció política del PSPV provocà també una modificació del discurs respecte als plantejaments nacionals expressats temps enrere. La concepció de la identitat i la nació dels valencians varià i es matisà en la línia dels qüestionaments que els mateixos dirigents havien dut a terme en el seu àmbit professional i acadèmic. Tot i així, per aquestes dates, obres col·lectives com per exemple *Raons d'identitat al País Valencià* signada com a Pere Sisè -pseudònim del PSPV¹¹⁴- encara semblaven inspirades «per una concepció global «fusteriana» del País Valencià en les seues anomalies, mancances i febleses» (ARCHILÉS, 2012b: 403). De

¹¹³ Sobre aquest aspecte és fonamental el resum de tot plegat que ha fet Ferran Archilés en *Una singularitat amarga*. En aquest sentit, cal destacar les aportacions al debat de Tomás Carpi i el seu text *La economía valenciana: modelos de interpretación* i el d'Amado de Miguel *El País Valenciano ¿pueblo decadente?*, tots dos de 1976. Archilés acaba conclouent que entre 1974 i 1976 es van posar les bases, des de perspectives polítiques diferents, d'una nova forma d'entendre l'economia valenciana i el seu paper en la construcció de la identitat (ARCHILÉS, 2012b: 399).

¹¹⁴ Tal com explicava la crònica de *Presència* (PRESÈNCIA, 6/XI/1976: 23) i la del diari *Avui* «el col·lectiu format per Dolors Bremon, Teresa Carnero, J A Martínez Serrano, Màrius Garcia Bonafè i Vicent Soler Marco, sota el pseudònim de Pere Sisè, resulta guanyador del premi «Joan Fuster» d'assaig amb l'obra *Pèls i senyals*» (AVUI, 26/X/1976: 10).

fet, malgrat que el llibre dels socialistes valencians matisava algunes de les afirmacions que Fuster havia fet durant la dècada dels seixanta, tal com afirmava Vicent Soler, un dels seus autors, «el nostre llibre vol ésser una interpretació del País Valencià dintre els Països Catalans, que és la seva comunitat nacional, i això ho diem a partir de la perspectiva política de la lluita de classes» (PRESENCIA, 6/XI/1976: 23). Doncs això, fusterianisme en el sentit ampli, o no tant, de la paraula.

A banda dels articles dels seus dirigents, el PSPV, com hem dit, va mantenir una aura discursivament fusteriana en els seus textos fins a la integració en el PSOE. L'anomenat «Manifest socialista del País Valencià» sorgit del Congrés constituent del PSPV celebrat entre febrer i abril de 1977 afirmava sobre el fet nacional valencià que el País Valencià patia una opressió nacional des de 1707 i formava part de la comunitat nacional dels Països Catalans junt a les Illes, Catalunya, Catalunya Nord i Andorra, sempre, això sí, definits per una sèrie de vincles lingüístics, socials, culturals i històrics comuns (SANZ i NADAL, 1996: 261).

Però més enllà de l'àmbit teòric i discursiu, el cert és que l'acceptació de les tesis nacionalistes en el País Valencià no era un fet totalment homogeni per tot el territori. I les comarques del sud eren on major conflictivitat generava la narrativa valencianista. Així es va demostrar en l'acte unitari realitzat a Elx a finals de setembre de 1976. Quan Antoni Bru, militant il·licità del PSPV, es va disposar a parlar en valencià «un sector del públic féu palès el seu desacord amb frases i crits de disgust i fins i tot alguns eixiren de l'estadi. El president de la Taula, Manuel Arabio, representant del PSOE, en un intent de tranquil·litzar els dissidents digué que érem en un acte unitari i que, per tant, calia deixar que Bru parlés en català, puix que era una «cosa elegante», frase que irrità un altre sector del públic. El parlament d'Antoni Bru fou el primer que aconseguí, en tota la tarda, el clima desitjat: els crits de País Valencià ofegaren sovint la paraula propera i conceptualment clara del representant del PSPV. El tema era «Generalitat i estatut d'autonomia per al País Valencià». Més endavant criticà les actituds de certs sectors oficials i oficialistes que ara demanen l'autonomia. En acabar, cridà «Visca la Generalitat, Visca el País Valencià» i en ésser col·locada a la gespa del camp una senyera afegí: «aquest és l'únic símbol possible de la democràcia valenciana»» (AVUI, 29/IX/1976: 12). El fet no és gens anecdòtic i en certa manera ens mostra la complexitat del País Valencià i especialment de les terres del Vinalopó, Alacant i el Baix Segura. El

fusterianisme havia arrelat com a forma d'antifranquisme però no tant com a identitat alternativa a la realment existent que, en el cas del sud no passava ni tan sols per un regionalisme valencià sinó per superar el provincianisme i l'espanyolisme que li era endèmic.

En definitiva el valencianisme d'esquerres que va estar representat fins a 1977 pel seguit de sigles que hem comentat, va tenir en el PSPV el seu darrer intent de partit. A partir de la marxa de personatges com Ventura, el tàndem Lluch-Cucó inicià un canvi de discurs polític que es desenvolupà paral·lelament als seus interessos polítics i acadèmics. Aquest canvi va desembocar, com veurem en el següent capítol, en la integració del PSPV en l'estructura del PSOE, acabant així amb la trajectòria autònoma i estrictament valenciana que havia tingut el socialisme d'inspiració fusteriana des de la dècada dels seixanta.

La UDPV i el valencianisme democratacristià

Si bé és cert que la gran majoria d'aquests joves nacionalistes valencians es van identificar amb ideologies d'esquerra, també ho és que un altre sector no. Dins el nou nacionalisme valencià hem de destacar els sectors demòcrata-cristians que van aparèixer en la dècada dels anys seixanta. Aquests, però, tot i que van estar molt influïts per les propostes del *Nosaltres* pel que fa a temes d'identitat, a la concepció dual del país i el grau de desenvolupament econòmic del mateix (PRATS, 2008: 337-348), no ho van estar tant per la màxima fusteriana de la renovació i el trencament amb el valencianisme anterior a la guerra, el que vol dir que a diferència de l'aposta socialista, la democràcia cristiana no partia de zero (PRATS, 2010: 619), tot i que en gran nombre també formaven part de la mateixa onada d'universitaris. Els membres d'aquesta subcultura política del neovalencianisme, o del valencianisme en el seu cas, no havien trencat lligams amb els seus antecessors de temps republicans com podia ser l'*Acció Valenciana* o la referència que suposava una persona com Nicolau Primitiu. La influència de Primitiu, de fet, es veu en les tasques que alguns dels membres d'aquest valencianisme moderat desenvoluparen abans d'organitzar-se en forma de partit. Així, revistes com *València Cultural*, dirigida per Vicent Badia Marín, foren considerades com una continuació de la revista *Sicània*, que anys enrere havia creat Primitiu. Des de les pàgines de *València Cultural*, de fet, es va fer una defensa de Fuster i els seus llibres el 1962. Això sí: no sense matisos. La manera com Fuster «solucionava» el «problema de

la dualitat» no agradava, com tampoc la «manca de confiança en el poble valencià» (COLOMER, 1996: 132).

El primer partit format per aquest sector va ser Unió Democràtica del Poble Valencià, fundat oficialment el 1965. Francesc A. Martínez Gallego situa la creació de la UDPV en 1962 i el seu primer Congrés en 1965. Per altra banda, el mateix autor assenyala que la UDPV el 1964 va signar un pacte amb Unió Democràtica de Catalunya per a incorporar-se a l'Equip Demòcrata Cristià de l'Estat Espanyol (MARTÍNEZ, 2006: 41). La UDPV es definia ideològicament com a partidari de l'humanisme i el personalisme de Mounier. La influència del pensador francès i la revista *Esprit*, però, no és una característica exclusiva de la UDPV o del catalanisme moderat, com veurem després, sinó del sectors conservadors reformistes espanyols en general (PECOURT, 2008: 91). Val a dir que els cristians valencianistes no es van organitzar només al voltant de la UDPV ja que, com hem vist, els impulsors del valencianisme d'esquerres també tenien una procedència cristiana, tal com es va reflectir en el nom de la primera organització que van muntar: MOSCA. La connexió amb Unió Democràtica de Catalunya fou evident des del primer moment. La fundació de partit es va produir després d'una visita a València del líder d'UDC Miquel Coll i Alentorn convidat per Francesc Soriano Bueso, membre de la Junta Directiva de Lo Rat Penat. Però qui estava darrere de la fundació del partit? Doncs, bàsicament, una sèrie de noms que d'una manera o altra ja formaven part del valencianisme i que, per tant, coneixien directament a Fuster i la seua obra. Els més destacats foren Rafael Ninyoles, Marius Viadel i, sobretot, Vicent Miquel i Diego, home clau d'aquesta tendència política. Vicent Miquel i Diego va coincidir a la facultat amb els joves valencianistes Climent, Cucó o Aracil i participà de la creació de l'Aula Ausiàs March que es convertí en un important lloc de trobada per a les diferents tendències polítiques del valencianisme que s'estava formant (COLOMER, 1996: 147). A més, Vicent Miquel i Diego va publicar el 1965 *L'Església valentina i l'ús de la llengua vernacle* i va promoure un manifest a la litúrgia en valencià que signaren personalitats significatives del centre i la dreta valenciana de totes les tendències: des del president de la Diputació de Castelló José Ferrer a Manuel Broseta passant per Joan Segura, president de Lo Rat Penat (LLOP i TORMO, 2013: 37).

Pel que fa la influència del pensament fusterià, aquesta va venir, sobretot, per la història traçada al *Nosaltres*. Segons el mateix Vicent Miquel, Fuster «és l'ideòleg, és un il·lustrat, la gent se'l creiem a cegues¹¹⁵», i així ho demostra la mateixa *Declaració de Principis* del partit de 1965 quan afirmava que «el poble valencià, juntament amb el de les Illes Balears, Catalunya i el Rosselló forma una unitat humana, social, cultural i política amb personalitat pròpia, que constitueix una comunitat nacional... i del món necessita un cos institucional polític adaptat a les seues característiques, emanació i garantia alhora de la seua sobirania» (PRATS, 2010: 620-621). Per això «(...) el règim interior dels Països del nostre poble (Balears, Catalunya, País Valencià) respectarà les tradicions de govern propi de les grans regions històriques i desenvoluparà les comunitats comarcals perquè contribueixquen a enriquir la personalitat total de la Pàtria i serveixquen de fonament a la eficaç construcció del país» (COLOMER, 1996: 152). Tot i això, la UDPV mantenia en el seu ideari polític un cert «iberisme» que enllaçava amb la tradició del catalanisme històric i, alhora, trencava en part amb la proposta fusteriana de centrar-se només en la construcció dels Països Catalans. De fet, la UDPV sembla que evitava anomenar amb aquest nom els territoris de llengua catalana, fet que els portava a utilitzar altres termes com «Països del nostre poble (Balears, Catalunya, País Valencià)» (PRATS, 2008: 341).

El nacionalisme democratacristià valencià va canviar el nom del partit l'any 1974 quan la UDPV es va unir a altres dues branques de la mateixa tendència ideològica. La unió es va fer en una reunió en el despatx de Joaquín Maldonado el mes de setembre. La dada no és menor. El corredor de comerç valencià havia estat membre en temps republicans a la Dreta Regional Valenciana i també president de l'Ateneu Mercantil de València i la Societat Econòmica d'Amics del País. Maldonado representava el que podríem anomenar sector «gilroblista» valencià. Fuster i Maldonado es coneixien i tenien relació des de la dècada dels seixanta. Una relació que girava al voltant de temes econòmics i la idea de crear unes entitats financeres i de banca

¹¹⁵ Vicent Miquel representà el sector de la UDPV més fusterià. Mentre el partit ja havia entrat en un abandó si més no programàtic de la idea dels Països Catalans a principis de la transició, Miquel deia el següent en una entrevista al diari *Avui* el 14 de setembre de 1976: «La nostra nacionalitat és la nacionalitat dels Països Catalans. És ridícul reconèixer la nacionalitat del Principat de Catalunya i no fer el mateix amb el País Valencià i les Illes. (...) En el cas del Principat es tracta únicament d'un terç de la nacionalitat comuna» (AVUI, 14/IX/1976: 12).

estrictament valencianes, a l'estil com s'estava fent a Catalunya amb la coneguda «Banca Catalana»¹¹⁶ (FUSTER, 2003b). A partir d'aquest moment el partit va adoptar el nom de Unió Democràtica del País Valencià, abandonant el concepte «poble» i incorporant el de «país». Però el més important és que aquesta unió va significar també una moderació del discurs més fusterià respecte a la nació catalana que en un primer moment defensaven, provocant així que les propostes s'anaren centrant cada vegada més en el fet valencià i no tant en la identitat compartida amb catalans i illencs (COLOMER, 1996: 169). Fins i tot, aquella mena d'ànima del poble que simbolitzava la llengua, ara ja no es convertia en un element tan definidor de la valencianitat si tenim en compte que la UDPV va passar a redactar els seus documents també en castellà. D'aquesta manera es definia en la «*Ponencia sobre estructura y organización del partido*» en el III Congrés d'UDPV de l'any 1976: «L'àmbit territorial de l'UDPV és la totalitat del territori valencià, concretat en les actuals províncies de Castelló de la Plana, Alacant i València». A finals d'any en una entrevista publicada a *Triunfo* el 4 de desembre, Vicent Ruiz Monrabal, actuant com a portaveu del partit, afirmava que els valencians tenien un fet diferencial indiscutible basat en aspectes històrics, lingüístics, culturals, entre d'altres. Ara bé, la consciència dels valencians al respecte era relativa i circumscrita de forma diferent a cada àmbit. A més, en qüestions lingüístiques i culturals, calia establir mecanismes de coordinació i treball conjunt entre les futures institucions valencianes, catalanes i balears (MILLÁS, 2015: 214-221). I un any després, el 1977, en el document *UDPV-Unió Democràtica del País Valencià, membre de l'Equip Demòcrata Cristià. València, UDPV, 1977* es deia que els valencians eren un poble integrat per tots aquells que vivien i treballaven al País Valencià. A partir d'aquí, aquest tenia una relació clara amb Catalunya i les Illes però una convivència històrica amb la resta d'Espanya amb qui es relacionava de forma fraternal i solidària, posant el federalisme com la millor fórmula per a la construcció del nou estat (PRATS, 2008: 347). És a dir, el projecte dels Països Catalans ja no era una prioritat política sinó que l'element clau de la proposta de la UDPV passava a ser la forma d'incloure el País Valencià en una federació espanyola, que no ibèrica, de pobles, sempre, evidentment, sense negar la pertinença valenciana al tronc comú de la cultura i la història catalana,

¹¹⁶ Aquest procés el coneixem per una carta que Vicent Ventura va enviar a Fuster el 18 de maig de 1965.

únic element fusterià que quedava en el discurs de la democràcia cristiana valencianista en els primers anys de la transició i just abans de la seua desaparició com a partit.

Un personatge important de la democràcia cristiana valencianista fou Francesc de Paula Burguera. Amic personal de Fuster, no milità mai a la UDPV. Tot i així, cal que el tinguem present dins d'aquest sector ideològic sobretot a l'hora d'analitzar les maniobres de valencianització que partits com UCD van dur a terme just abans de les primeres eleccions post-franquistes. Burguera fundà i milità al Partit Demòcrata i Liberal del País Valencià en els primers anys de la transició, tal com veurem i analitzarem més endavant. També hem de tenir en compte el context dels inicis de la transició quan els diferents sectors de la dreta valenciana intentaven situar-se en els marges dels partits democràtics i la història del país. En aquest sentit, la UDPV inicià un procés pel qual es pretenia mostrar com l'hereva política de Luis Lucia i la seua *Derecha Regional Valenciana* dels anys republicans (MILLÁS, 2015: 94-95). En aquesta estratègia hem d'entendre la presència de Gil-Robles en un dinar públic de presentació de la UDPV i la benedicció d'aquest en el III Congrés del partit valencianista demòcratacristià (MILLÁS, 2015: 100-104).

El catalanisme històric

Abans d'entrar a parlar sobre la influència de l'obra de Fuster entre el catalanisme històric, caldria reflexionar breument sobre els elements que determinaren el pensament catalanista els darrers anys del franquisme i que serviren per a construir la idea de catalanitat i de nació catalana que va ser hegemònica durant la transició. D'igual manera, cal fer un exercici de relació d'aquests elements amb l'aportació de Fuster al debat per a entendre la recepció d'aquesta. És per això que cal partir d'una premissa: el catalanisme era un moviment polític que existia abans de Fuster i que, a diferència del valencianisme polític, havia aconseguit fer arrelar una sèrie de mites -en el sentit hobsbawmnià del terme- i apriorismes bàsics per a entendre Catalunya, els catalans i la catalanitat. En aquest sentit, és fonamental l'obra de Josep Maria Colomer de 1984 *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)*. La proposta que Fuster feia al *Nosaltres* i altres textos no només implicava la reflexió dels valencians sinó també el replantejament d'una cultura política tan arrelada i consolidada com el catalanisme. Qüestionar els límits de la nació catalana ampliant-la

més enllà del Sénia i mar endins va suposar, també, un revulsiu, un canvi profund dels fonaments si més no intel·lectuals del catalanisme històric. A banda del component antifranquista, la idea dels Països Catalans per al catalanisme històric suposava una renovació del discurs tradicional del nacionalisme català (PECOURT, 2008: 191). Malgrat que discursivament la proposta fusteriana es va convertir en hegemònica en diferents cercles catalanistes, en el fons el projecte proposat per Fuster no va passar de ser res més que un afegitó al relat històric del catalanisme, sense cap mena de concreció real en el plànol polític de la qüestió (ALCARAZ, 2013: 144)¹¹⁷. Des de principis del segle XX el catalanisme s'inscrivía com una cultura política que havia anat reformulant i convertint la reivindicació de «catalanitat» elevant-la a la categoria de «nacional». Això es va acabar concretant en una nova cultura política desenvolupada durant els anys de la II República, fet que va acabar portant la societat catalana i els seus representants polítics a entendre de manera força àmplia que Catalunya era una nació i que, com a tal, tenia una sèrie de drets històrics que havia de reivindicar. Ara bé, excepte casos puntuals vinculats a la reflexió intel·lectual o acadèmica, la reivindicació de la nació catalana a nivell polític no sobrepassava els límits territorials de les quatre províncies. Per tant, a diferència del que passava amb el neovalencianisme -tot i que ni Fuster ni els seus joves integrants n'eren plenament conscients- el catalanisme no apareixia de nou encuny sinó com herència d'un relat històric concret que es desenvolupa en uns cercles concrets de l'alta cultura (GUIBERNAU, 2004: 25). És aquí on la proposta de Fuster també es convertia en una novetat per al catalanisme ja que plantejava una nació cultural que havia d'esdevenir política i que anava molt més enllà del territori històricament reclamat pel catalanisme. A més, la irrupció de *Nosaltres, els valencians* l'hem d'entendre no sols com una reflexió des de i per al País Valencià sinó que l'obra, tal com volia el mateix Fuster, s'inscrivía en el pensament catalanista de les dècades dels cinquanta i seixanta que a partir de les reflexions de Ferrater Mora, Vicens Vives o Francesc Candel tractaven de reformular la idea d'identitat catalana (COLOMER, 1984: 167). L'obra de

¹¹⁷ Entre molts exemples podem fer referència al llibre de Ferran Soldevila *Què cal saber de Catalunya* de 1968 on els Països Catalans, com a concepte, apareixen només al final del text, cap a la pàgina 244, i ho fan a partir de la referència a un altre text de Pierre Vilar on anomenava els territoris de llengua catalana d'aquesta manera. Ara bé, la narració de Soldevila de la història dels catalans de tant en tant analitzava elements que sobrepassaven els límits de Catalunya i entraven de ple en la història dels valencians i mallorquins, sempre, això, sí, de manera poc ordenada i sense formar part d'un relat que abraçara realment la totalitat dels Països Catalans.

Fuster, però, tot i voler inscriure's en la mateixa línia de pensament, en els aspectes essencials es diferenciava perquè trencava la concepció territorial i nacional que fins aleshores havia tingut el catalanisme, ja que plantejava en primer lloc un territori diferent, els Països Catalans, i en segon la inclusió d'uns ciutadans que pel fet de compartir la mateixa llengua no necessàriament havien de compartir el mateix sentiment nacional i, val a dir també, un problema de noms per a la mateixa nació i els seus integrants. En definitiva Fuster plantejava una reformulació del catalanisme des dels mateixos fonaments del moviment, la redefinició de la cultura política que a Catalunya s'havia convertit en el fil conductor de les seues reivindicacions nacionals. I això és el que explica que tot i que diferents personatges, polítics i intel·lectuals del Principat vegeren atractiva i convincent la proposta de Fuster, aquest fenomen no es convertira en el revulsiu que el de Sueca volia per a capgirar l'objecte final de la reivindicació catalanista passant de reclamar Catalunya com a subjecte polític a la totalitat dels Països Catalans. I hem de tenir en compte també que més enllà de què el pensament catalanista feia anys que s'estava desenvolupant, aquest no partia de la referencialitat d'un intel·lectual concret -com era el cas de Fuster per als valencians o Melià per als mallorquins- sinó una mena de reflexió col·lectiva i gairebé coral en què diferents aportacions anaren creant un relat comú per a entendre la catalanitat. Com veurem tot seguit, la figura de Vicens és cabdal en el pensament catalanista que es desenvolupa a partir dels cinquanta i sobretot els seixanta, però el que diu Vicens no és altra cosa que una continuïtat del que havien dit abans d'ell altres i, per tant, la seua proposta no suposà en cap cas un trencament amb els seus precedents com sí que ho va ser l'obra i figura de Fuster.

En línies generals, el catalanisme històric havia arribat a la conclusió de l'existència de dos tipus de nacions: les de caràcter «espiritual» i les de caràcter «naturalista». Espanya formava part de la primera categoria i per això el nacionalisme català afirmava que més que una nació Espanya era un Estat. Per altra banda, Catalunya era una nació de caràcter naturalista perquè fonamentava la seua existència en elements com la llengua, la història o el territori. Al cap i a la fi la primera forma d'entendre la nació es podria qualificar com a «subjectiva» mentre la segona era clarament «objectiva» (PECOURT, 2008: 186). El relat naturalista de la nació encaixava perfectament amb els postulats fusterians. És per això que els sectors que més simpaties van mostrar per la proposta de Fuster foren aquells que, d'igual manera que el de Sueca,

consideraven la llengua catalana com a l'essència fonamental de la catalanitat. La llengua, però, no és la nació, si més no en termes polítics (BILLING, 2006) i aquest fet que Fuster no va tenir en compte en el seu plantejament és el que explica en part el «fracàs» de la proposta fusteriana entre el catalanisme històric.

El debat al voltant de la idea dels Països Catalans i la reformulació del concepte de nació catalana no es va desenvolupar amb profunditat fins a després de la mort de Franco i més concretament durant l'any 1976 en què sí que es van realitzar diferents congressos, es van escriure llibres i assaigs on es veia clarament reflectida la influència de Fuster (COLOMER, 1984: 226). Aquests debats van tenir la seua repercussió en els partits polítics no tant per la reflexió profunda a nivell intern de la seua militància, sinó perquè gran part dels intel·lectuals que van reflexionar-hi també formaven part, en molts casos, dels diferents partits. Aquest debat, però, va estar molt condicionat pel binomi «voluntat de ser» vs «viure i treballar a», que tant ha marcat el catalanisme. Tant aquest debat com les seues conclusions, no només han influït el pujolisme sinó el catalanisme històric en general, tal com veurem més endavant. En aquest sentit, la primera idea fonamentada en la voluntat de ser podria lligar amb la concepció fusteriana dels Països Catalans sempre i quan li afegim una puntualització: i que parla català. Com en el cas de Fuster, per al catalanisme la llengua era un element essencial que identificava la nacionalitat catalana. Per tant, si partim de la voluntat de ser -la clàssica idea d'Ernest Renan-, un valencià o un mallorquí podrien esdevenir «catalans» tal com Fuster pensava que ja eren. Si partim del fet de viure i treballar a Catalunya, però, la cosa es complica ja que limitem la catalanitat a un territori molt concret i aquesta proposta entra en confrontació amb la idea fusteriana de nació. La idea de «viure i treballar en» entrava en contradicció amb el naturalisme que havia caracteritzat històricament el catalanisme. I aquest fet es va escenificar clarament en els debats que tingueren lloc a finals dels seixanta i entrats els setanta entre el catalanisme històric que escrivia en *Serra d'Or* o *Els Marges* i aquells nous sectors esquerrans que tot i considerar-se catalanistes tenien com a projecte la reformulació tant de la catalanitat com de la mateixa idea d'Espanya. Aquests darrers expressaren les seues idees en les

publicacions de l'esquerra catalana, especialment *Nous Horitzons*¹¹⁸ i *Taula de Canvi* (PECOURT, 2008: 188-189).

Podem dividir el catalanisme històric en tres grups. Per una banda aquell que es trobava exiliat a Sudamèrica. Aquest fou el primer grup amb què Fuster entrà en contacte, a principis dels cinquanta, i que li obrí les portes als altres dos. És important remarcar la faceta d'articulista i pensador que Fuster exercirà en revistes com *La Nostra Revista* o *Pont Blau* que l'acabaren convertint en l'home del catalanisme en terres valencianes. El segon grup era el de l'exili europeu. Aquest, més polític i no tant literari, estava encapçalat per un personatge molt concret: Josep Tarradellas. Finalment, ja en l'interior de Catalunya, hem de destacar el grup de joves catalanistes que girà al voltant de l'Abadia de Montserrat on destacà la figura de Jordi Pujol.

Per tant, a principis dels seixanta Fuster ja era una persona més que coneguda entre el catalanisme històric en general. Tant és així que la seua relació amb tots aquests grups fou molt útil a Vicent Ventura durant el seu exili a París per a aconseguir determinats contactes. I les vivències del periodista a París, explicades per carta a Fuster, ens són de gran valor tant per a tenir coneixement de la referencialitat que era Fuster per a l'exili català en aquells moments com, també, per a observar que la proposta dels Països Catalans era encara estranya per a gran part d'aquests catalanistes. Bon exemple serien les cartes que es van intercanviar parlant sobre Víctor Hurtado l'estiu de 1962 just després de la publicació de *Nosaltres, els valencians* (FUSTER, 2003b: 55-86). En línies generals de la lectura d'aquestes cartes es desprèn una idea molt clara: al catalanisme històric li era difícil de digerir que des del País Valencià es parlara d'una catalanitat política que trencava el relat històric del catalanisme.

Pel perfil i el contacte amb Fuster com per la generació de què formaven part, els exiliats d'Europa, segurament, eren els més reticents a la idea dels Països Catalans. Entre els seus membres qui més destacà fou la figura de Josep Tarradellas¹¹⁹. Més

¹¹⁸ Sobre *Nous Horitzons* és fonamental el darrer treball de Giaime Pala *Cultura clandestina. Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo* (PALA, 2016).

¹¹⁹ Tarradellas és un personatge complicat que ha generat tant odis com estimacions. Josep Benet li va dedicar una mena de «biografia» a partir dels propis textos de Tarradellas. Més que fer ara un resum de la seua vida, crec que és interessant recomanar la lectura del text que Benet escriví com a introducció del llibre (BENET, 1992). Per altra banda, sobre el seu paper de Tarradellas durant la Transició també és

endavant parlarem del seu paper durant la transició, especialment les declaracions que va fer durant aquest procés en contra dels Països Catalans. Tot i així, em sembla important ressaltar la visió que Fuster tenia del llavors president en l'exili. En una carta a Vicent Ventura el 30 d'agost de 1962 deia que «quant a aquest senyor a què al·ludeixes en la teua carta –Tarradellas, em pense (o un nom per l'estil)-, que fa de president de la Generalitat *in patibus*, té, en efecte, molt de predicament entre els grups de l'interior. És una cosa estranya, però és de veres. No per ell en si, sinó pel símbol i la possibilitat de ser un element de coincidència mínimament respectat per tots. De tant en tant, fot uns manifestos que són terriblement trivials, i ningú no en fa cas. Ara: el respecten. Personalment no hi he tingut cap relació. Una vegada em va escriure una carta i no vaig tenir ganes de contestar-li» (FUSTER, 2003b: 79). Des de bon principi la relació de Tarradellas amb Fuster fou molt distant i fonamentada en la lectura mútua de textos o l'enviament de cartes per part del president al suecà. Cartes, però, no personals sinó d'aquelles que Tarradellas enviava de forma massiva per a aconseguir simpaties i complicitats en l'interior. Entre la correspondència de Fuster també trobem cartes que són còpies adreçades a diferents interlocutors com la que en nom de la Generalitat de Catalunya li adreçà Tarradellas el 14 de setembre de 1974 a Josep Andreu i Abelló. El text, després d'una arenga considerable contra tots aquells que Tarradellas considerava contraris als interessos de Catalunya, gairebé exigia a Abelló que abandonara la seua política de suport a la Junta Democràtica d'Espanya com a «gest útil i patriòtic» ja que ningú més l'acceptava¹²⁰. Suposem que Fuster tenia aquesta carta perquè Josep Andreu i Abelló li envià una còpia per a tenir-lo informat del seu contingut. De fet, els textos i moviments polítics de Tarradellas van fer que mica en mica Fuster li tinguera menys simpatia -si és que mai l'hi n'havia tinguda!-. Assumptes com les barbaritats dites per Tarradellas sobre els Jocs Florals de Perpinyà de 1964, dels quals Fuster formava part com a «mantenedor»¹²¹, contra la revista *Serra d'Or* o contra *Òmnium Cultural*¹²² -

interessant llegir l'entrevista a Jordi Pujol de 1996 inclosa en el volum *Memòria de la Transició* (DDAA, 1996). Finalment, el darrer treball i més actualitzat és el de Carles Santacana *Els documents de l'Arxiu Tarradellas. L'Exili 1 (1939-1954) i L'Exili 2 (1954-1977)* publicats en 2014 i 2015 respectivament (SANTACANA, 2014 i 2015).

¹²⁰ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

¹²¹ Tarradellas a arribar a qualificar els Jocs de Perpinyà com a franquistes (BENET, 1992: 108).

¹²² En el cas de *Serra d'Or* i el grup de Montserrat Tarradellas n'era crític pel seu laïcisme republicà i en el d'Òmnium la visió que tenia el president era de què es tractava de la mateixa burgesia que havia aplaudit

entitat de la qual Fuster formava part com a membre de Comissió Consultiva¹²³- durant la dècada dels seixanta van tenir la seua cloenda en el text que ERC i Tarradellas dedicaren al suecà arran del seu famós article sobre Txecoslovàquia, tal com ell mateix informava per carta a Josep Garcia Richart el 20 d'octubre de 1968: «El motiu de l'exabrupte és que el grup polític del senyor Tarradellas, president in partibus de la Generalitat ha fet ciclostilar un paper contra mi per un article que he publicat a *Serra d'Or* sobre l'«affaire» de Txecoslovàquia» (FUSTER, 2003b: 334-335).

Per la correspondència amb Rafael Tasis, sabem que Tarradellas coneixia l'obra de Fuster. Així, respecte de *Poetes, moriscos i capellans*, el 8 de novembre de 1962 Tasis informava Fuster que «us prometo que vendré força exemplars del volum i ja n'he despatxat uns quants, entre ell, un per a Carles Esplà, que ara és a Ginebra, i un altre per a l'Honorable Josep Tarradellas, gran lector vostre» (FUSTER, 2009: 239-240). Potser sí que era «un gran lector» de Fuster, el que no s'hi sentia era partidari de les seues propostes nacionals. Tot i així això pot ser matisable si tenim en compte que, amb matisos, a principis dels seixanta Tarradellas es mostrava partidari d'aplicar a «València i Mallorca» allò que s'acordara amb el govern de l'Estat . Arribava així a llançar en els seus missatges institucionals als catalana emocionades salutacions «als nostres germans de València i les Illes» (SANTACANA, 2015: 29, 48 i 173). Recuperant, però, el testimoni de Vicent Ventura, el periodista afirmava sobre Tarradellas que «eixe senyor pel qual Pla té tanta admiració m'ha paregut un soca considerable que es contempla el melic. Diu que ja sap que tothom diu que ell no pinta res, però ell sap que sí que pinta. Potser pensa que el senyor Pla és tot el país. Almenys tot el país que li interessa a ell. Estic amenaçat de passar un cap de setmana a la seua casa. És molt pesat però viu en Loire, que està molt bé. Hi aniré. Resulta que aquí sóc un personatge curiós. Un catalanista valencià. I no sempre hi estan conformes. Creuen que és un embolic que els portem a casa. Posen moltes reserves inclús a una persona tan moderada com jo en allò

el bàndol nacional i el franquisme contra la república però que ara es revestia d'una mena d'embolcall culturalista totalment inofensiu per al règim (MARTÍ, P., 2010: 65).

¹²³ Pel fet de formar part de la Junta Consultiva d'Òmnium, Fuster aconseguia i tramitava ajudes per a projectes concrets. Un bon exemple és la demanda que el 2 de novembre de 1972 li feia Lluís Alpera per carta (FUSTER, 2013: 337).

que fa referència a eixe assumpte» (FUSTER, 2003b: 67-68)¹²⁴. Però Tarradellas no va ser ni monolític ni linial, ans al contrari, va canviar el seu relat nacional i la seua idea sobre els Països Catalans depenent del temps històric. És per això que Tarradellas no tenia tants problemes amb la idea dels Països Catalans uns anys abans de les paraules de Ventura. Concretament, el 1958 declarava sobre el nombre de catalans que hi havia al món, en una visita a Montevideo que «*en América Latina hay unos cien mil y otros tantos en Europa. Pero en los países que constituyen la Cataluña peninsular la población total es de más de cinco millones de habitantes. Nosotros entendemos que países catalanes son también Valencia y Baleares*» (BENET, 1992: 592).

Si entrem a analitzar els partits que representen la cultura política del catalanisme ideològicament «conservador»¹²⁵, podem trobar dos partits polítics: per una banda la històrica Unió Democràtica de Catalunya i, per una altra, el partit aparegut del pensament polític de Jordi Pujol el 1974, Convergència Democràtica de Catalunya. Tots dos s'inspiraven en el pensament democratacristià i el personalisme de Mounier, per una banda, i en la idea de nació catalana sorgida del pensament de Prat de la Riba i Rovira i Virgili per una altra (MATAS, 1995: 131-132). UDC va centrar la seua praxi política en l'àmbit de la cultura, sent un partit gairebé testimonial pel que feia a militància, mentre que el pujolisme s'involucrà en activitats relacionades amb el que anomenaven «fer país»: infraestructures de caràcter cultural i econòmic de caràcter partidista (DDAA, 1989: 366-367). En la dècada dels seixanta, la idea dels Països Catalans començà a penetrar en partits com UDC, fet que ho demostra la reformulació doctrinal que va tenir aquesta organització a partir de 1963 (BARRIO dins CULLA, 2001: 23). Val a dir que tal com ha demostrat darrerament Joaquim Auladell, el pròleg del llibre *Justificació de Catalunya* publicat de manera clandestina el 1958 pel capellà Josep Armengou fou escrit per Fuster. El text bàsicament té interès perquè proclama la màxima fusteriana d'entendre que la nació catalana no s'acabava en els límits de la Catalunya de les quatre províncies (AULADELL, 2012). Si això és així, estaríem davant d'un text que de ben

¹²⁴ Anys més tard, Ventura explicà com va ser la seua relació amb Tarradellas durant el temps d'exili a París en el llibre/entrevista escrit pel periodista Adolf Beltran *Vicent Ventura. Converses amb un ciutadà* (BELTRAN, 1993: 91).

¹²⁵ Conservador entre cometes perquè realment en aquesta època els plantejaments polítics de tots aquells que quedaven fora del règim franquista estaven força escorats cap a l'esquerra, fins i tot els d'aquells que no s'hi reconeixien com a membres d'aquest marc ideològic.

segur tingué influència en sectors com els representats per UDC i el pujolisme. I la influència va tenir la seua empremta en militants concrets. Aquest va ser el cas del fundador d'UDC Maurici Serrahima que el 1967 publicà en castellà *Realidad de Cataluña*, posteriorment traduït al català el 1969. El llibre de Serrahima era, com afirmen Riquer, Culla o Santacana, una resposta a un altre de molt concret: *Consideración de Catalunya* (1965) del periodista de «El Noticiero Universal» Julián Marías (DDAA, 1989: 361; SANTACANA, 2000: 61). A partir dels estudis de Vicens Vives, Soldevila i la concepció de la nació de Maritain, Serrahima posava èmfasi en la importància de la llengua com a element definidor de la nació i delimitava el seu àmbit als Països Catalans. Així, Serrahima feia esment explícit sobre Joan Fuster qualificant-lo com un dels «escriptors més documentats de cada una d'aquelles terres –esmentem Joan Fuster com un exemple destacat- han retrobat la consciència d'una comunitat i l'han destacada en llibres i textos clarividents» (SERRAHIMA, 1969: 86). I pel que fa als militants més importants, cal destacar que el 1975 el líder d'UDC Anton Canyelles pronunciava una conferència dins el cicle «les terceres vies a Europa», on afirmava que «la nostra pertinença a una comunitat humana, cultural i històrica més àmplia: els Països Catalans (...). Una comunitat que, com a tal, té igualment el dret a cercar les solucions conjuntes que els respectius pobles considerin més adients» (CANYELLES, 1977: 13-14).

Pel que fa al partit estrictament, UDC va mantenir contactes i relacions fluïdes amb la UDPV des de bon principi, i el 1976 arribava a afirmar que: «Catalunya, juntament amb els altres països de llengua catalana, és una unitat humana, social, cultural i política amb personalitat pròpia, que constitueix una nació: els Països Catalans. (...) Pel que fa als Països Catalans, aquesta organització (es refereix a l'organització federal d'Espanya) ha de ser un pas per a aconseguir la unitat política de la nacionalitat catalana, mitjançant una estructura confederal que s'agrupin les diverses nacionalitats de l'Estat Espanyol» (DDAA, 1977: 416-417). Arguments semblants als que mantenien llavors els seus homòlegs valencians. A més, tot i que UDC en el seu Congrés de 1976 «manté la validesa del concepte de Països Catalans» i va convidar a participar a membres d'UDPV com Vicent Fayos que va fer proclames del tipus «*els Països Catalans sólo lograrán su libertad cuando luchan juntos*», en realitat el partit estava més preocupat de la seua política d'aliances i l'apropament amb CDC que de la

construcció d'una nació catalana que sobrepassava els límits defensats històricament (BARBERÀ, 2000: 53-62).

En el cas de CDC, el pensador contemporani referent, especialment de Jordi Pujol, fou Jaume Vicens Vives. Sobre la influència de Vicens Vives en tot aquest sector del catalanisme cal destacar dues idees fonamentals. Per una banda la de la construcció d'una burgesia catalana i espanyola diferent de l'existent. Joan B. Cendrós, secretari general d'Òmnium Cultural durant els seixanta, definia d'aquesta manera la seua visió de la burgesia realment existent al país cap a finals de la dècada: «*Pienso que siempre y en todas partes hay dos clases de burguesías. Es decir, la burguesía un poco repugnante que se adapta a todo con tal de defender sus intereses materiales; y la otra burguesía, que no hace eso. Por ejemplo, supongo que cuando se implantó el fascismo en Italia también había dos burguesías: una burguesía que reaccionó bien y lo mínimo que hizo fue retirarse a su casa y desaparecer porque no podía hacer nada; y la que se adaptó. Com en Alemania debían estar los industriales que pagaban a Hitler, y los que fueron perseguidos por Hitler... Ciertamente es que una parte de la burguesía catalana marchó a Burgos, pero otro sector bueno de la burguesía catalana se quedó aquí*» (VILAR, 1976: 387). El raonament de Cendrós entra totalment dins la lògica del que plantejava Vicens respecte a la construcció d'una nova burgesia. Ara bé, també és cert que el gironí no va criticar el fet que part de la burgesia catalana començara a finals dels cinquanta amb l'obertura econòmica del règim a col·laborar i formar part de les elits econòmiques espanyoles. Contràriament hi va donar suport i ho va potenciar com a estratègia a seguir. Jordi Pujol, però, sí que ho va criticar en un primer moment mitjançant un document redactat per ell mateix que portava per títol *Carta al senyor X*. En aquest sentit el plantejament de Vicens i de Pujol sobre la necessitat de crear una nova burgesia no s'allunyava massa del que podia plantejar el fusterianisme per al País Valencià. Ara bé, el suecà no va trobar complicitats entre la burgesia valenciana, cosa que sí va tenir Pujol. Potser també és perquè el català, home polític de cap a peus a diferència de Fuster més intel·lectual i lliure pensador, va saber jugar millor les seues cartes per a guanyar-se la confiança d'aquesta burgesia. Això es pot deduir, per exemple, del fet que el català ja en els anys setanta «vista la crescuda econòmica que havia tingut lloc al llarg dels seixanta i dels primers setanta, Pujol esmorteiria substancialment la seua actitud crítica envers els responsables d'aquella limitada intervenció catalana en la política espanyola. Així, el 1975 diria que Porcioles «en conjunt fou un gran alcalde. Ho fou per la

dimensió política que va donar a la seua actuació»». Per a Pujol, referint-se a la burgesia catalana democràtica, era «aquesta burgesia la classe social que més pot contribuir a reconstruir el país» (COLOMER, 1985: 92). Fuster mai va reconèixer cap mèrit a la burgesia valenciana. Potser és que no els havien fet.

I la segona premissa de Vicens era la de prioritzar abans la part –cada territori– que el tot –els Països Catalans (RICO, 2010a). Aquesta es va convertir en l'element clau per a entendre la praxi política de Convergència a l'hora d'assumir en major o menor grau els postulats fusterians. Això va portar a CDC, d'igual manera que UDC i els partits d'esquerra federalista, a només entendre els Països Catalans com una unitat cultural, lingüística i històrica però no política. Una posició en la què Pujol s'ha reafirmat els darrers temps (PUJOL, 2007: 140; PELLISSER, 2008: 156-157).

El nacionalisme cristià que representava Jordi Pujol està molt fonamentat en la llengua, tal com ho havia estat històricament el catalanisme en línies generals (COLOMER, 1984). Cal que tinguem present que no ens trobem davant d'una influència de Fuster sinó al contrari: tal com ja hem dit, Fuster recull l'essencialisme lingüístic que sempre havia determinat el nacionalisme català. Ideològicament podem afirmar que Convergència és «pujolista», és a dir, el pensament del seu fundador i líder és el que ha marcat la política del partit des de la seua fundació. Aquesta praxi política ha estat basada en el possibilisme i el tactisme, deixant de costat el debat ideològic i centrant-se sempre en una consigna: «Fer país» o «Construir Catalunya» (CAMINAL dins CULLA, 2001: 129-131). Segons Jordi Solé Tura, la política que CDC desenvolupà a partir que tingué el poder fou molt semblant a la de la Lliga dècades enrere: nacionalisme a nivell intern català, però regionalisme cap a la resta d'Espanya (SOLÉ TURA, 1985: 57). Aquesta manera de fer ja es veu clarament en els anys d'estricta oposició al règim franquista. Un moment en què els seguidors de Pujol vinculats al que es va anomenar CC -Crist-Catalunya- pretenien crear un partit polític al voltant de la figura de futur president català. Ell, però, ho va descartar i va prioritzar per al seu projecte la necessitat de construir estructures pròpiament catalanes, tal com ho explicava el 1968-69 en una entrevista (VILAR, 1976: 373). La indefinició calculada del pujolisme es veu clarament reflectida en els textos programàtics i ideològics de CDC respecte les propostes de caràcter més fusterià. En el document aprovat en la seua II Assemblea General l'any 1975, per exemple, es deia que CDC «reafirma la seva

voluntat d'unitat amb la resta dels Països Catalans, als quals s'adreça especialment» (CDC, 1976: 12). Però de quin tipus d'unitat parlaven? Doncs, segurament, una unitat de caràcter federal emmarcada dins l'Estat espanyol com la que el mateix Pujol explicava al seu llibre *Construir Catalunya* quan deia que «en el cas concret d'Espanya jo podria arribar a ser federalista, si la federació es fes entre les nacionalitats autèntiques i reals de l'Estat, és a dir, Euzkadi, Galícia, Castella i tota la seva àrea de projecció i els Països Catalans (o Catalunya estrictament, si el País Valencià i les Illes refusessin l'entesa amb el Principat) » (PUJOL, 1980: 26). El llibre de Pujol és de 1964, dos anys després de la publicació de les principals obres polítiques de Fuster. Pujol, però, ja coneixia des de feia uns anys a Fuster tal com hem vist. Cap a finals de la dècada dels seixanta trobem a Pujol, fins i tot, proposant a Fuster que fes uns «tocs» en un text que ell i Benet tenien d'una «història dels Països Catalans d'unes 120 pàgines que havia de ser publicada en francès, anglès, castellà, etc...». Per tant, malgrat la prudència constant, el projecte dels Països Catalans es trobava en l'ideari de Pujol, amb més o menys contundència, durant aquests anys del franquisme. I el 1976 trobem una carta de Pujol datada en 12 de juny on es disculpava davant de Fuster per les «carretades de crides a la prudència que vaig entonar» en una conferència que va fer a l'Ateneu Barcelonès sobre el pensament catalanista en què va fer, sense citar-lo, diverses referències a les propostes de Fuster¹²⁶. En aquestes dates la prudència, malgrat les disculpes de Pujol, ja estava més que consolidada en el discurs pujolista. I de la unitat poc definida es va passar a parlar en les ponències de CDC en el IV Congrés de gener de 1977 de «contribuir a l'enfortiment de la col·laboració política i cultural entre tots els Països Catalans» (DDAAb, 1997: 158), que bàsicament seria com no dir res o, si més no, mostrar una falta de concreció i ambigüitat total. És a dir, CDC i el seu principal ideòleg es situaven en una postura gairebé idèntica a la del PSC o el PSUC respecte a la proposta nacional de Fuster. En un article també datat en 1975 amb el títol «El catalanisme: una voluntat de ser, una voluntat de crear», Pujol feia una sèrie d'afirmacions respecte a Fuster i la idea dels Països Catalans que s'han de tenir en compte i que reflecteixen una visió estrictament circumscrita a l'any i moment en què es feien. Així, criticant el posicionament del PCE respecte al fet nacional valencià, Pujol afirmava que «la idea dels Països Catalans, que a hores d'ara ja és acceptada per pràcticament totes les forces polítiques catalanes». I tot seguit, atorgava el mèrit dels

¹²⁶ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

avenços de la proposta de la següent manera «això no hauria estat possible sense tota la tasca feta per gent com en Fuster, en Raimon, en Vicent Ventura i d'altres de no menys importants, però que ara no fa al cas» (PUJOL, 2006: 68). No era l'únic membre d'aquesta cultura política que posava el suecà en un pedestal en els moments previs o inicials de la transició. Albert Manent, futur membre del govern de Pujol, destacava la seua figura en un article al diari *Avui* el 30 de maig de 1976.

La influència de Fuster en el mallorquinisme

En línies generals i malgrat les característiques particulars de les Illes, la majoria d'estudis sobre els anys del franquisme apunten en la direcció que, d'igual manera que a la resta de l'Estat, el PCE fou la força política clandestina que va poder mantenir una certa estructura d'oposició al règim. Fins als anys setanta no trobem altres formacions com el PSOE o de l'esquerra revolucionària com l'Organització d'Esquerra Comunista-OEC. El món del nacionalisme mallorquí girava al voltant d'un moviment cultural i poc polític a l'entorn de l'Editorial Moll i l'Obra Cultural Balear, creada el 1962 (MARIMON, 2002: 23-26; CASASNOVAS, 2007: 746). De fet, els primers contactes de Fuster amb el mallorquinisme es produïren a través del món editorial i cultural i tingueren en el *Diccionari Català-Valencià-Mallorquí* la seua empresa més destacada durant la dècada dels cinquanta. Hem de tenir present que l'Editorial Moll va publicar un total de sis llibres de Fuster, entre els quals *El descrèdit de la realitat*, i això va portar el suecà a mantenir una interessant correspondència amb els seus editors: Francesc de Borja i Aina Moll (FUSTER, 2002). A banda dels llibres, Fuster va ser un col·laborador habitual de la revista literària *Raixà*, també publicada per Borja i Moll (MOLL, 2001: 17; MIRALLES, 2003: 181). Per tant, com en el cas català, el contacte inicial de Fuster amb el món nacionalista illenc es va realitzar a través de la cultura. I com sempre, arriba un punt en què és difícil separar cultura de política. Així, a banda dels assaigs i articles literaris publicats per Moll i *Raixà*, Fuster va arribar a proposar a l'Editorial mallorquina el 1964, tot i que no es va materialitzar, la publicació d'un llibre que havia de portar per títol *Catalans, valencians i mallorquins* que, segons ell mateix «como su mismo nombre

indica», exposaria les meves personals idees sobre el problema de la unitat dels Països Catalans» (FUSTER, 2002: 99)¹²⁷.

Per parlar sobre la recepció del pensament fusterià més que fer-ho d'una influència insular, ho hem de fer específicament centrant-nos en l'illa de Mallorca. L'illa més gran ha estat la capdavantera en la construcció d'un nacionalisme alternatiu a l'espanyol a l'arxipèlag. La recepció de l'obra de Fuster va encendre el debat a Mallorca sobre la identitat i catalanitat de les Illes, obrint així la necessitat de la redacció per part dels intel·lectuals autòctons d'un llibre de característiques semblants: *Els mallorquins* (BUADES, 2002: 365). Un bon exemple és la ressenya que va fer Josep Maria Llompart sobre *Nosaltres, els valencians* al *Diari de Mallorca* el 22 de juny de 1962 i que el propi escriptor mallorquí va informar que havia fet per carta a Fuster: «Enhorabona per *Nosaltres, els valencians*, que és, senzillament, un llibre formidable» (FUSTER, 2002: 308-309). L'any, a més, és significatiu: el 1962 a Mallorca també es creava l'Obra Cultural Balear, per iniciativa de Francesc de Borja Moll (CASASNOVAS, 2007: 742). Val a dir, però, que la influència de Fuster sobre el nacionalisme mallorquí i la resta de cultures polítiques de les Illes, no va venir tant pel fet que els illencs llegiren l'obra de Fuster -com sí podia ser el cas de Llompart o Moll- sinó perquè aquest va tenir una influència inicialment forta, tal com veurem tot seguit, sobre el que està considerat, en certa manera, el «pare» del mallorquinisme contemporani i, sobretot, la seua obra més important: *Els mallorquins*. Un bon exemple seria la idea de conferència sobre aquest llibre que un grup de mallorquins, residents a Barcelona, volgueren proposar a Fuster -i que mai es va arribar a fer- mitjançant Ricard Pérez Casado a mitjans de 1967 (FUSTER, 2013: 313). Per tant, la influència de Fuster seria més aviat de retruc i via terceres persones, especialment Josep Melià en un primer moment. És més, Fuster va anar poc a les Illes a fer conferències¹²⁸ i si ens hem de basar en les publicacions del

¹²⁷ El text forma part d'una carta més extensa de Fuster a Francesc de Borja Moll datada el 31 de març de 1964 on, a banda d'explicar-li el projecte, també li demana una sèrie de llibres referents a la història de Mallorca per a l'elaboració del treball proposat.

¹²⁸ En la correspondència amb Josep Maria Llompart podem observar com durant l'any 1962 l'escriptor mallorquí intentà, costant-li molt, que Fuster anara a Mallorca a parlar sobre Mossèn Alcover. Finalment, en una mena d'escrit de resignació, Llompart deia «tu guanyes. ¿Podràs venir a Mallorca, el mes de desembre, per parlar *del que et doni la gana?*» (FUSTER, 2002: 315). També sabem que Fuster va estar a Palma el juny de 1976 per a assistir a un dels actes del Congrés de Cultura Catalana ja que era un dels tres vice-presidents del Congrés (AVUI, 15/VI/1976: 2).

mallorquinisme, podem afirmar que, per exemple, el periòdic *Mallorca Socialista*, que fou durant anys el més important d'aquesta cultura política, només va fer-li una entrevista al suecà en tota la seua història (Pons a Rico, 9/VIII/2013). Val a dir, però, que en el meu estudi he pogut trobar elements que podríem considerar com d'influència fusteriana en personatges importants de Mallorca, no tant per la construcció identitària pròpia sinó per la imatge que aquests tenien sobre el País Valencià. Aquest podria ser el cas d'Antoni Alemany, director el 1975 del *Diario de Mallorca*, que en una entrevista feia una afirmació com la següent: «I a mi, per exemple i sense ànim de dejectar, m'horroritzaria que arribàssim a ésser com els valencians. Hi ha una part de població del País Valencià que no és ni carn ni peix. No són valencians, perquè no estan integrats dins la cultura catalana; però tampoc són castellans, ¿comprèn? Culturalment, la seva situació és la mateixa que la d'un apàtrida» (CAPELLÀ, 1975: 20). No es pot negar que l'afirmació té un fort component de fusterianisme.

Josep Melià, Els mallorquins i s'Arracó

Un jove llicenciat en Dret -com Fuster- a Madrid, de nom Josep Melià i nascut a Artà -Mallorca- va decidir escriure entre l'octubre de 1963 i l'agost de 1964 un relat de la història, l'economia, la sociologia i també, val a dir, psicologia col·lectiva dels mallorquins. Melià fou en aquests anys per a Mallorca i les Illes un personatge de categoria semblant a Fuster per als valencians. De fet, la seua evolució política i personal, és en molts aspectes semblant a la del suecà. A diferència de Fuster, però, que amb la joventut ja superada mai va estar a prop del règim franquista, Melià sí que jugà un doble joc dins i fora d'aquest: fou Procurador en Corts i funcionari del Ministeri de Vivenda. Tot i així, Melià va intentar desvincular-se, o si més no justificar, la seua vinculació a la dictadura posant com a exemple de vida paral·lela, precisament, el cas de Fuster, fet que ens mostra com el d'Artà va considerar el de Sueca un referent intel·lectual important per a ell. Així, entrevistat el 1975, davant la pregunta sobre si oficialment figurava com a «expulsat» del *Frente de Juventudes*, Melià responia que no ho sabia «perquè supòs que els registres ja han desaparegut. Jo em vaig apuntar als campaments, responent a una d'aquelles postures típiques de la confusió i que afectaren tantes persones. D'altra manera no es pot entendre que homes com Castellet i Joan Fuster hagin estat falangistes». Aquesta entrevista és interessant perquè es percep un pensador en molts aspectes molt semblant a Fuster: es considera liberal però té en bona

consideració ideologies com el socialisme i el comunisme, menyspreant profundament, això sí, els règims totalitaris que s'han format rere aquestes ideologies. Un intel·lectual profundament crític amb la burgesia autòctona mallorquina, tal com ho era Fuster amb la valenciana, la qual cosa ens pot portar a entreveure una certa influència d'aquest quan afirma davant la pregunta sobre si durant la postguerra es creà una autèntica burgesia mallorquina, que «sí, a partir dels anys cinquanta va néixer... Bé, per ventura no és exactament una burgesia. És una classe adinerada que no arriba a convertir-se en burgesia. Miri, és curiós comprovar com la vella dreta agrària, comercial i bancària, no ha cedit el poder polític a aquesta, diguem-ne, nova burgesia sorgida del turisme. Per tant, a l'empresariat mallorquí, li manca el protagonisme polític. Conformava una nova classe quant a l'aspecte econòmic i a una certa circulació social que els dóna la riquesa, però no tenen el prestigi ni la influència política, propis d'una autèntica burgesia» (CAPELLÀ, 1975: 171-177). Al cap i a la fi la conclusió ve a ser la mateixa que Fuster feia respecte a la burgesia valenciana: no sabia fer de burgesia autòctona, nacional, sinó que era una simple «sucursal» provinciana del model espanyol centralista. La diferència respecte a Fuster era que mentre aquest ja havia renunciat en aquestes dates a creure que seria possible crear una burgesia nacionalment valenciana, Melià es trobava ficat de ple en l'intent. I els paral·lelismes es reflecteixen si fem una comparació entre *Nosaltres, els valencians* i *Els mallorquins*. Un bon exemple seria el tractament que un autor i altre fan de la Renaixença i el paper de la burgesia en el «fracàs» relatat per als casos valencià i mallorquí. En el cas de Melià, però, el polític es sobreposa a l'historiador en la redacció i la burgesia mallorquina no ix tan mal parada, malgrat tots els *malgrats* (PONS, 2006: 178-179). I també observem una certa influència en l'ús d'idees com la de considerar que a l'Estat espanyol hi ha «nacionalitats que se senten frustrades», en una clara al·lusió a la categorització que Fuster va fer al seu *Diccionari per a ociosos* respecte al desenvolupament de les nacions.

Els mallorquins partia com el *Nosaltres* d'una urgència derivada d'una mancança: la inexistència d'un treball semblant. Això ho va afirmar el seu autor amb aquestes paraules: «Convinguem, doncs, que el llibre era urgent i calia que algú s'hi atrevís, afrontant, coratjós, el perill de les comparances més o menys inútils. L'autor l'ha fet més aviat amb esperit de servei que amb ganes de lluir-se». Sabem que Melià va llegir el clàssic fusterià mentre feia el servei militar a Melilla (PONS, 2006: 171-178). *Els mallorquins*, però, per la censura no es va poder publicar fins el 1967. Fou el mateix

Fuster qui redactà el pròleg de la primera edició. Tot i que el llibre, si més no la primera edició, la podem considerar com a «fusteriana»¹²⁹, la veritat és que les reedicions que es van fer, les quals fins i tot van canviar el nom del llibre passant a ser des de 1977 *La nació dels mallorquins*, van variar elements del text. I en aquesta reedició es va arribar a fer desaparèixer el pròleg de Fuster on el suecà feia afirmacions que si bé és cert ell va continuar defensant en uns termes semblants per al País Valencià, en el cas d'una persona com Melià amb aspiracions polítiques vinculades al procés de la transició, no acabaven de donar-li la «centralitat» política que segurament buscava (PICORNELL, 2008). El llibre de Melià, d'igual manera que el de Fuster, partia d'una situació bibliogràfica bastant desoladora ja que l'absència d'obres de característiques semblants, com en el cas valencià, era notòria. Tot i això, però, el context era favorable a Melià ja que el seu llibre aparegué en un moment de renovació i avenç en els estudis sobre Mallorca i les Illes, malgrat que Melià no se'n va poder aprofitar d'aquests estudis (PONS, 2006: 172-174). I si fem una ullada ràpida a l'índex del text de Melià podem observar com, tal com passa amb una comparació entre el *Nosaltres* i el *Notícia de Catalunya* de Vicens Vives (RICO, 2010), les coincidències estructurals i temàtiques són bastant reveladores de la interconnexió entre tots dos llibres -o tots tres! Tot plegat, com hom pot imaginar, va portar a l'inici d'un debat complex i profund sobre el que es proposava. Aquest es va desenvolupar en uns termes semblants, que no iguals, als que s'estava generant en terres valencianes. *Els mallorquins*, doncs, va tenir una influència fonamental en gran part de la intel·lectualitat mallorquina de tot símbol polític i especialment en la generació que els anys setanta prendria les rendes dels partits i organitzacions de les diferents cultures polítiques mallorquines. Hem de tenir present que el llibre va ser el més venut el Sant Jordi de 1967 a Palma, la qual cosa ja ens dona una dada interessant per a poder valorar la seua repercussió (PONS, 2006: 175).

A banda de la influència i la relació que Fuster va mantenir amb Josep Melià, un altre moment en què trobem Fuster vinculat a les cultures polítiques de Mallorca fou l'anomenada trobada de s'Arracó. Així, l'agost de 1967, el mateix any d'edició de l'emblemàtica obra de Melià, tenia lloc a s'Arracó una trobada clandestina on participaren persones de sensibilitats polítiques molt diverses -democratacristians,

¹²⁹ Així ho ha considerat Damià Pons que ha qualificat *Els mallorquins* com de llibre «profundament fusterià» ja que tots dos autors partien d'una premissa inicial -la no existència d'un llibre així que volien llegir- i, ahora, acabaven fent un llibre més «programàtic que no historicista» (PONS, 2006: 179).

socialistes, comunistes, etc.- de tots els territoris de llengua catalana amb la intenció d'intercanviar experiències i avançar en la construcció del projecte nacional dels Països Catalans¹³⁰. La trobada fou totalment clandestina i, la veritat siga dita, se n'ha parlat poc per part dels que estudien aquesta època. De fet, ni els mateixos convocats acabaven de tenir clara quins eren els organitzadors. Anys després, Climent Garau -mallorquinista i expresident de l'OCB- que hi va participar, ha relatat que foren un grup de joves mallorquins que vivien a Catalunya i militaven al PSUC. Garau, trenta-set anys després, relata amb aquestes paraules aquellencontre: «resulta sorprenent que a les acaballes de 1967 un grupat de mallorquins ens trobàssim en una situació de plena conspiració política, juntament amb persones d'una militància tan destacada com Joan Fuster o Miquel Coll i Alentorn. Aleshores, es feia difícil fer-se a la idea que aquella trobada a s'Arracó era ben real. Cap dels mallorquins presents havíem tingut cap mena d'experiència en la política real i l'únic capital que hi podíem aportar era d'ordre purament sentimental. Es tractava d'un idealisme romàntic i no gaire coses més, ja em direu! » (MATEU, 2008: 134). Fuster, doncs, va participar en aquesta trobada (MIR, 1981: 178). El fet és important per a la nostra investigació perquè ens porta a fer diverses afirmacions. En primer lloc, Fuster, el 1967, era un referent per a determinats sectors mallorquinistes, més enllà del pròleg i la relació amb Melià. I en segon lloc, una part d'aquests sectors eren joves militants del PSUC que, malgrat que el partit on militaven encara no havia fet els canvis posteriors pel que fa al concepte de nació, ells ja consideraven Fuster com a una persona important sobre el tema. Fuster, però, no va acudir sol a la trobada. Ho feu acompanyat d'alguns d'aquells joves que aleshores formaven part del valencianisme naixent al seu voltant i sobre el qual ja n'hem parlat. Tal com afirma Garau en el seu relat «Joan Fuster anava acompanyat d'una cort de jovenots amb indumentàries més o manco esquinçades, com exigien els cànons de la

¹³⁰ Segons Jaume Mateu «set varen ser les exposicions elaborades. 1. La unitat entre les terres i els homes dels Països Catalans: realitat objectiva a realitzar per tots els moviments mallorquins. 2. Urgent incorporació de les altres Illes Balears a la total problemàtica sociocultural del present. 3. Anàlisi de l'estatus cultural i del progrés cultural. 4. Paper de l'intel·lectual mallorquí davant la nova realitat sociopolítica: a) envers les institucions; b) envers els mitjans de difusió. 5. Necessitat d'arribar amb urgència als diferents elements que componen l'ensenyança pública i privada. 6. Creació de fonaments sociològics entre els Països Catalans: a) intercanvi d'informació i col·laboració a nivell de grups. b) estudi de les possibilitats de creació d'institucions comunes. 7. Nomenament d'una Comissió Organitzadora de la reunió de l'any que ve a Mallorca» (MATEU, 2008: 135).

moda d'aquells moments. Anys a venir, en una trobada que convocà el Grup Blanquerna, en tornaren a comparèixer uns quants acompanyant Vicent Pitarch» (MATEU, 2008: 135).

Garau és un personatge important per al mallorquinisme polític. Per això és interessant, també, saber quina era la seua opinió respecte la idea dels Països Catalans que amb tant d'èmfasi proposava Fuster. Així, en una entrevista feta el 1975, davant la pregunta «I com intueix la relació de les Illes amb els altres Països Catalans», Garau responia que «ha d'esser realista, i aquesta denominació de Països Catalans no m'ho sembla del tot, realista. Jo diria que una solució pràctica seria fer una aliança amb el País Valencià i una altra amb Catalunya, que ens obligàs a ajudar-nos, sempre i quan cap d'aquests pobles intentàs intervenir d'una manera autoritària en la vida social dels altres. Crec ésser realista, perquè no hem de confondre la política amb la cultura, i els lligams que ens uneixen a Catalunya són culturals» (CAPELLÀ, 1975: 52). És significatiu que les paraules de Garau es van expressar en un moment en què els Països Catalans com a idea política prenien més embranzida: els moments previs a la transició estricta. Són unes afirmacions fetes vuit anys després de la trobada de s'Arracó, però que en certa manera ens ajuden a visualitzar la diversitat d'opinions existent respecte a la proposta de nació llançada per Fuster. Aquesta diversitat la veurem tot seguit en el mateix naixement del que podem qualificar com a neomallorquinisme polític. Finalment caldria esmentar que cap a principis dels setanta un jove Damià Ferrà-Ponç envià una carta a Fuster per demanar-li la seua col·laboració en la nova etapa que iniciava la revista *Lluc*. El document és interessant perquè Ferrà-Ponç serà posteriorment un important polític del PSM¹³¹.

El «neomallorquinisme» polític: el GASI i el PSI

Si parlem d'una cultura política estrictament neomallorquinista, ens hem de remuntar a la fundació del Grup Autonomista i Socialista de les Illes i el Partit Socialista de les Illes l'any 1976. Aquests van ser els primers partits representants del nacionalisme mallorquí més contemporani. El GASI, però, tingué una vida bastant

¹³¹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

perenne ja que els seus membres més destacats acabaren durant la transició incorporant-se al Partit Socialista de Mallorca que sorgí com a reformulació del PSI. De fet, ja des de la fundació, les negociacions entre tots dos grups foren constants amb la intenció de confluïr. L'única diferència entre uns i altres era fonamentalment la idea de socialisme que el PSI tenia -molt més ortodoxa que la que podien tenir els membres del GASI- i la importància que uns i altres donaven a la realitat dels Països Catalans en aquell moment concret de debat autonòmic (CANYELLES i VILAR, 1977: 21-27). En el cas del GASI són importants els noms que formaren part: Climent Garau i Josep Maria Llompart. És a dir, dos dels mallorquinistes que major contacte tingueren amb Fuster i que, segurament, més es van identificar amb els seus plantejaments nacionals, més enllà dels matisos. De fet, el GASI fou el partit mallorquinista que als inicis de la transició -junt a la secció mallorquina del PSAN- més s'identificà amb la idea dels Països Catalans i el fet que els mallorquins i les altres illes formaven part d'aquesta nació. Això sí: no eren independentistes i els seus plantejaments nacionals partien de la idea de federació amb la resta de pobles de l'Estat (CANYELLES i VIDAL, 1977: 196). Els postulats del GASI recorden força als del PSPV.

Pel que fa al PSI aparegué en públic el 18 de febrer de 1976, amb un programa gairebé calcat al que presentaven els seus homòlegs valencians del PSPV. En aquest partit van confluïr diversos sectors provinents del moviment veïnal, del sindicalisme i del nacionalisme cultural i el catolicisme progressistes i, a més a més, diferents militants escindits del PCE o del PSP que no hi van estar d'acord amb la postura mantinguda sobre el fet identitari mallorquí per part d'aquests partits d'adscripció espanyola (MARIMON, 2001: 211). El PSI tingué uns debats interns molt semblants als que tenien els seus homòlegs valencians i catalans per aquestes dates. En aquest moment, els Països Catalans com a projecte continuaven estant en l'horitzó i això ho demostra la documentació interna del partit on trobem propostes respecte a les relacions polítiques amb altres forces de l'estat afirmant que «en aquest àmbit, és especialment interessant, de cara a una normalització parlamentària democràtica, el reforçament dels lligams amb els partits germans de Catalunya i País Valencià per a oferir, en tot allò que sigui possible, postures unitàries i prèviament discutides internament, davant el Parlament Federal». La proposta política, però, del PSI no fou la de construir un Països Catalans independents sinó una «Federació dins la qual les Illes formen una comunitat sobirana federada» en l'àmbit espanyol (PSI, 1976). Tot i així, segons Bartomeu Canyelles i

Francisca Vidal en el seu llibre dedicat a l'estudi dels diferents partits de l'antifranquisme illenc, per al PSI en aquests anys «parlar d'una realitat política de Països Catalans es fer «ciència ficció». Consideren que si en el futur, allò que ara només és una qüestió teòrica, es concreta en fórmules pràctiques, podrien arribar a coordinar-se amb la resta de les forces per a dur una política comuna en aquest sentit» (CANYELLES i VIDAL, 1977: 202). Després de llegir la documentació del PSI en aquests anys em sembla agosarat, si més no, donar una imatge del PSI tan poc convençuda del projecte dels Països Catalans. Contràriament, l'estudi de la documentació interna del partit ens porta a afirmar que el PSI, i posteriorment el PSM, fou el partit que millor representà la idea dels Països Catalans, la catalanitat de les Illes i la incorporació d'aquestes en un marc nacional inspirat en els principis fusterians - evidentment junt al GASI, molt més minoritari. Ara bé, d'igual manera que passà en el cas valencià, el debat sobre si la nació cultural podia esdevenir nació política va estar també present. Així, de la mateixa manera que la discussió sobre l'origen de la llengua o l'adscripció cultural gairebé no va tenir un pes important en els anys seixanta i setanta a Mallorca, la idea d'una projecció política d'aquest mateix àmbit cultural no va tenir gaires seguidors. El partit representant de la majoria dels nacionalistes mallorquins afirmava que cada territori dels Països Catalans havia de traçar i seguir el seu propi camí cap a la plena autonomia. És per això que podem dir que es propugnava un «pancatalanisme»¹³² polític molt matisat, malgrat que com afirma Antoni Marimón la influència de Fuster era clara. Això sí: el que es rebutjava de ple era la possibilitat d'una nacionalitat baleàrica en qualsevol dels seus formats (MARIMON, 2002: 166).

Fet i fet, el PSI, el MC de les Illes i el petit grup GASI, foren els defensors d'una projecció política dels Països Catalans, tot i que en el cas del PSI, i a diferència del que propugnava el nucli mallorquí del PSAN, aquesta defensa va partir sempre del reconeixement del fet nacional propi, és a dir, mallorquí, menorquí i eivissenc, que després havia de tenir una formulació de Països Catalans a partir de la creació d'estructures com la Coordinadora dels Partits Socialistes dels Països Catalans (DDAA, 1977: 197). En un document de debat intern -ja convertit el partit en PSM- que portava per títol «El nostre nacionalisme», els mallorquinistes arribaven a afirmar que «nosaltres entenem que la nacionalitat dels mallorquins només pot ésser un: Els Països

¹³² Posem cometes perquè tot seguit veurem que ja en aquests anys el PSM rebutjarà aquest concepte per a definir la seua proposta política de nació.

Catalans. El tema és prou polèmic i es mereix una reflexió atenta». De fet, aquest document intern es convertí en la ponència aprovada sobre la nacionalitat en la seua III Assemblea del 17 de desembre de 1977. La ponència, a més, feia una clara referència a Joan Fuster respecte a la «qüestió de noms» quan afirmava que «la manca d'un nom comú a totes les terres de llengua catalana ha estat un entrebanc molt seriós -sovint minimitzat- per a la creació d'una consciència comunitària, fins i tot a estricte nivell lingüístic. La «qüestió de noms» -segons l'expressió de Joan Fuster- es prou antiga» (PSM, 1977). Fuster seguia sent un referent. Una característica de la idea de nació del PSM és la seua evolució. Podríem dir que l'ha variat congrés rere congrés. Una situació molt semblant a la del valencianisme polític, sobretot a partir dels anys vuitanta. En el mateix document citat, és interessant també assenyalar que el PSM es declarava un partit favorable als Països Catalans però que alhora «no som una formació política pancatalanista. Algú hi veurà, potser, una flagrant contradicció. La resposta és senzilla: consideram que la nacionalitat dels Països Catalans és una tasca a fer, però de cap manera un fet acomplert. Cada una de les terres catalanes ha de seguir un camí propi, si bé a la fi s'endevina una convergència dins una nacionalitat comuna. Catalunya, País Valencià, les Illes han de recobrar, de principi, la seva autonomia. (...) Així anirem posant, amb tanta lentitud com fermesa, els fonaments sòlids per al sorgiment d'una consciència comunitària dels Països Catalans. Voler actuar com si la consciència pancatalana fos ja un fet ens faria caure dins un doctrinarisme voluntarista i irreal, amb uns resultats inversos als desitjats pel nostre nacionalisme» (PSM, 1977: 5).

En el cas de Mallorca també hi va haver l'intent de construir un nacionalisme mallorquí catalanista que ideològicament s'identificara amb els principis de la democràcia cristiana. De fet, en la trobada de s'Arracó, ja hem vist que aquest sectors van participar-hi. La idea era molt semblant a la que va portar en terres valencianes a impulsar la UDPV. Un dels seus impulsors va ser Climent Garau, el qual va quedar enlluernat per l'aleshores militant d'UDC Miquel Collo i Alerton: «em féu la impressió d'estar molt per damunt dels altres». El projecte, però, no va quallar i el nacionalisme autòcton va quedar majoritàriament en mans de l'esquerra (MATEU, 2008: 138).

L'independentisme català: del FNC al PSAN

Dins de la cultura política del catalanisme, però, el sector que amb més entusiasme va incorporar la proposta de nació traçada per Fuster fou l'independentisme, malgrat que no es donaren elaboracions pròpies tendents a justificar-la ni tampoc es va concretar en programes polítics certament unitaris (COLOMER, 1984: 226). Una cultura política que des del final de la guerra va estar representada sobretot pel Front Nacional de Catalunya i que va veure com augmentaven les seues sigles des de finals dels anys seixanta. El FNC, fruit del coneixement de l'obra de Fuster¹³³, entrà en contacte directe amb els primers joves nacionalistes valencians del PSV amb la intenció d'establir ponts entre Catalunya i el País Valencià per a la construcció dels Països Catalans (FERRÉ, 2001: 412). Ho afirma també Joan Francesc Mira quan diu que «hi vaig conèixer alguna gent del Front Nacional de Catalunya, alguns dels quals van ser també els fundadors del PSAN. Aquells contactes, és clar, em consolidaren encara més el sentiment i les idees que ja tenia sobre el fet que tant lingüísticament com culturalment, el País Valencià i Catalunya eren un mateix espai, una mateixa gent» (PONS, 2009: 60). El FNC ja parlava dels Països Catalans l'any 1960 en els seus documents interns, sempre, això sí, amb una indefinició conceptual important. En ple procés de transició política, però, trobem que el FNC analitzarà el fet dels Països Catalans d'una manera molt semblant a com ho feien els sectors socialistes nacionalistes dels diferents territoris. En la ponència aprovada per al II Congrés -novembre de 1977- des del FNC arribaven a afirmar que la situació del projecte en aquells temps no permetia, encara, generalitzar un plantejament global i tancat i per això era oportú que la tasca de conscienciació es féra des d'organitzacions que tingueren «el seu origen i la seva fi dins de cada un dels Països Catalans i no a través de partits organitzativament conformats sobre l'àmbit general, tot i ésser aquest el propòsit final de la nostra política». És per això que l'estratègia i la tàctica deixaven de ser «unitarista» i passava a ser confederal (FNC, 1977: 2).

¹³³ Entre la correspondència de Fuster es poden trobar cartes i documents que s'enviaren al suecà des del partit, tant durant el franquisme com a partir de la seua legalització l'any 1977. En data del 30 d'octubre de 1977, per exemple, Fuster era convidat a assistir a l'acte de Cloenda del II Congrés de l'organització (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

El 1969, el FNC patia una escissió. Els sectors joves que mantenien contactes en l'àmbit universitari amb els joves valencianistes formaren el partit polític que més volgué reflectir la proposta fusteriana: el Partit Socialista d'Alliberament Nacional (RUBIRALTA, 1988: 64-71; DDAA, 1989: 370). Dirigents importants del PSAN com Josep Guia assumien en part aquest relat sobre la fundació del seu partit quan afirmaven que «als freqüents contactes polítics del Partit Socialista Valencià (1963-68) amb el Front Nacional de Catalunya i amb el Moviment Socialista de Catalunya, va seguir la constitució al Principat, l'any 1969, del Partit Socialista d'Alliberament Nacional dels Països Catalans, que posteriorment es va implantar d'una manera efectiva al País Valencià (octubre del 74) i a les Illes (febrer del 76)» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 30).

Pel que fa a la influència de Fuster, un dels seus fundadors, Josep Ferrer, reconeixia la seua importància en la teorització sobre els Països Catalans al qual atorgava, junt a Vicens Vives, l'autoria de l'inici del debat sobre aquest nou subjecte nacional (FERRER, 1978: 128)¹³⁴. De la mateixa manera, el llavors jove militant Josep-Lluís Carod-Rovira, considera actualment que la influència política de Fuster en el PSAN -primer lloc on va començar a militar el curs 1970-71, als 18 anys- va ser total i absoluta». Segons Carod-Rovira, en el PSAN «Fuster i Marx eren les referències bàsiques» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). I respecte el paper del PSAN en el cas del País Valencià, alguns autors han considerat que aquest partit va representar per a aquest territori «la plasmació del fusterianisme radical, el pancatalanisme en totes les seves conseqüències» (BUCH, 2010: 212). El mateix Josep Guia afirma que «la mateixa formació del PSAN, agafant com a àmbit d'actuació tots els Països Catalans, ja és pot considerar una influència fusteriana, per bé que Fuster no va ser l'únic en l'afirmació i divulgació de la nació catalana completa (Joan Ballester Canals, Alexandre Cirici...), però sí el més persistent i consistent. A partir de la implantació del PSAN al País Valencià (la primera cèl·lula es va constituir al Vedat de Torrent, durant les Falles de 1974), i ja abans, durant tot el curs 1973-74 ocupat en «xerrades de captació», vàrem consultar moltes qüestions amb Fuster, com ara el primer document de presentació del PSAN al País Valencià: l'opuscle *La lluita per l'alliberament nacional i de classe al*

¹³⁴ Darrerament Josep Guia ha arribat a afirmar, de manera totalment exagerada, que «el PSAN va ser el partit de Joan Fuster» (EL TEMPS, núm. 1642, 1/XII/2015).

País Valencià (octubre 1974). D'altra banda, Fuster mai no tenia massa diners però sí que ens va fer algunes aportacions econòmiques» (Guia a Rico, 19/XII/2015).

Tal com hem pogut comprovar al llarg del treball, els noms que conformen la militància dels partits, els personatges importants de l'àmbit cultural, de l'acadèmic, entre d'altres, es barregen constantment entre les sigles i els projectes que es van succeint. En el cas del PSAN, a banda dels noms dels militants que tindran posteriorment una gran importància en diferents àmbits de la societat valenciana, és destacable també que persones com Joan Fuster, Vicent Ventura, Enric Tàrrega, Eliseu Climent o Max Cahner, van ser col·laboradors econòmics del partit (SANZ i FELIP, 2006: 62).

A nivell programàtic, el PSAN assumia plenament la premissa fusteriana dels Països Catalans¹³⁵ justificant-la, això sí, a partir d'una anàlisi al més pur estil dels moviments socialistes d'alliberament nacional que s'havien desenvolupat en els processos d'independència de les colònies. En la primera *Declaració política de Principis* del partit s'afirmava que «El PSAN entén que la lluita popular d'alliberament nacional té com a objectiu: (...) la unitat dels Països Catalans. (...) El PSAN entén que la nacionalitat catalana és constituïda per tots els Països Catalans i que tots ells tenen el mateix dret a una lliure organització de la vida nacional. En aquest sentit, el PSAN creu que en l'estructuració del futur Estat socialista català la personalitat històrica dels diversos Països Catalans Així es definia el partit en la seua caldrà reflectir-la en les formes polítiques i administratives adequades» (PSAN, 1969).

Ara bé, de la mateixa manera que Fuster, el PSAN també fou ambigu i no definí el seu model d'estat, «d'unitat nacional». De fet, es pot arribar a veure un singular pragmatisme o tactisme en les reivindicacions del PSAN per aquestes dates quan va apostar per un cert «etapisme» que reclamava règims de caràcter autonòmic per als diferents territoris, més enllà de la pretesa unitat dels Països Catalans que defensaven (RUBIRALTA, 1997: 221). Uns anys després, el 1976, a nivell ideològic el PSAN seguí en la mateixa línia en la *Declaració política de Principis* quan afirmava ser «un partit

¹³⁵ Damià Mollà i Eduard Mira, en el clàssic del «tercerviisme» valencià, afirmaven que a finals del franquisme molts nacionalistes veieren en el PSAN «la conseqüència lògica del regeneracionisme fusterià» (MOLLÀ i MIRA, 1986: 45).

obrer, comunista, d'àmbit nacional català, que es proposa la impulsió i la direcció política de la lluita de la classe obrera, al capdavant de les altres classes populars, per la destrucció dels estats burgesos que les oprimeixen i per la construcció, en una Europa socialista, de l'Estat socialista dels Països Catalans, com un pas cap a la societat comunista» (PSAN, 1976). I aquesta empremta fusteriana es podia observar també en les declaracions o mítings dels seus principals dirigents. El discurs sobre què era i com s'havia format el País Valencià, en declaracions de Josep Guia al voltant del 9 d'octubre de 1976, ho deixava molt clar. Per a Guia la conquesta i repoblació catalana del País Valencià, «l'existència d'una política valenciana —i ésser valencians és la nostra manera d'ésser catalans, com diu Joan Fuster—», i l'obsessió dels «opressors» per evitar el que ja era un fet: «la incorporació del País Valencià a la dinàmica de la lluita de les nacionalitats oprimides de l'Estat espanyol', i, parlant més clarament, volen «prohibir» una realitat: els Països Catalans. Si no ho han aconseguit fins ara, menys ho aconseguiran d'ara endavant» (AVUI, 9/X/1976: 11) eren elements molts clars de quina era la nacionalitat dels valencians. Guia és un dels dirigents del partit que millor representaren la «fe» en les possibilitats que el projecte dels Països Catalans reeixira. En un text publicat el 1977 amb el títol «L'estructura política dels Països Catalans» proclamava que «és un fet evident que la realitat nacional dels Països Catalans s'obre camí, dia rere dia, fins i tot entre els sectors més reticents» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 29). L'interès del text rau, entre d'altres elements, en el fet que Guia explicava des del seu punt de vista en quin punt es troba la disputa política entre els partidaris i no dels Països Catalans. Tot plegat es reduïa a dos bàndols ben concrets: «des dels partidaris decidits de la progressiva estructuració política dels Països Catalans fins als absolutament contraris a tot allò que no siga el reforçament polític de l'Estat espanyol». I Guia denunciava que mentre als primers se'ls acusava de «voluntaristes» amb els altres no es feia el mateix qualificant-los de «obstruccionistes». Perquè, és clar, per a Guia era evident que «enfront dels qui tenim la voluntat de lluitar per un projecte polític (que ja anem fent), trobem els qui tenen la voluntat de mantenir una imposició política (que ja és feta). És tracta, doncs, de dues voluntats diferenciades, i antagòniques. I, en principi, tan «voluntarista» és un plantejament com l'altre, només que l'un va contracorrent —el corrent creat pels grans aparells de l'estat burgès- i l'altre es deixa arrossegar —conscientment o inconscient- per aquest corrent» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 29-30). I en una línia semblant s'expressava en les pàgina del diari *Avui* Carles-Jordi Guardiola quan arribava a afirmar, referint-se al terme

«Països Catalans», que «caldrà, doncs, a partir d'ara ser crítics a l'hora d'acceptar la fal·làcia de la modernitat del terme i del concepte, inventat —diuen— per uns quants intel·lectuals pancatalanistes. Evidentment, és a partir dels anys 60 que el tema agafa nova volada; però Joan Fuster, quan escriu *Qüestió de noms*, no s'inventa res; recull i assumeix, ell i els altres, una tradició, un estat d'opinió i una tasca feta, si no populars, sí prou generalitzats i prou «antics»». Guardiola també denunciava l'ús maniqueu de conceptes com estat i nació que fent-los sinònims es negava la realitat nacional dels Països Catalans. Tot i així, Guardiola era més pragmàtic que Guia i altres membres del PSAN quan afirmava que «seria il·lusori pensar ara en l'organització i estructura dels Països Catalans com a cosa immediata. Es potser d'allò que estem més lluny, però que tothom accepta tot deixant la decisió a mans de la votació popular— l'autodeterminació—, que haurà de decidir la forma d'Estat i de govern dels Països Catalans». Per tant «cal que el realisme presideixi les nostres anàlisis i la nostra lluita; però en virtut d'un realisme mal entès hom no pot negar l'evidència, hom no pot estar sempre a la defensiva aferrat a les tesis clàssiques. Ens cal, amb la lluita de cada dia, avançar i no frenar» (AVUI, 16/II/1977: 3). Els esdeveniments dels anys posteriors demostrarien que aquesta evidència no ho era tant. I que el realisme que reclamava Guardiola passava per unes dreceres diferents de les que pensava el PSAN i l'independentisme.

Pel que fa al seu creixement militant, el PSAN es va nodrir sobretot de persones vingudes del món de la cultura, especialment la generació més jove. Noms com Jaume Fuster, Josep Maria López Llaví, Carles-Jordi Guardiola, Xavier Bru de Sala, Guillem Jordi Graells, Joan Rendé, Maria Mercè Marçal, Maria Antònia Oliver, Isabel Clara Simó, Quim Monzó, Xavier Romeu o Oriol Pi de Cabanyes¹³⁶, formaren part del que es va anomenar el Front Cultural del PSAN. Molts d'ells eren membres de l'anomenada Assemblea Permanent d'Intel·lectuals de Catalunya que traçava el full de ruta cultural de l'Assemblea de Catalunya (BUCH, 2010: 31-32). Aquest fet no deixa de tenir una certa lògica respecte a la influència de Fuster en el partit. Si d'alguna cosa s'ha acusat el

¹³⁶ L'escriptor Oriol Pi de Cabanyes va mantenir una col·laboració constant amb columnes d'opinió política i literatura en el diari *Avui*. En els seus textos, les referències a Joan Fuster foren constants durant els anys de la transició, sobretot 1977 i 1978. En altres ocasions dedicà directament pàgines gairebé senceres a parlar de l'obra de Fuster o el paper de Vicent Ventura com per exemple en el text del 27 d'agost de 1978 que portava per títol «Una visió lúcida del País Valencià».

fusterianisme és de ser excessivament racional i intel·lectual, d'estar massa vinculat al món de la cultura i la universitat i poc als sentiments «reals» de la gent del carrer (MIRA i MOLLÀ, 1986; COLOMER, A., COMPANYY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., 1988). L'afirmació, més enllà de l'ús polític que alguns acusadors han volgut fer-ne, manté una certa -per no dir gran- veracitat. És per això que no deixa de tenir lògica pensar que el partit que va assumir en la seua totalitat el plantejament nacional de Fuster estiguera format, precisament, per persones del món de la cultura i no pas treballadors de la Ford d'Almussafes o la Seat de Martorell. Això no vol dir que el PSAN renunciara a arribar als sectors més obreristes de la societat, tot el contrari, però la realitat era la que era i, a més, els independentistes tenien un fort competidor que mantenia uns posicionaments esquerrans molt semblants i un plantejament nacional més pròxim a la realitat social del moment: el PSUC i el PCE. En el cas valencià, els dirigents del PSAN provenien del PSV i de *Nova Germania*, fet que ens mostra una certa línia de continuïtat en la influència de Fuster (BUCH, 2010: 179).

El Front Cultural del PSAN, doncs, fou una de les seccions del partit amb major activitat i presència en el món de l'antifranquisme entre 1969 i 1977. Els noms de militants destacats d'aquesta secció es troben entre les activitats més importants desenvolupades aleshores al voltant de la cultura i el pensament. Una de les tasques que desenvoluparen fou la d'introduir els Països Catalans, ja fóra com a subjecte d'estudi, ja ho fóra com a marc d'actuació, en tot allò que participaven. Un bon exemple van ser les diferents activitats desenvolupades dins el *Congrés de Cultura Catalana*, del qual Jaume Fuster fou un dels principals participants (FUSTER, 1978), com el *Primer Encontre de Ciències Humanes i Socials dels Països Catalans* realitzat a Perpinyà el març de 1976, o bé les *Jornades de Debat sobre els Països Catalans* sobre les que farem diverses referències al llarg del treball¹³⁷ (BUCH, 2010: 34).

¹³⁷ Certament aquestes Jornades organitzades per l'ICESB generaren grans expectatives entre els sectors nacionalistes i més partidaris de la idea dels Països en la seua vessant més política. Un bon exemple és l'article que l'escriptor català Oriol Pi de Cabanyes publicava al diari *Avui* el 16 d'octubre de 1976. Amb una clara crítica tant als sectors que des del règim franquista s'havien mostrat contraris com també cap a l'esquerra que negava la possibilitat del projecte per formar part de la mentalitat de «la burgesia», Cabanyes sobrevalorava la importància que els Països Catalans tenien com a projecte realitzable políticament entre les diferents cultures polítiques: «haurem de considerar com a important la constatació que els Països Catalans són alguna cosa més que un espai territorial on es parla la mateixa llengua: són el marc de lluita per la llibertat dels diversos programes polítics que vulguin tenir en compte una

A nivell de publicacions, més enllà de revistes generals de l'esquerra catalana, els dirigents i militants del PSAN tingueren dues plataformes fonamentals: l'editorial La Magrana i la revista Quaderns d'Alliberament. Si bé és cert que totes dues foren independents del partit, també ho és que l'empremta dels independentistes fou central. Pel que fa a la *La Magrana*¹³⁸, aquesta va ser creada el 1975 i va tenir entre els seus fundadors noms com Francesc Vidal, Jaume Fuster, Jordi Moners i Carles-Jordi Guardiola. El 1976 Joan Armet, i d'altres persones destacades del PSAN que seguiren al capdavant de l'editorial, marxaren del partit. Per tant, hem d'entendre *La Magrana* més enllà del PSAN, com una editorial que donà veu a tots aquells sectors de les diferents cultures polítiques que sí que s'identificaven clarament amb la idea dels Països Catalans. Les seues publicacions respecte a Fuster no són importants només per la defensa que feien de la idea dels Països Catalans o el reflex de determinats plantejaments fusterians, sinó també perquè ell mateix va publicar llibres tan importants de la seua obra política com *Un país sense política* el 1976. De fet, aquest fou el primer llibre de l'editorial. I no deixa de ser interessant remarcar que és un text en el qual Fuster el que feia era reafirmar-se en tot allò que havia expressat anys enrere i que era la base del seu cos teòric fonamental¹³⁹ (FUSTER, 1976: 8). Un any després Fuster feia el pròleg del llibre,

especificitat contra la qual no hi ha arguments. Per a nosaltres, aquest és el millor realisme i el millor sentit comú» (AVUI, 16/X/1976: 3). Com hem dit, Pi de Cabanyes formà part del front cultural del PSAN i va dedicar diversos articles on d'una manera o altra lloava la figura de Fuster. Bon exemple és també el que sota el títol de «Primera introducció als Països Catalans» el portava a afirmar que Fuster era «l'home que, del País Valencià estant, però amb una òptica aclarida, hauria d'escometre la tasca d'una síntesi «total» per als Països Catalans» (AVUI, 8/I/1978: 21).

¹³⁸ La correspondència entre l'editorial La Magrana i Fuster és àmplia i va més enllà dels llibres estrictes escrits o prologats pel suecà (Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

¹³⁹ Segons Carles Castellanos: «Edicions de *La Magrana* va ser activa i independent entre 1975 i 2000 (any en què entrà al Grup RBA). Va ser fundada l'any 1975 per Carles-Jordi Guardiola i altres, és a dir, sempre lligada al avatars del grup liderat per Joan Armet, escindit del PSAN l'any 1976 i que creà l'any 1977 el Moviment d'Unificació Marxista i després el Bloc Català dels Treballadors. Pel que en conec sempre va ser independent del PSAN i de les organitzacions sorgides del MUM. Mai va estar vinculada al PSAN, ni tan sols a l'origen (moment en què les relacions entre la direcció del PSAN d'en Guia i els que se n'haurien d'escindir ben aviat segur que no havien de facilitar gaire que una iniciativa d'en Guardiola estigués sota cap mena de control del PSAN...). Es va tractar, doncs, d'una iniciativa de l'independentisme d'esquerra d'aquella època portada molt directament per en Guardiola i al gent del seu entorn». Agraïsc aquest aclariment a Carles Castellanos (CASTELLANOS a RICO, 16/X/2015).

també editat per *La Magrana*, de Gonçal Castelló *Dia a dia des dels Països Catalans*¹⁴⁰. El text guardava al final unes sentències que mostraven un Fuster que en aquells moments observava de manera positiva i progressiva el creixement de la idea de catalanitat entre els valencians (CASTELLÓ, 1977: 12-13).

Cal destacar també el segon llibre de la mateixa col·lecció que va publicar aquesta editorial: *Síntesi d'història dels Països Catalans*. Amb aquest nom, l'historiador i militant del PSAN Jordi Moners traçava en forma de resum la història de les terres de llengua catalana des de la prehistòria, que ell anomenava «període primitiu», fins a la guerra de 1936. Moners assumia la idea fusteriana de prendre el conjunt com a marc referencial i no la part. En una carta signada per Jaume Fuster, l'editorial avisava el suecà de la publicació del llibre explicant-li que era «una autèntica Síntesi dels PPCC, com demanaves fa 16 anys a serra d'Or»¹⁴¹.

Per altra banda, els *Quaderns d'Alliberament* aparegueren l'abril de 1977. Pretenien ser un altaveu de la lluita per l'alliberament nacional dels Països Catalans i les lluites de caràcter social que en aquest territori es desenvolupaven. Ara bé, sempre des de la pluralitat d'opinions. En aquest sentit, els Països Catalans eren l'únic marc «coherent» i amb «potencialitat revolucionària». Un marc nacional que havia suposat un

¹³⁹ És interessant la ressenya que Amadeu Fabregat féu sobre el llibre al diari *Avui* el 20 de juny de 1976 on qüestionava si realment el País Valencià era un país sense política: «Potser, i acabe ja, allò que més caldria «revisar» del llibre és, precisament, el títol. A hores d'ara, i malgrat les prevencions d'en Fuster amb els polítics vernacles, caldria canviar-li la preposició: Un país amb política. O, almenys, col·locar-li al darrera una modesta però prudent interrogació: Un país sense política?» (AVUI, 20/VI/1976: 25). Cal dir que el mateix Fabregat havia entrevistat unes setmanes abans també en les pàgines d'*Avui* a Ernest Lluch que també havia posat sobre la taula aquesta qüestió (AVUI, 6/VI/1976: 11).

¹⁴⁰ En una entrevista per al diari *Avui*, Castelló declarava sobre la seua relació amb Fuster i la influència del suecà en el seu pensament polític que «l'any seixanta-dos llegeixo *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster, que es converteix en la bíblia del meu nacionalisme. A partir d'aquell any m'incorpore a la llengua catalana. (...) Al mateix temps vaig fer un viatge a Sueca expressament per conèixer Fuster; «Vostè és Fuster? —li vaig dir— Doncs jo sóc un de Gandia que necessita conèixer-lo», i de llavors ençà ha anat creixent la nostra amistat. No gaire més tard vaig conèixer. (AVUI, 22/XI/1981: 19). Per la correspondència sabem que Castelló i Fuster van mantenir relació des de la segona meitat dels seixanta. Les cartes, a més, tenen un important contingut polític sobre diferents fets de l'època relacionats amb la repressió del règim i l'oposició al mateix com també sobre diferents projectes de caràcter valencianista (Cartes consultes al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

¹⁴¹ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

retrobatment per a l'esquerra en una mena d'increment accelerat el darrer decenni. I per què de la pluralitat de *Quaderns d'Alliberament*? Perquè la publicació considerava «que avui no hi ha cap grup que pugui atribuir-se l'exclusiva del moviment d'alliberament de classe i nacional». Així, la revista s'oferia «com a tribuna per a tothom qui voldrà contribuir a l'ampli debat a l'entorn del procés revolucionari mundial i, específicament, del de la nostra col·lectivitat nacional» (QUADERNS D'ALLIBERAMENT, 1, 1977: 5-6). Per tant, *Quaderns d'Alliberament* es presentava com una plataforma d'opinió per a tots aquells que compartien com a base del seu pensament la nació catalana i l'alliberament nacional i social d'aquesta. I realment aquesta publicació va ser plural ja que entre els seus col·laboradors podem trobar des de Pierre Vilar a Vicent Ventura, Damià Mollà o Josep Lluís Carod-Rovira, entre d'altres. I no només això: en el seu consell de redacció trobem també al propi Joan Fuster (BUCH, 2010: 248).

El PSAN, però, no fou capaç de mantenir-se unit orgànicament amb la transició en marxa. En aquest sentit, l'aparició de l'anomenat PSAN-P (provisional) el 1974 fou una escissió important, però no l'única. Aquesta divisió significà l'aparició definitiva als Països Catalans d'un independentisme que s'emmirallava en moviments polítics d'alliberament nacional com el basc o l'irlandès, és a dir, amb organització armada inclosa i un altre que apostava per participar en les estructures del nou estat, encara que fóra per a destruir-les en la seua idea d'aconseguir la independència i la construcció d'un estat català diferent de l'espanyol. El més important de tot plegat, però, és que després de l'escissió de l'hivern de 1976-1977, el PSAN passà a estar dirigit des de València i el líder del partit fou Josep Guia¹⁴² (BUCH, 2010: 115).

«—Els del PSAN? Una mica massa radicals, però són necessaris. No et sembla?» diu la periodista Montserrat Roig que li va dir Fuster en una ocasió (AVUI, 28/VIII/1976: 10). Segurament, el PSAN representava per al catalanisme i el nacionalisme en general eixa veu incòmoda que, al cap i a la fi, va començar a representar el mateix Fuster durant els anys de la transició per a totes les cultures polítiques en què fins llavors havia influït. En definitiva la influència de Fuster en les

¹⁴² Entre la correspondència de Fuster trobem una carta de Guia datada el 5 de febrer de 1977 on aquest informa el suecà de les presentacions que s'estaven fent del PSAN després de l'escissió i de la «la línia de la nova etapa de consolidació política i d'expansió que ha iniciat» (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

anàlisi de l'independentisme i en concret en el PSAN i els seus dirigents fou molt gran. Tal com ja hem afirmat, segurament, l'independentisme fou el grup i subcultura política on els plantejaments del suecà van tenir una major i millor recepció. I no només fins el temps de la transició sinó també durant els anys posteriors, com veurem en els propers capítols.

L'esquerra federalista

Si alguna cosa podem destacar d'allò que van suposar els plantejaments de Joan Fuster per a les cultures polítiques representants de l'esquerra federalista –la que des d'un punt de vista històric havia existit majoritàriament a tots els Països Catalans, exceptuant la Catalunya Nord, des de l'aparició de les primeres organitzacions obreres– fou reflexió i en alguns aspectes modificació dels seus plantejaments inicials, tot i que el gran gruix dels seus posicionaments polítics van ser impermeables a les propostes de Fuster. En la nostra anàlisi hem de tenir present, a banda de les diferents subcultures, també el territori en què es desenvolupen. No serà el mateix el PSUC que el PCE valencià o mallorquí per la realitat social que vivien o per la pròpia història com a partir. La recepció dels plantejaments fusterians es pot observar sobretot en la dècada dels setanta, el que ha fet que alguns autors parlen per al cas dels partits valencians com d'una «valencianització». Aquesta «valencianització» per a Josep Maria Felip va tenir el seu punt d'inflexió amb la constitució de la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià el 20 de novembre de 1975 i a la concreció de cinc punts que tots els partits integrants van assumir com a propis: *«1) compartir un mismo marco nacional de actuación política: el País Valenciano; 2) caracterizar al País Valenciano como una nacionalidad oprimida; 3) compartir como objetivo político de la ruptura democrática, la instauración de la Generalitat Provisional, elecciones libres a una asamblea constituyente del País Valenciano que elaborara un estatuto de autonomía; 4) comprometerse en la defensa y recuperación de la lengua propia del País Valenciano, el catalán, con su variante y denominación idiomática de valenciano; 5) establecer un marco de colaboración política, económica y cultural con Cataluña y las Baleares pero sin compartir el marco nacional común de los Países Catalanes»* (SANZ i ROMEU, 2006: 128). Aquests punts són clarament una barreja de fusterianisme i de revisió dels plantejaments fusterians. El que és evident és que sense l'existència de Fuster i la seua influència, aquests partits polítics mai els haurien incorporat. El cas del PSUC és diferent en el sentit que les propostes de Fuster s'enquadraren en el marc d'un debat intern sobre conceptes com nació i nacionalisme. Mentre que per als comunistes catalans el fusterianisme aportà el debat sobre els Països Catalans, per als valencians suposà una nova concepció de la valencianitat introduint la idea de país superador del provincianisme històric. En el cas de les Illes, els debats es van produir també en els

mateixos anys. Així ho explicaven a *Taula de Canvi* el 1976 Antoni Tarabini i Celestí Alomar (TAULA DE CANVI, 1, 1976: 43). Aquesta diversitat de posicionaments, a més, s'ha d'entendre en un marc que va més enllà de l'estrictament valencià, català o mallorquí: tant el cas del PCE-PSUC com el del PSOE l'hem també dins dels canvis que aquests partits van experimentar durant els anys que estem treballant, però també els anteriors, tenint així clara quina fou l'evolució de l'esquerra espanyola respecte el debat nacional, la idea d'Espanya i conceptes com els de nació i nacionalisme¹⁴³. En aquest sentit, diferents autors han assenyalat que tant durant la dictadura com després de la mort de Franco, els partits representants de la cultura política de l'esquerra espanyola van assumir determinats elements i reivindicacions dels «nacionalismes alternatius» i perifèrics. Això es deuria, en part, a la lectura nacionalista espanyola que aquests partits van fer del passat espanyol. Una manera d'entendre Espanya i la identitat totalment diferent, si més no en els aspectes fonamentals, de com l'entenia el règim franquista i la dreta que li va donar suport i posteriorment es va «reciclar en democràtica». En certa manera, el rebuig al nacionalcatolicisme i l'essencialisme nacionalista espanyol del règim, va fer que partits com el PCE o el PSOE assumiren, empentats també per la idea federal, reivindicacions del catalanisme o el valencianisme (NUÑEZ SEIXAS, 2002; MUÑOZ, 2012). Ara bé, seria erroni pensar que la idea d'Espanya havia desaparegut de la narrativa i l'imaginari de l'esquerra històrica espanyola (ARCHILÉS, 2009: 104). De fet, més que erroni seria fals. Mentre la idea d'Espanya va ser identificada amb el règim franquista, l'esquerra va tendir a incorporar -sense renunciar a aquesta- les reivindicacions nacionalistes de la «perifèria». I en aquest sentit, el pensament fusterià era una aportació més que va influir clarament en alguns dels plantejaments dels comunistes i socialistes valencians o catalans. Quan la idea d'Espanya, però, es va identificar amb un projecte democràtic, de creació d'un nou règim i marc institucional, llavors l'esquerra es va retrobar amb la seua mentalitat *ortegiana* de regeneració d'Espanya, abandonant els postulats nacionalistes de la perifèria que en casos com el del fusterianisme es van anar allunyant paral·lelament de la possibilitat d'encaix del projecte

¹⁴³ Sobre aquest tema és important tenir present el text de José Luís Martín Ramos «La izquierda obrera y la cuestión nacional durante la dictadura», dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València i el de Vega Rodríguez-Flores «PSOE, PCE e identidad nacional en la construcción democrática», dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València.

defensat dins l'Estat espanyol de les autonomies. Analitzat en el seu context, l'abandó dels plantejaments més nacionalistes, doncs, no deixava de ser un final lògic per a una esquerra espanyola que els havia assumit com a part del programa de ruptura democràtica, tal com la república o d'altres elements de l'imaginari de l'antifranquisme més compromès. Tot plegat es fonamentava en una característica generalitzada dels programes dels partits d'esquerra: la seua falta de concreció (ARCHILÉS, 2009: 106).

És, doncs, en aquest context i lligant-lo al paper de militants concrets que destacaren en l'àmbit intel·lectual i universitari, que podem entendre el perquè de l'assumpció i la influència dels plantejaments fusterians en uns partits, en una tradició política, que mai havia assumit, si més no en el cas valencià i mallorquí, plantejaments de caràcter nacionalista diferents dels espanyols i que, en el cas català, mai havien entès la nació catalana més enllà del marc de les quatre províncies. I en aquest sentit, podem afirmar que l'esquerra espanyola va assumir les reivindicacions nacionalistes i autonomistes com a un element més del que era la ideologia de l'antifranquisme¹⁴⁴. En certa manera, assumir determinats plantejaments nacionalistes portava a defensar el dret a l'autodeterminació i l'exercici d'aquest dret a la construcció d'un Estat federal espanyol, mai a la secessió (ARCHILÉS, 2009: 110; RODRÍGUEZ-FLORES, 2012: 328). Aquest raonament, que va ser predominant en el comunisme català i espanyol, no deixava d'estar clarament inspirat en les teories leninistes i stalinistes de la idea de nació.

Malgrat que si ens centrem en l'anàlisi de les cultures polítiques que representaven aquesta esquerra espanyola hauríem de parlar de dues grans corrents, la comunista i la socialdemòcrata, la veritat és que tot i la multitud de sigles que en formarien part d'una i altra –especialment la comunista (DE LA GRANJA, BERAMENDI i ANGUERA, 2001; RODRÍGUEZ-FLORES, 2010)- van ser els dos partits històricament més importants –PCE (PSUC en el cas català) i PSOE (en el cas català, primer el MSC de Joan Reventós i després l'evolució i unió del socialisme català en el PSC)- els que van realitzar reflexions més interessants al voltant del paradigma fusterià. Ara bé, mentre en el cas dels comunistes –autèntica força antifranquista en els

¹⁴⁴ Així ho afirma també Doro Balaguer en les seues memòries quan fa el seu relat en primera persona sobre la persona de Santiago Carrillo i el paper que per aquest jugava la reivindicació nacional de la «perifèria» com la seua formulació autonòmica (BALAGUER, 2009: 137).

anys previs a la mort del dictador¹⁴⁵- el debat es pot constatar especialment en les seues publicacions –sobretot la revista *Nous Horitzons* i llibres i textos d'intel·lectuals com Rafael Ribó-, pel que fa al PSOE estricte, degut a la seua gairebé inexistència en els anys previs a la transició¹⁴⁶, hem de trobar les referències a la influència dels llibres de Fuster en declaracions dels seus líders un cop ja immersos en el procés de canvi polític del post-franquisme o articles i ponències també de la mateixa època. El PSOE de les tres províncies valencianes tenia molt poca militància i, sobretot, molt envellida. Cap a l'any 1974 es calcula que tenia en tot el País Valencià uns 220 militants (SANZ, 1990: 28). I el mateix passava en el cas del PSOE de les Illes Balears, tal com apunta el testimoni de Climent Garau (MATEU, 2008: 141). Aquest va ser un dels principals problemes del PSOE fins al Congrés de Suresnes el 1974 que va suposar un gir total en la política del partit. Fins a aquesta data el PSOE va viure una mena de lluita constant entre el PSOE de l'exterior -establert a Tolosa de Llenguadoc- i el de l'interior, minoritari i conformat per militància vella amb poca capacitat d'incidència i oposició al règim. A més, la tendència a no fer res amb els comunistes per considerar-los igual de totalitaris que al règim, enfonsà el PSOE en una dinàmica política que es mogué entre l'automarginació dels espais de lluita antifranquista unitaris -dominats bàsicament pels comunistes- i les propostes de fronts unitaris contra el règim que mai reeixiren ni es materialitzaren. Suresnes, però, ho canvià tot. El grup jove de socialistes sevillans, encapçalats per Felipe González i Alfonso Guerra, prengueren el timó del partit, configurant la seua direcció a l'interior i introduint el partit en les dinàmiques de l'oposició antifranquista, relacions amb els comunistes incloses (MATEOS, 1996; JULIÀ, 1997). En el cas valencià van destacar dos noms molt concrets: Josep Lluís Albiñana i Manuel del Hierro que, en certa manera, foren els encarregats de reflatar el partit, sobretot a partir de 1975 quan el PSOE va començar a tenir entrada de nova

¹⁴⁵ Aquesta rotunda afirmació la constaten tots els historiadors que han treballat aquest període (MOLINERO i ISAS, 2004 i 2010; CEBRIAN, 1997; PALA, 2011) com també ho fan tots els testimonis de l'època. Igualment passava en la resta de territoris de llengua catalana com afirma Jaume Mateu, per exemple, per al cas de Mallorca (MATEU, 2008: 141).

¹⁴⁶ Interessant i aclaridora –deixant de banda els elements més subjectius de la mateixa- és l'anàlisi que va fer Vicent Ventura els anys posteriors sobre aquest respecte «El PSOE va aparèixer al País Valencià poc de temps abans de la mort de Franco. Pràcticament, quan es va constituir el Consell que va substituir la primera Taula de Forces Polítiques, creada el 73 (...). Es tractava d'un PSOE quasi bé improvisat» (VENTURA, 1982: 62).

militància (SANZ i ROMEU, 2006). La majoria d'aquesta militància es concentrava a la província d'Alacant -gairebé la meitat-, mentre que a la de València i Castelló, el socialisme valencianista és qui tenia el gran pes (SANZ, 1990: 28). Tot i així, no deixa de ser paradigmàtic que l'any 1968/69 un jove Eliseu Climent, aleshores militant del PSV, davant la pregunta «*Cómo ves tú la situación del socialismo en el País Valenciano?* » responguera que mentre els socialistes valencianistes havien penetrat en les comarques, a València tenien poca força. I tot seguit reconeixia que el PSOE seguia tenint força al Cap i Casal. Per tot això, Climent es sincerava i afirmava dubtar que en el futur el valencianistes s'emportaren la massa socialista ja que «*al menos de entrada, la gente se irá al PSOE, antes que a un «Partit Socialista Valencià»,... una cosa absolutamente nueva. (...) Hay que trabajar mucho para hacer un movimiento socialista autóctono en el futuro...*» (VILAR, 1976: 333). El paràgraf no deixa de trencar una mica l'afirmació de la gran sorpresa que els membres del PSPV s'endugueren pels resultats de les eleccions de juny de 1977. Podríem dir que és una mostra d'encert en matèria de futurologia política.

En el cas de Catalunya, la inexistència del PSOE encara fou més aguda. És per això que en el nostre treball prenem per a l'anàlisi de la subcultura socialdemòcrata federalista altres forces polítiques que sobretot van tenir un arrelament molt clar i diferenciat del PSOE. Sigui com sigui, en línies generals, podem afirmar que la influència de l'obra de Fuster –o si més no la idea dels Països Catalans amb tots els matisos que vulguem- al cos teòric del socialisme valencià i català d'adscripció espanyola va estar lligada principalment a la figura d'Ernest Lluch.

Cadascuna de les forces polítiques i partits representants d'aquesta cultura política van tenir les seues publicacions de partit. Revistes com *Nous Horitzons*, *Treball*, *Endavant*, entre d'altres, foren referencials tant en la lluita antifranquista com durant els anys de la transició. En aquestes revistes hem pogut trobar referències explícites a Joan Fuster, col·laboracions d'ell mateix o articles que destil·laven l'empremta de l'escriptor de Sueca. També trobem publicacions que van intentar convertir-se en una mena de punt de trobada entre les diferents famílies i intel·lectuals vinculats a un o altre partit. Aquest fou el cas de *Taula de canvi* que es presentava com a revista «pública teòric d'un ampli sector de l'esquerra catalana» (TAULA DE CANVI, núm. 1, setembre-octubre, 1976: 3). Segons Juan Pecourt, a diferència de *Nous Horitzons*, *Taula de Canvi* no representava

una revista de partit com tampoc era una revista estrictament catalana com *Serra d'Or* ja que en la seua nòmina de col·laboradors la representativitat era molt alta. Pel que fa al nostre tema d'estudi, segons Pecourt aquesta revista prenia del nacionalisme catòlic la idea i defensa del marc nacional dels Països Catalans dins, això sí, de l'estructura espanyola. En definitiva es convertí en una eina al servei de l'esquerra catalana que volia combatre determinades idees essencialistes preconcebudes pel catalanisme històric (PECOURT, 2008: 195-196). En aquest sentit és lògic que *Taula de canvi* tinguera a Fuster com un intel·lectual de referència dins el panorama català d'aleshores. Això ho demostra que en el número 6 de la publicació, dedicat al fet d'escriure en castellà a Catalunya, Fuster fóra una de les personalitats a les quals se'ls hi va passar una enquesta per a que donaren la seua opinió. A pesar que *Taula de Canvi* en aquest número reafirmava el seu compromís amb la idea o el marc dels Països Catalans, Fuster no respongué l'enquesta com tants d'altres tampoc ho feren¹⁴⁷. Sobre el motiu hi ha un de fonamental: molts representants de la cultura catalana i el catalanisme en general van veure l'enquesta com un qüestionament, sinó atac, al relat històric que el nacionalisme català havia fet servir sobre el binomi català-castellà. Així, des de *Taula de Canvi* es qüestionava el caràcter monolingüe de la catalanitat i a més es podia interpretar que existia com una mena d'imposició del català sobre la població castellanoparlant de Catalunya. Tot plegat va acabar generant un debat creuat d'articles entre les diferents revistes -*Serra d'Or*, *Nous Horitzons*, *Els Marges* i *Taula de Canvi*- els mesos posteriors que analitzarem en el següent capítol (PECOURT, 2008: 188-189). Més enllà del debat i de la no resposta de Fuster a l'enquesta, aquest número de *Taula de canvi* és interessant perquè és, segurament, després del número 3 dedicat al debat sobre els Països Catalans, el que més utilitzà el concepte per a referir-se a la totalitat de terres de llengua catalana. El motiu és clar: els entrevistats per a l'enquesta són escriptors vinculats o representants de la cultura catalana, en definitiva, el sector més sensibilitzat i influït per les teories de Fuster sobre la nació catalana. A més, en aquest número es recollen diverses ponències del Congrés de Cultura Catalana, fet que encara augmenta més la presència del concepte «Països Catalans» en les seues pàgines.

¹⁴⁷ Jordi Carbonell ho explicava en les primeres pàgines de la revista (TAULA DE CANVI, núm. 6, Juliol-Agost 1977: 6-7). En la correspondència de Fuster es poden consultar les cartes que *Taula de Canvi*, signades per Alfons Comín, envià al suecà i la demanda reiterada de resposta de l'enquesta (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

La publicació fundada i «comandada» sobretot per Alfons Comín¹⁴⁸ va tenir el debat nacional com un dels seus eixos de pensament, fet que es demostra amb el monogràfic del primer número publicat en setembre-octubre de 1976 amb el títol de «Marxisme, Estat i Qüestió nacional» o, sobretot, en el que van dedicar en gener-febrer de 1977 al tema sota el títol de «Debat sobre els Països Catalans». Aquest número feia en la seua introducció un bon resum sobre els posicionaments generals de cadascuna de les diferents famílies d'aquesta cultura política que hem anomenat de l'esquerra catalanista i federalment espanyola respecte al tema dels Països Catalans: «Les posicions que van quedar plantejades en les Jornades sobre aquest tema va organitzar l'ICESB, s'expressen aquí a través dels treballs de Fontana, Cucó, Dolç, Lluch, Soler, Guia i Ribó. Socialistes, comunistes, nacionalistes radicals hi diuen la seva i es perfilen tres punts: els que senzillament veuen elements lingüístics, culturals i històrics comuns, els que hi veuen un cert lligam polític i els qui pensen que els Països Catalans constitueixen ja una nació en ple desenvolupament. I qui sap si els punts de convergència del debat comencen a l'esperit de la cita de Fontana que Lluch fa seva: «Penso que els Països Catalans són una possibilitat molt important, que no se'ns donarà si no treballem per assolir-la, però que podria malmenar-se –o almenys endarrerir-se- si procedim sense una considerable dosi de prudència. (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 3). *Taula de canvi* fou, doncs, una publicació diversa que volia representar les diferents cultures polítiques d'esquerreres existents als territoris de parla catalana. Aquí, no només es podien llegir debats polítics sobre la nació catalana derivats d'una clara influència fusteriana sinó que també es publicaren articles parlant sobre el mateix Fuster. Un exemple clar d'això fou l'article signat per Antoni Seva «Joan Fuster: Presència i crisi de l'humanisme burgès» del núm. 12 de setembre-octubre-novembre-desembre de 1978¹⁴⁹.

¹⁴⁸ Comín és un personatge interessant en el marc de les diferents cultures polítiques d'esquerreres. De pensament socialista i cristià, Comín «va criticar també el «proyecto integracionista» del catalanisme tradicionalista i va advocar per la formació d'una consciència nacional catalana per part dels treballadors immigrants a través de la seva incorporació al moviment obrer català (COLOMER, 1984: 210). Per altra banda, Comín fou un dels pensadors fonamentals en la discussió sobre la relació entre cristianisme i marxisme (PECOURT, 2008: 91).

¹⁴⁹ Tal com es desprèn de la correspondència entre Fuster i Antoni Seva, aquest text havia estat escrit a finals de 1974 i havia de formar part d'un llibre col·lectiu que no es va publicar (FUSTER, 2013: 423).

En definitiva, d'aquesta manera arribaven les diferents famílies de l'esquerra federalista que tot seguit analitzarem començant per la comunista.

El comunisme: els casos del PCE i el PSUC

PSUC, PCE valencià i illenc van seguir una línia argumental que amb el temps sofrí matisos i anà incorporant certs aspectes del pensament fusterià, ara bé sense assumir-lo en termes estrictament polítics. Ja podem avançar una conclusió: el comunisme majoritari va incorporar només l'argument de la unitat de la llengua, la cultura i, en determinades ocasions, un mateix fil històric a inicis dels anys setanta (VENTURA, 1982: 66). Uns elements que per als comunistes no suposaven res més que la constatació que allò que Fuster anomenava «Països Catalans» només formava una nació de caràcter cultural que des de l'òptica del concepte de nació *estalinista* que defensaven no suposava inexorablement convertir aquesta comunitat cultural en nacional, políticament parlant. Tot i així, no podem menysprear la importància de l'impacte del pensament fusterià en els comunistes ja que fou més important del que des d'una òptica presentista i estrictament política podríem creure. Feia molts anys que el PSUC i el PCE vivien una relació inestable i d'enfrontament per la qüestió nacional catalana i espanyola. L'estira i arronsa es va materialitzar amb la destitució el 1949 del dirigent del PSUC que millor representava el que podríem qualificar com a pensament nacionalista/catalanista del partit: Joan Comorera. El «problema» del que anomenaven el «nacionalisme comorerista» va acabar portant a Pere Ardiaca a dirigir el PSUC, materialitzant-se d'aquesta manera una mena de canvi de discurs respecte la qüestió nacional en clau d'espanyolització del PSUC, si més no a ulls de l'antifranquisme català. El llibre de Fuster arribà en un moment clau per al debat sobre la idea de nació catalana en el si del PSUC. Per una banda, l'any 1960 havia aparegut la publicació *Nous Horitzons* impulsada pels sectors intel·lectuals del partit i coordinada per un jove Josep Fontana que, val a dir, més endavant es convertiria en una peça clau per a entendre l'evolució dels comunistes catalans pel que fa a la idea dels Països Catalans. De fet, probablement, l'aparició de *Nous Horitzons -Horitzons* en la primera etapa- es deu en part a la necessitat que els comunistes tenien de dotar al debat nacionalista d'una anàlisi d'esquerres després que per les mateixes dates haguera aparegut la revista *Serra d'Or* (MARTÍN RAMOS, 2012: 312-315). Per altra, els comunistes catalans es trobaven immersos en un profund debat sobre les idees de nació i nacionalisme aplicades al cas

català. Les aportacions de Vicens Vives i de Pierre Vilar junt a la teoria clàssica de Stalin foren la base per a que l'any 1961 el PSUC publicqués l'opuscle «El problema nacional català» on mirava de fer una aproximació marxista sobre el fet català¹⁵⁰ (CEBRIÁN, 1997: 60-61; COLOMER, 1985: 49-57). Josep Fontana lliga aquesta publicació del PSUC amb la publicació el 1962 de *Nosaltres, els valencians* afirmant que «d'alguna manera, *Nosaltres, els valencians* es relacionava amb una publicació que el PSUC havia editat poc abans, i que tractava el problema nacional català fent referència estrictament a Catalunya. Deixava completament de banda la qüestió dels Països Catalans, perquè la direcció política estimava que aquesta dimensió no s'havia de plantejar. Per tant, el llibre de Fuster apareix en aquest context polític» (PELLISSER, 2008: 175). Lligat amb el relat de Fontana, el 1961 els redactors de la publicació comunista havien rebutjat la demanda de diàleg d'una sèrie d'intel·lectuals valencians propers al fusterianisme respecte la proposta dels Països Catalans. Aquest fet generà algun enfrontament entre la direcció del partit a París i joves intel·lectuals com Fontana o Josep Termes que consideraren la decisió de la direcció com de «precipitada» (PALA, 2016: 63).

L'evolució de *Nous Horitzons* respecte al tracte que donaren a Fuster com al concepte de Països Catalans, tingué el seu màxim exponent en dos anys molt concrets, fora de la cronologia d'aquest primer apartat. En primer lloc, el 1978 quan es dedicà el número 47-48 d'octubre-novembre exclusivament a analitzar-ho, en el qual hi participaren, entre molts d'altres, el mateix Fuster. I, per altra banda, l'any 1982 amb el número 80 corresponent a setembre-octubre. En aquest trobem una enquesta realitzada a diferents intel·lectuals vinculats o no al PSUC en què havien de valorar quins eren els textos que més havien influït o havien estat més importants entre 1960-1982. El primer del rànquing era la tesi doctoral de Pierre Vilar *Catalunya dins l'Espanya moderna*, mentre que el segon era *Nosaltres, els valencians*. (NOUS HORITZONS, 80, 1982: 26).

¹⁵⁰ Aquest text va tenir un important ressò entre l'esquerra i el catalanisme. Així es demostra quan el 1976, gairebé 15 anys després de la seua publicació i en un moment en què el PSUC havia canviat clarament el seu posicionament sobre el nacionalisme, el text encara continuava sent citat. Un bon exemple és l'article publicat per Josep Termes a *Cuadernos de Ruedo Ibérico* «Problemas de interpretación del nacionalismo catalán» (TERMES, 1976: 42).

Però com dèiem, en un primer moment, els òrgans d'expressió del PSUC es van mostrar molt bel·ligerants amb la proposta de Fuster. Un any abans de publicar-se el *Nosaltres*, tot just després del debat entre el suecà i Vicens Vives a les pàgines de *Serra d'Or*, l'òrgan d'expressió dels comunistes catalans li dedicava un article amb el títol «¿Per què HORITZONS redueix la seva visió de Catalunya al territori de les «cuatro provincias»?»¹⁵¹. Tot i que l'article no anava signat, diversos són els autors que donen l'autoria a Pere Ardiaca, membre de la vella guàrdia comunista (COLOMER, 1984: 293). En línies generals es criticava la idea en si de Països Catalans partint de la base que aquest concepte de nació era purament burgès, desvinculat dels vertaders interessos de les classes populars i que per tant sols ajudava a allunyar els treballadors del conflicte realment existent: el de classes. La idea dels Països Catalans era una «reminiscència de la ideologia imperialista de la gran burgesia catalana», una idea «reaccionària» que des de *Nous Horitzons* no es podia assumir ja que no ajudava a avançar en el terreny de la «democratització d'Espanya» i només creava «conflictes que no ajudarien a la fraternal col·laboració d'intel·lectuals catalans, balears i valencians en les qüestions de llengua i cultura i de l'estudi de la història» (HORITZONS, 3, 1961: 58-59). Ferran Archilés aporta més informació sobre els plantejaments dels comunistes catalans contraris a les tesis fusterianes. En aquest sentit el text citat per Archilés es troba en el document «El Problema Nacional Català 1ª part. Antecedent Històrics» de 1961 i fa referència a la crítica històrica que els comunistes feien al plantejament dels Països Catalans pel motiu que el País Valencià mai havia format part «d'una organització estatal catalana» sinó que sempre havia estat una entitat jurídica independent (ARCHILÉS, 2007). És possible que en part l'estímul per a escriure el *Nosaltres* provinguera del desig de contestar aquestes reticències, amb un llibre, això sí, d'inspiració metodològicament molt avançada, en què el marxisme i un model d'explicació d'història social jugaven un paper central.

¹⁵¹ L'any 1979 en la reedició dels primers números de *Nous Horitzons* corresponents als anys 1961, la introducció feta per quatre destacats dirigents del PSUC feia una autocrítica del dogmatisme mostrat en alguns articles de caràcter ideològic quan es qüestionava algun element que els comunistes catalans ja tenien «resolt». En aquest sentit, Francesc Vicens feia èmfasi en l'aspecte, precisament, dels Països Catalans i afirmava que «un altre aspecte d'incomprensió dogmàtica, aquest del problema nacional, és la «Resposta de la redacció (publicada al número 3 d'Horitzons) sobre el tema dels Països Catalans (NOUS HORITZONS, 1979: 15).

Val a dir que aquest tipus de crítiques directes i contundents no es van tornar a repetir ni en la dècada dels seixanta ni a principis dels setanta (PALA, 2011: 59) excepte en el cas d'una inèdita ressenya de Jordi Solé-Tura a propòsit del *Nosaltres* datada en 1964. L'intel·lectual comunista es mostrava molt dur amb la proposta fusteriana rebutjant de ple termes com el de «Principat» per a referir-se a Catalunya i argumentant que els territoris de llengua catalana havien tingut una evolució particular i diferent durant l'edat moderna, fet que els havia portat a tenir identitats també diferents. Les seues paraules no agradaren ni als historiadors catalans ni als intel·lectuals valencians propers al fusterianisme, cosa que frenà la publicació del text (PALA, 2016: 64-65). I no només la crítica a la proposta nacional fusteriana sinó que també va desaparèixer el concepte que el determinava: Països Catalans. Aquest només s'esmentarà en algun article puntual com per exemple la reproducció de la conferència donada per l'escriptor Francesc Vallverdú el 21 de novembre de 1970 al local de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides de Barcelona. I val a dir que és un esment anecdòtic perquè la referència no deixa d'estar inclosa en la cita del títol d'un llibre de Badia i Margarit que porta per títol *Llengua i cultura als Països Catalans* (NOUS HORIZONS, 22, primer i segon trimestre, 1971). L'article feia referència als Països Catalans com a subjecte cultural i lingüístic i no polític, element aquest últim que el PSUC no acceptava. A més, hem de tenir present que Vallverdú va ser l'encarregat de gestionar els temes culturals de *Nous Horitzons*, la qual cosa lliga força amb la utilització que es feia del terme Països Catalans sempre entès per part dels comunistes catalans com a estrictament cultural i lingüístic. Així, el PSUC no entrà a valorar la proposta dels Països Catalans en tot aquest període i el debat no tornà fins a finals de la dictadura, concretament el 1975 i, curiosament, des de les pàgines de *Treball*, on es va publicar el manifest «Nosaltres, ciutadans del País Valencià» (PALA, 2016: 65).

A pesar de la crítica, al llarg de la dècada dels seixanta, la consideració dels comunistes respecte la persona i obra fusteriana anà canviant¹⁵². Més enllà de la contundència amb el plantejament identitari fusterià, el de Sueca era una referència intel·lectual per als comunistes per la «passió» que aquest tenia per Gramsci, fet que ho demostra les preguntes que Fuster va respondre l'any 1967 per a la revista *Nous*

¹⁵² És remarcable i no casual que *Nous Horitzons* es féra ressò del Premi Joan Fuster que l'any 1972 va ser atorgat a Francesc Vallverdú «El mes d'octubre (...) pels seus treballs de sociolingüística referits a Catalunya» (NOUS HORIZONS, 25, tercer i quart trimestre de 1972: 69).

Horitzons, amb motiu del trentè aniversari de la mort del marxista sard (FUSTER, 2003: 105)¹⁵³. De fet, ens trobem en uns moments on la influència de Gramsci en el comunisme espanyol i català és molt important (CASASSAS (coord.), 1999: 383)¹⁵⁴. I aquesta influència es va reflectir principalment en els programes de recuperació/construcció/acció cultural, com era en certa manera part de la proposta fusteriana (COLOMER, 1985: 28). La data tampoc és casual: entre 1967 i 1971 Josep Fontana i Francesc Vallverdú prengueren les rendes de *Nous Horitzons* (PALA, 2016: 92).

En el canvi d'actitud respecte Fuster cal tenir en compte, per una banda, l'estratègia política del PSUC traçada a partir de la crisi de 1964, moment en què els sectors joves del partit que ja no tenien una visió del país com la dels anys trenta –com sí professaven els vells militants– plantejaren que les decisions referents al PSUC i a Catalunya s'havien de prendre des d'aquí i no des de París. A més, la intenció dels comunistes durant els seixanta va ser convertir-se en el partit més important de l'antifranquisme, havent de superar l'anticomunisme existent entre determinats sectors de la resta de forces polítiques d'oposició al règim¹⁵⁵. Per a poder aconseguir aquesta hegemonia, va haver de subordinar molts aspectes del programa polític a l'objectiu d'acabar amb la dictadura i la formulació de l'anomenada «aliança de les forces del treball i de la cultura» amb la corresponent posada en marxa del Front d'intel·lectuals del PSUC, entre els que hi havia militants, simpatitzants o simplement pensadors propers en algun aspecte, el que va fer que persones com Fuster tingueren l'oportunitat de col·laborar d'una o altra manera amb el partit (MOLINERO i YSÀS, 2010). I *Nous Horitzons* va jugar un paper important incorporant en la nòmina de col·laboradors des

¹⁵³ Val a dir, però, que tot i que quan va escriure el *Nosaltres* encara no havia llegit Gramsci, «la influència del marxisme fou sempre clau en l'obra fusteriana, no en un sentit filosòfic sinó com a eina d'anàlisi social, i sobretot del passat» (ARCHILÉS, 2011: 141).

¹⁵⁴ Sobre el paper de Gramsci en Fuster vegeu RICO i GARCIA, A. (editor), (2017) *El pensament i l'acció. De Marx a Gramsci en Joan Fuster*, Edicions el Jonc, Lleida. Llibre col·lectiu amb Ferran Archilés, Jaume Lloret, Joaquim Carlos Noguera i Giaime Pala.

¹⁵⁵ El 1976 Sergio Vilar destacava en el seu llibre sobre l'oposició al franquisme que l'anticomunisme estava molt estès entre gran part dels opositors al règim. Així, reconeixent que el PCE era l'organització que més havia lluitat contra el règim, les actituds «sectarias, dogmáticas, estalinistas, intransigentes de algunos comunistas, han perjudicado a la marcha de la Oposición y el progreso del socialismo en España» (VILAR, 1976: 68).

d'intel·lectuals com Fuster a socialistes com Ernest Lluch (DDAA, 1989: 368). Aquest canvi està també relacionat amb l'arribada de Manuel Sacristán a la Universitat de Barcelona (CASASSAS, 2009: 240). Val a dir, però, que si més no per a l'àmbit espanyol, el debat sobre la qüestió nacional, i d'igual manera el de la Corona, va acabar circumscribint-se a l'àmbit estrictament teòric, és a dir, es va quedar en un segon pla (PECOURT, 2008: 140).

A principis dels anys setanta tant el PSUC com el PCE valencià s'estaven rejuenint amb l'entrada de militants universitaris que en molts casos renovaren la visió del nacionalisme en el si del partit (FERRER, 1970: 56). El debat nacional i els articles relacionats amb el tema es desenvoluparen majoritàriament a la revista *Nous Horitzons*¹⁵⁶ i no a l'altra publicació del PSUC, *Treball*, malgrat la publicació aquí del manifest comentat. Aquesta segona era la que tenia difusió sobretot entre els sectors, diguem-ne, més obreristes del partit i no tan intel·lectuals, el que ens mostra com el debat dels Països Catalans i la nació catalana es trobava en una esfera diferent de les demandes més de base de la militància comunista. De fet, a *Treball*, tret d'algun esment al Congrés de Cultura Catalana o d'algun breu article dels intel·lectuals comunistes més identificats amb el «nacionalisme», el tema és gairebé inexistent. En algun cas, fins i tot, donava la sensació que el concepte mateix dels Països Catalans es volia amagar. Exemple seria la crònica que *Nous Horitzons* va fer de la Universitat Catalana d'Estiu de 1972. Ni feia referència al concepte ni a les aportacions de valencians i mallorquins a la trobada, remarcant, això sí, que «els estudiants provinents de Catalunya són la immensa majoria». Pau Iborra, autor de la crònica, afirmava que el fet que la UCE es fes a la Catalunya Nord només tenia una finalitat que era la «d'evidenciar al Rosselló, que és possible d'emprar el català com a llengua de cultura i per tant d'estimular els catalanoparlants de França en front a la regressió i degradació de la llengua. És a dir: es tracta d'un intent de prestigiar el català a nivell provincial o departamental» (NOUS HORIZONS, 27, tercer i quart trimestre de 1973: 48). Com hom pot intuir, el llenguatge utilitzat poc tenia a veure amb l'esperit nacionalista de la UCE.

¹⁵⁶ En els informes i ponències del IV Congrés del PSUC aprovats l'any 1977, a *Nous Horitzons* se li atorgava «la feina, també, de ser mitjà de relació dels intel·lectuals i quadres del Partit en la tasca de promoure la investigació i l'elaboració teòrica» (*Treball*, 501)

Un element fonamental per a entendre el posicionament del PSUC respecte el debat de les identitats era la defensa del marc institucional dels anys republicans, argument que es va convertir en central a l'hora de justificar l'existència o no d'una nacionalitat valenciana amb dret a l'autonomia. I la defensa d'aquest relat els va portar a mostrar-se en un primer moment molt bel·ligerants amb els postulats defensats pel fusterianisme. Això és el que afirmava l'any 1972 Vicent Álvarez en l'article «*Nosaltres, els valencians deu anys després*». En aquest text, l'exmembre del PSV feia algunes reflexions sobre la influència que les postures fusterianes havien tingut en la societat valenciana, i deia que el PCE «*se mostró muy reacio a admitir incluso el hecho del País*» (FERRER, 1972).

Entrats els setanta, la postura del PSUC començà a ser modificada, obrint-se si més no al debat i a una certa normalització dels Països Catalans com a concepte per a referir-se al conjunt de territoris de llengua catalana. El 1974 el terme Països Catalans tornà a aparèixer en un article de Francesc Vallverdú amb el títol «El llibre i el fet cultural català» que parlava sobre la situació de la llengua catalana i els llibres editats en aquesta llengua (NOUS HORIZONS, 29, tercer i quart trimestre de 1974). Un any després, Juan Martínez Alier publicava un article a *Cuadernos de Ruedo Ibérico* on analitzava diferents elements de la praxi política del PCE i el PSUC. La part del text dedicada a analitzar el paper de l'Assemblea de Catalunya, la Junta Democràtica i el PSUC té elements interessants sobre la visió que determinada esquerra espanyola tenia respecte de la defensa per part dels comunistes catalans de la idea de Catalunya com a nació. Fonamentalment Martínez Alier constata que en aquests moments el PSUC era un partit amb un clar discurs nacionalista català que s'enquadrà dins d'un creixent discurs nacionalista general en determinats sectors socials i culturals de Catalunya. Ara bé, la idea de lligar nacionalisme català i burgesia planava sobre tot el text. És més, s'arribava a afirmar que «*el PSUC no puede permitirse fácilmente un enfrentamiento directo con estas ideas y con estos intelectuales. Al PSUC, suponiendo que quisiera hacerlo, le sería más difícil ahora que en tiempos de la liquidación de Comorera disminuir el fervor de sus reivindicaciones nacionalistas con los argumentos sobados, y cada vez más desacreditados a nivel intelectual, de que el catalanismo es cosa de la burguesía, de que el proletariado de Cataluña no es catalanista ni tan siquiera catalán, y de que los nacionalismos minoritarios son fenómenos transitorios que desaparecen con el desarrollo del capitalismo, la ampliación del mercado y la interpenetración de*

las burguesías» (MARTÍNEZ, 1975: 81). Per tant, el 1975 el nacionalisme català, el catalanisme, estava totalment consolidat en tots els sentits. Segurament aquest és un dels elements claus per a entendre també perquè fou a partir d'aquest any que el PSUC va fer el canvi respecte l'ús del concepte «Països Catalans»¹⁵⁷. Amb un catalanisme més consolidat i que ja s'havia convertit en una reivindicació de l'esquerra, era molt més fàcil introduir en el debat sobre la nació elements nous, i els Països Catalans foren un d'aquests. A partir d'aquest moment, els comunistes defensaren la idea dels Països Catalans com a nació cultural i lingüística però no política. Això, però, no tancava la possibilitat que en el futur sí que pogueren esdevenir una nació política si així ho desitjaven els ciutadans de tots els territoris. La primera referència en aquesta línia la trobem l'any 1975 en un text on els comunistes catalans donaven la seua opinió sobre el Congrés de Cultura Catalana que aleshores estava prenent cos i forma. Després d'explicar quina era la seua visió de tot plegat arribaven a afirmar que el Congrés no podia ser «limitatiu en un sentit territorial» per diversos motius. El primer evitar el centralisme barceloní. El segon perquè la cultura catalana tenia un àmbit més ampli que el «Principat: els Països Catalans». I això era així perquè els mateixos valencians i illencs es manifestaven en aquests termes en textos com «el recentment publicat manifest «Nosaltres, ciutadans del País Valencià». Per tot això «la unitat lingüística i cultural s'ha de traduir en un mateix procés, dins el Congrés, de convergència de totes les aspiracions i reivindicacions per assolir un nivell màxim d'expressió cultural dels nostres pobles» (NOUS HORIZONS, 30, 1975: 6-7). I és en aquest moment també que es va elaborar el primer document oficial del PSUC on el concepte «Països Catalans» ja no s'anàlitzava de manera negativa: el projecte de programa del PSU per al IV Congrés (NOUS HORIZONS, 1978: 4). Per altra banda, també, el 1976 trobem com destacats intel·lectuals del PSUC com Xavier Folch¹⁵⁸ es mostraven clarament

¹⁵⁷ Respecte d'aquest canvi de concepció de la nació dins del PCE, és interessant la visió que donava l'any 1982 Vicent Ventura que apuntava que el canvi es produïa cap als 70 perquè s'havia produït l'esclat cultural del nacionalisme fusterià i, també, ho lligava amb l'aparició de propostes polítiques nacionalistes i d'esquerres com el PSV, el PSPV o el PSAN. Tots aquests assumiren «en diversos graus, amb diverses fórmules, que van des del dret a l'autodeterminació fins a l'independentisme clar i net, el nacionalisme «catalanista»» (VENTURA, 1982: 66-67).

¹⁵⁸ En un article publicat a *Taula de canvi* sobre el que ja hem parlat anteriorment, Ernest Lluch identificava políticament a persones com Xavier Folch i Francesc Vallverdú dins del grup d'intel·lectuals de l'esquerra que consideraven els Països Catalans com «un marc nacional en ple desenvolupament», és a

favorables al projecte dels Països Catalans (TREBALL, núm. 450) o el cas de dirigents del comunisme valencià com Emèrit Bono¹⁵⁹ que van començar a analitzar la idea dels Països Catalans com a projecte de futur, sense negar la seua possible realització i, sobretot, sense analitzar aquesta concepció de la nació catalana com un «projecte de la burgesia imperialista catalana». Val a dir que Bono fou un dels dirigents comunistes valencians més influïts pel paradigma fusterià i aquest fet es pot constatar en la seua tesi doctoral publicada el 1974 al voltant de l'agrariisme i l'economia valenciana on, sense sortir del fusterianisme, participava de les revisions que altres economistes com Lluç estaven fent a la qüestió de la industrialització valenciana. A banda del treball de Bono, dins la cultura política del comunisme valencià, cal destacar també el de Tomás Carpi *La economía valenciana: modelos de interpretación* (ARCHILÉS, 2012b: 402).

Crec que és important que incloem un parell d'elements interessants per a entendre el perquè de l'assumpció de part de la narrativa fusteriana per part dels comunistes. Tant el PSUC com el PCE mantenien la idea que el subjecte protagonista del canvi en tots els àmbits havia de ser la «classe obrera». Aquesta era la que estava capacitada per a encapçalar el pas de la dictadura a la democràcia, de l'Estat centralista al de les autonomies. Si tenim en compte que en el relat fusterià les «classes populars» eren des dels seixanta les protagonistes de mantenir la identitat valenciana a diferència de la burgesia, podem observar com amb aquests paràmetres els plantejaments de Fuster podien ser digerits millor pels comunistes. A més, hem de tenir present que ens trobem en una etapa en què Fuster cada cop s'identifica políticament més amb l'esquerra i fins i tot amb una certa anàlisi marxista de la realitat. Aquest element també crec que és important per a entendre l'assumpció d'alguns dels seus plantejaments per part dels comunistes. També cal destacar que el discurs fusterià de la història del País Valencià era un relat del fracàs com a conseqüència de no haver tingut una burgesia a l'alçada de

dir, en un posicionament polític diferent de l'oficial del PSUC (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 12-13).

¹⁵⁹ Fuster coneix Bono des de la dècada dels seixanta. Això ho sabem per una carta que Vicent Ventura va enviar al de Sueca el 18 de maig de 1965 on li demanava: «Per últim, vull que recomanes a un tal Emérito Bono –de Morvedre, que s'examina amb Estapé- perquè l'aprove. Té dues assignatures amb ell. És el més clar de nacionalisme encara que és el menys clar de ciència econòmica perquè és aficionat a la filosofia» (FUSTER, 2003: 118). No sabem si Fuster va complir amb la demanda ni si Estapé va aprovar Bono. El que sí està clar, però, és que quan Bono arriba a la direcció del PCPV ja és una persona amb una certa sensibilitat valencianista influïda per Fuster.

les circumstàncies. En aquest sentit, Fuster aplicava el relat del fracàs de la revolució burgesa a nivell espanyol a l'àmbit valencià i aquest element també lligava plenament amb la narració que els comunistes feien de l'evolució d'Espanya (ARCHILÉS, 2009: 115).

I tot plegat ha portat al que alguns autors han anomenat la «valencianització» del PCE. En un article publicat el 1973 a l'òrgan del partit *Viento del Pueblo*, els comunistes valencians afirmaven que el País Valencià tenia una personalitat diferenciada i dret «a escollir lliurement el camí de l'autogovern». Aquesta «valencianització» tindria el seu punt culminant en la I Conferència del PCE al País Valencià dels dies 5 i 6 de desembre on els comunistes valencians canviaven el nom històric del partit pel de Partit Comunista del País Valencià. Tot plegat no deixava de ser el resultat dels contactes i feina conjunta que els comunistes valencians havien desenvolupat des de finals dels seixanta i principis dels setanta amb altres partits polítics, inclosos els nacionalistes, i també pels seus contactes i l'entrada de militants provinents del món universitari (MARTÍNEZ, 2006: 47). Però en el PCPV sempre conviviren dues ànimes. Emèrit Bono, que hauríem d'incloure entre els sectors valencianistes o fusterians dels comunistes valencians, afirmava en 1976 que el País Valencià no havia arribat encara «a la plena maduració de la seua consciència nacional»¹⁶⁰. Però, tot i així, Bono afirmava a continuació que això «no vol dir que no arribe a tenir-la en un futur. Ara bé, sempre des del mateix País Valencià». I tot seguit llançava un plantejament clarament diferenciat, i distanciat, de la proposta fusteriana: «El PCE no està d'acord en absolut amb les postures polítiques que afirmen que el País Valencià té una nacionalitat pel fet de pertànyer a l'àmbit «nacional» dels Països Catalans. (...) Jo crec que es pot parlar de «lo específicament valencià». I és des d'aquí que s'ha de fer i s'ha de construir el País Valencià. El País, no cal enganyar-se, ha tingut i té una gran personalitat, una personalitat pròpia». Però no per això deixava de reconèixer que «formem d'altra banda part de la cultura catalana. Però des d'una perspectiva actual i pel fet que el català i el

¹⁶⁰ Aquesta postura dels comunistes valencians va ser criticada durant els setanta per part de diferents sectors del valencianisme d'esquerres. Un bon exemple és el paràgraf que els membres de *Germania Socialista* van dedicar al tema en *Cuadernos de Ruedo Ibérico* el 1972 quan afirmaven que «el Comité provincial de Valencia del Partido Comunista de España (Carrillo) ha publicado, recientemente, un documento sin discusión (...) que supone no realcanzar el nivel de reconocimiento del hecho nacional a que llegó el partido en la preguerra» (PERIS i SOROLLA, 1972: 71).

valencià són la mateixa llengua. I en aqueix sentit també, pot afirmar-se que formem part de la comunitat dels Països Catalans. Ara bé, només en aqueix sentit: culturalment, històricament i lingüísticament. Res més». La narració de Bono, doncs, partia d'una mena de fusterianisme cultural que es contraposava a la seua materialització política. En el fons, el plantejament dels comunistes valencians era el mateix que proposaven des del PSUC. I en aquest sentit, tot i les afirmacions del present, no es podia dir que en el futur els Països Catalans no pogueren ser una opció nacional per als valencians. Però ara com ara «el País Valencià l'hem de fer des del País Valencià, perquè si el fem des dels Països Catalans, a la llarga eixiríem perdent. És millor arribar a formar part un dia de la comunitat dels Països Catalans a partir de les nostres potencialitats de valencians, que no recolzar-nos ara en els mecanismes d'una suposada «nacionalitat» dels Països Catalans de la qual hi ha qui diu que «irradia» la personalitat nacional del País Valencià...». Les paraules de Bono es podrien enquadrar més en un àmbit tàctic que estratègic, malgrat que en l'estratègia dels comunistes en general els Països Catalans no tenien cap tipus de cabuda, malgrat que el discurs de Bono acabava «insistent» «que el PCE està totalment obert a la qüestió. No neguem «a priori», ni de bon tros les possibilitats del futur. La nostra consigna seria «fem primer el País Valencià, i després en parlarem...» L'ensenyament? Evidentment «en català», ja que el català i el valencià són, filològicament, una mateixa i única llengua» (FABREGAT, 1976: 79-81)¹⁶¹. De les paraules d'Emèrit Bono, a més, també podem observar la influència de Fuster en la concepció que tenia de la dualitat lingüística del País Valencià que, d'igual manera que el de Sueca, també era considerada com un impediment per a la inclusió dels valencians en el projecte de nació catalana, ara bé, cadascú apostava per solucions diferents. Per tot plegat, la valencianització del PCE i la seua transformació en PCPV no l'hem d'entendre com l'assumpció del paradigma nacional fusterià en el seu conjunt sinó que aquest seria una aportació més, molt important evidentment, que s'afegiria a unes altres. Segons Ernest Garcia, «gent com ara Doro Balaguer i Paco Codonyer, la importància dels quals per explicar la difusió d'idees valencianistes en el comunisme valencià és molt gran, em

¹⁶¹ Al llarg del nostre treball ens referirem a aquest treball sobre els partits polítics valencians realitzat per Amadeu Fabregat. A mode d'anècdota, i per a entendre la referencialitat que Joan Fuster era per a Fabregat durant aquests temps, en l'entrevista que el periodista realitzà per al diari *Avui* -on treballava i col·laborava- on explicava el llibre, deia el següent: «Jo pense com Fuster que la primera obligació d'un escriptor és fer-se llegir, i d'altra banda sóc un maniàtic de tot allò que és actualitat» (AVUI, 20/II/1977: 12).

fa la impressió que van beure també d'altres fonts, d'altres herències disperses amagades, de l'època anterior a la guerra civil. De Renau a Gómez Nadal hi ha segurament molts detalls a indagar i rescatar (...) si es diu que l'existència d'un corrent valencianista al comunisme valencià des de, diguem-ne, 1956 a 1980 es deu exclusivament a la influència de les idees de Fuster, s'estaria fent una simplificació molt gran, potser fins al punt de falsejar sensiblement la realitat (Garcia a Rico, 1/XII/2015).

Segons Balaguer el procés el procés de valencianització del PCE portà als comunistes valencians a començar a «expressar moderadament la seua «voluntat nacional», als principis, sense arribar, tanmateix, a consolidar-los com a una activitat de masses. I el procés de «valencianització» del partit anà lligat al de «desestalinització», amb les resistències pertinents que jugaren «un paper confús, que omplirà de reticències el procés d'intervenció del PCPV en les qüestions que, de manera peculiar afecten al País –cultura, idioma, vida col·lectiva, etc.- tant al moviment obrer, a les forces del treball i de la cultura, als sectors populars lligats o influenciats pel partit, de cara al període autonomista en el qual haurà de situar la seua política» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 86). La valencianització del partit va fer que militants valencianistes o fusterians com ell, no marxessin a altres organitzacions (BALAGUER, 2009: 141). Però tampoc ens hem d'enganyar, els documents del PCE valencià d'aquests anys, només reflectien una certa retòrica clàssica de l'antifranquisme al voltant dels drets «nacionals» dels valencians. En aquest sentit es interessant la defensa de «la lengua valenciana» que es fa en el document «Solución a los problemas valencianos en el marco de un estado federal». Els comunistes valencians afirmaven que *«luchamos por nuestro derecho a aprender nuestro idioma, desde la escuela primaria hasta la Universidad, y emplear el valenciano en todas las esferas de la vida político-social. No obstante, teniendo en cuenta la existencia de un sector importante de valencianos de habla castellana, así como la necesidad de tener una lengua común a los pueblos de España, nos pronunciamos porque se asegure también la enseñanza en castellano»* (PCE, 1976: 39). Com veiem, una declaració molt allunyada del pensament fusterià. Aquest text es trobava inclòs en un document més ampli que formava part del debat intern que el PCE valencià estava tenint a nivell de país. Tot i que els textos no estaven signats, entre les persones que hi van escriure es trobaven membres del sector més valencianista i proper a Fuster, tant a nivell d'idees com també en l'àmbit personal. Persones com Doro Balaguer, Daniel Gil o Gustau Muñoz, formaren part de la «Comissió per a l'estudi de la

problemàtica del País Valencià» que va crear el PCE valencià per a tal afer (Muñoz a Rico, 7/VII/2014). En un text posterior redactat per la mateixa Comissió d'estudis de la problemàtica del País Valencià del PCE al voltant del concepte de cultura, podem observar que l'enfocament havia canviat i es començava a aproximar a determinats postulats fusterians. A banda d'estar en català i no en castellà, s'arribava a afirmar que «durant l'esmentat procés, caldria potenciar els vincles amb les altres comunitats de l'Estat (i, particularment, amb les que parlen la mateixa llengua i tenen en comú importants tradicions culturals)» (PCE, 1976: 43). Un element a tenir en compte és que els canvis que el PCE valencià estava experimentant no es van localitzar només a la província de València sinó que poc a poc el debat va anar penetrant també en territoris més hostils per a la causa del valencianisme com Alacant. En aquest sentit, e 1973 trobem publicat el primer text sobre la qüestió valenciana en la publicació del PCE alacantí *Viento del pueblo*. El relat del text seguia els plantejaments que el PCE estava tenint a nivell de País Valencià¹⁶².

Fins ara, però, la influència de Fuster o el seu impacte pel que fa als documents dels comunistes no provenia d'una anàlisi a fons de la proposta nacional fusteriana. El primer document dels comunistes valencians que feia una lectura més analítica del pensament de Fuster aparegué a la publicació *Nuestra Bandera*, núm. 84, març-abril de 1976¹⁶³. El document és de molt interès i es planteja en dues parts diferents. Per una banda, una primera on els autors del text analitzaven *Nosaltres, els valencians* de dalt a baix, intentant resumir de manera concreta els principals elements que Fuster aportava. Els comunistes conclouien que l'anàlisi de Fuster respecte la història valenciana i la seua realitat com a poble era força encertada i poques coses hi havia a debatre. On

¹⁶² Segons Ferran Gómez «el primer artículo de *Viento del pueblo* en el que se hace referencia a la llamada cuestión nacional aparece, en valenciano, en el número de abril y mayo de 1973. En este artículo se defiende al País Valenciano posee «una història, una cultura i una llengua que l'hi són pròpies» y que «han sofert un fort colp durant aquestos 35 anys de Franquisme». Por ello, la propuesta del PCE es «reconèixer el dret del País Valencià a escollir lliurement el camí de l'auto-govern» para lo cual se necesitan «amplias tribunes lliures, de grans debats massius, d'extensa discussió popular». Tales ideas no desentonan con las tesis que adquiere el propio Partido Comunista respecto de la cuestión nacional-regional (GÓMEZ, 2005: 162).

¹⁶³ Agraïsc a Gustau Muñoz no sols la informació sinó haver-me facilitat el document en concret. Segons Francesc Pérez Moragón, aquest document no va ser publicat al número 84 sinó al 82 (PÉREZ MORAGÓN, 2013: 37).

començava el qüestionament, doncs? En les conclusions i la seua proposta política per a solucionar la situació descrita com «anòmala». Per als autors del text, el primer que havien de fer els valencians per a superar aquesta situació adversa narrada per Fuster era lluitar per la democràcia en Espanya ja que aquesta i una possible descentralització estructural de l'Estat ajudaria a que pobles com el valencià pogueren avançar cap a la seua plenitud nacional. És interessant posar sobre la taula que els comunistes valencians criticaven que Fuster només analitzara i descriguera la realitat valenciana sense posar sobre la taula cap proposta política per superar la situació. Ara bé, aquest fet, com hem anat comentant des del principi del treball, va afavorir que cultures polítiques tan diferents pogueren, d'una manera o altra, identificar-se amb Fuster i la seua proposta intel·lectual. I respecte als Països Catalans, malgrat que incorporaven la idea fusteriana de lligar la valencianitat cultural i lingüística a aquest projecte, això «no debe entrañar necesariamente su inserción dentro de un conjunto más amplio suprarregional, más aun en nuestra época en que, como lo señala Tamames, la exigencia de autogobierno se plantea y manifiesta en toda España». Però segurament, pel que fa a l'evolució del partit i del comunisme valencià, el més important és el darrer paràgraf del document quan afirmava que «por de pronto, se hace necesario buscar la forma de ir hacia la constitución de un Comité Regional del Partido; practicar el bilingüismo en nuestras publicaciones, realizando siempre la comunidad de intereses de la clase obrera y de todo el pueblo valenciano tanto de habla catalana como de habla castellana; impulsar a los intelectuales del Partido a investigar sobre las diversas facetas económicas, lingüísticas, culturales, sociales, sociológicas del País Valenciano. Se trata de asumir de lleno la problemática del País Valenciano como región particularizada» (DDAA, 1976).

La «valencianització» del PCE valencià va culminar el desembre de 1976 en la I Conferència del PCE al País Valencià convocada els dies 5 i 6 de desembre¹⁶⁴. Per tant,

¹⁶⁴ Segons Francesc A. Martínez Gallego el partit afirmà en la seua documentació que «La Conferencia del Partido, culminando el debate abierto en los últimos meses en torno a la problemática del País Valenciano y las formas en que los comunistas podemos y debemos enraizar nuestra política en la realidad del País, ha decidido la adopción del nombre del Partido Comunista del País Valenciano (PCPV) impulsando la articulación a nivel del País de las organizaciones del partido, y dotándose de un órgano de prensa, portavoz de todos los comunistas del País Valenciano». Aqueix periòdic es va titular *Cal dir* i en el seu primer número publicava el projecte d'estatuts del PCPV que es vinculava a la tasca de

el debat estava totalment obert i els comunistes valencians l'assumien plenament. La categoria política de cada territori, però, continuava dins dels mateixos esquemes de sempre. I en aquest sentit el PSUC era de tots els partits comunistes qui tenia més clar quina era la seua nació política: Catalunya. Així ho explicava el dirigent Gregori López Raimundo el 1976 en el seua conferència del mes de maig que posteriorment era publicada amb el títol: *Què és i què vol ser el Partit Socialista Unificat de Catalunya, 40 aniversari del PSUC*. López Raimundo afirmava que «el PSUC és un partit nacional català» i posa sobre la taula la màxima «són catalans tots els qui treballen i viuen a Catalunya. (...) Partint d'aquesta definició podríem afirmar que el PSUC és el més nacional dels partits catalans que formen el CFPC, ja que és l'únic que té una proporció notable d'immigrants, tant a la seua base com als seus òrgans de direcció i, en conseqüència, el que aporta una contribució més gran a la integració dels immigrants al poble de Catalunya» (LÓPEZ RAIMUNDO, 1976: 29-30). Aquest argument és evident que trenca amb la clàssica argumentació fusteriana que fonamentava la nacionalitat en la llengua. La màxima de «viure i treballar en» va fer gran fortuna entre els comunistes en general. Així ho demostra la «Declaració del Comité Provincial d'Alacant del PCE» de 1975 quan s'afirmava que: «El PCE al País Valencià ofereix, en la seua composició bilingüe, un exemple de unitat i respecte de les nostres mútues cultures, exemple que no fa més que reflexar (sic) el que desitgem per a la generalitat del nostre poble. Els comunistes de parla castellana uneixen llurs esforços als dels companys catalano-parlants (sic) per l'alliberació i floreixement de la seua peculiar cultura. Els comunistes posem aquesta lluita al centre de la lluita general per una promoció cultural íntegra per a tot el poble. Són valencians tots els que viuen i treballen al País Valencià. Els comunistes ens oposarem a tot el que signifiqui divisió de la classe obrera, per les seues lengües (sic) i cultures» (PCE, 1976: 44).

«recuperació i desenvolupament de la identitat nacional del poble valencià». A partir d'aquest moment es va iniciar, com veurem, una certa pugna entre els sectors històrics de clara identitat espanyola i els universitaris i joves amb forta impregnació nacionalista valenciana. Als primers els va ser molt difícil assimilar els plantejaments dels segons (MARTÍNEZ, 2006: 47). En aquest sentit, crec que Francesc A. Martínez l'encerta plenament a diferència de la conclusió que Ferran Gómez exposa quan afirma que l'assumpció del nom de PCPV «*da cuenta de lo extendida que estaba esta opinión entre la mayoría de los militantes, a pesar de los ya citados núcleos ortodoxos reticentes a cambios en cuanto a política territorial*» (GÓMEZ, 2005: 162).

Si alguna cosa s'observa, doncs, en el si del comunisme majoritari per aquesta època és evolució, canvi, diversitat d'opinions i discursos. Una diversitat que estimularà el debat. Trobarem opinions fonamentades en la clàssica línia argumental del PSUC matisada com la de Cipriano Garcia en el seu article «Moviment obrer i qüestió nacional». Tot i considerar només nacions dins l'Estat a Catalunya, Euskadi i Galícia, les de la II República, en el seu article afirmava que a banda d'aquests territoris «a la vegada hi ha el fet diferencial del País Valencià, les Illes Balears i Canàries, Navarra, Andalusia, Aragó, Extremadura, Astúries, etc... formant part com a regions que mantenen la seva pròpia configuració dins aquesta comunitat de pobles» (NOUS HORIZONS, 32, segon i tercer trimestre de 1976: 31). Una opinió més iberista que fusteriana que no deixava de ser un avenç pel reconeixement de les potencialitats nacionals del País Valencià i les Illes. I en el mateix número trobem també publicat amb el títol de «El teatre i les forces de la cultura» el discurs que Feliu Formosa va fer a l'acte de presentació del PSUC en una «assemblea de gent de teatre celebrada a la Sala Villarroel de Barcelona el mes de setembre de 1976, en el marc del 40 aniversari». Aquest discurs ens mostra com els militants comunistes vinculats al món de la cultura – en la línia del que comentàvem abans de Vallverdú- eren els que més havien assumit el concepte «Països Catalans», si més no com a nació cultural o marc nacional de referència per a temes culturals i lingüístics. Si «l'autodeterminació no admet, realment, exclusivismes; la nacionalitat ha d'acabar essent definida per la base, i la base són les classes treballadores, o si voleu –en el moment present-: les forces del treball i de la cultura» (NOUS HORIZONS, 32, segon i tercer de 1976: 55-56). El 1976 també trobarem reflexions autocríiques com les que feia el membre del PSUC Ramon Roig que arribava a desacreditar el discurs d'Ardiaca i el comunisme dels seixanta considerant que «afirmar que la «idea dels Països Catalans és una reminiscència de la ideologia imperialista de la gran burgesia catalana, és una idea reaccionària», em sembla aventurat i d'un simplisme inadmissible» (DDAA, 1977: 414). Això no vol dir, però, que tot el PSUC estiguera canviant el seu planejament sobre els Països Catalans. Els símptomes de canvi eren importants però relatius i sobretot molt vinculats a persones concretes i a la idea de què l'única manera real de construir Espanya era des de la diversitat i la pluralitat, abanderant així el dret a l'autodeterminació com a relat d'inclusió i no pas de secessió.

I malgrat els canvis de narració, aquells sectors que aleshores s'identificaven més amb un catalanisme i valencianisme partidari dels Països Catalans, criticaven els comunistes. En un article publicat a *Tele/eXprés* el 3 d'agost de 1976 i reproduït posteriorment a *Taula de canvi*, per exemple, Ernest Lluch criticava que determinats dirigents o membres del PSUC continuaven mantenint posicionaments més semblants als de principis dels seixanta que no pas a certs pronunciaments d'aleshores. Així, segons Lluch, «Magda Segura, que es presenta com a membre del comitè local del PSUC de Terrassa, fa unes declaracions a Montserrat Minobis, a «Oriflama», on entre altres temes, parla dels Països Catalans. La seva opinió sobre aquest concepte és ben curiosa: «Nosaltres no utilitzem el terme Països Catalans perquè és totalment confusionari. No se sap a què respon». Suposo que cal matisar la seva intervenció, per tal com crec que, en dir «nosaltres», es refereix al PSUC com a organització. De fet, jo he sentit, i he llegit, aquest terme a molts militants d'aquest partit. La cosa és ben senzilla: gairebé és impossible de moure's en ambients polítics i culturals sense referir-se a aquest terme. Seria difícil de prescindir-ne quan es treballa, tal com ho fan companys seus, en el Congrés de Cultura Catalana, en l'Assemblea de Catalunya o en plataformes unitàries dels Països Catalans» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 19). Els canvis substancials del comunisme històric, es produïen amb matisos entre la militància del PSUC i la de les seccions del PCE al País Valencià i les Illes perquè pel que fa als plantejaments generals del PCE en l'àmbit espanyol, com afirmava el mateix Lluch en aquest article, l'evolució no era tan clara, ans al contrari: «no fa gaire, en diverses conversacions, de què tinc unes quantes verificacions de persones de la mateixa línia, el més alt responsable peninsular (Santiago Carrillo) ha dit frases ben concloents. Tot i que el meu esforç d'informació ha estat contrastat, qualsevol desmentiment públic seria naturalment vàlid i ben rebut. L'afirmació va en aquest sentit: «no tengo por qué defender las sucursales de Jordi Pujol en Valencia». Altra vegada una argumentació econòmica» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 21).

El debat, doncs, estava més que servit en les files comunistes. Per les mateixes dates, el Comité valencià del PCE, en el document i recull de textos ja citat adés, «País Valencià, la lluita per l'autonomia avui», arribava a afirmar en la presentació que: «no defugirem, però, la qüestió «catalanista» tan deformada per uns i altres. El «perill català», tan burdament utilitzat pels sectors reaccionaris no ens preocupa, però si les conseqüències que aquests sectors en trauran d'unies actituds cultes, il·lusionades i, ara

per ara, minoritàries que tendeixen a considerar l'àrea lingüística dels Països Catalans, com l'àmbit «d'identitats» històriques, polítiques i, fins i tot, nacionals de, si més no, problemàtic arrelament. Molt vulnerables de cara a la demagògia reaccionària, les tendències obertament catalanistes, creguem que fan un dubtós servei polític, a hores d'ara, a una comunitat amb la tasca fonamental de retrobar la seua identitat com a poble» (PCE, 1976: 3). Equidistància política en estat pur.

Pel que fa a intel·lectuals concrets que introduïren el debat en partits com el PSUC, és important assenyalar l'aportació que Rafael Ribó va realitzar sobretot entre els anys 1976-77. Ribó va enviar a la direcció del partit «unes llargues consideracions» sobre la qüestió amb el títol «A propòsit de l'Avant-Projecte del PSUC», el juny de 1975 (PALA, 2011: 59). A més, Ribó va participar en les ponències de les *Jornades de Debat sobre els Països Catalans*, i el mateix any publicava un llibre on es recollien les seues reflexions al voltant del fet nacional català i la idea dels Països Catalans. Finalment, el 1977 criticava obertament el posicionament que el partit havia tingut històricament en l'anàlisi de la idea dels Països Catalans (PALA, 2011: 59) en el seu article «Conceptes polítics i realitat nacional», publicat al número que *Taula de Canvi* va dedicar als Països Catalans quan afirmava que «hi ha qui defuig la qüestió atribuint-li simplistament una càrrega social manipuladora. Així s'arriba a dir que tot això és un «invent de la burgesia» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 45).

En línies generals podem dir que les aportacions de Ribó estaven centrades en els mateixos plantejaments esmentats –nació cultural sí, política de moment no i, en tot cas, és molt necessari traçar un programa polític que ho faça viable-, que ens interessen també per les referències que fa sobre Fuster com un referent clar en la formulació del concepte «Països Catalans». En primer lloc cal destacar l'esment que es feia sobre la polèmica al voltant de conceptes com «Levante» o «Sureste» per referir-se a les terres valencianes. Polèmica que havia recollit Fuster l'any 1962 tant al *Nosaltres* com a *El País Valencià* (RICO, 2009: 172) i que Ribó desacreditava amb els mateixos termes. A més, quan Ribó plantejava la justificació dels Països Catalans en termes culturals, històrics i lingüístics, la referencialitat de Fuster era gairebé indefugible i constants, tant pel que feia al contingut com a les referències bibliogràfiques que feia servir. Pel que fa al tema de la llengua, per exemple, arriba a dir que «Joan Fuster a «Nosaltres, els valencians» ho planteja en termes molt correctes», de la mateixa manera que feia servir

Qüestió de noms per a analitzar el problema del gentilici comú. I a tot això, cal afegir la referencialitat que atorgava a Fuster quan afirmava que «pel que fa al País Valencià, ningú no pot negar que, si més no, ja s'ha desvetllat. Només cal constatar el salt endavant que representen les reticències llavors de l'aparició del llibre de Joan Fuster, *Nosaltres els, valencians*, l'any 1962, i el gran crit unitari avui de «País Valencià» (RIBÓ, 1977: 124-127). La influència de Fuster en la manera d'entendre la construcció dels Països Catalans per part de Rafael Ribó també la podem observar en la consideració que aquest feia de l'anomenat «regionalisme valencià» quan afirmava que «el desvetllament del País Valencià és obstaculitzat per la idea de *región valenciana* o *Levante*, i referma les seves posicions superant aquestes distorsions» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 42). Ribó, a més, no tancava la porta, com dèiem, a una possible solució política per als Països Catalans en el seu conjunt. Així, en un article publicat a *Nous Horitzons* amb el títol de «Autonomia i Constitució» on Ribó reflexionava sobre el procés constitucional, l'estructuració del nou estat democràtic o els conceptes de nació, nacionalitat i regió, acabava conclouent que «caldria dir en aquesta darrera instància que és possible que diverses entitats de col·lectivitats poguessin desfer els seus estatuts i elaborar-ne un que els englobés a tots d'una forma confederada o més progressiva que no pas els estatuts inicials. Em refereixo al problema de Navarra respecte d'Euskal Herria, o el problema encara més important per a nosaltres dels Països Catalans. Aquesta seria la forma més democràtica d'avançar cap al pacte sobirà entre les unitats que demà han de formar la lliure convivència de l'Estat Espanyol» (NOUS HORITZONS, 36, octubre de 1977: 38). Tot i així, la conclusió dels textos de Ribó per a aquesta època sobre la pregunta si els Països Catalans són una nació entesa amb totes les conseqüències del concepte, coincideix plenament amb la que tenia el representant més important de l'altra família d'aquesta cultura política: «És en aquest sentit que faig meves les paraules d'un Ernest Lluch quan diu que «jugar a Països Catalans com una unitat feta, és un error infantil»» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 44). La col·laboració entre Fuster i Ribó en aquestes dates era important. Tots dos, per exemple, signaren l'anomenat «Estatut d'Elx» en ple procés estatutari. I Ribó feia una sèrie de referències, precisament, al text d'Elx amb el qual deia coincidir pel que fa a la idea d'anar, a poc a poc, mancomunant serveis i creant una progressiva unificació legislativa entre les diferents comunitats autònomes constituïdes (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 47). Perquè, malgrat tot, més enllà dels articles en què Fuster llançava a l'arena pública una sèrie de sentències polítiques

que podríem considerar com a *maximalistes*, en el fons la seua racionalitat el portava a practicar un pragmatisme polític conscient.

Sobre els plantejaments de Ribó, és interessant la crítica que el 1976 li féu Vicent Ventura. Les paraules de Ventura, en gran mesura, podrien haver estat signades pel mateix Fuster. Per a Ventura, el problema tal com el plantejava Ribó era erroni ja que la qüestió dels Països Catalans no podia dependre d'un plantejament científic -que al cap i a la fi era l'esmena que Ribó feia al fusterianisme- sinó d'una voluntat política (AVUI, 7/VII/1976: 3).

Destacada fou també l'aportació de Josep Fontana en aquest debat. Fontana participà de les ponències del *Debat sobre els Països Catalans*, amb un text sobre la unitat històrica d'aquests territoris. Unes línies que, d'igual manera que Ribó i seguint en certa manera la visió oficial i majoritària del comunisme acabava afirmant que «l'existència d'una història, d'una cultura i d'una llengua comunes són condicions tal vegada necessàries, però no pas suficients, com ho demostra el fet que no hagin bastat per a suscitar anteriorment el desvetllament d'una consciència col·lectiva a escala dels Països Catalans». I acabava constatant la mateixa reflexió que Ribó, cal un programa polític, advertint així de la perillositat de la precipitació quan deia que «arribar a la construcció d'una comunitat dels Països Catalans és una possibilitat que podria malmetre's (...) si procedim sense una considerable dosi de seny» (DDAA., 1977: 54).

Totes les aportacions de Josep Fontana al debat foren sempre en la línia de dotar-lo d'arguments de caràcter històric que reforçaren aquest posicionament majoritari entre l'esquerra federalista. En les anàlisis històriques de Fontana podem també observar influències clares de Fuster en temes com la industrialització i l'agrariisme valencià. Comparant Catalunya, el País Valencià i les Illes sobre el grau de consciència nacional dels seus habitants, Fontana afirmava que els processos industrialitzadors havien estat diferents cosa que ajudava a explicar perquè «al País Valencià les actituds nacionalistes hagin estat més dèbils i que, a diferència del que ha succeït al Principat, no hagin trobat un ressò popular que els permetés de competir amb el blasquisme». Tot i així per a Fontana la història no bastava per a determinar la identitat del present, perquè «les conseqüències del retard industrial del País Valencià i de les Illes no són pas ni fatals ni eternament duradores. En els darrers vint anys, ben al contrari, les coses anuncien un canvi radical. Els vells models d'integració en l'àmbit hispànic han entrat en crisi». El

canvi, doncs, s'estava produint en tots els sentits i les noves generacions n'eren el millor exemple: «les joves generacions valencianes, per exemple, no accepten ja els mites tradicionals del «Levante feliz», amb la barraca i tarongers inclosos, i es demanen quines han estat les causes que han retardat la industrialització a València, a la vegada que tracten de descobrir les arrels més autèntiques de la seva personalitat col·lectiva» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 9-10). L'interès del text rau en diversos factors. Per una banda, en com Fontana, sense citar Fuster, assumia amb algun matís la teoria fusteriana de l'agrarisme valencià i com aquest havia estat un condicionant total de la identitat valenciana contemporània. Fontana coneixia perfectament tots els treballs que s'estaven fent a la Universitat de València que partint de les idees llançades per Fuster estudiaven el passat i l'economia valenciana. Així, en una nota a peu de pàgina citava les tesis doctorals que Vicent Martínez Santos *La sedería valenciana, 1750-1865* de 1974, i la de Clementina Ródenas *La banca valenciana a mediados del siglo XIX* de 1975. I pel que feia a les interpretacions sobre la història valenciana deia en un peu de pàgina que devia «aquestes notícies a amics valencians amb els quals col·laboro en un treball sobre la història del País Valencià al segle XX, però n'ometo els noms per no fer la impressió que aproven les conclusions d'aquest paper, sense haver-les discutides a fons amb ells». És evident la pregunta davant del dubte que Fontana deixa en l'aire: qui eren aquests amics? Estava Fuster entre ells?

El debat sobre l'agrarisme i l'aportació de Fontana a les Jornades de 1976, va obrir una altra polèmica amb l'economista i militant del PSPV Vicent Soler. Ja hem vist pàgines enrere com Soler es desmarcava de la relació entre agrarisme i identitat valenciana. En el mateix article, Soler criticava obertament els plantejaments expressats per Fontana durant les Jornades amb la seua ponència. El text de Soler, l'hem d'entendre en un doble marc de discussió: l'estrictament intel·lectual i, sobretot, el clarament polític. Soler arribava a afirmar, per no dir acusar, que «pel camí que proposa Fontana, al meu parer excessivament economicista, arribaríem a la conclusió que, en mostrar les interdependències econòmiques reals, hauríem d'utilitzar la denominació de nacional – igual com la de mercat nacional- per a ús exclusiu dels marcs estatals. En definitiva, són les institucions estatals les que forcen a la interdependència. Els segles XIX i XX espanyols ho palesen ben bé. Gosaria dir que, amb paraules diferents, Fontana suggereix de complementar la definició de nació amb el criteri de la unitat econòmica que ja

assenyalava Josep Stalin fa molts anys» (TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 26). En conclusió, segons Soler, el PSUC i fins i tot els seus militants més propers o seduïts per la idea dels Països Catalans, continuaven enquadrats encara en 1977 en les teories nacionals del comunisme més ortodox. Després d'analitzar les diferents publicacions del partit crec que puc constatar que l'afirmació de Soler estava bastant a prop de la realitat. Tot i així, sí que és cert que es poden identificar dos sectors tant en el cas del PSUC com en els comunistes valencians i mallorquins. Un de majoritari que estaria, malgrat certs canvis en els plantejaments, en una postura política respecte al tema bastant clàssica. I un altre, més minoritari i molt marcadament intel·lectual i teòric, que incorporava al seu ideari, amb els matisos i tons de grisos que vulguem, una idea dels Països Catalans de marcada empremta fusteriana. Per això, podem afirmar que l'interès polític del PSUC pels Països Catalans tot i que va avançar i canviar respecte a la visió de principis dels anys seixanta, la veritat és que a nivell polític l'any 1977 encara no es trobava entre les seues prioritats. Com a exemple l'entrevista que es va fer a Antoni Gutiérrez Díaz, diputat comunista aleshores i membre del Comitè Executiu del PSUC i que mesos després en el IV Congrés del PSUC es convertiria en el seu secretari general, en les pàgines de *Treball*, la publicació del partit de major difusió. No hi ha ni cap pregunta ni cap resposta que faça referència als Països Catalans. Totes les propostes eren en clau de, com diria Fuster, la Catalunya «estRICTA» i quan es surt d'aquest marc territorial és per fer referència a tot el marc espanyol per igual, sense cap mena d'interès per la resta de territoris de llengua catalana (TREBALL, núm. 497). I no deixa de ser curiós quan, precisament, aquest és el moment en què a les pàgines de *Nous Horitzons* més s'estava parlant del tema i, en les mateixes pàgines de la revista *Treball* s'anunciaven llibres com el de Ribó *Per comprendre la qüestió nacional catalana. Sobre el fet nacional. Catalunya, Països Catalans, Estat espanyol* o l'aparició als quioscos d'un nou diari «en català, independent i objectiu, al servei dels Països Catalans»: *Avui* (TREBALL, núm. 498). Interès intel·lectual per la qüestió? Sí. Interès polític pel tema? No gaire. I dic «gaire» perquè sí que és cert, també, que el debat de tant en tant apareixia portat, això sí, pels mateixos militants que l'estaven teoritzant en publicacions com *Nous Horitzons*. Per exemple, en una entrevista d'Albert Presas a Josep Maria Vallès i Rafael Ribó sobre com seria el futur estatut d'autonomia català, s'arribava a preguntar «Respecte a la qüestió dels Països Catalans, què en dieu?». La resposta, però, defugia l'anàlisi identitària i nacional i es centrava en la proposta que el PSUC posava sobre la taula al voltant de la idea federal, plantejant que «a diferència de

l'Estatut de 1932, a les bases hi ha possibilitat que la Generalitat coordini els seus serveis amb altres governs autònoms fins arribar a fórmules d'articulació. Volem fer front, d'aquesta manera, a obstacles constitucionals antidemocràtics, com l'article 13 de la constitució republicana que prohibia la federació. Volem també deixar les portes obertes perquè, mitjançant la lliure decisió dels pobles, es pugui anar a fórmules d'integració» (*Treball*, 499).

Altres elements que ens indiquen aquests factors de canvi que en molts casos podem dir que són més anecdòtics que reals, és el fet que puguem trobar referències en *Treball* al que passava en territoris com el País Valencià de la mà de comunistes valencians. Aquest és el cas d'un article sobre els Consells populars de cultura al País Valencià signat per Ignasi Riera o la crònica sobre el 9 d'octubre de 1977 que signava el llavors militant del PCPV Gustau Muñoz on afirmava, de manera entusiasta, que «una gran onada d'optimisme s'ha expandit pel País Valencià. Una nacionalitat –conscient d'ella mateixa, ben disposta, com cal- ha naixcut. Les determinants idiomàtiques i culturals –que compartim amb catalans i balears- així com les històriques i, per damunt de tot, una irrefrenable voluntat popular de ser, així ho han volgut» (*Treball*, núm. 498). La interpretació de Muñoz és un bon reflex del que creien els sectors polítics valencians més identificats amb el fusterianisme, en un moment en què es pensava que com que tot estava per fer tot era possible. I és més, en la mateixa pàgina de *Treball* on es troba la «Crònica del País Valencià» de Muñoz, fins i tot podem trobar l'ús del terme «Països Catalans» en algun article de caràcter cultural com el signat per l'historiador Jaume Sobrequés i Callicó. Val a dir que en aquest any 1977 l'ús del terme «Països Catalans» el trobarem més d'un cop, com per exemple també en l'article «Economia dels Països Catalans», signat per Enric Cerdà sobre la sessió del Congrés de Cultura Catalana celebrat a la Facultat d'Economia de la Universitat de València. Tot i així, la influència del fusterianisme en el PSUC seguia en els mateixos paràmetres: l'aportació d'un comunista valencià fusterià, la d'un historiador nacionalment compromès o una ressenya sobre una reunió del Congrés de Cultura Catalana. Ara, venint d'on venia el PSUC, militants destacats en la defensa dels Països Catalans com Xavier Folch, tenien una visió positiva de l'evolució. Folch afirmava en les pàgines de *Treball* que el plantejament sobre la qüestió nacional en el programa del PSUC li semblava «en general satisfactori» ja que havia hagut un «progrés notable respecte a formulacions anteriors fetes pel partit: per exemple, quan el projecte de programa tracta el tema dels

Països Catalans». És evident que les paraules de Folch feien una referència crítica als plantejaments de principis dels seixanta. Folch, però, es mostrava crític amb el «retrocés, des d'un punt de vista teòric, quan es defensa el dret d'autodeterminació. Aquí caldria afegir que aquest dret inclou el dret a separar-se de l'actual estat o inclou el dret a constituir-se en estat separat. Encara que el PSU és contrari a tota solució independentista, la negació del dret a la separació implica la negació del dret d'autodeterminació» (*Treball*, 500). L'autodeterminació començava a ser més un problema que una solució davant del nou marc polític autonòmic en construcció.

Fonamental també va ser l'aportació al debat de l'historiador francès Pierre Vilar. Durant els anys setanta, Vilar estudià el fet identitari català i l'estructura nacional catalana, cosa que no deixava de ser curiosa per la seua evolució intel·lectual ja que en un principi havia començat estudiant la geografia de Catalunya. De fet, Vilar, és un personatge que segons Rafel Ninyoles evoluciona i canvia els seus plantejaments sense abandonar les seues idees a priori marxistes. És a dir, el mateix esquema marxista fou aplicat en un primer moment per qüestionar els Països Catalans com després per a justificar-los (NINYOLES, 1993: 58-69). La justificació dels Països Catalans per part de Vilar, però, va ser molt relativa i concentrada en uns debats i anys molt concrets: entre 1975 i 1984. I tot i així, certament, Vilar en cap cas va parlar dels Països Catalans com a subjecte existent ni en la història ni en el present sinó com a projecte futur possible. Val a dir que aquest període de temps coincideix també amb el de major relació personal amb Fuster.

D'entre els pensadors vinculats al PSUC cal destacar també el paper jugat per Jordi Solé-Tura, el qual ja hem vist que va tenir contacte amb Fuster, si més no de forma epistolar¹⁶⁵. El llibre de Solé-Tura de 1967 *Catalanisme i revolució burgesa* i la seua principal premissa al voltant de la idea que la història del nacionalisme català era la d'una revolució burgesa fracassada, van determinar també de manera molt important els posicionaments dels comunistes catalans en aquests anys. Tot i així, Solé-Tura va matisar un any després els seus plantejaments portant-los al terreny del fracàs burgès i no del nacionalisme en si mateix (COLOMER, 1985: 51). Les teories de Solé-Tura, però, van portar a un encreuament d'articles i crítiques amb Josep Benet. Podríem dir

¹⁶⁵ Així es confirma de la consulta del Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya on trobem fins i tot cartes de Solé-Tura sent ministre de cultura i felicitant l'aniversari a Fuster el 23 de novembre de 1991.

que aquest diàleg fou el primer enfrontament obert entre la visió marxista de la catalanitat i la naturalista històrica (PECOURT, 2008: 197). Respecte aquest tema, cal destacar també que Josep Benet havia estat junt a Cahner i Bastardes, un dels impulsors d'Edicions 62 i concretament de la col·lecció «Llibres a l'abast» que encetà el *Nosaltres* (COLOMINES, 2013: 82). Per tant, la identificació de Benet amb el pensament fusterià respecte la nació i els Països Catalans era, si més no, molt pròxima.

Finalment caldria esmentar el posicionament que va tenir el PCE de les Illes per aquestes dates quan es preguntava sobre el fet de parlar de Països Catalans en termes històrics i lingüístics o fer-ho en clau política. Segons els comunistes illencs «en parlar de Països Catalans, hem de tenir en compte la perspectiva des de la qual ho feim: si és des del passat o si és com a projecte de futur. Al primer cas, creiem indefensable des de tot punt de vista científic el concepte de Països Catalans com a expressió d'una suposada unitat nacional als tres àmbits que la formarien. Constatam, al contrari, l'existència de formacions socials autònomes, l'evolució de les quals ha sofert, per tant, camins i ritmes diversos, que han generat en l'actualitat tres realitat completament diferenciades. Això reflecteix el nivell de sobreestructura, amb l'absència de qualsevol tipus de consciència nacional pancatalanista arrelada al poble illenc (...) De cara al futur, Països Catalans, que rebutjam com a expressió d'un dit passat comú, és per a nosaltres una qüestió oberta» (DDAA, 1977: 193-195). La reflexió es trobava en la línia de la que feien els comunistes en general i aportava un element totalment rebutjat aleshores pel nacionalisme mallorquí: l'existència d'un «poble illenc». Ja hem comentat que el mallorquinisme polític partia de la idea de l'existència d'una consciència de comunitat únicament circumscrita a l'àmbit de cada illa. Els comunistes així posaven sobre la taula una concepció de la identitat de les Illes més adaptada a la que posteriorment impulsaria l'autonomisme peninsular. Tot i així, els comunistes illencs publicaren a mitjans de 1977 les seues «Bases per un projecte d'Estatut d'Autonomia de les Illes» on proposaven que «lo Gran i General Consell de les Illes establirà les relacions oportunes amb Catalunya i País Valencià, reconeixent que pertanyem a una mateixa comunitat de llengua i cultura amb forts lligams històrics...» i tot això perquè era la millor forma d'avançar cap a un veritable estat federal (MIR, 1981: 183).

En definitiva, tant el PSUC com les respectives federacions del PCE al País Valencià i les Illes van evolucionar en la seua concepció del que havia de ser la nació

catalana entesa com els Països Catalans. Una evolució, però, que sempre va tenir com a premissa fonamental el reconeixement d'una unitat nacional de caràcter cultural, històrica i lingüística que no *per se* havia d'esdevenir política. Els canvis en la concepció nacional van venir sempre de la mà de persones concretes que o bé coneixien directament Fuster o bé l'havien llegit i d'una manera o altra el tenien present alhora de elaborar les seues teories. Els comunistes, però, no van tancar el debat sobre el tema el 1977. En aquest sentit em sembla interessant la valoració que des de *Nous Horitzons* feia Ignasi Riera sobre les conclusions i debats generats en el IV Congrés del PSUC realitzat entre octubre i novembre de 1977. Així, en un article que portava per títol «Comunistes i catalans», Riera conclouia respecte al debat nacional que el PSUC tenia en marxa que «les vacil·lacions en l'ús de termes «nacionalitat catalana», «nació», «país», «autogovern», «autodeterminació», «Països Catalans», «Espanya», «Estat espanyol», i d'altres, revelaria o bé un estat massa primitiu de la discussió política o bé certs dubtes, superficials o més profunds, que imposarien una revisió sistemàtica de la política del PSUC» (NOUS HORIZONS, 38, desembre de 1977: 33). Tot plegat, sempre circumscrit a l'àmbit estrictament teòric i no pràctic de la qüestió on tant el PSUC com el PCE defensaren la consecució d'estatuts d'autonomia per a aquells territoris que ja l'havien tingut durant els anys republicans. Aquest fet generà tensions en el si de determinats organismes unitaris com l'Assemblea de Catalunya on el posicionament dels comunistes s'imposava contra el de la resta de forces polítiques majoritàriament nacionalistes i en algun cas clarament identificades amb la idea dels Països Catalans des del punt de vista polític¹⁶⁶ (RICO, 2010: 724-727).

¹⁶⁶ En diverses ocasions des de sectors valencianistes es va recriminar aquest posicionament del PSUC. Un bon exemple són les paraules de l'escriptor de Gandia i amic de Fuster Gonçal Castelló que en les pàgines d'*Avui* escrivia un article denunciant la situació. L'article, que té en Fuster un dels eixos conductors, criticava que els comunistes catalans s'oposaren al reconeixement dels valencians com a nacionalitat així com també la negativa al projecte dels Països Catalans (AVUI, 13/VIII/1976: 7). I en uns termes semblants s'expressava setmanes després el membre d'UDPV Vicent Miquel en una entrevista al diari *Avui* on afirmava que «a Barcelona hi ha un partit «d'esquerra» amb un nom molt català, però sucursalista respecte a Madrid, que és en contra del reconeixement de la nostra nacionalitat, i fins i tot de la denominació Països Catalans». Es tractava, és clar, del PSUC» (AVUI, 14/IX/1976: 12).

«Els socialismes»: la socialdemocràcia més enllà del PSOE

Pel que fa a la socialdemocràcia d'adscripció espanyola, hem de partir de la idea que fou un sector que després de la guerra va quedar molt tocat organitzativament a nivell interior. Amb una direcció política exiliada a Tolosa de Llenguadoc que continuava enquadrada orgànicament en el PSOE, la resta de «socialistes» interiors mantenien una militància diversa. Difícilment el PSOE podia créixer en militants si tenim en compte com de complicat era poder fer-se'n militant (MARTÍN RAMOS, 1989: 186). De fet, si hi ha un consens entre tots aquells que formaren l'oposició al règim franquista és que el PSOE era gairebé inexistent. I quan el PSOE començà a existir l'oposició fou «còmoda» si la comparem amb la repressió que patien els comunistes o i la resta de l'esquerra (JULIÁ, 1997: 455). És per això que pel que fa al PSOE les reflexions al voltant del fet nacional les trobem a partir del Congrés de Suresnes el 1974 i, sobretot, des de la mort de Franco, ja en plena transició. Si volem saber què en pensava el socialisme, o millor dit «els socialismes», abans d'aquest moment hem d'analitzar aquells grups polítics que anys després es van unir al projecte del PSOE, com fou el cas a Catalunya del Moviment Socialista de Catalunya-MSC. Si més no fins a l'any 1974 en què la majoria dels autors que han estudiat el socialisme espanyol determinen com al moment clau en la reaparició del PSOE (MARTÍN RAMOS, 1989; SANZ, 1990). El PSOE valencià, per exemple, en aquesta època buscava algú que el poguera reconstruir i es van interessar per Vicent Ventura (BELTRAN, 1993: 96). És més, en el cas de la federació valenciana, les reflexions en clau valencianista arribaren de la mà dels membres del PSPV que s'hi van integrar a partir de 1977. Quina era la reflexió política sobre la nació i les «nacionalitats» abans de 1977? Bàsicament, podem diferenciar diversos àmbits territorials on la reflexió es va dur a terme i per això crec que és més correcte que parlem de «els socialismes» més que no pas del socialisme en singular. El primer seria el que fa referència a l'àmbit espanyol. D'aquest, però, penjava també la consideració nacional que tingueren els militants valencians i illencs. El segon àmbit va ser el de la socialdemocràcia catalana. Començarem analitzant el cas d'aquests últims.

La socialdemocràcia catalana es trobava durant la dècada dels seixanta i setanta dividida en diferents partits i organitzacions. Tots es sentien hereus dels socialistes de preguerra, però el que és cert és que cap d'aquests militants formava part de les sigles

històriques del socialisme espanyol. Val a dir que Catalunya també representa una particularitat en el cas dels socialistes ja que tant durant la república com en els anys de la guerra, els socialistes catalans es va organitzar de manera diferent a com es feia a la resta de territoris de l'Estat.

L'organització més important del socialisme català fou el Moviment Socialista de Catalunya encapçalat per Joan Reventós. L'MSC¹⁶⁷, tot i ser un partit totalment autònom, sempre va mantenir una línia de pensament amb elements compartits amb el PSOE. Ara bé, mai tots dos partits consensuaren una proposta nacional per a Catalunya i Espanya (MARTÍN RAMOS, 2012: 310). Propostes com la del federalisme d'àmbit espanyol en un projecte de Tercera República, un catalanisme moderat que tot i que no causava gaires simpaties al PSOE era compatible amb el seu programa polític, entre d'altres elements, aproparen els socialistes catalans amb els espanyols sense crear gaires distensions. Fins i tot, dirigents com Reventós participaren com a observadors de determinats òrgans de treball dels socialistes espanyols aportant elements teòrics ja en la dècada dels seixanta en favor d'una idea federal, o confederal, per a entendre el projecte polític d'Espanya com a nació. L'MSC va veure com en la dècada dels anys seixanta creixia en militància amb l'entrada de militància jove provinent especialment del món universitari. La regeneració militant va provocar, també, un cert distanciament entre el que era la direcció del partit en l'exili, encapçalada per Pallach, i la interior on Joan Reventós i un jove Raimon Obiols eren els seus màxims representants (MARTÍN RAMOS, 1989: 185-199).

Abans d'analitzar el que va dir la socialdemocràcia catalana sobre la proposta dels Països Catalans, podem afirmar que sempre va tenir una visió general marcada per la vessant culturalista i lingüística. Si analitzem la revista *Endavant*, òrgan escrit de l'MSC, la primera referència que trobem al País Valencià es feia amb la reproducció d'una carta d'un anònim de Castelló de la Plana en el número d'abril-maig de 1964. En la introducció de la carta, el consell redactor d'*Endavant* reconeixia la «catalanitat» dels valencians, un element que els portava a pensar sobre el coneixement que l'MSC ja

¹⁶⁷ En el cas de l'MSC trobem vinculacions directes amb els nuclis dels primers valencianistes dels seixanta que havien aparegut de la mà intel·lectual de Joan Fuster. Aquest és el cas de Ricard Pérez Casado que l'any 1965 va marxar a treballar a Barcelona com a corrector en Edicions 62 i que va començar a militar en el MSC de Reventós (CASADO, 2013: 42).

tenia de les propostes llançades per Fuster des del País Valencià i, també, que els socialistes catalans ja portaven un temps tenint contactes amb els joves nuclis valencianistes. Ara bé, l'autèntica irrupció del País Valencià a les pàgines d'*Endavant* es produí en el número del mateix any corresponent a juny-juliol. Amb una nova carta titulada «Carta de València. Realitats i perspectives del nou valencianisme» signada per J. del Puig –pseudònim corresponent al militant del PSV Vicent Álvarez el qual col·laborà des d'aquest moment amb la revista amb diversos articles sempre parlant sobre el País Valencià-, es parlava obertament sobre els moviments que s'estaven produint en terres valencianes al voltant d'una nova generació de valencianistes. Del Puig explicava que eren uns joves que lligaven l'àmbit nacional i el social en un sol front de lluita, alhora que marcaven distàncies amb les generacions passades perquè el «contrast entre el sentimentalisme dels valencianistes tradicionals i els joves és complet». Uns joves que tot i que «és encara prompte per a mesurar fins quin punt el catalanisme ha calat al País Valencià; de fet, la major part de la joventut activa és obertament partidària d'un acostament vers les altres terres que parlen la mateixa llengua. Per als joves, la reafirmació de la personalitat valenciana no és més que el mitjà d'inscriure's en la empresa nacional de tots els Països Catalans. Les idees de Joan Fuster, desenvolupades en «Nosaltres, els valencians», han incidit decisivament sobre l'actual generació que entra en la vida política; d'aquesta forma, la conformació ideològica d'una generació està marcada pel plantejament de Fuster» (ENDAVANT, juny-juliol 1964). I aquesta introducció progressiva de la problemàtica valenciana en les pàgines d'*Endavant* acabà culminant amb l'assumpció dels Països Catalans com a concepte per part de l'MSC en l'article del número d'octubre de 1964 signat per Josep Pallach «Socialisme i Federalisme» quan afirmava: «Hi ha a la península pobles amb fortes aspiracions nacionals: els Països Catalans, Catalunya i València en primer lloc» (ENDAVANT, octubre 1964). Si bé la proposta política de Pallach era clarament federalista i espanyola, també s'afirmava obertament l'existència d'una nació catalana que anava més enllà de l'Ebre i es concebia com un possible subjecte de decisió política, el que ens mostra que el pensament fusterià havia començat a arrelar entre diferents personatges destacats del socialisme català. Ara bé, ja avancem que l'MSC i la socialdemocràcia catalana no ho acabaren mai d'assumir com a finalitat política última, tal com podem comprovar en la definició que el 1976 feia el PSC en el seu Congrés Constituent en què afirmava que «el seu àmbit territorial és Catalunya» i quan desenvolupa al mateix document les bases per a un manifest programa parlava

obertament de «l'opressió nacional de Catalunya» (PSC, 1976). En aquest mateix document, els Països Catalans sorgien en el moment de parlar sobre la línia política i eren considerats com un projecte de futur supeditat a la voluntat democràtica dels ciutadans de tots els territoris més enllà del fet de formar una unitat cultural, històrica i lingüística, la qual cosa ens mostra com la proposta de Fuster havia tingut una clara importància en el debat ideològic dels socialistes catalans, però no els havia suposat un canvi radical d'allò que ells entenien que era el seu vertader subjecte nacional a defensar: Catalunya. Ara bé, a diferència dels comunistes catalans, certament els socialistes sempre foren més receptius a la proposta fusteriana, segurament pels seus contactes directes amb els joves socialistes valencianistes.

Pel que fa als noms més importants del socialisme català, més enllà del debat teòric, hem de tenir també present la figura de Joan Reventós, sobre el que ja hem parlat, en la configuració del PSC. Així, és interessant observar com Reventós sempre va tenir al cap un PSC plural ideològicament i en aquest sentit s'ha de destacar que ell mateix va proposar a persones del PSAN i del FNC entrar al partit dels socialistes catalans que tot just s'estava constituint (CARBONELL, 2010: 207). I un cop ja federats amb el PSOE, fou fonamental per al debat nacional l'aportació de Lluç.

El debat teòric proposat pels socialistes sobre la nació es va reflectir en el text programàtic, i col·lectiu, «La reivindicació nacional» de 1977. El text publicat per Lluç defensava el dret a l'autonomia dels valencians i els lligams que mantenien els diferents territoris de parla catalana. Tot i així, el més important segurament és destacar que en el cas del socialisme català les reflexions es van fer per part d'una persona que coneixia a Fuster, que havia viscut a València i que, a més, part del seu treball acadèmic s'havia centrat en analitzar i aprofundir en allò que s'havia expressat en *Nosaltres, els valencians*.

En una reflexió actual i, segurament, més centrada en la realitat dels anys vuitanta que en els anys finals del franquisme, Joan Lerma afirma que «la influència de Fuster va estar present en tots els partits d'esquerra i nacionalistes de l'època, si bé és cert al PSOE va ser minoritària perquè la qüestió de les llibertats, la modernització i les polítiques socials eren les prioritats del moment per damunt de la «qüestió nacional» (Lerma a Rico, 8/I/2015). Els socialistes valencians i illencs adscrits al PSOE, mantenien en general uns posicionaments molt semblants, per no dir iguals, que els que

marcava el partit per a l'àmbit espanyol. Un document important per a entendre aquests posicionaments, és la resolució del XXVII Congrés del PSOE de 1976. Hem de tenir present que el partit socialista no es reunia a l'interior en un Congrés des de 1932, la qual cosa ens posa sobre la taula dues qüestions a tenir presents: per una banda, la inexistència del PSOE com a partit de l'antifranquisme interior i, per altra, la falta de debat intern i reflexió teòrica dels socialistes espanyols, especialment sobre el tema que tractem en aquest treball. En el marc del Congrés de Suresnes de 1974, el PSOE es va declarar «federalista» (DE BLAS, 1989: 589-590; DE BLAS, 1992: 109-110) i amb aquest concepte com a centre teòric del debat desenvolupà praxi i teoria fins a 1981. En les resolucions dels Congrés els socialistes apostaven per una «*República Federal de las nacionalidades que integran el Estado Español*» (RODRÍGUEZ-FLORES, 2014: 246). Alguns autors han qualificat el federalisme del PSOE- i també el del PCE- com a «entre nominal y real» (DE LA GRANJA, BERAMENDI i ANGUERA, 2001: 195). En les resolucions de 1976 els socialistes espanyols apuntaven una línia de treball que, al cap i la fi, no diferia en excés de les propostes que posaven sobre la taula altres partits com el PCE per a resoldre el «problema» territorial espanyol. És per això que els socialistes apostaven per «*la institucionalización jurídico-política de todos los países y regiones integrantes del Estado español, de acuerdo con sus derechos históricamente adquiridos o logrados democráticamente, concretándose este proyecto en una Constitución democrática, salida de un proceso constituyente*» (PSOE, 1977: 121). Al cap i a la fi es substituïa el dret a l'autodeterminació per assumir «*plenamente las reivindicaciones autonómicas, considerándolas indispensables para la liberación del pueblo trabajador*» (DE LA GRANJA, BERAMENDI i ANGUERA, 2001: 197).

De fet, el PSOE analitzava «*la cuestión nacional*» a partir de la retòrica marxista més ortodoxa sobre el tema. La lluita nacional, doncs, es trobava totalment lligada a la «lluita de classes», tal com alguns dels clàssics del pensament marxista havien teoritzat. Per això es tractava de mantenir un equilibri entre els interessos de cada nacionalitat i regió i els del conjunt de la classe treballadora espanyola evitant de totes totes que «*no lesione directa i indirectamente los intereses de cualquiera de las áreas territoriales diferenciadas*» Per tot això, el PSOE apostava per propugnar «*el ejercicio libre del derecho a la autodeterminación por la totalidad de las nacionalidades y regionalidades, las cuales compondrán, en pie de igualdad, el Estado federal que preconizamos. Para los socialistas, la autonomía debe entender en cualquier caso a la coordinación*

permanente de esfuerzos entre los trabajadores de los distintos pueblos del Estado español. Los movimientos nacionalistas y regionalistas, asumidos por la clase obrera y el campesinado, elevan cualitativamente sus objetivos con la dialéctica marxista» (PSOE, 1977: 127). I tot això es faria, segons el PSOE, a partir del reconeixement de «*el hecho histórico*» per a que «*se abra un proceso mediante el cual todas las nacionalidades y regiones que lo deseen puedan dotarse de sus propios regímenes de autonomía, sin perjuicio de lo que en definitiva resulte de la Constitución y el ejercicio del derecho de la autodeterminación*» (PSOE, 1977: 128-129). Això de l'autodeterminació que seria l'element més clarament derivat de la influència dels nacionalismes alternatius -no tant influència fusteriana, ni molt menys, sinó del nacionalisme no espanyol i la retòrica proautodeterminista sorgida de la descolonització- en l'ideari del PSOE mai es va veure reflectit en el programa electoral del partit. Ni tan sols el que van presentar en les primeres eleccions post-franquistes, el juny de 1977, immediates a aquestes resolucions aquí transcrites (MUÑOZ, 2012: 63; RODRÍGUEZ-FLORES, 2014).

Per altra banda, el PSOE valencià –abans de la unió amb el PSPV- i la Federació Socialista Balear-PSOE, d'igual manera que en el cas dels comunistes, reconeixien l'existència d'elements comuns entre catalans i valencians en termes culturals, històrics i lingüístics, però no creien que aquests foren suficients per a poder parlar d'una nació política. En el cas valencià els militants més destacats de bon principi foren els advocats valencians Josep Lluís Albiñana i Manuel del Hierro i l'alacantí Antoni Garcia Miralles (SANZ, 1982). Cal destacar que el primer, Albiñana, va mantenir com hem vist en la primera part de la tesi una relació estreta amb Fuster a partir del moment que va començar a ser president del Consell Preautonòmic del País Valencià. Podem dir que Albiñana ja partia d'uns certs principis valencianistes si tenim en compte que havia militat a la UDPV i després havia intentat entrar al PSPV on no se'l va acceptar¹⁶⁸. Tot i així, el seu discurs sobre les principals propostes del fusterianisme anà canviant a mesura que es desenvolupà la transició valenciana i el seu pas al capdavant del Consell.

¹⁶⁸ Segons Vicent Ventura «Josep Lluís Albinyana, que va estar parlant amb nosaltres per a entrar al PSPV -ell venia d'Unió Democràtica del País Valencià-, al poc temps -unes 48 hores després de la nostra entrevista-, es va fer del PSOE. La gent buscava on ubicar-se. És el moment en què van aparèixer els Socialistes Independents, poc abans de la transició. Es tracta d'aquells que Fuster va batejar, de manera irònica, com «el grup d'alegres professors»» (BELTRAN, 1993: 97).

Albiñana, no només no fou estàtic en el discurs sinó que gairebé podríem afirmar que evolucionà considerablement, tal com veurem en el següent capítol de la tesi, passant de l'atac a determinats plantejaments fusterians a abraçar-los de manera exclusiva, especialment a partir de 1980. El 1976, entrevistat per Amadeu Fabregat, Albiñana responia a la pregunta «com enfoca la Federació del País Valencià del PSOE la qüestió dels Països Catalans?» afirmant que en línies general Catalunya i el País Valencià mantienien una clara connexió cultural i lingüística, especialment localitzades en àrees concretes. A més, declarar el català com a llengua oficial ajudaria a superar els discursos interessadament confusionistes (FABREGAT, 1976: 161-162). En una línia de pensament semblant però amb l'interès que suposa que qui parla ho feia des d'una zona tan complexa com Alacant, s'expressava Antoni Miralles davant de la pregunta «I com es veu des d'Alacant la qüestió dels Països Catalans?» Deia Miralles que els vincles culturals i lingüístics eren evidents i calia fomentar-los. Ara bé, el País Valencià tenia una «personalitat pròpia perfectament definida» (FABREGAT, 1976: 171). I per la seua banda, Fèlix Pons com a portaveu del PSOE de les Illes afirmava per al diari *Baleares* que «acerca de la denominación «Països Catalans» creo que es indiscutible la adscripción (de les Illes) a una àrea catalana» (MIR, 1981: 182). Per tant, el PSOE valencià i illenc mantenia a mitjans dels setanta un discurs que reconeixia els vincles culturals apuntats pel fusterianisme, però no anava més enllà d'això.

En aquesta família política hem de tenir present l'opinió del Partit Socialista Popular que si bé en aquests moments era totalment independent del PSOE, poc després s'acabaria fusionant. Respecte a la idea dels Països Catalans la postura va ser molt semblant a la del PSOE. Així ho expressava el 1976 el dirigent del PSP valencià Manuel Sánchez Ayuso que fins i tot advertia que anar més enllà de la cultura i la llengua amb l'expressió Països Catalans podia suposar «col·locar un entrebanc en el procés de conscienciació dels valencians com a poble». La concreció política d'aquest projecte l'havien de decidir, en tot cas, els valencians en el futur (FABREGAT, 1977: 52-53). I en una línia argumentativa igual es mostrava en les pàgines de *Triunfo* el 4 de desembre de 1976 (MILLÁS, 2015: 222). A mode d'anècdota, si es vol, cal dir que les joventuts del PSP tenien a Fuster com un referent al qual referir-se, fins i tot, en els seus comunicats públics a premsa. Aquest és el cas del que realitzaren el 13 d'agost de 1976 on donaven suport a la posició política del PCE respecte l'autogovern valencià. El text acabava de la següent manera: «Com deia Joan Fuster en el seu llibre *Un país sense política*, si

aquesta és l'oposició que ha de salvar el PV, Déu ens atrapi confessats» (AVUI, 13/VIII/1976: 5).

Per tant, podem afirmar que pel que fa als partits socialistes d'adscripció espanyola que propugnaven el federalisme, la influència de Fuster en els seus plantejaments polítics va ser major cap a la meitat dels anys setanta que en el moment immediat a l'aparició de llibres com *Nosaltres, els valencians*, però també que aquesta influència mai va arribar a comportar que aquests partits assumiren a nivell programàtic la proposta de Fuster. Tot i això, en el cas valencià, socialistes i comunistes van iniciar el que s'ha vingut a conèixer com a procés de valencianització, fet que es pot observar principalment en les seues sigles durant la transició: el PCE va crear la nova marca PCPV i el PSOE es va rebatejar com a PSPV-PSOE, després de l'absorció del partit dels socialistes valencianistes. Aquests canvis d'imatge, si bé és cert que van significar incorporar als estatuts i programes respectius elements que podríem qualificar com a propers als plantejaments fusterians, a l'hora de portar-los a terme no van comportar gaires canvis dels plantejaments polítics inicials, fet que va suposar durant els anys de la transició la marxa dels respectius partits dels sectors més valencianistes o, fins i tot, d'amics personals del mateix Fuster que hi militaven. Al cap i a la fi, com afirma Vega Rodríguez-Flores «el concepto en el PSOE de la estructura de Estado no puede desligarse del concepto de España y de nación española que imperaba en el partido» (RODRÍGUEZ-FLORES, 2014: 247). I el mateix per als comunistes.

L'esquerra radical o revolucionària

Una de les primeres referències que trobem a Fuster i el seu pensament polític en alguna publicació relativa al que podríem anomenar com l'esquerra radical o revolucionària, és la publicada a *Cuadernos de Ruedo Ibérico* en un suplement de 1966 dedicat a l'anàlisi de la realitat espanyola. La referència es troba en un article de Joan Roig que portava per títol «Veinticinco años de movimiento nacional en Cataluña». Quan Roig analitzava la situació del moviment nacionalista català en el període 1960-1964, afirmava que el gènere de l'assaig que fins llavors havia interessat poc als escriptors catalans començava a adquirir importància. I destacava la publicació en 1962 de *Nosaltres, els valencians*, que encetava una nova manera de pensar la valencianitat en clau de futur (ROIG, 1966: 126). Aquesta és una de les poques referències que

trobem a *Cuadernos de Ruedo Ibérico* a Fuster en tots els seus anys d'existència com a revista de pensament i crítica de l'esquerra. Els altres textos on es tracta el tema del País Valencià són els que va escriure Vicent Álvarez el 1970 amb el pseudònim de «Juan Ferrer» -sobre el que ja hem parlat- on qüestionava determinats elements del fusterianisme i el de 1972 també escrit per dos membres de *Germania Socialista* amb els pseudònims de Vicent Peris i Guillem Sorolla: Damià Mollà i Josep Vicent Marqués.

Pel que fa a persones concretes relacionades amb aquest sector polític i concretament amb el comunisme de matriu trotskista, caldria destacar la figura de Víctor Alba. Així, mentre es mantenia exiliat a Mèxic des del final de la guerra, va mantenir una petita relació epistolar amb Fuster iniciada a principis dels seixanta. Alba va demanar a Fuster la seua col·laboració amb la revista *Panoramas* que es publicava des de l'exili. A banda de les col·laboracions, Alba també mostrà les seues impressions davant dels textos de Fuster amb reflexions com la següent: «Acabo de rebre i de llegir d'un parell de tirades «Nosaltres, els valencians». Ja era hora, redéu. Ja era hora que sortís a Catalunya un escriptor polític amb la dosi suficient d'escepticisme per no fer sidral (...) i per dir les coses sense preocupar-se d'electors, de lectors i gairebé ni de (il·legible). Catalunya, que no ha tingut mai polítics de talla i ni tan sols teoritzants o escriptors polítics, els necessita més que el pa que menja. No cal dir com m'he alegrat de descobrir que ja en tenim un»¹⁶⁹. Víctor Alba, a diferència de les primeres interpretacions que farien els comunistes del PSUC, es mostrava d'aquesta manera d'acord amb les propostes llançades per Fuster. La referencialitat va portar Alba a encomanar més articles a Fuster per a *Panoramas*. En un moment donat Fuster proposà a Alba escriure un article sobre com el nacionalisme espanyol era una arma ideològica de la dreta espanyola. Alba va considerar que el tema podria portar-los problemes amb la distribució de la revista per l'Estat i, així, el 13 de juliol de 1964, proposà a Fuster escriure sobre com en «*América Latina el nacionalismo ahora es a la vez un instrumento de la oligarquía terrateniente, y de esa otra derecha que son los comunistas y castristas, creo que seria interesante un artículo tuyo hablando de el nacionalismo, arma ideológica de la derecha*»¹⁷⁰. Alba, doncs, va intentar portar els textos de Fuster al terreny que a ell l'interessava: la crítica als comunistes del PSUC i el PCE.

¹⁶⁹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

¹⁷⁰ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

Pel que fa a les organitzacions, dins d'aquest sector polític podríem identificar partits i organitzacions com Bandera Roja, el Partit del Treball, la Lliga Comunista Revolucionària, Unificació Comunista d'Espanya, Organització d'Esquerra Comunista, l'Organització Revolucionària de Treballadors, el Partit Comunista dels Treballadors o el Moviment Comunista del País Valencià. És a dir, una amalgama de micropartits que representaven una mena d'avantguardisme marxista molt característic de finals dels seixanta i, sobretot, principis dels setanta. Tots aquests partits es van veure «obligats» a tenir un posicionament sobre l'organització de l'Estat espanyol i, en el cas valencià, clarament van ser arrossegats pels debats derivats dels plantejaments fusterians. Ara bé, el posicionament va tardar en arribar si tenim en compte les crítiques que els membres de *Germania Socialista* dedicaven a algunes d'aquestes organitzacions en l'article ja citat de 1972 publicat a *Ruedo Ibérico*. Damià Mollà i Josep Vicent Marqués acusaven aquestes organitzacions de tenir una gran indefinició, o falta de teorització. I això només generava confusió (PERIS i SOROLLA, 1972: 71). I en certa manera no podia ser d'altra manera si atenem tant al context com a la història d'aquesta subcultura política. Uns anys després la teorització havia evolucionat poc si atenem a la descripció que feia el 4 de gener de 1977 Alfons Cucó en un article per al diari *Avui*. Segons Cucó es podien trobar diversos posicionaments davant la qüestió nacional valenciana. Amb la retòrica autodeterminista per bandera, el debat Luxemburg-Lenin es mantenia gairebé intacte, com si no hagueren passat els anys (AVUI, 4/I/1977: 2; TAULA DE CANVI, núm. 3, gener-febrer, 1977: 22-23). I Cucó l'encertava bastant en la seua anàlisi. Però tot així la situació no era ni unànime ni homogènia. Però, com havien arribat aquests partits a assumir determinats plantejaments identitaris com els fusterians? Doncs per una qüestió d'estratègia política i perquè aquests eren elements que conformaven la identitat de l'antifranquisme (RODRÍGUEZ-FLORES, 2010: 682). I, com ja hem dit, Fuster era antifranquisme.

De totes les sigles esmentades, probablement la que més influència va tenir dels plantejaments nacionals de Joan Fuster fou el Moviment Comunista del País Valencià. Tot i que depenia del Moviment Comunista a nivell espanyol, mantenia una certa autonomia valenciana amb una direcció política pròpia que prenia les decisions per a l'àmbit valencià. El fet d'incorporar el País Valencià a les seues sigles ja ens mostra una certa «sensibilitat» respecte al país que no van arribar a tenir la resta d'organitzacions «germanes» (RODRÍGUEZ-FLORES, 2010: 678). Per a entendre millor el perquè

d'aquesta «sensibilitat» nacional respecte de les diferents nacions que s'integren en l'Estat espanyol hem de tenir molt present quin fou l'origen polític del MC: una escissió d'ETA (HERVELLA, 2005: 166; MARTÍNEZ RAMOS, 2012: 317). La resta d'organitzacions de l'esquerra radical partiren sempre de les teories de Rosa Luxemburg i Trotski respecte la nació i el nacionalisme i foren força hostils en nom del «internacionalisme» i la «unió de la classe treballadora» a les reivindicacions nacionalistes que qüestionaven la idea d'Espanya. Sobre el fet valencià, el dirigent del MCPV Carles Dolç declarava el 1976 que «pel que fa al País Valencià, sí, pense que té una personalitat nacional valenciana diferenciada respecte de la dels altres pobles de l'Estat espanyol, encara que amb lligams amb la de Catalunya i les Illes» (FABREGAT 1976: 42). I respecte als Països Catalans es mostrava bastant proper a les revisions que a principis de la dècada dels setanta s'havien fet del plantejament fusterià. És per això que d'igual manera que els lligams lingüístics, culturals o històrics eren innegables, també ho era que els valencians havien desenvolupat un «sentiment diferencial» propi (FABREGAT, 1976: 46). Cal tenir present que Dolç fou un dels militants d'aquest sector més identificats amb el fusterianisme i que poc després el veuríem col·laborant amb la publicació *Trellat* impulsada pels nacionalistes del PCPV que acabarien confluint en l'AEPV. Així, el MCPV, com el MC, reconeixia l'existència dels Països Catalans però sense anomenar-los amb aquest concepte i, alhora, partia d'una proposta política autodeterminista però no independentista, tot el contrari: no creien que la independència de cap nació de l'Estat fóra bona ni per a aquesta ni per a la resta d'Espanya, la qual imaginaven federal (HERVELLA, 2005: 166). Ara bé, Dolç no tancava la porta a res, i feia seu el text en el que Fuster havia participat com a ponent com a full de ruta estatutari per als valencians: l'Estatut d'Elx. La coordinació entre les futures institucions autonòmiques o fins i tot mancomunat serveis, es convertia per a Dolç en el futur a l'hora de construir els Països Catalans (FABREGAT, 1976: 46). En certa manera podem afirmar que el MCPV assumia el mateix discurs respecte els Països Catalans que partits com el PSUC o el PCPV o el catalanisme històric: nació cultural i lingüística sí, política de moment no. La bona rebuda dels plantejaments fusterians provenien de la concepció lingüística que el MC tenia de la nació (HERVELLA, 2005: 168-173). I hem de tenir present que fou un partit que va mantenir molt bones relacions amb el PSPV arribant a fer coalició amb els valencianistes per a les eleccions de 1977. La influència de Fuster sobre Dolç també la podem observar en la mateixa entrevista en la visió que aquest tenia sobre la burgesia valenciana i el seu paper històric en el procés de

desnacionalització del país. El binomi burgesia sucursalista i classes populars fidels al país apareixia així com a relat justificatiu de la no existència d'un moviment nacional valencià amb cara i ulls. A més, el país segons Dolç estava desindustrialitzat, malgrat que en aquell moment s'estava començant a donar solució al problema. Aquest darrer procés de canvi econòmic és el que estava fent que «apareguen partits d'inequívoca composició i objectius burgesos que es reclamen «valencianistes». Aquest fenomen és rigorosament nou, ja que no crec que la «Derecha Regional Valenciana» es pogués considerar com a partit «valencianista»» (FABREGAT, 1976: 44). Tant el relat com la demanda sembla tret directament de *Nosaltres, els valencians*. Finalment, cal assenyalar que com veurem en el següent capítol de la tesi, el MCPV va assumir en ple debat sobre les senyes d'identitat valencianes i l'estatut valencià el discurs fusterià, tal com feia, si més no de portes en fora, la majoria de les forces d'esquerra.

Uns plantejaments semblants va tenir Unificació Comunista d'Espanya al País Valencià. El 1976, el seu dirigent Xavier Navarro considerava que el País Valencià havia estat el territori més «reprimat dels Decrets de Nova Planta», amb una forta castellanització i sotmetiment al centralisme de l'Estat. A més, el discurs respecte de la burgesia valenciana era molt semblant al que feia el MCPV, de clara influència fusteriana tal com hem comentat. I com a cloenda de l'entrevista, davant de la pregunta sobre els Països Catalans, Navarro afirmava rotundament que «sí, n'estic totalment a favor per raons lingüístiques, culturals, històriques, geogràfiques, polítiques, etc.» (FABREGAT, 1977: 131-132). La contundència de l'afirmació ens genera dubtes ja que en general UCE va mantenir un discurs que podríem qualificar com estàndard respecte al tema dels nacionalismes perifèrics. Malgrat tot, sí que és cert que la UCE va impulsar una visió de lluita conjunta dels Països Catalans en el «reconeixement de la seua «personalitat», sense que anés més enllà» (RODRÍGUEZ-FLORES, 2010: 679).

Pel que fa a la resta d'organitzacions de l'esquerra radical, podem dir que en general mantingueren el debat obert i una postura poc concreta sobre el tema nacional. Per exemple, trobem que l'Organització Comunista d'Espanya-Bandera Roja no tenia un posicionament clar al respecte. El dirigent valencià Eduard Zafra, preguntat sobre la qüestió dels Països Catalans el 1976 afirmava que «sobre aquestes preguntes, haig de dir que el Comitè del País Valencià de l'OCE (BR) no ha arribat encara a unes conclusions definitives» (FABREGAT, 1976: 64). I és per això que havia de donar la

seua opinió personal respecte del tema, la qual es fonamentava en una sèrie d'elements tòpics de manual bàsic de l'esquerra federalista espanyola d'aleshores. Afirmava Zafra que el País Valencià tenia suficient entitat per a desenvolupar-se autònomament mantenint lligams fraternals amb els Països Catalans i la resta d'Espanya de forma confederada (FABREGAT, 1976: 65).

Finalment, cal esmentar el cas del Partit del Treball d'Espanya (PTE). El seu discurs respecte la qüestió nacional valenciana i els Països Catalans és el que millor representa la retòrica de l'esquerra espanyola antifranquista. El PTE considerava que Espanya era una nació multinacional i per aquest motiu defensava el dret a l'autodeterminació, «malgrat no ser un partit separatista». Les contradiccions del discurs, però, es trobaven en el moment de parlar del cas valencià. Aquestes no deixaven de ser fruit de la cultura política de la que formaven part: l'esquerra federal que recollia el discurs nacional d'abans de 1936. D'igual manera que determinats postulats del PSUC analitzats amb anterioritat, el PTE no creia que el País Valencià fóra una nació o nacionalitat de la mateixa categoria que Catalunya o el País Basc. En el discurs del PTE podem observar com clarament el debat estava obert. El País Valencià no era una nació com sí que ho eren Catalunya, el País Basc o Galícia. Ara bé, sí tenia «trets i característiques molt peculiars degut a la pròpia configuració de l'Estat multinacional i bigarrat que anomenem Espanya». I en aquest sentit el País Valencià formà una nacionalitat amb catalans i illencs en temps medievals. El problema radicava en el desenvolupament diferent i per separat posterior (FABREGAT, 1977: 150). L'argument fusterià de la manca de burgesia autòctona tornava a sobrevolar el relat del perquè el País Valencià era o no una nació i que el diferenciava de Catalunya. I respecte als Països Catalans, el dirigent del PTE Josep Sanmartin acabava afirmant que «és evident que per raons d'afinitat cultural, lingüística, etc., existeix una relació especial amb el Principat i les Illes. És en eixe nivell que podem parlar, efectivament, de Països Catalans» (FABREGAT, 1977: 151). Però aquest no era el projecte nacional del PTE ja que la seua idea nacional era la d'una unió de nacions i regions d'Espanya.

En definitiva, les organitzacions representants de l'esquerra revolucionària o radical es mostraven més o menys obertes al debat nacional en clau valenciana i també de Països Catalans. Tot i així, aquest debat els va venir sobrevingut pels esdeveniments generals de principis dels anys setanta i per la centralitat que els postulats fusterians van

tenir per aquestes dates, si més no en territori valencià. Això no vol dir, però, que aquestes organitzacions, d'igual manera que ja hem vist per al cas de partits com el comunista o el socialista, es cregueren fermament els elements programàtics relacionats amb el canvi de concepció nacional que semblava que estaven fent. Els anys posteriors així ho demostraren. De fet, el problema per al seguiment i evolució dels postulats d'aquestes organitzacions és que en molts casos van desaparèixer després de les eleccions de 1977 per l'absorció o integració en partits com el PSUC, el PCE o el PSOE. Això va provocar que el seu pensament s'integrara en aquestes estructures partitocràtiques que dominaren el debat i la construcció de l'estat de les autonomies durant la transició. Són pocs els casos en què aquests partits van sobreviure i en els que ho van aconseguir tingueren un paper testimonial en tot el procés polític obert, amb molt poca influència política i social.

El règim, Fuster i la dreta democràtica

En la primera part de la tesi ja hem apuntat una idea que, en certa manera, trenca amb el relat típic de l'anàlisi de les idees de Fuster: és el pensament fusterià d'esquerres? La nostra resposta ha estat no. Per diversos motius. Per una banda, perquè el mateix Fuster no era una persona ideològicament esquerrana sinó que havia estat formada, per tradició familiar i intel·lectual, en el que Lola Badia ha definit com «la convenció cultural europea» (PELLISSER, 2008: 339). Fuster no fou ideològicament estàtic, tot el contrari. Això es pot veure clarament en el fet que l'any 1951 no es considerara una persona «políticament d'esquerra» (FUSTER, 2005: 175), mentre que anys més tard fóra en les esquerres on més influència va tenir. I no només és una qüestió de formació sinó també de contingut de la proposta nacional de Fuster. La proposta fusteriana és de modernització del país, de construcció d'una realitat nacional comuna amb catalans i mallorquins partint de la llengua com a fet diferencial i unitari. I això no té un contingut esquerrà diferent del que podria ser una proposta nacional de dretes. Per això Fuster tindrà influència en el catalanisme històric que mantenia postures ideològicament liberals o conservadores i també en determinats sectors de la dreta valenciana antifranquista. El problema, però, és que aquests darrers eren molt pocs i alguns, fins i tot, acabaren aliant-se pels seus interessos de classe amb la dreta valenciana més espanyolista i regionalista. Malgrat que, com hem vist, el debat al voltant de les idees de Fuster i especialment la dels Països Catalans, va ser molt gran, els sectors del que podríem anomenar el franquisme evolucionat no podien admetre una proposta nacional com aquesta que qüestionava de dalt a baix els fonaments de la nació espanyola en què creien, arribant com a últim extrem a la mateixa negació d'aquesta nació (PECOURT, 2008: 193). En aquest sentit podem diferenciar tres sectors: la dreta valenciana majoritària totalment identificada amb el règim i que, com afirma Rafael del Àguila estava fortament fragmentada en famílies (DEL ÀGUILA, 1992: 54-55); la dreta democràtica i antifranquista que acaba aliant-se amb aquella que provenia del règim de la qual el màxim representant fou Manuel Broseta¹⁷¹; i finalment, el cas de Francesc de Paula Burguera i aquells valencianistes que tot i intentar introduir els plantejaments

¹⁷¹ Aquest sector, tal com afirmen Guillem Llop i Joana Tormo, van acceptar «per estratègia electoral, formalment la simbologia preestatutària (...) però no anava més enllà d'un pur regionalisme administratiu que serviria pe a assolir el poder» (LLOP i TORMO, 2013: 39).

fusterians en la UCD van acabar marxant del partit quan aquest partit inicià el seu viratge cap a l'anticatalanisme. Aquestes tres dretes es van començar a coordinar amb la finalitat de reorganitzar-se entre el gener i el juny de 1977, és a dir, un cop la reforma política impulsada pel règim va rebre la legitimació de l'oposició moderada (DEL ÁGUILA, 1992)

Nosaltres, els antifusterians

La primera resposta del règim contra l'obra de Fuster fou la censura. Els desencontres del suecà amb aquesta ja començaren el 1958 i tingueren el seu moment de màxim enfrontament entre els anys 1962 i 1967, tenint el seu *annus horribilis* en 1964. Hem de tenir present que el règim franquista tenia un llistat d'uns 500 noms d'intel·lectuals que considerava «potencialment perillosos», entre els quals podia estar Joan Fuster. Sabem que l'escriptor valencià va començar a tenir una especial vigilància per part de l'Estat a partir de 1963, moment en què havia començat a convertir-se en un intel·lectual clarament identificat amb l'antifranquisme (BADENAS, 2013: 51-68). Entre aquest any i el 1969, va existir en l'*Oficina de Enlace* (OE) un «dossier informatiu» que portava el nom de Fuster on constaven les seues tendències «separatistes i catalanistes» (FOGUET, 2015). A més, tenim constància que Fuster constava en el llista de noms de l'anomenat informe «Tendencias conflictivas de la cultura popular» redactat pel Ministerio de Información el 1972 (YSÀS, 2004: 246)¹⁷². Fuster també en va parlar poc amb algunes excepcions com el 1975 per al llibre d'Antoni Beneyto *Censura y política en los escritores españoles*.

Aina Moll, en la seua introducció a la *Correspondència número 5* de Fuster amb Francesc de Borja Moll i ella mateixa, ens deixa també el seu testimoni sobre com la censura afectà Fuster durant els darrers anys del franquisme. Afirmar que la censura jugà un enorme pes «durant tot el temps de col·laboració de Fuster amb *Raixà*»¹⁷³. Es tractava de corregir i tornar a corregir intentant burlar-la per a aconseguir els permisos

¹⁷² En aquest informe també hem pogut comprovar que apareixen noms com els de Maurici Serrahima, Francisco Candell, Jordi Carbonell, Josep Maria Castellet, Alfons Comín, Salvador Espriu, Albert Manent, Francesc Vallverdú o Vicent Ventura, tots ells relacionats amb major o menor intensitat amb Fuster. I, Edicions 62 constava com una editorial perillosa.

¹⁷³ Segurament no és casual que *Raixà* formara part del grup més perillós d'antifranquistes existent en l'àmbit de la Catalanitat (SANTACANA, 2000: 50).

de publicació. Però segons Aina Moll la censura que pitjor sentà a Fuster fou la dels mateixos editors en un text «de les *Indagacions possibles*, malgrat que la censura franquista no l'havia retallat gaire». El motiu era «no ferir susceptibilitats» de la societat mallorquina (FUSTER, 2002: 57-58).

Cal recordar que en aquests anys, els mecanismes de la censura s'anaren modificant, passant a ser més flexibles amb la intenció d'adaptar-se a l'evolució ràpida cap a una pretesa modernitat econòmica i social (PECOURT, 2008: 102)¹⁷⁴. Però més enllà de la censura estricta els atacs dels sectors més conservadors de la societat valenciana no es van fer esperar. El més curiós de tot és que l'obra que més reaccions va aixecar va ser la guia de viatges *El País Valencià*. Per què? Perquè estava escrita en castellà i això la feia accessible al gran públic que només havia estat alfabetitzat en aquesta llengua i, per tant, la projecció de la guia de viatges respecte de l'assaig introspectiu en català era molt més gran. De fet, mentre que *Nosaltres, els valencians* no va tenir gaires problemes en ser reeditada en català, sí que els va tenir pel que fa a la seua edició en castellà (BADENAS, 2013: 61).

Així, el 2 de febrer de 1963 es podia veure publicat al diari valencià *Levante* tota una anàlisi en diferents columnes sobre *El País Valencià*. La intenció era atacar, clarament, l'escriptor de Sueca, a partir de ressaltar el detall puntual, per sobre de la totalitat, descontextualitzant així les possibles desqualificacions existents al llibre sobre fets concrets de determinades zones del territori valencià. *Las Provincias* també es va apuntar a l'estratègia i va posar les seues pàgines al servei de la campanya de desprestigi. La campanya va comptar també amb les aportacions en forma d'article de diferents personatges representatius del falangisme valencià.

Des del nostre punt de vista és difícil separar les motivacions polítiques de les personals en tot aquest afer. Si hem d'apostar clarament per un dels dos àmbits, crec que les motivacions polítiques juguen un pes molt més important que les enveges i obsessions personals de determinats individus respecte a Fuster. Un dels motius pel qual la dreta majoritària al País Valencià no va assumir el relat nacional fusterià fou pel fet

¹⁷⁴ Malgrat la censura, sabem que el règim franquista considerava Fuster un intel·lectual de referència en el món de la catalanitat. Ho demostra el fet que formara part del nombrós grup de persones a les quals es va voler enviar una enquesta sobre la situació de Catalunya elaborada per part del propi règim. L'enquesta, però, mai es va arribar a fer finalment (SANTACANA, 2000: 84-86).

que el de Sueca s'identificava clarament com a opositor al règim i, per tant, era impossible que la dreta autòctona clarament franquista, per activa o per passiva, canviara. En aquest sentit hi ha dues formes d'entendre l'antifusterianisme. Per una banda la que defensa Alfons Cucó que podríem qualificar com a «política» i, per altra, la defensada per Francesc de P. Burguera -ja des dels anys setanta quan afirmava que «són qüestions personals, d'enveja de les mitjanies locals vers aquells intel·lectuals que han assolit una dimensió i una volada incomparablement més ampla» (FABREGAT, 1976: 138)- que es centraria més en el mòbil personal dels atacs (PÉREZ MORAGÓN, 2002: 304). Crec que el relat de Cucó és més encertat que el de Burguera. Ara bé, com afirma Pau Viciano, no podem parlar d'una estratègia determinada clarament pel règim, entès com a maquinària de repressió i control social, perquè el «catalanisme» valencià aleshores era una força amb poca capacitat de subversió» (DDAA, 1998: 324). La maca d'estratègia comuna per part del règim es pot observar en l'anotació que el censor José de Pablo Muñoz feia en la revisió de *Qüestió de noms* quan arribava a afirmar, des de Madrid, que «estimo correcto el informe y aceptable la tesis del autor proponiendo la denominación de lengua catalana para todas las formas dialectales del levante español» (BADENAS, 2013: 55). També és cert que això no lleva contingut polític a la reacció de determinats personatges del règim i els mitjans de comunicació valencians que van deixar de publicar articles de Fuster. I en aquest sentit hi ha una clara repressió de caràcter polític contra el suecà, més enllà dels seus problemes personals amb «periodistes mediocres, valencianistes conservadors i algun falangista universitari». Tot plegat s'emmarcaria dins del que el sociòleg Vicent Flor ha anomenat «la instrumentalització franquista de la identitat regional». Perquè, si bé és cert que no ens trobem davant dels orígens de l'anticatalanisme valencià el qual ja venia de lluny -almenys des del blasquisme!-, també ho és que aquestes reaccions foren l'avantsala de l'aparició del més contemporani i organitzat moviment anticatalanista de la història: el *blaverisme* (BODOQUE, 2000: 10). I en aquest sentit hem d'entendre que la influència de Fuster en la dreta majoritària valenciana no va ser en positiu sinó en negatiu, a la contra podríem dir, ja que aquest sector polític va construir el seu relat identitari a partir de la narració de la identitat valenciana com a antítesi del que proposava Fuster (FLOR, 2011: 179).

El primer dels articles contra Fuster fou el que va escriure l'exprofessor de dret del suecà, Diego Sevilla Andrés que, sota el títol de «Burguesia i separatismo», advertia

del perill que suposaven les tesis fusterianes per al futur dels valencians. Un perill que a ulls de la dreta valenciana convertia Fuster en un antivalencià. Sevilla parlava de «*la catalanización de nuestro reino*», que «*la plutocracia barcelonesa ha puesto, desde hace luengos años, sus ojos en Valencia*» o que «*el aire de catalanización de nuestra vida tiene la base endeble de un nacionalismo trasnochado i de vía estrecha*» (DDAA, 1998: 345-346). I aquesta manera d'estrangeritzar l'adversari valencianista identificat com a «catalanista» fou un dels elements fonamentals del discurs del blaverisme a partir de la transició (FLOR, 2011).

La particularitat d'aquesta campanya contra un opositor del règim és el fet que s'hi van afegir antics companys de viatge de Fuster dins del valencianisme de postguerra com Xavier Casp i Miquel Adlert, com també el director de *Las Provincias* José Ombuena, el qual havia de ser en un primer moment l'escriptor de la guia valenciana de *Destino*, tal com ha explicat en diverses ocasions Francesc de P. Burguera (FABREGAT, 1976: 138-139; DE P. BURGUERA, 1991). Els dos primers, escudant-se en el fet de ser escriptors en llengua valenciana, es declaraven totalment contraris als postulats polítics fusterians, i aprofitaven així l'ocasió per redimir la seua condició de lletraferits respecte al suecà. Segurament, en el cas de Casp i Adlert, el relat defensat per Burguera sobre les enveges lletraferides es sustenta millor que en els altres més encara si tenim en compte els estudis actuals sobre el valencianisme de postguerra (RIPOLL, 2010). Ara bé, aquesta argumentació s'ha de completar amb un fet molt concret: l'enveja provenia més del fet que Fuster es començara a convertir en l'autèntic intel·lectual del neovalencianisme, i l'autèntic pensador influent en la nova generació de valencianistes, més que per qüestions de solidesa dels seus plantejaments polítics. Tot plegat va portar al trencament amb els líders del grup Torre com a conseqüència de la voluntat tant del tàndem Casp-Adlert com del mateix Fuster d'hegemonitzar el valencianisme a partir de la idea de formar unes elits intel·lectuals amb capacitat d'influència en tots els àmbits socials, acadèmics i polítics (ARCHILÉS, 2012b: 111).

Casp i Adlert, però, no foren els únics membres del valencianisme que criticaren Fuster. La polèmica respecte el llibre es perllongarà fins l'any 1965 en què Francesc Almela i Vives, un valencianista de preguerra amb un clar historial catalanista, publicaria *Valencia y su reino*. Un llibre força voluminós on analitzant la història, la geografia i l'etnografia del País Valencià, intentava negar les tesis fusterianes. En aquest

volum, Almela i Vives arribava, contràriament al que havia fet fins llavors, a negar la unitat de la llengua catalana inventant-se un suposat origen autòcton. La història s'utilitzava per a ressaltar aquells fets i moments històrics que, suposadament, separaven valencians i catalans, convertint-los en dues comunitats diferents sense cap mena de lligam. En definitiva, una campanya de desprestigi que va acabar convertint Fuster en un ninot de falla cremat a la plaça de l'Ajuntament de València, sota la mirada atenta de l'aleshores ministre d'Informació i Turisme, Manuel Fraga i quedant proscrit en les pàgines de les publicacions periòdiques valencianes. Val a dir que en l'àmbit privat, Fuster no tenia cap respecte per aquests sectors del règim i del valencianisme de preguerra que el van criticar, tal com podem observar en la carta que va escriure a Lluís Vicent Aracil el 20 de setembre de 1960 arribant a qualificar-los com a «la merda, en suma» (FUSTER, 2013: 116). Per la correspondència amb Joaquim Maluquer, sabem que Fuster era plenament conscient que la polèmica es produiria fins i tot mesos abans de la publicació dels seus llibres. Això, però, deia no importar-li (ARCHILÉS, 2012b: 103).

Els articles contra Fuster van superar l'àmbit de la província de València i els diaris de la capital, fent el salt a Alacant i des del diari del règim autòcton: *Información*. En aquest cas, Vicente Ramos, un altre personatge identificat clarament com a dretà i anticatalanista, o fins i tot podríem dir que antivalencià en el sentit que políticament apostava per separar la província d'Alacant de la resta del País Valencià, era qui s'erigia en el baluard antifusterià de la zona (FERRÉ, 2001: 358)¹⁷⁵. Algunes fonts arriben a afirmar que Ramos havia estat un «bon amic» de Fuster pels anys que havia passat a Sueca i el contacte a través de la revista *Verbo* que Fuster i Josep Albi gestionaven (BERESALUZE, 2004: 81-83). En la correspondència de Fuster, però, aquesta «bona amistat» es redueix a una sèrie de cartes a finals dels quaranta relatius a la publicació de *Verbo* i poca cosa més. En un intercanvi de cartes de Fuster amb Bernat Capó, el suecà explicava quina era la seua imatge de Ramos. Així, l'11 de juliol de 1966 Fuster afirmava que el cas de Ramos no era ni un problema amb el catalanisme ni amb l'alacantinisme sinó que simplement «*el lío que se ha creado es el típico del «cacique»*»

¹⁷⁵ Segons Francesc de P. Burguera, l'anticatalanisme de Ramos tenia unes profundes raons personals també, des de la seua relació amb Fuster quan participaren de la publicació de la revista *Verbo* (FABREBAT, 1976: 140).

intelectual de una capital de provincia». I per tant el que simplement feia l'escriptor d'Alacant era «desviar las cuestiones personales a cuestiones ideológicas»¹⁷⁶.

El cas és que Ramos es va afegir a la quota d'articulistes antifusterians el 12 de juliol de 1964 amb un text que portava per títol «No somos catalanes» en el diari *Información*. L'article de Ramos va ser contestat per tota una sèrie d'escriptors valencians, molts d'ells de la mateixa ciutat d'Alacant com Emili Rodríguez Bernabeu, Josevicente Mateo i Antoni Seva el 30 de juliol del mateix any. De la correspondència amb aquest últim coneixem què pensava Fuster sobre la polèmica amb Ramos. Fuster confessava «que l'incident provocat per l'article del senyor Ramos em sembla molt satisfactori». No perquè Ramos haguera escrit contra ell ni contra l'afirmació de catalanitat dels alacantins sinó que Ramos estava inquiet perquè a Alacant «passen «coses» sense precedents». Quines? Les activitats, conferències o llibres que persones com Mateo o Contreras estaven duent a terme, posaven nerviós al «provincianisme obtús i mediocre» de Ramos i l'establimen local» (FUSTER, 2013: 377)¹⁷⁷. El problema per al projecte fusterià, però, és que eixa identitat «local» i «provinciana» que encertadament assenyalava Fuster era al cap i la fi la majoritària a la ciutat d'Alacant i al País Valencià en general.

La contra Fuster va tenir la resposta solidària, com en des d'Alacant, de la jove generació de joves valencianistes, tal com es pot observar en la lectura de la correspondència entre aquests i Fuster (FUSTER, 2013: 43). Igualment, l'escriptor empordanès Josep Pla, que aleshores ja mantenia una bona relació d'amistat amb Fuster, li mostrà la seua solidaritat per carta el 18 de febrer de 1962. Pla afirmava que en l'entorn de Barcelona estaven perplexos pel «forat» que Fuster havia fet a València i el seu gran èxit demostrat per la reacció de la dreta. L'empordanès arribava a comparar Fuster amb Cambó i el seu cop d'efecte amb el «provincialisme». Però tot seguit recomanava al suecà que la política la feren uns altres i ell es dedicara a la literatura perquè «en política, el mètode és la paciència. No hi ha més remei. No sigueu displicent! L'ambient és com és i no pot, ara com ara ésser un altre. Cambó tingué a Prat -enormement pacient. Tingueu paciència; de la mateixa manera que s'ha d'aprendre

¹⁷⁶ Cartes consultades al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

¹⁷⁷ La carta estava datada el 20 d'agost de 1964 i era la resposta a una primera carta d'Antoni Seva amb la que l'alacantí iniciava la seua relació amb el suecà.

d'orinar, s'ha d'aprendre de viure en el país. No hi ha més remei -us repeteixo» (PÉREZ MORAGÓN, 1981: 164). A banda dels ànims i la complicitat que Pla mostrava amb Fuster, són interessants les recomanacions que li fa respecte el fet de mantenir una certa distància entre les seues opinions polítiques i la seua tasca com a escriptor. Un equilibri que Fuster va mantenir relativament al llarg de la seua vida ja que mai va militar en cap partit polític per molt que alguns d'aquests, com ja hem vist, es crearen a la seua ombra i intentant sent els encarregats de materialitzar políticament el pensament del suecà.

La figura de Pla és fonamental per a entendre perquè el refugi principal per als articles de Fuster a partir d'aquest moment passaria a ser la premsa catalana en la qual ja feia temps que col·laborava. *La Vanguardia*, *Destino* o *El Correo Catalán* es convertiren en el lloc on trobar les opinions de Fuster i, també, en el suport econòmic fonamental del suecà¹⁷⁸. De tot plegat podem afirmar que el pensament de Fuster es va convertir en un element clau per a la construcció de la identitat nacional i regional defensada per la dreta valenciana majoritària. Certament, l'anticatalanisme havia estat present en determinats plantejaments polítics valencians durant tota l'època contemporània. Ara bé, aquest no era l'element central sinó una variant més del clàssic anticatalanisme que podríem trobar en diferents famílies polítiques representants del nacionalisme espanyol. A partir d'aquest moment, el fusterianisme es va convertir no només en un enemic polític més sinó en eixe «altre» que tot nacionalisme necessita per a construir-se a ell mateix, per a poder cohesionar el grup i la seua identitat nacional. Un altre que normalment és forà, estranger, però que en aquest cas es trobarà dins de les pròpies fronteres. I com s'aconseguirà el mateix efecte diferenciador? Doncs estrangeritzant el fusterianisme, el valencianisme que serà acusat i identificat com a catalanisme i per tant com un element estrany entre les tranquil·les aigües regionals del que fins aleshores havia estat el «Levante feliz». I aquesta estratègia, tot i que fou abraçada de manera entusiasta per la dreta després de les eleccions del 15 de juny de 1977, el cert és que el 1976, amb la transició iniciada, ja havia començat a quallar en determinats sectors de la societat valenciana, especialment del Cap i Casal. Així ho

¹⁷⁸ En el cas d'*El Correo Catalán*, segons Joan Miralles, la col·laboració de Fuster junt a la de Pla (català) i la de Francesc de Borja Moll (mallorquí) servia al diari català per a cobrir «el territori catalanoparlant» (MIRALLES, 2003: 225). Però a principis dels setanta, com ja hem dit anteriorment, a Fuster l'hi va demanar de col·laborar fins i tot el diari *ABC*, cosa que demostra el fet que el suecà era tot un intel·lectual de referència més enllà de l'àmbit dels Països Catalans.

constatava Alfons Cucó en el seu article «Si Cruyff lesiona Claramunt» al diari *Avui* el 12 de maig de 1976 quan afirmava que «la cosa no és cap broma. Hem arribat a l'extrem, que qualsevol pretext és bo per excitar la gent —els sentiments primaris, rupestres, de determinada gent cap a unes actituds que d'anticatalanistes han passat ja a ser simplement anticatalanes. Una forma encoberta, i de vegades declarada, de racisme, suara pels diaris de València i invoca la fonètica inequívocament catalana de cognoms i llinatges com a prova irrefutable de cosa nefanda» (AVUI, 12/V/1976: 3). L'ofensiva real, però, encara estava per arribar.

De l'antifranquisme a l'aliança amb els hereus del règim

Fins ara hem vist com les idees de Fuster van servir a la dreta oficial, aquella que s'identificava plenament amb el règim franquista, per a construir, o podem dir també afermar encara més, un enemic i a partir d'aquest una identitat regionalment valenciana i nacionalment espanyola. Cap a finals dels seixanta i principis dels setanta, una part de la dreta i la burgesia valenciana es va començar a «valencianitzar». Evidentment una afirmació d'aquestes característiques l'hem d'agafar amb molta cautela i sobretot sense magnificar en cap moment aquesta mena de «conversió» nacional que, en el fons, no ho va ser tant si ens avancem en la història i tenim present el paper d'aquesta mateixa dreta durant la transició. Tot i així, crec que és interessant que tinguem present que la mateixa esquerra valenciana el 1970 n'era conscient del canvi. Això es desprèn de l'article signat per Vicent Garcés amb el pseudònim de «Juan Ferrer» publicat a *Ruedo Ibérico* que abans ja hem comentat. Garcés assenyalava com als sectors dretans influïts pel valencianisme a «Maldonado, Viñals, Perelló, Broseta, etc». És a dir, aquells que giraven al voltant de plataformes com «*Al día, Valencia-Fruits, el Instituto Social Patronal (...) la Facultad de Ciencias Económicas, el estudio PREVASA, el seminario de Desarrollo regional*» (FERRER, 1970: 55). Deu anys després de la publicació de *Nosaltres, els valencians* i la dura crítica de Fuster a la burgesia i la classe dominant valenciana, alguna cosa començava a canviar. Els noms citats al text tenien a més una relació molt clara i personal amb Fuster. Maldonado mantingué relació amb Fuster durant els seixanta per temes relacionats amb la possibilitat de crear una banca valenciana a l'estil de Banca Catalana. En el despatx de Maldonado es va donar forma el 1974 a la UDPV, partit liberal valencià clarament influït per l'ideari fusterià. I Maldonado, junt a Broseta i coneguts fusterians com Eliseu Climent, col·laboraren en

els inicis de la transició per recaptar diners amb la idea de construir el País Valencià i el seu nou estatus polític postfranquista. Per la seua banda, l'altre personatge de la dreta local lligat a aquesta mena de «valencianització» de classe fou Manuel Broseta sobre el que també ja hem comentat alguns dels aspectes fonamentals de la seua relació amb Fuster. En definitiva, a principis dels anys setanta es conformà una mena de dreta valenciana paral·lela a l'oficial. Aquest sector polític va mantenir una certa proximitat amb els plantejaments valencianistes i fusterians fins a 1977, quan s'inicià la lluita per l'hegemonia de la nova autonomia.

Per tant el centre-dreta valencià que no havia format part de les estructures del règim -si més no de manera orgànica clara i entusiasta- s'havia impregnat de determinats elements de la proposta fusteriana de caràcter cultural, evitant, això sí, els aspectes polítics de la proposta (LLOP i TORMO, 2013: 54). En aquest sentit crec que és interessant analitzar dues propostes polítiques concretes: els Demòcrates Independents del País Valencià¹⁷⁹ i el Partit Demòcrata i Liberal del País Valencià, i especialment les dues persones més destacades de les dues organitzacions: Manuel Broseta i Francesc de Paula Burguera¹⁸⁰. I és interessant perquè tot i provenir de trajectòries diferents i alhora semblants, la seua influència i identificació amb el discurs de la dreta espanyola postfranquista va acabar tenint unes repercussions que ens poden ajudar a explicar el perquè del fracàs del pensament fusterià en tot aquest sector.

El títol de l'apartat defineix perfectament el paper que va jugar Manuel Broseta durant la dècada dels setanta en la política valenciana respecte dels postulats fusterians. En aquest sentit, és molt més representatiu que el cas de Burguera. Sobre la relació entre tots dos ja n'hem parlat en la primera part de la tesi quan incloïem Broseta en el grup dels «polítics». Pel que fa al trencament de Broseta amb els sectors més identificats amb el fusterianisme, Eliseu Climent l'identifica en 1975 arran de la publicació de l'anomenat Estatut d'Elx (PELLISSER, 2008: 197). Això no vol dir, però, que el trencament o

¹⁷⁹ El grup de Broseta del que també formaven part altres persones com Luis Font de Mora, era vist per la premsa de l'època com un grup totalment apartidista i que en determinats moments els seus integrants podien representar el conjunt del poble valencià i no una proposta política concreta (MILLÁS, 2015: 106).

¹⁸⁰ En el cas del PDLPV també caldria destacar a José Antonio Noguera de Roig i Joaquim Muñoz Peirats com per a persones en les quals el fusterianisme va tenir una certa influència en la seua concepció del País Valencià.

distanciament fóra total. Com ja hem dit abans, la data donada per Climent és molt matisable. Ja sent senadors Cucó i Broseta el 1979, el socialista recordava a Broseta com el 1975 signaven conjuntament com a professors universitaris cartes que feien una defensava en clau fusteriana de la identitat valenciana (CUCÓ, 1983: 108-109). O, com informava el 29 d'abril de 1976 *La Vanguardia Española*, Broseta participava en un cicle de conferències a la localitat valenciana de Borriana que pretenia tractar des de diferents visions polítiques i acadèmiques la societat valenciana. Els ponents eren molt diversos -Ventura, Pitarch, Lluch entre d'altres- i alhora molt propers als plantejaments fusterians, tal com hem vist al llarg del treball en més d'una ocasió (LA VANGUÀRDIA, 29/IV/1976). Finalment, també podríem destacar que el 22 de desembre de 1976, Broseta qualificava Fuster de «*conciencia crítica de una sociedad dogmática*».

L'any 1976, en una entrevista feta per Amadeu Fabregat Broseta s'afirmava políticament com a «identificat amb l'esquerra, per raons familiars, històriques i com a conseqüència de l'anàlisi de la nostra realitat social. (...) Un altre dels meus trets definitoris és d'ésser i sentir-me valencià. Allò que puga fer ho faré per al País Valencià. Tant a la Universitat com a la política» (FABREGAT, 1976: 19). Aquests plantejaments, de fet, van fer que una part de la dreta valenciana provinent del règim i més identificada amb el moviment «blaver» i espanyolista no li perdonara mai (RAMOS, 1981).

Per tant, en aquests anys, podem observar com el catedràtic de dret valencià col·laborava en tota mena d'activitats promogudes pel neovalencianisme. És evident que pot ser excessiu considerar Broseta per a aquests anys com un fusterià, però el que també està clar és que no mantenia sota cap concepte posicionaments tan antivalencianistes com els que va abanderar en els anys centrals de la transició espanyola. La distància entre Broseta i el fusterianisme es va produir, segons Josep Lluís Albiñana, com a conseqüència de les enveges intel·lectuals del primer respecte al segon i, també, pel fet que en el fons Broseta mai va tenir una influència en els sectors nacionalistes ni la simpatia d'aquests, més enllà de la col·laboració puntual, a diferència del que sí havia aconseguit respecte el sector representat pel PCE i CCOO o posteriorment el PSOE, malgrat la distància que també es produirà respecte d'aquests (Albiñana a Rico, 30/I/2015).

Un bon exemple de les opinions que Broseta tenia sobre el valencianisme d'arrel fusteriana o la idea dels Països Catalans són les afirmacions que va fer a Amadeu Fabregat per al seu doble volum al voltant dels partits polítics valencians. Broseta era molt clar i fins i tot contundent: «el País Valencià constitueix una nacionalitat per raons històriques, culturals, econòmiques, polítiques i, fins i tot, lingüístiques. Així ho pense des d'una perspectiva analítica». Ara bé, el poble valencià encara no tenia la consciència de nació en un grau suficient. A parer de Broseta el poble valencià havia de recuperar la seua consciència com a poble i això només podia fer-se mitjançant la democràcia i l'autonomia. És interessant que tot seguit es mostrara condescendent amb els que entenien el País Valencià com una regió perquè en la manera d'entendre la regió com a geopolítica existien els ciments de «la idea de «nació» i l'autonomia que reclamem». I tot seguit criticava el fusterianisme afirmant que «cada volta que un «nacionalista» es burla d'un valencià que s'emociona amb l'Himne Regional o amb les Falles comet amb un altre valencià un pecat d'intolerància, políticament parlant. I el que és pitjor encara: es crea un enemic. Ningú no hauria de practicar aqueixa mena de «terrorisme nacionalista dialèctic» que a voltes s'ha practicat». Pel que feia als Països Catalans el catedràtic afirmava que era «un tema pel qual experimente un gran respecte. Una qüestió utilitzada amb poca habilitat per la dreta i per un cert sector de l'esquerra valenciano-nacionalista». Tot i així, la distància era clara quan afirmava que «jo no crec en els «Països Catalans» com a realitat immediata» com tampoc ho feien segons ell «la major part dels partits polítics de Catalunya», però mostrava respecte, com en el cas del regionalisme. L'equidistància i la centralitat respecte uns i altres era una estratègia personal. Curiós, però, era l'element de catalanitat que identificava en els valencians: deia només identificar-se amb una catalanitat cultural de caràcter «literari». En definitiva, si els Països Catalans existiren haurien de ser «sentit i volgut pel poble» cosa que segons ell no passava tret d'algunes comarques. Els partidaris de la idea eren reduïts a «la joventut universitària. Però en definitiva no existeix una voluntat favorable en el poble valencià pel que fa a la qüestió dels «Països Catalans»». I llavors advertia: «i si no anem amb peus de plom pot arribar, tot això, a esdevenir un rebot perillós. I no sols de banda d'allò que tu batejares com a «bunker-barraqueta», sinó com a reacció primària d'un poble que anhela retrobar la seua personalitat valenciana. Una personalitat que veu de sobte enfosquida per la catalana. O almenys així ho creu aqueix poble». Al cap i a la fi per a Broseta la qüestió dels Països Catalans es reduïa a una qüestió de «ritmes dels processos socials», més enllà de què s'havia de tenir respecte tant pels favorables com

pels contraris. Evidentment que el text mostrava certa ambigüitat en les respostes. Ara bé, el que no eren sota cap concepte les paraules de Broseta és anticatalanistes. Perquè Broseta era tan poc anticatalanista a mitjans dels setanta que el 1977, poc abans del seu gir polític, va arribar a assistir al I Congrés de Cultura Catalana en Barcelona, tal com ho mostren les imatges existents de la jornada on apareix al costat de Vicent Ventura o el comunista valencià Emèrit Bono. I és més, en la mateixa entrevista a Amadeu Fabregat, arribava a afirmar respecte de la violència anticatalanista que «són campanyes covardes i denigrants de banda dels qui les orquestren i organitzen. És una altra maniobra per a desprestigiar l'esquerra del País Valencià i per atacar a persones molt respectables. En un context democràtic, la claredat i la llibertat informatives evitaran que aquestes campanyes tornen a repetir-se» (FABREGAT, 1976: 27-30).

Nogensmenys, tant en l'activitat política i cultural de Broseta com en determinades afirmacions que se li atribueixen, podem observar com el pensament fusterià també va tenir una influència important durant aquests anys en una persona que podríem identificar com al màxim representant d'un liberalisme antifrancista valencià. Broseta era en certa manera la punta de llança del que alguns autors han qualificat el moviment «regionalista» i «europeista» de la burgesia valenciana (MARTÍNEZ, 2006: 41). El discurs de Broseta també el podem identificar amb el dels que serien el integrants de la UCD valenciana en general abans de les eleccions de 1977. Un bon exemple poden ser les paraules de Emilio Attard a la revista madrilenya *Triunfo* el 4 de desembre de 1976 on arribava a afirmar que «*hay espíritu de País Valenciano a partir de la obra de Joan Fuster. Ello engendra una intelectualidad espléndida de profesores, que, desde la Universidad, nos elaboraron una importante bibliografía, hasta entonces inexistente, sobre autonomismo político y económico*». Ara bé, el reconeixement a Fuster es podia entendre també des de l'òptica d'assenyalar-lo a ell com a inventor d'una consciència nacional inexistent fins aleshores. De fet, en la mateixa entrevista Attard deixava clar que el PPRV -partit en nom de qui parlava- els valencians eren només una «región» que estava pròxima a Catalunya però no en els aspectes d'identitat: «*somos una región, creo que no tenemos las características plenas de la nacionalidad, y no podemos crear unos lazos de interdependencia catalanes por no ser sentidos por el pueblo, a mi entender*» (MILLÁS, 2015: 214-223). Podríem doncs, parlar d'inexistència d'anticatalanisme però de reticències clares al projecte fusterià. I aquesta manca d'anticatalanisme ambigu d'Emilio Attard també es va publicar tant els dies previs com

els posteriors al 15 de juny de 1977. Així, per exemple, en la revista *Dos y Dos* del 3 al 10 de juny arribava a afirmar que «yo creo que no debemos perdernos en cuestiones semánticas o simbólicas que pueden servir de manipulación para quienes no quieren ni la democracia ni la autonomía» i en la mateixa publicació de 23 de juny -vuit dies després de les eleccions- les seues afirmacions respecte la identitat dels valencians encara eren més sorprenents si coneixem la trajectòria posterior d'aquest senyor: «tenemos una raíz catalana en nuestro origen y en nuestro idioma (...) el valenciano es una variante del catalán» (RAMOS, 1981: 16). És a dir, un posicionament semblant al que podien tenir partits com el PSOE en el sentit que reconeixien la validesa del discurs fusterià en l'àmbit de la llengua i la cultura, amb tots els matisos que vulguem. En definitiva, la UCD valenciana es mostrava a meitat de l'any 1977 amb una barreja de certa desorientació política respecte al discurs de la identitat dels valencians. La incertesa de saber quins serien els primers resultats electorals, portaren la dreta valenciana centrista a no tenir un discurs clar sobre la identitat.

Més enllà d'aquestes declaracions d'Attard del dia 23 de juny, el cert és que el canvi d'actitud i plantejament polític es va produir després de les eleccions de 1977, tal com veurem en el següent capítol, i aquestes paraules a *Dos y Dos* formaven més part de la política anterior que de la que vindria després de la contesa electoral. Per quin motiu? L'explicació de la «traïció o el canvi de camisa», sense argumentar més motiu, em sembla un relat excessivament fàcil des del punt de vista acadèmic. Segurament que en el cas de Broseta hi ha part d'aquests elements personals, d'ambició i certa traïció cap als que havien estat els seus companys de viatge durant els llargs anys de la dictadura. L'explicació del canvi de posicionament, però, l'hem de buscar en elements més de caràcter polític i històric. En aquest sentit són interessants les reflexions que el 1977 feia l'advocat valencià José Antonio Noguera Puchol, el qual havia estat membre tant de la Junta Democràtica del País Valencià com de la Taula de Forces Polítiques i Sindicals del País Valencià. Cal recordar, en aquest afany per contextualitzar tothom, que Noguera, que provenia de l'òrbita fusteriana ja que havia estat membre del PSV en els seixanta, fou fundador junt a Broseta de Demòcrates Independents del País Valencià (SANZ, 1982: 20), i per tant no era un individu neutral en aquest sentit. En el seu llibre *Un País Valencià autònom en una España democràtica* afirmava que en el procés de canvi de règim, amb més reminiscències de la dictadura de les volgudes, l'esquerra i la dreta democràtica que havien anat unides començaven a marcar distàncies per l'enfrontament

d'interessos. Bàsicament, aquest procés s'emmarcava en la reformulació de les diferents cultures polítiques derivat del canvi de règim. És a dir, el canvi de paradigma polític de l'Estat espanyol arran de la mort del dictador va provocar, com era lògic i d'esperar, un canvi també en el paradigma organitzatiu i d'aliances entre les forces polítiques que durant anys havien anat més o menys de la mà contra el règim (NOGUERA, 1977: 38-39). En aquest sentit, no deixa de ser lògic que una persona políticament liberal com Manuel Broseta buscara en aquests moments aliances amb els que eren els seus companys de viatge naturals: la resta de la dreta. Per això, tant el presumpte «fusterianisme» de Broseta durant els anys de la dictadura com la seua identificació política amb «l'esquerra», l'hem de llegir i entendre com ho fèiem respecte a la resta de forces antifranquistes que mai es van declarar nacionalistes valencianes ni favorables a la idea dels Països Catalans des del punt de vista polític. El «valencianisme» de Broseta era conseqüència directa de l'antifranquisme que representava el pensament fusterià, però en cap cas aquestes idees havien estat assumides de manera plena pel professor de dret mercantil. Entenc que aquells que van compartir determinats moments amb ell durant la dictadura puguen sentir-se traïts pels posicionaments de Broseta posteriorment i, és més que evident que aquest es va excedir en el seu anticatalanisme militant a partir de 1978 principalment. Ara bé, que Broseta, que no era un nacionalista valencià, acabara dins la UCD i agafat del braç de la dreta que provenia majoritàriament del règim, entra dins la lògica d'aquell moment històric. Uns temps de resituació política de tots els actors en joc. Crec que és interessant sobre aquest aspecte la valoració que Fuster feia sobre Broseta en les darreres paraules que el de Sueca li dedicà el 1992, poc abans de morir: «no hi tinc res a dir. Jo vaig tenir una certa relació amb ell en l'època aquella de la transició política, quan organitzàvem manifestacions i coses d'aquestes, però, després, ja no l'he tornat a veure mai més. Per tant, no hi tinc res a dir. (...) Ell, en aquell moment, no va tenir més remei que sumar-se, entre altres coses, al Congrés de Cultura Catalana. Però, ni és hora de remoure res ni m'interessa el tema» (MOLLÀ, 1992). «No va tenir més remei que sumar-se» afirmava Fuster. És a dir, per mimetisme de l'antifranquisme de l'època, i quan va arribar el moment de prendre partit en el nou escenari polític, ho va fer per aquella cultura política amb qui més elements compartia, i aquesta no era ni l'esquerra ni el nacionalisme fusterià. Com també entra dins d'una certa lògica política i històrica que ho féra un nacionalista valencià, clarament fusterià, com ho era Francesc de P. Burguera. Abans de parlar de Burguera, però, crec que és interessant també que ho fem de José Antonio Noguera Puchol com a membre dels

Demòcrates Independents del País Valencià. En una entrevista per a *Triunfo* el 4 de desembre de 1976, deixava clar que ell i el seu col·lectiu no eren partidaris dels Països Catalans perquè «no hemos de imponer nada a la libre decisión popular». A més la idea dels Països Catalans podia resultar «perturbadora» respecte la recuperació nacional dels valencians. Ara bé, «tampoco es conveniente cerrar las puertas a nada». És a dir, una ambigüitat clarament calculada que es revestia de la idea de «libre decisión ciudadana» (MILLÁS, 2015: 221-222). El millor testimoni que ens ha deixat Noguera sobre allò que pensava a principis de la transició es troba escrit en el seu llibre *Un País Valenciano autónomo en una España democrática*, al qual ja ens hem referit i sobre el que parlarem també més avant. Pel que fa al que ens interessa en la nostra recerca, Noguera fa diferents referències interessants sobre Fuster en les quals atorga al de Sueca un paper d'intel·lectual de referència. En aquest sentit, l'apartat del llibre que porta per títol «Algunos problemas sobre la autonomía en el País Valenciano», comença amb una cita del mateix Fuster, i quan parla sobre el que anomena «los intentos de recuperación de nuestra identidad» cita directament Fuster com a un dels intel·lectuals més importants en aquesta tasca com també reconeix el paper referencial de la seua obra més important *Nosaltres, els valencians*. A més, durant el relat que Noguera traça sobre la història dels valencians, també podem observar diferents elements que podem identificar clarament amb els plantejaments fusterians com per exemple el relat sobre el fracàs de la Revolució industrial al País Valencià, la consolidació d'un model econòmic agrícola i exportador o la progressiva despersonalització i castellanització durant el segle XX. El text de Noguera és interessant perquè planteja els elements que defineixen la identitat valenciana no des d'una òptica essencialista, com ho podia fer cert fusterianisme o el mateix Fuster en determinades ocasions, especialment pel que fa a la llengua, sinó des d'una òptica més pràctica. Un bon exemple d'això és com justificava que el valencià fóra cooficial junt al castellà en la futura autonomia valenciana. En aquest sentit el valencià havia d'adquirir «el rango de lengua culta» al mateix nivell que el castellà. Parlar de valencià o català no era important perquè «plantear este tipo de discusión como fundamental resulta más propio de un pueblo que quiere distraer su atención con problemas marginales, que de una comunidad que persigue su autonomía como algo más que una respuesta al mecanismo actualmente generalizado de acumulación de reivindicaciones». De fet, el principal argument de tot el relat de Noguera gira al voltant del clàssic «voluntarisme» establert per Ernest Renan. I en una línia semblant es refereix a la idea dels Països Catalans. Noguera es queixava que l'afirmació de catalanitat o no

dels valencians només estava servint per a reproduir un enfrontament parricida que no ajudava a avançar a l'objectiu comú de construir una autonomia valenciana forta. La principal crítica, però, al plantejament fusterià era sobre l'ús de la història ja que des del seu punt de vista *«en la afirmación catalana radical del País Valenciano se olvida que hemos sufrido otras influencias igualmente determinantes, que en ocasiones históricas diversas hemos tenido intereses políticos y económicos contrapuestos, y, sobre todo, que una conciencia colectiva se afirma inicialmente (y tal es todavía en gran medida nuestra situación política) frente al vecino, en este caso, entre otros, Cataluña»* (NOGUERA, 1977).

L'advocat valencià, però, tampoc pretenia casar-se amb les tesis anticatalanistes les quals qualificava de castellanitzadores i provincialistes, a banda de partir d'un desconeixement molt profund de la història. En definitiva, sense creure en la consecució immediata dels Països Catalans com a subjecte polític, Noguera considerava que els valencians no havien de tancar cap porta ja que en el futur, la necessitat de crear una estructura administrativa i política comuna amb els que «tenemos una lengua de origen común» pot ser factible i desitjable. En el fons, la postura de Noguera no era tan llunyana a la que tenien en aquells moments tant el catalanisme històric com l'esquerra federalista.

Finalment cal que parlem de Francesc de Paula Burguera i el Partit Demòcrata i Liberal del País Valencià. Es creà a finals del franquisme quan un grup ideològicament «liberal» anaren madurant la creació «d'una opció liberal per al moment de la transició». Gran part de la feina es realitzà a Madrid, a casa del mateix Burguera, on es reuniren diverses vegades persones com «Joaquín Garrigues, Antonio Fortán, Ximo Muñoz i Peirats i d'altres provinents, en bona part, del grup del diari Madrid». La primera idea plantejada per Burguera i Muñoz Peirats era la de crear «una federació de partits liberals autònoms corresponents a cada nacionalitat o regió». Així, junt a Garrigues van acabar concretant que «l'opció política liberal es faria federant els diversos partits de cada nacionalitat o regió espanyola. Va ser així com va nàixer el Partit Demòcrata i Liberal del País Valencià, que s'integrà en la Federació de Partits Demòcrates i Liberals que agrupava els diversos partits d'aquesta ideologia d'arreu l'estat, els representants dels quals, finalment, van accedir a la proposta de Ximo Muñoz i meua a la qual donava suport Joaquín Garrigues». Al cap i a la fi, segons Burguera «allò que preteníem Ximo

Muñoz i jo no era altra cosa que tractar de crear una opció valenciana on poder integrar aquell empresariat jove -que ja havia intentat el 1971 l'operació amb les eleccions a procuradors familiars- per tal que jugara la carta política valenciana. I valencianista» (DE P. BURGUERA, 1991: 143). Sobre la maniobra que Burguera esmenta de l'any 1971, segons ell mateix «Fuster hi va estar d'acord i va eixir a votar per primera vegada la candidatura d'aquell grup» (PELLISSER, 2008: 34). La maniobra, però, no va ser exclusiva dels liberals sinó que hi col·laborà gran part de l'oposició antifranquista valenciana, començant per aquells sectors polítics més influïts per Fuster com podia ser el mateix Burguera o Vicent Ventura. A banda dels esmentats per Burguera, del PDLPV també en formaren part persones com Enrique Monsonís, posteriorment membre de la UCD i president el Consell preautonòmic per accident.

El PDLPV de Burguera no era estrictament valencianista, en el sentit nacionalista del terme, i menys encara fusterià, encara que alguns com ell ho intentaren (DE P. BURGUERA, 1991: 144). Ara bé, s'hi aproximava, sobretot per la importància que jugava Burguera en l'organització i per la falta, val a dir-ho també, de concreció política de la resta de membres sobre aquests aspectes. Aquest sector de la «dreta» valenciana, jugava al mateix joc d'ambigüitats que Broseta o la resta de militants que formaren la UCD. Els seus portaveus, però, que es declaraven com a «ideològicament monàrquics», feien una anàlisi de la realitat valenciana bastant lligada al relat fusterià de la nostra història. Aquest és el cas, per exemple, de Joaquim Muñoz Peirats que el 1976 declarava que «la catalanitat del País Valencià és un fet evident». I, sent conscient del conflicte que visions com la seua creaven, considerava que la discussió era positiva perquè havia ajudat a despertar moltes consciències (FABREGAT, 1976: 127-128). Si alguna cosa podem concloure de les paraules de Muñoz Peirats, és que tota la feina que s'havia fet durant la dècada dels seixanta i principis dels setanta al voltant de l'anàlisi i estudi de la identitat valenciana, havia estat positiva. I, evidentment, si algú havia encapçalat tota aquesta labor, i fins i tot podríem dir que havia estat l'artífex, aquest era Joan Fuster. I en una línia argumental semblant estaven les declaracions que el 10 d'octubre de 1976 sobre la prohibició de la manifestació del 9 d'Octubre de Joaquim Pérez Santamaria que feia de portaveu per al diari *Avui* (AVUI, 9/X/1976: 11). I en les pàgines del mateix diari, el 23 d'octubre, Francesc de P. Burguera signava un article on denunciava les maniobres anticatalanistes que s'estaven produint en terres valencianes, especialment en la zona d'Alacant. El text, a més, servia per a denunciar la situació

pública que vivien els intel·lectuals valencianistes com Fuster, Guarnier, Estellés, Ventura i «tota la colla d'escriptors joves», etc. Qui eren els culpables d'aquesta situació? Doncs, «la tasca portada per un advocat especialista en recs, per un columnista de la «Hoja del Lunes», per un senyor d'Alacant, per un notari aficionat a la història i per un lletraferit que posa a disposició de la maniobra el periòdic que, malgrat tot, continua dirigint» (AVUI, 23/X/1976: 10). Finalment, també a nivell discursiu, Muñoz deixava clara la postura del PDLPV en una entrevista el 4 de desembre de 1976, sobre la identitat dels valencians: «*con Cataluña y Baleares tenemos en común la lengua y una gran parte de nuestra cultura, de ahí que es lógico que ciertos vínculos e instituciones, sobre todo en lo que respecta a la cultura, deban estrecharse cada día más*» (MILLÁS, 2015: 220).

Pel que fa als estatuts, el PDLPV és declarava valencià «perquè neix d'una realitat viva, el País Valencià, propugnant les reformes imprescindibles per a aconseguir que la comunitat valenciana, cada volta més conscient d'ella mateix, pugui assolir el pes específic que mereix dins el conjunt de l'Estat espanyol. És també valencià perquè propugna per al País un nivell i una qualitat de vida cada volta més altes i una consciència cada vegada més ferma, que reforci la nostra personalitat i ens permeta d'organitzar la nostra convivència en una vida civil lliure. I és valencià, naturalment, pel fet de reivindicar i de lluitar per un País autònom dins de la unitat constitucional de l'Estat espanyol» (FABREGAT, 1976: 121).

Ja hem comentat que Burguera és de tots els membres del PDLPV el més proper als plantejaments fusterians amb els quals s'hi identificà plenament. Burguera afirmava estar a favor dels Països Catalans «a tots els nivells. En sóc un decidit partidari». Ara bé, políticament caldrà anar amb peus de plom. Fem primer un País Valencià autònom, cosa que no serà gens fàcil, i ja en parlarem després. Que per què la qüestió dels Països Catalans té tanta acceptació entre la joventut del País Valencià? Mira, jo crec que hi ha una mena de mística en tot això. Ho dic, és clar, valorant positivament el terme. Els Països Catalans són una realitat i una gran il·lusió alhora. I la gent jove necessita d'il·lusions d'aquesta mena. A més a més, la «burrera» de la nostra classe dirigent (en realitat, més que dirigent jo diria «manifassera», ja que mai no ha dirigit res, només s'ha dedicat a fer empastres), la negativitat ignorant del nostre establishment, dic, ha propiciat el decantament de la joventut del País Valencià vers aqueixa realitat i aqueix

entusiasme que són els Països Catalans. I això, en bona part, per una reacció en contra de l'anticatalanisme groller predicat amb tanta mentida. La joventut no perdona les mentides ni l'engany, i per això s'ha aferrat amb més força a la veritat» (FABREGAT, 1976: 137). Crec que poc més podem afegir a les paraules de Burguera que, possiblement, signaria el mateix Fuster. Però Burguera no era el PDLPV, com tampoc la UCD valenciana va ser «burguerista», sinó tot el contrari com veurem en el següent capítol.

De l'Estatut d'Elx al del Consell: preludi d'una transició convulsa

Acabem aquest primer bloc de la tesi parlant sobre les propostes de text estatutari que es van publicar en els inicis de la transició. Els textos són importants perquè van complir amb la seua tasca de referencialitat per als debats posteriors relatius a l'autonomia que havien de tenir els valencians. La lluita per aconseguir un bon estatut d'autonomia per al País Valencià va ser un dels elements claus de la transició valenciana. Així es desprèn clarament de la literatura al voltant d'aquest període històric (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979; RAMOS, 1981; SANZ, 1982; CUCÓ, 2002; LLOP i TORMO, 2013). Diversos foren els intents de text previs a les discussions polítiques en el si de les noves institucions valencianes aparegudes amb la preautonomia. Els dos textos més importants foren els anomenats Estatut d'Elx i Estatut del Consell. Tots dos, apareguts en 1975 i 1976 respectivament, no deixen de ser una evolució d'ells mateixos. A més, tots dos projectes d'estatut foren els que millor representaren l'ideari fusterià que havia anat quallant amb major o menor intensitat entre les forces antifranquistes valencianes. Per tant, abans que s'iniciara el debat profund entre representants polítics sobre quina forma havia de prendre el País Valencià en el nou estat post-franquista, el 1975 per a ser concrets, una sèrie d'intel·lectuals van redactar l'anomenat *Estatut d'Elx*. Entre aquests es trobava Joan Fuster. Al llarg del treball ja n'hem fet alguna referència, especialment als aspectes que van provocar una certa crisi en la relació entre Fuster i Ventura o els elements que enllaçaven amb el que aleshores proposava, per exemple, Rafael Ribó des de les files del PSUC. De fet Ribó fou un dels impulsors del text junt a Fuster, Enric Solà, Rafael Lluís Ninyoles, Josep Benet, Eliseu Climent i Max Cahner (DDAA, 2007b: 49)¹⁸¹. El text va ser públic de manera definitiva el febrer de 1976. I la seua publicació no va passar desapercebuda entre les forces democràtiques valencianes que el van rebre amb certes suspicàcies, especialment els membres del socialisme valencianista que aleshores s'estava reorganitzant al voltant de la Convergència Socialista de Ventura, Lluch o Cucó. L'únic

¹⁸¹ Segons Lluís Aguiló, Vicent Franch i Manuel Martínez «durant els darrers temps l'oposició valenciana redactà al menys dos Avant-projectes d'Estatut d'Autonomia; l'un ho fou l'anomenat Estatut d'Elx, redactat per un grup de valencianistes independents, predominantment d'esquerra i ben apropats als sectors més radicals del nostre nacionalisme, aquells que defensen expressament la tesi dels «Països Catalans» com a entitat nacional de la qual el País Valencià en forma part» (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979: 48).

partit que es va prendre el text com el document a defensar en els inicis del procés estatutari fou el PSAN. Per això fou conegut com «l'Estatut del PSAN» en determinats cercles polítics valencians, malgrat que aquest partit no va participar en la seua redacció. En l'article «Striptease de Estatuto» el 12 de març de 1976, Salvador Barber descrivia al diari *Las Provincias* la situació del text i l'acceptació dels partits. Fonamentalment confirmava el que hem explicat i a més es feia ressò de les declaracions d'un «*cualificado portavoz de Convergencia*», que afirmava que «*algunas organizaciones políticas como las del Consell -o al menos las «convergentes»- se han visto sorprendidas por esa divulgación tanto más cuanto se convierte objetivamente en parciales a las fuerzas culturales independientes desde el momento en que una organización política, el PSAN, hace suyo este estatuto (...)*» (FUSTER, 2012: 452-453). Les declaracions eren de Vicent Ventura. Ho sabem perquè en una carta datada el 16 de març de 1976 Fuster li recriminava les seues paraules (FUSTER, 2003: 225). Els motius dels retrets de Fuster a Ventura podrien ser per dos motius fonamentals. En primer lloc pel fet que la identificació amb un partit polític concret del text suposava desacreditar l'element fonamental que els autors pretenien posar sobre la taula: un text de país i apartidista. I en segon lloc, Fuster sempre va intentar mantenir la seua independència partitocràtica com a intel·lectual i, és clar, que se l'identifiqués tan clarament amb un partit en concret no li va agradar. El cas és que durant unes setmanes, la situació de crisi entre Fuster i Ventura va ser profunda.

Dels dos motius expressats crec que és interessant, per la transcendència política del fet, que aprofundim en el primer element. Realment el text era totalment apartidista? En primer lloc cal posar sobre la taula que alguns dels ponents eren militants de diferents partits polítics valencians o catalans. Aquest era el cas de Ribó amb el PSUC, per exemple. A més, gràcies a la correspondència entre Ventura i Fuster sabem també que els ponents van mantenir reunions amb representants de diferents partits i organitzacions com per exemple amb la Convergència Socialista de Ventura. Els contactes, però, no van ser amb el periodista valencià sinó amb Ernest Lluch. Des del meu punt de vista, aquests contactes trauen veracitat a l'explicació apartidista que sempre s'ha fet sobre la redacció del text. El mateix Ventura anys més tard mantindria la versió oficial sobre la seua publicació quan afirmava davant de la pregunta si el PSPV havia participat en la redacció de l'Estatut d'Elx que «no, perquè no hi va participar cap partit. Ni el PSAN que se'l va apuntar. Fuster creia que havia d'haver un model i que,

després els polítics ja farien el que voldrien» (BELTRAN, 1993: 49). Segurament cap partit va participar-hi orgànicament, però sí ho feren alguns militants. Alguns dels protagonistes de tot l'afer han arribat a afirmar anys més tard que el text d'Elx va acabar aconseguint el seu objectiu inicial: convertir-se en una base referencial per a la redacció de la proposta d'estatut d'autonomia. Ara bé, el resultat final vindria a ser un text «descafeïnat», la qual cosa no deixar de dotar-lo d'eixa aura d'apartidisme o neutralitat que volia Fuster (GUIA dins PAGÈS (dir.), 2005: 267).

De totes les explicacions sobre la redacció i publicació del text, segurament la més completa és la que va fer el mateix Fuster en una carta a Ventura sobre el tema. En primer lloc Fuster tornava a recriminar a Ventura les seues paraules en *Las Provincias* i el fet que assimilara el text amb el PSAN de manera exclusiva. Fuster explicava que les crítiques de Ventura i els seus «amiguets» eren injustificades ja que el text no estava pensat només com una eina de debat per als partits polítics sinó per a tota la societat valenciana. És per això que Fuster pensava que l'Estatut s'havia de difondre ««tal qual», sense fer cap concessió a ningú». Entre altres raons -a banda la bàsica, que ja t'he dit, que «gràcies» a la primera reacció vostra, negativa, ens desenteníem de tota relació amb la política de sigles-, perquè qualsevol ciutadà, en la hipòtesi democràtica, pot dir i proposar el que vulga. (...) Vaig ser jo qui vaig recomanar que l'Estatut d'Elx fos repartit immediatament» (FUSTER, 2003: 227-230). El text original amb tota la seua extensió és important per al relat històric sobre l'Estatut d'Elx perquè ens mostra, per una banda, els passos que els redactors van seguir a l'hora de publicar-lo i sobretot de presentar-lo als partits. I per altra, perquè ens ensenya la importància que va tenir Fuster en tot l'afer. En certa manera Fuster fou l'instigador i una veu referencial en la decisió de fer-lo, però això no vol dir que el contingut fóra cent per cent fusterià. Contràriament, el mateix Fuster reconeixia que hi havia elements amb els que no combregava però que el fet de signar-lo anava molt més enllà: era un acte de responsabilitat. Segurament, també, des del seu punt de vista, de compromís amb el país¹⁸².

Però què deia l'Estatut d'Elx sobre els elements nacionals dels valencians? Bàsicament ho podem resumir en els següents dos paràgrafs del text original que, des

¹⁸² Sobre la no signatura del text i el paper de Fuster en tot el procés de redacció és interessant el testimoni que anys més tard ha donat Eliseu Climent en el llibre d'entrevistes i documental *Ser Joan Fuster* (PELLISSER, 2008: 196-197).

del meu punt de vista, exemplifiquen bastant clarament com la influència del pensament de Fuster és evident però també matisada per les aportacions dels altres ponents. En primer lloc, «malgrat que les línies bàsiques que inspiren l'Avantprojecte tenen ben clar el concepte d'unitat nacional dels Països Catalans, el text se cenyeix a l'àmbit geopolític del País Valencià i només proposa la catalanitat com un objectiu a construir entre tots: qualsevol pas cap a ella (article 10 i 16, per exemple) queda deferit a la decisió lliure del poble valencià. Ningú que es diga demòcrata gosarà minimitzar aquest plantejament». I en segon terme, segons l'Article 10, «quedant sempre salvada la personalitat político-administrativa del País Valencià, podrà aquest mancomunar-se amb el Principat de Catalunya i les Illes Balears per a l'exercici d'una o més de les competències estatutàries. Podrà també arribar a federar-s'hi si el Parlament valencià ho aprova i el poble ho ratifica en plebiscit per majoria absoluta» (CORTS VALENCIANES, 1992). És a dir, més enllà dels seus plantejaments intel·lectualment sòlids, el fusterianisme del text d'Elx es mostrava en aquest cas clarament escorat cap una mena de *realpolitik* valenciana¹⁸³. Una *realpolitik*, però, que més endavant es veuria encara com a massa maximalista, més encara si analitzem l'elaboració de l'estatut de Benicàssim i sobretot el contingut final del text¹⁸⁴. Els anys posteriors, el text no només es valorava com a maximalista sinó com un intent de provocació conscient per a guiar el debat i «en tot cas un document base per a la negociació» (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979: 49). De fet, historiadors com Pau Viciano han arribat a afirmar que el text d'Elx era «un intent -finalment frustrat- de conjuguar uns mínims nacionals amb el pragmatisme de l'ordenament autonòmic de l'estat espanyol» (DDAA, 1997: 389). Hi ha un altre element que determina l'empremta fusteriana: que la denominació de la llengua contemplara la possibilitat d'anomenar-la «catalana», fet que només ha estat present en dos avantprojectes d'estatut: el d'Elx de 1975 i el del Consell de 1976 (CASANOVA, 2012:

¹⁸³ Ara bé, en la definició que es fa de l'Estatut d'Elx al llibre *Els avantprojectes d'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana* s'arriba a afirmar que «L'Estatut d'Elx és, no ens cal dubtar-ho, un text de caràcter maximalista pensat per provocar, si és que aquesta és la paraula, i guiar un debat, i, en tot cas, com un possible document-base per a la negociació; d'aquí el seu caràcter. (...) Aquest text d'avantprojecte d'Estatut ha estat el més radical en tota la història política valenciana» (CORTS VALENCIANES, 1992: 113-114).

¹⁸⁴ És molt interessant també l'opinió que té el professor de dret constitucional de la Universitat d'Alacant Manuel Alcaraz que, a pesar de valorar positivament el paper jugat pels redactors i el mateix text d'Elx, acaba afirmant que pel contingut «aquest document no es pot utilitzar seriosament com a antecedent de l'estatutisme que realment ha existit posteriorment» (PELLISSER, 2008: 352-352).

49). Això ens porta a afirmar que l'Estatut d'Elx va tenir una influència important si més no en els textos immediatament posteriors (NOGUERA, 1977: 68). Partint de la centralitat de la llengua en el paradigma nacional fusterià, no és de bades que tinga un paper important en el text d'Elx. En aquest sentit, és interessant la valoració que l'any 1979, en el ple debat sobre l'estatut valencià, feien Lluís Aguiló Lúcia, Vicent Franch i Manuel Martínez Sospedra que afirmaven que aquest text era, sense dubte, el text «més radical» de tots els proposats aquells anys. En quin sentit? Doncs en el de la normalització lingüística del català, l'ensenyament, el reconeixement de la personalitat valenciana, el dret d'unió i separació de les comarques castellanoparlants, i l'ús gairebé exclusiu del català en les relacions entre els valencians i amb els altres territoris catalanoparlants (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979: 92-93). Aquest llibre és interessant, entre d'altres coses, perquè el pròleg el va fer Manuel Broseta. El text es referia a les terres valencianes com a «País Valencià», un dels conceptes, val la pena recordar i del què parlarem més endavant, que es convertí per a Broseta i la UCD en un element catalanista i contrari al sentir valencià en tot el debat sobre l'estatut. Però tornant al text reproduït, crec que l'empremta de Fuster es veu en més d'una ocasió. Per una banda, en el fet que la llengua catalana jugava un paper fonamental en la cohesió dels diferents territoris que la parlen, als quals anomenava directament com a «Països Catalans», normalitzant, i reglant en un text que pretenia ser oficial, el concepte que donava nom al projecte nacional de Joan Fuster. Per un altre costat, cal ressaltar també el paper que l'Avantprojecte atorgava a les comarques castellanoparlants a les quals obria la possibilitat d'unir-se amb els territoris amb els quals feia frontera, per raons lingüístiques evidentment, en el cas que així ho desitjaven. Aquesta possibilitat, fins aleshores, només havia estat explicitada per Fuster en *Nosaltres, els valencians* i, si bé és cert que els neovalencianistes havien començat a abandonar a principis dels setanta aquests plantejaments, també ho és que en el primer text que es va fer per a intentar donar forma jurídica i institucional al poble valencià, es recollia clarament el plantejament de Fuster com a possibilitat plausible. Aquesta idea de prescindir de les comarques valencianes castellanoparlants ha estat qualificada per Manuel Alcaraz -amb força raó- com una mostra de candidesa idealista per part dels autors del text (ALCARAZ, 2013: 153).

El que és evident és que l'Estatut d'Elx fou un text fonamental per al fusterianisme. «Anem fent camí fins que, com dia l'Estatut d'Elx poguem federar-nos

tots els Països Catalans», apuntava Eliseu Climent en el seu parlament durant els Premis Octubre de 1976 (AVUI, 26/X/1976: 10). I certament podem afirmar que l'Estatut d'Elx va acomplir un dels seus propòsits fonamentals: servir com a model per als posteriors. En aquest sentit, l'anomenat Estatut del Consell, redactat pel Consell Democràtic del País Valencià que integrava a les principals forces polítiques que havien protagonitzat l'oposició antifranquista al País Valencià, fou una mena de reelaboració o readaptació a la «realitat» i diversitat política del país del text d'Elx, ja que en el fons les diferències entre tots dos textos només són significatives en alguns punts (COMUNITAT VALENCIANA, 1992: 125), i això sí, deixava de costat determinats elements que podríem considerar com a nacionalistes assumits en el text d'Elx (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979: 50). La importància de l'Estatut del Consell, en certa manera radica no tant en el contingut sinó en els moviments polítics a escala valenciana i espanyola que provocà. Com a conseqüència de la seua publicació el 16 de març de 1976, el Govern Suárez i una part de l'exèrcit començaren a veure la transició valenciana com a problemàtica per als seus interessos, especialment pel que feia a la possibilitat que tant el text del Consell com el d'Elx obria a la federació -dins l'Estat de les autonomies- dels territoris dels Països Catalans (LLOP i TORMO, 2013: 57). Ara bé, en terres valencianes, tot aquest debat sobre l'estatut i l'autonomia valenciana es va portar amb certa «calma» i serenor abans de les eleccions de 1977. Un bon exemple és l'acte organitzat pel Sindicat Democràtic d'Estudiants Universitaris Valencians a la facultat d'econòmiques de la Universitat de València el divendres 8 d'octubre de 1976 amb el títol «Autonomia i País Valencià» on segons el diari *Avui* havia «estat confirmada l'assistència de Vicent Andrés Estellés, Vicent Ventura, Lluís Font de Mora. Alfons Cucó i el degà de la facultat d'Econòmiques. Manuel Sánchez Ayuso, entre d'altres. Igualment, s'espera l'assistència de Josep Vicent Marquès, Manuel Sanchis Guarner. Joan Fuster, José Ombuena, el rector de la Universitat senyor Cobo del Rosal, una delegació de «Lo Rat Penat» i una llarga llista de polítics d'organitzacions, tant de la Taula com de fora. El catedràtic de dret Manuel Brosseta no podrà acudir-hi perquè el mateix dia ha de pronunciar una conferència sobre autonomia a Alcoi, però ha expressat als organitzadors la seua total adhesió a l'acte» (AVUI, 6/X/1976: 11).

Arribats aquí podem afirmar que si no hagués estat per la tasca desenvolupada per Fuster i els seus seguidors els anys previs a la transició, difícilment s'hauria arribat a aquest procés històric amb un consens tant ample entre les forces polítiques valencianes

respecte a la necessitat de tenir un estatut d'autonomia propi. Altra cosa és el tipus d'estatut, de relacions amb la resta de terres de parla catalana, amb el mateix Estat espanyol o, fins i tot, la convicció ferma i allunyada del mimetisme respecte d'altres territoris que alguns partits podien tenir. Cap a l'any 1977, l'advocat José Antonio Noguera Puchol afirmava que en aquell moment la reivindicació d'un estatut d'autonomia valencià ja era comuna entre tots els partits polítics del país, incloses les institucions i organismes oficials, deixant de ser així una cosa exclusiva de l'oposició al franquisme (NOGUERA, 1977: 67). Ara bé, el mateix Noguera Puchol era plenament conscient, tal com mostrava en el text, de la diversitat de creences respecte com havia de ser l'estatut del País Valencià. En aquest sentit, i en la mateixa obra, pàgines més avant escrivia una bona reflexió sobre la varietat de posicionaments al respecte (NOGUERA, 1977: 85-86). De tot el que deia Noguera Puchol, hi havia un element cabdal per a entendre la influència de Fuster en aquests anys: el debat sobre la catalanitat dels valencians era present constantment. Ja siga per a ser partidari, amb els matisos que vulguem, com per a ser contrari, tot allò que va proposar Fuster durant la dècada dels seixanta i principis dels setanta va calar, i fort, en la política valenciana fins a l'any 1977. Es va convertir, podríem dir, en un dels elements centrals del debat polític valencià. Què va passar a partir d'aquest any i les primeres eleccions democràtiques? Ho intentarem respondre en els següents capítols.

BLOC II

**Temps de canvis: la complexa transició
(1977-1982).**

Referent com a intel·lectual conjuntural

La literatura sobre el procés de la transició espanyola és molt abundant en totes les disciplines acadèmiques. En aquest sentit tenim textos i treballs fets a posteriori, com també testimonis en primera persona dels protagonistes d'aquest període històric com, fins i tot, textos que ens parlen de la transició elaborats en el moment en què es produïa o els anys immediats¹⁸⁵. Això ens mostra clarament que ens trobem davant d'una etapa de la història d'Espanya molt important tant per als seus protagonistes com per a les generacions posteriors. Les anàlisis fetes no es circumscriuen a un territori en concret, sinó que les trobem per a tots els àmbits territorials, des de l'àmbit general espanyol a un de més concret autocentrat en el conjunt dels Països Catalans. Tot així, malgrat algun intent d'anàlisi en conjunt (PAGÈS DIR., 2005), la realitat dels territoris de llengua catalana ha estat estudiada -com és lògic per altra part- de manera separada i particularitzada. Pel que fa al País Valencià, els estudis s'han centrat en part en analitzar el paper que van jugar els partits polítics i els seus principals líders en el que s'ha vingut a conèixer com la confrontació identitària entre fusterians i el regionalisme espanyolista (BODOQUE, 2000; LLOP i TORMO, 2013). En certa manera, el fet que algunes d'aquestes obres estiguen escrites pels protagonistes de la història, o bé per persones que van viure aquest període directament, pot ser un bon element a tenir en compte per a entendre-ho (RAMOS, 1981; SANZ, 1982; CUCÓ, 2002), però també hem de tenir present que la qüestió identitària valenciana batega en molts dels conflictes oberts al País Valencià, encara que siga pel simple fet de negar-lo quan es planteja. Certament, en algunes des les anàlisis, l'element identitari ha servit per no veure més enllà de «l'eix nacionalisme/contranacionalisme», generant un cert reduccionisme analític (MARTÍNEZ, 2006: 29). No podem reduir l'anàlisi de la transició valenciana a aquest conflicte binari, si és que realment és tan binari i no molt més polièdric de com s'ha presentat moltes vegades. La discussió sobre la identitat dels valencians va impregnar, com hem vist al primer bloc d'aquest treball, totes les cultures polítiques del País Valencià i, per tant, el tema es va convertir en un dels pals de paller del debat polític. Altra cosa és que la discussió no arribara a les bases i en realitat es quedara més en la dialèctica de les elits. Ara bé, segur que va ser així? Hem de relativitzar una afirmació com aquesta ja que la mobilització social que hi va haver a València i el seu *hinterland* durant els anys de la transició pels motius identitaris fou important. Més enllà dels

¹⁸⁵ Un molt bon recull d'aquests textos es pot trobar en l'article d'Álvaro Soto de 2012 «Ni modélica ni fracasada. La transición a la democracia en España», dins *Índice Histórico Español*

interessos polítics de la dreta que va agitar l'anticatalanisme, la veritat és que el debat va mobilitzar centenars de persones, que defensaven una o altra postura i que de manera majoritària tampoc acabaven de tenir clar ni d'assumir plenament cap de les dues identitats que van entrar en combat: la valenciana fonamentada en els plantejaments fusterians i la valenciana centrada en l'espanyolitat i regionalitat. Estic convençut que no tots els que es van moure en la defensa de la senyera amb franja blava i per la denominació de Regne de València tenien clar què feien ni per què es mobilitzaven. El fusterianisme començava amb esperança el procés de canvi, sabent-se una força important en el debat polític valencià. Un bon exemple és l'article signat per Amadeu Fabregat al diari *Avui* el 28 d'abril de 1976 que portava per títol «Després de Nosaltres, els valencians». Fabregat feia una valoració molt positiva de la situació en què es trobava el valencianisme polític catorze anys després de la publicació del llibre (AVUI, 28/IV/1976: 11). «L'eufòria» de determinats sectors fusterians els portava a fer afirmacions com les realitzades en l'editorial de la revista *Canigó* de 15 d'octubre de 1977 -mesos després dels frustrants resultats electorals de les forces nacionalistes valencianes- on es deia que «els qui hem defensat el concepte de Països Catalans, i, per tant, ens hem preocupat de seguir el més de prop possible la situació real de les poblacions dels diversos països sobre la conscienciació nacional, fa temps que anem dient que és precisament al País Valencià on es respira una acceleració històrica més acusada en aquest procés. ¿Per què, sinó, la ràbia que el col·laboracionisme valencià hi posa en la qüestió? Atacar és la millor manera de defensar-se, i el búnker-barraqueta se les deu veure molt malament per a mostrar un histerisme tan ridícul. El retrocés espectacular que l'espanyolisme està vivint al País Valencià és digne de tenir en consideració, sobretot si pensem que el País Valencià no compta amb una premsa pròpia» (CANIGÓ, 15/X/1977, núm. 523: 3). La mateixa publicació, però, poques setmanes després ja començava a veure que no tot serien flors i violes i ja denunciaven a mitjans de 1977 que determinats partits estaven «renegant de Joan Fuster» (CANIGÓ, 12/XI/1977, núm. 527: 3). Aquesta certa sensació d'eufòria política no era exclusiva del fusterianisme sinó que s'havia generalitzat entre l'oposició al règim. La incapacitat del franquisme per a donar resposta als problemes dels espanyols havia estat un dels elements claus en l'acceleració del canvi (TEZANOS, 1989: 27). Ara bé, la suposada força dels plantejaments fusterians entre l'esquerra es va veure clarament com era de feble en realitat quan durant el desenvolupament de la transició els valencianistes dels diferents partits foren apartats de les direccions polítiques, com també la placidesa amb

que aquells que defensaven la senyera sense blau, la denominació País Valencià o els Països Catalans, amb el format que vulguem, van acceptar el resultat estatutari del 1982. Això ens porta a afirmar que en el cas valencià, el paper de Fuster fou molt important durant la transició però no fonamental ni molt menys decisiu si tenim en compte el resultat de l'operació pel que fa a l'estatut i els símbols que s'establiren. L'oposició antifranquista, i en aquest cas el fusterianisme com a proposta política més, no havien llegit correctament en la seua complexitat dels prioritats reals de la població que sempre passaven per un llistat encapçalat per les de caràcter econòmic, en segon lloc les de caire social i, finalment, les que podien ser identificades més com a «polítiques». A més, la cultura autoritària que el règim havia normalitzat durant quaranta anys, feia difícil que propostes de caràcter rupturista poguessen tenir un ampli suport social real. En el fons la societat espanyola estava molt despolititzada i tendia cap a la moderació política (LÓPEZ PINTOR, 1982). I la moderació dels discursos polítics es convertí en una tònica general de tots els partits amb més possibilitat de govern, inclòs el PCE. Amb el suecà passà el mateix que amb molts altres intel·lectuals opositors al règim: quan començà la política de pactes i la recerca d'un consens polític, els seus plantejaments començaren a ser vistos com a utòpics o descontextualitzats per part dels que negociaven. Com afirma Manuel Alcaraz «el país imaginat en l'obra fusteriana es corresponia poc amb moltes de les realitats quotidianes que ens envoltaven» (ALCARAZ, 2013: 134). Amb la distància del temps podem afirmar que l'aportació de Fuster en aquests anys supera el resultat autonòmic, més enllà de banderes amb o sense franges, del nom del país o de qualsevol símbol. L'univers o paradigma fusterià d'aquesta manera aniria més enllà d'aquests elements més palpables.

Són diversos els adjectius que han servit per a qualificar la transició valenciana. Per una banda, estaria el de «conflictiva». Per una altra, el de «complexa». Si la transició valenciana va ser complexa i conflictiva fou pel fet de ser un espai geopolític que alguns autors han qualificat com a «subaltern». I en aquest sentit, les elits polítiques valencianes i el seu paper dirigent tant en la societat valenciana com dins del conjunt espanyol, fou decisiu (BODOQUE, 2000: 3). Una de les obres importants sobre la transició valenciana és la feta per Alfons Cucó el 2002 *Roig i blau. La transició democràtica valenciana*. La conclusió de Cucó defineix bastant clarament els plantejaments dels qui defensen aquest qualificatiu: «fou un procés autonòmic intens,

contradictori i esbojarrat, que difícilment admet comparacions amb d'altres -ni tan sols el gal·lec o l'andalús- del conjunt de l'Estat» (CUCÓ, 2002: 361).

Sobre el relat de la transició, que com afirma Ramon Cotarelo està fet a posteriori ja que en el moment concret ningú sabia com i cap a on anirien els esdeveniments (COTARELO, 1989a: 33), existeixen diversos enfocaments que tal com ja va explicar Elias Díaz en 1989 responen a interpretacions -com totes!- no exemptes de prejudicis i valoracions polítiques. Així, Díaz assenyalava sis grans línies analítiques: a) l'essencialista/esquerranista que partia d'una anàlisi estrictament binària del procés on només es podia donar un resultat a partir de la imposició d'un model sobre un altre sense marge pel pacte i la transacció de projectes; b) les interpretacions conservadores o favorables al relat conservador de la transició en què es defensaria, tant per la dreta com per l'esquerra, que el resultat del procés de canvi suposava una victòria, sense matisos, dels sectors més conservadors de la societat espanyola; c) el relat del «desencant» ja aparegut aviat entre 1979-1981 per part d'alguns intel·lectuals; d) la lamentació constant per la no-ruptura amb el règim i, per tant, la creació d'una mena de «rupturisme» com a ideologia que no concep la possibilitat del canvi i avenç democràtic sense la victòria del discurs de l'oposició al règim previ a la mort del dictador; e) el discurs de la ideologia com a identitat, és a dir, el continuisme en el règim perquè no hi va haver ruptura; f) i, finalment, el discurs que ja situa a Franco i els tecnòcrates dels seixanta com als autèntics democratitzadors del país (DÍAZ, 1989: 768-783). Efectivament, aquesta classificació s'aproxima bastant bé a les anàlisis fetes sobre la transició ja des dels anys vuitanta fins a l'actualitat. Igualment, en la literatura dedicada al procés de transició existeixen també diverses formes d'enquadrar-la cronològicament. Alguns autors com Mario Caciagli la divideixen en dues parts que diferencien com a període «institucional» entre el 30 de novembre de 1975 i el 29 de desembre de 1978 i un període «polític» enquadrat entre el 3 de juliol de 1976 i el 28 d'octubre de 1982 (CACIAGLI, 1986: 7-9). Altres autors parlen d'un període de transició que es situaria entre la mort del dictador i el 29 de desembre de 1978 i una segona fase de «consolidació» que duraria de 1979 a l'aprovació dels darrers estatuts entre 1982-1983 (COTARELO, 1989a: 41; MARAVALL i SANTAMARIA, 1989; COTARELO, 1992: 16-17). En el nostre treball, però, no hem dividit la transició en aquestes etapes que tot i que pretenen fer una anàlisi global del procés acaben fent, com afirma Javier Tusell, un estudi més que fragmentari d'un temps històric que s'ha analitzar en la seua totalitat i

tenint en compte l'etapa anterior i els seus condicionants (TUSELL, 1996: 113). És per això que, partint del que ja portem d'estudiat al llarg del treball, hem trobat més adient dividir el procés en dues etapes determinades pel grau d'influència del pensament fusterià en el debat polític amb una perspectiva global del procés de transició. Per tant la transició estricta en el nostre treball es dividiria en una primera etapa que aniria de la mort del dictador a les primeres eleccions del 15 de juny de 1977 i una segona que començaria amb el nou panorama polític sorgit de les eleccions fins a l'aprovació de l'estatut d'autonomia valencià. És per això que en el nostre treball els dos primers anys de la transició es troben situats en el bloc anterior.

Arribats a aquest punt ens hem de fer una primera pregunta: quins elements comuns van compartir els protagonistes de cada cultura política durant els anys de la transició? Segurament el relat que millor s'adequa a la realitat és el que conjuga l'esgotament del règim amb el paper del conjunt de l'oposició (COTARELO, 1992a: 17-18) més enllà de les estratègies i tàctiques particulars i, sobretot, de la satisfacció posterior respecte al resultat. Pel que fa al primer element és fonamental tenir present els canvis en l'estructura social i econòmica espanyola, el creixement demogràfic, el canvi generacional, el canvi en l'estructura de classes amb l'aparició d'una «classe mitjana» amb interessos i capacitat econòmica totalment diferent al que fins llavors havia existit, les emigracions interiors i exteriors i l'aparició de la societat de consum (TEZANOS, 1989a). En definitiva, el règim franquista no va ser capaç de donar resposta a les necessitats i interessos de la societat espanyola (MARAVALL i SANTAMARIA, 1989: 185). Cal, però, no sobrevalorar aquest element ja que no es pot fer un paral·lelisme immediat entre un règim deslegitimat i un canvi automàtic d'aquest. Per a que això es produís cal l'existència d'una alternativa més o menys creïble capaç de substituir el règim deslegitimat (DEL ÁGUILA, 1992). El relat de la transició, com tots, és inventat i sotmès a una sèrie d'interessos i perspectives que superen de lluny la pròpia realitat i la seua multifactualitat. En aquest sentit alguns autors han criticat la idea de «transició modèlica» que en ocasions s'ha instaurat (RUA, 2007: 80), com també han matisat la de «consens» (ROVIRA, 2005: 550) tan utilitzada en les anàlisis del període a posteriori com un dels elements fonamentals per a justificar «l'èxit» de la transició i especialment del text constitucional (DE ESTEBAN, 1989: 299). No es pot negar, i aquesta és una de les crítiques més grans al concepte, que el «consens» de la transició es va basar sobretot en una mena d'amnèsia selectiva i una mistificació de la

guerra civil a partir de la idea de què, d'una manera o altra, «tothom havia estat culpable» (BODOQUE, 2000: 5). Solé Tura ha arribat a afirmar que en algun moment de la transició es va confondre el consens amb «*el pasteleo*», amb el repartiment de «*prebendas*» i amb l'acord sense principis. Ara bé, Tura no deixa de valorar-lo positivament com a un fet històric i una «*extraordinaria demostración de realismo*» (SOLÉ TURA, 1985: 82). Considerar la transició com a modèlica o valorar en excés la idea de consens ens pot portar a un impàs difícil de solucionar en la nostra anàlisi perquè en el fons els grisos superen de llarg els blancs i els negres. I això no vol dir caure en el relat utòpic i idíl·lic que determinats documentals televisius han impulsat els darrers anys en *prime time* (RUEDA, 2013). Al cap i a la fi, com dèiem adés, tot s'acaba reduint al grau de satisfacció política que puguem tenir respecte del resultat a posteriori¹⁸⁶. És per això que podem afirmar que no va haver-hi un canvi radical ni tampoc una mena d'autotransformació del règim (MARAVALL i SANTAMARIA, 1989) sinó un procés que passà per etapes d'improvisació, inestabilitat, incertesa, transformació i canvi en un curt període de temps on els factors interns i externs jugaren també un paper fonamental. Al cap i a la fi un joc d'equilibris constants entre l'oposició moderada i els sectors aperturistes del règim que donaren com a resultat, com és lògic, un règim que no satisfieia les demandes de l'oposició més rupturista -pràcticament ja descartes amb els resultats del referèndum per la Reforma política de 1976 (DORADO i VARELA, 1989: 260)- com tampoc les de continuïtat dels sectors més radicals del franquisme, allò que Cotarelo va denominar «*el producto de dos impotencias cruzadas*» (COTARELO, 1992a: 19) i que a partir del relat de Jordi Solé Tura podríem arribar a qualificar aquesta anàlisi sobre la transició a partir d'una mena de «teoria de les incapacitats»: la del franquisme per no saber perpetuar-se i la de l'oposició per no saber imposar-se (SOLÉ TURA, 1985: 73-74) . Un joc de legitimitats creuades entre règim i oposició que es van veure reconegudes recíprocament entre el desembre de 1976 i el juny de 1977 quan els sectors rupturistes moderats començaren a negociar amb el govern, legitimant així l'aposta feta per aquest i els corresponents moviments polítics en

¹⁸⁶ Ja en el seu moment publicacions com *Cuadernos de Ruedo Ibérico* van ser molt durs amb l'anàlisi que feien del paper de l'oposició política al franquisme durant la transició. Un bon exemple és el número 54 de novembre-desembre de 1976 que tenia un títol ben explícit: «*Por una oposición que se oponga. Crítica a las interpretaciones del capitalismo español y a las alternativas que ofrece la «oposición política».*».

clau de canvi de règim¹⁸⁷. Fou aquest el moment en què l'oposició de forma majoritària començarà a ser conscient de quina era la seua força real: la feblesa de la ruptura acabà legitimant l'estratègia de la reforma. I del reconeixement de la legitimitat d'uns i altres acabà sorgint això que s'ha vingut a conèixer com a el «consens» (DEL ÁGUILA, 1992: 63-66). El que està clar és que a mesura que «el producte» s'anava «consensuant», es va anar arraconant aquells posicionaments que es consideraven maximalistes o massa radicals per a l'altre «bàndol» (ANDRÉ-BAZZANA, 2006: 49), i en aquest sentit Fuster formava part dels elements incòmodes. Ara bé, el que realment era «radical» en el relat fusterià era la proposta nacional i nacionalitat ja que els marges en què el suecà la incloïa eren clarament assumibles pels sectors moderats de l'oposició al règim: democràcia, llibertat i europeisme.

Com hem dit abans, pel que fa al cas dels Països Catalans la literatura sobre la transició es troba diversificada per territoris. La particularitat s'imposa per a qualsevol anàlisi que pretenga ser rigorós. En aquest sentit existí una clara diferència entre la sociologia política dels catalans i la dels valencians i els mallorquins. El sociòleg Anselm Bodoque identifica per a Catalunya una cultura política que podríem dir que es trobaria enquadrada en els principis de la «ruptura». Segons aquest autor, els motius d'aquesta hegemonia es fonamenten en el fet de la identificació amb una nació diferent de l'espanyola i la particularitat que la repressió franquista va tenir sobre aquest territori. Pel que fa al País Valencià, però, la cultura política majoritària fou una mena de «rupturisme moderat», fet que encaixa més clarament amb el pensament polític majoritari a la resta de l'Estat i, per tant, diferent del fet català. Aquestes sociologies diferents i diferenciades es van veure concretades en els resultats electorals de 1977 que consolidaren tres elements cabdals per a l'evolució del procés de transició: a) la desaparició de la psicologia col·lectiva dels conflictes dels anys republicans; b) la confirmació de la moderació de l'electorat; c) l'equilibri entre dreta i esquerra (MARAVALL i SANTAMARIA, 1989: 205). Com veurem, en Catalunya aquests elements tenien punts de cert dissentiment.

El que és evident és que la transició política va suposar per a Espanya un mena de moment fundacional, de refundació si es vol, en termes nacionals. Durant aquests

¹⁸⁷ Tot i això, segons Josep Maria Colomer, les negociacions entre els reformistes del franquisme i l'oposició rupturista no van tenir lloc fins a després de les eleccions quan es va comprovar que les candidatures del govern no tenien la majoria esperada (COLOMER, 1998: 15-16).

temps s'inventa una nova identitat nacional espanyola que és la que ha regit fins a l'actualitat (ANDRÉ-BAZZANA, 2006: 14). És el que s'ha vingut a anomenar el nou nacionalisme constitucional. Una identitat fonamentada bàsicament en els elements que es poden trobar a la Constitució de 1978 i, sobretot, amb un fort compromís amb aquest text (MUÑOZ, 2012: 67). La Constitució, però, es caracteritza per ser un text que juga a certa ambigüitat pel que fa a conceptes claus. Això és, fonamentalment, en tot allò que fa referència a les entitats territorials que, prenent totes forma institucional d'autonomia, mereixen categories diferents que queden reduïdes a dues: nacionalitats i regions. Aquesta ambigüitat, especialment del contingut del Títol VIII, ajuda segons Jordi Solé Tura a que els nacionalismes jugaren durant els primers anys de democràcia a mantenir una certa distància i manca de compromís amb el nou règim democràtic mostrant-se no del tot contents amb el sistema autonòmic, però sense plantejar cap alternativa com sí feia l'independentisme (SOLÉ TURA, 1985: 62-67). Així, l'Estat de les Autonomies seria per als principals partits nacionalistes perifèrics només una solució negociada i acceptada com a primer pas en la consolidació de l'autogovern (NUÑEZ SEIXAS, 1999: 144-145). I tot plegat ha portat a diversos autors a parlar del que podríem anomenar l'empremta d'Ortega y Gasset en el pensament nacional dels protagonistes de la transició (SÁNCHEZ-PRIETO, 2008: 149). Certament, la figura d'Ortega fou fonamental per a determinades cultures polítiques durant els anys de la transició i *a posteriori*¹⁸⁸. I la influència *ortegiana* en el text el que acabà fent segons altres autors és, precisament, donar a aquest nacionalisme espanyol una mena d'interpretació nacional essencialista ja que el mateix text constitucional estaria ple de connotacions de caràcter cultural (BATISTA, X., 1998). Siga com siga, el que està clar és que per al País Valencià, la transició també va acabar sent un moment fundacional. Les diferents postures que es van enfrontar sobre la identitat dels valencians, el paper d'Alacant i la seua zona d'influència en tot el debat, el text final de l'Estatut de Benicàssim, les hegemonies polítiques que sorgiren de les primeres eleccions a nivell municipal, autonòmic i estatal, són fonamentals per a poder entendre el País Valencià dels anys vuitanta i noranta (BELTRAN, 1994: 16).

¹⁸⁸ I només tingué una influència en la política formal sinó també en d'altres àmbits no menys polítics com el periodístic. L'exemple més clar és la creació del diari madrileny *El País* aparegut en 1976 (ITURRIAGA, 2005: 475; PECOURT, 2008: 130)

Amb tots aquests elements sobre la taula cal que ens fem tota una sèrie de preguntes al voltant del nostre tema d'estudi. En primer lloc quin va ser el paper de Fuster durant la transició. En segon, quina importància va tenir Fuster per a totes les cultures polítiques estudiades durant aquests anys. I la tercera: com van incorporar els diferents partits polítics als seus programes, discursos i negociacions allò que en la presentació hem anomenat el paradigma nacional fusterià i que ara podem esmentar directament com al programa polític fusterià¹⁸⁹. Ja avancem que la importància fou relativa i va dependre de dos factors: el territorial i el cronològic. És evident que no va tenir la mateixa importància per als partits valencians que per als dels altres territoris. I també ho és que a mesura que van anar passant els anys i els esdeveniments polítics que se'ls associen, la influència de Fuster va anar a menys. Per tot plegat és de vital importància analitzar el paper que Joan Fuster va jugar com a home públic, intel·lectual de referència, durant el procés de canvi de règim.

¹⁸⁹ El terme «programa polític fusterià» el prenem d'un article de Vicent Pitarch i cal recordar que en línies generals es fonamentava en aquests punts: a) política lingüística, b) política cultural, c) identificació del país, d) comarcalització, e) símbols, i f) *utopia* nacional (PITARCH, 2002: 497).

De la primera línia a la trinxera cultural: el Fuster de la Transició

El paper de Fuster durant els anys de la transició fou el més actiu, i activista, que se li coneix. El suecà va saber llegir, clarament, l'excepcionalitat del moment (FURIÓ, 2002: 49). Aquest protagonisme, però, ha rebut diversos qualificatius més centrats en el resultat de la transició que en les vivències del moment. Alguns autors han qualificat la transició que va viure Fuster com «d'inevitable desencís» (ARCHILÉS, 2010b) o «d'esperances frustrades» (PÉREZ MORAGON, 2002: 281). Altres han considerat, encertadament, que Fuster va passar per diverses etapes dins d'aquest període convuls de canvi de règim: des d'estar dins a estar en contra (BELTRAN, 2009). De fet, aquest «estar dins», en alguns moments ens podria portar a qualificar l'actitud de Fuster com «d'optimisme assumit, conscient també del caràcter excepcional d'aquell moment històric» (FURIÓ, 2002: 52). Aquestes definicions del Fuster de la transició apropiarien l'intel·lectual de Sueca a l'estat anímic en què va entrar gran part de la població espanyola, seguint una evolució semblant d'eufòria prèvia que a poc a poc es va anar dissolent en una mena de «desencant»¹⁹⁰ (MORÁN, 1997: 140). Alguns autors han identificat Fuster com un dels «intèrprets més radicals de la visió del desencant» (PECOURT, 2008: 266), afirmació no gaire allunyada de la realitat tal com veurem més endavant quan analitzem els articles d'aquests anys per exemple. Altres, però, afirmen que des de finals dels seixanta i especialment durant el període de la transició, Joan Fuster es va «radicalitzar» (GIRONA, 1990: 362) tant en els seus plantejaments nacionals com també socials, en un procés que el va anar portant a trobar-se «en una situació cada cop més privilegiada, i ho dic des del punt de vista ideològic global, per convertint-se en inspirador de tot un moviment col·lectiu cultural i polític creixent que, malgrat la seua -absolutament inevitable- pluralitat partidària podia i havia d'haver convergit en un mínim denominador comú definidor d'un gran moviment valencianista» (CUCÓ, 1989: 298). Per a molts dels seus contemporanis que es declaraven seguidors, amics i «molt influïts» pel de Sueca, com el cas de l'Ovidi Montllor, Fuster arribava a ser el seu «heroi de la vida real» (LA VANGUARDIA, 10/VIII/1980).

¹⁹⁰ José Enrique Rodríguez Ibáñez relaciona el «desencant» directament amb l'herència de la cultura política franquista en tant en quant és central la idea de no participar en política o no intervenir en aquest àmbit perquè, en el fons, uns altres constituïts com a autoritats ja ho faran per tu (RODRÍGUEZ IBÁÑEZ, 1987).

El que és evident és que la transició és l'últim període de la vida de Fuster en què la seua influència serà pública i notòria i que a més va anar durant tot el període en augment (ARCHILÉS, 2012: 344). Tant ho fou que el 1979 una revista econòmica de Madrid l'inclouïa entre els 100 espanyols més influents (DDAA, 1998: 386). Fuster, va donar la seua opinió al respecte en un dels seus articles de l'època en *Qué y Dónde* del 5 de novembre de 1979 de manera més que irònica (PÉREZ MORAGÓN, 2002: 308).

Acabat aquest període el 1982¹⁹¹ amb l'aprovació del nou ordre polític, el paper de Fuster va ser un altre de molt diferent, relegat de la seua capacitat d'influència social i política a les visites puntuals de polítics concrets a casa seua. Això, però, no vol dir que el paper de Fuster durant la transició fóra igual de rellevant durant tots els anys que durà amb una influència igual per a tots els territoris dels Països Catalans. De fet, podem observar com a nivell polític, si bé és cert que en el País Valencià fou central, en Catalunya o les Illes es va veure arraconat a poc a poc a partir de la dinàmica pròpia de cada territori. És per això que per a aquest període creiem que hem de considerar Fuster com un referent intel·lectual conjuntural. És important diferenciar els tres àmbits conjunturals que determinaren el paper de Fuster durant la transició: el marc general del procés de canvi de règim, la conjuntura de cada territori i, finalment, la conjuntura de cada cultura política i els partits que les representaven.

La conjuntura general va anar condicionant els plantejaments fusterians. La situació no es circumscriuria només al cas del suecà sinó a la intel·lectualitat antifranquista en general. Com afirma Xavier Díez, el procés de canvi de règim no admetia en el relat oficial els plantejaments polítics considerats maximalistes o rupturistes produint-se el que anomena «*la exclusión de la disidencia*» (DDAA, 2011: 47). I Fuster era un intel·lectual «dissident». Això mateix, però, ja es denunciava en els anys de la transició per part d'aquells sectors que estaven sent exclosos. En un acte d'homenatge a Josep Renau i Vicent Andrés Estellés, Joan Fuster reafirmava, amb una dialèctica molt marxista, el paper de l'intel·lectual com a «avantguarda reivindicatòria» (AVUI, 20/VI/1978: 6). Així, l'intel·lectual havia de ser una mena de veu racional d'una societat que vivia un temps convulsos i confusos en els que calia clarificació d'idees. Aquest paper estava deixant de ser com Fuster el descrivia. I Oriol Pi de Cabanyes,

¹⁹¹ La tria de 1982 com a final de la transició -o del període de «consolidació com afirmen alguns autors- és perquè és en aquest any i no el 1983 quan el règim autonòmic valencià queda definitivament constituït.

aleshores identificat amb el PSAN¹⁹², ho denunciava en un article el 13 de gener de 1979 amb el títol «Demanen comparses, rebutgen joglars». Cabanyes identificava clarament en la figura de Fuster, però també en la de Llach o un aleshores molt diferent Albert Boadella, aquells subjectes incòmodes per a la transició «oficial» (AVUI, 13/I/1979: 3). Per tot això, podem afirmar que Fuster encaixaria per a aquest període en la definició que Merton va fer sobre el que ell anomenava «l'intel·lectual independent» en el sentit d'un referent que, malgrat les seues expectatives, està «*destinado a sucumbir ante las demandas y el control de su clientela específica, que condicionará el resultado de sus trabajos*» (MERCADÉ, 1982: 116). Conjuntura o clientela, el cas és que si analitzem els papers produïts per Fuster per aquests anys, tan pel que fa als articles com als llibres o textos més extensos, tot estava condicionat al debat polític que es vivia al País Valencià principalment i als fets de la transició. Perquè com va afirmar Joaquim Molas en l'acte d'homenatge que l'hi van fer al suecà en el Paraninf de la Universitat de Barcelona el 27 de novembre de 1981: «Fuster, per a escriure, necessita un enemic.» (AVUI, 28/XI/1981: 27). És d'aquesta manera que podem considerar Fuster víctima i botxí del panorama polític. L'intel·lectual no podia decidir sobre què volia escriure o reflexionar sinó que es veia arrossegat per la marea política del moment. Val a dir, això sí, que l'obra de Fuster durant aquests anys es troba dins la coherència del conjunt de la seua producció (ARCHILÉS, 2010b: 593), malgrat que com veurem són aquests anys els que suposen major controvèrsia i distanciament per a molts dels que hem considerat fusterians o ells mateixos s'han identificat com a tals. En l'evolució dels papers fusterians d'aquesta època un any fonamental és 1979. Aquest és el moment en què s'inicien els articles de Fuster més durs cap al procés autonòmic com també contra l'anomenada classe política. Amb el títol de «La dificultat de ser polític», l'abril de 1979 Fuster iniciava una nissaga de textos contundents contra els protagonistes polítics de la transició.

La segona conjuntura que condicionà el paper de Fuster fou la de cada territori. El fusterianisme va anar quedant-se circumscrit només a la proposta nacional. La resta del pensament de l'intel·lectual gairebé desaparegué. El 3 d'octubre de 1981, en el discurs que Fuster va fer en l'acte d'Homenatge per l'atemptat patit el setembre d'aquell

¹⁹² Sabem per la correspondència de Fuster que Cabanyes visità el suecà a casa seua el 24 de novembre de 1979. Fuster li digué que «si véns a parlar del PSAN, per exemple ens divertirem molt» (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

any, denunciava la «demagògia fàcil» que pretenia allunyar els intel·lectuals respecte el poble a qui s'adreçaven. I aquesta estratègia anava de la mà de la desnacionalització del poble, en aquest cas el valencià (AVUI, 6/X/1981: 13). Però qui s'allunyava de qui? L'intel·lectual del seu poble o el poble de l'intel·lectual? Segurament tot plegat i al mateix temps. A mesura que el poble anà votant, els resultats electorals anaren allunyant el fusterianisme de qualsevol possibilitat de triomf polític. Tant la idea dels Països Catalans com la pròpia proposta de País Valencià formulada pel fusterianisme, anaren quedant lligats als projectes estrictament nacionalistes i independentistes com a conseqüència, entre d'altres, de la conjuntura política. Aquella «recuperació nacional» que Fuster entenia des d'una vessant racional, en el fons també era política i per tant estava sotmesa als interessos partidistes de dreta i esquerra, per molt que aquesta última no es dedicara a jugar i manipular els sentiments i la ignorància de la població.

Finalment, a aquestes dues conjuntures n'hem d'afegir una de tercera: la de cada cultura política i els partits que la representen. Aquest no és un element menor perquè a partir de les eleccions de 1977 molts intel·lectuals que tot i que tenien militància reconeguda mantenien una certa independència respecte del partit, a partir de llavors passaren a convertir-se en molts casos en intel·lectuals orgànics, amb una clara falta d'independència individual i molt condicionats a les decisions dels aparells del partit en cada moment. Una falta d'independència volguda en molts casos perquè més enllà del fet de ser militants, molts passaren a assumir càrrecs com a diputats, alcaldes, presidents autonòmics, etc. I és clar, Fuster això no ho va fer i continuà sent un intel·lectual independent en un moment en què tothom prenia partit, en el sentit orgànic de la paraula (MERCADÉ, 1982: 102).

Quina visió tenia anys més tard Fuster sobre el seu paper durant la transició? En la darrera entrevista concedida que prendria forma de llibre, Fuster declarava a Toni Mollà davant la pregunta/afirmació: «vostè va adjectivar molt durament la Transició... » que el seu entrevistador era un «exagerat» amb l'adjectiu i que, això sí, ara no ho faria perquè el tema polític ja no «li interessava» cosa que no passava llavors perquè era un moment «efervescent». A més, les seues reflexions formaven part de «l'autoengany que va representar viure, en directe i en persona, això que tu dius la Transició política. Estàvem massa obsessionats amb el que passava a determinat nivell i no miràvem que la gent -que les masses- continuaven, efectivament, sense interessar-se per res, com sempre. (...) Ens pensàvem que les coses podien funcionar d'una altra manera perquè,

precisament -i no sé per quina raó- pensàvem que això que en diem les masses havien de respondre i les masses no podien respondre. I no van respondre» (MOLLÀ, 1992: 99-100). Desencís, desengany o autoengany vist amb el temps, però en cap cas autocrítica cap al paper jugat durant aquells temps. L'havia de tenir o fer? Sobre el paper de Fuster podem trobar dues postures en la literatura al voltant de Fuster. Una seria la d'Alfons Cucó que el 1989 era bastant dur, arribant a acusar el suecà de ser una mena de persona poc conciliadora i gairebé culpable de la divisió del valencianisme (CUCÓ, 1989: 304). Cucó obviava totalment tant el seu paper com el d'Ernest Lluch en aquesta mateixa divisió. Per altra banda, el 1994, Joan Francesc Mira posava Fuster en una mena de posicionament «radical» però «realista» alhora que, des del meu punt de vista, s'adequava més a la realitat dels fets fonamentalment perquè no obviava el paper de cap dels protagonistes, a diferència del que feia Cucó (MIRA, 1994: 13). En definitiva, l'encert o no dels textos i el paper jugat per Fuster durant els anys de la Transició no poden ser de cap de les maneres l'únic element a posar en relleu com a causa del «fracàs» del valencianisme. Els factors són múltiples, polièdrics i provenen de moltes direccions. En un moment de canvi i sobretot d'intensa polarització política, Fuster va acabar atrinxerant-se en els seus plantejaments més fonamentals, donant molt poc de lloc al matís o l'evolució de les seues idees que, val a dir, ja feia uns anys que en el món acadèmic estaven sent reformulades o qüestionades. Pau Viciano ha qualificat l'actitud de Fuster durant aquests anys com de «pragmatisme dins d'uns límits» que sempre es va moure en els marges del «progressisme» i la recuperació nacional dels valencians (DDAA, 1997: 403-404). I és clar, com afirma Ferran Archilés, «la matisació o l'evolució van ser ben difícils en aquells anys, tot deixant un llegat perdurable» (ARCHILÉS, 2012: 346). Un cos teòric que Pau Viciano ha qualificat com de «catequesi civil» (DDAA, 1997: 401). Però a tot això hem d'afegir un element més: el valencianisme a mitjans dels anys setanta era transversal, havia impregnat en molts moviments socials i polítics del país i, per tant, no estava representat només per una sola força política i menys encara de caràcter electoral: des dels partits d'esquerra, nacionalistes o no, als sindicats passant per entitats culturals com ACPV o d'àmbit local i comarcal (BELTRAN, 1994: 52).

Fuster es convertí aquests anys en la màxima representació en terres valencianes del que podríem definir com a un «intel·lectual» al més pur estil europeu. Sense voler considerar-se un «polític», Fuster no es va poder desentendre del seu compromís amb la

seua societat, amb el seu país (MIRA, 1994: 10). A nivell teòric, si ens centrem en l'estudi fet per Ferran Archilés, el pensament de Fuster durant aquests anys pivotà al voltant de diferents elements. Per una banda, podem identificar clarament una agudització de la influència del marxisme en la seua anàlisi de la realitat política, especialment de l'obra de Gramsci. Això, a més, no deixà d'anar acompanyat d'una basculació de Fuster cap a l'esquerra en termes partitocràtics. Lligat a una influència gramsciana, el segle XIX continuà sent el moment clau per a poder explicar el fracàs i l'anomalia valenciana. El tercer element que Archilés identifica en el discurs fusterià és la crítica àcida i contundent cap al «regionalisme». Finalment, Fuster identificà el nacionalisme espanyol com un bloc sense matisos (ARCHILÉS, 2012: 346). Això últim ho veurem molt clarament en les seues crítiques cap als principals líders del PCE i el PSOE a nivell estatal.

Ja hem dit que majoritàriament ens trobem davant de textos de caràcter periodístic publicats en premsa o en revistes. El suecà va escriure tant en mitjans en català com en castellà. Publicacions com *La Vanguardia*¹⁹³, *Informaciones*, *Tele/eXprés*, *Por Favor*, *Qué y donde* (ARCHILÉS, 2010: 568), *Serra d'Or*, *Diario de Valencia*¹⁹⁴, *Valencia Semanal* o *El País*, sobretot a partir de 1979, foren un bon altaveu periòdic. Per altra banda, el diari *Avui* on Amadeu Fabregat publicava la seua «Crònica del País Valencià», també es convertiren en una influent tribuna per a la tasca que desenvolupava el fusterianisme, especialment a Catalunya. Fixem-nos en un primer element d'interès per a poder entendre el radi d'influència del pensament fusterià: només va escriure en aquells mitjans que o bé eren propers al catalanisme en Catalunya, al valencianisme o a

¹⁹³ El diari barceloní, on Fuster feia molts anys que escrivia, va premiar-lo amb el «Premio Godó Lallana 1976-77» tal com informava el mateix diari el dia 11 de maig de 1977 per l'article «El lío. Burgueses y burguesía». La qualificació que feia el diari sobre la figura de Fuster era contundent: «*El ensayista catalán más considerable desde 1939*» (LA VANGUARDIA, 11/V/1977: 7). De la notícia també se'n va fer ressò el diari *Avui* (AVUI, 11/V/1977: 5).

¹⁹⁴ El *Diario de Valencia* va tenir com a primer director un fusterià: J. J. Pérez Benlloch. Sobre la ideologia d'aquest periòdic, Rafa Xambó afirma que la publicació va viure en una mena de contradicció contínua, entre un pensament d'esquerra i nacionalista i un altre de liberal que preferia un diari menys marcat políticament. El periòdic, però, no va acabar de tenir una línia nacionalista com pretenia Benlloch per la pressió dels accionistes, arribant-se al punt a principis dels vuitanta de la destitució d'aquest com a director i el veto com a col·laboradors de Vicent Ventura i el mateix Joan Fuster (XAMBÓ, 1996: 145-146).

l'esquerra valenciana o espanyola¹⁹⁵. Això ens indica que l'opinió que els lectors de mitjans dretans tenien d'ell els venia filtrada directament pels mitjans que llegien i en aquest sentit el paper que jugà *Las Provincias* fou fonamental per a entendre el nivell d'odi que una part de la societat valenciana va arribar a tenir contra un pensador que en la majoria dels casos no havien ni tan sols llegit. Per altra banda, el suecà també es va veure «obligat» a la redacció d'una sèrie de «papers d'urgència» motivats pel debat polític en terres valencianes. De tots els diaris on escrivia, segurament pel que fa a la repercussió i influència dels articles, cal destacar les publicacions en *La Vanguardia*, pel que fa a Catalunya, i *El País* per a la resta de l'Estat¹⁹⁶.

«Fuster, per a escriure, necessita un enemic»: articles, entrevistes i papers d'urgència

D'aquesta manera definia a finals de 1981 la literatura fusteriana Joaquim Molas. Fuster tingué un paper molt actiu en els mitjans de comunicació durant els anys de la transició i, efectivament, la idea d'enemic planà gran part dels seus textos. Ja fóra pels seus articles o per les entrevistes o per les intervencions en programes televisius, certament la presència de Fuster fou important. Abans d'entrar a analitzar el seu paper als mitjans cal que remarcuem una idea que em sembla interessant: la premsa té el públic que té i no és precisament massiu. Es calcula que de vint-i-dos milions d'espanyols només cinc llegien algun diari a finals de la dictadura (MAYAYO, 2002: 130), xifra que alguns autors rebaixen a tres milions (ITURRIAGA, 2005: 476). Per tant, tot i que la presència de Fuster en la premsa fou molt important, el cert és que la capacitat d'influència a un gran nombre de població a través dels articles era limitada. Però malgrat les limitacions, cal considerar Fuster com un «articulista polític molt influent durant els anys de la transició» (MUÑOZ, 1993: 151). Perquè ho fou, i molt.

¹⁹⁵ Excepte en el cas de *La Vanguardia*, tot i que durant la transició el diari català ja començava a identificar-se políticament amb les noves elits de l'autonomisme català.

¹⁹⁶ Respecte del paper d'aquests dos diaris, Diego Iturriaga afirma que *El País* es podria considerar un diari de centre-esquerra no rupturista que va anar guanyant públic durant els anys de la transició, arribant a convertir-se en un temps rècord en el diari més influent entre la classe política. Per la seua banda *La Vanguardia* fou un diari que va saber adaptar-se als nous temps gràcies al seu pragmatisme entre conservador i emprenedor, entre centrista i nacionalista català a partir de 1982 (ITURRIAGA, 2005: 478-479).

És important fer constar que la mort de Franco va suposar una obertura total pel que fa a la llibertat d'expressió. L'aparició de nous mitjans de caràcter marcadament esquerrà o nacionalista, fou una de les principals novetats als quioscos. Ara bé, això no va suposar un augment del nombre de lectors, sinó el repartiment d'aquests per preferències. Molts van poder llegir diaris que tenien una correspondència amb el seu pensament polític. Altres, van començar a llegir el diari en la seua llengua. I altres, van veure com el que fins aleshores era un diari més del règim s'havia de reciclar modificant així la línia editorial (ITURRIAGA, 2005:).

Fuster va continuar tenint més presència en la premsa catalana que en la valenciana, fet que ja es denunciava aleshores (AVUI, 5/X/1976: 10). En diaris com *Avui*, aparegut el 23 d'abril de 1976, podríem dir que gairebé fou omnipresent des del moment de l'aparició del nou mitjà. I no tant pels articles que hi publicà sinó per les referències en notícies, articles o pàgines monotèmiques sobre la seua persona¹⁹⁷. En el cas valencià va jugar un paper central *Las Provincias*. El diari degà del periodisme valencià va seguir una evolució en la que el fusterianisme passà de tenir certa influència i presència a ser l'enemic a batre, sobretot a partir del març de 1978 (XAMBÓ, 1996). Per altra banda, el fusterianisme va aconseguir tenir presència en diaris com *Levante* que, precisament, van seguir un camí a la inversa del de *Las Provincias*. Així, a partir d'octubre de 1977 veiem com el diari va normalitzar el terme «País Valencià» per a referir-se al territori valencià i incorporà en la nòmina de col·laboradors polítics i periodistes clarament identificats amb el fusterianisme com Francesc de P. Burguera o Vicent Ventura. Per altra banda, també es crearen nous mitjans com *Qué y dónde*, *Dos y Dos*, *Diario de Valencia* o *Valencia Semanal*, molt més pròxims a les tesis fusterianes (LLOP i TORMO, 2013: 100-107). En el cas d'aquest darrer mitjà, Carles Senso ha arribat a afirmar que va tenir una «mentalitat majoritàriament esquerrano-progressista-nacionalista-fusteriana desenvolupada aleshores per una part molt representativa de la intel·lectualitat valenciana»¹⁹⁸ (SENSO, 2014: 772-773). Darrere d'alguns d'aquests

¹⁹⁷ Articles de tota mena podien fer alguna referència a Fuster. Valga d'exemple la crònica de Ramon Serra sobre el partit de futbol Hércules-Barça jugat a Alacant el 2 de març de 1980 on en un moment es deia la següent frase: «Diu Joan Fuster quan parla del País Valencià que Alacant és un cas a part» (AVUI, 4/III/1980: 21).

¹⁹⁸ Ara bé, aquestes conviccions fusterianes, com en el cas de la majoria de l'esquerra i el nacionalisme d'aquest moment, eludia la defensa política dels Països Catalans entesos de forma uniforme, acceptant

mitjans va estar la figura de J.J. Pérez Benlloch que, amb l'Estatut d'Autonomia valencià ja aprovat, va crear a finals de 1982 el diari *Notícies al dia* on Fuster també hi va col·laborar (AVUI, 9/IX/1982: 12).

Pel que fa al relat fusterià desenvolupat als mitjans, aquest es va expressar en uns termes semblants a tot arreu. Evidentment no era igual un article per a *El País* o *La Vanguardia* que per a *Serra d'Or*. No tant pel públic receptor sinó per l'espai i el temps per a madurar-lo. Els temes, però, sí que ho foren. I el mateix podríem dir del contingut de les entrevistes que concedí. Podem així diferenciar quatre temàtiques fonamentals: la classe política i el seu paper, el procés de transició espanyol en general, la construcció de l'autonomia valenciana i l'abandó gradual de la idea dels Països Catalans. I és important tenir present que uns i altres temes es barrejaven constantment. La contundència verbal del Fuster de la transició ha portat a alguns autors a afirmar que «fustigà implacablement» els protagonistes de la transició (FURIÓ, 2002: 51). I el cert és que així fou. Crec, però, que això va jugar a la contra del projecte polític fusterià, malgrat que el propi Fuster intentà en algun moment traure importància a determinades afirmacions perquè no tot el que s'escrivía es podia prendre «al peu de la lletra» (FUSTER, 2003: 203). Al cap i a la fi, Fuster va acabar tenint una postura «d'esquena als polítics» (PITARCH, 2002) que el va anar allunyant de la *realpolitik* que imposava la transició. Compte, allunyat dels polítics que no de la política que el mateix Fuster entenia com quelcom més complex del que la nova realitat institucional i electoral podien oferir (MIRA, 1994: 8). En un primer moment, Fuster es mostrà simplement escèptic i amb una certa cautela. En una entrevista el 1978 afirmava que «sí, jo crec que «el País Valencià serà d'esquerres o no serà». Però no ho dic per cap apriorisme sectari: és una pura evidència. El que falta saber és si les esquerres estaran a l'altura de les circumstàncies» (VALENCIA SEMANAL, 16 d'abril de 1978). I aviat va arribar a la conclusió que no ho estaven. I començà a parlar de «classe política». El concepte partia d'un problema conceptual de base: no s'adequava al concepte de classe encunyat pel marxisme (SERRA D'OR, abril de 1979: 67; EL PAÍS, 14/XI/1981). La classe política acabà convertint-se en molts textos en simplement «ells». Un subjecte que, evidentment, es contraposava a un «nosaltres», el poble. I ells eren els principals culpables de l'anomenat «desencanto» (LA VANGUARDIA, 28/VI/1980: 5). Dreta i

només la vinculació lingüística i cultural del projecte. És per això que segons Senso, els artífex de *Valencia Semanal* eren una mena de fusterians que havien evolucionat i madurat (SENSO, 2014: 773).

esquerra eren identificats com un sol subjecte polític: el poder. I si eren això, poder, més que classe, hauríem de parlar de «casta» (SERRA D'OR, juliol-agost de 1980: 65). L'esquerra no era capaç de fer d'esquerra fins al punt que tant socialistes com comunistes havien abandonat el marxisme tirant «*agua al vino, adoptando ideas y tácticas que no encajan con el Manifiesto ni con la escolástica*» (EL PAÍS, 18/II/1982)¹⁹⁹. Perquè l'esquerra, com afirmava en el *Diario de Valencia* el 22 de desembre de 1981, «solen ser idiotes». I què feia aquesta classe política, aquest «ells», que tanta crítica generava en Fuster? Doncs pactar. El pacte era entés així com una cessió i sempre passava que «*unos ceden más que otros*» (EL PAÍS, 8/I/1982: 7). Fuster mantenia la idea de què Vicens Vives s'havia equivocat qualificant els catalans com a pactistes al llarg de la història. En la història no ho havien estat, «però ara sí que ho som: pactem amb tothom, tothom pacta amb tothom, tothom és idiota» (SERRA D'OR, setembre de 1980: 31). La classe política i Fuster cada any que passava es trobaven més allunyats. I el mateix acabà passant entre els polítics que tingueren quotes de poder i el fusterianisme en general.

La crítica al pacte de Fuster era una crítica a la idea de «consenso» que ja hem comentat. En el fons, era un enfrontament amb la transició tal i com s'estava portant a terme i els seus resultats any rere any. Espanya era una mena de «*Corral de la Pacheca*» i el procés un simple «*pasteleo*» (EL PAÍS, 11/VI/1982). La democràcia que venia no era més que simple continuisme, una prolongació del règim franquista (EL PAÍS, 15/V/1979). Perquè el drama no era Franco sinó el franquisme i la seua prolongació en el present i el futur que tacava el resultat de la transició. Calia així iniciar un procés paral·lel per «desfranquitzar» l'Estat (DIARIO DE VALENCIA, 5/XII/1981). I és clar,

¹⁹⁹ Fins i tot, Fuster va arribar a enviar una carta als seus amics i directors de *Canigó* Isabel Clara-Simó i Xavier Dalfó, el 20 de març de 1981 retraient-los que la revista havia tingut darrerament «un feble «psuquero» inexplicable», mentre, ahora, havien estat massa durs amb Max Cahner. El suecà arribava a qualificar Canigó com «d'orinal de complaences parlamentàries». Dies després Isabel Clara-Simó responia a Fuster el 24 de març de 1981 mostrant en primer lloc la seua admiració pel suecà, cosa que la feia analitzà seriosament allò escrit a Canigó, per a després passar a justificar el que s'havia dit. La directora de Canigó arribava a qualificar l'*Avui* com de «butlletí de la Generalitat» i a Josep Melià com de «virrei, supergovernador colonialista, etc.» ja que Fuster els havia criticat, també, que havien estat més suaus amb el mallorquí que amb Cahner (cartes consultes en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya). Tot plegat s'enquadrava en les crítiques que Xavier Folch havia fet en una entrevista com a membre del PSUC cap al departament de cultura encapçalat per Cahner (MANENT, 2010: 88-90).

si el pacte i el consens era amb els franquistes, tot plegat era un simple continuisme que el va portar a qüestionar fins i tot la democràcia com a sistema polític. Començant per la Constitució considerada «su parida» (LA VANGUARDIA, 28/VI/1980: 5) i acabant pel resultat: una democràcia burgesa que li generava un entusiasme relatiu (DIARIO DE VALENCIA, 4/II/1981).

I si l'ombra del franquisme era allargada, on més es podia resseguir era en el cas valencià. Certament, els textos de Fuster sobre la transició valenciana, més enllà d'estar-hi o no d'acord, són una eina molt interessant per a poder construir el relat de tot el procés de construcció de la nova autonomia²⁰⁰. En la seua visió de la transició valenciana sempre va tenir un pes important la idea de què la política valenciana no pintava res per al conjunt de l'Estat. Aquesta idea lligava amb el relat nacional fusterià traçat als seus textos dels seixanta (DIARIO DE VALENCIA, 12/I/1982). A aquesta manca d'importància calia lligar la violència amb què la dreta impregnà tot el procés que, a més, era «tolerada capciosament» pels governadors civils de la UCD (SERRA D'OR, juliol-agost de 1979: 60). Ara bé, la dreta feia ús de la violència perquè l'esquerra amb la seua actitud ho permetia ja que no estava a l'alçada. La violència i l'actitud de l'esquerra determinà el debat sobre els símbols, entre aquests la diada nacional dels valencians. 9 d'octubre o 25 d'abril es preguntà Fuster posicionant-se per aquesta segona data ja que la primera no seria amb els anys res més que un dia «d'entreteniment per a la dreta eterna» (SERRA D'OR, novembre de 1980: 35). En el seu qüestionament respecte el 9 d'Octubre, preguntat en una entrevista per Amadeu Fabregat, Fuster arribà a criticar fortament la massiva manifestació de 1977 afirmant, a més, que no hi havia anat (VALENCIA SEMANAL, 16 d'abril de 1978)²⁰¹. Posant aquests temes a debat,

²⁰⁰ En aquest sentit són una font primària de molt valor junt a obres com la de Jesús Sanz *La cara secreta de la política valenciana. De la predemocràcia al estatuto de Benicàssim* (1982) o la recopilació d'articles i entrevistes de J. Millás *Crónicas de la transición valenciana (1972-1985)* (2015).

²⁰¹ Poc abans de la seua mort, però, en la darrera entrevista concedida afirmà, davant la sorpresa de l'entrevistador Toni Mollà, que «com que no hi vaig anar, xe? Tu no em vas veure, però sí: ¡I tant que hi vaig anar! És l'única manifestació a què he anat en la meua vida» (MOLLÀ, 1992: 105). Siga com siga el que és evident és que aquella manifestació fou una de les darreres manifestacions unitàries de tots aquells sectors representants del nacionalisme i l'esquerra, de manera ampla els dos termes, que s'identificaven amb el fusterianisme. Entre el material del Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya trobem diversos documents i papers convocant a la manifestació del 9 a València però també a altres actes previs i tot anava signat per partits que abraçaven des del PSOE al PSAN (consulta en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

demostrava ser plenament conscient que la transició no era cap broma i que determinaria el futur dels valencians més del que semblava en alguns dels seus articles quan arribava a banalitzar tot el procés i, fins i tot, a qüestionar si els valencians, tenint en compte la seua manca de consciència nacional, calia que tingueren autonomia. Al cap i a la fi, l'estatut valencià acabaria sent un «cagalló legislatiu» (DIARIO DE VALENCIA, 13/II/1981) com a conseqüència del possibilisme de l'esquerra (DIARIO DE VALENCIA, 12/I/1982). La resignació el va anar fent virar cap a una mena de possibilisme polític que es veuria concretat el 1982 quan podríem dir que el suecà apostà obertament per deixar de costat determinades idees que podien ser considerades maximalistes i que en aquell moment ja es veien com a impossibles de concretar. Aquest seria el relat traçat al seu article «Països Catalans, 1978» (SERRA D'OR, octubre de 1978: 34) que desembocaria en la pregunta gairebé retòrica de 1982 «Som una nació? Parlem-ne» (SERRA D'OR, octubre de 1982: 38). Però el possibilisme no el feia perdre de vista qui eren els culpables: els polítics, tots, i especialment també els de Catalunya que amb el seu catalanisme provincià i la defensa d'un estatut, el de Sau, que seria tan limitat que no permetria avançar en res, tancaven la porta als Països Catalans, més enllà de les prohibicions que des de Madrid es pogueren fer a federar-se, per exemple (SERRA D'OR, febrer de 1979: 33). El possibilisme el va anar portant també al cansament respecte la política com a tema de conversa, tal i com es va mostrar entrevistat per Lluís Busquets l'hivern de 1981 (FUSTER, 2003: 236).

Com que el format ho permetia, les temàtiques de les entrevistes concedides aquests anys foren en alguns aspectes una mica més variats. Fins i tot fou entrevistat per publicacions de partit, com en el cas de *Cal dir*, que impulsaren els sectors valencianistes del PCPV. Els temes: marxisme, Gramsci i la burgesia valenciana. S'ha de destacar la duresa amb que Fuster es mostrà respecte els sectors més espanyolistes del partit comunista, cosa que no agradà, com és lògic, a part de la direcció valenciana del partit (MUÑOZ, 1998: 212). L'entrevista va ser feta per Valerià Miralles i serví per a atacar fonamentalment a Antonio Palomares²⁰².

En les entrevistes fetes per persones properes al nacionalisme en general, és interessant destacar com els periodistes als inicis de la transició transmetien aquella idea que el valencianisme tenia gairebé assumida: la centralitat que el debat identitari i els

²⁰² En la correspondència de Fuster es pot consultar el paper original que Fuster adreçà a Miralles com a resposta a les preguntes (documentació consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

plantejaments fusterians tenien. Això es pot veure clarament en les introduccions tant de Montserrat Roig en l'entrevista del programa *Personatges* per a TVE el 21 de desembre de 1977 com també en la feta per Amadeu Fabregat el 16 d'abril de 1978 per a *València Semanal*. I ja havien passat les primeres eleccions amb la desfeta electoral del valencianisme polític! Aquest «optimisme» sobretot ens indica que el fusterianisme anava més enllà d'unes sigles i uns partits: era una qüestió transversal que impregnava totes les cultures polítiques. L'optimisme era matisat pel mateix Fuster que arribava a qüestionar si l'esquerra realment havia assumit «la qüestió nacional» (VALENCIA SEMANAL, 16 d'abril de 1978).

Algunes de les aparicions de Fuster a la televisió crearen polèmica. No tant pel que va dir ell sinó pel que la dreta i el moviment blaver, que es trobava en plena expansió, van voler interpretar i polemitzar. Aquest seria el cas de la seua intervenció en el programa de TVE *Hora 15* del 19 de març de 1978 dedicat al País Valencià. Participaren també Vicent Andrés Estellés i el conseller de cultura, el socialista Josep Beviá. Fonamentalment el paper de Fuster fou el de demanar la normalització cultural del País Valencià. En els mateixos termes s'expressaren Estellés i Beviá i sempre, això sí, incloent la cultura valenciana en el conjunt de la catalana (AVUI, 21/III/1978: 10; SANZ, 1982: 186-187)²⁰³.

En línies generals aquest fou el relat i el posicionament de Fuster durant els anys de la transició. Als articles i entrevistes cal afegir allò que publicà aquests anys de forma més documentada. És el que hem anomenat com a els papers d'urgència.

Amb l'adjectiu de «urgència» qualificava el mateix Fuster en el pròleg de *País Valencià, per què?* alguns dels seus treballs durant els anys de la transició. En línies

²⁰³ Com informava el diari *Avui* el 24 de maig de 1979, l'emissió del programa va suscitar la resposta també en televisió i amb el consentiment del ministre de cultura Pío Cabanillas de diferents personatges representants de l'anticatalanisme com Vicente Ramos, Julián Sanvalero, Fermin Juanto o Vicente Simó Santonja (AVUI, 24/V/1978: 5). Dies després un grup de valencianistes es van tancar com a protesta en la Facultat de Filosofia i Lletres de València i diverses entitats culturals del País Valencià signaren un manifest on «es condemnen els esdeveniments protagonitzats pels sectors més reaccionaris de la ciutat de València i fa un homenatge públic a Joan Fuster. Sanchis Guarner. Vicent Ventura «i tots els nacionalistes que durant els anys seixanta varen mantenir encesa la flama de la llibertat del nostre poble. Entenem per poble tot el País. Es molt més el País que la ciutat de València i la seua àrea» (AVUI, 27/V/1978: 2). Durant els dies següents la polèmica continuà en la premsa i el diari *Avui* es convertí en un altaveu dels valencianistes que es defensaven dels atacs «blavers».

generals podríem dir que els llibres i texts que publicà aquests anys²⁰⁴ són textos que es poden concentrar en els següents títols: *Un país sense política* (1976), *El blau en la senyera*²⁰⁵ (1977), *Qüestió de noms i altres escrits* (1978), *Destinat (sobretot) a valencians* (1979), *O ara o mai. Per una cultura catalana majoritària* (1981) i *País Valencià, ¿per què?* (1982). En la majoria dels casos, es tracta de texts que llur contingut respon al debat que s'estava tenint en cada moment respecte als projectes de país, la identitat o els símbols nacionals dels valencians. Per això del qualificatiu «d'urgència». Ja siga perquè parlem de textos recuperats i recopilats en un sol volum, o ja siga perquè són pàgines de nova creació però que parteixen dels plantejaments nacionals més fusterians. Papers com *El blau en la senyera* o *País Valencià, per què?* van tenir una àmplia difusió per part del fusterianisme. Es van arribar a qualificar per part dels sectors més propers al suecà com a papers que «deixaven definitivament aclarida la qüestió» (CANIGÓ, 15/X/1977, núm. 523: 18)²⁰⁶. Perquè la qüestió del blau en la senyera no era menor per al fusterianisme si atenem a la quantitat de texts que van dedicar al tema com seria el cas de l'article en *Canigó* de Ricard Blasco «Una senyera sense blau» (CANIGÓ, 12/XI/1977, núm. 527: 7). En el cas del segon, per exemple, tal com explicava el diari *Avui*, hi havia la intenció de fer una gran tirada per a ser repartida de manera gratuïta a tots els assistents a l'acte que ACPV tenia previst realitzar per commemorar el 25 d'abril de 1982 amb motiu del cinquantè aniversari de les Normes de Castelló a la capital de la Plana (AVUI, 27/I/1982: 12). Uns dies després de

²⁰⁴ Fuster no fou l'única personalitat de l'àmbit del valencianisme que durant aquests anys publicà papers de característiques semblants. L'altre bon exemple sobre aquest tipus de «literatura de batalla» fou Francesc Pérez Moragón que durant els anys de la transició, quan treballava per a Eliseu Climent, publicà «els opuscles polítics: *Contra «l'Himno Regional»* (1981), *L'Acadèmica de Cultura Valenciana: història d'una aberració* (1982) i *Les normes de Castelló* (1982)» (SERRA, 2009: 71). Els texts han estat reeditats darrerament per l'Editorial Afers (PÉREZ MORAGÓN, 2010).

²⁰⁵ El text es va convertir en tota una referència del nacionalisme valencià per a contrarestar el discurs del blaverisme sobre quina havia de ser la senyera dels valencians. Ja en el moment en què Fuster l'estava redactant, el diari *El País* se'n va fer ressò afirmant que la feina de Fuster «puede acrecentar la polémica o dejar saldado un tema que, después de los hechos desafortunados ocurridos el pasado domingo en el acto fallero de La criada, cuando la policía cargó sobre grupos minoritarios que exhibían la bandera de las cuatro barras, pueden volver a suceder en el transcurso de las actuales fiestas falleras» (EL PAÍS, 12/III/1977). Per altra banda, el diari *Avui* va dedicar-li una ressenya escrita per Amadeu Fabregat (AVUI, 18/IX/1977: 12) i una reportatge d'una plana completa amb una anàlisi molt interessant del llibre (AVUI, 30/XI/1977: 13).

²⁰⁶ La crònica d'aquell 9 d'Octubre de *Canigó* anava signada per Gonçal Castelló.

l'Aplec castellanenc, Josep Maria Espinàs valorava en la seua columna en l'*Avui* tots dos textos arribant a la conclusió un cop feta l'aportació de Fuster, ara «a nosaltres ens pertoca la tasca i la «paciència de catequistes»» (AVUI, 1/V/1982: 40). Amb una visió gairebé evangèlica, els papers fusterians d'urgència eren fonamentals per a fer arribar el missatge a les masses.

La producció de Fuster d'aquest moment, però, no entrà en confrontació amb el que des de l'àmbit acadèmic s'estava escrivint i que, precisament, qüestionava determinats elements fonamentals del paradigma fusterià ²⁰⁷. Les referències en aquests texts al debat sobre el paradigma fusterià que s'estava tenint sense Fuster són escasses. Ferran Archilés detecta dos texts on, de manera més o menys explícita, Fuster parlava del tema. Concretament, en *El blau en la senyera* tot i que «no hi havia cap referència, si bé la interpretació de l'adopció o no d'una senyera i la feblesa del valencianisme en la base se sustenta en l'esquema de fons més clàssic i sense incorporar aquests matisos». I, per altra banda, el 1982 en el text *País Valencià, per què?*, Fuster dedicava una referència a la «burguesia local» que «no és estrictament «nacional»: tot el contrari. Ni ara ni abans ha deixat de ser «provinciana». Text en el qual Fuster mantenia les cometes per a referir-se a la burgesia, fet que posa en dubte l'afirmació que aquest grup social valencià poguera ser considerat burgesia tal i com Déu i Marx manava (ARCHILÉS, 2012: 409-410). Per altra banda, també cal destacar l'apartat que Fuster dedicava al tema de la burgesia valenciana en *Un país sense política* amb un títol molt explícit: «Qüestió de la burgesia». Aquest apartat, com la resta del llibre, però, no era cap novetat de l'any 1976 sinó que era la recuperació de reflexions fetes anys abans en d'altres llibres, articles o texts. Fonamentalment, el text no és altra cosa que una reafirmació dels seus plantejaments sobre aquesta temàtica.

Per què Fuster no va entrar a debatre aquells elements que li estaven sent qüestionats des de la Universitat i que més tard serien utilitzats, també, per a esmenar-lo

²⁰⁷ Val a dir que per aquestes dates les idees de Fuster sobre l'economia valenciana continuaven sent una referència, més enllà de les esmenes que l'hi feien des de l'acadèmia i que, en el fons, no deixaven de ser enteses com a una aportació al debat plantejat per Fuster. Un bon exemple és l'article «L'economia del País Valencià» publicat a l'*Avui* el 2 de maig de 1976. L'autor, J.M. Muntaner i Pascual començava el seu text citant unes línies que Fuster havia escrit a *Gorg* el 1974 on deia que «No crec que, en aquest moment, hi haja un altre tros de territori espanyol tan problemàtic com el valencià, quant a això de l'economia... De la banca a l'aixada, de la compra-venda internacional a les aules escolars, dels dividendes al jornal, el desgavell i la confusió són dramàtics» (AVUI, 2/V/1976: 18).

en l'àmbit polític? Podem apuntar tres motius. El primer seria la seua falta de «capacitat» per a poder-ho fer, en el sentit que com ell mateix ja havia afirmat en el pròleg del *Nosaltres* l'any 1962, segurament no era la persona més indicada per qüestions acadèmiques. Ell no era ni sociòleg ni economista i, per tant, qui era ell per a contradir a aquells que l'estaven esmenant? El segon motiu parteix d'una pregunta molt concreta: podem afirmar que el qüestionament de determinats apriorismes fusterians eren una mena de «matar al pare»? Fins a quin punt els texts acadèmics d'Ernest Lluch, Emèrit Bono, Josep Vicent Marqués o Damià Mollà no s'inclouïen encara dins del que hem vingut anomenant el «paradigma nacional fusterià»? El distanciament realment polític amb Lluch, per exemple, és posterior, i amb Marqués, ni tan sols m'atreveria a dir que mai va existir: el 1979 Fuster, sense anar més lluny, feia seu el concepte *marquesià* de «país perplex» (FUSTER, 1979: 171) i anys més tard Marqués s'identificarà encara com a membre del valencianisme d'arrel fusteriana (MARQUÉS, 1998). Eren conscients en aquests anys, doncs, aquests autors que la seua feina acadèmica serviria anys després per a un distanciament real de la política respecte dels plantejaments fusterians? Crec que no, en el sentit que tant aquests autors com els seus estudis, tenint en compte el context polític en què es desenvoluparen, encara s'emmarcaven dins del paradigma fusterià. I afegisc: com no podia ser d'una altra manera si tenim present l'ambient polític de polarització que es començava a viure al País Valencià on dreta i esquerra cada vegada s'anaven identificant més clarament, si més no des del punt de vista retòric, amb un projecte nacional o altre. I dic retòric perquè el que sí és cert és que en la *realpolitik*, l'abandó dels plantejaments nacionals fusterians fou més progressiu, malgrat els discursos oficials on l'esquerra es continuava afirmant «fusteriana» i assumia, precisament, els textos de Fuster d'aquests anys: catalanitat de la llengua, adscripció si més no cultural dels valencians a la idea dels Països Catalans, senyera sense blau i nom del país: País Valencià²⁰⁸. I el tercer motiu està lligat amb aquest segon: la conjuntura, els condicionaments polítics del moment feien de l'intel·lectual un «esclau» de la seua clientela, tal com ja hem apuntat abans.

²⁰⁸ Sobre el nom del país, Javier Paniagua afirma que un dels motius pels quals el terme «País Valencià» va tenir èxit entre l'esquerra i l'antifranquisme fou perquè aquest trencava amb els recels que des d'Alacant i Castelló es podia tenir per una idea de valencianitat més centrada en el «ser» de València i el seu *hinterland*. Per la seua banda, la dreta jugà la carta de la «modernitat» del terme i l'assimilació a la figura de Fuster per a desacreditar-lo (PANIAGUA, 2001:116).

Per tant, els papers de Fuster d'aquests anys tingueren una influència molt gran en la retòrica política dels partits d'esquerra valencians i valencianistes. I val a dir que en un primer moment la pretensió era que aquesta proposta nacional de «mínims» per als valencians, no només fóra assumida per l'esquerra sinó també per aquells sectors conservadors o centristes més sensibles als plantejaments polítics del nou valencianisme²⁰⁹. El replantejament de determinats *apriorismes* més acadèmics del fusterianisme es va desenvolupar en l'àmbit universitari i no van tenir una translació tan clara en l'àmbit polític, malgrat que la praxi dels partits que es deien «fusterians» -amb totes les cometes que vulguem- poc a poc anà avançant en la direcció que apuntaven aquests qüestionaments. Perquè és lògic que així fóra: Lluch, Marqués, Bono o Mollà, més enllà de la seua vida acadèmica també tenien una vida i militància política i allò que reflexionaren en un àmbit es va acabar traslladant a l'altre. Això sí: progressivament i no de manera immediata.

L'any 1979, però, va aparèixer el primer llibre que tractava d'esmenar realment Fuster, no des de l'odi i la visceralitat com ho havia fet Adlert el 1977, sinó des d'una vessant acadèmica de caràcter rigorós. Es tractava del llibre de Manuel Lloris *Aproximación a Joan Fuster*. El llibre atacava elements fonamentals del fusterianisme qualificant el suecà d'idealista filosòfic totalment allunyat dels mínims plantejaments marxistes d'anàlisi social i econòmic (PANIAGUA, 2001: 128-129). En certa manera, la crítica de Lloris lligava amb la que l'hi havia fet anys enrere el comunisme català representat pel PSUC d'Ardiaca. Tot i així ni el llibre ni la crítica de Lloris arribaren a quallar entre el fusterianisme ni entre l'esquerra i el nacionalisme valencià.

Discursos, manifestos i homenatges

Podríem dir que el discurs anà lligat a la praxis. La transició fou el moment de major protagonisme públic de Joan Fuster. Una ràpida ullada als premis literaris i festivals d'escriptura realitzats durant aquests anys ens mostra un Fuster gairebé omnipresent com a membre de jurats, com a assessor o convidat privilegiat. També encapçalà mobilitzacions, lectures de manifestos públics o homenatges massius que l'hi

²⁰⁹ Segons Pau Viciano, Fuster n'era plenament conscient que l'assumpció del seu paradigma no podia només quedar circumscrit a l'esquerra o les minories nacionalistes. Calia, doncs, incidir en tot l'arc de les forces democràtiques que s'estaven configurant en el nom marc polític valencià (DDAA, 1997: 402).

van fer sobretot després de patir els dos atemptats amb bomba²¹⁰. Totes aquestes intervencions van tenir el seu punt culminant en la realització del parlament principal a la plaça de bous de Castelló el 25 d'abril de 1982 amb la seua famosa sentència: «O ens recobrem en la nostra unitat, o serem destruïts com a poble. O ara o mai». Segons Eliseu Climent, Fuster, Sanchis Guarner i Estellés formaren una mena de Santíssima Trinitat del valencianisme (PELLISSER, 2008: 199).

Els homenatges feia molt de temps que ja es realitzaven. Trobades d'escriptors, presentació de les obres completes o actes de desgreuge col·lectius foren una constant dels anys previs a la transició. Ara, però, el context ajudava a la seua multiplicació: les facilitats derivades del context polític a diferència dels anys d'estricta dictadura obria un ventall més ample de possibilitats. Fins i tot institucions públiques els podien impulsar o sumar-s'hi. El primer homenatge fet per una entitat dependent de l'administració pública va consistir en posar-li el nom de «Joan Fuster» a l'institut públic de Sueca. L'acte va comptar amb la presència i les paraules d'Ernest Lluch, Alfons Cucó, Joaquim Molas o Sanchis Guarner, però també de portaveus de tots els partits polítics representants de l'antifranquisme, tant d'esquerra com de dreta, nacionalistes valencians o d'adscripció espanyola com fins i tot de Manuel Broseta, amb l'absència de representants del PSOE valencià (EL PAÍS, 28/XII/1976). Tots els oradors foren qualificats per Jaime Millàs, de manera potser exagerada, en les pàgines de *Triunfo* com de «filofusterianos» (MILLÀS, 2015: 522). L'homenatge es va celebrar el 22 de desembre de 1976 i dels preparatius se'n va fer ressò el diari *Avui* amb una entrevista al seu promotor, l'historiador Xavier Paniagua²¹¹. Segons aquest, l'acte responia a una mena d'acció de justícia de la localitat de Sueca amb el seu intel·lectual més il·lustre. A més existia una mena d'unanimitat entre la comunitat educativa del centre i l'associació de pares del mateix. Calia, doncs, deixar constància de la tasca de Fuster: «la contribució de Joan Fuster a la cultura del País Valencià i la seua gran aportació al retrobament dels valencians com a poble» (AVUI, 18/XII/1976: 9). Respecte el que van dir els diferents oradors en l'acte, el diari *El País* destacà les paraules del portaveu del PSPV -que no concreta qui era si Lluch o

²¹⁰ O també recollides de diners per a pagar les multes que rebia Eliseu Climent com a organitzador dels Premis Octubre (AVUI, 9/XI/1976: 11).

²¹¹ «Xavier Paniagua», més conegut com a Javier Paniagua, historiador i polític valencià que va ostentar diferents càrrecs en els governs de Joan Lerma, sent també diputat al Congrés dels Diputats per la província de València entre 1986 i 2000. Per la correspondència de Fuster sabem que tenien relació des de finals de la dècada dels seixanta (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

Cucó- que «*calificaba a Joan Fuster de liberal de izquierdas a pesar de su autodenominación de conservador de izquierdas, le recriminó no definirse políticamente cuando todas las personas que han girado en su entorno con motivo de seminarios, charlas y debates sorprendentemente son actuales militantes de izquierdas y socialistas*» (EL PAÍS, 28/XII/1976). Més endavant recuperarem aquest homenatge per parlar de la seua vessant més política i relacionada amb el nostre objecte d'estudi.

Pel que fa als manifestos, un bon exemple és el que Fuster signà junt a d'altres intel·lectuals dels Països Catalans els dies 26 i 27 de març de 1977. El text va ser portada del diari *Avui*. Junt a Josep Benet, Cahner, Jordi Carbonel, Eliseu Climent, Climent Garau, Josep M. Llompart, Andreu Murillo i Vicent Ventura, Fuster signava un text de títol ben explícit: «Crida per l'autogovern dels Països Catalans». Es denunciaven determinats moviments polítics i es feia una crida a crear «nous instruments unitaris per a les noves condicions», és a dir, que «es creí un ample moviment cívic al servei dels Països Catalans» complementari a partits i sindicats (AVUI, 29/III/1977). Abans de les eleccions del juny d'aquell any el discurs del fusterianisme continuava tenint clarament un rerefons «resistencialista» com el dels anys de la dictadura. Les eleccions, però, canviarien l'escenari política radicalment.

A banda d'aquest text també cal destacar el paper referencial de Fuster com a un dels tres signants inicials del manifest de 1977 «Volem l'Estatut». Aquest text, en certa manera, també es va convertir en la consigna fonamental de la gran manifestació del 9 d'octubre de 1977. En aquest manifest, tant el llenguatge com les demandes que s'hi feien, encara mantenien una línia discursiva clarament fusteriana. En aquest sentit, el text començava dient «Nosaltres, ciutadans del País Valencià, conscients de pertànyer amb el Principat, la Catalunya del Nord i les Illes a una mateixa comunitat nacional, la qual no gaudeix dels drets que com a tal li corresponen». A partir d'aquí el text assenyalava els motius històrics i morals pels quals els valencians necessitaven un estatut d'autonomia. Al cap i a la fi, semblava una mena de resum de l'anomenat «Estatut d'Elx» ja que les demandes fonamentals eren tres: estatut valencià, restitució de la llengua i federació amb catalans i mallorquins (FUSTER, RAIMON, ESTELLÉS, 1977). I tot això en el marc de la nova Espanya democràtica, cosa que ens mostra com a principis de la transició el fusterianisme tenia certa confiança en les potencialitats de canvi del procés autonòmic per als valencians i el projecte dels Països Catalans. Hi ha un element interessant en el text respecte de la idea dels Països Catalans que a partir

d'aquest moment començà a ser central en les cultures nacionalistes majoritàries dels diferents territoris: la idea de federació. I Fuster l'assumia. La qual cosa no deixa de ser paradoxal si es fa una lectura de la nació fusteriana en clau essencialista i unitarista. Fuster era més que conscient de la realitat plural i heterogènia dels Països Catalans.

Pel que fa a les mobilitzacions i lectures de manifestos, és innegable el paper de «pare de la pàtria» que Fuster va jugar tots aquests anys. Els aplaudiments i alabances que rebia quan prenia la paraula així ho confirmen. Ara bé, aquella veu moral que representava no va acabar de tenir l'efecte polític desitjat. A poc a poc es va anar identificant la figura de Fuster amb les tendències polítiques clarament considerades com a nacionalistes, independentistes o escorades cap a l'esquerra radical. Aquesta referencialitat que tenia Fuster per aquells que quedaren fora de les institucions després de les eleccions del 15 de juny de 1977 ja es va poder observar des del primer moment. Exemple fou la proposta que aquests partits feren amb motiu de la commemoració del 9 d'octubre de 1977 a les forces polítiques que sí tenien representació. Com explicava l'*Avui*, en el parlament final «els «extraparlamentaris» defensaren la proposta que siga una personalitat independent -Eliseu Climent, Raimon, Vicent Andrés Estellés o Fuster- qui el faci, encara que veurien amb bons ulls la moció feta per Montsonís, d'UCD per Castelló, que siga un membre del grup parlamentari més nombrós -e l PSOE- el qui es faci càrrec del discurs de cloenda de la manifestació» (AVUI, 28/IX/1977: 6).

Els parlaments de Fuster amb major contingut polític foren els que va fer com a cloenda dels Premis Octubre o els que tancaven mobilitzacions. Pel que fa als parlaments dels Premis Octubre²¹², el contingut de les seues paraules mostra clarament l'evolució política, però sobretot anímica, que va anar seguint a mesura que s'anava produint la transició. Si en la cloenda dels Premis de 1976 acabava la seua intervenció afirmant «que la pròxima vegada que ens reunim siga sota el signe d'una major impaciència de llibertat» (AVUI, 26/X/1976: 10), el cert és que l'evolució dels anys

²¹² Els Premis Octubre es van començar a realitzar el 1973 i sempre estigueren clarament vinculats al valencianisme entès en totes les seues variants. Més enllà de l'element cultural, el cert és que els Octubre sempre tingueren un fort contingut polític. Així ho expressa el seu màxim impulsor, Eliseu Climent, en una entrevista per al diari *Avui* el 1976: «Els Premis tenen una clara significació política. Perquè a hores d'ara fer cultura catalana al País Valencià implica encara una opció política. No una opció de partit, és clar, però sí de decantament vers una alternativa oposada totalment a les maniobres despersonalitzadores i castellanitzants que venim sofrint els valencians des de fa gairebé tres-cents anys» (AVUI, 14/VIII/1976: 8).

posteriors, començant ja per 1977, fou diferent de com Fuster veia la realitat l'any anterior. El parlament del 1977 va venir precedit de la important manifestació del 9 d'octubre en què Fuster, Estellés i Sanchis Guarner, junt a d'altres, signaren la convocatòria per a L'Aplec del Puig del 23 d'aquell mes on s'havia de clausurar el Congrés de Cultura Catalana²¹³ (CANIGÓ, 22/X/1977: 25). De fet, L'Aplec va estar carregat de simbolisme ja que les conclusions del Congrés de Cultura Catalana foren lliurades per Sanchis Guarner a Fuster i aquest les va entregar a Francesc de Paula Burguera -aleshores diputat de la UCD per València- i Josevicente Mateo -senador elegit en la llista del PSOE per Alacant (AVUI, 25/X/1977: 15). I l'Aplec, per al fusterianisme, era clarament una demostració de la unitat dels Països Catalans (CANIGÓ, 5/XI/1977, núm. 526: 16). Ara bé, tant la premsa com els partits parlamentaris d'esquerra començaren a marcar distàncies respecte el fusterianisme a partir d'aquest Aplec que valoraren amb molts recels (MILLÁS, 2015: 233). Pel que fa a la seua intervenció en l'entrega dels premis, en el «llarg parlament que contrastà amb la lleugera improvisació que féu en l'anterior edició del premi» (AVUI, 25/X/1977: 15), Fuster denuncià les reminiscències del franquisme en la jove democràcia, es mostrava crítica amb la manifestació del 9 d'octubre per la presència de representants del «búnker» i acabava fent una valoració sobre el paper dels intel·lectuals en processos com la transició. Quin era aquest? «Despertar consciències». En definitiva, el moment exigia la lluita per recuperar «unes senyes d'identitat concretes» front a la «maniobra antivalenciana» (FUSTER, 1979: 60-62). Eliseu Climent recorda que aquell discurs va tenir repercussions ja que a «l'endemà va aparèixer un article a *Las Provincias* signat per Joan Lerma, Vicent Garcés, Alfons Cucó, Emèrit Bono i companyia (...) contra mi, perquè els feia por anar contra Fuster. Ho vam pagar els Premis Octubre i jo personalment. Perquè clar, d'alguna manera el discurs de Fuster va ser un trencament». El trencament, segons l'editor, no era tant amb les forces democràtiques com amb el procés de la transició (PELLISSER, 2008: 198). Els Octubre de 1977 foren el punt d'inflexió de la relació de Fuster amb els principals protagonistes de la transició valenciana. De tots els colors. Les cròniques de l'època confirmen aquesta distància

²¹³ Segons Vicente Ramos, el socialista Josep Beviá fou un dels signants de la convocatòria de l'Aplec del Puig d'aquest any (RAMOS, 1981: 60). La dada és interessant, en el cas que siga certa ja què Ramos no aporta més informació al respecte, perquè ens mostraria un Beviá -del qual en parlarem més tard- clarament identificat amb les feines que el fusterianisme desenvolupava en favor de la identitat dels valencians durant aquests anys.

entre Fuster i l'esquerra parlamentària des d'aquells Octubre i l'Aplec del Puig, fet que apropiava cada vegada més el discurs fusterià a ser identificat únicament com a nacionalista. Com explicava l'*Avui*, les forces d'esquerra que havien defensat determinats plantejaments fusterians -PSPV, Unitat Socialista del País Valencià, PSP i PCPV-, començaven a abandonar-los per considerar-los «maximalistes». I exemple n'eren les declaracions d'Alfons Cucó quan afirmava que «la manera radical de plantejar el tema dels Països Catalans, com es va fer dissabte i diumenge, és un error, que pot confondre el poble i distanciar-lo de les seues reivindicacions nacionals, expressades el 9 d'octubre». I en una línia semblant es mostrava Vicent Garcés -USPV- assenyalant que «no hauria d'haver estat plantejat com un acte alternatiu al dia del País Valencià, sinó simbòlic, recordant el que havia estat en l'època de resistència a una dictadura i, a més, participant en la seua convocatòria mes forces polítiques i personalitats». I arrodonien les declaracions Emèrit Bono, diputat del PCPV, indicant que en l'acte d'El Puig els comunistes valencians només havien participat enviant un comunicat on es parlava «exclusivament de la defensa del País Valencià i de la seua normalització cultural». Tot plegat acabà amb una polèmica derivada del fet que Climent no fes ús de la paraula, com estava previst, en l'acte d'El Puig perquè inicialment pretenia realitzar alguna crítica a les paraules de Fuster en la nit dels Octubre (AVUI, 27/X/1977: 10)²¹⁴. Al cap i a la fi aquell parlament no deixava de ser la cloenda d'una distància que es venia generant des de les eleccions de juny del mateix any. Jaime Millás ja assenyalava encertadament el 12 de novembre de 1977 en les pàgines de *Triunfo* que la tasca d'intel·lectuals com Fuster que treballaven per fer conscient el poble de les seues senyes d'identitat, entrava en confrontació amb la política electoral (MILLÁS, 2015: 234). S'iniciava així el distanciament amb el món de la política majoritària i l'atrinxerament en el de la cultura.

D'aquest mateix any 1977 també cal destacar el fet que des del Congrés de Cultura Catalana se li encarregués a Fuster el discurs de d'inauguració de l'acte de cloenda del Congrés. Josep Espar i Ticó declarava al respecte que «és evident que la

²¹⁴ Aquesta crònica, i especialment les paraules sobre Climent, eren matisades pel mateix Eliseu Climent uns dies després en les pàgines també d'*Avui* afirmant que si no havia pres la paraula en l'acte no era pels motius que comentava el diari sinó per escurçar l'acte (AVUI, 10/XI/1977: 7). Uns dies després, també en les pàgines de l'*Avui*, Vicent Ventura sortia a defensar el contingut del parlament de Fuster d'aquesta manera (AVUI, 30/XI/1977: 11).

figura de Joan Fuster, Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, lluitador des de sempre per la idea d'una cultura catalana que abasta els Països Catalans, era una personalitat molt adient per a obrir aquest acte» (AVUI, 20/XI/1977: 9). El parlament de Fuster fou molt menys polèmic que el dels Octubre. De fet, el suecà, el començà advertint que es «cenyiria al tema de la conferència, sinó que pretenia convertir la pregunta «Què és i què ha estat la cultura catalana» en un intent d'aclarir la mateixa visió de la cultura catalana» (AVUI, 22/XI/1977: 1-2). I no és menys anecdòtic, i ens mostra la importància que continuava tenint Fuster com a intel·lectual referent, el fet que el seu nom aparegués en la publicitat de l'acte final del CCC programat per al dia 27 de novembre de 1977 com el primer d'un llarg llistat de personatges importants on apareixien, entre d'altres, Vargas Llosa o Pierre Vilar (AVUI, 26/XI/1977).

Tot i aquest gradual distanciament, Fuster mantenia contacte directe amb determinats polítics valencians amb importants càrrecs. Un bon exemple és el sopar que mantingué el 9 de juny de 1978 amb els encara diputats d'UCD Joaquim Muñoz Peirats i Francesc de P. Burguera, el senador Josevicente Mateo i els consellers Beviá i Bono. El sopar, públic, servia per a homenatjar el pintor Josep Renau²¹⁵ i a Estellés. Aquest acte suposava per al diari *El País* «una primera respuesta de la izquierda valencianista a la «ofensiva» -Renau diria «defensiva» en su intervención- de la derecha con ocasión de la polémica desencadenada por el programa Hora 15» (EL PAÍS, 13/VI/1978). Fuster fou l'encarregat de fer un dels parlaments principals. Segons la crònica de l'*Avui* mostrà el seu optimisme pel futur del País Valencià pel qual demanà el seu «alliberament nacional, popular i de classe». Durant el discurs es va viure un moment representatiu de la tensió que determinats sectors de la societat valenciana estaven vivint «quan un dels comensals va cridar: «Visca el Regne de València, no al País Valencià». El provocador fou convidat a abandonar el local, cosa que feu enmig d'una gran xiulada» (AVUI, 13/VI/1978: 10). El primer element que cal destacar del discurs de Fuster és el llenguatge clarament marxista que feia servir. Ens trobem en el moment de major identificació amb el marxisme i especialment amb Gramsci.

²¹⁵ Fuster fou president de la «Fundació Renau» (AVUI, 20/I/1979: 11). Segons Xavier Serra, Doro Balaguer «és en bona mesura responsable del fet que l'obra de Josep Renau s'hagi conservat en bon estat i estigui dipositada a València. (...) Quan, anys més tard, Renau que vivia llavors a la República Democràtica d'Alemanya, decidí retornar al País Valencià, fou creada una fundació i Balaguer en fou el secretari. Eliseu Climent s'ocupà de fer redactar els estatuts jurídics de la fundació, que rebé el suport de Joan Fuster» (SERRA, 2011: 44)

«Superestructura», «les idees dominants són les de la classe dominant» o l'ús del concepte «intel·lectual» en termes gramscians, en són el millor exemple. Per tant, quan més moderava el discurs l'esquerra majoritària, més s'escorava cap a posicionaments esquerrans Fuster. Les seues paraules començaven demanant un acte de «reafirmació» davant la situació que estava vivint el País Valencià. En aquest acte de reafirmació «nacional-popular» valenciana, els intel·lectuals com ell, Renau o Estellés, havien de jugar un paper fonamental de veu moral i racional davant la confusió que la dreta estava estenent. La reafirmació, però, també es produïa en els seus propis plantejaments. En aquest sentit, el debat sobre l'existència o no d'una burgesia valenciana, tot i que Fuster advertia que no era el lloc ni el moment per tenir-lo, també criticava els estudis que contradeïen la teoria agrarista fusteriana i d'absència de burgesia pròpia amb l'ús de conceptes com ««burgesia agrària». Em pregunto si la fórmula és tècnicament adequada». Perquè «d'una manera bruta i ràpida, estem parlant dels rics. I el ric rural és el «terrinent», i el terrinent, encara avui, al País Valencià, és un tipus, sociològicament parlant, distint del «burgès»». Certament és una de les poques reflexions fusterianes fetes per a contrarestar els qüestionaments que la Universitat començava a fer d'alguns dels plantejaments assentats pel suecà. Ara bé, malgrat que «la societat valenciana, dels anys 50 i sobretot dels 60 ençà, s'ha industrialitzat. Ja tenim «burgesos» com Déu mana. Els pocs que, dins l'esquema de la classe dominant, apareixien abans del 36, no van assumir la seua condició de «burgesia nacional». Les excepcions, dignes de reconeixement van ser tan escasses que només podem evocar-les com això: com excepcions». I la burgesia valenciana actual no es podia analitzar a partir dels plantejaments clàssics del marxisme ja que era una mena de «burgesia antinacional» (AVUI, 20/VI/1978: 6). I és clar, si la burgesia no era nacional, l'únic subjecte polític amb capacitat de ser-ho eren les classes populars. Però les classes populars eren realment nacionalment valencianes i per tant no espanyoles i sucursalistes? Evidentment això no era així i Fuster ho sabia. Ara bé, a diferència del cas de la burgesia, les classes populars havien estat espanyolitzades per l'adoctrinament escolar de l'Estat i l'engany d'unes classes dominants que jugaven a la confusió per a mantenir el poble valencià allà on el volien: en l'estructura de l'Estat centralista i provincià. Ens trobem, doncs, en el moment de màxima defensa de Fuster de les classes populars com a subjecte de canvi, encarregades d'encapçalar un moviment de recuperació nacional, una mena de bloc històric, com mai havia tingut abans el País Valencià. És el Fuster que molts fan servir per a identificar fusterianisme amb

esquerranisme, com si el paradigma nacional fusterià no poguera ser assumit per la dreta i els sectors liberals tal com hem assenyalat en la primera part del nostre treball. Aquest discurs de Fuster no sols té l'esquerranisme com a element identificatiu sinó que, per altra banda, el suecà aprofitava per recuperar -sense citar-ho- la seua crítica al catalanisme històric. Així, eren els valencians i els mallorquins els únics interessats en reivindicar una nació que abraçava tots els Països Catalans perquè «la Barcelona absorbent i centralista no existeix. Barcelona se'n fot del País Valencià quasi tant com Madrid. O més, per desgràcia. I el problema nostre és que hem de continuar essent valencians, tant si des de Barcelona ens ajuden a ser-ho com si des de Madrid pretenen que no ho siguem. I això, ho hem de fer nosaltres: nosaltres sols. El poble» (AVUI, 20/VI/1978: 6). La idea dels Països Catalans no havia quallat com anys enrere es pensava, ni al País Valencià, ni a les Illes, però sobretot, tampoc, a Catalunya. Però és que el «poble», entès de manera àmplia, tampoc havia assumit la identitat proposada per Fuster de manera plena, ni al nord, ni al sud, ni mar enllà. Fuster ho sabia i per això tot seguit apostava per identificar aquell «poble» al que es referia: «Tu, Renau, tu, Estellés, i tots els que ací ens hem autoconvocat i tots els qui no han pogut venir-hi. La «personalitat valenciana», tan airejada últimament, som nosaltres: nosaltres i no ells. Tu, Renau, tu, Estellés, i tu, Sanchis Guarnier. I tots els altres». El poble de Fuster a mesura que avançava la transició s'anava empetitint. Tant, que al final de la transició gairebé només es podia identificar amb els sectors més clarament nacionalistes i l'independentisme. La distància de partits i institucions amb el fusterianisme i el mateix Fuster havia anat en augment. El suecà ja ho deixà anar com a cloenda de les seues paraules generant dubtes sobre si el Consell estava d'acord amb aquell acte «excessivament catalanista i roig» (AVUI, 20/VI/1978: 6).

Fuster ja navegava totalment a contracorrent del procés de canvi. I els seus moviments polítics de caràcter públic també. Aquell mateix any 1978, junt a centre déneu intel·lectuals, va signar el manifest «Contra l'article 138 de la Constitució espanyola» (AVUI, 3/X/1978: 4). Com veurem, l'article 138 fou considerat com el pany que tancava la porta als Països Catalans en el marc de la nova democràcia espanyola. Que el text estiguera signat a la ciutat de València tenia un clar rerefons simbòlic. La data del manifest era el 8 d'octubre de 1978. L'endemà, 9 d'octubre, es celebraven els actes commemoratius de la diada del País Valencià. N'hem d'esmentar dos: el de la Plaça de bous del 9 per la vesprada i el realitzat gairebé de manera simultània al Palau

de la Generalitat. En certa manera el desenvolupament de tots dos esdeveniments ens mostren cap a on aniria el fusterianisme els mesos i anys posteriors. En aquest sentit, no és casualitat l'absència de membres del Consell en l'acte de la plaça de Bous com tampoc que només prengueren la paraula persones com Francesc de P. Burguera, Lluís Maria Xirinacs, Josep Vicent Marqués, Vicent Andrés Estellés, el mallorquí Josep Maria Llompart o el membre de l'esquerra abertzale Letamendia. Els partits majoritaris quedaven totalment exclosos, o autoexclosos, d'aquest format d'acte i el fusterianisme més militant s'allunyava d'ells. Per la seua banda, l'acte del Consell no es va poder desenvolupar amb la tranquil·litat que el president Albiñana hauria estimat. Albiñana fou escridassat per una manifestació blavera convocada a la mateixa hora i va rebre crítiques per part dels representants de tots els partits polítics (RAMOS, 1981: 80).

En definitiva, el fusterianisme s'allunyava de la política majoritària i amb vocació de govern i començava a quedar circumscrit únicament als plantejaments polítics nacionalistes. I això va tenir el seu reflex també en el discurs dels Octubre de 1978 on el suecà es mostrà més desconfiat que mai amb el procés polític de la transició, crític amb la política oficial i es reafirmà en els seus pronòstics de què la cosa no anava per on havia d'anar. Ja començava el seu discurs advertint que no els oients no havien d'esperar d'ell un discurs com el de l'any anterior per a evitar que «alguns professionals del ram (polític)» no es tornaren a irritar i a emprenyar. Ara bé, segons Fuster «ara podria retraure'ls que el temps i els seus fets -els fets del temps i els fets dels polítics- han vingut a donar-me la raó en les reticències i en les perplexitats. Però no: ho deixarem estar» (FUSTER, 1979: 110-113). I tot seguit, i crec que això és un element curiós i significatiu del que passaria anys més tard, feia una crida a refugiar-se en la cultura perquè «aquesta és la nostra trinxera». És a dir, allò que faria una part important del nacionalisme valencià després de la culminació del procés autonòmic, el suecà ja ho plantejava anys abans. Una cultura on no trobaríem «una burgesia que ni tan sols sap practicar el luxe intel·lectual». I efectivament, com hem comentat, els Octubre de l'any anterior havien estat un punt d'inflexió en la relació entre el fusterianisme i la política majoritària valenciana. És per això que la presència de representants polítics fou bastant escassa. També mancaren crits de caràcter polític. «La nota, diguem-ne «polititzada», la posaren precisament les absències polítiques». I la crònica de l'Avui assenyalava que els polítics preautonòmics no volien quedar tacats per la idea dels Països Catalans. No era cosa de perdre vots. Per tot això, tret del «conseller Ferran Vidal, de l'Interior», la resta

de la presència política era escassament repartida entre alguns comunistes i els socialistes provinents del PSPV (AVUI, 24/X/1978: 11).

A finals de novembre Fuster fou víctima d'una atemptat terrorista a casa seua. Les reaccions de condemna foren múltiples. En aquest sentit, cal destacar el manifest que una sèrie de polítics, cantants, artistes, professors, entre d'altres, propers a Fuster i al fusterianisme, signaren amb el títol de «Atemptats contra el País Valencià» el 29 de novembre de 1978 (AVUI, 29/XI/1978: 11).

Per altra banda, persones influents properes a Fuster també van intentar impulsar una mena de grup de pressió en favor de la idea dels Països Catalans²¹⁶. Es tractà de l'anomenat Club Ramon Muntaner, presentat públicament el 24 de gener de 1979. En formaren part Miquel Tarradell, Josep Maria Llompart, Vicent Ventura, Max Cahner, Miquel Sellarés, Miquel Vilar, Vicent Andrés Estellés, Eliseu Climent, Aina Moll, Gregori Mir, Antoni Serra, Josep Benet, Jordi Carbonell, Joan Ballester, Josep Maria Muntaner Pascual i el mateix Joan Fuster²¹⁷. Tal com explicava Miquel Sellarés a *Hoja del lunes* el 5 de març de 1979 la idea dels seus creadors era clarificar políticament i culturalment els Països Catalans, sent així un grup de pressió cap als partits polítics que durant anys s'havien mostrat partidaris d'aquest projecte nacional (RAMOS, 1981: 45-46). La constància que tenim sobre aquest «Club» és que entre 1979 i 1983 realitzà una sèrie d'activitats, fonamentalment debats, en favor de la promoció de la idea dels Països Catalans. Exemple d'això és el debat organitzat el 16 de juny de 1980 al Col·legi d'Arquitectes de Barcelona sobre el model de televisió catalana que els Països Catalans necessitaven (AVUI, 11/VI/1980: 6). Cal també destacar l'acte que va organitzar junt al CIEMEN -del qual per la correspondència sabem que Fuster n'era soci-, el PEN Club -del qual Fuster en formava part de manera honorífica-, l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, les tres universitats catalanes, l'Institut d'Estudis Catalans i els Premis d'Honor de les Lletres Catalanes, entre els quals estava Fuster, el 18 de març de 1981 al

²¹⁶ Per la correspondència amb Max Cahner, sabem que Fuster n'estava informat de la creació del Club (FUSTER, 2013: 474).

²¹⁷ Segons Miquel Tarradell, els impulsors foren «els que ens reuníem hi havia gent bastant diversa - explica Miquel Tarradell, recordant els orígens del Club- i a tots ens unia la idea comuna dels Països Catalans. En aquell grup inicial hi havia Miquel Sellarés, Josep Benet, Max Cahner, Jordi Carbonell, Joaquim Maluquer, Eliseu Climent, Josep M Llompart, Vicent Ventura, Gregori Mir, jo mateix... El nostre objectiu era portar la idea de Països Catalans als sectors més amplis possibles» (AVUI, 11/VI/1980: 6).

Paranimf de la Universitat de Barcelona. L'acte va servir per a fer publicitat sobre la «Declaració en defensa de la llengua, la cultura i la nació catalana» (AVUI, 19/III/1981: 35). El 1983, però, el Club desaparegué.

El 5 d'agost de 1979, el diari *Avui* informava que s'havia creat una mena de «campanya popular pels Estatuts d'Autonomia dels Països Catalans» on s'havien afegit Joan Fuster, Vicent Ventura entre d'altres (AVUI, 5/VIII/1979: 5). Per altra banda, la diada del 9 d'octubre de 1979 es va convertir en un abans i un després de les mobilitzacions unitàries al País Valencià. La manifestació de València per a commemorar el 9 d'Octubre fou convocada per organitzacions com el PSAN, la Lliga Comunista Revolucionària, Entitats Culturals del País Valencià, el MCPV o Socialistes del País Valencià. Els partits representants de l'esquerra majoritària com el PSPV-PSOE o el PCPV no formaren part de les activitats. D'aquesta manera, el fusterianisme cada vegada s'identificava més amb les tesis nacionalistes, tal com veurem tot seguit i com ja hem anat comentant, fet que l'anava convertint en una proposta de país més ortodoxa i homogènia de com Fuster mai s'havia imaginat. En l'acte de cloenda de la manifestació, Jordi Carbonell recordà que «malgrat el monstre de la reacció, tenim el nostre nom de Països Catalans que ha imposat un gran valencià, Joan Fuster, i que és el símbol d'una unió lliure» (AVUI, 9/X/1979: 10). Val a dir que si fem cas als noms que apareixen en la crònica de l'acte feta al diari *Avui*, el cert és que Fuster fou citat però no present en l'acte, a diferència de persones com Vicent Ventura o Vicent Andrés Estellés.

Malgrat aquesta llunyania del fusterianisme respecte la *realpolitik* de la transició, molts representants polítics identificats amb el pensament de Fuster signaren el 3 d'octubre de 1979²¹⁸ a Peníscola un manifest on demanaven un estatut d'autonomia a partir del qual el País Valencià es poguera federar amb Catalunya i les Illes, a pesar que aquesta possibilitat ja havia estat tancada amb la Constitució del 1978. El manifest estava signat per regidors valencianistes de diferents colors polítics: des de Vicent Pitarch, regidor a Castelló per l'EIC, a Bernat Capó, regidor socialista a Benissa²¹⁹. Ara

²¹⁸ El text és mal citat per Vicente Ramos ja que el situa en el dia 4 d'octubre (RAMOS, 1981: 141). Agraïsc a Vicent Pitarch l'aclariment així com el lliurament d'una còpia del text.

²¹⁹ Per la correspondència de Fuster dipositada a la Biblioteca de Catalunya sabem que Fuster i Capó es coneixien des de mitjans de la dècada dels cinquanta. A més compartien amistat amb Vicent Ventura. Les cartes, però, són gairebé en la seua totalitat de caràcter literari o periodístic, excepte en un tema concret: l'enfrontament comú amb Vicente Ramos. Hi ha un element d'influència interessant que trobem en una

bé, bàsicament els signats formaven part o bé de llistes d'independents, de l'esquerra revolucionària, del MCPV i algun del PSPV-PSOE. Curiosament, entre els signats no trobem cap càrrec electe del PCPV.

Ja em comentat que Fuster avançà cap a un possibilisme clar. I el discurs dels Octubre de 1979, segons la crònica d'Amadeu Fabregat, es va moure entre «el pragmatisme i les conviccions». Fuster vingué a dir que la política «no funciona com caldria, però la cultura és encara lluita i llibertat, i tot, o quasi tot, està per fer» (AVUI, 31/X/1979: 11). Tornava a apel·lar al refugi de la cultura davant la falta de concreció política, des de l'òptica fusteriana, que estava prenent el procés de la transició. Perquè com afirmava Fabregat poc després parafrasejant Fuster: «la política s'ha convertit, al País Valencià, en un cul-de-sac» (AVUI, 18/XI/1979: 10). Però a pesar de l'atzucac valencià i dels Països Catalans, Fuster seguí participant en projectes com la Casa de Cultura dels Països Catalans que havia d'ubicar-se a Tortosa (AVUI, 25/XI/1979: 6). No reixí, però.

La llunyania entre fusterianisme i política majoritària s'anà consolidant. Un bon exemple foren les dues manifestacions fetes a València els dies 8 i 10 de febrer de 1980 que generaren tensió entre les diferents esquerres. En la primera, PSPV-PSOE i PCPV ocuparen els carrers per reivindicar la via del 151 com a forma de concreció de l'Estatut valencià. El 10, l'anomenada Coordinadora Nacionalista i d'Esquerres del País Valencià, es manifestà contra les vies mortes i la falsa polèmica del 143 i 151 i la necessitat de construir el País Valencià²²⁰. Això no vol dir que l'esquerra «oficial» es desempallegués totalment de les entitats fusterianes de caràcter cultural i algunes de les seues mobilitzacions. Ara bé, la presència de militants del PSPV-PSOE i el PCPV a partir de 1980 començà a ser testimonial i circumscrita a noms i cognoms concrets més que una aposta clarament de partit. La presència de socialistes i comunistes en les diades del 25

carta datada el 8 de juliol de 1966 arran d'una discussió que Capó mantingué amb Vicente Ramos al qual va demanar un llibre per a Fuster i aquest li preguntà si «ell también era amigo suyo». I en el mateix acte Capó explica a Fuster que qüestionà la idea de la creació de «eso de Sureste» perquè li semblava «estúpido» (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya el).

²²⁰ Segons informava Amadeu Fabregat, la primera manifestació convocada fou la dels «extraparlamentaris». El previsible èxit de convocatòria va fer que comunistes i socialistes convocaren per al dia 8 amb la intenció d'evitar l'èxit de la marxa del 10 i així poder ser ells els encarregats d'encapçalar el clima de malestar que generalitzat entre l'esquerra i el nacionalisme al País Valencià respecte les polítiques de la UCD i el procés autonòmic valencià (AVUI, 3/II/1980: 10).

d'abril que ACPV va anar canviant de ciutat per a la seua celebració. Així, el 1980 la commemoració de la desfeta d'Almansa es va fer a la ciutat d'Alacant, el 1981 a Xàtiva i el 1982 a Castelló. En la manifestació d'Alacant, sobre la que les cròniques del moment parlen que tingué una assistència d'entre trenta i quaranta mil persones (AVUI, 29/IV/1980: 13), encara trobem una important presència de membres del PSPV-PSOE, des d'Albiñana a Lerma, passant per Cucó i Beviá. I aquest fet fou utilitzat per la UCD per a criticar el PSPV-PSOE per haver-se barrejat amb els independentistes (LAS PROVÍNCIAS, 1/V/1980). Bàsicament es tractava d'estrangeritzar l'esquerra i el valencianisme²²¹. En el parlament dedicat al seu amic Andreu Alfaro en el lliurament dels Premis Jaume I, Fuster es reafirmava en la feina feta pel valencianisme fins llavors. De forma optimista, lligava l'obra d'Alfaro amb la situació política i cultural del País Valencià. Per ell, Alfaro representava un d'aquells «catalans» «que es neguen al pessimisme davant del futur». Tot era una qüestió de temps perquè, al cap i a la fi, en poc temps no es podia refer el «desgavell de segles» (AVUI, 30/V/1980: 2).

El 14 de juny de 1980, tota una sèrie d'intel·lectuals i artistes valencians, entre els quals el mateix Fuster, signaren l'anomenat Manifest de Xàtiva. L'acte que fou batejat com la «I Assemblea d'Intel·lectuals, Professionals i Artistes del País Valencià», va tenir una bona assistència amb una clara influència de representants del fusterianisme, tant polític com cultural. Més enllà de l'aprovació del «Manifest», són interessants també les apel·lacions directes a la UCD com a responsables del «genocidi cultural i despersonalització del poble del País Valencià». I a les actes de l'assemblea es va deixar constància dels noms i cognoms dels culpables: Fernando Abril Martorell, Manuel Broseta i el conseller d'educació Peris Soler (AVUI, 27/VI/1980: 13).

Pel que fa a les manifestacions, la mateixa Coordinadora Nacionalista i d'Esquerres ja esmentada abans, es va manifestar el 12 d'octubre de 1980 pels carrers de València «contra l'estatut botifler i per l'oficialitat del català al País Valencià» amb un cartell que era una senyera²²². Posteriorment, en l'acte polític a la plaça de Bous -batejat

²²¹ El fet que ACPV féra algunes de les seues primeres reunions fundacionals a la Casa de Catalunya de València ajudava poc a evitar l'estrangerització maniquea que el blaverisme fomentà durant aquests anys. En una carta d'ACPV, signada per Eliseu Climent, de 22 de maig de 1979 és en aquest espai on es convoca la reunió (carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya)

²²² El cartell es pot consultar en: <http://mdc.cbuc.cat/cdm/ref/collection/josepvinyal/id/562> (consultada el 7/1/2015)

per Amadeu Fabregat al diari *Avui* com «la diada dels extraparlamentaris»- , va comptar amb la política nordirlandesa Bernardette Devlin, el senador d'Herri Batasuna Mikel Castells o el mallorquí Antoni Serra. El darrer parlament el protagonitzà el llavors regidor per EIC a Castelló Vicent Pitarch qui, com la resta d'oradors, posà molt d'èmfasi en la «realitat dels Països Catalans» (AVUI, 14/X/1980: 9).

En els Premis Octubre de 1980 hagueren presències i absències importants pel que fa a l'apartat dels representants polítics. Destacà la presència de Max Cahner que acudí com a Conseller de Cultura de la Generalitat en la que fou la seua primera visita a València com a tal. Per altra banda, també assistiren a la cerimònia Alfons Cucó, Manuel Girona, Josep Lluís Albiñana i, com deia el diari *Avui*, «... pareu de comptar. Tots els «altres» s'han d'apuntar a la llarga llista d'absències» (AVUI, 28/X/1980: 28). En el discurs, Fuster denunciava que el valencianisme, des del món de la cultura al de la de política, estava perdent la batalla davant dels que no volien que el País Valencià avançara. La lluita contra la unitat lingüística entre català i valencià, segons Fuster, no era ben bé l'objectiu sinó el mecanisme a través del qual es volia «ofegar el «valencià». Tot plegat responia a la tàctica històrica que les classes «dominants» valencianes havien començat el segle XV amb la seua castellanització i que culminava amb el que s'estava vivint en aquests anys durant el que s'ha mal batejat com la «Batalla de València»²²³. I a pesar de tot, seguia sent una mica optimista. No tot estava anant tan malament ja que el valencianisme havia aconseguit una «força social àmplia i voluntariosa, capaç, per fi, de resistir la campanya sistemàtica de «desnacionalització» a què ens volen sotmetre. (...) Si els polítics valencians avui poden plantejar unes reivindicacions «autonòmiques» és gràcies a això» (TRELLAT, 2/3, 1980). La confiança la tenia en la gent en general, i en el món de la cultura en particular. Sobre el què farien o no els polítics, aquí augmentava l'escepticisme. I és més, arribava a advertir que «si els nostres polítics es deixen embolicar pels «altres» polítics, la primera víctima podria ser la llengua». Ja hem vist als apartats anteriors que la confiança de Fuster en l'anomenada «classe política» era més aviat baixa. I no era perquè sí: ens trobem en un moment en què, com veurem més avant, la UCD havia aconseguit portar cap als seus postulats part de l'esquerra. A més, s'estaven produint expulsions i canvis en les direccions polítiques de partits com el

²²³ Segons Vicente Ramos el concepte de «batalla de València» va ser creat pel professor català de la Universitat de València Miquel Tarradell (RAMOS, 1981: 60). Tot i així, Ramos no aporta cap dada o document al respecte i hem d'agafar tal afirmació amb moltes precaucions.

PCPV amb les quals es feia fora als sectors més marcadament nacionalistes. I la intervenció de Fuster acabava amb una mena de demanda de jubilació (TRELLAT 2/3: 1980). Les seues paraules finals s'han vist com una mena d'adéu²²⁴. Pel que fa als discursos en els Premis Octubre, així ho havia de ser però els esdeveniments no ho permeteren: la bomba de l'11 de setembre va convertir Fuster en el protagonista no volgut dels Octubre de 1981. Segons Eliseu Climent, aquell discurs dels Octubre de 1980 va sumir tot el fusterianisme en una mena de «depressió brutal, perquè semblava que pensava en el suïcidi. Així de clar. (...) aquell discurs va suposar ja un moment definitiu de decepció total en aquest país, de desesperança de tot el que podíem esperar i, per tant de deserció. De fet, Fuster encara vingué un o dos anys més als Octubre, però ja no féu cap discurs més. Finalment deixà de vindre. Desaparegué» (PELLISSER, 2008: 199-200). Aquest discurs no va significar un adéu real encara però sí que ens mostra un Fuster cansat que iniciava la seua retirada de l'escena pública, fet que es produiria un o dos anys després. De fet, Amadeu Fabregat comentava dies després també que Fuster aconseguí amb el seu parlament els efectes contraris ja que ara se'n parlava més que mai d'ell (AVUI, 7/XI/1980: 11). L'allunyament de l'esquerra majoritària valenciana es va trencar momentàniament entre finals de 1980 i principis del 1981. Així, l'Ajuntament de Manises encapçalat pel socialista Antoni Asunción proposava el nom de Joan Fuster al centre escolar d'EGB situat al barri del Carme d'aquesta població²²⁵. La UCD proposà el nom de Joan Peset i el PCPV el de Carles Salvador. Els vots socialistes acabaren fer guanyar la proposta de Fuster (AVUI, 5/XI/1980: 9). Fuster va ser present en la inauguració perquè Asunción, tal com el va informar per telegrama, el va anar a buscar a casa per portar-lo²²⁶. Cal destacar també l'homenatge que se li va retre el 7 de novembre de 1980 en el marc de les «Jornades sobre el País Valencià» fetes a Madrid. En el sopar, organitzat per ACPV, les paraules de Fuster anaren en la direcció dels darrers mesos: reforçar la vessant cultural del moviment de recuperació nacional front al fracàs de la política: «Els valencians no pinten res en la vida política estatal, els nostres polítics són valencians que no exerceixen. Culturalment, sí: passi el que passi, cal que hi hagi uns valencians que

²²⁴ El diari *Avui* publicà íntegrament el discurs dies després, titulant-lo «Joan Fuster: «us dic un adéu de confiança»» (AVUI, 28/X/1980: 29).

²²⁵ El mateix Asunción, en qualitat d'Alcalde de Manises, l'hi ho va fer saber a Fuster per carta el 14 de novembre de 1980 (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

²²⁶ Telegrama consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

mantinguin la nostra posició testimonial de sempre» (AVUI, 9/XI/1980: 24). De fet, segons la crònica que feia Manuel Vicent per al madrileny diari *El País*, la veritat és que en el marc de l'Estat els valencians no generaven cap interès tampoc en l'àmbit cultural. Fuster, qualificat de «tòtem de la cultura valenciana» havia passat sense pena i sense glòria per Madrid en un «ambiente de cultura marginal». La sensibilitat oficial de Madrid, segons Vicent, no donava per a més. Tot plegat havia portat a Fuster, Estellés i Guarnier a passar per Madrid «*con las manos en los bolsillos con la misma relevancia que un trío de concejales de pueblo que hubiera venido a solucionar un problema sanitario de su matadero municipal*». La culpa, però, no era ni d'ells ni dels organitzadors. Tot plegat es devia a que els polítics de Madrid continuaven tenint una imatge de València carregada de tòpics jocfloralescos, sense tenir present els canvis i debats que la societat valenciana estava tenint: «*Para tener una idea de lo que significa ser valenciano en Madrid, más allá de cualquier pasodoble del maestro Serrano, con un decorado de la Albufera al fondo, esta cena da la medida exacta. Nada de nada. Joan Fuster estaba allí, como un apóstol llegado de provincias para hablar a una cofradía de fieles en la diáspora reunida en las catacumbas de la metrópoli, en un cenáculo para bodas y comuniones en los altos de Cuatro Caminos, entre la desolación de una caída hortera del Imperio Romano*». (...) *Sus amigos hemos hecho con Joan Fuster lo que hemos podido. Le hemos dado de cenar en el sótano, le hemos escuchado. El resto es silencio*» (EL PAÍS, 9/XI/1980). L'article de Vicent era clarivident sobre quina era la situació real i la influència del fusterianisme més enllà de l'àmbit estrictament valencià.

Per altra banda, el 31 de gener de 1981, es produïa «Una novetat: la presència del PSPV i del PCPV». D'aquesta manera titulava el diari *Avui* un dels subapartats de la notícia sobre la II Assemblea d'Intel·lectuals, Artistes i Professionals del País Valencià» celebrada a la Sala Escalante de València. La presència de socialistes i comunistes havia estat requerida per part de la mateixa Assemblea d'Intel·lectuals amb la intenció de conèixer de primera mà en quina situació es trobava la negociació amb UCD sobre el nom i unitat de la llengua. De fet, l'idioma fou el centre de la reunió en què participaren unes tres-centes cinquanta persones, entre les quals Joan Fuster. I el suecà es convertí en l'altre tema a tractar: «demandar el nomenament de Joan Fuster com a catedràtic

extraordinari de literatura catalana» (AVUI, 4/II/1981: 11)²²⁷. La cursa perquè entrara a la Universitat de València marcaria un dels elements fonamentals de la biografia del suecà durant la seua darrera dècada de vida. La campanya va continuar els mesos següents amb una recollida de signatures (AVUI, 3/IV/1981: 12) que va arribar a la xifra de 15.000 el febrer de 1982 (EL PAÍS, 11/II/1982) i es va allargar en el temps durant els següents anys on també va entrar en campanya ACPV o la Facultat de Filologia de la Universitat de València (AVUI, 5/II/1982: 10).

Però més enllà d'aquests apropaments de l'esquerra majoritària cap al fusterianisme, o més aviat cap a Fuster, el cert és que en 1981 el fusterianisme més militant continuava identificant-se clarament amb el món de la cultura i l'esquerra extraparlamentària. Exemple és el manifest publicat amb el títol de «En defensa de la llengua, la cultura i la nació catalana», el 29 de març de 1981 en les pàgines de l'*Avui* i que estava signat per entitats culturals com ACPV o el CIEMEN, sindicats com el STEPV, intel·lectuals a títol individual com Fuster o Sanchis Guarnier i, com a únic partit o organització política, l'Esquerra Unida del País Valencià (AVUI, 29/III/1981: 30).

El 15 de maig de 1981, l'Ajuntament de València ja en mans de Ricard Pérez-Casado i el PSPV-PSOE, concedia a Joan Fuster el Premi de les Lletres valencianes, guardonat amb un milió de pessetes. I el cas és que Fuster havia encapçalat, junt a d'altres intel·lectuals, una campanya per a què el premi fóra per a Juan Gil-Albert. Finalment l'hi concediren al suecà «per sis vots a favor, tres en contra i dues abstencions» (AVUI, 16/V/1981: 12). El premi suposava un desgreuge cap a Fuster i la marginalitat patida (EL PAÍS, 16/V/1981). Entre els vots contraris estava el del regidor socialista de cultura, Fernando Millán, el qual s'identificava més amb l'anticatalanisme que amb la línia política que el seu partit seguia en l'àmbit cultural, la qual cosa no deixa de ser si més no curiosa. Això va fer que des de les pàgines de l'*Avui* es criticara que el dia abans del lliurament del premi encara no es sabés com seria l'acte ni els ponents (AVUI, 24/VI/1981: 12). I dos dies després Amadeu Fabregat parlava «d'escàs entusiasme» per part de les autoritats culturals de l'Ajuntament de València a l'hora de

²²⁷ El tema de la càtedra de Fuster ja venia de lluny. La primera notícia que trobem al respecte es remunta al 26 de gener de 1980, moment en què el Ministeri d'Universitats i Investigació plantejà la possibilitat de nomenar catedràtics una sèrie d'intel·lectuals espanyols entre els quals es trobava Fuster (AVUI, 26/I/1980: 15).

lliurar el premi a Fuster per a evitar la mobilització del blaverisme, malgrat que Pérez Casado afirmara que l'acte pretenia «normalitzar les coses» davant la crispació que vivia la ciutat pels temes identitaris (AVUI, 26/VI/1981: 15). Malgrat que diaris com *El Punt* afirmaren en la seua crònica que «era notable l'assistència de diverses personalitats del món de la cultura i de parlamentaris d'esquerres» (EL PUNT, 26/VI/1981: 11), el cert és que tal com afirmava la crònica de Fabregat, la concessió havia generat controvèrsia entre la mateixa esquerra que governava l'Ajuntament.

L'11 de setembre de 1981 Fuster era víctima del segon atemptat terrorista. Amb ell hi eren Vicent Salvador i Pere Muntaner (EL PUNT, 12/IX/1981: 7). Com en el primer atemptat les reaccions de condemna per part del món de la política foren ràpides: des del president de la Diputació a polítics propers a Fuster (AVUI, 12/IX/1981: 11) passant per d'altres com Carlos Sentís de la UCD, Joan Lerma del PSPV-PSOE, Ramon Trias Fargas com a conseller de la Generalitat de Catalunya o Joaquim Muñoz Peirats aleshores diputat d'UCD (EL PAÍS, 25/IX/1981)²²⁸. El dissabte 19 de setembre de 1981 es convocà una manifestació de rebuig a l'acte terrorista sota el paraigües de la «Taula de forces polítiques, sindicals i culturals de la comarca de la Ribera Baixa». No va estar lliure de polèmica perquè els dos partits majoritaris de l'esquerra valenciana i suecana, PSPV-PSOE i PCPV, mantingueren una certa ambigüitat i distància davant la convocatòria. Aquest fet s'ha d'entendre en el context de la Sueca del moment. En el cas del PCPV, tot i que aquest partit era el majoritari a la població i tenia l'alcaldia des de les primeres eleccions municipals, en aquest moment ja s'havien produït les purgues internes que havien acabat amb el sector fusterià del partit que havia estat substituït pel proper a l'oficialisme dels anomenats «palomaristes». Per altra banda, en el cas del PSPV-PSOE i malgrat que el mateix dia de l'atemptat la plana major del partit a nivell valencià havien acudit a casa de Fuster, el diputat provincial Fos i el comitè local mantingueren la negativa a anar a la manifestació front al que sí va fer el comitè comarcal (AVUI, 18/IX/1981: 13). En definitiva, aquest afer ens mostra que per aquestes dates socialistes i comunistes no s'acabaven de trobar del tot còmodes amb la

²²⁸ La solidaritat amb Fuster per l'atemptat es va estendre per tots els Països Catalans tal com es pot comprovar revisant la correspondència del suecà que va rebre multitud de cartes i targetes, des de polítics concrets a entitats diverses que arribaven, si es vol com a anècdota, fins a l'Acadèmia Tastavins Sant Humbert (carta datada el 25 de setembre de 1981. Consultada al fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

figura de Fuster i el que representava, fet que els generava moltes contradiccions internes. La polèmica no va acabar aquí perquè el Governador de València va suspendre la manifestació per un «defecte de forma» en la convocatòria (AVUI, 19/IX/1981: 12). La manifestació es va poder celebrar el dissabte 26 d'octubre i va tenir l'assistència d'unes cinc mil persones. Entre aquestes hi havia gent del món de la cultura i la política «Emèrit Bono o el socialista Ricard Abella; escriptors com Vicent Andrés Estellés i Jaume Pérez Muntaner, que era a casa de Fuster la matinada dels fets. Polítics extraparlamentaris com Paco Burguera...». Finalment, socialistes i comunistes s'hi van afegir a l'acte deixant clar, en el cas dels primers, que «la seva solidaritat només abastava la figura de Joan Fuster, no el caràcter polític de la Taula Organitzadora, formada per grups i partits extraparlamentaris de crítica a socialistes i comunistes» (AVUI, 29/IX/1981: 12), unes paraules que corroboren la idea que hem anat defensant des de fa unes quantes pàgines: la distància entre l'esquerra majoritària i el fusterianisme més militant políticament. Fuster també va assistir a l'acte declarant que ell només era «un manifestant més en pro de la llibertat d'expressió» (EL PAÍS, 29/XI/1981).

El fusterianisme, però, no va acabar les protestes amb aquesta manifestació i els sectors enquadrats en l'entitat ACPV van organitzar per al 3 d'octubre del mateix any un homenatge multitudinari a la plaça de bous de València. Josep Pitarch, en nom de l'entitat valencianista, justificava la necessitat de l'acte per la manca de resposta institucional a la violència contra el valencianisme (EL PAÍS, 2/X/1981). Els dies previs a l'esdeveniment, Eliseu Climent realitzava unes declaracions en el diari *Avui* com a secretari general de l'entitat i organitzador de l'acte. Pel que fa al tema de la tesi, crec que és interessant ressaltar la relació directa que Climent feia entre els atemptats contra Fuster, Guarnier o determinades llibreries intentaven convertir «el cas valencià» en reversible al preu que fóra. L'acusació era directament contra una dreta que intentava aïllar les «reivindicacions nacionals àmpliament compartides» per la societat valenciana. Però el problema no era només de la dreta sinó que «moltes voltes, determinades esquerres també hi col·laboren, indirectament és clar, en aquesta estratègia, amb les seues omissions i els seus silencis» (AVUI, 27/IX/1981: 33). Les bombes contra Fuster, doncs, no eren ni un fet aïllat ni un fet personal contra la víctima sinó que formaven part d'una estratègia general de desestabilització del procés de redreçament nacional que els valencians havien començat. I un comentari important que ens mostra l'allunyament entre el fusterianisme i els partits polítics majoritaris de tots

els colors i tendències: el silenci i omissió davant del problema és col·laboració. En aquest sentit, les paraules de Climent portaven a l'entrevistador -un Amadeu Fabregat cada vegada més allunyat del fusterianisme- a preguntar si aquest homenatge i com s'estava muntant no portava a la «politització d'una persona com Fuster» al que Climent responia que «en Fuster és un home polític en el sentit més noble i ample de la paraula. Ara: no és un home de partit, tot i que representa unes reivindicacions democràtiques amb les quals, n'estic segur, s'identifiquen grans sectors de la població valenciana que aspiren a un país autogovernat dignament, a un País Valencià que no tinga necessitat, com ara succeeix, de demanar-se qui és cada matí, de cara a l'espill, pel fet que hi ha interessos profunds que intenten desfigurar el rostre veritable d'aquest país (AVUI, 27/IX/1981: 33).

L'acte, que va rebre els dies previs una allau d'adhesions del món de la literatura o la cultura -des de Vargas Llosa a Pierre Vilar- com també de la política²²⁹ (AVUI, 2/X/1981: 11) fou un autèntic èxit (BOSCH, 1981). El dia de l'homenatge el diari *Avui* li dedicà l'Editorial posant en valor la figura de Fuster com a intel·lectual i pensador front als atacs «miserables», tant els dialèctics com els directament terroristes, de la dreta anticatalanista valenciana (AVUI, 3/X/1981: 3).

Les notícies d'aquells dies en la premsa nacionalista de Catalunya poden servir-nos coma termòmetre per a valorar el punt en què es trobava la figura de Fuster per al catalanisme. Més enllà que el catalanisme de manera general no haguera assumit la concepció política de la idea dels Països Catalans tal com la defensava Fuster, el cert és que el suecà continuava sent el gran referent intel·lectual valencià per als catalans. El dia 8 d'octubre la notícia sobre l'acte al diari *El Punt* afirmava que «L'homenatge a Joan Fuster constituí una autèntica afirmació nacional» (EL PUNT, 8/X/1981: 12). Per la seua banda, l'endemà mateix de l'acte, la crònica del diari *Avui* estava encapçalada per

²²⁹ Segons el diari *El País* a l'acte s'hi van afegir «los presidentes del Gobierno vasco, Carlos Garaikoetxea; de la Generalidad de Cataluña, Jordi Pujol; del Parlamento catalán, Heribert Barrera; del Consejo Interinsular Balear, Jerónimo Alberti, y del Consejo Regional de Murcia, Andrés Hernández Ros, y Rafael Escuredo, presidente de la Junta de Andalucía, además del delegado del Gobierno en Galicia, Domingo García Sabell, han enviado telegramas de adhesión al homenaje que hoy se tributará al intelectual valenciano Joan Fuster; tras el atentado que sufrió el pasado día 11 de septiembre. El presidente del Consejo del País Valenciano, Enrique Monsonís, de UCD, no figuraba ayer entre las numerosas personalidades españolas y extranjeras que han testimoniado su adhesión» (EL PAÍS, 3/X/1981).

un «Homenatge apoteòsic a Joan Fuster» i la frase més contundent que llançà Fuster en el seu discurs: «Si volem no deixar de ser un poble, el poble valencià, ja està bé que ara alcem crits i banderes, però serà més útil que siguem conseqüents els dies de cada dia» (AVUI, 4/X/1981: 11). De fet, tant el discurs de la Plaça de Bous com el de l'acte del Paranimf de la Universitat de València, van ser reproduïts íntegrament pel diari *Avui*. Fonamentalment les paraules de Fuster van girar al voltant de la importància que tenia la cultura i la llengua en la formació nacional dels valencians i dels Països Catalans i el paper important que tenien els intel·lectuals i la seua connexió amb el poble per a la recuperació nacional (AVUI, 10/X/1981: 12-13).

Però més enllà de les paraules de Fuster en l'acte i el gran èxit assolit -trenta mil assistents- és interessant destacar les reaccions dels assistents davant de determinats noms i adhesions: «Si ja anteriorment adhesions d'organitzacions locals del PSVPSOE i PCPV havien estat rebudes amb xiulets, aquests augmentaren en ser anunciades les de Jeroni Albertí —president del Consell General Interinsular—, el president basc Carlos Garaikoetxea, el de la Junta d'Andalusia, Rafael Escuredo, i sobretot la del president de la Generalitat, Jordi Pujol, que fou ben bé esbrincat. En canvi, fou rebuda amb força aplaudiments la d'Heribert Barrera. L'al·lusió irònica del presentador: «No s'han rebut ni s'espera cap missatge del president Monsonís», fou contestada amb el crit massiu de «Monsonís, fora del país»» (AVUI, 4/X/1981: 11). La distància amb els sectors polítics hegemònics cada volta era més gran, com es pot observar en el fet que participaren primeres línies dels partits que havien estat depurats dels seus càrrecs, com el cas de Josep Barceló, exconseller d'UCD i ferm defensor de la unitat de la llengua (BOSCH, 1981: 171).

La bomba també va tornar a convertir Fuster en el protagonista dels Premis Octubre d'aquell any contra la seua voluntat. Per això, tot i haver-se acomiadat l'any anterior de la tasca de fer el parlament de cloenda, va haver de tornar a assumir la responsabilitat. Aquesta vegada, però, el discurs fou improvisat i sense gaire contingut polític més enllà de les crítiques a la política de la UCD i el moviment secessionista blaver. Destacar que representants de l'esquerra majoritària, en aquest cas principalment del PSPV-PSOE, tornaren a assistir a l'acte. Ens trobem en el moment en què Lerma ja ocupava la secretaria general del partit, gràcies al pacte amb els sectors nacionalistes, i els socialistes havien tornat al Consell que, tot i estar encapçalat encara per la UCD, els havia permès ocupar determinades conselleries. És per això que «en la taula de premsa

els periodistes valencians comentaven maliciosament que havien acudit més polítics dels esperats i tots els plantejaments s'havien trastocat. Joan Fuster, el «pare» indiscutible dels premis Octubre, seria voltat de càrrecs socialistes al Consell i a la Diputació» (AVUI, 3/XI/1981: 32). Vist amb perspectiva podem afirmar que tal sorpresa era lògica en el temps que es produïa l'escena però no tant si atenem a la política que el PSPV-PSOE va desenvolupar a partir d'aquell moment, especialment el que ja era llavors conseller de cultura: Ciprià Císcar. Es tractava de donar una certa cobertura a la política cultural amb allò que representava el fusterianisme, això sí, no sent identificats com a nacionalistes ni fusterians en el sentit polític del terme. Però ja en aquells moments periodistes com Fabregat denunciaren que l'estratègia no era només una qüestió d'interessos dels socialistes sinó que s'hi barrejaven els també interessos d'Eliseu Climent. I amb aquesta estratègia compartida, per motius diferents però comuna, les institucions valencianes dirigides pels socialistes començaren a retre homenatges a Fuster (AVUI, 3/XI/1981: 32).

Per tant, a finals d'octubre de 1981 el canvi d'estratègia dels socialistes valencians era evident. Els moviments d'Eliseu Climent per traure el fusterianisme cultural, i al mateix Fuster, de la «marginalitat» política, també ho eren. La recuperació nacional, tal com l'entenia Climent i ACPV, passava per les institucions i, per tant, calia una bona relació. Uns dies després es presentava el darrer disc de Raimon a Barcelona i en l'acte participaven el cantant de Xàtiva, Fuster i el llavors alcalde de la capital catalana el socialista Narcís Serra (AVUI, 26/XI/1981: 31). El fet segurament és totalment independent de l'estratègia marcada en terres valencianes, però no deixa d'estar dins d'un marc de bones relacions entre el fusterianisme cultural, Fuster i les institucions democràtiques regentades pels socialistes. Per aquelles dates -11 de novembre de 1981- Fuster envià una carta a Eliseu Climent on li demanava «dimitir de totes les coses de què puc dimitir, i no firmar més papers, i dormir, dormir, dormir»²³⁰. La carta mostrava ja un home cansat de tot. Aquest paper, junt al parlament dels Octubre de 1980 ja esmentat, es convertien en l'inici del Fuster dels vuitanta: autosilenciat i apartat d'esdeveniments públics.

Els actes d'homenatge de caràcter cultural o acadèmic no es van acabar amb els de la plaça de bous o els Octubre d'aquell any. El divendres 27 de novembre, el

²³⁰ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

paranimf de la Universitat de Barcelona va retre el seu particular homenatge a Fuster amb un acte que pretenia fer un recorregut per tota l'obra del suecà i en el que, entre d'altres, va participar el Conseller de cultura de la Generalitat de Catalunya Max Cahner (AVUI, 25/XI/1981: 25). A nivell polític, l'element més interessant de l'acte fou el discurs de Joaquim Molas que, junt a la conferència del mateix Fuster, era la part principal. Tot i voler centrar-se en els aspectes literaris de l'obra de Fuster, el cert és que li va ser impossible separar el Fuster literat del polític. Segons Molas, Fuster havia passat fins aquell moment per diferents etapes: «una primera d'escriptor culturalista i moderat que arriba fins l'any 62, en què s'inicia l'etapa d'agressivitat intel·lectual que, a partir dels anys 68-70 (tercera etapa) esdevé cada vegada més penetrant i lúcida. Molas posà com a exemple modèlic d'article-periodístic que Fuster va fer en ocasió del que ara se'n diu 23-F» (AVUI, 28/XI/1981: 27). Però el més important per a la nostra anàlisi és l'afirmació següent: «per Fuster la literatura «o és ressentiment o és consentiment», neix de la infelicitat i és producte de la venjança: «Fuster, per a escriure, necessita un enemic»» (AVUI, 28/XI/1981: 27). Efectivament, Fuster portava anys escrivint contra un enemic que en cadascuna de les etapes viscudes prenia una forma diferent: el provincianisme, el regionalisme, la (no)burguesia valenciana, l'espanyolisme, el blaverisme, la dreta o la classe política havien estat els seus objectius els darrers vint anys com a escriptor. I amb el final del trajecte de la transició qui era l'enemic? El front polític, tal com Fuster l'havia concebut a finals de la dictadura, no havia reeixit com s'esperava. Si l'estratègia passava per reforçar el món cultural i fer que aquest àmbit, on el fusterianisme sí havia triomfat relativament, tinguera unes bones relacions amb les noves institucions, potser havia arribat el moment de matisar els enemics -que passaven a ser estrictament la dreta espanyolista- o si més no de moderar les crítiques cap a determinats objectius polítics. Ens trobem, doncs, a les portes del Fuster dels darrers anys de vida. Un «intel·lectual consagrat» que abandonà la primera línia i optà per mantenir-se al marge de determinades disputes polítiques que no ajudaven a consolidar el seu projecte nacional.

Al finals de 1981 es van produir una sèrie de detencions de militants nacionalistes de diferents organitzacions -des del PNPV al PSAN- a Barcelona i València, acusats de «terrorisme». L'operació policíaca va provocar una onada de solidaritat entre el valencianisme i el catalanisme de manera general que es va acabar concretant en un manifest de suport que demanava la posada en llibertat dels detinguts.

El manifest estava signat per diversos intel·lectuals i personalitats dels diferents territoris, entre els quals Joan Fuster, Estellés o Josep Renau (AVUI, 6/XII/1981: 12).

El 21 de desembre Fuster fou l'encarregat d'inaugurar unes jornades de debat a Sitges que pretenien posar en contacte els intel·lectuals catalans amb els castellans. Més endavant parlarem de l'acte. Sobre el que va dir Fuster en el seu parlament, fonamentalment fou una reafirmació en la importància de la llengua i les seues possibilitats de supervivència. I per a aquest afer era molt important la tasca dels intel·lectuals, més enllà que el poder real de desenvolupar polítiques en favor del català només depenia dels polítics (AVUI, 22/XII/1981: 29).

Com en el cas de la trobada d'escriptors de Sitges, aquests anys Fuster també féu conferències sobre temàtiques concretes. Moltes estaven relacionades amb la història de la cultura catalana i la literatura i, per tant, no tenien un contingut estrictament polític, tot i que la proposta nacional fusteriana sempre planava sobre les seues paraules. Aquest fou el cas del Tercer Col·loqui de l'Associació Nord-americana d'Estudis Catalans (NACS) celebrat a Toronto. Els actes van estar organitzats per aquesta entitat amb la col·laboració de la Fundació del Congrés de Cultura Catalana, la Fundació Jaume Bofill, l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana, l'IPECC, Xarxa Cultural, Acció Cultural del País Valencià i l'Obra Cultural Balear (AVUI, 14/IV/1982: 12). En aquestes jornades, en què Fuster es va desplaçar fins al Canadà per participar-hi, estava anunciat que el suecà pronunciaria la conferència «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans»²³¹ (AVUI, 11/IV/1982: 37). No sabem del cert si la conferència pronunciada coincidí exactament amb la que féu un any després, però sí coneixem part del contingut que Fuster pronuncià a Toronto i, certament, les paraules de Fuster es van centrar en els aspectes més culturals i lingüístics de la qüestió valenciana, defugint de donar una opinió més política sobre l'assumpte (AVUI, 18/IV/1982: 32).

Però de totes les darreres intervencions de Fuster davant d'un públic ampli, la més destacable és la que va fer a la plaça de bous de Castelló el 25 d'abril de 1982. Segons el testimoni del castellanenc Vicent Pitarch «mai no s'havia omplert la plaça de bous de Castelló de la Plana com aquell dia, i mai no es tornà a omplir per un acte

²³¹ En el següent capítol parlarem d'aquesta conferència ja que un any després amb aquest títol tornaria a pronunciar una conferència en les jornades promogudes per ACPV i d'altres organitzacions. Les ponències presentades es van acabar publicant en el llibre col·lectiu *Els valencians davant la qüestió nacional*.

cultural i reivindicatiu com va ser aquell. I com no podia ser d'una altra manera, la gran figura va ser Joan Fuster amb el seu famosíssim discurs» (PELLISSER, 2008: 259). Davant d'un públic entregat -30.000 segons els organitzadors i els sectors nacionalistes i 18.000 segons la crònica d'*El País* (EL PAÍS, 26/IX/1982)- que *corejava* el crit de «País Valencià, Països Catalans», Fuster començava recordant la figura de Sanchis Guarner que feia poc havia mort. La data d'aquell 25 d'abril era significativa: la commemoració dels cinquanta anys de les «Normes de Castelló»²³². La llengua tornà a ser central en el discurs de Fuster i la seua unitat amb el català fou la columna vertebral. La qüestió fregava la «supervivència» com a poble. A nivell polític reclamava una major unitat de tots els valencians en el fet de sentir-se valencians gràcies a «una llengua que és valenciana i del Principat i de les Illes, la mateixa»²³³. Al final de l'acte el diari gironí *El Punt* va poder entrevistar Fuster. En aquesta entrevista el suecà va ser contundent en el relat dels fets dels darrers vint anys pel que fa a la incidència social, cultural i política de la seua proposta: «fou a partir d'aquesta dècada -anys seixanta- que el nacionalisme valencià va anar prosperant gradualment. El drama es troba ara que, tot i que aquest moviment cultural ha assolit cotes considerables, de plena consciència, això no s'ha traduït en una incidència política efectiva» (EL PUNT, 2/V/1982: 28).

Definitivament el front cultural havia triomfat per al fusterianisme però el polític no. La dreta valenciana, totalment abocada a l'enfrontament social per acabar amb aquells elements identitaris que el valencianisme havia construït com a pilars fonamentals, tenia en la llengua catalana un dels seus objectius. Fuster n'era conscient i, si tenim en compte que la llengua era l'element que donava identitat a catalans i valencians, és lògic que la dreta l'atacara tant. És per això que per a Fuster, pensant ja en les eleccions previstes per a l'octubre, la UCD «poden fer molt de mal si guanyen les eleccions i volen implantar aquesta dissidència ortogràfica des de la Conselleria d'Educació, posem per cas. Ja no és el que poden fer, sinó el que no deixaran fer» (EL PUNT, 2/V/1982: 28).

Però mentre el fusterianisme abocava tots els esforços en la defensa d'un element tan poc valorat per la societat valenciana com era la llengua del país, perdia l'oportunitat

²³² Sobre com es va gestar l'acte i com va anar, és interessant la crònica que ha fet Eliseu Climent anys després al respecte en el recull d'entrevistes *Ser Joan Fuster* (PELLISSER, 2008: 201)

²³³ El discurs es troba a internet en el següent enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=BDuLKQJCYOA> (visitat el 2/V/2014)

de proposar un projecte polític realment atractiu per a la ciutadania, molt allunyada en general d'aquestes discussions importants però alhora bizantines i carregades de trampes i confusions. A mitjans de 1982 tampoc és que el fusterianisme tinguera cap opció política amb qui confiar si tenim en compte que fins i tot aquells partits d'esquerra no valencianistes, en el sentit nacionalista del terme, havien fet les seues corresponents «purgues» per arraconar els sectors més fusterians. Això havia passat tant al PCPV com al PSPV-PSOE i la resta del fusterianisme ja s'havia centrat majoritàriament en la seua vessant cultural del «fem país». El periodista Amadeu Fabregat -que a finals de 1982 es començava a moure en uns plantejaments cada vegada nacionalment més moderats- afirmava sobre l'acte de Castelló que «tal com assenyala el nom d'aquesta entitat -es refereix a ACPV convocant de l'acte-, tingué un contingut netament cultural, en contra de les previsions que esdevingués un clam polític en contra de l'Estatut aprovat a la comissió constitucional del Congrés» (AVUI, 27/IV/1982: 11). En la mateixa direcció apuntava el diari *El País* quan afirmava que «en contra de lo que se esperaba, ni Fuster ni ninguno de los otros oradores del acto -el hijo del filólogo recientemente fallecido Manuel Sanchís Guarner y el ex dirigente comunista Francesc Codoñer- hizo alusiones directas al reciente dictamen de la Comisión Constitucional del Congreso sobre el Estatuto de autonomía valenciano, que incorpora la bandera con franja azul y la denominación «comunidad valencia»» (EL PAÍS, 26/IV/1982). I és per això que Fabregat s'atrevia a dir que «Fuster decebé probablement la part de l'auditori que s'esperava un discurs punyent i furibund contra les peripècies autonòmiques de la temporada. Reconegué que, respecte al problema de la llengua, «el plantejament, al final, és polític. Però jo no puc parlar ara de política, ja que tinc la paraula en nom d'Acció Cultural»» (AVUI, 27/IV/1982: 11). I pel que fa a l'assistència de representants polítics, qui hi va anar a l'acte? «Entre els assistents veïrem el senador Alfons Cucó, el conseller Segundo Bru i els regidors de València Vicent Garcés i Joan Ballester, tots ells militants del Partit Socialista» (AVUI, 27/IV/1982: 11). És evident que els noms que citava no eren casuals si atenem a la seua posterior i gairebé immediata carrera professional amb els governs de Lerma. Ara bé, tampoc és casualitat que els socialistes que s'havien anat allunyant del fusterianisme, en aquest moment que estaven pactant amb la UCD un text estatutari definitiu, feren acte de presència en un acte com aquest. També cal dir que els noms que la crònica cita són, sense cap mena de dubte, dels més relacionats amb el nacionalisme dins del socialisme valencià.

Els Premis Octubre de 1982 van tenir un format totalment diferent de les anteriors edicions. Les inundacions que havia patit el País Valencià van fer que ACPV decidira canviar el format de l'acte, fent-lo més de caràcter íntim i privat. Això va fer que, com titulava l'*Avui*, «Fuster s'estalvià el parlament» (AVUI, 2/XI/1982: 25).

Arribats a aquí cal que ens fem una sèrie de preguntes al respecte. Ens trobem ja en aquest moment davant d'eixe Joan Fuster i eixa ACPV que renunciaran a la lluita política de caràcter electoral i que, en certa manera, van avalar determinades polítiques del PSPV-PSOE de Lerma durant els anys vuitanta? Realment Fuster va ser utilitzat pels socialistes com a coartada i aval de la seua política cultural i lingüística com alguns nacionalistes han criticat? En el tercer capítol en parlarem del tema però el que és evident és que a finals de 1982, Fuster estava cansat, avorrit i, com diria ell mateix, fart de tot plegat. El seu paper havia estat molt actiu durant aquests anys, però ni ell ni els seus seguidors havien aconseguit realment que els elements centrals del seu pensament per al País Valencià foren consensuats entre els diferents partits i agents polítics valencians. Abans, però, d'avançar-nos en les conclusions cal que comencem pel principi: les eleccions del 15 de juny de 1977.

15 de juny de 1977: unes eleccions transcendents

Quan afirmem que les eleccions del 15 de juny de 1977²³⁴ foren transcendents ho fem perquè aquesta cita electoral, la primera des del febrer de 1936, arribà a determinar el sistema de partits espanyols fins a gairebé les darreres eleccions (GONZÁLEZ, 2005: 255). Junt a les legislatives de 1982, es convertiren en les de major participació tant del procés de transició com de la democràcia ja consolidada (BOTELLA, 1992). En quin estat es trobava el suport a la figura de Joan Fuster a les portes de 1977? Una resposta documentada pot ser l'acte d'homenatge realitzat a Sueca el 22 de desembre de 1976. Alfons Cucó, Ernest Lluch, Sánchez Ayuso en nom del PSP, l'adhesió de Tierno Galván, Broseta, Ventura, Pedro Altares aleshores director de Cuadernos para el diálogo, Josep Melià i representants de UDPV, PSPV, PCV, PCPV, MCPV, PSAN, JSAN, PDPV, més el secretari local de CCOO, el vicepresident de l'Associació Familiar foren presents i participaren de l'acte (AVUI, 23/XII/1976: 6). Aquest homenatge encara entrava dins la lògica de l'antifranquisme i no de la política de la transició estricta. És per això que absolutament tots aquells que durant els anys de l'antifranquisme s'havien identificat amb el fusterianisme foren presents, mostrant d'aquesta manera la seua adhesió al Fuster intel·lectual de referència, més enllà del grau de recepció que les seues propostes nacionals havien tingut en els respectius partits²³⁵. Aquesta unitat va generar optimisme entre el valencianisme. Exemple seria l'article de Sanchis Guarner uns dies després al diari *Avui* (AVUI, 1/I/1977: 12).

El valencianisme polític i cultural, doncs, començava el 1977 amb moltes esperances dipositades en la seua capacitat d'articular una àmplia hegemonia social. Les reflexions al voltant de l'homenatge a Fuster, però, s'allargaren uns dies més en les pàgines de l'*Avui*. El 4 de gener Amadeu Fabregat dedicava la seua columna al tema amb l'explícit títol de «Després de l'homenatge a Joan Fuster» (AVUI, 4/I/1977: 12) i el

²³⁴ Una anàlisi interessant sobre aquest primer procés electoral és el que va fer la Lourdes López Nieto en «Las elecciones de la transición», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.

²³⁵ La referencialitat de Fuster per a totes les cultures polítiques es pot observar també en cartes com la que li adreçà Lluís Aguiló Lúcia desmarcant-se de la signatura en favor «d'un determinat partit polític valencià» que apareixia al diari *Las Provincias* el 12 de juny de 1977. Aguiló va enviar aquesta carta, datada el 14 de juny, per a explicar a Fuster la situació (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

dia 7 del mateix mes ho feia Vicent Ventura. En el cas d'aquest últim, és important per a la nostra investigació la reflexió que feia sobre la vessant més política de l'acte. La significació política de l'acte per a Ventura no era de partit sinó de país. I el periodista tracta de posar Fuster en el valor que li pertocava: «¿no és també un reconeixement de la importància decisiva de la seva tasca? sense el lúcid i implacable Fuster dels anys cinquanta, quant de temps s'haguera tardat a aconseguir açò que s ha aconseguit? » (AVUI 7/I/1977: 10).

Què assumien els partits valencians del relat fusterià a les portes de les primeres eleccions? Amadeu Fabregat ho resumia de la següent manera: «entre els polítics valencians es donen posicions molt diverses respecte a aquest tema. Pel que fa a la llengua, evidentment tots parlen de llengua catalana, sense cap tipus de problema. Pel que fa als diversos conceptes del que són els Països Catalans tothom accepta que som, com a mínim, una comunitat lingüística, cultural i històrica. A partir d'ací hi ha distints nivells d'acceptació, que anirien des d'un PSAN a un PSOE» (AVUI, 20/II/1977: 12).

Els mesos previs a les eleccions del 15 de juny de 1977 foren un moment decisiu pel que fa a la reconfiguració dels diferents espais polítics. Fuster sempre es va mantenir aliè a les estratègies i moviments de partit, sense identificar-se orgànicament amb ningú més enllà de la signatura de manifestos que aplaudien l'aparició d'algun partit, com fou el cas del PSAN. Tot i així, en algun moment la premsa va especular amb la possibilitat que en formara part com a independent d'alguna de les opcions. Així ho feia el diari *Avui* quan situava Eliseu Climent, Joan Fuster i Vicent Ventura com a independents d'una mena de Bloc Autonomista Valencià on s'integrarien des dels carlins al MCPV passant pel PSPV (AVUI, 11/II/1977: 5). Podríem arribar a afirmar que les eleccions de 1977 foren de caràcter fundacional en el sentit que suposaren un abans i un després en el marc jurídic i polític espanyol (MAYAYO, 2002: 12). El fet que els partits polítics estrictament valencianistes no obtingueren representació, va fer que determinats sectors del fusterianisme, o el mateix Fuster en algun moment, optaren per tenir esperances en els partits d'esquerres d'adscripció espanyola com a la millor opció per a poder impulsar el programa polític fusterià. Però com afirma Pau Viciano, Fuster era conscient de les limitacions que tenia aquesta tàctica (DDAA, 1997: 404). Segons aquest plantejament, les esperances dipositades per Fuster en els partits d'esquerra espanyols no eren una altra cosa que una mena de mal menor per a poder pal·liar la manca de múscul polític del valencianisme polític. En gran mesura això fou així, però no cal oblidar tampoc que

la influència de Fuster durant els anys de l'antifranquisme fou molt gran, inclosos aquests partits. I és més: com veurem tot seguit, aquest procés d'apropament per part d'una part del fusterianisme als partits d'obediència espanyola va fer que aquestes organitzacions reberen l'entrada en les seues files de militància valencianista que va iniciar, amb major o menor fortuna, una mena de valencianització dels partits. Aquest procés d'integració de valencianistes en el PSOE i en el PCE -que el seu cas suposà la valencianització de les sigles en PCPV- es va produir tant abans com després de les eleccions. Tot plegat ens portaria a parlar d'una atomització del fusterianisme en el sentit que no hi va haver cap partit que poguera erigir-se com a representant del programa polític traçat per Fuster en exclusiva. En cada territori, a més, es desenvolupà una redistribució, replegament i reestructuració de les diferents cultures polítiques, el que encara dificulta més poder determinar amb claredat quins partits polítics mantingueren en els seus programes les línies traçades per Fuster. És més, hem de tenir present que els programes d'aquestes eleccions es mouran entre la retòrica dels anys de l'antifranquisme i les propostes més concretes circumscrites al nou marc legal, institucional i polític que s'estava construint. Cal que diferenciem el que era *realpolitik* de la simple retòrica. És per això que fins i tot propostes com la dels Països Catalans es van anar situant en els diferents programes de manera que poguera ser incorporada, encara en aquells moments es veia possible, dins dels marges del nou règim (CAMINAL, 1998: 296).

Si alguna cosa va caracteritzar la transició fou l'alt grau d'improvisació política per part de tots els actors. Tant el règim com l'oposició es van haver de reinventar tàcticament i estratègicament depenent dels esdeveniments que s'anaven succeint. Malgrat això, en la mesura del possible, els sectors aperturistes del règim encapçalats per Suárez anaren movent fitxa sempre per davant de la capacitat de reacció de l'oposició. En aquest sentit, el moment en què es convocaren les eleccions o que es prengué la decisió de legalitzar el PCE estigué condicionat per les opcions que aquests sectors tenien tant de guanyar les eleccions com de generar la mínima remor política possible especialment entre els sectors de l'exèrcit més immobilistes (DORADO i VARELA, 1989). En el cas de les eleccions del 15 de juny de 1977, pel fet de ser les primeres després de gairebé quaranta anys de dictadura, es partia d'un punt totalment diferent a totes les posteriors. Així, les enquestes i dades d'opinió pública eren escasses i massa condicionades per les característiques del context històric. Elements com l'establiment de la majoria d'edat en els 21 anys -les enquestes deien quan més jove era

el votant més esquerrà era també (MAYAYO, 2002: 70-74)- o que els partits independentistes no es pogueren presentar amb les seues sigles poden ser entesos com a correctors del resultat en favor de partits com UCD i, per tant, en perjudici d'altres que podien representar, amb major o menor grau, postulats com els defensats pel fusterianisme. Els canvis culturals o d'identitat són lents i es produeixen a partir del desplaçament i reemplaçament de l'existent per una altra. I és clar, això només es pot produir a partir d'un canvi de caràcter generacional (MUÑOZ, 2012: 20). El valencianisme que propugnava el fusterianisme necessitava d'això i, en certa manera, ni va estar a temps ni les normes fixades per a les eleccions del 1977 van jugar al seu favor. És més que evident que les condicions en què participaven els partits, amb una UCD presentada com a partit del govern -que seria hegemònic i protagonista de la transició (CACIAGLI, 1989)- i un PSOE amb un finançament i suport clar de la Internacional Socialista i l'SPD (JULIÀ, 1997), eren molt diferents a com ho feien les altres forces que molts cops només comptaven amb les mans dels seus militants, cas del PCE i el PSUC com a més paradigmàtic (CORBALÁN i LARDÍN, 2001: 124). Ara bé, la proposta nacional fusteriana no havia quallat el 1977 com un tot i de manera transversal en la majoria de partits polítics valencians, a la dreta i a l'esquerra, sinó que havia estat un paradigma nacional assumit a la carta. Per tant podem afirmar que si bé és cert que les condicions marcades per l'atmosfera electoral no eren les més favorables per al fusterianisme, aquestes no poden ser l'argument per a justificar el «fracàs» electoral de les propostes més clarament identificades amb aquest.

A principis de 1977 totes les forces de l'antifranquisme començaren a moure fitxes més enllà de les plataformes unitàries que s'havien creat durant la dictadura i postdictadura. Moviments tàctics i estratègics per a definir el nou panorama polític en els diferents territoris dels Països Catalans, i especialment pel que fa a la centralitat del fusterianisme, en el País Valencià. Aquests moviments anaren des del debat que els socialistes tenien a nivell espanyol sobre la unitat d'aquesta cultura política (TEZANOS, 1989; MATEOS, 1996; JULIÀ, 1997) a la vinculació de partits com l'UDPV a l'Equip Demòcrata de l'Estat passant pels dubtes que partits com el MCPV, els carlins o el PSAN tenien sobre la legitimitat de les eleccions (SANZ, 1982: 30). En aquest sentit, el País Valencià no era gens diferent de la resta de l'Estat. El cas català, però, sí que ho fou per una qüestió d'origen i hegemonia de les diferents forces polítiques. L'oposició que havia representat l'Assemblea de Catalunya, el paper mobilitzador del PSUC, el

nacionalisme català sociològic existent i compartit per un ampli espectre dels partits polítics catalans, entre d'altres, foren elements que condicionaren el vot dels electors i que, sobretot, ha permès a alguns autors a afirmar que les eleccions catalanes de 1977 foren una mena de «ruptura catalana» (MAYAYO, 2002: 14).

Hem vist que allò que anomenem fusterianisme aplegava moltes visions diferents. En aquest sentit, podem afirmar que excepte els partits més dretans i provinents del règim, la resta d'una manera o altra van incorporar als seus programes algun element que podem identificar amb el pensament de Fuster i més concretament amb el que podríem anomenar com a valencianisme polític. Fins i tot, com veurem tot seguit, la UCD incorporà per estratègia electoral fusterians a les seues llistes amb la intenció de «cobrir l'ala valencianista». De la mateixa manera que el fusterianisme no podia ser representat només per una sola força política, la dispersió en l'assumpció selectiva de determinats elements junt al fet que a partir d'aquest moment el fusterianisme s'anara identificant, a poc a poc, gairebé com a únicament nacionalisme o independentisme, ajudà a que les principals forces polítiques s'anaren allunyant. Amb tot podem parlar d'un fracàs del fusterianisme o del valencianisme? Personalment crec que no tant de les idees sinó més aviat de la materialització política d'aquestes. Crec que hem de posar entre cometes la paraula «fracàs» per a referir-nos als resultats electorals del valencianisme en aquestes primeres eleccions (RICO, 2014). Al final tot acaba reduint-se a les expectatives que cadascú tenia. I en aquest sentit sí que tot plegat va ser un autèntic fracàs per als militants que pensaven que els plantejaments fusterians havien quallat molt més en la societat valenciana. Si bé és cert que aquells que es van presentar amb un ideari més valencianista o fusterià no van tenir uns resultats òptims en termes numèrics, també ho és que aquells que sí van triomfar ho feren havent incorporat entre les seues propostes polítiques elements clarament d'afirmació fusteriana, tot i que aquests no foren l'eix central del seu discurs ni programa. Sobre els resultats electorals, segurament l'element més destacable és el fet que el PSOE superara en molt els resultats del PCE. Els motius cal buscar-los en diversos fets. Per una banda, cal tenir present que la societat espanyola, inclosa la joventut, no era en realitat tan rupturista com els partits d'esquerra més revolucionària podien pensar. Per una altra, la mateixa imatge de continuïtat i falta de renovació que transmetien els comunistes. El Congrés de Suresnes de 1974 va servir els socialistes per donar una imatge de canvi. La imatge dels comunistes, però, continuava lligada en molts casos als antics militants que havien

viscut en alguns casos la Guerra Civil, moment amb el que la societat volia trencar (GONZÁLEZ, 2005: 256). Com ha afirmat Jordi Solé-Tura, el fet és que en les eleccions de juny de 1977 la gran majoria de la població va votar per partits nous que no li recordaven ni el franquisme ni l'antifranquisme (SOLÉ-TURA, 1985: 79).

En definitiva, les eleccions del 15 de juny de 1977 canviaren el rumb de molts discursos i propostes polítiques que fins aleshores semblaven compartits i defensats per tot l'antifranquisme. Immediatament diferents sectors identificats amb el fusterianisme ho començaren a denunciar (AVUI, 18/IX/1977: 12). El canvi de discurs profund i l'arraconament de les propostes fusterianes més incòmodes, però, encara estava per venir.

Com es veieren reflectides les propostes identitàries fusterianes en els programes de les eleccions del 15 de juny de 1977? Sense pretendre fer cap repàs exhaustiu al respecte, crec interessant que tracem algunes de les línies bàsiques sobre el panorama programàtic de les primeres eleccions des de 1936. En general podríem dir que en aquestes eleccions els programes i discursos es van moure en l'ambigüitat que suposava el temps incert en què es convocaren i portaren a terme les eleccions. Un dels elements que es va estendre entre la majoria de partits fou la demanda d'autonomia i la defensa de la descentralització de l'Estat com a fórmula per a resoldre «el problema» dels nacionalismes. Lligat a aquest discurs aparegueren retòriques regionals i nacionalistes en els diferents indrets de l'Estat que, amb més o menys tradició política d'aquest tipus de discurs, iniciaren les demandes d'autonomia per al seu territori (SOLÉ TURA, 1985; SEPÚLVEDA, 1996; NÚÑEZ SEIXAS, 1999; DE LA GRANJA, J.L., BERAMENDI, J. i ANGUERA, P., 2001). L'únic partit que mantingué un discurs clarament espanyolista i de poca simpatia cap a les propostes descentralitzadores fou Alianza Popular que, en el cas valencià, a més a més, desenvolupà un relat de la identitat valenciana de clara inspiració anticatalanista (MARTÍNEZ, 2006: 64) i antifusteriana. De forma descontextualitzada podríem tenir la temptació de veure l'empremta del pensament fusterià en una gran part de les propostes plantejades. El cert, però, és que si tenim en compte que ens trobem davant d'unes eleccions que anaven més enllà del marc valencià, difícilment podem atribuir al suecà l'autoria intel·lectual de determinades propostes. Aquestes s'haurien d'entendre com a conseqüència d'un debat polític que s'havia generalitzat a nivell espanyol (SEPÚLVEDA, 1996). Contràriament, els partits estrictament valencians com el PSPV o la UDPV sí que posaren sobre la taula uns

programes on els elements de caire valencianista partien de plantejaments d'inspiració clarament fusteriana.

Cal tenir en compte que aquests programes eren els primers de la democràcia. És a dir, tot el que fins aquell moment els partits havien escrit sempre es trobava dins d'un pla polític abstracte en tant en quant eren conscients que no ho podrien aplicar perquè vivien en una dictadura i no hi havia ni eleccions ni possibilitat de prendre el poder de l'Estat. Per tant, els programes de 1977 parteixen d'una situació diferent a tot allò que s'havia escrit fins aleshores. Ara bé, són uns programes hereus directes de la lluita antifranquista i per tant encara no es mogueren en un plànol de *realpolitik* sinó que van estar molt influïts pels elements ideològics més generals de cada partit i cultura política. A això hem de sumar el fet que cap dels partits, potser exceptuant UCD, sabia qui guanyaria les eleccions ni quina seria la correlació de forces que sortiria de la convocatòria del 15 de juny de 1977. I en el cas de la UCD, val a dir, que els resultats estigueren lluny també de les expectatives creades per ells mateixos (CACIAGLI, 1989).

Pel que fa als representants de l'esquerra espanyola de caire federalista, la veritat és que tant el PSOE com el PCE i els seus respectius partits germans i federacions, van mantenir una retòrica al voltant de la identitat i la nació ambigua que ha portat a alguns autors a identificar aquest plantejament nacional amb el dels nacionalismes perifèrics (DE BLAS, 1989; DE BLAS, 1992). Estudis recents com el del politòleg Jordi Muñoz ens indiquen el contrari. Ens trobaríem, doncs, segons aquesta perspectiva més a prop d'un exercici de retòrica política que de plantejaments nacionals realment propers als del catalanisme o el valencianisme (MUÑOZ, 2012). En realitat ni socialistes ni comunistes havien oblidat la idea d'Espanya (ARCHILÉS, 2009), tot el contrari, simplement el que feren era adaptar-la a unes demandes d'autonomia i autogovern que consideraven justes. És l'evolució que en el cas dels socialistes Abdón Mateos ha denominat els «ajustes ideològics» i que passarien per la conversió d'un discurs radicalitzat conegut com a «reformisme revolucionari» -marxisme, autodeterminació dels pobles i república- a un altre presentat com a «alternativa autònoma de poder democràtic» (MATEOS, 1996: 219-221). L'adaptació, o conversió, diferia dels plantejaments estrictament catalanistes o valencianistes perquè ni PSOE ni PCE eren, precisament, forces nacionalistes no espanyoles. Pretendre que aquests dos partits adoptaren un programa nacional fusterià de dalt a baix era simplement viure, parafrasejant Fuster, en una mera «il·lusió de

l'esperit». I més encara pretendre-ho quan ni els propis partits nacionalistes catalans o valencians ho estaven fent. PSOE i PCE prengueren en cada moment allò que els interessava, ho adaptaren també a la retòrica de cada etapa de la transició i, finalment, acabaren allunyant-se més del que a molts haguera agradat de la proposta fusteriana. Altra cosa és la valoració política que es puga fer *a posteriori* on termes com «renúncia» o, fins i tot, «traïció» poden tenir cabuda depenent de la visió de cadascú. Això, però, s'allunya del nostre objecte d'estudi i entraria en un altre de diferent: el de la valoració política pura i dura. El programa del PSOE, per exemple, parlava de la defensa del dret a l'autonomia de les diferents nacionalitats i regions de l'Estat, això sí: «*El PSOE defiende la unidad del Estado Español, unidad que no puede basarse en la fuerza*». I així, reconeixent las «*distintas lenguas, tradiciones y culturas*» que conformaven la «*constitución histórica de España*» (PSOE, 1977: 6). Pel que fa al PCE, el seu programa només esmentava l'autonomia de les nacionalitats i regions com a principi que s'havia de tenir present en la redacció de la constitució (MUÑOZ, 2012: 63).

Per altra banda, els partits valencianistes representats pel PSPV i la UDPV, a pesar dels matisos, portaren en el seu programa electoral elements identitaris marcadament fusterians. De fet, els seus programes no van deixar de ser una prolongació en el temps del discurs que havien desenvolupat durant els anys de lluita antifranquista. La UDPV, però, va matisar molt més que el PSPV els plantejaments més marcadament fusterians. Així, per exemple, en els documents públics del partit de principis de 1977, la Catalunya nord ja no entrava dins del seu «*marc nacional*» (PRATS, 2008: 347). I és més: aquest marc nacional passava a ser únicament una «*comunitat humana*» (PRATS, 2010: 624), fet que treia el contingut polític que la idea fusteriana dels Països Catalans tenia.

Cal destacar el cas de la UCD valenciana o més concretament la que va nàixer a la província de València. En el següent apartat ja parlarem sobre la seua formació i militància. Cal que tinguem en compte aquests elements per a entendre el perquè de la seua diversitat i com aquesta heterogeneïtat va portar a la UCD valenciana a jugar un paper ambigu davant les eleccions de 1977. Per començar, és de destacar que era un partit que es referia al territori valencià amb el nom de «*País Valencià*». Després veurem com el rebuig a aquest concepte fou una de les banderes de la UCD durant la transició. Per altre costat, defensava com la resta de forces polítiques valencianes, la creació d'una

autonomia valenciana. Per tant, la UCD valenciana, ja fóra per la influència de membres de la llista com Burguera, o ja perquè l'ambigüitat era la posició políticament més còmoda, el cas és que en el seu programa de 1977 incorporaren elements que es trobaven dins del que hem anomenat el paradigma nacional fusterià, amb totes les cometes i matisos que hi vulguem posar a tal afirmació. En aquests moments el conflicte identitari encara no s'havia produït i això permetia aquest marge d'ambigüitat i d'integració de símbols i conceptes que abraçaven tant posicionaments estrictament regionalistes com d'altres que podríem identificar com a valencianistes (GASCÓ, 2010: 651).

Finalment hem de destacar el cas d'Alianza Popular. El partit de Fraga Iribarne fou l'únic partit que es va presentar al País Valencià el 1977 fent bandera de l'anticatalanisme. En el seu programa a nivell estatal mantingué un cert discurs regionalista que, això sí, no pretenia entrar en contradicció amb la idea d'una nació espanyola «*integra y soberana*» (AP, 1977).

I amb aquests programes sobre la taula, els valencians van votar... com sempre? En part sí i en part no. Certament la victòria electoral va recaure en els partits que representaven les tendències polítiques que històricament havien estat majoritàries en etapes anteriors. És a dir, per la part de l'esquerra el PSOE i PCPV i per la dreta la coalició governamental d'Adolfo Suárez: UCD. El fet que a nivell generacional foren persones diferents les que encapçalaven uns partits que en el cas de l'esquerra eren històrics i en el de la dreta de nova aparició, junt a la no identificació de les sigles ni amb el franquisme ni amb l'antifranquisme, jugà al favor tant del PSOE com de la UCD. Ara bé, allò que representaven, malgrat els pas dels anys, eren propostes polítiques i, sobretot, identitàries en les que la societat valenciana es reconeixia de forma majoritària. Aquest triomf dels «històrics» va tenir com a conseqüència més important que en un territori on semblava que hi havia la possibilitat de l'aparició d'un espai polític nacionalista, els resultats mostraren que almenys el 1977 encara no era així. D'aquesta manera, el nacionalisme quedava com una força minoritària i es consolidava un bipartidisme al voltant del tàndem PSOE-UCD amb un tercer espai polític menys important ocupat pel PCPV (SANTA CREU i GARCIA, 2002; CUCÓ, 2002; FLOR, 2011). Ara bé, el que la majoria dels partits polítics valencians tenien clar abans de les eleccions és que les propostes en clau valencianista que s'estaven fent des de la dècada dels seixanta, d'una manera o altra, s'havien de tenir en compte. L'exemple més clar el

tenim tant en la dreta com en l'esquerra espanyola majoritària. UCD, entès com a partit *catch all* que ho pretenia absorbir tot (MAYAYO, 2002: 15), i PSOE buscaren militants significats del neovalencianisme clarament identificats amb Fuster i el seu pensament per a formar les seues llistes. En el cas de la coalició conservadora es va buscar tant sigles representants d'aquesta tendència política com podia ser la UDPV com d'altres que sense ser tan marcadament valencianistes, com el Partit Demòcrata Liberal del País Valencià, tenien entre la seua militància persones directament relacionades i influïdes políticament per Joan Fuster. El millor exemple d'això segon és el cas de Francesc de P. Burguera (MARTÍNEZ, 2006: 42). Val la pena que ens fixem en el cas de Burguera perquè té un interès polític gran respecte la nostra recerca. Sembla ser que la UCD de Madrid, que era qui feia les llistes per a tot l'estat, no el volia a València per considerar-lo un «catalanista» (SANZ, 1982: 61). Tot i així, Emilio Attard que era l'artífex de la UCD valenciana tenia molt clar en aquells moments que era fonamental tenir coberta «l'ala valencianista» de la dreta valenciana²³⁶. I així li ho va comunicar a Burguera quan va proposar-li la seua inclusió a la llista segons el propi testimoni del suecà²³⁷.

Hem d'entendre, doncs, que els moments immediats a la realització de les primeres eleccions, els partits valencians d'àmbit espanyol consideraven el valencianisme com un sector important a tenir en compte. De no ser així no tindria sentit aquest tactisme polític d'Attard. Això no vol dir que la influència d'aquests valencianistes dins de la UCD fóra realment efectiva i alguns autors han considerat que la seua entrada fou més tàctica i fonamentada en l'atractiu que podia significar l'oportunitat d'èxit electoral que representava la UCD, que no pas realment fruit d'una estratègia política molt clara (CUCÓ, 2002; GASCÓ, 2010: 652). Com va veure Fuster aquest moviment de Burguera i UCD? Segons Burguera, amb ironia perquè va dir-li que

²³⁶ Per a Alfons Cucó, aquesta llista que encapçalaven «el «regionalista bien entendido (Attard) i el «nacionalista» (Burguera) (...), com a número u i número dos, respectivament, la llista (...) era aquest un signe que pot il·lustrar de manera expressiva les característiques que assolia la vida política valenciana durant els primers temps de la transició» (CUCÓ, 2002: 66).

²³⁷ El testimoni de Burguera és clar: «Attard en eixe moment no parla de catalanisme ni de res. És més, a mi em crida un dia i em diu: *«bueno Paco, vamos a ver, entre tú y yo vamos a arreglar la lista de la UCD por Valencia»*. Jo dic, xè, a vore que dius. Diu *«yo he pensado lo siguiente: yo iria primero»*. Dic: «home, Emilio, qui millor que tu», què tenies que dir-li, *«tu experiencia y tal i açò»*. I em diu: *«y tú segundo porque así me cubres el ala valencianista que yo no tengo»*. Paraules tretes de la pel·lícula «Del roig al blau. La transició valenciana».

ja s'ho apanyaria ell si creia que el moviment era bo i necessari (PELLISSER, 2008: 34-35). Però tots aquests moviments i el rerefons de debat i ambigüitat pel que fa als aspectes identitaris dels valencians només es donaven en el cas de la UCD de la província de València. La gestació d'UCD al sud del País Valencià, en el que seria el territori de la província d'Alacant, fou més complicada pel que fa a la formació del partit i les llistes (MORENO) i més senzilla pel que fa al debat de la identitat perquè fou inexistent (CANDELA, 2007).

El cas és que UCD no va guanyar les eleccions al País Valencià. La coalició governamental formada per conservadors, liberals i fins i tot alguns socialdemòcrates, va aconseguir el 32% dels vots, d'un total d'1.875.568 de vots emesos (SANTACREU i GARCÍA, 2002: 23). Aquest fet va posar en guàrdia a Attard i als sectors més conservadors de la UCD que no es podien permetre el luxe de no controlar políticament el País Valencià. Per això van començar una mena d'operació interna de depuració del partit i una d'externa molt concreta: la creació d'un enemic a batre que els servira per aconseguir vots. I Attard va decidir agafar la bandera de l'anticatalanisme iniciant una depuració interna en la UCD valenciana atacant directament a Francesc de P. Burguera (SANZ, 1982: 86-90). Tot plegat és el germen del gir de la UCD cap al blaverisme i les tensions per motius d'identitat de la transició valenciana, sobre el que parlarem més avant.

Pel que fa a la federació valenciana del PSOE una de les persones que es va buscar per cobrir «l'ala valencianista» fou Eliseu Climent. Així ho explicava l'editor el 1981 a la revista *Serra d'Or* quan afirmava que «abans de les primeres eleccions generals (van ser el 1977, oi?), Alfonso Guerra i Josep-Lluís Albinyana em van proposar de presentar-m'hi per a senador, sense obligació d'integrar-me al PSOE. Però, ja ho veus: què hi havia de fer jo, de senador? Desesperar-me i deixar de fer altres coses que em semblen importants i que algú ha de fer» (SERRA D'OR, octubre 1981: 15). El cas del PSOE, però, és més complex que el de la UCD. El socialisme valencià, com de manera general a la resta de l'Estat, es trobava totalment desmembrat. Estava format per molts grups que s'havien anat creant durant els anys del franquisme. Quan arribà el moment de presentar-se a les eleccions s'iniciaren els moviments per a participar el més units possible. Aquesta era, sobretot, la intenció del PSOE com a partit històric del socialisme espanyol, tal com pretenia fer en la resta de l'Estat (TEZANOS, 1989c; MATEOS, 1996; JULIÀ, 1997). En el cas del País Valencià, el PSOE sabia

perfectament que era de vital importància per al seu projecte l'absorció del PSPV i per això els contactes ja havien començat en octubre de 1976, molt abans de la convocatòria d'eleccions. Tot plegat va portar a la divisió del PSPV en dos sectors, sense tenir en compte que Pérez Benlloch i Vicent Ventura²³⁸ ja havien marxat: l'encapçalat pel tàndem Lluch-Cucó favorables a la integració en el PSOE i el representat pels germans Garcés. El debat es va maquillar de política al voltant de conceptes com espanyolisme-valencianisme-Països Catalans, socialdemocràcia-socialisme, entre d'altres, però la realitat és que tot girava al voltant del tactisme i partidisme d'uns i altres sobre el projecte del PSPV: potenciar la Federació de Partits Socialistes o concórrer a les eleccions de 1977 directament dins el PSOE (SANZ, 1982: 38-43). I de tot plegat no deixa de ser curiós que, precisament, el sector que més bandera feia del valencianisme, dels Països Catalans i el llegat fusterià, fóra el que apostava per la integració en el PSOE. Alfons Cucó revesteix de política la discussió en el relat que traça sobre la transició en *Roig i blau. La transició democràtica valenciana*. És més, des del seu punt de vista, era el tema nacional el que provocava el «dissens» ja que les propostes que el PSPV posava sobre la taula -País Valencià com a «comunitat historicopolítica» que «forma part d'una comunitat nacional més ampla», els Països Catalans, «definida per vincles lingüístics, culturals, socials i històrics comuns- eren plantejaments no assumibles dins dels marges de l'estricta autonomia del PSOE» (CUCÓ, 2002: 45-46). La situació va acabar tensionant molt el PSPV i es va arribar al punt de l'episodi de la legalització de les sigles del partit perquè el PSOE, amb la col·laboració d'Ernest Lluch, ja les havia registrades, cosa que aprofundí més la crisi interna (SANZ, 1982: 51).

²³⁸ Sobre el paper polític de Ventura durant els anys de la transició s'ha de destacar que a finals de 1977 va muntar el Partit Socialista Unificat del País Valencià (PSUPV) que, amb uns clars plantejaments fusterians en el discurs nacional, tenia la intenció d'aglutinar tots aquells socialistes i comunistes que s'estaven quedant orfes de militància com ell (CANIGÓ, 5/XI/1977, núm. 526: 8). El partit va tenir curt recorregut i d'aquesta manera Ventura deixà de militar en partits per a convertir-se en una mena d'opinador que construí el relat de l'evolució dels partits polítics d'esquerres durant aquests anys. Un bon exemple d'això són els articles que publicà a *Nous Horitzons* 47-48 el 1978 amb el títol «La «qüestió» dels Països Catalans», a *Trellat* el 1980 «El que resta de l'esquerra» o a *Quaderns d'alliberament* el 1982 «Socialisme i qüestió nacional al País Valencià», o tants d'altres en publicacions com *Canigó* o *Avui*. Tot plegat una crònica de clara arrel fusteriana sobre l'evolució de l'esquerra valenciana i la qüestió de la identitat.

En definitiva, en el cas valencià, el PSOE va aconseguir abans de les eleccions, si no integrar a tots els partits socialistes existents dins d'ell, sí afeblir-los. I el cas del PSPV és bastant significatiu. La victòria del PSOE en terres valencianes va ser clara: el 35,9% dels vots. Els motius de la victòria del PSOE els hem de buscar en tres elements fonamentals: l'arrelament històric important al País Valencià; les simpaties dels sectors socials més estesos al País Valencià de 1977 i la seua tradició política d'esquerra moderada; i finalment, el fet de presentar un programa conforme amb el desig de reforma política dels valencians (SANTACREU i GARCÍA, 2002: 24). I aquesta integració o absorció dels partits socialistes territorials ha estat considerada com la desaparició de l'univers de l'esquerra espanyola d'un autèntic projecte de caràcter federal (DE LA GRANJA, BERAMENDI i ANGUERA, 2001: 197).

La valencianització del PCPV no va significar que hagueren assumit el discurs fusterià de manera íntegra sinó que determinats elements del paradigma nacional fusterià s'havien incorporat, amb major o menor passió, als plantejaments del partit. En el primer capítol hem vist com va ser així de manera evolutiva des de la dècada dels anys seixanta fins a les eleccions de 1977. Cal destacar en aquest sentit són dos elements molt concrets. Per una banda, constatar que la impregnació real del fusterianisme no era homogeni per a tot el territori valencià. El que seria la província d'Alacant, i això passava igualment amb els socialistes, el valencianisme tenia poca presència entre la militància del partit. I dos, degut a aquesta circumstància, en el moment que es va desenvolupar el debat entre «espanyolistes i valencianistes», aquest es va concentrar molt en la realitat militant de València i el seu *hinterland*. Pel que fa als resultats, els comunistes valencians van obtenir el 9,15% dels vots (SANTA CREU i GARCÍA, 2002; FLOR, 2011: 85), lluny del 18,20% que havien aconseguit el seus companys catalans del PSUC i que els havia convertit en el primer partit de Catalunya (MOLINERO i YSÀS, 2010: 271). Finalment, els hereus directes del franquisme, i val a dir que l'únic partit que va fer campanya prenent la bandera de l'anticatalanisme, Alianza Popular, aconseguen el 5,9% dels vots (FLOR, 2011: 113) i es convertien en l'últim partit capaç de superar el llindar del 3% de vots que en aquestes eleccions determinava si es tindria representació o no en el Congrés espanyol.

Les eleccions de 1977, doncs, marquen un abans i un després en la política valenciana. Tant la victòria del PSOE com la consolidació dels partits polítics d'àmbit espanyol com a hegemònics, determinà de forma decisiva la transició valenciana. El

fusterianisme a partir d'aquests resultats també es va haver de ressituar en el tauler de joc i més encara tenint en compte els resultats que en aquestes eleccions van obtenir aquells partits que més bandera política n'havien fet: el PSPV i la UDPV. I aquesta era la variable que feia ens porta a matisar la idea de què els valencians havien votat com sempre. Mai el valencianisme polític havia tingut uns resultats tan bons. Per tant, les eleccions de 1977 introduïren una nova variable electoral: la nacionalista. El problema, com hem dit abans, és que el valencianisme tenia unes expectatives que no eren realistes.

«Los resultados del PSPV pueden considerarse satisfactorios dadas las condiciones internas y externas en que han enfrentado la campaña electoral. Creemos que el voto nuestro es de gente concienciada que sabía lo que votaba. Creo que el resultado electoral del PSPV ha superado ampliamente el nivel puramente testimonial». Amb aquestes paraules valorava el candidat del PSPV al Senat per Castelló Joan Francesc Mira els resultats obtinguts. La valoració de Mira encara projectava un cert optimisme cap al futur per al valencianisme polític. El que no sabia, però, és que aquestes eleccions marcarien el sostre electoral del valencianisme polític durant alguns anys. De fet, més enllà de Mira, la veritat és que el PSPV pensava que els resultats electorals servirien per a començar «a fer forat en l'opinió pública del País» i així «poder continuar el difícil camí de vertebrar el socialisme nacionalista valencià» (MARTÍ, 2010).

El debat sobre els resultats del PSPV i UDPV sempre ha girat al voltant de la idea de «fracàs» (COLOMER, dins COLOMER, A., COMPANYY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., 1988: 99) o «malguany» (MOLLÀ i MIRA, 1986: 89)²³⁹. L'ombra d'aquest «fracàs» ha acabat allargant-se cap al fusterianisme i el mateix Fuster. Crec, però, que fer això és reduir la influència del fusterianisme en excès a aquelles forces polítiques que es declaraven nacionalistes, deixant de costat el fet que aquells que es

²³⁹ Eliseu Climent ha qualificat anys més tard aquests resultats com a «tragèdia»: «els nacionalistes ens havíem quedat sense el PSPV i la UDPV després de 1977. Havia sigut una tragèdia. No ens quedava res. El PSPV s'havia desmuntat i només un deu per cent dels militants se n'havia anat al PSOE. La resta, a casa. I la UDPV s'havia desfet perquè només havia tret 56.000 vots a les eleccions generals. Tampoc no estava tan malament. S'havia creat un desert. Quedava l'MCPV i el PSAN. Què havíem de fer? Què féu Fuster?» (PELLISSER, 2008: 203). Més endavant donarem resposta a les preguntes formulades per Climent.

consideraven fusterians no només es van presentar enquadrats en les files d'aquests partits. És important que diferenciem entre el que és un resultat concret electoral i l'empremta i recepció d'una proposta nacional que, en el fons, era molt més àmplia i líquida de com les forces estrictament nacionalistes la podien presentar. Aquesta «teoria del fracàs», que sense tenir ni creadors ni seguidors conscients ha acabat arrelant en determinades narracions sobre la transició valenciana, es converteix des del meu punt de vista en reduccionista i presentista ja que oblida per complet quina havia estat la situació històrica del valencianisme i el seu pes real en la societat. Com hem dit les expectatives eren molt grans i la realitat es va acabar imposant. Realitat, segurament, molt dura ja que, en el fons, la societat en general no estava preparada per a assumir una proposta nacional com la que es feia des del fusterianisme²⁴⁰. Perquè, com afirma Skinner, l'èxit de nous productes ideològics -i el paradigma nacional fusterià era un nou producte, no ho hem d'oblidar- no depèn de la seua veritat científica o del seu universalisme sinó de la seua capacitat per a subvertir l'ordre simbòlic existent, un cop fetes les concessions necessàries. Els ideòlegs innovadors, per molt d'èxit que tinguen en la seua empresa, han de cedir davant dels poders establerts (PECOURT, 2008: 37). Ni es va subvertir res ni amb els anys Fuster va cedir davant el poder que s'establia. Però no tots els fusterians van optar per presentar-se en les llistes dels partits nacionalistes sinó que molts acabaren entrant com a senadors i diputats gràcies a la seua participació dins dels partits d'obediència espanyola. Un cop en el càrrec, molts d'aquests valencianistes impulsaren polítiques i propostes inspirades en el pensament de Fuster. Altra cosa és que no foren al cent per cent -o si es vol ni tan sols en un cinquanta!- allò que el fusterianisme proposava com a programa de màxims. Ara bé, es podria entendre la creació del Consell preautonòmic o el debat que es va tenir en el Congrés dels Diputats sobre els Països Catalans sense l'aportació intel·lectual que els anys previs havia fet Fuster? Per tot això, el qualificatiu de «fracàs» és només assumible si també s'assumeixen les expectatives dels partits nacionalistes de manera acrítica i sense tenir en compte ni el context històric ni el mateix moment en què es produïren les eleccions. En definitiva, pense que és més adequat parlar de «desfeta electoral» en el sentit que és un terme més objectiu i que no pressuposa cap propòsit de

²⁴⁰ Albert Manent va afirmar anys més tard que «la doctrina dels Països Catalans -que aleshores eren més teòrica i intel·lectual que política- es va formular sense haver polsat l'opinió popular, tan poc il·lustrada i molt provincianitzada, però que té un gran pes electoral» (MANENT, 2006: 24)

triomf previ al procés electoral. I és més: si alguna cosa van provocar aquestes eleccions va ser, precisament, el fet que el valencianisme polític organitzat es començara a «desfer» i ressituar.

En aquest sentit, no hi estic d'acord amb Martínez Gallego quan afirma que «la lectura descontextualitzada dels resultats és la que vol veure un valencianisme polític emergent en una societat que, tot i tenir opcions d'aquesta mena per les quals decantar-se, va preferir obviar-les i votar altres alternatives. Potser aquesta interpretació no confon el desig amb la realitat». Em sembla que és més que evident que el valencianisme, entès com la identificació i reafirmació d'una identitat valenciana, de ser valencians, es va anar estenent durant els anys de l'antifranquisme entre importants sectors socials i polítics. Altra cosa és que la manera d'entendre la identitat valenciana, com passa amb totes les identitats de caràcter «nacional», és àmplia i no sempre s'expressa políticament amb unes sigles o un programa electoral. Els factors que determinen el vot són múltiples i multidireccionals i no es poden reduir al fet nacional a menys que existisca un conflicte obert i amb uns contendents realment clars. I tot així, el pes que juguen altres factors a l'hora de decidir el vot, continua sent fonamental. Malgrat que l'explicació de tot plegat hauria de ser política, aquesta no pot prescindir en cap moment dels elements de caràcter sociològic o antropològic que la determinen. Sí que estic d'acord amb el perfil que el mateix autor marca per a definir quins van ser els votants que optaren per partits com el PSOE o el PCPV i no per les forces nacionalistes: «van ser majoritàriament, homes i dones de les classes treballadores i de les capes mitjanes valencianes que anteposaven els seus desitjos de benestar social i de memòria històrica a les qüestions nacionalitàries. Sentien una certa empatia amb la qüestió autonòmica, perquè a ningú no se li escapava que la reivindicació de l'autogovern formava part d'una aposta general per construir un Estat clarament diferenciat del franquista que es deixava arrere: és a dir, descentralitzat» (MARTÍNEZ, 2006: 68). D'acord, però des del meu punt de vista això només demostra el que ja hem comentat al principi d'aquest apartat: que les expectatives dels partits nacionalistes eren més grans del que la realitat va demostrar. El vot valencià cap al PSOE, per exemple, no va ser diferent del de la resta d'Espanya (TEZANOS, 1989). I el resultat no podia ser gaire diferent en un País Valencià que, al cap i a la fi, mantenia uns sistemes de valors i una «cultura política» -ara sí entès el concepte en la manera com ho fa la ciència política- iguals o molt semblants als generalitzats en tot l'Estat (MILLÁN, 1989). El relat de

Martínez confon els partits nacionalistes amb el fusterianisme que, com hem anat veient, en 1977 era un concepte que abraçava sectors socials i polítics que anaven molt més enllà dels partits nacionalistes que el deien voler representar de manera més fidedigna. Si l'afirmació de Martínez fes referència a l'any 1982 quan fusterianisme i nacionalisme ja gairebé eren sinònims per la llunyania del suecà, els seus seguidors i la política dels partits majoritaris, llavors sí que es podria acceptar. Però per a 1977 crec que la proposta de Martínez només genera confusió com a conseqüència de la contextualització que es fa del procés i els diferents subjectes protagonistes. A l'hora d'interpretar la discussió política sobre la identitat dels valencians abans del 15-J i els resultats electorals, és fonamental tenir present que el debat només havia penetrat en unes elits polítiques, socials i culturals concretes, però en cap cas en el gruix de la població valenciana. Ara bé, algú pot negar que l'any 1977 el debat sobre què érem els valencians ocupava una centralitat política major que la que podia tenir el 1962? És clar que si el reduïm a uns resultats electorals i a sobre els comparem de manera descontextualitzada i acrítica amb els de les forces polítiques «històriques» o provinents del règim, el resultat ens pot portar a conclusions vinculades al «desig» o al «fracàs» o a les dues coses a l'hora: al desig de dir que el valencianisme el 1977 era un moviment, un pensament, fracassat. I ja que estem podem afirmar també que el fracassat era Fuster. Simple reduccionisme d'una realitat molt més complexa.

El 26 de juny de 1977, Vicent Ventura va fer un article a *El País* on valorava el resultat de les eleccions per al nacionalisme valencià. El text ja ens mostrava com en aquells moments la idea de «fracàs» del nacionalisme, i per tant del fusterianisme, s'havia començat a convertir en una mena de mantra a repetir. Des del punt de vista de Ventura, el fusterianisme i el nacionalisme valencià anaven més enllà d'aquell que estava organitzat políticament i s'havia presentat a les eleccions. I és més, Ventura apuntava concretament a AP i els inicis de l'anticatalanisme com a part fonamental d'aquest discurs. En certa manera el que acabava dient Ventura és que l'enemic contra el que s'enfrontaven les forces polítiques representants del valencianisme era massa gran i important com a poder-lo vèncer tan fàcilment en unes eleccions com les de juny de 1977 (VENTURA, 1982). Ara bé, era aquesta la interpretació real que feien Ventura i Fuster sobre els resultats del 15-J? Van influir els resultats dels partits nacionalistes en l'estratègia que Fuster i el fusterianisme anava a seguir a partir d'aleshores? En el primer capítol ja hem vist com Ventura va marxar del PSPV molt abans d'aquestes eleccions i

tenia cert ressentiment i discrepàncies amb els que dirigien el partit. En una carta de 3 de juliol de 1977 de Ventura a Fuster el periodista començava dient «ahí va l'article d'*El País* que em vas demanar l'altre dia». Aquest article pot ser el publicat en 26 de juny? I si no és aquest ho pot ser un altre de semblant de tants dels que va escriure Ventura en aquells dies. El contingut de la carta mostrava clarament la distància entre el PSPV i Ventura-Fuster, personificada en els noms de Cucó, Vicent Soler i Carles Dolç, i a més assenyalava com el fusterianisme començava a ser un problema tant per al catalanisme com per al valencianisme. I acabava amb «voldria que en parlàrem, de tot açò, l'Eliseu, tu i jo el més aviat possible, sense que vulga dir que hi ha cap urgència» (FUSTER, 2003: 237-238). Tant Ventura com Fuster, malgrat el que deien de portes enfora, eren conscients que els resultats del valencianisme polític no havien estat bons i que calia fer un redreçament al respecte. Com havia de ser? Ventura no descartava la via política i per tant encara no apostava exclusivament per cap via de caràcter cultural o civil. Hem d'entendre que Fuster tampoc. Ja hem dit abans que Fuster i gran part del fusterianisme optaren per influir en els partits d'esquerres vencedors de les eleccions. Ara bé, el que sí que tenia clar Ventura era que el valencianisme no s'havia de buscar estrictament dins de les estructures de partit existents. Això ho afirmava en una interessant carta adreçada també a Fuster el 4 d'agost de 1977 on Ventura explicava els darrers moviments per intentar reorganitzar políticament el valencianisme «perquè hi ha més valencianistes sense partit que amb ell» (FUSTER, 2003: 239-240). Per al periodista, el valencianisme que havia tractat d'organitzar-se de manera independent dels partits majoritaris no havia reeixit i calia reformular la tàctica a seguir. Fuster n'estava al corrent de tots aquests moviments i sembla, per les paraules de Ventura, que ho aprovava i participava de cada pas a seguir. De fet, entre la correspondència de Fuster podem trobar una carta del FNC datada el 29 de maig del 1978 on se'l considera un «representant qualificat de València» al qual se li ofereix la «nostra col·laboració en tot el que consideris precís». I de què parlen en concret? Doncs «d'establir contacte amb socialistes valencians que no estiguin dominats pel PSOE i no siguin sucursalistes i, per aquest motiu, t'adrecem la present lletra. ¿Podries indicar-nos algú per tal d'establir contactes i converses?»²⁴¹. La carta del FNC s'emmarcava en les reunions que aquesta organització estava realitzant amb el PSM menorquí i el llavors encara PSI mallorquí amb la intenció de reorganitzar l'espai polític del socialisme autòcton de cada territori més enllà del PSOE. És a dir: Fuster

²⁴¹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

continuava sent una persona de referència en el sentit d'encapçalar tot aquest grup que hem batejat com a neovalencianista.

Siga com siga, el que és evident és que en el cas del fusterianisme que es presentà a les eleccions dins de marques electorals nacionalistes, cal destacar que els aproximadament 30.000 vots que aconseguí el PSPV, el 2,6% dels sufragis emesos (SANTACREU i GARCIA, 2002: 23)²⁴², van estar condicionats per diferents elements, alguns dels quals ja hem comentat quan hem parlat anteriorment dels resultats del PSOE. Hem de tenir present la traumàtica escissió viscuda sis setmanes abans de les eleccions i, en conseqüència, el conflicte respecte la legalització del partit i la propietat de la sigla. Aquest element va donar menys temps al partit per a fer campanya pública i a més no permeté presentar llista a la circumscripció d'Alacant per anar fora de termini (MARTÍ, 2010: 611).

El cas de la UDPV fou diferent pel que fa tant a la legalització com a la manera com va arribar el partit a les eleccions del 1977. Ara bé, el resultat fou molt semblant: 48.463 vots, el 2,6% i per tant, no arribant al 3%, passava a ser un partit extraparlamentari²⁴³. I en els mesos posteriors, mica en mica, el partit es va anar desmuntant per de la marxa dels seus principals líders, desanimats pel resultat. Molts, malgrat que en un primer moment es negaven a marxar a la UCD, realment van acabar dins de la plataforma electoral, ara ja partit polític, muntada per Adolfo Suárez (PRATS, 2010: 636). No deixa de ser significatiu que alguns d'aquests valencianistes democratacristians s'integraren amb tanta facilitat en la UCD que girava cap al blaverisme més feroç de la transició. Aquest fou el cas, per exemple, de Vicent Ruiz Monrabal, cap de llista per València amb la UDPV i entre el 1979 i 1982 diputat a les Corts espanyoles per València amb la UCD.

D'aquesta manera, els partits que volien representar el valencianisme polític s'esfumaven al principi de la transició política. Desapareixia així el «fusterianisme»? No. Tal com veurem en les següents pàgines el fusterianisme va mutar, es va intentar adaptar al nou escenari aparegut després d'aquestes eleccions. I ho va fer en el cas

²⁴² Aquesta xifra no quadra amb la que dóna Anselm Bodoque quan parla de l'1,6% dels vots. Possiblement, Bodoque dona una xifra relativa a tot el País Valencià mentre Santacreu i Garcia ho facen per a les províncies de València i Castelló sense comptar Alacant perquè aquí no es pogueren presentar.

²⁴³ Les xifres que aporten Santacreu i Garcia Andrés són de 47.512 i un 2,5% (SANTACREU i GARCIA, 2002: 26)

valencià a partir de tres línies d'actuació: 1) la reconstitució de nous partits que representaren els plantejaments polítics del valencianisme; 2) influint en els partits esquerrans d'àmbit espanyol; i 3) organitzant una mena de contrapoder cultural que desenvolupara el programa fusterià en un àmbit allunyat i transversal del sistema de partits.

Ja hem comentat que Catalunya fou diferent en tot aquest procés. Una mena de territori de «ruptura» (BODOQUE 2000; MAYAYO, 2002). Aquest concepte de «ruptura» ha fet fortuna entre els darrers estudis sobre el cas català (LO CASCIO, 2008). Però malgrat «l'èxit» electoral de les propostes «rupturistes» estem d'acord amb Borja de Riquer quan afirma que l'oposició d'esquerres catalana, a banda de fer una anàlisi «simplista» de la realitat del franquisme, també mantingué una idea «il·lusa» de la seua caiguda. La sobrevaloració dels moviments socials i polítics catalans portà a l'oposició antifranquista catalana a imaginar un final del règim molt diferent de com en realitat seria (DE RIQUER, 1996: 470). Resulta evident que en el conjunt dels Països Catalans, Catalunya tenia una sociologia i una manera d'entendre la política diferent a la del País Valencià o les Illes. Al llarg del present treball ja hem anat veient com Catalunya va generar un antifranquisme propi, amb unes estructures d'oposició al règim autòctones i que moltes vegades van mantenir un cert recel respecte de tot allò que es generava fora de les fronteres de les quatre províncies catalanes. Aquest model d'antifranquisme, com és lògic, també va acabar generant una manera diferent d'identificació política i, per tant, uns resultats electorals també ben diferents dels de la resta de l'Estat. El 75% dels votants catalans van optar per forces polítiques de marcat caràcter catalanista i que apostaven pel restabliment d'un Estatut d'Autonomia com el de 1932 i, a més, el 50% d'aquests vots anaven a forces clarament esquerranes (BASSOLS, 2005: 73). I si afirmem que les eleccions del 1977 marcaren de forma determinant el desenvolupament de la transició en cadascun dels territoris, podem entendre de manera fàcil i ràpida que la transició catalana fou diferent de la valenciana o la illenca.

El primer factor de diferència és el pes dels partits d'àmbit estatal en el conjunt de la societat catalana. Hem de pensar que a Catalunya els partits espanyols d'esquerres es presentaren mitjançant els seus partits germans autòctons, és a dir, el PSUC i el PSC. Que el socialisme encapçalat pel PSC, força política més votada, estiguera representada per un partit autòcton català va impedir «la cristal·lització d'una força política espanyola, el PSOE, en el sistema de partits de Catalunya» (MAYAYO, 2002: 85).

També hem de tenir present que els sectors socials que podríem qualificar com a centristes, van estar encapçalats per una nova força catalanista que s'aplegava des de 1974 al voltant del que havia estat un dels grans líders de l'antifranquisme català, si més no a nivell simbòlic: Jordi Pujol i Convergència Democràtica de Catalunya. L'estratègia de federació amb UDC fou l'espai electoral, i polític, més reeixit posteriorment (CULLA, 1989). Hem de pensar que en aquests moments el programa de CDC era una mena de recull de propostes de caràcter socialdemòcrata nord-europeu. Al cap i a la fi, en la línia del que hem comentat en el primer capítol sobre la ideologia de l'antifranquisme i la seua basculació cap a plantejaments esquerrans (VILAR, 1976: 19). I finalment, també centrada políticament es trobava la coalició electoral muntada al voltant d'ERC i el seu líder Heribert Barrera. Per tant, l'espai polític estrictament nacionalista espanyol quedava relegat gairebé de manera exclusiva als partits provinents del règim: UCD i AP. Aquest fet deixava poc marge de maniobra política als plantejaments menys autonomistes i, per tant, més centralistes.

Pel que fa al socialisme català, la divisió en dues ànimes (PSC-Reagrupament i PSC-Congrés), es va superar i va poder presentar-se plegat arran de la mort prematura de Pallach el gener de 1977. El socialisme gaudia de força centralitat a Catalunya, cosa que va fer que fins i tot fundadors d'ERC com Josep Andreu i Abelló decidiren abandonar el partit republicà i integrar-se en el nou PSC que, segons ell, «representava allò que va ser ERC en els trenta» (MAYAYO, 2002: 47). La desaparició de Pallach va facilitar que el PSC de Reventós es convertira en el pal de paller del socialisme català i que es poguera negociar una candidatura amb el PSOE que prendria el nom de Socialistes de Catalunya. Aquesta candidatura acabà sent la més votada el 15 de juny de 1977, arribant al 28,44% dels vots emesos (LO CASCIO, 2008: 41-42 i PALA, 2011: 223). Per altra banda, la segona força d'esquerrres fou el PSUC. Aquest és un altre element significatiu i a tenir en compte respecte la resta de territoris de l'estat. Els comunistes, autèntica força de l'antifranquisme com ja hem vist, aconseguien a Catalunya el 18,20% dels vots -el doble que el PCE en el conjunt de l'Estat- i es convertien en la segona força més votada del país. I és més, ho aconseguien presentant-se totalment sols, sense haver de pactar o absorbir altres forces polítiques els mesos immediats a les eleccions i sense formular plataformes o coalicions electorals com sí havien hagut de fer altres forces importants de l'antifranquisme. Per tant, el PSUC es convertia en el primer partit de Catalunya (MOLINERO i YSÀS, 2010: 271). La tercera

força política catalana era el Pacte Democràtic de Catalunya encapçalat per Jordi Pujol, amb un 16,80% dels vots -tenia el mateix percentatge que UCD amb una mica menys de vots però amb més diputats- als quals, si els hi sumem el 4,5% de la coalició encapçalada per ERC, ens mostra un panorama polític català amb clara hegemonia catalanista, en el sentit ample del terme. Res a veure amb el que havia passat al País Valencià o les Illes. UCD es quedava amb el 16.80% i AP amb el 3,50%, és a dir, els valedors de no entendre Catalunya com a nació arribaven amb prou feines al 20% de la població. I els resultats al Senat amb el vot a les diferents coalicions formades, acabaren per mostrar amb més claredat amb aquest mapa polític català propi i genuí (LO CASCIO, 2008: 42).

Però més enllà de la situació interna de cada cultura política, en el cas català hem de tenir present un factor extern que pretenia ser l'eix central del debat intern: el president Tarradellas. Més endavant parlarem del seu paper, però cal que tinguem present que fou un element que condicionà, i distorsionà, el desenvolupament de la transició catalana i el paper de l'esquerra (MAYAYO, 2002: 17).

I amb aquest panorama post-electoral, la pregunta a partir de la qual podem seguir desenvolupant el nostre treball és clara: com és possible que amb aquests resultats electorals tan diferents dels del País Valencià, les idees de Fuster els anys posteriors tingueren tan poca influència en el desenvolupament polític català? Sembla ser que els resultats del 15-J per al País Valencià són suficients per a traçar un relat, com hem vist, al voltant del fracàs del valencianisme polític i, com a projecció fàcil, del fusterianisme. Però, és clar, a Catalunya van guanyar les eleccions uns socialistes que precisament provenien, com hem vist al primer capítol, del socialisme de caire catalanista influït en alguns aspectes per Fuster; en segon lloc el PSUC, partit que tant va debatre sobre la idea dels Països Catalans durant els setanta; i, finalment, el catalanisme històric representat per Pujol i aquells sectors que tant de contacte mantingueren amb Fuster durant els seixanta i setanta. Què va passar per a què en la creació de la nova autonomia catalana les idees de Fuster no foren elements centrals del debat polític? Vicent Ventura ja donava resposta l'article que publicà el juny de 1977 a la revista *Dos y do*: els Països Catalans no van aparèixer en la campanya catalana -que ja era per a Ventura tota una declaració d'intencions- perquè a partir d'aquell moment la prioritat no era aconseguir allò que durant els anys de l'antifranquisme havien estat proposades més o menys compartides sinó avançar cap a una mena de pragmatisme o

possibilisme a partir del qual el que calia era aconseguir un bon estatut d'autonomia (VENTURA, 1982: 61). Un any abans, en un article publicat a l'*Avui* el 18 d'agost de 1976, el mateix Ventura ja advertia d'aquesta estratègia de l'oblit de la idea dels Països Catalans quan afirmava que «la qüestió no és damunt la taula, sinó que desapareix del mapa. (...) Després de tants anys i tanta feina, ara el tema fa nosa als oportunistes de la política -que són molts i moltíssims- i tracten d'amagar-lo, com si fos quelcom d'inconfessable. Són els pactes, diuen. S'ha de pactar amb els qui a tot estirar accepten el «cas» català i el basc, dubten del galleg i no dubten gens, els neguen purament i simplement, quan es tracta dels «casos» del País Valencià i les Illes» (AVUI, 18/VIII/1976: 9).

A banda d'analitzar els discursos, també és interessant que analitzem els programes electorals i els diferents papers que els partits catalans generaren durant aquests anys de la transició. Som conscients que el que trobem en un programa polític reflecteix sovint més una retòrica introspectiva que no un vertader full de ruta per a l'acció política. Així com en el bloc anterior ens era de molta utilitat analitzar el contingut dels documents interns dels partits -no hi havia programa perquè no hi havia eleccions-, ara caldrà no deixar de costat la praxi política del dia a dia. Fent això observarem ràpidament que és aquesta la que realment decidirà l'aplicació o no d'unes idees concretes. Reflexionar o escriure unes idees en uns papers quan no tens cap mena de possibilitat de governar és fàcil i útil per a definir-te políticament. I això és el que passava durant el franquisme: els partits teoritzaven sempre sense tenir present si allò que escrivien ho podrien dur a terme perquè n'eren conscients que la dictadura no ho permetria i que abans d'aplicar programes el que calia era acabar amb el règim franquista. A partir de 1977 això canvià radicalment: vam entrar en el moment d'aplicar programes, de desenvolupar polítiques concretes, de construir un nou estat. I aquest estat ja no es fonamentava en unes idees que tenien un horitzó tan llunyà com possiblement utòpic. Aquest nou estat espanyol tenia uns límits molt ben marcats perquè les elits del franquisme que, d'un dia per un altre, s'havien convertit en demòcrates de tota la vida, foren les encarregades de pactar amb els sectors més moderats de l'oposició al franquisme fins on es podia arribar. I és clar, els Països Catalans, com la república i d'altres idees hegemòniques durant els seixanta i setanta, quedaven totalment fora de joc per a la nova Espanya de les autonomies, parlamentària i monàrquica.

Finalment cal que parlem del cas de Mallorca. El cas d'aquesta illa i de l'arxipèlag en general, sempre dins de la seua diversitat, fou un entremig entre la situació valenciana i la catalana. A Mallorca, per exemple, també es va intentar constituir durant la transició una mena d'organisme unitari semblant a l'Assemblea de Catalunya. L'intent, però, fracassà. Per altra banda, un grup d'intel·lectuals mallorquins, seguint en certa manera al que un parell d'anys enrere s'havia fet al País Valencià amb l'Estatut d'Elx, publicaren l'anomenat Estatut de Cura, presentat el 13 de març de 1977 (GINARD, 1998: 280). Aquest text havia estat redactat per personalitats properes a l'esquerra illenca i recollia part del pensament autonomista del primer terç del segle XX junt a l'afirmació de la personalitat de cada illa en el marc dels Països Catalans (CASASNOVAS, 2007: 753).

Com hem vist al capítol anterior, a Mallorca s'havia constituït una força política de caràcter nacionalista que tenia els Països Catalans com a projecte nacional en el mateix moment, aproximadament, que es feia al País Valencià. El PSI, doncs, havia estat l'encarregat d'aglutinar majoritàriament al mallorquinisme d'esquerres i, per tant fou la sigla nacionalista i progressista amb major projecció pública i política. A les eleccions del 15 de juny de 1977, però, es van acabar presentant amb el PSP sota el nom d'Unitat Socialista. Els resultats han estat qualificats com a «decebedors» per Antoni Marimon (MARIMON, 2002: 44) ja que s'aconseguien uns 16.401 en totes les illes, al voltant del 5%, el que volia dir que no hi hauria cap senador ni diputat nacionalista mallorquí en el Congrés (MARIMÓN i RODRÍGUEZ, 2004: 410). Per la seua banda, igual que havia passat al País Valencià, el PSOE els passava per davant amb un 24,9% dels vots. Per altra banda, en el referèndum constitucional de 1978 votaren al voltant del 70% dels ciutadans de les Illes i el 90,3% ho féu en favor del text constitucional (MARIMON i RODRÍGUEZ, 2004: 412). Ara bé, per què diem que Mallorca és un entremig entre el cas valencià i el català? Doncs perquè malgrat els resultats electorals del 1977, la veritat és que el nacionalisme mallorquí no s'enfonsà com el valencià i en les eleccions municipals de 1979 els resultats foren molt més exitosos²⁴⁴, fet que posava al mallorquinisme en un plànol diferent al del valencianisme. I crec que la principal diferència és que en el cas de Mallorca els nacionalistes es van veure reforçats en els mesos posteriors a diferència del cas valencià. Mentre el PSPV es dissolia formalment

²⁴⁴ Tot i així, cal ser cautelosos perquè el resultat total a Mallorca per al PSM fou del 3,6% dels vots i alguna batlia (MARIMON, 2004a: 417).

en el PSOE i els que no entraven quedaven sense un horitzó clar, el PSI iniciava una mena de renovació amb l'entrada d'una trentena de persones vinculades al món cultural de l'OCB i de renom reconegut com a militants i professionals en l'illa (MARIMON, 2002: 46-47). Tot plegat es va desenvolupar un procés preautonòmic complex que s'alentí entre 1978 i 1979 i es va topar amb les mateixes dificultats que el cas valencià a partir de 1980 quan també es va haver de debatre entre una o altra via per a l'accés a l'autonomia. Amb tot, l'estatut illenc es va acabar d'aprovar amb les noves Corts de majoria socialista el 26 de gener de 1983 (CASASNOVAS, 2007: 761-764).

A diferència del cas valencià, la identitat mallorquina no va ser un cavall de batalla entre la dreta i l'esquerra. El senador valencià Josep Bevià ho feia servir per a denunciar el que sí que feia la dreta valenciana. Mentre a Mallorca la UCD estava representada per gent com Josep Melià o «el senador Alberti» que defensaven públicament la unitat de la llengua catalana, al País Valencià passava tot el contrari (DSS, 24/9/1980: 3579). Evidentment ni Melià era Broseta ni la UCD valenciana era la mallorquina. Melià, per exemple, fou nomenat governador de Catalunya el 1980 i en la seua arribada a l'aeroport de Barcelona entre moltes de les declaracions fetes cità a Joan Fuster al qual qualificà com a bon amic més enllà de la distància política existent entre un altre per aquelles dates (AVUI, 30/X/1980: 5). I aquest fet és fonamental, com veurem més endavant, per a entendre tant els posicionaments polítics de les diferents cultures polítiques en cada territori com, sobretot, per a poder analitzar el resultat de la transició en cada lloc. Per altra banda, en aquesta mateixa sessió del Senat, és remarcable la intervenció en favor de la unitat de la llengua catalana que va fer el senador socialista per Menorca Tirso Pons i Pons (DSS, 24/9/1980: 3584-3586), cosa que mostra com de solucionats es tenien en les Illes els debats filològics.

El relat fusterià en les cultures polítiques de la transició

Tot i que l'anàlisi el seguirem fent a partir de les cultures polítiques que hem traçat en la presentació, el panorama organitzatiu que les representava va quedar substancialment modificat després de les eleccions de 1977. I no només l'organitzatiu per l'aparició i desaparició de sigles sinó també per la mobilitat política dels protagonistes. Entre 1977 i 1982 van haver molts canvis de militància o adscripció política (MERCADÉ, 1982: 190). Molts dels textos que hem analitzat durant el nostre treball que parlen sobre el període de la transició i foren escrits en aquells anys, pateixen una situació de caducitat immediata a la seua publicació i el seu interès parteix principalment de la contextualització històrica. Allò que s'opinava el 1977 era matisat un any després i així constantment a mesura que el procés avançava. La mobilitat i el canvi eren dos factors centrals en la política d'aquests anys. Això fa difícil poder delimitar l'adscripció política de molts dels protagonistes del nostre treball. És per això que tot i que intentarem mantenir una estructura semblant a la que hem fet servir en el primer bloc de la tesi, també ho és que hem d'entendre que l'elasticitat dels conceptes i afirmacions serà major.

Les propostes nacionalistes durant la transició

Les propostes estrictament nacionalistes en els diversos territoris van seguir una evolució mot diferent depenent de la situació en què quedaren després de les eleccions de 1977. A nivell programàtic es van dividir en diferents projectes polítics: autonomistes, federalistes i independentistes. A més, hem de continuar tenint present un element molt important per al cas de Catalunya: el concepte de «catalanisme» continuà sent útil tant per a identificar els plantejaments expressats per aquelles forces d'àmbit estrictament català com també per aquells partits que, malgrat ser únicament catalans, es mantenien lligats o federats amb les principals forces d'àmbit espanyol. En aquest primer apartat no parlarem, però, d'aquest segon model que representaven partits com el PSUC o el nou PSC. Això no vol dir, però, que en algun moment puguem fer-hi alguna referència al respecte.

El catalanisme: autocentrament, prudència i no ingerència

L'*Avui*, el diari de referència del catalanisme deia en el seu apartat dedicat als llibres el maig de 1977 que Nosaltres, els valencians, reeditat en aquell moment, era un llibre «absolutament imprescindible» (AVUI, 8/V/1977: 27). Fuster, doncs, en línies generals, continuava sent un referent intel·lectual per al catalanisme a les portes de les eleccions del 15 de juny de 1977²⁴⁵. Però mentre Fuster seguia sent a Catalunya un intel·lectual valencià referencial, excepte en el cas de l'independentisme, la idea dels Països Catalans com a projecte polític es va anar abandonant -si és que mai s'havia abraçat de forma sincera- del discurs de totes les forces polítiques catalanistes, tant les identificades com a nacionalistes com les que partint de l'esquerra defensaven una idea federal d'Espanya. En aquest sentit, el catalanisme va optar per centrar-se en la construcció del seu territori a partir de la nova realitat autonòmica i estatutària. Així, fonamentalment les veus del catalanisme només van parlar, gairebé de manera exclusiva, sobre allò que passava en terres valencianes per a referir-se en alguna ocasió al conflicte lingüístic que el blaverisme intentava promoure. Un bon exemple d'això foren les declaracions que diferents líders o representants del catalanisme com Max Cahner, Josep Benet o Rafael Ribó feren arran del conflicte promogut per la dreta valenciana després de la retransmissió en TVE del programa *Hora 15* en 1978 del que ja hem parlat. I declaracions semblants farien ells mateixos o altres des dels seus escons en el Senat o en el Parlament català. Sempre, això sí, amb la llengua com a tema estrella i evitant en tot moment la promoció dels Països Catalans com a projecte polític, especialment després de l'aprovació de la Constitució de 1978.

El catalanisme històric es va replegar a partir de dues propostes molt concretes ja en les eleccions de 1977: al voltant de Jordi Pujol i CDC i, per altra banda, d'ERC. D'aquesta manera, Unió Democràtica de Catalunya, el partit històric de la democràcia-cristiana catalanista va patir una situació semblant a la de la UDPV valenciana en el sentit que tant en els mesos previs com en els posteriors, es va veure obligada a ressituar-se políticament en el nou tauler de joc. Amb la diferència, és clar, que no va desaparèixer com en el cas dels valencians. En un primer moment va arribar a apropar-

²⁴⁵ El mateix diari l'11 de maig de 1977 se'l qualificava en un article que repassava tots els Premis d'Honor de les Lletres Catalanes de la següent manera: «La seva personalitat intel·lectual ultrapassa l'àmbit literari i s'ha projectat sobre la vida cultural i civil dels Països Catalans. Potser més que no cap altre, Fuster és l'home clau per a comprendre la nova consciència dels valencians» (AVUI, 11/V/1977: 11)

se als moviments que estava fent UCD a Catalunya i això va suposar divisions i desestabilització del partit (CULLA, 1989), però després de les eleccions del 1977 UDC va apostar per fer una coalició amb Convergència Democràtica de Catalunya (BARRIO, 2009). Siga com siga, el que és evident és que d'igual manera que va passar al País Valencià, les eleccions del 1977 suposaren a Catalunya una reestructuració orgànica i partidocràtica de les diferents cultures polítiques, i el catalanisme no restà al marge. La gran majoria de sectors polítics i socials amb els que Fuster havia tingut contacte mitjançant personatges com Max Cahner, Albert Manent²⁴⁶ o publicacions com la revista *Serra d'Or*, es van anar agrupant al voltant de la federació plantejada per Convergència Democràtica de Catalunya i Unió Democràtica de Catalunya. La idea fou la de crear el que s'ha vingut a conèixer com a el «pal de paller» del catalanisme (CULLA, 2001).

Així, pel que fa al pensament nacional i les seues propostes, CDC i per extensió la coalició CiU, va aprofundir durant els anys de la transició en els elements principals del pensament polític que des del seu punt de vista lligaven amb la trajectòria històrica del catalanisme. La característica fonamental del pensament pujolista fou la indefinició ideològica, especialment en termes dreta-esquerra, arribant a definir-se exclusivament com a «nacionalistes» (DE RIQUER, 2003: 289-293). Al cap i a la fi Pujol es veia a si mateix com a una mena de continuador de l'obra que havien fet altres personatges importants en la història de Catalunya. El nacionalisme pujolista xocava frontalment amb la proposta fusteriana de nació per un motiu molt concret: Fuster entenia la nació

²⁴⁶ Precisament de les converses entre Manent, Cahner i Fuster sorgí la iniciativa de redactar des de Catalunya la «Història dels Països Catalans» que publicà el primer volum a mitjans de 1980, tal com explicava en una entrevista el mateix Albert Manent per al diari *Avui*. Sobre el futur polític dels Països Catalans és interessant la pregunta i resposta de Manent al respecte. Manent afirmava que aquest treball col·lectiu era «una obra de fidelitat per a encarar amb fermesa el futur problemàtic de la realitat dels Països Catalans que avui continua carregada d'antigues i noves esperances i antigues i noves tenebres. Però no pretenem convèncer ningú. Aquesta Història no es mou en els paràmetres de la història nacionalista clàssica. Partim, això sí, d'unes conviccions d'unes realitats objectives nacionals. I el títol sol del llibre -Història dels Països Catalans- ja és una aposta per aquesta realitat, de cara al futur. Però no es tracta d'un a obra apologètica. El lector quedarà més o menys convençut del futur dels Països Catalans més per l'evolució política i econòmica actual que no pas per aquesta Història que, això sí, li demostrarà l'existència d'uns fonaments històrics d'aquesta comunitat. Però el futur d'aquesta comunitat depèn dels actes polítics i de la consciència col·lectiva del present» (AVUI, 7/VI/1980: 7).

des d'una òptica racional i no historicista²⁴⁷. Entenc que aquesta sentència pot ser discutida en tant que la proposta pujolista també es pot entendre des d'una òptica racional i, a més, manté molts elements de contacte amb la idea de nació de Fuster d'entre els quals la llengua com a element central. Ara bé, la diferència entre el plantejament fusterià i el pujolista és la concepció rupturista amb la tradició nacional de cada territori i la visió dels Països Catalans en general. Mentre Pujol pretenia ser una mena de continuador (PUJOL, 1988), Fuster trencava amb el relat del valencianisme ja des dels anys seixanta i proposava una construcció nacional que xocava amb les que s'havien fet fins aquell moment des d'una visió política. El pujolisme ja hem vist que només va ser capaç d'acceptar la idea dels Països Catalans des del punt de vista cultural, lingüístic o històric, però en cap cas polític i aquesta diferència de fons i de forma va fer que el catalanisme majoritari s'anés distanciant cada vegada més d'una proposta que entrats en els anys de la transició i la construcció de l'autonomia catalana observava com a «utòpica» i irrealitzable. Tot i així, Pujol entre 1977 i 1979, defensava que els Països Catalans formaven un tronc comú amb possibilitats polítiques (MERCADÉ, 1982: 171). Aquesta idea poc definida sobre l'articulació política dels Països Catalans com a projecte de futur, però, no era una mancança teòrica exclusiva del pujolisme sinó que podem afirmar que era extensible a totes les tendències el catalanisme i del valencianisme polític. En certa manera, era una mena de «pecat original» del mateix fusterianisme.

Però si en alguna idea es fonamentava el «fer país» de CDC i Pujol era la de reformar Espanya (ROCA, 1982)²⁴⁸, una concepció de la nació catalana que pretenia

²⁴⁷ En un parlament realitzat per Pujol l'11 d'agost de 1982 en la inauguració del monument funerari de Guifré el Pelós, el president de la Generalitat va arribar a afirmar que Catalunya era l'únic país dintre d'Espanya que no tenia un origen visigòtic. Es remuntava a les «arrels pirinenques i carolíngies» i recordava els reis i la història medieval catalana com un moment brillant i feliç en la història de Catalunya. I és per això que en el present els catalans havien de ser fidels a l'esperit i l'herència de personatges com Guifré el Pelós o l'Abat Oliba» (PUJOL, 1988: 41-42). Historicisme nacionalista en estat pur.

²⁴⁸ De gairebé messiànica podríem qualificar la visió que el catalanisme representat per CiU tenia de si mateix i el seu paper històric en els anys de la transició. Miquel Roca i Junyet referint-se a la política de pactes impulsada a nivell espanyol per UCD i PSOE, arribava a afirmar el 1982 que «la força moral del catalanisme, com a expressió d'arrelament en la voluntat de ser de poble català, s'imposava a les reticències, als recels i fins i tot a l'animositat que originava, i obligava les forces polítiques a col·locar-se a roda de les reivindicacions catalanes» (ROCA, 1982: 22).

convertir Catalunya en una mena de proposta d'encaix entre Espanya i Europa (CAMINAL dins de CULLA, 2001: 135). En aquest debat de caràcter ideològic, de concepció de la nació catalana i espanyola, que tenien els nacionalistes catalans, cal destacar la intervenció de Jordi Pujol al Congrés dels Diputats el 19 de juliol de 1978. Llavors es debatia, a proposta dels nacionalistes bascos, la possibilitat de federar comunitats autònomes dins del marc constitucional sempre i quan aquestes partiren d'una relació i lligams de caràcter lingüístic, històric o cultural i, evidentment, així ho desitjaren. Doncs bé, segurament és la darrera intervenció de Pujol, on el líder nacionalista parlava de com entenia la idea dels Països Catalans, una des les més interessants reflexions sobre el tema feta pel catalanisme. Pujol defensava el dret a la federació d'aquells *«hechos de carácter histórico, cultural i lingüístico, otras veces de carácter geográfico y económico»* que havien *«tejido una especial relación»* com a territoris autònoms. Tot seguit reconeixia l'existència d'un temor històric al trencament d'Espanya, però aquest no podia ser l'excusa per a deixar la porta oberta, no calia fer-ho ara, a què en el futur determinades comunitats es pogueren federar lliurement en el marc, això sí, de la Constitució i l'Espanya autonòmica. Pujol identificava en la formació d'Espanya «cuatro grandes bloques» de caràcter lingüístic i cultural en la seua formació i realitat: el castellà, el gallec, el basc i el català. I aquests, en la seua diversitat, eren els que s'havien de «mancomunar» en el cas de voler-ho fer. I per a evitar suspicàcies deixava ben clar que ells no anaven *«a proponer a nadie, ni al País Valenciano, ni a las Baleares, ningún tipo de federación; sabemos que una propuesta así tendría sus partidarios; nos costa, sabemos, que hay Diputados valencianos y baleares que defenderían, en líneas parecidas a las mías, los conceptos que ahora estoy exponiendo, pero su ubicación parlamentaria no se lo permite»*. D'aquesta manera Pujol es treia de sobre la responsabilitat i l'hi la passava a valencians i balears per al futur: *«Si algún día el País Valenciano, las Baleares y el Principado de Cataluña, tres regiones, por así decirlo, de una única entidad lingüística y cultural, deciden algún tipo especial de vinculación, bien venida sea; pero, en todo caso, será a través de ese proceso de profundización en la propia identidad que hagamos todos. Y en este caso -insisto- la iniciativa no puede salir de nosotros. Entonces, sí, entonces no habrá fractura y se podrá realmente entrar en el análisis de una eventualidad de ese tipo»*. Pujol també deixava clar, a partir de diversos exemples, que el fet de parlar una mateixa llengua no tenia perquè suposar l'articulació de projectes polítics comuns. Tot plegat era una qüestió de *«voluntad colectiva de esos pueblos quieran que sean»*. Ara bé, el que no

acceptava ni Pujol ni el catalanisme era la negació de la catalanitat lingüística i cultural de valencians i illencs des d'Ausiàs March fins als escriptors actuals, perquè seria «ridículo». El debat portava dies desenvolupant-se al Congrés i s'havia basat en general, segons Pujol, en intervencions poc documentades com la de Manuel Fraga. D'aquesta manera el catalanisme denunciava la campanya de manipulació que s'estava portant a terme al País Valencià però que per aquelles dates ja superava les seues fronteres arribant a instàncies polítiques superiors. Pujol explicava el contingut d'una declaració de l'*Academia Española de la Lengua y la Historia* on s'afirmava la unitat lingüística entre català i valencià com a prova que la defensa d'aquesta unitat no era una qüestió política dels nacionalistes sinó que es fonamentava en criteris científics. I aquesta defensa de la unitat de la llengua catalana Pujol deia que no la feia tant per a què els diputats valencians, catalans o mallorquins n'estigueren al cas, que ja ho estaven, sinó per a informar als de les altres províncies i territoris espanyols que podien caure en arguments falsos i confusions interessades. Al cap i a la fi, al darrere del vot del seu grup «*no se oculta la voluntad de proponer no sé que extraño contubernio, sino simplemente la voluntad de no cercenar el derecho de esas colectividades del País Valenciano, de Baleares y de Cataluña a actuar con plena libertad en este terreno - repito- de su identidad*» (DSCD, núm. 113, 19/VII/1978: 4403-4406). Pujol no fou l'únic representant del catalanisme que durant aquestes sessions del Congrés i el Senat on es discutí l'afer de la federació de comunitats va intervenir en contra de l'article. En la sessió del 3 d'octubre de 1978 del Senat, durant el debat generat per Josevicente Mateo i el PCPV que proposava la retirada de tal prohibició, el senador de l'Entesa dels Catalans Rossend Audet Puncernau es va pronunciar en uns termes semblants, tot insistint «*que nosotros, los catalanes, tan sólo presentamos aquí una posibilidad de federación a nivel estrictamente lingüístico y cultural con las islas Baleares y con el País Valenciano*» (DSS, 3/X/1978: 3237-3238).

Alguns autors han qualificat la prohibició explícita de federació de comunitats autònomes per part de la Constitució espanyola com «la primera gran derrota fusteriana» (MOLLÀ i MIRA, 1986: 60). Altres simplement han constatat que l'article constitucional tancava definitivament els projectes polítics, explícits o no, sobre la possibilitat de construir els Països Catalans (SANZ, 1982: 116). Cal recordar que Fuster i altres intel·lectuals signaren un manifest -com hem vist abans- contra l'article. Ara bé, el cert és que el suecà no ho va viure tant d'aquesta manera si ens centrem en el seu text

«Països Catalans, 1978» publicat a *Serra d'Or* en aquelles dates. De fet, el suecà va tirar d'ironia per a referir-se a tots aquells «almogàvers» que s'havien empenyat amb la decisió del Congrés. Com he dit, la intervenció de Pujol era tota una declaració programàtica sobre la praxi política dels nacionalistes catalans respecte a la idea els Països Catalans en aquests anys. El que defensava Pujol, al cap i a la fi, no és altra cosa que una reafirmació de la conclusió a la que la seua cultura política havia arribat -amb comptades excepcions- a finals de la dictadura respecte de les propostes fusterianes. Així, els Països Catalans:

- Eren únicament i exclusivament una nació de caràcter cultural, històrica o lingüística però en cap cas política.
- Un projecte polític per als territoris de llengua catalana només es podia tenir present des de la federació de cada territori i sempre, això sí, que la proposta vinguera de fora de Catalunya, mai a la inversa.
- Catalunya no «interferiria» en la dinàmica política i social dels altres territoris amb qui comparteix llengua excepte quan la unitat d'aquesta fóra qüestionada i, això sí, sempre a partir de proclames en favor de la unitat lingüística i poca cosa més.

I a partir d'aquests tres eixos el nacionalisme català actuà respecte la resta dels Països Catalans i amb especial «cura» i «cautela» en la seua relació amb el País Valencià on s'iniciava l'anomenada *Batalla de València* i apareixia el moviment anticatalanista conegut com a «blaverisme». Amb Pujol ja com a president, en la sessió plenària del Parlament del 2 d'octubre de 1980, una sèrie de partits inclòs CDC, demanaren al govern que intervinguera en la polèmica lingüística valenciana. Segons la crònica de l'*Avui*, Pujol afirmà que la qüestió el preocupava molt i que «el Consell executiu feia el que podia per defensar la unitat lingüística». Pujol, malgrat la campanya contra la seua persona orquestrada a València, «estava segur que la racionalitat i el científisme s'acabaran imposant davant la irracionalitat instrumentada d'alguns». I «en aquest sentit prometé, amb tot l'afecte, que el poble valencià podia comptar amb el president de la Generalitat i el seu Consell executiu a l'hora de defensar la llengua comuna» (AVUI, 3/X/1980: 6). Sí, però sense especificar el com i sobretot sempre mantenint l'equidistància que els temps i la política espanyola demanaven. I en aquesta mateixa línia d'acció en defensa de la unitat de la llengua promoguda arran de les

polítiques que estava desenvolupant la UCD valenciana, el novembre de 1980 el Consell Executiu de la Generalitat de Catalunya feia pública una declaració en favor de la unitat de la llengua. El text afirmava que «Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears, a més d'una franja d'Aragó, el Principat d'Andorra, el Rosselló i la ciutat d'Alguer a l'illa de Sardenya, parlen la mateixa llengua que ha aportat a la cultura universal una valuosa producció literària des de Ramon Llull, el primer gran prosista en llengua romànica, fins a l'època actual, fornida d'escriptors de totes les terres on la llengua és parlada. Avui tres escriptors valencians, Joan Fuster, Manuel Sanchis Guarner i Vicent Andrés Estellés, ostenten el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes, màxim guardó actual de les nostres lletres». Continuava recordant que les autoritats científiques, inclosa la Reial Acadèmia de la Llengua Espanyol, reconeixia aquesta unitat i veiem perillós el reial decret 2.003/1979 pel que podia «representar per a la incipient normalització lingüística de Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears». Per tot això, el Consell executiu de la Generalitat declarava que partint d'aquesta unitat lingüística reconeguda havia d'existir «una única assignatura acadèmica per a l'estudi d'aquesta llengua, amb programes i titularitat única a tot Espanya, tal com existeix una única assignatura de llengua i literatura castellana per a tot l'Estat espanyol». Que a més a més això no era contrari a l'existència de denominacions com la de «valencià» per a referir-s'hi. I, finalment, feia una aposta política en la direcció de col·laboració supraautonòmica entre valencians, catalans i illencs per a la «determinació dels programes i la reglamentació de l'assignatura, per mitjà dels professors universitaris i de comissions mixtes, en els termes que s'estableixen per tal d'arribar a un comú acord i a una reglamentació vàlida per a tots els efectes en les tres comunitats i en qualsevol altre punt d'Espanya on l'ensenyament de la nostra llengua i la nostra cultura sigui introduït en el futur». (AVUI, 5/XI/1980: 6). Al cap i a la fi, la praxi política de CiU no estava gaire allunyada del que havia portat en el seu programa electoral aquell mateix 1980. Si ens centrem en l'anàlisi fet en el número especial de *Destino* «Catalunya decide su futuro. Comienza la batalla por el parlament», dedicat a les eleccions de 1980, CiU es presentava defensant que era «preferente establecer lazos de unión entre» els Països Catalans (DESTINO 10-16, GENER, 1980: 12). I aquests llaços d'unió passaven de manera exclusiva per la defensa de la unitat de la llengua i les polítiques culturals sense més pretensió política per molt que el «blaverisme» i la UCD alimentaren constantment, com veurem més endavant, el fantasma de l'imperialisme català.

El nacionalisme de CiU i Pujol va anar avançant cada vegada més cap al que en aquests anys ja representaven personatges com Salvador Millet i Bel -aleshores militant de la Lliga Catalana-Partit Liberal en procés de desintegració orgànica- que afirmava que l'expressió Països Catalans tenia únicament un sentit lingüístic o més àmpliament cultural, però com a projecte polític era impossible (MERCADÉ, 1982: 169). I en una opinió semblant es trobava en aquests anys Maurici Serrahima que veia la formulació política dels Països Catalans tenia «possibilitats remotes» i que ara el que tocava era reforçar Catalunya amb unes bones estructures de govern (MERCADÉ, 1982: 175). Lligat amb l'opinió de Serrahima hem de tenir present que la consolidació de l'autonomia catalana no va ser fàcil per les resistències des de Madrid a dotar Catalunya del màxim de competències possibles (LO CASCIO, 2008). En aquest sentit, dins la lògica de la *realpolitik* establerta després de les eleccions de 1977, s'entén que el nacionalisme català hegemònic en el govern autonòmic des de 1980 dedicava tots els seus esforços a consolidar el seu poder polític en el seu territori. Com veurem tot seguit, excepte el cas de l'independentisme d'esquerres, la resta de forces polítiques van assumir el mateix plantejament que els nacionalistes de CiU. Al cap i a la fi, com hem vist en pàgines anteriors, el relat del catalanisme respecte la reivindicació d'unes institucions pròpies enllaçava amb els temps republicans. Tal com va dir el president d'ERC Heribert Barrera al Congrés dels diputats el 8 de maig de 1978: «*para nosotros, la única patria es Cataluña*» (RAMOS, 1981: 89). I és clar, en aquest fil conductor els Països Catalans que havia proposat Fuster no encaixaven, ni estaven ni se'ls esperava, més enllà que el mateix Barrera declarés a Canigó el 19 d'agost de 1978 que «per a mi, seria la major satisfacció veure els Països Catalans units» (CANIGÓ, 19/8/1978: 5). O que ERC portara en el seu programa per a les eleccions de 1980 que hi havia la «*necesidad de una comunidad de los Países Catalanes en función de lo que ellos mismos decidan*» (DESTINO, 10-16 GENER 1980: 12). En realitat, els Països Catalans eren un nosa que podia impossibilitar aconseguir allò que sí era més factible: un estatut i una autonomia catalana amb el màxim de competències possibles. Miquel Roca, representant dels nacionalistes catalans en la comissió de ponències de la Constitució de 1978, va defensar la proposta federal per a la configuració de l'Estat espanyol. Ara bé, en aquesta proposta Catalunya, Euskadi i Galícia tenien un paper central amb un esquema que havia de deixar clara la diferència entre aquests territoris i la resta de comunitats autònomes, incloses les Illes i el País Valencià (DDAAb, 1997: 64). D'aquesta manera els nacionalistes catalans assumien a partir de la praxi política i la negociació el que

anys abans havien criticat al PSUC i el seu posicionament dins l'Assemblea de Catalunya respecte l'autonomia valenciana o illenca (RICO, 2010b). El desinterès per la idea dels Països Catalans va anar augmentant, quedant el projecte circumscrit únicament a les formacions de caràcter independentista. Un bon exemple fou la indiferència amb que representants polítics del sud de l'Albera reberen l'acte organitzat en favor dels Països Catalans al Portús els dies 13 i 14 de setembre tal com explicava la crònica del diari *Avui* que afirmava que la presència de polítics «del Principat no era gaire nombrosa» (AVUI, 16/IX/1980: 9).

Al debat més de caràcter ideològic li hem d'afegir el que faria referència a la pràctica política i sobretot el fet que CiU a partir de 1980 va començar a governar el país. De fet, els tres punts assenyalats foren també el full de ruta respecte dels Països Catalans que el pujolisme seguí des del govern de la Generalitat. Hi ha un element que trenca o reafirma aquesta idea culturalista dels Països Catalans que tenia, i té, CDC: la proclamació el 1980 com a primer conseller de cultura d'un govern de CiU d'un fusterià de soca-rel com Max Cahner²⁴⁹. Per què dic que trenca o reafirma? Per la senzilla raó que de la mateixa manera que algú podria veure una certa empremta fusteriana en l'obra del primer govern Pujol pel que fa a les polítiques que Cahner desenvolupà, també és cert que aquestes sempre es van circumscriure a l'àmbit cultural i, per tant, aquest fet no trencava de cap de les maneres amb la idea dels Països Catalans que tenia CiU sinó tot el contrari: la reafirmava perquè els Països Catalans només podien ser una realitat cultural. Un bon exemple, entre molts d'altres, pot ser la presència de Pujol o alguns consellers en representació d'aquest en actes com el celebrat el dilluns 15 de desembre de 1980 per presentar el darrer volum de la Gran Enciclopèdia Catalana (AVUI, 16/XII/1980: 2) o el que es va fer a Montserrat el febrer de 1981 on participaren personalitats de tots els Països Catalans amb la intenció de «renovar la flama de la llengua» (LA VANGUARDIA, 24/II/1981: 31).

Cal destacar la primera trobada oficial entre Pujol i Fuster el 21 de gener de 1981. En aquesta participà també Cahner (AVUI, 22/I/1981: 6). En la crònica del diari

²⁴⁹ Sobre com Pujol el va nomenar conseller, és interessant l'entrevista que Vilaweb va fer a Cahner el 2007 quan aquest va fer 70 anys (<http://www.vilaweb.cat/noticia/2370130/20070426/max-cahner- sempre-he-cregut-paisos-catalans-he-defensats.html> visitada el 27/VI/2014). Per a Juan Pecourt el nomenament de Cahner mostrava la importància que havia tingut l'entorn de Montserrat i *Serra d'Or* en la recuperació de la catalanitat durant els anys de la dictadura (PECOURT, 2008: 241).

Avui dos dies després es donava una visió de la trobada en què s'intentava treure contingut polític, ressaltant que «Joan Fuster i Eliseu Climent no van plantejar cap mena de reclamació a la Generalitat, sinó que es va tractar de la trobada emotiva de dos vells amics, Joan Fuster i Jordi Pujol». Per la resta, s'afirmava que parlaren de temes culturals i relatius a l'ensenyament en valencià. Perquè en certa manera, la trobada va servir a Pujol per a deixar clar a Climent i Fuster quina anava a ser la praxi política del seu govern. Segons la notícia de l'*Avui*, la trobada es va desenvolupar amb cordialitat i respecte, passant «revista» a la situació cultural i lingüística del País Valencià. Es reafirmaren els lligams culturals i lingüístics però es va deixar ben clar que les mesures i accions que es pogueren prendre des de la Generalitat havien d'estar dins del marc constitucional i respectant la realitat valenciana: «En resum, en aquesta entrevista es va posar de manifest la necessitat d'una «confluència en el camí de la recuperació», tot respectant l'autonomia i les opcions polítiques concretes del País Valencià i de Catalunya» (AVUI, 23/I/1981: 24). I en aquesta línia va anar l'obra de govern de Cahner com a conseller de Cultura, el que no vol dir que ell no creguera que els Països Catalans s'havien de convertir en una proposta política amb cara i ulls. De fet, Cahner sempre va dir que ell no era «pujolista»²⁵⁰. Entre 1977 i 1979 Cahner opinava que els Països Catalans continuaven sent una realitat molt potent i «*la única posibilidad que tiene el nacionalismo catalán de realizarse plenamente*». Aquesta era una visió totalment fusteriana a la que afegia la idea pujolista dels les quatre federacions que conformaven Espanya. Canher, a més, s'atrevia a definir quina forma havien de tenir els Països Catalans: «*la entidad de los Países Catalans tendría que tener una estructura federal*» (MERCADÉ, 1982: 189). I no només això, ja sent conseller del govern Pujol, declarava el setembre de 1980 a la revista *Serra d'Or* que «crec que els Països Catalans són una realitat no sols cultural. El que passa és que nosaltres som el govern definit per l'Estatut» (SERRA D'OR, setembre de 1980: 19). Possibilisme i una mica de resignació era el que mostraven les seues paraules. Una sensació que també es pot extraure de les declaracions que Cahner feu a Terrassa en una conferència sobre el paper i tasca que havia de desenvolupar la Conselleria de Cultura: «encara que la Generalitat només pot

²⁵⁰ Així ho afirmava en una entrevista per a la revista *El Temps* el 2 de maig de 1994: «No he estat mai pujolista. Això ho sap el president Pujol. Quan ell em va cridar per col·laborar en el seu govern ho vaig fer per contribuir a fer progressar la reconstrucció nacional de Catalunya. I va ser una bona col·laboració, també amb les nostres diferències. Com n'hem tingudes sempre» (EL TEMPS, 2/V/1994).

governar i administrar el territori de Catalunya, ha de promoure la cultura a tots els Països Catalans» (AVUI, 3/II/1981: 28).

Durant aquest període la relació entre Cahner i Fuster, tal com ho demostra la seua correspondència, continuà sent fluïda. És més, d'una carta que envià Fuster a Cahner el 21 de març de 1980 sabem que el suecà ja sabia que seria nomenat conseller en el cas que Pujol guanyara les eleccions (FUSTER, 2013: 484). I de les seues cartes també podem afirmar que la idea dels Països Catalans compartida per tots dos es mantenia igual de viva que els anys previs a la mort del dictador. Viatges, articles, col·laboracions en conferències, etc... sobre el tema foren constants. Fuster, per exemple, acompanyà el 1982 Cahner i d'altres intel·lectuals catalans a fer d'ambaixador de la Generalitat catalana a Londres en unes jornades organitzades per promocionar la cultura del país (LA VANGUARDIA, 19/XI/1982: 18; AVUI, 21/IX/1982: 32). I, segurament, Cahner tingué molt a veure amb el lliurament de la medalla d'or de la Generalitat a Joan Fuster i Francesc de Borja Moll a finals de 1982 (AVUI, 24/XII/1982: 9). En el lliurament del premi, Fuster declarà que «és un reconeixement a la unitat cultural catalana» (EL PAÍS, 29/XII/1982), sense parlar en cap moment de la possibilitat de la política.

Per altra banda, la correspondència entre Fuster i Cahner també ens mostra com tots dos van participar i impulsar plataformes cíviques amb la intenció de fomentar els Països Catalans com a projecte nacional. Aquest fou el cas de la creació el 1978 de l'anomenat Club Ramon Muntaner, per exemple (FUSTER, 2013: 474), la idea de publicar una «Història dels Països Catalans» (FUSTER, 2013: 476) o, finalment, la conferència que després es va convertir en text i llibre encarregada a Fuster amb el títol «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans» (FUSTER, 2013: 493). També hem de destacar la participació de Fuster com a presentador de les jornades que es feren a Sitges del 20 al 22 de desembre de 1981 i que portaven per títol «*Relaciones de las culturas castellana y catalana: encuentro de intelectuales*». Tal com explicà posteriorment Jordi Carbonell «la presentació va anar a càrrec de Joan Fuster, que va fer una exposició valenta del problema, d'una relació difícil; sense estripar les cartes, advertí que no podem limitar-nos a un intercanvi de bones voluntats i a una cordial sobretaula» (CARBONELL, 2010: 192-193). La intenció de la trobada anava en la direcció política abans apuntada respecte el pensament i obra del pujolisme: incloure i reformar Espanya a imatge i semblança de com la imaginava el catalanisme que ell

representava (AVUI, 17/XII/1981: 12). Respecte d'aquesta trobada, és interessant l'article «Cultura catalana i cultura castellana: «Lo» de Sitges» que publicà a *Trellat* 5 Vicent Ventura on feia una sèrie de crítiques. La més important per al nostre treball es centrava en com els Països Catalans, malgrat la presència de valencians i mallorquins, havien passat totalment desapercebuts: «perquè això dels Països Catalans, ni que es tracte d'una pura qüestió d'idioma i cultura, no resulta oportú políticament parlant» (TRELAT, 5, 1982: 29). La crítica de Ventura enllaçava perfectament amb les que aleshores feia Fuster sobre l'oblit dels Països Catalans en tot el procés estatutari i autonòmic, no només cap als sectors espanyolistes dels diferents territoris sinó també pel mateix catalanisme majoritari.

Caldria destacar, també, com la influència de Fuster sobre Cahner a l'hora de nomenar càrrecs dins la nova Catalunya autonòmica era present. Això es pot veure en la carta que Fuster envià al Conseller de Cultura el 14 de febrer de 1981 que des de bon principi reconeixia que era de «recomanació». Fuster recomanava Xavier Foz, «persona amiga, i sobretot un professional experimentat i afablement almogàver», com a director de Radio Nacional de España a Barcelona ja que «d'alguna manera la teva Conselleria té una certa participació en la maniobra» (FUSTER, 2013: 488-489). Val a dir que el càrrec fou per a Ricard Fernández Deu, però que Xavier Foz fou director de Ràdio Nacional de Espanya a Catalunya entre 1983-1987. I de la mateixa manera, en un moment donat, Fuster va haver de donar suport públic a Cahner quan el PSC i el PSUC van voler reprovar el conseller de cultura català. El fet va consistir en una carta signada per uns quants personatges reconeguts que havien estat guardonats amb el Premi de les Lletres Catalanes, entre els quals estava Fuster (MANENT, 2010: 96)²⁵¹.

Respecte la relació amb la Conselleria de cultura catalana, cal destacar la correspondència mantinguda entre Fuster i Albert Manent. És cert que de la mateixa manera que durant la dictadura havien tingut una relació molt fluïda, si més no a nivell epistolar, també ho és que malgrat que aquesta intensitat va baixar, això no va significar perdre el contacte. Crec interessant destacar la carta que Manent va enviar a Fuster l'1

²⁵¹ Tot aquest afer va acabar de la següent manera: «11 de novembre. S'inclou en l'ordre del dia de la sessió del Parlament de Catalunya la moció de reprovació del conseller Max Cahner, presentada pels partits PSC i PSUC. Finalment, a proposta de CC-UCD, és retirada i substituïda per una moció de desaprovació que rep el suport de 68 diputats (PSC, PSUC i CC-UCD), mentre que 54 hi voten en contra (CiU i ERC)» (DDAA, 2007b: 241).

d'octubre de 1981 respecte de la seua adhesió i solidaritat davant l'atemptat que el suecà va patir i els actes de suport que l'hi van retre. Manent diu que li sabia greu que Fuster estiguera vivint la situació «poc afalagadora d'aquesta part dels Països Catalans en què vius». I tot seguit afirmava que «tenim més bona sort al Principat i un background que ens ha permès d'anar fent amb l'Estatut una infraestructura que dóna i donarà els seus fruits. Diria, però, que aquest desequilibri entre les diverses zones dels Països Catalans - i em ceneixo al camp lingüístic i cultural- és lentament reversible i que el desvetllament del poble, poble [que] es va fent per damunt de la cridòria dels que remenen les cireres en els afers públics. Tanmateix teniu molts més botiflers per quilòmetres quadrat que al Principat, i llur influència desequilibra i pertorba molt. Però aquest signe -ho veig com a espectador apassionat es d'ací- va canviant. No cal dir que particularment i com a Director General m'adhereixo als actes i et prego que quan vinguis per Barcelona, ens poguem veure per tal d'ajudar els «fusterians» que treballen per la cultura i als quals, amb tota normalitat, podem fer encàrrecs. L'Eliseu en sap alguna cosa. Una abraçada pel teu coratge i la teva ironia» (FUSTER, 2010: 384-386). Crec que aquest text mostra molt clarament el paper que el catalanisme històric va jugar respecte a la resta dels Països Catalans durant aquests anys. En primer lloc, s'ha de ressaltar el fet de mantenir encara una visió de conjunt en termes culturals i lingüístics, que no polítics. En segon, la sensació que el catalanisme mirava cap al País Valencià amb una barreja de paternalisme, superioritat moral i distància que acabaven esdevenint una visió de les terres valencianes com de «problema».

No podem acabar aquest apartat sense parlar sobre el paper de Josep Tarradellas i la seua visió, i també atac, sobre els Països Catalans. Amb aquestes paraules definia Joan Fuster el 1979 el paper de Tarradellas durant la transició en «Països Catalans, problema i programa»: «Quan Francesc Macià va venir a València el 31 o el 32, les multituds l'aclamaren: hi veien un exemple estimulante. Si demà hi vingués Josep Tarradellas, no solament hi trobaria la indiferència olímpica dels «catalanistes» valencians, sinó sobretot, l'odi de la «catalanofòbia» fomentada pel postfranquisme ultrafranquista vigent. Macià fou un «mite» popular; Tarradellas és un alfil governamental. I això, la gent, que no es mama el dit, ho sap. Tarradellas té una morbosa inclinació a xerrar pels descosits. «Tan poc que costa callar! », venia a dir Joan Maragall. Però no, Tarradellas és un episodi pintoresc i efímer. Els «Països Catalans» hi són anteriors i hi seran posteriors». Fuster identificava el vell president republicà com

un obstacle per a projectes com el dels Països Catalans. No entrarem ara a valorar el paper de Tarradellas durant la transició perquè no és el tema del treball i a més ja ho han fet uns altres (BENET, 1992; DDAA, 1997b). Sí crec interessant pel que representava el personatge, que cal tenir present les declaracions contràries que va fer sobre la proposta nacional fusteriana durant aquests anys. Les paraules de Fuster contra ell no eren gratuïtes. Josep Benet va recollir gran part d'aquestes en el seu llibre sobre Tarradellas. Reproduïm alguns dels textos recollits per Benet:

Tanmateix, anys després, quan a Barcelona era president de la Generalitat pre-autonòmica, negava l'existència dels Països Catalans. En un a visita a Mallorca declarava:

No creo en los países catalanes. No creo en la federación de Cataluña y el País Valenciano, como tampoco creo que resulte conveniente para ninguna de las tres regiones (EL PAÍS, 3/VII/1978)

Quatre mesos després, un periodista li preguntava:

– *Usted ha resaltado en diversas ocasiones que no es viable una política de Países Catalans. Sin embargo, ¿es posible tal política común en el ámbito cultural?*

Tarradellas ara no sols negava l'existència dels Països Catalans. Fins i tot no acceptava que Catalunya tingués cap iniciativa en el camp cultural en les terres de llengua catalana. Així responia al periodista:

– *Esto depende del País Valenciano y de las Baleares. Catalunya no tomará ninguna iniciativa en este sentido (El Correo Catalán, 22-X-1978).*

Més endavant, en unes declaracions al diari de Perpinyà *L'Indépendent*, que transcrivia un diari de Barcelona, deia:

- *Sobre todo, no me hablen de Catalunya Nord, es una denominación que no me dice nada. Yo no creo en los Países Catalanes reunificados. Mallorca, Valencia y el Rosellón tienen sus propios [problemas] que deben resolver a su manera (Catalunya-Exprés, 25/I/1979) (BENET, 1992: 592-593)*

Gairebé semblava que Tarradellas tenia una obsessió especial respecte projectes com aquest. Segons Doro Balaguer, les declaracions constants contra els Països Catalans eren «una de les condicions que Suárez va posar a Tarradellas per ser nomenat

president de la Generalitat, cosa que aquest acceptà sense dificultat i que il·lustra la importància del tema com a problema d'Estat» (BALAGUER, 2009: 164). Vicent Ventura, va arribar a qualificar el novembre de 1979 el paper de Tarradellas en tot el procés estatuari com de «treball lamentable» (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 17, novembre de 1979). A les declaracions que recull Benet, cal també tenir en compte les que el president català va realitzar el 24 d'octubre de 1978 al diari ABC on afirmava que *«yo no creo en lo que llaman países catalanes. No, eso no existe. Hay muchas regiones en España, y algunas, como Valencia, como Cataluña, como Baleares, incluso como Aragón, están más próximas tanto en lo geográfico como en lo cultural, porque hasta tienen lenguas con un origen común, viene del mismo tronco»* (ABC, 24/X/1978). Com també les que va fer l'octubre de 1978 amb motiu d'una reunió amb un representant del govern valencià d'Albiñana quan s'afirmava, segons *La Vanguardia* amb l'explícit titular de «Països Catalans, no», que *«por su parte el señor Tarradellas manifestó que «no creo en una política dels Països Catalans» al ser preguntado sobre las relaciones con el País Valencià: «En ningún momento he querido hacer nada que pudiera hacer creer que trataba de inmiscuirme en los asuntos internos de Valencia, pero debo decirles que hace tres semanas recibí la visita de un emisario personal del presidente Albiñana, portador de una muy cordial carta de aquel, y con el que mantuve unos contactos igualmente muy cordiales. Estoy seguro de que nuestras relaciones con Valencia, en muy corto plazo han de ser tan cordiales como hoy lo son con las Baleares.»* (LA VANGUARDIA, 19/X/1978: 26).

Ara bé, aquests plantejaments tan fermes i contraris als Països Catalans, no havien estat un impediment a Tarradellas per a presidir la cloenda del Congrés de Cultura Catalana un any abans, tal com informava el 15 de juny de 1978 *La Vanguardia* en la notícia sobre la publicació de les ponències (LA VANGUARDIA, 15/VII/1978: 26). Observat amb distància, el que verbalitzava Tarradellas no era tan diferent del que realment feia el catalanisme en general respecte dels Països Catalans. Aquests plantejaments no agradaven a Fuster que feia anys que tenia una mala imatge del president català. En els anys de la transició, el suecà va dedicar un article on afirmava que Tarradellas era «un «regionalista bien entendido» de la pitjor espècie». Eren, doncs, els partits «nacionalistes» del Principat els que «vaporosament» creaven confusió sobre el personatge. Perquè «el senyor Tarradellas se'n fot, dels «Països Catalans». Els «Països Catalans» se'n foten, del senyor Tarradellas. El senyor Tarradellas no ha llegit ni

'La nacionalitat catalana' de Prat de la Riba. Les lectures del senyor Tarradellas seran un deliciós entreteniment per als erudits de demà passat: hi descobriren un analfabetisme apassionant». Al cap i a la fi «el «pragmatisme», tan invocat del personatge, no és més que una jovial historieta del postfranquisme, que, amb noms i cognoms, podríem referir».

En el que es va conèixer com a «Operació Tarradellas» va jugar un paper important un personatge curiós: Manuel Ortínez. Ja hem vist al principi de la tesi com aquest i Fuster es conegueren a principis dels seixanta. El «tarradellisme» d'Ortínez no el va fer oblidar la referencialitat intel·lectual de Fuster. Fins i tot, sent ja Conseller de Governació de Tarradellas, per exemple, feia referències sobre «el valencià Joan Fuster, un dels homes clau en el panorama actual de les idees als Països Catalans» en conferències realitzades davant de Foment del Treball (AVUI, 16/I/1979: 11).

En definitiva, dins l'àmbit del catalanisme el fusterianisme va anar quedant cada vegada més encaixat en el corsé de l'independentisme que, com veurem, fou l'única cultura política que acabà assumint la proposta política dels Països Catalans, si més no discursivament. La relació general que el catalanisme va mantenir amb la realitat valenciana, al cap i a la fi, es podria resumir amb les paraules que Josep Maria Espinàs va escriure en la seua crònica personal sobre l'homenatge a Joan Fuster de 3 d'octubre de 1981: «En tornar a Barcelona em sento al mateix temps admirat i angoixat. Admirat per l'esperit entusiasta del valencianisme militant i angoixat per la duresa de la seva lluita. Des de la nostra relativa comoditat hem d'adquirir el compromís de fer-nos-en solidaris» (AVUI, 6/X/1981: 40)²⁵². La solidaritat, però, no implicava compartir un mateix projecte polític, el dels Països Catalans.

²⁵² El mateix Espinàs escrivia uns mesos després una nova columna a l'*Avui* on feia una clara apologia, o publicitat, de la tasca desenvolupada per ACPV i la necessitat que aquesta entitat tinguera un ampli nombre de socis. És per això que el seu article acabava de la següent manera: «I penso que aquesta Acció, que ja ha demostrat la seva capacitat mobilitzadora, ens demana als catalans del Principat que no ens ho mirem negativament immòbils. Catalans i valencians pertanyem a la mateixa «parròquia», i només uns criteris comuns serviran per a salvar-nos. Que alguns polítics diguin el que vulguin, però no podem ésser «fidels» aquí i «indiferents» allà. Adherir-se a Acció Cultural del País Valencià és una forma molt lúcida de creure en nosaltres» (AVUI, 29/I/1982: 32).

El «fracàs» de no alçar ni un gat pel «rabo»

Els resultats electorals de 1977 foren un colp molt dur per al valencianisme en general. Segons Adolf Beltran «resulta indiscutible, però, que tot just en el moment constituent de l'autonomia valenciana, el nacionalisme polític s'enfonsa en una crisi de gran repercussió que condueix, inclús, algun polític socialista a proclamar la defunció definitiva d'aquest corrent al País Valencià i que porta el mateix Fuster a afirmar que «els nacionalistes no alcen un gat pel rabo»²⁵³ (BELTRAN, 1994: 52). El principal problema amb que es va trobar el fusterianisme fou el de no saber entendre que el valencianisme havia d'anar més enllà dels partits nacionalistes, s'havia de convertir en el relat general i generalitzat de la població valenciana, tal com per exemple sí havia aconseguit el catalanisme (ALCARAZ, 2013: 157). O potser el problema és que si bé això ho entenien, no sabien com fer-ho perquè els temps polítics es van precipitar. És per això que els valencianistes que no optaren per entrar en els partits majoritaris, d'esquerra però també de dreta, s'anaren cada vegada identificant més amb uns posicionaments políticament nacionalistes o fins i tot independentistes. Això mateix és el que li anà passant al propi Fuster, fet que portà a finals de la transició a no vincular fusterianisme ja com a sinònim d'antifranquisme o de valencianisme transversal sinó directament de nacionalisme valencià radical. Ja el 1977 les paraules de Vicent Ventura, en un article publicat a *Valencia-fruit* i reproduït pel diari *Avui*, apuntaven en aquesta direcció quan afirmava que tot i no ser del PSAN aspirava a què «un dia el poble valencià, democràticament, decidisca des de la seua autonomia, establir llaços especials amb els països de la seua mateixa història i de la seua mateixa cultura» (AVUI, 15/XI/1977: 4).

El 15 de juny de 1977 i les seues conseqüències suposaren un canvi de rumb i de posicionaments, sobretot per aquells que no van ser escollits, però també per a aquells fusterians que aconseguiren ser diputats formant part de candidatures lligades als partits espanyols, com fou el cas de Burguera. Per tant, el valencianisme va apostar de manera general per tres opcions:

- Integar-se com a corrents internes dins dels partits majoritaris. El millor representant d'aquesta opció fou el PSPV i la seua entrada en el PSOE.

²⁵³ La frase concreta de Fuster va ser escrita en l'article «Llengua i política» publicat per primera vegada a *Noticias al Día* el 9 de gener de 1983 (DDAA, 1984b: 87)

- Formar partits nous que substituïren aquells que havien fracassat el 1977 amb la intenció d'aglutinar el màxim possible tot el valencianisme polític identificat amb el fusterianisme.

- Construir estructures d'incidència política al marge de la política de partits, concentrant-se principalment en el món cultural. El millor exemple fou la creació d'Acció Cultural del País Valencià el 1978.

Les eleccions de 1977 van trencar amb les bones «sensacions» que el nacionalisme valencià tenia sobre el seu paper en la societat valenciana els anys previs. I Fuster, no és que es deixara emportar per l'eufòria del procés obert -ja hem vist que no i que era plenament conscient de la situació del valencianisme en aquests anys- però sí que és cert que en un primer moment podia haver cregut que havia arribat el moment de mitjançant la pressió popular avançar cap a una política nacionalment valenciana (ARCHILÉS, 2010: 577). Això no va ser així i per això el valencianisme va haver d'optar per les tres vies comentades.

Cap a la segona meitat de 1978, en ple debat constitucional, el nacionalisme valencià començà a ser realment conscient de quines eren les seues possibilitats de triomf en el panorama polític que s'havia creat. En la seua tradicional «Crònica del País Valencià», Amadeu Fabregat escrivia el 16 de juliol de 1978 que «malgrat l'èmfasi del diputat Burguera i d'alguns partits extraparlamentaris que també havien denunciat la discriminació, era evident que així s'esdevindria. En el fons -perquè no reconèixer-ho com ja feu Fuster?- hi ha la consciència que el País Valencià no és prou valencià encara, que el carrer no participa suficientment en aquestes coses de l'autogovern... Aquesta és la veritat, malgrat que són pocs els nacionalistes que s'arrisquen a dir-ho, i, menys encara, els qui gosen escriure-ho. És clar que l'altra causa -la causa cabdal, podríem dir-rau en el fet que els partits parlamentaris han afirmat rotundament la seua voluntat de no canviar una sola coma autonòmica de l'avantprojecte constitucional. Deu ser, com diuen també alguns nacionalistes, que els partits parlamentaris del País Valencià tampoc no són prou valencians encara...» (AVUI, 16/VII/1978: 13). Fuster, doncs, era més conscient de la realitat valenciana que aquells que políticament volien representar les idees fusterianes.

Les eleccions de 1979 es tornaven a presentar com una nova oportunitat per al nacionalisme. El partit que podia aglutinar tota aquesta cultura política, o si més no ho

pretenia, era el PNPV. Per altra banda, es va arribar a especular amb la possibilitat de crear una mena de «Entesa dels Valencians» en la qual havien de compartir llista intel·lectuals referents del valencianisme de totes les tendències incloent-hi al mateix Joan Fuster (AVUI, 6/I/1979: 11). Dies després en el mateix diari Amadeu Fabregat afirmava que era gairebé segur que «per raons diverses» Fuster, igual que Sanchis Guarner o Estellés, declinarien l'oferiment (AVUI, 12/I/1979: 11). Ara bé, el mateix periodista rectificava tal afirmació el 14 de gener quan informava que havien començat els moviments per a dita candidatura i que de la mateixa manera que Fuster havia estat present en la taula de negociació, el suecà «no ha descartat d'entrada la seua possible participació» (AVUI, 14/I/1979: 13). Tot i així, les negociacions no arribaren a bon port en primer lloc perquè els socialistes se'n despenjaren amb la intenció de presentar-se en solitari amb Alfons Cucó al capdavant, fet que portava als nacionalistes del PSPV-PSOE a col·locar un dels seus homes forts en una institució com el Senat. La resta d'interlocutors en la negociació acabaren reduint-se només a algunes forces extraparlamentàries i «independents significats» que apostaven per una candidatura encapçalada per Josep Vicent Marqués (AVUI, 21/I/1979: 12). Al cap i a la fi, tota aquesta negociació podríem afirmar que fou el darrer intent del fusterianisme d'arribar a un acord electoral fins que uns anys després els mateixos sectors iniciaren una mena de reagrupament que donaria com a resultat l'aparició de la Unitat del Poble Valencià. Aquest reagrupament tampoc va acabar de tenir representació en les eleccions d'octubre de 1982 que, podríem dir, es convertiren en la cloenda del període iniciat amb les eleccions de 1977 i el final de la transició valenciana junt a l'aprovació de l'Estatut. Aquesta primera UPV, però, no va aglutinar a tots els sectors valencianistes exclosos o no integrats en els partits majoritaris ja que només en formaren part el PNPV de Burguera i l'AEPV dels excomunistes. L'EUPV encara es va presentar per separat aconseguint uns 10.000 vots que servien per a completar els 20.000 de l'UPV. Però, tan pocs valencianistes hi havia realment al País Valencià? Com ja hem dit i veurem al llarg del treball, el fusterianisme, de la mateixa manera que cada vegada es va identificar més amb el nacionalisme com a cultura política, certament no tots els que s'identificaven com a fusterians formaren part de partits nacionalistes sinó que s'integraren en formacions com el PSPV-PSOE. Això va fer que també una part del vot nacionalista anara a parar a aquesta força política. Els mateixos socialistes fusterians així ho afirmaven just després de les eleccions de 1982 quan, segons el diari *Avui*, Vicent Àlvarez creu que «el vot nacionalista ha anat a raure també al PSOE». I diu: «Nosaltres

rebérem la col·laboració de nacionalistes, que ja ens advertiren que ens ajudarien en el muntatge dels actes i en el que fos, però que ells votarien el PSOE, que era la màxima expressió del vot útil» (AVUI, 5/XI/1982: 10). Sobre aquest fet, però sobretot l'actitud que Fuster mantingué les setmanes prèvies a les eleccions, Francesc de P. Burguera es mostrava crític, i fins i tot dolgut, el que ens mostra com a finals de la transició existia una certa distància entre el fusterianisme organitzat políticament en partits de caire nacionalista i el mateix Joan Fuster que feia mesos havia començat a defensar que el front cultural era l'únic que podia donar certes garanties d'èxit al seu projecte polític per als valencians: «Sobre si els nacionalistes han votat també el PSOE, respon Burguera, que «si han votat el PSOE és que no son nacionalistes, és a dir, que no assumeixen aquesta responsabilitat». Joan Fuster recomanà, més o menys veladament, l'abstenció. Què en pensa Burguera d'això? «Crec que amb aquesta actitud,- que ell suggerí en alguns articles, l'única cosa que ha fet Fuster és traure il·lusió a la gent que treballava amb nosaltres, i desconcertar a més els hipotètics votants nacionalistes de la nostra oferta»» (AVUI, 5/XI/1982: 10). La difícil i complexa relació entre ser valencianista i anar a votar tot just acabava de començar.

L'intent transversal de Burguera: el PNPV

Després d'intentar «cobrir» l'ala valencianista de la UCD d'Attard, Burguera fou diputat. El que no sabia el de Sueca és que poc després d'haver format part d'aquesta estratègia electoralista els seus companys de viatge girarien el discurs i a poc a poc s'anirien alineant amb els sectors més espanyolistes i anticatalanistes de la societat valenciana. Sent diputat de la UCD, Burguera ja va poder comprovar la violència dels anomenats blavers l'octubre de 1977 que el perseguiren junt a Emèrit Bono (SANZ, 1982: 79). I el 13 de març de 1978, en la primera sessió del «Plenari» on es començava a construir la preautonomia valenciana, els sectors blavers que omplien part de la zona reservada al públic no permeteren que poguera llegir la declaració del Plenari per la seua condició de valencianista identificat amb els posicionaments fusterians (RAMOS, 1981: 27). Per tant, què la UCD abraçara el blaverisme i iniciara tota la batalla antivalencianista de la transició amb l'excusa d'anar contra el catalanisme, condicionà que Burguera deixara el partit del govern o que fóra «purgat en diferit». Podem, doncs, assenyalar el moment del debat sobre la preautonomia de les futures comunitats autònomes com el moment en què Burguera decidí començar a muntar una alternativa

nacionalista per al País Valencià (ESCANDELL, 2014: 753). No es pot negar que Burguera sempre va estar molt influït per la narrativa fusteriana. Ja com a membre del grup Mixt del Congrés dels Diputats, en el debat sobre la disposició transitòria segona, el 21 de juny de 1978, defensava el seu posicionament sobre les competències que havien de tenir les autonomies en el fet de no tenir en compte només aquells territoris que havien tingut en temps contemporanis estatuts d'autonomia sinó tots aquells que en el passat havien tingut institucions pròpies d'origen medieval i les havien perdut per la força en el XVIII. Evidentment, Burguera es referia al cas aragonès i, sobretot, al valencià. Intentava tocar la fibra de les contradiccions del relat del nacionalisme espanyol quan posava sobre la taula el fet que la data no era tan remota si tenim en compte que l'espanyolisme reclamava Gibraltar als anglesos, territori perdut en el mateix moment que els furs valencians (DSCD, núm. 116, de 21/VII/1978: 4580). S'ha de reconèixer que el discurs de Burguera era molt intel·ligent. Per una banda utilitzava un fet històric i una reivindicació de present relatiu al nacionalisme espanyol. Per una altra, no equiparava el País Valencià a Catalunya i les Illes, que podria haver estat replicat fàcilment per la dreta amb l'argument del pancatalanisme, sinó que feia servir Aragó. Tot i així, de res va servir el discurs perquè la seua proposta no va rebre gaires vots ni tan sols entre els diputats valencians²⁵⁴.

Com hem dit, el gir polític encapçalat per Attard però sobretot per Abril Martorell i Broseta, va anar allunyant Burguera de la UCD i portant-lo a veure la necessitat de construcció d'un nou partit polític clarament identificat amb el valencianisme d'arrel fusteriana però també que fóra interclassista. En un article al diari *Levante* de 21 de gener de 1979 afirmava que calia una mena de reagrupament valencià per dir prou a la situació que vivia el país. Havia arribat el moment de deixar de lamentar-se i posar sobre la taula les opcions col·lectives reals d'avenç polític del valencianisme. No hi cabien, però, els «*falsos puritanismos, modestias malentendidas o renunciaciones suicidas. Todos tenemos nuestra responsabilidad*». Per tot plegat el que pretenia el PNPV era «*cohesionar una opción política con respaldo popular, que permita alzar su voz en el contexto del Estado, y que esa voz sea una voz valenciana, en defensa de todo lo que como valencianos nos afecta. (...) el PNPV pretende llevar a cabo una política de gobierno valenciana, que responda a nuestra problemática, sin*

²⁵⁴ Sembla ser que Burguera havia pactat la disposició transitòria segona amb el grup de Pujol (LLOP i TORMO, 2013: 81)

que nadie, desde fuera, imponga condicionamiento a esa política, en función de intereses de otras nacionalidades o regiones, o de las necesidades electorales en ellas de una ejecutiva madrileña de la correspondiente opción política». És a dir: un programa nacionalista valencià clar que no estiguera supeditat a estructures de partit d'àmbit no valencià. I aquesta tasca la pretenia dur a terme, fins i tot, prescindint de les «estériles discusiones y luchas sobre símbolos, lengua y denominaciones. Pierdan en ella su tiempo dando rienda suelta a su incapacidad política o a sus resentimientos personales. El Partit Nacionalista del País Valencià no va a aceptar entrar en estériles discusiones sobre lo que ciencia lingüística ha sentenciado, la historia ha dictaminado y la legalidad ha consagrado. Esta no es una opción política para los resentidos ni para los incapaces» (LEVANTE, 21/I/1979). El text es convertia així en la carta de presentació del Partit Nacionalista del País Valencià. El partit es va fundar el novembre de 1978 (MARTÍNEZ, 2006: 71) i celebrà el seu primer Congrés els dies 1 i 2 de novembre de 1979. En aquest Congrés participà com a convidat el mateix Joan Fuster, junt a d'altres intel·lectuals o representants dels diferents partits valencians i catalans (AVUI, 4/XII/1979: 12). Abans del Congrés fundacional, però, el PNPV s'havia presentat a les eleccions generals sense cap mena de document intern i amb un programa de màxims on s'afirmava el País Valencià com al subjecte i marc de treball del partit, sempre, això sí, dins dels marges estatutaris. Els resultats que obtingueren han estat considerats un «fracàs» (ESCANDELL, 2014: 754-755).

Però, per què va aparèixer el PNPV? Per a Burguera i el PNPV, el refugi cultural que havia pres una part important dels valencianistes no era la millor opció si es volia guanyar. Calia fer política. Tampoc era una bona opció per a Burguera la idea que els partits d'àmbit espanyol es podrien apropar cap a postures valencianistes, tal com havien pretès fer alguns membres destacats del PSPV quan van integrar el partit en l'estructura del PSOE. La creació del PNPV no deixava de ser fruit d'una necessitat però també d'un cert oportunisme. El nacionalisme valencià havia quedat orfe de referents polítics després de la integració del PSPV i la USPV²⁵⁵ en el PSOE. El mateix Burguera afirmava que «jo hauria optat per ingressar en el PSPV d'Alfons Cucó si no s'haguera ajuntat amb el PSOE. Però ens quedarem sense opció nacionalista. Posteriorment, el

²⁵⁵ Sobre aquest partit hi ha molt poca informació. De fet fou una organització que durà relativament poc. Vicente Ramos la identifica amb la figura de Vicent Ventura i com un partit clarament connectat amb la idea dels Països Catalans i el dret a l'autodeterminació del País Valencià (RAMOS, 1981).

PNPV va ser l'embrió de la Unitat del Poble Valencià que es va convertir en l'actual Bloc Nacionalista Valencià. Amb la qual cosa, vull pensar que algun profit se n'ha tret, de tot el que vam fer» (PELLISSER, 2008: 35).

En línies generals, podem dir que el PNPV buscava un espai polític molt semblant al que representava al País Basc el PNV o a Catalunya CiU. Així, en termes ideològics clàssics, el PNPV es declarava interclassista (SANZ, 1982: 141). El mateix Burguera definia així la ideologia del PNPV: «*Un partido que hace del reconocimiento de la personalidad del pueblo valenciano un punto básico, no negociable, de su programa, que se dirige a la pequeña y media burguesía, sectores obreros, capas populares, clases medias, profesionales liberales, agricultores e intelectuales*» (SANZ, 1982: 142). De fet, tot i que en un primer moment també es definien d'esquerres, el concepte va desaparèixer perquè no tothom s'hi sentia còmode. Segons Francisco Moreno foren els militants de Benidorm els que forçaren la desaparició del terme «esquerres» de la declaració de principis (MORENO). Aquest fet provocà que el diari *El Punt* digués directament que en el congrès del PNPV s'havia acabat «apartant a dirigents considerats com d'esquerra i confirmant Francesc Bruguera, com a secretari general» (EL PUNT, 5/XII/1979: 11). Però, com i quin era el nacionalisme del PNPV? El partit s'emmarcava clarament dins del que hem anomenat el paradigma nacional fusterià. Ara bé, com la resta del fusterianisme, aquest «programa» no s'assumia de manera plena i sense matisos, ans al contrari. Per tant, la seua proposta nacional prenia aquells elements més importants i comuns a la majoria del valencianisme: reclamava un País Valencià autònom, la defensa de la llengua catalana, la comarcalització del país i les màximes quotes d'autogovern per al País Valencià (SANZ, 1990: 62-64). Hi havia, però, una certa contradicció entre la màxima fusteriana de «el País Valencià serà d'esquerres on no serà» i la no identificació de l'aleshores, segurament, partit «més» fusterià amb el concepte «esquerra». L'any 1980 Lluís Aguiló Lúcia identificava el partit de Burguera ideològicament com a «liberal en el sentit ampli del terme» (AGUILÓ, 1980: 66). Aquesta «contradicció» que els militants del PNPV, començant per Burguera, no identificaven ni incomodava, confirma en certa manera una de les idees que hem apuntat a l'inici del treball: el fusterianisme com a proposta nacional no és ni d'esquerres ni de dretes. Ni ho pretenia ser, més enllà de les proclames de Fuster en moments concrets més condicionades per la conjuntura política del país que per una creença realment profunda. I és més: el partit de Burguera no deixava de representar el

pensament polític amb el que més vegades s'havia identificat Fuster obertament: el liberalisme en el sentit ampli del terme. El 1980, Lluís Aguiló assenyalava la indefinició ideològica com un dels principals problemes que podia tenir el PNPV per a poder guanyar-se un espai polític propi al marge dels grans partits estatals. Per a Aguiló una gran part dels militants del partit eren ideològicament d'esquerres, com també dels electors, però s'apostava per una indefinició que servira d'aglutinador transversal, o de no contradicció, per a tot el cos del valencianisme polític. La indefinició, però, podia fer la proposta política nacionalista inviable. Ara bé, un PNPV ben organitzat podia «trencar de manera definitiva la ficció de sistema tripartidista PSPV-UCD-PCPV que avui oficialment té el País Valencià» (AGUILÓ, 1980: 66-67).

Vist amb perspectiva com va anar la transició i l'arrelament del nacionalisme valencià en forma de partit, la veritat és que Aguiló no la va encertar gaire en les seues prediccions. Segurament la primera errada era la de separar la ideologia política -en el sentit clàssic del terme, és a dir, dins l'eix dreta-esquerra- dels sentiments de caràcter nacional. El cas és que el partit no va assolir les expectatives que Aguiló apuntava ni les que podia tenir en un primer moment el mateix Francesc de P. Burguera. Què el PNPV no fou un projecte reeixit ni tan sols per al seu màxim dirigent ho demostra el fet que Burguera només li dedique un paràgraf molt petit en el seu llibre *És més senzill encara: digueu-li Espanya* i ho faça de la següent manera: «El PNPV es va presentar a les eleccions estatals de 1979, sense cap èxit i, el 1982, juntament amb l'Agrupament d'Esquerres del País Valencià, va formar la Unitat del Poble Valencià, i es va presentar de nou sense obtenir, tampoc, resultats positius» (BURGUERA, 1991: 147).

El Partit Nacionalista del País Valencià va acabar sent una mena de «pal de paller» del valencianisme frustrat. I en aquest sentit és de remarcar la presència en el PNPV tant de sectors que podríem qualificar com a fusterians ortodoxes -entre els quals Burguera era la cara visible més fàcilment identificable- com també valencianistes que com Damià Mollà o Vicent Franch encapçalarien ja en la segona meitat dels vuitanta l'esmena a la totalitat més contundent contra Fuster i el fusterianisme feta des del valencianisme, tot i provenir d'aquest²⁵⁶. Franch, per exemple, el 1987 veia en el PNPV

²⁵⁶ A finals dels setanta, per exemple, Vicent Franch estava al capdavant de l'Associació Borriana de Cultura i si atenem al to i contingut de la carta que en nom d'aquesta entitat envià a Fuster el 15 de juny de 1979, certament podem identificar Franch com una persona clarament compromesa amb les seues idees fusterianes i la figura de Joan Fuster com a intel·lectual central del valencianisme. En aquesta carta,

l'origen de la reivindicació del País Valencià com a *nació*. En la ponència ideològica del partit presentada i aprovada al II Congrés del PNPV celebrat el 9 i 10 de maig de 1981 a València, de la qual era autor Franch, s'aprofundia com mai havia fet el valencianisme fins aleshores -si exceptuem el cas de Germania Socialista de la qual també havia estat membre Franch- en el País Valencià com a únic subjecte polític del nacionalisme valencià. Això no volia dir que es deixara de costat el fet que els valencians compartiren llengua i cultura amb els catalans i *baleàrics*, simplement es tractava de posar sobre la taula la necessitat de fer un projecte estrictament valencià i per als valencians ja que el PNPV deia entendre i comprendre les opcions unitaristes però creia necessari centrar la seua actuació «en aquella part que s'identifica com a «valenciana» per coherència política, per respecte a la pròpia història, perquè no es pot extorsionar la voluntat popular i perquè, no ho hem d'oblidar com a lliçó magistral del saber fer política, aqueix és l'exemple de les comunitats germanes, que han sabut lluitar i lluiten per aconseguir els propis marcs jurídic-polítics dels quals dotar-se de plataformes nacionalitzadores». Es tractava de fer el mateix que havien fet els catalans: centrar-se en ells mateixos, en la seua «especificitat», perquè mentre no s'aconseguira que els valencians tingueren una consciència nacionalitària pròpia «mai no podem reeixir nacionalment». I tot seguit es feia una crítica a la manera com el fusterianisme havia construït fins llavors el valencianisme acusant-lo de presentar «al poble un miratge bell, historicista i covat en les pàgines acrítiques i deslligades de la realitat que mitja dotzena d'il·luminats han bastit en el desert que aquest país ha estat durant tants anys de dictadura i misèria cultural, no condueix sinó a la frustració definitiva d'uns delers legítims i abstractes que avui comencen a manifestar-s'hi» (COLOMER, A., COMPANYY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., 1988: 77-78).

Certament, el relat tàctic i estratègic és molt semblant al que anys després desenvoluparia el valencianisme. El nacionalisme valencià que havia aparegut a l'ombra de Fuster evolucionava, creixia i mutava. Pàgines abans ja hem comentat sobre les reticències que Fuster tenia davant del terme «valencianisme» per a qualificar el nacionalisme valencià. Fuster, però, també evolucionà i amb el pas dels anys acceptà el

fonamentalment, Franch convidava Fuster a participar en l'Homenatge a les forces de la Cultura del País Valencià que l'entitat de Borriana feia temps volia fer. I el llistat d'homenatjats no deixava dubte de les essències fusterianes de l'entitat presidida per Franch: des de Fuster passant per Renau i acabant per Eliseu Climent (consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

terme. Ara bé, si prenem les declaracions que el suecà feia l'any 1976 per a la revista empordanesa *Canigó núm. 473*, la veritat és que el projecte de crear un nacionalisme estrictament valencià no encaixava amb els seus plantejaments programàtics: «El fet que hi hagi grups al País Valencià anomenats nacionalistes i que no accepten els Països Catalans vol dir que haurien de ser nacionalistes valencians i, com Blasco ha dit, això fa riure» (CANIGÓ 473, 1976: 22). Més enllà de Fuster, sis anys després d'aquestes declaracions la realitat política i sobretot electoral del país havia canviat moltes coses. Podríem qualificar el nacionalisme del PNPV com de pragmàtic en el sentit més polític del terme. Sense deixar d'identificar-se amb l'espai simbòlic que el fusterianisme va defensar durant la discussió de l'Estatut d'autonomia valencià -País Valencià, senyera sense blau i llengua catalana-, Francesc de P. Burguera podia arribar a afirmar el 1979 que el debat dels símbols no era la qüestió realment important sinó que sobre allò que calia debatre era del contingut de l'estatut valencià (LEVANTE, 5/XII/1979). Tot plegat no vol dir que es trencara radicalment amb el que Fuster deia, ans al contrari, per al PNPV el suecà era un referent ideològic bàsic. Exemple d'això és el testimoni del mateix Burguera anys després que ens confirma que Fuster n'estava al corrent de la creació del PNPV: «Fuster va recolzar el projecte i ajudà tant com pogué. Fins i tot venia a alguna reunió, com també ho feia Sanchis Guarner» (PELLISSER, 2008: 35).

El PNPV en la ponència esmentada adés va criticar profundament a l'independentisme esquerrà que partia d'uns plantejaments fonamentats en el que Franch anomenava «fusterianisme ortodox». La idea de lligar la classe i la construcció dels Països Catalans des d'una opció independentista es considerava un «miratge voluntarista escassament lligat a la realitat valenciana». La incomprensió de les «masses valencianes» d'eixa nació catalana que proposava l'independentisme -no era també la que proposava Fuster?- estava totalment allunyada de la realitat (COLOMER, A., COMPANYY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., 1988: 79-80). Per tant, el «rebuig» a la idea política dels Països Catalans no derivava tant del fet de negar la catalanitat cultural o lingüística dels valencians -cosa que el PNPV reafirmava en els seus textos- sinó que era una qüestió de tàctica i estratègia política. Calia superar l'excés d'ideologització que tenia el valencianisme que projectava la unitat lingüística dels Països Catalans a la unitat política. La crítica a Fuster era clara en aquest sentit, malgrat que l'embolcall de qui la rebia fora l'independentisme marxista o revolucionari. Ara bé, Fuster no apareixia

criticat ni apel·lat en cap moment, cosa que sí que faran en els seus textos de 1986 i 1988 persones com Franch o Mollà.

L'independentisme d'esquerres no fou l'únic sector polític que va rebre les crítiques del PNPV. Tant el PNPV com el mateix Burguera mantingueren un posicionament molt crític amb el desenvolupament de la transició valenciana i especialment amb el paper que estaven jugant el PSPV-PSOE i el PCPV. En certa manera, una posició molt fusteriana aquesta també. Un bon exemple foren les crítiques que Burguera va fer a *Valencia Semanal* després del Congrés del PSPV-PSOE de 1980 on arribava a acusar els socialistes de tenir molt bones intencions en les seues ponències però que aquestes mai es portarien a la pràctica i quedarien guardades en un calaix fins el proper congrés (VALENCIA SEMANAL núm. 111, 2-8/III/1980). L'article va rebre la resposta corresponent d'Alfons Cucó que més endavant analitzarem.

Finalment, a nivell territorial cal tenir present les zones on el PNPV tingué militància. En el cas de les comarques del sud del País Valencià, la militància del partit es va situar principalment en les zones més valencianoparlants i identificades amb la valencianitat, força allunyades dels plantejaments més provincians i alacantinistes (MORENO). I de fet, això també es va veure reflectit en el nou «fracàs» de les eleccions de 1979 on el PNPV no va assolir les expectatives que tenia de sumar els vots dels desapareguts PSPV i UDPV, quedant-se en les comarques on més vot va obtenir en un 2,80% la Ribera Baixa, un 2,65% a la Safor i un 1,79% a la Vall d'Albaida. Els resultats no deixaven de ser una conseqüència directa de les circumstàncies en què s'havia gestat el partit que el 1979 encara es trobava en ple procés de creació, fet que només els va permetre presentar-se per la circumscripció de València (AGUILÓ, 1985: 95-96). I el 1982 va tornar a passar el mateix: un nou «fracàs» electoral del PNPV. I en aquest cas, qui va reaccionar fou el mateix Burguera amb unes declaracions a la premsa on de manera indirecta, o directa depenent de la lectura que hi fem, atacava Fuster i una de les seues consignes ja esmentades sentenciant que *«o se configura una opción nacionalista interclasista, o aquí no hay posibilidad alguna, porque debe ser asumida por la realidad sociológica del país. Pero resulta que al nacionalismo valenciano y sus grandes lamas le ha sobrado el complejo de izquierditis y le ha faltado el hacer un análisis de la realidad de lo que es este país... Se ha dicho por ejemplo, que «el País Valencià serà d'esquerres o no serà». Esto es una tontería que ha causado mucho daño, porque lo que sí es cierto es que «el País Valencià serà valencià o no serà», serà*

conocedor de su cultura o no será» (COLOMER, A., COMPANY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., 1988: 120). No cal ser gaire hàbil per a interpretar que el gran «lama» que deia «tonteries» era Fuster. Ara bé, venint la crítica de Burguera -amic íntim, no ho hem d'oblidar-, possiblement la seua reflexió «en calent» era més de caràcter general, com a crítica general al valencianisme que havia assumit de manera acrítica plantejaments com l'expressat i que en cap moment havia reflexionat sobre la utilitat a nivell polític d'aquests. Quan analitzem el valencianisme de la segona meitat dels vuitanta i especialment aquell que es va autoproclamar com a «tercera via» reprendrem aquest tema ja que fou un dels eixos centrals de la seua crítica al fusterianisme. Per a Burguera el problema era la identificació entre valencianisme i esquerranisme. Perquè el PNPV no va aconseguir el seu objectiu principal: fer de pal de paller real i aglutinar dins seu tant valencianistes d'esqueres com de dretes. El PNPV es va veure com un partit liberal. Aquest fet va fer que el 1981 començaren a aparèixer veus que demanaven l'aparició d'un partit valencianista d'esqueres. Ens trobem en el moment en què el valencianisme que havia entrat en els partits majoritaris d'esqueres començava a veure que els seus objectius eren inassolibles dins d'aquests. La polèmica es va fer pública a través de les pàgines del *Diario de Valencia* on Adolf Beltran va publicar una sèrie d'articles sota el títol de «Perspectives del nacionalisme al País Valencià». El periodista reclamava la necessitat de l'aparició d'una força nacionalista d'esqueres. La demanda de Beltran entrava en contradicció amb un dels elements fonamentals del discurs oficial del PNPV: el interclassisme i la transversalitat. La demanda de Beltran i els moviments que s'estaven fent des de sectors valencianistes del PCPV principalment, el que acabaven mostrant és que les intencions del PNPV no s'havien assolit i a més, ara, li podia eixir un competidor. La proposta enllaçava amb la tradició més fusteriana del valencianisme quan afirmava que «el nacionalisme ha de connectar amb la pràctica popular i quotidiana, amb sectors majoritaris, ha d'embrutar-se amb les contradiccions i febleses que una política popular du aparellades». És a dir, les classes populars valencianes eren les dipositàries de la valencianitat i de la capacitat de construir el País Valencià ja que de la burgesia poca cosa es podia esperar. Els articles de Beltran no van semblar bé a Burguera que els va respondre en les pàgines del mateix diari valencià. Deia Burguera que el PNPV no era un partit que pretenia articular un nacionalisme «burgés-liberal» sinó que volia ser un partit «d'integració» per a tots els nacionalistes que «cregueren en la necessitat de la lluita comuna per la nostra recuperació nacional» (DIARIO DE VALENCIA, 22/IV/1981). I tot seguit Burguera continuava el seu article posant sobre la

taula com a argument més contundent els vots i les possibilitats reals de triomf de les forces valencianistes en unes eleccions. Burguera, però, no va convèncer aquells que veien com a necessari la creació d'una força nacionalista i d'esquerres. I en aquest sentit, un any després de l'intercanvi d'articles, va aparèixer l'Agrupació d'Esquerres del País Valencià formada per escindits del PCPV, del PSAN i valencianistes que feia anys que no militaven enlloc. Per a satisfacció de Burguera, poc després de l'aparició d'aquest grup valencianista esquerrà es van iniciar les converses amb el PNPV per a la creació gairebé el mateix 1982 de la que va ser la força nacionalista valenciana més important dels vuitanta i part dels noranta: la Unitat del Poble Valencià.

En definitiva, el PNPV significà una avantsala del que podríem anomenar la refundació del valencianisme polític iniciada després de 1982. Una refundació que tingué diferents vessants. En alguns casos, com els de Mollà o Franch, de clara crítica al fusterianisme i la manera de fer del valencianisme contemporani. En d'altres, com el cas de Joan Francesc Mira, analitzant el que s'havia fet malament però sense entrar encara en els vuitanta en una reformulació profunda del que havia plantejat Fuster en els seus textos.

AEPV i EUPV: el reagrupament del valencianisme d'esquerres

És molt poca la informació existent sobre l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià-AEPV²⁵⁷. Amb la mateixa situació es troben a dia d'avui els estudis sobre Esquerra Unida del País Valencià-EUPV²⁵⁸. Un dels elements a tenir en compte per a entendre aquest fet és la curta existència de totes dues organitzacions. Són gairebé dues experiències polítiques estrictament conjunturals que sorgeixen dels moviments interns i externs dels diferents partits d'esquerra i nacionalistes, com també de la mateixa dinàmica de la transició. La formació de totes dues organitzacions és diferent i en tots dos casos té una importància cabdal la trajectòria individual de les persones que les formaren. Així, mentre que l'EUPV podríem dir que és el fruit de la confluència

²⁵⁷ Un dels pocs articles sobre el tema és el que vaig publicar en 2014. Vegeu RICO i GARCIA, A., (2014) «D'esquerres i valencianistes. Els casos de l'EUPV i l'AEPV durant la transició (1977-1982) », dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament, núm 79, De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Ed. Afers, Catarroja.

²⁵⁸ Hem d'advertir el lector que aquesta EUPV no té res a veure amb el que actualment és Esquerra Unida del País Valencià, nom del partit d'àmbit espanyol *Izquierda Unida* en terres valencianes.

d'exmilitants del PSPV que no estigueren d'acord amb l'absorció per part del PSOE junt a una mena de municipalisme alternatiu que es sumava a partits de l'esquerra radical, el cas de l'AEPV fou diferent ja que la creació estigué totalment vinculada al «fracàs» del fusterianisme en la seua tasca per «valencianitzar» el PCPV.

Pel que fa a EUPV, ens trobem davant d'una mena de plataforma que volia aglutinar, com el seu propi nom indica, a totes aquelles forces i individualitats d'esquerra i nacionalistes que d'una manera o altra el 1981 ja estaven totalment desencantades amb la política dels partits majoritaris. A nivell orgànic podríem afirmar que les tres formacions municipalistes que serviren d'embrió foren l'Agrupació de Socialistes Independents de Xàtiva, Esquerra Unida de Gandia i Esquerra Independent de Castelló²⁵⁹. Totes tres formacions tingueren un bons resultats en les primeres eleccions municipals de 1979²⁶⁰ obtenint representació als respectius consistoris²⁶¹. Tot plegat va animar la militància dels tres partits locals a reunir-se per iniciar així una línia

²⁵⁹ Per a Vicent Pitarch, un dels seus protagonistes més destacats: «ESQUERRA INDEPENDENT DE CASTELLÓ va ser un moviment municipalista, de base explícitament assembleària, que va aglutinar tota una colla diversa de grups antifranquistes, molts dels quals desencantats d'organitzacions polítiques en les quals havien militant, cas sobretot d'antics militants del PSPV (que no vam acceptar d'integrar-nos en el PSOE) i del PSAN. Mentre ens vam quedar sense partit, alguns vam aprofundir la nostra militància en sindicats (per ex., STE-PV, que es creava aleshores) i en associacions de veïns (el moviment veïnal també aleshores emergent). De fet, totes les associacions de veïns de Castelló se'ns hi van afegir, a banda d'altres grups, com ara el Centre Excursionista. Era, doncs, una organització força heterogènia i que, tanmateix, aviat va patir la influència dura, i nefasta, d'algun militant dispers» (Pitarch a Rico, 23/IX/2014).

²⁶⁰ L'EIC obtingué uns 4.146 vots., el 7,77% i 2 regidors; l'EUG 2.675vots, el 12,21% i 2 regidors també; i finalment, els Socialistes Independents de Xàtiva 623 vots, el 5,26% i 1 regidor. Això va posar aquestes candidatures independents per davant del PCPV en tots tres municipis.

²⁶¹ Per a Francesc Artola, militant de l'EIC, el motiu de l'èxit fou divers: «Eren les primeres eleccions municipals després del franquisme, ens havia costat molts esforços aconseguir-ho, i estàvem il·lusionats. La gent, però sobretot la gent jove que havia lluitat per acabar amb la dictadura, tenia ganes de participar en política, per consolidar el sistema democràtic. A les assemblees d'EIC, participaven majoritàriament, titulats universitaris, representants de les primers associacions de veïns, sindicalistes i la gent compromesa en la defensa de la llengua i la cultura del País Valencià. Haver de recollir signatures per presentar-nos com agrupació d'electors, ens va permetre entrar en contacte amb els ciutadans, per explicar els avantatges d'unir-nos tots els que creïem en una veritable democràcia. També va influir tenir com a cap de llista a Vicent Pitarch». Vegeu l'entrevista al portal Gent per Castelló: <http://gentpercastello.org/wordpress/2014/12/entrevista-a-isabel-rios-i-francesc-artola-eic-la-utopia-pendent/> (consulta 28/XII/2014).

de treball conjunta que es materialitzà amb la convocatòria d'un acte unitari per commemorar el 25 d'abril d'aquell mateix any. I un any després, junt a d'altres, formaren l'anomenat Front d'Esquerra Nacionalista (AVUI, 1/IV/1980: 12) que podríem considerar l'embrió de l'EUPV. L'experiència es va convertir en atractiva per a formacions d'esquerres minoritàries que no havien aconseguit cap dels seus objectius amb el procés de la transició com el MCPV, la Lliga Comunista²⁶² Revolucionària o el POUM (Pitarch a Rico, 23/IX/2014). En un dels primers documents fundacionals del partit que portava per títol «Declaració fundacional» es feia precisament en l'apartat «Procés de gestació» menció a la importància dels resultats de les eleccions municipals i com aquests fet havien portat una sèrie de persones i agrupacions locals a impulsar l'EUPV. Uns resultats que es contraposaven al clima catastròfic que ells mateixos descrivien de la realitat política valenciana en la nova democràcia parlamentària (EUPVa, 1981a)²⁶³.

A nivell individual destacà la figura del valencianista Valerià Miralles²⁶⁴ que no només jugà un paper com a militant d'EUPV sinó que també fou el seu màxim creditor en el sentit que, segons alguns companys de militància, tenia una capacitat econòmica superior a la de la resta de membres del partit. Miralles fou un dels participants en la roda de premsa que anunciava la creació d'EUPV. Les seues declaracions deixaven molt clar que un dels motius per a la creació havia estat el paper dels principals partits valencians d'esquerres durant la transició. Segons l'Avui «Valerià Miralles criticà l'actitud del PSPV (PSOE) i del PCPV: «Esquerra Unida neix precisament, entre altres raons òbvies, perquè aquests partits han abandonat del tot l'espai nacionalista i d'esquerres. És intolerable, per posar un exemple, que el PSOE prohibeixi als seus militants de participar, sense permís de l'executiva, en els actes de la Diada del 25 d'abril a Xàtiva»» (AVUI, 11/IV/1980: 10).

²⁶² Hem de tenir present que per aquestes dates la dialèctica política que feia servir la LCR era de clara inspiració fusteriana pel que fa a la narració nacionalista. Així, en el comunitat de suport a Fuster per un dels atemptats patits aquests anys, la LCR afirmava que la seua figura era una mena d'exemple pels homes i dones «del País Valencià i els Països Catalans» (document consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya)..

²⁶³ Agraïsc a Vicent Pitarch tota la documentació facilitada al voltant de l'EUPV.

²⁶⁴ Miralles també fou militant del PCPV i membre del consell redactor de la revista del PCPV *Cal dir* durant un temps. En el seu cas, a diferència de la resta dels comunistes valencianistes que marxaren del partit per crear l'AEPV, l'opció triada fou la de crear l'EUPV amb un discurs més esquerrà.

Miralles fou una de les ànimes del partit i, en certa manera, va ser l'últim militant i l'encarregat de cedir -de manera gratuïta- les sigles a la secció valenciana d'*Izquierda Unida* el 1992. Per altra banda també destacà la figura de Vicent Pitarch, amic personal de Fuster i un actiu valencianista de Castelló. El cas de Pitarch és interessant perquè la seua trajectòria política ja provenia del PSPV del qual havia estat membre del secretariat durant els temps del debat sobre la confluència amb el PSOE i la posterior dissolució del partit i retirada o recol·locació política de molts dels seus militants. En aquest sentit, Pitarch explica que la seua opció fou la militància a nivell local en un projecte allunyat de la centralització en la presa de decisions dels partits tradicionals «lluny de les martingales dels despatxos» (Pitarch a Rico, 23/IX/2014). Pitarch abandonà el seu lloc a l'ajuntament com a regidor de l'EIC el maig de 1981 i es dedicà de ple a la constitució de l'EUPV, sent un dels responsables en la redacció dels estatuts i documents fundacionals.

Sobre la influència de Fuster i el seu coneixement de l'EUPV, Vicent Pitarch afirma que «naturalment, Fuster seguia amb atenció, amb passió, tots els moviments polítics que es generaven al país. Sens dubte, en devia tenir una informació constant. Ara, la fragmentació, l'infantilisme i, a fi de comptes, la gairebé nul·la incidència social, això és, la condició extremadament testimonial de tot aquell conjunt de grups polítics havia de provocar en el solitari de Sueca un desencís profund. (...). Sens dubte, el pensament de Fuster hi era decisiu. Ara, EUPV, era un partit fusterià? I com havia de ser un tal partit? Ho era el PSAN? En qualsevol cas, no hi ha el mínim dubte que els col·lectius que vam promoure l'organització ens consideràvem fills irreductibles del pensament fusterià. En aquest sentit, crec que EUPV, almenys en la intenció d'aquests promotors, pretenia ser la continuïtat de l'antic PSPV, el fundat per Vicent Ventura, per descomptat. No cal dir que els documents que fèiem circular, tant d'EIC com d'EUPV, anaven plens de declaracions com ara «el País Valencià serà d'esquerres o no serà», «I no cal dir que l'àmbit nacional del País Valencià, de totes les dones i homes que vivim ací, no és altre sinó els Països Catalans», etc.» (Pitarch a Rico, 23/IX/2014).

Mentre el 1981 es produïa debat en forma d'articles sobre la necessitat d'una força política valencianista i d'esquerres, l'Esquerra Unida del País Valencià es presentà oficialment en un acte públic al Teatre Escalante de València el 12 d'abril de 1981. Tant Adolf Beltran com els expcpv's consideraven llavors l'EUPV com un partit excessivament esquerrà i per això inicialment se'n mantingueren al marge, malgrat les

demandes que feien. En la seua declaració fundacional -un document on a la portada apareixia el personatge infantil creat per Miquel Paredes creat el 1937 conegut com «El més petit de tots» portant una senyera i una barretina- començaven explicant els motius que havien portat a tots aquells petits partits locals i supramunicipals a formar EUPV. I un element clau del relat era «el desencant produït per aquesta particular «democràcia». Els integrants es definien com a «corrent radical, d'esquerra i nacionalista del País Valencià», elements que servien per a mostrar l'heterogeneïtat política (EUPV, 1981: 3). Pel que fa a la seua proposta nacional afirmaven que «la llibertat del País Valencià exigeix: el reconeixement del nostre dret a l'autodeterminació, és a dir, el nostre dret a decidir sobiranament la nostra forma d'autogovern (independència, federació...); la defensa de la lliure unió en el marc nacional dels Països Catalans; la conquesta de la plena sobirania nacional del nostre poble; fer efectiva la normalització i l'oficialitat de la llengua catalana al País Valencià» (EUPV, 1981: 4). Certament, els elements de caràcter fusterià, com afirmava Pitarch línies enrere, tenien unes profundes arrels en el pensament nacional de l'EUPV. Ara bé, d'igual manera que la resta del valencianisme polític, s'acceptava la pertinença política voluntària al projecte dels Països Catalans, trencant així d'aquesta manera el voluntarisme i essencialisme que es podia desprendre d'una interpretació culturalista o lingüística de la nació. Que els valencians formaren part de la cultura i la llengua catalana no volia dir políticament que hagueren de crear una estructura política nacional en comú. Això darrer formava part de la política i per tant quedava en mans d'aquesta i de la voluntat del poble valencià de realitzar-ho o no. En una roda de premsa de finals d'octubre de 1981, Valerià Miralles deia preguntat sobre les diferències entre la proposta del PSAN i la de l'EUPV que «Esquerra Unida és autodeterminista, i dins d'aquesta definició hi caben igualment els federalistes i els independentistes». Respecte als Països Catalans, afirmava Miralles que «ja fa temps que volem fer una presentació d'EUPV a Barcelona. El que ens agradaria és, precisament, arribar a una esquerra unida dels Països Catalans que fos efectiva i aconseguís aprofundir tot allò que ens uneix». En aquesta línia, els dirigents d'EUPV aspirarien a propugnar una cimera de totes les esquerres radicals i nacionalistes de Catalunya, el País Valencià i les Illes» (AVUI, 23/X/1981: 14).

Per altra banda, en el mateix document citat abans, l'EUPV es mostrava molt crítica amb l'Estatut valencià i el procés estatutari. La reflexió els servia per a reafirmar-se en la defensa del que podríem anomenar el paquet simbòlic fusterià: «reconeixement

de la Senyera de les quatre barres com a única representativa de totes les terres valencianes; institucionalització de les relacions i col·laboració entre el País Valencià i la resta dels Països Catalans» (EUPV*a*, 1981*b*: 5). La crítica a l'Estatut de Benicàssim fou un dels objectius que la gran majoria de partits i organitzacions influïdes pel pensament fusterià, com també ho era del mateix Fuster tal com hem vist abans quan analitzàvem els articles que escriví en aquesta època. En aquest sentit, l'EUPV publicà el maig de 1981 el document «EUPV: Anàlisi de l'Estatut de Benicàssim».

Pel que fa als eixos programàtics de l'EUPV el document fonamental és el publicat amb motiu de les eleccions generals de 1982. El tríptic girava al voltant de les principals propostes programàtiques que un partit d'esquerra revolucionària o radical podia tenir a principis dels anys vuitanta. En aquest sentit, pel que fa a l'eix nacional, el País Valencià era el subjecte polític que el partit defensava amb capacitat per a autodeterminar-se, mantenint d'aquesta manera un dels pilars fonamentals de la dialèctica de l'antifranquisme: el dret a l'autodeterminació com a la millor estratègia per a solucionar el «problema» d'Espanya. Els Països Catalans, però, continuaven sent un projecte polític possible en el sentit que el discurs de construcció nacional s'adaptava al nou àmbit institucional creat amb l'Estat de les autonomies i s'apostava per la «institucionalització de les relacions i la col·laboració entre el País Valencià, Catalunya-Sud i les Illes, a la recerca de la lliure construcció dels Països Catalans; us de la senyera comuna com a única representativa de tot el País; i l'oficialitat de la llengua catalana. Per tot açò ens oposem a l'Estatut de la «Comunidad Valenciana», a l'aplicació de la LOAPA i a les restriccions constitucionals dels nostres drets nacionals» (EUPV*a*, 1982). Per altra banda es mantenia el discurs de la unitat de llengua catalana, reconeixent la Universitat com a l'encarregada de certificar l'origen del valencià a partir de les anomenades «Normes de Castelló». En definitiva, l'EUPV va adaptar a la seua narrativa política els elements fonamentals del fusterianisme i els defensà en els moments històrics en què pitjor situació de centralitat política es trobaven.

Pel que fa a l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià una primera afirmació que podem fer és que el seu origen es troba fonamental en aquells sectors del PCPV que mica en mica anaren marxant del partit. Més endavant analitzarem l'evolució del PCPV i com els sectors valencianistes del partit, clarament influïts i identificats amb el paradigma nacional fusterià, l'anaren abandonant. Ja les notícies de 1981 el situaven en l'òrbita dels valencianistes dissidents del PCPV (DIARIO DE VALENCIA, 4/VII/1981).

De fet, en certa manera, podríem identificar el grup promotor d'aquest nou partit al voltant de la publicació *Trellat*. Gustau Muñoz ens ho ha confirmat al llarg d'aquesta investigació quan afirma que «no tots (però sí bastants) els que se n'anaren del PC vingueren finalment a l'AEPV i a UPV. Ernest Garcia sí, després d'un temps -com et dic. La sagnia per al PC fou molt important. Al llarg de la primavera de 1981 es va anar formant el nou partit, AEPV, primer ANEPV, amb el suport -extern, no entrà a militar de Vicent Ventura i la participació del nucli provinent del PC, el PSAN de Blasco, independents com Pere Mayor (llavors molt lligat a ACPV i a Eliseu Climent), i gent deslligada del PSPV» (Muñoz a Rico, 28/IX/2014).

Certament, si comparem els resultats del PCPV en les eleccions generals de 1979 (224.5200 vots, el 12,02%, 3 diputats i tercera força del País Valencià) amb els obtinguts el 1982 (97.837 vots, el 4,67%), cap diputat i quarta força del país- la conclusió que traiem és que els moviments interns del partit i la marxa dels valencianistes no van ajudar gens els comunistes valencians. Ara bé, els mals resultats del PCPV són simètricament semblants als obtinguts en aquells llocs de l'Estat on no es van enfrontar dos models de partit ni havien tingut una transició tan traumàtica com la valenciana. Per tant, la «sagnia» de la que parla Muñoz l'hem d'entendre com una pèrdua en la qualitat dels militants a nivell polític i intel·lectual més que no pas de nombre ja que, al cap i a la fi, el sector valencianista representava un nucli de militants, molt ben formats, però petit.

Un altre militant de l'AEPV, Carles Mulet, publicava un article en el número 5 de *Trellat* 5 on feia un relat sobre l'evolució del nacionalisme valencià que arribava fins a l'aparició d'aquesta nova organització. Així, el valencianisme aparegut a l'ombra de Fuster, les insuficiències dels partits esquerrans d'adscripció espanyola o el «fracàs històric que suposa aquest estatut» es convertien en el relat que justificava l'aparició de l'AEPV. I tots aquests militants que marxaven del PCPV, el PSOE o que el PSAN no sabia integrar perquè el propi partit no es volia adaptar a la nova situació política del país, no podien ser rendibilitzats, segons Mulet, «ni el PNPV, d'una banda, ni EUPV i PSAN, d'altra; un espai que és peremptòriament necessari organitzar». Per tant, davant la possibilitat de «l'abraç mortal al nacionalisme polític valencià» que es podia perpetuar en forma d'ofensiva calia unificar esforços sense, això sí, que la unitat ofegaria mai «el pluralisme ni reduir el camp d'influència d'un projecte polític, cosa que inevitablement ocorreria si aquest moviment nacionalista i d'esquerra, que convergeix

des de l'experiència d'aquests darrers anys, s'integrà a dins d'Esquerra Unida o del PNPV, i crec que aquest és el motiu que ha forçat la creació d'una nova plataforma política: l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià» (MULET, 1982: 19).

Aquests exmilitants del PCPV, doncs, junt a d'altres provinents del PSAN i independents, foren el nucli de la creació de l'AEPV. El 5 juliol de 1981, el periodista Amadeu Fabregat ja explicava en la seua habitual «Crònica del País Valencià» que s'estaven produint moviments en el sentit de crear una nova força política d'aquestes característiques. I Fabregat apuntava clarament als sectors eurocomunistes que havien marxat, o estaven en procés de fer-ho, del PCPV. «Disconformes i heterodoxos» eren els qualificatius del periodista per a definir-los. Al cap i a la fi «es tractaria, en definitiva, de dissenyar una sigla nacionalment clara, sense lligams centralistes, i moderadament esquerrana, on pogueren tenir cabuda tots els desencantats dels partits estatals. Les veus que propugnen o insinuen regularment esta maniobra surten de tant en tant a la palestra. I ocasionen més d'una inquietud als dirigents de l'esquerra estatal i, concretament, al Partit Socialista del País Valencià, que no acaba de creure's la seua potència electoral» (AVUI, 5/VII/1981: 10). Més enllà del to que feia servir Fabregat²⁶⁵ -semblant a la sentència fusteriana de «el nacionalisme al País Valencià no alça un gat pel rabo» de 1983-, certament la idea de crear un partit com l'AEPV s'estava generant bastant temps enrere de la seua creació. El partit, doncs, va estar format per valencianistes provinents el socialisme no integrat en l'operació de creació del PSPV-PSOE²⁶⁶, com també escindits d'aquest partit²⁶⁷, del PCPV, del PSAN, provinents del

²⁶⁵ El to que feia servir Fabregat no és gens innocent. Fabregat havia estat director de *Valencia Semanal* quan aquesta publicació, més enllà de ser un dels pocs mitjans que donà veu al fusterianisme, jugà un paper important en favor del PSPV-PSOE en els moments de màxima tensió en el si del Consell (SANZ, 1982: 204-206). Tenint en compte això, no és difícil arribar a la conclusió -i menys encara pensant en la seua trajectòria durant els primers governs de Lerma al capdavant de RTVV- que no és casual que el periodista valencià en les seues cròniques per a l'*Avui* entre 1981 i 1982 es mostrara «escèptic» i fins i tot crític amb el nacionalisme valencià d'esquerres que, d'una o altra manera, no deixava de ser una cultura política que els socialistes valencians no havien pogut incorporar en la seua totalitat i li podia competir una part, evidentment petita, de l'electorat.

²⁶⁶ Aquest era el cas per exemple del col·lectiu Socialistes del País Valencià (DIARIO DE VALENCIA, 2/IV/1982: 14).

²⁶⁷ I el mateix diari informava el dia 7 d'abril de la incorporació de Marcos González, alcalde de Burjassot, junt a quatre regidors més fins aleshores integrats en el PSPV-PSOE, en l'Agrupament d'Esquerres del País Valencià. (DIARIO DE VALENCIA, 7/IV/1982: 9).

món cultural o independents. En la crònica sobre l'assemblea constituent dels dies 27 i 28 de febrer de 1982, Amadeu Fabregat apuntava els noms més destacats de la nova formació: «entre els participants a l'assemblea constituent de l'AEPV hi havia el periodista Vicent Ventura; Doro Balaguer i Gustau Muñoz, exmilitants del PCPV; Jaume Lloret, que fou batlle comunista de Sueca i que l'aparell del partit expulsà per discrepàncies ideològiques; i Josep Lluís Blasco, que fou dirigent del PSAN. A la clausura assistiren, com a invitats, Francesc Burguera, secretari general del PNPV; Valerià Miralles, representant d'Esquerra Unida del País Valencià; i Ernest García, ex-secretari general i ex-militant del PCPV» (AVUI, 3/III/1982: 11). Pels noms, l'assemblea constituent del partit semblava una mena de reunió de fusterians que no havien reeixit amb la seua aposta política entre 1977 i 1982. Des de Ventura i Doro Balaguer -amics personals de Fuster- a Jaume Lloret, metge del suecà i exalcalde del seu poble. Sobre el paper de Fuster respecte la creació de l'AEPV, Gustau Muñoz afirma que «amb Fuster hi havia sintonia i respecte, etc., però res més. No seguíem ni ell mai va pretendre-ho les seues orientacions. Havia fornit un marc d'idees ampli en el qual ens situàvem, res més. Recordaràs a més que a partir del 1982, quan el PSPV es disposava a entrar a governar la Generalitat, estava en una fase desenganyada i realista i fins i tot digué allò de les 'coalicions mal coaligades que no alcen un gat pel rabo'... (és clar a què es referia). Ara, amb la crítica radical a l'Estatut de Benicàssim (el 1981) sí que hi havia sintonia» (Muñoz a Rico, 28/IX/2014). El relat és gairebé calcat al que pàgines enrere feia Pitarch respecte la relació del suecà amb l'EUPV.

Doro Balaguer, un dels membres més destacats de l'AEPV, ha reproduït un text que va fer servir en una conferència on participà representant el nou partit valencianista sobre l'Estatut de Benicàssim. Crec que és interessant i adient la reflexió que feia sobre com entenia l'AEPV l'autonomia valenciana i per a què havia de servir als valencians quan afirmava que «l'autonomia política significaria, en primer lloc, un pas important en les necessitats de recomposició cultural i moral de la societat civil valenciana. L'inici de la recuperació, després que la dreta valenciana ha consolidat la seua hegemonia i ha arraconat l'esquerra majoritària. Considerem que el projecte de Benicàssim no és la resposta institucional adequada a aquelles necessitats de recomposició» (BALAGUER, 2009: 168). Per tant, l'AEPV tenia una visió del procés estatutari molt semblant, per no dir igual, a la de Fuster: un fracàs i engany absolut en què l'esquerra majoritària no havia sabut jugar bé les seues cartes o bé se les havia deixat prendre per part de la dreta.

El fracàs estatutari es convertia així en un dels elements centrals del relat que justificava l'aparició d'aquesta nova formació del valencianisme. Això es pot veure molt clar en el número 1 d'*Esquerra*, la publicació del partit. Els dos articles centrals d'aquest díptic - «Els valencians hem de fer política» i «Per una autonomia de màximes competències»- giraven al voltant del resultat del debat estatutari. Aquest tema és important per un doble motiu: per una banda perquè serveix com a justificació política per a la creació de l'AEPV i per altra, segurament més important per al nostre treball, perquè el subjecte nacional per a l'AEPV passava a ser definitivament el propi País Valencià, sense ambigüitats. I aquest fet no és menor, com veurem tot seguit per a la mateixa evolució del valencianisme polític durant els anys vuitanta.

L'AEPV no eren només els noms més significats que ressaltà el diari *Avui* sinó que en la seua primera assemblea constituent arribaren a ajuntar unes dues-centes persones. Pel que fa al nom de la nova organització del valencianisme d'esquerres, val a dir que en un primer moment s'anava a anomenar Agrupament Nacionalista d'Esquerra. De fet, el primer butlletí informatiu de l'organització, anomenat *Esquerra*, així es referia al partit.

Però més enllà de les cròniques periodístiques, crec que és interessant el testimoni de Gustau Muñoz i d'aquells que en formaren part per a tenir una panoràmica real del que fou l'AEPV. Per a Muñoz el partit «durà poc temps perquè anà en coalició amb el PNPV a les generals de 1982 (cap de llista Doro Balaguer, segon Burguera), amb resultats minsos però donà lloc a la UPV, que ja tingué un resultat esperançador a les autonòmiques de 1983 (quasi 60.000 vots). Fou resultat de la confluència del sector crític nacionalista despenjat del PCPV (Doro Balaguer, jo mateix, Carles Mulet, etc.) amb el PSAN escindit de Josep Lluís Blasco, i la incorporació de gent del nacionalisme cultural (Pere Mayor), alguns de l'antic PSPV (Josep Duart) o independents (un jove Adolf Beltran). Vam fer un document congressual («Pel País Valencià, la democràcia i el socialisme») que es va editar com a fullet. Les reunions inicials les feien a casa de Doro Balaguer, al carrer de la Sang de València, i comptà amb el suport (no l'afiliació) de Vicent Ventura. Al principi es va barallar el nom d'ANE-PV, però al final en caigué la lletra N ('Nacionalista'). Cal dir també que amb la fundació de la UPV continuà la confluència de gent del sector crític del PCPV, per exemple s'hi incorporà Ernest Garcia» (Muñoz a Rico, 7/VII/2014).

El document fundacional que portava per títol «Pel País Valencià, la democràcia i el socialisme», és el paper fonamental que dóna origen al relat del valencianisme que volgué representar l'AEPV però també les sigles que posteriorment la substituïren com la UPV. Com a hereus directes -i val a dir que també protagonistes!-, l'AEPV situava l'origen del seu valencianisme en el «renaixement de la consciència nacional al País Valencià dels anys seixanta»²⁶⁸. I en aquest sentit, el PSPV havia estat una «iniciativa desgraciadament malbaratada que va desaparèixer integrant-se al PSOE». Per a l'AEPV existia ja des d'aleshores la necessitat de passar de la tasca cultural a la política «ja que la vertebració del País no és sols un problema cultural sinó fonamentalment polític» (AEPV, 1982: 1). Existia, doncs, un relat evolutiu i coherent en l'aparició de la nova sigla del nacionalisme valencià. Un relat que encaixava d'una manera més correcta amb el cas de l'AEPV que amb el del PNPV degut a l'interclassisme d'aquests últims. Aquesta transversalitat era un clar impediment per a convertir la PNPV el partit referencial del valencianisme polític. I en tot aquest relat, la proposta nacional que des dels seixanta havia impulsat el fusterianisme era fonamental. Ara bé, per a l'AEPV, l'eix nacional era el tercer en el seu ideari polític, per darrere del socialisme i la democràcia. I és més, el seu nacionalisme partia de l'internacionalisme i l'uropeisme militant. Al cap i a la fi, lluitar pel País Valencià era fer-ho pel socialisme i la democràcia ja que «les llibertats nacionals són una exigència objectiva de democràcia i socialisme». L'AEPV reconeixia que «la consciència nacional al País Valencià està endarrerida respecte d'altres comunitats, però aquesta constatació no pot ser la justificació per a abandonar la lluita per l'alliberament nacional com una lluita minoritària i maximalista, com pretén algun partit polític, sinó que més aviat exigeix una tasca política de vertebració nacional d'una comunitat que encara no ha pogut organitzar-se al voltant d'un programa comú». Per tant, sense entrar a posar sobre la taula els elements que unien històricament o culturalment valencians, catalans i mallorquins, «allò que anomenem Països Catalans», com tampoc de parlar de senyes d'identitat, no era el moment tampoc de decidir quina viabilitat podia tenir «el projecte polític de Països Catalans sinó de deixar-lo com una qüestió oberta a debats posteriors». De què era moment doncs? «De posar les bases de la nostra política vers l'assoliment de les llibertats nacionals. Aquesta tasca ha d'anar en dues direccions: cap a la vertebració social, cultural i econòmica del País i cap a la institucionalització política» (AEPV, 1982: 5). Per tant, per a l'AEPV la prioritat

²⁶⁸ Un relat exactament igual al que feia Mulet a *Trellat*.

passava a ser la construcció política del País Valencià i no dels Països Catalans. Aquest segon projecte passava a ser de llarg termini, «una qüestió oberta a debats posteriors». Tot plegat no era altra cosa que l'evolució que el valencianisme d'arrel fusteriana estava seguint des de principis dels setanta. Fuster també? En certa manera sí, malgrat les resistències que hi posava, ell era ben conscient a finals de 1982 de quina era la situació política real del país i les possibilitats de projectes com el dels Països Catalans. A nivell concret, i pràctic, calia que «com a resposta a les agressions que la nostra llengua, patrimoni cultural comú, està patint, exigir de les conselleries d'educació i cultura de Catalunya, les Illes i el País Valencià, la creació d'una comissió amb solvència científica encarregada de vetlar per la defensa i la normalització de l'idioma comú» (AEPV, 1982: 23). Al cap i a la fi no es tractava d'altra cosa que traure els Països Catalans del plànol utòpic en què havien quedat durant els anys de la transició i portar-los a un de polític i real tenint en compte el resultat del procés autonòmic.

L'aparició de l'AEPV, a més, va suposar una sèrie de canvis i moviments en l'EUPV. Els militants independents i no vinculats a cap dels micropartits esquerrans que en formaven part -que majoritàriament eren els sectors més identificats amb el valencianisme polític- començaren a veure la necessitat de confluir amb la nova sigla valencianista i d'esquerres. A més, la praxi interna de l'EUPV no ajudà a mantenir cohesionat el partit, tot el contrari. Com explica Vicent Pitarch, «en definitiva, l'EUPV fou un fracàs força ràpid. Tan sols funcionà relativament bé un any llarg: des de la fundació fins a les eleccions del 1982. És evident que va nàixer amb una voluntat clara d'unitat de les forces populars nacionalistes. Ara, el tombant que prenia, cada vegada més marcat, vers una opció obrerista i «internacionalista», -amb elements trotskistes, de democràcia centralitzada-, va tenir la rèplica de l'aparició de l'Agrupament d'Esquerres PV. Aquest va decantar-se pel PNPV, tot proposant la plataforma UPV que «va nàixer com a coalició electoral». Ben aviat, doncs, els diversos col·lectius que començàvem a mostrar-nos reticents dins EUPV (recordem que permetia la doble militància, una proposta que sens dubte devien haver exigut els partits, que mai no es dissolgueren en entrar-hi), ens acostàrem, en ocasions de les eleccions a UPV, en la creació formal i definitiva de la qual ens vam considerar elements constituents» (Pitarch a Rico, 23/IX/2014).

El 25 d'abril de 1982 l'EUPV i l'AEPV convocaren conjuntament a la manifestació que es realitzà a Castelló per commemorar el cinquantè aniversari de les

Normes de Castelló. Fou la diada del famós discurs de Fuster a la plaça de bous. La pancarta conjunta de l'EUPV i l'AEPV, portava per lema «Guanyem el País Valencià» i estava encapçalada per Doro Balaguer, Vicent Ventura, Pere Mayor i Vicent Pitarch. És a dir: un fusterià exmilitant del PCPV, un dels fundadors del PSV i del PSPV amic personal de Fuster, un dels fusterians que s'havien incorporat a la lluita cultural després de les primeres eleccions democràtiques i, finalment, un altre exmembre del PSPV fusterià que havia militat en l'esquerra radical valenciana durant la transició. Podem afirmar que aquesta foto, pancarta i convocatòria són una mena de prèvia a la constitució del que serà el partit valencianista més important durant els vuitanta i part dels noranta. La manifestació fou tot un èxit perquè gairebé la totalitat de la gent que participà en l'acte de la plaça de bous organitzat per ACPV acudí (AVUI, 27/IV/1982: 11). És a dir, unes vint mil persones es manifestaren pels carrers de Castelló rere una pancarta signada per dues organitzacions extraparlamentàries.

D'aquesta manera l'experiència de l'EUPV es va anar diluint fins al punt que en el seu si només quedaren els militants dels partits que la formaven, amb l'abandó de la militància independent i de les organitzacions de caire municipalista. El camí per a la creació i consolidació de la Unitat del Poble Valencià com al partit majoritari i de referència del valencianisme d'esquerres estava creat. Ara només quedava arribar a consensos i posar les bases del nou projecte.

Els inicis de Joan Francesc Mira com a intel·lectual referent

Joan Francesc Mira és un d'eixos joves valencianistes dels seixanta que a poc a poc va anar convertint-se en un intel·lectual de referència per al valencianisme. En un article de març de 1975, es qüestionava el fet de ser o no un intel·lectual, i ho feia posant com a exemple d'intel·lectual un personatge que, si més no, tenia moltes característiques amb el seu amic Joan Fuster: «jo, els intel·lectuals, sempre me'ls havia representat amb cara de mussol o d'au amb ulleres; i ara resulta que jo també... No vull ni pensar-ho» (MIRA, 1987: 67). Amb els anys, com dèiem, Mira s'anà convertint en un intel·lectual de referència per al valencianisme polític. Des dels seus textos a la praxi política militant, Mira anà fent forat com a referent. I sis anys després del text esmentat, el 1981, entrevistat al *Diario de Valencia* per Amadeu Fabregat, ja es considerava a ell mateix com un «*intelectual comprometido*» (DIARIO DE VALENCIA, 21/VI/1981).

Per tant hi ha una evolució en el fet de saber-se o no un referent per a la societat, si més no per a un part d'aquesta. A més, la resposta de Mira recorda aquella mena de llosa, d'obsessió, que sobrevolava el cap de Joan Fuster quan explicava que de l'única cosa que era culpable era d'haver-se obsessionat amb el seu poble. Ja hem comentat abans que Joan Francesc Mira va ser candidat pel PSPV al Senat per la província de Castelló en les eleccions del 15 de juny de 1977²⁶⁹. El 21 de juny de 1981, en l'entrevista citada abans, el periodista Amadeu Fabregat desenvolupava una breu biografia on destacava alguns elements de la seua trajectòria política com la militància al PSV, l'estada als Estats Units, el pas pel PSPV o la publicació de les primeres obres de divulgació nacionalista com *Introducció a un país* o els textos de caràcter antropològic. Però sobre aquesta militància política i evolució, el més interessant era la pròpia narració que Mira fa sobre aquest aspecte. L'escriptor manifestava la incomoditat que li suposava estar en una estructura de partit i no intentar incidir en aquesta. A més les estructures de partit li provocaren excessius maldecaps i això, junt al fet de voler fer política de país des d'altres àmbits com el cultural, feren que abandonara la política de partit (DIARIO DE VALENCIA, 21/VI/1981).

El cert és que el paper de Joan Francesc Mira com a intel·lectual del valencianisme es desenvolupà de manera més clara durant la segona meitat dels vuitanta i sobretot dels anys noranta fins l'actualitat. Ara bé, els anys de la transició foren el moment en què Mira començà a escriure i reflexionar, a posar les bases del seu pensament. Aquest anava a girar, com en el cas de Fuster, al voltant del «ser valencià». I la veritat és que va tenir una evolució molt clara. Els textos i articles publicats a finals dels setanta s'emmarcaven clarament en el fusterianisme estricte, més enllà dels matisos i la mateixa evolució reflexiva de Mira. El 1980 publicava *Introducció a un país*, un petit llibret on pretenia fer un repàs a partir de diferents àmbits sobre què eren els Països Catalans. El llibre es podria haver titulat perfectament «Nosaltres, els Països Catalans». Podem observar, doncs, com en aquest moment Mira era un clar defensor dels Països Catalans com a projecte polític -la portada és un mapa dels Països Catalans

²⁶⁹ L'any 2009, Mira afirmava que «jo tinc la sensació d'haver militat sempre al mateix partit. Han canviat les sigles, però res més. Sempre he estat en grups polítics d'àmbit valencià d'afinitat o proximitat catalana, i d'ideologia d'esquerra, actualment també de centreesquerra. En l'època embrionària clandestina, es deia Partit Socialista Valencià; després, en l'època final del franquisme i dels primers anys de la Transició, es deia Partit Socialista del País Valencià; després es va dir Unitat del Poble Valencià; i ara es diu Bloc Nacionalista Valencià. I si algun dia canvia de nom, és igual: jo també hi seré» (PONS, 2009: 106).

amb les quatre barres-, tal com defensava Fuster, a diferència del que teoritzaria ja en la dècada dels noranta, com veurem després: «Després de prop de vint anys d'anar predicant les quatre veritats elementals pels quatre cantons d'aquest país, puc dir que em sent més profundament valencià cada dia que passa, i que continue creient sòlidament en el futur d'uns Països Catalans plurals, lliures, units i solidaris. Si no, no hauria gastat mesos de feina escrivint aquests fulls» (MIRA, 1980: 5).

És curiosa també la «Introducció» -amb data d'octubre de 1977 el que vol dir que el llibre estava escrit molt abans que es publicara- perquè era una justificació al més pur estil Fuster en el *Nosaltres*: «Aquest llibre, amb tots els defectes i limitacions -i amb tot el que hi falta, que potser algun dia afegiré-, l'havia d'haver escrit algú, perquè calia escriure'l, i m'ha tocat a mi. No he de justificar-me d'haver-ho fet» (MIRA, 1980: 5). El llibre en general era una justificació dels Països Catalans, començant per la geografia i acabant per la història. Mira arribava a afirmar que «l'espina dorsal dels Països Catalans no és una cadena de muntanyes, sinó una cadena de planes al llarg de la mar. Ací és on trobem la seua profunda unitat: perquè aquests centres nerviosos bàsics, sempre al llarg de la història, han estat lligats entre ells per terra i per mar» (MIRA, 1980: 11). L'empremta de Fuster era present al llarg del text. L'anàlisi, com he dit, parteix d'unes premisses molt fusterianes i un bon exemple d'això pot ser la desconfiança en la burgesia com a classe social capaç de construir els Països Catalans, i la confiança en les classes populars i el paper de la llengua com a element central per a entendre la identitat (MIRA, 1980: 77).

Si prenem com a referència el recull d'articles que trobem a *Punt de mira*, podem observar com l'intel·lectual, en aquests primers moments de la «transició» i també posteriorment, parlava sobre temàtiques d'inspiració clarament fusteriana com el paper que havia tingut la burgesia catalana en la política espanyola (abril, 1978), sobre que Catalunya o el País Valencià «hem fet una mica de revolució industrial» (juliol, 1978) o, com no, la llengua. Així, en un article que portava per títol «Barrejar llengua i política» d'abril de 1981, en plena discussió estatutària, Mira explicava com el cas valencià no era cap excepció pel fet de patir «un imperialisme lingüístic persistent i obstinat, amb les rentades de cervell i les convulsions que habitualment acompanyen el fenomen». I, és clar, en tot aquest procés les classes populars valencianes havien estat les encarregades de mantenir encesa la flama de la llengua ja que, prenent clarament l'argumentació fusteriana sobre el tema, «a nosaltres, només ens van tallar el cap social -aristocràcia

primer, burgesia urbana després-, els quals sí que han servit, i amb pròpia satisfacció segons sembla, d'aliment profitós per al ventre dels altres». Però Mira es mostrava escèptic davant d'aquesta argumentació i arribava a afirmar, fet que trencava el relat fusterià sobre la matèria, que si els llauradors havien continuat parlant valencià era perquè encara «no els havien forçat prou a parlar-ne una altra» llengua. El castellà no era encara interessant per a les classes populars i les seues coses i això explicava la «resistència» d'aquest sector a ser nacionalitzat per l'Estat (MIRA, 1987: 135-136). Les classes populars així perdien la categoria gairebé heroica que tenien en el relat fusterià. Mira, però, veia esperança en la possibilitat de recuperació ja que les classes dirigents valencianes ja no eren eixa burgesia i aristocràcia de sempre sinó professors, estudiants, intel·lectuals o «polítics conscients de quin és el cos propi», faltant així només l'esquelet: unes institucions al servei del país (MIRA, 1987: 137). La burgesia valenciana eren, com en el millor dels relats fusterians, l'objecte de crítica més contundent. I la seua substitució per un altre subjecte hegemònic és el que faria triomfar el país. Mira hi tornava en un article d'abril de 1981 on la criticava pel tipus d'identitat col·lectiva que aquesta estava creant. El símbol: la barraca, una crítica també molt fusteriana.

Mira entrà també en el debat polític estricte i, sobretot, en la batalla que s'estava duent a terme a València pels símbols i la presa de posicions dins la política i la societat valenciana. En un article de febrer de 1982, amb la transició ja gairebé acabada, feia una crida a «reinventar les bases de la vida civil. Una altra vegada. I una altra vegada» (MIRA, 1987: 166). La fe del fusterianisme en què «la veritat, un cop delatada, esdevindria en consciència» es mantenia com a relat del què fer amb la situació que la dreta estava generant al país. Els anys mostraren que aquesta màxima fusteriana de clara inspiració marxista no era tan cartesiana com es pensava. I en un article d'abril de 1982 que portava per títol «El perill valencià», parlava sobre el que podria suposar per a Espanya que els valencians es reconegueren com a «catalans»: «un horrible malson». A partir d'aquí la crítica era contundent contra Abril Martorell i Broseta com a «ideòlegs meritíssims de l'anticatalanisme valencià» que tenien molt clar «de què va el negoci» des de 1974 en què havien començat «formalment i pública la cacera de fantasmes, batuda organitzada pels últims reductes del franquisme local». I acabava advertint que «si naix un *nacionalisme regnicola*, regularment *bête et méchant*, ja podem anar buscant-li padrins de bateig. Ens amargaran la vida una bona temporada. Però ja veurem

com s'ho fan, si fugint del foc fantasma fiquen els peus en oli bullent» (MIRA, 1987: 151).

Per tant, el Joan Francesc Mira de l'etapa 1977-1982 és de plantejaments plenament fusterians. Mantenia una posició de certa distància en alguns moments respecte del «conflicte valencià» i aquest fet, segurament, el feia ser optimista respecte la presa de «consciència» del poble. En aquest sentit arribava a veure potencialitats fins i tot la manera d'entendre la identitat que tenia la dreta valenciana i el moviment blaver i, de la mateixa manera, valorava el fet que partits espanyols que històricament mai s'havien plantejat el fet nacional valencià, ara es trobaren en una gramàtica totalment diferent. Una mena de sentiment de valencianitat havia arrelat fortament en la societat i la dreta i l'esquerra d'adscripció espanyola no hi podia prescindir del fet de tenir òrgans i estructures «regionals». Ara bé, el nacionalisme valencià com a cultura política sí que estava a la baixa respecte a anys anteriors en què semblava, si més no, que ocupava una major centralitat en el debat polític. I conclouia: *«con todo, lo que está en peligro no es el nacionalismo, sino algo más radical y más profundo: la nación. Es el riesgo de la despersonalización, de la pérdida de todo aquello que esta comunidad, consciente o inconscientemente, tiene de específico»* (DIARIO DE VALENCIA, 21/VI/1981).

ACPV: entre la cultura i la mobilització política

Encara està per fer una història d'Acció Cultural del País Valencià i no és tasca de la present tesi fer-ho. Segurament el tema és suficientment ampli com per a dedicar-li un sol treball de recerca. La fundació d'ACPV s'ha d'entendre en el marc de l'estratègia traçada per una part del fusterianisme, concretament la representada per Eliseu Climent, amb la intenció d'aprofundir en el plànol cultural com a forma de «fer país». De fet, abans de l'aparició de l'entitat cultural, Climent junt a Fuster i d'altres, ja havien creat el 1967 l'Editorial Tres i Quatre, amb la seua corresponent llibreria a la ciutat de València (CORTÉS, 2014). A més, lligat a l'activitat de l'entitat, feia anys que es lliuraven els Premis Octubre. ACPV es va crear durant el 1978. En certa manera podem afirmar que es va convertir en una de les primeres reaccions de tots aquells valencianistes davant la integració del PSPV en el PSOE i la desaparició de les estructures de partit clarament identificades amb el fusterianisme. La seua presentació pública es va produir el 30 de gener de 1979, curiosament, a Madrid i Fuster fou el seu primer president (RAMOS,

1981: 67). Tot i això, el primer text en què ACPV expressava la seua opinió sobre la situació política i cultural del país es publicava en desembre de 1978 en forma de butlletí. En l'editorial es presentava com a una «iniciativa que venia exigida per la mateixa situació actual del país» i que apareixia perquè «calia unificar esforços dispersos» per a continuar amb la tasca que s'havia anat desenvolupant fins aleshores per part del valencianisme» (ACPV, 1978). ACPV no només va desenvolupar iniciatives pròpies o en solitari sinó que amb la voluntat de posar sobre la taula el mapa dels Països Catalans impulsà campanyes junt a l'Obra Cultural Balear o Òmnium Cultural com la promoguda durant diversos anys anomenada «País, Escola» que tenia la intenció de fomentar l'ús del català en tots els àmbits de la infància especialment l'escolar.

ACPV es va convertir en una mena d'organització que va servir per a reagrupar tot el fusterianisme sota el paraigües de la feina cultural. Un fusterianisme que, com hem vist, cada vegada s'identificava més amb la cultura política del nacionalisme i que després de les eleccions de 1977 havia quedat totalment orfe políticament. A nivell formal, ACPV es presentava en la publicitat per a captar socis com una entitat que editava llibres, alertava l'opinió pública per tal de salvaguardar el patrimoni natural, feia accions per tal de potenciar el patrimoni artístic i folklòric, entre d'altres activitats (AVUI, 8/XI/1981: 23). Altres vegades, la publicitat es feia servir per a explicar que implicava ser soci o com col·laborar amb l'entitat per a la «reconstrucció cultural i cívica del País Valencià» (AVUI, 10/XI/1981: 30)²⁷⁰.

Per tant, ACPV es presentava com una associació estrictament cultural i cívica. Ara bé, fins a quin punt allò que és cultural no es barrejava amb allò polític? Perquè el cert és que la creació d'ACPV no sols era la conseqüència d'aquesta orfandat política d'una part del fusterianisme sinó que també responia a una estratègia molt concreta que el mateix Fuster, com també hem vist, verbalitzà en el seu parlament dels Premis Octubre de 1980: reforçar el front cultural davant d'un de polític incapaç d'assolir els objectius traçats per la idea de redreçament nacional. És per això que no tota la tasca desenvolupada per ACPV es pot qualificar com a estrictament «cultural». Si més no, en una situació tan complexa i canviant com la de la transició valenciana, és difícil no entendre com a polítiques algunes de les iniciatives que va desenvolupar. De fet, ACPV

²⁷⁰ Els dos textos citats formaven part d'una campanya de publicitat i captació de socis que es va portar a terme durant unes setmanes en les pàgines del diari *Avui*. Cada dia, aproximadament, apareixia una falca publicitària amb un text de contingut semblant als dos que hem reproduït.

expressà opinions de caràcter polític mitjançant comunicats de premsa o amb columnes d'opinió signades pels seus membres més destacats. Podem destacar articles com el de Vicent Badia i Marin -escriptor, advocat i amic personal de Fuster des dels temps de la universitat- en el diari *Avui* sobre el País Valencià i el dret a l'autodeterminació. Badia i Marin narrava com seria el futur polític dels valencians de afirmant que «amb tot, creem que no hi ha matèria per a un nacionalisme valencià desconnectat del seu context català únic; ço que no vol dir que els valencians no tingam un quefer propi, genuí, actual i urgent envers la recuperació de la personalitat col. lectiva, sense la qual la nostra presència dins dels països de llengua catalana seria mancada d'il·lusió, car a ningú, poble o individu, no li agrada anar a la cua o fer d'escolà d'amén» (AVUI, 3/VII/1979: 3). Tot molt fusterià.

A banda d'aquest tipus de textos cal comentar els comunicats de premsa que ACPV va fer públics. Els més importants foren cronològicament els següents. Els primers serien els corresponents a finals de novembre de 1979 en què ACPV es mostrava contrària a l'anomenat Decret de Bilingüisme que la UCD estava aprovant des de Madrid (AVUI, 23/XI/1979: 10). En una línia semblant s'expressava ACPV un any després quan considerava un «entrebanc a l'ensenyament en valencià» la creació de l'anomenada comissió mixta creada pel govern valencià de la UCD. En un primer moment la crítica era contra la comissió, Enrique Monsonís i el conseller Pérez Franco la política dels quals qualificaven com a «incapacitada» (AVUI, 14/II/1981: 11). I posteriorment el rebuig s'adreçava contra una persona molt concreta: Vicente Ramos. Sobre l'escriptor alacantí, ACPV afirmava que «no hi ha res a la seua biografia que li done autoritat per a participar en aquesta entitat. Ni té res a veure amb l'ensenyament, ni menys encara, amb el valencià... Vicente Ramos és un producte perfecte de la castellanització voluntària i entusiasta i un còmplice d'aquesta castellanització. Ni parla valencià ni ha escrit en la seua vida una ratlla en valencià. I açò sense entrar en tots els anys que ha dedicat a inventar un Alacant a part, quan el País Valencià no podia respondre-li com calia» (AVUI, 22/IX/1980: 11). I uns mesos després recuperaven el debat sobre el Decret de Bilingüisme que havien criticat per a denunciar, precisament, que aquest no es complia en el cas del País Valencià (AVUI, 11/XII/1980: 12). A mesura que l'ambient es va anar enrarint al País Valencià per la violència que els grups blavers i d'extrema dreta exercien, ACPV també va denunciar, junt a altres entitats culturals i cíviques, el que estava passant. Aquest és el cas de la denúncia pública dels fets violents

ocorreguts a la Universitat de València a mitjans del mes de març de 1981 (AVUI, 15/III/1981: 9). L'11 de setembre del mateix any, l'organització es va mostrar contrària al nomenament de la nova consellera d'Educació, la ucedista Empar Cabanes per la seua actitud contrària a la unitat de la llengua, fet que segons ACPV mostrava com «aquesta designació és un pas més d'UCD en la seva carrera irracional d'atacs contra la identitat lingüística valenciana, carrera en la qual es troba acompanyada per tota l'extrema dreta i per tot el botiflerisme del país» (AVUI, 11/IX/1981: 15). Mentre que a principis de novembre aplaudia la decisió del PCPV d'abandonar la comissió del bilingüisme on encara es mantenia junt a la UCD ja que «aquest organisme tal com és construït en l'actualitat no pot servir per a complir les finalitats que legalment li són encomanades, sinó més aviat per a crear divisió entre els valencians i per a ser utilitzat com a coartada pels qui ataquen el nostre patrimoni cultural i lingüístic. El partit comunista havia proposat, en abandonar la comissió, de convocar un simposi filològic per a «actualitzar les normes ortogràfiques» (AVUI, 6/XI/1981: 11).

ACPV també es va afegir, amb una quarantena d'entitats més, a l'acte que es va fer a Barcelona l'11 de febrer de 1982 contra l'anomenada LOAPA (AVUI, 11/II/1982: 5). O també la sisena campanya «Carles Salvador» d'ensenyament de la llengua que s'afegia al fet que «Acció Cultural «forçarà l'aplicació legal del decret de bilingüisme allà on el professorat estigui preparat i disposat a fer-ho, perquè, en definitiva, les lleis sempre depenen de les persones que han de dur-les a la pràctica. I aquest és el gran drama de la conselleria d'Educació: que les seves propostes no tenen cap ressò social»» (AVUI, 20/VII/1982: 12).

Caldria parlar sobre les convocatòries, campanyes i mobilitzacions promogudes per l'entitat. En aquest sentit, la més representativa fou la diada del 25 d'abril. Les manifestacions per commemorar la Batalla d'Almansa foren un bon reflex de l'ambient polític que vivia el nacionalisme valencià com, també, la llunyania progressiva dels partits polítics majoritaris respecte les tesis fusterianes. Ja n'hem parlat i no ho tornarem a fer, però cal destacar les convocatòries descentralitzades a Alacant el 1980, Xàtiva el 1981 o Castelló el 1982.

Un dels actes més importants organitzats per ACPV fou l'homenatge de 3 d'octubre de 1981 a Joan Fuster després d'haver patit l'atemptat amb bomba de l'11 de setembre d'aquell mateix any. Ja n'hem parlat abans de l'acte i de les paraules de Fuster. Voldria referir-me a les declaracions que Eliseu Climent realitzà dies abans en el diari

Avui on més enllà de l'homenatge també reflexionava sobre el paper d'ACPV en la vida política i social valenciana. El secretari general de l'entitat descrivia d'aquesta manera la tasca desenvolupada: «Davant la indefensió en què es troben determinades persones que representen, amb el seu comportament i amb el seu treball, la voluntat del recobriment nacional, Acció Cultural organitza ara aquesta mobilització a favor de la llibertat d'expressió. És a dir, hem hagut d'assumir i de menar endavant allò que potser hauria d'haver estat tasca d'altres persones, d'altres institucions. No és el primer cop que succeeix. El món de la cultura, com ja és habitual, dóna sempre al País Valencià la resposta més coherent a problemes que, per la seua dimensió, ultrapassen l'àmbit estricte d'aquests cercles (AVUI, 27/IX/1981: 33). Les paraules de Climent servien per a reafirmar-se en la fusteriana reflexió de què el món de la cultura era l'encarregat de substituir les mancances del món de la política. I de fet, la distància amb el món de la política en el cas d'ACPV es donava, fins i tot, amb aquells sectors més identificats amb el fusterianisme com ho podien ser el PSAN o partits integrants de l'EUPV. Això es va veure els dies posteriors a l'homenatge a Fuster quan persones vinculades a l'entitat cultural criticaren que tant el PSAN com l'Esquerra Unida de Gandia convocaren l'Aplec del Puig d'aquell any quan, sembla ser, s'havia acordat que no es faria ja que l'homenatge a Fuster havia de ser el gran acte del valencianisme (AVUI, 1/XI/1981: 4).

Una de les darreres campanyes que ACPV va promoure a finals de la transició fou una recollida de signatures per a que Joan Fuster poguera fer classe a la Universitat de València amb la categoria de catedràtic extraordinari, tema sobre el que parlarem en el darrer capítol de la tesi. També cal destacar la campanya «País Valencià innegociable» que portà l'entitat a editar mig milió d'adhesius amb aquest lema davant del procés de redacció del nou estatut d'autonomia valencià que, precisament, renunciava a aquest nom per al territori valencià (AVUI, 7/III/1982: 9). La campanya va anar acompanyada d'un enviament de cartes a tots els diputats de les Corts espanyoles signada per Eliseu Climent en representació de l'entitat i que segons Amadeu Fabregat reivindicava «els senyals d'identitat del poble Valencià, que considera del tot desvirtuats al projecte presentat al Congrés». D'entre aquests, evidentment, la llengua, la bandera i la denominació del país eren la punta de llança de tota la maniobra orquestrada per part de la dreta en el seu afany per desvirtuar el poble valencià (AVUI, 10/III/1982: 11).

I en aquesta mena de recta final en la redacció de l'Estatut hem de destacar la convocatòria del 25 d'abril de 1982. La publicitat dels dies previs portava com a reclam

la imatge de Fuster i s'anunciava que el suecà «farà un parlament, en el qual parlarà de la situació actual del País Valencià» (AVUI, 22/IV/1982: 12). L'acte que, com ja hem comentat, va ser un autèntic èxit tingué en el discurs de Fuster un element que caldria ressaltar: tot i reconèixer que el problema en última instància era estrictament polític, Fuster afirmava que no podia parlar de política perquè parlava en nom d'ACPV (AVUI, 27/IV/1982: 11). En unes declaracions prèvies al multitudinari acte per a *El Punt*, el representant d'ACPV Josep Forcadell explicava al públic català quina era la situació de la llengua i la política valenciana d'ençà la mort de Franco. El relat de Forcadell és interessant perquè en certa manera és el que es va convertir en l'oficial del fusterianisme i el nacionalisme valencià durant els vuitanta i part dels noranta a mode de «justificació» del no arrelament d'un valencianisme nacionalment ampli partidari dels Països Catalans i el paquet identitari fusterià. L'anàlisi de la realitat i el resultat de la transició per al fusterianisme cultural passava per donar la culpa de tot plegat a una malèfica dreta manipuladora (EL PUNT, 8/IV/1982: 14). I, segurament, no els hi faltava raó. Ara bé, la realitat és multifactorial i no sols va ser conseqüència de la manipulació dretana.

Finalment, la darrera cosa que va fer ACPV en aquest període fou criticar el resultat del procés. Així, a finals de setembre de 1982, l'entitat cultural feia públiques unes resolucions molt dures contra el text estatutari i els seus protagonistes principals en un document editat que portava per títol «Davant l'Estatut d'Autonomia» (AVUI, 29/IX/1982: 12). El document era el fruit d'un treball a una comissió encarregada de fer-ho en l'assemblea general de l'entitat el juny de 1981. L'anàlisi començava parlant del llarg camí de «renúncies, abandonaments i maniobres d'adaptació» que havia suposat la transició des de la redacció de l'Estatut d'Elx fins al de Benicàssim que era qualificat com a «esquelet nu i pelat, tràgicament precari». Però qui eren els culpables d'aquesta situació a nivell polític? Doncs segons ACPV, tot i que la dreta era la principal responsable, l'esquerra i el nacionalisme no es mantenien al marge perquè «mentre la dreta organitzava les seues *addunate* esperpèntiques i reduïa el plet de l'autogovern a la defensa d'uns símbols adulterats, l'esquerra no ha fet res per impulsar la majoria del país -amb la qual compta- pel camí d'un valencianisme conscient i renovador. L'enorme debilitat de les organitzacions polítiques valencianistes ha propiciat aquestes actituds que han convertit la política autonomista al País Valencià, a parer de molts observadors, en una autèntica estafa els autors de la qual ni tan sols han mirat de dissimular-la»

(ACPV, 1982: 4). I tot plegat havia portat UCD, AP, PSOE i PCE a desenvolupar una política autonòmica aliena als problemes reals i feta «d'esquenes al poble valencià». En aquesta darrera frase no deixa de ser curiós que els redactors utilitzaven les sigles d'àmbit espanyol de socialistes i comunistes. Això mateix es feia al llarg del document per la qual cosa arribem a la conclusió que, de forma intencionada o no, s'estava «estrangeritzant», convertint en aliens a la realitat valenciana, aquells partits que no participaven dels plantejaments del fusterianisme. A partir d'aquí, el text passava a analitzar els diferents apartats de l'Estatut d'Autonomia, especialment aquells que feien referència als elements que defineixen els trets identitaris valencians. I és clar, el resultat per a ACPV era més que dolent pel que feia a «denominació, senyera i llengua». Altres elements que es criticaven era el manteniment de les províncies com a marc administratiu i les definicions culturals que es feien del poble valencià que l'extreuen de l'àmbit cultural català. La llengua, però, era l'element més important d'anàlisi si tenim en compte que la meitat del document estava dedicat a l'anàlisi del paper d'aquesta en l'Estatut i les propostes que ACPV feia al respecte. Així, en un apartat que portava per títol «La llengua en l'Estatut d'Autonomia», ACPV convertia la llengua, com havia fet Fuster en el seu relat nacional, en l'autèntic personatge de tota la tragicomèdia estatutària. Catorze pàgines, de les vint-i-sis que tenia el document, era el moll de l'ós de tot el debat estatutari el que és una mostra clara de la inspiració fusteriana que traspuava tot el document amb elements com la creença en una mena de «feble nacionalització espanyola» que podem observar en la idea del «fracàs de l'assimilisme» (ACPV, 1982: 14-26). El document, però, acabava donant una imatge no tan maximalista sinó més possibilista, cosa que recorda al paper jugat per Fuster durant la dècada dels vuitanta i les polítiques desenvolupades pels governs de Lerma, quan afirmava que «tanmateix, aquest estatut, que ja sembla inevitable, expressament i en tot cas necessàriament per a la realització de les funcions encomanades a la Generalitat, exigeix una normativa posterior que regule més concretament l'exercici dels drets i deures lingüístics i la presència de la llengua en cada àmbit social». Així, «per tot això és imprescindible, i urgent, una llei de les Corts valencianes que establezca les bases de l'ús de la llengua i dins els límits estatuaris i constitucionals, però amb la major amplitud, tot esmenant les deficiències esmenades» (ACPV, 1982: 26).

Per tant, el posicionament d'ACPV, i en certa manera també el del mateix Fuster a partir d'aquest moment, fou que més enllà de tenir clar que el resultat de la transició

no representava el que volien, ara calia que tot plegat tirara endavant de la millor manera possible per al projecte fusterià.

El mallorquinisme

A finals de 1977 des del mallorquinisme es començava a veure com un dels elements que serien fonamentals en la construcció dels Països Catalans seria el combat contra la prohibició de federació de les naixents comunitats autònomes. Així ho expressava Assumpció Cortés en les pàgines de *Canigó* a mitjans d'octubre de 1977, un any abans del debat constitucional (CANIGÓ, 15/X/1977, núm. 523: 15). Ja hem vist en l'apartat anterior com les eleccions del 1977 donaren uns resultats diferents al nacionalisme mallorquí que al valencià. Així, tot i les semblances de tots dos moviments, la veritat és que el mallorquinisme va saber entomar millor els primers anys de la transició i el canvi de sistema polític. De la mateixa manera que es va consolidar el front cultural que representava l'Obra Cultural Balear, l'organització política que havia donat forma de partit al mallorquinisme també es consolidava fent una mena d'evolució orgànica que els va portar a transformar-se en el Partit Socialista de Mallorca, partit que ha arribat fins als nostres dies. A més, a banda del partit, el mallorquinisme va saber també consolidar una publicació periòdica com *Mallorca Socialista*, la qual cosa va donar-li una capacitat d'influència social en tota l'illa molt diferent de la que podia arribar a somiar el valencianisme polític.

Fuster continuà mantenint contacte directe amb personalitats destacades del món de la cultura mallorquina com Francesc de B. Moll o Josep Maria Llompart. El suecà continuava sent l'home referent del valencianisme per al mallorquinisme. Allò que passava en terres valencianes tenia un interès per als mallorquinistes, fet que es demostra amb les paraules que de Borja Moll va dedicar via epistolar a Fuster després de l'atemptat de l'onze de setembre de 1981 (FUSTER, 2002: 288-289).

El pensament de Fuster durant la transició i la seua denúncia de la «renúncia» que estava fent el catalanisme respecte la idea dels Països Catalans, fou també un element que algun intel·lectual mallorquí reproduí. Exemple és l'article del poeta Jem Cabanes «Si n'eren «les illes»» on es reafirmava en la idea dels Països Catalans com a única nació possible per a les Illes i afirmava que «els catalunyens se'n refosquen dels Països Catalans; i de les Illes, doncs! Ho deia fa quatre dies en Joan Fuster (...) pobres

catalunyerets que no coneixen més illes que la Mallorca de les velles llunes de mel i la Menorca exòtica que ara és moda potinejar» (AVUI, 22/X/1978: 3). La transició mallorquina, però, també anà distanciant la *realpolitik* de projectes com el dels Països Catalans que, com en la resta dels territoris, quedà més circumscrit a l'àmbit de la retòrica que del dels projectes realitzables. I el millor exemple de tot plegat és la mateixa evolució del PSM.

El Partit Socialista de Mallorca

El resultat de 1977 per al PSI fou dolent des de l'òptica de les expectatives que els nacionalistes mallorquins s'havien marcat. En aquest sentit, la situació anímica de la militància mallorquinista va ser semblant a la que visqueren els valencianistes. Ara bé, el cert és que si atenem al creixement del partit en els anys posteriors o al mateix fet de no desaparèixer ni diluir-se en una altra força política -com sí va fer el PSPV-, els resultats es poden valorar de manera positiva vistos amb perspectiva històrica (MARIMON, 2002:46). El partit va decidir canviar de nom i passar a anomenar-se Partit Socialista de Mallorca el desembre de 1977 en la que era la III Assemblea del PSI. A nivell programàtic, el PSM es reafirmava en gran part dels seus plantejaments i especialment mantenia una proposta nacional clarament influïda pel pensament fusterià on es rebutjava la possibilitat de construir una nació balear ja que la nació dels mallorquins només passava per la construcció dels Països Catalans (MARIMÓN, 2002: 166).

Els documents interns tant del primer PSI com després del PSM ens mostren com els nacionalistes i socialistes mallorquins es trobaven en una situació semblant, pel que fa a la discussió política, que els seus correligionaris catalans i valencians. L'any 1978, el PSM era un partit que creia que «a nivel de Països Catalans, es necesario que el actual Secretariado político se marque como objetivo prioritario la creación de esta Taula de partits, iniciativa que colocaría a nuestro partido en una posición de vanguardia en este terreno» (PSM, 1978: 8). De fet, la documentació interna del partit, quan parla d'establir lligams i col·laboracions amb d'altres forces similars de l'Estat, posa sempre especial èmfasi en aquelles que pertanyen a l'àmbit «dels Països Catalans». Així ho especificava, per exemple, en un document que vaig poder consultar a l'Arxiu del Regne de Mallorca que no tenia data quan afirmava al respecte que «la decisió presa

pel nostre partit d'estrènyer els lligams amb altres partits que defensessin una alternativa política semblant a la nostra, haurà de tenir una especial concreció dins l'àmbit de Països Catalans. I, en aquest sentit, el viatge a Barcelona d'En Sebastià Serra a mitjan de juny encetava gairebé una sèrie de contactes amb el Bloc Català de Treballadors (reunió a Ciutat el 22 de juliol), el Front Nacional de Catalunya i el Partit Socialista d'Alliberament Nacional (reunió a Ciutat el 26 d'agost)».

L'abril de 1978, el PSM va formular l'anomenada *Proposta de convergència*, on els mallorquinistes llançaven una proposta de màxims al PSP i al PSOE amb qui es trobaven negociant una possible fusió. Un dels elements programàtics irrenunciables per al PSM era l'admissió dels Països Catalans «com a marc de la nostra nacionalitat» (MARIMON, 2002: 48), fet que com hom pot imaginar servia, precisament, per a no aconseguir cap mena de fusió o unió amb els partits socialistes espanyols. Tot plegat no deixava de ser una estratègia que els sectors més nacionalistes del PSM -com l'entrada massiva de militants de l'Obra Cultural Balear al partit- havien traçat amb els més esquerrans per a evitar l'absorció en el PSOE, tal com estava passant en el cas valencià i en d'altres zones de l'Estat (Pons a Rico, 9/VIII/2013). I ho aconseguiren. El PSM, de nova creació i amb escassos recursos en comparació als seus rivals directes -PCE i PSOE-, veia necessari implantar-se arreu de l'illa com una prioritat per a poder dur a terme els seus plantejaments polítics. I aquest és l'element més important de part dels debats de la direcció política del moment. La implantació es va fer efectiva fins al punt que les eleccions de 1979 foren un autèntic èxit per als mallorquinistes. Èxit, però, que no saberen gestionar i que els va fer entrar en una crisi profunda entre 1979 i 1981 que portà el partit a patir algunes escissions com la d'Esquerra Mallorquina.

Més enllà d'aquests afers interns, a nivell teòric el PSM continuà teoritzant sobre el fet nacional mallorquí, els Països Catalans i, també, sobre la nació espanyola que s'estava construint a partir de les autonomies i la Constitució de 1978. En un document intern d'1 de febrer de 1980 que portava per títol «Dades per a una crisi autonòmica», el PSM desenvolupava un relat sobre la construcció de la nació espanyola basada en el fracàs o la feble nacionalització, però alhora valorava negativament tot el procés autonòmic tal com s'estava duent a terme. Així, afirmava rotundament que «Mallorca, les Illes i els Països Catalans s'afirmen com a entitat històrica i cultural dins l'àmbit del Mediterrani i d'Europa enfront de les pretensions assimilistes per molt disfressades d'autonomies o pseudofederalismes que vinguin». I com a nació política, què? Aquesta

ambigüitat serà una constant en els documents del PSM des del seus inicis. Què és la nació política i quina és la nació cultural? Poden esdevenir totes dues la mateixa cosa? De fet, si analitzem el *Projecte d'Estatut d'Autonomia per a les Illes de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera* redactat i signat el 12 de setembre de 1979 pel PSM mallorquí i menorquí, els Països Catalans no apareixien per enlloc, ni com a mera referència històrica o cultural, fet que ens mostra el pragmatisme que el dia a dia de la transició anava imposant fins i tot entre aquells que defensaven la idea (PSM, 1979). I el mateix passava amb el document «Estatut nacional de les Illes», publicat el 1981 pels dos partits ja com a proposta política d'estatut de manera pública, que continuava obviant el tema dels Països Catalans (PSM, 1981b).

El mateix passa quan analitzem els documents referents al VIè Congrés del partit, que es va dur a terme entre el 10 i el 12 d'octubre de 1981. Així, en l'apartat que portava per títol «L'opressió nacional de Mallorca», tampoc trobem cap referència explícita als Països Catalans i el relat, molt semblant al que hem comentat abans sobre la feble nacionalització espanyola, es centrava en parlar de manera ambigua sobre l'opressió nacional que patien sense especificar en cap moment quina era la nació dels mallorquins. Això, però, no vol dir que el debat sobre els Països Catalans s'haguera diluït per complet per a tota la militància. La documentació interna del PSM ens mostra com en el període d'esmenes als documents oficials, l'agrupació d'Inca proposà introduir una esmena sobre les relacions que el PSM havia de tenir amb altres partits nacionalistes, «de preferència amb els partits Nacionalistes dels Països Catalans que, com el PSM, tenen l'objectiu de l'alliberament nacional dels Països Catalans. I concretament amb els Nacionalistes d'Esquerra, amb l'embrió del partit que Albinyana vol formar al País Valencià i Esquerra Republicana de Catalunya». I és més, en les resolucions finals del VIè Congrés, els Països Catalans acabaren apareixent en l'apartat «L'estratègia del Partit Socialista de Mallorca» quan s'afirmava que «la comunitat nacional de Mallorca aspira a la plena sobirania dins el marc d'una coexistència pacífica i igualitària entre nacions. Entén els Països Catalans com el seu àmbit nacional i lluitarà a fi que tots els pobles de parla catalana aconseguixin el ple autogovern i puguin establir lliurement lligams federals o confederals. Afirma també que la sobirania nacional de Mallorca, els lligams federals entre els Països Catalans no són incompatibles amb estructures més àmplies com l'Estat Espanyol o el projecte d'uns Estats Units d'Europa» (PSM, 1981).

I en el document intern «Propostes per l'Estatut d'Autonomia del PSM-PSI» trobem referències a elements que s'havien d'introduir dins la proposta d'estatut, que oficialment no es van incloure, que deien que «Cal preveure convenis o acords sobre competències amb altres comunitats autònomes (especialment amb Catalunya i País Valencià): ensenyament, normalització lingüística, mitjans de comunicació, transports...». En definitiva una pràctica política que es trobava entre l'idealisme i el pragmatisme.

La publicació *Mallorca Socialista* és fonamental per a fer un seguiment de la idea de nació del mallorquinisme aquests anys. Aquest periòdic ha estat el portaveu escrit més important del mallorquinisme polític. S'ha publicat en tres èpoques diferents i es va començar a editar el març de 1978 (MARIMON, 2002: 48). La publicació es va començar a distribuir en quioscs de l'illa i la direcció del partit ho valorava positivament, tot i que «*el contenido de la revista resulta excesivamente teórico a la vez que carece de conexión con la realidad viva y cotidiana de Mallorca*» (PSM, 1978). Una dada interessant pel que fa a la nostra recerca: Joan Fuster n'era subscriptor. Així ho vaig poder constatar revisant els documents interns del PSM on es troben els noms i cognoms dels subscriptors de la revista que es poden trobar a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Pel que sembla, però, la subscripció de Fuster no era fruit d'un interès especial del suecà sinó més aviat de l'interès del mateix PSM per fer arribar la seua publicació a un intel·lectual de referència com ho era Fuster (Pons a Rico, 9/VIII/2013).

Sobre els continguts de clar component fusterià, podem destacar tant articles com entrevistes. En un dels primers números de la publicació s'entrevistava a diferents personalitats de les illes respecte el procés autonòmic. Entre aquestes es trobava el poeta i escriptor Josep Maria Llompart, el qual no només coneixia Fuster sinó que havia mantingut amb el suecà una interessant correspondència (FUSTER, 2002). El titular de l'entrevista era clar i contundent: «La dinàmica de la història ens durà cap als Països Catalans». El llavors president de l'Obra Cultural Balear, valorava negativament el procés d'autonòmic tal com s'estava desenvolupant però alhora hi veia potencialitats per a la construcció política dels Països Catalans perquè hi havia més opcions d'avançar «a través d'aquesta autonomia migradíssima, que no a través de la situació anterior». Tot i així, es reafirmava en què «si haguéssim de dir quin és el meu ideal en qüestió de política, jo diria que uns Països Catalans lliures i socialistes, dins el marc de l'Europa dels pobles». Ara bé, el mateix convenciment que mostrava respecte els Països Catalans

com una mena de consciència preexistent que s'havia de recuperar, es contraposava amb la seua crítica a la «creació» de bell nou d'una consciència «balear» (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 1). Aquest tema és interessant perquè ha suposat un dels debats més importants que ha mantingut el mallorquinisme polític els darrers trenta anys: com compaginar la creença en una nació catalana que inclou les illes amb una consciència balear pròpia que, al cap i a la fi, ha estat creada i impulsada fonamentalment des de l'aparició de les autonomies. En aquest mateix número 1 de *Mallorca Socialista*, dins l'article «Elements per a interpretar l'estratègia d'esquerra i nacionalista» signat per l'escriptor Antoni Serra i Bauca, es reafirmava que la nació dels mallorquins eren els Països Catalans i sobretot es criticava molt la idea de «balearització». El text, a més, traspuava un llenguatge fusterià molt interessant amb l'ús de termes com «sucursalisme» o «provincianisme» (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 1, 1978: 5).

A banda d'aquests textos fets per mallorquins també cal destacar la influència de Fuster en el tractament que el periòdic feia de la política valenciana. Un bon exemple és el text que publicà la redacció amb el títol de «El País Valencià serà d'esqueres o no serà» (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 17). El text fonamentalment tractava sobre el paper de la dreta valenciana i en concret com aquesta havia foragitat a Francesc de P. Burguera. Per altra banda, la visió fusteriana dels esdeveniments valencians també va venir de la mà de determinats col·laboradors com Vicent Ventura o Josep Vicent Marquès. Ventura és fonamental per al periòdic mallorquí pel que fa a les cròniques i articles sobre el País Valencià. La seua col·laboració és relativament constant. I a banda de publicar articles, Ventura també va ser entrevistat en el número 18 corresponent a novembre de 1979. La capçalera de l'entrevista era ben clara: «Vicent Ventura ens parla del País Valencià». L'entrevista, servia per a què Ventura posava sobre la taula el «problema» que havia suposat per al valencianisme el fet de desaparèixer després de les eleccions de 1977 per haver estat integrat en partits d'àmbit espanyol com el PSOE. En aquest sentit, Ventura destacava que el cas de Mallorca era diferent i per això el mallorquinisme s'havia pogut consolidar a l'illa (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 17, novembre de 1979).

Però la referencialitat de Fuster per al mallorquinisme polític es veu clara en l'entrevista que *Mallorca Socialista* va fer al suecà el desembre de 1979. Així, Fuster era presentat com a «conegut de tots», fet que remarcava clarament la importància de l'escriptor valencià aleshores. L'entrevista es basava en diferents temes. Per una banda

en la importància de Fuster per al valencianisme i la recuperació nacional del poble valencià el qual, segons el suecà, encara no havia assumit prou una consciència nacional tot i els avanços des de 1962. Fuster identificava que «existeixen alguns sectors molt conscienciats. Fa deu anys era impensable que es pogués omplir la plaça e bous en un acte de les característiques habituals dels aplecs i ara sí, però això no significa que en siguem prous. I crec que una de les falles de la situació política del País Valencià és que el poble no respon prou» (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 19, 1979). Fuster, que sempre havia pensat que la recuperació i plenitud nacional dels valencians vindria de la mà de les classes populars, ara ja començava a no tenir clara la capacitat d'aquestes per a tan noble tasca. A banda d'aquests elements més teòrics, Fuster també era preguntat per la situació política del País Valencià i el paper del Consell. El suecà deia «que el Consell no ha contribuït massa a res -per desgràcia-. Hem de tenir en compte que han existit dos Consells». I llavors, evidentment, la culpa fonamental de la situació que vivia el País Valencià era de la dreta i de la UCD. Això no vol dir que l'esquerra i Albinyana ho hagueren fet tot bé. De fet, Fuster criticava que Albinyana hauria d'haver pres certes mesures amb més anterioritat.

Després d'aquesta entrevista, Fuster no va tornar a ser entrevistat per la publicació mallorquina fins a l'any 1986, ja en la segona etapa de l'òrgan escrit del PSM. En el darrer capítol parlarem d'aquesta entrevista. Més enllà d'això que no deixa de ser anecdòtic, el cert és que tant *Mallorca Socialista* com el mateix PSM sempre van mantenir -i han mantingut fins l'actualitat- un discurs polític on els Països Catalans juguen un paper fonamental. Això no vol dir que tot plegat no estiga farcit d'una certa ambigüitat en l'ús del terme o en la mateixa concreció d'aquest. Ara bé, el que també és clar és que fou en aquests anys de la transició quan el pensament de Fuster i el dels seus seguidors tingué més presència entre el mallorquinisme. Un bon exemple és la regularitat en què Vicent Ventura va publicar articles sobre la realitat valenciana en *Mallorca Socialista* durant aquests anys, especialment ja entrats en la dècada dels vuitanta. En definitiva, la visió que el periòdic del PSM donava de la transició valenciana, doncs, era la que tenien els fusterians i els valencianistes que havien quedat exclosos del procés o que eren molt crítics en com s'estava duent a terme.

L'independentisme i els Països Catalans

Ja hem comentat en el primer capítol que l'independentisme, i especialment el PSAN, fou el sector o subcultura política que més fidelment va incorporar els plantejaments nacionals de Joan Fuster. I el suecà sempre fou un referent. Bon exemple serien les paraules de Joan Ballester i Canals, creador del primer mapa dels Països Catalans contemporani en els seixanta i un important agitador cultural en favor del projecte, quan afirmava el 1979 que «qui va donar forma definitiva -als Països Catalans- fou Joan Fuster» (L'AVENÇ, gener de 1979). A mesura que el procés de canvi de règim va avançar, l'independentisme es va anar convertint definitivament no només en una cultura política diferenciada del catalanisme històric sinó també en el sector que més s'identificava amb els postulats fusterians referits a la territorialitat de la nació catalana. Aquest fet no deixa de trobar-se directament lligat a la pròpia discussió sobre els Països Catalans que de manera intensa es va tenir en aquests mateixos anys. Les reflexions que s'anaren fent sobre els Països Catalans demostraven que la proposta de Fuster necessitava de la negació de la nació espanyola. Així, malgrat que mai va aclarir quina havia de ser la forma jurídica o política de la nació catalana, el cert és que difícilment aquesta podia encaixar en l'estructura de l'Estat espanyol, i menys encara en la de l'Espanya de les autonomies que s'estava edificant i contra la que Fuster es mostrava cada vegada més dur i contrari. Tot i així, Fuster mai es va mostrar partidari clarament de les tesis independentistes, si més no orgànicament. Contràriament, en el seu paper d'intel·lectual independent, alguna vegada havia ridiculitzat el paper dels independentistes qualificant-los de «almogàvers precipitats» (SERRA D'OR, octubre de 1978: 34). De la mateixa manera que en altres ocasions havia afirmat que «*el PSAN es la minoría de siempre, la minoría incordiante que hace falta (...) No nos engañemos: sin los escasos y heroicos maximalistas teóricos de los Países Catalanes -entre los que me entiendo figurar-, la afluencia catalanista-españolista de los partidos parlamentarios sería cada vez menos catalanista y más españolista*» (DESTINO, 11-17, JULIOL, 1979: 30). La idea dels Països Catalans es va anar convertint en un projecte només identificat amb l'independentisme cosa que no podien assumir ni els sectors reformistes del règim franquista ni, tan sols, la pròpia oposició antifranquista que no va saber donar forma i dotar de contingut la proposta (PECOURT, 2008: 193-194). La identificació de Fuster amb l'independentisme fluctuà depenent del moment, totalment condicionat pel context històric i polític. Ara bé, per a Fuster la proposta independentista a finals de la transició

es trobava totalment mancada de possibilitats per a convertir-se en alternativa de res. Això arribava a afirmar Fuster en el seu article de *Serra d'Or* el setembre de 1980: «els almogàvers no han abdicat les seues conviccions: ja són unes conviccions aigualides, en definitiva. Hi ha la fauna epilèptica dels «independentistes», que no aixequen un gat per la cua. També jo sóc «independentista», i no faig pallassades. (FUSTER, 1985: 64).

Però més enllà de la seua opinió l'independentisme es va convertir en la transició en la cultura política més identificada amb els plantejaments del suecà. En aquest sentit, durant aquest període fou fonamental la publicació *Quaderns d'Alliberament* que va continuar tractant els temes relatius a la construcció dels Països Catalans amb un caràcter molt marcadament fusterià, si més no des del punt de vista nacional.

Un element interessant és que des d'aquest moment els sectors de Catalunya identificats amb la idea dels Països Catalans van iniciar una mena de «mitificació» del compromís valencià amb el projecte. La idea de resistència valenciana front al ferotge moviment espanyolista i anticatalà va anar impregnant part de l'independentisme català. Un bon exemple és la crònica sobre la diada del 12 d'octubre de 1980 que realitzava en format d'article d'opinió -de títol prou clarivident: «La lliçó que hem d'aprendre del País Valencià»- Marià Jiménez Moreno per a l'*Avui*, signant com a membre de «Catalans no-violents»²⁷¹ (AVUI, 8/XI/1980: 3).

El PSAN: del pal de paller a la divisió

Ja hem vist en el capítol anterior que des de 1968, el PSAN es va anar convertint a poc a poc en una mena de pal de paller de l'independentisme d'esquerres. Aquest paper, però, es va començar a descompondre a mesura que avançaren els anys i especialment en el moment en què els esdeveniments de la transició s'anaren succeint. La primera divisió es produí el 1974 per una qüestió de diferències estratègiques: fer «seguidisme» del PSUC o apropar-se als moviments d'alliberament nacional basc i gallec (BOTRAN, 2012: 34). El PSAN-P sorgit de l'escissió no va demanar mai la legalització com a partit durant aquests anys (BUCH, 2010: 114). Ara bé, l'escissió de 1976-1977 suposà quelcom més que la marxa d'una sèrie de militants. En primer lloc perquè des d'aquest moment el PSAN passà a estar dirigit des de València i per una

²⁷¹ Val a dir que no hem trobat cap més referència enlloc sobre aquesta persona com tampoc sobre el col·lectiu en nom de qui signava.

persona molt concreta: Josep Guia. Per altra, perquè si bé és cert que alguns dels que marxaren s'acabaren integrant en partits no independentistes, al mateix temps d'altres iniciaren el procés de creació de partits també independentistes i d'esquerres que competiren per l'hegemonia d'aquest espai amb el mateix PSAN. Un bon exemple fou Independentistes dels Països Catalans-IPC que continuà tenint una visió de Joan Fuster com de gairebé pare de la pàtria ja que «la seva ploma ha lluitat infatigablement en favor de la catalanitat del País Valencià». Això és el que es podia llegir en el comunicat de suport que feren per solidaritzar-se amb Fuster després de l'atemptat de 1981²⁷².

Tot i així, els mesos posteriors l'independentisme tractà de tornar-se a unificar o reunificar mitjançant reunions -que no portaren a cap unitat orgànica- i la realització d'actes públics com l'Onze de setembre de 1977 al Fossar de les Moreres on participaren oradors de prestigi clarament identificats amb el fusterianisme com Jordi Carbonell o Fèlix Cucurull (BUCH, 2010: 118). El discurs de Cucurull, per exemple, tingué els Països Catalans com a subjecte polític en tota la seua narració (CANIGÓ, 15 OCTUBRE 1977: 30-31). I l'any següent els parlaments de la diada independentista de l'Onze tornaren a tenir un clar regust fusterià amb la presència de parlants fets per Josep Maria Llompart o Vicent Ventura (ALBÓ, 2009: 79). Davant la dificultat que tot plegat poguera realment portar a una unitat de l'independentisme d'esquerres, el PSAN oficial va optar per enfortir el seu projecte amb la incorporació de militància provinent del FNC o gent com Fèlix Cucurull i d'altres que provenien del PSC-C i no havien acceptat la federació dels socialistes catalans amb els espanyols. Això va portar a l'anomenat Congrés de 1978 que suposà una mena de refundació de l'històric PSAN i que va rebre el suport, o salutació, públic d'una sèrie d'intel·lectuals significats en la defensa dels Països Catalans i la llengua catalana. Entre aquests, a banda de persones com Vicent Ventura o Josep Maria Llompart, també es trobava Joan Fuster²⁷³ (LLUITA, núm. 72, maig-juny de 1978). De fet, Fuster va participar en el Congrés, tot i no ser-ne militant (FUSTER, 2013: 254).

²⁷² Document consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

²⁷³ Així ho relatava el diari *Avui*: «A continuació, prengueren la paraula com a personalitats independents: el fundador del POUM. Jordi Arquer, i el polític Vicent Ventura. Entre les personalitats convidades es trobaven l'escriptor Joan Fuster, el poeta Vicent Andrés Estellés, el gramàtic Enric Valor, el periodista Joan Olesa, l'escriptor Amadeu Fabregat, el cantant Joan Monleón del grup Els Pavesos i l'editor Eliseu Climent» (AVUI, 4/IV/1978: 6).

Els seus del PSAN foren aquests anys els que feren definicions dels Països Catalans més unitaristes i menys partidàries de cap revisió en termes federals, malgrat que com hem vist el mateix Fuster començava a tenir una idea dels Països Catalans que s'adaptava al procés de creació de les autonomies, amb totes les comentes i interrogants que vulguem. I tot el que feia el partit era amb els Països Catalans com a marc nacional. Exemple d'això serien les declaracions de Josep Guia en la revista *Canigó* de 5 de novembre de 1977 referint-se a l'Aplec del Puig del 23 d'octubre d'aquell any que aquesta trobada era nacionalista i partidària dels Països Catalans en el sentit polític del concepte (CANIGÓ, 5/XI/1977). O també les opinions dels llavors militants Antoni Furió i Josep M. Sebastià en *Quaderns d'Alliberament* 2/3 de 1978 dedicat a la idea de catalanitat i la immigració. Per tots dos, el projecte dels Països Catalans continuava sent unitari, més enllà del procés constitucional. El relat era molt clar i amb clar contingut historicista, de clara inspiració fusteriana (DDAA, 1978f: 296). I el relat del passat era unitari, també ho havien de ser les solucions del present i del futur.

De tot plegat podem afirmar que les escissions i moviments interns i externs no afectaren a nivell teòric, encara, els plantejaments que el PSAN defensava respecte els Països Catalans. Tot i així, el 1978 el PSAN, d'igual manera que Fuster, encara veia en els estatuts d'autonomia que s'havien d'aprovar -recordem que la Constitució espanyola encara estava en procés de discussió- «un pas cap a l'Estat Socialista dels Països Catalans». D'aquesta manera el PSAN mantenia una doble visió del procés de construcció nacional. Per una banda, es posicionava críticament davant del procés autonòmic però alhora amb certa esperança. Si més no això és el que podem extreure de les paraules del valencià Josep Lluís Blasco quan afirmava que «avui, al País Valencià assistim a un fort increment de la consciència nacional, tant a nivell de demanar l'autonomia per al País Valencià, com a un nivell més pregon, i més minoritari, el de plantejar-se la qüestió nacional dels Països Catalans, que és des del meu punt de vista l'únic marc possible on es pot plantejar» (DDAA, 1978f: 299-231).

I una postura semblant mantenia Josep Guia en les pàgines del diari *Avui* el 8 de maig de 1979 quan afirmava que calia aconseguir un estatut d'autonomia per a cada territori amb la finalitat que posteriorment aquests portarien a la unificació dels Països Catalans. Ara bé, el contingut de l'article de Guia ja apuntava en la direcció de la visió nacional que anys més tard plasmaria en el seu llibre *És molt senzill: digueu-li Catalunya*: «Una nació, companys, o s'allibera tota o no s'allibera. Una nació,

companys, o es reconeguda en la seva veritable dimensió o continua sense ésser reconeguda en absolut. Dir que el Principat de Catalunya és una nació no és un pas a favor sinó en contra del ple reconeixement de la nació dels catalans, de Salses a Guardamar» (AVUI, 8/V/1979: 3). L'article de Guia portava un títol de clara inspiració fusteriana: «Contra el regionalisme».

Finalment, cal destacar també que en les ponències polítiques del Congrés de 1978, el PSAN analitzà el mapa dels Països Catalans i especialment les comarques castellanoparlants. Aquest fet és interessant perquè intentava posar solució al principal problema que, com hem vist, Fuster va trobar anys enrere en la seua teorització al voltant de la nació catalana i l'encaix dels valencians en aquesta. Les ponències del PSAN demanaven una anàlisi acurada de cadascuna de les comarques per a poder decidir si aquestes havien de formar part dels Països Catalans o bé s'havien d'unir a Múrcia, Castella o Aragó. I l'apunt més important perquè trencava amb la idea fusteriana de la llengua com a element central de la configuració de la nació: per al PSAN aquest no era l'únic element que la definia (BUCH, 2010: 214). Això no vol dir que per al PSAN, la llengua catalana no continuara sent l'element que donava sentit a la idea de «reunificació dels Països Catalans», tal com es podia llegir en l'article signat per Josep Guia al diari *Avui* l'11 d'octubre de 1980 «si als Països Catalans hi ha un tret unitari evident -tan evident que fins i tot molts espanyols el reconeixen- és la llengua comuna, el català. Les agressions a la llengua catalana, doncs, són uns atacs perfectament i deliberadament dirigits contra el nucli principal de resistència i de reunificació» (AVUI, 11/X/1980: 3).

Pel que fa als moviments interns, la crisi del partit de l'independentisme d'esquerres no va acabar amb la refundació del 1978. Després de les eleccions municipals de 1979 tornaren a sorgir dos sectors polítics que es podien identificar amb persones concretes. Per una banda, l'encapçalat per Josep Guia i per l'altra el de Josep Huguet, Francesc Codina i el valencià Josep Lluís Blasco. Aquest segon grup trencava amb la dinàmica dialèctica de l'enfrontament i lluita extraparlamentària i apostava per un cert «possibilisme» polític i la participació en les noves institucions de l'Espanya autonòmica. Tot plegat va acabar amb l'escissió d'aquests segons (BUCH, 2010: 134) a principis de gener de 1980 (AVUI, 5/I/1980: 6). El fet és important perquè els noms que encapçalaren l'enfrontament també foren capdavanters en les diferents maneres d'entendre els Països Catalans durant els anys vuitanta. Així, Josep Guia es convertí en

una mena de fusterià que superava de lluny el pensament del suecà: va arribar a proposar el 1986 deixar de parlar dels Països Catalans i passar a anomenar Catalunya a tot el territori. Per l'altra, persones com Huguet a Catalunya -Nacionalistes d'Esquerra i després ERC- o Blasco al País Valencià -Agrupament d'Esquerra del País Valencià i Unitat del Poble Valencià-, acabaren sent dirigents o membres de partits nacionalistes de clara influència fusteriana però que només s'organitzaven a nivell del seu territori immediat. En certa manera, tots aquests moviments acabaven amb l'independentisme que s'havia organitzat el 1969 al voltant de la sigla PSAN i que amb tant d'entusiasme havia pres la idea dels Països Catalans com a projecte de nació. Per la correspondència de Fuster sabem que Guia informà en tot moment, amb la seua versió dels fets, al suecà dels moviments del grup escindit. Així trobem un document entre els papers de Fuster anomenat «Primer informe públic sobre l'escissió del PSAN. Proves de la falsificació d'actes realitzada pel grup escindit d'Huguet, Codina, Blasco i Altres»²⁷⁴.

Per altra banda, també arran de la correspondència coneixem una carta que Guia envià a ACPV per queixar-se per les «botifleries» que contenia la tarja commemorativa del 25 d'abril de 1980. Aquestes «botifleries» fonamentalment giraven al voltant de la idea de valencianitat i de País Valencià que era el centre del discurs d'ACPV aquell any. En certa manera tot es reduïa al fet que els Països Catalans no sorgien per enlloc com tampoc el mot «català» per a referir-se als valencians. Tot plegat per al dirigent independentista tenia clares «ressonàncies blaveres». Guia reenvià la mateixa carta a Fuster explicant-li que li sabia molt greu que la seua persona quedés esquitxada per la seua queixa a ACPV en tant que ell era el president de l'entitat. Tot i així, Guia recordava a Fuster que «ja te vaig criticar les gratuïtes, i a la llarga perilloses, concessions valencianistes del primer volum, i per això t'ho dic, l'Espill n°4 ha eixit naturalment nacional, plenament correcte des d'aquest punt de vista»²⁷⁵. La visió nacional de Guia, doncs, avançava de manera decidida cap a un unitarisme pancatalà com el que acabaria concretant a mitjans dels vuitanta.

²⁷⁴ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

²⁷⁵ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya .

Entre escissions i plataformes electorals: el BEAN i Nacionalistes d'esquerra

Les escissions i reformulacions de l'espai independentista portaren a l'aparició de noves sigles. A banda de destacar els casos del BEAN -Bloc d'Esquerra d'Alliberament Nacional- i de Nacionalistes d'Esquerra, també cal que esmentem el d'Esquerra Nacional i el Bloc Català de Treballadors. El primer fou un petit partit que aparegué d'una escissió del PSC-C, contraris a entrar de manera federada en el PSOE. EN va durar molt poc ja que desaparegué el 1979, però és interessant observar com en la seua propaganda política, de forma retòrica, encara mantenia el marc nacional dels Països Catalans com a subjecte polític. Així es definia el partit l'abril de 1977 a les pàgines de *La Vanguardia*: «és una organització d'esquerra sense febleses ;catalanista sense reserves, totalment Independent. Davant l'hostilitat del règim que vol perpetuar-se (i que vol perpetuar l'opressió de les classes populars dels Països Catalans) no té altres recursos econòmics ; polítics que els que vénen de l'esforç deis seus membres i de l'ajut del poble català» (LA VANGUARDIA, 17/IV/1977: 24). Per altra banda, el BCT tingué també una vida semblant ja que es va acabar integrant en el BEAN. D'aquest segon partit destacà un militant concret: Josep Lluís Carod-Rovira, el qual més endavant seria important en la seua defensa dels Països Catalans en organitzacions com NE o l'ERC dels anys noranta. Sobre l'empremta del discurs fusterià cal destacar les paraules del mateix Carod-Rovira en l'acte celebrat el 27 de novembre de 1978 on partits parlamentaris i extraparlamentaris donaren la seua opinió sobre la Constitució que s'estava a punt d'aprovar i el futur Estatut d'autonomia català. Carod afirmava que «per nosaltres, la consecució de l'Estatut d'autonomia per a Catalunya és només un pas en el camí dels nostres objectius polítics: el socialisme i l'alliberament nacional del nostre poble, que pressuposaven la destrucció de l'Estat espanyol capitalista, la reunificació nacional i la creació de l'Estat Socialista dels Països Catalans, en el marc d'una Europa dels pobles i dels treballadors» (SOBREQUÉS, 2010: 57). En aquest sentit, les paraules de Carod-Rovira eren més properes a la visió que l'independentisme del PSAN tenia dels Països Catalans -amb idees com la de la «reunificació»- més que no pas, com veurem tot seguit, al discurs més federatiu que defensà Nacionalistes d'Esquerra i ell mateix poc després. Una bona mostra d'aquest discurs és l'article que publicava a *l'Avui* el 15 d'agost de 1980 on amb l'explícit títol de «Allò que en dèiem «Països Catalans»», Carod posava sobre la taula la defensa que s'havia fet del projecte durant els anys finals i posteriors a la dictadura. La reflexió de Carod servia per a criticar l'abandó que s'havia fet del

projecte per part d'aquells que el defensaven un cop s'havien fet «regidors, batlles, senadors». I és per això que «els Països Catalans continuen existint». La justificació de l'existència dels Països Catalans com a nació de clara inspiració fusteriana: llengua, història, cultura o fins i tot l'economia els unien. I es preguntava què diferenciava un ciutadà de Vinaròs d'un d'Alcanar, per passar, tot seguit a reptar a aquells que negaven el fet nacional dels Països Catalans a que demostraren perquè Espanya sí que era una nació i els Països Catalans no. En conclusió, les renúncies de la transició havien afeblit el projecte (AVUI, 15/VIII/1979: 3).

L'independentisme que havia estat tan crític amb tot el procés de la transició i la nova democràcia espanyola, va arribar un moment en què optà també per participar de les eleccions. Amb aquesta finalitat aparegueren plataformes electorals com el BEAN - on el PSAN estava integrat inicialment- i Nacionalistes d'Esquerra -al qual també hi va donar suport inicialment una part del PSAN que fou titllada de «regionalista» per l'altra i acabà també marxant del partit el 1980 (BUCH, 2010: 213). El cas és que més enllà de l'impacte electoral d'uns i altres -que va ser pobre respecte les expectatives creades- el cert és que aquestes organitzacions generaren dues maneres d'entendre els Països Catalans com a projecte polític. Una de més unitària o unitarista, encapçalada pel PSAN-BEAN i una altra de més federal, compartida per partits com Nacionalistes d'Esquerra (Catalunya), PSM (Mallorca) o l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià (País Valencià). Així, malgrat que entre tots tres partits hi havia diferències considerables respecte la seua reflexió al voltant de la idea d'independència, en allò que sí coincidien era en el fet d'organitzar-se políticament a nivell del seu territori i no en l'àmbit dels Països Catalans, com sí continuava proposant el PSAN. I aquest fet ens porta a afirmar que la major part dels sectors més identificats amb el fusterianisme –i també més propers a nivell personal amb Fuster-, de manera majoritària optaren per la fórmula federal per als Països Catalans i la reciprocitat territorial. El PSAN i la seua marca electoral del BEAN, passaren a ser l'única organització que orgànicament apostava per entendre els Països Catalans com un tot unitari ja existent i no tant en procés de creació o construcció. És més, podem afirmar que després i durant del procés estatutari, aquesta imatge unitarista es consolidà i es va blindar, bé com a reacció política i raonada al que es considerava havia estat un fracàs per al projecte, bé com a reacció d'imptència davant el resultat del procés estatutari.

Per tant, el BEAN i Nacionalistes d'Esquerra foren les dues propostes de caràcter independentista que van aparèixer a finals dels setanta amb un clar discurs nacional de caràcter fusterià. Totes dues competiren electoralment el 1979 representant postulats semblants però alhora diferents i divergents vinculats en molts casos a la «radicalitat» dels programes i les praxis polítiques (LUCAS, 2004: 100). Un dels elements que a dia d'avui constaten els membres d'una i altra plataforma electoral és el fracàs que va suposar la no entesa entre totes dues organitzacions. Aquest element va jugar un paper fonamental per al seu fracàs electoral. Però no només això. El BEAN es va mostrar molt bel·ligerant amb Nacionalistes d'Esquerra -fins i tot amb anuncis en premsa contra NE (POBLET, 2004: 15-16)-, iniciant així una mena de lluita fratricida dins l'independentisme d'esquerres que va ajudar ben poc a consolidar cap projecte que tinguera els Països Catalans com a referència territorial.

El BEAN fou una plataforma electoral creada al voltant de la figura de Lluís Maria Xirinacs²⁷⁶. Com hem dit, en un primer moment va estar formada també pel PSAN, però aquest partit marxà, fet que convertí el BEAN en partit polític. La candidatura del BEAN el 1979 no va obtenir, com hem dit, els resultats esperats i això va fer que formacions com el PSAN abandonaren la coalició. El PSAN havia estat crític des del primer moment amb determinats elements del BEAN com el «personalisme» de Xirinacs i la forma com s'havia fet la campanya (BUCH, 2010: 123). Val a dir que la relació entre Fuster i Xirinacs no va ser ni de bon tros estreta. Entre l'inventari epistolar del suecà, per exemple, només hi consta una carta de l'any 1981. Si ens centrem en el debat polític que es va tenir a Catalunya al voltant de l'Estatut d'Autonomia de Sau i la proposta dels Països Catalans, Xirinacs fou un dels polítics que més els defensà, arribant a posicionar-se en contra de l'Estatut amb la seua abstenció al text (SOBREQUÉS, 2010: 78-79).

En aquesta situació el 16 de desembre de 1979 apareixia una nova sigla política que també es proclamava partidària dels Països Catalans i en certa manera de

²⁷⁶ Sobre la figura de Xirinacs, Jordi Carbonell afirma respecte les segones eleccions en què ja coincidiren totes dues propostes, que l'excapellà «cap de llista del BEAN per Barcelona, no va ser un factor d'unitat, en aquell moment. La gent del BEAN anava als mítings de Nacionalistes d'Esquerra a rebentar-los, amb l'objectiu fonamental de perjudicar el seu rival electoral directe» (CARBONELL, 2010: 206). La seua relació amb Fuster, si hem de jutjar per la correspondència entre tots dos, podríem afirmar que fou nul·la (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

l'independentisme: Nacionalistes d'Esquerra. El projecte estava encapçalat per una sèrie d'intel·lectuals clarament identificats amb el fusterianisme: Jordi Carbonell, Josep Maria Espinàs, Max Cahner, Josep Ferrer o Lluís Llach, foren alguns dels noms més destacats²⁷⁷. NE, però, partia de l'àmbit estrictament català i, per tant, malgrat que feia una clara defensa dels Països Catalans com al seu marc nacional, la seua realitat orgànica es circumscribia a Catalunya. Segons Josep-Lluís Carod-Rovira «a Nacionalistes d'Esquerra, pel fet de ser una força d'àmbit només del Principat, Fuster continuava pesant, clar, però no tant com en el PSAN, ni de bon tros» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). NE només es va presentar a les eleccions per les quatre circumscripcions catalanes i en la resta de territoris va buscar aliances de reciprocitat amb partits com el PSM de les Illes o l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià per la creença que tenia el partit en el projecte dels Països Catalans (POBLET, 2004: 20). Un bon exemple d'aquest reconeixement mutu entre partits foren les aparicions de membres de NE en actes del PSM o l'entrevista que el periòdic *Mallorca Socialista* féu a Jordi Carbonell com a cap de llista de NE per a les eleccions al Parlament català del 1980 on si alguna cosa es ressaltava era el seu compromís amb els Països Catalans (MALLORCA SOCIALISTA, 1980). De fet, el programa de NE apostava per el «*derecho a la plena determinación, incluida la independencia de los Países Catalanes, que deberían erigirse en Federación*» (DESTINO, 10-16, GENER, 1980: 12).

El marc nacional dels Països Catalans es deixava clar en el primer punt del manifest fundacional quan s'afirmava que el seu objectiu polític era «l'afirmació del dret d'autodeterminació (inclòs el dret a la independència), la defensa del marc nacional dels Països Catalans i la conquesta de la plena sobirania del poble català» (POBLET, 2004: 9). Molts dels militants de NE ho havien estat també del PSAN tant en els seus orígens com en les darreries dels setanta. Per tant, provenien d'una escola política amb un contingut clarament fusterià. Josep-Lluís Carod-Rovira lliga la procedència militant amb la influència de Fuster sobre NE quan afirma que «la influència de Fuster es mantenia a NE, no pas globalment com a organització, sinó més aviat sobre molts dirigents, no pas

²⁷⁷ Sobre la relació amb Jordi Carbonell i Max Cahner ja n'hem parlat al llarg del nostre treball. Altre dels noms que van encapçalar NE, com he dit, fou Lluís Llach, el qual també va tenir una relació força estreta amb l'escriptor de Sueca i sempre el va considerar un referent. En aquest sentit, Llach afirma que va conèixer l'obra de Fuster a finals dels seixanta i que per a ell, junt a la seua posterior relació personal un cop es van conèixer, sempre ha estat fonamental com a mestratge i coneixement d'un país que li era des de Girona desconegut (PELLISSER, 2008: 291-302).

els més joves, sinó sobre els que, generacionalment, hi tenien més proximitat o havien tingut oportunitat de conèixer la seva obra més directament. Penso, a més de Jordi Carbonell, en noms com Enric Casasses, Josep Ferrer, Joan Armet, Carles- Jordi Guardiola i edicions de La Magrana, etc.» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). Segons Jordi Carbonell «Nacionalistes d'Esquerra volia aglutinar l'independentisme polític d'esquerra amb els sectors intel·lectuals» (CARBONELL, 2010: 204), estratègia que no deixava de ser molt fusteriana en el sentit que pretenia unir les elits culturals amb els sectors populars.

Malgrat que la Constitució espanyola ja havia estat aprovada amb el no reconeixement al dret a la federació de comunitats autònomes, NE mantenia entre els seus objectius polítics derogar aquesta prohibició i aconseguir la dita federació de les autonomies en què es dividien els Països Catalans (POBLET, 2004: 10). De fet, la campanya electoral de 1980 anava en aquesta direcció quan s'afirmava en el seu lema «Perquè no claudicarem. Per una Catalunya lliure i socialista. Cap a la reconstrucció nacional dels Països Catalans». I l'acte central de la campanya electoral, presentat com a «Gran Míting dels Països Catalans», celebrat el 18 de març de 1980 al Palau d'Esports de Barcelona, recollia també aquest esperit de nacional ja que va comptar amb la participació de persones destacades dels diferents territoris entre els quals es trobaven amics directes i fusterians reconeguts com Vicent Ventura o Eliseu Climent (POBLET, 2004: 15-16). De fet, els actes centrals de NE sempre van intentar comptar amb la presència de representants dels altres territoris de llengua catalana i, a més, sempre foren persones identificades amb el fusterianisme que havien quedat eliminades o apartades del procés com podria ser el cas de la presència de Josep Lluís Albiñana en els actes de l'Onze de setembre de 1981 (AVUI, 12/IX/1981: 31). En aquest sentit Carod-Rovira apunta que «NE com a organització i jo personalment, vam tenir molta relació sobretot amb Vicent Ventura, Vicent Pitarch, Josep-Lluís Albinyana o bé Eliseu Climent, tots els quals van participar en actes polítics al Principat o fent conferències» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). En certa manera, la frustració que la transició va suposar per al fusterianisme o per al mateix Fuster, va fer que aquest sector del valencianisme s'anara identificant cada vegada més amb l'independentisme.

En definitiva, el PSAN, el BEAN i Nacionalistes d'Esquerra foren durant els anys centrals de la transició les forces polítiques que junt al PSM o el valencianisme polític, més èmfasi posaren en la idea dels Països Catalans i els plantejaments fusterians.

Ara bé, com en el cas de Fuster, aquests plantejaments anaren evolucionant i canviant amb els esdeveniments de la transició i les trajectòries personals dels seus protagonistes, molts d'ells amics personals de Fuster. Mica en mica, els Països Catalans anaren desapareixent del debat polític i quedaren circumscrits a la discussió estrictament intel·lectual i cultural. I sobretot, el que acabà sent minoritari fou la visió unitarista dels Països Catalans que podríem dir tingué el seu màxim exponent en la figura de Josep Guia i el seu llibre, que després analitzarem, *Es molt senzill: digueu-li Catalunya*.

L'esquerra espanyola i l'adaptació del discurs fusterià als seus programes

Què va aportar Fuster a l'esquerra? Crec que Manuel Alcaraz dóna una bona resposta quan afirma que davant determinats discursos de l'esquerra que mirava enrere i posava els anys republicans com a centre, «el fusterianisme els va permetre retrobar-se amb un país i una gent que ja no eren indeterminats». El fusterianisme va saber superar conceptes com el de «classe obrera» i adaptar a la realitat valenciana i catalana altres que es posaren de moda durant els seixanta com el de classes populars. Les classes que salvaven la llengua en el relat fusterià havien de ser les encarregades d'encapçalar el trànsit al socialisme en el de l'esquerra (PELLISSER, 2008: 351). Per tant, segons la interpretació d'Alcaraz podem afirmar que una de les aportacions més importants de Fuster a l'esquerra valenciana -a banda del descobriment del país- fou la de la modernització del discurs²⁷⁸. D'aquesta manera l'esquerra superava la narració nostàlgica d'una guerra civil, que la societat preferia no recordar, per a modernitzar-se i ser més propositiva²⁷⁹. Com hem vist quan analitzaven al principi del bloc la transició com a procés i les eleccions de 1977, les forces polítiques que representaven quelcom nou foren les grans triomfadores. Ara bé, el que no va aconseguir Fuster és que l'esquerra, de forma majoritària, assumira el seu paradigma nacional. Que la simbologia fóra un element de negociació amb la dreta durant el debat estatutari és una mostra d'aquesta manca d'assumpció real dels plantejaments fusterians. Evidentment que a nivell retòric sí es van assumir -o si més no la dreta es va encarregar de mostrar constantment una esquerra valenciana que combregara al cent per cent amb els plantejaments fusterians- entre 1977 i 1980, però el cert és que quan va arribar el moment de defensar aquest paradigma de manera contundent davant la UCD en l'elaboració del nou estatut d'autonomia valencià, tal com afirma Alfons Cucó «l'esquerra en conjunt, per contra, mancava no solament de claredat, sinó també, al

²⁷⁸ La influència de Fuster no només es circumscriu al discurs sinó a la mateixa presència del suecà en actes d'organitzacions d'esquerres, no sols partits, sinó també de sindicats com CCOO (AVUI, 12/IV/1979: 12)

²⁷⁹ Aquesta és una de les idees força que Alcaraz ha defensat en diversos textos sobre la seua anàlisi del fusterianisme. Vegeu també ALCARAZ, M. (2013), «De *Nosaltres, els valencians* a la política valenciana actual», dins CARBÓ, F. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2013) *Sobre Nosaltres, els valencians*, PUV, València

mateix temps, d'un model nacional-cultural acceptat generalment» (CUCÓ, 2002: 187). Aquesta mena de «miratge» o assumpció discursiva era vist així en el mateix moment en què es produïa. Les paraules entusiastes d'Amadeu Fabregat en la seua «Crònica del País Valencià» de l'1 de gener de 1980 en són una bona mostra. El titular de l'article ja era contundent i, usant terminologia fusteriana, una simple il·lució de l'espirit: «L'esquerra estatal assumeix el nacionalisme». En el fons Fabregat el que pretenia era desacreditar a les forces nacionalistes afirmant que «les eleccions legislatives constaten el fracàs dels partits d'obediència estrictament valenciana (caldrà parlar-ne molt de les raons d'aquesta circumstància), mentre que els col·lectius estatals de l'esquerra amb implantació al País Valencià -PSOE i PCE- assumeixen progressivament, i amb les limitacions que imposa la seva condició, el fet nacional»²⁸⁰. L'evolució de socialistes i comunistes en l'assumpció del fet nacional valencià era per a Fabregat sorprenent ja que «l'esprint nacional del PCPV i l'avanç dels socialistes en incorporar al seu col·lectiu els nacionalistes del dissolt PSPV ha estat un procés la velocitat del qual només resulta apreciable tot repassant l'actitud d'aquests dos partits als inicis de la dècada». Fabregat, però, no només circumscriu aquesta valencianització als dos partits majoritaris de l'esquerra sinó que el feia extensiu als extraparlamentaris com el MCPV, després OEC. Així, «l'assumpció del fet nacional pels primers partits de l'esquerra és sense dubte un dels esdeveniments històrics de la dècada, i àdhuc de moltes més dècades. La força del nucli original del valencianisme -més qualitativa que no quantitativa- ha continuat pesant en el país, i no han mancat els punts de referència, ni tampoc el més valuós de tots, l'obra i l'actitud personal de Joan Fuster, la influència del qual ha anat més enllà, molt més enllà, del que la major part dels valencians-espectadors imaginem. No cal estar d'acord amb tot el que Fuster ha escrit, ni cal compartir tampoc totes les seves idees i propostes, per a reconèixer que els setanta han estat la dècada en la qual han germinat les conviccions que aquest home llançà a la segona meitat dels seixanta. No són especialment sospitosos de «fusterianisme», però algun dia caldrà escriure la història d'aquest personatge, insòlitàment plural i obert i que ha sabut combinar un pragmatisme fructífer en favor del seu país amb la defensa d'uns ideals que ha mantingut intactes del primer dia que els enuncià» (AVUI, 1-2/I/1979: 8). És cert que en aquest moment

²⁸⁰ Cal dir que a partir d'aquest moment les crítiques de Fabregat contra els partits d'obediència estrictament valenciana foren constants. De manera més o menys subtil, el cert és que Fabregat cada vegada es va anar basculant en els seus textos cap a un suport al PSPV-PSOE i especialment als sectors nacionalistes del partit.

discursivament podem identificar clars elements fusterians en la retòrica de PSPV-PSOE i PCPV. Ara bé, també és l'etapa en què el fusterianisme i el mateix Fuster, començaren a allunyar-se públicament d'aquests dos partits. Altra cosa és que els valencianistes que feren «entrisme» en el socialisme (LLOP i TORMO, 2013: 65) i els que intentaren «valencianitzar» el comunisme valencià, tinguessen durant aquests anys certes quotes de poder en els respectius partits, i això fes que retòricament el discurs del partit tingueren tics fusterians. Hem de tenir present que en aquests moments l'esquerra majoritària es veu obligada a adaptar el seu discurs plurinacional respecte la idea d'Espanya -aquella Espanya que mai s'havia oblidat ni discursivament ni programàticament (ARCHILÉS, 2009)- al nou marc polític en formació i transformació com a conseqüència del procés de la transició. Plurinacionalitat, descentralització i democràcia havien d'encaixar en els marcs de la monarquia parlamentària i l'anomenat Estat de les autonomies. Tant el PSOE com el PCE aconseguiren quadrar el seu relat nacional en els marges establerts per la Constitució del 78 en allò que es pot considerar un nou concepte de la nació espanyola (SOLÉ-TURA, 1985: 96). Ara bé, qui es va saber adaptar totalment a la nova conjuntura foren els socialistes que llur renovació ideològica desenvolupada a partir de 1979 va servir per a imposar-se a un PCE (TEZANOS, 1989c) que, malgrat sí havia sabut adaptar-se als canvis de la dècada dels seixanta i havia renovat part del seu discurs amb la introducció de l'eurocomunisme, no va saber afrontar el debat autonòmic i les contradiccions que aquest li generaven (GONZÁLEZ, 1989: 565). Tot plegat, especialment en el cas del PSOE, va acabar sent un final més lògic del que de vegades s'ha volgut presentar amb el discurs de la renúncia i la traïció a uns principis concrets defensats durant els anys de l'antifranquisme (RODRÍGUEZ-FLORES, 2014) com a programa de màxims que servia de fil conductor dels plantejaments polítics dels socialistes en el si de la seua cultura política i poca cosa més, que no és poc (TEZANOS, 1989c: 464-465).

Seguint el mateix paradigma interpretatiu que hem elaborat en el primer bloc, en aquest apartat avançarem en l'anàlisi del comunisme i el socialisme d'arrel federalista i que en el cas de Catalunya també s'identificava com a catalanista. Val a dir que a diferència del que passava en els anys anteriorment treballats, a partir de les primeres eleccions de 1977 l'àmbit de l'esquerra espanyola també va patir una reducció de les sigles que la volien representar. Així, molts dels partits i organitzacions que es proclamaven membres de la cultura política comunista o socialista van desaparèixer

aquests anys, o bé per la seua integració en les dues forces més importants d'aquestes tendències polítiques com ho eren el PCE o el PSOE, o bé simplement pel desgast dels seus afiliats i l'abandó de la militància activa. En aquest sentit, el panorama valencià respecte el socialisme no era diferent del de la resta de l'estat amb un PSOE que reivindicava la legitimitat de les seues sigles històriques, un PSP poc nombrós i que no acabava de ser el que pretenia ser i un PSPV, cosa diferent d'altres llocs, encapçalat fins a les eleccions de 1977 per Ernest Lluch i format per gent qualificada (CASADO, 2013: 255). Els resultats de 1977 i la dinàmica política van reduir el nombre de partits i organitzacions i convertiren el PCE i el PSOE en els autèntics pals de paller d'aquesta cultura política. I la mateixa *realpolitik* va portar tots dos partits a mantenir un doble joc respecte dels plantejaments polítics i ideològics que havien defensat, amb major o menor èmfasi, fins aleshores. Aquest és el cas tant pel que fa a aquells punts que abans de la mort de Franco semblaven «irrenunciables» per a l'àmbit espanyol -ruptura, republicanisme, bandera tricolor, etc.- com també aquells més explícitament valencians o de la concepció fusteriana de la nació. Alfons Cucó, protagonista del moment perquè era un dels principals membres del sector «nacionalista» del PSPV-PSOE, considera que els sectors valencianistes del PSOE i el PCPV no van aconseguir convertir en hegemònics els seus plantejaments nacionals en les respectives organitzacions. La culpa per a Cucó, però, no fou tant de la incapacitat d'aquests mateixos sectors sinó d'una sèrie de factors aliens com «l'acceleració frenètica de la dinàmica política de la transició, el marc desfavorable que el partit governamental va traçar respecte dels processos autonòmics a tot l'Estat, la força de les inèrcies ortodoxes en el cas comunista, i el caràcter al·luvial que va caracteritzar la refundació del partit socialista (a més de l'eficàcia dels diversos i contundents *elements de moderació* de la peculiar dreta política i sociològica no va dubtar a posar en joc)». I tot plegat es va accelerar quan s'imposà «un pragmatisme absolut» (CUCÓ, 2002: 181-182). L'explicació de Cucó és sorprenent perquè té poc a veure amb el que ell mateix escrivia, i feia, durant els anys de la transició (CUCÓ, 1983) o amb la democràcia ja assentada (CUCÓ, 1989). A més, des del meu punt de vista crec que no és del tot satisfactòria ja que redueix en excés l'anomenat «fracàs» del fusterianisme a una sèrie de factors externs que, si bé és cert foren importants -i en alguns casos decisius-, també ho és que no foren exclusius. Com veurem, l'evolució de socialistes i comunistes valencians en el seu relat sobre la identitat valenciana va acabar concretant-se en un resultat que no era, en el fons, tan diferent del que havien mantingut històricament. La novetat, així, era l'assumpció del paradigma

nacional fusterià o de la seua simbologia de manera més o menys ferma. El joc d'equilibris entre les diferents famílies polítiques en un i altre partit acabaren de concretar la narració que farien de tot plegat.

En certa manera, tot aquest imaginari simbòlic que havia format part dels debats més interessants sobre la nació entre alguns intel·lectuals dels partits -Cucó, Lluç, Soler, Ribó, Fontana, etc.-, ara es va convertir en mans de les direccions polítiques -en les que hi havia alguns d'aquests intel·lectuals, polítics nous i d'altres de vells- en pura retòrica que en cap cas van acabar convertint en realitat. Definitivament aquests partits van rebutjar els plantejaments polítics del nacionalisme -la concepció política del fet cultural català, valencià, gallec o basc- i passaren a assumir únicament aquells de caràcter cultural (BASTIDA, 2014: 58). Tot i que com hem vist en el bloc anterior, durant la dictadura la discussió al respecte ja anava en aquesta direcció, el cert és que el procés de la transició ho va acabar de confirmar. El debat nacional en termes fusterians, i més concretament la idea dels Països Catalans, va anar desapareixent no només de la praxi sinó també de la teoria. Un bon exemple és l'evolució que seguiren sobre aquest aspecte publicacions com *Nous Horitzons* o *Taula de Canvi*. Hom podria considerar que l'ús de conceptes com «Països Catalans» en el número 20 de *Taula de Canvi* dedicat al nacionalisme i la immigració és un exemple que trencaria amb l'argumentació que estem donant. Realment, però, això no és així si tenim en compte que l'ús d'aquest mot en tots els textos era més retòric que real i que, a més, la gran preocupació que sobrevolava els continguts sempre girava al voltant de la pèrdua cultural i lingüística com a conseqüència de la immigració. *Taula de Canvi*, que des del seu primer número havia utilitzat amb tota normalitat el terme «Països Catalans» i sempre s'havia mostrat partidària al debat sobre la seua construcció política, a poc a poc també el va anar arraconant i gairebé només es va fer servir a partir de 1979 per a les referències de caràcter cultural (TAULA DE CANVI, 13, 1979: 3). I especialment fou així a partir de l'aprovació de l'Estatut d'autonomia de Catalunya que *Taula de Canvi*, si més no el seu director Alfons Comín, va rebre amb certa il·lusió i triomfalisme (TAULA DE CANVI, 18, 1979: 5-16). Joan Fuster va començar a ser només citat en la publicació de Comín en els textos culturals, bé fóra per les ressenyes publicades sobre els llibres guardonats amb el premi que portava el seu nom (TAULA DE CANVI, 17, 1979: 105) o bé en la publicació de les ponències que els delegats de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana van presentar en el *Primer Congreso de Escritores de España*, entre les quals

Fuster era citat en el text de Josep Piera sobre la problemàtica que estava vivint el País Valencià en aquells moments (TAULA DE CANVI, 15, 1979: 81-97) o bé per articles com el que li va dedicar Antoni Seva sobre el seu humanisme, que malgrat publicar-se el 1978, havia estat escrit el 1974 (TAULA DE CANVI, 12, 1978: 107-113).

Tot plegat va anar transformant les discussions -val a dir que de vegades «bizantines»- de l'esquerra majoritària en una mena de debat pragmàtic on poc a poc, aquelles qüestions que el procés de la transició anava tancant, també desapareixien del discurs de l'esquerra -menys la independentista, és clar! La política respecte a les nacions de l'Estat espanyol que enceten els partits d'esquerra és la que marcaria la seua agenda durant els anys vuitanta i part dels noranta. Era el pragmatisme que comentava Cucó, al qual, val a dir, també es va unir Fuster després de la seua frustració post-transició i que provocà que molts valencianistes es sentiren sorpresos amb el suecà. Però com que els partits els formen les persones i no sempre les agrupacions locals o territorials segueixen al peu de la lletra allò que diuen les direccions nacionals, podem trobar casos com el de la secció menorquina del Partit Comunista de les Illes Balears que es van afegir a l'homenatge a Joan Fuster del 3 d'octubre de 1981 amb un comunicat on feien les següents afirmacions: «El PCIB-Menorca ha enviat un comunicat en el qual diu que vol sumar-se, des de Menorca, a la mostra de solidaritat envers qui representa, en el terreny de les idees, una opció de recobrament nacional del poble valencià i dels Països Catalans» (AVUI, 4/X/1981: 10). Aquesta idea de «retrobrament nacional dels Països Catalans» que Fuster representava per al PCIB menorquí podem dir que és l'excepció que confirma la norma ja que en aquests mateixos anys els comunistes valencians ja es trobaven molt allunyats de fer un comunicat de contingut semblant.

Pel que fa al cas català caldria esmentar que l'esquerra federalista i catalanista, PSC i PSUC, junt a l'esquerra nacionalista identificada en ERC, van promoure en les primeres eleccions de 1977 una candidatura unitària al Senat. Això va suposar que a banda de posar a la llista representants de les diferents cultures polítiques de l'esquerra catalana, també en formaren part alguns intel·lectuals i independents que havien estat referents en l'Assemblea de Catalunya. Un dels millors exemples fou el de Josep Benet. La seua evolució com a senador és una clara mostra de la *realpolitik* que la transició va aplicar a tothom, més enllà dels orígens polítics i elements ideològics particulars de cadascú. Així, mentre que acabat de sortir com a senador i assistint als Premis Octubre de 1977 arribava a afirmar que «avui som parlamentaris, però no per això hem renunciat

a la militància de sempre, i per aquesta raó continuarem lluitant per la llibertat dels Països Catalans» (AVUI, 25/X/1977: 15), l'estiu de 1982 donava suport amb el seu vot a l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana tant criticat per Fuster i el fusterianisme més ortodox partidari de la idea dels Països Catalans.

Al cap i a la fi, seguint les reflexions d'Ernest Garcia, el paper i evolució de l'esquerra durant els anys de la transició es podria resumir així: «en aquell període, la meua aposta política fonamental fou per una autonomia valenciana amb contingut polític real i sense inconsistències pel que fa a la identitat cultural i lingüística (resumint: estatut del 151 amb reconeixement de la unitat de la llengua catalana i cooficialitat real). I en canvi els més fusterians, en general, van ser molt reticents respecte a l'opció autonòmica. Ja des dels comentaris de Fuster sobre la manifestació del 9 d'octubre del 77 aquesta línia crítica s'havia marcat clarament. Els nacionalistes fusterians argumentaven que la línia autonomista no duria enlloc. Bé, no importa gens ara perquè uns i altres vam ser completament derrotats. Ambdós «bàndols», per separat o fins i tot junts, estàvem molt lluny del que en aquell context resultava possible: l'Estat va pesar molt més que totes les variants del valencianisme juntes i, clarament, la «batalla de València» va ser un assumpte d'Estat» (Garcia a Rico, 1/XII/2015). Fuster, però, mai va arribar a tenir un relat en aquesta línia però sí una praxi semblant durant els anys vuitanta amb els governs socialistes.

El socialisme unificat en el PSOE

Si alguna cosa va suposar la victòria del PSOE el 15 de juny de 1977 fou indecisió política respecte a què fer en el cas valencià. La falta d'un projecte clar junt a la por a l'anticatalanisme que la dreta provinent del franquisme començava a atiar, són les claus per a entendre aquesta indefinició de full de ruta a seguir per a la construcció de l'autonomia valenciana. Però no només això, els portaveus socialistes mostraren durant aquells dies i setmanes posteriors a les eleccions, uns discursos molt bel·ligerants amb els plantejaments nacionalistes. Un bon exemple d'això foren les declaracions a la Revista *Blanco y Negro* el 19 de juliol de 1977 de Josep Lluís Albiñana que arribà a afirmar que «*los fenómenos mixtos de socialista y nacionalismo nos llevan a la definición del socialismo nacional e integrador del franquismo*» i que «*hay cierta afinidad de los partidos socialistas de las nacionalidades con el nazismo*» (SANZ,

1982: 74)²⁸¹. Les paraules del que després seria president preautonòmic i, de manera paradoxal, víctima del seu nacionalisme valencià, s'emmarcaven dins de l'altra gran lluita que el PSOE lliurava i d'on volia sortir victoriós: la unitat en la seua estructura de partit de la resta d'organitzacions socialistes existents.

Després de les eleccions de 1977 el PSOE accelerà el procés d'enfortiment de la seua estructura amb l'absorció de tots aquells partits i moviments socialistes que no havien aconseguit representació i s'havien convertit en forces minoritàries, i minoritzades, malgrat el seu paper durant els anys d'oposició a la dictadura. Pel que fa al cas valencià, l'arraconament per part del tàndem Cucó-Lluch de militants com Vicent Ventura -tal com hem vist i explicat abans-, junt als mals resultats electorals del 15 de juny de 1977 -1,6% dels vots-, va ajudar a què el PSPV avançara cap a la fusió/absorció amb/en el PSOE, malgrat el rebuig que el PSOE feia del marc nacional dels Països Catalans i de determinats plantejaments fusterians (MARTÍNEZ, 2006: 74). Les dades indiquen que només la meitat de la militància es va integrar en el PSPV-PSOE (SANZ, 1990: 27), cosa que ens mostra com el sentiment valencianista estava molt arrelat en la gran majoria dels seus militants.

Els noms més destacats que s'incorporaren al PSPV-PSOE foren els d'Alfons Cucó, Vicent Soler²⁸² o Manuel Girona que fonamentalment coincidien amb el sector anomenat «Socialistes Independents» que Joan Fuster va batejar, segons Vicent Ventura, com «el grup d'alegres professors» (BELTRAN, 1993: 97). Curiosament, aquests no van ser els únics «nacionalistes» que entraren al PSPV-PSOE sinó que a partir de l'any 1981/82, també ho feren una part del Partit Nacionalista del País Valencià que havia creat Burguera²⁸³. Si alguna cosa demostren tots aquests moviments de militància és

²⁸¹ Un discurs que certament té molt poc a veure amb els plantejaments actuals d'Albiñana quan s'afirma «com «fusterià» per haver rebut d'aquest personatge l'explicació més convincent i aclaridora del meu sentiment patriòtic valencià. La qual cosa vol dir formar una part específica de la gran nació catalana» (Albiñana a Rico, 30/I/2015).

²⁸² Per la correspondència sabem que Vicent Soler va enviar el 19 d'agost de 1977 a Fuster «alguns papers del partit, per si encara no els coneixes. Això és, només, la primera «remesa». Personalment, vull que estigues al dia de les coses del PSPV» (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

²⁸³ Francesc de Paula Burguera es va mostrar molt crític i àcid en la seua visió sobre tota aquesta operació política i el paper que persones com Cucó, Lluch o Soler jugaren. Tot plegat ho mostrà públicament en diversos articles en la premsa valenciana (DE P. BURGUERA, 1991: 153-154).

que, més enllà de la ideologia, ens trobem en un moment de cerca i captura de l'espai polític propi. Un procés en el que actuaren molts factors i on, precisament, els ideològics no foren els més importants, el que ens mostra una certa dosi d'oportunisme per a intentar col·locar-se en la millor situació política personal possible²⁸⁴. I a aquests hem de sumar alguns sectors provinents del MCPV i del món sindical de l'educació: militants del Sindicat de Treballadors de l'Ensenyament del País Valencià. De fet, aquest sindicat va manifestar en les eleccions de 1982 el seu acord amb el programa del PSPV-PSOE (SANZ, 1990:87). Finalment, a banda dels sectors polítics més identificats amb el fusterianisme i el nacionalisme, també cal destacar que en el procés de creació del nou PSPV-PSOE també s'uniren partits com la USPV o el PSP. Aquests últims havien continuat defensant en les eleccions de 1977 la formació d'un Estat federal (DE LA GRANJA, BERAMENDI i ANGUERA, 2001: 198).

Però, per què aquests valencianistes van decidir integrar-se dins del PSPV-PSOE? Per què als socialistes espanyols els interessava la integració de sectors nacionalistes valencians? I és més: per què alguns valencianistes que mantingueren una actitud crítica amb el PSPV-PSOE, alhora, intentaren influir-hi, tal com fou el cas de Joan Fuster? Eliseu Climent dóna algunes respostes a part d'aquests interrogants quan afirma que «els nacionalistes ens havíem quedat sense el PSPV i la UDPV després de 1977. Havia sigut una tragèdia. No ens quedava res. El PSPV s'havia desmuntat i només un deu per cent dels militants se n'havia anat al PSOE. La resta, a casa. I la UDPV s'havia desfet perquè només havia tret 56.000 vots a les eleccions generals. Tampoc no estava tan malament. S'havia creat un desert. Quedava l'MCPV i el PSAN. Què havíem de fer? Què féu Fuster?». I acaba afirmant: «Es plantejà qui dominava aquest país: el PSOE, que a més a més estava pujant. I calia influir-hi. Hi havia un nucli fusterià del PSPV» (PELLISSER, 2008: 203). En aquest sentit, Vicent Pitarch afirma que Fuster «havia viscut experiències molt dures. I arriba un moment que el PSPV-PSOE guanya i Fuster albira una petita esclatxa per a una remodelació progressiva i esperançada per a

²⁸⁴ Jesús Sanz explicà perfectament quines foren aquests incorporacions: «Entre los nacionalistas que se integrarían en el socialismo valenciano estaban Jesús Puig Noguera, que había sido alcalde del PNPV de La Font d'Encarroz, y que ocupaba el nº 2 de la lista del PNPV al Congreso, en 1979; Enric Beltrán i Fos que proveniente del PSUC y PCE se había incorporado al nacionalismo, ocupando la secretaría general de las juventudes nacionalistas del PNPV, militando también en la Unió de Llaboradors i Ramaders del PV; para pasar a ser uno de los cuadros agrarios socialistas; Vicente Blasco Infante, etc., serían otros de los incorporados al socialismo valenciano» (SANZ, 1990: 62).

la societat valenciana, sobretot a través del conseller Ciprià Ciscar» (PELLISSER, 2008: 263). Per tant, fou una qüestió de pragmatisme i possibilisme polític, res més. Però aquesta actitud no es produí només per part de Fuster i alguns valencianistes sinó també per la banda del mateix PSPV-PSOE que amb l'entrada dels «nacionalistes» assumí part del discurs valencianista durant els anys més durs de la transició (MARTÍ, 2010: 615). L'assumpció, però, no fou res més que una coartada, una mena de cortina de fum que embolcallava el PSPV-PSOE d'una aura de nacionalisme que l'ajudava a distanciar-se de la dreta a nivell discursiu però que en el fons, si tenim en compte el resultat final de la transició, només es va quedar en això: en pura aparença. El discurs federalista i plurinacional que el PSOE defensava de forma més o menys abstracta a nivell estatal es concretava, de manera també abstracta, en l'assumpció de certs elements de la narrativa del valencianisme polític sense assumir, en el fons, el projecte defensat per aquest. Tot plegat ens porta a plantejar un altre dubte que també troba la seua resposta en el possibilisme i el pragmatisme que la conjuntura política i social del moment requeria. Com és possible que en el moment en què els «fusterians» del PSPV-PSOE estaven qüestionant els fonaments del fusterianisme més que mai, al mateix temps el partit assumira elements discursius tan característics del llenguatge fusterià? La resposta és senzilla i complexa. Com veurem tot seguit, els intel·lectuals del PSPV-PSOE que començaven a qüestionar els principis del fusterianisme eren els que es dedicaven a nivell acadèmic a l'economia. Vicent Soler i sobretot Ernest Lluch foren els millors representants. L'agrarisme i falta de burgesia valenciana característics del relat fusterià s'ensorraven davant dels nous estudis econòmics fonamentats en dades concretes. Doncs bé, això no importava i de fet durant aquests anys Fuster no entrà a discutir les noves aportacions sobre aquests aspectes perquè tal com hem comentat al principi d'aquest bloc, la producció fusteriana es va centrar en els elements simbòlics i d'identitat dels valencians tal com el debat polític obligava. Això va fer que el PSPV-PSOE durant les discussions estatutàries prenguera a nivell retòric el «paquet» fusterià del nom del país, la bandera i la unitat de la llengua, sense entrar a valorar que part dels elements que fonamentaven la identitat valenciana que Fuster havia imaginat i construït es sustentava, curiosament, en aquells elements de caràcter econòmic que els economistes socialistes estaven tombant acadèmicament. En aquest aspecte jugà un paper important Josep Lluís Albiñana i la seua relació amb Fuster de la qual ja hem comentat algun aspecte i també en parlarem més endavant. Fuster, doncs, va callar en allò que no li convenia entrar a discutir, bé perquè sabia que tenia les de perdre, bé

perquè pensava que en aquell moment no tocava perquè el debat que li interessava era un altre. Al mateix temps, el PSPV-PSOE, tot i les contundents crítiques que rebia per part del nacionalisme valencià i de Joan Fuster en concret, va prendre com a bons els elements simbòlics del paradigma fusterià -a excepció dels Països Catalans- i els va fer servir en el seu enfrontament dialèctic amb la dreta durant els anys de la transició.

Els partits polítics, però, els formen les persones i la impressió que tinc després d'haver analitzat l'evolució discursiva del PSPV-PSOE i el resultat de tot plegat és que podem diferenciar tres àmbits diferents d'assumpció del discurs fusterià o de tractament d'aquest:

- El paper dels que donaven la cara a València, és a dir, Josep Lluís Albiñana, Manuel Girona i Ricard Pérez Casado, en tant estigueren al capdavant de les institucions governades pels socialistes.

- El paper dels qui eren teòrics del valencianisme en el PSPV-PSOE i foren els encarregats d'escriure el relat justificatiu de l'evolució política personal i del partit. Aquí trobaríem persones com Alfons Cucó o Vicent Soler.

- El paper dels qui realment movien els fils del partit tant a València com amb els seus contactes a Madrid. I aquí, és evident, que el personatge més destacat fou Joan Lerma.

Si ens fixem en com va acabar la transició podem arribar a la conclusió que els primers foren els que reberen els pals tant dels seus com dels contraris -i en aquest segon cas és literal perquè foren agredits físicament en diverses ocasions. Els segons van fracassar a nivell teòric perquè tot i que foren els encarregats de fer evolucionar alguns aspectes del fusterianisme des del punt de vista acadèmic i intentaren que aquests impregnaren en la política del partit, la realitat fou tota la contrària a partir de 1982. I el cas d'Alfons Cucó i el seu relat de frustració anys més tard en són el millor exemple. Els tercers -o tercer- fou el gran triomfador: va aconseguir el poder en el partit i també de la Generalitat a partir de 1982, desfent-se de part d'aquells que en un primer moment li havien donat suport. Això ho va aconseguir a partir de 1980 quan els socialistes valencians, seguint l'estratègia marcada a nivell estatal, decidiren que el més important no eren ni els símbols ni les batalles per la llengua sinó la consolidació del règim autonòmic i la democràcia a partir del que es va conèixer com la «racionalització» del procés de creació del nou estat (RODRÍGUEZ-VEGA, 2014: 262-263). La política de

pactes amb la UCD justificada per la idea de «modernització» de l'Estat (TEZANOS, 1989c: 453) acabaren d'arrodonir l'estratègia. És el que Vicent Ventura el 1982 va anomenar la victòria de l'oportunisme arribat a última hora (VENTURA, 1982: 69).

Una situació semblant es va viure a les Illes tot i que, com hem vist, el PSM no es va integrar en l'estructura del PSOE illenc i es mantingué com un partit independent i nacionalista. Tot i així, alguns intel·lectuals o persones vinculades al mallorquinisme sí que acabaren dins l'estructura del socialisme espanyol. Aquest fou el cas de Gregori Mir i Mayol que l'any 1979 fou elegit senador per Mallorca. Mir defensà els símbols del paquet fusterià en les sessions del Senat com la del 12 de desembre de 1979 quan el senador valencià Alfons Cucó demanava la dimissió del Governador Civil de València per la seua falta d'efectivitat en aturar la violència blavera. Mir feia seu el discurs històric del fusterianisme -amb Fuster com a referent intel·lectual inclòs- si més no en termes culturals per a justificar la unitat lingüística, cultural i simbòlica de valencians, mallorquins i catalans. A més prenia com a bo el relat que l'esquerra ja apuntava en aquells anys sobre la violència blavera: no era més que l'estratègia de la dreta per a prendre el poder (DSS, 1979: 1454-1455). Tot i així, Mir, com Cucó i altres, foren una veu minoritària dins del PSOE que mica en mica anà perdent protagonisme o bé adaptant-se al discurs oficial d'un socialisme cada vegada més allunyat dels plantejaments nacionalistes «perifèrics».

Finalment cal destacar el PSC com a partit aglutinador del socialisme català. En les eleccions de 1977, els socialistes catalans incloïen el projecte dels Països Catalans proposant «impulsar les relacions entre els diferents Països Catalans» des de l'àmbit de les autonomies que s'havien de crear (PSC, 1977: 5). En aquest sentit la figura que millor representà la influència fusteriana fou Ernest Lluch. Joan Fuster havia estat un intel·lectual de referència per a les diverses sigles que conformaren el PSC, tal com hem vist en el bloc anterior de la tesi. El 1978 Fuster continuava sent aquest referent intel·lectual, no tant pel que feia als seus estudis i propostes sobre la idea de nació catalana, sinó com a intel·lectual total, en el sentit ample del concepte. Un bon exemple és l'article «El pensament a Catalunya» que Jordi Maragall, aleshores en l'òrbita dels socialistes catalans, dedicà en el diari *Avui* per pensar sobre la filosofia i el pensament català. En aquest article, Fuster era un element clau, central, al voltant del qual girava part de la reflexió (AVUI, 19/I/1978: 3).

Més enllà de tot això, cal destacar que el PSOE continuava tenint en compte la importància i influència de Fuster com a columnista. Aquest fet es pot comprovar en la carta que el «Grupo parlamentario socialista del Congreso» envià, signada per Enrique Barón, a Fuster el 7 de novembre e 1979 en què es queixaven per un article de Fuster on criticava determinats impostos sobre l'alcohol impulsats²⁸⁵. La qüestió pot semblar una simple anècdota però en el fons ens mostra com el Fuster públic, incisiu, articulista, continuava sent una referència més enllà de projectes polítics concrets.

El PSPV-PSOE: de «l'opressió nacional» a «la realitat invertibrada»

Abans d'entrar a analitzar l'evolució a nivell teòrica, cal destacar un element en el que sí que la influència dels nacionalistes fou fonamental per al PSPV-PSOE: l'organització territorial. El nou partit abandonà l'estructura provincial i la reemplaçà per una de valenciana entre des del Sénia i al Segura (SANZ, 1982: 92). Aquest element és important perquè suposa una nova manera d'entendre la realitat valenciana a nivell territorial i, en certa manera, podem considerar-la com una mena de victòria del fusterianisme. Ara bé, només ho van fer a nivell de la seua estructura interna de partit ja que a nivell de país, quan van governar, el projecte de comarcalització i substitució de les diputacions i províncies fracassà per falta d'impuls polític. I tot malgrat que tant les declaracions d'alguns dels seus dirigents i alcaldes durant el 1979 (RAMOS, 1971: 136-137) com de Manuel Girona, sent ja president de la Diputació de València, el 1980 apuntaven en la direcció contrària (BELTRAN, 1994: 66-69). I cal recordar que, en aquest cas, seria un clar exemple de fracàs del fusterianisme ja que la comarcalització del País Valencià havia estat un dels projectes en què el suecà havia posat èmfasi.

A banda d'aquest element intern, que en el conjunt gairebé arriba a ser anecdòtic, els coneguts com a «nacionalistes» del PSPV-PSOE aconseguiren poques coses si tenim en compte quin era cap al 1977 el seu programa polític. Com afirma Benito Sanz era: *«apoyo al «fet nacional» y los Países Catalans, la lucha por la liberación del País Valenciano a través del autogobierno y del Estatuto de Autonomía; el catalán como lengua, la autodeterminación como pueblo; etc»*. Els Cucó, Soler o Girona intentaren implantar un model polític semblant al del PSC, però no ho aconseguiren perquè quan ells van arribar els sectors del PSOE valencià estricte ja havien guanyat les eleccions i el

²⁸⁵ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

partit comptava amb gairebé deu mil militants (SANZ, 1990: 191; BELTRAN, 1994: 59-60). És més, alguns dels membres no integrats -per no dir gairebé prèviament expulsats- van veure pocs anys després tota la jugada com un «abandó de la solidaritat tantes vegades proclamada del PSC» cap als socialistes valencians, tota la jugada de la integració (VENTURA, 1982: 61). Els «nacionalistes» aconseguiren quotes de poder dins l'executiva nacional del PSPV-PSOE, també que el president de la diputació de València fóra Manuel Girona entre el 1979-1983 i que Cucó acabará molts anys de senador a Madrid. Pel que fa a la tasca de Girona al capdavant de la Diputació cal destacar la creació de la Institució Alfons el Magnànim el 1980 on els diferents instituts foren ocupats i encapçalats per intel·lectuals i professionals vinculats al fusterianisme. Joan Francesc Mira, per exemple, va estar al capdavant de la secció d'Antropologia. De fet, el mateix Joan Fuster en formà part ja que li fou encarregada la tasca de preparar «una història literària del País Valencià». El seu director Josep Picó declarava a l'*Avui* el novembre de 1980 que l'entitat era independent de la Diputació i tenia com a tasca «redreçament nacional» (AVUI, 2/XI/1980: 20). I la tasca de «redreçament nacional» que es va portar a terme per part des sectors nacionalistes del PSPV-PSOE es va centrar gairebé de manera exclusiva en l'àmbit cultural. I no és casual l'any de la fundació d'aquesta institució perquè, com ja hem comentat abans, a principis dels vuitanta el fusterianisme i el propi Fuster ja jugaven la carta de la cultura com a l'àmbit des del qual poder incidir o fer quelcom pel seu projecte polític de país. Aquestes quotes de poder portaren a alguns militants històrics del PSOE valencià, com Francisco Giner, a criticar els joves perquè portaven al partit «*un germen de catalanismo a ultranza*» (LAS PROVINCIAS, 2/XI/1979)²⁸⁶.

A nivell polític el bagatge fou molt pobre i frustrant per a molts. Especialment per als que no tingueren ni un càrrec polític. El III Congrés del partit de gener de 1982 a Benicàssim va acabar consumant la pèrdua d'influència del sector nacionalista i la seua gairebé desaparició com a tal ja que aquest corrent intern es va autodissoldre per a integrar-se en l'oficialisme del partit cap a finals de 1982 i principis de 1983, moment en què el socialistes valencians es convertien hegemònics al País Valencià (SANZ, 1990: 192-193). Aquest III Congrés fou també assenyalat per Alfons Cucó com el moment

²⁸⁶ Val a dir que declaracions com aquestes i d'altres de membres històrics del PCPV foren utilitzades pel diari *Las Provincias* amb la intenció d'atacar els sectors valencianistes d'un i altre partit amb l'única intenció real de desgastar el poder de l'esquerra valenciana aleshores majoritària.

clau en què els plantejaments més clarament valencianistes foren arraconats del discurs, la tàctica i l'estratègia del PSPV-PSOE. I coincideix plenament amb eixe moment en què el PSOE prengué la decisió d'abandonar els debats identitaris i pactar amb la UCD la consolidació de l'Estat autonòmic i la democràcia per sobre de tot.

Pel que fa al discurs del nou PSPV-PSOE, com també la relació que el PSC mantindria amb la idea dels Països Catalans i els plantejaments fusterians, són fonamentals les aportacions i escrits d'Alfons Cucó i Ernest Lluch, respectivament. En certa manera tots dos acabaren convertint-se en els ideòlegs dins dels respectius partits de les tendències més nacionalistes i matisadament fusterianes. Podem afirmar que l'evolució entre 1978 i 1982 del discurs del PSPV-PSOE respecte els plantejaments més clarament fusterians fou paral·lel als escrits i opinions de Cucó, amb un trencament clar el 1982 quan el lermisme es va fer amb el control total del partit. També s'ha de destacar l'aportació de l'economista Vicent Soler, sobretot per la influència que sobre aquest va tenir Ernest Lluch. La influència «cucoriana» en els documents i escrits oficials dels socialistes valencians evolucionà i sempre molt condicionada pels esdeveniments de la transició valenciana i els propis moviments interns del partit socialista. Val a dir que en la discussió acadèmica que qüestionà els fonaments del fusterianisme no hi entrà gairebé cap historiador (ARCHILÉS, 2012: 411) i es desenvolupà principalment entre economistes i sociòlegs. És per això que podem afirmar que l'evolució dels textos de Cucó no es degué tant a la seua tasca acadèmica com a historiador -ja hem vist abans com *El valencianisme polític* partia de la tan fusteriana idea del fracàs i l'anomalia valenciana- sinó a la que estaven fent els seus col·legues de militància en d'altres especialitats universitàries i que tenia una repercussió directa en la política del moment.

Així, pel que fa a la idea dels Països Catalans i la construcció del País Valencià, tant el pensament de Cucó com les postures mantingudes pel PSPV-PSOE anaren des de la idea abans comentada de «les tres llances lligades» de gener de 1977 al pragmatisme autonòmic expressat en el III Congrés de 1982 on el País Valencià fou definit com «una realitat invertebrada en què no existeix una clara consciència de comunitat única i diferenciada, excepció feta de minories políticament actives i intel·lectualment desenvolupades» (CUCÓ, 2002: 158). D'aquesta manera els valencians passaven de ser una realitat històrica preestablerta i anterior a les autonomies a una societat que s'havia de construir de nou ja què només existia en la ment «d'unes minories» molt concretes. I, evidentment, cap esment a la inclusió dels valencians dins de cap altra realitat o

estructura nacional que posara en qüestió l'Estat espanyol, com sempre havia defensat el fusterianisme del qual provenia Cucó. Val a dir que l'historiador valencià en el seu llibre *Del roig al blau* -on es troba el text citat- es desmarca d'aquesta evolució i només es veu representat per les ponències del II Congrés de 1980. Cal recordar, però, que malgrat les crítiques *a posteriori* cap al partit, els canvis no provocaren la seua marxa sinó tot el contrari: continuà com a senador fins a l'any 1996.

L'evolució de Cucó i els socialistes valencians, doncs, és clara i es pot observar a través dels seus textos. Així, si el 1977 els Països Catalans encara eren una realitat que es podia construir com a projecte de futur, el 1978 podríem dir que gairebé ja havien desaparegut. El subjecte principal de defensa i construcció passava a ser només el País Valencià. És més, el 19 de juliol de 1978, poc després de la creació oficial del PSPV-PSOE, en el Congrés dels Diputats, mentre es discutia sobre la possibilitat de federació entre comunitats autònomes, el socialista valencià Antonio Sotillo Martí era l'encarregat de respondre Pujol traient el fantasma dels Països Catalans en forma de colonialisme català sobre territori valencià (DSCD, 19/VII/1978: 4406-4407). Hom podria dir que això és així perquè Sotillo formava part del sector espanyolista del partit que mai havia estat influït pel fusterianisme. D'acord, però el cert és que el canvi de discurs respecte a la idea dels Països Catalans era més generalitzat i superava de lluny el binomi espanyolistes/valencianistes. Un bon exemple d'això és el discurs que va fer el senador alacantí Josep Vicent Beviá Pastor el 3 d'octubre de 1978 on es parlava sobre l'article de la Constitució espanyola que prohibia la federació de comunitats autònomes. Beviá afirmava que el País Valencià es trobava en un moment especial en la recerca de la seua identitat i la recuperació de la consciència nacional. És per això que el qualificatiu de «regió» no acontentava la societat valenciana perquè històricament havia estat un antic regne i ara era una comunitat política i una nacionalitat que amb tota la pluralitat i complexitat mantenia els elements bàsics per a ser definit així. Beviá també feia servir el relat de la població catalana i aragonesa per a justificar la identitat plural dels valencians. Ara bé, la llengua catalana havia estat la dominant des dels orígens malgrat la coexistència amb determinades zones castellanoparlants i l'àrab parlat fins a l'expulsió dels moriscos. I el català era una llengua compartida amb catalans i illencs que, segons Beviá, no s'havia de fer servir per a estimular les pors del poble valencià. I acabava posant èmfasi en eixa pluralitat que feia de la realitat valenciana una realitat complexa *«que se enorgullece de tener a un Vicent Andrés Estellés, a un Joan Fuster, a un Sanchis*

Guarner y a un Joan Valls, así como también ha de reivindicar a valencianos, que escribieron y escriben en castellano, con un Rafael Altamira, Blasco Ibáñez, Azorín, Miró, Miguel Hernández o Francisco Brines. No queremos quedarnos, pues, entre las cautelas» (DSS, 3/X/1978: 3238-3239). Les paraules de Beviá són aclaridores de la idea de país que el PSPV-PSOE va anar construint aquells anys. El 1978, el subjecte de defensa únic era el País Valencià i cap altre més. Es reconeixia la unitat de la llengua catalana, el fet de pertànyer culturalment a un bloc concret amb catalans i balears, però res més que això. I, per tant, aquest fet per al socialistes valencians no significava sota cap concepte la possibilitat d'establir cap mena de projecte polític al seu voltant.

A banda de la definició del País Valencià com a subjecte, l'altre element que els socialistes anaren definit fou el propi partit. Això ho podem observar clarament durant el 1978 amb una gran part dels textos de Cucó i el socialisme valencià que estigueren adreçats a la concreció i justificació del nou partit del socialisme valencià: el PSPV-PSOE. Cucó participà el febrer de 1978 en el Congrés constituent del PSOE-PV en representació encara del PSPV. En aquest moment les converses per a la unió dels dos partits ja estaven molt avançades. En el parlament que Cucó adreçà als assistents es parlava de la unió dels socialistes com a horitzó desitjable i el tema nacional fou gairebé secundari. Tot i així, al text podem trobar encara la influència del pensament fusterià en diferents elements. Per una banda en la idea de què el País Valencià no és un país «normal»: «els valencians tenim dret a ser un poble normal, tenim dret a l'autogovern, tenim dret a recuperar la història i la cultura que ens ha amagat, i la llengua que el franquisme hauria volgut que oblidarem» (CUCÓ, 1983: 47). És a dir, la visió de la «anormalitat» valenciana de clara inspiració fusteriana continuava formant part del relat de Cucó i en aquests moments la solució passava per l'autogovern dins l'horitzó autonòmic que s'estava construint. El segon element derivat del discurs fusterià era el que, segurament, major fortuna va fer entre els socialistes valencians: la modernització del país. La idea de «modernitzar el país» començava a prendre força entre el socialisme valencià molt abans d'aconseguir el poder en els vuitanta de manera hegemònica i acabara convertint-se en un dels pilars fonamentals, sinó el que més, de la seua obra de govern. I la idea és d'inspiració clarament fusteriana. El discurs de la modernització sempre va ser omnipresent en el relat del socialisme valencià des d'aquest moment i, en certa manera, fou una de les poques coses que quedaren del fusterianisme i que podem identificar en l'obra de govern del PSPV-PSOE dels anys vuitanta (BELTRAN, 1994).

Tot i així, cal recordar que aquesta aposta modernitzadora no és exclusiva dels socialistes valencians sinó del PSOE en general, tal com el programa electoral de 1982 mostrava clarament (PSOE, 1982). Ortega y Gasset i el regeneracionisme estaven més vius que mai durant la transició i en el propi relat del fusterianisme (ARCHILÉS, 2012: 413).

Finalment, el darrer element que es trobava impregnat de certes dosis de fusterianisme en el discurs de Cucó era el de quin havia de ser el subjecte modernitzador i de canvi: les classes populars, enteses de manera àmplia al més pur estil gramscianista. A banda d'aquests elements d'inspiració fusteriana també cal esmentar que Cucó en el discurs reafirmava la idea, en aquest cas poc fusteriana i que el distanciava respecte al suecà, que la valencianitat no la determinava la llengua sinó la història i la voluntat ja que les comarques castellanoparlants formaven part també de la valencianitat (CUCÓ, 1983: 47).

Per tant, el discurs de Cucó previ a la creació del PSPV-PSOE encara podem afirmar que es mantenia dins els paràmetres d'un fusterianisme matisat. Uns mesos després, el 25 de juny de 1978, Alfons Cucó feia el seu discurs en «l'Acte d'Unitat dels socialistes valencians» que donava lloc a la creació del PSPV-PSOE. La línia argumental era semblant a la traçada el febrer. Voldria, però, destacar diferents paràgrafs que em semblen interessants. En primer lloc s'ha de ressaltar les línies d'autoafirmació en clau valencianista que Cucó va fer. És interessant perquè hem de tenir present que no tots els militants del PSPV estigueren d'acord en la unió amb el PSOE i que, a més, la jugada política va suposar l'arraconament de militants històrics del socialisme valencianista com Vicent Ventura, tal com ja hem vist. Tot i així, Cucó traçava un relat històric que enllaçava el neovalencianisme amb la creació del PSPV-PSOE: «PSV, Grups d'Acció i Reflexió Socialista, Convergència, i el Partit Socialista del País Valencià» eren una correlació de sigles que anaven lligades (CUCÓ, 1983: 51). Malgrat tots els que s'havien quedat pel camí i els canvis de discurs respecte a determinats elements i propostes, el relat de Cucó ens portava a la conclusió que el PSPV-PSOE no era altra cosa que el final lògic i normal del valencianisme polític sorgit en la dècada dels seixanta a l'ombra de Fuster. Pel que fa a la resta del discurs, certament mantenia una sèrie d'elements comuns amb l'anterior d'inspiració clarament fusteriana: els valencians no eren un poble normal, sinó oprimat per un centralisme que els havia portat a perdre la identitat (CUCÓ, 1983: 52-53). Ara bé, alguns d'aquests elements de la

narrativa fusteriana es començaven a plantejar des d'una certa ambigüitat. Els valencians vivien una situació d'opressió nacional però en cap moment es plantejava a quina nació pertanyien o si el País Valencià per si sol ja era una nació. Aquest element és important perquè si bé és cert que ja feia anys que diferents sectors del fusterianisme havien convertit el País Valencià en el seu subjecte d'alliberament i d'intervenció política primer, també ho és que sempre havien deixat clar que nacionalment els valencians formaven part junt a catalans i mallorquins d'una mateixa comunitat humana. Fins i tot els representants de *Germania Socialista*, que podem considerar que foren els primers fusterians que es centraren gairebé de manera exclusiva en el País Valencià, no acabaven de definir aquest territori com a nació sinó com a poble i país. L'ambigüitat que mostrava Cucó era la que poc a poc es va anar establint en les principals forces polítiques influïdes, identificades o hereves del fusterianisme. Per tant, malgrat no ser un discurs exclusiu dels socialistes, crec que és destacable que qui ja el comencés a fer i a desenvolupar fos algú que poc abans no tenia gaires dubtes sobre els fonaments fusterians del seu pensament polític respecte la nació dels valencians.

En certa manera aquest relat estava totalment dissenyat amb una clara intenció: assimilar tot el nacionalisme valencià en el PSPV-PSOE. Un fet que com hem vist no va aconseguir. Amb aquesta intenció s'ha d'entendre també l'article que Josep Lluís Albiñana va dedicar a l'aparició del PNPV de Burguera en les pàgines de *Levante* el 26 de novembre de 1978. Albiñana qualificava el PNPV de «*derecha muy curiosa. Aquella que se alinea hoy decididamente, de una manera casi alucinada, en las tesis nacionalistas del País Valenciano. (...) derechistas*» imitadores del «*mecanismo vasco y catalán*», pretenden «*vertebrar una estructura que conecte con la catalana para crear un modelo económico dependiente de Cataluña, porque, realmente, aquello de los Países Catalanes, no como proyecto cultural, sino como proyecto político, les va muchísimo*» (LEVANTE 26/XI/1978).

Pel que fa al procés autonòmic, Cucó mantingué un discurs que per una banda navegava entre el relat generalitzat per l'esquerra i el valencianisme i, per altra, el pragmatisme que ja començava a desenvolupar el PSPV-PSOE. El tema era central per al PSOE i això ho demostra el fet que formara part del seu programa electoral de 1979 amb un apartat exclusiu (PSOE, 1979: 13-14). Així, el 25 de juliol de 1979 Cucó publicava un article a *El País* assenyalava la dreta com a la culpable del bloqueig del procés autonòmic valencià al més pur estil fusterià: una classe dominant molt

bel·ligerant amb la identitat dels valencians (EL PAÍS, 25/VII/1979). L'argumentació estava molt en la línia del «sucursalisme» fusterià i la idea de ser «un país sense política». I ho feia malgrat afegir-se al distanciament que persones com Ernest Lluch o Vicent Soler estaven fent respecte els plantejaments fusterians en termes socioeconòmics. Això sí: amb el reconeixement corresponent a la feina feta per Fuster i d'altres els darrers vint anys. De fet, la denúncia de l'estratègia de la dreta valenciana per a entorpir el procés autonòmic valencià fou una constant el 1979. Això ho podem observar en les diferents intervencions que va fer com a senador interpel·lant el ministre d'interior respecte la violència dretana que els carrers del País Valencià patien. Així, cal destacar com entre el seu argumentari, persones de referència per al valencianisme foren citades durant la sessió plenària del Senat el dia 13 de juny de 1979. Entre aquestes es trobaven Sanchis Guarner i Joan Fuster pels dos atemptats terroristes que havien patit. Perquè més enllà del distanciament a nivell teòric i polític que es podia anar donant a nivell ideològic entre Fuster i els nacionalistes del PSPV-PSOE, el cert és que l'ambient de crispació que la dreta havia iniciat contra tots els que no foren ells acabava unint de portes en fora a tots els sectors agredits que, al cap i a la fi, eren insultats per igual i considerats com a «catalanistes i fusterians» sense cap mena de matís possible. Tot plegat va portar al mateix Cucó a demanar en la sessió plenària del 12 de desembre de 1979 la destitució del Governador Civil de València per la seua passivitat davant la violència blavera (DSS, 12/XII/1979: 1442-1451)²⁸⁷.

Relatiu als debats que es tingueren en el Senat espanyol, és interessant la intervenció i també la «*Interpelación de don José Vicente Beviá Pastor, del Grupo Parlamentario Socialista del Senado, sobre urgente aprobación del Decreto de bilingüismo en el País Valenciano*» del 19 de juny de 1979²⁸⁸. El relat que traçava Beviá

²⁸⁷ Les denúncies de Cucó en el Senat de la violència blavera foren constants durant tots aquests anys. Un bon exemple també són les seues paraules en la sessió del Senat de l'11 de juny de 1980.

²⁸⁸ Aquest decret relatiu a l'oficialitat de la llengua catalana en el País Valencià fou aprovat el 3 d'agost de 1979 després de tota la discussió en el Congrés i el Senat. Fonamentalment es va convertir en altre dels elements amb que el govern de la UCD jugà per a desestabilitzar l'activitat normal del Consell preautonòmic valencià. Primer pel que fa al seu contingut amb la negativa constant a reconèixer la unitat lingüística de valencià i català. I en segon lloc la seua no publicació de manera oficial. Durant tot l'any 1979 el Decret va servir per a mobilitzar partidaris i detractors d'una o altra simbologia en els carrers de València tal com ho demostra la manifestació dels sectors nacionalistes i socialistes -a la qual no s'afegí el PCPV que segons El País «*justificó su no participación en la protesta popular contra el decreto en la*

mantenia clarament certes dosis de fusterianisme en la línia de l'abans esmentat del mateix senador. Per a Beviá, les classes altes continuaven sent les responsables de l'abandó de la llengua que és una de les peces fonamentals de la identitat dels valencians. A més, en aquest relat, la recuperació de l'idioma es produeix a partir dels anys seixanta, moment d'aparició del neovalencianisme covat a la vera de Fuster. És més, en la seua intervenció, Beviá arribava a afirmar que havia estat al voltant d'una mena de renaixement cultural i lingüístic que s'havia començat a recuperar la identitat dels valencians en les darreres dècades. I aquest renaixement cultural va haver de lluitar contra l'oposició del règim i, per això, *«prácticamente se vio obligado a reducirse al ámbito universitario, sin posibilidad, por una férrea voluntad centralista y burocratizada de la Administración, de extenderse a los otros niveles educativos, al nivel de la enseñanza básica o media, así como a otros niveles normales de la vida de los ciudadanos en las relaciones de éstos con la Administración, en los medios informativos, etcétera»* (DSS, 19/VI/1979: 216). És interessant veure com els socialistes identificaven el renaixement cultural valencià amb l'aparició de Fuster i el neovalencianisme, com també ho era que assenyalaven que els fruits d'aquest renaixement havien arrelat fonamentalment en els àmbits acadèmics però no tant en els altres. Per altra banda, en un moment en què el blaverisme començava a prendre força, Beviá feia una clara defensa de la unitat de la llengua catalana, sense que aquesta unitat significarà perdre les formes dialectals estrictament valencianes afirmant (DSS, 19/VI/1979: 216). Beviá també denunciava la complicitat de l'administració central publicant a les portes del referèndum de la Constitució una versió del text en una ortografia no correcta del valencià, fomentant d'aquesta manera el secessionisme lingüístic. En definitiva, la defensa del criteri científic de la catalanitat del valencià fou

conveniencia de negociar su nueva articulación en el Consejo, tras un debate de los partidos» (EL PAÍS, 14/12/1979)- en contra de la política de la UCD en aquest afer. Segons el diari *El País* el 12 de desembre de 1979 trenta mil valencians es manifestaren contra el Decret tal com el pretenia publicar la UCD (EL PAÍS, 13/XII/1979). Mesos abans, el 23 de setembre, el mateix diari dedicava un reportatge al tema amb el títol de «El decreto de bilingüismo, conflicto añadido en el País Valenciano» on s'explicava els diferents problemes que la seua aplicació havia tingut com a conseqüència de la política de la UCD valenciana i també del govern central en mans del mateix partit (EL PAÍS, 23/IX/1979).

un dels elements del paradigma nacional fusterià que els socialistes mantingueren entre els seus principis i la seua concepció del país²⁸⁹.

Quan hem parlat del PNPV i de Francesc de P. Burguera hem assenyalat com el PSPV-PSOE fou molt criticat pels sectors nacionalistes durant el procés autonòmic. Hem comentat el paràgraf d'un article que Burguera publicà a *Valencia Semanal* el març de 1980²⁹⁰. Doncs bé, l'article va rebre la resposta dies després per part d'Alfons Cucó i, val a dir, que el seu contingut suposava una mena de desmarcatge de la resta del valencianisme. L'article portava un títol molt eloqüent: «Efectivament: un nacionalisme lúcid». Evidentment aquest nacionalisme lúcid era el que representava el PSPV-PSOE. Caldria esmentar els elements de l'article que encara podem identificar, curiosament, com a fusterians. En aquest sentit, Cucó continuava assenyalant com a la culpable de la falta de concreció del procés autonòmic i tot el que s'estava vivint, a la dreta i les classes altes valencianes. Ara bé, amb una mena de pirueta fusteriana, Cucó assenyalava que en el País Valencià «els centres de poder real continuen detentats per una classe dominant - que mai dirigent- políticament paleozoica». La construcció de la frase no és banal perquè Cucó continuava mantenint viu el debat que Fuster havia iniciat sobre l'existència o no d'una burgesia valenciana «com Déu i Karl Marx manen» i que Ernest Lluch i els economistes que s'havien format al seu voltant havien intentat tancar afirmant la seua existència i desmarcant-se de la premissa de Fuster. La classe era «dominant» però no «dirigent», és a dir, el País Valencià seguia sent «un país sense política». Aquest, però, era l'únic element del discurs de Cucó que podem identificar encara com a part del corpus teòric fusterià. La resta de l'article servia al senador per a distanciar-se d'aquest. Cucó s'allunyava del mimetisme fusterià amb Catalunya i l'afirmació del País Valencià com a país anòmal. Aquest no era un fet menor si tenim en compte que el projecte dels Països Catalans per a Fuster venia justificat també per la idea de l'anormalitat valenciana i la necessitat d'integrar-se o construir quelcom junts a aquells amb qui compartia llengua i, en aquest cas sí, havien aconseguit tenir una classe dirigent pròpia i normal, que havien formalitzat un moviment nacional normal per a un

²⁸⁹ Per la correspondència entre Bevià i Sanchis Guarner sabem que el filòleg felicità el senador socialista per aquestes intervencions sobre el Decret de Bilingüisme (cartes consultades al fons José Bevià de l'Arxiu de la Democràcia).

²⁹⁰ Un altre fusterià que va mantenir fortes crítiques contra el PSPV-PSOE fou Vicent Ventura. Exemple és l'article que publicà a *Nous Horitzons* el 1978 on criticava durament els posicionaments dels socialistes respecte propostes com la dels Països Catalans (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 23).

país que es volia ple i en igualtat de condicions com la resta. És clar, si el País Valencià ja era normal: quina necessitat tenien els valencians de construir els Països Catalans? Cap ni una perquè el relat fusterià arribat a aquest punt deixava de tenir sentit per als socialistes valencians nacionalistes. Aquest relat, com veurem tot seguit, era el que servia a Ernest Lluch per a trencar amb el fusterianisme i, com podem veure Cucó també el feia seu. És en aquest punt que Cucó iniciava en l'article justificava el seu «nacionalisme lúcid» front a un altre que era «*arrauxat*» (com segurament l'hauria denominat Jaume Vicens) i que en tantes ocasions ha pres formes estrictament delirants. Basat en l'exaltació, en l'autocontemplació i en el menyspreu pels qui romanen fora de la secta (això és: basats en el fanatisme), faran batalles de crits i percalines pel propi gust del crit i la percalina. Hi haurà sempre al fons un ritme de dansa, com la que evoca Espriu al «*laberint grotesc*», que incansablement repeteix «*sóc el millor, sóc el millor*». La colla es reuneix completa sols a les festes grosses o amenitzant canorament certs premis literaris. Mentrestant, les estadístiques avisen de forma immisericorde: som prop ja de 4 milions de valencians». La duresa contra els nacionalistes valencians no enquadrats en el PSPV-PSOE era evident. Però Cucó no es quedava aquí i continuava preguntant-se «com oblidar, també, el gremi dels platònics? Especialitzats en resistència (RE-SIS-TÈN-CI-A), lluiten tenaçment i amb rudesia, atrinxerats al butacó de la tertúlia o enfilant-se amb risc al tamboret del bar. ¿Valdria ací allò del «*desprecian cuanto ignoran*» que escrivia don Antonio Machado per a circumstàncies perfectament antitètiques i potser, per això mateix, no del tot allunyades? I el que ignoren és, ni més ni menys de la realitat: la d'aquest País perplex i complex, difícil, dinàmic i apassionat que és el nostre País Valencià de cada dia». I acabava afirmant que «no vull allargar massa la tipologia, encara que tampoc no renunciï a fer-ho en millor ocasió. Potser en valdrà la pena. Només puntualitzar la gran capacitat d'osmosi de les dues categories anteriors: hi ha també, per suposat, els platònics delirants, i els delirants platònics, i, sense dubte, els que reivindiquen l'autonomia d'aquest País (ni 151 ni 143!...) a través de les inscripcions del Codi d'Hamurabi, oblidant l'existència de les constitucions i altres andròmines democràtiques» (CUCÓ, 1983: 73-74). Fins a quin punt Fuster també es trobava caricaturitzat en el text de Cucó? Certament, quan el senador socialista parlava dels premis literaris o les tertúlies, sembla ben bé que estava llançant indirectes contra Fuster, entre altres valencianistes, evidentment. Per tant, en aquests moments ens trobem un doble joc entre Fuster i els socialistes valencians. Per una banda, oficialment els nacionalistes del PSPV-PSOE es distanciaven clarament tant a nivell polític com

discursiu del fusterianisme. Per una altra, Fuster intentava influir a través de persones concretes en el que començava a ser el partit hegemònic del país. Ara bé, no hem d'oblidar el moment històric en què ens trobem pel que fa a la situació interna del PSPV-PSOE. Després de les lluites entre el sector conegut com a *pastorista* i el que representava Albiñana-Lerma-Cucó, aquests segons com a sector triomfant iniciaren una altra lluita interna entre ells mateixos de la qual el primer damnificat va ser Albiñana en benefici d'un Joan Lerma que rebia l'ajuda de Cucó i els «nacionalistes» -cosa que no deixa de ser paradigmàtica si tenim en compte que la resposta d'Albiñana per a intentar «salvar-se» fou iniciar una política més nacionalista que mai (SANZ, 1982: 224)- per a després ser aquests últims els perjudicats i arraconats el 1982 per l'executiva oficial creada al volant de Joan Lerma. I aquestes relacions «fratricides» dependents d'aliances entre sectors del partit es veuen reflectides en les ponències del II Congrés de 1980 i les del III Congrés de 1982. Així, el 1980 els «nacionalistes» de Cucó aconseguien algunes victòries com la definició plurinacional que es feia de l'Estat espanyol i la crítica al centralisme. Alhora s'afirmava que «els socialistes valencians constatem que el nostre País sofreix una opressió nacional, i som conscients de la nostra responsabilitat essencial en la missió històrica d'establir al País Valencià unes condicions de plena normalitat nacional». Perquè el país seguia sent fusterianament anormal en aquests moments malgrat alguns dels discursos de Cucó analitzats anteriorment.

Aquesta llunyania respecte el relat fusterià no va impedir que com a senador durant l'any 1980 defensara la unitat històrica, cultural i lingüística de valencians, catalans i mallorquins, tal com feien les mateixes ponències del II Congrés del PSPV-PSOE. Un bon exemple és la seua intervenció sobre la regulació dels centres educatius el 3 de juny de 1980 quan incloïa el valencià en l'àrea lingüística catalana (DSS, 3/VI/1980: 2685). I no només Cucó utilitzava en el Senat una narrativa clarament d'inspiració fusteriana, sinó que altres senadors valencians com l'alacantí Josep Vicent Bevià també ho feren en la defensa de la unitat de la llengua catalana que durant l'any 1980 havia estat un dels grans objectius a batre per part de la dreta, especialment arran de la publicació de l'anomenat «Decret de Bilingüisme». Així, en la sessió plenària de 24 de setembre de 1980 el primer que feia Bevià, precisament, era criticar el «Decret» reafirmant la unitat lingüística entre català i valencià i denunciant els moviments confusionaris que s'estaven portant a terme degut a les pressions de determinats sectors minoritaris i violents que pretenien mantenir en una mena d'exili interior a aquells

intel·lectuals valencians que havien estat claus en la recuperació nacional valenciana. En definitiva tot plegat servia per a tractar *«de controlar todo ese espléndido movimiento de «retrobanment nacional» y reconducirlo a un simple folklorismo, yo diría que entre inocuo y paralizante, que no ponga en peligro la gananciosa rentabilidad que les ha deparado una ya desde antiguo actitud sucursalista»* (DSS, 24/IX/1980: 3576). Beviá, immers de ple en la lluita en el País Valencià pels símbols i l'hegemonia identitària que la UCD els disputava des de postures «blaveres», també deixava clar que el *«que afirme que los socialistas, al defender la unidad básica del idioma de Cataluña, País Valenciano y Baleares, han tomado partido por la opción política de «Els Països Catalans», miente»*. Però malgrat aquesta distància respecte la idea política dels Països Catalans, Beviá tenia Fuster com un referent intel·lectual i literari, i per això en la seua exposició es preguntava si *«¿es posible que uno llegue a plantearse incluso si se permitirá que, los valencianos estudien en esas clases a valencianos como Joan Fuster, Sanchis Guarner, Andrés i Estellés o a un alcoyano como Joan Valls?»* (DSS, 24/IX/1980: 3578-3579). En la mateixa sessió també va intervenir Cucó, fent servir una retòrica semblant a la de Beviá.

Per tant, entre 1980 i 1981 determinades tesis nacionalistes encara tenien un paper important en el discurs del PSPV-PSOE. El contingut de les ponències del II Congrés havien marcat un relat molt clar al què els valencianistes del partit s'aferraven més enllà de les negociacions polítiques amb la UCD. Així ho va fer el 31 de gener Alfons Cucó en la II Assemblea d'Intel·lectuals, Artistes i Professionals del País Valencià quan declarava que *«em limito a repetir allò que ja és escrit al document polític del darrer congrés del meu partit»* i que *«per tal que el PSPV (PSOE) adoptés una altra actitud en els punts de la llengua i la bandera seria necessari convocar un altre congrés, ja que l'executiva ha d'atenir-se a aquelles resolucions»* (...) *«Els socialistes no podem acceptar l'article 143. el trencament de la unitat lingüística i el paper reforçat que la UCD pretén per a les diputacions»* (AVUI, 4/II/1981: 11).

Tota aquesta retòrica del que podríem anomenar «fusterianisme de mínims», però, s'esvaïa amb l'arraconament dels nacionalistes quan a Lerma ja no li van convenir, arribant a fer afirmacions sobre la realitat del país com la que hem comentat adés on els valencians no passaven de ser *«una realitat invertibrada»* (CUCÓ, 2002: 156-158). De fet, Lerma ja havia començat els moviments per arraconar el discurs nacionalista en el PSPV-PSOE el mateix any en què va aconseguir el poder gràcies al suport d'aquest

sector. Així, en la redacció del manifest del 9 d'octubre de 1980 que es va promoure entre el PCPV, el PNPV i el PSPV-PSOE, les aportacions i esmenes de Lerma van anar en la línia d'eliminar del text les referències a la unitat de la llengua catalana. I tot això malgrat que, precisament, Alfons Cucó en la seua tasca com a senador durant aquells anys estava batallant amb la UCD i el govern espanyol per la defensa de la unitat de la llengua catalana i contra les polítiques contràries i acientífiques, com ho demostren les intervencions dels dies 3 de juny o el 24 de setembre de 1980. Tal com afirmava Cucó respecte l'actitud de Lerma: «aquests factors -sens dubte fonamentals en la definició del model nacional del poble valencià- anaven convertint-se, especialment en la perspectiva del partit majoritari del país, en elements cada vegada més subsidiaris i prescindibles, fet que aniria posant-se de relleu més i més a la darrera etapa del procés autonòmic que ven aviat s'encetaria, després del 23 de febrer de 1981» (CUCÓ, 2002: 194).

A banda de la crítica de Burguera que ja hem comentat, cal destacar que el valencianisme cultural es va mostrar molt crític de manera general amb el PSPV-PSOE i el seu paper durant el procés autonòmic. Un bon exemple d'això és el parlament que Cucó va fer en la II assemblea d'intel·lectuals, artistes i professionals del País Valencià a principis de 1981 que ja hem esmentat. El text és una justificació a la defensiva de la política desenvolupada pels socialistes valencians en tot moment. De fet, el senador començava comentant algunes de les crítiques que els intel·lectuals havien fet en diversos documents contra el PSPV-PSOE (TRELLAT, 4, 1981: 46-48). Per aquestes dates, el distanciament -que no trencament- de Cucó respecte a Fuster era ja un fet. I després del 23-F i l'article de Fuster «L'operación Valencia», encara es va aguditzar més. En una carta datada l'1 de març de 1981 Cucó retreia a Fuster que parlant «d'ells» jugava a confondre quins eren els autèntics enemics del país, que no eren altres que els colpistes. A l'inici del present capítol ja hem parlat del to dels articles de Fuster durant la transició i en aquest cas podem veure com realment no eren del grat d'aquells que estaven desenvolupant una pràctica política diferent del que Fuster expressava en veu alta.

Però aquest distanciament es va acurtar durant el 1982 i especialment a mesura que s'apropava el moment de l'aprovació de l'Estatut d'Autonomia valencià. Els nacionalistes del PSPV-PSOE havien quedat arraconats en el partit a nivell ideològic perquè el lermisme ja no els necessitava. Tot i així continuaven mantenint càrrecs i llocs de responsabilitat en el Senat, diputacions o ajuntaments. A més, el fusterianisme que

representava ACPV i el mateix Fuster havien tendit definitivament a plantar batalla en l'àmbit cultural, abandonant així el polític en el sentit partidista del terme. Aquest fet va portar a un cert apropament dels sectors nacionalistes del PSPV-PSOE cap a Fuster i d'igual manera farien personatges importants del *lermisme* durant els vuitanta amb la intenció de legitimar les seues polítiques culturals i lingüístiques. És per això que hem d'entendre l'assistència de Cucó i d'altres a l'acte final del 25 d'abril de 1982 en què el suecà era l'autèntic protagonista i sobre el que ja hem parlat. Com afirmava la crònica de l'*Avui*, a l'acte assistiren «el senador Alfons Cucó, el conseller Segundo Bru i els regidors de València Vicent Garcés i Joan Ballester, tots ells militants del Partit Socialista» (AVUI, 27/IV/1982: 11).

Podem acabar afirmant que per al PSOE, i per extensió el PSPV-PSOE, la creació de l'Estat autonòmic va passar del debat nacional dels setanta a l'estrictament burocràtic. Un bon exemple d'això és el programa electoral del partit per a les eleccions de 1982 (PSOE, 1982: 42-43). Tot, això sí, embolcallat no per les banderes i les històries particulars de cada territori sinó per l'aura de la modernització com a discurs de fons. Al cap i a la fi, es va acabar acomplint el que el secretari de política autonòmica del PSPV-PSOE Guardiola, havia dit en declaracions al diari *Las Provincias* el 21 de març de 1981: «*en cuestión de símbolos o de señas de identidad, dejaríamos por el camino la bandera, los símbolos o la denominación, en función de conseguir una autonomía auténtica*» (CUCÓ, 2002: 161). Pragmatisme pur i dur.

La metamorfosi d'Ernest Lluch

«I Lluch, que ha estat molts anys al País Valencià com a professor universitari, que és íntim amic de Joan Fuster i Vicenç Ventura, que parla de la collita de l'arròs i del bunkerbarraqueta com si fos valencià de soca-rel, va continuar dient: «UCD i la dreta no passaran, no guanyaran en l'intent de col·locar el nom de «Reino de Valencià». Serà el que li toca: País Valencià. Pots jugar-t'hi el que vulguis»» (EL PUNT, 11/III/1982: 13). Així de fusterianament rotund es mostrava Ernest Lluch, segons un article sobre el País Valencià de Carles S. Costa per al diari *El Punt*, a les portes de l'aprovació de l'Estatut valencià. En aquests moments, com veurem tot seguit, Lluch ja s'havia distanciat políticament de Fuster. Tot i així, en Catalunya sempre va ser considerat un fusterià. Ja hem comentat la importància de Lluch en la introducció de determinats postulats

fusterians en el socialisme en general. Ara bé, també hem dit que Lluch no pot ser considerat com un fusterià però sí una persona influïda pel de Sueca. L'evolució dels plantejaments nacionals de Lluch va ser paral·lela a la seua praxis política. Just després de les eleccions del 15 de juny de 1977, però, Fuster continuava sent un referent intel·lectual d'un Ernest Lluch que havia estat elegit senador pel PSC en la circumscripció de Girona. Exemple d'això és l'article «Esmena fiscal: llengua i contingut» on l'economista citava Fuster de manera totalment normalitzada (AVUI, 23/IX/1977: 3). També hem comentat abans com Xavier Serra apunta que el distanciament entre Lluch i Fuster va tenir unes motivacions personals si tenim en compte que el suecà mai va tenir per Lluch el respecte que l'economista creia merèixer (SERRA, 2013: 31). La majoria d'autors que han tractat el tema -val a dir que no amb gaire profunditat- han fixat l'any 1979 com el de la ruptura (BURGUERA, 1991; PANIAGUA, 2001; ARCHILÉS, 2012). Hi estic d'acord i tot seguit passarem a veure el perquè. Tot i així cal recordar que les bases del trencament amb el paradigma fusterià, Lluch ja les havia començades a posar per escrit anys abans i sobretot a partir de la publicació de *La via valenciana*, malgrat que l'obra encara s'havia d'entendre com una més del corpus teòric produït al voltant del paradigma fusterià. Les discrepàncies en la concepció de l'economia i l'existència o no d'una burgesia valenciana, foren els elements que Lluch contraposà al pensament fusterià i que li serviren per, a poc a poc, anar esborrant del seu llenguatge polític idees com la dels Països Catalans, principalment. Tot i així, abans del text que generà el trencament teòric, cal dir que Lluch encara es mantindria durant un temps com a defensor del projecte dels Països Catalans. Cronològicament, el primer text al que ens hem de referir és el que publicava el 1977²⁹¹, amb el títol «La reivindicació nacional», en el llibre col·lectiu de membres del PSC: *Per una resposta socialista*. Si tenim present que el 1974 Ernest Lluch havia publicat *La via valenciana* on, sense sortir encara del paradigma nacional fusterià, sí que apuntava tota una sèrie d'elements que feien trontollar els fonaments economicistes d'aquest, podem estar d'acord amb Ferran Archilés quan afirma que part del contingut d'aquest text és «desconcertant». El text era de tres anys després, en l'epicentre dels anys en què des de l'economia s'estava qüestionant a Fuster, i el que sembla és que Lluch matisava els

²⁹¹ Hem d'entendre que aquest text fou redactat per Lluch abans de les eleccions de 1977 ja que es presenta a si mateix com a «el qui escriu, membre del Partit Socialista del País Valencià» (LLUCH, 1977: 301).

fonaments de la seua pròpia teoria sobre la industrialització valenciana, aprofundint així en un retard en el desenvolupament econòmic que havia impossibilitat la creació d'un moviment nacionalista fort (LLUCH, 1977: 308).

El segon exemple d'aquesta narrativa de clara inspiració fusteriana és l'article que publicà a *Presència* el 21 de gener de 1978. Fonamentalment, Lluch deia que «els que hem pensat -i no sempre ho hem sabut explicar bé- que no calia precipitar els ritmes de comprensió històrica perquè podíem malmetre una possibilitat històrica molt important, ara possiblement hem d'assenyalar amb tota la modèstia que l'actual ritme és massa reduït» (LLUCH, 1978). Segons aquesta afirmació, els Països Catalans per a Lluch encara eren un projecte polític factible i realitzable. Els valencians, malgrat ser un país amb certa industrialització, no tan agrari com pensava Fuster, i amb una burgesia pròpia, podien continuar encara entrant en l'equació dels Països Catalans. Ara bé, si alguna cosa havien deixat palesa els resultats electorals del 15 de juny de 1977 és que la maduració política dels Països Catalans era diferent en cada territori i en cada àmbit social. Per això el projecte requeria de tàctiques i estratègies diferents en cada moment (LLUCH, 1978). Tot seguit, Lluch veia com a molt positiva la relació entre els partits polítics «germans» de cada territori com la que s'iniciava entre el Partit Socialista Francès de la Catalunya Nord amb el PSC de comarques gironines. També valorava positivament el paper de PSPV en les eleccions del 15-J i afirmava que aquest grup «a més a més, ha mantingut una actitud, ara adequada -penso- a les noves circumstàncies, ben clara respecte als Països Catalans». I, finalment, acabava fent una afirmació que és força desconcertant si tenim en compte la seua línia discursiva un any després: «Les quatre províncies per un nacionalista del Principat és en la pràctica política l'espai bàsic però no pot ser l'exclusiu». A partir de 1979 afirmaria tot el contrari i, com veurem, arribaria a dir que els Països Catalans no eren una nació i a més havien estat el principal motiu de diferència i enfrontament amb Fuster.

Cap a mitjans de l'any 1978 començava a deixar de tenir en el seu vocabulari polític conceptes com el de Països Catalans. Això es desprèn, per exemple, de l'entrevista que li van fer a la publicació *Quaderns d'Alliberament* on havia de respondre una sèrie de preguntes relacionades amb la idea de nació catalana i la immigració. En tot el text no esmentava els Països Catalans i no deixa de ser significatiu si tenim en compte que la publicació que li feia l'entrevista era, segurament junt a *Canigó*, la que

major èmfasi continuava fent en el concepte (QUADERNS D'ALLIBERAMENT, 2/3, 1978: 267-271).

El trencament de Lluch amb el paradigma nacional fusterià, però, es va produir cap a l'any 1979²⁹². La publicació de *Introducció a l'economia del País Valencià*²⁹³ permetia al professor de Vilassar desmuntar i desmarcar-se definitivament de Fuster en el pròleg del llibre. El text no es desmarcava del fusterianisme només en termes acadèmics sinó també polítics, en clau de moviment nacional. Afirmava que «sovint el judici és emès per persones que des de més amunt de l'Ebre vénen a veure el País Valencià. Parlen amb dues o tres persones, degudament escollides, i tornen a traspassar el riu amb un sac de seguretats. De vegades només anant a Prada ja n'hi ha prou» (LLUCH, 1980: 10). La crítica és encertada si tenim en compte que una part del nacionalisme partidari políticament de la idea dels Països Catalans creia fermament que la nació que imaginava ja existia en la realitat perquè la seua praxi al respecte així ho demostrava. És clar que si tu parlaves amb valencians clarament identificats amb els Països Catalans et quedava la idea de què n'eren molts els valencians partidaris. La realitat, però, n'era una altra. Ara bé, Lluch no era sincer perquè oblidava que ell mateix havia format part d'aquesta manera de fer durant molts anys i, a més, la crítica que ara feia la realitzava distanciant-se i amagant que al darrere, també hi havia la seua nova carrera política com a membre del socialisme espanyol.

Tot i que des de bon principi Lluch afirmava que el llibre que estava prologant servia per a contraposar un nou paradigma diferent del fusterià, el de Vilassar també reconeixia una sèrie de mèrits al de Sueca, a pesar de què a Fuster no se'l podia considerar «com un mite o un intocable». La cortesia intel·lectual no l'havia acabat de perdre i per això afirmava que «Fuster representà, simplement i no tan simplement, el trencament amb tot el que significava accentuar o veure solament el que és «bo», i amb la tendència a no llegir. Ho hem dit, però volem tornar a dir-ho: «Fuster afirma una

²⁹² Dues reflexions interessants, totalment diferents i contraposades, sobre el distanciament de Lluch respecte el paradigma nacional de Fuster són les que van fer Francesc de P. Burguera (BURGUERA, 1991: 232) i Miguel Herrero y Rodríguez de Miñon (HERRERO, 2006: 648).

²⁹³ Un any abans, o millor dit mesos abans, Ernest Reig i Josep Sorribes publicaven cadascú un article en una línia semblant a la seua aportació en aquest volum en la revista Arguments l'estel que com ja hem vist en el primer bloc de la tesi havia estat una publicació important per al socialisme valencianista que encapçalaven Lluch, Cucó i Soler durant els anys setanta.

llengua, una història, un nació i la «mania» de pensar». Totes les diferències amb Fuster han d'ésser enteses des d'aquest reconeixement a unes coincidències en les quals, òbviament, porta la iniciativa» (LLUCH, 1980: 12).

A partir d'aquí, Ernest Lluç començava el seu relat de desmuntatge del paradigma fusterià amb atacs directes a Fuster però també a alguns dels fusterians més significats com Vicent Ventura. Fonamentalment els elements criticats eren quatre:

L'agrariisme valencià que Fuster i els fusterians havien assentat com a càtedra de les seues anàlisis. En aquest sentit, certament, Lluç no feia altra cosa que seguir el relat traçat en *La via valenciana*. Ara bé, tornava a no ser sincer en el sentit que si bé és cert que en el seu treball havia posat les bases de les crítiques al plantejament fusterià, quan ho havia fet no n'era conscient d'aquest fet i, a més, en cap cas durant els anys immediats a la publicació s'havia desmarcat tan clarament del paradigma nacional fusterià.

La no industrialització del País Valencià com a element essencial de la no creació d'un moviment nacionalista valencià autòcton. Una altra vegada la crítica es trobava dins de la línia argumental traçada per Lluç front a les afirmacions de Fuster. Val a dir, però, que si bé és cert que Lluç tenia la raó acadèmica en el sentit que la inexistència d'industrialització no tenia perquè materialitzar-se de forma *cartesiana* en absència de nacionalisme propi, també ho és que com hem vist línies abans, havia afirmat que la no existència d'un moviment d'alliberament de la societat civil estava lligat «amb la manca generalitzada d'un procés d'industrialització autòcton que no estigués ni dislocat ni capitalitzat pel capital estranger, ni tampoc condicionat per l'estructura de la propietat rural d'origen feudal solament transformada en capitalista per mitjà del registre civil i controlada l'exportació agrària pel capitalisme comercial, sovint estranger. Com expliquen aquestes mancances el tardà desenvolupament del nacionalisme al País Valencià!» (LLUCH, 1978: 308). És a dir, allò que encertadament Lluç criticava del plantejament fusterià el 1979 havia estat avalat i afirmat rotundament per ell mateix un any abans. Una vegada més podem diferenciar l'evolució acadèmica de Lluç de la política respecte el paradigma nacional fusterià²⁹⁴.

²⁹⁴ Francesc de P. Burguera va atacar fortament Ernest Lluç per aquesta actitud i formes l'any 1991 afirmant que «¿Com pot Lluç, el 1980, criticar Fuster per haver dit que el País Valencià, el 1962, mancava d'industrialització, quan el mateix Lluç, el 1970, manté la mateixa opinió? Si el 1970, el País Valencià -segons Lluç- no té una indústria digna de tal nom, ¿quina seia la industrialització el 1962? El

La manca d'existència d'una burgesia valenciana a diferència del model de Catalunya. I és clar, la manca d'industrialització comportava la manca d'una burgesia que impulsara el moviment nacionalista. Lluch afirmava, a diferència del raonament fusterià, que sí que existia una burgesia valenciana com també una d'espanyola i una de catalana. I que totes tres eren més semblants en la forma i en el fons del que Fuster i el fusterianisme havia afirmat en el seu esquema interpretatiu. D'aquesta manera Lluch atacava la idea fusteriana que considerava la burgesia catalana com una mena de model a seguir en contraposició a la «classe dominant» valenciana.

La falsa creença que el País Valencià era un país sense política. I, definitivament, si existia una burgesia valenciana també existia una política de país. Perquè com afirmava Lluch «un país sense la política que voldríem, no és un país sense política» (LLUCH, 1980: 15). Que la política que s'ha fet i es fa no siga la que ens agrada no vol dir que no hi haja política, són coses diferents.

Totes aquestes crítiques i anàlisis encertades a nivell acadèmic, tot seguit passaven a convertir-se en els fonaments i la coartada del distanciament polític respecte Fuster i el fusterianisme. I ho feia atacant Fuster, amb una mena d'aura de superioritat moral i política que mancava de sinceritat perquè, com hem dit abans, Lluch n'havia estat un dels membres destacats del fusterianisme, amb totes les comentes que vulguem i matisos, i per tant també havia participat de la «santificació» del suecà. Si més no mai havia estat un dels seus crítics, com ara reclamava. Tot i així, Lluch criticava la manca de crítica respecte Fuster dient que «durant molts anys *Nosaltres, els valencians* no tingué una crítica que realment ho fos. (...) Mentre que Fuster, que havia estat el primer de tots, era atacat per la dreta local i pel franquisme global, els pactes tàcits per no marcar diferències havien de funcionar. Hi havia, a més a més, la personalitat de Fuster, que era massa forta per als que podien pensar que tenien una part de l'espill de la veritat. Les polèmiques foren fetes de vegades mitjançant persones interposades. Em refereixo a les que, com Vicent Ventura, expressaven sovint punts de vista fusterians, tot afegint-hi coneixements i entonacions pròpies» (LLUCH, 1980: 17). I això que criticava a Ventura no és el mateix que va fer Lluch durant tots els anys previs a la redacció d'aquest pròleg? Com afirma Ferran Archilés, el fet que el llibre de Lluch *La via valenciana* haguera estat guardonat amb el Premi d'assaig Joan Fuster el 1974, l'havia ajudat a

fet és que, en aquest parany que, amb una frivolitat indigna d'un professor universitari d'economia, va escampar Ernest Lluch, han anat caient tota la resta» (BURGUERA, 1991: 229).

assolir un capital simbòlic enorme en el món del nacionalisme (ARCHILÉS, 2012b: 401). Perquè tal com ja hem dit abans, en cap moment el llibre de Lluç es va interpretar com una crítica o distanciament del paradigma fusterià sinó com una revisió d'aquest des de dins. Ara bé, la «metamorfosi» *lluchiana* el portava a fer afirmacions com la següent: «no serà del tot inútil presentar, com una possibilitat d'interpretació, tot el corrent obert per Fuster com d'un nacionalisme populista i progressista. El populisme presenta en els moments de tensió en els quals dona resposta als problemes de la modernització. (...) El mapa bàsic del populisme penso que és: un ordre social de petits productors rurals, artesans i, en general, el poble menut, enfrontats amb un poder més vast de les altes finances, fonamentalment allunyades» (LLUCH, 1980: 18-19). El «populisme fusterià» no encaixava de cap de les maneres amb la imatge política que Lluç estava començant a tenir com a membre de les noves elits polítiques que s'estaven construint a nivell autonòmic i espanyol. Tot el relat acadèmic, que considere impecable, era alhora arrebossat per Lluç amb cites totalment descontextualitzades d'aquells anys extrems dels textos de Fuster més crítics amb el procés de la transició, la democràcia burgesa i la política valenciana. I això portava a Fuster a estar sota sospita de ser un autoritari i antidemocràtic en el moment que Lluç afirmava que en Fuster les «desconfiances respecte de la democràcia política eren prou profundes» (LLUCH, 1980: 19). Com els socialistes, peça fonamental del nou estat autonòmic democràtic, garants de la modernització d'Espanya, podien tenir com a referència intel·lectual una persona que tenia «desconfiança» respecte la democràcia? Doncs això, una bona coartada per a justificar la carrera política que començava Lluç. Aquest, però, intentava no mostrar-se com a l'únic crític amb Fuster i feia una sèrie de referències als treballs d'Emèrit Bono, Damià Mollà o Josep Vicent Marquès com aportacions crítiques contra el paradigma fusterià. Aquestes, però, d'igual manera que les que havia fet Lluç fins al 1979 no poden considerar-se alienes al paradigma fusterià sinó com a complementàries i peces d'aquest que l'únic que feien era matisar, o fins i tot esmenar, les reflexions iniciades per Fuster, però des de dins, mai des de fora.

Siga com siga, per a Lluç ens trobàvem davant d'una mena de final de cicle i el llibre que prologava n'era un bon exemple en l'àmbit acadèmic de l'economia: «el laïcisme que cal sempre aplicar -no hi ha dogmes- cal fer-lo amb tots els respectes i els reconeixements a persones, no ens ha de fer amagar que possiblement estem a punt d'esgotar un programa d'investigació iniciat els anys 70. Un programa que serà, sens

dubte, posat en qüestió sobretot del moment en què de cada anàlisi se'n pot despendre una política que la democràcia fa possible» (LLUCH, 1980: 21). I aquí estava la clau de volta i la justificació de la duresa de Lluç amb Fuster i el paradigma nacional iniciat per aquest: calia crear-ne un de nou que encaixara bé amb els nous temps polítics iniciats amb l'autonomisme i la democràcia. Això per a Lluç passava irreductiblement per traçar una línia que ajudara a identificar com a vells i no vàlids tots aquells plantejaments que durant els anys de l'oposició a la dictadura i els immediats a la mort del dictador havien estat la pedra filosofal d'importants sectors socials i polítics. Perquè «caldrà lluitar per a completar la revolució democràtica, per primera vegada, superant tants i tants obstacles. Trobar la sortida que als anys 30 no tingué porta i que ara caldrà bastir. Amb nous plantejaments i amb noves diferències podrem ajudar-hi. Plantejaments i diferències que caldrà mantenir «sense ira i amb estudi», cadascú a casa seva i Déu a la de tots» (LLUCH, 1980: 22).

Sense voler veure coses més enllà de les que realment estan escrites, la sensació que em queda després d'aquest final del pròleg de Lluç és que el mateix Joan Fuster era un d'aquests «obstacles» que calia superar. Amb el temps, com hem comentat, Lluç va arribar a afirmar que «els Països Catalans, que són una de les meves diferències amb Joan Fuster, han de ser els països amb llengua catalana i no els Països Catalans, perquè ni a València ni a Mallorca volen ser catalans. Aleshores, tot el que es faci en aquesta línia ha de ser extremadament respectuós (...) parlar la mateixa llengua no vol dir res políticament» (SINTES, 2001: 111). La definició, en certa manera, exemplifica perfectament quina fou la idea dels Països Catalans que tant el PSC com el catalanisme majoritari tingué durant la dècada dels vuitanta i podríem dir que fins l'actualitat. Tot i així, a nivell programàtic, el 1980 el PSC encara arribava a afirmar que «*partiendo del reconocimiento de una realidad cultural, deben establecerse lazos políticos entre los Países Catalanes*» (DESTINO, 10-16, GENER, 1980: 12). La realitat i la praxi política, però, no anaren en aquesta direcció.

Hibernació, tensió i depuració: els comunistes i el debat identitari

L'estratègia política del PSUC i del PCPV durant els anys de la transició sempre anà lligada a la impulsada pel PCE. És impossible analitzar una sense tenir en compte l'altra. I el debat sobre el fet nacional, i en conseqüència l'autonòmic, fou un

dels que més tensionà els comunistes de tots els indrets d'Espanya. Tot i que els comunistes, i especialment els catalans, havien estat capaços des de la dècada dels seixanta d'adaptar el seu discurs als canvis econòmics i socials del país -començant per la terminologia i l'ideari leninista que s'esborrà totalment- durant el procés de transició el binomi teoria/praxi els va bloquejar passant de ser l'autèntica força de l'antifranquisme a un partit a l'esquerra del PSOE sense aspiracions de governar poc més que alguns ajuntaments. Els conflictes que aparegueren fruit de les tensions entre els «obreristes» i els «universitaris/intel·lectuals», entre els qui defensaven una renovació en clau eurocomunista del partit front a la vella guàrdia acabà per portar el partit a les escissions -PCPE i després l'escissió carrillista del PCE-m-r- i les expulsions junt a la presa del control del partit, tant del PSUC com del PCPV i el PCE, per part d'aquells sectors més identificats amb l'espanyolisme (GONZÁLEZ, 1989).

El relat sobre la nació fet pel PSUC i el PCE valencià i illenc es desenvolpà de manera molt interessant entre els anys 1975 i 1977. El moment no és casual: els Països Catalans i la idea de nació catalana es començava a posar sobre la taula amb una certa intensitat. Ara bé, com hem comentat adés, els mateixos comunistes reconeixien que per a ells no era un debat tancat, tot el contrari, més aviat es trobava totalment obert pel fet que aquest «revelaria o bé un estat massa primitiu de la discussió política o bé certs dubtes, superficials o més profunds, que imposarien una revisió sistemàtica de la política del PSUC (NOUS HORIZONS, 38, desembre de 1977: 33). Per als comunistes catalans, valencians o mallorquins, tot i que el debat prendria en aquests anys un important cos teòric en publicacions com *Nous Horitzons*, la veritat és que pel que fa a la seua *praxi* política, immersos totalment ja en el procés de la transició on els partits dels diferents territoris lluitaven per aconseguir un «bon» estatut d'autonomia, no passaria d'això: del debat teòric. Tot i això, cal destacar que les discussions que s'estaven tenint en les anomenades «nacionalitats» van obligar al PCE a prendre partit a nivell estatal i a traçar una sèrie de línies de treball més enllà dels territoris considerats històrics o nacionalitats. En aquest sentit, el País Valencià adquiria per al PCE un paper important com a conseqüència de les campanyes anticatalanistes que la dreta havia iniciat. La introducció del debat sobre la nació i les nacions de l'Estat, però, rebia el mateix 1979 en què es discutia les crítiques dels sectors més espanyolistes del PCE que ho veien tot com una mena de renúncia al «ser» espanyol (CUCÓ, 2002: 47-49).

En general, en el cas dels comunistes, l'assumpció dels plantejaments nacionalistes de Fuster es trobava molt vinculat als seus militants procedents de la universitat i no als de les fàbriques. Aquest fet, com hem comentat en el primer capítol, porta a alguns autors a parlar d'una divisió interna entre «valencianistes i espanyolistes» per al cas del PCPV, en la qual aquests segons s'identificarien amb els militants provinents no tant de cercles intel·lectuals i acadèmics sinó sindicals i històrics (MARTÍNEZ, 2006: 48). Si en el cas dels comunistes es produeix d'una manera més intensa el 1978 i no anys enrere és per la senzilla raó que, tal com hem explicat en el primer bloc de la tesi, la tradició nacional comunista no contemplava la idea dels Països Catalans i, per tant, aquesta va arribar tard i va haver de ser adaptada al seu ideari, si és que mai va acabar de ser assumida realment. De fet la sensació generalitzada dels defensors dels Països Catalans aleshores era que el projecte després de les eleccions de 1977 s'havia congelat totalment. Ara bé, el debat sobre els Països Catalans i l'assumpció de determinats plantejaments fusterians va arribar en el moment en què el fusterianisme cada vegada era més identificat com a nacionalisme o independentisme, uns plantejaments que sí que estaven totalment allunyats tant del PSUC com del PCE. Per tant, a banda de tenir en compte que els valencianistes, en el cas del PCPV, foren apartats del partit, també hem de tenir present que el fusterianisme a partir de 1979 era ja un element incòmode per al projecte comunista en general: la construcció de l'Espanya autonòmica i democràtica.

PSUC: de la hibernació a l'esfumatto dels Països Catalans

Abans d'entrar a analitzar l'àmbit teòric en què els comunistes catalans prosseguiren la seua discussió sobre el fet nacional, crec que és important que tinguem en compte una sèrie d'elements de l'evolució del PSUC durant aquests anys. I és important perquè els comunistes catalans experimentaren una evolució clara cap a la desintegració del partit. Una mena d'autodestrucció que deixà el PSUC el 1981 en molt poca cosa tant a nivell militant com electoral si ho comparem amb el paper que el partit havia jugat durant els anys de la lluita contra la dictadura. Els debats i Congressos en els que es va produir l'autodestrucció del partit es van donar coincidint amb el període de temps que estem analitzant: del IV el 1977 al Vè el 1981. En el IV Congrés de 1977 ja es va posar sobre la taula que el PSUC era un partit molt heterogeni i en el qual existien multitud de maneres d'entendre la política del partit, des de les més *marxistament*

ortodoxes a les políticament més heterodoxes o amb poca formació teòrica. El mateix passava amb el fet nacional: poc tenien a veure les anàlisis que podia fer Solé Tura amb les de Rafael Ribó. I menys encara si ens centrem en plantejaments nacionals com la proposta dels Països Catalans. Els debats realment polítics en els diferents Congressos van girar al voltant dels elements que regien la política després de les eleccions de 1977. Així, els temes fonamentals passaren a ser el contingut de la Constitució que s'aprovaria el 1978 -cal recordar que el representant del PCE era el militant del PSUC Jordi Solé Tura-, el format de l'Estat autonòmic, la construcció del socialisme en democràcia i el paper del partit en el nou escenari polític democràtic. Siga com siga, tal com afirmen Carme Molinero i Pere Ysàs «el V Congrés del PSUC va acabar amb una virulenta crisi del partit -i entre aquest i el PCE- la qual finalment va portar al trencament de l'organització a través d'una dinàmica autodestructiva espectacular i sorprenent» (MOLINERO i YSÀS, 2010: 328).

Amb tot això sobre la taula, podem afirmar que en tots aquests debats, la idea dels Països Catalans es va circumscriure només a l'àmbit més intel·lectual i acadèmic del partit: la revista *Nous Horitzons*. Aquest fet no deixa de ser gaire diferent de l'etapa anteriorment descrita. Crec, però, que és important remarcar-ho perquè al cap i a la fi ens trobem precisament en el moment en què si els comunistes catalans haguessin cregut en les potencialitats del projecte, l'haurien posat sobre la taula de la discussió política. I no va ser així, igualment que tampoc no ho feren el catalanisme històric ni tampoc els socialistes.

Un dels elements debatuts en *Nous Horitzons* durant els mesos posteriors a les eleccions de 1977 fou com els Països Catalans es podien incloure en el text constitucional. En aquest sentit, és interessant l'aportació teòrica que donà Rafael Ribó en el número 36 de la revista i que ja hem comentat en el bloc anterior (NOUS HORIZONS, 36, 27-38)²⁹⁵. En aquest moment, Ribó no coneixia encara quin seria el final de la idea de federar comunitats autònomes en la Constitució espanyola. Els comunistes catalans no van tancar el debat sobre la nació i els Països Catalans el 1977 sinó que s'allargà en el temps. A banda de Ribó, per aquelles dates Pierre Vilar, amb un discurs que tenia en compte en tot moment a Fuster com un referent intel·lectual

²⁹⁵ En aquest mateix número també apareix en l'apartat de ressenyes i llibres una ressenya del llibre de Rafael Ribó *Sobre el fet nacional Catalunya; Països Catalans; Estat espanyol* feta per Roser Argemí (NOUS HORIZONS, 36, 75-77).

important en la matèria, mantenia i afirmava de manera contundent que els Països Catalans formaven una unitat de llengua però que degut a què havien mantingut un recorregut històric diferent, aquest fet feia que no estiguessen en un mateix punt d'evolució. Ara bé, davant del tema polític, Vilar preferia «no donar consells» (AVUI, 24/XI/1977: 7).

Els Països Catalans es trobaven en un estadi d'hibernació que els mateixos comunistes, a través d'un article de Francesc Vallverdú -titulat «Els Països Catalans, en hibernació?»-, negaven el 1978. Segons aquest tot era una sensació i no una realitat. Les crítiques que rebien per part d'alguns nacionalistes eren infundades perquè els comunistes estaven participant de tot allò que aprofundia en el debat i la construcció dels Països Catalans. És més, Vallverdú, no s'estalviava ser crític amb els crítics arribant a gairebé acusar «certes personalitats valencianes i barcelonines amb llur notòria manca de realisme» d'haver atiat el conflicte gairebé de forma igual a la dreta valenciana, la qual era qualificada com a «búnker-barraqueta». La crítica a Fuster i el fusterianisme era ben clara. A més a més, tot seguit Vallverdú es preguntava si l'enfrontament no s'hauria pogut evitar «amb actituds més conseqüents i realistes». Encara, però, érem «a temps de reparar el mal que els uns i els altres han fet. Tant de bo que l'ocasió no sigui desaprovechada una vegada més ni amb còmodes inhibicions ni amb exaltacions irresponsables» (NOUS HORIZONS, 42, 1978: 50-51). Les paraules de Vallverdú definien clarament quina era la posició en aquells moments dels comunistes catalans, illencs i valencians en general. Vallverdú reproduïa el posicionament oficial del partit, més enllà del que podien opinar o pensar determinats militants significats que, al cap a la fi, no tenien un pes important en els òrgans de direcció. La influència de Fuster en el discurs de Vallverdú també era clara en l'ús de determinats termes com el de «búnker-barraqueta», molt utilitzat pel suecà en aquests anys. Finalment, no voldria deixar de comentar l'equiparació de responsabilitats que Vallverdú feia entre els blavers i els fusterians. Un relat que recorda al que anys més tard instauraria l'anomenada «tercera via» en el valencianisme i que, des del meu punt de vista, és injust si analitzem el període amb perspectiva històrica. Al cap i a la fi, allò que es podria criticar del discurs de Fuster i els seus seguidors era la burla respecte determinades senyes d'identitat, no per les senyes en si sinó per l'ús que la dreta regionalista hi feia. Però, és clar, també no feia el mateix Vallverdú amb la utilització de termes com «búnker-barraqueta»? Hibernació o *standby*, el cert és que a nivell pràctic, la qüestió dels Països Catalans no

va suposar un tema de debat ni lluita ideològica en les institucions on els comunistes catalans estaven representats. Un bon exemple és la intervenció de Solé Tura en el debat de 19 de juliol de 1978 sobre la possibilitat de federació de comunitats autònomes (DSCD, 19/VII/1978: 4407-4408).

Però tornant al text de Vallverdú, si alguna cosa deixava clar és que per als comunistes el debat sobre els Països Catalans era encara obert. Calia, així, debatre sense donar res per assentat i acabat, tot el contrari. De fet, l'article semblava una mena de preàmbul al que sense cap mena de dubte és el document intern, però també públic, més important fet per l'esquerra en aquests anys: el monogràfic de *Nous Horitzons* 47-48 d'octubre de 1978 sobre els Països Catalans²⁹⁶. Un volum que com els mateixos redactors comentaven en la presentació és el doble de gros del que venia sent habitual per diversos motius: perquè el tema s'ho mereixia i donava per molt i, en segon lloc, perquè recollia les opinions de moltes persones representatives del catalanisme, el valencianisme i el mallorquinisme, de cultures polítiques diferents. Així, noms com Ovidi Montllor, Gustau Muñoz, Doro Balaguer, Vicent Ventura, Rafael Ribó, Xavier Folch, Francesc Vallverdú, Manuel Sanchis Guarner o el mateix Joan Fuster, entre d'altres, completaven el volum amb els seus articles reflexius sobre els Països Catalans.

Per aquestes dates, el PSUC va començar a utilitzar un concepte per a no haver de fer servir el de «nació» o «nacionalitat», els quals quedaven reservats en la seua acceptió política únicament a Catalunya. Aquest és el de «nacionalitari». Això es pot observar, per exemple, en l'ús que el dirigent del PSUC Ignasi Riera per a referir-se a «l'àrea nacionalitària dels Països Catalans» en una entrevista de 1978 sobre immigració i Països Catalans (QUADERNS D'ALLIBERAMENT, 2/3, 1978: 279). Però no només els comunistes catalans feien servir aquest concepte sinó que destacats comunistes valencians clarament identificats amb el fusterianisme com Doro Balaguer també el van utilitzar en diverses ocasions (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 78-85).

Nous Horitzons 47-48 es va convertir en la publicació més important que l'esquerra dedicà a la idea dels Països Catalans durant els anys de la transició. El número estava dividit en diferents apartats. Un primer de caràcter introductorí on a

²⁹⁶ El monogràfic no sols era important per a la reflexió de l'esquerra sinó per al mateix nacionalisme català, valencià o mallorquí entesos de manera àmplia. És per això que el diari que millor representava el catalanisme identificat amb la idea dels Països Catalans se'n féu ressò de la publicació (AVUI, 18/II/1979: 16).

banda del text de presentació es donava la paraula a l'Ovidi Montllor per a fer una mena de relat personal sobre la qüestió. El segon apartat titulat «El Debat», era el de major importància teòrica i en aquest sentit és interessant tenir present el nom dels tres intel·lectuals o teòrics que ompliren les pàgines: Joan Fuster, Vicent Ventura i Rafael Ribó. En aquest punt és fonamental que ens centrem en el contingut de cadascun dels textos.

La revista començava amb un text que servia com d'aclariment i justificació del contingut. Els membres del PSUC que redactaven *Nous Horitzons* asseguraven que feia anys que tenien en ment l'elaboració d'un número com aquest dedicat a la «qüestió dels Països Catalans». I ho feien sense oblidar el famós text ja comentat que aparegué en el número 3 d'*Horitzons* el segon trimestre de 1961. Com podem comprovar, aquell plantejament que es tancava en banda a la discussió sobre què era la nació catalana més enllà de les quatre províncies, seguia molt present entre les noves generacions de militants del PSUC. I després d'una breu anàlisi sobre l'evolució de la discussió en el comunisme en general durant els seixanta i els setanta, la redacció de *Nous Horitzons* passava a justificar el volum: el despertar autonòmic valencià i illenc, afrontar el debat sense «apriorismes» i com a punt de partida, i, amb posant sobre la taula la tant *vicensviviana* idea de «conèixer-nos» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 4-5).

Per tant, era un moment bo per al debat. Pel que fa al text de Fuster «Països Catalans: entre el problema i el programa», fonamentalment començava analitzant com la «unitat» inicial havia anat evolucionant cap a concepcions particulars en cada territori en l'època moderna. Fuster llançava una primera demanda/denúncia: no es disposava de cap estudi que explicara «la divergència» d'aquesta unitat (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 9). Això, però, no la qüestionava. I tot seguit desenvolupava un relat al respecte on, evidentment, la llengua jugava un paper central: des de 1531 a la Renaixença. I d'aquí Fuster passava al Franquisme, «oblidant-se» dels anys republicans, mantenint així el seu relat en el que es podia prescindir del valencianisme aparegut aquests anys. Perquè per a Fuster la recuperació nacional començava amb *Nosaltres, els valencians* i el nacionalisme que trobava en el text el seu moment fundacional. És interessant també destacar com en el relat Fuster feia referències a textos com *País perplex* de Josep Vicent Marquès, fet que ens reafirma en la idea que anteriorment hem comentat: el pensament de Marquès i el seu llibre s'emmarcava dins del paradigma fusterià, i així ho entenien el mateix escriptor de Sueca. El text, que segurament no és argumentativament

dels més significatius de Fuster, tenia un final que ens deia moltes coses sobre el pensament polític a les portes de l'aprovació de la Constitució de 1978 quan afirmava que «ningú, ni el més «separatista», no postula uns «Països Catalans» políticament articulats «ara mateix». Potser en un míting, l'emoció rapsòdica indueixi a certes exclamacions. No, no, tampoc no és això. Ara com ara, els «Països Catalans», entesos políticament -¿i no hi ha mil maneres d'entendre'ls en un terreny preparatori a la «política»?- són una pura il·lusió de l'esperit. La imminent Constitució, que tot cristo votarà «sí», prohibirà la federació de «comunidades autónomas». Amb l'autonomia el repte passava a ser treballar per a que tothom es sentira «català» ja que «unes quantes «condicions objectives» perquè així sigui, hi són» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 13). Certament el text de Fuster era una mena de superació de qualsevol tipus d'idealisme -si és que mai l'havia tingut que crec que no perquè era massa racional- i alhora un manteniment de la seua idea dels Països Catalans més idíl·lica. La qüestió del nom, però, continuava sent el problema principal, però Fuster era conscient que això de la independència i dels Països Catalans ja construïts políticament era més platònic que real i més encara en el moment de construcció de les autonomies. Perquè, tal com continuava argumentant en el següent article Vicent Ventura: «la «qüestió» dels Països Catalans es farà més polèmica en la mesura que vaja fent-se més i més política (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 14). El relat del periodista es mantenia en el paradigma fusterià on la llengua era l'element fonamental que justificava la unitat nacional dels Països Catalans. Hem de pensar que ens trobem en el moment que la dreta valenciana començava virulentament a qüestionar aquesta unitat idiomàtica i l'esquerra -un bon exemple és el text de Ventura- la començava a tenir com un dels elements fonamentals del seu relat identitari. Ventura també mantenia la narració fusteriana que convertia les classes populars en les dipositàries d'eixa nació que s'havia mantingut en la història gràcies a la llengua. I aquestes classes populars -que Ventura anomenava «maulets»- es contraposaven a una oligarquia que traïa el país històricament -les anomenava «botiflers»- tal com estaven fent en el moment de la transició amb la negació de la unitat de la llengua i les traves constants al procés autonòmic valencià. Ara bé, en tot aquest relat els principals culpables de la situació eren els anomenats partits majoritaris i el seu electoralisme. Però sobretot els partits d'esquerra i la seua incapacitat per assumir plenament la qüestió valenciana i dels Països Catalans com part programàtica de la seua identitat com a cultures polítiques. L'ambigüïtat del terme i la flexibilitat de la idea dels Països Catalans feia que tot plegat fos poc concret per a Ventura i això el portava a

afirmar que «ara com ara, la majoria dels qui no volen -perquè saben que no es pot ni es deu deixar de plantejar-se la «qüestió, es reparteixen entre els qui no veuen en els Països Catalans com a concepte històric més que les arrels- la consegüent necessitat d'un enteniment cordial, ben lluny del conreu de la fòbia intolerant vigent, perquè es materialitze en el que es vullga o no -i ells sí que ho volen- és comú, com ara la llengua, i per altra banda els qui aspiren a una confederació en la que cadascun dels Països Catalans siga autònom, deixant oberta la porta a una major identitat si ho volen les majories suficients en el temps històric que calgui» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 21). En certa manera, Ventura posava sobre la taula el que hem anat defensant durant gran part de la nostra tesi: uns partits veien en els Països Catalans únicament una unitat cultural i lingüística i uns altres consideraven que a partir d'aquesta unitat es podia avançar cap a una de política. L'article acabava amb una mena de repàs sobre el paper de cada partit en el procés autonòmic valencià i especialment el joc que PCPV i PSPV-PSOE estaven fent²⁹⁷.

Si Fuster posava les bases per al debat més teòric i Ventura feia una mena d'anàlisi de l'estat de la qüestió entre els partits, Rafael Ribó era l'encarregat de posar sobre paper quin era el posicionament del PSUC i dels comunistes en general. Ribó començava el seu text fent una valoració sobre l'estat de la qüestió dos anys després de les *Jornades de Debat sobre els Països Catalans* de 1976 i com entre aquell moment que qualificava com «en plena escuma nacionalista» i finals de 1978, en la qüestió dels Països Catalans s'havia «avançat lentament en la sensibilització popular» però sense suport polític en cap dels territoris, com ho demostraven les eleccions de 1977. Per a Ribó, «la realitat cultural dels PPCC, que avui no hauria de negar ningú, no té encara una traducció política ni pel que fa a la coordinació o a un mínim lligam orgànic institucional. De PPCC pràcticament no se'n parla entre els líders polítics, hi ha una moderació nacionalista notable en la majoria de les forces polítiques, i s'accentua una radicalització nacionalista en els moviments minoritaris i testimonialistes. Per últim hem entrat en el gran ball de la confusió sobre la definició conceptual de les nostres comunitats. Hem sentit parlar «d'Espanya, nació de naciones», de la mateixa recuperació del concepte Espanya i pel que fa als PPCC hi ha diverses maniobres en marxa respecte a aquesta confusió conceptual» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 26-27). Amb tot això, Ribó passava a dividir el seu relat en diversos apartats que li

²⁹⁷ En el següent apartat dedicat al PCPV comentarem que hi diu al respecte.

permetien explicar elements propis d'un àmbit més conjuntural i estructural i d'altres més de caràcter orgànic del PSUC i els comunistes en general. El primer que feia era reproduir un article que havia publicat al diari *Avui*, «País Valencià: regne o nacionalitat? », sobre com el debat entre nacionalitat, nació, etc. estava a l'ordre del dia i anava més enllà de l'àmbit erudit, posant així com a exemple el cas valencià (AVUI, 21/X/1978: 3). El següent apartat Ribó el dedicava a explicar quina era la postura del PSUC, el PCPV i el PC de les Illes sobre el projecte dels Països Catalans. L'afirmació de Ribó era clara: «Tots tres s'han definit per la identitat lingüística i cultural els PPCC i igualment propugnen una col·laboració i coordinació a partir d'aquell fet» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 29). I aquesta coordinació i col·laboració en 1978 tenia un horitzó polític molt clar: el projecte de la Constitució. Així, amb la Constitució espanyola encara per aprovar, Ribó recuperava un text presentat el més d'octubre de 1978 a les IV Jornades de Ciència Política i Dret Constitucional de València on el que feia era apuntar cap a aquells punts de la legalitat que s'estava establint a l'Estat que podien permetre certa col·laboració. I per això, Ribó afirmava que «caldrà filar prim, i fer-ho de manera coordinada, a l'hora de redactar els estatuts per potenciar al màxim la cooperació directa entre comunitats autònomes» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 31).

En definitiva, tots tres textos posaven al lector de *Nous Horitzons* al corrent sobre en quin punt es trobava el projecte dels Països Catalans des de les seues diferents vessants: la teòrico-intel·lectual, la pràctico-partidista i la pràctico-legal. Amb l'exposició de l'estat de la qüestió, el número passava a dividir-se en apartats de caràcter territorial: les Illes, País Valencià, Rosselló i Catalunya. En cadascun, eren diverses persones del propi territori, vinculades o no als comunistes, els que desenvolupaven articles sobre la situació que es vivia. Ara no analitzarem cadascun dels textos perquè em sembla més interessant fer-ho en altres apartats del present treball. El que sí que voldria remarcar és el fet que el País Valencià ocupava la major part de les pàgines i que això es devia a dos motius fonamentals. Per una banda, al fet que el territori valencià era el que estava vivint una transició política més convulsa en termes identitaris, i per altra, que en el si dels comunistes valencians, la diversitat d'opinions i sensibilitats sobre la idea de nació i el «ser» valencià era tan gran, i en alguns aspectes dispar, que el PSUC no podia donar la paraula només a un dels sectors. Així, trobem textos de Gustau Muñoz, Doro Balaguer, Ramiro Reig i Antonio Palomares.

Després de la publicació del volum 47-48, el PSUC va continuar en diversos articles insistint en el tema dels Països Catalans o fent autocrítica de l'actitud que el partit havia tingut al respecte anys enrere. Aquest és el cas d'un article aparegut el 1979 també a *Nous Horitzons* en el moment en què la publicació reeditava els primers números. En la introducció, feta per quatre destacats dirigents del PSUC, es criticava el dogmatisme mostrat en alguns articles de caràcter ideològic quan es qüestionava algun element que els comunistes catalans ja tenien «resolt». En aquest sentit, Francesc Vicens feia èmfasi en el tema, precisament, dels Països Catalans i afirmava que «un altre aspecte d'incomprensió dogmàtica, aquest del problema nacional, és la «Resposta de la redacció (publicada al número 3 d'Horitzons) sobre el tema dels Països Catalans» (NOUS HORITZONS, 1979: 15).

En el número 56 de *Nous Horitzons* corresponent al mes de setembre de 1979, la publicació va canviar el seu format, deixant de ser tan erudita i en format llibre per a adaptar-se més als nous temps. A partir d'aquest moment, el PSUC va començar a abandonar els debats més de caràcter teòric i va passar a una mena de teorització de l'allò pràctic, és a dir, de l'Estat de les autonomies que s'havia aprovat amb la Constitució de 1978. En aquest sentit, el debat sobre la nació i els Països Catalans en els termes en què s'havia desenvolupat mesos i anys enrere es va anar esfumant de les pàgines de les publicacions dels comunistes. Aquesta ja no era la preocupació dels catalans -si és que realment mai ho havia estat. Ara, doncs, el que calia era passar a una mena de política pragmàtica, de gestió de temes com l'electricitat, les relacions empresarials amb la nova administració, la sanitat o la crisi ecològica, entre d'altres temes, que superaven de lluny tota la teorització que els comunistes havien desenvolupats sobre una nació imaginada que la Constitució espanyola havia acabat d'esborrar del mapa de la nova Espanya de les autonomies. Això no vol dir que de tant en tant es féra alguna referència als Països Catalans com per exemple el text d'Antoni Montserrat que servia per a ressenyar el llibre publicat per *La Magrana Cap a una economia dels Països Catalans* (NOUS HORITZONS, 57, 1979: 43-45). O què a finals de 1982, en un rànquing fet a partir de les aportacions de diferents personalitats, *Nous Horitzons* considerara *Nosaltres, els valencians* el segon llibre més important després de la tesi doctoral de Pierre Vilar *Catalunya dins l'Espanya moderna* (NOUS HORITZONS, 1982; 80: 26). Tot plegat, havia passat de la categoria a l'anècdota en qüestió de mesos ja que en el moment de convertir el debat en proposta política, el

PSUC no ho va fer. És per això que en les eleccions de 1980 el PSUC va optar per no incloure en el programa cap proposta relacionada amb l'articulació dels Països Catalans des de cap punt de vista. Això es desprèn de la contundent afirmació «no, por el momento, a una comunidad de Países Catalanes» (DESTINO, 10-16, GENER, 1980: 12) que encapçalava l'anàlisi de Destino del programa electoral dels comunistes catalans.

Fuster, però, sempre fou un referent intel·lectual per als comunistes catalans més enllà de programes polítics. És per això que el PSUC va fer públic el següent comunitat de premsa després de l'atemptat patit pel suecà l'11 de setembre de 1981 en què afirmava que «el comitè executiu del PSUC aprovà ahir una resolució de condemna de l'atemptat que sofrí l'escriptor Joan Fuster i exigeix una investigació adreçada a descobrir els responsables. El PSUC emmarca els atemptats i amenaces «fins ara impunes» que ha sofert l'escriptor «dins l'ofensiva de la dreta reaccionària al País Valencià que vol, mitjançant pressions i confusions, devaluar la reivindicació autonòmica i el procés de recuperació de la personalitat col·lectiva». Finalment el PSUC «expressa la seva consideració per l'obra intel·lectual i l'actitud de lluitador democràtic que ha caracteritzat la trajectòria de Joan Fuster» (AVUI, 17/IX/1981: 5). Altra cosa eren els projectes polítics que se'n derivaven del pensament intel·lectual de Fuster.

PCPV: de la «valencianització» a la depuració

Si en el cas del PSUC els debats i conflictes existents en el conjunt del PCE foren importants, en el dels comunistes valencians podríem afirmar que van ser més que fonamentals per a entendre el recorregut del partit durant aquests anys. La tensió derivada del debat autonòmic va tenir en terres valencianes un dels seus centres. Els canvis generacionals i el context polític van fer que el PCE valencià es qüestionara, o si més no una part de la seua militància, la identitat dels valencians. El xoc entre els sectors històrics i els renovadors tingué en el País Valencià una translació en la que els primers representaven uns plantejaments obreristes i espanyolistes mentre que els segons s'identificaven amb l'eurocomunisme i la universitat²⁹⁸. Ara bé, utilitzar

²⁹⁸ Els que com deia Vicent Ventura «havien arribat a la militància després de la mort de Franco» (VENTURA, 1982: 68).

categories excessivament tancades també ens pot portar a confusions. És més: en molts casos, els valencianistes del PCPV matisaren bastant determinats postulats del fusterianisme. Aquest fet es pot observar en reflexions com la que feia Emèrit Bono poc després dels Octubre en el diari *Las Provincias* del dia 25 d'octubre de 1977 on deia que l'acte «no cultural, sino que se polititizo (...) Se gritó y se habló de Independencia y de Países Catalans. Creo que sólo una vez se gritó País Valencià. El acto fue de una miopia política enorme» (LAS PROVINCIAS, 25/10/1977). L'ànima valencianista i fusteriana del PCPV, doncs, tampoc s'identificava al cent per cent amb els plantejaments que determinats sectors del fusterianisme començaven a mantenir per aquestes dates.

Més enllà de la concepció de la nació que uns i altres podien tenir, en el fons també es discutia sobre dos models diferents de partit. I el PSUC es va convertir en un model d'èxit a seguir per a molts comunistes gallecs, bascos o valencians -federalisme front al clàssic «centralisme democràtic»-, tal i com anys després recordava el mateix Santiago Carrillo en les seues memòries (CUCÓ, 2002: 50)²⁹⁹. Ernest Garcia afirma que en el cas del PCPV, fins i tot durant els anys en què els sectors valencianistes i renovadors tenien el control del partit «les decisions en última instància van ser del PCE (Secretariat del Comitè Central, Madrid, Carrillo o com es vulgui dir). Des del rebuig a la proposta d'articular candidatures al Senat unitàries amb el valencianisme d'esquerres en les eleccions de 1977 fins a la decisió d'acceptar l'estatut pactat a Benicàssim i de no oposar-se més tard, al Congrés dels Diputats, als retalls addicionals imposats per UCD i el PSOE, passant per la renúncia a donar la batalla a fons per l'estatut per la via del 151» (Garcia a Rico, 1/XII/2015). El fet no és menor si pensem que aquesta manera de fer impossibilitava l'existència d'un partit comunista valencià autònom que tinguera un projecte de país. Si tenim en compte que els canvis en els comunistes valencians es degueren clarament a la influència del fusterianisme en els seus nous dirigents provinents del món universitari com podien ser Ernest Garcia o Joan Oleza (MARTÍNEZ, 2006: 106), podem afirmar tot seguit que el control exercit pel centralisme del PCE impossibilità que la valencianització del partit anés a més, ans al

²⁹⁹ El destacat militant del PCPV Doro Balaguer que formava part del sector nacionalista i renovador del partit, a més d'amic personal de Fuster, han explicat la relació i influència que va rebre del militant del PSUC Octavi Pellisa en la seua formació personal i la seua idea de partit. Balaguer afirma que «ens vam aplegar moltes vegades a casa seua, a Barcelona, i a Badalona, o a casa meua a València. Vam tractar de fer coses impossibles al País Valencià, com una plataforma de discussió de l'àmbit dels Països Catalans, amb Valerià Miralles, Gustau Muñoz i altres que no recorde» (BALAGUER, 2009: 130-132).

contrari. En el primer capítol d'aquest treball ja hem vist com l'any 1982 Vicent Ventura apuntava la idea que la valencianització inicial del PCE valencià s'inicià contra la mateixa voluntat del partit pel fet que per a participar de determinats organismes antifranquistes calia tenir una estructura de país que superara les províncies (VENTURA, 1982: 67)³⁰⁰. Aquest fet que podem considerar, si se'ns permet, com una mena de «tara de fabricació», va pesar durant tota la transició en el PCPV malgrat que retòricament havia assumit els principals elements del paradigma fusterià, especialment aquells que li servien per a enfrontar-se al model identitari i nacional que la dreta volia imposar. A més, hem de tenir present la divisió existent entre les dues sensibilitats nacionals existents que de manera gairebé paral·lela coincidien amb militàncies, generacions i trajectòries polítiques i professionals. La «valencianització» dels comunistes no només afectà al nom del partit sinó també al contingut de les seues ponències o al canvi de nom de la seua publicació *Verdad* que passà a dir-se *Cal Dir*, encarregada d'expressar el pensament dels militants més destacats, les seues inquietuds, referents, etc.³⁰¹. Tot i així, les diferències no van ser ben administrades pel sector històric que sempre va considerar els renovadors i nacionalistes com a «impurs, suspects de poc comunistes, comunistes dolents, petitburgesos o submarins dels socialistes o dels nacionalistes» (BALAGUER, 2009: 139). És el que es va conèixer com a l'enfrontament entre els *palomaristes* -encapçalats per Antonio Palomares i que tingué el suport de Carrillo- i els *nacionalistes i renovadors* on es van barrejar tant elements de caràcter estrictament ideològic on la concepció nacional jugava un paper important, com també altres estrictament d'estratègia interna per ocupar llocs concrets de control (SANZ, 1982: 150-153). Gregorio Morán afirma que Santiago Carrillo va

³⁰⁰ El relat de Ventura que és de 1982 enllaça perfectament amb el que anys més tard ha fet Doro Balaguer en les seues memòries quan ha parlat sobre el paper de Carrillo i fins a quin punt tant ell com el mateix PCE es creien realment les reivindicacions nacionals i l'autonomisme més enllà de ser un element més de la retòrica de l'antifranquisme (BALAGUER, 2009: 137; també veieu aquest mateix treball l'apartat 7).

³⁰¹ Respecte a *Cal Dir*, Doro Balaguer explica que fou un fusterià com Valerià Miralles qui «es va dedicar en cos i ànima a la revista *Cal Dir*, òrgan oficial aleshores del PCPV, si bé durant un curt període de temps. Hi va fer entrevistes a Joan Fuster i a Manuel Sanchis Guarner, que jo recorde, i alguns articles. No duraren gaire, ni la revista ni la presència de Valerià en ella; les reticències i els entrebancs per part de la direcció del partit, contra l'un i l'altra, ho van fer impossible» (BALAGUER, 2009: 171). Per a Rafa Xambó «la revista, però, més important d'aquell moment fou *Cal Dir*, la qual va aparèixer l'11 de març del 77. Editada pel Partit Comunista del País Valencià, va traure 79 números fins a març de 1979. Aquesta publicació és d'un gran interès per la vàlua intel·lectual del seu equip de redacció» (XAMBÓ, 1996: 110).

actuar directament per a aturar el que considerava un perill: l'excessiu grau d'autonomia del partit en territoris com el valencià. És per això que segons Morán, Carrillo envià a tres emissaris al I Congrés del PCPV: Ballesteros, Sánchez Montero i Romero Marín amb la missió que Antonio Palomares fóra triat secretari general del partit al País Valencià (MORÁN, 1986: 576).

Alguns dirigents del PCPV com Doro Balaguer van mantenir postures crítiques amb l'ambigüitat de la direcció en els temes relatius a la identitat nacional dels valencians, especialment en termes polítics. De fet, Balaguer envià en diverses ocasions cartes de dimissió al Secretariat del partit (BALAGUER, 2009: 147). Una d'aquestes fou després de què malgrat que formalment tingués el suport de Carrillo, el sector *palomarista* li impedira ser conseller. Com veurem tot seguit, mica en mica els problemes interns es van anar «resolent» amb la marxa del partit o l'abandó de les responsabilitats internes d'aquells que s'identificaven amb el sector nacionalista³⁰². Ara bé, l'ambigüitat oficial no va fer que alguns dels càrrecs electes del partit, o adherits a aquest, com el cas de Josevicente Mateo, expressaren públicament opinions a les institucions amb un clar rerefons fusterià. En el cas de Mateo això es pot observar clarament en la sessió del Senat on es debatia sobre la descentralització de l'Estat i el respecte a les diferents identitats existents en les «*nacionalidades y regiones de esto que llamamos España*». Mateo feia a més burla del discurs de l'expansionisme nacionalista català cap al País Valencià (DSS, 3/X/1978: 3235). L'argumentació del senador alacantí era molt interessant perquè ens mostrava clarament un home que coneixia l'obra de Fuster. El fet que Mateo fóra alacantí és interessant perquè descentralitzava el debat sobre la identitat valenciana que es produïa gairebé de forma exclusiva a València i la seua àrea d'influència.

Per tant, durant aquests anys veiem com els plantejaments i persones properes a Joan Fuster tenen un paper important en el PCPV. No hi havia unanimitat, és clar, però el fusterianisme tenia influència. Un bon exemple és l'ús de consignes clarament fusterianes per part dels seus dirigents. En aquest sentit podem destacar les paraules que Ernest Garcia escrivia a *Cal Dir*, segons Vicent Ventura, el 1978: «caldrà esperar que la Història faça bo el que el País Valencià serà d'esquerra o no serà» (NOUS

³⁰² Balaguer assenyala en les seues memòries el factor nacional com un dels elements fonamental per a entendre «una bona part de les debilitats, abandons, escissions, fins i tot expulsions, que s'han produït en els partits comunistes perifèrics» (BALAGUER, 2009: 143).

HORIZONS, 47-48, 1978: 22). L'afirmació d'aquesta influència, però, sempre ha d'anar acompanyada d'una sèrie de matisos i contextualitzacions. Així, per exemple, Ernest Garcia considera que la influència de Fuster sobre ell es va produir entre «1975 i 1980, quan la unitat de la llengua, la denominació «País Valencià» i la senyera sense blau van ser temes polítics omnipresents». Ara bé, Garcia matisa aquesta influència quan afirma que «per a mi, els tres temes tenien una importància decreixent, de més a menys, la unitat de la llengua era irrenunciable i el de la bandera em semblava el més prescindible en la recerca del consens autonomista que finalment es va demostrar impossible. Així ho vaig mantenir en el II Congrés del PCPV, l'últim en què vaig participar, un temps abans de ser expulsat» (Garcia a Rico, 1/XII/2015).

Pel que fa als avenços d'aquest valencianisme, cal dir que els *palomaristes* o *obreristes* frenaven la línia valencianista del partit i així ho va voler denunciar Vicent Ventura en el text que publicà a la revista del PSUC *Nous Horitzons* 47-48 de 1978 que ja hem comentat abans. Ventura afirmava que evidentment ara el projecte a realitzar no eren els Països Catalans sinó el Consell autonòmic però que això no volia dir prescindir de la història i dels fonaments bàsics determinats pel fusterianisme. Per a Ventura, la pressió del blaverisme no podia condicionar els posicionaments polítics de l'esquerra i en aquest cas els del PCPV. El discurs dels comunistes sobre la correlació de forces existent al carrer i als vots no es podia convertir en l'excusa per no tirar endavant el programa polític fusterià. I Ventura posava el dit en la nafra quan es preguntava: «¿O és que mana més la burocràcia central del Partit que el Partit Comunista «del País Valencià»? ». La denúncia constant de què les decisions dels comunistes valencians no les prenién ells sinó Carrillo i l'aparell del partit fou constant per part dels sectors més fidels a Fuster. Ventura a més a més deixava clar que el programa nacional fusterià era suficientment assumible més enllà dels projectes polítics de cadascú ja que «anar més enllà de la llengua perquè s'arribe també a la llengua, no vol dir que el Partit Comunista del País Valencià haja de «patrocinar» la idea dels Països Catalans com a una unitat política, si no vol, és clar, perquè és lliure de fer-ho com s'ha d'aconseguir que siga lliure de fer-ho qui vullga, sense que la intolerància en funcions pose en perill la integritat física de ningú. Es traca només, d'una qüestió de coherència. I els partits que defensen un socialisme científic, com poden deixar de ser coherents i racionals? ¿Com poden deixar el carrer en mans -en cadenes, en porres- dels GAV, de la URV, etc.?» (NOUS HORIZONS, 47-48, 1978: 22-23). Però a pesar de tot això, d'aquesta falta de

concreció per part dels comunistes valencians, el cas és que en el I Congrés del PCPV celebrat els 5, 6 i 7 de gener de 1979 es va produir la gran sorpresa per als *nacionalistes* del PCPV. Les discussions polítiques van «acabar» amb l'elecció d'Ernest Garcia com a secretari general del partit i la materialització sobre les ponències i papers oficials de les tesis nacionalistes de clara inspiració fusteriana. Segons Jesús Sanz «*los comunistas del PCPV partían de la comunidad lingüística y cultural con las otras dos nacionalidades, pero eran cautos sobre un proyecto político conjunto. Sin embargo, las tesis del primer congreso de este partido (enero del 79) modificaron ese punto, dejando como «cuestión abierta» la posibilidad de una política conjunta entre las tres comunidades. Este tema fue uno de los más debatidos en el congreso y un arma utilizada fervientemente por el sector «palomarista» contra el a partir de entonces nuevo secretario general, Ernest Garcia»* (SANZ, 1982: 117). El fet no és menor si tenim en compte tota l'evolució que hem comentat dels comunistes i la seua identificació nacional espanyola que xocava en molts casos frontalment amb les propostes del valencianisme polític³⁰³. D'aquesta manera s'imposaven en el PCPV uns plantejaments nacionals de clara inspiració fusteriana. Tot i així, el debat entre les dues posicions realment no va acabar aquí, tot el contrari, va suposar l'obertura d'un enfrontament més clar entre els dos sectors que cada vegada eren més fàcilment identificables. I aquest xoc es va poder visualitzar públicament tant en les declaracions que feien representants d'un i altre sector, amb les opinions del mateix Santiago Carrillo cada vegada que feia alguna referència al procés autonòmic valencià, en la poca presència de *nacionalistes i renovadors* en les llistes electorals per al Senat i el Congrés de 1979 com, també, en la mateixa *praxi* política del PCPV davant les maniobres de la UCD en la construcció de les noves institucions autonòmiques i tota la batalla dels símbols. Així, els *renovadors i nacionalistes* defensaren durant tots aquests anys l'oposició més ferma davant dels plantejaments *ucedistes* (CUCÓ, 2002: 177) però també dins del mateix partit el sector *palomarista* va començar a qüestionar les tesis fusterianes que s'havien aprovat en el congrés del PCPV, arribant a posar en dubte si la senyera sense blau havia de ser la bandera dels valencians «*en tanto el pueblo tome una decisión democrática en torno al particular*» o, fins i tot, respecte la unitat de la llengua catalana (SANZ, 1982: 268). Aquestes crítiques corresponents al mes d'octubre de 1979 no eren les primeres. Ja el 22 de juliol d'aquell

³⁰³ Per a Jesús Sanz, tot plegat no deixava de ser el final d'un procés que s'havia iniciat anys abans (SANZ, 1982: 145-146).

any el militant històric Abelardo Gimeno Lara afirmava en *Las Provincias* que «los símbolos y los Países Catalanes» són «un verdadero foco infeccioso que complica, envenena e impide que los problemas de la autonomía del País Valenciano puedan ser absorbidos de manera racional. De no existir este problema, cuestiones de naturaleza tan particular como la bandera o la lengua, por ejemplo, no hubieran llegado al extremo de conflictividad y exageración al que han llegado. (...) Hay miembros de nuestro partido, por ejemplo, que piensan que el País Valenciano no podrá desarrollar plenamente su personalidad, al margen de los Países Catalanes» (LAS PROVINCIAS, 22/7/1979).

Cal destacar que un element que distorsionava el relat que s'ha construït per a explicar les diferències entre un i altre sector polític del PCPV és el fet que més que debat el que realment hagué per part del sector *palomarista* fou boicot, és a dir, una mena de joc brut soterrat contra els *renovadors i nacionalistes* (SANZ, 1982: 159). La situació va portar el sector renovador i nacionalista a organitzar-se de manera més coordinada dins del partit però generant alhora organismes de caràcter extern com ho va ser la publicació *Trellat* encarregada de substituir el paper que havia jugat fins aleshores *Cal Dir* i que els *palomaristes* havien aconseguit eliminar com a publicació del PCPV³⁰⁴ (MUÑOZ, 1998: 209). *Trellat* es va començar a publicar a partir del primer trimestre de 1980 i durà fins la tardor de 1983 amb un total de sis números³⁰⁵. Una ràpida ullada als noms dels qui van escriure ens mostra clarament com aquesta publicació fou durant uns anys un autèntic altaveu per als comunistes fusterians o propers al valencianisme que cada vegada estaven més marginats i arraconats en el PCPV. Noms com els de Gustau Muñoz, Doro Balaguer, Ramir Reig o el mateix Ernest García, foren redactors habituals. Ara bé, aquests militants només estigueren uns mesos escassos en el partit paral·lelament a la publicació de *Trellat* ja que fou durant el 1980 que començaren a

³⁰⁴ Sobre la suspensió de *Cal dir*, Rafa Xambó afirma que «Quan en març del 79, el Comitè Central del PCPV va decidir la suspensió temporal de *Cal Dir*, una experiència enriquidora de la premsa valenciana, una experiència més, de les moltes intentades al País Valencià, desapareixia. I, ara, a mans dels mateixos promotors. Des de les pàgines de *Valencia Semanal* -revista que, al seu torn, diria adéu l'any següent- així ho expressava Manuel Peris: *Cuando ahora amparándose en problemas financieros se decide suspender en plena campaña electoral municipal el órgano del PCPV, se están ocultando los problemas políticos que hacen aparecer a los ojos de algunos dirigentes intermedios el Cal Dir como non grato a sus concepciones particulares de la política del PCPV*» (XAMBÓ, 1996: 110)

³⁰⁵ Agraïsc a Ferran Archilés haver-me facilitat l'accés a tots els números de *Trellat*.

marxar. Però no només escriviren aquests sinó que *Trellat* es va anar convertint mica en mica en un lloc de trobada per a tots aquells fusterians que havien estat apartats dels partits i organitzacions on anys abans havien militant tenint certa importància com a dirigents. Un bon exemple d'aquests últims seria el cas de Vicent Ventura. En el seu primer número, l'Editorial de *Trellat* presentava la publicació i els redactors com «d'esquerres però sense cap propòsit partidista». Nacionalment, deixaven també molt clar que eren i volien ser ciutadans d'un marc concret: el País Valencià, «una realitat nacional deteriorada» i que «demanava una autodefinició inequívoca». Per tot plegat mostraven el seu compromís la normalització cultural i lingüística com a mecanisme per a que el País Valencià retrobara la seua «dignitat i llibertat nacional» (TRELLAT, núm. 1, 1980: 3). La definició de la publicació i de les seues intencions era d'inspiració clarament fusteriana. Com també ho era l'article publicat per Gustau Muñoz que portava per títol «Contra el pessimisme». El text del llavors encara militant del PCPV feia un repàs sobre com havia anat la transició valenciana. En aquest sentit, era molt crític amb el paper de l'esquerra en general i la seua falta de compromís real amb la normalització nacional del País Valencià. Per a Muñoz, l'esquerra no havia sabut enfrontar-se amb la dreta i el blaverisme, el qual també havia penetrat en alguns sectors del PSPV-PSOE o el PCPV, i no només això: els patits d'esquerra no eren capaços de veure les potencialitats del nacionalisme valencià que havia arrelat en diferents sectors socials i polítics del país. Aquest arrelament portava a Muñoz a ser positiu i no pessimista, a pesar del panorama que prèviament havia descrit. Muñoz, això sí, feia una definició del nacionalisme que passava a ser més un moviment social que polític i a més clarament transversal: «Un nacionalisme gens xovinista, fermament autocrític, no gens conservador, molt poc mesquí. Un nacionalisme de clara arrel popular i d'esquerra. Es tracta d'un moviment social, polític i cultural ampli i complex que caldrà encarar amb ulls ben oberts i lliures de les velles rutines ortodoxes» (TRELLAT, núm. 1, 1980: 5-10). El relat de Muñoz en certa manera tenia una doble influència fusteriana. Per una banda, no voler ser pessimista es pot entendre com una manera d'enfrontar-se al desencís fusterià que per aquests temps ja començava a ser present en els escrits del suecà. Per altre costat, també tenia una clara filiació fusteriana el llenguatge i l'ús de determinats conceptes. Ara bé, Muñoz utilitzava un llenguatge inspirat en els plantejaments nacionals fusterians que s'estaven matisant en aquells moments. Per exemple, feia servir la idea de la falta de burgesia valenciana utilitzant la formulació «absència de burgesies nacionalistes» que podríem identificar com una bona manera de

mantenir el pensament del suecà sobre aquest aspecte però, alhora, afegint aquella idea que Lluçh recriminava a Fuster: el País Valencià sí havia tingut burgesia i política, una altra cosa era que aquesta no fóra la que els valencianistes voldrien. Per tant, els valencians tenien burgesia però aquesta no era nacionalista valenciana (TRELLAT, núm. 1, 1980: 5-10). En definitiva, Muñoz posava les bases, conscient o inconscientment, del relat que justificaria poc després l'aparició d'una nova força política com l'Agrupament d'Esquerra del País Valencià.

L'altre article de clara influència fusteriana és el que publicà Doro Balaguer amb el títol «Tres notes sobre cultura nacional». El pintor feia una narració molt interessant sobre el concepte de cultura nacional i com aquesta sempre estava vinculada a una concepció política de la nació. Per a Balaguer qualsevol fet cultural podia arribar a esdevenir nacional si la comunitat que el desenvolupava així s'autoreconeixia. En aquest sentit, més enllà de les festes, balls i d'altres elements del folklore que pot incloure qualsevol cultura nacional, hi havia un element fonamental que ens podia ajudar a delimitar on començava i acabava un fet nacional: la llengua. Era per aquest motiu que en al cas valencià la dreta i determinats sectors polítics estaven jugant al confusionisme amb la introducció de la problemàtica català-valencià. Tot plegat no era altra cosa que l'intent de frustrar una recuperació nacional en el País Valencià que «implicaria indefugiblement una relació normalitzada amb Catalunya i les Illes, lingüística i de qualsevol altre tipus, i contaminaria el procés polític» (TRELLAT, núm. 1, 1980: 34-38).

Els comunistes valencianistes, doncs, s'anaren convertint en un mena de grup «dissident» que tot i que continuava mantenint la seua militància en el PCPV, s'organitzava paral·lelament en d'altres àmbits i amb d'altres persones no militants comunistes. Per la correspondència entre Fuster i Jaume Lloret sabem que Fuster redactà unes vuit pàgines de reflexions «heterodoxes» i a l'hora «conciliadores» que volia que Lloret féra arribar «a les altes esferes del partit- vull dir a nivell de País Valencià, és clar-: parlamentaris i etc. I als nostres parents del PSOE-PSPV»³⁰⁶. La crispació en el si del PCPV va tenir el seu màxim exponent en el moment en què es va arribar fins i tot a les expulsions, com fou el cas de l'alcalde de Sueca -i el fet no és menor pel que fa al fusterianisme- Jaume Lloret, fusterià, amic i metge personal de Joan

³⁰⁶ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

Fuster, el 23 de març de 1980. Cal recordar que Fuster en més d'una ocasió havia afirmat que ell «votava al seu metge»³⁰⁷. Carrillo i el PCE es posaren del costat dels *palomaristes* i aquest fet reforçà encara més als que havien perdut -cal recordar-ho- el congrés de 1979³⁰⁸. Per la seua banda, importants membres del sector *nacionalista* - entre els quals estava des del diputat del Congrés Emèrit Bono al secretari general del PCPV Ernest Garcia- es mostraren contraris a l'expulsió dels suecans (MARTÍNEZ, 2006: 106). Es varen anar succeint les declaracions i comunicats públics. Ernest García, davant la situació d'enfrontament tan ferotge que s'estava vivint, arribà a acusar al PCPV en el seu informe com a secretari general d'estar portant a terme una política en matèria nacional «*incoherente y sin ideas claras, dividido*» fet que podia portar a l'aparició en el País Valencià d'un «*nacionalismo valencianista abertzale*» si l'esquerra no assumia més clarament el fet nacional valencià (SANZ, 1982: 272). Els nacionalistes i renovadors acusaren constantment els *palomaristes* de portar el partit a un retorn cap a l'estalinisme i el sectarisme d'altres èpoques. Els fets de Sueca acceleraren la marxa dels nacionalistes i renovadors del partit, quedant només Ernest Garcia en una postura realment difícil dins del partit (Muñoz a Rico, 28/IX/2014). La batalla interna del PCPV va acabar amb la dimissió d'Ernest Garcia com a secretari general del PCPV en setembre de 1980 i la victòria del sector *palomarista* clarament identificat amb els plantejaments més espanyolistes i ortodoxes. A més, la marxa de membres del sector *nacionalista* es va anar produint en les setmanes i mesos següents: des de Doro Balaguer, Salvador Forner, Francesc Codonyer a Gustau Muñoz (MARTÍNEZ, 2006: 107; CUCÓ, 2002: 250). Sobre els motius de distanciament i marxa dels nacionalistes i renovadors, Gustau Muñoz assenyala que «el suport que donaven al consens amb UCD per aigualir l'Estatut, que al final fou el de Benicàssim (juny/juliol 1981) fou un altre element clau. Al final Ernest Garcia dimití i passat un temps isqué també del PC i

³⁰⁷ Així ho ha recordat sempre el mateix Jaume Lloret en textos i alguna entrevista quan afirma que: «El 79 fou per a ell un any de gran satisfacció i optimisme. Estava content com a veí de Sueca i amic meu, celebrades les primeres eleccions municipals en abril, es constituí al mes següent el primer Ajuntament Democràtic després de 40 anys de franquisme, i jo, el seu metge (¿Vosté vota? Li preguntaren. Tot cristo ho sap –contestà –vote al meu metge) havia estat elegit Alcalde». Aquest text ha estat publicat per Lloret a internet en el següent enllaç (visitat el 10/IX/2014): <http://gentdetrobada.blogspot.com.es/2012/11/jaume-lloret-i-solves-metge-de.html>

³⁰⁸ La publicació *Trellat* va fer públics tots els papers interns del PCPV relatius a l'afer de Sueca en el seu número 2/3 d'estiu-tardor de 1980.

confluí amb el procés que havíem posat en marxa nosaltres abans. Jo crec que Doro Balaguer, jo mateix, Solbes (de l'Equip Crònica), Carles Mulet, i prou més gent, se n'anàrem el 1980, cap a la primavera, poc després de l'aparició del nº 1 de *Trellat*. Al nº 2/3 es recull la documentació del tema de Sueca. Els desacords venien de lluny (molt relacionats amb el fiasco de l'eurocomunisme i la persistència de formes estalinistes de funcionament a l'interior, sumat al consens dretanitzant amb UCD i la resta), i s'emmarquen en la crisi general del PCE, vist amb perspectiva. Amb la singularitat que per a nosaltres el fet nacional fou determinant, i ens va aglutinar» (Muñoz a Rico, 28/IX/2014).

Aquests fets van ser llegits en clau ideològica i nacional per part de personatges tan influents en la sociologia valenciana com la subdirectora de *Las Provincias* Maria Consuelo Reyna que en un article titulat «Pero, ¿quiere el PSOE la autonomía?» el 16 de setembre de 1980, arribava a afirmar que «ayer se dió la noticia de la dimisión de Ernest Garcia, secretario general de los comunistas valencianos. Con esto, por lo que respecta al PC, parece que se va a cambiar bastante la postura autonómica aproximándose más a la realidad, a lo que siente el pueblo y alejándose de los nacionalismos a ultranza en los que, excepto cuatro exaltados, nadie cree (citada per CUCÓ, 2002: 180). Les paraules de Reyna deixen ben a les clares com les disputes internes del PCPV tenien un rerefons que anava més enllà del control del partit: es discutia la concepció nacional del comunisme valencià. I sobretot: aquests moviments van afectar directament al posicionament del PCPV davant el debat autonòmic valencià ja que a partir d'aquest moment els comunistes representats pel seu nou secretari general José Galán, canviaren tant les formes com el fons en el debat estatutari. Una reconversió molt semblant a la que protagonitzà Joan Lerma per al cas socialista mesos després.

La dimissió d'Ernest Garcia i tots aquests moviments interns i externs del PCPV es produïren en el moment que el grup dels *nacionalistes* del partit estaven editant el número 2/3 de *Trellat* on quedà reflectida la seua opinió sobre tot plegat de manera molt clara. En primer terme en les dues editorials on es criticava el joc de «pactes secrets» en què havia caigut la política autonòmica valenciana. Una situació que havia portat des del seu punt de vista a l'esquerra, inclòs el PCPV, a acceptar el paquet simbòlic de la dreta: senyera amb blau, regne i valencià no obligatori i en cap cas reconegut com a català. I, en un segon text, la crítica posava sobre la taula l'afectació que tot plegat podia tenir per a un dels elements fonamentals de la identitat dels valencians: la llengua.

L'omnipresent llengua del relat fusterià es convertia per als redactors de *Trellat* en la gran damnificada de tota l'operació política en què estaven immersos els valencians. El text, però, aplaudia iniciatives com les que havia pres el Parlament de Catalunya o el Consell General de les Illes sobre la unitat de la llengua i afirmava que eren el camí a seguir en la defensa de la llengua com a patrimoni comú (TRELLAT, 2/3, 1980: 6). Però més enllà d'aquesta mena de proclama en favor d'un nacionalisme de construcció fonamentat en el treball i la col·laboració més que en afirmacions essencials sobre uns ja existents Països Catalans, crec que és interessant el final del text on, seguint en aquesta línia argumental s'afirmava que «pel que fa a l'acció, creiem que cal una renovació de la consciència militant del País, la cultura i la llengua. Els anys 80 ens exigeixen un esforç d'imaginació i energia per a fer front als reptes. Els intel·lectuals, les forces de la cultura del País Valencià, n'estem segurs, no defugiran la trobada amb les necessitats i expectatives del nostre poble» (TRELLAT, 2/3, 1980: 6). El valencianisme, doncs, s'havia de renovar i sobretot analitzar tot allò que havia fet i on s'havia equivocat. Al cap i a la fi, els membres de *Trellat* continuaven generant el relat que dos anys després justificaria l'aparició de l'AEPV i posteriorment la UPV. Pel que fa a la situació interna del PCPV, *Trellat* continuà publicant articles al respecte com els de Doro Balaguer «La política desdenyada» o l'anàlisi de Vicent Ventura sobre l'esquerra valenciana en general amb l'eloqüent títol de «El que resta de l'esquerra». Al mateix temps, *Trellat* també publicava tota la documentació interna del PCPV sobre l'anomenat «cas Sueca». Pel que fa a l'article de Balaguer, el cert és que el text era una mena d'anàlisi de la situació del nacionalisme valencià en l'any 1980, tant el que havia apostat per intentar incidir en els partits d'esquerres espanyols com el PSPV-PSOE o el PCPV com aquell que havia optat després de la desaparició del PSPV com a partit autònom per una mena de via cultural. Les paraules de Balaguer enllacen perfectament amb el relat que en el mateix moment estava fent Fuster sobre el procés autonòmic i la transició³⁰⁹. I sobretot enllacen amb l'esdevenir del sector «nacionalista» del PCPV: la marxa del partit i l'inici de la construcció d'una altra organització política de caràcter nacionalista. Pel que fa al PCPV, Doro Balaguer denunciava en el seu text el fet que l'anomenat sector «obrerista» -que ell qualificava com a estalinista- en cap moment havia estat lleial a la

³⁰⁹ Al principi del present apartat de la tesi ja hem analitzat el contingut dels textos fusterians durant la transició i en aquest sentit el relat de Balaguer encaixava força bé amb articles com el de *Serra d'Or* «La classe política» de juliol de 1980.

línia política aprovada en el congrés del PCPV on s'imposaren les tesis nacionalistes actuant amb el suport de la direcció espanyola del partit. El gran damnificat de tot plegat havia estat Ernest Garcia, del qual afirmava que mai havia estat nacionalista, però que el sector «obrerista» havia identificat com a tal. I la seua dimissió «significa la liquidació d'aquesta síntesi on el nacionalisme tindria el paper «funcional» de quedar instal·lat dins la tradició centralitzada dels PC en una convivència difícil, teòricament feta possible per les tesis gramscianes sobre la necessitat de blocs socials majoritaris i progressistes. Sols un secretari amb una bona preparació teòrica, una intel·ligent visió política i un tarannà antiautoritari com Ernest García, podia intentar-ho. La seua dimissió mostra pregonament que l'aparell no està per la síntesi, ni fins i tot per un partit comunista democràtic i nacional del País Valencià, és a dir: no està pel PCPV». A més, segons Balaguer, aquesta dinàmica autodestructiva només havia servit per a «frustrar» el que podia haver estat «un espai democràtic i comunista al País Valencià» (TRELLAT, 2/3, 1980: 11). Arribats a aquest punt del relat en què el PCPV ja no era una estructura òptima en favor dels interessos del valencianisme, el següent pas era prendre posició personal. En aquest sentit, Doro Balaguer es distanciava tant dels partits d'esquerra espanyols que no havien estat capaços d'assumir i defensar els elements bàsics que havia traçat el nacionalisme fusterià com també d'aquells nacionalistes que feien «les clàssiques fugides endavant (...) fascinades fonamentalment per la lluita a Euskadi, i la falta de modificacions autocrítiques, revela el seu irrealisme davant les mancances valencianes». Què és el calia fer segons Balaguer? Doncs una mena de replegament del nacionalisme valencià en l'àmbit cultural, sense deixar de «conservar viu el pensament polític», és a dir, el que va fer el valencianisme els anys finals de la transició: enfortir el front cultural i alhora iniciar la construcció d'un referent polític per a tot el nacionalisme valencià com fou la UPV. En una línia similar expressava també la seua crítica cap al PCPV Ramir Reig en l'article «La feudalització del PCPV». Reig arribava a afirmar respecte la política nacional del partit que per als comunistes valencians «el nacionalisme, cal reduir-lo a les possibilitats de resoldre millor els problemes econòmics i de l'atur, minimitzant la qüestió de la recuperació dels senyals d'identitat col·lectiva com un tema d'intel·lectuals desenfainats» (TRELLAT, 2/3, 1980: 46)

Per tant, aquest número de *Trellat* és una mena d'anàlisi i justificació constant de l'estratègia política que a partir d'aleshores anaven a seguir molts nacionalistes valencians d'esquerres que, com Fuster, patien un clar desencís amb el camí i el

previsible resultat que anava a tenir la transició per al País Valencià. Fuster era plenament conscient de la situació que s'estava produint en tots els partits d'esquerra valencians i se'n va fer ressò en un article que portava per títol «L'estatut que ens faran tragar» publicat al *Diario de Valencia* el 13 de febrer de 1981, afirmant que «ja que les «esquerretes» decideixen renunciar a un «nacionalisme» per a adherir-se a l'altre «nacionalisme (el d'Abril Martorell), no hi haurà més remei que refugiar-se en les exigències maximalistes. Que no s'estranyen, les «esquerretes», si, per la seua dimissió «nacional», es multipliquen les escissions, les fugues, les expulsions. Tot això només té un beneficiari: la dreta» (FUSTER, 1985: 83-84).

Davant la línia política que el PCPV estava seguint respecte la negociació de l'estatut, Ernest Garcia -ja dimitit del càrrec però encara militant en el partit- presentà una esmena a la totalitat al «projecte oficial» de document polític en una reunió del Comitè Central del PCPV. El text seguia els arguments fonamentals que havien intentat traçar els «nacionalistes i renovadors» des del I Congrés del partit. Per a Garcia la relació que els comunistes valencians havien de tenir amb el nacionalisme valencià es basava en entendre'l «com un corrent democràtic l'aportació del qual al procés democràtic no té dubte possible i que deu gaudir per tant d'espai d'actuació en el marc de la nostra autonomia i com a corrent ideològic portador d'elements que en major o menor grau deu assimilar-se tota força democràtica al País Valencià». I quin era el contingut d'aquest «corrent democràtic»? Garcia ho definia afirmant que el nacionalisme «sol anar lligat a la defensa de: la denominació País Valencià, la històrica senyera quatrribarrada, la plena cooficialitat i la unitat lingüística entre el País Valencià, Catalunya i les Illes, la comarcalització, la integració dels treballadors immigrants, la solució democràtica de la dualitat territorial, els Països Catalans com a realitat lingüística, cultural i històrica, eventualment, com a aspiració política» (TRELAT, 4, 1981: 51). Aquest text fou rebutjat en la seua totalitat. L'esquerra majoritària, doncs, havia abandonat a ulls del fusterianisme el valencianisme o el «nacionalisme popular» que diria Gustau Muñoz el juny de 1981 en l'article «Autonomia i nacionalisme en la crisi de la democràcia» publicat a *Trellat 4*. Aquest abandó era fonamental per a entendre el paper que estava jugant el PCPV en l'elaboració de l'estatut valencià. Citat per Muñoz, era el mateix Ernest Garcia qui explicava el que pretenia fer la UCD amb la seua estratègia política al País Valencià: «romper la convergència entre el movimiento obrero y el valencianismo popular, aislando así a uno y a otro». Per tant, a ulls dels

comunistes valencians -militants o exmilitants del PCPV- del sector *nacionalista i renovador*, l'estratègia era afeblir la potencialitat política que suposava la unió del valencianisme i obrerisme. Al cap i a la fi es tractava de trencar amb la idea fusteriana de les classes populars com a subjecte polític de recuperació nacional valenciana en contraposició d'una burgesia autòctona que no actuava «com Déu i Karl Marx manen». Gustau Muñoz, però, no fonamentava la seua anàlisi només en la crítica a un tercer sinó que també elaborava un interessant exercici d'autocrítica per a afirmar que «al nacionalisme li manca al País una definició política i ideològica clara». Fins aquell moment el que havia predominat era «un conjunt de corrents culturals i polítiques poc estructurades que confluïren amb facilitat en un moment donat amb el moviment obrer i els partits tradicionals d'esquerra. Aquesta confluència s'ha demostrat reversible». Amb un llenguatge de clara inspiració gramsciana afirmava que «el nacionalisme hi ha ocupat un lloc subaltern i els seus continguts han estat rebaixats, amagats, oblidats sempre, quan ha calgut. I no per causa dels interessos reals del moviment obrer, o per una incompatibilitat de fons». La valoració, doncs, era negativa tot i que en algun moment havia funcionat aquella confluència. I la mateixa sort havia jugat «el nacionalisme popular integrat als partits d'esquerra parlamentària» ja que els aparells dels partits havien «laminat» eixa possibilitat de consolidació del valencianisme. Per a Muñoz els temps històrics no havien jugat a favor del valencianisme polític com tampoc la pròpia història dels valencians. Però no es tractava de buscar culpables externs sinó de fer autocrítica i rebleïa el text de la següent manera: «també si alguna vegada el nacionalisme popular valencià haguera definit les seues coordenades i objectius amb un mínim de realisme». Per tant, crítica i autocrítica, sempre tenint com a fil fonamental el relat fusterià de la història dels valencians. Al cap i a la fi, el principal problema era que «la cultura política habitual de l'esquerra encara no ha assumit a fons el caràcter revolucionari (per emprar velles i oblidades paraules) del nacionalisme, d'aquest nacionalisme de què estem parlant (...). Pensem en el que podria dir un A. Palomares sobre el nacionalisme valencià si algun dia gosara d'obrir la boca en públic sense inhibicions sobre aquest tema. I no sols ell. Els personatges visceralment antivalencianistes dins l'esquerra domèstica són més d'un i més de dos. Per raons diverses però convergents» (TRELLAT, 4, 1981: 10-11).

En aquest mateix número de *Trellat* on escrivia l'article Gustau Muñoz, també és interessant el text publicat per Carles Dolç «Marxisme i Països Catalans». Dolç, que

havia estat militant del MCPV, analitzava el perquè de la necessitat que els treballadors s'implicaren en la lluita de l'emancipació nacional. El text l'hem d'interpretar com una mostra més de la cultura política comunista més enllà de la que es trobava incorporada de forma militant al PCPV. Per a Dolç els Països Catalans eren «una realitat unitària i diversa», i en aquest sentit podem veure com la seua visió de la nació es mantenia en el relat fusterià però incorporant els matisos que anys enrere havien teoritzat els membres de Germania Socialista. D'aquesta manera, Dolç desenvolupava una justificació dels Països Catalans que tot i que tenia una base cultural, històrica i lingüística -molt fusteriana- es fonamentava en la utilitat del projecte per a les classes populars dels diferents territoris. En certa manera, el que feia Dolç era una mena de relat nacional basat en la raó i no tant en el sentiment o els elements essencials. I fent-se la pregunta «podem «passar» els marxistes o, més generalment, la gent d'esquerra, de la qüestió dels Països Catalans?» responia que no perquè els marxistes havien d'estar al costat de tots els moviments socials i les reivindicacions, inclosa la nacional (TRELLAT, 4, 1981: 15). La història, doncs, no era suficient per a convèncer els valencians del projecte dels Països Catalans: «són sobretot raons actuals i de futur les que ens han d'espentar -les que ens espenten- a afirmar els Països Catalans. Són les raons que adés em conduïen a afirmar que els interessos populars podrien eixir-ne beneficiats». I després de dir tot això afirmava que els marxistes no podien tenir una visió de la nació «essencialista», tal com havien tingut alguns nacionalistes partidaris dels Països Catalans des del seu punt de vista.

Amb les seues tesis sobre el nacionalisme ja rebutjades per la direcció del PCPV, Ernest Garcia continuà teoritzant sobre la identitat dels valencians i la relació que havia d'existir entre nacionalisme i comunisme. Així ho va fer en la conferència pronunciada el 17 d'octubre de 1981 a la seu del partit a Alacant. Les paraules de Garcia començaven denunciant la «vergonyosa absència del Consell -amb la complicitat de tots els partits que s'hi integren- en l'homenatge a Fuster». La primera part del text que es trobava en un apartat titulat «Qüestió d'identitat», mostrava clarament com Garcia tenia a Fuster com a referent intel·lectual en tot allò que feia referència a l'anàlisi de la qüestió nacional valenciana. Garcia afirmava que el primer element per a poder parlar del tema era assumir la màxima fusteriana de la catalanitat dels valencians perquè si no es feia es queia en la manipulació i la desinformació, fent així impossible un debat racional. Tot i així, Ernest Garcia no assumia plenament l'element lingüístic com a definidor de la

valencianitat ja que per a ell també eren valencianes les persones que vivien en les comarques castellanoparlants, tant les del primer regne de València com les incorporades en el segle XIX. Tot plegat el portava a afirmar que «el País Valencià és un conjunt nacionalment poc homogeni, que obliga a matisar, a establir diferenciacions territorials, a distingir majories i minories, a cercar equilibris no discriminatoris per a ningú. En conseqüència, un projecte democràtic de redreçament nacional ha d'incloure un programa d'integració i cohesió comunitàries». Respecte dels Països Catalans, Ernest Garcia considerava tan irracional negar la seua existència en l'àmbit cultural, històric o lingüístic com negar les potencialitats del projecte (TRELLAT, 5, 1982: 8). La resta de la conferència es va centrar en analitzar el paper dels diferents actors polítics en tot el procés autonòmic valencià i especialment el jugat pel PCPV. Ernest Garcia era força dur i arribava a qualificar com a lerrouxistes alguns dels discursos dels dirigents comunistes valencians. En certa manera, el que feia era rebutjar tot allò que s'havia fet i aprovat després del I Congrés del PCPV en què triomfaren les tesis més fusterianes, fet que li servia de coartada per a introduir al final de la seua exposició un altre tema: el de la possibilitat de l'aparició d'una nova força política d'esquerres i nacionalista encarregada de recollir tot el desencant acumulat pels valencianistes que havien confiat en el PSPV-PSOE i el PCPV. Garcia no s'acaba de posicionar sobre si hi estava o no a favor de la seua creació, però sí que feia alguna recomanació al respecte com el fet de no quedar-se només en la defensa de la identitat valenciana perquè això la convertiria simplement en un partit només per a nacionalistes sense gaire incidència social al país. Contràriament, si la nova formació era capaç de combinar el factor nacional amb «els corrents lligats a la crisi mundial del marxisme revolucionari, a la lluita contra el bipolarisme», etc., llavors sí que podria reeixir una alternativa a allò existent (TRELLAT, 5, 1982: 14).

Amb els nacionalistes fora del partit, la política del PCPV respecte la creació de l'autonomia valenciana i el conflicte lingüístic que la UCD havia alimentat es va centrar en una mena d'aposta per l'acostament de postures entre uns i altres, mantenint d'aquesta manera en algun moment una certa ambigüïtat respecte el debat sobre la unitat de la llengua. Això va fer que els comunistes es mantingueren junt a la UCD en la comissió de bilingüisme que tant havia criticat el fusterianisme des de tots els fronts perquè considerava que era un atac a la llengua i el seu aprenentatge. Aquesta actitud va portar a alguns sectors del fusterianisme a acusar el PCPV de voler inventar-se junt a la UCD una nova normativa lingüística «totalment científica» (AVUI, 6/XI/1981: 11). En certa

manera la política del PCPV recordava a la que posteriorment desenvoluparia el PSPV-PSOE i la presidència de Lerma que es va etiquetar com de «pacificació de la societat valenciana».

En definitiva, tota aquesta història de discussions, enfrontaments dialèctics, diferents maneres d'entendre la política, el país o el partit, es pot resumir perfectament en el text que Vicent Ventura va dedicar al respecte el 1982 en les pàgines de *Quaderns d'Alliberament*. Així, sobre el PCPV i la seua evolució durant els anys de la transició, Ventura afirmava que l'abandó dels anomenats «euros» del PCPV i del PCE, qualificada per ell com de «militància valuosa», s'havia d'entendre com la conseqüència de la falta de renovació real del comunisme espanyol. L'aparell dirigent i el «funcionariat del partit» continuava en mans d'estalinistes, més enllà que feren servir, per confondre, l'adjectiu d'eurocomunistes per a definir-se. En el que Ventura anomenava «la qüestió valenciana», les diferències radicaven en què mentre els «crítics» tractaven de «construir la nacionalitat» de manera assumible per les masses «a partir de realitats com la llengua i la cultura», per als «buròcrates» això eren «qüestions secundàries que tenen una «solució» diguem-ne que «suficient» en el tractament autonòmic». Per això feien el que fes falta per arribar a acords amb la dreta i els socialistes «mantenint certa intransigència en l'aspecte científic, en la llengua, però cedint en altres aspectes, incloent-hi l'acceptació de l'anticatalanisme que, per altra banda, allunya el contagi del PSUC». Segons Ventura, els que s'ho miraven des de fora estaven decebut amb estratègies com la del PCPV i la resta de l'esquerra majoritària perquè l'observaven com una caiguda «en un parany quan s'ha acceptat que les històries de minories manipulades eren generalitzables i no podien ser contrarestades per la fermesa». En definitiva, «l'oportunisme, doncs, no ha estat en el PC del PV a càrrec especialment dels qui han arribat a la militància després de la mort de Franco, sinó dels homes de l'aparell», que procedeixen de la clandestinitat, de les presons, etc...» (VENTURA, 1982: 67-69).

Tots aquests canvis i evolucions del PCPV es poden ben bé resumir metafòricament en el fet que el 9 de març de 1982 durant el debat sobre «*El Estatuto del Reino de Valencia*» en el Congrés dels Diputats de Madrid, cap representant del partit prenguera la paraula per a explicar la seua visió de tot el procés estatutari. Contràriament, fou Santiago Carrillo qui va fer el discurs en qualitat de representant dels comunistes valencians (CUCÓ, 2002: 309). La distància entre la política desenvolupada pel PCPV i Joan Fuster va portar al suecà a fer una afirmació tan rotunda

com que «el fracàs comunista al País Valencià s'ha d'atribuir a la condició de «subnormals profunds» d'alguns dels seus dirigents, com don Antonio Palomares»³¹⁰ (FUSTER, 1985: 165).

L'esquerra extraparlamentària

Certament, com hem comentat a l'inici del present apartat de la tesi, l'espai polític de l'esquerra es va anar simplificant a mesura que avançava la transició i sobretot a partir de les primeres eleccions. El 15 de juny de 1977 va convertir aquelles forces polítiques de l'anomenada esquerra revolucionària o radical en l'esquerra extraparlamentària. A partir d'aquí, els partits i organitzacions que formaven aquest espai polític hagueren de ressituat-se en el nou règim. Algunes acabaren diluint-se en el Partit Comunista o el PSUC, d'altres crearen nous espais unitaris de treball -abans ja n'hem parlat del cas de l'EUPV, per exemple- i unes poques continuaren el seu camí en solitari sense tenir cap influència política sobre la societat.

A principis de 1978 trobem que algunes de les organitzacions de l'esquerra radical més significatives iniciaren un procés de reformulació de la seua estructura interna, en una mena d'intent d'adequació a l'ideari nacional que defensaven: el federalisme. Aquest fou el cas del MC o el PTE que aquest any passaren a afirmar definitivament que el federalisme era tant la seua forma d'estructura interna com l'aposta per construir la nova Espanya (RODRÍGUEZ-FLORES, 2010: 674-675). De fet, la prohibició a la federació fou un dels motius pels quals el Moviment Comunista de Catalunya va demanar el «No» a la Constitució del 1978 (SOBREQUÉS, 2010: 50). En el cas de Catalunya, és interessant el debat que les diferents forces polítiques, parlamentàries i extraparlamentàries, tingueren el 27 de novembre de 1978 que girava al voltant de la Constitució i, també, del contingut que havia de tenir el futur Estatut de Catalunya. En aquest sentit, el representant de l'ORT Antonio Pérez Cabello, segons Jaume Sobrequés, va afirmar que «el desig de la seva organització seria que el Projecte d'estatut permetés que *«Cataluña pudiera federar libremente su territorio y sus instituciones a las de las otras nacionalidades, especialmente a aquellas que tienen nuestra misma cultura, idioma y psicología»*, un esment prou clar als Països Catalans» (SOBREQUÉS, 2010: 55).

³¹⁰ L'afirmació es troba en un article publicat per Fuster a *Noticias al dia* el 31 d'octubre de 1982.

Si ens centrem concretament en el País Valencià, la indefinició continuava sent una mena de regla general de la praxi política de tots aquests partits. Un dels que va intentar superar aquesta situació i fins i tot mostrar-se com a proper als plantejaments fusterians fou l'Organització d'Esquerra Comunista. No era casual sinó per un motiu molt concret: el seu secretari general era Vicent Álvarez, exmilitant del PSV i persona que mantenia una bona relació amb Fuster. És cert que Álvarez tingué una correspondència més fluïda amb Fuster durant els anys seixanta que en els setanta. Els motius són diversos i entre aquests hem de destacar el fet que a principis dels setanta Álvarez, com ja hem vist al capítol anterior, havia començat a mostrar-se crític amb alguns dels plantejaments fusterians respecte la idea de nació, els Països Catalans i la definició de la valencianitat. Ara bé, les crítiques d'Álvarez s'havien d'entendre sempre com a fetes des del fusterianisme i no a la inversa. El 25 d'octubre de 1978 Vicent Álvarez envià una carta a Fuster per a demanar-li una entrevista que havia de ser publicada al periòdic de l'OEC *La voz de los trabajadores*. La publicació es feia a nivell estatal i en la carta Álvarez deia a Fuster que feia temps que ell i els seus companys del partit volien publicar una entrevista amb ell. Álvarez afirmava que l'entrevista era important per diversos motius: «d'un costat perquè fa que el tema de les nacionalitats siga quelcom present i perquè ens ajuda a normalitzar-nos, a sortir del gueto a què els grans, els parlamentaris, ens situen» (FUSTER, 2013: 303). Fuster va respondre l'entrevista en un espai molt breu de temps tal com ens informa la carta de confirmació que Álvarez li adreçà el 16 de novembre de 1978. D'aquesta carta és interessant l'opinió d'Álvarez sobre el contingut de l'entrevista: «em va semblar molt rebé, en la teua línia, evidentment, que en gran part és la que molts tenim» (FUSTER, 2013: 305). Sobre el contingut de l'entrevista, fonamentalment Fuster el que feia era criticar la transició valenciana com s'estava desenvolupant i especialment el paper que estava jugant l'esquerra. En aquest sentit, el suecà feia algunes afirmacions contundents com que *«la izquierda, la izquierda valenciana és más tonta de lo que parece, y lo parece mucho. La izquierda parlamentaria ganó el 15 de junio y no se ha notado. La izquierda extraparlamentaria se dedica a dar conciertos de arias demagógicas, sin ningún resultado positivo. ¿Por qué ser de izquierdas es ser masoquista? (...) Me temo que la izquierda «de veras» en el País Valencià, todavía no ha comprendido que ha de ser dialécticamente izquierda y valenciana, revolucionaria y nacionalista. Digo dialécticamente y el que no sea marxista o marxiano, que se retire»* (FUSTER, 2013: 589).

Aquest és un dels pocs documents existents que relacionen Fuster directament amb l'esquerra extraparlamentària i ja veiem que la temàtica fonamental és l'anàlisi de la situació política i el paper de l'esquerra. Els esdeveniments de la transició anaren precipitant confluències i canvis organitzatius. En aquest sentit, les dues organitzacions més identificades amb el fusterianisme, l'OEC i el MCPV, iniciaren un procés d'apropament. El primer que feren fou escriure una proposta d'Estatut d'autonomia l'any 1979³¹¹. El text definia el País Valencià «com a expressió de la seua realitat nacional, fent ús del seu dret a l'autogovern i sense renunciar al seu dret permanent i inalienable d'autodeterminació, es constitueix en comunitat autònoma dins l'Estat espanyol segons la Constitució i el present Estatut». I la llengua era central per a la integració dels valencians en el marc dels Països Catalans que era reconegut com un àmbit cultural i lingüístic, sempre, això sí, partint de la cooficialitat entre català i castellà (RODRÍGUEZ-FLORES, 2010: 678).

L'OEC i el MCPV junt a d'altres organitzacions municipals i extraparlamentàries iniciaren a principis dels vuitanta el procés de creació de l'Esquerra Unida del País Valencià, sobre la qual ja n'hem parlat. D'aquesta manera, l'esquerra extraparlamentària més propera al fusterianisme va confluïr amb altres sectors clarament fusterians, acabant d'aquesta manera el llarg camí de l'extraparlamentarisme en que van ser immersos durant la transició.

³¹¹ En una carta del 9 de setembre de 1979 signada per Vicent Álvarez, el MCPV-OEC demanava a Fuster la redacció per a «Servir al pueblo» d'un «parell de folis dient com veus això de «las autonomias», com s'estan discutint els estatus, que te semblen els que fins ara s'han fet (Euskadi, o Catalunya)...» (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

Un catedràtic de dret, una «Reyna» i un color: el blau

Ernest Lluch, en una entrevista ja citada de 7 d'agost de 1976 a *Triunfo*, afirmava que «*la reivindicación valenciana ha de ser asimilada por capas muy diversas. De lo contrario, hay capas medias muy directamente valencianas que no podrás ser atraídas. Y en ese caso serían objeto de cualquier regionalismo a medias tintas*» (MILLÁS, 2015: 74). Com veurem en el següent apartat, l'apunt de Lluch no s'allunyava gaire del que realment va passar.

Un dels elements que hem destacat al llarg del nostre treball pel que fa a aquells partits polítics que s'enquadraven en un àmbit superior al valencià és que la província sempre havia estat el seu àmbit immediat d'organització. La dreta valenciana majoritària fou la cultura política que menys esforços realitzà per superar aquest marc. És per això que podem afirmar que no fou igual el debat sobre la identitat que es va tenir en la UCD de València que l'hagut en Alacant o Castelló. Per tant, si la diversitat de visions sobre la identitat valenciana en la UCD de València era poc homogènia (GASCÓ, 2010: 643) encara ho fou menys si prenem la totalitat del país com a espai d'anàlisi.

Aquesta heterogeneïtat, però, va passar segons Patrícia Gascó per tres fases de desenvolupament: la UCD d'entre 1977 i 1979, la de 1979 a 1981 i, finalment, la que correspondria a 1982 moment en què començà a desintegrar-se per acabar desapareixent (GASCÓ, 2009: 18). Ja hem comentat adés que la UCD fou una mena d'unió de partits polítics de diferents tendències. En el cas del País Valencià arribaren a entrar fins i tot sectors provinents del valencianisme fusterià. Com hem vist, la persona més significativa fou Francesc de P. Burguera. I ell es convertí en l'objectiu a depurar en l'operació que Attard i la UCD valenciana començaren per capgirar la situació post-eleccions³¹². L'abraç de la UCD i Attard del blaverisme, segons Burguera es deu a que «en la UCD es va vore que havia guanyat l'esquerra, però no tenia missatge valencià, per dir-ho d'alguna cosa. I va ser aleshores quan la UCD a través d'Emilio Attard s'apuntà a la maniobra anticatalanista»³¹³. Abans ja hem comentat com Attard els dies previs i posteriors a les eleccions del 15 de juny feia declaracions en les que reconeixia la unitat de la llengua catalana com «*tenemos una raíz catalana en nuestro origen y en*

³¹² Els canvis de diputats d'uns partits a uns altres no afectà només a la UCD sinó també a PSOE o CiU i fou la conseqüència directa de la manera de fer les llistes en les primeres eleccions de la democràcia (LÓPEZ NIETO, 1992: 99).

³¹³ Testimoni de Burguera per al documental «Del roig al blau. La transició valenciana».

nuestro idioma»; «el valenciano es una variante del catalán» (RAMOS, 1981: 16). A més, entre els mateixos membres de la UCD que van assumir responsabilitats en el Consell preautonòmic trobem noms com el de Josep Lluís Barceló Rodríguez encarregat d'Educació. Barceló sempre es va mostrar partidari de la unitat de la llengua -tal com hem vist abans en les seues paraules durant l'homenatge a Fuster el 1981- i de l'ús de la simbologia identificada amb el fusterianisme com el cas de la senyera sense franja blava: *«El Plenario tiene las ideas muy claras al respecto: la tradicional. Sin franja»* deia en declaracions al diari alacantí *La Verdad* el 23 de novembre de 1977 (RAMOS, 1981: 52; GASCÓ, 2009: 72). Des de la seua conselleria impulsà mesures -en 1978- per a la recuperació del valencià en tot el territori, fet que li va suposar algunes crítiques des de determinats sectors del Baix Segura, territori castellanoparlant des de fa segles (RAMOS, 1981: 61-62)³¹⁴.

Per tant, just després de les eleccions de 1977 encara ens trobem una UCD desorientada i sense un discurs clar en matèria de llengua, símbols i identitat. La desorientació es va començar a aclarir a mesura que el procés autonòmic avançava, que l'esquerra ocupava quotes de poder i, sobretot, el blaverisme es començava a constituir en un subjecte polític amb capacitat de mobilització i incidència social i política. Així, malgrat aquesta diversitat interna, Attard apostà per reformular la línia política de la coalició començant per convertir la UCD en un partit de principis polítics més o menys clars i escorats cap a l'espanyolisme anticatalanista. És per això que Attard i Burguera van iniciar un intercanvi de cartes en la premsa valenciana on s'acusaven mútuament. Mentre en el cas de Burguera les acusacions pretenien ser una denúncia sobre les pretensions d'Attard per controlar de manera fèrria el partit, Attard generava una

³¹⁴ Cal dir que Barceló amb el temps fou militant d'Acció Cultural del País Valencià i en el moment de la polèmica per la creació de la comissió mixta sobre l'ensenyament del valencià en què la UCD va nomenar a persones antivalencianistes com Vicente Ramos, Barceló arribà a declarar que ««és especialment greu que es vulga fer jugar a la universitat un paper de segona fila. Cal dir que confie en l'esforç de l'admirat filòleg Sanchis Guarnier, que representa la màxima institució docent del país en aquesta comissió, per introduir-hi criteris científics. Ara, li ho han posat massa difícil». El senyor Barceló acaba dient que «el millor que podria fer aquesta comissió, tal com està constituïda, és desaparèixer» (AVUI, 2/IX/1980: 11). Amb el temps, concretament el 1986, donà suport a Unitat del Poble Valencià en les eleccions generals espanyoles. Segons Josep Lluís Albiñana: «Estic convençut que el Conseller Barceló era fusterià. I tant!. Però no em vaig assabentar fins després del seu nomenament» (Albiñana a Rico, 30/I/2015).

estratègia i tàctica amb un objectiu molt clar: generalitzar un discurs tens que ajudara a UCD a aconseguir els vots que no havia obtingut. Allò que els politòlegs anomenen trobar el clivage, és a dir, l'esclatxa on posar la falca per a produir trencaments i distorsions en el debat polític públic (MARTÍNEZ, 2006: 69). Attard acusà Burguera i el seu «catalanisme» de ser els culpables de la derrota electoral de la UCD (SANZ, 1982: 87). Cal recordar que fins aquest moment només Alianza Popular i l'extrema dreta havien fet servir el discurs de l'anticatalanisme. A partir d'aquest moment, l'estratègia de la UCD serviria per a donar centralitat en el debat polític a les tesis blaveres.

En un article publicat el 6 de novembre de 1977 al diari *Levante*, sent encara diputat d'UCD, Burguera es reafirmava en els seus plantejaments nacionalistes i denunciava que la UCD estava construint un relat anticatalanista amb ell com enemic central: «*cualquier acusación en el sentido de que uno pretende que el País Valenciano dependa de Barcelona y sea absorbido por Cataluña, no sólo es una falacia indigna, una mentira tendenciosa, sino, simplemente, una solemne estupidez*» (LEVANTE, 6/XI/1977). La crisi del PDLPV va arribar el febrer de 1978 quan Monsonís abraçà les demandes d'Attard de reconeixement del secessionisme lingüístic amb l'abstenció durant la votació de suport a la campanya Carles Salvador per introduir la llengua catalana en l'escola (LLOP i TORMO, 2013: 61).

Amb Burguera ja fora de la UCD, ell fou l'únic diputat valencià del Congrés dels diputats espanyol que va votar contra la redacció de l'article 138 de la Constitució que com hem vist prohibia la federació de comunitats autònomes (DSCD, 19/VII/1978: 4410-4411). I també fou l'encarregat de presentar una esmena -que ja hem comentat abans- a la Constitució que pretenia aconseguir un reconeixement per al País Valencià d'accés a l'autonomia per la via del 151 a partir del fet d'haver «perdut els seus furs per actes de guerra». Fou, però, l'únic diputat valencià que hi plantejà l'esmena i es va perdre³¹⁵. El debat en el Congrés va fer sorgir argumentacions de caràcter blaver de les quals, si bé és cert que la més cridanera fou la del diputat socialista Sotillo Martí, la més fonamentada en l'argumentari bàsic del blaverisme fou la del diputat d'AP Alberto Jarabo³¹⁶. El discurs de Jarabo semblava traçar el guió argumental de tot allò que

³¹⁵ Així ho expliquen en «Del roig al blau. La transició valenciana» tant Francesc de P. Burguera com també de la UCD-València en aquells anys.

³¹⁶ Entre la correspondència de Fuster trobem una carta de Jarabo, escrita en un valencià correcte i signada com a «Albert Járabo», on es solidaritzava amb el suecà per l'atemptat patit el 1977. Les paraules

posteriorment escriuria Broseta: admiració pel poble català però fort recel per part dels valencians de la seua personalitat pròpia, única i totalment contraposada a idees com la dels Països Catalans (DSCD, 19/VII/1978: 4409-4410).

El conflicte de Burguera amb Attard va acabar dividint el PDLPV entre els que eren pròxims a les tesis valencianistes d'entre els quals un bon exemple eren el senador José Antonio Noguera de Roig o Joaquim Muñoz Peirats. Cal recordar que Noguera de Roig va defensar les argumentacions de Burguera en la comissió constitucional del Senat respecte al fet que a banda de les tres «nacionalitats històriques», el País Valencià també havia de ser un territori que amb dret a accedir a l'autonomia per l'article 151 (SANZ, 1982: 111). En el seu discurs en el Senat de 14 de setembre de 1978 arribava a afirmar que l'autogovern valencià, aragonès o balear, havia estat eliminat contra la voluntat dels seus habitants i per «*derecho de conquista*». Segons Noguera de Roig, aquesta pèrdua no havia estat acceptada pels valencians, cosa que es podia demostrar històricament amb la reivindicació d'autogovern. Però no només era una qüestió d'història sinó també de present perquè «*los estudios del Centro de Investigación Sociológica sitúan al País Valenciano como el tercer territorio del Estado español en voluntad autonomista*». La voluntat existia tant històricament com en el present i calia atendre-la (DSS, núm. 55, 14/IX/1978: 2759-2760). I per aquest motiu Noguera de Roig va ser exclòs de les llistes electorals de 1979 (LLOP i TORMO, 2013: 82). Muñoz Peirats, malgrat les seues simpaties pel valencianisme cultural, va poder mantenir la tercera posició en les eleccions al Congrés de 1979 però quedà totalment depurat a un mes de les eleccions d'octubre de 1982 (GASCÓ, 2009: 89).

El sentit contrari fou el que seguiren Xavier Casp i Miquel Adlert. Amics de Fuster, i en certa manera mentors, durant els anys de postguerra, a partir de 1977 giraren totalment el seu pensament i s'alinearen amb la dreta espanyolista, avalant d'aquesta manera tota l'operació de la UCD i l'aparició del moviment blaver. Fou aquell any quan Miquel Adlert publicava el seu llibre *En defensa de la lengua valenciana* on es desdeia de tot el que havia pensat i afirmat anys enrere començant pel reconeixement de la unitat lingüística entre valencià i català i el seu rebuig frontal al pacte que havien suposat les anomenades Normes de Castelló de 1932 (PANIAGUA, 2001: 119). La reflexió d'Adlert començava amb una mena d'anàlisi històrica sobre el seu passat

de Járabo són realment sinceres i van tenir la resposta d'agraïment de Fuster en un to, també, de molta sinceritat (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya 14/XI/2015).

«catalanista» i tota la feina que havia fet, sota engany no sabem ben bé de qui, junt al seu amic de l'ànima Xavier Casp. I és clar, en tota aquesta situació hi havia un culpable: Joan Fuster. El nom el suecà era repetit constantment com a màxim representant del catalanisme en terres valencianes que des dels anys cinquanta havia estat enganyant a valencians de bona fe en el seu afany de «catalanisació total de València» (ADLERT, 1977)³¹⁷. Hem d'entendre que va quedar tan «il·luminat» que perdé de vista les normes ortogràfiques bàsiques del valencià. Més enllà d'això, el canvi radical de Casp i Adlert, va servir com a cobertura intel·lectual del blaverisme.

Finalment les tres darreres peces de tota la jugada de la UCD fou l'arribada de Fernando Abril Martorell a València -amb la seua famosa frase en *Las Provincias* de «la teoria de los «països catalans», hija, eso es un cáncer que no hay más remedio que estirpar»-. I, junt a aquest, la incorporació a les tesis del blaverisme de Manuel Broseta amb el paper fonamental de *Las Provincias* i Maria Consuelo Reyna³¹⁸. La directora del diari valencià ha estat considerada una de les persones amb major influència política de l'Estat espanyol en un territori molt concret: el País Valencià (FLOR, 2010b: 118). La relació de Broseta amb la família Reyna existia des de feia anys per motius professionals. En un primer moment, aquesta relació va servir al mateix Albiñana mentre mantingué a Broseta del seu costat, tal com veurem després (SANZ, 1982: 125-126). Manuel Broseta i especialment el seu passat com a liberal antifrancista, es convertí en la coartada que embolcallava de certa justificació democràtica l'estratègia que la UCD d'Abril Martorell traçà des de 1979. El moviment blaver s'havia anat constituint des de feia anys però va agafar força en el carrer a partir del moment en què el Consell encapçalat per Albiñana començà a prendre decisions en matèria de símbols i identitat de manera clara. El 25 d'abril de 1979 és un moment clau en l'estratègia blavera ja que amb l'excusa de la penjada de la senyera de les quatre barres reconeguda pel Consell, la dreta i el blaverisme iniciaren les mobilitzacions fins que van tensar tant la corda que aconseguiren la dimissió del president el 14 de maig d'aquell any

³¹⁷ La gramàtica carregada de faltes d'ortografia i no fonamentada en cap normativa reconeguda científicament és textualment la que fa servir Adlert en el seu text original.

³¹⁸ Sobre Broseta ja hem anat comentant quina fou la seua relació amb Fuster i el fusterianisme. Reyna, si bé és cert que no va tenir una relació tan estreta amb Fuster i els fusterians, també ho és que abans de la transició, i sobretot abans de 1977, va mantenir en l'àmbit de la col·laboració ambigua. Com va dir Francesc de P. Burguera a Fuster en una carta el 28 d'octubre de 1974: «la xiqueta està entre l'Ombuena i son pare. Cal no oblidar-ho» (consulta en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

(RAMOS, 1981: 105-112). Perquè entre 1978 i 1982 el blaverisme es va convertir en un moviment de masses que va hegemonitzar els carrers del Cap i Casal (FLOR, 2011: 107-115). I en aquesta estratègia, Fuster es va convertir en el personatge més odiat. Un bon exemple és l'anècdota que Vicent Ventura explicà en un article a premsa: «Mentrentant (sic.), a la porta del carrer, hagués pogut tindre la resposta. S'hi esperava Fuster; havíem de sopar plegats amb la colla dels organitzadors, gent decidida amb idees clares, i una dona, mirant les senyeres quadribarrades que hi havia penjades pertot arreu -car eren les festes de l'indret- va dir-li: «Aquesta gent que no posa el blau deu ser amiga d'eix Joan Fuster». I en dir Fuster «sóc jo», la dona, mirant-se'l de fit a fit, es va permetre aquest exabrupte: «Vostè és Fuster? doncs que l'atropelle un cotxe»» (AVUI, 2/IX/1979: 2).

Sobre el paper jugat per Broseta és important analitzar tant els articles que publicà en premsa com també les seues intervencions com a senador a Madrid. Pel que fa als articles, fonamentalment escriví en *Las Provincias* i puntualment en algun diari d'àmbit espanyol com *El País*. La línia editorial de *Las Provincias* respecte el procés autonòmic, el Consell i el seu president durant l'any 1977 i la primera meitat de 1978 es van mantenir dins del que podríem anomenar una certa objectivitat protocol·lària. En certa manera, hi havia com una mena de reciprocitat entre l'objectivitat informativa del diari i l'intent per part del Consell i d'Albiñana d'incorporar a la dinàmica autonòmica a la dreta valenciana entenent que aquest fet era la clau per a consolidar l'autonomia i les noves institucions (XAMBÓ, 1996: 167-168). Cal recordar que *Las Provincias* va publicar entre el 5 i el 9 d'octubre de 1977 l'anomenat «Diccionario de la autonomía» on en l'entrada «Lengua» s'afirmava que «la lengua hablada mayoritariamente en el País Valenciano es el catalán, en su variante dialectal valenciano» i, fins i tot, justificava l'ús del terme «País Valenciano» per a referir-se al territori valencià arribant a afirmar que el concepte «Països Catalans» feia referència a un marc cultural i nacional en el que se situava el País Valencià (LLOP i TORMO, 2013: 95).

Fins a finals de 1977 podem afirmar que Broseta va mantenir un discurs en el que no negava la unitat de la llengua catalana i que parlava constantment de «País Valencià» per a referir-se al territori. Un bon exemple és el pròleg que va escriure per al llibre a tres bandes *Volem l'Estatut. Una autonomia possible per al País Valencià*. En aquest text el professor de dret mantenia un discurs on parlava d'opressió nacional per a referir-se al centralisme, feia una clara aposta per la comarcalització del país front al

que havien suposat les províncies i qualificava la possibilitat d'una autonomia valenciana com a l'única possibilitat del poble valencià de retrobar-se com a tal. I tot això ho deia amb una terminologia que podríem qualificar com de pròxima al fusterianisme. És més: elogiant un llibre que en diversos apartats posava en alta consideració la tasca intel·lectual de Fuster, del valencianisme sorgit a la seua vera i que criticava a aquells que intentaven «inventar-se una llengua valenciana diferent de la catalana» (AGUILÓ, FRANCH, i MARTÍNEZ: 1979). Pròlegs i textos com aquests van ser utilitzats per alguns sectors de la dreta valenciana més intransigent per a atacar Broseta i desacreditar-lo malgrat el seu gir polític. Un bon exemple és el llibre que ja hem citat en diverses ocasions de Vicente Ramos *De Albiñana a Monsonís. Agonía del pueblo valenciano* publicat el 1981.

En quin moment Broseta començà a canviar el discurs? Podríem dir que a mitjans de 1978³¹⁹. En l'article «Catalanismo y anticatalanismo» publicat a *Las Provincias* el 13 de novembre, encara mantenia certa dosis de valencianisme en el discurs. Això sí, Broseta es distanciava de la idea dels Països Catalans com a projecte polític però també cultural, tot i que en aquest segon aspecte el que afirmava era «no participar de las tesis» al respecte. Malgrat tot, el professor de dret es mostrava com una mena d'admirador de la realitat catalana, dels seus polítics i de la capacitat que Catalunya havia tingut al llarg dels temps de mantenir la seua llengua i cultura, donant-li un valor afegit front a l'actitud que havia mantingut la burgesia valenciana que s'havia allunyat totalment de la «valencianitat». Aquesta admiració per Catalunya ha estat assenyalada com un tret identificatiu de certa identitat valenciana que mira al nord identificant l'antic Principat com a exemple de modernitat i progrés (FLOR, 2011: 42-43). L'article de Broseta, a més, mantenia un cert fons fusterià en el relat en el moment en què defensava la idea que havien estat les classes populars valencianes les encarregades de mantenir la identitat valenciana front a una burgesia castellanitzada a consciència. Finalment, també cal destacar la defensa que feia del terme «País Valencià» com a nom històric del territori, arribant a repartir a dreta i esquerra culpes

³¹⁹ Per als sectors més radicals de la dreta espanyolista valenciana com la que podia representar Vicente Ramos, el gir polític de Broseta es va produir «durante julio y agosto de 1978» ja que «el político bañerense da a conocer en «Las Provincias» la serie Som valencians, en la que, aunque sostiene la denominación País Valenciano y elogia la actuación del Consell, revela los primeros síntomas del giro» (RAMOS, 1981: 42). La Joana Tormo Martí també assenyalava el 1978 com l'any del gir polític (TORMO, 2014).

pels «fantasmes» que generaven amb les seues acusacions demagògiques -búnker barraqueta o catalanistes, per exemple. De tot hi havia a tot arreu i calia consensuar deixant clar que els partidaris del nom «País Valencià» -entre els que s'hi incloïa- no per això estaven d'acord amb els Països Catalans com a projecte polític (LAS PROVINCIAS, 13/XI/1977).

La defensa del terme «país» situava Broseta en una mena de fase d'ambigüitat calculada. El discurs és molt interessant si tenim en compte que tot just un any després - o mesos després!- Broseta adoptà clarament el relat del *blaverisme* i la dreta espanyolista en la seua defensa de termes com «regió» o «regne». Entre la publicació d'aquest text i el juliol de 1978, Broseta va fer una sèrie de moviments polítics d'apropament a la UCD i sobretot de distanciament de l'esquerra i el fusterianisme. D'especial rellevància és el rebuig a anar en les llistes del PSPV-PSOE per al Senat proposat per Albiñana en una reunió a Alacant el 17 de maig de 1978 (SANZ, 1982: 126). A partir d'aquest moment es trencava la relació amb el president de la preautonomia i Broseta li anunciava que anava a encapçalat l'anticatalanisme valencià³²⁰. Paral·lelament, també es produiria el trencament de l'objectivitat del diari *Las Provincias*. Les columnes de Maria Consuelo Reyna des de març de 1978 iniciaven una croada total contra el que anomenava el «catalanisme» i els seus representants intel·lectuals i polítics (LLOP i TORMO, 2013: 95). Ens trobem així en el moment de l'inici dels atacs contra el professor Sanchis Guarnier, les tancades de blavers en seus oficials com el Palau per denunciar la «catalanització del valencià» i les portades i titulars contra el president Albiñana amb frases com «PRESIDENTE ALBIÑANA: NO A LOS PAISOS CATALANS Idioma: «El Consell siempre ha hablado de la lengua valenciana». Senyera: El pueblo tiene que decidir» (XAMBÓ, 1996: 169).

I l'article que marcà l'abans i el després en la carrera política de Broseta és sense cap mena de dubte «La paella de los «Països Catalans» publicat a *Las Provincias* el 23 de juliol de 1978. En aquest sentit, el text reunia gran part dels elements discursius que Vicent Flor ha identificat com a fonamentals del relat del blaverisme (FLOR, 2011). Broseta presentava el text com la necessitat d'una resposta a les afirmacions que dies abans havia fet Jordi Pujol al Congrés dels Diputats durant la discussió sobre la federació de comunitats autònomes. En aquest sentit podríem identificar el

³²⁰ Així ho explica el mateix Albiñana en el documental «Del roig al blau. La transició valenciana» arribant a considerar que en aquest sentit Broseta li va ser lleial perquè l'hi va dir.

«victimisme» constant provocat pels greuges que els catalans aplicaven als valencians. L'argumentari *brosetà* girava, sense ser citat d'aquesta manera, al voltant del presumpte «imperialisme català» contra els valencians, la seua cultura, la seua llengua i les seues senyes d'identitat. Certament, el text semblava ben bé una actualització del que anys enrere havia dedicat a Fuster Diego Sevilla Andrés amb el títol de «Burguesia i separatismo». De fet el text el podríem connectar també amb el clàssic de Josep Maria Bayarri «El perill català». Siga com siga, el més interessant pel que respecta al nostre treball gira al voltant del distanciament total que Broseta marcava amb el fusterianisme. El catedràtic de dret assumia les tesis del blaverisme afirmant que el pancatalanisme volia «catequizarlos» amb la intenció de «fortalecer su propia política frente al Gobierno central». I tot a base d'unes teories «historicistas, voluntarismos maximalistas o deseos de ensanchar las áreas de influencia» amb unes teories que «algunos lo sabemos» des de feia anys i per això «no lo aceptamos» (LAS PROVINCIAS, 23/VII/1978). Tot plegat sonava a text de redempció, d'empenediment del pensament que havia tingut abans però que en el fons mai havia cregut realment. En la mateixa línia que el text abans comentat d'Adlert de l'any 1977: els catalanistes els havien intentat enganyar però afortunadament ells havien estat a temps de reconèixer les intencions i rectificar a temps. Com a dada important caldria destacar que Broseta encara continuava fent servir el concepte «país» per a referir-se al territori valencià. El mes de setembre *Las Provincias* tornava a carregar contra els partidaris dels Països Catalans amb una notícia que parlava sobre el nombre de partidaris de la idea al País Valencià: un 88% en contra i un 11% a favor. Però la notícia no sols analitzava aquest fet, i menys encara ho feia des d'una òptica objectiva, sinó que la feia servir per a continuar alimentant el blaverisme apostant per la identificació de l'esquerra com a catalanista, a tots els partidaris de la unitat de la llengua com a partidaris dels Països Catalans com a projecte polític, etc. (XAMBÓ, 1996: 170-172). En definitiva un perfecte exemple de creació de discurs en favor d'uns interessos polítics molt concrets: els de la dreta valenciana i en concret la UCD. L'article de Broseta va provocar la resposta de l'esquerra i el nacionalisme. En aquest sentit cal destacar l'article que Amadeu Fabregat dedicà a Broseta en el diari *Avui* el 25 de juliol de 1978 on li feia totalment en la línia del relat que sobre la seua persona traçaria el valencianisme i l'esquerra. «Home polèmic, ambiciós i amb gran capacitat de treball, té sempre diversos trumfos a la mà». Broseta també era «hàbil» i molt ben connectat en totes les esferes polítiques i econòmiques del país. Però sobretot, Broseta era una persona que havia

estat propera al fusterianisme, al valencianisme entès de manera amplia si es vol, i que ara s'havia passat de bàndol usant molt males pràctiques com l'intent de «descatalanitzar» intel·lectuals com Vicent Andrés Estellés o Fuster al qual va proposar-li «que, si s'abstenia de participar en el Congrés de Cultura Catalana, la Caixa en finançaria un d'«exclusivament valencià». I no conec la resposta de Fuster, però ja us la podeu imaginar...». Segons Fabregat, en el Consell, dreta i esquerra, estaven més que sorpresos amb el gir de Broseta, però «ningú no gosa reconèixer-ho més enllà de la conversa privada i «off the record». Manuel Broseta és una persona molt temuda. I la preocupació que la seva influència vaja massa enllà ha començat a envair ja cercles socialistes. S'ha dit fins i tot, i el cronista respon que es tracta d'una font absolutament fiable, que el mateix president Albiñana ha reconegut privadament el fet que ha estat un error polític incloure l'astut professor a «l'staff» del Consell». En definitiva, Broseta havia perdut la credibilitat davant els «ambients democràtics i valencians», sense que això vulguera dir una pèrdua de poder real a València (AVUI, 25/VII/1978: 9).

A finals de mes Broseta tornà a mostrar un discurs no tan agressiu amb Catalunya i més semblant al que havia fet un any abans. La resposta des del valencianisme la formulà altra vegada el periodista Amadeu Fabregat en *Valencia Semanal* el 3 d'agost de 1978 on atacà fortament el professor Broseta ressaltant que finalment havia trencat aquella mena d'aura d'ambigüitat a què havia jugat amb el tema de la identitat fins aleshores (RAMOS, 1981: 42-43). Broseta, però, continuà amb la seua nissaga de textos i en l'article «Problemas valencianos» publicat també a *Las Provincias* el 24 de setembre de 1978, arribà a afirmar l'admiració que ell i molts d'altres sentien per Catalunya amb qui calia tenir bones relacions en el futur malgrat les discrepàncies que ara tenia per «*la forma en lo que cada uno entiende esas relaciones con Cataluña*» (LAS PROVINCIAS, 24/IX/1978). Ara bé, segons el catedràtic el poble valencià encara no estava preparat per a parlar de tu a tu amb Catalunya i el que no podien fer els polítics era «*suplantar la voluntad popular*». Aquesta idea és important perquè un dels elements fonamentals del pensament blaver és el fet d'erigir-se com a valedors del sentir del poble valencià.

L'evolució discursiva de Broseta cap al blaverisme es consolidà a principis de 1979 amb l'article «València forta i gran» publicat també a *Las Provincias* el 28 de gener de 1979. Pel que fa a la narració de Broseta, en primer lloc allò que sempre havia estat «el país» ara passava a ser «nuestra Región», amb majúscula. Feia una crida a la

creació de «un movimiento popular» que havia de ser l'encarregat de lluitar per la identitat dels valencians com a poble, partint d'un exercici d'historicisme populista en el que València havia de tornar a ser «forta i gran» com en el passat. Ara bé, la identitat valenciana era «la nostra manera de ser espanyols» (FLOR, 2011: 273) ja que els valencians eren una «*comunidad que posee una personalidad propia y definida*» dual i espanyola. Calia així enfortir la valencianitat com a forma d'espanyolitat. I recuperant de manera tèbia el discurs d'admiració cap a Catalunya, l'article de Broseta acabava fent una defensa del paquet simbòlic del blaverisme: senyera amb franja blava, dualitat castellana/valenciana de la cultura, himne regional i falles (LAS PROVINCIAS, 28/I/1979). Hem de tenir present que en el primer trimestre de 1979 *Las Provincias* havia incrementat la seua campanya d'atacs contra el Consell i principalment contra la proposta inicial d'avantprojecte d'estatut i senyes d'identitat elaborada a partir de la feina d'un grup de professors i intel·lectuals però que en cap cas era una proposta tancada, ni feta estrictament pel Consell (XAMBÓ, 1996: 174). En definitiva, a principis de 1979 Broseta ja estava totalment identificat amb el discurs del blaverisme. D'igual manera, la línia editorial de *Las Provincias* era una peça fonamental per a la consolidació del moviment blaver i, finalment, la UCD d'Attard i Abril Martorell iniciava una tàctica política de boicot al Consell i de reiterats intents d'imposar els seus criteris sobre la identitat dels valencians: bandera, normativa gramàtica de la llengua, etc.

A partir de l'1 de març de 1979 Broseta es va convertir en senador per la UCD, després de mantenir durant setmanes contactes amb els principals dirigents del partit, especialment Abril Martorell (SANZ, 1982: 162)³²¹. Cal destacar que la candidatura que formaren Abril i Broseta, a més, va unir ja de manera clara a sectors provinents del blaverisme i l'anticatalanisme com el president del GAV Rafael Orellano, sense aconseguir, això sí, aglutinar a tot el sector polític i social degut a la negativa de participar de la URV (SANZ, 1982: 172-173). Ens trobem en el moment que el Consell assumí la senyera sense blau com a pròpia el 25 d'abril. A partir d'aquest moment augmentaren les agressions contra aquells que eren identificats com a fusterians, amb insults en un primer moment i agressions físiques després. Qui eren aquests manifestants? Entrem en el joc de la justificació constant per part de la UCD i del diari

³²¹ Val a dir que ho fou després d'una sèrie de moviments en el seu favor en la lectura dels resultats que ara no entrarem a valorar. S'ha arribat a afirmar que Broseta fou senador «por los pelos» (SANZ, 1982: 180-182)

Las Provincias que sempre dirien que no hi estaven d'acord amb aquesta manera de fer, però que és clar, quan al «poble se'l provoca». Per entendre la complicitat entre agressors, ucedistes i el diari valencià només una dada: els manifestants i agressors blavers moltes vegades llançaven com a fulls volants articles de Reyna i de *Las Provincias* assumint el seu contingut com a propi (XAMBÓ, 1996: 175).

A partir d'aquest moment, la UCD d'Abril i Broseta junt al diari *Las Provincias*, donaren cobertura política i mediàtica a l'acció del blaverisme. De vegades simplement discursivament, però d'altres també a la seua acció violenta contra els representants de l'esquerra i el valencianisme. I el paper del diari *Las Provincias* fou fonamental en la manipulació de les masses. Es justificava l'acció del blaverisme argumentant la falta de sensibilitat dels polítics cap al «sentir valencià», que la violència era rebutjable però ningú estava lliure d'acusar els altres de ser violents, entre d'altres tipus de justificacions. Un bon exemple d'aquest argumentari, per exemple, fou la rèplica que Broseta va fer a Cucó en la sessió plenària de 13 de juny de 1979 (DSS, 1979: 178-180). Com també la seua intervenció en la sessió del Senat del 12 de desembre en què Cucó demanava la dimissió del Governador Civil de València i on Broseta arribava a qualificar la violència blavera de «popular» i acusava l'esquerra d'haver «*provocado tensiones*» (DSS, 1979: 1456-1459). D'aquesta manera, el fusterianisme es convertí en l'objectiu a batre (MARTÍNEZ, 2006: 87).

Al cap i a la fi, i això crec que és l'element més important per al nostre estudi, la dreta valenciana es reafirmava en el seu pensament regional i regionalista i alhora estrangeritzava amb el seu discurs la praxi i pensament de la seua enemiga política: l'esquerra. Aquesta esquerra era representada com a nacionalista i catalanista, per tant fusteriana, a diferència de la dreta que pretenia representar la «valencianitat». A més l'esquerra era dogmàtica i contrària al «sentir» del poble valencià. Un bon exemple d'aquesta narrativa la trobem en el discurs del senador Broseta en la sessió del 19 de juny de 1979. Broseta fou un dels encarregats d'intervenir en el debat sobre l'anomenat «Decret de Bilingüisme del País Valencià». Fonamentalment, més enllà del fet d'explicar que ell mateix havia estat un dels encarregats de la redacció del primer esborrany, el seu discurs sobre la societat valenciana seguia pels mateixos camins que la setmana anterior amb el diàleg amb Cucó. A més, Broseta introduïa el qualificatiu de «dogmatisme» per a qualificar als partidaris de la unitat de la llengua catalana. Hàbilment, però, no ho feia directament sinó afirmant que «*tampoco podemos admitir*

dogmatismos y tenemos que utilizar flexibilidades, y en esas flexibilidades estamos y estaremos muchos» (DSS, 1979: 227). Ens trobem així davant d'un altre trencament amb un dels elements fonamentals del fusterianisme com era l'afirmació científica que valencià i català -més enllà del nom- eren la mateixa llengua. Broseta trencava amb el que havia defensat anys enrere. La batalla contra la unitat lingüística era un dels fronts on el blaverisme, la UCD i *Las Provincias*, es mostraren més bel·ligerants. El 9 d'octubre d'aquest any l'alcalde de València Ricard Pérez Casado fou agredit i la senyera de l'Ajuntament cremada (FLOR, 2010a: 693). El debat sobre el «Decret de Bilingüisme» i la unitat de la llengua començava a polaritzar la societat del Cap i Casal. Els sectors socials i institucions més identificades amb el fusterianisme també començaren les mobilitzacions³²². Un bon exemple és la vaga general de novembre contra el «Decret» protagonitzada per la Universitat de València o les tancades en edificis oficials per part d'intel·lectuals destacats com Sanchis Guarner o Estellés, en les quals, si fem cas al diari *Avui*, també hi va participar Joan Fuster (AVUI, 7/XII/1979: 2). Tot plegat, com veurem més endavant, acabà amb la dimissió d'Albiñana com a president i l'assumpció del càrrec d'Enrique Monsonís, de la UCD.

L'1 de gener de 1980 el periodista Amadeu Fabregat valorava l'estratègia que havia seguit la dreta els darrers anys de la dècada dels setanta. Així, mentre el nacionalisme havia estat un fenomen d'elits culturals, la represió no havia anat més enllà de la censura. Per això, «l'ofensiva de la dreta, fonamentada en una provocada confusió als voltants dels senyals d'identitat, connecta amb determinats sectors socials -sobretot de la ciutat de València - històricament incapaços d'acomodar-se a un model nacional que exigeix un canvi radical de perspectiva». Aquesta ofensiva s'havia produït per la por al canvi i el complex d'inferioritat d'una dreta que assumia el fet nacional lligat a l'assumpció d'un fet de classe (AVUI, 1-2/I/1980: 8). El cert és que a principis de

³²² L'editorial de la Revista Canigó -dirigida per Isabel Clara-Simó- del 15 de desembre de 1979, és un bon exemple d'on estava arribant amb la confusió lingüística i que es pretenia realment a ulls del fusterianisme: «el problema és lingüístic, però no ens enganyem, és sobretot un problema polític. Perquè a Madrid saben molt bé que si es comença a tenir consciència de la unitat lingüística, es tindrà de la unitat cultural, i, després, de la unitat històrica. Y ja ningú podrà aturar les coses i impedir la clarificació de la unitat lingüística. (...) Ells, els de Madrid, malgrat vulguin dissimular, ho tenen ben clar, saben perfectament que la llengua és el nexa d'unió i esperit de la nacionalitat catalana, saben també que la llengua és la mateixa, i que, rere la nostra unitat cultural, existeix el projecte polític dels Països Catalans» (CANIGÓ, 15/XII/1979).

la nova dècada i a partir de l'hegemonia de la UCD al capdavant de la presidència del Consell es va iniciar la imposició dels seus plantejaments i l'assimilació per part de les direccions polítiques del PSPV-PSOE i el PCPV d'aquests plantejaments amb la intenció de «pacificar» el país i eixir de l'atzucac en què el procés autonòmic valencià havia entrat³²³. A més, l'any 1980 el discurs del blaverisme que pretenia confondre amb l'ús i confrontació de conceptes com país o regió, valencià o català, entre d'altres, ja estava totalment consolidat entre la dreta espanyola i la UCD més enllà del País Valencià. Un bon exemple era el discurs del Ministre d'Educació en la sessió plenària del Senat del 15 d'abril de 1980. El senador socialista Beviá preguntà per la falta d'interès que TVE havia mostrat davant d'una pel·lícula que s'havia fet sobre el Misteri d'Elx. Beviá, com sempre, va fer servir el terme «país» per a referir-se al territori valencià i el fet va servir al ministre Ricardo De la Cierva y Hoces per a fer les següents afirmacions amb un clar rerefons blaver: *«tiene Su Señoría toda la razón cuando dice que ése no es solamente un patrimonio de la ciudad de Elche, no es solamente un patrimonio del Reino de Valencia, que usted, en uso de su perfecto derecho pluralista, llama País Valenciá, ya que es las dos cosas. No es tampoco un patrimonio de esa lengua que en los primeros cuatro siglos del «Misteri» se llamaba «Llemosí», y que usted llama, y creo que hace muy bien, con expresión de nuestro común amigo Sanchis Guarner, la lengua «del valenciá»»* (DSS, 15/IV/1980: 2250). I el mateix ministre en la sessió del 3 de juny on es debatia sobre la regulació dels centres educatius es referia a la llengua catalana parlada al País Valencià i les Illes de la següent manera: *«hoy es obligatoria en todo el sistema escolar la enseñanza del gallego, del euskera, del valenciano, del balear o de las lenguas que se hablen en Valencia y en el País Balear, y, al mismo tiempo, la enseñanza voluntaria, no obligatoria, en lengua gallega, en euskera, en valenciano o en balear»* (DSS, 3/VI/1980: 2687). Cal recordar que en el cas de les Illes sí va haver un consens aquest fou el del reconeixement de la llengua com a catalana. Tota aquesta discussió «filològica», a més, es desenvolupava paral·lelament o com a conseqüència de la creació per part de la UCD valenciana de la «comissió mixta per a l'ensenyament de la llengua» on es van incloure anticatalanistes com Vicente Ramos. Ell mateix va explicar el 1981 en el seu llibre *De Albiñana a Monsonís. Agonía*

³²³ Com he vist en apartats anteriors dedicats a l'evolució discursiva i política de l'esquerra, aquest fet va suposar no només les crítiques contundents de Fuster sinó també la marxa dels sectors que més s'identificaven amb el fusterianisme.

del pueblo valenciano, que hem citat diverses vegades, com va anar tot aquest afer des de la seua particular òptica. Siga com siga, el que és evident és que la jugada d'UCD serví per crispar més l'ambient i polaritzar les posicions. En unes declaracions al diari *Avui*, Francesc de Paula Burguera afirmava el següent sobre el nomenament de Ramos³²⁴: «Vicente Ramos mai no s'ha preocupat pel poble valencià ni del seu retrobament, i només té, aquest personatge, una obsessió: Joan Fuster. És un antifusterià visceral i jo diria que quasi paranoic. Com algú digué en una ocasió, «si Fuster hagués estat anticatalanista, no hi hauria al País Valencià un catalanista més radical que Vicente Ramos» (AVUI, 9/VIII/1980: 11).

I com hem vist abans, la polèmica va fer que la Generalitat de Catalunya fes pública una declaració institucional en favor a la unitat de la llengua. El cert és que tota aquesta estratègia no sols buscava guanyar l'hegemonia del País Valencià sinó també aturar el procés descentralitzador de l'Estat. Així ho va denunciar en la sessió plenària del Senat el 23 de setembre de 1980 el socialista Celso Montero Rodríguez. El procés autonòmic valencià havia quedat congelat per «*cuatro medidas o pasos*» d'UCD. Fonamentalment el partit «centrista» s'havia dedicat a marejar desfent els acords i compromisos autonòmics depenent dels seus interessos arribant a negar-se «*a debatir públicamente en el Plenario de Parlamentarios un texto que pudiera ser concertado o acordado entre las principales fuerzas políticas del País Valenciano*» (DSS, 23/IX/1980: 3539-3540). Ara bé, tot i que durant el 1980 encara hi va haver un discurs per part del PSPV-PSOE i el PCPV crític amb l'actuació de la UCD i les seues decisions al capdavant del Consell, el cert és que aquesta oposició fonamentada en la defensa del paradigma nacional fusterià s'anà diluint. La crítica a la política de la UCD es focalitzà més en els aspectes tècnics i possibilistes que en el plànol teòric i polític.

A finals de setembre de 1980 la llengua i la seua unitat tornava a ser tema de discussió en el Senat entre els senadors socialistes valencians, Bevià i Cucó, el

³²⁴ En una línia semblant es va expressar Acció Cultural del País Valencià, aleshores presidida per Fuster, uns dies després quan deia que ««no hi ha res a la seua biografia que li done autoritat per a participar en aquesta entitat. Ni té res a veure amb l'ensenyament, ni menys encara, amb el valencià... Vicente Ramos és un producte perfecte de la castellanització voluntària i entusiasta i un còmplice d'aquesta castellanització. Ni parla valencià ni ha escrit en la seua vida una ratlla en valencià. I açò sense entrar en tots els anys que ha dedicat a inventar un Alacant a part, quan el País Valencià no podia respondre-li com calia» (AVUI, 2/IX/1980: 11).

socialista menorquí Tirso Pons, el nacionalista Andreu i Abello i, evidentment, Broseta³²⁵. El discurs del senador d'UCD, si se'm permet, ja arribava a fregar el cinisme més pur quan afirmava, amb la intenció de negar el debat, que els presents no eren «filòlogos». És a dir, ell i la UCD que precisament en el País Valencià es dedicaven a vetar gairebé la presència de la Universitat de València i els científics en el debat de la llengua, quan aquest es produïa en el Senat es girava l'argument per seguir condicionant el debat. La intervenció de Broseta a partir d'aquest moment es centrà en anar citant noms de filòlegs i especialistes en la matèria que havien afirmat que la llengua dels valencians era «el valencià». Des del pare Fullana al mateix Joan Fuster (DSS, 24/IX/1980: 3597). Ara bé, oblidant intencionadament l'element més important: l'afirmació sempre portava explícit el reconeixement a la unitat amb el català, és a dir, que parlar de valencià era simplement una qüestió nominal però no que justificara la separació científica entre català i valencià³²⁶.

Si fem cas a la «Crònica del País Valencià» que Amadeu Fabregat escrigué el 30 d'octubre de 1980, sembla ser que no tota la UCD estava d'acord amb l'estratègia de foment del secessionisme lingüístic. El periodista posava com a exemples la UCD catalana i illenca però també suposats interlocutors anònims de la UCD valenciana que fora de micros i en privat es mostraven crítics amb l'actitud del partit respecte el conflicte lingüístic (AVUI, 30/X/1980). Certa o no la crònica -perquè es fonamenta en declaracions anònimes-, la veritat és que les diferències entre la UCD catalana, mallorquina i valenciana eren substancials en aquest tema. La UCD central, però, assumí la línia política de la valenciana, no tant perquè se la creguera a nivell teòric sinó pel càlcul polític que buscava.

³²⁵ Com ja hem vist abans, la discussió va superar les fronteres valencianes i un bon exemple és com en la sessió del Senat del 10 de desembre de 1980, mentre es parlava sobre l'ensenyament de les diferents llengües de l'estat, el ministre de cultura feia la següent afirmació al senador socialista Beviá: «*que dicho sea en honor del señor Beviá que, a lo mejor, me saca la cuestión del valenciano en el tema del coloquio; valenciano, catalán, o lo que sea*» (DSS, 10/XII/1980: 11) o la preocupació que mostrava el senador menorquí Pons Pons en la sessió que servia de continuació a la del 10 de desembre de 1980 realitzada el 22 de juny de 1981 respecte la unitat de la llengua pel que feia a les titulacions oficials de català en cadascuna de les autonomies (DSS, 22/VI/1981: 18-20)

³²⁶ En la següent intervenció feta pel senador socialista valencià Josep Vicent Beviá, aquest tornava a recordar a Broseta el seu passat favorable a la unitat lingüística (DSS, 24/IX/1980: 3600-3601).

Finalment, en tot aquest relat cal destacar l'article que Broseta dedicà com a resposta a destacats representants del fusterianisme el 14 de març de 1982, ja sent secretari d'Estat per a les autonomies, amb el títol «El Estatuto valenciano: nacionalismo contra regionalismo». Més enllà del contingut general que Broseta feia servir per a desqualificar a Andreu Alfaro, Eliseu Climent, Josep Renau i Vicent Andrés Estellés, políticament el text és interessant en la seua part final que Broseta utilitzava per a justificar la identitat valenciana que defensava UCD. Segons l'ucedista les concepcions «nacionalistes» que ell mateix havia assumit en part anys enrere suposaven una afirmació nacional dels valencians que pretenia convertir el País Valencià en Estat, cosa que es contraposava al vertader Estat que no era un altre que l'espanyol. Els valencians no eren més que una «región» que els ucedistes anomenaven «Reino de Valencia» el qual no pretendria mai parlar de «tú a Madrid» com si volien fer els «países catalanes». I acabava gairebé insinuant que comunistes i socialistes, pel fet de parlar de país, haurien d'aclarir els seus posicionaments davant el debat estatutari (EL PAÍS, 14/III/1982). I el mateix Broseta va ser l'encarregat de «presentar una proposició no de llei per tal d'obrir un debat polític sobre el significat dels Països Catalans», amb la intenció, segons Joan Carreres de «proscriure el nom de Països Catalans i declarar-lo reu d'anticonstitucionalitat» (EL PUNT, 23/VI/1982: 28).

Els canvis de discurs de Broseta, però, sempre li foren recordats per aquells que havien compartit moments amb ell durant els temps de la dictadura. Aquest és el cas de les paraules del senador socialista Alfons Cucó en la seua interpel·lació en el Senat espanyol el 13 de juny de 1979 quan parlava sobre la violència que s'estava vivint al País Valencià i tota l'estratègia de desestabilització del procés autonòmic valencià. Afirmava Cucó que «durante años se ha estado envenenando a la opinión pública con una serie de ideas absolutamente trasnochadas, y el Senador Broseta sabe en el fondo de su corazón que esto es así, porque, si no recuerdo mal, el Senador Broseta, en otras ocasiones y no hace muchos años, también defendió y afirmó ante la opinión pública puntos de vista políticos que quizá no son plenamente concordantes con los que defiende actualmente» (DSS, 1979: 180-181; CUCÓ, 1983: 108). I de la mateixa manera ho va fer el 14 de juny de 1982 el senador socialista Beviá en la sessió on s'aprovava l'Estatut d'Autonomia valencià amb les següents paraules: «Senador Broseta, que conste que yo no ando rebuscando citas de libros. En alguna ocasión las saqué; pero me parece que esto es tremendamente grave. En el año 1977 usted todavía no

había «caído del caballo», y todavía en el preámbulo a este libro que usted prologó decía: «Esas cuestiones distintas que los autores de este libro analizan desde una correcta perspectiva...». Esa era en el año 1977, sobre la lengua, etcétera, una correcta perspectiva» (DSS, 14/VI/1982: 7974). Ara bé, en el mateix debat però en la sessió del dia després, el més dur amb Broseta fou el senador del PSUC Pere Portabella el qual es referí a l'ucedista valencià recordant-li els «*textos y actitudes, textos que usted en aquel momento escribió y firmó, señor Broseta, yo los podría hoy reproducir y suscribir textualmente desde esta misma Tribuna, sin modificar ni una coma, en defensa de mi postura*». Ara, però, tenia una enorme pèrdua de credibilitat que a més afectava de ple al procés democràtic en un moment en què precisament es necessitava tota la credibilitat possible davant la ciutadania (DSS, 15/VI/1982: 7990-7991).

En definitiva, com afirma Juan Carlos Colomer, «*el papel del partido fundado por A. Suárez, en su versión valenciana, en lo que se refiere al conflicto identitario resultó fundamental en esta segunda fase, como espacio ideológico de encuentro de líderes anticatalanistas y sustentador de un discurso regionalista alternativo en el debate político*» (COLOMER RUBIO, 2012: 391). I el més important pel que fa al nostre treball: de la mateixa manera que Fuster havia convertit el «regionalisme» en una mena d'enemic a batre per a poder consolidar una identitat valenciana de caràcter nacional, la dreta va identificar el fusterianisme com el seu principal oponent, això sí, en una mena d'operació demagògica-política de gran abast que no tenia tant la missió d'acabar amb el fusterianisme en si mateix sinó de fer-lo servir per a enderrocar l'esquerra valenciana que havia aconseguit el poder ja des del minut zero de la transició. L'operació no va acabar amb l'hegemonia política de l'esquerra però sí amb la seua capacitat de normalitzar un relat identitari valencià fonamentat en els principis del fusterianisme, imposant-se així tant a nivell oficial com social un narrativa de la identitat valenciana on els símbols i teories del blaverisme anaren penetrant mica en mica en tots els àmbits consolidant-se durant la dècada dels vuitanta amb governs, precisament, del PSPV-PSOE.

Albiñana, Fuster i el Consell preautonòmic

L'evolució del Consell preautonòmic valencià va tenir una vida tumultuosa que ha estat narrada en diverses obres fetes en l'època de la transició (RAMOS, 1981; SANZ, 1982) com posteriorment de manera més exhaustiva i acadèmica (CUCÓ, 2002; LLOP i TORMO, 2013). Alguns dels esdeveniments més interessants ja els hem anat explicant en cadascun dels apartats del treball i no entrarem ara a fer cap mena de resum general al respecte. Sí crec que és interessant tenir clar que l'evolució política del Consell va ser molt complicada i un bon reflex dels interessos personals i partidistes dels diferents actors. Així, trobem primer com a president a Josep Lluís Albiñana el qual prengué decisions de caràcter identitari que foren qüestionades per l'ambient polític que es vivia a la València del moment. Aquest fet el va acabar fent dimitir³²⁷. D'aquesta manera arribava el juny de 1979 a la presidència, per autoproclamació, l'ucedista Enrique Monsonís que no fou menys controvertit en les seues decisions. El joc de cadires en la presidència va estar totalment condicionat pels moviments interns i externs dels partits. Per una banda, una UCD que com hem comentat s'abraçava a l'anticatalanisme. Per altra, un PSPV-PSOE amb lluites internes per aconseguir el poder del partit on jugaven un paper important tant els egos personals -Lerma i Albiñana- com les tendències polítiques concretes que hi convivien -nacionalistes i sector històric espanyolista-. Finalment, al PCPV la disputa entre nacionalistes/renovadors i obreristes/històrics espanyolistes fou constant i acabà amb la marxa dels primers. A més, en el cas de l'esquerra cal afegir el fet que ni socialistes ni comunistes havien acabat de concretar quin era el seu posicionament respecte la identitat dels valencians, ni pel que fa als símbols -més enllà de la retòrica fusteriana que conreaven- ni pel que fa a la manera d'entendre la nova Espanya autonòmica que s'estava construint. Però quin paper jugà Fuster a nivell personal i intel·lectual en les decisions i l'evolució política del Consell?

³²⁷ Sobre la dimissió d'Albiñana, aquest afirma que «mai vaig decidir deixar la Presidència del Consell. Aquesta és una decisió que va prendre l'executiva del PSOE al País Valencià sense comptar amb la meua opinió i, pel contrari, provocant la comissió d'un possible delictes per la meua part (l'abandó de funcions públiques), per la qual cosa demostrava la seua irresponsable decisió. Jo vaig dimitir, a continuació, de l'escó de Diputat per València al Congrés espanyol i uns mesos més tard em vaig donar de baixa del PSOE i al mateix temps com Patrono de la Fundación Pablo Iglesias, trencant tots els meus lligams amb aquest partit. Per les quals decisions mai li vaig demanar l'opinió al Fuster» (Albiñana a Rico, 30/I/2015).

Joan Fuster i Josep Lluís Albiñana mantingueren una relació personal durant els anys de la transició més enllà dels esdeveniments estrictament polítics. La primera carta entre tots dos la trobem datada el 3 de desembre de 1978 amb motiu de l'atemptat patit pel suecà. En aquesta Fuster s'adreçava a Albiñana com a «amic i president». El més interessant del text és la següent reflexió del suecà: «ja saps que, a pesar de les nostres discrepàncies de principi, i no solament de les teues i les meues, sinó les meues i el conjunt del Consell, continue sostenint que «o el Consell, o merda». Ja veig que no «tot» el Consell està a l'altura de les circumstàncies. Però tampoc no podem canviar el país de cap a cap en vint-i-quatre hores. M'imagina els teus maldecaps»³²⁸. Segons el testimoni d'Albiñana, foren Climent i Fuster els qui el van empènyer a assumir la presidència del Consell. A més, per petició d'Albiñana, Joan Fuster va assistir a l'acte del Puig en què es va constituir el Consell i la presidència (DDAA, 1997b: 391; Albiñana a Rico, 30/I/2015). De tant en tant, a més, Fuster i Albiñana quedaven per sopar i intercanviar opinions sobre la situació política valenciana, tal com es pot veure en algun telegrama que el president envià al suecà amb la intenció de quedar, i a la inversa. És per tot això que podem afirmar que l'escriptor de Sueca mantingué una certa influència en determinades polítiques del Consell que dirigia Albiñana. Això es veu clarament pel que fa al tema dels símbols i la identitat, més enllà del fet que el president valencià moltes vegades donara la sensació d'anar totalment per lliure, deixant a banda la influència de Fuster o les dinàmiques del seu propi partit. Aquesta visió de la política tan personal que tenia Albiñana junt als moviments polítics de PSOE i UCD foren el motiu de la seua desaparició del panorama polític valencià a partir de 1980. Sobre la influència de Fuster, però, Albiñana afirma que mai fou de manera directa amb reunions ni res semblant. Així, el relat abans traçat sobre el moment en què Fuster i Climent li proposaren que fos president del Consell preautonòmic, Albiñana afirma que «un amic comú em va dir que Fuster volia parlar amb mi. Anàrem junts a Sueca i el Fuster, amb la ironia que li era característica em va dir, de sobte, només arribar en sa casa: «em diuen que et diga que la crítica que t'ha fet un amic nostre (es refereix a Ventura), no és cosa meua». I va afegir, «ala, anem a sopar». Al tornar, dins la llarga xerrada que vàrem mantenir els tres, a un moment donat, el Fuster em va confessar que ell preferia que fos jo President del futur Consell Preautonòmic, per la senzilla raó que la premsa, al parlar de les meves activitats sempre faria referència al «País Valencià» i allò era el més

³²⁸ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

important. Vaig entendre el missatge i als pocs dies es va convocar el Plenari de Parlamentaris per iniciar el procés preautonòmic» (Albiñana a Rico, 30/I/2015).

Els primers temps del Consell, trobem a Fuster participant en la II Escola d'Estiu que es va desenvolupar a les Escoles Professionals de Sant Josep a València del 3 al 8 de juliol de 1978. Assistiren el conseller Barceló (UCD) i el senador Beviá (PSPV-PSOE). Tots dos recomanats per Eliseu Climent per al càrrec. En aquesta escola es va aprovar una resolució on es deia que el valencià i el català eren la mateixa llengua i que era fonamental l'oficialitat del valencià per a poder dotar-la de garanties de supervivència (RAMOS, 1981: 64). Certament, aquest no fou l'únic acte en què es va veure el conseller Barceló junt a Fuster. Un altre exemple fou la campanya «Carles Salvador» i l'acte inaugural on es va fer una clara «apologia» dels Països Catalans (CANIGÓ, 31/III/1979). La Conselleria de Barceló fou de les poques que tingueren durant aquests anys una certa aprovació de Fuster i els sectors nacionalistes malgrat ser «una pura fantasia jurídica» (AVUI, 8/VII/1978: 8). I no és casualitat que fóra des d'aquesta conselleria des d'on es va fer una condemna pública més rotunda respecte l'atemptat de la matinada del 18 al 19 de novembre de 1978 (AVUI, 21/XI/1978: 11). Per tant, durant els anys en què Albiñana fou president, moltes de les iniciatives que va prendre estigueren, per activa o per passiva, avalades per Fuster. O bé el de Sueca en fou informat al respecte o bé tenien una clara inspiració en la seua obra i pensament. És el que podríem denominar, prenent les paraules de Manuel Alcaraz, com a «fusterianisme pràctic» (ALCARAZ, 2013: 158). I un altre element a tenir en compte respecte el mandat d'Albiñana: Manuel Broseta fou el seu assessor personal, contra la voluntat de molts dels seus companys de partit (SANZ, 1982: 123-127). Broseta tenia d'una aura de moderació el govern d'Albiñana i, el més important, li obria les portes de la Caixa d'Estalvis de València per a poder finançar els primers mesos del Consell que encara no tenia pressupost ni lloc d'on aconseguir el diners per començar a funcionar (LLOP i TORMO, 2013: 124-125). No sabem si Fuster -o Eliseu Climent més aviat!- tingué alguna cosa a veure en aquest fet. Respecte la llengua podem afirmar que durant els anys en què Albiñana fou president, especialment el 1978, la tasca en favor del valencià sempre es va fer partint de la idea d'unitat amb la resta de terres de llengua catalana. Un bon exemple va ser la resolució que el Consell signà amb els vots de tots els representants -del PSPV-PSOE, UCD i PCPV i les crítiques d'Alberto Jarabo, representant d'AP- on, malgrat algunes ambigüitats en el llenguatge, es reafirmava la

unitat lingüística entre valencians, catalans i balears que, malgrat la diversitat dialectal, parlaven una mateixa llengua (RAMOS, 1981: 65).

Però Fuster i el fusterianisme foren molt crítics amb la tasca del Consell presidit per Albiñana, tot i patir una clara evolució respecte la figura del president valencià, sent més crítics al principi que al final amb aquest. L'any 1978 fou especialment dur pel que fa als textos dedicats al president valencià. La premsa se'n va fer un fart de publicar articles contra el president i l'operativitat, o falta d'aquesta, del Consell. Bon exemple són sentències com les d'Amadeu Fabregat: «el senyor Albinyana és una persona retòricament boirosa: parla molt, i molt sovint no se li entén res. No és un polític d'aquells del poble pla, no és el polític que el país necessita, sinó més aviat el contrari. Creu també, segons que sembla, que el prestigi i el respecte dels valencians l'aconseguirà amb els mateixos numerets espectaculars amb què tant ens obsequia la dictadura» (AVUI, 4/X/1978: 11) o «el president Albiñana parla molt sense pensar allò que diu» (CANIGÓ, 3/VI/1978). També les crítiques de Vicent Ventura amb frases com «deixant-lo que faci de president amb dos motoristes davant del seu automòbil, se'l té content» (AVUI, 17/X/1978: 7)³²⁹. O les encara més contundents del periodista J. J. Pérez Benlloch des de les pàgines de *Dos y Dos* el setembre de 1977 on li recordava unes declaracions on qualificava els nacionalistes valencians de «nazis» (RAMOS, 1981: 36) i les de Francesc de P. Burguera on afirmava que «el representant tipus d'aquesta inoperància política, falta de coneixement i poca talla personal ha estat sempre sense cap mena de dubte l'anomenat president senyor Albiñana. La seua calamitosa i trista actuació al front del Consell (...) ha donat una imatge de buit, fracàs i desprestigi» (CANIGÓ, 30/XII/1978: 9). I des de les mateixes files militants que Burguera, el president del PNPV Jesús Puig Noguera afirmava en el diari *Levante* el 3 de desembre de 1978 que «*el País Valenciano no se entiende, no lo entiende el señor presidente sin la trista vocación de filial de agencia. Lo que nuestro pueblo pueda estructurar sin extraña dependencia le parece utópico. No le entra. Y en todo caso, la subordinación a la central madrileña la comprende*» (RAMOS, 1981: 36).

Cal també destacar el text «Més autonomia i política d'esquerres, i menys consens» aparegut l'any 1978 signat per molts representants del fusterianisme. El títol per si sol ja era tota una declaració d'intencions i un bon resum del contingut. Així, al

³²⁹ Potser eren aquestes les crítiques de Ventura que segons Albiñana Fuster matisà en la seua primera trobada on li demanà que es presentara per la presidència.

llarg de 8 pàgines, fusterians significats com Josep Vicent Marqués o Vicent Ventura, Carles Dolç (MCPV) o Vicent Àlvarez (OEC) criticaven el paper que estava jugant el Consell en la creació de l'autonomia valenciana. Un Consell que no tenia poder real ni capacitat d'actuació i que continuava estant condicionat per institucions «feixistes» com les diputacions heretades del franquisme. Amb un llenguatge de caire marxista i esquerrà, els signants aprofundien en la tàctica que la dreta valenciana havia iniciat amb l'anticatalanisme. En aquest sentit, els arguments eren d'inspiració fusteriana quan afirmaven que «l'interès de la burgesia amb la campanya és recuperar vots populars, donat que són persones i forces d'esquerra les acusades de «catalanistes». Pretén també evitar la plena recuperació nacional del País Valencià i l'acostament i la lluita unida entre els pobles germans de Catalunya, País Valencià i les Illes, pobles units per trets nacionals comuns». El text, però, no només criticava els esdeveniments que s'estaven produint en territori valencià sinó que també feia una anàlisi sobre el que suposava l'aprovació de la Constitució. Autodeterminació, federalisme, Països Catalans, drets lingüístics, eren els elements que el text constitucional no reconeixia i es convertien en objecte de crítica. I calia sumar la cursa d'obstacles que s'imposava als valencians per a accedir a l'autonomia. I tot seguit el que feia el text era criticar la manera com havia actuat l'esquerra i com de malament havia gestionat les seues forces en el Congrés dels diputats davant la dreta. Arribats aquí, els signants proposaven una sèrie de mesures a fer per redreçar la situació des del País Valencià. Aquestes abraçaven tant l'àmbit institucional (es referien a intensificar la campanya en favor d'un estatut digne impulsada des dels ajuntaments valencians) com també popular i mobilitzador (DDAA, 1978e). Al cap i a la fi aquest manifest de 1978 ja ens mostrava com el fusterianisme estava quedant apartat de la *realpolitik* del Consell valencià o del redactat final de la Constitució de 1978.

Segurament el moment de major relació entre Fuster i Albiñana va començar a partir del gener de 1979. El 3 d'aquest mes Amadeu Fabregat es feia ressò en el diari *Avui* d'un sopar entre tots dos en el Palau de la Generalitat. El periodista identificava aquest moviment com un apropament del president cap a sectors nacionalistes, allunyant-se així de qualsevol temptativa d'equidistància entre «catalanistes» i «blavers» (AVUI, 3/I/1979: 11). I l'apropament al fusterianisme va fer també que periodistes com Fabregat, que s'identificaven clarament amb el nacionalisme i que mesos enrere havien criticat durament la política del Consell i la persona d'Albiñana, començaren a donar

una versió diferent del president (AVUI, 6/II/1979: 11). Com hem vist, Albiñana negava qualsevol «interferència» o assessorament directe de Fuster en la seua política. Ara bé, està clar que des que es va estrènyer la seua relació la política desenvolupada pel Consell canvià de rumb apropant-se cada vegada més als postulats defensats pel fusterianisme. Després de les eleccions de 1979 declarava que «Guanya el valencianisme i perd la valenciania». Albiñana creia que els resultats electorals avalaven la seua política des del Consell que començava a bascular cap a posicions nacionalistes i des d'aquesta cultura política, Amadeu Fabregat l'animava a seguir en la direcció iniciada de la següent manera: «La nova circumstància política assenyala un ventall de noves possibilitats i el president Albinyana, malgrat els errors i les inviables aliances dels primers mesos, té a hores d'ara la possibilitat d'impulsar la seua gestió en el sentit que assenyalàvem a l'inici d'aquesta crònica. Fet i fet, aquesta és l'única sortida que li resta al País Valencià. Perquè, com escrigué Joan Fuster, «o el Consell o merda». Amb perdó» (AVUI, 8/III/1979: 11). Aquestes paraules animaven el president a seguir pel camí marcat, un relat totalment diferent del que mesos enrere traçava ell mateix. El 25 d'abril de 1979 el president del Consell va prendre la decisió de penjar la senyera de les quatre barres com a símbol del País Valencià, més enllà de les crítiques de la dreta i el moviment blaver que ja començava a agafar forma i sobretot força en el carrer. Tal com informava *Valencia Semanal* i el diari *Avui*, aquella nit³³⁰ Albiñana i Fuster van tornar a sopar junts amb d'altres representants de la cultura com Andreu Alfaro, Vicent Andrés Estellés o Emili Rodríguez Bernabeu (AVUI, 27/IV/1979: 10). Aquesta proximitat entre tots dos es veu molt clarament en les declaracions de Fuster aquell mateix any 1979 a *Mallorca Socialista* quan afirmava que si bé era cert que la figura d'Albiñana era contradictòria -al principi no se sap si tenia les idees clares-, decisions com «la de la bandera» al final del seu mandat junt a la campanya dels ajuntaments pel 151 havia fet que el suecà considerara havien aclarit la seua línia política (MALLORCA SOCIALISTA, núm. 19, 1979). Les declaracions eren «moderades» i no deixaven de conviure amb d'altres textos, com l'article «Reflexiones sobre el occitanismo», on Fuster acusava Albiñana de «rehusar este planteamiento» referint-se als Països Catalans,

³³⁰ La jornada del 25 d'abril de 1979 fou el moment culminant de la violència dretana i blavera als carrers de València. Dues bombes contra Albiñana i Pérez Casado els dies previs i la cremada de senyeres més diversos atacs violents contra valencianistes, foren el trist resultat d'un dia carregat de simbolisme per als valencians (AVUI, 27/IV/1979: 10)

posant-lo al mateix nivell del prefecte dels Pirineus Orientals o, amb alguns matisos, que Tarradellas (DESTINO, 11-17, JULIOL, 1979: 30).

Per tant, podem afirmar que el suport de Fuster i el fusterianisme al president Albiñana va ser relatiu i bastant condicionat als esdeveniments polítics. I va passar el mateixa a la inversa: la identificació d'Albiñana amb el pensament fusterià i el valencianisme va ser paral·lela a les traves que el PSPV-PSOE li anà posant. El punt àlgid d'aquesta identificació amb el nacionalisme es podria datar al voltant del mes d'octubre de 1980. En el resum d'una entrevista realitzada per Amadeu Fabregat al diari *Avui* el 12 d'octubre, Albiñana deia no entendre la por que tenia la dreta i una part de l'esquerra a la qüestió dels Països Catalans. I afegia que els Països Catalans «som el rovell d'un ou anomenat Europa» amb el que l'Estat espanyol no sap què fer» (AVUI, 12/X/1980: 9). Uns dies després Albiñana va afirmar en les pàgines de *Canigó* que «jo era un home de Països Catalans abans de la Generalitat i ho continuo essent després de la Generalitat» (CANIGÓ, 25/X/1980, núm. 681: 18)³³¹. El cert és que si pensem en algunes de les seues declaracions anys abans -recordem les fetes per al llibre d'Amadeu Fabregat sobre els partits polítics o les citades per Pérez Benlloch- això no era ben bé així.

Segurament, els dos elements més característics de l'obra de govern d'Albiñana i que major influència del fusterianisme van tenir, foren la batalla per aconseguir una autonomia per la via de l'article 151 i la bandera del País Valencià. Pel que fa al primer element, el mateix Fuster n'estava al corrent segons el testimoni d'Albiñana ja que «quan vaig anunciar a Fuster que volia iniciar aquesta campanya, s'ho va mirar amb recel. Era recelosament escèptic sobre qualsevol intent de tirar endavant un projecte d'una certa envergadura per part de les forces nacionalistes. Tot ho veia molt complicat i difícil, absolutament inimaginable» (DDAA, 1997b: 393). Però malgrat aquest recel i els articles crítics, cap a finals de 1979 quan el president socialista havia aconseguit tots els avals necessaris, Fuster va començar a assenyalar com a culpables de la inoperativitat del Consell i la falta de concreció de la iniciativa pel 151 a les estructures de partit de socialistes i ucedistes. La reflexió tornava a arribar en forma d'article en *Valencia Semanal* el setembre de 1979: «Autonomia, per a què?» Fuster que «la

³³¹ Una frase d'Albiñana en aquesta mateixa entrevista que traspuava clarament fusterianisme era l'afirmació «Mai no he cregut en l'existència d'una burgesia nacional valenciana» (CANIGÓ, 25/X/1980, núm. 681: 21).

professió de fe autonomista d'Albiñana mereix tots els respectes». Albiñana estava sol perquè la política dels partits anava per un altre lloc³³². El paral·lisme amb el mateix Fuster és recurrent. Ell també començava a estar sol front a la praxi dels partits en els que havia i volia influir. Albiñana feia una feina a la que després ni el seu propi partit donava suport clar. Fuster teoritzava sobre la identitat dels valencians per a una esquerra que a poc a poc, malgrat la retòrica, quan arribava el moment d'enfrontar-se amb la dreta, reulava i no era capaç d'imposar la seua hegemonia.

Per altra banda, s'ha de destacar el tema de la bandera. En aquest sentit, cal recordar que el 1977 Fuster havia publicat el seu text *El blau en la senyera*. El text es va convertir en l'argumentació fonamental de la defensa de la senyera sense blau. Albiñana va actuar en conseqüència intentant legitimar-la com a representativa de tot el País Valencià i, per això, el Consell l'adoptà el 25 d'abril de 1979 amb l'escut del govern (DDAA, 1997b: 393). El debat sobre el «blau» en la senyera va ser dels més perversos de tota la transició. Davant dels arguments i els estudis com el de Fuster, els partidaris de la bandera amb blau contraposaven violència, crits i pamflets. El debat va portar a que es fes una exposició al respecte que es va exposar tant a València -on generà polèmica- com a Barcelona. En la capital catalana es va exposar el mes de febrer de 1980 i la mostra va anar acompanyada d'un text de Fuster que deia el següent: «darrera la discussió de la bandera en el País Valencià s'encrespen posicions d'una entitat política i social molt virulenta». I afegia: «Hem tocat el moment en què la banden és una excusa. Totes les banderes són mites: cadascuna respon al seu. Hem d'escollir. Heras ha definit l'exposició «com un intent d'abolir-les totes o com l'expressió més arrelada del desig d'una única bandera que no gosa dir el seu nom» (AVUI, 8/II/1980: 6).

La història de la transició valenciana ha acabat convertint Albiñana en un personatge desenganyat i traït pels seus propis companys de partit, malgrat que alguns d'aquests l'acusaven de ser ell qui tenia la tendència a moure's per criteris personals (SANZ, 1982: 123). En certa manera, d'igual manera que Fuster, Josep Lluís Albiñana també acabà tenint un fort desgast i desencís respecte del resultat de la transició.

³³² Sobre tot aquest afer i la dimissió d'Albiñana com a conseqüència és interessant el relat que fa Lluís Aguiló i Lúcia en l'article «Els entrebancs jurídics de la Transició valenciana», dins *Afers, fulls de recerca i pensament* 67 *Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja (AGUILÓ, 2010: 713).

Respecte la influència de Fuster sobre Albiñana i l'obra del Consell, una bona prova és també el fet que alguns dels seguidors o «deixebles» del suecà s'adreçaren a ell quan van intentar aconseguir alguna cosa del president. En aquest sentit, podem destacar la carta que Lluís Vicent Aracil envià a Fuster el 12 de juny de 1978 on el sociolingüista explicava a Fuster que havia enviat una carta a Albiñana sobre el projecte de crear un «Institut de Sociolingüística» en el marc de les noves institucions valencianes. En la carta Aracil demanava a Fuster la seua intervenció en tot aquest assumpte malgrat que «potser no has guanyat gaire influència ençà 1975 -cosa que, si és certa, és un mal símptoma». També és possible que la teva opinió favorable *no* afavoreixi gens el meu projecte -si, això és, ets encara *persona non grata*. Sóc conscient d'aqueixa possibilitat. Però t'he de dir que és la mena de risc que correria de molt bona gana -sempre m'ha agradat la bona companyia. Després de tot, serà un honor que els que t'han proscrit a tu em proscriguin també a mi, per les mateixes raons» (FUSTER, 2013: 171-172). De les paraules d'Aracil podem traure diverses idees. Per una banda, que Fuster era un home influent en la política valenciana, i especialment en aquells que estaven construint el nou marc institucional de l'autonomia. Ara bé, també podem veure com la seua influència era més limitada del que al valencianisme l'hi hauria agradat en el sentit que tres anys després de la mort del dictador i l'inici del canvi de règim, el seu paper d'intel·lectual crític l'havia començat a convertir en un element de digestió complicada per a aquells que anys abans havien vist en el fusterianisme. I Fuster n'era conscient d'aquesta situació, no només de manera pública amb les seues crítiques al Consell, sinó també de manera privada. Això és el que el suecà respongué a Aracil el 12 de juliol de 1978 a la seua petició: «La carta que has enviat al Consell serà, i tu ja hauries de suposar-ho, púdicament oblidada. I per moltes raons. Cometríem tu i jo un error -que no cometrem- si creïem que el Consell, pel simple fet d'anomenar-se «pre-autonòmic», té cap relació amb aquelles tres o quatre coses elementals que, de cara al país, hem intentat explicar, postular, excitar. Hi ha una gent, com tu i com jo, que continuem i continuarem com sempre. Fent una petita feina positiva, gràcies a déu, i tant se val manen els uns o els altres. Perquè, de moment, «tant se val»» (FUSTER, 2013: 175). Sabem que Albiñana va respondre a Aracil i, com afirma Juli Capilla, tal com apuntaven les raons de Fuster, el projecte del sociolingüista no va reeixir (FUSTER, 2013: 178).

Per tant, la influència de Fuster sobre el primer govern preautonòmic fou relativa i molt circumscrita a persones concretes com el conseller Barceló o el propi president Albiñana. A mesura que aquests polítics anaren prenent decisions que podríem identificar com a influïdes per Fuster o el seu pensament, començaren a veure's qüestionats pels seus propis partits i companys³³³. I la influència sobre el Consell desaparegué amb el relleu de la presidència d'Albiñana per Monsonís. A partir d'aquest moment tot fou molt diferent ja que des de la institució valenciana en construcció, com hem vist, es van impulsar campanyes o organismes que s'identificaven amb el secessionisme lingüístic. És més, el Consell presidit per Monsonís no es va ni tan sols afegir a l'acte d'homenatge a Fuster realitzat el 3 d'octubre de 1981 com a motiu de la bomba de l'11 de setembre del mateix any, malgrat que en aquests moments algunes conselleries tornaven a estar ocupades per socialistes. Aquest fet li fou recordat des de diferents mitjans propers al nacionalisme i l'esquerra com el diari *Avui*, en el cas català, o el *Diario de Valencia* en el valencià (DIARIO DE VALENCIA, 4/X/1981)³³⁴.

Ara bé, en el següent homenatge que se li va fer a Fuster per aquest fet, un sopar previ als Premis Octubre de 1981, sí que va tenir presència institucional amb el conseller socialista de cultura Ciprià Císcar. Aquest fet li va ser agraït pels organitzadors ja que «els va donar el suport del seu departament al V Encontre d'Escriptors en Llengua Catalana» fet que l'Associació va considerar molt bé «tenint en compte la complexa situació cultural que pateix el País Valencià, com un gran pas per a les relacions culturals entre tota l'àrea lingüística catalana» (AVUI, 31/X/1981: 27). Amb aquest acte Císcar iniciava una manera de fer que desenvoluparia de forma més clara durant els mandats de Joan Lerma: suport en l'aspecte cultural a sectors fusterians però sempre mantenint la distància necessària per a no ser acusats de nacionalistes o catalanistes. Que els socialistes amb cartera en el Consell iniciaren aquest nou apropament a Fuster i el fusterianisme cultural no deixava que el cap del Consell valencià, Enrique Monsonís, i el seu partit, la UCD, continuaren considerant Fuster el

³³³ La influència de Fuster sobre els nous equips de govern sobrepassà l'àmbit autonòmic i també el trobem en el municipal. Un bon exemple és el la carta de Lluís Aracil a Fuster el 30 d'abril de 1979 on li demana la seua implicació en el jurat dels premis Arniches a petició del regidor de cultura i militant del PCE Salvador Forner amb la intenció que «la composició d'un possible jurat nacionalista que puga anar canviant objectius i la mentalitat d'aquests premis» (FUSTER, 2013: 346-347).

³³⁴ El text crític amb Monsonís publicat al *Diario de Valencia* va ser reproduït al diari *Avui* el 8 d'octubre de 1981 a la pàgina 4.

seu enemic número 1. És per això que hem d'entendre que a finals de 1981 fóra el propi Monsonís qui intentara que el Consell denunciara Fuster per un article publicat al *Diario de Valencia* (AVUI, 16/XII/1981: 12). Per a la UCD Fuster continuava sent un personatge incòmode, no sols pel que representava sinó també per tot allò que encara deia i escrivia. I aquesta incomoditat es feia extensible a tot el valencianisme. I el millor exemple de fins a quin punt va arribar la distància entre la UCD i el valencianisme és la fredor que la dreta valenciana, i el Consell per extensió, mostraren davant la mort de Manuel Sanchis Guarner el desembre de 1981 quan cap polític de la UCD, tret d'un diputat provincial, no assistí al seu enterrament i no envià cap tipus de condol a la família de Guarner. En un intent de guardar les formes, Monsonís sí envià en nom del Consell un telegrama a la vídua i una corona al sepeli, i cap gest més. Sembla ser que el delegat del govern Fernández del Rio va voler presidir el dol com a governador i la família del professor Guarner li ho va prohibir considerant l'ofertament com una provocació ja que durant el seu mandat les amenaces i agressions contra Guarner i el valencianisme en general havien estat constants i del Rio no havia pres les mesures per a evitar-les (AVUI, 18/XII/1981: 27).

L'empremta fusteriana en els estatuts d'autonomia

Tal com hem anat veient al llarg del nostre treball, Fuster i el fusterianisme malgrat moure's en els marges d'uns plantejaments lingüístico culturals clars, a nivell polític tingueren una certa mobilitat discursiva. És per això que sempre cal contextualitzar les valoracions fusterianes sobre els diferents episodis del procés de la transició. Si el 1975 veiem a Fuster i part del fusterianisme redactant i fent públic una proposta d'estatut com la d'Elx, el 1979, a les portes de l'aprovació de l'estatut català, el posicionament era més que contundent contra el resultat final d'aquests textos legals (SERRA D'OR, febrer de 1979: 33). L'aprovació dels diferents estatuts d'autonomia fou un dels elements més criticats pel de Sueca que a poc a poc va començar a veure en el procés autonòmic més impediments que potencialitats per al seu projecte polític. El cert és que Fuster s'equivocava de poc en pensar que els estatuts d'autonomia tancaríen el debat sobre el projecte dels Països Catalans. Ara bé, aquesta no era la percepció que el fusterianisme tenia al principi de la transició. Un bon exemple són les actes i conclusions del Congrés de Cultura Catalana publicades el 1978 quan afirmaven que «cadascun dels Països Catalans ha de poder assolir la institucionalització de l'autogovern i la capacitat d'organitzar-se segons les seues necessitats. Així mateix, cal preveure la possible coordinació de serveis i administració per a resoldre problemes comuns dels Països Catalans en la perspectiva d'una major articulació. El procés d'articulació només es podrà produir amb la lliure i la plena decisió de cadascun dels països, tot salvant-ne llur personalitat».

El procés, però, no va anar així ni de bon tros. A partir de l'aprovació individual de cadascun dels textos territorials, el cert és que durant els anys vuitanta la política en cada país es fonamentà en la construcció de cada territori com a autonomia diferenciada les unes de les altres, sense gaires projectes comuns, si més no a nivell institucional. Si la transició i els posicionaments polítics dels partits en cada territori foren distints, el resultat estatutari també ho fou. D'aquesta manera el que farem en el següent apartat és analitzar quina fou l'empremta del fusterianisme en els respectius textos, posant èmfasi també en el debat que generaren en cada territori, especialment en el cas del País Valencià per dos motius molt concrets: perquè fou aquí on més va costar aconseguir tenir un text estatutari i perquè fou el lloc on les teories i pensament de Joan Fuster tingueren una major influència en la política. Del contingut dels textos i els debats, fonamentalment la part que ens interessa és aquella que fa referència a la categoria

política que cada text atorga al territori i quins són els mecanismes de relació que s'estableixen amb els altres països de llengua catalana.

De Núria a Sau: l'Estatut de Catalunya

Com ja hem vist al llarg del treball, el cas de Catalunya és únic i de difícil comparació amb els altres pel que fa a la lluita per aconseguir tenir un estatut d'autonomia³³⁵. De fet, les diferents cultures polítiques portaven en el seu programa des dels temps de la lluita contra la dictadura la idea no de «creació» sinó de «recuperació» de l'Estatut perdut amb l'inici de la dictadura. La recuperació de l'estatut republicà fou un dels fets «diferencials» de l'acció unitària de l'oposició antifranquista catalana respecte l'existent a la resta de l'Estat (SOLÉ TURA, 1985: 52). Per tant, les forces polítiques catalanes no consideraven que la seua lluita era la d'inventar-se una autonomia sinó de recuperar aquella que els havien manllevat com a conseqüència de la guerra. Aquest element és important perquè si bé és cert que al País Valencià també hi va haver durant els anys republicans reivindicacions de caràcter autonomista, aquestes mai no tingueren l'arrelament del cas català i, a més, no van acabar de quallar de manera política i real en un text que es poguera portar a la pràctica. A Catalunya, doncs, el relat històric que justificà l'elaboració de l'Estatut de 1979 era diferent. I d'igual manera diferent fou també la via per la qual accediren a l'autonomia: a partir de l'article 151 pensat per a les anomenades «comunitats històriques». I Catalunya era una d'aquestes.

La tramitació del text es va fer durant l'estiu de 1979. La negociació dels partits catalans amb el govern estatal fou dura ja que des de Madrid es volia controlar el màxim possible tot el procés de creació d'autonomies i la velocitat a la que anava la recuperació catalana podia determinar posteriorment el desenvolupament de la resta d'autonomies. El text es va aprovar amb el suport del PSC, PSUC, CiU i UCD i en general, com afirmen Borja de Riquer i Joan B. Culla, «resulta netament superior al de 1932 en matèria de llengua, ensenyament, cultura i mitjans de comunicació; és inferior pel que fa a les competències sobre justícia i ordre públic; i deixa en una perillosa ambigüitat els aspectes financers de l'autonomia» (DDAA, 1989: 430). Tot així, com afirma Joan Botella, «no és fàcil, realment, comparar tots dos estatuts» per dues qüestions molt

³³⁵ Sobre el procés estatutari català és fonamental el treball de Jaume Sobrequés ja citat al llarg del treball (2010) *L'Estatut de la Transició. L'Estatut de Sau (1978-1979)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

concretes: el marc constitucional en què es desenvolupen i, en segon, per l'època històrica d'un i altre (DDAA, 1998a: 302).

Com definia, però, l'Estatut de 1979 conegut com l'Estatut de Sau, a Catalunya? La definició del país, dels seus símbols d'identitat i del paper de llengua, es troben en l'anomenat títol preliminar del text on es diu textualment:

Títol preliminar: Disposicions Generals (Articles 1-8)

Article 1

Catalunya, com a nacionalitat i per accedir al seu autogovern, es constitueix en Comunitat Autònoma d'acord amb la Constitució i amb el present Estatut, que és la seva norma institucional bàsica.

La Generalitat és la institució en què s'organitza políticament l'autogovern de Catalunya.

Els poders de la Generalitat emanen de la Constitució, del present Estatut i del poble.

Article 2

El territori de Catalunya com a comunitat autònoma és el de les comarques compreses en les províncies de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona, en el moment d'ésser promulgat el present Estatut.

Article 3

La llengua pròpia de Catalunya és el català.

L'idioma català és l'oficial de Catalunya, així com també ho és el castellà, oficial a tot l'Estat espanyol.

La Generalitat garantirà l'ús normal i oficial d'ambdós idiomes, prendrà les mesures necessàries per tal d'assegurar llur coneixement i crearà les condicions que permetin d'arribar a llur igualtat plena quant als drets i deures dels ciutadans de Catalunya.

La parla aranesa serà objecte d'ensenyament i d'especial respecte i protecció.

Article 4

La bandera de Catalunya és la tradicional de quatre barres vermelles en fons groc.

El text oficial que havia de determinar i guiar la política de Catalunya per als propers anys no contenia, de manera explícita, ni rastre del pensament fusterià. I diem «explícita» en el sentit que termes com «Països Catalans» no apareixien per enlloc. Ara bé, de manera implícita i sota unes construccions gramaticals ambigües sí. Un bon exemple són la capacitat de la Generalitat de signar convenis amb altres ens autonòmics a partir de l'article 27 del Títol primer on s'afirma:

Article 27

(...) La Generalitat també podrà establir acords de cooperació amb altres comunitats autònomes, prèvia autorització de les Corts Generals.

(...) Per tal com el català és patrimoni d'altres territoris i comunitats, ultra els vincles i la correspondència que mantinguin les institucions acadèmiques i culturals, la Generalitat podrà sol·licitar del Govern que celebri i presenti, si s'escau, a les Corts Generals, per a llur autorització, els tractats o convenis que permetin l'establiment de relacions culturals amb els Estats on s'integrin o resideixin aquells territoris i comunitats.

L'historiador Jaume Sobrequés considera aquest punt com a positiu ja que «d'alguna manera, equivalia a reconèixer la unitat cultural dels Països Catalans, àdhuc per sobre de les fronteres estatals» (SOBREQUÉS, 2010: 113). El mateix Sobrequés en el seu treball sobre l'Estatut de Sau considera que el debat sobre els Països Catalans fou un dels més difícils durant aquests anys perquè la Constitució espanyola ja s'havia encarregat de blindar la possibilitat de federació i col·laboració entre comunitats autònomes, pensant precisament en aquest projecte nacional compartit per valencians, catalans i mallorquins. És per això que el text de l'Estatut de Sau va haver de fer ús de frases poc concretes al respecte i sempre partint d'elements en els quals es reconeixia a la Generalitat la màxima competència política per a no crear «suspiciacions» (SOBREQUÉS, 2010: 64). Era realment només per no crear suspiciacions o perquè en el fons el catalanisme històric no tenia en el seu full de ruta polític la construcció de capacitat catalana que superara l'Ebre i l'Albera? Després d'analitzar les diferents cultures polítiques al llarg del nostre treball crec que és més plausible això segon que una simple intenció d'evitar suspiciacions, les quals, evidentment, també existien. Una qüestió més de fons que de forma. I aquesta ambigüitat i falta de concreció respecte al projecte dels Països Catalans, va portar el sectors independentistes a manifestar-se en contra de l'Estatut, com fou el cas de Lluís Maria Xirinacs. Però, és clar, eren els únics junt a l'extrema esquerra i, a més, optaren per demanar l'abstenció i no el vot contrari el qual

va quedar només en mans de l'extrema dreta espanyolista (DDAA, 1989: 431). La resta de forces polítiques no tingueren cap contradicció en la seua defensa del text estatutari, i menys encara per la «qüestió de la territorialitat». Traïció o tradició? Per a Xirinacs, la primera. Des d'un punt de vista històric i acadèmic, crec que hem d'apostar per la segona. La resta de cultures polítiques del catalanisme no feien altra cosa que acomplir amb el propòsit polític que s'havien marcat ja des de temps de la dictadura: recuperar allò que els catalans havien perdut amb la Guerra Civil. Xirinacs, però, no fou l'únic que va criticar el text estatutari pel no reconeixement dels Països Catalans. El 20 de juliol de 1979 feia el mateix mitjançant un manifest l'anomenat Consell Nacional Català per la Sobirania Nacional (SOBREQUÉS, 2010: 98). La crítica, però, es va anar convertint en possibilisme i mica en mica aquells sectors que podien qüestionar l'Estatut de Sau, a mesura que es va anar avançant en la negociació amb l'Estat espanyol, anaren suavitzant i matisant els seus posicionaments. Un bon exemple és el conegut com a *Manifest de Sarrià* signat per una sèrie d'intel·lectuals al convent dels caputxins de Sarrià el 26 de juliol de 1979. Fonamentalment es donava suport al text estatutari tot i que no reconeixia els Països Catalans com a marc ni projecte polític perquè sí que podia servir «com a via per a arribar al ple exercici dels drets d'autodeterminació i de federació dels Països Catalans» (SOBREQUÉS, 2010: 99-100). Què hi havia al darrere d'aquest posicionament en el fons? Bàsicament la por a què un excés de «purisme» ideològic o de maximalisme polític poguera acabar provocant l'efecte contrari al desitjat: que Madrid limitara més encara les competències de l'Estatut negociat.

En definitiva, l'Estatut de Sau que entrà en vigor el gener de 1980 va acabar convertint-se en una mena de síntesi del que el catalanisme històric i majoritari pensava sobre la proposta dels Països Catalans: existien en l'àmbit cultural, lingüístic i històric i calia establir mecanismes de coordinació i treball conjunt entre administracions. Ara bé, en l'àmbit polític, aquest projecte no tenia recorregut ni cabuda. Efectivament, a Catalunya gairebé podem afirmar que els Països Catalans, ara sí i reprenent la reflexió de Francesc Vallverdú de 1978 en *Nous Horitzons*, passaven a una mena d'estat «d'hibernació».

El difícil camí de l'Estatut valencià

Por asentimiento de la Cámara se dan por aprobadas las Disposiciones transitorias octava y novena y la Disposición final, con la que concluy el

conocimiento por el Senado del proyecto de Ley Orgánica del Estatuto de Autonomía de la Comunidad valenciana.

Habiéndose aceptado íntegramente el texto del Congreso de los Diputados, proclamo que queda aprobado definitivamente por las Cortes Generales el proyecto de Ley Orgánica del Estatuto de Autonomía de la Comunidad valenciana.

(Aplauso de los señores Senadores puestos en pie.) (DSS, 15/VI/1982: 7998)

D'aquesta manera s'aprovava definitivament l'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana al Senat espanyol el 15 de juny de 1982. El camí, però, fou molt llarg i difícil. Sobre el tema se n'ha escrit força (RAMOS, 1981; SANZ, 1982; CUCÓ, 2002; LLOP i TORMO, 2013) i no cal ara que aquí fem cap mena de recull ni de relat exhaustiu al respecte. El 9 de gener de 1979 el Consell feia públic l'anomenat «Text de Morella» que no era altra cosa que l'Avantprojecte d'Estatut d'Autonomia per al País Valencià³³⁶. Abans, però, se n'havien presentat tota una sèrie d'avantprojectes que portaren a Amadeu Fabregat a titular la seua «Crònica del País Valencià» de 16 de gener com a «Pluja d'Estatuts» (AVUI, 16/I/1979: 12). El text de Morella havia estat encarregat a diversos professors de les universitats de València i Alacant que, amb criteris tècnics, elaboraren el que creien podia ser una bona proposta d'estatut per als valencians (CORTS VALENCIANES, 1992). Entre els professors universitaris, que prengué el nom d'Equip Francesc Eiximenis, es trobaven Lluís Aguiló Lucia, Josep Asensi Sabater, Ferran Cervera Torrejón o Vicent Franch Ferrer, entre d'altres (RAMOS, 1981: 103-104). Pel que fa a l'empremta fusteriana, bàsicament aquesta es mantenia en el fet que el nom del territori valencià continuava sent el de País Valencià, la bandera la senyera de les quatre barres -amb l'afegit de l'escut reial de Pere el Cerimoniós que havia aprovat el Consell el 9 d'agost de 1978- i res més perquè allò relatiu a la llengua dels valencians contemplava l'oficialitat de «valencià i castellà» sense fer cap mena de referència a la unitat lingüística entre valencià i català (CORTS VALENCIANES, 1992: 144-145). Sobre aquest darrer aspecte, però, Vicent Franch declarava en el *Valencia Semanal* corresponent al 7 a 14 de gener que *«aunque utilizamos la expresión de lengua*

³³⁶ El text de Morella es pot identificar clarament en molts aspectes amb els plantejaments que el PSPV-PSOE defensaria en el seu avantprojecte d'Estatut com també en l'elaboració de l'Estatut final. En aquest sentit, tant el text de Morella com els plantejaments socialistes ja destil·laven una forta dosi d'ambigüïtat pel que feia als elements simbòlics definitoris de la valencianitat, començant pel que era la punta de llança del projecte fusterià: la llengua i la seua unitat amb el català (ALCARAZ, 1999: 57).

valenciana, lo hacemos por una razón sentimental, si se quiere, pero convencidos de la unidad de nuestra lengua con la que se habla en Catalunya, les Illes o Andorra, por ejemplo» (VALENCIA SEMANAL, 7/I/1979: 18-19). Evidentment que Franch i la resta de redactors tenien clara la unitat de la llengua, però el text no ho especificava i això no deixava de ser un pas enrere respecte els plantejaments que el fusterianisme havia defensat fins aleshores. I sobre el text d'Elx o el del Consell, l'altre element d'inspiració fusteriana que havia desaparegut era la possibilitat de federació del País Valencià amb Catalunya o les Illes. La Constitució ja s'havia aprovat tancant aquesta possibilitat i, per tant, més enllà del que pogueren pensar els redactors (AGUILÓ, FRANCH i MARTÍNEZ, 1979: 175-176), des d'un punt de vista tècnic -que al cap i a la fi era la funció que als redactors se'ls hi havia encomanat- això ja no era possible.

Hi ha un element, si es vol anecdòtic, que ens mostra bé l'evolució del debat estatutari valencià, del contingut final del text i la manera com es va aprovar. El 26 de juliol de 1979 el Plenari de Parlamentaris nomenava una comissió redactora que estava formada pels socialistes García Miralles, Alfons Cucó, Josep Beviá i Antonio Sotillo³³⁷, els ucedistes Broseta, Calpena, Berenguer i Casañ i pel comunista Emèrit Bono (MARTÍNEZ, 2006: 89). Si ens fixem en els noms dels representants de l'esquerra podem observar com tant en el cas dels socialistes com del representant comunista, la influència fusteriana era notable: o bé provenien, com Cucó, del valencianisme fusterià dels seixanta o bé el discurs polític traspuava una clara influència del pensament de Fuster en determinats temes com era el cas de Beviá o Bono. Aquesta comissió redactora inicial, però, va ser substituïda per una altra el 1982 formada per Felipe Guardiola i Joan Lerma pel PSPV-PSOE, José Ramón Pin Arboledas i Luis Belenguer per la UCD, i Antonio Palomares pel PCPV (PANIAGUA, 2006: 113). És a dir, no només no hi havia rastre de fusterianisme sinó que, fins i tot, en el cas dels comunistes valencians el seu representant era la persona que havia gairebé foragitat els nacionalistes del PCPV mesos abans. Els noms de la UCD també havien canviat, però en aquest cas és indiferent perquè el discurs continuava sent el mateix. L'aprovació final del text que es va fer al Senat va tenir com a protagonistes del debat a Cucó, Beviá i Broseta, els

³³⁷ Cal recordar que mentre Cucó provenia del fusterianisme estricte i Beviá havia estat força influït per Fuster, Sotillo Martí havia estat el diputat socialista encarregat de qüestionar el discurs de Pujol el 19 de juliol de 1978 sobre la possible federació de comunitats autònomes fent reflotar el fantasma del colonialisme català sobre el País Valencià.

quals van tornar a reproduir els discursos identitaris que tant havien determinat el recorregut de l'estatut i el seu propi camí polític com a membres dels corresponents partits. L'esquerra, doncs, va renunciar a la retòrica i va optar per la pràctica davant d'una dreta inamovible en els seus posicionaments polítics des de 1979.

Els motius pels quals es va accelerar l'aprovació de l'estatut són diversos. El primer és el que assenyala Alfons Cucó respecte al retorn dels socialistes al Consell preautonòmic després del colp d'estat del 23F. Aquesta tornada i l'inici de les negociacions amb la UCD va suposar deixar en un segon pla les reivindicacions de caràcter nacional i identitari en els termes en què el PSPV-PSOE les havia defensades: és a dir, en clau fusteriana (CUCÓ, 2002: 227). La *realpolitik* s'imposava i davant d'una UCD i un Abril Martorell que no afluixaven, els socialistes van decidir subordinar la seua idea de país i identitat front a la proposta de la dreta. En certa manera, el canvi es va produir a partir de gener de 1982 quan amb el Congrés de Benicàssim del PSPV-PSOE, les tesis nacionalistes que elaboraven una narració de la identitat valenciana on els governs espanyols havien intentat eliminar-la quedaven definitivament arraconades. Els antics dirigents del PSV ja no van ser els encarregats d'escriure el relat identitari valencià dels socialistes que passava més a semblar-se a la «realitat invertebrada» d'Ortega y Gasset (PANIAGUA, 2006: 111-112; SANZ, 1982: 281). Tenint en compte que això és així i que els mateixos protagonistes així ho afirmen, potser ens hauríem de preguntar fins a quin punt realment el fusterianisme havia impregnat el pensament nacional del PSPV-PSOE o en el fons només representava a la petita porció nacionalista del partit mentre que la resta de l'organització, davant del buit existent en matèria d'identitat i discurs nacional valencià, l'havia pres com a mal menor però en el fons mai s'ho havien acabat de creure. Certament, la facilitat amb què els socialistes, però també els comunistes, prescindiren del bagatge i discurs del fusterianisme quan va arribar el moment de fer un pas endavant i pactar un text amb la UCD és paradigmàtica. A partir del moment en què l'esquerra prengué la decisió de «relaxar» els seus plantejaments nacionals, la capacitat de pactar amb la dreta l'Estatut fou relativament àgil i ràpida. Públicament l'esquerra continuà mantenint el discurs fusterià de la senyera sense blau, el nom del país i la unitat de la llengua. Especialment el mantingueren els *expesepevés* que malgrat haver estat apartats de la direcció del partit, continuaren mantenint els seus càrrecs públics (SANZ, 1982: 286). En les negociacions, però, aquests elements deixaren de ser el punt central de la discussió. El primer consens fou l'anomenat Estatut

de Benicàssim que va cloure els treballs el 30 d'abril de 1981 i fou aprovat per unanimitat en el Plenari del Consell el 12 de juny del mateix any. En matèria d'identitat, el text intentava mantenir un equilibri entre els símbols del fusterianisme i els del blaverisme:

TÍTULO 1: LA COMUNIDAD VALENCIANA

Artículo 1º.

El pueblo valenciano, cuya forma histórica de institucionalización política fue el Reino de Valencia, se constituye en Comunidad Autónoma de acuerdo con lo dispuesto en la Constitución y en el presente Estatuto, con la denominación del País Valenciano.

El País Valenciano es la expresión de la voluntad democrática y del derecho del autogobierno del Pueblo Valenciano, y se rige por el presente Estatuto, que es su norma institucional básica.

Artículo 5º.

La bandera del País Valenciano está compuesta por cuatro barras rojas sobre fondo amarillo, con franja azul junto al asta sobre la que se sitúa el escudo del Consell³³⁸.

D'aquesta manera, s'acceptava que el nom del territori seria País Valencià mentre que la bandera portaria una franja blava. Però, com hem dit, la dreta i Abril Martorell no afluixaren ni un mil·límetre i poques hores després de l'acord el dirigent de la UCD ja feia unes declaracions a premsa criticant el nom de «país» i apuntat en la direcció que aquest concepte no era altra cosa que un intent de l'esquerra per a avançar en la idea dels Països Catalans (CUCÓ, 2002: 242: 244). Anys després l'exUDPV i aleshores diputat i membre de la UCD Vicent Ruiz Monrabal ha explicat com foren aquells dies amb la següent reflexió i relat dels fets. Titulava el diari *Levante* en la seua entrevista a Ruiz Monrabal: «*Le dije a Broseta que no apoyaba quitar el nombre de País Valencià*». I el contingut n'era ben clar: «*El Estatuto de Benicàssim tenía sus problemas para la UCD. En la reunión de Peñíscola, Manuel Broseta me pidió que*

³³⁸ A internet es pot consultar el text íntegre de Benicàssim en el següent enllaç: http://es.wikisource.org/wiki/Proyecto_de_Estatuto_de_Autonom%C3%ADa_del_P%C3%ADs_Valencia_no_%281981%29 (consulta el 22/XI/2014).

*defendiera las enmiendas sobre la denominación de Reino de Valencia (en lugar de País Valencià) y la senyera con franja azul (en lugar de la cuatribarrada). Yo le dije: 'Mira Manolo, voy a defender la franja azul porque lo llevo haciendo desde que tenía 10 años, pero yo no voy a defender que se quite País Valencià porque para mí, no es catalanista. Para hacer una comunidad política de países catalans, el nombre de cada trocito no tiene importancia. Hay una politización extrema'. Para mí, País Valencià fue el nombre que sustituyó la necesidad de tener una denominación común para las tres provincias. Además, País Valencià tiene una carga autonomista muy importante. No era catalanista. 'Fer país' era querer un estatuto de autonomía»*³³⁹. Les paraules de Ruiz Monrabal serveixen en primer lloc per constatar que a la UCD, malgrat la deriva presa per Broseta, Abril Martorell i la col·laboració de *Las Provincias*, encara quedaven membres amb un pensament nacional proper al fusterianisme. Minoritaris, sí, però existien. Ara bé, el segon element a destacar és que l'estratègia de Broseta i Martorell pretenia fer servir per a justificar els seus punts de vista sobre la identitat dels valencians. Al cap i a la fi, si algú que havia format part de la UDPV era l'encarregat de justificar la identitat regional dels valencians en els termes que el «blaverisme» ho feia, era una coartada perfecta del canvi de pensament de Broseta i de la proposta ucedista.

Els mesos següents foren de tensió política tant al carrer com en els debats del Consell. Tot plegat va portar a la reunió de Peníscola d'on va acabar eixint un nou text que va acabar anat al Congrés dels Diputats per a la seua tramitació com a Estatut d'autonomia valencià. Mobilitzacions, manifestacions, aplecs i bomba inclosa contra Fuster la matinada de l'onze de setembre de 1981, generaven una tensió que mica en mica condicionava més i més la negociació del text estatutari i que acabaren servint d'excusa per a què des de Madrid s'acabara d'arrodonir i lligar l'estatut valencià. I aquí jugà un paper fonamental el número 2 del PSOE Alfonso Guerra al qual se li atorga la paternitat del nom de «Comunidad Valenciana» que es va entendre fàcilment amb Abril Martorell per a tallar els darrers serrells de l'estatut. En el debat realitzat el 9 de març de 1982 el text va ser rebutjat al Congrés dels Diputats pel fet de reconèixer el País Valencià com a «regne». El text es va acabar d'acordar a Madrid entre la UCD i el PSOE l'abril de 1982. Per a poder fer-se una idea sobre com els socialistes van deixar de

³³⁹ Les declaracions les va fer per al diari *Levante*: <http://www.levante-emv.com/comunitat-valenciana/2010/01/24/suarez-acabo-nacionalismo-valenciano-presentarse-elecciones-77-forma-desleal/672182.html> (consulta el 22/XI/2014).

costat els elements simbòlics que s'identificaven amb el fusterianisme durant el debat final de l'Estatut, ens pot servir com a exemple el fet que en la discussió sobre si havien de ser les províncies o les comarques la circumscripció electoral, foren la UCD els únics defensors del segon àmbit territorial. El motiu és clar: la comarca era més favorable als seus interessos electorals (PANIAGUA, 2006: 115-117). Ara bé, més enllà d'això, els socialistes renunciaven d'aquesta manera a l'estructuració del País Valencià que superava la tan combatuda província que fins aquell moment, en el relat fusterià, havia estat una de les estructures administratives més perjudicials per a la construcció de la identitat valenciana.

Igual que Fuster, els partits que s'identificaven amb el fusterianisme foren molt crítics amb tot el procés estatutari. El PNPV, per exemple, va declarar davant de l'Estatut de Benicàssim que aquest «representava «un desprestigi de la idea d'autonomia davant el poble valencià i, com a conseqüència, la pèrdua de la seua il·lusió enfront d'un Estatut incapaç de servir per al nostre redreçament nacional, la qual cosa és segurament allò que els seus autors pretenen» (DIARIO DE VALENCIA, 22/VI/1981, citat en CUCÓ, 2002: 276).

L'aprovació definitiva de l'Estatut d'Autonomia valencià es va produir en la sessió del Senat dels dies 14 i 15 de juny de 1982. Crec que el debat que es va tenir és interessant per tres motius: primer pels protagonistes, segon perquè és un resum perfecte de la història els anys previs a l'aprovació i, en tercer lloc, perquè de la manera com es va aprovar i el seu contingut podem entendre que la seua aprovació obria una nova època de la història política del País Valencià. L'encarregat de presentar el text fou el senador valencià de la UCD José Báguena Candela. Les seues paraules les va dedicar a ressaltar les dificultats que el text estatutari havia viscut i com finalment els partits majoritaris, és a dir PSPV-PSOE i UCD, havien estat capaços d'arribar a acords (DSS, 14/VI/1982: 7940-7943). Les dificultats, de fet, foren un dels temes centrals de la majoria de les intervencions posteriors també. La primera intervenció dels socialistes valencians la va fer el senador del PSPV-PSOE Pérez Ferre el qual utilitzà sempre el terme País Valencià per a referir-se al territori valencià i, a més, remarcà que aquell estatut no era l'estatut ideal ni tampoc l'Estatut dels socialistes valencians³⁴⁰. Ara bé, davant la situació viscuda, sí que creia que era l'únic possible. En certa manera, el

³⁴⁰ Posteriorment, el senador alacantí Josep Bevià reafirmarà el mateix (DSS, 14/VI/1982: 7949).

discurs de Pérez Ferre traspuava eixe relat de necessitat de modernització, de fer política «real», que tant impregnaria la política dels socialistes valencians a partir del moment en què prengueren el poder autonòmic. Podríem dir que per a ells hi havia prioritats per sobre del nom de la llengua, del país o els colors de la senyera (DSS, 14/VI/1982: 7944-7945). D'aquesta manera, UCD i PSOE es convertien en els valedors de l'Estatut proposat. Acabats els seus torns, començaren a parlar els que es mostraven crítics o contraris al resultat. El primer en parlar fou el senador de Convergència i Unió Pi-Sunyer i Bayo el qual, tot i afirmar que més enllà del que el seu partit pensava la responsabilitat del text era i havia de ser dels valencians exclusivament, alhora es mostrava preocupat pel resultat respecte les senyes d'identitat valencians, com la senyera, i sobretot pel no reconeixement oficial del valencià com a català. Les seues paraules perfilaven quina seria la política del «pujolisme» i del catalanisme històric majoritari respecte la resta dels Països Catalans durant els anys vuitanta, i gairebé podríem dir que fins l'actualitat: defensa de la unitat de llengua i de cert relat històric comú, però res més (DSS, 14/VI/1982: 7945-7946).

Pel que fa als discursos dels socialistes, el més interessant fou el del senador Josep Beviá. Les paraules de Beviá servien per justificar el sí a l'Estatut, això és evident, en la mateixa línia argumental que abans ho havia fet Pérez Ferre. Ara bé, també és cert que l'alacantí ho feia amb una narrativa on es podien entreveure clares influències del fusterianisme. Un primer exemple era la denúncia del «sucursalisme» que tant havia combatut Fuster i que Beviá fa seu com a concepte alhora de qualificar l'actitud d'una part dels valencians al llarg de la història (DSS, 14/VI/1982: 7949). Beviá minimitzava en el seu discurs el fet de «*acceptar que la estimada «senyera» de la ciudad de Valencia represente a todo el pueblo valenciano, con el elemento diferenciador que las Cortes valencianas puedan establecer*». O que «*mantenemos, por otro lado, el término especialmente querido por nosotros de «valenciano» para denominar nuestro habla, nuestra variante específica de la lengua que compartimos fundamentalmente con baleares y catalanes*» (DSS, 14/VI/1982: 7950).

Després de Beviá li va tocar el torn a Broseta. El senador d'UCD utilitzà un llenguatge més conciliador del que havia estat habitual mesos enrere quan es parlava del «conflicte» valencià. En el seu discurs destaca el fet que parlara del País Valencià com de nacionalitat. I ho feia de la següent manera: «*Nosotros entendemos que es una nacionalidad -al menos los centristas, por supuesto- no porque el Estatuto lleve ínstita*

una tentación o una tendencia a convertir la nacionalidad valenciana en una nación, sino porque participamos de la concepción sociológica, cultural e histórica de que es la nuestra, la personalidad que corresponde a un pueblo que posee una propia identidad, cultivada, fraguada y consolidada a lo largo de su historia, y como exponente y resultado de una propia cultura, de una propia lengua y de una propia idiosincrasia» (DSS, 14/VI/1982: 7952). De fet, abans d'aquesta definició sobre què entenien els centristes, i especialment Broseta, per «nacionalitat», ja havia esmentat la idea que les autonomies no eren altra cosa que la construcció d'Espanya des de la realitat regional i la diversitat territorial. Broseta es mostrava satisfet en general amb el resultat final de l'Estatut, tant pel que fa als símbols d'identitat -denominació de la llengua i senyera-com també pel que feia al nom del país, tot i que com ell mateix recordava l'aposta de la UCD era la de «Regne de València». I lligat amb la definició anterior de «nacionalitat», Broseta justificava el nom de «Comunitat valenciana» perquè *«necesitaremos muchos años de autogobierno, señorías, para que podamos realmente, tal como ocurre en otras regiones españolas, poder afirmar categóricamente desde una perspectiva política real que un Estatuto aprobado más unos años de autogobierno han permitido constituir a un conjunto de pueblos, a un conjunto de ciudadanos de una región o de una nacionalidad en una verdadera comunidad política, histórica y cultural»* (DSS, 14/VI/1982: 7955). Per tant, els valencians no estaven suficientment madurs com a societat per a creure's una sola comunitat humana.

La intervenció de Broseta va ser resposta per Josep Benet. Començava per qüestionar la terminologia que es feia servir al preàmbul amb l'ús del terme «províncies» per a definir al poble valencià. Tot seguit posava èmfasi en el fet de què en lloc de reafirmar les províncies, el que s'havia de fer era donar més pes a les comarques. Per altra banda, també plantejava un canvi de nom de la comunitat autònoma: la seua proposta era la que s'inspirava en els plantejaments fusterians «Comunitat Autònoma del País Valencià». La defensa del terme, a més, la feia amb una demostració com a historiador de grans coneixements respecte l'ús del concepte al llarg dels segles. El següent objecte d'esmena era la senyera amb franja blava. Fonamentalment tornava a carregar contra els partidaris d'aquesta amb un argumentari històric potent. I finalment, el darrer element que Benet qüestionaria de l'Estatut valencià era el fet de no reconèixer que valencià i català eren la mateixa llengua. I amb la llengua com a rerefons posava sobre la taula què podia significar el no reconeixement de la unitat lingüística per a la

literatura i l'estudi de la llengua en el País Valencià. Començava citant tota una sèrie d'autors dels diferents territoris i acabava preguntant «*si en el caso de los escritores valencianos, Joan Fuster y Vicent Andrés Estellés, poeta presente, ¿se van a estudiar o no en Valencia? ¿Se van a corregir sus libros, para adaptarlos a una ortografía que se está inventando en estos momentos?*» (DSS, 14/VI/1982: 7957-7960). És evident que per a Benet, Fuster era un referent intel·lectual de primer ordre encara i en tots els sentits. Citar-lo no era gratuït. El discurs del senador català es fonamentava en els principals elements amb que el fusterianisme havia intentat plantar batalla a la dreta valenciana: nom del país, senyera i unitat de la llengua. Ara bé, malgrat les crítiques, Benet acabava la seua intervenció amb un clar al·legat possibilista: «*Es cierto: estamos ante un texto imperfecto, pero pienso que hoy es el único posible para que el pueblo valenciano pueda dotarse de un Estatuto*» (DSS, 14/VI/1982: 7961). I rebria la seua intervenció amb una demanda que semblava anar adreçada als fusterians i a tots aquells que s'havien mantingut crítics amb l'Estatut, la seua elaboració, el contingut i amb els partits que l'havien pactat: «*Quiero decir también, desde mi modesta representación, que no desearía que nadie hoy, en todo el País Valenciano, se sintiera defraudado y desesperanzado por este Estatuto; porque como han reconocido mis amigos los socialistas este Estatuto, a pesar de todo, es y puede ser, y debe ser, un instrumento útil para servir al pueblo valenciano*» (DSS, 14/VI/1982: 7961). Fuster i els seus seguidors més fidels feia temps que se sentien defraudats amb el procés autonòmic valencià. L'aprovació de l'Estatut era un esglaió més en aquest sentiment que patia el valencianisme i el fusterianisme que havia quedat exclòs de la construcció de l'autonomia? La seua frustració augmentava pel fet que una persona com Benet votara a favor de l'Estatut d'UCD i PSPV-PSOE? Hi havia altra opció? Les intervencions posteriors protagonitzades pels ucedistes Baguena Candela i Broseta «rebateren» els arguments de Benet amb les consignes que la dreta regionalista valenciana havia anat recitant durant la transició per a imposar els seus criteris identitaris. Tot i així, no entraren en excés en els debats sabedors que dreta i esquerra majoritària al País Valencià havien aconseguit arribar a un «consens».

Després d'aquest debat inicial li tocà el torn a Tirso Pons, senador socialista i nacionalista de Menorca. Pons posà sobre la taula altra vegada el mateix debat en la seua esmena: denominació i unitat de la llengua. I el mateix va fer el senador català d'ERC Víctor Torres i Perenya qui en la seua argumentació tornava a fer ressorgir el

nom de Joan Fuster com a intel·lectual en llengua catalana junt a d'altres clàssics de la literatura: «*Ausias March, Ramón Llull, Bemat Metge, Ximenis, en el pasado, Fusté, Villalonga, Plá, Amade, Esprú, ilustran con sus ejemplares menajes la perennidad, la riqueza y la unidad de nuestra lengua*» (DSS, 14/VI/1982: 7971-7972). La discussió sobre la llengua, de fet, es convertí a partir d'aquest moment en l'element de tensió durant la resta de la sessió plenària entre els senadors ucedistes Baguena i Broseta i el socialista Beviá que de nou van retreure a Broseta el seu canvi de discurs respecte la unitat lingüística (DSS, 14/VI/1982: 7974). És en aquest moment del debat que Broseta tornà a posar sobre la taula una forta bateria d'arguments que havien servit al blaverisme per condicionar durant els anys de la transició la unitat de la llengua catalana i l'ús d'uns o altres símbols per a definir la identitat dels valencians³⁴¹ (DSS, 14/VI/1982: 7977).

La sessió es va allargar i continuà al dia següent amb la rèplica del senador català pel PSUC Pere Portabella i Rafols. La seua intervenció es va centrar en criticar el joc de confusions que Broseta i els altres senadors de la UCD havien fet servir per relacionar unitat lingüística amb unitat política. La resposta va consistir en llançar pilotes fora sense voler entrar en el debat argüint que el que estaven fent els senadors catalans era tornar a traure un debat que els valencians ja havien superat i que, a més, no els corresponia a ells tenir sinó al poble valencià. Per la seua banda Broseta interpel·là Portabella tornant a fer sobrevolar el «fantasma» dels Països Catalans com a projecte polític. I a més, en certa manera, Broseta també treia al debat el pensament de Fuster quan afirmava que «*una cosa es eso, y otra cosa decir que la lengua valenciana es catalán, y que la cultura valenciana es catalán, y que ser valenciano es una forma de ser catalán*» (DSS, 15/VI/1982: 7995). La referència a la frase de Fuster de «dir-nos valencians és la nostra manera de dir-nos catalans» em sembla que és més que evident.

Ara bé, de tot el debat, el cert és que Broseta tenia raó quan posava sobre la taula el següent raonament sobre l'actitud de PSPV-PSOE: «*Aquí se está utilizando y haciendo uso de un concepto de unidad de la lengua que es confuso, y quisiera*

³⁴¹ Com a surrealista podríem qualificar l'argumentari que Broseta fa servir al voltant de l'ús de la grafia «ch» o «x» en valencià i el «*atentado a la autonomía que un pueblo tiene para hacer su propia lengua*» que això suposa. Per no parlar de l'ús de la figura de Joan Fuster que Broseta fa segons després quan afirma: «*Y dice Joan Fuster: «Es con la Renaixença catalana cuando se denomina a todo «catalán» porque, hasta entonces, se había estado denominando de acuerdo con sus diferencias, «catalán» «valenciano» y «balear»».*» (DSS, 14/VI/1982: 7976).

interpretar, en esta clarificación las palabras del Senador Beviá y después me referiré a las alusiones personales- quiero interpretar sus palabras, Senador Beviá, en el sentido de que no tiene más remedio el Grupo Socialista que oponerse a la enmienda, cuya votación solicita el Senador Torres, pero que participa de su tesis, y, por tanto, que participa también de la unidad de la lengua catalana» (DSS, 14/VI/1982: 7975). Efectivament, després de llegir tot el debat que es va produir aquell dia en el Senat, la conclusió a la que arribem és que el discurs dels socialistes valencians transmetia tota l'estona la resignació d'acceptar un text que contenia elements que no compartien però que es veien obligats a acceptar per a que el procés autonòmic no s'aturara i continuara. És, en certa manera, el discurs d'un vençut i en cap cas el d'un convençut. I el mateix podem afirmar de l'actitud dels senadors catalans quan després d'haver presentat una sèrie d'esmenes de clara inspiració fusteriana, van optar per retirar-les en nom, també, de la necessitat dels valencians d'aprovar l'Estatut d'Autonomia.

I d'aquesta manera els valencians es convertien en «comunitat autònoma». El fet no és menor: aquesta forma jurídica, el contingut i competències de l'Estatut és fonamental per a entendre no només la política desenvolupada per les diferents forces polítiques del país sinó també per la identitat valenciana es va començar a construir a partir dels nous referents institucionals. I en aquest sentit, l'Estatut d'autonomia valencià tancava la porta al paquet simbòlic-identitari del fusterianisme però obria la porta a un altre dels pilars fonamentals del pensament de Fuster: la modernització del País Valencià.

Entre Catalunya i la «Comunitat Valenciana»: l'Estatut de les Illes Balears

El trajecte per aconseguir un estatut d'autonomia en el cas de les Illes fou bastant semblant al cas valencià. Per una banda trobem com l'esquerra i el nacionalisme intentaren accedir a l'autonomia per l'article 151 o redactaren diversos esborranys d'Estatut amb majors competències de les que finalment tingueren. En algun cas foren uns textos que recordaven molt a les demandes de l'Estatut d'Elx, especialment el text elaborat pel PSM que fou editat i posteriorment publicat també en el seu periòdic *Mallorca Socialista* (MARIMON, 2002: 74). I, com en el cas valencià, es toparen amb una dreta agrupada en la UCD que va posar totes les traves possibles per fer realitat l'accés pel 151 i un contingut ampli de competències. De fet, l'Estatut de les Illes es va

aprovar dels últims, concretament l'1 de març de 1981, amb rang de llei orgànica (LÓPEZ, 2005: 131).

Pel que fa al contingut de l'Estatut de les Illes i la influència del pensament fusterià, fonamentalment l'element més interessant a destacar és el blindatge que els sectors progressistes i nacionalistes van aconseguir del reconeixement de la unitat de la llengua. Malgrat que les temptatives per no reconèixer que la llengua de les illes era la catalana el cert és que aquest fou un dels elements importants del debat pel que feia a les senyes d'identitat del illencs. Val a dir, també, que el reconeixement d'aquesta unitat lingüística no era deutor del fusterianisme sinó més aviat un element que a les Illes sempre s'havia tingut clar. Tot i així, el grau d'insatisfacció dels sectors nacionalistes fou elevat, així com també del Partit Comunista de les Illes Balears que, en veu del diputat Fernando Pérez Royo, havia arribat a demanar que «la bandera fos la de les quatre barres roges horitzontals en fons groc, amb un signe distintiu acceptat per a totes les illes». I com afirma Antoni Marimon «la repercussió pública fou pràcticament nul·la. La majoria de la població restà indiferent» (MARIMON, 2004a: 425).

BLOC III

Deu anys d'autonomia i democràcia (1982-1992)

Referent com a intel·lectual consagrat: del púlpit

a l'esmena

Ens endinsem en el darrer bloc de la tesi dedicat a estudiar els últims deu anys de vida de Fuster que coincideixen amb els també primers deu d'autonomia. La idea dels Països Catalans, com la resta de les propostes derivades del pensament fusterià, en aquesta etapa també aniran lligades al context històric. Un primer element que hem de tenir present és el que Borja de Riquer ha anomenat la «reestructuració de la panoràmica política durant els anys 1980» (DE RIQUER, 200: 173). Tota aquella amalgama de sigles i partits polítics existents en els primers anys de la transició es van anar agrupant a partir de tradicions i cultures polítiques però també d'interessos diversos derivats del nou marc administratiu. La tendència a la moderació dels plantejaments polítics fou una constant (BOTELLA, 1992: 131). A més, en el nou sistema de partits³⁴², aquells que es trobaven a l'oposició tindrien en el cas valencià una clara tendència a intentar evitar les majories del PSOE (MONTERO, 1992). Un segon element a tenir en compte per a entendre el context és que el nou estat autonòmic va haver de reformular la idea de pàtria i la identitat espanyola adaptant-la als nous temps (CASASSAS, 2009: 253). En aquest punt cal tenir en compte la creació i consolidació de noves institucions que també actuarien com a constructores d'identitat per a catalans, valencians o balears per separat (MOTA, 1999: 90). A aquests dos elements generals, cal afegir un tercer de particular derivat de la biografia de Joan Fuster. El no paper jugat de «manera voluntària» com a intel·lectual al peu del canó, tal com sí havia fet durant els anys de la transició. Tot i així, aquesta afirmació, que s'ha gairebé convertit en sentència per part de la narrativa biogràfica de Fuster, cal matisar-la. El silenci del suecà no deixava de formar part de la tendència que molts intel·lectuals seguiren els anys de la post-Transició i la consolidació del nou règim. La nova institucionalitat política, però també cultural, tingué un impacte enorme en la nova funció dels intel·lectuals (PECOURT, 2008: 242). És per això que més enllà de què Fuster triara de manera voluntària mantenir-se en el silenci, la pregunta que ens hauríem de fer és si un intel·lectual com el suecà que tant s'havia identificat amb l'antifranquisme, que havia estat especialment crític amb el procés de canvi de règim, ara podia seguir ocupant un paper de primera línia sense haver de canviar les seues opinions. Bé per l'edat, bé per la trajectòria, bé per cansament o bé perquè tenia unes conviccions realment fermes, no ho va fer. I la suma dels tots

³⁴² Una anàlisi molt interessant sobre la formació i consolidació del nou sistema de partits es pot trobar en el text de Ramon Cotarelo «Los partidos políticos», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.

aquests factors és el que ens porta a entendre el perquè del tantes vegades explicat silenci fusterià.

Per tant, l'anàlisi del període està totalment vinculada a aquests tres factors: 1) recomposició de les diferents cultures polítiques; 2) narrativa identitària del nou règim democràtic; i 3) silenci de Joan Fuster i paper dels intel·lectuals dins el nou marc polític. Sobre el primer punt cal tenir en compte el canvi produït en la manera d'entendre la política i la participació. Fer política en la clandestinitat d'una dictadura no té res a veure amb fer-la en els marges que determina un règim de caràcter parlamentari i democràtic, per molt limitat que aquest siga. El canvi de la dictadura a la democràcia va comportar noves formes d'intervenció política que, si bé és cert que l'àmbit institucional i electoral és el de més clara identificació, també ho és que pel que fa al paper dels intel·lectuals implicà altres àmbits. La capacitat d'opinar i publicar temes de caràcter polític o les pròpies revistes que fins aquell moment havien publicat els partits, entraren en crisi. La pèrdua de pes de les grans ideologies, el descrèdit del comunisme com alternativa al capitalisme i el desplaçament dels debats teòrics a un àmbit més universitari -quan es tenien- que polític, va fer que els intel·lectuals perderen la seua capacitat d'influència social (LLADONOSA, 2013: 120). La llibertat de premsa i que molts intel·lectuals feren les seues reflexions en articles diaris, setmanals o periòdics, va fer entrar en crisi un format de publicació que durant els anys de l'antifranquisme havia funcionat amb cert èxit entre els cercles més militants (PECOURT, 2008: 251-255). Aquest fet dificulta la nostra recerca per dos motius. Per una banda perquè durant els vuitanta no tindrem tantes publicacions on analitzar els debats polítics més ideològics. D'aquesta manera, els programes electorals, les declaracions públiques o la propaganda passarien a ser centrals. I, per una altre costat, tots aquests elements no tenen un aprofundiment teòric elevat, ans al contrari, són eines més superficials i pràctiques, molt vinculades al dia a dia. Per tot plegat volem advertir que el present capítol ha acabat sent més un punt de partida per a estudis posteriors que una anàlisi profunda i acurada com pretenia en un principi. L'estudi dels anys vuitanta requeriria aprofundir de forma minuciosa en cada cultura política, en les modificacions que van patir, els canvis de discurs i en com aquest es modificava elecció rere elecció depenent dels resultats i la posició de centralitat que cada partit tenia. A més, caldria entrar a fons en la trajectòria vital de molts dels protagonistes de la tesi que en el nou règim canviaren d'opció política.

En el cas valencià, l'arribada al poder del PSPV-PSOE suposà l'inici d'un procés de «modernització» del país (BELTRAN, 1994) que afectà directament a la identitat dels valencians en tant aquest procés va estar totalment lligat a la consolidació de l'autonomia i la victòria simbòlica del blaverisme. Cal tenir en compte que la idea de «modernització», de la mateixa manera que en el cas valencià la podem lligar amb el «regeneracionisme fusterià», en el cas espanyol enllaçava de ple amb una mena de «neoregeneracionisme» que encapçalava el PSOE i que passava per la modernització econòmica i social d'Espanya en el marc de la CEE. I això implicava de totes minoritzar el conflicte social i polític i assegurar l'estabilitat del règim democràtic (MORAN, 1997: 135). Les diferències entre les identitats nacionals existents en territoris com Catalunya o el País Basc dins el marc de l'Estat autònom en comparació amb autonomies com el País Valencià, les Illes o fins i tot Galícia, demostren que, en primer terme, la regió juga un paper fonamental en la construcció de la identitat espanyola (ARCHILÉS i MARTÍ, 2004) i, al mateix temps, que la construcció d'una identitat nacional de caràcter polític no té un paral·lelisme tan clar, i cartesià, amb les comunitats etnoculturals o lingüístiques (MUÑOZ, 2012: 97), com Fuster pensava. Tot i així, el fusterianisme tingué els seus espais d'influència en els marges del nou estat democràtic.

L'arribada de l'esquerra al govern espanyol també va suposar la consolidació d'una nova manera d'entendre la identitat espanyola que si bé és cert que mantenia molts elements del model nacional de la dictadura també ho és que els socialistes aconseguiren que mica en mica l'esquerra sociològica que durant la dictadura havia rebutjat tant la identitat espanyola perquè la identificava amb el règim, es començara a apropar (MUÑOZ, 2012). Si hi va haver un relat gairebé consensuat entre els diferents sectors del fusterianisme és que el nou estat de les autonomies tenia una funció fonamental: la legitimació del nacionalisme espanyol. Aquesta reflexió la podem trobar des de Catalunya en paraules de Josep Benet el 1983 (DDAA, 1983b: 87) com des del País Valencià en boca de Vicent Pitarch (PITARCH, 1984a: 9) com en d'altres textos col·lectius com la presentació del volum de *Quaderns d'Alliberament 8/9* que portava per títol *La llengua d'un poble*, on s'arribava a dir que havia estat el PSOE el partit encarregat de legitimar el nacionalisme espanyol i de «donar-li credibilitat «democràtica»» (DDAA, 1984b: 9). S'havia produït una institucionalització del nacionalisme espanyol que a partir d'aleshores tindria una aura de democràtic que durant els anys de la dictadura havia perdut, cosa que dificultava encara més la possibilitat de triomf de projectes identitaris minoritaris com el que representava el

fusterianisme en clau política i, concretament, projectes com el dels Països Catalans. Finalment tindriem el cas català en què es produí una barreja entre la proclama històrica del «fem país» amb la construcció del nou marc autonòmic català (LO CASCIO, 2008).

En general podem afirmar que el fusterianisme es va refugiar de forma general en l'àmbit cultural. Aquella trinxera que el mateix Fuster construïa en els Octubre de 1978 i que a ulls d'una part del valencianisme es convertí en l'únic àmbit d'intervenció possible. I la valoració de Fuster el 1992, entrevistat per Vicent Sanchis a *El Observador*, era molt contundent en els èxits i fracassos del valencianisme: s'havia fracassat políticament per no tenir «uns polítics polítics» però s'havia fet un esforç cultural important que s'observava «pels llibres que es publiquen, la quantitat de poetes -aquest és un país de poetes-, la de novel·listes -hi ha més novel·listes que món, bons o dolents, això és una altra qüestió-... I a les escoles, afortunadament, això funciona. Hi ha autors de llibres d'ensenyament de català o de valencià al País Valencià que en drets d'autor guanyen dos milions o més...» (FUSTER, 2003: 357).

Des de la consolidació d'ACPV cap a 1985 (AVUI, 19/VI/1984: 27) a la creació de publicacions com la revista *El Temps* (AVUI, 25/V/1984: 29) -projectes personificats per Eliseu Climent- a la fundació de *L'Espill*, Fuster va jugar un paper d'avalador moral de tals empreses, tot i la seua desconfiança o escepticisme sobre les possibilitats reals tenint en compte el panorama obert després de la transició (DDAA, 1997). Sobre la gestació de publicacions com *El Temps* o *L'Espill*, Francesc Pérez Moragón afirma que la idea la tingué Fuster amb la intenció de fer una revista d'alta cultura, en el cas de la segona, i una altra de combat en el del setmanari. Ara bé, «ni la revista *L'Espill* ni el setmanari *El Temps* van arribar a ser allò que Fuster hauria volgut» com a conseqüència de l'edulcorament que Climent donà per a que la revista «estigués a bones amb tothom que pogués donar una subvenció» (SERRA, 2013: 69-70)

En aquesta línia, el fet que Fuster fos el president d'ACPV servia a Eliseu Climent per a donar part de legitimitat als seus projectes empresarials que sempre anaven coberts d'una aura de projecte nacional fusterià³⁴³. En els actes organitzats per ACPV per celebrar el seu cinquè aniversari, per exemple, en la publicitat de l'acte es destacava que hi hauria «Xerrades públiques amb Joan Fuster i altres patums del país»

³⁴³ El 3 de febrer de 1983, per exemple, el diari *Avui* explicava que «Acció Cultural del País Valencià, entitat que aplega més de cinc mil socis i que presideix Joan Fuster, té força avançats els plans de la primera emissora valenciana que parlarà exclusivament en català» (AVUI, 3/II/1983: 7). El nom de Fuster, com hem dit, donava aval a l'operació i la dotava de legitimitat nacional i nacionalista.

(AVUI, 20/VI/1984: 13). Al cap i a la fi, tal com s'afirmava en un article sobre la celebració a Barcelona dels 100 primers números d'*El Temps* «sense Joan Fuster no existiria Climent» (AVUI, 18/V/1986: 26). I Fuster n'era plenament conscient de tot plegat (MOLLÀ, 1992: 38). En una carta de 7 de novembre de 1983, per exemple, Fuster es mostrava molt dur amb Eliseu Climent perquè aquest havia criticat un article del suecà on l'intel·lectual posava sobre la taula que el valencianisme no havia estat capaç de crear l'estat d'opinió pública necessari per a la recuperació de la llengua en el País Valencià. Fuster arribava a afirmar que «ja em diràs tu com i quan els nostres amiguets Dolç i Miralles han «sabut crear un estat d'opinió» al País Valencià que «obligue al legislador». I ni tu ni jo». I davant d'aquesta situació arribava a dir que potser seria més pràctic deixar córrer projectes com la «direcció de *L'Espill*, presidències de Fundacions i d'Acció. Està vist que jo em mame el dit. Per tant, serà preferible que em retire»³⁴⁴. Evidentment Fuster no es va retirar de tot això oficialment però sí que ho va fer de manera extraoficial, malgrat que Climent continuà fent servir el seu nom en tots els projectes engegats. De fet, un any després trobem una carta de 29 de novembre de 1984 on el suecà advertia que el darrer paper signat era l'últim «ni una firma més. Si em passa pel cap fer el ridícul, el faré jo pel meu compte, i no per la burrera d'altri. Considera'm dimitit de totes les presidències que m'has atribuït. De totes»³⁴⁵.

Tres i Quatre va continuar sent la plataforma editorial des d'on publicar llibres de reflexió al voltant del paradigma nacional fusterià, ja fora per reafirmar-lo com per refutar-lo. Per exemple, el 1983 l'editorial de Climent publicava *Els valencians davant la qüestió nacional* on es recollien les aportacions que Fuster, Pitarch, Benet, Vilar, Garcia Sanz i Termes fet en una sèrie de conferències a Castelló i València (AVUI, 1/II/1984: 7; DDAA, 1983b). I havien un any després feia el mateix amb el llibre *Els Països Catalans, un debat obert* que recollia les aportacions fetes per una sèrie d'intel·lectuals i especialistes de diferents àmbits en les jornades organitzades amb el mateix nom durant els Premis Octubre de 1984 els dies 24, 25 i 26. La presentació de les jornades anà de la mà de Joan Fuster (AVUI, 5/X/1984: 21; AVUI, 25/X/1984: 23). L'acte va comptar amb un nombrós públic que voltà les vuit centes persones. I en la seua intervenció, Fuster va denunciar que el cicle podia semblar «una convocatòria

³⁴⁴ Carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

³⁴⁵ Carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

«tenyida d'intencions polítiques» perquè «hem pogut observar, i observem com, d'un temps ençà, ha prosperat una exquisida cautela per a evitar el terme «Països Catalans»». Ara bé, tot seguit afirmava que cadascú s'havia de quedar amb la seua opció política i simplement acceptar l'existència dels Països Catalans com a «realitat concreta» a partir de la qual aplicar les diferents «anàlisis, investigacions i conceptes instrumentals» (AVUI, 27/X/1984: 24)³⁴⁶. Efectivament, a finals de 1984 Fuster posava sobre la taula el que altres fusterians denunciaven des de feia temps: els Països Catalans havien desaparegut del discurs i el debat polític. I certament, com veurem més endavant, així era. Ara bé, també plantejava una forma d'entendre'ls més àmplia, heterogènia i de fàcil digestió per a les diferents cultures polítiques. Si la premissa era analitzar i investigar «una realitat concreta» des de l'opció política de cadascú, s'obria la porta a l'adaptació del paradigma fusterià a totes aquelles cultures polítiques que assumiren la proposta encara que fóra en part i totalment a partir dels seus marges interpretatius.

L'editorial de Climent també va compilar diferents volums de textos fusterians dels anys de la transició com *Pamflets polítics*³⁴⁷ o *Punts de meditació (Dubtes sobre la «Transició»)*³⁴⁸ el 1985. Els llibres editats per Climent tenien un cert efecte en determinats sectors del catalanisme. Això es pot desprendre de l'article que Xavier Pla publicava al diari *El Punt* el 12 d'abril de 1985 quan arribava a afirmar parlant dels llibres esmentats de Fuster, Mira i les conferències sobre els Països Catalans que «aquests llibres ens permeten canviar el concepte, que sovint tenim equivocat, del P.V. i ens faran veure que la seva realitat és quelcom més que grups «blaveros» que desmunten conferències i que, segons com, els valencians ens poden passar la mà per la cara» (EL PUNT, 12/V/1985: 40). Ara bé, el negoci editorial de Climent no acabava amb la publicació de llibres que mantenien viva la flama del pensament de Fuster sinó també d'aquells que l'esmenaven³⁴⁹. I en aquest sentit foren claus els anys 1986 i 1988

³⁴⁶ La «justificació» del volum és un text de Fuster amb aquestes reflexions (DDAA, 1984: 11-12). Pel que fa a la resta de textos, els analitzarem més endavant quan parlem de cada cultura política.

³⁴⁷ Jordi Balcells, en el diari *Avui*, va dedicar una ressenya al llibre on es posava de relleu la figura de Fuster com a «indagador, com un il·lustrat del segle XX i com un humanista moral, tres aspectes inseparables, sens dubte, de la seva personalitat» (AVUI, 6/III/1985: 23).

³⁴⁸ La presentació d'aquest llibre fou l'acte inaugural del nou local de la llibreria *Tres i Quatre* a finals d'octubre de 1985 (AVUI, 26/X/1985: 26).

³⁴⁹ Per a Javier Paniagua, aquest fet es deu a que Climent «parece considerar que toda polémica sobre el valencianismo puede ser positiva para concienciar a la sociedad civil» (PANIAGUA, 2001: 129).

quan *Tres i Quatre* publicà *De impura natione* i *Document 88*³⁵⁰. *Tres i Quatre* també va editar llibres de poesia o literatura com el llibre de Raimon *D'aquest viure insistent* que fou presentat el 27 de novembre de 1986 per Joan Fuster a la llibreria de Climent a València (AVUI, 25/XI/1986: 23).

Pel que fa a l'àmbit polític, persones identificades amb el fusterianisme continuaren impulsant partits i organitzacions. Ara bé, l'èxit electoral d'aquestes propostes fou relatiu i lent i, a més, sempre partint de programes electorals que matisaven la proposta fusteriana adaptant-la al nou context polític. A més, la gran majoria dels partits polítics amb capacitat de govern només es van centrar en enfortir-se a ells mateixos i el nou sistema autonòmic, prescindint de tots aquells projectes que no encaixaven en la nova Espanya autonòmica.

En definitiva ens trobem davant d'una dècada en què el paper de Fuster fou totalment diferent al desenvolupat la vintena d'anys anteriors. El debat sobre els Països Catalans anà convertint-se en una entelèquia només discutida per minories nacionalistes de cada territori, tenint el País Valencià com a epicentre a partir de la revisió del fusterianisme des del propi valencianisme polític. Mentre tant, Fuster ja només actuà com a intel·lectual consagrat en l'àmbit literari i el dels estudis erudits al voltant de la història de la llengua catalana³⁵¹. Entre les classes, alguna conferència i el seu menjador de casa visqué i morí el que podem anomenar el «darrer Fuster».

³⁵⁰ Aquest fet fou valorat positivament en el seu moment per aquells que des de bon principi es mostraren favorables a les tesis defensades pel llibre de Mira i Mollà. Deia August Monzón: «Cal celebrar, així mateix, el fet que el llibre haja obtingut el premi d'assaig que duu precisament el nom de «Joan Fuster», i que haja estat publicat per la llibreria-editorial *Tres i Quatre*, entitat organitzadora dels Octubre i coneguda propagadora de les tesis fusterianes» (MONZON, 1988-89: 410).

³⁵¹ A principis de 1992 es publicava *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de llengua i literatura. Volum IV*. Edició a cura d'Antoni Ferrando i Albert G. Hauf. Publicacions de l'Abadia de Montserrat i el diari *Avui* feia una àmplia ressenya destacant el fet que es tractava una recopilació de textos de caràcter erudit (AVUI, 22/II/1992: 50).

El darrer Fuster

De tota la documentació generada a nivell periodístic en la dècada dels vuitanta sobre Fuster, la descripció que feia a *Presència* Josep-Maria Pasqual el 17 de novembre de 1991 sobre com el suecà havia viscut la seua vida és la millor. Amb el títol de «Joan Fuster, la dificultat de ser valencià», Pasqual afirmava que com sempre, ara Fuster exercia d'intel·lectual malgrat la seua reclusió al número 10 del carrer Sant Josep de Sueca. I el silenci es devia a un element concret: «les coses, quan ja s'han dit en una ocasió no cal repetir-les i, si no t'han fet cas, o si te n'han fet poc, és per culpa pròpia, perquè el que has dit no ho has sabut transmetre adequadament, o perquè el que has dit no té categoria, o simplement perquè les classes populars no estan preparades per entendre el discurs de l'intel·lectual. I prou». Així, Fuster ja tenia la feina feta i ara li «toca jugar al país». Per la resta, el Fuster que quedava era l'home catedràtic (PRESÈNCIA, 17/XI/1991: 17).

El lloc «honorífic» que li atorgaren durant els vuitanta era el mateix en el que van quedar arraconats molts intel·lectuals amb l'establiment de la democràcia (PECOURT, 2008: 242). Aquest fet va generar suspicàcies en determinats sectors ja que consideraven que havien deixat de ser eixa veu crítica dels anys de l'antifranquisme i la transició. És per això que un dels elements que a molts fusterians va sobtar fou la falta de crítica com a veu pública de Fuster a les noves institucions valencianes i catalanes. I Fuster es va haver de defensar des del minut zero afirmant que seguia considerant-se un home lliure malgrat que les noves institucions li atorgaren premis com el de les Lletres valencianes de l'Ajuntament de València o la Medalla d'Or de la Generalitat catalana (EL PAÍS, 29/XII/1982). Aquesta visió de si mateix reflectia la idea d'un intel·lectual ja consagrat en tots els sentits de la paraula. Malgrat que l'enclaustrament i desaparició com a personatge públic fou un procés que es produí a poc a poc, el cert és que tots aquells que han intentat traçar algun recorregut biogràfic sobre Fuster coincideixen en què els seus darrers deu anys de vida foren els de menys presència pública (MORAGÓN, 1994; DDAA, 1997; FURIÓ, 2002). Les mateixes cròniques de l'època ja destacaven aquesta situació (AVUI, 25/VI/1985: 20).

Cansat i desencisat, la seua vida es va desenvolupar fonamentalment entre les classes a la universitat i el menjador de casa. Això no vol dir que en els primers anys de la posttransició no escriguera algun que altre article, que de tant en tant concedira alguna entrevista, participara en algun col·loqui o fes alguna conferència. De fet, en els primers

moments encara va mantenir algunes de les seues col·laboracions com a articulista. Per tant, eixe Fuster actiu i omnipresent dels anys de la transició va desaparèixer a poc a poc a nivell polític i cívic. Els temps democràtics demanaven acabar amb les premisses revolucionàries del passat i crear nous elements discursius caracteritzats per la moderació i l'oportunisme (PECOURT, 2008: 246)³⁵². Aparegué un altre Fuster més desconegut pel gran públic: l'erudit i estudiós de la llengua catalana que es va dedicar a la docència universitària. Tot i així, els mesos previs a la mort, aquell 21 de juny de 1992, el suecà retornà a la vida pública concedint una sèrie d'entrevistes a diferents mitjans o acudint a diversos actes (MORAGON, 1994: 25). Preguntat per Toni Mollà sobre el seu retorn declarava que havia estat «una xamba» i no ho havia decidit ell, tot era culpa «del diari *La Vanguardia*, que els vaig dir que sí, ací em tens» (MOLLÀ, 1992: 38). Per tant el seu retorn a l'escena pública no va estar calculat ni programat, tot va ser fruit d'una sèrie de casualitats.

Un silenci consagrat entre conferències, premis i llibres

Amb l'estatut valencià aprovat, s'iniciava una nova etapa per a la història del país i també en la vida de Fuster. El suecà començava la dècada rebent una sèrie de premis i condecoracions per part de la Generalitat de Catalunya i l'Ajuntament de València. Aquests guardons servien per a consagrar-lo definitivament com a intel·lectual. En el cas del premi de la Generalitat catalana, a banda de les paraules destacades pel diari *El País*, Fuster va afirmar segons l'*Avui* que «hi ha una sòlida emoció, una emoció política» pel que això representava de reconeixement i suport a un esforç per afermar la cultura al País Valencià. Acabà expressant la seva confiança en la realitat dels Països Catalans i digué que en l'aspecte cultural «ja hi ha molts caps de pont establerts i moltes relacions» (AVUI, 9/II/1983).

Els dies següents al lliurament de la medalla en el diari *Avui* es publicaren diversos articles parlant sobre els guardonats. És interessant el del 10 de febrer de 1983 sota el pseudònim de «Doctor Scòpius»³⁵³ per la descripció que es feia sobre Fuster:

³⁵² En el cas del diari *El País*, per exemple, Fuster va començar a escriure-hi el 1979. Entre aquest any i 1982 veiem una certa participació de Fuster com a columnista. Però a partir de 1983 desapareix gairebé de manera total, escrivint només el 1983 una rèplica pels atacs rebuts després de l'emissió del programa «Estat es mi tierra» de TVE1 i un parell més de textos datats en 1986.

³⁵³ El pseudònim “Doctor Scopus” pertany a l’onomàstica de Joan Rendé Masdeu. Agraïsc a Xavier Ferré aquesta informació.

«una peça cardinal de la nostra identitat de Països Catalans» que havia estat en primera línia de foc fent el paper que molt pocs haurien volgut fer. Al cap i a la fi Fuster era un «insurgent rotund» amb «un somriure que fulmina» (AVUI, 10/II/1983: 23). Aquesta descripció no deixava de ser la conseqüència directa del paper jugat els anys de la transició.

Un altre premi important, que no guanyà però al que va estar nominat, fou el de les Lletres Espanyoles el 1986 (AVUI, 7/XI/1986: 23). El 1988, junt a Miquel Martí i Pol, fou guardonat amb el premi del CIEMEN en un sopar al que també va assistir el president de la Generalitat catalana Jordi Pujol (AVUI, 22/X/1988: 10). I a pesar del seu silenci mediàtic, però també pel que fa a la redacció de llibres en format d'assaig, el 1990 Fuster va estar nominat per al «Premio Nacional de Ensayo», el que mostra la seua importància encara en aquest gènere per aquestes dates (AVUI, 30/V/1990: 32). L'octubre de 1991 li era concedit el Premi de la Fundació Jaume I vinculada a l'Ajuntament de Barcelona, aleshores governat pel PSC, «pel conjunt de la seva continuada i transcendental obra cívica com a impulsor del moviment nacional i cultural del País Valencià i pel seu mestratge, sempre en el marc dels Països Catalans, que ha realitzat coratjosament ja des dels temps més negres i difícils enmig de tota mena de dificultats i sacrificis. Una tasca cívica que se suma a la seva obra en el camp de les lletres, en el qual destaca com un dels més grans escriptors catalans d'aquest segle». El premi constava de la suma de dos milions i mig de pessetes (EL PUNT, 18/X/1991: 20). Des d'un diari nacionalista com *El Punt*, s'aprofitava el lliurament d'aquest premi per explicar la figura de Fuster davant dels joves i el país, exigint que aquestes noves generacions «estimulin Fuster a trencar el silenci de l'intel·lectual ja que, imprudentment, massa homes de la seva generació han contribuït al seu aïllament. (...) Un país tan petit com el que vivim i amb una cultura tan desorientada com té, no es pot permetre el luxe de desaprofitar Fuster, un dels darrers pares de la pàtria» (EL PUNT, 20/X/1991: 26). Com veurem, l'exigència de trencar el silenci va planar durant tota la segona meitat de la dècada dels vuitanta. Val a dir que Fuster no va anar a Barcelona a recollir el premi, convertint-se, segons Pilar Rahola, en «l'absent més nomenat durant tot l'acte de lliurament» (AVUI, 26/X/1991: 14).

Malgrat que, com ja hem dit, el 1979 es publicava la primera obra sobre el pensament de Fuster –*Aproximación a Joan Fuster* de Manuel Lloris-, el cert és que el primer treball que podem considerar iniciador d'aquest tipus d'estudis, perquè tingué en

seu origen en una tesi doctoral, fou *Fuster portàtil* de Josep Iborra³⁵⁴. A diferència del llibre de Lloris, el d'Iborra es circumscriu en una mena de relat avalador del paradigma nacional fusteri i va rebre el premi Joan Fuster en els Octubre de 1982 (AVUI, 7/I/1983: 25). Entrevistat per l'*Avui*, Iborra afirmava que Fuster era «un escriptor «ressentit», no a la manera de l'home que odia, sinó pel fet de la seua marginació social. Fuster és el jueu, i ell mateix ha escrit que el jueu és el símbol de totes les marginacions. Fuster és «l'altre», el perseguit, el cremat, encara que la crema fos metafòrica, a una falla, quan publicà *El País Valencià* a la col·lecció de guies de *Destino*. És, si es vol, un punt de vista moral. Per això ha dit que vol ser enterrat al cementiri del Jerro de Sueca, on s'enterren els civils» (AVUI, 16/I/1983: 40).

El llibre va tenir certa importància per als lectors de l'*Avui* si tenim en compte que setmanes després el mateix diari li dedicaria una pàgina doble per analitzar-lo junt a un altre llibre sobre Fuster publicat en les mateixes dates: *Joan Fuster en els seus millors escrits* (AVUI, 30/III/1983: 19-20). El text d'Iborra es va convertir durant la dècada dels vuitanta en una autèntica obra de referència sobre el pensament fusterià per molts sectors del catalanisme, tal com es desprèn de l'article d'Ignasi Riera publicat a *Serra d'Or* l'abril de 1988 amb el títol de «Joan Fuster contra la claustrofòbia» (RIERA, 1988). Iborra, però, no fou l'únic que tractà d'analitzar el pensament de Fuster sinó que persones properes al suecà com Vicent Ventura ho feren des de diferents plataformes i àmbits editorials com la revista *L'Espill*. Així, en el número 15 publicava «Notes sobre Joan Fuster i la política» (VENTURA, 1983: 118-127). L'article posava les bases de textos posteriors sobre el pensament i la biografia de l'escriptor. I pel que fa a la reflexió sobre el pensament fusterià, també cal destacar el llibre *La raó moral de Joan Fuster* escrit per Antoni Riera amb el que guanyà el premi d'assaig Carles Rahola el 1991. Bàsicament tractava d'analitzar els fonaments filosòfics de l'obra de Joan Fuster (AVUI, 28/IX/1991: 28). En el lliurament del premi l'autor va manifestar la seua satisfacció «perquè, guardonant aquest assaig, suposo que s'ha volgut reconèixer l'obra tan intensa, rica i d'un valor incalculable, de Joan Fuster, un intel·lectual bastant oblidat al País Valencià» (EL PUNT, 28/IX/1991:18). El mateix any, l'editorial Bromera publicava *Ser Joan Fuster*, una recopilació de textos fusterians a càrrec de J.A. Fluixà i A. Martínez.

³⁵⁴ No és casual que aquesta primera obra d'anàlisi del pensament fusterià la féra algú com Josep Iborra si tenim en compte que coneixia Fuster des de feia molts anys. Segons Xavier Serra, Fuster va ajudar Iborra en els anys cinquanta a publicar molts dels seus textos en revistes com *Raixà*, *La nostra revista*, entre d'altres, degut als contactes que el suecà ja tenia en aquests anys (SERRA, 2011: 110).

Joan Triadú aprofitava aquest fet per a dedicar una pàgina sencera del diari *Avui* a la figura de Fuster. El text mostrava com el catalanisme que havia estat més proper, personal i políticament, a Fuster el continuava tenint com un referent fonamental i, alhora, també es demanava que la joventut llegira Fuster (AVUI, 29/IX/1991: 44). La demanda de Triadú l'hem d'emmarcar dins de la pèrdua d'influència del suecà i, sobretot, la gairebé desaparició de la centralitat política de projectes com el dels Països Catalans. En la pàgina següent del mateix diari, Jordi Llavina era l'encarregat de fer una ressenya sobre el llibre citat amb una mica més de profunditat.

Pel que fa a les idees, els primers anys d'aquesta dècada Fuster mantingué el seu pensament nacional bastant intacte en tant la reivindicació dels Països Catalans va continuar sent la base fonamental. Així ho va demostrar en la conferència que donà a Barcelona el 9 de febrer de 1983 convidat per la Conselleria de Cultura de Max Cahner per parlar sobre «Cultures nacional i regionals en els Països Catalans». Fuster era molt contundent malgrat el resultat de la transició i les primeres passes dels diferents governs autonòmics, inclòs el de Jordi Pujol: «Per a tots els catalans, per a tots els catalanoparlants, només hi ha una resolució clara: facin versos o novel·les, quadres o escultures, música o història, economia o urbanisme, política o política, la disjuntiva final és aquesta. O Països Catalans o regionalisme en el mal sentit de la paraula». A més, Fuster acusava Barcelona i Catalunya de no haver jugat correctament el seu paper com a centre de la nació respecte la perifèria i també aprofitava l'ocasió per denunciar que «últimament hi ha una curiosa retracció a emprar el terme «Països Catalans», i sobretot a Catalunya. Jo suggeriria als qui el bloquegen o el congelen que em facin el favor de procurar-me una alternativa». També es reafirmava en la seua idea d'equiparar llengua i nació, fet que l'ajudava a criticar a aquells que consideraven la seua nació la Catalunya de les quatre províncies. I acabava sentenciant que «de cara al futur, o els Països Catalans, amb aquest nom, recuperem i reestructurem la nostra dispersió «regional», o no serem res» (AVUI, 10/II/1983: 32). El contingut d'aquesta conferència va ser publicat en el llibre col·lectiu *Els valencians davant la qüestió nacional*. A banda de les afirmacions reproduïdes per l'*Avui*, cal posar especial èmfasi en les aparegudes de forma textual: «Catalans, ho som tots, inclús els qui no volen o no volien ser-ho. (...) Cada «regió» dels Països Catalans, al llarg dels segles, ha tingut la seva aventura. De cara al futur, o els Països Catalans, amb aquest nom, recuperem i reestructurem la nostra dispersió «regional» o no serem res. (...) catalans, valencians, mallorquins i rossellonesos, encara que les designacions estiguin mal dites, no tenim altra opció que la

de la unitat. Ens ve obligada per la història i ens ve provocada per l'esdevenidor» (DDAA, 1983b: 59).

El text era encara del Fuster més fusterià, per dir-ho usant, o abusant, del concepte. Tot i així, en 1984 trobem un Fuster més moderat en alguns aspectes i, fins i tot, autocrític amb determinades maneres de fer desenvolupades durant els anys de la transició. En aquest moment ja havia donat suport públic a les polítiques lingüístiques de la Generalitat socialista. Així, en una entrevista per al diari *El Punt* d'octubre de 1984 quan visità Girona per a fer una conferència dins d'unes jornades sobre el País Valencià, afirmava respecte del desconeixement dels catalans sobre la realitat valenciana que era «un efecte recíproc... un cop allà tampoc no es coneix massa la situació d'aquí... però això es pot superar amb el temps» (EL PUNT, 4/IX/1984: 3).

Com hem dit, la seua desaparició de l'àmbit públic no fou immediata. Entre 1983 i 1986 encara publicà articles en *La Vanguardia*, *El País*, *Qué y dónde*, *Noticias al Día*³⁵⁵, *Serra d'Or* o *Saó*. A banda dels seus textos, la flama del fusterianisme la mantingueren encesa alguns dels seus principals amics i seguidors. En aquest sentit Max Cahner, Francesc de P. Burguera o Vicent Ventura són el millor exemple pel que fa a diaris com l'*Avui*³⁵⁶. Per la correspondència sabem que Cahner³⁵⁷ va oferir a Fuster, entre finals de 1990 i principis de 1991, col·laborar amb articles en aquest diari, però ho refusà perquè l'oferta sobrepassava «de moment, les meves possibilitats» (FUSTER, 2012: 525-530).

Fuster també participà en programes de televisió. En aquest darrer cas, el 10 d'agost de 1983 ho va fer en «Esta es mi tierra» de TVE1 que tractava d'explicar, a partir de personatges referencials de cada territori, les característiques i maneres de ser d'aquest. En el cas del País Valencià la persona triada fou Joan Fuster. De la mateixa manera que des de Catalunya i la premsa catalanista s'aplaudia la tria (AVUI,

³⁵⁵ Des del meu punt de vista, com veurem després i explicaré en els diferents apartats d'aquest darrer bloc, l'article «Llengua i política» publicat el 9 de gener de 1983 a *Noticias al Día*, és el text que marca un abans i un després en els posicionaments fusterians de l'època.

³⁵⁶ Cahner començà a col·laborar amb l'*Avui* el 25 d'octubre de 1984, just després de deixar la Conselleria de Cultura i fins al novembre de 1986 hi publicà 57 articles. El 20 de gener, amb l'inici de la nova etapa del diari, Cahner era nomenat president del Consell d'Administració i editor del diari (DDAA, 2007b: 242-244).

³⁵⁷ La correspondència entre Cahner i Fuster durant els vuitanta és escassa pel que fa al contingut polític. Trobem cartes en un primer moment que s'enquadren dins la nova situació com a conseller de cultura i a partir de 1984 es manté el to més familiar i de contingut literari d'etapes anteriors (FUSTER, 2012).

12/VI/1983: 39), el que Fuster explicava en el reportatge no va agradar a la dreta valenciana que immediatament ho va començar a usar per atacar-lo a ell i al valencianisme. En aquest sentit, el diputat popular Ignacio Gil Lázaro va denunciar el contingut «catalanista» del reportatge. Ara bé, els recels respecte allò que explicava Fuster no només provenien de la dreta sinó que també Joan Lerma, aleshores ja president de la Generalitat, va aprofitar per a distanciar-se afirmant que volia informació sobre quan havia estat gravat el programa perquè el contingut del mateix estava «desfasat» *«respecto a la situación política producida a partir de la firma del Estatuto de Autonomía de la Comunidad Valenciana»* (EL PAÍS, 12/VIII/1983). Efectivament, el programa havia estat gravat el mes de maig de 1982, en un ambient clarament marcat per la discussió estatutària i la lluita per uns o altres símbols identitaris. La reacció del president encaixava perfectament amb la política de «pacificació» que els socialistes valencians deien voler portar a terme. És per això que l'*Avui* dedicà una editorial a l'actitud de Lerma amb el títol de «Els de sempre i el PSOE» (AVUI, 25/VIII/1983: 6). I al diari del mateix dia Vicent Ventura també criticava el posicionament del PSPV-PSOE i especialment la postura de Lerma (AVUI, 25/VIII/1983: 7). La polèmica, doncs, va durar tot el mes d'agost. A l'Ajuntament de València, Alianza Popular i Unió Valenciana van presentar una sèrie de mocions al ple municipal per declarar «persones non grates» a Fuster i els altres intel·lectuals que participaren del programa (AVUI, 18/VIII/1983: 6). Per la seua banda, el llavors alcalde en funcions Vicent Garcés -que com ja hem vist abans fou un d'eixos joves criats políticament en el valencianisme fusterià- declarava que les mocions no tenien sentit i que els intel·lectuals participants en el programa li mereixien tota la confiança ja que representaven *«una determinada corriente de opinión del País Valenciano»*. Per a Garcés, l'Estatut no podia convertir-se en el morrió que tallava la llibertat d'expressió dels valencians (EL PAÍS, 19/VIII/1983). Raimon, que també havia participat del reportatge, qualificà com a franquista la reacció de la dreta valenciana i demanà que el debat no continuara perquè sempre era encetat per part dels mateixos sectors (AVUI, 20/VIII/1983; EL PAÍS, 26/VIII/1983). Fuster, però, no va quedar callat davant la polèmica i el 26 d'agost de 1983 publicava una carta al director que deia el següent *«que unos y otros han montado un cirio notablemente desproporcionado en torno a un programa»*. I llavors assenyalava els culpables de tal ciri: *«reto a cualquier individuo de AP, y a su no inesperado cómplice señor Lerma, presidente de la Comunidad Valenciana, a que me denuncien una sola frase política concreta, dicha o escrita por mí en aquellos minutos de televisión. Tampoco los demás*

que intervinieron en el episodio se metieron en política. Nadie habló del Estatuto, ni de banderas, ni de partidos. No eran éstos los temas. Pero si han distorsionado -palabra muy del agrado del señor Lerma, al parecer- el sentido, la intención y la misma literalidad del programa, es cosa suya. Sólo que uno no escoge sus adversarios. Como dicen que decía Valle-Inclán, «ser devorado por un león todavía es algo honorable, pero recibir una coza del asno del vecino da una cierta vergüenza». Las coces que he recibido esta vez son las de mis asnos domésticos y las he de soportar estoicamente por eso, precisamente por ser los de mi establo. Me da rubor -por ellos- haberlas recibido. Aunque no tiene demasiada importancia a estas alturas. De todos modos yo me permito advertir al editorialista que no habría estado nada mal que hubiese visto, y oído, sobre todo, el susodicho programa. En su intento conciliador y comprensivo da a entender que no ha entendido nada. Y es igual, en definitiva. Vuelvo a lo de antes: lo malo de la coza es que quien la emite se define. Y si los antropoides locales se empeñan en declararnos no gratos a Raimon, a Alfaro, a Oleza y a Climent y, desde luego, a mí, con su pan se lo coman. Y ya sabemos de qué pan se trata: heno o hierba fresca» (EL PAÍS, 26/VIII/1983).

Evidentment, el que més greu va saber a Fuster fou la reacció de Joan Lerma en un moment en què, precisament, el suecà estava tenint unes relacions calmades i de certa complicitat amb el nou govern del PSPV-PSOE, especialment amb el conseller de cultura i educació Ciprià Ciscar. Finalment, sobre aquest afer, cal destacar que contràriament al que havia intentat la dreta de l'Ajuntament de València, en el cas del municipi de Xixona es va aprovar una moció on es declarava «persones grates» a Fuster i la resta d'intel·lectuals participants del reportatge (AVUI, 4/X/1983; AVUI, 11/X/1983: 7).

Aquest, però, no fou l'únic programa de televisió on Fuster va ser entrevistat. El 7 de març de 1984 participava en el programa «Tiempo de papel» de TVE2 per parlar sobre «la seva particular concepció del nacionalisme i de la seva obra com a crític, que abasta des del pensament fins a la literatura, amb els seus originals aforismes, la seva prosa rigorosa i creativa, sigui quin sigui el tema que tracti» (AVUI, 7/III/1984: 39). Per altra banda, Fuster participà en programes en què ell no era el protagonista com el realitzat per homenatjar Raimon l'1 de juliol de 1984 a TVE1 junt a Salvador Espriu o Eduardo Galeano (AVUI, 20/VI/1984: 19).

Per altra banda, a principis de la dècada també trobem a Fuster signant manifestos junt a d'altres intel·lectuals com el que demanava la creació d'un tercer canal

de televisió que cobrira la necessitat d'un canal exclusivament en català (AVUI, 13/II/1983). Sobre aquest tema, dos anys després, Fuster i altres intel·lectuals valencians -des de Ventura a familiars de Renau o Sanchis Guarner- signaren una querrela contra el delegat del govern espanyol a València per intentar precintar el repetidor de TV3 a Sueca (AVUI, 3/VII/1985: 1). De la querrela es va passar a l'acció quan una coordinadora formada per més de cent trenta entitats valencianes iniciaren una campanya en setembre de 1985 per col·locar repetidors de TV3 en cinquanta poblacions del País Valencià. La campanya, evidentment, anà acompanyada d'un manifest de suport que tenia la signatura de Fuster (AVUI, 19/VII/1985: 1). El tema televisiu va portar també a la signatura d'un document demanant una llei que defensara el català en l'àmbit de les televisions privades. Aquest document també estava signat per Fuster en qualitat de president d'ACPV (AVUI, 28/II/1986: 30; AVUI, 4/IV/1986: 1). I quan la recepció de TV3 va començar a perillar en terres valencianes, Fuster va encapçalar un manifest junt a Estellés i Enric Valor amb una sèrie d'entitats culturals d'arrel fusteriana, on es demanava al govern català que «no s'accepti cap mena de pressió perquè TV3 deixi d'emetre en aquella zona. (...) Considerem, per tant, que la desconnexió de TV3 al País Valencià passaria a la història com una de les majors claudicacions del nostre poble» (AVUI, 14/X/1988: 8). I lligat amb el món de la televisió, l'abril de 1989 apareixia un manifest signat per Fuster, Tarancón o Xavier Casp, entre d'altres, que demanava que les emissions de TVV foren en valencià. Per a la premsa, un dels elements importants del text fou que estava signat per «catalanistes i «blaveros»» (AVUI, 12/IV/1989: 9).

Un altre manifest on Fuster apareixia i que crec que és interessant destacar és el que diversos intel·lectuals i premis d'honor de la Generalitat signaren en favor de Jordi Pujol el 1984 on destacaven que «en la nostra condició d'escriptors i intel·lectuals catalans no podem oblidar els ajuts reiterats i diversos obtinguts per la nostra cultura, en temps difícils, gràcies a la voluntat d'homes com els que avui hom vol encartar, els quals mereixen el respecte i l'adhesió de tots» (AVUI, 22/VI/1984: 7). A banda dels manifestos sobre temàtiques generals, Fuster també aparegué signant textos a favor de la creació de sindicats com el Bloc d'Estudiants Nacionalistes a finals de 1986 (AVUI, 7/XI/1986: 6). El setembre de 1987 apareixia -junt a Eliseu Climent- barrejat amb intel·lectuals i polítics principalment catalans signant un manifest per demanar que el català fos llengua oficial a Europa (AVUI, 16/IX/1987: 10). I més enllà de manifestos de caràcter cultural o lingüístic, també en va signar de marcat significat polític com el que es va fer arran de la polèmica generada per l'exiliat de Terra Lliure Pere Bascompte en

el que es demanava el dret a asil per a aquest independentista (EL PUNT, 21/I/1989: 13; AVUI, 21/I/1989: 8).

Igualment, Fuster també participà de conferències i trobades d'intel·lectuals com l'Aplec que organitzà l'Associació de Joves Escriptors en Llengua Catalana a Benicàssim a mitjans de març de 1984 (AVUI, 17/III/1984: 29), o també en octubre d'aquell any en el cicle organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans per a retre homenatge a Carles Riba (AVUI, 15/V/1984: 27). Molts d'aquests actes sempre van estar relacionats amb la seua tasca docent i erudita al voltant de la història de la llengua. En molts actes es va aprofitar per retre homenatge a Fuster. Aquest fou el cas de la «I setmana de la cultura del País Valencià» de Girona celebrada del 2 al 6 d'octubre de 1984. El primer dels actes fou una conferència del mateix Fuster que serví per retre'l homenatge aprofitant que la UAB anava a nomenar-lo doctor honoris causa i, alhora, reivindicar la unitat cultural i lingüística dels Països Catalans «tot i que és un fet evident, només té sentit si, al marge de declaracions verbals, va acompanyada d'una relació estreta entre cadascun dels nuclis que la componen». I en aquest sentit, «el desconeixement que des del Principat de Catalunya es té de la realitat valenciana s'ha de superar d'alguna manera i pensem que a través de contactes com aquesta Primera setmana de cultura catalana al País Valencià es pot iniciar un camí en aquest sentit» (EL PUNT, 26/IX/1984: 23).

Fuster també va rebre un homenatge a finals d'octubre de 1984 per part del Consell assessor de cultura que llavors encapçalava Joan Rigol (AVUI, 1/XI/1984: 21)³⁵⁸. Altres vegades, l'hi demanaren ser l'encarregat de cloure jornades i simposis. Així, el 4 de novembre de 1984, el suecà fou l'encarregat de tancar amb un parlament com a «president honorífic» el XIIè Congrés de Metges i Biòlegs de llengua catalana a Benicàssim (AVUI, 3/XI/1984: 4; AVUI, 4/XI/1984:).

I un altre congrés en què participà fou el realitzat a València el juny de 1987 per recordar el Congrés d'Intel·lectuals Antifeixistes realitzat a la mateixa ciutat durant els anys de la Guerra Civil (AVUI, 20/III/1987: 28). Fuster formà part del grup d'intel·lectuals convocants. El congrés no va estar lliure de polèmica ja que des de la visió de determinats sectors nacionalistes hi havia «poca presència de representants de les cultures catalana, basca i gallega, davant l'aclaparadora assistència d'intel·lectuals i homes de lletres de Castella». A més, també criticaven «la marginació en què

³⁵⁸ Rigol havia substituït en el mes de maig a Max Cahner com a Conseller de Cultura

l'organització del congrés ha deixat, fins l'últim moment, l'historiador valencià Ricard Blasco, que ja va participar a les sessions del II Congrés, el 1937, i l'absència de Josep M. Llompart, Manuel de Pedrolo i d'altres destacats escriptors catalans, especialment de les noves generacions» (AVUI, 14/VI/1987: 35). A més, un parell de ponències fetes per denunciar la situació de marginació de la llengua catalana foren «silenciades» segons la premsa i només es pogueren llegir quan Fuster fou qui estava al capdavant de la taula que moderava una de les sessions (AVUI, 20/VI/1987: 30). El congrés també va patir el clima de tensió que els sectors més dretans de València havien provocat des de feia anys: la sessió que presidia Fuster el 18 de juny fou aturada i la sala desallotjada per una amenaça de bomba que no fou real (AVUI, 19/VI/1987: 31). Però quin fou realment el paper de Fuster en un Congrés que va ser tan polèmic? Ricard Blasco, un dels intel·lectuals damnificats pels organitzadors, donava la seua versió dies després afirmant sobre el paper de Fuster que «l'excepció d'un Joan Fuster, *au dessus de la mêlée*, un Fuster distant i silenciós, exhibit pels organitzadors com a coartada, no va alterar gens ni mica el panorama» (AVUI, 27/VI/1987: 11). Silenci i cert paper condescendent amb tot el que va passar com a conseqüència del clima de «menfotisme» generalitzat que l'envoltava. El resultat del Congrés fou molt decebedor per al fusterianisme, tot veient com l'escriptor era utilitzat com a imatge del mateix. Segons Ignasi Riera la intenció última dels actes fets a València i potenciats per la Conselleria de Cultura es podien resumir en la frase: «ni Hitler ni Stalin, vota PSOE» (EL PUNT, 28/VI/1987: 6). A finals d'octubre i principis de novembre del mateix any, Fuster inaugurà el IV Encontre d'Escriptors Gallecs, Bascos i Catalans celebrat a València i Elx (AVUI, 24/X/1987: 35; EL PUNT, 25/X/1987: 41).

Un dels actes d'homenatge més importants fou el que li va retre el 21 de desembre de 1984 l'Ajuntament de Sueca. El seu poble estava aleshores governat pel comunista Alfred Guillem i el regidor de cultura era Vicent Pera. Fonamentalment consistiren en una sèrie de conferències i actes que van concloure amb el lliurament de la medalla d'or de la ciutat i el reconeixement de Fuster com a fill predilecte de la població. A banda de l'Ajuntament, també hi col·laboraren institucions com la presidència de la Generalitat, la Diputació de València o partits com el PSPV-PSOE o el PNPV com també el sindicat UGT (AVUI, 22/XII/1984: 22).

I el 7 de juliol de 1985 trobem Fuster a Girona participant d'un debat literari organitzat per Òmnium Cultural junt a Josep Maria Llompart, Pere Calders, Joaquim Molas o Joan Triadú (AVUI, 6/VI/1985: 21; EL PUNT, 13/VI/1985: 29; AVUI,

29/VI/1985: 21). L'abril de 1986 participava en València en unes jornades, junt a d'altres «intel·lectuals mediterranis», per discutir sobre el paper dels intel·lectuals i el canvi a la democràcia com també sobre si existia una cultura mediterrània (AVUI, 17/V/1986: 5).

L'any 1987 es complien 25 anys de la fundació d'Edicions 62 i l'*Avui* realitzà un ample reportatge que tingué en Fuster el seu principal protagonista ja que *Nosaltres, els valencians* havia estat el primer llibre publicat per l'editorial. El reportatge, que es trobava en la secció de «Cultura», portava un encapçalament de reafirmació en el llegat fusterià: «Fuster i Edicions 62 encara hi són». La sentència anava acompanyada de la imatge feta per l'Equip Crònica on Fuster apareixia convertit en dimoni en flames i una foto de l'escriptor suecà amb un somriure sarcàstic. Les línies dedicades a Fuster estaven signades per dos periodistes valencians: Josep Ramon Lluch i Juli Esteve. L'article iniciava el relat sentenciant que «les conclusions a què arribava aleshores Fuster han marcat bona part de les discussions polítiques i culturals del 1962 ençà al País valencià. Si l'esperit de recuperació que va indicar Fuster ha estat àmpliament assumit, la seva tesi de la irreconciliable dualitat castellano-aragonesa/valenciana continua essent una referència indefugible a favor o contra de la qual tothom ha de definir-se. D'aquí a vint-i-cinc anys, o cinquanta o cent, algú escorcollarà en la història de l'últim quart de segle al País Valencià i trobarà, amb lletres ben gruixudes, el nom del llibre i de l'autor» (AVUI, 3/V/1987: 25). Per a Lluch i Esteve, les línies de treball marcades per Fuster continuaven de plena vigència. Ara bé, tant el text de Lluch com el d'Esteve són interessants perquè no es quedaven només en una valoració acrítica del clàssic fusterià sinó que l'anàlisi del llibre i la seua repercussió l'enllacen directament amb la política valenciana dels vuitanta. Més endavant comentarem el contingut a partir de la relació amb els diferents apartats de la tesi.

Però 1987 no fou només un any important per les commemoracions al voltant del llibre sinó perquè arran d'una entrevista en el setmanari *El Temps*, Fuster refredà les seues relacions i suports a les iniciatives d'ACPV i el món d'Eliseu Climent de manera pública. L'escriptor de Sueca va interpretar el contingut de l'entrevista publicada com una mena «d'abús de confiança» (DDAA, 1997: 438). El mateix Fuster així ho afirmava anys després de l'entrevista: «Home, jo em vaig empenyar amb un dels seus periodistes (d'Eliseu Climent es refereix), Vicent Martí, que em va tocar els collons. En van venir a casa uns quants a enraonar, però mai els vaig donar permís perquè publicassen tot allò. I ho van publicar. (...) allò de l'entrevisteta fou un abús de confiança. I s'ha acabat»

(MOLLÀ, 1992: 38)³⁵⁹. En línies generals Fuster parlava sobre la recepció del *Nosaltres* per les diferents cultures polítiques del nord i del sud del Sénia, de les revisions fetes per l'anomenada «tercera via» i, també, dels nous plantejaments posats sobre la taula per Joan Francesc Mira. I, certament, Fuster era molt dur amb tots plegats. Més enllà de les crítiques concretes, el suecà també es mostrava cansat i avorrit de discutir en aquell moment, encara, sobre si els Països Catalans eren una nació (EL TEMPS, 1/VI/1987). Al cap i la fi allò no era una entrevista ni una reflexió en el sentit estrictament intel·lectual de la paraula. Més aviat una conversa distesa i totalment aliena a qualsevol possibilitat de ser pública o publicada. Tot i que l'entrevista no agradà a Fuster, una part del fusterianisme aplaudí les seues paraules. Així, en les pàgines del diari *Avui*, Agustí Pons publicava un article parlant de l'entrevista i valorant el fet que el suecà encara fos un intel·lectual incòmode per a la dreta i l'esquerra (AVUI, 7/VI/1987: 56).

A partir d'aquest moment, el silenci mediàtic fou gairebé total fins a finals de 1991 i principis de 1992 a mesura que s'aproximava la commemoració del trentè aniversari de *Nosaltres, els valencians*. Altra cosa és que, com hem vist, el suecà continuà signant manifestos de suport a diferents lluites i temes o què en febrer de 1989 fos nomenat membre d'honor de la Societat Catalana de Comunicació, entitat que penjava de l'IEC (AVUI, 2/II/1989: 36). Eliseu Climent, però, va continuar mantenint aquests anys un relat sobre Fuster com de «pare de tots nosaltres». Ara bé, per a l'editor, Fuster estava cansat perquè «no es pot mantenir un paper tan dur indefinidament» (SERRA D'OR, GENE 1989: 22). El silenci de l'escriptor fou un tema recurrent en articles. Deia Àlex Broch en les pàgines d'*Avui* que «Joan Fuster serà sempre, malgrat el seu somriure benèvol i escèptic quan li ho dic, una referència obligada per a tota una generació. Fuster ha estat un intel·lectual que ha creat opinió. I encara avui, tot i el seu silenci inquietant, està present, com a rèplica o contrarèplica, a molts papers» (AVUI, 8/X/1989: 64). En la seua visita a Girona per presidir la lectura d'una tesi doctoral, Fuster, que no va concedir cap entrevista, declarava que: «Jo ja sóc massa vell i no tinc res a dir —va afirmar l'escriptor valencià en un to cordial—. Si volen que parli del que escric, els he de contestar que no escric res, i si volen saber què en penso d'aquestes

³⁵⁹ El llavors director d'*El Temps*, Vicent Sanchis, afirmava el 1991 que l'entrevista va indignar Fuster i la «la va aprofitar com a causa o excusa per tancar la porta de la casa als tinglados d'Eliseu Climent, als que fèiem la revista i a la premsa en general» (FUSTER, 2003: 340).

polèmiques que hi ha sobre el català, confesso que m'han agafat una mica de lluny, i que no m'interessen gaire» (EL PUNT, 6/VII/1990: 22).

El silenci es va començar a trencar a nivell mediàtic a mitjans de 1991. Però tot i així, malgrat aquest retorn, aquells que s'identificaven amb el fusterianisme continuaven considerant que el suecà seguia reclòs en aquesta mena de retir voluntari. Així opinava Emmanuel Cuyàs en la seua columna titulada «Joan Fuster» publicada a *El Punt* el dijous 21 de novembre de 1991 (EL PUNT, 21/XI/1991: 9). Hem de tenir en compte que les entrevistes foren selectives ja que per la correspondència del suecà sabem que en va rebutjar algunes i d'altres que va concedir ho féu per la seua relació directa amb l'entrevistador o per la persistència d'aquest per a aconseguir l'entrevista³⁶⁰.

I de la mateixa manera que Fuster va tornar a concedir algunes entrevistes, també va participar en actes i conferències de caràcter erudit. Així, va ser l'encarregat de tancar el IX Col·loqui de Llengua i Literatura catalanes celebrat a Elx i Alacant el setembre de 1991 amb la conferència «Consideracions sobre el Tirant lo Blanch» al Gran Teatre de la capital del Baix Vinalopó (AVUI, 14/IX/1991: 34; SERRA D'OR, GÈNER 1992: 21-23). També va participar en l'acte d'homenatge a Maria Aurèlia Capmany, desapareguda a finals de setembre de 1991, a Barcelona junt a l'aleshores ministre de cultura espanyol Jordi Solé Tura (AVUI, 5/X/1991: 25).

Pel que fa als discursos finals en els Premis Octubre, la polèmica per l'entrevista i la publicació de llibres com *De impura natione*, va fer que Fuster s'acabara cansant de la tasca «de fer el sermó» (FUSTER, 2003: 352). Realment, feia temps que Fuster, mica en mica, havia anat abandonant aquesta tasca. En 1983 encara va dedicar unes paraules al final de l'acte central. El contingut, però, havia deixat de ser tan polític com en temps passats i fonamentalment servia per a reafirmar l'aposta pel món cultural que havia fet una part del fusterianisme. En aquest sentit, segons la crònica del diari *Avui*, afirmà que els premis Octubre tenien «un futur de renovació en un país on costa poc destruir tradicions positives, però on costa molt de construir-les. Durant el seu discurs, en un to molt humorístic, recalcà que no s'ha d'esperar que la cultura la facin les corporacions públiques, sinó que és la societat que l'ha de promoure principalment. «No obstant això —va dir mirant les autoritats presents—, necessitem i exigim el suport de les institucions públiques». Entre els assistents a l'acte es podia trobar «l'alcalde de

³⁶⁰ Aquest darrer cas es veu molt clar en la carta que Josep Ramon Lluch li envià per a aconseguir l'entrevista per a Canal 9 Ràdio.

València, Ricard Pérez Casado; els consellers de la presidència i Finances, Rafael Blasco i Antoni Birlanga respectivament; Pierre Vilar, Vicent Andrés Estellés, Vicent Ventura, Lluís Guarner, la vídua de Sanchis Guarner i el senador Alfons Cucó» (AVUI, 25/X/1983: 25).

Respecte els premis de 1984, en què fou guardonat el llibre de Joan Francesc Mira *Crítica de la nació pura*, si fem cas de la crònica del diari *Avui* com hem anat fent al llarg del treball, Fuster no va fer cap parlament com a cloenda malgrat la seua presència. Certament, la crònica de l'enviada especial Mercè Ibarz era molt més curta de com les feia Amadeu Fabregat o algun altre enviat per l'*Avui*. Ara bé, de ben segur que si Fuster hagués parlat i articulat un discurs com els que havia fet anys enrere, la crònica ho recolliria. Els Octubre de 1985 foren una mica diferents. En el marc del lliurament dels premis es va recordar el vint-i-cinquè aniversari de la creació del PSV. Entre els presents es trobava des de Fuster a Císcar i Asunción. Fuster tornà a no fer el parlament de cloenda. El protagonista, però, va ser Eliseu Climent que davant d'un públic, un sector del qual «havia aplaudit sorollosament les proclames independentistes d'alguns oradors», pronuncià un discurs incòmode per a les autoritats autonòmiques socialistes ja que va fer afirmacions com que «per a reformar l'autonomia, per poder avançar en la reconstrucció i l'alliberament nacional només hi ha un camí: la consolidació i l'ampliació d'organitzacions polítiques pròpies, sense dependència d'aquells que ens volen cada cop més febles, cada cop més dependents». Climent no es quedà aquí i va fer referència «a uns Països Catalans lliures i a les claudicacions de molts dels polítics que participaren en la creació del PSV» cosa que va «incomodar els consellers, regidors, senadors i diputats que assistien a l'acte, els quals, amb l'única excepció del conseller de Cultura, Císcar, van abstenir-se d'aplaudir». La polèmica per les paraules de Climent es va allargar uns dies ja que el dilluns següent als premis «Climent era acusat d'haver fet un míting i «d'obrir abans d'hora la campanya electoral». I el cas és que segons l'*Avui*, «la premsa valenciana del matí recollia la versió — desmentida pels interessats — que el discurs de Climent havia estat escrit en realitat per Joan Fuster. L'escriptor de Sueca, en efecte, s'havia encarregat fins ara de cloure els actes dels premis Octubre. En tot cas, alguns sectors de l'aparell socialista valencià asseguraven que donaven per acabades les relacions de convivència pacífica amb Eliseu Climent i anunciaven llur intenció de deixar d'assistir als premis» (AVUI, 29/X/19985: 28).

La crònica de l'*Avui* era important per diversos motius. Per una banda el contingut. El fusterianisme més oficial, aquell que es refugiava en l'àmbit cultural

representat pel monopoli d'estructures creades per Climent, tornava a fer proclames més pròximes al discurs de la transició que a eixa mena de pau cívica que s'havia impulsat respecte a les institucions socialistes. I el segon element important és el de l'autoria del text. Realment les crítiques del discurs podien estar perfectament signades per aquell Fuster dels setanta punyent i contundent. Més enllà del desmentit i de sí era Fuster qui hi havia al darrere, Eliseu Climent no deixava d'actuar en aquell moment com a portaveu del fusterianisme tenint en compte que el discurs el feia en nom dels organitzadors dels Premis Octubre i, per extensió, d'ACPV, *Tres i Quatre*, i el fusterianisme cultural en general. L'amenaça de no tornar a assistir als premis per part dels socialistes no va ser tant contundent si tenim en compte que Ciprià Ciscar va tornar el 1986 en què Fuster, altra vegada, malgrat la seua presència, no va fer cap discurs. Aquest, a més, fou l'any en què *De impura natione* fou guardonat amb el premi d'assaig Joan Fuster (AVUI, 26/X/1986: 1). I el 1987 la seua absència fou una de les notes més destacades de la nit. Ens trobem en l'any en què uns mesos abans *El Temps* havia publicat l'entrevista amb la que Fuster s'havia empenyat amb Eliseu Climent. Cal destacar que una de les persones pitjor parades d'aquella entrevista havia estat Manuel Vázquez Montalbán³⁶¹, el qual en aquests Octubre havia format part d'un dels jurats. I a tot això cal afegir la polèmica arran del llibre *De impura natione*. Per tot plegat, el diari *Avui* explicava que «es va comentar que amb la seva absència Fuster manifestava la seva disconformitat amb l'obra *De impura natione*, que suposa un replantejament de les seves tesis polítiques» (AVUI, 1/XI/1987: 1). Entrevistat cinc anys després i preguntat sobre el tema, Fuster deia que va tenir «una enganxada amb l'Eliseu Climent, i com que li convingué muntar-se tot allò de la tercera via, doncs es va acabar (...) ell no volia que se li escapara aquesta tercera via» (FUSTER, 2003: 352). Aquesta valoració de Fuster era més aviat un judici d'intencions si tenim en compte que ni el discurs de Climent ni la praxi d'ACPV mai es van identificar amb els postulats terciaristes precisament.

El 1987, el premi d'assaig Joan Fuster, va quedar desert tot i que el jurat va recomanar la publicació de dues obres que recollien el debat traçat per Mollà i Mira l'any anterior: *La pesta blava* de Vicent Bello on es refutaven les tesis terciaristes i *Document 88* de Vicent Franch i tres autors més on es reafirmaven. En la crònica del

³⁶¹ Per la correspondència de Fuster sabem que Montalbán i ell mantingueren una certa relació epistolar entre 1977 i 1981. Aquesta, però, es va centrar fonamentalment en l'intercanvi d'articles i poca cosa més (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

diari *Avui* per als Octubre de 1988 tampoc trobem la presència de Fuster. En una carta de Gonçal Castelló al suecà l'informava que ell i la seua dona sí que hi havien anat i que ja es «figuraven que no hi assistiries»³⁶². Sí, però, que hi va haver presència de representants dels governs valencià i català. Aquest any el premi d'assaig es va lliurar a dues obres de signe totalment contrari a les teories defensades en *De impura natione: València: 750 anys de nació catalana* de Josep Guia i *Els Països Catalans i Espanya: els ser i no ser* de Josep Solervicens³⁶³ (AVUI, 9/X/1988: 43; SERRA D'OR, NOVENBRE 1988: 12)³⁶⁴. I Fuster tampoc aparegué el 1989 en què el premi tornà a quedar desert (AVUI, 29/X/1989: 34) -any que també faltaren «els polítics perquè hi havia eleccions (SERRA D'OR, GENER 1990: 11-12), i el 1990 en què va ser lliurat a Francesc de P. Burguera (EL PUNT, 28/X/1990: 24; AVUI, 28/X/1990: 37). Fuster, doncs, va deixar d'anar als Octubre arran dels seus desencontres amb Climent³⁶⁵. No només això, fins i tot en una de les seues darreres entrevistes va arribar a «banalitzar» la feina feta per Climent i els Octubre quan afirmava que «entre altres motivacions hi ha una part de divertiment personal, d'anem a passar una nit, d'eixir de casa, que és una cosa que li fa molta il·lusió a la gent, mudar-se, anar a l'hotel i tal, el que siga. D'altra banda, penses que la gent no necessita excuses per fer això. Es reuneixen cinc matrimonis i munten una festa» (PRESÈNCIA, 15-21/III/1992; FUSTER, 2003: 376-377). L'absència de Fuster en els Octubre, però, no va significar que el contingut dels actes deixara de tenir un clar contingut fusterià. Tot el contrari. Així, per exemple, en els premis de 1991 es va celebrar també un cicle de conferències sobre el periodisme als

³⁶² Carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

³⁶³ Sobre el llibre de Guia parlarem més endavant. Pel que fa al de Solervicens, val a dir que va rebre fortes crítiques des de diaris com *El Punt* on Pere Drou publicà una ressenya on s'arribava a afirmar que «la sensació general que deixa el llibre és d'immaduresa i inconsistència. I si l'autor ha trobat que tenia poc suport erudit previ per llançar-se a l'empresa, no és disculpable que no hagi aprofitat tot el que tenia al seu abast» (EL PUNT, 25/III/1989: 42).

³⁶⁴ Respecte la crònica de *Serra d'Or* és interessant el fet que va destacar que tant Guia com Carod Rovira van aconseguir molts aplaudiments amb els seus discursos malgrat que en aquell any «l'arravatament i l'exaltació» dels premis Octubre havia passat a millor vida perquè ara estaven presidits per una representació institucional de la Generalitat (SERRA D'OR, NOVENBRE 1988: 12).

³⁶⁵ Pel que fa a totes aquestes publicacions, Eliseu Climent considerava en una entrevista el gener de 1989 en *Serra d'Or* que «hi ha un gran ferment de reflexió en aquest país, que el tema preocupa ja no únicament a unes dotzenes o centenars de persones, sinó a molts milers. (...) el 1988 (...) el conflicte és present i les solucions incertes» (SERRA D'OR, GENER 1989: 22).

Països Catalans amb periodistes i especialistes d'altres matèries com Pilar Rahola, Vicenç Villatoro o Salvador Cardús. Les conclusions de l'acte eren clares: «El procés de vertebració nacional als Països Catalans i la seva traducció en una identitat col·lectiva depèn del paper que juguin aquests mitjans en la definició d'una perspectiva pròpia» (AVUI, 27/X/1991: 44). A més, aquests Premis Octubre van girar al voltant de la polèmica generada per l'Academia Española de la Lengua arran de la definició que feia del «valencià» com a una llengua separada o diferent de la catalana. I els Premis Octubre de 1992 tingueren un homenatge a Joan Fuster i a Andreu Alfaro en el què va participar fins i tot llegint unes paraules el president de la Generalitat de Catalunya Jordi Pujol (SERRA D'OR, DESEMBRE 1992: 11).

Tot i aquesta relació distant dels darrers anys, la commemoració del 25 d'abril de 1992 es va voler que fóra per part d'ACPV d'homenatge a Fuster i els 30 anys de la publicació de *Nosaltres, els valencians*. A més, en la carta que Vicent Ortuño envià a Fuster informant dels actes programats, es ressaltava que feia una dècada en què no es feien actes «unitaris» i que aquell any es pretenia retornar a aquests des dels àmbits «cívics, culturals, sindicals i polítics»³⁶⁶. La realitat és que la unitat que ACPV volia va ser força àmplia però circumscrita a nivell polític de manera exclusiva a partits clarament nacionalistes o de l'esquerra radical amb l'excepció d'Esquerra Unida del País Valencià.

La darrera intervenció pública en format de conferència de Fuster va ser la feta a Bellreguard sobre Josep Pla. El diari *Avui* es va fer ressò de l'acte considerant-lo un esdeveniment important ja que Fuster «deixa el silenci per parlar de Pla». Cinc centes persones assistiren a l'acte. Al final d'aquest Fuster va dir que «tornava a casa i callava» (AVUI, 25/IV/1991: 46). I el darrer acte públic fou l'homenatge a Joaquim Maldonado, just un mes abans de la seua mort, en què també participaren Joan Lerma i Eliseu Climent (AVUI, 23/V/1992: 45). No sabem si realment és el que pretenia fer perquè el 21 de juny moria després de gairebé quaranta anys de referencialitat. Deia el diari *Avui* que «la mort de l'autor de *Nosaltres, els valencians* va ser tan discreta com la seva reclusió voluntària dels últims anys, lluny dels cercles intel·lectuals i literaris. Escriptors, polítics i gent del món de la cultura van coincidir ahir a expressar la seva commoció per la sobtada mort de Joan Fuster, que van definir com un gran pensador (AVUI, 22/VI/1992: 1).

³⁶⁶ Carta consultada al Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

Un refugi: la Universitat

«*El que yo pudiera ser nombrado «catedrático extraordinario» de la Universidad de Valencia es uno de los episodios más divertidos de mi vida»* (LA VANGUARDIA, 18/VII/1983). Amb aquestes paraules començava l'article «Yo, ex catedrático» en el diari *La Vanguardia* on explicava com havia anat tot l'afer que l'havia portat a ingressar en la Universitat de València. L'afer va ser llarg i feixuc, totalment condicionat per l'ambient polític antifusterià que el blaverisme i la dreta valenciana havien agitat durant els anys de la transició. El cert és que el llavors rector Joaquim Colomer va posar tots els seus esforços en impedir tal fet (DDAA, 1997: 425). El diari *Avui* del 23 de juliol de 1983 arribava a fer el següent titular de portada: «Fuster no serà catedràtic per culpa del rector» (AVUI, 23/VII/1983). En la campanya proFuster hi van participar des d'amics a associacions culturals, partits, diaris -vegeu l'editorial del diari *Avui* del 17 de juliol de 1983- i càrrecs electes com Alfons Cucó. En una carta adreçada al suecà datada el 31 de desembre de 1982, el llavors senador del PSPV-PSOE explicava a Fuster que, junt a Ernest Lluch, estava movent fils sobre aquest afer parlant amb el ministre d'educació José Maria Maravall i que aquest «ha mostrat ser molt sensible al tema»³⁶⁷ (FUSTER, 2013: 202). L'entrada de Fuster a la Universitat fou un dels últims episodis del procés de la transició a València. Com afirma Antoni Ferrando «l'afer Fuster «catedràtic extraordinari» era instrumentalitzat en la lluita per canviar la relació de forces i influències al si de la nostra Universitat» (FERRANDO, 1993: 36). I el 13 d'agost del mateix any Vicent Ventura escrivia un article amb un títol també molt contundent: «Qui tem a Joan Fuster» (AVUI, 13/VIII/1983: 7-8). La primera classe a la Universitat de València la impartí el dimecres 8 de febrer de 1984 i el diari *Avui* va fer una crònica al respecte. S'explicava el contingut de la classe sobre *La Decadència*, i l'afluència de públic que va tenir: uns 150 alumnes entre els quals hi havia amics personals com Andreu Alfaro o Vicent Ventura, professors i el director del departament de lingüística valenciana Antoni Ferrando (AVUI, 9/II/1984: 28).

L'experiència va agradar a Fuster perquè l'havia «*obligado a una forma de trabajo que no había realizado nunca y que estoy contento de haber hecho*» (EL PAÍS, 30/XI/1984). I tot plegat va canviar una mica els seus hàbits de vida: «ara tinc menys

³⁶⁷ La literatura propera al PSOE ha qualificat Maravall com a «*uno de los principales ideólogos del partido*» (COMPANY i ARROYO, 1989: 102).

temps per escriure, llegir o passejar. Intente fer el meu treball de la millor manera que puc, i això implica moltes hores de dedicació. No crec que mai arribe a anar amb apunts fets d'anys anteriors i els repetesca dia rere dia. Me n'avorriria a mi mateix i a tots» (FUSTER, 2002: 288-289).

Per a poder exercir la seua càtedra universitària va haver de passar per diferents categories professionals i acabar presentant una tesi doctoral que fou llegida el 18 de juliol de 1985 (AVUI, 20/VII/1985: 20). Abans, però, ja havia estat nomenat doctor honoris causa per la Universitat Autònoma de Barcelona l'1 d'octubre de 1984 (AVUI, 2/X/1984: 20) i la Universitat de Barcelona (AVUI, 1/XI/1984). Uns dies abans de l'acte a la UAB, el diari *Avui* afirmava que fer honoris causa Fuster constituïa «un gest de reparació» pel que estava patint «l'assagista català més considerable de les generacions sorgides després de la guerra civil». Perquè Fuster seguia sent «la consciència unitària dels» Països Catalans (AVUI, 30/IX/1984: 23).

El discurs que Fuster pronuncià a la UB, l'exposició sobre l'obra d'Ausiàs March acabà amb una referència al no reconeixement que el poeta tingué «en la seua pròpia terra», afirmació que ben bé podia ser una mena de crítica a allò que ell mateix estava patint. Fuster, doncs, no parlà de política en l'acte, només va fer un discurs erudit i acadèmic com ja portava fent mesos ençà el final de la transició. Ara bé, la seua figura per la resta de persones era indissociable de la política i, en aquest sentit, fou Emili Giralt qui dedicà unes paraules al tema quan es referí a ell així: «posar-li l'etiqueta de nacionalista és cosa que no es pot fer sense algunes cauteles. (...) Joan Fuster sap que ser nacionalista a les acaballes del segle vint és un anacronisme; però sap igualment bé que avui hi ha pobles que encara no poden ser res més que això. Es absurd. Tristament absurd» (AVUI, 1/XI/1984)³⁶⁸.

L'ingrés a la Universitat de València com a professor va suposar dues coses: per una banda, una mena de retirada gairebé definitiva com a articulista. I en segon lloc, la percepció d'una nòmina que l'alleugeriria en els seus darrers anys de vida del pes d'haver de produir papers i papers per a poder sobreviure (FURIÓ, 2002: 53). De fet, a un any de l'edat per jubilar-se, encara es van haver de fer una sèrie de moviments per a que Fuster poguera ser nomenat professor emèrit i així exercir i tenir ingressos fins al

³⁶⁸ Les referències de Giralt al pensament nacional de Fuster van rebre una resposta per part de l'escriptor Josep Dalmau setmanes després en el diari *Avui*, la qual cosa ens mostra com Fuster continuava sent un intel·lectual referent pel que feia a discussions relatives a la idea de nació (AVUI, 7/XII/1984: 10).

dia de la seua mort (FERRANDO, 1993: 37). Fonamentalment la tasca que Fuster va desenvolupar a la universitat es va concretar en les classes corresponents als programes de doctorat de la facultat de Filologia i en la participació en tribunals de tesis doctorals. Segons Antoni Ferrando, la participació en aquest tipus de tribunals de tesi fou «un dels pocs estímuls que l'arrancaren del seu habitual sedentarisme a Sueca per a fer-lo desplaçar-se a Girona³⁶⁹, Barcelona, Tarragona o Alacant» (FERRANDO, 1992: 19). Fuster es va jubilar el 1987 quan va complir els 65 anys d'edat. Tot i així, l'escriptor va continuar fent les seues classes (AVUI, 26/XI/1987: 34). Part d'aquestes sessions acadèmiques es van convertir en el volum *Llibres i problemes del Renaixement*, publicat a finals de 1989 per Publicacions de l'Abadia de Montserrat (AVUI, 7/XI/1989: 33).

Però més enllà de la tasca com a docent, cal dir que les universitats valencianes es van convertir en una de les poques institucions on el fusterianisme va continuar tenint una influència important. Així ho identificava a principis dels noranta Joan Francesc Mira quan afirmava que el nou valencianisme polític havia nascut a la universitat amb un component molt intel·lectual i analític i, per això, era aquesta institució la que continuava sent més receptiva a la seua proposta nacional. Ara bé, sempre en les facultats de lletres amb una clara menor influència en la Politècnica, Medicina o Dret (DEBAT NACIONALISTA, abril 1990). La influència universitària del fusterianisme quedava localitzada en determinades facultats i campus. Professors de diferents disciplines influïts pel pensament fusterianista continuaren sent els encarregats de traçar els plans d'estudis de les principals facultats d'humanitats i ciències socials. A més, en la lluita per la denominació de la llengua, les universitats foren de les poques institucions del país que mantingueren el nom de «català» per a referir-se al valencià. En el cas de la Universitat de València això fou així des de bon principi, ja a partir de la Llei de reforma universitària de 1984, amb l'argument que aquest era el nom «científic» de la llengua dels valencians (PANIAGUA, 2006: 125). Però no només les universitats valencianes foren un bon refugi per al fusterianisme sinó que una cosa semblant passà en la resta de territoris dels Països Catalans. En aquest sentit, per exemple, el diari *Avui* informava de les reunions i trobades que els rectors de les «universitats dels Països

³⁶⁹ Fuster també va presidir la lectura de tesis doctorals fora de la Universitat de València. Aquest fou el cas de la lectura de la tesi doctoral d'August Rafanell *El llemosinisme: un estudi de les idees sobre la variació lingüística en la història de la llengua catalana* presentada a la Universitat de Girona el 5 de juliol de 1990 (EL PUNT, 5/VII/1990: 22).

Catalans» estaven duent a terme per a consensuar polítiques conjuntes (AVUI, 1/XI/1984: 5).

Finalment també cal destacar que en aquesta època es presentaren les primeres tesis doctorals al voltant del pensament de Joan Fuster. Ja en la dècada anterior, s'havien presentat algunes inspirades pel paradigma fusterià, especialment en el relat que Fuster havia traçat en el *Nosaltres*. Treballs com *La via valenciana* o *El valencianisme polític* partien clarament del paradigma fusterià. Ara, però, era el mateix Fuster l'objecte d'estudi. La primera d'aquestes fou la que presentà Josep Iborra *Humanisme i nacionalisme en l'obra de Joan Fuster* el 1984 dirigida per Antoni Ferrando (AVUI, 24/IV/1984) que posteriorment es convertiria en llibre, i de la qual ja n'hem parlat.

Finalment cal destacar el paper de la Universitat Catalana d'Estiu. El 1985 es creava el Patronat de la UCE i Max Cahner era proclamat president. La resta de professors i intel·lectuals que omplien els òrgans de direcció també eren persones identificades amb el fusterianisme, des de Josep Guia a Josep Lluís Carod Rovira passant per Josep Maria Llompart (AVUI, 8/III/1985: 23). Per a Cahner la Universitat de Prada es volia «rellançar com a plataforma cultural dels Països Catalans i, al mateix temps, com a marc seriós i obert a totes les tendències» (AVUI, 30/V/1985: 21). Espai cultural, això sí, perquè aquesta concepció dels Països Catalans en aquests moments era l'única amb la que es podria aconseguir certs suports amplis. Això feia que en la UCE participaren polítics de totes les tendències -excepte de la dreta espanyolista- barrejats en conferències de clara temàtica fusteriana o fins i tot independentista. A més, en l'edició de 1985, també se li va retre un homenatge a escriptors dels diferents territoris i en el cas del País Valencià Fuster fou l'homenatjat. I pel que fa a la participació del suecà en la UCE, per la publicitat i diverses notícies en premsa, podríem tenir constància de la seua participació el 1990 en un debat que portava per títol «les renúncies» junt a Pilar Rahola, Josep Lluís Carod Rovira i Vicent Ventura (AVUI, 22/VII/1990: 8, EL PUNT, 16/VIII/1990: 17). Ara bé, el Joan Fuster que s'hi anunciava no era l'escriptor de Sueca sinó el llavors regidor de cultura del PSC a l'Ajuntament de Barcelona (AVUI, 20/VIII/1990: 8). En les conferències i homenatges que es feien, la idea dels Països Catalans passava de ser un projecte a gairebé una realitat palpable. Això portava a què els participants, com l'homenatjat Miquel Tarradell, arribaren a fer afirmacions com que «els Països Catalans no són un invent intel·lectual sinó una realitat» en l'edició de 1991 (AVUI, 23/VIII/1991: 25). Sobre la situació de la UCE just abans de la mort de Fuster, és interessant l'article d'Enric Casassas «La Universitat

Catalana d'Estiu. Estat de la qüestió» publicat a *Serra d'Or* el febrer de 1992. Fonamentalment la valoració era positiva en tant la UCE s'havia consolidat en l'espai cultural dels Països Catalans, mentre que pel que feia al suport institucional i polític la situació encara era «susceptible de millorament» (CASASSAS, 1992: 24).

Un santuari: el núm. 10 del carrer Sant Josep de Sueca

Amb l'autonomia ja estrenada, el periodista Manuel Muñoz explicava que a Fuster l'anomenaven «*el solitario de Sueca*» ja que vivia sol en la casa que havia heretat dels seus pares on un parell de nits a la setmana les dedicava a xarrar fins a altes hores sobre literatura i política amb els seus amics. La resta del dia dormia o escrivia i una assistenta li feia les diferents feines de la llar. I sovint, els dilluns, acudia a València a fer la tertúlia amb Eliseu Climent, Josep Iborra o Vicent Ventura. I el més important per al nostre treball «*algunos políticos valencianos de la izquierda, especialmente del PSOE, acuden a su casa de cuando en cuando, como a un santuario. Unas veces a pedir una especie de bendición por su labor cultural, otras a ver si a Fuster no le ha sentado muy mal alguna cosa que han hecho. Por lo general no es que tengan muy en cuenta los consejos de Fuster, pero sí valoran el no romper el contacto con esa especie de santo de la Comunidad Valenciana en que se ha convertido para muchos*» (EL PAÍS, 5/VI/1983). La descripció formava part d'una mena d'article/entrevista que portava el clarivent titol de «Fuster, a la salida del «exilio interior»». Quina visió tenia Fuster de sa casa? Responia a Toni Mollà que el 1992 no hi anaven tants com abans perquè «tot ha canviat una miqueta -i, sobretot, he canviat jo, en el meu sistema de vida. ¿Molt de poder? Home, sense exagerar: quatre amics i, alguna vegada, algun ministre» (MOLLÀ, 1992: 60).

Com explicava Vicent Ventura³⁷⁰ «les visites, les no concertades, eren sovint tan inesperades, li interrompien el treball de tal manera, que abans d'obrir la porta mirava per una de les finestres que hi havia a cada costat i de vegades no obria, si li semblava que amb això no causava al visitant massa molèsties. I cal advertir que fins poc temps abans de morir, potser menys d'un any, no va deixar que se li instal·lés el telèfon. N'era enemic en la mesura de la dependència que forçosament crea l'aparell

³⁷⁰ Ventura va arribar a qualificar la casa de Fuster com «el pub més barat de tota la Ribera i el que tancava més tard. Els litres de whisky alegrement trascolats en aquelles reunions bullicioses, caòtiques, esplèndides, foren innumbrables» (SERRA, 2011: 132-133).

quan vivint sol s'ha de respondre personalment a les seues cridades. Sense freqüentar els diversos cercles que funcionaven en el món intel·lectual, polític, etc., de casa nostra, en tenia informació. Li arribava a domicili. Anaven a contar-li el que passava, a mirar de saber què en pensava, etc. I això tant un grup d'universitaris joves, per exemple, com els representants de les diverses branques de la política, més o menys nacionalista -o gens, de vegades i malgrat les aparences-». (VENTURA, 1994: 29-30). El paper de «santuari» de la casa de Joan Fuster no seria exclusiu d'aquests darrers deu anys, ni molt menys. Sí que és cert, però, que si tenim en compte que durant aquesta època va participar poc en actes públics i fonamentalment sempre es trobava entre la universitat i casa seua, és evident que les visites durant aquesta dècada foren claus per a analitzar el grau d'influència de Fuster sobre la política que es duia a terme.

Més enllà del trànsit social de la llar, el cert és que la imatge que tothom va tenir de la vida del suecà en els darrers anys de la seua vida anava lligada a la seua casa. En la descripció que feia el diari gironí *El Punt* sobre la vida de Fuster a principis dels noranta es lligava la vida del suecà al seu habitatge com de manera permanent (EL PUNT, 6/VI/1990: 22).

Les visites de tots aquests polítics en actiu van portar Fuster a participar i col·laborar en diferents projectes de caràcter cultural impulsats pels nous governs socialistes, tal i com veurem més endavant. La constància de les visites dels polítics socialistes han quedat per la posteritat en telegrams com l'enviat per Antoni Asunción, llavors alcalde de Manises i president de la Diputació de València, el 18 d'octubre de 1982 on informava Fuster que havia anat dues vegades a casa seua i no l'havia trobat³⁷¹.

Una posteritat d'entrevistes

Com hem anat comentant, Fuster va desaparèixer de manera voluntària de les columnes d'opinió de la majoria de tots els diaris en què havia col·laborat. Això no vol dir que en diaris com *l'Avui*, *El Punt* o d'altres mitjans de marcat caràcter nacionalista, la seua figura continuara sent esmentada en articles, ressenyes, notícies de cultura o literatura. La periodista Montserrat Roig, amiga personal de Fuster, va mantenir encesa

³⁷¹ Telegrama consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

la flama del nom de l'escriptor en la seua columna «Personatges» de l'*Avui* on entrevistava, breument, persones de certa rellevància cultural, política o intel·lectual³⁷².

Entre el març de 1991 i el seu traspàs el 21 de juny de 1992, Fuster va fer una quinzena d'entrevistes per a diferents mitjans, des de diaris a ràdios passant per alguna televisió. Algunes de les propostes, com la feta per Xavier Bru de Sala el 31 de maig de 1991 per carta per al programa del Canal 33 «Converses sobre Catalunya», però, es van quedar sense fer per voluntat de Fuster³⁷³. En aquest període, tal com afirmava la primera de les entrevistes fetes: «El escritor valenciano rompe su retiro literario». L'entrevista girava al voltant de la seua vida com a professor universitari, les publicacions de caràcter erudit o el panorama cultural del moment. També trobava moment per a parlar del concepte de Països Catalans. En aquest sentit Fuster opinava que *«para mí sigue siendo válido desde el punto de vista cultural y más para la gente como yo que cree que la lengua es básica en una nación. Pero ahora cada uno define nación según le conviene, y el término tanto puede aplicarse a España como a Badalona»* (EL PAÍS, 2/III/1991). El mes següent es publicava una nova entrevista a *Hoja de lunes*. En aquesta, pel que fa a l'àmbit polític, es mostrava més possibilista que mai. Sense perdre el sentit crític de la realitat, considerava que els valencians en aquell moment tenien a nivell polític coses que si els hagueren explicat anys enrere ningú ho hagués cregut. A més també es mostrava més benvolent que mai davant del resultat de la transició i la descentralització de l'Estat. Ara bé, calia que els polítics foren més valents (FUSTER, 2003: 324-325).

Una de les entrevistes més interessants i completes fou la que donà al diari *La Vanguardia* el 6 d'octubre de 1991, entrevistat per Salvador Enguix i Vicent Partal³⁷⁴. Les opinions més clarament vinculades a les diferents cultures polítiques les

³⁷² Vegeu per exemple les columnes escrites sobre Vicent Andrés Estellés (AVUI, 16/VIII/1991: 36) o la feta sobre Andreu Alfaro (AVUI, 22/VIII/1991: 36).

³⁷³ La resposta de Fuster a la demanda de Bru de Sala es va fer també per carta el 12 de juny de 1991: agràia la invitació però la declinava perquè feia anys que evitava «qualsevol intervenció pública» (cartes consultes en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya)

³⁷⁴ L'entrevista de *La Vanguardia* va ser celebrada per determinats sectors del catalanisme. Així, la periodista Pilar Rahola escrivia en l'*Avui* sobre la «bona notícia» que suposava el trencament del silenci de Fuster (AVUI, 8/X/1991: 12).

comentarem més endavant³⁷⁵. Pel que fa a la resta, fonamentalment Fuster parlava gairebé de tots els temes i ho feia d'una forma bastant clara. El titular de l'entrevista era també molt concret: «Joan Fuster rompe su silencio de 8 años». Sobre el tema del seu silenci, el suecà explicava que s'havia donat per una qüestió de «fatiga» derivada d'haver d'escriure tants i tants articles setmanals per a poder viure. En general, com les anteriors entrevistes comentades, Fuster es mostrava més possibilista que de costum, traient en algun moment ferro a determinades accions dels governs valencià, català o espanyol que havien rebut contundents crítiques del fusterianisme més militant. Bon exemple és l'episodi de les paraules prohibides per Amadeu Fabregat a *Canal 9* pel fet de ser considerades «catalanistes» i que Fuster valorava com una polèmica estúpida ja que creia que no «*havia para tanto jaleo*»³⁷⁶. Ara bé, en cap moment perdia el to escèptic respecte la situació de la llengua catalana, tot i valorar la seua introducció en les escoles (LA VANGUARDIA, 6/X/1991: 2-4)³⁷⁷.

La següent entrevista fou la realitzada per Vicent Sanchis en *El Observador*³⁷⁸, publicada en dos dies diferents. Fuster explicava els motius del seu silenci durant aquells darrers anys i a què s'havia dedicat: universitat i textos erudits. També es mostrava escèptic amb la democràcia i les decisions que la gent prenia amb el seu vot, com també era crític amb la deriva conservadora i moderada de les esquerres en general. Això acompanyat d'una crítica total a les experiències socialistes desenvolupades fins aquell moment, representades fonamentalment per la URSS. En un moment de la conversa es produïa una pregunta-resposta que definia bastant bé la visió que les diferents cultures polítiques d'esquerres valencianes van tenir del paper de Fuster durant els anys vuitanta. En la pregunta l'entrevistador recordava a Fuster que «alguns

³⁷⁵ Albert Manent aplaudí les paraules de Fuster en una carta datada el 9 d'octubre de 1991 de la següent manera: «Crec que has puntualitzat moltes coses i no has estalviat una crítica sense acritud, que hauria de servir de lliçó a molts polítics dels Països Catalans» (FUSTER, 2010: 391).

³⁷⁶ Uns anys més tard, el secretaria general de la UPV Pere Mayor considerava que Fabregat simplement obeïa les consignes de Lerma i els socialistes per als que treballava (LABRADOR i MAYOR, 1999: 47).

³⁷⁷ Fuster ho va considerar d'aquesta manera, però el fusterianisme més polític no. Tal com afirma Javier Paniagua «en la compareixença de Fabregat en la Comissió de Control de l'ens públic els representants dels grups parlamentaris d'Unitat del Poble Valencià i d'Esquerra Unida en demanen la dimissió» (PANIAGUA, 2006: 156).

³⁷⁸ Aquesta publicació va editar durant uns mesos el que van anomenar «Clàssics catalans del segle XX» on van incloure entre els llibres un de Joan Fuster (EL PUNT, 11/IX/1991: 41; AVUI, 13/IX/1991: 30)

socialistes valencians, el senyor Cucó, per exemple, el va acusar de ser massa extremista, de no entendre els canvis que s'han produït en els últims anys», mentre que l'altre extrem «alguns nacionalistes radicals l'han acusat de vendre's, curiosament, als socialistes valencians». El suecà responia contundentment afirmant que «tot això són bobades. Això que diu Cucó, més val ni contestar-ho, una bobada... Quant als altres, tenen una falta de sentit clara del que és la situació d'aquest país» (FUSTER, 2003: 350-351). Com veurem després, certament, el debat sobre el paper de Fuster com a avalador de determinades polítiques dels socialistes va generar les crítiques d'alguns sectors nacionalistes que sentiren com «el pare de la pàtria» s'allunyava d'ells i s'apropava als que, al cap i a la fi, identificaven com un dels actors culpables del resultat de la transició que tant havia criticat Fuster. Inicialment es reafirmava en la proposta dels Països Catalans perquè «en aquell llibre no vaig dir que havíem de constituir un estat independent, sinó que afirmava una unitat nacional des del punt de vista bàsicament culturalista» (FUSTER, 2003: 353). I és clar, dit així, sembla com si Fuster estiguera acceptant la diferència que Joan Francesc Mira havia fet anys enrere entre nació cultural i nació política. O potser és que la proposta de Mira era més fusteriana del que anys després s'ha volgut interpretar.

La següent entrevista era la publicada al setmanari *Presència* a mitjans de març de 1992. L'entrevista es convertia en notícia de portada per al diari *El Punt* del dia anterior. La primera reflexió girava al voltant de si havia tingut «deixebles». Ho negava i només reconeixia que algunes de les seues idees en l'àmbit polític o nacional havien tingut certa fortuna i seguiment. Això volia dir que qui les havia pres ho podia haver fet de manera errònia, però, és clar, això no depenia d'ell sinó d'aquells que interpretaven el que havia escrit. I per a una publicació com *Presència*, un dels temes importants a tractar era el del projecte dels Països Catalans. La pregunta era clara: «A vostè li sembla que ha existit mai un sentiment real i arrelat de Països Catalans?» La resposta més o menys també: «Molt arrelat, no. Ni sempre tampoc. Hi ha hagut èpoques històriques en què hem tingut la sensació de no ser uns. El posicionament actual de Països Catalans no deixa de ser una reivindicació teòrica que no pots esperar que, de la nit al matí, la gent la faça seua». I d'aquesta manera l'entrevista arribava al punt en què aleshores es trobava la defensa fusteriana dels Països Catalans: quin futur tenien? «Com a cultura crec que sí, més o menys. Com a entitat política, ja pots deixar-ho córrer. Segurament, vaja; no sóc profeta, ni vaticine res tampoc» (PRESÈNCIA, 15-21/III/1992).

El seu descrèdit respecte el projecte polític dels Països Catalans era total en els darrers mesos de vida. I això ajuda a entendre perquè les crítiques de Fuster cap als sectors independentistes i nacionalistes en aquests moments foren molt més grans i contundents que contra aquells partits que, al cap i a la fi, mantenien elements del paradigma nacional fusterià més com a conseqüència d'un cert folklorisme esquerrà de la transició que no pas perquè es cregueren el projecte traçat pel suecà dècades enrere.

De totes les entrevistes d'aquests mesos la més tensa fou la que va donar al setmanari *El Temps* el mes d'abril de 1992. Cal recordar que havia estat la revista editada per Eliseu Climent qui havia provocat el 1987 gairebé el trencament entre tots dos. L'entrevista es va titular «Fuster o l'escàs entusiasme» i el periodista Miquel Alberola, fins i tot, en un moment donat va arribar a preguntar-li si «li tenia mania». Certament les respostes de l'escriptor a preguntes semblants a les d'altres entrevistes fetes els mateixos mesos, eren molt més curtes i «seques». Sembla ser que Fuster no havia oblidat l'afer de 1987 i tot el que havia comportat.

Una de les darreres entrevistes fou la que li feren a Canal 9 Ràdio el 14 de maig de 1992³⁷⁹. El motiu tornava a ser els trenta anys de la publicació de *Nosaltres, els valencians*. L'entrevista, però, girava al voltant de molts temes d'entre els quals el llibre n'era un més. Sobre política poca cosa, tret d'alguna idea sobre la seua relació amb els socialistes pels deu anys de l'aprovació de la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià. En un moment donat de la conversa es preguntava: «Què és el fusterisme, senyor Fuster?» I responia: «Ai, jo no tinc ni puta idea de què és el fusterisme, tu; a mi què m'expliques. Supose que són les etiquetes que la gent utilitza per a entendre'ns més fàcilment que no diguem-ne perfilar exactament la teua actitud. «Ah, jo sóc antifusterià, o jo sóc fusterià». Bé, ja s'ho apanyaran». I a continuació Lluç preguntava si «Vostè no pretenia fer escola». I Fuster responia com sempre: «Nooo, ni crec que n'haja fet; bé, sí que hi ha gent que ha anat més o menys dins d'una línia molt acostada a la meua, o a la que jo mantenia, i mantinc, i uns altres que no. I ens ha anat molt bé, tant una cosa com l'altra. No cal que hi haja més fusteristes dels que hi ha» (FUSTER, 2003: 411). Fuster es mantenia ferm en aquella màxima que tantes vegades havia defensat: la seua intenció no era crear cap escola, ideologia o doctrina. Per les mateixes dates reafirmava la mateixa

³⁷⁹ Josep Ramon Lluç envià una carta personalment a Fuster el 23 de gener de 1992 demanant-li, gairebé pregant-li, que li concedira l'entrevista tot i ser coneixedor del cansament i el seu «silenci i absència voluntària» (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya). No cal dir que l'extensa carta de Lluç va tenir l'efecte desitjat.

idea en les converses que mantenia amb Toni Mollà que en part foren publicades al suplement *La Esfera* del diari *El Mundo* el 27 de juny de 1992 i posteriorment de manera molt més àmplia i completa en el seu llibre de converses. Es sentia el suecà un referent intel·lectual, cívic i polític important? *«Hombre, yo no me había comprometido a ser eternamente el padre de la patria. Además, no sólo me he callado yo. Hubo un vacío de personas y de posibilidades de intervención social. En consecuencia, los proyectos mueren. Además, a mí me han hecho referente los demás, cosa que yo no he buscado nunca. ¿Quiere que le diga una cosa? Me he visto obligado a escribir demasiadas cosas que yo, por mi interés intelectual o por mi curiosidad, no habría escrito nunca. En cualquier caso, no soy apóstol de ninguna congregación. He hecho lo que he creído que tenía que hacer en cada momento y basta»*. Existia, doncs, un buit de persones després de la generació de Fuster, ja que *«esperábamos el fruto de una generación muy buena, gente que no son discípulos míos, atención porque cuando los conocí ya se lo sabían casi todo. Nunca hubo en el País Valenciano una generación con tantas posibilidades intelectuales. ¿Que cojones ha pasado para que todo aquello no cuajara como algunos esperábamos? No lo sé, la verdad. Algunos se han refugiado en su especialidad como el historiador Ardit, por ejemplo. Otros, como Josep Vicent Marquès, supongo que por necesidad económica, tienen que escribir de culos en los periódicos. Si lo miras distancadamente, era un grupo impresionante. Pero si no hay plataformas que aglutinen, la gente se dispersa, lo que ha ocurrido siempre en Valencia desde finales del siglo XVI. La ciudad de Valencia no alimenta a sus intelectuales»* (FUSTER, 2003: 415).

El cert, però, és que aquesta doctrina, escola o manera d'entendre els valencians, s'havia creat, encara que fos contra la seua voluntat. Diverses coses són interessants de la conversa amb Mollà. Per una banda, les paraules de Fuster ens porten a preguntar-nos quins dels seus papers no hauria escrit mai. Probablement es refereix a tots els textos d'urgència dels anys de la transició, fonamentalment perquè són els que va haver d'escriure a corre cuita, sense marge per a una reflexió profunda i com a conseqüència de les exigències del debat polític que s'estava produint. I en segon lloc, és interessant també veure com Fuster en certa manera assumia el relat del fracàs de la seua proposta o de la generació que va encapçalar. Ara bé, a diferència del que deien els crítics amb Fuster -principalment els tercerviistes- el fracàs no era conseqüència ni del pensament fusterià ni de com aquest havia estat plantejat sinó de la societat valenciana i concretament de València ciutat, sempre tant d'esquenes als seus intel·lectuals.

El fusterianisme en les cultures polítiques valencianes

Amadeu Fabregat feia en les pàgines del diari *Avui* una crònica que exemplificava perfectament la dècada política que s'inaugurava. El País Valencià havia entrat en «la fase institucional, periodísticament més avorrida i generadora de menys notícies que l'anterior, però també més fructífera». S'havien acabat les batalles simbòliques i el monopoli dels socialistes ho absorbia tot «fent i desfent» davant la incapacitat política nacionalista, comunista i conservadora. I en aquest panorama, el valencià havia entrat a les escoles malgrat les contrarietats que tal fet havia provocat en alguns dirigents socialistes. Mancava, però, en el cas dels socialistes un sistema institucional de suport a l'important món cultural creat els anys anteriors, com també estratègies clares per al futur. I en el cas dels nacionalistes, la desorientació també era important (AVUI, 15/II/1983: 7). Per què estaven desorientats els fusterians, valencianistes o nacionalistes? En certa manera per l'imaginari de la derrota que, segons Manuel Alcaraz, va crear el fusterianisme: «el nacionalisme o, si voleu, el valencianisme que es reclamava hereu de Fuster escriu la seua pròpia història proclamant el seu venciment i constituint-se com a estàtica reserva d'idees». En aquest univers simbòlic de la derrota, la transició fou la gran desgràcia que convertí la proposta «cívico-política» de Fuster en una utopia (ALCARAZ, 2013: 157-158).

Cap a mitjans de la dècada dels vuitanta es van començar a escoltar veus del valencianisme que demanaven que Fuster tornara a dir la seua. El millor exemple és l'article «Fuster silent» que publicà al diari *Avui* Vicent Pitarch el 5 de maig de 1987. Considerava el seu silenci un dels principals buits en la cultura i la política dels Països Catalans del moment. Ara bé, ningú tenia dret a exigir-li res. Les paraules de Pitarch no eren una altra cosa que la constatació d'eixe escenari de la derrota apuntat per Alcaraz que miraven el silenci de Fuster amb ulls d'una mena d'orfe polític que s'havia quedat sense el seu pensador de referència (AVUI, 5/V/1987: 10). Fuster, però, no només es mantenia en silenci sinó que quan va expressar la seua opinió sobre la situació del valencianisme polític va afirmar que possiblement s'havien de canviar les estratègies traçades, «sobretot, estratègies polítiques. Hem arribat a un moment en què l'estratègia política d'allò que diuen nacionalisme estricte és insignificant, numèricament insignificant. Poden guanyar una alcaldia en un poble, o tres o quatre regidors en un altre... i prou» (FUSTER, 2003: 359).

Però en quin punt es trobava la influència de Fuster vint-i-cinc anys després de la publicació de *Nosaltres, els valencians*? En un reportatge signat per Juli Esteve i Josep Ramon Lluch per al diari *Avui* es feien una sèrie de valoracions que considere ens poden ser de molta utilitat. Esteve afirmava que la influència i herència de Fuster havia estat tan gran que fins i tot «l'esmoreïda autonomia que avui és la Comunitat Valenciana és hereva en línia directa del seu prolífic pensament. Perquè Fuster és, es vulga o no, pare i mare de qualsevol sentiment o consciència de ser valencià». Tot el debat polític generat al voltant de la pregunta «què som els valencians» es devia a les aportacions, provocacions i propostes fusterianes. Sense Fuster no es podria entendre el País Valencià contemporani i menys encara el resultat de la transició. Seguidors, detractors, revisors i defensors havien estat, de manera voluntària o no, creats per Fuster. «Tinga o no tinga raó, en tot o en part, mai aquella terra del sud, criolla i barroca, sotmesa més que qualsevol altra de les mostres a l'autoodi i l'oblit d'allò que un dia va ser, no ha conegut una personalitat que fes un paper dinamitzador tan gran com el que va fer Joan Fuster. Tot el que és el País Valencià i el que serà (o no serà) té ja una petja fusteriana» (AVUI, 3/V/1987: 25).

Més enllà del silenci el cert és que tot allò que havia escrit i dit anys enrere, encara marcava el debat sobre la identitat dels valencians i, fins i tot, la pròpia autonomia valenciana. Tal com afirmava Adolf Beltran, les associacions culturals, polítiques, sindicals, etc. del país es van omplir de militants que d'una manera o altra havien format o formaven part del «valencianisme, i allò que representa, és, en principi, un patrimoni de les forces progressistes del país al qual no és fàcil renunciar» (BELTRAN, 1994: 54). Aquesta reflexió és la que explica que durant els vuitanta, i malgrat el silenci, el pensament fusterià continuara tenint una referencialitat en col·lectius concrets. Però mantenir una certa referencialitat retòrica i estètica no volia dir assumir els plantejaments valencianistes proposats per Fuster i, menys encara, quan en aquell moment començaven a ser qüestionats. Per què, en quin punt es trobava el debat en el si del valencianisme? El millor exemple el trobem l'acte i posterior llibre *Propostes nacionals per a un poble*, promogut pel Centre d'Estudis i Investigacions Alfons el Vell i els Ajuntaments de Gandia i Bellreguard el 1987. En aquest debat participaren Alfons Cucó, Joan Francesc Mira, Ernest Garcia, Josep Guia, Damià Mollà i Vicent Franch, moderats per Amadeu Fabregat. És interessant parlar de la introducció feta pel membre del centre d'estudis Néstor Novell. La seua reflexió posava sobre la taula una sèrie de peces centrals en la narració valencianista durant els vuitanta i part

dels noranta: 1) la Transició i el canvi de règim com a problema en la recuperació nacional, especialment pel que fa a la consolidació d'un moviment nacionalista valencià fort; 2) l'absència d'una classe dirigent autòctona i la perpetuació d'una altra de dominant contrària als interessos del país; 3) la crítica a la consolidació d'una imatge *bilingüista* del poble valencià; 4) la reafirmació de la llengua com al fet diferencial dels valencians més important; 5) identificació del valencianisme com un moviment progressista, modernitzador i esquerrà (DDAA, 1987: 5-10). Tots cinc elements estaven fortament marcats per l'origen fusterià del valencianisme. Perquè malgrat els matisos i reflexions crítiques amb Fuster, en general podem afirmar que el paradigma nacional traçat pel suecà continuà sent durant els vuitanta, i fins a la seua mort, el centre del debat nacional dels valencians.

El valencianisme: evolució, pervivències i terceres vies

El gener de 1989 Eliseu Climent afirmava que en el camp de la política al valencianisme li havien «mancat líders lúcids i de prestigi» (SERRA D'OR, GENE 1989: 22). Ell mateix reconeixia que aquest paper anys enrere l'havien representat Guarnier, Estellés i Fuster. Però, és clar, aquests intel·lectuals no eren polítics en el sentit estricte del terme. Una primera pregunta que ens podem fer és: on van anar a parar els joves valencianistes dels seixanta després de la transició? I una segona a partir de les paraules de Climent: no van ser líders tots aquests joves? No eren aquella generació de professionals transversal que Fuster desitjava per a portar a terme el procés de construcció nacional? Joan Francesc Mira ens dóna una primera idea. Davant la pregunta com va ser l'evolució del grup i la fidelitat a les primeres idees?, Mira respon que «en les idees bàsiques, sí», però que «després cadascú ho va aplicar a la seua manera» sense que hi hagués cap cas d'algú que es passara a les idees contràries, excepte en el cas de Lluís Aracil sobre el que li havien «contat coses estranyes». Així, des de la política al sindicalisme, des del PSPV-PSOE al PCPV, passant per les forces nacionalistes o simplement per la carrera acadèmica o «la institucionalització cultural, com és el cas d'Eliseu Climent, amb uns resultats molt fructífers» (PONS, 2009: 105). I certament, és un bon resum de l'evolució política d'aquell grup. Ara bé, tal com afirma Adolf Beltran, el treball en clau nacionalista va estar condicionat per un creixent ambient hostil que dificultava la possibilitat de consensuar un relat comú que definira la valencianitat (BELTRAN, 1994: 24).

Però, on comença i acaba la política? És una pregunta molt complicada de respondre ja que, tal com hem vist al llarg del nostre treball, estudis acadèmics són utilitzats per a justificar posicionaments polítics, una part dels quadres polítics del País Valencià del futur van començar organitzant actes de caràcter cultural a la universitat, etc. La integració/absorció del PSPV en el PSOE va deixar orfes de referencialitat política molts valencianistes que s'havien negat a l'operació. Ja hem esmentat en diverses ocasions el cas de Vicent Ventura, però n'hi ha d'altres com els de Rafael Menezo, Joan Francesc Mira o Vicent Pitarch. Mira, per exemple, diu que aquests valencianistes tenen la sensació d'haver militat sempre en el mateix lloc malgrat el canvi de sigles, és a dir, un «nacionalisme valencià d'afinitat o proximitat catalana, i d'ideologia d'esquerra, actualment també de centreesquerra» (PONS, 2009: 106). Molts sí, però d'altres no. El valencianisme es va trobar repartit en la dècada dels vuitanta entre les sigles dels partits majoritaris d'esquerra, PSPV-PSOE i PCPV, i els diferents grups nacionalistes sorgits que acabaren retrobant-se en la Unitat del Poble Valencià (SANZ i ROMEU (Eds.), 2006: 112-113).

I a nivell teòric i discursiu què? Davant la manca de papers generats per Fuster, els textos teòrics que donaren cos narratiu al valencianisme polític es dividiren en tres categories. Per una banda, el grup d'aquells que continuaren mantenint la flama del fusterianisme viva, sense modificar gaires aspectes del relat nacional i centrant-se en l'element lingüístic per a justificar la identitat valenciana. En aquest grup les pervivències eren clares i estigué representat per militants que tenien com a professió o formació la sociolingüística i la filologia. A l'altre extrem, tindríem el grup format pels crítics amb el relat fusterià, aquells que podríem identificar com a la «tercera via». Aquests provenien acadèmicament del món de la sociologia essencialment. Finalment el tercer grup vindria a ser la proposta generada per Joan Francesc Mira que a partir de la seua evolució particular anà dotant al valencianisme d'un corpus teòric renovat sense que això significara trencar radicalment amb el relat fusterià, tal i com plantejaven els terciaristes. De fet, els textos de Mira d'aquests anys els hem d'incloure en el paradigma nacional fusterià, a pesar que anys més tard, analitzant l'evolució dels seus plantejaments, puguem observar una certa continuïtat en el relat. El que és evident és que el nacionalisme valencià es va autocentrar amb la intenció de modificar tot allò que considerava que l'havia portat al «fracàs» polític. Segons Josep Solves, el cos teòric desenvolupat durant aquests anys es podria incloure «directa o indirectament, en el grup dels primordialismes o dels etnonacionalismes» (SOLVES, 2003: 120). Més enllà de si

podem incloure tota la producció en aquestes categories -cosa que crec excessiva- el que és evident és que Fuster continuà sent la gènesi a partir de la qual iniciar la revisió, crítica, reconstrucció o reafirmació.

Si ens centrem en el primer grup, partint de la llengua com a element central del discurs, molts dels textos es dedicaren a analitzar les polítiques lingüístiques de la Generalitat valenciana. Bons exemples en són l'article de Carles Dolç «Les dificultats del català al País Valencià» (DDAA, 1984b)³⁸⁰ o el llibre de Vicent Pitarch *Reflexió crítica sobre la Llei d'Ús i Ensenyament del valencià* de 1984 editat per *Tres i Quatre*. Pitarch centrava gran part de la seua crítica en el fet que la llei aprovada definia el poble valencià com a «bilingüe», fet que xocava frontalment amb les aspiracions fusterianes de construir un poble valencià a partir de la catalanitat lingüística i lligat amb la resta de territoris amb qui es comparteix llengua. A més, per a Pitarch, la llei valenciana era molt pitjor que les aprovades a Catalunya o les Illes perquè claudicava davant determinats postulats «secessionistes» en el sentit que no reconeixia la unitat de la llengua en cap moment i feia servir el mot «valencià» de manera ambigua i confusa. En conclusió, i parafraçant Fuster amb el seu famós «o ara o mai», Pitarch arribava a la conclusió que la llei no era la que necessitaven els valencians i que s'havia perdut una nova oportunitat que només podia ser ben vista per «possibilistes» (PITARCH, 1984a: 53-54). Era Fuster un possibilista? Quan parlem de la política dels socialistes i en concret de l'aprovació de la LUEV recuperarem la pregunta i intentarem donar resposta. La llengua, doncs, continuava sent un dels cavalls de batalla del valencianisme més identificat amb el fusterianisme. El mateix Pitarch publicava en un llibre d'homenatge a Fuster el 1984 un article de títol ben explícit: «El català al País Valencià: retracció i resistència» (PITARCH, 1984b)³⁸¹. I com Pitarch, Toni Mollà publicava l'article «País Valencià i Comunitat lingüística» al monogràfic de l'editorial *La Magrana* de 1987 *País Valencià*,

³⁸⁰ Així, en el mateix volum col·lectiu en què Fuster donava públicament suport a les polítiques de la Conselleria d'Ensenyament comandada per Ciprià Ciscar, Dolç es preguntava si «es pot realment esperar del PSOE una política decidida de normalització?» i ell mateix responia que «no veig cap raó seriosa, si ens atenem a l'experiència, per espera-ho del PSOE» (DDAA, 1983b: 80).

³⁸¹ La intervenció del mateix Vicent Pitarch en les jornades celebrades a promogudes en el marc dels Octubre de 1983 anà en la mateixa direcció amb un títol ben explícit: «Opressió lingüística: opressió nacional». Front als intents de creació d'una «nacionalitat valenciana», Pitarch afirmava que aquesta era «inconsistent i injustificable» perquè sempre havia estat una opció «subsidiària del centralisme castellà. Per contra, la reconstrucció del País Valencià no pot escometre's al marge del nostre àmbit nacional (els Països Catalans)» (DDAA, 1983b: 39).

país desconegut, on mantenia aquesta idea central de la llengua en la construcció de la valencianitat (MOLLÀ, 2009). Perquè els treballs de Pitarch i Mollà, per molt que es feren des de la més estricta científicitat sociolingüística no deixaven de tenir un clar component polític, de proposta valenciana i per als valencians, en clau, clarament, fusteriana.

El 25 d'octubre de 1986 era entregat el premi d'assaig Joan Fuster a Damià Mollà i Eduard Mira pel seu llibre *De impura natione*. Alguns autors han arribat a considerar el text «la primera resposta ferma al fracàs electoral de les idees del fusterianisme» (SOLVES, 2003: 135). El jurat havia estat format per Josep Maria Bricall, Francesc Pérez i Moragón, Sebastià Serrano, Josep Termes i Alan Yates (AVUI, 26/IX/1986: 1). El llibre des del primer moment va generar polèmica pel seu contingut ja en el jurat que li concedí el premi per la proposta de «nacionalisme frontissa com a punt del futur col·lectiu dels valencians» (AVUI, 24/XII/1986: 30). I un mes després, el periodista valencià Josep Ramon Lluch feia per a l'*Avui* una crònica molt ampla i aclaridora del que havia suposat el llibre en un primer moment, de l'impacte i influència que estava tenint en els diferents cercles polítics valencians. Segons Lluch, tots els polítics valencians l'estaven llegint, l'havien llegit o deien que el llegirien. No sé si això fou realment així, però certament el llibre de Mira i Mollà va ocupar planes de la premsa valenciana, especialment d'aquella que s'havia mostrat més clarament antifusteriana. En part, el llibre pretenia ser una línia de continuïtat amb la *Crítica de la nació pura* de Joan Francesc Mira (MONZÓN, 1988-1989: 415), tot i que com ja hem dit el text de Mira encara enllaça plenament amb el relat nacional fusterià³⁸². El discurs de pau i germanor entre els valencians es feia atractiu per a diversos sectors polítics. Per una banda, per a aquells que tot i procedir del fusterianisme se n'havien allunyat per les

³⁸² Mira, però, no veia tan clara aquesta línia de continuïtat quan afirmava el 1988 en el setmanari *El Temps* que: «Tot aquell que crega que el País Valencià pertany a un marc nacional més ampli, que pot ser el català en el meu cas, o l'espanyol (mentre no afirmen el contrari), en el cas de Mollà/Mira, no està pensant en el País Valencià com a nació política. Per a fer-ho, ha de prescindir, no, alerta, de Castella i Catalunya, sinó d'Espanya i Catalunya. «Ni Catalunya ni Espanya: nació valenciana» feia una pintada de vida efímera. Coherent, potser, però, ¿amb quina base? L'única possibilitat d'afirmar una nació valenciana és dir no sóc ni espanyol ni català, sols valencià. Dir com fan Mollà/Mira: «Els valencians estem entremig de Madrid i Barcelona i jugarem amb qui més ens done», pot ser interessant, però no és cap anàlisi dels fonaments d'una nació valenciana» (EL TEMPS, 11/I/1988).

diferents frustracions electorals³⁸³. Per altra, ho era per aquells altres que venint d'aquí mateix ara formaven part de partits polítics d'àmbit espanyol que havien abandonat totalment qualsevol reivindicació nacional en clau fusteriana. I, finalment, també podia ser interessant per aquells sectors del «blaverisme» que o bé podien ser més civilitzats que els violents o bé veien la proposta de Mira i Mollà com una claudicació del fusterianisme. En resum, aquests sectors justificaven els seus escrits «en contemplar l'abisme entre un valencianisme social cada vegada més ferm i un valencianisme polític que no sap canalitzar aquesta empenta cívica» (COLOMER, 1988-1989: 453). En un moment del llarg article esmentat de Josep Ramon Lluch es preguntava quin paper havia jugat Fuster «en tot aquest embolic?». Per al periodista, *De impura natione* semblava respondre la incitació a l'esmena i la revisió que Fuster havia fet en el *Nosaltres* «per tal de dinamitzar la reflexió sobre la identitat nacional dels valencians», cosa que s'havia fet poc tret de les aportacions de *Germania Socialista* en els setanta i Joan Francesc Mira amb *Crítica de la nació pura* (AVUI, 28/I/1987: 17).

La veritat és que Fuster en aquells moments no va entrar en la polèmica perquè, com hem anat veient, ja es trobava en una altra esfera totalment allunyada de la del debat polític, encara que fóra en un àmbit més teòric. Tret de les paraules que adreçà als autors en la famosa «entrevista» de 1987 en *El Temps*, el cert és que davant les revisions, quan va trencar el silenci en públic o en privat, Fuster es reafirmà en el contingut d'allò que havia escrit. El suecà, per tant, no veia el que havien escrit Mollà i Mira com una continuat, ni com una revisió o esmena d'allò que havia proposat sinó com un trencament amb aquella línia de pensament. En una carta enviada a Francesc de P. Burguera el 29 de juliol de 1990, el suecà afirmava que «d'altra banda, hi ha totes aquelles collonades de la «Impura» i del «Document», que, si t'hi poses, no acabaries mai. Els de la «Impura» eren conscients que proferien «tonteries»; els del «Document» són «tontos». És una diferència curiosa. I maligna. Però així han anat les coses. La part

³⁸³ Cal recordar que el mateix Damià Mollà provenia del fusterianisme si tenim en compte la seua militància en els setanta en organitzacions que o bé havien partit de Fuster o bé el tenien com un dels seus referents. El 1978, per exemple, publicava un article sobre la immigració al País Valencià en la revista *Quaderns d'Alliberament* propera a l'independentisme català. I el seu fusterianisme no només l'hem d'entendre en clau estrictament de militància sinó també de contingut dels seus textos. En el citat article Mollà assumia la idea expressada per Fuster en el *Nosaltres* on afirmava que els valencians de la zona castellanoparlant el problema de la qüestió nacional «el tenien resolt dins dels quadres oficials de l'Estat espanyol» al més pur estil fusterià (MOLLÀ, 1978: 42).

de «doctrina» és d'una evidència total: «és ben senzill». Lamentablement»³⁸⁴. I el 1991 criticava la idea del suposat «fracàs polític» del fusterianisme afirmant que «*dicen que mis propuestas no han tenido una aceptación mayoritaria ¿Y a mí qué? Yo escribía unos libros explicando lo que a mí me parecía que era esto. No es culpa mía si luego la política ha ido por otro lado*» (LA VANGUARDIA, 6/X/1991: 2-4). Fuster es reafirmava com a intel·lectual, com a pensador, però no com a polític, concepte en el qual mai es va reconèixer. I tant en l'entrevista concedida a Ignasi Mora per a *Dise* com en la darrera feta per Toni Mollà, denunciava els atacs personals que contenia el llibre i alhora la manca de consistència de la proposta plantejada (FUSTER, 2003: 383; MOLLÀ, 1992: 94-95).

Des de les pàgines de *Serra d'Or* l'abril de 1988, Ignasi Riera considerava que a Fuster sovint se l'havia deixat «sol com un mussol» davant l'assaig pàl·lid i fràgil producte de sociòlegs, referint-se al text de Mollà i Mira (RIERA, 1988: 23). Aquest abandó de Fuster davant els crítics, però, no el podem atorgar al valencianisme i el fusterianisme en general ja que les propostes de Mollà i Mira van començar a tenir cert èxit posteriorment a la mort de Fuster, però no en el moment en què es publicà el llibre. Si analitzem el discurs, com veurem tot seguit, de partits com a la UPV podem observar com el relat fusteria es maningué durant aquests anys consolidat. Els crítics, al cap i a la fi, encara eren una minoria. Ara bé, aquesta minoria, si fem cas a l'article de Josep Ramon Lluch sobre la recepció dels llibres era cridada a tots els fòrums de debats per a explicar la seua proposta (AVUI, 28/I/1987: 17). Aquell any 1987, per exemple, trobem a Damià Mollà participant també en el debat sobre el valencianisme que organitzà el CEIC Alfons el Vell que hem esmentat adés. La seua intervenció fonamentalment es va centrar en posar sobre la taula els arguments defensats en el llibre posant èmfasi en un de molt concret: la idea del valencianisme com a frontissa dins del marc de l'Estat de les Autonomies (DDAA, 1987: 44-47). Dos anys després de *De impura natione* apareixia un nou llibre col·lectiu que pretenia seguir les mateixes línies argumentals: *Document 88*. Aquest segon text, escrit a quatre mans, va ser molt més menystingut des del fusterianisme, i el propi Fuster, que només donà certa validesa teòrica a la primera part escrita per Vicent Franch. Això es deu a diversos motius. En primer lloc perquè més enllà de l'opinió expressada per Franch en el text, ell provenia del fusterianisme dels setanta i, per tant, la crítica no deixava de venir d'una persona que formava, o havia

³⁸⁴ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

format part, del valencianisme fusterià. Per altra banda, les línies escrites per Franch certament es mantenien en uns marges teòrics més o menys correctes cosa que no passava tant amb els altres textos escrits per tres joves becaris de sociologia i història que posaren més subjectivitat i crítica, en algun moment fora de lloc, contra Fuster. Franch també va ser un dels ponents de l'acte organitzat pel CEIC Alfons el Vell. La seua aportació contenia elements de coincidència amb Mollà. És interessant una de les reflexions que feia i que trencava en part amb el relat fusterià del qual havia begut anys enrere: «el problema dels valencians, més enllà del rebregat conflicte lingüístic, és quina nació volem construir i no quin desastre nacional hem estat fins avui» (DDAA, 1987: 50). Franch proposava així un canvi de discurs al valencianisme: els valencians havien de deixar de pensar que eren el que eren com a conseqüència d'eixa anomalia que Fuster detectà, i passar a discutir, sense mirar al passat, què és realment el que volien ser. En el temps de debat amb el públic Franch feia una intervenció final on arribava a culpabilitzar el fusterianisme de la quantitat d'espanyolisme existent entre els valencians. Certament qui rebia els pals era Josep Guia però de retruc, i per lògica, qui el realment culpabilitzat era Fuster i la seua proposta nacional, reduint-la d'una manera simple i vulgar (DDAA, 1987: 84). Perquè per als partidaris de la tercera via «la preeminència del pensament fusterià en determinats cercles intel·lectuals i polítics nacionalistes ha entrebancat la difusió de diverses formulacions diferents a la de Fuster» (COLOMER, 1988-1989: 453). L'obra del suecà Fuster n'era culpable fins i tot del seu involuntari èxit. Es posaven així les bases de la divisió del valencianisme entre els que consideraven que havia arribat el moment de «matar el pare» i els que el reafirmaven. Ara bé, com deia Josep Ramón Lluch «tots partien del fusterianisme» en les seues propostes. El diàleg entre una i altra tendència va donar lloc al que es va conèixer com les conferències de l'Hotel Inglés. Fins i tot des d'un diari clarament identificat amb el fusterianisme com l'*Avui*, es feien editorials lloant la importància de *De impura natione* i el paper que el llibre podia jugar en la societat valenciana per «un inesperat efecte catalitzador dels soterrats anhels de molts valencians de parlar, discutir i plantejar-se de nou quin paper tenen en la història i com l'han d'exercir» (AVUI, 12/II/1987: 10). L'abril de 1988, la corresponal a València del diari Tona Català, publicava un article explicant els orígens del nacionalisme valencià modern -que identificava amb 1962 i la figura de Fuster- i el debat que en aquells moments s'estava produint com a conseqüència de l'acció de l'anticatalanisme i l'aparició de propostes com la *tercerviista*. Per a Català «les seves teories liquidaven les tesis clàssiques del cos ideològic del nacionalisme modern

valencià representades per Joan Fuster i Sanchis Guarner». Quina era, però, l'actitud del nacionalisme valencià majoritari, de clara influència fusteriana, davant d'aquestes propostes? «La repercussió pública d'aquestes reunions en la societat valenciana se centra en articles d'opinió al diari *Levante*, on sempre es tracta d'establir la concòrdia en temes lingüístics i culturals. Sembla que el nacionalisme valencià guarda un silenci absolut respecte a una qüestió que consideren més una mena de globus sonda que no pas una alternativa real basada en l'estructura sociològica i econòmica de l'actual País Valencià» (AVUI, 3/IV/1988: 10). Més que silenci, el discurs majoritari del valencianisme, almenys si atenem als seus portaveus en la UPV per la vessant política i en l'ACPV en la cultural, es centrà encara durant uns anys en mantenir el relat fusteria com a central de la seua narració nacional.

I de fet, a nivell teòric, a les revisions *tercerviistes* van seguir una sèrie de respostes per part d'aquells valencianistes que no renunciaven a considerar-se com a fusterians. Aquestes van començar amb el llibre de *La pesta blava* de Vicent Bello (1988), *País i Estat* d'Alfons Cucó (1989)³⁸⁵ i *És més senzill encara: digueu-li Espanya* de Francesc de P. Burguera (1991). En la crònica a *Serra d'Or* dels Octubre en què va ser premiat el llibre de Burguera es va afirmar que tot aquest conjunt de llibres s'inclouien en el «debat postfusterià» (SERRA D'OR, DESEMBRE 1990: 19). La primera i la tercera obra s'inclourien en el marc de la cultura política del valencianisme nacionalista mentre que la de Cucó l'hauríem d'incloure en la del socialisme valencianista d'adscripció federal espanyola. Pel que fa al llibre de Bello, certament fou ben rebut pels sectors més identificats amb el fusterianisme. Així, en una ressenya en el diari *El Punt* es deia que «l'escriptor Vicent Bello ha fet una anàlisi política i social rigorosa del fenomen del blaverisme», tot recordant que el moviment blaver estava al darrere dels atemptats que Fuster havia patit (EL PUNT, 24/II/1989: 143). Fonamentalment el que feia era convertir feixisme i blaverisme en sinònims. I és clar, si tenim en compte que ens trobem en el moment que alguns estaven proposant un diàleg entre «catalanistes i blavers», si aquests segons eren identificats directament com a feixistes difícilment es podria tenir cap diàleg amb algú que ostentava aquesta ideologia.

Per la seua banda, Francesc de P. Burguera va criticar als «revisionistes», tant en públic com en privat. Així, en una carta enviada a Fuster el 23 de juliol de 1990, arribava a afirmar que «aquests xicots de «Document 88» pertanyen a l'escola que jo

³⁸⁵ El llibre de Cucó el comentarem en l'apartat dedicat a parlar sobre els socialistes valencians.

anomeno «franch-ista» (de Vicent Franch, és clar) i estan posseïts pel «jojoisme» que caracteritza el seu «mestre» borrianenc. Creuen que han descobert la Mediterrània criticant Fuster i pensant que poden ser l'alternativa. Això és el que pensa el «mestre»³⁸⁶. I de manera pública els atacava en un article en el *Levante* del 25 d'abril de 1992, a menys de dos mesos de la mort de Fuster, per prescindir o fins i tot «renegar» de Fuster per a poder «navegar lleugers» a favor de corrent. Burguera centrava la crítica en els atacs per la consideració agrarista que Fuster va desenvolupar respecte la societat valenciana. Arribava a afirmar que «no és pas que Fuster tingués raó, quan, el 1962, parlava d'un agrarisme que conformava la societat valenciana. És que encara, avui, 1992, trenta anys després, la nostra societat actual no s'ha pogut treure de damunt aqueix agrarisme. Estem, encara, en un valencianisme d'espardenya. I per això ens passa el que ens passa» (DE P. BURGUERA dins de FERRANDO i FURIÓ, 1998: 76). La reflexió més profunda contra la revisió la va fer en el seu llibre *És més senzill encara: digueu-li Espanya*. En el darrer capítol reivindicava la figura de Fuster davant de tots els greuges patits. Reafirmava les teories que Fuster havia fet sobre l'agrarisme, gairebé psicològic, dels valencians. La lloança al paper de Fuster, de fet, es trobava present des de bon inici quan l'autor qualificava *Nosaltres, els valencians* i el paper de Fuster des de 1962 com «una mena de Desperta ferro!» (BURGUERA, 1991: 10). Per a Burguera, el factor bàsic per a entendre el perquè del «fracàs fusterià» que els seus crítics denunciaven al llarg dels vuitanta era que en cap dels contextos històrics viscuts el valencianisme havia tingut l'oportunitat d'explicar tranquil·lament a la ciutadania «l'oferta nacionalista fusteriana» (BURGUERA, 1991: 247). Per tant, no era una qüestió de fons o contingut sinó d'oportunitats, desavantatges i forma. El llibre de Burguera era la darrera aportació al debat nacionalista valencià abans de la mort de Fuster i tancava tota la discussió generada en els anys vuitanta (SOLVES, 2003).

A banda dels llibres citats des de les pàgines de publicacions com *El Temps* també es van atacar els plantejaments *tercerviistes*. Així, Rafael Lluís Ninyoles arribava a considerar la proposta una mena de legitimació intel·lectual de la dreta valenciana (EL TEMPS, núm. 138, 9-14 de febrer 1987: 32-37). El debat es va arribar a portar a Barcelona en les jornades «Nosaltres (i) els valencians» organitzades per la Fundació Acta el mes d'abril de 1989. Les jornades tenien la intenció «d'apropar als catalans la realitat valenciana» amb motiu dels 25 anys de la publicació del clàssic fusterià. El

³⁸⁶ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

darrer acte de les jornades fou un debat en què participaren Vicent Pitarch, Vicent Soler, Damià Mollà i Ricardo Bellveser. En aquest debat, Pitarch defensà la idea dels Països Catalans des d'un valencianisme racional front a la proposta de Mollà que només contemplava la possibilitat d'una construcció nacional estrictament valenciana. A l'enfrontament entre Pitarch i Mollà cal afegir el possibilisme institucional de Soler que es va centrar en reivindicar major col·laboració entre les institucions de banda i banda del Sénia (AVUI, 8/IV/1989: 11). Les conclusions i debats de les jornades foren recollides en un llibre que es va presentar a València el 16 de maig de 1990 amb la presència del president Joan Lerma (AVUI, 15/V/1990: 33).

En definitiva, si més no fins la mort de Fuster que és l'espai cronològic d'aquesta tesi, aquella idea «dialògica» que els tercerviistes pretenien proposar no va acabar de reeixir. El «conflictivisme»³⁸⁷ entre el fusterianisme i el blaverisme va continuar sent una tònica habitual del debat identitari valencià, més enllà de les tertúlies i discussions públiques en hotels i altres indrets promogudes per aquest sector del valencianisme. A principis dels noranta, Joan Francesc Mira definia així el paper de la tercera via: «la tercera via va ser un grup ideològic amb un hipotètic projecte polític de recuperació dels elements de definició lingüística, cultural i de la tradició cultural catalanista, però sense traslladar la catalanitat a la definició política, sinó propugnant una mena de definició nacional autònoma com a marc d'actuació política» (DEBAT NACIONALISTA, abril 1990). I això que en aquests moments va criticar Joan Francesc Mira va acabar sent, amb els anys, part de la seua proposta nacional per la pròpia evolució intel·lectual. L'evolució, però, es va donar sense cap mena de dubte durant la dècada dels noranta, convertint el seu pensament en una mena de síntesi entre fusterianisme i tercerviisme.

Com en tot intel·lectual, el pensament de Joan Francesc Mira és evolutiu. Tot i així, els textos dels anys vuitanta s'enmarcaven clarament en el paradigma nacional fusteria. Això sí: matisat i amb un punt de cert escepticisme com el que, val a dir, moltes vegades havia expressat el mateix Joan Fuster i en el que es trobava immers durant aquesta dècada. Al cap i a la fi, les reflexions de Mira no deixaven d'estar influïdes per

³⁸⁷ Per a August Monzón, aquest conflictivisme és un dels elements de clara arrel marxista del pensament fusterià i de part de l'esquerra valenciana durant tots aquests anys. Aquesta actitud política dotava de certa científicitat a les propostes de la intel·lectualitat esquerra però tancava les portes al «diàleg» amb aquells sectors de la societat contraris als plantejaments fusterians i, per tant, obria la porta a que una gran massa fos manipulada (MONZÓN, 1988-1989: 418-421)

l'ambient generalitzat que vivia el valencianisme de la postransició: clarament marcat per eixe relat de la derrota que abans comentava Manuel Alcaraz. A aquest context local cal afegir el propi coneixement de Mira de les teories i propostes analítics sobre fenòmens com el nacionalisme o la identitat que acabaren d'arrodonir el contingut dels seus articles i llibres. El primer text que cal destacar és l'apartat que Mira redactà en el llibre conjunt de 1984 *Els Països Catalans, un debat obert*. Tot i reafirmar-se en la proposta dels Països Catalans, arribava a afirmar que aquests no havien existit mai com a nació política i que històricament havien estat una proposta poc concreta de les diferents variants del nacionalisme del XIX i el XX que havia tractat de definir Catalunya: «Els Països Catalans, com a nació política, existeixen només en la ideologia i la consciència d'una minoria» (DDAA, 1984: 291)³⁸⁸. Hom podria detectar un cert matís respecte el pensament de Fuster. Cal advertir que poc abans el mateix Fuster havia publicat un article on acabava preguntant-se si realment els Països Catalans eren una nació (SERRA D'OR, octubre de 1982: 38). Per tant, el qüestionament de Mira no deixava d'enquadrar-se en el qüestionament general que expressava el propi Fuster pels mateixos anys. A més, Mira mantenia que els principals problemes que feien trontollar el projecte eren la dualitat castellano-aragonesa i la manca de consciència de pertànyer a la comunitat cultural catalana. I és per això que calia expandir i afermar la cultura nacional comuna fins que aquesta fos absolutament dominant entre el «poble» dels Països Catalans -que és «un sol poble», i no ho sap-» (DDAA, 1984: 292). El mateix any guanyava el premi d'assaig Joan Fuster (AVUI, 28/X/1984) amb *Crítica de la nació pura* (MIRA, 1985). El treball revisava de manera general els conceptes bàsics de tota construcció nacional posant-los en relació amb els principals pensadors europeus i mundials sobre el tema. Ara bé, malgrat que vist amb perspectiva podríem arribar a la conclusió que el treball posava les bases de les posteriors revisions fetes pel mateix Mira en els anys noranta, el cert és que aquest treball no entrava a replantejar la idea dels Països Catalans ni tampoc de la pròpia valencianitat (MONZÓN, 1988-1989: 415). Tot i

³⁸⁸ L'evolució de Mira respecte la idea dels Països Catalans té el seu punt culminant cap a finals dels noranta quan afirmarà que: «És un concepte que s'ha de mantenir en tant que expressa una idea de comunitat amb un mateix origen nacional, una evolució històrica comuna, una unitat lingüística i, en bona mesura, cultural. Hauria de tenir una certa projecció de cara al futur per poder fer moltes coses junts. Ara bé: en el sentit d'un sol i únic projecte polític, això ja és diferent. Tal com estan les coses, i tal com és la consciència real de cadascuna de les societats, no és realista insistir o proposar-se un projecte polític únic: és una utopia en el sentit original de la paraula» (AVUI, 10/XII/1998).

així, en la seua conferència de cloenda del cicle «Els Països Catalans: un debat obert» celebrat en els Octubre que li atorgaren el premi, Mira va afirmar que: «els Països Catalans no són percebuts per la seva gent com a nació, ni culturalment ni política; els fets no es poden negar. Quina és la nació dels valencians? Aquest és un procés no resolt, que és en l'aire, també ètnicament». Mira conclougué que «només la cultura nacional comuna pot fer de ciment de cara a un projecte comú» de les terres de parla catalana (AVUI, 28/X/1984: 29).

Uns dies després del lliurament del premi, Mira era entrevistat en el diari *Avui*. El titular era ben clar: «Parlar de nació és complicat perquè cap no és pura». Ni la que Fuster i Mira defensaven. Sobre els Països Catalans, Catalunya i el País Valencià, Mira afirmava que «Catalunya és una nació cultural clara i també, però no tant, una nació política; els Països Catalans han conegut un cert procés de constitució en nació cultural que falla a partir del segle XVI i que és recuperable perquè es manté la cultura ètnica» (AVUI, 20/X/1984: 27). Una afirmació com la de Mira sobre Catalunya podia trencar en part el relat fusterià que considerava que la nació eren els Països Catalans. De fet, aquest és el punt fort de l'argumentari de Mira a partir d'aquest moment: la diferència entre la nació cultural i la nació política³⁸⁹. I en aquest sentit, entrevistat per Adolf Beltran en el setmanari *El Temps*, Mira afirmava sobre els Països Catalans que «constitueixen una nació cultural indiscutible. Avui i, possiblement, en cap moment, no són una nació política. La qual cosa no vol dir que no puguem arribar a ser-ho, perquè la impossibilitat de ser-ho ha estat l'efecte d'una dominació» (EL TEMPS, 24/XII/1984). La diferència en aquell moment entre un i altre tipus de nació, però, encara no suposava cap tancament del projecte dels Països Catalans com sí afirmaria a meitat dels noranta.

Les paraules de Mira podien jugar a una certa ambigüïtat, tal com Manuel Ardit, membre del jurat que li atorgà el premi, va arribar a dir davant la possibilitat de deixar desert el guardó. L'obra era «discutible però arriscada, visceral i irònica, difícil de captar perquè no té tesi, globalitzadora i a la vegada d'una perspectiva valenciana latent però no explícita» (AVUI, 20/X/1984: 27). Interessant també era la ressenya que l'Àlex Broch l'hi dedicà el 17 de febrer de 1985. Per a Broch, a pesar que el llibre

³⁸⁹ Tal com afirma Josep Solves «els referent/tema exposats per Mira el duen a distingir entre l'àmbit del poder i el de la cultura i l'empenten a fer la seua aportació principal: la distinció entre la nació cultural i la nació política. (...) I és que Mira ha apuntat ja la seua idea clau i pensa fer-la servir: l'assumpte és que «la ideologia» -o la unitat lingüística, cultural i religiosa- és una cosa, i l'espai de poder n'és una altra». És a dir, que una cosa és la nació cultural i una altra la nació política» (SOLVES, 2003: 127).

tractava moltes de les qüestions que restaven obertes per al catalanisme, el lector havia de crear-se un criteri propi al finalitzar el llibre ja que no es tancava cap possibilitat (AVUI, 17/II/1985: 2). La perspectiva que Broch dóna del llibre de Mira ens porta a afirmar que aquest treball es va considerar plenament integrat en el paradigma nacional fusterià i, per tant, simplement era la revisió de determinats plantejaments des de i no contra. En certa manera com havien estat considerats en els setanta el *País perplex* de Marqués o *La via valenciana* de Lluch. I exemple d'això poden ser les paraules que Antoni Seva dedicà a Mira en el lliurament de la Lletra d'Or que l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana donà a l'antropòleg en l'Ateneu Barcelonès com a millor assaig de 1984 referint-se «a Joan Francesc Mira com a integrant de la generació dels «fills de Joan Fuster», Seva afirmà que en tractar el tema de la nacionalitat Mira ha sabut evitar la temptació del pamflet i del patracol. El resultat final era un llibre substanciós, escrit amb nerviosa intel·ligència. Per a Seva «Mira és un Ulisses que, havent arribat a Manhattan, torna a Ítaca» (AVUI, 11/V/1985: 40).

Respecte la relació de Mira amb Fuster per a aquests temps, Mira afirma que va tenir «bona relació» perquè eren bons amics des de feia molts anys. Tot i així, Fuster estava «més recelós, més reticent, més desconfiat, amb la gent en general. També hi hagué persones que li torbaren el cap (...) provocar-li recels i suspicàcies que no estaven gens justificades. I fer-li expressar adhesions o adoptar posicionament que, a parer meu, més valdria que no haguera expressat ni adoptat» (PONS, 2009: 68-69). És evident que Mira es refereix a la relació de Fuster amb Ciscar i el govern de Lerma. Ara bé, es sentia hereu Mira de Fuster? En una entrevista per al diari *Avui* responia que aquesta consideració era una «mena de reduccionisme» ja que tot i que la figura de Fuster havia estat crucial com a renovador del valencianisme i per la seua ferma intel·lectual, se li havia de tenir un reconeixement d'agraïment però no «exactament d'afiliació». Per tant, el fusterianisme de Mira a finals dels vuitanta es basava en el reconeixement del Fuster intel·lectual més que del Fuster «polític». Tot i així, expressava que el seu desig era que «arribe un temps en què els valencians ens reconeguem majoritàriament com part de la nació catalana». Ara bé, aquesta havia de ser «una nació plural, evidentment. Entre altres coses, perquè no podem oblidar o menystenir el fet que els Països Catalans no han tingut mai institucions polítiques conjuntes. Institucions que són les que creen consciència d'unitat. Un projecte de futur de nació plural perquè, només partint de cada país, podrem construir la nació catalana. Aquesta concepció, si no m'equivoque, també és la que proposava el Fuster del *Nosaltres, els valencians*». Però per a Mira, Fuster

tenia una «concepció de la nació de tipus clàssic», essencialista, tal com la «té pràcticament tothom. Això no és una especialitat de ningú. Ara no sé què en pensa Fuster, però quan escrivia aquells papers tenia una concepció en termes de ser o no ser, sí» (EL TEMPS, 11/I/1988). En aquest punt, doncs, es trobava el projecte dels Països Catalans a finals dels vuitanta en el pensament de Mira. Lligat amb això, en el debat organitzat pel CEIC Alfons el Vell el 1987, va mantenir una certa equidistància respecte les diferents propostes existents al voltant de la nació i la identitat dels valencians durant la seua exposició. Les seues intervencions durant el debat es van mantenir més en un paper de científic social que no pas de polític. Partint de les anàlisis expressades en *Crítica de la nació pura*, posava sobre la taula l'existència de tres definicions possibles sobre què eren els valencians: el País Valencià era una nació; el País Valencià forma part de la Nació Espanyola; El País Valencià forma part de la Nació Catalana. Aquests tres projectes eren totalment incompatibles i comportaven cinc posicions polítiques diferents: «1. La clàssica. El P.V. És una regió espanyola i prou; (...) 2. Variant actualitzada de l'anterior: El P.V. És un país/comunitat/«nacionalitat» dins l'Espanya de les autonomies; (...) 3. La pintada mural que vaig vore a València, al Barri del Carme i que diu: «Ni Catalunya ni Espanya, Nació valenciana»; (...) 4. El P.V. És (hauria de ser/tornar a ser) un país català; (...) El P.V. És Catalunya, i prou». I després de fer aquesta anàlisi encertada sobre l'estat de la qüestió, afirmava que la seua posició era ben coneguda i no calia explicitar-la allà en aquell moment. Això sí, acabava criticant, tot just abans de la intervenció de Damià Mollà i Vicent Franch, les postures «conciliadores» perquè es declarava «frontalment inconciliable amb el projecte (implícit o explícit) de castellano-espanyolització lingüística i cultural i mental del meu país, i em declare inconciliable amb l'anticatalanisme com a ideologia, actitud i programa» (DDAA, 1987: 37-43). Mira, però, en el debat amb el públic sí que deixava clar que de tots els models de futur el que no veia realitzable en aquell moment de la història del país era el de pensar els valencians com una nació per ells mateixos: «no li trobe consistència» (DDAA, 1987: 80-81). La reflexió era arran d'una pregunta sobre el futur de les comarques castellanoparlants i, en aquest sentit, l'escriptor posava sobre la taula l'existència al País Valencià de dues comunitats etnolingüístiques que dificultaven en aquell moment la capacitat dels valencians de reconèixer-se com a una única unitat nacional. El discurs de Mira es trobava encara plenament identificat amb els marges traçats per Joan Fuster anys enrere.

En la mateixa entrevista del setmanari *El Temps* de gener de 1988 que ja hem comentat, Mira apuntava diversos elements interessants sobre els Països Catalans. Si bé és cert que des del punt de vista de científic social no podien ser considerats nació, des d'una visió més política o nacionalista era totalment legítim considerar-los ja com a subjecte nacional (EL TEMPS, 11/I/1988). Un any després entrevistat per l'*Avui*, feia una sèrie de noves aportacions en una línia semblant. Així, respecte la possible federació en l'àmbit espanyol, Mira es mostrava escèptic. I és més, l'Estat de les autonomies no havia servit per a apropar els diferents territoris de llengua catalana amb la intenció de construir un projecte comú, sinó tot el contrari. Aquest fet portava la idea dels Països Catalans a una situació diferent de la de deu o quinze anys enrere que es podia situar de la següent manera en el debat polític: «La idea de Països Catalans és més fàcil d'assumir a Catalunya que al País Valencià, ja que a València per moltíssima gent és una proposta que implica, si no se li explica molt ben explicat, un procés de submissió. Són coses molt bèsties, però a nivell popular tenen importància, la qual cosa ha fet que s'hagi mantingut com a principi ideològic però no en el terreny polític. El que hi ha hagut entre la Generalitat Valenciana i la Generalitat de Catalunya han estat mínims simbòlics i poca cosa més. No s'ha plantejat una cooperació en terrenys com el de la comunicació, el teatre, el doblatge de pel·lícules, els museus, les biblioteques, la indústria editorial, etc. Moltes coses que s'haurien pogut fer conjuntament sense alterar per res l'autonomia de cadascú (AVUI, 4/IX/1989: 8).

I en el mateix diari dos mesos després afirmava que veia els Països Catalans «des del punt de vista de les possibilitats polítiques reals, com una cosa que la major part de les forces polítiques, per no dir totes, han apartat». Així els Països Catalans eren com la república, el socialisme i tantes altres idees de l'antifranquisme abandonades amb la democràcia. Ara bé, en l'àmbit de la cultura sí que s'havia aconseguit consolidar un espai comú de producció i difusió (AVUI, 23/XII/1989: 44). A finals de la dècada, doncs, Mira no se situava en un terreny menys possibilista del que es trobava Fuster o el fusterianisme oficial de caràcter cultural representat per Climent. Es tractava de deixar de pensar els Països Catalans des d'una visió més teòrica per a passar a fer-ho des d'una altra més pràctica i real a partir de les institucions creades que s'havien de fer servir com a eines al servei del projecte.

En definitiva, el valencianisme es va haver de reorganitzar durant aquesta dècada a nivell teòric i això va tenir la seua translació al discurs polític del moviment. Fuster, però, no participà del procés, ni teòric ni orgànic, i optà per una política

possibilista de suport al PSPV-PSOE en mesures concretes. I això el va portar a ser crític amb el nacionalisme valencià amb sentències tan contundents com les que li servien per acabar l'article «Llengua i política» publicat el 9 de gener de 1983: «La solució seria el «nacionalisme». Però d'on no n'hi ha, no es pot traure. El petit debat sobre el «nacionalisme» després del fracàs electoral, m'ha semblat, en línies generals, desfasat. Sóc el primer a lamentar-ho, però és així. I jo m'estime més una «escola en valencià», si l'aconseguint, que tres o quatre coalicions -mal coaligades- que seran tan «nacionalistes» com vulguen però que no alcen un gat pel rabo. I si els meus amics «nacionalistes» tenen alguna cosa que dir, em tenen a la seua disposició» (DDAA, 1984b: 87).

El fusterianisme més militant no claudicà i tornà a reorganitzar-se en forma de partit. Aquesta vegada el nom fou el de Unitat del Poble Valencià.

Unitat del Poble Valencià com a síntesi política

La Unitat del Poble Valencià -a partir d'ara UPV- va aparèixer l'octubre de 1982 com a plataforma electoral. Fonamentalment va sorgir de la unió entre el PNPV de Burguera i l'AEPV. Es van aconseguir 18.516 vots que, junt als 9.000 de l'EUPV confirmaven que la crisi del nacionalisme valencià era important, fet que portà a algun polític socialista a proclamar la defunció d'aquest moviment i a Fuster dir que «els nacionalistes no alcen un gat pel rabo» (BELTRAN, 1994: 52). Mig any després, en les eleccions autonòmiques de maig de 1983, la UPV ja arribava als 58.712 -més d'un 3%- que si bé és cert no donava per a poder tenir representació, també ho és que marcà una tendència a l'alça d'aquesta cultura política en terres valencianes. Gustau Muñoz definia en la revista *L'Espill* aquesta tendència com que «es pot dir que aquest ha passat del no-res a una pobresa digna, situació que no és tan negativa». En el mateix article, Muñoz assenyalava els que considerava que havien estat els punts forts i els més desfavorables per a entendre els resultats de la UPV. Així, entre els primers trobaríem fonamentalment els de caràcter conjuntural -consolidació del PSOE, desastre dels comunistes, resultat de la transició o barrera del 5% de vots³⁹⁰. I entre els desfavorables, Muñoz apuntava un que em sembla important per a entendre el discurs nacional de la UPV: «cal pensar en la

³⁹⁰ La barrera del 5% ha estat un dels arguments que més han servit al valencianisme polític, no sense motiu, per a justificar la seua no presència en les institucions supramunicipals (LABRADO i MAYOR, 1999).

projecció cap a les comarques castellanoparlants, que el nacionalisme ha bandejat des de sempre, on una plataforma ideològica amb continguts polítics, socials i econòmics progressistes podria interessar perfectament» (MUÑOZ, 1982: 141). Calia no bolcar tot el discurs al relat etnolingüístic que el fusterianisme havia generat i començar a entendre el poble valencià com un subjecte polític en tota la seua complexitat històrica, lingüística i política. Hem de tenir present que a nivell ideològic, Gustau Muñoz, junt a Adolf Beltran, Vicent Ventura, Doro Balaguer, Josep Lluís Blasco, Sebastià Garcia Mut i, més tard, Ernest Garcia, foren les persones que més papers i documents del partit generaren en els vuitanta segons Pere Mayor (LABRADO i MAYOR, 1999: 34). Davant del panorama obert, els sectors més identificats amb el valencianisme dins l'EUPV iniciaren l'apropament cap a la UPV. Col·lectius locals com l'EIC a mitjans de 1983 ja havien començat la seua integració en la nova sigla del valencianisme polític d'esquerres. En la «Declaració política» que feia EIC-UPV al seu I Congrés (juny de 1983) es deixava molt clar que «l'àmbit nacional del País Valencià, de totes les dones i homes que treballem i vivim aquí, no és altre sinó els Països Catalans. La invenció de la pretesa «nacionalidad valenciana» és una altra burda maniobra de la dreta folklòrica i espanyolista». No centrar-se de forma exclusiva en els aspectes etnolingüístics no volia dir trencar amb les bases fusterianes fundacionals del valencianisme que continuaven sent centrals.

Seguint amb l'anàlisi dels resultats, hom podria veure un paral·lelisme entre el creixement del «desencant» durant els vuitanta i l'augment del vot cap a una força com la UPV. Hem de tenir present que aquest «desencant» es va donar principalment entre sectors joves i sobretot acadèmicament formats (MORAN, 1997: 141), uns col·lectius molt importants en el conjunt del vot del valencianisme polític. Des del meu punt de vista les dades rebaten l'afirmació rotunda que fa Ignasi Escandell quan diu que l'espai polític que el nacionalisme d'arrel fusteriana volia omplir «no existia» (ESCANDELL, 2014: 768). Crec que tal sentència és, si més no, matisable i que, en tot cas, el cert és que vist amb perspectiva històrica aquest espai tot just es començava a construir i consolidar. Altra cosa és que el valencianisme polític que s'organitzà al marge dels partits d'àmbit espanyol necessità un bany de realitat que es materialitzà en el resultat de la transició.

Quina fou la implicació del fusterianisme cultural en la creació de la UPV? Francesc Viadel ha vist una clara relació inicial en el fet que la revista *El Temps* dedicara tant la portada com el contingut central en el seu número de 24 de març de

1984 al partit. Viadel, a més, també observa aquesta implicació en la biografia dels dos principals secretaris general: tant Pere Mayor com Enric Morera van ser treballadors d'ACPV (VIADDEL, 2012: 130). Vicent Pitarch confirma aquesta vinculació de Climent respecte la creació de la UPV en el sentit que l'editor ha estat totalment enmig, des de fa anys, de qualsevol moviment en clau valencianista. El propi Pere Mayor ha explicat com el seu origen militant està lligat a Climent des de 1978 quan començà els seus estudis universitaris i la feina per al Secretariat de l'Ensenyament de l'Idioma. En 1981, quan s'estava creant la UPV, Doro Balaguer, Vicent Ventura i Josep Lluís Blasco demanaren a Climent si alguna de les persones que treballaven en el Secretariat podia fer el pas i passar a desenvolupar tasques polítiques en el nou partit del valencianisme. Climent apostà per Mayor (LABRADO i MAYOR, 1999: 33-34). És a dir: la vinculació inicial està més que confirmada. Altra cosa és el posterior desenvolupament derivat dels negocis de Climent, la seua relació amb el poder a banda i banda del Sénia i l'evolució de la UPV. Segons Vicent Pitarch, Fuster n'estava informat de tots aquests moviments, malgrat la distància que marcà en els vuitanta davant de qualsevol opció política (Pitarch a Rico, 30/XI/2015). Si bé és cert que Toni Mollà confirma la relació entre els interessos de Climent i la creació de la UPV, pel que fa al cas de la influència o coneixement de Fuster afirma que mentre ell va visitar el suecà amb Pitarch i Ninyoles sempre van parlar de tot, inclosa la UPV, però com podien parlar de tot i res ja que Fuster opinava absolutament de qualsevol tema (Mollà a Rico, 12/XII/2015). Podríem dir, doncs, que la informació sobre la creació i desenvolupament de la UPV arribà a Fuster en forma de conversa però no amb la intenció de què l'escriptor s'implicara en res, com de fet va passar.

A finals de 1984, els Països Catalans continuaven sent per a la UPV el marc nacional dels valencians. Així, després de la I Conferència Nacional de la UPV, els valencianistes proclamaven que tenien clar que «només en el marc dels Països Catalans troben sentit les reclamacions culturals del nacionalisme valencià. Però també té clara que, ara per ara, no tenen una correlació política rellevant. Com la qüestió nacional al País Valencià no es resol sols en l'àmbit cultural sinó en el polític, UPV reconeix, malgrat la inexistència de projectes polítics institucionals, que els PPCC són el marc on s'ha de produir el procés històric nacionalitari, un procés que no parteix d'idees prefixades sinó de la voluntat de ser dels propis valencians de la manera com aquesta voluntat es plasme» (UPV, 1985a: 2). Es mantenien, doncs, en aquell fusterianisme pràctic que tot i reconèixer els Països Catalans com al projecte desitjat, n'era conscient

que el primer era construir el País Valencià. El relat a finals de 1984 es mantenia en els mateixos termes que a finals de la transició. El mateix podem afirmar si analitzem la ponència «Cultura» de la II Conferència de la UPV de gener de 1986: la cultura del País Valencià que calia salvaguardar i recuperar era, literalment, la «catalana». Ara bé, els valencianistes reconeixen que l'històric discurs nacionalista de caràcter historicista i culturalista en molts aspectes, fonamentat en la llengua de forma exclusiva, tenia poques possibilitats de reeixir en l'escenari social que s'obria, tant al País Valencià com a tot arreu en general. Però tot i així, el programa fusterià en termes culturals es mantenia bastant intacte: aturar la provincianització, recuperació social de la llengua i crítica als sectors conservadors «caracteritzats per una curta formació científica i intel·lectual» que atacaven la tasca feta en favor «d'una cultura nacional dels Països Catalans» (UPV, 1986a: 54-56). I aquest nacionalisme pràctic es podia observar en les pròpies relacions polítiques que els valencianistes mantenien amb les altres forces polítiques dels Països Catalans: aquestes eren importants però es realitzaven en la mesura que era possible (UPV, 1986b: 5). També cal assenyalar una certa ambigüitat en l'ús de termes com país o nacional. Així, quan la UPV parlava en les seues ponències de la reforma de l'Estatut parlava de què aquesta era necessària per a satisfer «totes les aspiracions nacionals del País Valencià (...), institucionalitzar el País, i anar creant condicions per a la consecució de la plena sobirania nacional» (UPV, 1986b: 31). Però quin era el marc de sobirania nacional dels valencians? No s'especificava.

Pel que fa a l'àmbit electoral, el 1985 va començar el debat sobre si la UPV s'havia de presentar en solitari a les eleccions generals de 1986. En el document intern «UPV, les eleccions i les propostes de convergència» de 6 de maig de 1985, es pot observar com entre les condicions per a una coalició, constava l'exclusió dels sectors «carrillistes» del PCE. Segurament aquest era un element central per als militants que anys enrere havien estat depurats del PCPV. A nivell de programa aquest havia de ser «nacional del País Valencià –i dels Països Catalans- compromés amb els símbols propis del P.V. amb la normalització lingüística amb l'eixamplament del poder polític valencià i amb la reforma en aquestes direccions de l'Estatut d'Autonomia» (UPV, 1985b). I en una línia semblant anava la «ponència política electoral» de gener de 1986 on es subratllava que la candidatura havia de tenir una clara «especificitat valenciana» i feia servir terminologia tan fusteriana com qualificar de «sucursalista» qualsevol altra possibilitat (UPV, 1986b: 15). Finalment, UPV es va presentar en solitari a les eleccions generals de juny de 1986. El candidat fou Ernest Garcia, qui havia estat membre

destacat i dirigent del PCPV gairebé foragitat. El resultat: 40.264 vots, uns 18.000 menys que en les autonòmiques de 1983. El programa del partit era clar en matèria d'identitat i nació: malgrat que la reivindicació dels Països Catalans havia estat només una idea de les capes intel·lectuals del país, «per a la UPV, el reconeixement del fet nacional valencià va lligat a les relacions històriques i la unitat lingüística dels Països Catalans. Implica així mateix el reconeixement d'aquest àmbit com el marc on s'ha de produir el nostre procés històric nacionalitari, que difícilment pot culminar per separat». País Valencià i Països Catalans eren, com en el programa nacional fusterià, dos àmbits estrictament lligats que havien d'establir col·laboracions polítiques i institucionals. I el programa mantenia l'ambigüitat que des dels setanta arrossegava el valencianisme respecte a les comarques castellanoparlants afirmant que calia incloure-les entre «les preocupacions dels nacionalistes valencians» (UPV, 1986b: 7-9).

Podem afirmar que en aquests moments el valencianisme polític començava a estar consolidat³⁹¹. Tot i així, el fet de no arribar al 5% necessari per a entrar a les Corts en unes properes eleccions autonòmiques, va posar sobre la taula de forma més ferma la proposta de presentar-se junt a Esquerra Unida del País Valencià³⁹². El debat es va desenvolupar durant mesos i va tenir una gran importància si tenim en compte que no només va mobilitzar els militants d'una i altra organització sinó que, també, diferents intel·lectuals de tots els territoris de llengua catalana signaren el manifest contrari a aquesta unió: «Per una política nacional al País Valencià». Aquest text fou una mena de rèplica al que la setmana anterior havien fet públic altres militants de la UPV en sentit favorable al pacte amb l'EUPV. Com informava el diari *Avui*, «a les divuit personalitats que de primer signaren aquest document polític, entre les quals destaquen els cantants Raimon i Lluís Llach; els escriptors Vicent Andrés Estellés, J. V. Foix, Pere Calders i Manuel de Pedrolo; l'escultor Andreu Alfaro; l'editor Eliseu Climent, així com també l'ex-president socialista del Consell pre-autonòmic del País Valencià, Josep Lluís

³⁹¹ No era, però, la imatge que tenia una part important de la militància. Si atenem a l'Esmena a la totalitat que l'assemblea d'Almussafes presentà en la IV Conferència de 1990, la valoració era negativa, considerant com a escassos els 40.000 vots i parlant no d'un avenç sinó d'un estancament de l'organització (UPV, 1990a: 4).

³⁹² En aquest cas estem parlant ja de la secció valenciana de la coalició Izquierda Unida, creada en 1986 amb el PCE com a principal actor. Sobre l'evolució d'IU els primers anys és interessant el text de Luis Ramiro «Entre coalición y partido: la evolución del modelo organizativo de Izquierda Unida» (RAMIRO, 2000).

Albinyana; l'actor Josep Maria Flotats i Adolf Pizcueta, s'han afegit els darrers dies altres personalitats de tot l'àmbit cultural dels Països Catalans, com ara els filòlegs Joan Coromines i Francesc de Borja Moll; els també escriptors Marià Manent, Ricard Blasco, Isabel-Clara Simó i E. A. Llobregat; els pintors Antoni Miró i Andreu Castillejos, així com també professionals del cinema, com Ovidi Montllor, Carles Mira o Josep A. Pérez Giner. Aquest document també ha estat signat finalment per un total de quinze regidors i alcaldes que la Unitat del Poble Valencià té a diverses poblacions del País Valencià, com ara Francesc Candela, regidor de l'Ajuntament de Gandia; Francesc Besa, regidor a l'Ajuntament d'Oliva, i Francesc Aguilar, regidor nacionalista a Melià». És a dir, el bo i millor del fusterianisme. Ara bé, faltava algú: «en aquesta polèmica, que sacseja la unitat de criteris dels nacionalistes valencians, destaca el silenci de Joan Fuster, el qual ha manifestat que no vol entrar en política, i «penso mantenir-me sempre al marge»» (AVUI, 1/XI/1986: 6)³⁹³. Algunes veus com la de Joan Cantarero des de les pàgines de *Levante*, acusaren a Eliseu Climent i el setmanari *El Temps* d'estar al darrere d'una mena «d'operació bruta» contra l'acord (VIADEL, 2012: 132). Vicent Pitarch, Toni Mollà i Gustau Muñoz confirmen aquests moviments per part de Climent durant tots aquests anys. Muñoz afirma que Climent muntà gairebé una oficina, amb Rafael Company al capdavant, per captar gent contrària al pacte en una mena d'operació intervencionista sense precedents (Pitarch a Rico, 30/XI/2015; Muñoz a Rico, 30/XI/2015). Fusterians reconeguts i convençuts com Francesc de P. Burguera es posicionaren contra el pacte. Burguera escrigué un article on recorria directament al pensament de Fuster afirmant «que el poble valencià no té cap sentiment nacionalista, o no el té prou arrelat. És a dir, que, com va escriure Joan Fuster va vint-i-cinc anys, el poble valencià no passa de ser, encara, una població. Per ser un poble fa falta la consciència de ser-ho» (AVUI, 8/VI/1987: 17). La varietat de perfils fou general tant entre els contraris al pacte com entre els partidaris. Així, entre els primers trobem noms com el de Vicent Pitarch o Joan Francesc Mira. Mentre que en l'altre sector es trobaven persones com Josep Lluís Blasco, Gustau Muñoz, Adolfo Beltran, Ernest Garcia o Doro Balaguer. És més, amb Pitarch i Mira es barrejaven noms com el de Rafael Company que aleshores publicava junt a Vicent Franch, Miquel Nadal i Agustí Colomer un llibre tan contundent amb

³⁹³ Malgrat aquest aïllament voluntari, entre la correspondència de Fuster trobem diverses cartes de finals de 1991 i principis de 1992 convidant-lo a actes del partit com el 5è Congrés (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

Fuster com *Document 88*. És a dir, si atenem a l'evolució posterior de cadascun dels militants que donaren suport a una o altra ponència, difícilment podem encaixar la discussió sobre la conveniència o no d'anar a unes eleccions amb EUPV amb el debat que llavors mantenia el valencianisme al voltant del fusterianisme i la seua proposta nacional. L'evolució poc després de la pròpia Pepa Chesa, que encapçalava els «antipacte», escindint-se i creant el primer partit «tercerviista» és un dels casos més paradigmàtics d'aquesta dificultat que comentem. Això porta a Gustau Muñoz a analitzar la discussió en l'eix esquerra-dreta. Contràriament, Vicent Pitarch ho fa en la concepció nacional que un i altre grup tenien. I Toni Mollà afirma que entendre el debat tant en un eix com en l'altre dificulta la comprensió del conflicte ja que si bé és cert que el sector «antipacte» defensava uns arrels ideològiques de caràcter més clarament fusterianes i en clau de Països Catalans, també ho és que molts d'ells se sentien pel seu esquerranisme més propers al grup de Muñoz o Balaguer però van tenir l'etiqueta de «dretans» perquè els sectors més conservadors de la UPV se'ls hi van afegir per motius diferents als que ells, en el fons i en la forma, defensaren en les ponències respectives (Mollà a Rico, 12/XII/2015). A més, el diferent plantejament de Muñoz i Pitarch en l'anàlisi del conflicte es deu també a com un i altre el visqueren i la conjuntura que els envoltava: no es veuen les coses igual des de València estant que al nord o al sud del país. Però, què deien les diferents ponències presentades? La favorable al pacte estigué encapçalada per Josep Lluís Blasco amb el nom de «¿Com construir el País Valencià?». La contrària, per Pepa Chesa amb el títol de «Construir la Unitat, construir el País Valencià». La ponència favorable acusava els contraris de ser uns «nacionalistes ideologistes» i de viure en el gueto. Calia deixar d'acusar d'espanyolistes a tots aquells sectors que no militaven o assumien el nacionalisme com a propi i arribar a aliances àmplies per vèncer l'hegemonia socialista. Tan ideològica era la ponència de Chesa? A nivell de continguts era un document que mantenia les línies bàsiques del valencianisme fusterià en tant que proclamava «la nostra diferència lingüística que volem nacional. La llengua catalana, la nostra i agredida llengua, és l'element més important per a produir consciència diferenciada (...)». I per això calia apostar per l'enfortiment d'un moviment cívic en favor de la llengua. Ara bé, aquesta no havia de ser entesa com un simple símbol sinó com l'eina a partir de la qual intercomunicar nacionalment i universalment la cultura dels Països Catalans. Certament aquesta ponència es circumscrivia més clarament als principis bàsics del valencianisme fusterià que no l'altra. Ara bé, és fals

que es quedara només en això, sent una acusació totalment gratuïta per part dels favorables al pacte.

Siga com siga, el 51% de la militància de la UPV va aprovar la proposta del pacte electoral, obrint així la primera crisi important del partit (LABRADO i MAYOR, 1999: 25-26). L'aliança amb Esquerra Unida es va consumir i va donar la possibilitat de tenir 2 diputats als nacionalistes valencians³⁹⁴. El pacte, però, es va trencar aviat, el 1988 (BELTRAN, 1994: 79) i a més de manera bastant traumàtica si atenem a que els recels entre nacionalistes i comunistes valencians es van consolidar com a norma entre el panorama polític del país. Els dos diputats de la UPV, Pere Mayor per València i Aureli Ferrando per Castelló, desenvoluparen una política parlamentària gairebé en solitari per dos motius. Per una banda, perquè representaven una petita minoria enquadrada en el grup mixt. Per altra, per la falta de consideració que el PSPV-PSOE i en especial el president Lerma tenia pels nacionalistes valencians. Segons Mayor, Lerma sempre els va considerar una mena d'anomalia política que un dia o altre s'havia d'acabar incorporant a l'espai socialista o desaparèixer, tal com havia passat amb els pspv's dels setanta. Quan encara compartien grup amb els comunistes, els valencianistes van participar de les converses per al pacte d'investidura. En aquest pacte van aconseguir incloure diverses demandes com la reforma de l'Estatut, la comarcalització i altres mesures de caràcter nacional. Amb el trencament i la majoria que Lerma tenia amb els vots d'EUPV, els compromisos signats amb els valencianistes quedaren en no res (LABRADO i MAYOR, 1999).

I a nivell intern la situació tampoc es va calmar si tenim en compte que un sector encapçalat per Pepa Chesa va protagonitzar la primera escissió a mitjans de 1990 després de IV Congrés. Chesa marxà i fundà el Partit Valencià Nacionalista d'existència efímera i defensor dels principis de la «tercera via». Per a Francesc Viadel hi ha un clar paral·lelisme entre la marxa de Chesa i el debat entre «partidaris de mantenir-se en posicions que respectaven el llegat del fusterianisme i els qui, per contra, volien assajar les noves fórmules plantejades des de la tercera via» (VIADEL, 2012: 134-136). Aquest relat, però, no quadra amb el que Chesa defensà en la ponència anteriorment esmentada. O potser el que no quadra és l'evolució posterior i l'escissió. O, potser, simplement és que en política tot canvia dependent del context i l'evolució personal de cadascú, lligat als seus interessos, i això porta a canvis fins i tot en els principis més bàsics. Per a

³⁹⁴ La coalició va obtenir un total de 6 diputats gràcies als 159.579 vots, el 8,03%.

Gustau Muñoz, Chesa i els seus es van emmirallar amb l'èxit de CiU i també en els avanços de partits com UV o el mateix PP en ple creixement aleshores. Anys més tard, Toni Mollà, que formava part dels sectors «antipacte», afirma que es van sentir manipulats per les maniobres de Climent i els sectors dretans de la UPV que pretenien constituir una mena de CDC valenciana (Mollà a Rico, 12/XII/2015). Pere Mayor també acusa Eliseu Climent d'estar al darrere de l'escissió del PVN i, fins i tot, de «compartir les tesis dels escindits» i encoratjar-los. Segons Mayor arran del pacte amb EUPV la relació del partit amb Climent i el fusterianisme cultural va ser distant i difícil. Fonamentalment el problema no era tant el fet que Climent tinguera una o altra opinió sobre les accions de la UPV, que no tinguera cap problema en mantenir relacions amb partits d'àmbit espanyol com el PSPV-PSOE per a impulsar els seus «tinglaos»: «dient-ho ras i curt, el desacord es basava sobre el fet que nosaltres impulsem un nacionalisme no sols de reivindicació cultural i lingüística, sinó plenament polític; per contra, Eliseu promovia un nacionalisme cultural i cívic que, a l'hora de les eleccions, no donava suport al nacionalisme polític». Tot plegat va portar a què la relació entre Climent i la UPV fóra inexistent fins a 1992 aproximadament (LABRADO i MAYOR, 1999: 57-59)³⁹⁵. Ara bé, l'acusació de Mayor sobre l'acord de Climent amb els principis que movien els escindits quadra poc amb el posicionament nacional clarament fusterià que sempre ha mantingut l'editor.

La marxa de Chesa va fer que els qui quedaren dirigint el partit, al costat de Mayor, mantingueren encara durant un temps els principis del fusterianisme més o menys com a centre del discurs de la UPV. Aquesta interpretació també és matisable ja que el llegat de Fuster en el conjunt del corpus teòric de la UPV era més líquid que mai. Segons Vicent Pitarch «el simple esment de la catalanitat, els Països Catalans, etc. esdevindrà tabú als papers oficials de la UPV posterior a la conferència de novembre'86, que certament va marcar una inflexió clara en la dinàmica nacional del País Valencià contemporani» (Pitarch a Rico, 17/III/2017).

A nivell de discurs, la UPV també començà a tenir com dues ànimes. Una la que podien representar els portaveus que s'havien identificat més clarament amb el fusterianisme i, una altra, la que respresentaven aquells que provenien de militàncies

³⁹⁵ Val a dir que Mayor es contradia en el seu relat en el mateix llibre pàgines després quan afirma que «Eliseu, també ha fet una tasca molt important, de recuperació cultural, de defensa de la llengua; i sobretot no ha interferit mai en el procés de creació del nacionalisme polític» (LABRADOR i MAYOR, 1999: 60).

diverses en partits d'esquerra i que, a més a més, havien estat partidaris del pacte amb l'EUPV. Dos exemples clars poden ser el d'Ernest Garcia i el propi Pere Mayor. Pel que fa al primer, en el debat organitzat pel CEIC Alfons el Vell el 1987, afirmava que «el consens de Benicàssim» era un punt d'inflexió entre una i altra etapa. Per tant, en aquell moment, s'havia «exhaurit» el model de valencianisme basat en «el programa de congruència cultura-estat i, per tant, el discurs que és propi de tal programa, el discurs que té com a eixos conceptuals la identitat i la sobirania». I tot plegat es devia al fet que el «programa de construcció d'una identitat nacional per la via d'integrar els elements culturals tradicionals no és ja practicable, per tal com aqueixos elements ja no són significatius en la vida de la gent» (DDAA, 1987: 26-27). L'aportació d'Ernest Garcia obria un nou paradigma interpretatiu de la política que havia de fer el valencianisme ja que trencava amb el relat fusterià que afirmava que recuperació cultural i lingüística era igual a recuperació nacional. Per altra banda, en el debat posterior, Garcia feia una nova aportació sobre el que ell anomenava «la crisi del nacionalisme al País Valencià dels vuitanta» on raonava que el discurs del nacionalisme havia quedat desarrelat i sense bases socials a diferència del que havia arribat a tenir durant els anys de lluita contra la dictadura. Calia doncs «connectar el nostre discurs amb la realitat» (DDAA, 1987: 66-67).

Per la seua banda, Pere Mayor, portaveu oficial del partit, no cal oblidar-ho, es mantenia en un discurs encara de clara matriu fusteriana. Així, en 1988, escrivia amb motiu de les commemoracions pels 750 anys de conquesta jaumina que el partit no assistiria als actes organitzats per la Generalitat ja que «fer-ho seria col·laborar a la banalització folklòrica d'un fet cabdal en la conformació del País Valencià com a part integrant de l'àmbit nacional dels Països Catalans». A aquest discurs més ideològic Mayor afegia una crítica contundent a la política de símbols del PSPV-PSOE i les que considerava les seues concessions a la dreta. Perquè «aquest 9 d'Octubre hauria estat una bona ocasió perquè el PSOE, des del Consell de la Generalitat Valenciana, hagués fet un gest de concòrdia situant en el pla que li correspon la històrica senyera quadribarrada. (...) necessitem anar eixamplant la capacitat d'autogovern del nostre poble fins a la plena llibertat, en una profunda solidaritat amb la resta dels Països Catalans, abans de tot, i amb tots els pobles d'Europa i del món. (...) Ara com ara, tot i que a alguns no els agrada, som l'única opció nacionalista al sud de l'Ebre. I amb aquesta responsabilitat actuem» (AVUI, 9/X/1988: 32).

Aquesta doble línia discursiva que cada cop més va portar a una certa ambigüitat, començà a ser criticada a principis dels noranta des del propi valencianisme. Això es pot extraure clarament de les paraules de Joan Francesc Mira quan afirmava que la UPV, tot i provenir de la tradició del «nacionalisme catalanista» havia fet «un excés d'insistència en les definicions ideològiques, més o menys radicals, de l'esquerra i, últimament, de l'ecologisme com a bandera, potser despenjant-se de la presentació del nacionalisme com a bandera. En algunes comarques té molta presència, però en altres, com la ciutat de València, la seua presència electoral és molt poc significativa» (DEBAT NACIONALISTA, abril 1990). El discurs ecologista, econòmic, social o antiOTAN tenia més pes que el estrictament nacional i cultural. Aquesta crítica de Mira es podia aplicar un any després, no al discurs, sinó al programa. En aquest sentit, en el programa electoral per a les eleccions autonòmiques de 1991, el partit valencianista mantenia un relat on la normalització del valencià i de la cultura valenciana era fonamental per a la construcció del país. Ara bé, aquest n'era un apartat més i, fins i tot, les propostes en l'àmbit ecologista semblaven jugar un paper més central que el de la recuperació nacional. A més es partia d'una certa indefinició en el subjecte polític que es deia defensar i construir. Un abstracte poble valencià del que no es definia si era una nació en si mateix, si en formava part d'una altra o simplement s'acceptava el format autonòmic. Sí que és cert, però, que el programa de la UPV intentava concretar la forma institucional que havia de tenir el País Valencià, recuperant la proposta fusteriana de la comarcalització. Però d'aquí no es passava i això portava a l'assemblea d'Almussafes a ser molt durs en una Esmena de la totalitat presentada en la IV Conferència de la UPV on es deia que alguns companys tenien una idea del nacionalisme molt pobra que no passava de defensar «la llengua, l'himne o la bandereta» (1990a: 10).

A nivell de documents, en la III Conferència del 2-3 de juliol de 1988, es mantenia una literatura de matriu clarament fusteriana quan es qualificava com a sucursalista la praxi política dels partits valencians d'àmbit espanyol. Igualment, es parlava de les aspiracions nacionals dels valencians definides clarament en el marc dels conjunt dels Països Catalans. I una sèrie de militants introduïen un apartat als documents més que interessant: «Resolució comarques castellanès». Escrit en castellà i signat per cinc militants, es volia donar solució a un debat que el valencianisme feia anys que arrossegava i mai havia acabat de posar solució. Els signants demanaven iniciar el debat partint del reconeixement d'aquestes comarques com a valencianes, reconeixent-les en la seua cultura i característiques específiques. Això sí:

«paralelamente se fomentarán los rasgos comunes del País, en especial el idioma catalán, como elemento integrador y no de ruptura» (UPV, 1988: 111). El document, doncs, mirava de solucionar eixe problema que Fuster havia identificat en els seixanta, que el valencianisme havia qüestionat en els setanta però que mai de forma tan clara s'havia atrevit a tancar. Per la seua banda, el 1990 ja trobem en els documents de la UPV la proposta d'entendre el País Valencià com un poble nacional, el que volia dir que sense renegar dels principis fundacionals fusterians del valencianisme, calia modificar-los i adaptar-los. Especial èmfasi posava en aquest sentit l'Esmena a la totalitat presentada per l'assemblea d'Almussafes el març d'aquell any (UPV, 1990a).

Tot plegat es pot resumir en la següent reflexió d'Ernest Garcia: «la UPV va ser una mena de precedent, amb vint-i-cinc anys d'anticipació, del que avui és Compromís (o del que era fa només un any, que a saber què passarà ara). Va ser-ho, almenys, en els cinc o sis anys que va ser un àmbit de diàleg entre el nacionalisme, la nova esquerra i l'ecologisme polític. És clar que a la UPV l'herència fusteriana era molt més directa i més forta que al PCPV. Però també és clar que per a entendre la trajectòria del valencianisme democràtic d'ençà de la desfeta de Benicàssim cal comprendre que eixa trajectòria està plena d'intents de traure's de damunt l'etiqueta de «catalanistes fusterians» sense traïr l'essencial d'aquesta herència. I que el debat sobre què és l'essencial encara cueja» (Garcia a Rico, 1/XII/2015).

PSPV-PSOE i PCPV: el valencianisme que els quedà

Preguntat el 1992 sobre els efectes «negatius» que havia tingut un llibre com *Nosaltres, els valencians*, Joan Fuster responia que un dia a Castelló, assegut al costat de l'alcalde del PSOE, era presentat per aquest com a «el pare de la pàtria». Un altre dia a «Elx, i Manolo Rodríguez, alcalde socialista, fa el mateix numeret: «Joan Fuster, que és no sé què i patapum, patapum, patapum» Vaig a Xàtiva i igual. O siga que hi ha gent que ha ingressat en el PSOE, i que em sembla bé que ho hagen fet, vist que no hi havia una altra alternativa nacionalista forta, i que n'han estat contaminats, per dir-ho d'alguna manera. Han llegit el llibre i alguna cosa se'ls ha quedat. Després, tots, fixa't, tots en l'esquerra, encara continuen en les seues sigles portant allò de País Valencià». I malgrat que l'entrevistador li replicà que «no les usen», Fuster assumia el relat de cert valencianisme cultural que ja considerava coma més que positiu el fet que «els seus congressos són congressos nacionals...» i que «Comissions Obreres és CCOO del País

Valencià, la UGT és UGT del País Valencià (FUSTER, 2003: 355-356). Més enllà de ser una bona mostra del possibilisme polític al que arribà Fuster els darrers anys de vida, segurament també és el millor resum que es podria fer sobre el fusterianisme que quedà en l'esquerra majoritària. Aquells elements simbòlics i de la narrativa fusteriana que l'esquerra havia fet seus, els mantingué a nivell retòric o estètic durant uns anys. Per a Fuster, però, això ja era una influència important si tenim present d'on veníem (EL TEMPS, 13/IV/1992). Pel que fa al paper del PSPV-PSOE i el PCPV durant els vuitanta, mentre que els primers van tenir l'hegemonia de les institucions, els segons es van haver de reconstituir diverses vegades especialment després de la crisi interna, i externa, viscuda en la post-transició. A més, en el cas dels comunistes cal afegir els esdeveniments internacionals que provocaren una crisi profunda en tots els partits comunistes europeus.

PSPV-PSOE: L'empremta de Fuster en els primers governs autonòmics

Caldria començar el present apartat advertint que es fa difícil en la nostra anàlisi dividir valencianistes i socialistes. Certament, molts fusterians d'aquella generació dels seixanta i setanta no van entrar en l'estructura del PSPV-PSOE i van ser crítics amb els socialistes i, amb la boca petita, amb el paper de Fuster. Ara bé, en el PSPV-PSOE, com hem vist, hi havia sectors nacionalistes. I no només estem parlant del cas de Cucó, Soler i els *expspv's* ja integrats en el partit a finals dels setanta. També hem de tenir present que a mesura que els socialistes anaren ocupant quotes de poder, altres nacionalistes es van anar afiliant. Aquest és el cas d'alguns destacats militants del PNPV de Burguera com Jesús Puig Noguera, que havia estat alcalde de la Font d'Encarroç, d'Enric Beltran -exPSUC i PCE- o de Vicent Blasco Infante (SANZ, 1990: 62). I, val a dir, que aquests no foren els únics i la incorporació de valencianistes a les files dels socialistes es va anar produint al llarg dels vuitanta en una mena de degoteig militant. A finals de la dècada l'exsecretari general del PCPV, representant del sector valencianista en els anys de la crisi del partit, Emèrit Bono, s'afiliava al PSPV-PSOE (SANZ, 1990: 70). Altra cosa diferent és el paper que aquests jugaren, o pogueren jugar, allà dins. A principis dels noranta, Joan Francesc Mira afirmava que la influència dels sectors nacionalistes en el PSOE havia estat, globalment, igual que si no s'hagueren incorporat al partit (DEBAT NACIONALISTA, abril 1990). Segurament l'afirmació de Mira és un tant exagerada, tot i que no s'allunya en el fons gaire de la realitat. Una anàlisi dels manuscrits de socialistes com Josep Bevià per als mítings i parlaments dels vuitanta, ens

mostra com el discurs valencianista que havia defensat durant la transició, ara quedava diluït o desaparegut entre propostes de caràcter més pràctic, de la política del dia a dia que determinava l'autonomia³⁹⁶. I no només a nivell discursiu, també a nivell programàtic.

Entre els anys 1982 i 1989, el PSPV-PSOE es va convertir en la principal força del país, hegemònica en tots els sentits. Amb la victòria, destacats socialistes com el conseller Guardiola van afirmar que «el nacionalisme no existeix» (BALAGUER, 1982: 129). Tal afirmació s'inclouïa en una estratègia global de construcció de l'autonomia: amb tot el poder en les seues mans, el relat socialista va prescindir totalment dels elements derivats de la discussió identitària i nacional i va passar a centrar-se únicament en el discurs de la pacificació i la modernització del País Valencià (BELTRAN, 1994: 24). Modernització i llengua foren els únics elements d'arrel clarament fusteriana que quedaren en el discurs i la praxis dels socialistes. Ja a finals de 1982 des de diferents sectors del fusterianisme es denunciava que el PSPV-PSOE començava a traçar un relat sobre el País Valencià en què els valencians deixaven de ser eixa nació o nacionalitat que havien estat per al socialisme durant els anys de la transició. Això, però, no deixava de conviure amb una certa contradicció degut a l'existència de diferents famílies en el si del partit. Al cap i a la fi, les conclusions dels sectors que apostaven per la «desnacionalització» dels valencians estaven condicionades pels resultats electorals del nacionalisme. Perquè el que en realitat estaven fent els socialistes, amb Joan Lerma al capdavant, era incloure els valencians en el projecte de construcció de la nova Espanya autonòmica i no construir una comunitat nacional valenciana diferenciada (BALAGUER, 1982: 129). Al cap i a la fi, com afirma Joan B. Culla, Joan Lerma evità les relacions amb la resta dels Països Catalans excepte quan es produí el pacte CiU-PSOE el 1993 a nivell estatal, i es mogué en una mena de «inhibició» pel que feia al conflicte lingüístic (CULLA, 1999: 58). Una postura no gaire diferent, com veurem després, a la duta a terme pel pujolisme.

La primera -i gairebé l'única- llei aprovada pels socialistes de caràcter identitària fou la *Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià*. Aquesta fou impulsada per Ciprià Ciscar i es va aprovar el 23 de novembre de 1982: el dia que Joan Fuster complia seixanta anys. Es va arribar a dir que la data no era casual sinó que responia a una mena d'homenatge dels socialistes, o més aviat de Ciscar (FUSTER, 2003: 404). Per a Manuel Alcaraz, els

³⁹⁶ Documents consultats en el Arxiu José Beviá de l'Arxiu de la Democràcia.

principis que inspiraren aquesta llei foren sis: «A) *Superar la diglosia en favor de la lengua propia a través de la intervención de los poderes públicos autonómicos*; B) *El uso oficial y normal del valenciano*; C) *La prohibición de discriminación por causa de la lengua usada*; D) *Aplicación de la Ley con criterios de gradualidad y voluntariedad y las posibles excepciones*; E) *La existencia de territorios de predominio lingüístico*». En aquest sentit la llei incloïa elements més propis de la sociolingüística que del dret. Conceptes com diglòssia que havien estat treballats per Rafael Ninyoles a finals dels seixanta en són un bon exemple³⁹⁷. I és en aquest punt on podem observar algunes rastres de fusterianisme en la llei en el sentit que pretenia revertir la situació que patia el valencià i que Fuster havia denunciat per activa i per passiva. El debat sobre la llei va seguir a nivell d'argumentaris camins semblants als traçats per cadascuna de les cultures polítiques durant la tramitació de l'estatut. La dreta hereva de la UCD mantingué el seu paquet identitari i secessionista a nivell lingüístic. L'esquerra socialista possibilista i ambigua. I el PCPV es va moure en la desorientació i allunyament respecte del fusterianisme que havia defensat anys enrere (ALCARAZ, 1999: 131-177). I val a dir que la llei no va agradar els sectors més clarament identificats amb els plantejaments fusterians. Un bon exemple és la crítica que va fer Vicent Pitarch quan recordava que tot i que la llei valenciana s'havia inspirat en la catalana, el cert és que els socialistes havien desnaturalitzat els fonaments d'aquesta (PITARCH, 1984: 10), la qual cosa lligava amb l'estratègia d'ambigüitats i adaptació al marc identitari de l'estatut valencià que seguiren els governs de Lerma. Altres projectes com el redactat per Vicent Soler sobre la comarcalització del país -una acció de marcat caràcter fusterià- van quedar totalment aparcats a finals dels vuitanta, per exemple (BELTRAN, 1994: 69). Aquest posicionament dels socialistes es va allargar durant tots els seus anys de govern. Si atenem al programa autonòmic de 1991 observem com parlaven de promocionar el valencià en organismes i institucions com a forma de recuperació «*concertando las voluntades de los ciudadanos*

³⁹⁷ En l'exposició de motius de la llei es deia literalment: «Davant la situació diglòssica en què està immersa la major part de la població, conseguint a la situació de sotmetiment del valencià durant gairebé tres-cents anys, la Generalitat, com a subjecte fonamental en el procés de recuperació de la plena identitat del poble valencià, té el dret i el deure de retornar la nostra llengua a la categoria i el lloc que mereix, acabant amb la situació de deixadesa i deterioració en què es troba. La nostra irregular situació sociolingüística exigeix una actuació legal, que sense tardar, acabe amb la postració i propicie l'ús i ensenyament del valencià per tal d'assolir l'equiparació amb el castellà» (ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, 2003: 19).

que desean la recuperación de nuestra lengua y sin suscitar problemas» (PSPV-PSOE, 1991: 25). La política lingüística, doncs, havia de ser una eina pràctica de pacificació i no d'enfrontament. I en aquest aspecte els socialistes no distingien entre nacionalistes i blavers. Almenys a nivell programàtic.

De portes enfora Fuster havia canviat d'actitud respecte els socialistes³⁹⁸. Això no només és un fet constatable, com veurem tot seguit, sinó també criticat per alguns dels seus seguidors i amics més propers. El moment clau en el canvi d'actitud és el 9 de gener de 1983. Fuster publicà l'article «Llengua i política» a *Noticias al Día*. El text marcava un abans i un després. Pel que fa als socialistes Fuster era clar: la seua arribada a la Generalitat era positiva perquè «valencianitzava» la política i la societat. I com ho feien això? Sorteiant les travetes que els poders fàctics posarien a una Conselleria d'Educació que té «un projecte sensat» malgrat la seua «timidesa». Perquè davant d'una dreta clarament «castellanista», l'esquerra almenys participava d'un cert valencianisme. I afegia: «Jo ja em pense que hi haurà algomogàvers, extraparlamentaris com jo mateix, impacients, que trobaran tímida l'acció cultural -i revalencianitzadora- dels socialistes. Però no en veig l'alternativa. I sí que veig que la Conselleria d'Educació ha encetat un bon camí. De moment, té la meua adhesió» (DDAA, 1984b: 85-87). El suport de Fuster als socialistes partia d'un punt clar: la no renúncia al que realment pensava. Ara bé, la situació era la que era i més valia això que res.

Podem afirmar, doncs, que Joan Fuster va mantenir una certa actitud possibilista durant els seus deu darrers anys de vida? En paraules d'Ernest Lluch el 1996 «en Fuster en els últims temps ja va parlar menys, perquè es va adonar que el projecte implícit que hi ha a *Nosaltres, els valencians* era un fiasco. Això ho veia pel carrer. Diuen que va donar suport al PSOE, però és que era el partit que ell creia que podia fer més per la llengua valenciana o per la llengua catalana a València» (SINTES, 2001: 113). El paper jugat per Fuster durant els primers governs socialistes, però, no fou exclusiu del suecà sinó que es va generalitzar entre alguns intel·lectuals valencians que passaren de la crítica a la col·laboració (XAMBÓ, 1989). Com ho veia Fuster? En el ja citat article «Llengua i política» de principis de 1983 Fuster afirmava que tot i reconèixer que «la solució seria el nacionalisme (...) d'on no n'hi ha no es pot traure. El petit debat sobre el nacionalisme després del fracàs electoral, m'ha semblat en línies

³⁹⁸ Segons Pere Mayor, en els darrers moments de vida, Fuster reconeixia que els socialistes «l'havien utilitzat» (LABRADOR i MAYOR, 1999: 118).

generals desfasat. Sóc el primer a lamentar-ho, però és així. I jo m'estime més una escola valenciana, si l'aconseguim, que tres o quatre coalicions –mal coaligades- que seran tan nacionalistes com vulguen però que no alcen un gat pel rabo» (FUSTER, 1984). Resignació i possibilisme polític és el que destil·laven les paraules de Fuster. I en una línia semblant es mostrava al final de la seua vida en l'entrevista feta per Vicent Sanchis per a *El Observador* el 1991 (FUSTER, 2003: 351). Un relat que en certa manera avalava les paraules abans citades del conseller Guardiola i el nacionalisme.

I sobre Císcar, què en pensava? En primer lloc que era un pobre home, la persona més discreta del món. I la seua Conselleria de Cultura l'única cosa que havia fet era donar-li «maldecaps, res més». Dinars, jurats, premis, patronats i altres afers que motivaven poc Fuster (MOLLÀ, 1992: 32). Certament és difícil diferenciar la relació de Fuster amb el PSPV-PSOE de la del suecà amb les noves institucions autonòmiques. Malgrat el distanciament que es va produir a nivell teòric entre els socialistes i el fusterianisme, el govern de Lerma i concretament Ciprià Císcar, no va voler desaprovechar l'oportunitat de tenir el suport públic en algunes de les seues accions de govern d'un intel·lectual tan importat. Fonamentalment, com es pot comprovar mitjançant la correspondència de Fuster, a partir de la segona meitat dels vuitanta i fins la seua mort, el suecà es convertí en una mena d'assessor cultural del govern de Lerma i en concret de la Conselleria de Cultura³⁹⁹. Amb els socialistes Fuster va participar en tota mena de projectes culturals. En aquest sentit cal destacar la creació de museus o la Biblioteca Valenciana, sorgida de la feina prèvia que es feia des de la Institució Alfons del Magnànim de la Diputació. Tal com informava el diari *Avui* «la Biblioteca d'Autors Valencians (BAV), dirigida per Joan Fuster, aspira a la divulgació de la literatura valenciana amb llibres de butxaca i un preu del tot assequible: una mitjana de dues-centes pessetes per volum» (AVUI, 8/III/1983: 31). De fet, la relació de Fuster amb la Diputació anava més enllà de la mateixa institució si tenim en compte que la premsa tractava Asunción d'amic de Fuster i «protector de la cultura catalana» (AVUI, 7/IX/1984: 8)⁴⁰⁰. El 1985 ocupà el càrrec de director de l'Institut de Filologia de la

³⁹⁹ Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

⁴⁰⁰ Certament la relació entre Fuster i Asunción, si atenem al to de la correspondència que mantingueren, fou de certa amistat. Fuster, per exemple, felicità amistosament Asunción quan aquest fou elegit president de la Diputació de València. I a la felicitació, el socialista va respondre amb una breu carta que acabava amb un «quede a la teua disposició, amb un fort abraç del teu bon amic» (consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya). Pere Mayor sent secretari general de la UPV a banda

Institució Valencians d'Estudis i Investigacions, que estava també vinculat com a centre de recerca a l'antiga Institució Alfons el Magnànim (DDAA, 1997: 418). I, a més, a principis de 1985 va ser contractat per la Diputació com a assessor literari de les seues publicacions (AVUI, 8/III/1985: 23). Uns mesos després, el juny de 1985, la Diputació editava «Sagitari», cinc reculls d'aforismes i proses inèdites de Fuster (AVUI, 25/VI/1985: 20). Els socialistes van intentar controlar totes les activitats culturals que es feien en català i des del món del nacionalisme per un motiu molt concret: es considerava que eren les més conflictives (XAMBÓ, 1989). I ja hem vist que amb aquest tema eren molt concrets: no volien conflicte.

Això no vol dir que Fuster deixara de ser, almenys en els primers moments del govern, molt dur dialècticament amb Joan Lerma. En un article publicat el diumenge 28 de febrer de 1983 arribava a qualificar el president valencià com de simple delegat territorial del govern espanyol en el País Valencià (DIARIO DE VALENCIA, 28/II/1983). Mantenia així el tant fusteria discurs sobre el «sucursalisme» de la política valenciana. En una carta del 10 de maig de 1983 Lerma es solidaritzava amb Fuster «pels fets de Sagunt del 27 d'abril» i el president de la Generalitat esperava que «aquesta experiència comuna servirà per anar eliminat, si més no, algunes de les «discrepàncies òbvies» que dius tenir amb mi. M'agradaria molt»⁴⁰¹. D'aquesta relació de «pau i col·laboració», el fusterianisme cultural que representava Eliseu Climent i els seus «tinglaos», intentà treure'n profit. Tot i així, en el cas de Climent aquesta relació fou fluctuant si més no fins a la segona meitat dels vuitanta. Així, un bon exemple de tensió fou el discurs d'Eliseu Climent en els Premis Octubre de 1985 i la reacció dels representants socialistes en l'acte -Císcar i Asunción- abans i després d'aquest quan van arribar a anunciar que s'havia acabat la pau amb les institucions de Climent i que deixaven d'anar als actes organitzats per aquest (AVUI, 29/X/1985: 28).

Segurament la institució amb què Fuster col·laborà i que menys satisfaccions li va donar fou el Consell Valencià de Cultura. La primera versió del Consell es va formalitzar sense la presència de l'escriptor (AVUI, 1/XII/1985: 35), degut a les pressions de la dreta en contra del seu nomenament com a membre, tal com va

de reconèixer haver anat a casa de Fuster amb Asunción per convidar-lo a alguna Escola d'Estiu considerava el 1999 que Asunción era un home del PSOE «provalencianista» (LABRADOR i MAYOR, 1999: 50). Els darrers anys, abans de morir, Asunción ha estat un dels impulsors del partit espanyolista Ciudadanos en el País Valencià.

⁴⁰¹ Carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

denunciar diverses vegades en la premsa Francesc de P. Burguera. Finalment Fuster passà a formar part de la institució el febrer de 1987 (AVUI, 19/II/1987: 1). Segons ell mateix «la primera vegada que me'n van nomenar membre, van tenir, diguem-ne, la discreció d'avisar-me. La segona vegada que me'n van nomenar, ni tan sols això. Com que, a més, jo considere que això és una institució que no veig que tinga massa sentit, doncs simplement no hi vaig, no acostume a anar a les reunions» (MOLLÀ, 1992: 35). El Consell Valencià de Cultura va ser creat pel govern de Lerma el 1985 amb la intenció de ser un òrgan assessor de l'activitat cultural. Fonamentalment havia de ser un espai de discussió sobre els aspectes culturals que dividien a la societat valenciana com la llengua, els símbols, etc., traient-los així de l'àmbit estrictament polític. El projecte, la veritat, és que no va reeixir per l'oposició política dels mateixos sectors que havien fomentat el conflicte identitari (PIQUERAS, 2006: 347). Aquesta falta de concreció en el que es discutia i les mateixes temàtiques foren els motius pels quals Fuster mai li va trobar el sentit. Segons Javier Paniagua la creació del CVC no va agradar gens als sectors nacionalistes ja que potenciava una cultura valenciana bilingüe i regional i aquest fet va fer que «a intel·lectuals nacionalistes com Cucó o Mira no els agradarà que una de les seues icones, Joan Fuster, accepte formar-ne part i considere que pot ser una institució vàlida per a plantejar els temes de normalització cultural i lingüística» (PANIAGUA, 2006: 132). L'afirmació de Paniagua respecte Mira la podem entendre i a més validar ja que l'historiador aporta unes declaracions contràries al CVC de l'intel·lectual a la revista *El Temps* del 9 de desembre de 1985. El que no sabem és d'on trau l'afirmació sobre el posicionament de Cucó ja que no aporta cap referència i a més en aquells moments Cucó era senador del PSPV-PSOE i, per tant, una persona totalment vinculada a l'estratègia que el *lermisme* estava traçant, més enllà de les seues diferències amb l'aparell del partit. Per acabar amb l'àmbit estrictament autonòmic, cal destacar que les institucions culturals valencianes van impulsar també a artistes identificats amb el fusterianisme com Andreu Alfaro. Així, l'IVAM, va exposar a finals de 1991 una sèrie d'obres de l'escultor relacionades amb l'art grec. El catàleg de l'exposició, a més, va estar prologat per Joan Fuster (AVUI, 8/IX/1991: 37).

La col·laboració de Fuster amb l'administració socialista no només es va dur a terme en l'àmbit autonòmic sinó també, com hem vist, en el municipal. I aquesta participació en actes institucionals vinculats als socialistes ja es venia donant a nivell municipal des de les eleccions de 1979. El 12 de gener de 1982, per exemple, Fuster era convidat per la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament d'Alacant a un acte d'homenatge a

Manuel Sanchis Guarner⁴⁰², tot i que finalment Fuster declinà la invitació perquè «*en esas fechas yo no estaré «disponible»*». Així, l'alcalde de València Ricard Pérez Casado va instaurar la «Setmana de les Lletres Valencianes» amb la intenció de «recuperar» allò que les autoritats franquistes havien eliminat. Fuster i Juan Gil-Albert foren els primers guardonats. I per això la dreta atacà de forma «salvatge» la iniciativa de Casado i l'Ajuntament, arribant a qüestionar l'obra de Fuster per «maricón» (CASADO, 2013: 148).

Tota aquesta relació entre Fuster i els socialistes va portar el 1987 a algun periodista com Josep Ramon Lluch afirmar que tot plegat es devia al fet que «molts dels consellers socialistes que formen part o han estat part del govern valencià s'iniciaren en la política en les capelletes nacionalistes que aglutinava Fuster. A hores d'ara, la influència de l'esperit de recuperació que va indicar Fuster ha estat assumit —amb totes les pors, insuficiències, marxés enrere, i consideracions que vulgueu— pel govern actual valencià» (AVUI, 3/V/1987: 25). Evidentment, veient el resultat final dels anys de govern dels socialistes, l'afirmació de Lluch era massa entusiasta i poc cenyida a la realitat. Estem més d'acord amb Adolf Beltran que matisa aquesta influència fusteriana afirmant que la línia de govern dels socialistes durant els anys vuitanta va arribar a ser més ambigua i contradictòria que la mateixa societat valenciana. En certa manera, aquesta obra de govern es va centrar força en el que Beltran anomena el «regeneracionisme fusterià», és a dir, eixa idea de modernització lligada al pensament fusterià de manera tan clara. Ara bé, el fet que els socialistes no assumiren el paradigma nacional fusterià fa que Beltran parle d'una mena de «teoria fragmentària» pel fet que només van prendre de Fuster allò que en cada moment els interessà (BELTRAN, 1994: 16-18). Tot plegat lligat amb aquella mena de teoria de la «pacificació» de la societat valenciana impulsada també pels socialistes. Al mateix temps que aprovaven el dia de l'aniversari la Llei d'Ús i Ensenyament del Valencià, dos mesos després Ciprià Ciscar visitava les instal·lacions de Lo Rat Penat per a explicar els criteris que el govern socialista seguiria en relació a la llengua (PANIAGUA, 2006: 123).

Però què pensava oficialment Joan Lerma i el PSPV-PSOE de la proposta nacional fusteriana? Entrevistat pel diari *Avui* l'agost de 1987 el president de la

⁴⁰² Aleshores la regidoria de cultura de l'Ajuntament d'Alacant estava en mans de Manuel Alcaraz el qual també s'adreçà a Fuster per demanar-li que acceptara la presidència del premi de teatre Arniches el juny de 1979 (Cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

Generalitat ho deixava molt clar ja en el titular: «La idea de Països Catalans és desencertada»: «El president de la Generalitat valenciana, el socialista Joan Lerma, afirma en unes declaracions a l'AVUI que la proposta de Joan Fuster sobre la identitat i el futur dels valencians (integració en el Països Catalans) no va ser encertada i contrasta brutalment amb l'opinió d'aquest poble. Lerma creu en un País Valencià —Comunitat Valenciana, segons el seu lèxic oficial— diferenciat de Catalunya i que es caracteritzarà en el futur per la seva qualitat de vida i modernitat» (AVUI, 9/VIII/1987: 1).

Les reflexions de Lerma en la portada del diari que millor representava des de Catalunya el pensament de Fuster, era tota una declaració del que els lectors trobarien en l'entrevista. De fet, el mateix titular era més contundent en l'encapçalament de l'entrevista on es deia directament «La idea de Fuster sobre els Països Catalans no va ser encertada». Les dues primeres preguntes de Juli Esteve anaven directament a analitzar la figura de Fuster i el seu pensament. Estava resolt el problema de la identitat valenciana? Era vigent *Nosaltres, els valencians*? Lerma circumscrivia l'obra a un context històric concret, salvava la tesi històrica del treball de Fuster i qualificava com a «no encertada» la proposta de futur: els Països Catalans. I llavors, què eren els valencians? «Plenament espanyols, com els catalans, encara que de dues maneres diferents» (AVUI, 9/VIII/1987: 3). Les paraules de Lerma es circumscrivien de la línia de pensament que els socialistes ja havien traçat des de finals dels setanta i principis dels vuitanta. Però llavors calia definir si pel PSPV-PSOE eren una nació. Lerma posava sobre la taula que la discussió teòrica sobre conceptes com nació estava molt oberta i que els valencians el que eren és un «un poble amb identitat pròpia, prou mistificada si es vol». I l'Estatut era molt clar: «de les dues possibilitats constitucionals, parla de nacionalitat». I el PSPV-PSOE era un partit nacionalista? Si això volia dir «recuperar les senyes d'identitat d'un poble i fer que els ciutadans no es senten oprimits, no sols ho som sinó que som els que més podem fer per la nostra cultura. Si ser nacionalista és ser insolidari, pensar en salvar-se per un mateix i ignorar els altres, o bé les injustícies que hi ha altres llocs d'Espanya o del món, no ho som» (AVUI, 9/VIII/1987: 3).

Els valencians, doncs, gairebé havien aparegut amb l'Estatut d'autonomia de 1982. Aquest era el moment fundacional d'un relat que pretenia avançar amb el discurs de la modernitat del país com a bandera i de la construcció de l'Estat autonòmic, sense més pretensions «nacionalistes» que aconseguir allò que el règim estatutari els permetia. El president era ambigu davant el discurs que la dreta valenciana i el blaverisme sobre un suposat imperialisme català, repartint culpes per igual degut a la inclusió dels Països

Catalans en els programes electorals dels partits catalans (AVUI, 9/VIII/1987: 3). En aquest sentit, les paraules de Lerma només ajudaven a estrangeritzar el fusterianisme ja que projectava propostes com la dels Països Catalans a partits no valencians, especialment els catalans, com si en el País Valencià ningú defensés això, cosa que no era certa tal com el mateix Lerma sabia. Altra cosa és que els plantejaments foren minoritaris, però això és diferent a dir que «cap partit valencià no planteja res semblant». Les afirmacions de Lerma van rebre resposta des de la mateixa editorial del diari *Avui* l'endemà de l'entrevista. Considerant legítimes les declaracions des del punt de vista democràtic, no eren tan evidents la gran majoria de les seues afirmacions. L'*Avui* recordava a Lerma els orígens del PSPV de Cucó i Ventura, el seu discurs nacional, entre d'altres, i acusava els socialistes de canviar el marc teòric inicial pels mals resultats electorals del valencianisme (AVUI, 10/VIII/1987: 3).

Dies després també fou entrevistat en les pàgines del diari *Avui* el conseller de cultura Ciprià Ciscar. El conseller era menys contundent que Lerma i opinava que la discussió sobre si els valencians «són o no catalans» era «un problema de consciència dels ciutadans. I aquesta consciència diu que som valencians. I d'acord amb això defensem la nostra cultura pròpia. Que cal admetre qüestions comunes entre uns i altres? Hi estem disposats, però partint del fet que el ciutadà se sent valencià i el govern també». I llavors, Fuster s'havia equivocat? «No és el plantejament adequat. Coneixent Fuster i el seu paper fonamental en la nostra història recent —el d'un intel·lectual i no el d'un polític—, cal dir que ell va reflexionar sobre què som els valencians. Però no ha fet mai, i el mateix Fuster ho ha dit moltes voltes, un plantejament dogmàtic. Va establir unes bases de discussió que van ser positives en la mesura en què ens han fet avançar cap a l'estructuració de la nostra societat i van contribuir a la creació i consolidació de la consciència col·lectiva d'un poble. Fuster ha admès fins i tot, que hagen sorgit criteris discrepants» (AVUI, 23/VIII/1987: 8). Ciscar, tenint en compte que com hem vist fou el càrrec socialista més proper a Fuster, intentà amb les seues paraules matisar o ser menys dur que Lerma dies enrere. Perquè certament l'actitud del PSPV-PSOE durant tots aquests anys fou realment ambigua en la mesura que l'ambigüitat els ho va permetre. Així ho denunciava Ferran Torrent en les pàgines de *Presència* l'agost de 1987 quan afirmava que els socialistes amagaven amb la seua ambigüitat «el problema nacional valencià» (PRESÈNCIA, 9/VIII/1987: 10).

Però malgrat les ambigüitats polítiques en matèria identitària, el govern autonòmic va aprovar concedir el 1988 una pensió vitalícia d'un milió i mig de pessetes

a Fuster en concepte de «mèrit cultural» (AVUI, 26/III/1988: 11). La distinció la va aprovar el Consell Valencià de Cultura i no va estar exempt de polèmica perquè la dreta representada en l'Ajuntament de València per UV, CDS i AP van presentar diverses mocions en contra que finalment foren aprovades per la situació de minoria que tenia el govern dels socialistes (EL PAÍS, 15/IV/1988). Els dies en què es va discutir el tema diferents intel·lectuals i escriptors relacionats directament amb Fuster com Estellés, Joan Francesc Mira, Ventura, Alfons Llorenç o, per la banda política, l'alcalde de Sueca Francesc Ferrer, mostraren el seu suport a Fuster i el rebuig crítica frontal als plantejaments expressats per la dreta (AVUI, 27/III/1988: 11).

L'ambigüitat dels socialistes sempre va ser vista pels sectors valencianistes com una mena de reacció per la por al blaverisme i no tant com una estratègia pròpia del partit conseqüència de la seua idea d'identitat valenciana i espanyola⁴⁰³. En certa manera així ho va denunciar Francesc de P. Burguera en un article publicat al diari *Avui* on explicava com havia anat per part de l'Ajuntament i la Generalitat Valenciana els moviments per constituir una comissió encarregada de celebrar els 750 anys de conquesta del país part de Jaume I. Segons Burguera, havia estat l'Ajuntament l'encarregat de moure fitxa en primer lloc, cosa que deixava malament la Generalitat que era en realitat qui ho havia d'haver fet. I, per altra banda, la persona designada en un primer moment com a comissari, el catedràtic de dret civil Vicent Lluís Montés, fou ràpidament criminalitzat per *Las Provincias* i això havia fet que el govern valencià es tirés enrere. L'article de Burguera, a més, començava amb una llarga cita del *Nosaltres* on s'explicava allò que Fuster va anomenar l'acta de fundació del poble valencià (AVUI, 15/VIII/1988: 11). Finalment es van fer diversos actes commemoratius a València. El més important a nivell protocol·lari i institucional fou l'organitzat per la Generalitat davant la Catedral de València i que va comptar amb la presència del rei Joan Carles I.

⁴⁰³ A les acaballes de la dècada, Joan Francesc Mira feia una valoració sobre el paper dels nacionalistes del PSPV-PSOE des de la incorporació del PSPV. Per a Mira, l'èxit que havia tingut la integració del socialisme catalanista en Catalunya no havia tingut el mateix efecte al País Valencià on les línies d'actuació marcades des de Madrid eren molt més pronunciades. Segons Mira, Lerma tenia uns plantejaments nacionalment «més valents» dels quals havia anat «retrocedint, tant en política lingüística com d'institucionalització com de suport a moviments socials de tipus nacional. El discurs polític que els socialistes fan de cara a la societat és el de la gestió i el de l'eficàcia, adreçat principalment a sectors mitjans, perquè el vot obrer el tenen més o menys ja assegurat. Tot això es podria fer donant una coloració nacional que actualment és pràcticament inexistent» (AVUI, 4/IX/1989: 8).

En aquest acte van lliurar a Fuster i Gil-Albert una distinció per «per la seva valuosa contribució al desenvolupament de la cultura valenciana» (AVUI, 10/X/1988: 9).

Pel que fa al conegut com a sector valencianista, aquest estigué vinculat a figures com Alfons Cucó o Vicent Soler en els primers anys i aquests s'hi afegiren altres militants amb el curs dels anys. El 1983, entrevistat per Amadeu Fabregat, Cucó continuava identificant el suecà com a l'intel·lectual que havia despertat les ànsies de conèixer el país en tota una generació. En aquells moments també afirmava que del *Nosaltres* «només em quedaria amb un centenar de pàgines de les dues-centes que en té» (CUCÓ, 1983: 183-184). I què hi quedava de tot allò que van defensar en els anys seixanta i setanta en la nova etapa que s'encetava? Cucó valorava per sobre de les idees i projectes d'anys enrere el fet que ja es tenia una Generalitat, un Parlament autònom i unes estructures institucionals valencianes. I aquests espais, els nacionalistes tenien l'obligació d'omplir-los de contingut. És per això que es mostrava el 1983 «positiu». El relat no deixava de ser una justificació del seu paper en concret i el de la resta d'exmembres del PSPV que havien optat per integrar-se en les estructures del socialisme espanyol. Perquè «entre la destrucció del minotaure centralista, amb la qual estic totalment d'acord, i la fabricació de noves utopies irrealitzables, crec només en la possibilitat d'un complex de negociacions i de pactes: el federalisme, dins d'un marc de socialisme democràtic» (CUCÓ 1983: 187). Al cap i a la fi, la justificació girava al voltant de la idea de «maduresa política» a la que ell havia arribat front a d'altres «amics de generació» que encara es mantenien en la utopia. Cucó, però, assumia la idea tàctica de recuperació nacional defensada per Fuster en aquell moment: «ara i ací, en aquest País Valencià, el nacionalisme és la cultura, sobretot. Metre l'idioma continue viu, als carrers dels nostres pobles, el fet diferencial valencià no morirà» (CUCÓ, 1983: 190). Per tant, reproduïa la màxima fusteriana d'identificar la identitat valenciana amb la vitalitat de la llengua. Aquest fet no és casual: la primera llei aprovada pels socialistes, com hem vist, va ser la d'Ús i Ensenyament del valencià. I és per això que tot seguit en l'entrevista les paraules de Cucó anaven adreçades a criticar als sectors nacionalistes valencians que tenien com a «esport predilecte: malparlar del PSOE, que després va i resulta ser el partit que introdueix l'idioma a les escoles, que fomenta la cultura al País Valencià a un nivell desconegut, com ha fet la Diputació de València presidida per Manolo Girona, etc.». El relat justificava l'aposta personal però també col·lectiva dels nacionalistes valencians integrats en el PSPV-PSOE. Perquè havia arribat el moment de deixar de costat el «voluntarisme heroic» i passar a fer política, el que volia dir

«contaminar-se en alguns moments d'impures ideològiques estatals» (CUCÓ, 1983: 190-191).

En quin punt es trobava Cucó pel que fa a l'anàlisi de la nació i la identitat valenciana el 1987? En el debat del Centre d'Estudis i Investigacions comarcals Alfons el Vell Cucó advertia que la nació no era patrimoni de cap de les famílies valencianistes existents. Aquesta reflexió era una clara referència a tots aquells nacionalistes que no s'havien integrat en l'estructura del PSPV-PSOE i que, a més, criticaven durament la política de la Generalitat. A partir d'aquí, desenvolupà la seua intervenció comparant la realitat valenciana amb la viscuda per Portugal en un intent de contraposar arguments amb Joan Francesc Mira. Així, l'historiador apostava per un argument molt fusterià per justificar l'encara existència dels valencians com a poble: la feble nacionalització espanyola. L'Estat havia fracassat en el seu intent per nacionalitzar els valencians com li agradaria. Criticava l'acció política dels nacionalistes catalans de Pujol per buscar la confrontació amb l'Estat front al que feien els socialistes que fomentaven «el diàleg, la discussió i el pacte». Certament, més que definir els socialistes, sembla com si Cucó estiguera manllevant les definicions de Vicens Vives sobre la burgesia catalana. Finalment, centrant-se en la realitat valenciana, trencava amb el relat fusterià de posar com a data de naixement dels valencians l'arribada de Jaume I el 1238 i ho feia quatre segles després en el sentit que segons ell era el segle XVI el moment en què al País Valencià «esclataven nombroses contradiccions internes». Aquest relat acabava amb una valoració positiva dels avenços democràtics del moment que lligava directament amb la recuperació de la valencianitat (DDAA, 1987: 15-22). Més endavant, en el debat amb el públic, afegia una nova idea sobre la seua visió del valencianisme: «no hi ha nacionalisme, hi ha nacionalistes» (DDAA, 1987: 56). En certa manera, per donar sentit a l'argument i la seua relació amb la nostra tesi, podríem canviar nacionalisme per fusterianisme i nacionalistes per fusterians. Llavors entendríem en gran mesura quin va ser el relat durant els vuitanta i part dels noranta de tots aquells valencianistes integrats en partits com el PSPV-PSOE. I segurament tenia gran part de raó ja que de no ser així, difícilment podríem entendre perquè un pensador com Fuster va arribar a tenir tanta influència en cultures polítiques tan diferents. Més endavant, també durant el debat, Cucó afegia una nova idea per justificar la seua praxi política: l'Estat de les Autonomies havia de ser, només, una etapa de transició entre l'Estat jacobí espanyol -una clara referència fusteriana a l'anàlisi del marc polític espanyol- i el futur Estat federal (DDAA, 1987: 63). Cucó també trencava amb el relat lingüístic de la valencianitat: «jo

crec que la llengua és un fenomen bàsic i molt important, però no únic per a definir una nacionalitat». Per tant, sense negar la importància del fet lingüístic en la identitat dels valencians, afirmava que per a ell les comarques castellanoparlants «no era una qüestió insoluble, sinó una part indissoluble d'aquest País, mentre ells vulguen formar-hi part. Exactament igual que els catalano-parlants» (DDAA, 1987: 83). D'aquesta manera s'allunyava totalment de la concepció essencialista en termes lingüístics que Fuster havia marcat. Els socialistes feia temps que ho havien fet pel que fa a la integració de les comarques castellanoparlants en la valencianitat. I així ho reafirmaven programa rere programa electoral: «A medida que se van eliminando los obstáculos que se oponían a la conservación de nuestra llengua, hay que poner atención también a la llengua y cultura de expresión castellana que son también nuestras, y forman parte de nuestro patrimonio como pueblo» (PSPV-PSOE, 1991: 25).

A nivell teòric, cal destacar que el 1989 Cucó publicava *País i Estat* del mateix (CUCÓ, 1989). El llibre es mantenia dins dels estudis historiogràfics que anys enrere havia iniciat. En la seua anàlisi sobre l'evolució del valencianisme polític, lligava el valencianisme fusterià amb l'anterior a la Guerra Civil, trencant d'aquesta manera el relat que el fusterianisme havia mantingut i que donava inici al moviment l'any 1962. El més important per a la nostra recerca, però, és que usava el llibre per a defensar la figura de Fuster davant dels atacs que el suecà havia rebut per part dels tercerviistes (CUCÓ, 1989: 16). Aquest treball, però, no escapava del debat sobre què eren i havien de ser els valencians. El que feia Cucó era defensar una idea de valencianitat i de relació amb la resta de l'estat totalment lligada amb el projecte socialista de cosir federalment Espanya (SOLVES, 2003: 156). I en aquest sentit sí que s'allunyava de Fuster i del moviment que s'havia creat al seu voltant què considerava «l'ortodòxia nacionalista i globalitzadorament catalanista de Fuster» (CUCÓ, 1989: 78-79). En definitiva, com ja hem vist en el bloc anterior i ha quedat reafirmat en aquest, a nivell teòric els socialistes nacionalistes van utilitzar els textos de Lluç i Cucó per a justificar la seua visió nacional totalment adaptada al model de l'Espanya autonòmica⁴⁰⁴.

⁴⁰⁴ A pesar de l'allunyament polític entre Fuster i Cucó, cap a principis de la dècada dels noranta sabem, per la correspondència, que reprengueren la relació. Concretament Cucó convidà Fuster a la presentació del seu llibre *Nació i nacionalisme a l'Europa Central i Oriental*. La invitació fou declinada per Fuster per motius de salut. La carta era del 7 de juny de 1992 (FUSTER, 2013: 203). Uns dies després Fuster moria.

Fuster va morir el 21 de juny de 1992 a Sueca. Amb Fuster de cos present Joan Lerma es va enfrontar amb els marmesors de l'escriptor ja que el president, segons Eliseu Climent, volia portar el cos de Fuster a la Generalitat «com Víctor Hugo»⁴⁰⁵. Finalment això no va ser així però serveix per a mostrar-nos tant la importància que Joan Fuster va tenir per als governs de Lerma com sobretot el que va representar per al País Valencià. El govern valencià en ple va assistir al funeral així com el conseller de cultura de la Generalitat catalana Joan Guitart i altres càrrecs municipals i provincials (AVUI, 23/VI/1992: 41). Alguns sectors del fusterianisme ho van interpretar com una «instrumentalització del personatge històricament excepcional» (FERRANDO, 1992: 19). La crònica del diari *El Punt* va ressaltar la diversitat de polítics presents a l'acte: «Entre els polítics abundaven els segones espases socialistes, fills de Fuster tots ells, i els extraparlamentaris. Des de Pere Major, el principal dirigent de la UPV, fins a Carles Dolç o Josep Guia. Aquests protagonitzaren el segon episodi del calidoscopi. Mentre el taüt avançava al darrer repòs, algú va cridar *Ni França, ni Espanya, Països Catalans*. Els polítics oficials havien segrestat el cadàver, sabedors que Fuster no era seu. Els polítics extraoficials van decidir segrestar-lo al seu torn. Tampoc era d'ells però potser ho era una miqueta més, si tenim en compte la trajectòria sencera de l'assagista valencià i no tant els seus darrers flirts, ja ancià, amb el poder» (EL PUNT, 23/VI/1992: 20). Deixant de costat els fets, el que és evident és que la mort de qualsevol ciutadà no congrega tants càrrecs polítics, cosa que ens mostra que, projectes irrealitzables a banda, la figura de Fuster anà molt més enllà, convertint-se en l'intel·lectual central de la societat valenciana fins i tot durant els anys del seu silenci voluntari.

El paper de certa «complicitat» jugat per Fuster durant aquests anys fou criticat, tant en el moment com a posteriori, per alguns valencianistes. En aquest sentit, Joan Francesc Mira narrava d'aquesta manera el canvi d'actitud de l'escriptor l'any 2009 en una llarga entrevista amb Pere Antoni Pons. Així, davant d'una primera acusació etèria i poc definida contra ningú, Mira apunta directament al PSPV-PSOE com a «culpables» del canvi d'actitud de Fuster quan afirma que Fuster havia tingut «un excés de complaença i d'aprovació enfront del partit socialista, governant en aquell moment. Quan l'any 82, el PSOE va arribar al poder tant a València com a Madrid, Fuster, que els havia criticat moltíssim, va canviar d'actitud». Ara bé, Fuster no espera treure'n res en

⁴⁰⁵ Això és el que declarà Eliseu Climent en un documental que es pot veure a la xarxa en el següent enllaç: <https://www.youtube.com/watch?v=5fh6TehBfAY> (visitat el 9/VII/2015)

profit personal sinó que el suport es degué al fet de què «era més vell, i estava cansat. Crec que es varen ajuntar dues coses: la primera és que va trobar una possibilitat d'acceptació i de reconeixement públic, quasi institucional, que no havia pogut tindre mai, i que com a escriptor i com a intel·lectual segurament necessitava; i la segona és que va arribar a la conclusió que allò era al màxim a què el país podia aspirar, i va decidir adaptar-s'hi. Va acabar veient el PSOE-PSPV com el partit que podia assumir i realitzar algunes de les idees que ell havia defensat durant tota la vida, o almenys en la llengua, l'ensenyament, la cultura...». I tot plegat s'havia d'entendre en el context de la València dels vuitanta, amb una dreta anticatalanista tant «bèstia». Tot i això, l'actitud de Fuster el va portar a mantenir una actitud respecte els socialistes molt mesurada i sense crítiques de caràcter pública, cosa que no compartia ni practicava el fusterianisme polític enquadrat en partits com UPV. Així, Mira recorda que «a mitjans 80, Fuster va presentar un dels seus llibres a la llibreria *Tres i Quatre* de València. Era un recull d'articles publicats pocs anys abans i em va demanar a mi que li fera la presentació. Entre el públic hi havia alguns dels prohoms del socialisme valencià, i jo vaig aprofitar per llegir algunes frases terriblement crítiques amb els socialistes i l'esquerra espanyola, incloses en aquell llibre, que Fuster havia escrit abans que no arribaren al poder. Quan vaig començar a llegir, ja vaig veure que Fuster trasmudava la cara, i quan acabà l'acte em va portar a un racó i em va fotre una bronca fenomenal. Jo li vaig dir que no em podia retraure res, perquè tot allò ell ho havia escrit i firmat» (PONS, 2009: 70-71).

Però no només Mira ha criticat a posteriori Fuster sinó que alguns reconeguts fusterians van fer-ho ja en el moment en què es produïen els fets. Tal com explicava Vicent Ventura en un article «fa unes setmanes ja, Carles Dolç i Valerià Miralles varen retreure a Fuster les diguem-ne complaences amb els consellers i parlamentaris que assistiren —en nombre inusualment superior al d'altres convocatòries— al sopar dels premis Octubre. Fuster hi va dir també la seva i aquesta és la meua —no sé si supèrflua—, escrita, caldrà dir-ho?, amb la cordialitat per davant. Crec que val la pena dir-nos i dir en veu alta algunes coses potser dures d'admetre, però que a mi em semblen evidents. I tal com em semblen, les expresse tot seguit» (AVUI, 13/XII/1983: 11). Altres fusterians i amics del suecà han matisat la crítica. Sobre aquest aspecte és interessant tenir present l'opinió d'alguns dels amics personals com Doro Balaguer que davant la pregunta «què creu que hi buscaven els socialistes? O només eren relacions d'amistat?» respon que «hi hauria algun motiu més enllà de l'amistat» i ho relaciona amb els interessos dels socialistes d'envoltar-se per a les seues empreses culturals

autonòmiques dels intel·lectuals més ben considerats en cada àmbit. I davant la insinuació de què el silenci de Fuster durant aquells anys es deguera als interessos del PSPV-PSOE Balaguer és clar: «em sembla poc probable que el seu silenci fóra motivat pel PSPV». Aquesta idea de Balaguer anys després sobre el silenci del suecà com a conseqüència de la seua relació amb el govern valencià també era afirmada en uns termes semblants els mateixos anys que s'estava produint per Vicent Pitarch en un article que portava per títol «Fuster silent» on el castellanenc considerava «una pura ignomínia que s'interpreti la retracció fusteriana com una burda complicitat personal envers les distincions que rep, via el conseller Ciscar, d'alguna institució oficial. Tampoc no convenç que la dedicació a la càtedra de la Universitat no li permeti el lleure imprescindible per conrear l'únic ofici substancial seu, el d'escriure» (AVUI, 5/V/1987: 10).

En definitiva, els socialistes van assentar amb la seua obra de govern una posició respecte la identitat dels valencians fonamentada en una ambigüitat general que assumia la simbologia imposada per la dreta i el blaverisme i, alhora, es barrejava amb un impuls cultural on el fusterianisme mantenia una certa centralitat. Com diu Anselm Bodoque, els socialistes no han estat capaços «d'elaborar un relat de la societat valenciana distint al conservador o al nacionalista, i en part per la dificultat per a abandonar l'ambigüitat discursiva que tenen els grans partits» (BODOQUE, 2013: 85).

Del PCPV a l'EUPV: la desorientació dels vuitanta

En la dècada dels anys vuitanta, els comunistes valencians visqueren immersos en la mateixa crisi que patien els comunistes espanyols. No foren capaços de reeixir en l'intent de construir un pol electoralment important a l'esquerra del PSOE, a l'estil italià (MONTERO, 1992: 252). En el cas del PCPV, la marxa dels sectors nacionalistes i renovadors va deixar el partit en mans d'aquells que eren qualificats com al sector obrerista i espanyolista. El cert és que en els primers anys d'autonomia això va fer que fins i tot en coses tan bàsiques com l'obligatorietat d'estudiar valencià que proposava la Llei d'Ús i Ensenyament del valencià en tots els nivells no universitaris, fóra posat en dubte pels comunistes (PANIAGUA, 2006: 125) i fins i tot es reclamava la voluntarietat de l'aprenentatge per part del personal docent (ALCARAZ, 1999: 134). La referencialitat de Fuster, doncs, va quedar totalment circumscrita a persones i assemblees locals concretes. Així, per exemple, per als comunistes de Sueca Fuster continuava sent un referent, més enllà de la llunyania política, i per això, com hem vist abans, foren els

encarregats, junt a d'altres partits, d'organitzar des de l'alcaldia del municipi l'homenatge que acabà amb l'entrega de la medalla d'or de la ciutat i el reconeixement de Fuster com a fill predilecte.

A nivell organitzatiu i programàtic els comunistes valencians han tingut un constant, periòdic i traumàtic canvi de direcció política durant tots els anys de democràcia. I aquests canvis sempre han anat acompanyats per la disputa entre els nous sectors ortodoxos i renovadors (BODOQUE, 2013: 85) que van acabar derivant, també, en noves ruptures i separacions com la que produí l'aparició de partits com el Partit Comunista dels Pobles d'Espanya o el Partido Comunista Marxista-Revolucionario. Aquestes separacions afectaren de ple al funcionament i organització del PCE en tot l'Estat espanyol (DE RIQUER, 2003: 176). Tot plegat va acabar concretant-se en la creació d'Esquerra Unida el 1986 i la seua consolidació com a tercera força política estatal en les eleccions de 1989. En aquestes eleccions, alguns exmilitants del PCPV identificats com a valencianistes, com Emèrit Bono per exemple, anaren en la llista d'EUPV com a independents. Bono, però, aviat deixà la formació de manera definitiva per a vincular-se al PSPV-PSOE i acabar com a conseller del govern de Lerma. Altres militants del partit vinculats al fusterianisme com Albert Taberner arribaren a portaveus parlamentaris en les Corts valencianes (PANIGUA, 2006: 150). Ara bé, quina era la influència que encara quedava del fusterianisme en la nova sigla hereva dels comunistes valencians?

En primer lloc cal recordar que el 1987 es produí un pacte electoral entre EUPV i la UPV que es va trencar poc després. A més, segons els nacionalistes, els comunistes no mantingueren durant la legislatura els compromisos més identificats amb la recuperació nacional del País Valencià (LABRADOR i MAYOR, 1999). Si analitzem el programa electoral d'EUPV adaptat al País Valencià per a les eleccions generals de 1989, podem afirmar que la temàtica nacional quedava totalment diluïda ja que no apareixia cap referència concreta ni al País Valencià ni, evidentment, al projecte dels Països Catalans. És interessant, però, destacar que una de les que podríem considerar «victòries del fusterianisme», seria el fet que la propaganda i els díptics de campanya - fins i tot els de la zona d'Alacant- estaven escrits en valencià. A més, entre aquesta propaganda podem trobar propostes sobre la comarcalització del territori i d'altres en favor de la normalització lingüística a la ciutat d'Alacant. Hauria estat això possible si trenta anys enrere un senyor de Sueca no haguera posat sobre la taula tants dubtes i preguntes sobre la identitat dels valencians? Segurament no.

Finalment, a nivell programàtic, caldria fer referència al programa electoral d'EUPV en les eleccions a Corts de 1991. Sobre la identitat dels valencians i les formes d'organització del país, les referències que es feien eren per a millorar l'autonomia existent i el funcionament de les institucions, aconseguint més competències de les que l'estatut en vigor atorgava, però també millores respecte el finançament i la creació d'òrgans institucionals per completar les competències. A nivell cultural i identitari, EUPV dedicava un apartat sobre normalització lingüística on es deia que el «valencià és la llengua pròpia del País Valencià -entenent aquesta propietat com a element diferenciador del nostre poble. El valencià deu gaudir de la condició de llengua oficial en els mateixos termes que el castellà-, EUPV entén que la normalització lingüística és un procés social i institucional que té per objectiu fer del valencià el vehicle de comunicació a l'ensenyament, l'administració, el comerç, el treball, la cultura i als mitjans de comunicació. Per aconseguir que aquest procés siga sòlid i ample, EU procurarà que aquest es duga a terme sense conflictes lingüístics» (EUPV, 1991). El discurs sobre la llengua i la identitat es continuava mantenint en uns paràmetres semblants als de principis dels vuitanta. Val a dir que el programa contenia també moltes propostes de caràcter cultural per potenciar la «cultura valenciana». La coordinació d'aquests apartats anava a càrrec de Pasqual Mollà, un militant també identificat amb els postulats nacionalistes.

En definitiva, els comunistes valencians, o els hereus d'aquests, mantingueren un discurs identitari on es prioritzava la construcció de l'autonomia i es prescindia de projectes nacionals que pogueren superar aquest àmbit. Una pràctica política igual que la dels comunistes catalans o els de la resta d'Espanya. Els temps de la resistència s'havien acabat, ara calia construir el nou estat espanyol autonòmic.

La dreta i la consolidació del blaverisme

Jo no discutiré la sinceritat de certes «bases». Al contrari: una esperança animosa ens ve de l'existència d'aquestes «bases sinceres», que parlen als fills en valencià, que escriuen les seues cartes i les anotacions d'agenda en valencià, que resen -si resen- en valencià, que prefereixen les seues lectures en valencià, que voldrien en valencià els rètols publicitaris i els edictes del senyor alcalde, que volen l'escola -i per què no la Universitat?- en valencià, que canten, ai! *limno* en valencià, que esperen morir-se en valencià rodejats dels seus néts. Quants en són? Personalment, no m'importa que siguen allò que en diuen «anticatalanistes». L'anticatalanisme és una

«pallola» que passa, si és de veres que el «valencianisme» és practicant. Podrà haver-hi, a la llarga, algun grupet impermeable a la realitat i al futur. Tant se val (DDAA, 1984b: 84-85).

Amb aquestes paraules mostrava Joan Fuster el gener de 1983 la seua visió sobre alguns sectors blavers. Certament és un posicionament menys dur en comparació amb alguns dels textos del suecà anys enrere, quan tot just el blaverisme començava a traure el cap com a moviment de masses. En part ens mostra eixe Fuster més possibilista dels vuitanta. Ara bé, aquesta moderació no va tenir reciprocitat per part d'un moviment que, contràriament, va augmentar la seua capacitat de mobilització i, com veurem, els atacs directes contra Fuster.

«Un grup de «blaversos» intentà rebentar l'acte de clausura». Amb aquest titular el diari *Avui* explicava l'acte de tancament del cicle de conferències celebrat a València a finals d'octubre de 1984 «Els Països Catalans: un debat obert» (AVUI, 28/X/1984: 29). En la dècada dels vuitanta el blaverisme va arrelar com a moviment. Un dels elements fonamentals fou la victòria en l'àmbit simbòlic. El resultat de la transició va legitimar i normalitzar la simbologia. Per altra banda, durant els vuitanta es va consolidar el model comunicatiu aparegut durant els anys de la transició i què en el cas valencià tenia moltes reminiscències del franquisme. Així, el paper que mitjans com *Las Provincias*⁴⁰⁶ jugaren en favor de les tesis blaveres es va veure reforçat per l'aparició de nous mitjans radiofònics o televisius que, com *Canal 9* ja en època socialista i dirigida per Amadeu Fabregat, normalitzaren totalment la simbologia blavera i la seua manera d'entendre el poble valencià (FLOR, 2010b). El moviment blaver, però, no va ser un tot homogeni. Certament va tenir diferents representacions polítiques de les quals la més coneguda fou el partit Unió Valenciana. El moviment va anar basculant de l'agitació en el carrer dels anys de la transició encapçalada pel GAV a la lluita institucional representada per UV (FLOR, 2011: 115-116). Ara bé, aquest autocentrament en l'àmbit institucional i electoral no significà l'abandó de l'agitació i, en molts casos, la violència (VIADDEL, 2009). La consolidació del blaverisme s'ha d'entendre en el context de reestructuració de la dreta valenciana. La desintegració d'UCD (MARTÍNEZ, 2006) o final del camí (GASCÓ, 2009) significà l'inici d'una etapa de recomposició a partir del que va quedar.

⁴⁰⁶ Entre 1979 i 1985, *Las Provincias* va ser el diari més llegit a la província de València (XAMBÓ, 1992: 449). Així, la influència d'aquest diari i de la seua directora, Maria Consuelo Reyna, fou fonamental per a condicionar la política valenciana dels anys vuitanta (FLOR, 2010b: 119).

Aquest procés, però, durant els vuitanta va estar condicionat per la inestabilitat interna del conservadorisme valencià: van haver de passar deu anys abans que la dreta valenciana començara a controlar alguns ajuntaments. I en tot aquest procés intern va destacar una figura que condicionà els debats i els posicionaments públics: Vicent González Lizondo (PANIAGUA, 2006: 147). Ell, junt a la pròpia tradició política de la dreta, va condicionar que el discurs antifusterià continuara sent un element central de la narrativa conservadora. Francesc de P. Burguera ho va denunciar en diversos articles. Així, la dreta valenciana no va callar davant del nomenament de Fuster com a *honoris causa* i va usar la demagògia i l'enfrontament fins el darrer moment, tal com es pot veure en la nota de premsa que Alianza Popular de València va emetre quan es va conèixer que la Universitat de València concediria finalment el títol a Fuster afirmant que el suecà accedia al títol per oportunitat i no per mèrits intel·lectuals, cosa que rebaixava la categoria de la universitat valenciana (AVUI, 31/VII/1984: 7). La integritat de la nota era reproduïda per Francesc de P. Burguera en el seu article per al diari *Avui* «AP: una escola de pallassos» i era una perfecta representació de com la dreta valenciana no renunciava al recurs de l'anticatalanisme, o antifusterianisme, per seguir mantenint al seu voltant la borsa de vots que aquest discurs demagògic li proporcionava. Dies després Burguera dedicava un nou text a l'AP que portava per títol «Inquisició cultural al País Valencià» on denunciava com era la burgesia valenciana i en conseqüència com actuava. Irònicament, Burguera afirmava que el seu amic i paísà Fuster s'havia convertit en l'element central del discurs polític de partits com a AP. I tot això ho feien segons Burguera per la senzilla raó de no haver llegit Fuster, tot i que «un valencià que té no poca influència i predicament dintre Aliança Popular, i que viu a Madrid, em confessava, avergonyit, aquest hivern, que el greu error de la burgesia valenciana, de la qual ell és membre destacat, ha estat no haver prestat atenció a la intel·lectualitat del país i en concret a Fuster». Al cap i a la fi, d'una «burgesia analfabeta» no se'n podia esperar res (AVUI, 16/VIII/1984: 8).

Els atacs contra Fuster, però, eren una qüestió realment de creença anticatalanista o més aviat un tema de tàctica política per desgastar l'esquerra que es trobava en el poder? Creiem que la realitat, malgrat la ignorància realment existent en molts dels atacants, en el fons es circumscribia més a la segona opció, tal com havia passat també en els anys de la transició. L'obsessió de la dreta valenciana en atacar Fuster amb la intenció de desgastar les diferents institucions governades pels socialistes fou constant. El març de 1985 des de Coalición Popular i Unió Valenciana es demanava

la dimissió del president de la Diputació de València Antoni Asunción per haver contractat Fuster com a assessor literari (AVUI, 8/III/1985: 23). I a finals de 1985, quan des de la Generalitat es començava a perfilar el que havia de ser el Consell de Cultura, també des de les pàgines d'*Avui*, Burguera denunciava que la dreta pretenia vetar una sèrie de noms entre els quals figurava, evidentment, el de Joan Fuster, Tarancón, Estellés o Alfaro (AVUI, 2/XI/1985: 9).

El tema, però, no va a acabar aquí i uns dies després Burguera tornava a la càrrega denunciant l'operació i, aquesta vegada també, que el PSOE estava accedint a les coaccions de la dreta (AVUI, 10/X/1985: 10). Com hem vist abans, Fuster fou elegit per les Corts com a membre del CVC el 18 de febrer de 1987. El suecà «va comptar amb el suport de seixanta-nou diputats pertanyents als grups parlamentaris socialista, comunista, del PDP i dels parlamentaris del grup popular elegits per les circumscripcions d'Alacant i de Castelló» (AVUI, 19/II/1987: 1). La dada final sobre els populars és interessant perquè ens mostra com el discurs antifusterià i lligat al blaverisme no tenia el mateix arrelament al nord i al sud del País Valencià. De fet els resultats electorals de partits com Unió Valenciana en les províncies d'Alacant i Castelló poc van tenir veure amb els aconseguits a la de València.

L'antifusterianisme, doncs, va tenir en el Cap i Casal el seu epicentre. I el 1987, amb la pèrdua de poder per part dels socialistes de l'Ajuntament de València, això es va veure molt clarament. L'atac de la dreta valenciana començà amb el canvi de nom de la plaça del País Valencià per «Plaça de l'Ajuntament», continuà amb el pacte entre AP, CDS i UV contra l'alcalde Pérez Casado i, a partir d'aquest moment, les derrotes d'aquest en el ple municipal foren contínues (PANIAGUA, 2006: 160-161). És per això que un altre conflicte al voltant de la figura de Fuster amb què la dreta va voler generar polèmica fou la concessió d'una pensió vitalícia al suecà per part del CVC. UV, CDS i AP van moure una moció en l'Ajuntament de València per a què la institució municipal es posicionés en contra ja que segons Vicent González Lizondo l'escriptor de Sueca era un «detractor de la cultura i la tradició valenciana», «un home que insulta les dones de València i les qualifica de fàcils», i «una persona que desqualifica l'himne regional i la paella» (AVUI, 26/III/1988: 11). El fet que el CDS de Suárez donara suport a la dreta blavera valenciana va portar al diari *Avui* a dedicar tota una plana sencera criticant l'expresident del govern espanyol i el seu partit que, en teoria, es feien dir liberals i progressistes però després col·laboraven amb la dreta anticatalanista de manera inquisitorial contra Fuster (AVUI, 4/IV/1988: 11).

En la mort de Fuster, la premsa vinculada a l'esquerra o al nacionalisme destacà el silenci de la dreta valenciana i la falta de laments pel seu traspàs. Es va destacar el fet que Emilio Attard, que tant bel·ligerant havia estat amb el fusterianisme durant els anys de la transició, fóra dels pocs representants d'aquesta cultura política que dedicara unes paraules a la pèrdua del suecà. Contràriament, la mateixa premsa també recriminava a González Lizondo el seu posicionament de no reconeixement de l'important paper de Fuster en la recuperació de la identitat valenciana (AVUI, 23/VI/1992: 41).

L'altre element de batalla per part de la dreta en el seu afany per evitar qualsevol pas endavant en la recuperació nacional del País Valencià es centrà en l'ús maniqueu i manipulador de la unitat de la llengua. Durant els vuitanta es continuà manipulant i tergiversant la realitat, negant que el valencià fóra una variant més del català en totes les institucions i àmbits polítics als que la dreta tenia accés. El debat el portaren més enllà de l'àmbit estrictament valencià i per això van dur la polèmica a instàncies com la Junta Electoral Central que publicà en 1987 en el BOE una instrucció en «valencià» diferent de la publicada en «català» o també en 1988 quan el Senat aprovà la publicació de la Constitució espanyola en «les quatre llengües de l'estat»: català, basc, gallec i castellà» (ALCARAZ, 1999: 191-192).

Per tant, al llarg dels vuitanta la consolidació del blaverisme com a moviment de masses anà acompanyada també del manteniment de Joan Fuster i el fusterianisme com a enemic a batre i la manipulació al voltant de la consideració científica del valencià. És difícil valorar la importància del pes del discurs antifusterià en la victòria i hegemonia de la dreta durant els noranta. El que és evident és que si el blaverisme va ser totalment incorporat de manera inequívoca per part dels sectors conservadors valencians és perquè li treien un clar rendiment polític. I això fou així des de 1991 que UV tocà sotre electoral i inicià un apropament cap al refundat Partit Popular que anà absorbint, a poc a poc, els sectors d'UV que l'interessaven així com anà marginant aquells més radicals que començaren a ser expedientats o expulsats del partit de Lizondo (PANIAGUA, 2006: 166-167).

Les restes del fusterianisme Sénia amunt i mar enllà

En quina situació es trobava el projecte dels Països Catalans, en tant que proposta nacional fusteriana, en la Catalunya autonòmica? Crec que les paraules de Josep-Lluís Carod-Rovira resumeixen perfectament el que veurem en les següents pàgines quan afirma que «es pot dir que tots els partits que procedien de la lluita antifranquista havien assumit, amb més o menys intensitat i convicció, la idea de Països Catalans, PSU i els dos PSC inclosos. Però l'article 145 de la constitució espanyola barrà el pas a qualsevol aproximació entre els tres territoris històrics i el nou mapa autonòmic, amb tres presidents, tres governs i tres parlaments diferents imposà el pragmatisme de la quotidianitat per damunt de la immaterialitat de la il·lusió. A més, molts dels màxims defensors de la idea de Països Catalans eren intel·lectuals, professors escriptors, etc., però sense cap responsabilitat política en cap partit o institució i, alhora, els polítics que sí que n'assumien el concepte com a fonamental pertanyien a formacions minoritàries, sense cap ascendència pública ni possibilitats reals, a la pràctica, d'incorporar-ne la idea a la quotidianitat. Els mitjans públics audiovisuals van fer-hi la resta, contribuint a presentar un mapa regional autonòmic, com a espai més proper a la ciutadania. Els Països Catalans van quedar reduïts, a tot estirar, a l'àmbit idiomàtic, un domini lingüístic que, si calia, podia presentar-se com a nació cultural, però la nació política coincidia amb la de cada autonomia, si no directament amb Espanya» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). Aquesta és la idea clau: el pragmatisme de la quotidianitat per damunt de la immaterialitat de la il·lusió. Els Països Catalans s'havien convertit en un impossible per a un catalanisme, que, en el fons, mai se'ls havia acabat de creure com a projecte polític de futur.

«Països Catalans» i catalanisme: entre l'abandó i les postures de màxims

Durant els anys vuitanta la proposta nacional fusteriana per al catalanisme es va moure entre l'abandó o l'oblit i les postures de màxims. Si exceptuem el cas de l'independentisme, cap de les altres cultures polítiques o els partits que les representaven, tingueren entre el seu programari la idea dels Països Catalans. Ni com a projecte de futur ni tan sols com a marc de col·laboració real de la política institucional. Aquest abandó o oblit portà a les crítiques per part de determinats sectors que es resistien a la desaparició dels Països Catalans del seu full de ruta polític, com també a la

posada en marxa d'una mena de política de subvenció, premi i reconeixement del fusterianisme cultural que representava Eliseu Climent i ACPV.

El catalanisme polític va quedar dividit després de la transició en tres sectors clarament diferenciats: en primer lloc aquelles forces que reconeixent-se com a «nacionalistes» es van dedicar a consolidar l'autonomia aconseguida consolidant un imaginari nacionalment català al voltant de la comunitat autònoma. En segon lloc aquelles forces d'esquerres que malgrat identificar-se com a catalanistes tenien com a projecte l'encaix de la Catalunya autònoma en un marc federal espanyol. I, finalment, les postures independentistes que durant els anys vuitanta foren minoritàries i minoritzades en el món de la cultura política del catalanisme.

Cal tenir present una idea des de bon principi: el canvi de marc legal generà també a Catalunya un canvi dels relats nacionals. Durant la dècada dels vuitanta, per exemple, els intel·lectuals lligats a la tasca literària deixaren de tenir influència com a elit representant d'una «consciència crítica» per al catalanisme (CASASSAS i TERMES, 1997: 72-73). Per altra banda, cap a finals d'aquesta dècada diferents sectors del catalanisme iniciaren una sèrie de reflexions sobre el fet nacional més centrades en aquells elements polítics que deixaven de costat d'altres més essencialistes i identitaris clàssics. El canvi en el pensament catalanista responia a una adaptació al nou marc institucional i polític, ja que desbordava determinats plantejaments del catalanisme històric que havien estat base fonamental, també, del paradigma nacional fusterià. Tot i que la cultura continuà sent la base de la majoria de les reflexions sobre el fet català⁴⁰⁷, certament aquest element, com igualment passà amb la llengua, deixaren de tenir la

⁴⁰⁷ La dècada començava amb el llibre de Josep Maria Castellet *Per un debat sobre la cultura catalana*. En aquest treball, Fuster era només citat la bibliografia i de manera breu en el contingut del text quan Castellet parla de la repressió franquista cap a la llengua catalana i cita al suecà i el seu treball *Ara o mai* (CASTELLET, 1983: 82). L'altra obra important d'aquest mateix any 1983 és la de Josep Maria Colomer *Nosaltres, els catalans. Una visió crítica de la Catalunya actual*. El títol ja era tota una declaració d'intencions que el mateix autor explicava en la seua «Justificació. El llibre en línies generals servia per a explicar com eren els catalans de principis de 1983 buscant les seues arrels només en els temps contemporanis i especialment en el segle XX. D'aquesta manera Colomer trencava amb el relat historicista que pretenia buscar unes arrels medievals que interpretades des del present moltes vegades portaven a una narració de la catalanitat essencialista i gairebé immortal. Al cap i a la fi Colomer trencava amb la psicologia col·lectiva que vint-i-cinc anys abans havia traçat Vicens Vives i que tanta fortuna havia tingut entre el catalanisme que, precisament ara, començava a ser hegemònic en les noves institucions autonòmiques.

centralitat de temps passats. El nou paradigma polític, com també l'anomenada postmodernitat pel que fa al camp epistemològic, serviren de marc interpretatiu a determinats sectors del catalanisme que intentaren «repensar Catalunya»⁴⁰⁸. A banda dels llibres i textos publicats que reflexionaven sobre Catalunya i la catalanitat, també cal destacar la realització de les Jornades sobre el Nacionalisme Català a la fi del segle XX que tingueren diverses edicions. La primera fou la de 1987 a Vic. En el programa destacaven intel·lectuals que havien tingut contacte amb Fuster des de feia anys com Francesc Candel, Salvador Cardús, Oriol Pi de Cabanyes o Max Cahner. Les temàtiques es centraven en el cas de Catalunya de manera gairebé exclusiva, amb temes com l'Estatut i les seues bases jurídiques o bé la reformulació nacional a partir de la dicotomia entre comunitat nacional i comunitat lingüística. Ara bé, la quota valenciana i mallorquina va seguir existint i en el cas de la valenciana va estar representada per Josep Lluís Albiñana que actuà com a moderador del debat «La relació dels Països Catalans amb la societat d'avui» (AVUI, 21/II/1987: 8). Com podem observar, el «debat» sobre els Països Catalans i el projecte nacional fusterià es mantenia entre els cercles nacionalistes catalans gairebé com un apèndix més a la resta de debats realment importants. L'any següent es realitzaren les II Jornades, en aquesta vegada localitzades a Girona. El cas valencià el posà sobre la taula el llavors rector de la Universitat de València Ramon Lapiedra amb la xerrada «El País Valencià en el marc dels països de parla catalana» (AVUI, 10/III/1988: 10). L'any següent, en les III Jornades celebrades a Igualada, no hi va haver cap debat sobre els Països Catalans (AVUI, 4/V/1989: 9). A mesura que avançaven les edicions de les jornades, la presència valenciana o mallorquina es centrava en els àmbits d'estudi o especialitats del ponent convidat. Així, en les jornades de 1991, Joan Francesc Mira «va parlar de crítica al concepte de

⁴⁰⁸ Amb aquest nom batejà Oriol Pi de Cabanyes el 1989 el seu llibre sobre el tema. Provenent del PSAN i clarament identificat amb el pensament fusterià i la proposta dels Països Catalans, Cabanyes feia una reflexió a finals dels vuitanta sobre la catalanitat on no es referia en cap moment ni a Fuster ni als Països Catalans. És més, trencava alguns dels mites del catalanisme històric com la llengua: «Catalunya no és solament, doncs, la llengua o bé una cultura. És el que són els seus homes en relació activa amb el seu passat i entre ells. Ara, conformant un camí que es va fent. La cultura la fan els homes, i no pas les pedres, els llibres o les idees pelades: la cultura no és tan sols un patrimoni, un llegat, una llengua, una història, sinó que més que tota altra cosa, molt és important, la cultura és un sistema de valors compartits per una comunitat» (PI DE CABANYES, 1989: 123). Des de publicacions del catalanisme històric com *Serra d'Or* es va criticar els plantejaments de Cabanyes amb articles com el d'Alfred Badia «Un repensament de Catalunya» (SERRA D'OR, SETEMBRE 1989: 30-31).

consciència nacional» (AVUI, 25/II/1991: 11). I en les jornades de 1992, la presència valenciana es va reduir a la intervenció d'Eliseu Climent que no només va fer una conferència autobiogràfica sinó que també rebé un homenatge per la seua tasca en el País Valencià (EL PUNT, 23/II/1992: 8). És a dir, no només es deixava de banda la possibilitat de fer un debat profund sobre el projecte fusterià dels Països Catalans sinó que, a més, es reafirmava la política ja esmentada de referencialitat gairebé exclusiva d'Eliseu Climent. I, per acabar, cal destacar que en les VII Jornades celebrades a Vilanova i la Geltrú l'abril de 1993, Joan Fuster va ser l'homenatjat (AVUI, 16/IV/1993: 9).

Abans d'entrar a fons en cada cultura política crec que és interessant que ens aturem en l'anàlisi de la crítica a l'abandó i la consolidació de Climent com a tòtem del valencianisme a Catalunya. Pel que fa a l'abandó del projecte dels Països Catalans, certament la crítica arribà fonamentalment dels sectors més conscients del projecte que es reduïen en molts dels casos al món de la cultura i la literatura. I el món de la literatura, com hem dit, va perdre pes i influència. En un primer moment, alguns intel·lectuals com Josep Benet defensaren que no s'estava abandonant el projecte sinó que la seua construcció en clau federal es posposava per al futur i de moment es podien impulsar polítiques comunes en l'àmbit cultural (DDAA, 1983b: 107). Aviat, però, es va veure que això no era així i que la idea d'abandó era més real que sensitiva. Sent exconseller, Max Cahner ho denunciava en un article de títol contundent: «Joan Fuster tenia raó» (AVUI, 8/XI/1984). Cahner publicà articles durant tota la dècada amb aquest leitmotiv discursiu. No en fou l'únic. Joan Solà, professor de la UAB, aprofitant una ressenya sobre el llibre de Josep Iborra Fuster portàtil, posava en valor l'aportació dels valencians a la idea dels Països Catalans i convertia intel·lectuals com Fuster o activistes culturals com Climent en autèntics herois dels qui el catalanisme havia de prendre exemple (AVUI, 5/V/1983: 28). I no només intel·lectuals coneguts com Solà sinó també professionals d'altres àmbits com el professor de secundària Joaquim Vilar que amb un article a El Punt denunciava que «els Països Catalans no estan de moda» (EL PUNT, 18/I/1984: 7). El discurs de l'abandó havia quallat en determinats sectors del catalanisme.

Aquestes reflexions van ser cícliques durant els primers anys de democràcia cada vegada que el tema es posava sobre la taula, especialment des del fusterianisme i des de València. Així, quan Tres i Quatre i els Premis Octubre van fer el cicle de conferències «Els Països Catalans: un debat obert» l'octubre de 1984, el diari Avui va

dedicar una editorial sobre la situació que vivia aleshores el projecte i, sobretot, quin era i havia estat el posicionament de Catalunya, assenyalant que era prou simptomàtic que fóra València i no Barcelona qui acollia «un important debat sobre els Països Catalans». Catalunya gairebé havia dimitit del seu paper en la construcció del projecte. I a aquesta dimissió del catalanisme es contraposava un nacionalisme gairebé heroic protagonitzat per Fuster i Eliseu Climent (AVUI, 26/X/1984). La referencialitat de Climent i Fuster per al catalanisme es pot observar en articles com el de Joan Triadú que portava per títol «Eliseu Climent» (AVUI, 23/V/1987: 19), l'entrevista feta a l'editor valencià en el mateix diari (AVUI, 23/V/1987: 30), el text d'Ignasi Riera «Joan Fuster contra la claustrofòbia» publicat a Serra d'Or l'abril de 1988, el que Vicent Simbor dedicava també en Serra d'Or a la revista L'Espill en el seu número 25 o el d'Enric Balaguer Pascual «Joan Fuster i el «realisme històric». Apunts sobre una dissidència» de juny de 1989 també a la revista montserratina (BALAGUER, 1989).

Serra d'Or entrevistà Climent a principis de 1989. La seua visió sobre la situació cultural del País Valencià era totalment triomfalista afirmant que «el català és present en tot el sistema educatiu, és present a la Universitat, que TV3 és una cosa absolutament acceptada». I, per tant, el problema era de manca de coordinació entre valencians i catalans. Si aquesta era la visió que arribava als catalans de la realitat valenciana, el cert és que era bastant limitada. Per començar no era cert que el català estigués present en tot el sistema educatiu. En tot cas, en la gran majoria d'escoles valencianes s'havia començat a fer l'assignatura de valencià i això era una realitat molt limitada respecte la contundència de la frase de Climent. Pel que fa a la Universitat, el cas de València era una cosa i el d'Alacant, per exemple, una altra de molt diferent. I sobre la idea llançada al voltant de la recepció de TV3 la veritat és que Climent tornava a tenir una imatge més idíl·lica que real de la forma com era acceptat el canal català entre la majoria dels valencians. Climent, però, era molt crític amb el paper de Barcelona, Catalunya i el catalanisme en la coordinació entre territoris. Arribava a afirmar que totes les iniciatives promogudes en favor dels Països Catalans havien estat impulsades des de fora de Catalunya. I en gran mesura tenia raó perquè «Catalunya mai no s'ha plantejat quina relació volia mantenir amb el país que hi ha més avall de l'Ebre» (SERRA D'OR, GENE 1989: 19). El relat «triomfador» sobre la realitat valenciana començava el 1962 ja que des d'aquesta data mai abans s'havia «escrit més, reflexionat més sobre el País Valencià que des del temps de Jaume I». Tant el relat sobre la gènesi com el desenvolupament de la recuperació nacional tenien una clara empremta

fusteriana: «ací la cultura catalana, la cultura realment valenciana, no ha tingut cap tipus de recolzament: ni el de la burgesia ni el de l'església» (SERRA D'OR, GENER 1989: 20).

A nivell intel·lectual Fuster va seguir sent un escriptor de referència a Catalunya, o si més no consagrat. Bon exemple és que en la sisena edició de la Setmana del Llibre Català de l'Estació de Sants *Nosaltres, els valencians* es trobava entre els llibres més venuts (AVUI, 5/III/1988: 30). I les institucions catalanes, governades des del PSC a CiU, iniciaren una etapa de reconeixements al fusterianisme, sempre passant el filtre d'ACPV i els projectes d'Eliseu Climent. Es signaren acords de col·laboració amb unes entitats on Fuster participava més per passiva que per activa, gairebé com avalador moral de les operacions de Climent. Així, el maig de 1983, l'Ajuntament de Barcelona encapçalat per Pasqual Maragall entregava a l'entitat ACPV el premi d'Honor Jaume I. El guardó l'havia d'anar a recollir Joan Fuster però finalment fou Vicent Andrés Estellés l'encarregat d'acudir al lliurament (AVUI, 27/V/1983). Aquesta referencialitat que representava el món creat pels negocis de Climent també es va veure reflectida en la celebració dels 100 primers números de la revista *El Temps* a Barcelona. La crònica del diari *Avui*, signada amb el pseudònim «Virgili i Salvat», que portava per títol «Tots som valencians» era prou explícita. L'acte va ser tot un èxit, amb la presència de periodistes reputats en el món del catalanisme, el president de la Generalitat o el conseller de cultura català i representants de totes les cultures polítiques. I en aquell ambient tant favorable a l'exaltació nacionalista, fins i tot, «també va citar els Països Catalans Jordi Pujol, que aixecà igualment «olés» en tenir un record per a Joan Fuster —«sense ell no existiria en Climent». El president de la Generalitat afirmà que els valencians tenen «més llibertat de pensament propi» i es congratulà de l'existència de «*El Temps*», perquè «com més fort siguin el País Valencià i les seves aportacions en tots els ordres, més indiscutible serà el concepte de Països Catalans» (AVUI, 18/V/1986: 26). Uns dies després Max Cahner escrivia en el mateix diari un article parlant de l'acte de Climent i *El Temps*, criticant la manca de visió des de Catalunya respecte els Països Catalans i repetint que els problemes dels valencians provenien per «les contradiccions a què el sucursalisme i la manca d'una burgesia nacional ha sotmès la política valenciana»

(AVUI, 22/V/1986: 13)⁴⁰⁹. Fuster continuava sent, doncs, la mesura de totes les coses quan es mirava cap al País Valencià per a una part del catalanisme.

Paral·lelament a tot això, a Catalunya començà a quallar també la idea de què els partidaris dels Països Catalans al País Valencià, malgrat Fuster i Climent, en el fons eren una minoria. Escrivia Soledat Balaguer en El Punt diari el març de 1988 arran de la polèmica generada per l'afer de la pensió vitalícia a Fuster que la idea començava a ser inviable i poc engrescadora arribant el que arribava de València i les Illes. Els valencians es negaven a ells mateixos. I tot seguit apareixia un discurs de caire paternalista que afirmava que «és per això que em sembla que tots els catalans de Catalunya hem de sentir-nos molt i molt solidaris amb els catalans de València que lluiten aferrissadament per sobreviure. La meua solidaritat està avui amb Joan Fuster i tota la resta de lluitadors incansables del seu poble» (EL PUNT, 29/III/1988: 5).

Més enllà de partits, institucions o els negocis d'Eliseu Climent, Fuster va seguir sent un intel·lectual de referència per a determinats col·lectius catalans que actuaven més enllà de la política institucional. Exemple d'això és la carta que Fuster va rebre el gener de 1992 signada per Pilar Rahola en nom d'Acta, fundació per a les idees, on es demanava a Fuster que contestara una sèrie de preguntes sobre la construcció d'Europa⁴¹⁰. Les respostes foren recollides en forma d'article pòstum pel diari Avui dos dies després de la mort del suecà (AVUI, 23/VI/1992: 13). La referencialitat de Fuster per al catalanisme partidari dels Països Catalans es va veure clara quan va morir. La sensació d'orfanat va ser tan gran que provocà titulars de portada com el del diari El Punt el 23 de juny de 1992: «La mort de Fuster deixa els Països Catalans sense punt de referència» (EL PUNT, 23/VI/1992: 1). I l'editorial que el diari li dedicava encara era més clarivident en aquest aspecte: «amb la mort de Joan Fuster, el pensament sobre Catalunya, sobre les definicions que admet aquesta complexa i entranyable unió de

⁴⁰⁹ L'octubre d'aquest mateix any Cahner ingressava com a militant de Convergència Democràtica de Catalunya i assumia el càrrec de gestionar la sectorial cultural del partit (DDAA, 2007b: 243). I val a dir, que l'aposta de CDC pels Països Catalans continuà en la mateixa línia política que durant tants anys, i amb tants articles, Cahner havia criticat.

⁴¹⁰ La resposta de Fuster fou una mostra del paper que el suecà jugava des de feia anys: «He dubtat fins al darrer moment si havia de contestar o no el qüestionari d'ACTA. Les preguntes que hi fèieu semblaven pensades per a «polítics» en exercici, i no per a una colla de desgraciats intel·lectuals com els que figuren en la llista de consultats. La gent de lletres, si està bé del cap, no formula programes: opina, i prou» (cartes consultades en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya). Rahola va utilitzar la reflexió de Fuster en el seu article de comiat al suecà el dia del seu enterrament (AVUI, 23/VI/1992: 12).

lletres, ha quedat profundament debilitat. (...) Fuster ha realitzat unes aportacions a la idea de Catalunya comparables en transcendència històrica a les que van fer els patriarques de la nacionalitat catalana. (...) Però el pessimisme que genera la mort de Joan Fuster no és l'estricta desaparició d'una figura, sinó el panorama que se'ns presenta. En què pot haver quedat la seva insistència? ¿De què hauran servit els pelegrinatges que certes persones van fer a Sueca per plantejar un projecte editorial, un projecte polític, una iniciativa ciutadana, si es van quedar en no-res? Qui farà de far, de punt de referència, en un camp dominat cada dia més per les aspiracions materialistes amb què la societat moderna sedueix els seus fills? Joan Fuster encarnava una lluita que consisteix a sembrar i sembrar, per anar parcel·lant el terreny fèrtil i el no fèrtil. Per anar pujant ni que sigui mig graó de l'enorme escalinata que tenim, valencians i catalans i balears, al davant dels nassos» (EL PUNT, 23/VI/1992: 8).

Els nacionalistes: del pujolisme a la renovada ERC

A partir de 1980 el catalanisme considerat nacionalista va entrar de la mà de Jordi Pujol i la federació CiU en «una fase d'integració institucional» que, encara que sembla contradictori, podem qualificar com de desnacionalització (CAMINAL, 1998: 122). Durant els anys de les majories de CiU (1984-1995) podem afirmar que la federació nacionalista es va convertir en una mena de partit *cach all* que ho arplegava tot (DE RIQUER, 2003: 287). En el capítol anterior ja hem vist que projectes com el dels Països Catalans van deixar de ser reivindicats des del moment en què es produí el debat sobre la federació de comunitats autònomes en el Congrés dels Diputats. La porta que tancava la Constitució de 1978 no va voler ser reoberta per un pujolisme que tenia molt més interès en consolidar l'autonomia i administrar-la (CAMINAL, 1998: 122). I en aquest context és on hem d'entendre la seua praxi política institucional que es va concentrar en construir l'autonomia catalana seguint la idea del «fer país» i, alhora, arribant a pactes puntuals en qüestions autonòmiques, econòmiques i europees amb els governs socialistes de Madrid (DE RIQUER, 2003: 296). A aquests elements cal afegir la preocupació per la integració de la immigració arribada a Catalunya que discursivament es va expressar en concepcions de la catalanitat com «catalans de família, catalans d'adopció; vinguin d'on vinguin ens uneix un destí comú» (LLADONOSA, 2013: 131).

El pensament de Jordi Pujol, els seus discurs i escrits, continuaren sent font d'inspiració de la idea de nació defensada pel catalanisme de CiU. La figura de Pujol fou omnipresent durant tota la dècada dels vuitanta (DE RIQUER, 2203: 289), fins i tot en els moments de crisi interna d'Unió Democràtica de Catalunya, fet que donà certa estabilitat a la federació amb CDC i l'obra de govern (BARRIO, 2009: 63). I, és clar, si en temps del franquisme Pujol mai havia defensat els Països Catalans com a projecte polític més enllà de l'àmbit lingüístic i cultural, encara menys ho va fer en el moment de construcció de la Catalunya autonòmica. L'eix central dels seus discursos continuà sent Catalunya com a projecte col·lectiu entés com a nacional. Ara bé, el que s'estava fent no deixava de ser la construcció d'un espai autonòmic. L'humanisme de Mounier o la idea de Catalunya i Espanya de Jaume Vicens Vives continuaren sent la columna vertebral del seu relat. Tot plegat, molts cops, va estar lligat a una mena d'historicisme nacionalista que enllaçava la Catalunya contemporània amb uns orígens carolingis. En definitiva, el pensament pujolista sempre girà al voltant de la idea «nacionalitzar el poble català» reafirmant la voluntat de «participar plenament en la política i en la societat espanyoles» per a modernitzar l'Estat (PUJOL, 1988: 93)⁴¹¹. Ni més ni menys que el pensament que havia expressat dècades enrere Vicens Vives quan creia que l'única possibilitat que tenia l'Estat per a ser modernitzat era la participació de la burgesia catalana. Pujol va arribar a afirmar en la presa de possessió el 15 de juny de 1984 del segon mandat com a president de la Generalitat de Catalunya que «volem ser protagonistes de la història d'Espanya» (PUJOL, 1988: 182) i eixe mateix any era considerat «español del año» pel diari *ABC*. La proposta de convertir la burgesia catalana en el motor modernitzador de la nova Espanya autonòmica no va ser desenvolupat només per ell sinó també per altres membres del partit. Aquest seria el cas del llibre de Miquel Roca *Per què no? Una proposta catalana per a la modernització de l'estat* (ROCA, 1982) on s'actualitzava el pensament de Vicens Vives sobre la

⁴¹¹ És el que Jordi Casassas i Josep Termes han anomenat «La preocupació per la definició d'Espanya»: «Malgrat tractar-se d'una dimensió aparentment contradictòria amb les formes més habituals dels nacionalismes particularistes (també anomenats micronacionalismes), el catalanisme no ha abandonat aquest tipus de preocupacions. Els tons moralitzants emprats en aquesta «tasca» i el desconeixement de la «realitat espanyola» que sovint caracteritza el catalanista no fan altra cosa que emfatitzar aquest aspecte. Sovint s'ha parlat de la vocació frustrada en algun sector del catalanisme de constituir el Piemont per a Espanya. El cert, però, és que a propensió a definir una Espanya diferent no ha trobat correspondència en el pes català (en genèric) a Espanya» (CASASSAS i TERMES, 1997: 75).

modernització de l'Estat i el paper de la burgesia catalana en tal afer. Podríem parlar d'una estratègia política de *lobby català* per a aquests anys (LO CASCIO, 2008: 153). Al cap i a la fi es tractava de construir un model propi en la manera de com entendre la relació de la nova Catalunya autonòmica amb el nou Estat espanyol. Una mena de reformulació dels plantejaments del catalanisme històric adaptats al nou marc del postfranquisme. I és clar, una proposta política com la fusteriana no hi tenia cabuda.

Va haver, però, alguna mena de debat sobre els Països Catalans entre el catalanisme majoritari? L'escriptor Alfred Badía apuntava el 1987 que «no és que no ens hàgim de ficar en aquesta qüestió com políticament sosté Jordi Pujol, és que ni ens l'hem de plantejar» (AVUI, 4/I/987: 11). Certament, l'obra de govern de CiU va anar en aquesta direcció. A nivell programàtic, la federació va optar per no esmentar-los com a tals en cap programa electoral més enllà de proclames en favor d'una certa coordinació cultural entre les autonomies dels diferents països. Tot, però, sense gaires concrecions i carregats d'ambigüitats.

La idea dels Països Catalans anà desapareixent del vocabulari no sols de CiU sinó també dels seus representants polítics. Quan apareixia, fonamentalment es trobava enquadrat dins d'un àmbit de discussió cultural o lingüística o bé en algun acte davant d'un públic favorable al concepte. Tot i així, en ocasions com aquesta darrera, el terme sempre es feia servir acompanyat de la idea de prudència. Aquest és el cas de la presentació del llibre de Francesc de P. Burguera *És més senzill encara: digueu-li Espanya* feta a Barcelona el divendres 19 d'abril. A Burguera l'acompanyà Miquel Roca, aleshores secretari general de CDC, que deixà molt clar que en la qüestió dels Països Catalans, l'interès corria de manera paral·lela a la «molta prudència» que calia al respecte per a evitar reaccions que podien resultar contraproductives per al projecte (AVUI, 20/IV/1991: 9). I el llibre de Burguera servia com a excusa al senador de CiU Joaquim Ferrer per a publicar un article que ja portava un simptomàtic títol: «El difícil País Valencià» (AVUI, 6/IX/1991: 14)⁴¹². La realitat social i política valenciana era

⁴¹² En l'article Ferrer mostra com Joan Fuster continua sent per a ell i la seua cultura política una figura fonamental per a entendre el País Valencià: «Per conèixer la trajectòria històrica del País Valencià i els seus desafiaments actuals, encara és precís recórrer a aquest clàssic contemporani que és l'obra de Joan Fuster *Nosaltres, els valencians* (1962) i també és recomanable completar-ne la informació amb la lectura de la investigació històrica d'Alfons Cucó *El valencianisme polític 1874- 1936*, publicat el 1971 i que aplega els textos bàsics per entendre el que fou la Renaixença en aquelles terres» (AVUI, 6/IX/1991:14).

massa complexa com per a ser assumida per un força de govern que durant aquells anys havia donat moltes mostres de què el seu projecte era com encabir, i encapçalar, Catalunya dins l'Espanya autonòmica. Perquè els convergents foren tan prudents que difícilment es poden trobar accions realment plausibles en favor del projecte dels Països Catalans més enllà de les subvencions a projectes concrets fets en terres valencianes o algunes proclames en diades i actes concrets. Tot i així, cal recordar que Roca representava l'ala més moderada de CDC i que en aquests moments es trobava en una situació de difícil equilibri polític ja que Pujol començava a guanyar-li la partida interna, el que suposà la seua desaparició política i de part dels seus partidaris que anaren sent substituïts per quadres d'un caràcter més marcadament «sobiranista» (DE RIQUER, 2003: 298-301; BARRIO, 2009: 64).

Adés hem comentat com des de diferents sectors es denunciava l'abandó sistemàtic de la idea i projecte dels Països Catalans. Les reflexions comentades es situaven en un plànol general de denúncia. El 22 d'octubre de 1991, però, Pilar Rahola apuntava en l'article «Països Catalans» a les pàgines d'*Avui* directament contra les polítiques del govern de Jordi Pujol. Per als nacionalistes, assegurava, el País Valencià i les Illes eren una «patata calenta» davant la que eren incapaços d'assumir cap estratègia intel·ligent. Calia així evitar l'irredemptisme però també no caure en la inhibició (AVUI, 22/X/1991: 14). En aquests anys Pilar Rahola formava part d'aquells joves que pivotaven al voltant de l'òrbita d'una ERC que començava a avançar cap a posicionaments independentistes. Per tant no és casual la crítica com tampoc l'objectiu de la mateixa.

Pel que fa a ERC, cal esmentar que durant els vuitanta visqué diversos moments polítics. En un primer moment se la va considerar una formació «crossa» al servei de les necessitats aritmètiques de CiU en el parlament català. Això fou així fins a principis de la dècada dels noranta (DE RIQUER, 2003: 329). Els seus programes electorals van virar cap a una mena de redactats tecnocràtics molt allunyats de qualsevol debat ideològic. Ja en el programa de l'any 1980 no trobem cap mena de referència a la construcció d'una nació catalana que anara més enllà dels marges fixats per l'autonomisme (ERC, 1980). En el programa de 1984 es feia una anàlisi prèvia sobre la nació catalana posant molt d'èmfasi en la immigració i com aquesta havia convertit

Si alguna cosa havia començat a perdre vigència en termes històrics el 1991 era *Nosaltres, els valencians*. Ara bé, Sènia amunt continuava sent fonamental.

Catalunya en una comunitat dual que avançava cap a la desnacionalització. El cert és que el discurs pot recordar en alguns elements al «dualisme fusterià» en el sentit sobretot que la llengua era l'element per als republicans que dotava de catalanitat a l'individu (ERC, 1984). Ara bé, tota aquesta reflexió només es referia al cas de la Catalunya autonòmica. I és més: la conclusió és que tots aquests «problemes» que els republicans identificaven en el ser català de 1984 només es resolien aconseguint «més poder per a Catalunya» (ERC, 1984), una mostra clara d'aqueixa inèrcia institucional i tecnòcrata que comentàvem. Cap a finals de la dècada, però, en el cas d'ERC es van produir certs canvis de discurs com a conseqüència de l'arribada d'Àngel Colom a la secretaria general del partit. Després d'absorbir una part important del que havia estat l'independentisme que havia pivotat al voltant de La Crida, l'MDT, el PSAN o l'organització armada Terra Lliure, i emmirallant-se en els processos d'independència de les antigues repúbliques soviètiques, ERC va començar a apostar clarament per la independència com a sortida política per a Catalunya, deixant així de ser eixe partit de certa ambigüïtat federal (NUÑEZ SEIXAS, 1999: 129). En aquest marc de debat polític, idees com la dels Països Catalans van anar agafant un cert protagonisme retòric en els documents del partit sense, això sí, convertir-se en el vertader projecte dels republicans catalans⁴¹³. Tal com afirma Josep-Lluís Carod-Rovira, malgrat que el projecte no era nou per a ERC, «a partir de la nostra entrada a ERC, la de gent procedent de NE i de la Crida, el concepte va fer el seu camí amb més celeritat». Ara bé, el mateix Carod-Rovira davant la pregunta sobre la fermesa del projecte contesta que «lamentablement, responia més al neguit d'alguns sectors joves acabats d'arribar que no pas a un plantejament nacional assumit clarament, amb maduresa política i rigor intel·lectual. De fet, l'establiment d'ERC al País Valencià i a les Balears va acordar-se durant el mandat de Joan Hortalà, a proposta d'Àngel Colom, i jo vaig manifestar-m'hi en contra, justament perquè crec en els Països Catalans» (Carod-Rovira a Rico, 15/III/2016). Aquests canvis ja es van veure reflectits en el programa electoral de 1988 en què ERC recuperava el terme «Països Catalans» i l'impulsava en el seu apartat de política cultural. Segons els republicans, una concepció de cultura nacional no podia altra cosa que tenir present la cultura desenvolupada arreu dels Països Catalans. I és per això que calia construir un

⁴¹³ Segons Borja de Riquer, l'expansió cap als Països Catalans formava part del pacte ERC-Terra Lliure «amb la voluntat d'esdevenir un partit dels Països Catalans, va ser un fracàs polític» (DE RIQUER, 2003: 330).

espai cultural nacional per a aquest àmbit. I això passava per «l'establiment de convenis, d'accions concretes de cooperació que poden prendre els Països Catalans com a marc natural de la cultura comuna» (ERC, 1988: 58-59). D'aquesta manera ERC recuperava la reivindicació dels Països Catalans però ho feia en l'àmbit estrictament cultural, cosa que no deixava de mostrar que la reclusió del fusterianisme en aquest terreny va tenir una importància cabdal en els partits polítics nacionalistes que també veieren aquí l'única possibilitat d'avançar. A més, la visió que ERC tenia de la catalanitat i la construcció dels Països Catalans passava estrictament per la llengua. La importància del fet lingüístic es veia molt clarament en el programa quan es proposava la creació d'institucions que havien de vetllar per la recuperació de la llengua catalana (ERC, 1988: 62). I en el programa de 1989 per a les eleccions generals es tornava a recuperar la idea dels Països Catalans en l'àmbit de la lluita i coordinació cultural arribant a proposar la desaparició del Ministeri de Cultura amb la intenció que foren les institucions de cada comunitat autònoma les encarregades d'assumir les seues tasques (ERC, 1989: 53). Ara bé, una altra vegada els Països Catalans tornaven a eixir només com a reivindicació de caràcter cultural i lingüística, res més enllà que això. Amb l'entrada de militants provinents de l'esquerra independentista, com hem dit, ERC inicià una retòrica hereva d'aquesta cultura política. Tant és així, que el 1991 podem veure propaganda d'ERC on apareixia el mapa dels Països Catalans tot just referint-se com a «Catalunya», al més pur estil Josep Guia, la qual cosa no deixava de ser una mostra més de la manca d'un plantejament sòlid sobre què entenien realment per Catalunya, per Països Catalans o per la mateixa nació catalana de la que es deia voler aconseguir la independència (AVUI, 18/VII/1991: 7; EL PUNT, 19/VII/1991: 5).

Finalment, cal destacar que en el programa de les eleccions autonòmiques de 1992 en què ERC ja es definia com a independentista, el partit republicà assumia l'anàlisi de l'independentisme de finals dels setanta i principis dels vuitanta i tornava a posar sobre la taula els Països Catalans com a projecte polític. De fet, l'anàlisi del preàmbul del programa sembla fet directament pel PSAN o l'MDT quan afirmava que «la nació catalana no només va quedar esquarterada en quatre comunitats autònomes, sinó que el Principat, motor i aglutinant de tota la nació, deixava el sud en les urpes de l'espanyolisme més ferotge i el franquisme menys domesticat». Catalunya havia «oblidat» la resta de territoris i això havia provocat l'augment d'un espanyolisme que «ens debilita a tots» (ERC, 1992: 13). ERC abandonava la idea què els Països Catalans només podien ser defensats en un àmbit estrictament cultural i lingüístic -aquella

trinxera en què havia entrat el fusterianisme durant els vuitanta- i passava a convertir-los altra vegada en un projecte polític de present i de futur. És més, el programa republicà feia una definició dels Països Catalans com a comunitat nacional, entenent que catalans ho eren tots els habitants dels diferents territoris de llengua catalana, al més pur estil fusterià (ERC, 1992: 16-17). Això no vol dir, però, que l'àmbit comunicatiu, cultural i lingüístic no continuaren sent aquells en què major èmfasi posava el programa a l'hora de construir la nació catalana.

En definitiva, en el cas d'ERC, l'entrada de sectors independentistes va fer que el partit republicà es convertís en partidari de la construcció dels Països Catalans des d'una vessant política. A principis de la dècada dels noranta, a més, empenyats per la força dels processos emancipadors d'Europa de l'est, ERC va prendre certa força aconseguint més centralitat política de la que havia tingut mai l'independentisme en la Catalunya autonòmica. Com ho veia Fuster tot plegat? Doncs la veritat que amb molt d'escepticisme: *«Me parece que existe un cierto mimetismo, a partir de lo que está pasando en las repúblicas bálticas y Yugoslavia. Eso es lógico que sea aprovechado por la gente más radical. Pero a m', me da la impresión de que la polémica se ha creado más por la reacción de Madrid, de algunos medios de Madrid, que por otra cosa. Para que yo me creyera que en Cataluña está pasando algo serio, el partido de Àngel Colom debería ganar las elecciones con mucha diferencia, cosa que no pasará»* (LA VANGUARDIA, 6/X/1991: 2-4). El debat real en Catalunya des del punt de vista de Fuster girava al voltant d'aconseguir més o menys competències, i poca cosa més. I pitjor encara es trobava el debat independentista a les Illes o el País Valencià territoris els quals estaven *«absolutamente descolgados»*. I Fuster identificava les fronteres traçades per les autonomies com un dels elements més nocius per a les relacions entre els diferents territoris. Uns mesos després arrodonia aquestes declaracions en l'entrevista feta per Vicent Sanchis a *El Observador* on avalava l'afirmació de l'entrevistador que qualificava el «nacionalisme radical» d'infantil i sense viabilitat i es reafirmava en la idea de què el projecte d'ERC seria creïble quan guanyara les eleccions (FUSTER, 2003: 363).

L'independentisme, doncs, no era cap sortida per a Fuster en 1992, ni per a la configuració política de Catalunya ni tan sols per a poder definir correctament un concepte com el de nació que aleshores tenia tantes definicions com persones en parlaven. Al cap i a la fi, com declarava l'abril de 1992 en l'entrevista concedida a *El Temps*, l'ascens d'ERC era una qüestió numèrica, de vots, i aquests eren totalment

volàtils. Però respecte ERC, en la mateixa entrevista, el suecà feia una valoració interessant sobre la possibilitat que el partit de Colom s'establira en terres valencianes: «No crec que tinguera massa èxit. Això són extrapolacions. La gent fa unes consideracions teòriques o intel·lectuals pensant que això té una aplicació política immediata. I això no funciona així. Funcionaria si hagueren passat més coses de les que han passat. Llibres, actuació política, etcètera. Això que deia abans emprant la paraula consciència, que no és una paraula massa rigorosa per a referir res. I sense aquest estadi primer de revalencianitzar el país, tot el que es puga pensar a nivell de Països Catalans em fa la impressió que no serà massa fàcil» (EL TEMPS, 13/IV/1992).

Definitivament, en els darrers mesos de vida trobem el Fuster més pròxim a les tesis que el valencianisme polític havia desenvolupat ja des de la dècada dels setanta: la creença que primer s'havia de construir el País Valencià. Segurament Fuster sempre havia pensat així també, però en els seus textos no es reflectia d'una manera tan clara com en les darreres declaracions.

El catalanisme del PSC i el PSUC/ICV

Si el catalanisme identificat com a nacionalista va abandonar totalment qualsevol debat sobre els Països Catalans, l'esquerra de caire federalista no en va ser menys. La victòria de Jordi Pujol i la seua obra de govern en clau d'identitat i construcció nacional/autonòmica va deixar descol·locats des de bon principi l'esquerra catalana que no va saber interpretar el marc on es trobaven amb una perspectiva nacional que fóra capaç de generar una narració de la catalanitat alternativa a l'oferta pel pujolisme (LLADONOSA, 2013: 121).

Certament es fa difícil poder parlar d'una influència de Fuster sobre els socialistes i els comunistes catalans després de 1982. El fet que el suecà abandonara el seu paper d'home públic i que es dedicara gairebé de manera exclusiva als afers més de caràcter acadèmic, va fer que la seua presència en actes que sortiren d'aquest àmbit fóra totalment nul·la també a Catalunya. Qualsevol reminiscència fusteriana va desaparèixer dels papers interns i els debats de partits com el PSC o la nova sigla del PSUC: ICV. Això no vol dir que militants i càrrecs del PSUC pogueren tenir Fuster encara com un referent intel·lectual i alguna vegada el feren sortir en algun dels seus articles o parlaments. Aquest és el cas, per exemple, del diputat del PSUC en el Parlament de Catalunya Xavier Folch i Recasens que posava l'exemple de Fuster i tot l'enrenou per nomenar-lo catedràtic com a mostra del que no podia tornar a passar, mentre que

considerava el nomenament de Fuster com de «notícia estimulante» (AVUI, 10/III/1984: 7).

L'entrevista ja comentada de 1987 per a *El Temps*, va servir per a retrobar el Fuster més crític amb els socialistes i els comunistes catalans. No tant, potser, per les polítiques desenvolupades en aquells moments sinó pel paper que persones destacades de totes dues subcultures polítiques havien tingut en el moment de la publicació de *Nosaltres, els valencians* i els anys posteriors. En aquest sentit, les crítiques anaren personificades en dos militants concrets: el socialista Salvador Clotas i el comunista Manuel Vázquez Montalbán. Al primer arribava a qualificar-lo com a «tonto i funcionari del PSOE» que s'havia molestat pel fet que la proposta de Fuster introduïa el tema nacional català en un nivell al que no estava acostumat, tal i com també li havia passat a Tarradellas. En el cas de Montalbán, Fuster el qualificava de «doctrinari comunista que no tolerava que hi hagués un senyor que no cregués en la resurrecció de la carn com ell creia en el materialisme dialèctic, del qual no té ni puta idea, ni ara ni aleshores, menys ara que aleshores». I a tot això el suecà afegia el fet que segons ell Montalbán no havia assumit encara «la seua condició d'escriptor castellà, d'origen immigrant, nascut a Barcelona. Eren problemes de beateria i d'immaduresa personal» (EL TEMPS, 1/VI/1987).

Tot i que parlarem fonamentalment dels socialistes catalans, la veritat és que la mateixa anàlisi la podríem aplicar a la Federació Socialista de les Illes Balears-PSOE. Sobre la línia política dels socialistes Max Cahner publicà el dijous 4 de juliol de 1985 una carta oberta adreçada al secretari general de la Federació Socialista de les Illes Balears-PSOE Josep Moll i Marquès, fill de l'escriptor i editor amic de Fuster Francesc de Borja Moll i germà de l'Aina Moll. Tot partia d'una reunió que dirigents dels socialistes catalans, valencians i mallorquins havien tingut a Palma el 28 de juny d'aquell any. Cahner valorava el fet com a positiu perquè servia per a trencar la manca de relacions en què els socialistes havien caigut d'ençà la transició, a diferència de propostes anteriors com la de la Coordinadora Socialista dels Països Catalans. Segons Cahner, aquesta falta de comunicació responia «a problemes, exteriors al socialisme autòcton». Els socialistes vivien una mena de «timidesa i dissimulació» produïda per la por a ser acusats de «pancatalanistes». Una mena de blaverisme autòcton i general de cada territori havia condicionat les relacions polítiques entre els socialistes dels diferents territoris. Però no només era un problema autòcton sinó que «tot ens duu a pensar que la prevenció procedeix, fonamentalment, de les estructures centrals del

PSOE, dins les quals les veus catalans no han encertat a explicar quina pot ésser una visió catalana i socialista de l'Estat espanyol» malgrat que en un passat molt pròxim «els socialistes Joan Reventós, Fèlix Pons i Alfons Cucó foren clars en l'afirmació de la realitat nacional els Països Catalans». I després d'aquesta valoració general s'adreçava directament a Joan Moll qui «segons «El País» del 29 de juny vas qualificar de «ficció» els Països Catalans». Cahner li recordava les aportacions d'importants teòrics socialistes a la idea dels Països Catalans o els textos de Joan Fuster publicats en *Raixà* que editava, precisament, el seu pare, sense oblidar alguns dels textos «programàtics del PSC». Acabava el seu article expressant un desig: «voldria que també els socialistes assumissin plenament la problemàtica nacional catalana, amb la prudència necessària i amb el respecte a la posició de tothom. Però sense renúncies que ens puguin fer caure en la desesperança. Com ho voldria també de tots els altres partits polítics (AVUI, 4/VII/1985: 9).

Les paraules de Cahner, més enllà del seu posicionament ja conegut, no deixaven de ser una bona crònica tant de l'origen dels socialistes com de la política que havien desenvolupat els darrers anys ençà la transició. La reunió a la que feia referència havia estat rebuda amb molt d'interès per mitjans nacionalistes com l'*Avui* que els dies previs l'anunciava amb certes esperances (AVUI, 26/VI/1985: 6). El resultat, però, no només va provocar la carta de Cahner sinó que el diari *Avui* amb el titular «Els socialistes van defugir els punts conflictius» abaixara les expectatives generades. De fet, Joan Lerma que en principi havia de ser un dels assistents per part valenciana, va acabar no anant a la reunió «per diverses raons, entre les quals hi hauria el cert recel que entre l'oposició valenciana havia provocat l'anunci de la seva assistència a la reunió (i més després que ha acceptat la presidència del segon Congrés de la Llengua Catalana que es presenta demà a Poblet), i també el fet que la seva visita a Mallorca hauria comportat problemes de protocol». Pel que fa als punts conflictius que comentava el titular de l'*Avui*, fonamentalment es tractava d'aquells que podríem identificar més clarament amb el paradigma nacional fusterià: «van defugir punts conflictius com és ara tractar dels Països Catalans, qualificar com a catalana la llengua o pronunciar-se unànimement i clarament sobre la polèmica de TV3 a Sueca». El més greu, però, ja no era que els socialistes evitaren de parlar-ne sinó que fins i tot en les declaracions que van fer es mostraren més allunyats que mai respecte les teories fusterianes. I el millor exemple foren les paraules del mallorquí Josep Moll que provocaren la carta de Cahner (AVUI, 29/VI/1985: 6). La indefinició del PSC generava una certa frustració entre determinats

sectors del fusterianisme cultural que des d'entitats com ACPV els exigia que es «definiren sobre el tema»⁴¹⁴.

Per la seua banda, els socialistes catalans van haver de treballar internament per mantenir les tensions i equilibris entre els que es consideraven com el sector nacionalista del partit -aquells que provenien del MSC o el PSC-Congrés i PSC-Reagrupament- amb els que provenien directament del PSOE que mantenien uns plantejaments nacionals menys federals i més marcadament espanyolistes. En aquest sentit, la documentació dels diferents congressos celebrats en els anys vuitanta ens mostren com el principals debats giraren al voltant de dos elements: com combatre l'hegemonia nacionalista que encapçalava Jordi Pujol i, per altra banda, definir un posicionament de caràcter federal en el marc de l'Estat (PSC, 1989) que ajudara a mantenir l'equilibri entre les diferents famílies polítiques del partit (PSC, 2008). I en aquest sentit projectes com el dels Països Catalans quedaven totalment exclosos. En certa manera, tot plegat era conseqüència directa del procés de la transició: tant del resultat com del que alguns autors han considerat la poca habilitat dels socialistes durant la transició davant l'hegemonia pujolista que s'estava construint i consolidant (CAMINAL, 1998: 123).

A nivell programàtic, si bé és cert que tant el 1977 com el 1980, els socialistes catalans encara parlaven de coordinar els diferents Països Catalans des de les estructures de l'estat autonòmic, durant la dècada dels vuitanta aquest tipus d'idees desaparegueren totalment dels programes. És per això que en el *Manifest del PSC per les eleccions generals* de 1982, el de 1986 o el de 1989, no hi ha cap referència ni als Països Catalans ni tan sols a cap mena de coordinació entre les comunitats autònomes en què s'havien constituït aquests territoris. I el mateix passava en els programes electorals de les eleccions autonòmiques per a 1984, 1988 i 1992 on només es parlava d'enfortir i millorar l'administració autonòmica catalana sense més pretensions que defugiren del marc estrictament autonòmic. De fet, quan llegeixes aquests programes electorals gairebé tens la sensació d'estar llegint constantment el mateix, una mena de «tallar i enganxar» en què es van repetint les mateixes idees programa rere programa sense que

⁴¹⁴ Així es pot observar en un document intern de l'entitat emmarcat en la campanya per a que TV3 es poguera veure al País Valencià datat a València el 20 d'octubre de 1989 (consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya).

en la seua elaboració hagués hagut cap mena de debat ideològic profund. Res a veure amb els documents dels anys del franquisme o els programes de l'any 1977.

En el capítol anterior ja hem comentat com Ernest Lluch fou en el PSC la persona més identificada amb el fusterianisme i com, també, a principis dels vuitanta va patir una mena de metamorfosi política respecte dels plantejaments més o menys fusterians que havia mantingut en els seus anys de joventut. Destacats fusterians com Vicent Ventura no van perdonar mai Lluch els seus atacs contra Fuster. Val a dir que Ventura era «part i jutge». Tot i així és remarcable que en l'article dedicat a recordar Fuster després de la seua mort a *Serra d'Or* Ventura féra servir com un dels arguments centrals l'atac contra Lluch per les seues teories sobre l'economia en *Nosaltres, els valencians* i l'ús del concepte «d'agrariisme» per a qualificar el pensament nacional fusterià. El periodista arribava a preguntar-se que «cal demanar-se, també, de tota manera en què desmentiria la catalanitat valenciana una suposada mentalitat agrarista de l'autor de *Nosaltres, els valencians*. Perquè aquesta era, i continua sent, la qüestió. La qüestió valenciana» (VENTURA, 1992: 10-11). El cas és que malgrat les crítiques, en una entrevista feta l'any 1996 sobre la que ja ens hem referit pàgines abans, Lluch arribava a afirmar rotundament que els Països Catalans no eren una nació, fent la següent definició: «Jo, que procuro no dir paraules grosses, per això dic *comunitat* expressament. Pot ser que tinguin elements nacionals comuns, però també tenim altres elements nacionals diferenciats. Políticament, el País Valencià vol ser una cosa a part de Catalunya, clarament». Per a Lluch l'exemple de Suïssa o Bèlgica i les respectives zones francòfones d'aquests països eren el millor exemple per poder entendre perquè valencians i catalans, malgrat compartir llengua, no eren nacionalment la mateixa comunitat humana. És per a això que calia «fer camí perquè la llengua sigui comuna i sabent que el Regne de València mai ha estat políticament el mateix que Catalunya. Sempre que conec un valencià que diu «jo vull ser català», resulta que es molt minoritari al seu barri i que, fins i tot, és possible que, al seu barri, sigui l'únic que ho pensa, ara i d'aquí a cent anys» (SINTES, 2001: 111-112).

Tot i així i malgrat la distància que Lluch havia traçat amb Fuster i el fusterianisme amb el pròleg de 1980, el cert és que la contundència de l'economista contra Fuster expressada després de la seua mort, no era tan clara en els vuitanta. Dic això perquè en 1986 Ernest Lluch, tot i ser ministre de sanitat espanyol, encara pretenia marcar distàncies polítiques amb els nacionalistes catalans de CiU usant de forma partidista el projecte dels Països Catalans. En les pàgines del diari *Avui*, Francesc de P.

Burguera publicava l'article «La campanya dels Països Catalans». El text era contundent i recriminava l'actitud política de Lluç recordant-li quin havia estat el seu paper i el dels socialistes catalans en general en l'arraconament i abandó d'aquest projecte nacional (AVUI, 6/VI/1986: 8). Certament, el valencianisme que va quedar fora dels partits d'àmbit espanyol mai van «perdonar» la jugada de Lluç i d'altres en l'operació d'absorció del PSPV en les estructures del PSOE. Cahner, per les mateixes dates, arribava a afirmar sobre Lluç com de «nefast fou el dia que un hàbil professor d'economia vingut de Barcelona s'assegurà un futur ministeri a canvi de lliurar el socialisme valencià a la direcció del PSOE!» (AVUI, 22/V/1986: 13). Però més enllà d'això i del fet que Burguera se sentia més pròxim a CiU que als socialistes, el suecà posava sobre la taula una crítica que no s'allunyava gaire de la realitat ja que els socialistes, valencians i catalans, efectivament havien abandonat qualsevol projecte relacionat amb els Països Catalans. I Lluç havia estat un dels principals impulsors i legitimadors d'aquest viratge polític. Burguera no va acabar aquí la seua crítica i el dia 11 de juny va publicar un nou article recordant tot el que havien fet els socialistes des de 1977 per impossibilitar el projecte dels Països Catalans: des dels pactes amb el PSOE al fet de no enviar, en nom dels socialistes valencians, cap representant a la cloenda del Congrés de Cultura Catalana el setembre de 1977 a Tortosa. A més recordava com els socialistes valencians i catalans havien votat amb UCD contra la federació de comunitats autònomes (AVUI, 11/VI/1986: 7).

Els retrets a Lluç no van acabar aquí i diverses persones clarament identificades amb el nacionalisme català, però també amb el PSUC com fou el cas de Rafael Ribó (AVUI, 14/VI/1986: 15), criticaren en articles la posició de Lluç com a ministre respecte la llengua catalana i la política del ministeri de cultura encapçalat per Maravall. Joan Triadú arribava a afirmar sobre Lluç: «D'aquí ve, Ernest Lluç, que sigui just i lògic que siguem més de quatre els qui ens preguntem, perplexos i desolats, si ha estat la dinàmica del poder la causa que el partidisme, amb la seva relativització ofuscadora de les paraules i dels actes, hagi substituït el patriotisme i fins i tot el sentit de poble, en les actuacions polítiques pràctiques d'homes dels quals ens havíem refiat en anys difícil els qui ara som on érem perquè aleshores ja érem on som» (AVUI, 17/VI/1986: 15).

Les crítiques moltes vegades recorrien a recordar els discursos dels anys del franquisme i la transició. Max Cahner els hi dedicà un article repassant les proclames del PSC en manifestos i programes fins a 1980 arran de les declaracions d'Alfonso

Guerra en què afirmava sobre els Països Catalans que «no hi crec, en això. Cadascú té dret a la seva pròpia identitat, a la seva pròpia història i cultura, i a decidir en allò en què pugui decidir. Però que els altres pretenguin fer colonialisme i expansionisme no crec que sigui acceptat per ningú. Potser sí que ho accepten alguns polítics, però no el poble» (AVUI, 14/VIII/1986: 9). Perquè, és clar, una cosa era abandonar el projecte i una altra abraçar els postulats de la dreta i el blaverisme sobre aquest afer.

En un article de 1988 en *La Vanguardia*, Ernest Lluch constata que «es difícil de medir però, si se pudiera, parece que se podría concluir que ahora en Cataluña se habla menos del País Valenciano que hace diez o quince años» (LLUCH, 2001: 9). La reflexió ens mostrava una realitat: l'estat de les autonomies havia trencat alguns dels vincles que s'havien entrelaçat durant els anys de lluita contra la dictadura i en la mateixa transició. El projecte dels Països Catalans ja no semblava possible, sota cap concepte, a finals dels vuitanta, i les autonomies estaven més que consolidades. L'article de Lluch era interessant perquè no només confirmava aquest fet, sinó que recuperava la idea de la col·laboració entre els territoris de Catalunya i el País Valencià des de la realitat que en aquell moment s'estava vivint i, sobretot, des del respecte mutu entre uns i altres i evitant en tot moment el cert «*complejo de superioridad*» que determinat nacionalisme català havia tingut durant tants anys. La proposta es fonamentava en la que Rafael Lluís Ninyoles desenvolupà en el seu llibre *El País Valencià en l'eix mediterrani* on el punt d'unió i col·laboració no és la llengua ni cap altre element ètnic sinó l'economia. Ara bé, sempre amb un projecte polític nacional clar: la construcció i consolidació de l'Espanya autonòmica. Un títol tan clar com el de l'article de *La Vanguardia* del 16 d'octubre de 1991 bé ho deixava palès: «El catalán, patrimonio español». Però com hem dit, abans de la mort de Fuster, Lluch sempre va mostrar públicament respecte i referencialitat intel·lectual pel suecà. En un article a *Serra d'Or* el setembre de 1990 sobre Miquel Batllori arribava a afirmar que Fuster era una de les poques persones amb capacitat de tenir un «àmplia visió» de la història de la cultura catalana (LLUCH, 1990: 14).

Malgrat les crítiques des del fusterianisme a Lluch i el PSC, persones que s'havien identificat amb el pensament de Fuster, van tenir càrrecs en els primers governs socialistes municipals a Catalunya. El millor exemple fou l'escriptora M. Aurèlia Capmany que va ser regidora de cultura de l'Ajuntament de Barcelona. Com he pogut comprovar a la Biblioteca de Catalunya, Fuster va mantenir amb Capmany una interessant correspondència des de la dècada dels seixanta. Sempre, això sí, al voltant de

temes de caràcter cultural, editorial i literari. La seua adscripció al PSC no va fer que Capmany deixara de creure en els Països Catalans com a la seua realitat nacional i, per això, va participar en les jornades que va muntar Òmnium Cultural a Barcelona en novembre de 1986 i que portaven per títol «Els Països Catalans: projecte o realitat?». La primera conferència d'obertura la va fer ella junt a Max Cahner. Capmany va afirmar que «pel que fa a l'aspecte purament cultural, va assenyalar que la identitat dels Països Catalans està fora de tot dubte i digué que les diferències dialectals del català són insignificants si les posem en relació amb les que s'estableixen entre els diversos dialectes alemanys» (AVUI, 7/XI/1986: 23). És a dir, els Països Catalans de Capmany continuaven tenint la tan fusteriana arrel, o essència, lingüística com a pal de paller fonamental per a poder-los justificar, interpretar-los i entendre'ls. I, precisament, institucions com l'Ajuntament de Barcelona van donar un important premi a Fuster l'octubre de 1991 amb un valor de dos milions i mig de pessetes.

Per altra banda, la desaparició real del PSUC com a partit fruit de la seua pròpia autodestrucció (DE RIQUER, 2003: 332-341; MOLINERO i YSAS, 2010: 335-342) va afavorir en vots al PSC, però va perjudicar clarament l'esquerra catalana en general que perdia la seua hegemonia en Catalunya (CAMINAL, 1998: 125). Aquesta feblesa del que havia estat el partit més important de Catalunya durant els anys de la dictadura va comportar també una gran feblesa teòrica. En aquest sentit, la posició dels comunistes catalans respecte el projecte dels Països Catalans es fa difícil de trobar. Si ens centrem en intel·lectuals i persones concretes, podem observar com l'historiador Pierre Vilar, per exemple, l'octubre de 1984 afirmava tenir un clar escepticisme sobre el futur dels Països Catalans com a projecte del segle XXI (AVUI, 27/X/1984: 24). Les paraules de Vilar s'emmarcaven en el cicle de xerrades de «Els Països Catalans: un debat obert» organitzat en el marc dels Octubre i en presència de Fuster. El cert és que l'escepticisme no era només una característica de Vilar, ni tan sols de la cultura política de l'esquerra federalista, sinó bastant generalitzada. Vilar posava un parell d'elements interessants sobre la taula pel que fa a la nostra recerca. Per una banda una contundent crítica al posicionament que defensaria un parell d'anys després Josep Guia i el PSAN: «ningú no somia a denominar València o Mallorca la «Catalunya sud». Elles no ho consentirien sense reserves» (DDAA, 1984: 19). S'equivocava Vilar. I el segon element era la crítica a aquells que en algun moment haurien tingut la temptació de pensar Joan Fuster com al Sabino Arana dels Països Catalans: Fuster era massa intel·ligent per a tal paral·lelisme (DDAA, 1984: 20).

El 1987 apareixia la nova sigla de l'esquerra catalana que reagrupava a sectors provinents de l'antic PSUC, del PCC i l'Entesa dels Nacionalistes d'Esquerra: Iniciativa per Catalunya. Aquest partit va recuperar el dret a l'autodeterminació de Catalunya però sense entrar a valorar tampoc els límits del subjecte polític català en els termes que Fuster havia plantejat dècades enrere. La influència de Fuster a nivell polític va desaparèixer però es va mantenir a nivell personal. El 23 de juny de 1992, dos dies després de la mort de Fuster, Rafael Ribó signava com a president d'ICV un article en record i memòria del suecà. L'element que Ribó destacà fou l'heterodòxia de Fuster com a punt fonamental de la seua figura intel·lectual (AVUI, 23/VI/1992: 13). De fet fou Ribó també qui signà com a president del partit el telegrama de condol per la mort del suecà que afirmava que «amb en Joan no només perdem un dels intel·lectuals més importants pel seu treball en el reconeixement de la nostra cultura sinó també un home compromès políticament amb el seu temps i un bon amic»⁴¹⁵.

Però Fuster no només va deixar de tenir influència en aquest «comunisme oficial», sinó també en persones concretes representants de sectors que podríem identificar com a trotskistes. Així, el 16 de setembre de 1983 enviava una carta a Víctor Alba, arran d'una crítica feta pel vell comunista català a un article de Fuster sobre Pepe Bergamín, on el suecà acusava Alba, amb un to que superava la ironia, de «regionalista subaltern» com Tarradellas, d'estar al servei de la dreta i la CIA o de ser un «anticomunista grotesc».

L'independentisme dels anys vuitanta

L'independentisme dels anys vuitanta lligat a l'esquerra es va aixopugar sota el paraigües de diverses sigles i projectes. Des de l'històric PSAN a l'MDT o Catalunya Lliure, l'independentisme d'esquerres es va anar formulant i reformulant al llarg de la dècada amb la intenció de convertir-se en un moviment polític més enllà de la referencialitat d'una sigla concreta. És evident que un dels models a seguir fou el País Basc i l'esquerra abertzale. En aquest sentit, l'independentisme va arribar a recórrer a la creació d'una organització armada: Terra Lliure. Siga com siga, el que és evident és que l'independentisme d'esquerres durant els anys vuitanta cal entendre'l molt més enllà de les sigles orgàniques dels partits que el conformaren.

⁴¹⁵ Telegrama consultat en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya.

Què escrivien i deien els teòrics d'aquesta cultura política en la dècada dels vuitanta? Entre el volum de llibres i textos cal destacar l'existència encara dels *Quaderns d'alliberament* editats per *La Magrana*. Aquesta publicació mantingué el mateix format que havia tingut en la dècada anterior i fou una de les poques publicacions polítiques que continuaren existint. Els temes tractats continuaren girant al voltant de la idea de nació, de la construcció dels Països Catalans o de temes diversos que sempre tingueren com a marc nacional els territoris de llengua catalana. Això mostra com l'independentisme d'esquerres continuà sent la cultura política que tingué el fusterià projecte dels Països Catalans com a horitzó polític propi. I en aquest sentit, la llengua va mantenir la centralitat fusteriana en el projecte. És per això que el 1984, just després de l'aprovació de les diferents normatives autonòmiques sobre l'ús i l'ensenyament del català, *Quaderns d'alliberament* dedicà un volum al tema. Participaren persones diverses com el mateix Joan Fuster, d'altres vinculades a l'independentisme d'esquerres -Josep Ferrer i o Francesc Xavier Ferré i Trill- i, fins i tot, properes al PSC -Marta Mata- o al govern de la Generalitat catalana -Aina Moll (DDAA, 1984b). La idea fonamental era que la llengua continuava sent l'essència de la nació catalana, la justificació central dels Països Catalans com a projecte polític⁴¹⁶. En aquest volum també es publicava el posicionament d'Independentistes dels Països Catalans-IPC que anava signat per la historiadora Blanca Serra. El seu relat responia bastant clarament als esquemes fusterians respecte el paper de la llengua: (...) els independentistes considerem que no es pot parlar seriosament de recuperació nacional sense situar la llengua com un dels eixos fonamentals de la vida col·lectiva als Països Catalans. El català no és simplement «una» de les llengües que es parlen als Països Catalans (tal com ens ho voldria fer veure la política dels Estats opressors), sinó la llengua estructuradora del conjunt de la nostra nació. (...) La recuperació nacional del nostre país comporta, per tant, com a exigència lògica i imprescindible, que la nostra llengua assoleixi una plenitud en aquest caràcter nacional, és a dir, que sigui *la llengua de tots els Països Catalans* i això tant en un sentit *geogràfic* com en un sentit social» (DDAA, 1983b: 327).

⁴¹⁶ Cal destacar en aquest volum que el partit Nacionalistes d'Esquerra era preguntat sobre la seua opinió respecte les polítiques lingüístiques dels diferents governs autonòmics. NE només responia respecte la política lingüística desenvolupada a Catalunya, sense entrar en el que passava al País Valencià o les Illes (DDAA, 1983b: 330-334).

Un altre dels primers textos que encetaven aquesta etapa era el signat per l'Eva Serra en el volum col·lectiu *Els Països Catalans: un debat obert*, fet a partir de la conferència que la historiadora havia fet en el cicle d'octubre de 1984⁴¹⁷. El text mantenia una línia científica de caràcter històric i en tot moment es referia a la totalitat dels territoris com a «Països Catalans». Ara bé, el que sí que mostrava era una clara influència d'eixa interpretació de Fuster que parlava de ser «un sol poble, no tres ni quatre» i que calia fer una història global i integradora i no discursos paral·lels. Perquè al cap i a la fi, el moment polític que s'havia iniciat havia passat a generar noves formes narratives «de negació del nostre poble: se'ns perdona la vida, sempre que acceptem ser més d'un poble, respectuosos amb la constitució espanyola i les autonomies de la Moncloa. I la ciència històrica, en identificar els processos històrics diferencials interns del nostre poble, sovint posa aquestes dades al servei d'una lectura espanyola i no pas nacional de la història del nostre país» (DDAA, 1984a: 63). Amb aquesta manera de veure els qüestionaments polítics, però també historiogràfics, l'independentisme s'atrinxerava rere una concepció nacional estàtica i poc canviant.

I aquest «atrinxerament» es va veure clarament reflectit a nivell teòric en el text que va marcar un abans i un després d'aquesta cultura política: el petit llibre de Josep Guia *És molt senzill: digueu-li Catalunya*, publicat el 1985. El títol ja era tota una declaració del contingut: es tractava no només de reafirmar les principals idees de Fuster sinó, fins i tot, d'anar més enllà (SOLVES, 2003: 128) proposant «una terminologia unificadora i simplificadora» (COLOMER, 1988-1989: 466). En gran part del text sobrevola la idea que el principal problema del no triomf de les tesis fusterianes és el fet d'haver estat massa tou, per dir-ho d'alguna manera, en la qüestió del nom de la nació. Si li hagueren dit Catalunya des de bon principi i no Països Catalans, per a Guia tot plegat hauria anat millor. Al cap i a la fi, si la llengua és la nació i aquesta és catalana és tan «senzill com dir-li Catalunya» al territori i catalans als habitants. Així, rebutjant

⁴¹⁷ Entre la correspondència de Fuster trobem una carta de la historiadora informant el suecà que ella i Carles Castellanos estaven enllestint una «Història dels Països Catalans» que estava a punt de ser editada i li demanaven que fes el pròleg. Fuster responia que llegiria el llibre amb molta atenció esperant, i estant segur, que el volum tindria un enfocament «nacional que els precedents -vull dir, amb el mateix títol- no tenen» però que no faria el pròleg perquè altres vegades li havien demanat el mateix per a obres semblants i s'hi havia negat (carta consultada en el Fons Joan Fuster de la Biblioteca de Catalunya). El llibre, però, no s'ha editat fins a 2014 en una edició revisada i actualitzada per Castellanos, Lluís Sales i Albert Botran i prologat per l'Eva Serra.

termes com País Valencià o valencians, el que feia Guia era anar més enllà de Fuster en la crítica a allò que el suecà anomenà el «regionalisme».

Guia, desenvolupà la idea en altres textos i debats. En l'organitzat pel CEIC Alfons el Vell el 1987, aconseguí ser el ponent que més interpel·lacions va rebre des del públic. Guia va aprofundir en una de les idees més controvertides del seu text: la relativa al nombre de catalans realment existents en la Gran Catalunya que proposava. Per tant, segons ell tot es reduïa a saber «quants en quedem, i de quina manera quedem». Certament la proposta de Guia semblava més pròxima a una mena de teoria indigenista pròpia de les reserves nordamericanes, que no pas a una proposta nacional europea de finals del segle XX. Per tant, amb això que ell anomenà el «formiguer català» hi hauria una mena de nucli irradiador de catalanitat que es trobaria en el centre de Catalunya i que abaixaria la intensitat de la identitat catalana a mesura que ens allunyem d'aquest centre en direcció a la perifèria. I en la seua justificació del nom de Catalunya i del nombre de catalans, feia servir la figura de Fuster en diverses ocasions atenent a determinades frases descontextualitzades dites pel suecà en la dècada dels seixanta (DDAA, 1987: 31-36). És més, les referències a Fuster arribaven fins al torn de debat amb el públic en què Guia afirmava que la xifra de «10.000 habitants amb condició nacional catalana» que podien quedar al País Valencià li l'havia donat Fuster en una conversa entre tots dos (DDAA, 1987: 76).

La influència de la proposta de Guia és molt clara durant els vuitanta i part dels noranta. Aquesta recepció anà més enllà del PSAN i això es pot veure en la propaganda del Moviment de Defensa de la Terra que des d'aquest moment també començà a parlar de Catalunya per a referir-se als Països Catalans. Així es pot observar en la publicitat que l'MDT feia servir per a convocar a la manifestació del 20 de desembre de 1986 en defensa de la llengua catalana a la ciutat de València on el lema era directament «València també és Catalunya» (AVUI, 7/XII/1986: 6). O també en col·lectius com «Segadors, grup d'opinió nacionalista», que des de Catalunya deien voler repensar el nacionalisme català i que afirmaven que «resulta freqüent lamentar-se de la manca de substitució d'aquell discurs per un altre de molt més renovat que traci els reptes que la nació catalana —els Països Catalans de Joan Fuster o la Catalunya de Josep Guia, que són el mateix— ha d'assumir si no vol ser enterrada dignament en un món de ràpids canvis com serà el del segle XXI» (AVUI, 31/VII/1987: 8).

Fins i tot el llibre de Guia va tenir una influència que anà més enllà dels cercles independentistes. Persones com Max Cahner, per exemple, tingueren una certa

influència com podem veure en les paraules que pronuncià en la seua conferència d'obertura de les jornades d'Òmnium Cultural «Els Països Catalans: projecte o realitat?» de novembre de 1986, afirmant «que la denominació Països Catalans era recent i que era una manera nova d'anomenar allò que tradicionalment se n'havia dit Catalunya, entès aquest terme amb un sentit ampli. Per Cahner, que va resseguir acuradament la història del terme, la qüestió està no tant en el nom com en el contingut d'aquest nom. Es pot utilitzar en un sentit geogràfic i cultural, i en aquest sentit l'existència dels Països Catalans és inqüestionable, o es pot prendre des d'un punt de vista polític, com una entitat estatal. En aquest sentit, només es pot parlar dels Països Catalans com un projecte de futur» (AVUI, 7/XI/1986: 23). La reflexió de Cahner ens aporta diversos elements. Per una banda, el fet que el llibre de Guia, com hem dit, va començar a tenir una certa influència en determinats sectors fusterians que no eren estrictament independentistes. Per a una altra, però, Cahner, d'igual manera que Fuster (RICO, 2012b), sabia perfectament i així ho continuava defensant, que els Països Catalans com a projecte polític no es trobaven en la història sinó que eren una proposta de futur. Ara bé, igual que va influir diversos sectors del catalanisme, també va rebre el rebuig d'altres. El millor exemple potser l'article que Ramon Barnils publicà a *El Temps* el 10 de febrer de 1986 que, amb el contundent títol de «Tens raó, Pep. I ara, calla», arribava a afirmar que la proposta elaborada en l'opuscle de Guia era «poc política» i «avantguardista», poc adreçada al gran públic (BARNILS, 1986: 52).

El 1988 Guia era guardonat amb el Premi d'assaig Joan Fuster amb el seu llibre *València: 750 anys de nació catalana*. Tant el diari *Avui* (AVUI, 9/X/1988: 43) com la revista *Serra d'Or* (SERRA D'OR, NOVEMBRE 1988: 12) en les respectives cròniques sobre els Octubre, assenyalaven que el fet de ser una data tan senyalada havia afavorit que els guardons ex aequo del premi d'assaig Joan Fuster hagueren recaigut en llibres i persones clarament «destacades del moviment nacionalista». Un parell de mesos després Josep Guia declarava que havia escrit el llibre «amb la voluntat de reactivar el pensament de Joan Fuster, que va començar a qüestionar-se des del premi que du el seu nom fa uns anys» (AVUI, 22/XII/1988: 40). La pregunta que ens podem fer és si realment Guia «rellançava» el pensament de Fuster o directament el superava de dalt a baix. Enric Borràs, aleshores editor d'*El Llamp*, editorial que havia publicat el primer dels llibres de Guia, opinava que la proposta de Guia el que feia era resoldre el problema que havia plantejat Fuster dècades enrere (PRESÈNCIA, 19/III/1989: 8). Però què en pensava Fuster al respecte? Guia ha explicat en diverses ocasions que el suecà

havia donat el vistiplau a la seua proposta. Ara bé, el cert és que les declaracions fetes pel suecà en els seus darrers moments de vida pública, deia recordar el dia que Josep Guia li havia dit «*Joan, ¿Y si llamamos a todo Cataluña y ya está?*», cosa que Fuster ja havia dit anys enrere, però entenent aquesta proposta «*como una fase de transición. Me parece que es muy difícil que algún valenciano se pueda sentir catalán sin sentirse antes valenciano*» (LA VANGUARDIA, 6/X/1991: 2-4). Les paraules de Fuster es poden interpretar de diverses maneres. Per una banda, podria identificar-se com una reafirmació en la seua màxima «dir-nos valencians és la nostra manera de dir-nos catalans», el que voldria dir que ser valencià era una manera de ser català però no calia dir-se d'aquesta segona manera per a ser-ho. Per altra banda, també es podria interpretar com una esmena a tots aquells que, com Guia, volien anar més enllà del que realment va plantejar Fuster. Finalment, també podríem veure en el discurs de Fuster una clara influència de l'evolució del valencianisme que havia aparegut al seu voltant i que ja feia anys que havia optat per posar l'èmfasi en la construcció estrictament del País Valencià i de la identitat valenciana, més enllà del projecte de futur que podien representar els Països Catalans.

El que és evident és que a nivell de pràctica, l'esquerra independentista fou la cultura política que major èmfasi posà en la reafirmació nacional dels valencians com a catalans. Exemple d'això seria el lema que aquests sectors triaren per a manifestar-se pels carrers de València el 9 d'octubre de 1988 amb motiu de la diada valenciana, els 750 anys de la conquesta de Jaume I i contra la presència del rei Joan Carles I: «Cridem qui som. País Valencià. Països Catalans. Catalunya: som 10 milions» deia la pancarta que portaven (AVUI, 10/X/1988: 9).

Els plantejaments de Guia, però, de la mateixa manera que tingueren un cert vistiplau de sectors fusterians també va tenir el rebuig per part d'altres. El valencianisme majoritari no va rebre amb bons ulls la proposta. En aquest sentit, podríem considerar a Joan Francesc Mira portaveu d'aquesta cultura política quan era preguntat i afirmava el 1988 sobre el llibre que: «no és un paper ni útil ni positiu per a aquest país, en absolut. És negatiu no solament per al País Valencià com a tal, sinó, inclús, per al mateix projecte que el llibre propugna, l'aparició d'una Catalunya unitària. Aquest plantejament, inassimilable per la majoria del poble valencià, el que produeix són moltes més reaccions negatives que positives. Si per cada valencià que fas català a colps de nom, en fabriques cent o mil d'anticatalans, ja em diràs tu, quin negoci». I llavors el periodista afirmava que el llibre era «un fill legítim i coherent de *Qüestió de noms* de

Fuster» al que Mira responia que «potser. Quan una lògica es porta fins a les seues últimes conseqüències, sovint passa que l'anàlisi que se'n desprèn no té res a veure amb la realitat. És fill, però és un fill que ha portat la lògica, l'apriorisme nacional, a un extrem» (EL TEMPS, 11/I/1988). Dos anys després Mira s'expressava en una línia semblant per a *Debat Nacionalista* ja que «pensen que per voler anar més lluny en el camp de la terminologia, es corre més. Em dóna la sensació que és exactament el contrari: per voler anar més lluny en el terreny de la terminologia, es produeix un rebuig molt més fort dels continguts representats per aquesta ideologia» (DEBAT NACIONALISTA, abril 1990). Per altra banda, Adolf Beltran va arribar a qualificar el plantejament de Guia el 1994 com de «nacionalisme hipertrofiat i inoperant en la seua abstracta «senzillesa»» (BELTRAN, 1994: 107-108).

Dins l'independentisme també cal que tinguem en compte la plataforma que es va conèixer amb el nom de *La Crida a la Solidaritat* que aplegà persones de diferents tendències polítiques però que coincidien fonamentalment en la defensa de la llengua i la cultura catalana i el dret a l'autodeterminació per a la nació catalana. Els Països Catalans foren per a *La Crida* un element de reivindicació política i això ho demostra el fet que durant la dècada dels vuitanta s'obriren seccions al País Valencià i les Illes entre 1986 i 1990 (SANCHEZ, 1999: 62). Però a pesar d'aquesta obertura a altres territoris que no eren Catalunya el cert és que la praxi política, o cívica, de *La Crida* no passà gaire d'un àmbit més o menys referencial. Cal destacar que Joan Fuster formà part del grup de guardonats amb la medalla d'or de les lletres catalanes que signaren un manifest de suport a la campanya que *La Crida* va impulsar per «catalanitzar empreses públiques» (AVUI, 26/V/1985: 5).

A finals de 1991, alguns d'aquests sectors del «catalanisme cívic» encara mantenien a Fuster com un referent. Exemple d'això és l'article «Llops i caputxetes» que l'activista gironina Carme Renedo publicava el 12 de setembre de 1991 en les pàgines d'*El Punt* on afirmava que: «Sempre he fet cas de Joan Fuster quan deia que tot nacionalisme venia a ser una aberració, tret de quan es tractava d'un nacionalisme defensiu. He estat també sempre d'acord amb aquest home de Sueca quan afirmava que es podia parlar d'Espanya, sense eufemismes, sempre i quan no ens bategués el cor... » (EL PUNT, 12/IX/1991: 7).

En definitiva, el catalanisme més identificat com a independentista fou el que més fidelment mantingué la flama del fusterianisme més polític i partidari del projecte dels Països Catalans. En alguns casos fins i tot anant més enllà de Fuster,

descontextualitzant el seu pensament i posant sobre la taula plantejaments molt allunyats, per més legítims que foren, de la realitat política de cada territori.

El nacionalisme a les Illes en l'etapa autonòmica

La revista *Serra d'Or* del juny de 1990 va dedicar el número a parlar en part del cas de Mallorca. Un dels elements interessants era l'entrevista/enquesta que feia a diverses persones representants del que podríem anomenar el mallorquinisme cultural o cívic. Entre els enquestats es trobaven noms com Blai Bonet, Gregori Mir, Maria-Antònia Oliver, Baltasar Porcel, Carme Riera, Miquel Àngel Riera o Jaume Vidal Alcover. El discurs majoritari es centrava en el fet que en aquell moment allò que encara unia els Països Catalans era la llengua des d'una vessant cultural, però també les relacions econòmiques i en menor grau la història. És interessant la versió que es donava sobre la relació entre el País Valencià i les Illes: gairebé inexistent. Així, mentre amb Catalunya es mantenien un intercanvis multidireccionals, amb el País Valencià existia una mena de buit tant pel que feia al coneixement de la realitat social i política com, també, en un àmbit més pràctic del dia a dia (SERRA D'OR, JUNY 1990: 13-17). Certament la consolidació de l'autonomisme havia trencat des d'aquesta òptica les relacions existents entre els diferents territoris de llengua catalana abans de la transició. La publicació montserratina també dedicava unes pàgines a parlar del que aleshores podríem considerar com un dels principals defensors del projecte dels Països Catalans des de Mallorca estant: Josep Maria Llompart. Era entrevistat per parlar de la Federació Lull. Considerava que el fet que el domicili de l'entitat estiguera a Mallorca era eficaç perquè davant la conflictivitat que es podia viure en territoris com el valencià o «els escrúpols de la gent del Principat» respecte la idea dels Països Catalans, era positiu (SERRA D'OR, MARÇ 1991: 17). La dècada, de fet, havia començat amb un text de Llompart de títol tan explícit com dubitatiu: *Països Catalans?* El contingut no generava dubtes. Llompart repassava amb una narrativa clarament fusteriana la història dels Països Catalans centrant-se en la llengua i la cultura com a elements de cohesió i coherència nacional. Estava totalment al cas des estudis acadèmics sobre el concepte de nació i advertia que aquest, com el de cultura amb el qual identificava la nació, «era prou complex i canviant»: «tot al llarg de la història, el mot nació ha servit per a designar fets i realitats diferents, adaptant-lo als corrents ideològics i als interessos dominants de cada conjuntura» (LLOMPART, 1994: 15). D'igual manera, malgrat

reconèixer que «l'idioma» era fonamental en tota nació no era «de cap manera l'element únic i definidor, per ell sol, d'una cultura». Amb tot incloïa la cultura i personalitat de cada illa de manera separada i conjunta en el marc dels Països Catalans per tot seguit analitzar l'evolució que aquest projecte nacional havia tingut entre els teòrics illencs. I amb tot aquest repàs arribava a unes conclusions que poden resultar sorprenents però que al cap i a la fi recorden molt al pragmatisme fusterià dels vuitanta: «El fet és que la reivindicació dels Països Catalans com a projecte polític és avui absolutament inviable, tant en l'aspecte jurídic com, sobretot, en l'aspecte sociològic. Cal que siguem realistes i que admetem aquest fet. Ara bé, ¿serà viable aquest projecte en el futur? Convé ara que restaurem aquell punt d'interrogació que havíem esborrat del títol d'aquestes reflexions. ¿Arribarà a ésser possible una estructuració política dels Països Catalans? Confés que no ho sé, i vull afegir, a més, que tant se me'n dóna» (LLOMPART, 1994: 29). En realitat si continuem la lectura de les pàgines següents, Llompart no era tant «menfotista» respecte el projecte sinó tot el contrari: proposava avançar en el marc de l'Espanya de les autonomies com a únic marc on fer possible aquesta proposta nacional en termes polítics. És més, qüestionava l'afirmació de Catalunya com a nació prescindint de la resta de terres de llengua catalana al més pur estil fusterià i acabava el text amb una mena d'arenga nacionalista que barrejava un cert romanticisme nacionalista amb una alta dosi de pragmatisme. En definitiva, com la gran majoria dels fusterians, Llompart es trobava en una situació complicada, entre l'idealisme nacional i el pragmatisme polític.

Més enllà de la defensa dels Països Catalans per part de Llompart, un dels debats que més va desenvolupar el nacionalisme illenc aquests anys fou el de la «balearització» de la societat. Fonamentalment la discussió girava al voltant d'una identitat balear que es començava a construir fruit de la creació de l'autonomia i que pretenia substituir les identitats particulars de cada illa i, per extensió, la d'identificació amb els Països Catalans i la catalanitat. Aquest debat es va veure reflectit en diversos números de *Serra d'Or* dedicats a les illes (SERRA D'OR, JUNY 1990: 13-17; SERRA D'OR, JUNY 1991: 23-24). Perquè és a principis dels noranta quan trobem les aportacions intel·lectuals més importants al respecte. Es tracta d'obres com la de Sebastià Serra *Palma, entre la realitat i la il·lusió* on es posarà sobre la taula la diferència entre diverses maneres d'entendre i assumir la nació. Així, Mallorca era per a Serra «la nació sentimental dels mallorquins». Per altra banda, la nació política serien les Illes Balears mentre que la nació cultural única ho serien els Països Catalans.

Aquesta teoria s'ha vingut a conèixer entre el nacionalisme illenc com «la triple nació» i posteriorment ha estat desenvolupada i defensada principalment pel filòleg Damià Pons (MARIMON, 2002: 171).

En el cas del nacionalisme mallorquí, els Països Catalans també s'anaren diluint en el món de la política autonòmica. Així, per exemple, en les ponències presentades al VIIè Congrés nacional del PSM, en l'apartat de les relacions amb altres partits, a diferència de congressos anteriors, no es posarà un especial èmfasi en les relacions amb els partits de la resta dels Països Catalans, sinó que aquests quedaran dins de les relacions generals del partit «amb altres forces progressistes de l'Estat Espanyol amb preferència pels partits similars al nostre» (PSM, 1984). Tot i així, la proposta històrica d'establir lligams amb altres forces dels Països Catalans es reprenia un any després en les ponències del VIIIè Congrés (PSM, 1985). Aquest fet ens mostra com els nacionalistes mallorquins van mantenir, com en el cas valencià, una certa ambigüitat conscients que projectes com el dels Països Catalans en aquells anys cotitzaven a la baixa i que en una política ja més electoral que ideològica no ajudaven a fer créixer la seua representació en les institucions autonòmiques o municipals. L'aparició i proclames en favor dels Països Catalans en el cas del mallorquinisme fou fluctuant. De fet en les resolucions del IXè Congrés, en la seua anàlisi de conjuntura dins la ponència política, el PSM acabava afirmant que «per a nosaltres, socialistes d'una nació oprimida, el nacionalisme i el socialisme formen un mateix projecte estratègic, que es pot resumir en l'assoliment de la sobirania nacional hegemonitzada per les classes populars de les Illes Balears i dels Països Catalans (PSM, 1988: 3). Fuster, a més, continuava sent tot un referent en aquests moments per al nacionalisme mallorquí. Així ho podem constatar quan en la mateixa ponència, dins l'apartat «3.8. L'assimilisme cultural i lingüístic» el PSM arribava a fer una cita directa del de Sueca quan es feia referència sobre el paper del nacionalisme: «Té raó Fèlix Pons quan deia no fa gaire que «el nacionalisme s'alimenta de dir que tots els mals vénen d'un enemic exterior que impedeix la realització d'una entitat nacional», i coincideix amb Joan Fuster: «Els nacionalismes» no emergeixen en el buit. Cada «nacionalisme» s'articula com a tal en funció d'un altre «nacionalisme»: conflictiu amb ell. Seria inimaginable un «nacionalisme» sense un altre enfront» (PSM, 1988: 10).

Més enllà de certes ambigüitats calculades per al PSM els Països Catalans continuaren sent un projecte en construcció en aquestes dates. En les ponències del IXè li dedicaren un apartat en el qual analitzaven en els mateixos termes de sempre el

projecte, però això sí, posant l'èmfasi polític en el fet que la millor manera de fer els Països Catalans era construir primer cada illa ja que el projecte era divers com a conseqüència de la història. El federalisme, així, es convertia en la fórmula triada pel mallorquinisme i la proposta passava per «la constitució de la Coordinadora dels Partits d'Esquerra Nacionalista dels Països Catalans» (PSM, 1988: 24).

Fusterianisme i autonomia a Catalunya i les Illes

La política catalana a nivell institucional durant els anys vuitanta i part dels noranta es podria resumir en el següent paràgraf de Borja de Riquer: «Mentre el PSC era clarament sensible al discurs modernitzador i lleugerament centralitzador que divulgava el govern de Felipe González i criticava els aspectes més conservadors i endògens de l'acció política de CiU, aquesta coalició posava èmfasi en la reafirmació nacionalista, en l'exigència d'un camp d'actuació polític propi, i utilitzava argumentacions defensives i sovint victimistes» (DE RIQUER, 2003: 29). PSC i CiU ocuparen entre els 65% dels vots i el 70% dels diputats catalans, el que ens mostra que malgrat la diversitat de la societat catalana, la tendència cap a un bipartidisme autòcton també existí. I com hem vist ja pàgines enrere ara, des de les institucions governades per uns i altres, es va continuar durant els primers anys tenint a Fuster com un intel·lectual consagrat al que se li havien de fer els homenatges pertinents o se l'havia d'incloure en jornades, projectes i actes⁴¹⁸.

La llengua fou l'element central de l'obra de govern de la Generalitat catalana en la seua tasca de construcció nacional: normalització del català com a element vertebrador del caràcter nacional de Catalunya. A diferència del que havia passat al País Valencià, a Catalunya el govern, amb un cert consens amb altres forces polítiques, impulsà la llengua catalana en tots els àmbits públics, des de l'ensenyament a l'administració, formalitzant del seu coneixement per a l'exercici en la funció pública.

⁴¹⁸ Aquest fou el cas de «Interacció 84», unes jornades celebrades a Barcelona dels dies 10 a 14 de setembre de 1984 en què participaren intel·lectuals catalans i de la resta de l'Estat amb la intenció de donar cursets sobre diferents temàtiques i àmbits relacionats amb el món de la cultura. Les jornades s'organitzaren entre la Generalitat, la Diputació de Barcelona i el Ministeri de Cultura (AVUI, 21/VIII/1984: 4). La Diputació de Barcelona també va incloure algun títol de Fuster entre les obres que començà a publicar des de 1986 com a clàssics de la literatura catalana (AVUI, 17/I/1986: 23) o que el suecà fóra inclòs en el grup de més de 40 intel·lectuals encarregats de programar i dissenyar la campanya «Catalunya 1000 anys» (AVUI, 24/III/1988: 8).

Una de les principals eines en la construcció de la nova catalanitat fou el canal de televisió TV3 que va iniciar les seues emissions de manera regular el 16 de gener de 1984 (DE RIQUER i MALUQUER, 2003: 372-381). Ja hem vist al principi del present bloc com Fuster constà moltes vegades entre els signants de manifestos en favor de la creació del canal català i de la seua extensió a la resta de terres de llengua catalana.

Però l'àmbit en el que les seues idees, o una certa influència, tingueren major presència fou el de la cultura i la tasca desenvolupada per la conselleria de cultura. El cert és que malgrat la importància de la política cultural en el projecte i el discurs del pujolisme, els pressupostos foren més aviat minsos (LLADONOSA, 2013: 134). L'empremta, però, es va anar dissolent amb els anys i sempre va estar condicionada per la persona que ostentava la cartera de conseller. Segons Borja de Riquer podem diferenciar diverses etapes en l'acció cultural de la Generalitat. En la primera, encapçalada per Max Cahner, de Riquer parla d'una primera «etapa de política cultural de fort contingut nacionalista», entre 1980 i 1984. Com ja hem vist en l'anterior capítol, el fet que el primer conseller de cultura dels anys del pujolisme fos Cahner, va ajudar a què Fuster i el seu pensament tingués una certa presència en determinades iniciatives de govern⁴¹⁹. Exemple d'això són les jornades que Cahner va organitzar els mesos de gener i febrer de 1983 per parlar sobre la cultura amb una sèrie d'intel·lectuals importants entre els quals hi havia Fuster. El suecà va tancar les jornades de debat amb la seua conferència «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans». En la notícia del diari *Avui* es feia una petita explicació dels conferencians i el seu tema i en el cas de Fuster s'afirmava de «la qüestió, avui quasi enterrada, dels Països Catalans, a càrrec de Joan Fuster» (AVUI, 15/I/1983: 30). Finalment cal destacar que des de la Conselleria de Cahner es van donar ajudes a projectes concrets d'ACPV que tingueren el consell tècnic i polític de Miquel Vilar, «gran amic també de Climent i partidari dels Països Catalans» (MANENT, 2010: 218).

La política impulsada per Cahner va rebre les crítiques constants dels partits d'esquerra perquè consideraven que s'estava impulsant un model cultural resistencialista, com el dels anys del franquisme, i que no respectava el que anomenaven «la Catalunya real» (DE RIQUER i MALUQUER, 2003: 382). Per aquest motiu el maig de 1984 va ser substituït per Joan Rigol. Per a Albert Manent, un dels motius de la seua

⁴¹⁹ El Nadal de 1982 Jordi Pujol volia fer dimitir Cahner com a Conseller pel seu perfil independent i perquè era mal vist «pel món de parla castellana» (MANENT, 2010: 215-217).

substitució fou la campanya de crítiques que PSC i PSUC que el considerava «massa catalanista» (MANENT, 2010)⁴²⁰. Aquest fet encaixa perfectament amb la idea de depuració política de totes aquelles persones que durant els anys del franquisme mantingueren uns posicionaments clars que amb el canvi de règim passaren a ser considerats com a radicals i fora del nou marc polític. Des d'una visió particular a partir del que hem anomenat al llarg del treball el paradigma nacional fusterià, de l'obra política de Cahner caldria ressaltar l'aprovació el 18 d'abril de 1983 de la Llei de Normalització Lingüística a Catalunya (DDAA, 2007b: 242)⁴²¹.

El consell assessor de la conselleria de Rigol va retre un homenatge a Fuster el novembre de 1984, el que ens mostra que malgrat la marxa de Cahner el suecà continuà sent una referencialitat intel·lectual consagrada. I de la mateixa manera, hem d'entendre el fet que el 1987 Fuster fora elegit president de l'Associació d'Escriptors en Llengua catalana (AVUI, 19/II/1987: 27), una entitat que va rebre el suport i «l'estatge» de la Conselleria de Cultura de la Generalitat catalana (MANENT, 2010: 123). Les polítiques favorables als Països Catalans impulsades per Cahner, encara que foren en l'àmbit estrictament cultural, anaren desapareixent amb la Conselleria de Rigol que s'autocentrà estrictament en l'àmbit de la Catalunya autonòmica. Segons Albert Manent, Miquel Vilar va arribar a dir-li que «hi havia una ofensiva no formulada per neutralitzar l'abertzalisme» (MANENT, 2010: 238), referint-se amb aquest terme als sectors més independentistes i partidaris de projectes com el dels Països Catalans. Després de Rigol fou conseller Joaquim Ferrer i Roca que va aprofundir en la burocratització de la conselleria en el que es va anomenar el «Pacte Cultural» que ja havia iniciat Rigol. I finalment la conselleria va caure en mans de Joan Guitart i Agell el 1988 que «reclava de la vella guàrdia de Max Cahner i va voler fer foc nou del tot i remodelar el Departament per fer-lo més funcional i menys voluntarista» (MANENT, 2010: 284).

Per tant, una cosa era l'àmbit cultural i un altra molt distinta el polític. Els Països Catalans no van aparèixer en l'obra de govern de les diferents autonomies. Això no vol dir que el president Pujol en determinats actes poguera reivindicar els Països Catalans, de forma ambigua i, com fou el cas de l'acte d'homenatge a Moll i Fuster en el

⁴²⁰ En el bloc anterior ja hem parlat sobre les mocions de reprovació que socialistes i comunistes catalans portaren al Parlament català contra Cahner.

⁴²¹ Com hem comentat abans, per al fusterianisme valencià aquesta llei fou la font d'inspiració de la norma valenciana. Ara bé, per al fusterianisme més militant, a diferència de la valenciana, la catalana no jugà a cap tipus d'ambigüitat política.

lliurament de la medalla de la Generalitat: «L'acte tingué també una importància especial perquè el president Pujol no s'estigué de manifestar-se pels Països Catalans i el president del Consell Interinsular remarcà repetidament la unitat de la llengua» (AVUI, 10/II/1983: 23). O com també va fer en l'acte de celebració dels 100 primers números del setmanari *El Temps* a Barcelona on el president «també va citar els Països Catalans» i es va referir a la importància de Fuster (AVUI, 18/V/1986: 26). O què persones vinculades al govern català assistiren a actes de reivindicació i debat sobre els Països Catalans. Ara bé, quan això passava, la premsa ho destacava com una mena d'anècdota o *rara avis* com en el cas de l'assistència d'Aina Moll, aleshores directora general de política lingüística de la Generalitat de Catalunya a les jornades de debat dels Premis Octubre de 1984 «Els Països Catalans: un debat obert» (AVUI, 25/X/1984: 23). Moll, però, com hem vist al llarg del treball en algun moment, era una persona que havia tingut molta relació amb Fuster durant molts anys per temes editorials que arribaren fins i tot a una certa amistat. I el cas és que el seu nomenament fou segons Albert Manent una «sorpresa» perquè era una persona desvinculada de Convergència (MANENT, 2010: 140-141).

El cert és que si els Països Catalans feien nosa en l'àmbit del debat intern i programàtic dels partits, encara en feien més en el de la gestió de les noves institucions. És per això que quan una revista com *Canigó* va tancar després de trenta anys d'existència, la Generalitat no va fer res per evitar-ho, malgrat tot el que simbolitzava la publicació (AVUI, 18/III/1983: 31). La desaparició de *Canigó* va ser realment un colp dur per als partidaris dels Països Catalans (EL PUNT, 27/III/1983: 9). Tot i així, cal destacar que una de les tasques que la Conselleria de Cultura desenvolupà en els primers moments, fou la de suport a la nova premsa en català, especialment el diari *Avui* i el *Punt diari* (MANENT, 2010: 131-132). El fet no és menor si tenim en compte que fou en aquests dos diaris on major difusió es va fer durant els vuitanta de la figura de Fuster, de les idees fusterianes, i on més fusterians escrigueren.

Les noves institucions catalanes van anar creant un nou imaginari col·lectiu sobre la Catalunya nació des de tots els àmbits possibles (GIORI, 2013). Els resultats són evidents si fem cas dels sondeigs d'opinió: si el 1979 només un 13,1% dels catalans es sentia «exclusiva o majoritàriament català» el 1996 aquesta xifra ja arribava al 36,7% dels enquestats (DE RIQUER, 2003: 243). I en aquesta versió «sentimental» de la catalanitat els Països Catalans no hi tenien cabuda.

En el cas de les Illes, certament la implantació de polítiques identitàries estrictament mallorquines o de caràcter illenc fou semblant al cas valencià. Pel que fa la llengua i el seu ensenyament, l'entrada de la llengua catalana en les escoles fou progressiva. El 1979, l'ensenyament de la llengua catalana era incorporat de manera obligatòria al sistema educatiu balear. Cap al 1986 una seixantena d'escoles feien tot l'ensenyament en català i el 1994, el 24% dels alumnes balears feien tot l'ensenyament en català (MARIMON, 2004b: 453). Per tant, a les Illes, la llengua fou un element que no es convertí en un punt de batalla pel que feia al cas del nom -tal com havia passat en el cas valencià- però tampoc va ser assumida plenament per les noves autoritats autonòmiques. L'autonomia illenca arribà, com la valenciana, per la via del 143 (MELIÀ, 1999), i això la va apropar en alguns punts al cas valencià.

Cal recordar que ja des de la primera legislatura autonòmica (1983-1987), la dreta d'àmbit espanyol i els regionalistes mallorquins, foren els encarregats de governar (MARIMON i NADAL, 2004: 426) per la qual cosa no és d'estranyar que les polítiques desenvolupades no anaren en la direcció de reforçar aquells elements identitàris que pogueren fer trontollar la més que consolidada identitat espanyola amb la seua variant illenca. I és més, en la segona legislatura (1987-1991) la dreta guanyà les eleccions de manera més clara i tornà a pactar amb els regionalistes d'Unió Mallorquina i les polítiques impulsades anaren en la mateixa direcció, veient-se reforçats amb els resultats de les eleccions de 1991 on els conservadors obtingueren la majoria absoluta amb 31 diputats front als 21 del PSOE o els 3 dels nacionalistes del PSM-Nacionalistes de Mallorca (MARIMON i NADAL, 2004: 432).

A nivell legislatiu i de competències cal destacar l'aprovació de la Llei de Normalització Lingüística, aprovada per unanimitat el 29 d'abril de 1986 (CASASNOVAS, 2007: 768). Aquesta «unanimitat» ens mostra clarament el que ja hem anat comentat: malgrat les semblances amb determinades posicions valencians, la dreta mallorquina tingué un tarannà diferent durant aquests anys respecte la unitat de la llengua.

6. Bibliografia i fonts

Bibliografia i textos de Joan Fuster:

- FUSTER, J. (1960) «Apunts per una rèplica a Vicens Vives», dins la Revista *Serra d'Or* de novembre, pp. 14-15.
- (1961) «Resposta», dins la Revista *Serra d'Or* de juny, pp. 9-10.
- (1965) *Causar-se d'esperar*, Editorial A.C., Barcelona.
- (1968) *Examen de consciència*, Edicions 62, Barcelona.
- (1971) *Obres completes, vol. II. Diari 1952-1960*, Edicions 62, Barcelona.
- (1972) *Obres Completes, vol. III, Viatge pel País Valencià*. Barcelona, edicions 62.
- (1976) *Un país sense política. (Reflexions valencianes)*, Edicions La Magrana, Barcelona.
- (1979) *Destinat sobretot a valencians*, Edicions Tres i Quatre, València.
- (1984) «Llengua i política», *Quaderns d'Alliberament*, 8-9, pp.83-87
- (1985a) *Pamflets polítics*. Barcelona: Empúries.
- (1985b) *Punts de meditació (Dubtes de la «Transición»)*. València: Eliseu Climent.
- (1993) *Contra el nacionalisme i altres textos*. Barcelona: ed. Barcanova.
- (1994) *Un país sense política*, Ed. Bromera, València.
- (1995) *Papers d'exili. 1950-1961*. Barcelona, Editorial Curial.
- (1996) *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: edicions 62.
- (1997) *Correspondència 1*, a cura de Francesc Pérez Moragón, Tres i Quatre, València.
- (1999) *Diccionari per a ociosos*. Barcelona: Edicions 62 (11a ed.).
- (2001) *Breviari Cívic.*, Edicions 62, Barcelona.
- (2002a) *Correspondència 5, Francesc de Borja i Aina Moll, Joan Coromines, Josep Maria Llompart*, Tres i Quatre, València.
- (2002b) «Carta de Joan Fuster a Jordi Solé Tura», dins Revista L'Espill, segona època, núm. 10, primavera 2002, València.
- (2003a) *De viva veu*, Editorial Afers, Catarroja.
- (2003b) *Correspondència 6. Vicent Ventura, Josep Garcia Richart*, Tres i Quatre, València.

- (2005) *Correspondència 9. Xavier Casp, Miquel Adlert, Santiago Bru i Vidal. 1ª part.* Tres i Quatre, València.
 - (2009) *Correspondència 11. Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas, 1ª part.* Tres i Quatre, València.
 - (2010) *Correspondència 12. Rafael Tasis, Joan Triadú, Antoni Comas, Albert Manent i Joaquim Molas, 2ª part.* Tres i Quatre, València.
 - (2012) *Correspondència 13. Max Cahner.* Tres i Quatre, València.
 - (2013) *Correspondència 14. La generació dels seixanta.* Tres i Quatre, València
- FUSTER, J., RAIMON, ESTELLÉS, V. (1977) *Volem l'estatut.*

Bibliografia general:

A

- ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA, (2003) *LUEV. Llei d'Ús i Ensenyament del valencià. Elaboració i desplegament,* Generalitat Valenciana, València.
- ACPV, (1982) *Davant l'estatut d'autonomia,* juny de 1982.
- ADLERT, M. (1977) *En defensa de la llengua valenciana. Perqué i cómo s'ha d'escriure la que es parla,* Editorial del Cénia al Segura, València.
- AEPV (1982) *Pel País Valencià, la democràcia i el socialisme. Documents aprovats en la primera Assemblea (constituent) d'ADPV,* València, 27-28 febrer 1982.
- AGUILÓ, LI., FRANCH, V. i MARTÍNEZ, M. (1979) *Volem l'Estatut. Una autonomia possible per al País Valencià,* Editorial Prometeo, València.
- AGUILÓ, LI. (1980) *El sistema de partits polítics al País Valencià,* Ed. Almuñín, València.
- (1985) *Atlas electoral del País Valenciano (1977-1979),* Institut Alfons el Magnànim, València.
 - (2010) «Els entrebancs jurídics de la Transició valenciana», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 67 Transició política i qüestió nacional al País Valencià,* Ed. Afers, Catarroja.
- ALBEROLA, M. i MARTÍ, V., (1994) *Fuster sabàtic.* Edicions Aigua de mar, Altea.
- ALBEROLA, P. (2002) «Estratègies polítiques i identitat col·lectiva al País Valencià», *Revista Catalana de Sociologia,* Barcelona, pp. 7-26.
- ALBÓ, I. (2009) *Fèlix Cucurull. 1919-1996,* Biblioteca de l'Esquerra nacional, Fundació Josep Irla, Barcelona.

- ALCARAZ, M. (1985) *Cuestión nacional y autonomía valenciana*, Institut Juan Gil-Albert, Alacant.
- (1993) «Política e ideología en el proceso autonómico», dins FERNANDO BADÍA, J. (coord.) *Estudio sobre el Estatuto valenciano, I. El proceso autonómico valenciano*, Consell Valencià de Cultura, València.
- (1995) «Penúltim assaig d'aproximació al valencianisme polític (Una crítica al nacionalisme que existeix realment)», dins *Revista de Catalunya*, nova etapa, núm. 98, Barcelona.
- (1999) *El régimen jurídico de las lenguas en la Comunidad Valenciana*, Publicaciones de la Universidad de Alicante, Alacant.
- (2013), «De *Nosaltres, els valencians* a la política valenciana actual», dins CARBÓ, F. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2013) *Sobre Nosaltres, els valencians*, PUV, València.
- (2014), «Construcción y decadencia del Estado autonómico», en *Naciones y Estado. La cuestión española*, PUV, València.
- ALIANZA POPULAR, (1977) *Programa electoral elecciones de 1977*.
- ALMOND, G. i VERBA, S. (1963) *The Civic Culture*, Princeton University Press.
- ÁLVAREZ, V. (...) *Els treballadors i la lluita per l'autonomia del País Valencià*, Edita Organització d'Esquerra Comunista.
- AMAT, J. (2010) «España en la guerra fría cultural», dins *La Vanguardia*, secció de Cultura de 24 de febrer de 2010.
- ANDERSON, B. (2005) *Comunitats imaginades. Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*. Editorial Afers, Catarroja.
- ANDRÉ-BAZZANA, B. (2006) *Mitos y mentiras sobre la Transición*. Ed. El Viejo Topo.
- ARIMANY, M. (1965) *Per un nou concepte de Renaixença*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.
- ARCHILÉS, F. (2002) «Una posteritat de paper. Una dècada d'edicions i estudis fusterians (1992-2002) », dins *Revista Afers* 42/43, *Joan Fuster*. Catarroja, pp. 393-434.
- (2002) «Ni carn ni peix...? Joan Fuster i la identitat nacional dels valencians», dins de la *Revista El Contemporani*, nº 25.
- (2005) «*Nosaltres, els valencians*. Narració i modernitat en la identitat valenciana», dins la *Revista l'Avenç* 305, setembre, pp. 36-40.

- (2006) «Acords i desacords. Valencianisme polític i identitat valenciana contemporània», dins *Revista Afers 55 El valencianisme polític. Homenatge a Alfons Cucó*, pp. 481-510.
- (2007) «Entre la regió i la nació. Nació i narració en la identitat valenciana contemporània», dins *Europa, Espanya, País Valencià. Nacionalisme i democràcia: passat i futur*, pp. 143-185, València.
- (2009) «El olvido de España. Izquierda y nacionalismo español en la transición democrática: el caso del PCE», dins *Historia del presente*, 14, 2009/11, II època, pp. 103-122.
- (2010a) «Transició política i qüestió nacional al País Valencià», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 67 Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2010b) «L'inevitable desencís. Joan Fuster i la Transició democràtica (1976-1982)», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 67 Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2011) ««De gent que anomenen classes subalternes». La influència de Gramsci en Joan Fuster», dins *Revista L'Espill*, núm. 38, tardor, València.
- (2012a) «Els problemes. Historiografies de l'època contemporània a Nosaltres, els valencians», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2012b) *Una singularitat amarga. Joan Fuster i el relat de la identitat valenciana*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2013) «L'altre descrèdit de la realitat. Nació i narració històrica a Nosaltres, els valencians», dins CARBÓ, F. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2013) *Sobre Nosaltres, els valencians*, PUV, València.
- (2014a) «L'estudi de la nació i el nacionalisme», dins ARCHILÉS, F. (eds.) *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Editorial Afers i Universitat de València, Catarroja-València.
- (2014b) «Una improvisada pervivència. La Constitución de 1978 y la idea de nación española», en *Naciones y Estado. La cuestión española*, PUV, València.
- (2015) «L'estudi de la nació i el nacionalisme», dins ARCHILÉS, F. (2015) *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Editorial Afers i Universitat de València, Catarroja.

- ARCHILÉS, F. i MARTÍ, M. (2004) «La construcció de la nació com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola», dins *Revista Afers*, 48, pp. 265-326.
- ARDIT, M. (1994) «Joan Fuster i la història del País Valencià», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 271-284, València, 1994.
- (2012) «Joan Fuster i al història moderna del País Valencià», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- AULADELL, J. (2012) *Atribuït a Joan Fuster. L'apèndix de Justificació de Catalunya de Mn. Josep Armengou*, Llibres de l'Índex, Barcelona.
- B**
- BADENAS, M.J. i PÉREZ i MORAGÓN, F., (2012) «Nosaltres, els valencians i la censura franquista», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- BADENAS, M.J. «La censura literària en Nosaltres, els valencians», en CARBÓ, F. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2013) *Sobre Nosaltres, els valencians*, PUV, València.
- BAKER, K.M., (2006) «El concepto de cultura política en la reciente historiografía sobre la Revolución Francesa», *Revista Ayer* 62, pàg. 89-110.
- BALAGUER, D., (1982) «El moment del canvi», dins *Revista L'Espill*, 15, primera època, Tardor 1982, Ed. Tres i Quatre, València.
- (2009) *L'esquerra agònica. Records i reflexions*, Ed. Afers, Catarroja
- BALAGUER, E., (1989) «Joan Fuster i el «realisme històric». Apunts sobre una dissidència», dins *Serra d'Or*, juny, núm. 355.
- BALCELLS A., IZQUIERDO, S. i PUJOL, E., (2007) *Història de l'Institut d'Estudis Catalans. De 1942 als temps recents*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona.
- BALLESTER, J. (1992), *Temps de quarantena (1939- 1959). Cultura i societat a la postguerra*, Editorial 3i4.
- (1995) «Introducció», dins *Indagacions i astúcies: antologia de textos assagístics / Joan Fuster* ; a cura de Josep Ballester, Ed. 62, Barcelona.
- BALLESTER, J. i FURIÓ, A., (2002) *Joan Fuster 1922-1992, 10 anys després. Breu antologia i bibliografia sobre l'autor valencià*. Institució de les Lletres Catalanes, Barcelona.

- BARAIBAR, A. (2005) «Tradición e invención en los discursos de la identidad: la democratización de los símbolos de Navarra en la transición», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.
- BARBERÀ, Ò., (2000) *Unió Democràtica de Catalunya (1976-1978). CiU-El pacte amb Convergència Democràtica de Catalunya*, Ed. Mediterrània, Barcelona.
- BARNILS, R. (1986) «Tens raó, Pep. I ara, calla», dins *El Temps*, 10 de febrer de 1986
- BARRIO, A., (2009) «Alianzas entre partidos y cambio organizativo: el caso de Convergència i Unió», dins *Papers 92*, Barcelona.
- BASSOLS, A. (2005) «La Transició política a Catalunya», dins PAGÈS, P., dir, *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*, PUV, València.
- BASTIDA, X. (1998) *La nación española y el nacionalismo constitucional*, Ariel, Madrid.
- (2014) «Predicar en el desierto. Nacionalisme espanyol i política lingüística» dins *L'Espill, Segona època, núm. 46, primavera 2014*, Edita Universitat de València i Edicions Tres i Quatre.
- BATISTA, A. i PLAYÀ MASET, J., (1991) *La gran conspiració. Crònica de l'Assemblea de Catalunya*, Ed. Empúries, Barcelona.
- BENET, J. (1980) *Combat per una Catalunya autònoma. Textos d'ahir i d'avui*, Bruguera, Barcelona.
- (1992) *El president Tarradellas en els seus textos (1954-1988)*, Editorial Empúries, Barcelona.
- BELTRAN, A., (1993) *Vicent Ventura. Converses amb un ciutadà*, Tàndem Edicions, València.
- (1994) *Un país possible (Identitat valenciana i modernització)*, L'Eixam Edicions, València.
- (2009) «Les oportunitats perdudes. Joan Fuster i la política de la transició», dins MUÑOZ, G. (ed.) *Joan Fuster i l'anàlisi de la realitat social*, PUV, València
- BENEYTO, A., (1977) *Censura y política en los escritores españoles*, Plaza y Janes Editores, Barcelona.
- BERESALUZE, L. (2004) *Vicente Ramos: Alicante*, Club Universitario, Alacant.
- BERNAD, R., BURGAYA, J. i FIGUEROLA, J. (1999), *L'Assemblea de Catalunya. La lluita antifranquista a Osona*, Vic, Eumo.

- BERNAD, R., (2002) «L'assemblea de Catalunya (1971-1982): catalanisme popular i antifranquisme», dins *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, N°. 13, pp. 189-206.
- BERSTEIN, S., (1999) «La cultura política», dins *Para una historia cultural*, Ed. Taurus, México, pp. 389-405.
- BILLING, M., (2006) *Nacionalisme banal*, Editorial Afers i Universitat de València, Catarroja-València.
- BODOQUE, A., (2000) «Partits polítics i conformació d'elits polítiques autonòmiques. Transició política i partits polítics al País Valencià», dins *Working Papers 183*, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona.
- (2013) «Les elits polítiques i la qüestió valenciana», dins FLOR, V. (ed.) *Nació i identitats. Pensar el País Valencià*, Editorial Afers, Catarroja.
- BOSCH, A. (1981) «Homenatge a Joan Fuster i per la llibertat d'expressió», dins *Revista L'Espill*, primera època, Estiu/Tardor, 10/11, Eliseu Climent Editor, València.
- BOTELLA, J. (1992) «La cultura política en la España democrática», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- BOTRAN, A. (2012) *Unitat popular. La construcció de la CUP i l'independentisme d'esquerres*, Edicions El Jonc, Lleida.
- BRU de SALA, X. (1991) *Converses sobre Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- BUADES, J.M., (2002) «La cultura a Mallorca a la fi del franquisme», dins Joan Fuster, *Afers*, fulls de recerca i pensament 42/43, Afers, Catarroja.
- BUCH, R., (2010) *El Partit Socialista d'Alliberament Nacional (PSAN) (1968-1980). Evolució política i anàlisi interna d'un partit independentista i revolucionari*, Tesis doctoral, UAB.

C

- CACIAGLI, M. (1986) *Elecciones y partidos en la transición española*, CIS, Madrid.
- (1989) «La parábola de la Unión de Centro Democrático», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.

- CADEVALL, M. (2005) *El socialisme a Catalunya durant la Transició*, dins PAGÈS i BLANCH, P. dir. *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*. Ed. PUV, València, pp. 53-58.
- CANDELA, V.F., (2007) «La experiencia democrática del partido de la transición: la UCD en Alicante (1977-1982)», publicat online en *Historia actual online*.
- CANYELLES, B. i VIDAL, F. (1997) *L'oposició antifranquista a les Illes*, Editorial Moll, Palma.
- CALAFORRA, G., (2006) *Dialèctica de la ironia. La crisi de la modernitat en l'assaig de Joan Fuster*. Ed. Universitat de València, València.
- CALHOUN, C. (2008) *Nacionalisme*, Editorial Afers/PUV, Catarroja-València.
- CAMINAL, M. (1998a) «El catalanisme i el debat sobre els Països Catalans els anys setanta», dins *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. De la dictadura a la democràcia, 1960-1980*, ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 11, Barcelona.
- (1998b) *Nacionalisme i partits nacionals a Catalunya*, Editorial Empúries, Barcelona
- CANYELLES, A., (1977) *La meua proposta a Catalunya: l'alternativa demòcrata-cristiana*, Barcelona.
- CAPELLÀ, LI. (1975) *Les ideologies polítiques a Mallorca (15 entrevistes)*, Editorial Moll, Palma.
- CARBONELL, J. (2010) *Entre l'amor i la lluita. Memòries*, Proa, Barcelona.
- CARRERAS, J. M.; GIRAL, E.; LLUCH, E. ; ROCA, F. (1977), «Nació i regió als Països Catalans: Economia política, estructures territorials i ideologies», dins *Arguments l'estel*, València.
- CARRILLO, S. (1977), Informe presentado al pleno del comite central del partido comunista de españa celebrado en Roma los dias 28, 29, 30 y 31 de julio. «De la clandestinidad a la legalidad», apartat «Importancia del problema nacional i regional».
- CASADO, R., (1983) *Estudis i reflexions: el «cas» valencià*, Edicions Tres i Quatre, València.
- (2013) *Viaje de ida. Memorias políticas 1977-2007*, Universitat de València, València.
- CASANOVA, E. (2012) «La llengua als Estatuts d'Autonomia de la Comunitat Valenciana de 1982 y 2006», dins *Revista valenciana d'estudis autonòmics*, «30

anys de l'estatut d'Autonomia», n°57, Ed. Generalitat Valenciana, Conselleria d'Educació, València.

CASASNOVAS, M. À. (2007) *Història de les Illes Balears*, Editorial Moll, Palma.

CASASSAS, J. i TERMES, J. (1997) *El futur del catalanisme*, Edicions Proa, Barcelona.

CASASSAS, J. (1999) (coord.) *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Pòrtic, Barcelona.

CASASSAS, J. (2009) *La fàbrica de les idees. Política i cultura a la Catalunya del segle XX*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona.

— (2014) *La nació dels catalans. El difícil procés històric de la nacionalització de Catalunya*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona.

CASASSAS, E. (1992) «La Universitat Catalana d'Estiu. Estat de la qüestió», dins *Serra d'Or*, núm. 386, febrer de 1992.

CASTELLET, J.M. (1983) *Per un debat sobre la cultura a Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.

CASTELLÓ, G. (1977) *Dia a dia des dels Països Catalans*, Edicions La Magrana, Barcelona.

CASTELLS, V. (2005) *Nacionalisme català a l'exili (1939-1946)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona.

CATALÀ, Ll. (2012) Fonaments de la identitat territorial amb especial atenció a la identitat nacional. El cas valencià: Discursos polítics sobre la identitat valenciana entre els militants de base del Bloc, EUPV i PSPV-PSOE, Tesi doctoral, Univesritat d'Alacant.

CEBRIÁN, C., (1997) *Estimat PSUC*, Ed. Empúries, Barcelona.

CDC, (1976) *Què és CDC*, Ed. Convergència Democràtica de Catalunya.

CHUECA, R.L, (1986) «FET i de las JONS: la paradójica victoria de un fascismo fracasado», dins FONTANA, J., *España bajo el franquismo*, ed. Crítica, Barcelona, pp. 60-77.

COLOMER, J.C. (2012), ««El regionalismo bien entendido». Una política de construcción nacional» dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València.

COLOMER, J.M., (1976) *Assemblea de Catalunya*, Ed. Avance. L'Avenç, Sèrie Política-4, Barcelona.

- (1983) *Nosaltres, els catalans. Una visió crítica de la Catalunya actual*, Editorial Laia, Barcelona.
- (1984) *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)*, Ed. L'Avenç, Barcelona.
- (1985) *La ideologia de l'antifranquisme*, Edicions 62, Barcelona.
- (1998) *La transición a la democracia: el modelo español*, Anagrama, Colección Argumentos, Barcelona.
- COLOMER, A., COMPANYY, R., FRANCH, V. i NADAL, M., (1988) *Document 88*, Ed. 3i4, València.
- COLOMER, A., (1988-1989) «Reflexions sobre el fet nacional valencià en la bibliografia contemporània (1962-1986)», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, 8, Catarroja.
- (1996) *Retrobar la tradició. El valencianisme d'inspiració cristiana de la postguerra a la transició*, Editorial Saó, València.
- COLOMER, J., AGUILERA, C. R., SUBIRATS J. i VINTRÓ, J., (1976) *Els grups polítics a Catalunya. Partits i programes. 2: Esquerra, extrema esquerra i organismes unitaris*, Ed. L'Avenç, Barcelona.
- COLOMINES, A. (2001) *Tradición y modernidad en la cultura del catalanismo, Història Social*, 40, pp. 97-114.
- (2013) «*Nosaltres, els valencians. Fuster historiogràfic*», dins CARBÓ, F. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2013) *Sobre Nosaltres, els valencians*, PUV, València.
- COMPANY, E. i ARROYO, F., (1989) *Història del socialismo español (1977-1988)*, 5, (Tuñón de Lara, dir.), Conjunto Editorial SA, Barcelona.
- CONGOST, R. (2007) «Pierre Vilar i Joan Fuster: reflexions sobre una complicitat», dins de FURIÓ, A. (ed.) *Joan Fuster i els historiadors*, PUV, València.
- CORBALÁN, J. i LARDÍN, A., (2001) «Algunes consideracions sobre la transició política espanyola», dins *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC. Palma, 16, 17 i 18 d'octubre de 1997*, Publicacions de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, Valls.
- CORTÉS, S. (1991) *Epistolari amb l'exili, dins Textos d'exili / Joan Fuster* ; edició, estudi introductori i selecció de Santi Cortés ; pròleg d'Alfons Cucó, Generalitat Valenciana, València.

- (2014) *El compromís amb la cultura. La història de Tres i Quatre*, Editorial Tres i Quatre, València.
- CORTS VALENCIANES, (1992) *Els avantprojectes d'Estatut d'Autonomia de la Comunitat Valenciana*, Edició a càrreg de Lluís Aguiló Lúcia, València.
- COTARELO, R. (1989a) «La transición política», dins TEZANOS J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- (1989b) «El sistema de partidos», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid .
- (compilador) (1992a) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- (1992b) «La Transición democrática española», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- (1992c) «Los partidos políticos», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- CRESPO, I. (2012) «Nosaltres, els valencians vist per Joan Fuster», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- CRESPO, A. (2005) «Las Provincias: un diario conservador durante la Transición en Valencia (1972-1982)», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.
- CUCÓ, A., GARCÉS, V., JUAN, E. i SANCHIS, J., (1977) *Partit Socialista del País Valencià*, Ed. 3i4, València.
- CUCÓ, A. (1977), «Dinàmica dels Països Catalans: Una perspectiva valenciana», dins *Arguments l'estel*, València.
- (1983) *Papers públics*, Fernando Torres Editor, València.
- (1989) *País i estat: la qüestió valenciana*, Ed. Tres i Quatre, València.
- (1994) «Notes sobre el pensament nacionalitari de Joan Fuster», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 251-270, València.

- (2002) *Roig i blau. La transició democràtica valenciana*. Ed. Tàndem arguments, València.
- CULLA, J.B. (1989) «L'evolució de l'espai centrista a Catalunya (1976-1982)», Working Paper n. 4, Barcelona.
- (1999a) «L'autonomia en els temps de la globalització», dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans, Volum 12, Autogovern i reptes de la fi de segle, 1980-1997*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- (1999b) «La dinàmica política i electoral» dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans, Volum 12, Autogovern i reptes de la fi de segle, 1980-1997*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- (coord.), (2001) *El pal de paller. Convergència Democràtica de Catalunya (1974-2000)*, Ed. Pòrtic, Barcelona.

D

- DDAA, (1961) *Carta a Serra d'Or*, dins la Revista *Serra d'Or* de juny, pàg. 9.
- (1976) ««Nosotros los valencianos» de Joan Fuster», dins *Nuestra Bandera*, número 84, març-abril, 1976, València.
- (1977) *Debat sobre els Països Catalans. Ponències i comunicacions de les jornades de debat sobre els Països Catalans (octubre 1976)*, Ed. Curial Edicions Catalanes, Ed. La Magrana, Ed. 62, Ed. Anagrama, Ed. Laia, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- (1978a) *Clase obrera y cuestión nacional*, Zero-Zyx, Madrid.
- (1978b) *Congrés de Cultura Catalana, 4 volums, Resolucions 1, 2 i 3; Manifest i documents, 4*, Edita Curial, Edicions 62, La Magrana, Laia, Moll, Tres i Quatre, L'Estel, Turmeda i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona-València-Palma.
- (1978c) *Quin estatut? Textes dels discursos pronunciats al Teatre Princesa el 25 de gener de 1978*, Ed. Tres i Quatre, València.
- (1978d) *Estudis electorals 1. Sobre les eleccions legislatives del 1977 (I Col·loqui de Sociologia Electoral Barcelona 21-22 d'abril de 1978)*, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- (1978e) *Més autonomia i política d'esquerres, i menys consens*, València
- (1978f) *Quaderns d'alliberament, 2/3. La immigració als Països Catalans*, Edicions La Magrana, Barcelona.

- (1981) *Estudis electorals 2. Les eleccions de 1977 a Catalunya*, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Barcelona.
- (1983a) *Annals, Universitat Catalana d'Estiu, L'Avenç*, Barcelona.
- (1983b) *Els valencians davant la qüestió nacional. Tres i Quatre*, València.
- (1984a) *Els Països Catalans: un debat obert*, Editorial Tres i Quatre, València.
- (1984b) *La llengua d'un poble, Quaderns d'Alliberament 8/9*, Edicions La Magrana, Barcelona.
- (1987) *Debat. Propostes nacionals per a un poble*, CEIC Alfons el Vell, Oliva.
- (1989) *Història de Catalunya, volum VII, El Franquisme i la transició democràtica, 1939-1988*, dir. Pierre Vilar, Edicions 62, Barcelona.
- (1990) *Història del País Valencià. Època contemporània*, Vol. V, Edicions 62, Barcelona.
- (1996) *Memòria de la Transición*, JULIÀ, S., PRADERA, J. I PRIETO, J. (coord.), Diario El País-Taurus, Madrid.
- (1997a) *Josep Pla-Joan Fuster*, El Temps, Edicions del País Valencià.
- (1997b) *Memòria de Catalunya. Del retorn de Tarradellas al pacte Pujol-Aznar*, BASSETS, Ll., CULLA, J.B. i RIQUER, B., (dir.), Diario El País-Taurus, Barcelona.
- (1998a) *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. De la dictadura a la democràcia, 1960-1980*, ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 11, Barcelona.
- (1998b) *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. Autogovern i reptes de la fi de segle, 1980-1997*, ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 11, Barcelona.
- (1998c) *Història de la cultura catalana. Resistència cultural i redreçament. 1939-1990*, Edicions 62, Barcelona.
- (2000) *Nou diccionari 62 de la literatura catalana*, Edicions 62, Barcelona.
- (2002) *La influència de Nosaltres, els valencians de Joan Fuster en la vertebració del País Valencià*, Ed. UGT-PV, Albalat de la Ribera.
- (2004a) *A propòsit de Joan Fuster*, Quaderns d'orientació valencianista, València.
- (2004b) *Nacionalistes d'Esquerra. 1979-1984*, Fundació Josep Irla, Barcelona.
- (2006a) *Història del País Valencià. Transició, Democràcia i Autonomia*, Vol. VI, Edicions 62, Barcelona.
- (2006b) *La transición a la democracia en Alicante (1974-1982)*, Archiu de la Democràcia, Alacant.
- (2007a) *Història i memòria del segle XX*, Afers, Catarroja.

- (2007b) *Servir Catalunya. Homenatge als 70 anys de Max Cahner*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- (2011) *La Transición en Cuadernos de Ruedo ibérico. Edición crítica de Xavi Díez*, BlackList, Barcelona.
- (2012) *Nosaltres, els fusterians, Revista Eines 17, primavera 2012*, Fundació Josep Irla, Barcelona.
- DE BLAS GUERRERO, A. (1989) «El problema nacional-regional español en la transición», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- (1992) «Estado de las autonomías y transición política», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- DE ESTEBAN, J. (1989) «El proceso constituyente español, 1977-1978», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- DE LA GRANJA, J.L., BERAMENDI, J. i ANGUERA, P. (2001) *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Editorial Síntesis, Madrid
- DE P.BURGUERA, F., (1991) *És més senzill encara: digueu-li Espanya*, Editorial Tres i Quatre, València.
- (1998) *Francesc de P. Burguera: l'obsessió pel País*, A. FERRANDO i A. FURIÓ (eds.), Universitat de València, València.
- (2005) «La Transició al País Valencià», dins PAGÈS i BLANCH, P. dir. *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*. Ed. PUV, València, pp. 81-87.
- DE RIQUER, B. (1996) «La configuración del sistema autonómico. El caso de Catalunya», dins TUSELL, J. i SOTO, A. (eds.) (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.
- (2003) «La Catalunya autonòmica», primera part, dins DDAA, *Història de Catalunya*, vol. IX, Edicions 62, Barcelona.
- DE RIQUER, B. i MALUQUER, J. (2003) «La Catalunya autonòmica», segona part, dins DDAA, *Història de Catalunya*, vol. IX, Edicions 62, Barcelona.
- DEL ÁGUILA, R. (1992) «La dinámica de la legitimidad en el discurso político de la transición», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.

- DIAZ, E. (1989) «Las ideologías de (sobre) la transición», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- DOMÈNECH, X. (2006), «Entre el chotis reformista y la sardana idílica. La política de alianzas del PSUC de Cataluña en tiempos de cambio político», *Papeles de la FIM* n. 24, pp. 201 – 233.
- DORADO, R. i VARELA, I. (1989) «Estrategias políticas durante la Transición», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- DURAN, E. (2013) *Joan Fuster. Semblança biogràfica*, Text redactat per Eulàlia Duran i Grau en motiu de la commemoració del norantè aniversari del naixement de Joan Fuster i dels cinquanta anys de la publicació de *Nosaltres, els valencians* Contribució de l'Institut d'Estudis Catalans a l'Any Fuster, 2012. A internet: <http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000194%5C00000006.pdf> [Visita el 4/X/2013].

E

- ELEY, G. i GRIGOR, R. (2015) « Del moment de la història social a l'estudi de la representació cultural», dins ARCHILÉS, F. (2015) *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Editorial Afers i Universitat de València, Catarroja.
- ELIAS, N. (1986) «The Retreat of Sociology into the Present», en *Norbert Elias and Figurational Sociology. Theory, Culture and Society*, vol 4, núms. 2-3, Sage Publications, Londres.
- ERC, (1980) *Programa de govern d'Esquerra Republicana de Catalunya*, ERC.
- (1984) *Mes poder per a Catalunya. Programa de govern d'Esquerra Republicana de Catalunya*, ERC.
- (1988) *El millor per Catalunya. Programa electoral*, ERC.
- (1989) *Programa: l'Esquerra la nova frontera*, ERC.
- (1992) *Cap a la independència. Programa electoral Eleccions al Parlament de Catalunya 1992*, ERC.
- ESCANDELL, I. (2014) «El nacionalisme valencià. Els casos del PNPV i la UPV (1978-1983)», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm 79, *De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Ed. Afers, Catarroja.
- ESPINÀS, J.M. (1985) *Identitats. Converses a TV3*, Caixa Catalunya, Barcelona.
- ESTRUCH, M. (2012) *Joan Fuster i Barcelona*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona.

- EUPVa (1981a) *Declaració fundacional*, Inèdit.
- (1981b) *Declaració fundacional d'Esquerra Unida del País Valencià*, EUPV.
- (1982) *Per un País Valencià d'esquerres, vine amb l'esquerra del País*», Document editat per a les eleccions generals.
- EUPVb, (1985) *Jornades L'Esquerra i els Països Catalans, 1985, abril*.
- (1989) *Programa electoral d'EU del País Valencià, eleccions generals de 1989*.
- (1990) *Clariras, Revista d'Esquerra Unida del País Valencià. Tots els colors de l'esquerra. Documents aprovats per la Tercera Assemblea, València 30 juny- 1 de juliol de 1990. Fotografia: «EUPV i la qüestió nacional al PV»*.
- (1991) *Programa electoral d'EU per al País Valencià eleccions a Corts de 1991*.

F

- FABREGAT, A., (1972) *Joan Fuster, entre el mite i la desvirtuació*, dins Gorg Revista Bibliogràfica, febrer-març,28, València.
- (1976) *Partits polítics al País Valencià 1*, Ed. Eliseu Climent, València.
- (1977) *Partits polítics al País Valencià 2*, Ed. Eliseu Climent, València.
- FAULÍ, J. (Ed.) (1988) *El pensament polític de Jordi Pujol (1980-1987). La possibilitat d'una lectura nova i intencionada de les paraules del president de la Generalitat*, Planeta, Barcelona.
- FERRANDO, A. (1992) «Una trajectòria universitària», dins dossier «Joan Fuster, mestratge perdurable», en *Serra d'Or*, núm. 395, novembre 1992.
- (1993) «L'etapa universitària de Joan Fuster. Evocació personal», dins *Homenatge universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, València.
- FERRANDO, A. i FURIÓ, A. (1998) *Francesc de P. Burguera: l'obsessió pel país*, Ed. Universitat de València, València.
- FERRÉ, C. (1998) «*Serra d'Or*», *intel·lectualitat i cultura resistents en el segon franquisme (1959-1977)*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- FERRÉ I TRILL, X. (1994) *València en l'espai català (1943-1968): un cas de construcció de comunitat nacional*, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- (2000) *No tot era Levante Feliz. Nacionalistes valencians (1950- 1960)*. Ed. Alambor, Benicarló.
- (2001) *Abans i després de «Nosaltres, els Valencians»*. Ed. Curial, Barcelona, 2001.
- (2002) «Lectures de Nosaltres, els valencians (1962-1977)», dins *Revista Afers* 42/43, *Joan Fuster*. Catarroja, pp. 435-457.

- (2007) «Sobre els valencianistes dels anys seixanta», Lluç: revista de cultura i d'idees, N°. 857 (Maig-Juny), pàgs. 27-35.
- (2010) *Construcció nacional: trajectòries i referents*, Lleonard Muntaner Editor, Ciutat de Mallorca.
- FERRER, J., (1970) «El País Valenciano como problema. Experiencias y perspectivas», *Ruedo Ibérico* 25, junio-julio.
- (1972) *Nosaltres, els valencians deu anys després*, dins Gorg Revista Bibliogràfica 29, abril, València, p. 6.
- FERRER, J., (1978) *Per l'alliberament nacional i de classe*, Ed. Avançada, Barcelona
- FLOR, V., (2010a) «El «capgirament». La irrupció del blaverisme», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 67 Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2010b) «La instrumentalització mediàtica de la identitat valenciana. El discurs anticatalanista de *Las Provincias* (1978-1999)», dins *Arxius de Ciències Socials*, Universitat de València, València.
- (2011) *Noves glòries a Espanya. Anticatalanisme i identitat valenciana*, Ed. Afers, Catarroja-Barcelona.
- (2012) «Nosaltres, els «antivalencians». Les primeres reaccions antifusterianes i els precedents directes de l'anticatalanisme «blaver» (1962- 1974)», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- FNC (1977) *Resolució de la línia política aprovada el II Congrés de Front Nacional de Catalunya*.
- FOGUET, F. (2015) «Joan Fuster: «considerado como elemento catalanista» (1963-1968), dins *Revista L'Espill, Segona Època, núm. 49, primavera 2015*, Universitat de València i Edicions Tres i Quatre, València.
- FONTANA, J. (1986) *España bajo el franquismo*, ed. Crítica, Barcelona
- (2011) *Por el bien del imperio. Una historia del mundo desde 1945*, Pasado y presente, Barcelona.
- (2014) *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, Eumo Editorial, Vic
- FRADERA, J.M. (2000) «La política liberal y el descubrimiento de una identidad distintiva de Catalunya», *Hispania*, LX/2, 205, pp. 673-702.
- FURIÓ, A.(1994a), *Àlbum Fuster*, Edicions Alfons el Magnànim, Sueca.

- (1994b) «La producció bibliogràfica de Joan Fuster», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 365-379, València, 1994.
- (2001) *Història del País Valencià*, Editorial Tres i Quatre, València.
- (2002a) «Perfil biogràfic de Joan Fuster», dins *Obres Completes, volum I*, Edicions 62, pp 15- 59.
- (2002b) «Notes sobre la correspondència de Joan Fuster», dins *Revista Afers 42/43, Joan Fuster*. Catarroja, pp. 377-392.
- (ed). (2007) *Joan Fuster i els historiadors*, ed. PUV, València.
- (2012) «Història i ideologia. Nosaltres, els valencians i el debat sobre la industrialització al País Valencià», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- FUSI, J.P. (1996) «El desarrollo autonómico», dins TUSELL, J. i SOTO, A. (eds.) (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.
- FUSTER, J. (1978), *El Congrés de Cultura Catalana. Què és i què ha estat*, Barcelona, Laia, 1978.

G

- GALLEGO, F. (2008) *El mito de la transición. La crisis del franquismo y los orígenes de la democracia (1973-1977)*, Crítica, Barcelona.
- GÁMEZ, C. (2011) *Al vent, crònica d'una nova cançó*, PUV, València.
- GARCIA, E. (1982) «La comunitat impossible», dins *Revista L'Espill*, 15, Tardor 1983, Ed. Tres i Quatre, València.
- GARCIA MONERRIS, E. (2010) «D'una història que ja n'és un poc nostra», dins *El País, secció Comunitat Valenciana*, 2 de desembre de 2010.
- GARCIA-OLIVER, F. (2002) «Una estranya parella. Fuster i la universitat», dins *Revista Afers 42/43, Joan Fuster*. Catarroja, pp. 459-472.
- GARCIA RICHART, J. (2013) «Precisions sobre la tertúlia de Fuster», dins *Revista Serra d'Or*, maig 2013, 641.
- GASCÓ, P., (2009) *UCD-Valencia: Estrategias y grupos de poder político*, PUV, València.
- (2010) «Els discursos identitaris a la UCD-València (1977-1982)», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 67 Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- GELLNER, E. (1998) *Nacionalisme*, Editorial Afers, Catarroja.

- GINARD, D. (1998) «La transició a les Balears», dins *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. De la dictadura a la democràcia, 1960-1980*, ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 11, Barcelona.
- GINEBRA I SERRABOU, J. (1993) «El «diàleg entre els Països Catalans en l'obra de Joan Fuster», dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 65-68, València.
- GIORI, P. (2013) «Catalanisme cultural. Reptes i possibilitats de construir una nació en democràcia», dins *Afers, fulls de recerca i pensament*, 76, Joan Roís de Corella. *Noves aportacions*, Catarroja.
- GIRONA, A. (1990) «El papel de los intelectuales valencianistas de los años 60 en la lucha contra el franquismo», dins TUSELL, J., ALTED, A., i MATEOS, A. (coord.), *La oposición al régimen de Franco*, UNED, Madrid, pp. 351- 362.
- GÓMEZ, F. (2005) «El PC alicantino en el tardofranquismo y la transición (1965-1977)», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.
- GONZÁLEZ, J.J. (2005) «Bases sociales de la política espanyola», dins GONZÁLEZ, J.J. I REQUENA, M. (eds.) *Tres décadas de cambio social en España*, Alianza Editorial, Madrid.
- GONZÁLEZ, A. (2006) *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931- 1939)*, Editorial Afers, Catarroja.
- GONZÁLEZ, J.C. (1989) «El Partido Comunista de España en el proceso de transición política», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- GRÀCIA, J. (1998) «Una cultura crítica», dins Carme Molinero i Pere Ysàs (dirs.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans, volum 11: De la dictadura a la democràcia*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pp. 236-252.
- GUIBERNAU, M. (2002) *Nacionalisme català. Franquisme, transició i democràcia*, Pòrtic, Barcelona.
- (2004) «El paper dels intel·lectuals en la construcció del discurs nacionalista a les nacions sense estat: el cas de Catalunya», dins *Revista d'Etnologia de Catalunya*, núm. 25, Barcelona.

HAUF I VALLS, A-G., (1993) «Joan Fuster, un clàssic lector dels clàssics», dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 49-56, València.

HERVELLA, G. (2005) «La izquierda marxista-leninista: el Movimiento Comunista, M.C. y el nacionalismo (1972-1982)», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.

HERRERO, M. (2006) «La evolución del pensamiento de Ernest Lluch», dins *Miscel·lània Ernest Lluch i Martín*, Volum I, Ed. Fundació Ernest Lluch, Vilassar de Mar.

HOBBSAWM, E. (1998) *Naciones i nacionalismo desde 1780*. Ed. Crítica, Barcelona.

HROCH, M. (2001) *La naturalesa de la nació*. Catarroja: ed. Afers.

I

IBORRA, J. (1982) *Fuster portàtil*, Edicions 3i4, València.

— (1994) *Joan Fuster i la història*, dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 217-230, València.

ITURRIAGA, D. (2005) «La prensa en la transición de la dictadura franquista a la democracia», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.

J

JULIÀ, S. (1997) *Los socialistas en la política española, 1879-1982*, Taurus Editorial, Madrid.

K

KUZIO, T. (2015) «El mite de l'estat cívic. Una anàlisi de la teoria de Hans Kohn per entendre el nacionalisme», dins ARCHILÉS, F. (2015) *La persistència de la nació. Estudis sobre nacionalisme*, Editorial Afers i Universitat de València, Catarroja.

L

LABRADO, V. i MAYOR, P. (1999), *Un país amb futur. Converses amb Víctor G. Labrado*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona-Palma.

LANUSSE, M., MARTÍNEZ, J.A. i MONZÓN, A. (2010), *Vida Amunt, nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, Universitat de València, València.

- LO CASCIO, P., (2008) *Nacionalisme i autogovern. Catalunya 1980-2003*, Ed. Afers, Catarroja.
- LÓPEZ RAIMUNDO, G. (1976), *Què és i què vol ser el Partit Socialista Unificat de Catalunya, 40 aniversari del PSUC*, Conferència pronunciada a Barcelona, maig de 1976, apartat «Noves fites en el camí del PSUC».
- LÓPEZ NIETO, L. (1992) «Las elecciones de la transición», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- LÓPEZ PINTOR, R. (1982) *La opinión pública española: del franquismo a la democracia*, CIS, Madrid.
- LÓPEZ, J.F. (2005) «Les ciavogues del procés autonòmic a les Illes Balears», dins PAGÈS, P., dir, *La transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*, PUV, València.
- LUCAS, M. (2004) *ERC. La llarga marxa: 1977-2004. De la il·legalitat al govern, Nou mil·lenni*, Columna, Barcelona.

Ll

- LLADONOSA, M. (2013) *La construcció de la catalanitat. Evolució de la concepció d'identitat nacional a Catalunya 1860-1990*, Edicions i publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida.
- LLOMPART, J.M. (1994) *Països Catalans i altres reflexions*, Editorial Moll, Palma.
- LLOP, G. i TORMO, J. (2013) *Quan ens dèiem País. La preautonomia valenciana*, Editorial UOC, SEHEN, Barcelona.
- LLUCH, E., (1976a) «Per una teoria dels Països Catalans. Un guió i uns problemes», dins *Serra d'or*, 198, març, pàg. 30.
- (1976b) «Països Catalans des del socialisme», dins *Presència* del 6 de març.
- (1977) «La reivindicació nacional», dins DDAA, (1977) *Per una resposta socialista*, 7x7 edicions, Barcelona.
- (1978) «Països Catalans després del 15-J», dins *Presència* del 21 de gener.
- (1980) «Pròleg», dins DDAA (1980) *Introducció a l'economia del País Valencià*, Editorial 3i4, València.
- (1990) «Cultura i romanitat catòlica», dins *Serra d'Or*, núm. 368, setembre, Barcelona.
- (1995) «Cinc grans noms» dins *Serra d'or*, juliol-agost, 427-428, pàg. 52.

— (2000) «Ciscar y el «perill català»», dins del diari *El País*, 14/5/2000. A internet: http://elpais.com/diario/2000/05/14/cvalenciana/958331880_850215.html, [visita el 4/10/2013]

— (2001) *Ernest Lluch opina. Articles de premsa*, Ajuntament de Vilassar de Mar , Vilassar de Mar.

M

MAINER, J-C. I JULIÀ, S., (2000) *El aprendizaje de la libertad 1973-1986*, Alianza Editorial, Madrid.

MALUQUER I SOSTRES, J. (1992) «Joan Fuster a Barcelona», dins dossier «Joan Fuster, mestratge perdurable», en *Serra d'Or*, núm. 395, novembre 1992.

MANENT, A. (2006) «Joan Fuster: relacions amb l'exili i amb la Barcelona cultural de la segona postguerra», dins SIMBOR, V. (ed.) *Joan Fuster: relacions personals, relacions literàries*, PUV, València.

— (2010) *Crònica política del Departament de Cultura (1980-1988)*, Acontravent Editors, Barcelona.

MATEU, J. (2008) *Climent Garau. Un fil de memòria*, Lleonard Muntaner Editor, Palma.

MARAVALL, J.M., (1978) *Dictadura y disenso político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo*, Ed. Alfaguara, Madrid.

MARAVALL, J. M. i SANTAMARIA, J. (1989) «Transición política y consolidación de la democracia en España», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.

MARCET, J., (1984), *Convergència Democràtica de Catalunya. El partit i el moviment polític*, Ed. 62, Barcelona.

MARFANY, J-LL., (1993) «Joan Fuster, historiador de la literatura catalana contemporània», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, València, pp. 355-364.

MARIMON, A., (2001) «L'esquerra nacionalista a Mallorca», dins *Franquisme i transició democràtica a les terres de parla catalana. Actes del 2n Congrés de la CCEPC*, Ed. Publicacions de la CCEPC, Valls.

— (2002) *Entre la realitat i la utopia. Història del PSM*, 2n edició Ed. Documenta Balear, Palma.

— (2004a), «Democràcia i preautonomia (1979-1983)», dins DDAA, *Història de les Illes Balears*, BELENGUER, E. (dir.), volum III, *Del segle XVIII borbònic a la*

- complexa contemporaneïtat*, DURAN, M. i MARIMON, A. (dir.), Edicions 62, Barcelona.
- (2004b), «Entre la normalització i la castellanització», dins DDAA, *Història de les Illes Balears*, BELENGUER, E. (dir.), volum III, *Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*, DURAN, M. i MARIMON, A. (dir.), Edicions 62, Barcelona.
- MARIMON, A. I RODRÍGUEZ, R., (2004), «La transició (1975-1978)», dins DDAA, *Història de les Illes Balears*, BELENGUER, E. (dir.), volum III, *Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*, DURAN, M. i MARIMON, A. (dir.), Edicions 62, Barcelona.
- MARIMON, A. i NADAL, A. (2004), «L'autonomia balear (1983-2003)», dins DDAA, *Història de les Illes Balears*, BELENGUER, E. (dir.), volum III, *Del segle XVIII borbònic a la complexa contemporaneïtat*, DURAN, M. i MARIMON, A. (dir.), Edicions 62, Barcelona.
- MARÍN, M. (2006) *Història del franquisme a Catalunya*. Lleida, Pagès editors
- (2010) «El regionalisme instrumental: franquisme i catalanisme entre el tardofranquisme i la Transició», dins *Transformacions: literatura i canvi sociocultural dels anys setanta ençà*, ed. PUV, València.
- MARQUÉS, J.V. (1974) *País Perplex*, Tres i Quatre, València.
- (1979, segona edició) *País Perplex*, Tres i Quatre, València.
- (1998) *Tots els colors del roig*, Tres i Quatre, València.
- MARTÍ, A. i ROSELL, T. (eds.) (2012) *Joan Fuster. Figura de temps*, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- MARTÍ, J. i PRATS, LL., (2007) *L'alternativa nacionalista al País Valencià durant la Transició*, Comunicació del I Encuentro de Jóvenes Investigadores en Historia Contemporánea de la AHC.
- MARTÍ, J. (2010) «Valencianistes socialistes i socialistes valencianistes. Els camins del PSPV», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 67 Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- MARTÍ, P. (2010) *Josep Tarradellas. 1899-1988*, Biblioteca de l'Esquerra Nacional, Fundació Josep Irla, Barcelona.
- MARTÍN i BERBOIS, J.P. (2010) «Els repetits intents e ressuscitar la Lliga Regionalista durant els primers anys de la Transició», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 65 Senyories i propietats*, Ed. Afers, Catarroja.

- MARTÍN RAMOS, J.L. (1989) *Història del socialismo español (1939-1977)*, 4, (Tuñon de Lara, dir.), Conjunto Editorial SA, Barcelona.
- (2012) «La izquierda obrera y la cuestión nacional durante la dictadura», dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València.
- MARTÍN i BERBOIS, J.LI., (2010) «Els repetits intents de ressuscitar la Lliga Regionalista durant els primers anys de la Transició», dins *Revista Afers 65 Senyories i propietats*, ed. Afers, Catarroja, 145-162.
- MARTÍN, J., (2007) «La polémica identidad de los valencianos: a propósito de las reformas de los Estatutos de Autonomía», dins Working Papers 258, Barcelona.
- MARTÍNEZ ALIER, J. (1975) «Contra la reconciliación», dins Cuadernos de Ruedo Ibérico, 43-45, París.
- MARTÍNEZ, F. A. (2006) «La transició política al País Valencià (1975-1982)», dins DDAA, *Història del País Valencià. Transició, democràcia i autonomia, Volum VI*, Edicions 62, Barcelona.
- MARTÍNEZ, J.A.; REIG, E.; SOLER, V.; SORRIBES, J., (1980) *Introducció a l'economia del País Valencià*, Editorial 3i4, València.
- MARTÍNEZ, F. T. (2013) *La revista Saó (1976-1987): La construcció de la premsa democràtica valencianista i de la identitat valenciana progressista*, Tesi Doctoral.
- MASSOT, J.(1992) *Els intel·lectuals mallorquins davant del franquisme*, Ed. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- MATAS, J., (1995) «Convergència Democràtica de Catalunya: un «partit de gent» i nacionalista en l'etapa de «fer govern», dins *Papers 45*, pp. 129-138.
- MATEO, J. (1986, 2n ed.) *Alacant a part*, Editorial Trest i Quatre, València.
- MATEOS, A. (1996) «Una transición dentro de la transición. Auge, unidad y «conversión de los socialistas», dins TUSELL, J. i SOTO, A. (eds.) (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.
- MAYAYO, A. (2002) *La ruptura catalana. Les eleccions del 15-J del 1977*, Editorial Afers, Catarroja-Barcelona-Palma.
- MELIÀ, J., (1967) *Els mallorquins*, Daedalus, Ciutat de Mallorca.
- MELIÀ QUES, J. (1999) *Nacionalisme i constitució. Una perspectiva balear*, Editorial Moll, Palma.
- MERCADÉ, F. (1982) *Cataluña: intelectuales políticos y cuestión nacional*, Ediciones península, Badalona.

- MEROÑO, P. (2009) *Josep Pallach. 1920-1977*, Biblioteca de l'Esquerra Nacional, Fundació Josep Irla, Barcelona.
- MESEGUER, LI. B. (1993) *Joan Fuster, assagista*, dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 99-109, València.
- MILLÁN, J.B. (1989) «Sistemas de valores y pautas de cultura política predominantes en la sociedad española (1976-1982)», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- MILLÁS, J. (2015) *Crónicas de la transición valenciana (1972-1985)*, Papers de premsa, Institució Alfons el Magnànim, València.
- MIR, G. (1981) *Els mallorquins i la modernitat*, Editorial Moll, Palma.
- MIRA, J.F. (1980) *Introducció a un país*, Editorial Tres i Quatre, València.
- (1984) *Crítica de la nació pura*, Editorial Tres i Quatre, València.
- (1987) *Punt de mira*, Editorial Tres i Quatre, València.
- (1994) «Sobre Joan Fuster, el país i la política» dins de FUSTER, J. *Un país sense política*, Ed. Bromera, València.
- (1997) *La nació dels valencians*, Editorial Tres i Quatre, València.
- MIRALLES, J. (2003) *Francesc de Borja Moll: l'home dels mots*, Editorial Moll, Palma.
- MIRALLES, J. (1993) *Joan Fuster i la cultura popular*, dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 61-64, València.
- MOLINERO, C. i YSÀS, P., (1992) *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*, Eumo Editorial, Vic. Segona edició revisada 2003.
- (2004) «El Partido del antifranquismo (1956 – 1977)», *Papeles de la FIM*, n. 22.
- (2010) *Els anys del PSUC. El partit de l'antifranquisme (1956-1981)*, Ed. L'Avenç.
- MOLL, A. (2001) *Francesc de Borja Moll. Semblança biogràfica*, Conferència pronunciada davant el Ple per AINA MOLL I MARQUÈS el dia 19 de febrer de 2001, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- MOLLÀ, D. (1978) «La immigració al País Valencià», dins *Quaderns d'Alliberament*, 2/3, Edicions La Magrana, Barcelona.
- MOLLÀ, D. i MIRA, E., (1986) *De Impura Nazione*, Editorial Tres i Quatre, València
- MOLLÀ, T. (1992) *Joan Fuster. Converses inacabades*, Tàndem Edicions, València
- (2007) *Quina política lingüística?*, Editorial Bromera, València.

- (2011) «Joan Fuster i nosaltres», en *Revista L'Espill*, núm. 39, hivern 2011, segona època, Edita Universitat de València i Tres i Quatre, València.
- MONTERO, J.R. (1989) «Los fracasos políticos y electorales de la derecha española: Alianza Popular, 1976-1987», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- (1992) «Las elecciones legislativas», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- MONZÓN, A. (1988-1989) «Societat valenciana i qüestió nacional: a propòsit de De impura natione», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, 8, Ed. Afers, Catarroja.
- MORAN, G. (1986) *Miseria y grandeza del Partido Comunista de España 1939-1985*, Editorial Planeta, Barcelona.
- MORAN, M. L. (1997) «La construcción del discurso sobre la participación en la cultura política española», Foro Internacional, El Colegio de México, vol. XXXVII, Enero Marzo, pp.126-150.
- MORENO, F., *La Transición en Alicante. Partidos, sindicatos y organizaciones ciudadanas en la provincia de Alicante durante la Transición (1974-1982)*
http://www.archivodemocracia.ua.es/index.aspidioma=_esp&s=articulos
- MOTA, F. (1999a) «Identitats col·lectives i aspiracions autonòmiques», dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans, Volum 12, Autogovern i reptes de la fi de segle, 1980-1997*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- (1999b) «Els reptes de la identitat nacional», dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans, Volum 12, Autogovern i reptes de la fi de segle, 1980-1997*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- MSC, *Endavant, òrgan del Moviment Socialista de Catalunya, 1962-1968*, Toulouse
- MULET, C. (1982) «Nacionalisme i esquerra», dins *Trellat. Crítica cultural i política*, núm. 5, Primavera 1982, Ed. El Cingle, València.
- MUÑOZ, J. (2004) «Joan Fuster, entre el compromiso y el distanciamiento», dins *Quaderns de filosofia i ciència*, 34, València.
- MUÑOZ, J. (2012) *La construcción política de la identidad española: ¿del nacionalcatolicismo al patriotismo democrático?*, Ed. Centro de Investigaciones Sociológicas, Madrid.

- MUÑOZ, G. (1982) «El nacionalisme després de les eleccions del 8 de maig», dins *L'Espill*, Primera època, núm. 16, Hivern de 1982, València.
- (1993) «Política i societat en el pensament de Joan Fuster», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 141-157, València.
- (1998) «Valerià Miralles in memoriam», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 29*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2003) «Un pensament obert», dins *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 6, 1r trimestre, Reus.
- (2012) «Joan Fuster i la industrialització valenciana: opinions, miratges i equívocs», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 71/72 Nosaltres, els valencians, 50 anys després (1962-2012)*, Ed. Afers, Catarroja.
- MUÑOZ, G. (2005) «La alternativa democrática del PSOE. Historia de la participación política del PSOE dentro de las plataformas de oposición antifranquista (1970-1977)», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.

N

- NADAL, M. (1999) «Els inicis d'una aventura intel·lectual», dins *Serra d'Or*, núm. 478, octubre, pp. 18-29.
- NADAL, M. i SANZ, B. (1996) *Tradició i modernitat en el valencianisme (1939-1983)*, ed. Tres i quatre, València.
- NINYOLES, R., (1982) «Una perspectiva de la sociologia valenciana», dins *Estructura social al País Valencià*, Diputació de València, València.
- (1993, 2n ed.) *El País Valencià a l'eix mediterrani*, Ed. L'Eixiam, València
- (ed.), (2000) *La societat valenciana: estructura social i institucional*, Bromera, València.
- NOGUERA, J.A. (1977) *Un País Valencià autònom en una Espanya democràtica*, Fernando Torres Editor, València.
- NUÑEZ SEIXAS, X.M. (1999) *Los nacionalismos en la España contemporánea (siglos XIX y XX)*, Ediciones Hipótesis, Barcelona.
- (2002) «Patriots and Democrats: On Spanish Nationalist Discourse after Franco (1975-2002)», Paper, presentat a la Universitat Pompeu Fabra.

O

OLMOS, V. (2002) «Pensar Fuster avui», dins *Revista Afers* 42/43, *Joan Fuster*. Catarroja, pp. 265-274.

P

PANIAGUA, J. (2001) «Un solo territorio y varias identidades. El trauma del nacionalismo valenciano», *Historia Social*, 40, pp. 115- 136.

— (2006) «La construcció de l'autonomia i l'hegemonia socialista (1982-1995)» dins DDAA, *Història del País Valencià. Transició, democràcia i autonomia, Volum VI*, Edicions 62, Barcelona.

PAGÈS i BLANCH, P. (dir.) (2005a) *Franquisme i repressió. La Repressió franquista als Països Catalans (1939- 1975)*. Ed. PUV, València.

— (dir.), (2005b) *La Transició democràtica als Països Catalans. Història i memòria*, Ed. PUV, València.

PALA, G., (2011), *El PSUC. L'antifranquisme i la política d'aliances a Catalunya (1956-1977)*, Ed. Base, Barcelona.

— (2013) «La batalla de las ideas. Apuntes para una historia de los intelectuales catalanes en los años sesenta», dins *Cercles. Revista d'Història Cultural* 16, 147-170.

— (2016) *Cultura clandestina. Los intelectuales del PSUC bajo el franquismo*, Comares Historia, Granada.

PARÉS, M. (1984) *La ideologia regional de la premsa espanyola*, Edicions 62, Barcelona.

PASTOR, M. (1992) «Las postrimerías del franquismo», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.

PCE, (1978) *Estatutos del Partido Comunista de España, aprobados en el 9º Congreso 19/23 abril 1978*. Apartat «Título VIII De los partidos de las nacionalidades»

— (1981), *Estatutos del Partido Comunista de España de 1981*.

PCE, Comité del País Valencià (1976) «País Valencià, la lluita per l'autonomia avui»

PECOURT, J. (2008) *Los intelectuales y la transición política. Un estudio del campo de las revistas políticas de España*, Ed. CIS, Madrid.

PELLISSER, N., MONTÓN, A. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2008), *Ser Joan fuster. 33 visions sobre l'escriptor*, ed. PUV, València.

- PÉREZ LEDESMA, M. i SIERRA, M. (eds.) (2010) *Culturas polítiques: teoria e historia*, ed. Institución Fernando el Católico, Zaragoza.
- PÉREZ MORAGÓN, F. (1980) «Premsa clandestina al País Valencià (1962-1977)», dins *Revista L'Espill*. Primera època. Primavera, Eliseu Climent Editor, València.
- (1981) «Cinc cartes de Josep Pla a Joan Fuster», dins *Revista L'Espill*. Primera època. Primera època, Estiu/Tardor, 10/11, Eliseu Climent Editor, València.
- (1993) «Joan Fuster: Notes per a una semblança», dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 27-34, València.
- (1994) «Fuster: un esquema biogràfic», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 13-25, València.
- (2002) «Alguns moments de la vida de Joan Fuster», dins *Revista Afers 42/43, Joan Fuster*. Catarroja, 2002, pp. 275-317.
- (2010) *Himnes i paraules. Misèries de la transició valenciana*, Editorial Afers, Catarroja.
- (2013) «El temps de *Nosaltres, els valencians*», dins CARBÓ, F. i PÉREZ i MORAGÓN, F. (eds.) (2013) *Sobre Nosaltres, els valencians*, PUV, València.
- PERIS, V. I SOROLLA, G. (1972) «El País Valenciano. Problemas de la revolución socialista», dins *Ruedo Ibérico, Horizonte español 1972*, núm. 2, París.
- PI DE CABANYES, O. (1989) *Repensar Catalunya. Una reflexió crítica*, Edicions 62, Barcelona.
- PICÓ, J. (1994) «Joan Fuster. Una perspectiva general», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 231-250, València.
- PICORNELL, C. (2008) «A propòsit de Joan Fuster. Per una relectura d'*Els mallorquins*», en *Diari de Balears* del dissabte 8 de novembre de 2008.
- PIQUERAS, J. A. (2006) «La cultura», dins DDAA, *Història del País Valencià. Transició, democràcia i autonomia, Volum VI*, Edicions 62, Barcelona.
- PITARCH, V. (1984a) *Reflexió crítica sobre la llei d'Us i Ensenyament del valencià*, Ed. Tres i Quatre, València.
- (1984b) «El català al País Valencià: retracció i resistència», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Estudi General, Girona.
- (2002) «Joan Fuster, d'esquena als polítics», dins *Revista Afers 42/43, Joan Fuster*. Catarroja, pp. 489-503.
- PLA, X. (2007) *Simenon i la connexió catalana*, Edicions 3 i 4, València.

- POBLET, F. (2004) «Nacionalistes d'Esquerra (1979-1984)», dins *Nacionalistes d'Esquerra. 1979-1984*, Fundació Josep Irla, Barcelona.
- PONS, D. (2006) *El jonc i l'aritja. País, cultura, política*, Lleonard Muntaner Editor, Palma.
- PONS, P.A. (2009) *La vida, el temps, el món: sis dies de conversa amb Joan F. Mira*, PUUV, València.
- PRATS, M. (1993) «Joan Fuster, historiador de la llengua», dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 43-47, València.
- PRATS MAHIQUES, Ll., (2008) «La Unió Democràtica del País Valencià i la qüestió nacional» dins DDAA *Vida amunt, nacions amunt. Pensar el País Valencià en temps de globalització*, ed. Universitat de València, València, pp. 335-350.
- (2010) «Nació, Transició i democràcia cristiana. La UDPV entre els anys 1974 i 1978», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament, núm 67, Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- PSAN (1969), *Declaració Política de Principis*, Ed. PSAN.
- (1976), *Declaració Política de Principis*, Ed. PSAN.
- PSC, (1976) *Documents aprovats en el Congrés constituent del PSC*, Ed. PSC.
- (1977) *Programa electoral i de govern eleccions*, PSC.
- (1980) *Programa de govern socialista per a la Catalunya nova*, PSC.
- (1982) *Manifest del PSC per a les eleccions generals de 1982*, PSC.
- (1984) *Programa de govern. Perquè hi guanyem tots*, PSC.
- (1986) *El millor camí per a Catalunya, un projecte de futur. Manifest del PSC per a les eleccions generals de 1986*, PSC.
- (1988) *Programa de govern. El futur de Catalunya*, PSC.
- (1989) *Manifest electoral. Espanya en progrés, Catalunya en progrés*, PSC.
- (1992) *Eleccions al Parlament de Catalunya 1992. Programa de govern*, PSC.
- (2008) *PSC: 30 anys de socialisme català*, Ed. Fundació Rafael Campalans, Barcelona.
- (2011) *PSC (Reagrupament). L'opció socialdemòcrata catalana (1974-1978)*, Ed. Fundació Rafael Campalans, Barcelona.
- PSI (1976) *Una alternativa política per a les Illes (Document d'ús i discussió interns)*.
- PSM, (1977-1985) *Revista Mallorca Socialista*, Palma.
- (1988-1992) *Revista Mallorca Socialista*, Palma.
- (1977) *Document III Assemblea, 17 de desembre*.

- (1978) *Informe polític d'1 de maig de 1978.*
- (1979) *Projecte d'Estatut d'Autonomia per a les Illes de Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera.*
- (1981a) *La política del partit socialista de Mallorca (Viè Congrés).*
- (1981b) *Estatut nacional de les Illes.*
- (1984) *Ponència política presentada al VIIè Congrés del PSM.*
- (1985) *Ponència del Partit Socialista de Mallorca per al VIIIè Congrés.*
- (1988) *Resolucions del 9è Congrés Nacional, 21 i 22 de maig de 1988. Facem l'Alternativa.*
- PSOE, (1977) *Programa electoral elecciones de 1977.*
- (1979) *Programa electoral elecciones municipales de 1979.*
- (1982) *Programa electoral elecciones de 1982.*
- PSPV-PSOE (1991) *PSOE, decisión de futuro. Programa autonómico 1991.*
- PSUC, (1960-1992), *Revista Nous Horitzons*, PSUC, Barcelona
- (1976) PSUC: *Una proposta democràtica i socialista per a Catalunya*, Ed. Avance, Barcelona.
- (1976) PSUC: *per Catalunya, la democràcia i el socialisme*, Ed., L'Avenç, Barcelona.
- PUELLO, M. (1993) «Una visió de *Nosaltres, els valencians*, des de la Catalunya de Ponent», dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 69-71, València.
- PUJOL, E. (2002) «Joan Fuster, símbol de la represa nacionalitzadora dels anys cinquanta», dins *Revista Afers 42/43, Joan Fuster*. Catarroja, pp. 347-360.
- PUJOL, J., (1980) *Construir Catalunya*, Pòrtic, Barcelona.
- (1988) *El pensament polític de Jordi Pujol (1980-1987). La possibilitat d'una lectura nova i intencionada de les paraules del president de la Generalitat*, Planeta, Barcelona.
- (2006) *Idees i records. Principals eixos del pensament polític del president Pujol*, Ed. Galàxia Gutenberg, Cercle de lectors, Barcelona.
- (2007) *Memòries. Història d'una convicció (1930-1980)*, Proa, Barcelona.
- (2009) *Memòries. Temps de construir (1980-1993)*, Proa, Barcelona.
- (2012) *Memòries. De la bonança a un repte nou (1993-2011)*, Proa, Barcelona.

Q

QUADERNS D'ALLIBERAMENT (1977) , 1, *Qüestió nacional i lluita de classes*, Edicions La Magrana, Barcelona.

— (1978), 2/3, *La immigració als Països Catalans*, Edicions La Magrana, Barcelona.

— (1982), 7, *L'esquerra nacionalista avui*, Edicions La Magrana, Barcelona.

— (1984) *La llengua d'un poble*, Edicions La Magrana, Barcelona.

QUINTANA, J.M. (1977) *Els menorquins i l'autonomia*, Editorial Moll, Palma.

R

RAGA, V. (2002) «L'originalitat de Joan Fuster», *Revista Afers* 42/43, *Joan Fuster*. Catarroja, pp. 505-513.

RAIMON, (1964) «La Columna de Raimon», *Revista Destino* del 23 de maig de 1964, n° 1398, pàgina 59.

RAMIRO, L. (2000) «Entre la coalición y el partido: la evolución del modelo organizativo de Izquierda Unida», *Revista Española de Ciencia Política*, Vol. 1, núm. 2, abril 2000, pp. 237-268.

RAMOS, V. (1981) *De Albiñana a Monsonís. Agonía del pueblo valenciano*, Ediciones Novecientos, Valencia.

REGUANT, J.M. (1983) *Home lliure, Terra Lliure. Reflexió per a una alternativa*, Antoni Picazo Editor, Barcelona.

RIBÓ, R. (1977) *Sobre el fet nacional. Catalunya; Països Catalans; Estat Espanyol*, Ed. Avance, Col·lectiu Avenç, Barcelona.

RICO i GARCIA, A., (2007) *Política i nació en l'obra de Joan Fuster: de Nosaltres, els valencians a la Transició (1962-1975)*, tesina de llicenciatura, Universitat de Girona. Inèdit.

— (2009a) «Cròniques del passat: Joan Fuster i la Novelda de 1960», *Betània* núm. 56, Novelda.

— (2009b) «País, identitat i nació en l'obra de Joan Fuster: el cas de les terres del Vinalopó», *Revista del Vinalopó* 12, ed. Centre d'Estudis Locals del Vinalopó, Petrer.

— (2010a) «El diàleg inacabat entre Vicens Vives i Joan Fuster» dins *Revista L'Espill* núm. 34, primavera 2010, Ed. PUV i Tres i Quatre, València.

- (2010b) «Nació i transició. El cas valencià vist des del Principat», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm 67, *Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2012a) «*Nosaltres, els valencians* i la seua influència en l'ideari dels partits polítics (1962-1977)», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm 71/72 *Nosaltres, els valencians 50 anys després*, Ed. Afers, Catarroja.
- (2012b) «Entre l'essència i l'opinió. El paper de la història en l'obra de Joan Fuster», dins *Eines* hivern de 2012, Fundació Josep Irla, Barcelona.
- (2013) *No tots els mals vénen d'Almansa. Una revisió crítica de la construcció dels Països Catalans*, Edicions el Jonc, Lleida.
- (2014) «D'esquerres i valencianistes. Els casos de l'EUPV i l'AEPV durant la transició (1977-1982)», dins *Revista Afers. Fulls de recerca i pensament*, núm 79, *De país a comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Ed. Afers, Catarroja.
- (editor), (2017) *El pensament i l'acció. De Marx a Gramsci en Joan Fuster*, Edicions el Jonc, Lleida. Llibre col·lectiu amb Ferran Archilés, Jaume Lloret, Joaquim Carlos Noguera i Giaime Pala.
- RIERA, V. (1989) «Nació única, malgrat el repoblament», dins *Serra d'Or* núm. 356, juliol/agost.
- RIERA, A. (1994) *Apunt sobre l'escepticisme de Joan Fuster*, dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 125-140, València.
- RIERA, I. (1988) «Joan Fuster contra la claustrofòbia», dins *Serra d'Or*, núm. 342, abril.
- RIPOLL DOMÈNECH, F. (2002) «El món cultural valencianista a la València dels primers anys de la postguerra», dins *Revista Afers* 42/43, *Joan Fuster*. Catarroja, pp. 319-346.
- (2010) *Valencianistes en la postguerra. Estratègies de supervivència i de reproducció cultural (1939-1951)*, Ed. Afers, Carroja-Barcelona.
- ROCA, M. (1982) *Per què no? Una proposta catalana per a la modernització de l'estat*, Editorial Pòrtic, Barcelona.
- RODRÍGUEZ IBÁÑEZ, J.E. (1987) *Después de una dictadura: cultura autoritaria y transición política en España*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid.
- RODRÍGUEZ-FLORES, V. (2010), «L'esquerra radical en la Transició valenciana», dins *Afers, fulls de recerca i pensament* 67 *Transició política i qüestió nacional al País Valencià*, Ed. Afers, Catarroja.

- (2012) «PSOE, PCE e identidad nacional en la construcción democrática», dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València.
- (2014), «El estado federal en el PSOE: de Suresnes a los pactos autonómicos», en *Naciones y Estado. La cuestión española*, PUV, València.
- ROIG, J. (1966) «Veinticinco años de movimiento nacional en Cataluña», dins *Cuadernos de Ruedo Ibérico*, Suplemento 1966, Tomo II, París.
- ROVIRA, M. (2005) «La memòria de la transició, una herència del franquisme?», dins *Actes del Congrés La Transició de la dictadura franquista a la democràcia, Barcelona, 20, 21 i 22 d'octubre de 2005*, Centre d'Estudis sobre les èpoques franquista i democràtica, Barcelona.
- (2011) *Les memòries de la Transició. Un exercici de personalització de la història*, Tesi Doctoral, a la xarxa.
- RUA, J.M. (2007) «Quan tot estava per fer. Invenció, record i oblit sobre la Transició política espanyola», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 56 Història i memòria del segle XX*, Ed. Afers, Catarroja.
- RUBIRALTA, F., (1988), *Orígens i desenvolupament del PSAN (1969-1974)*, La Magrana, Barcelona.
- (1997) *El nuevo nacionalismo radical. Los casos gallego, catalán y vasco (1959-1973)*, Ed. Gakoa, Donostia.
- RUEDA, J.C. (2013) «Una utopia retrospectiva? Memòria i nació en el documental sobre la Transició democràtica», dins *Afers, fulls de recerca i pensament 75, Identitats nacionals a l'Estat espanyol. El cinema i la televisió*, Ed. Afers, Catarroja.

S

- SÁNCHEZ-PRIETO, J.M., (2008) *Historia y generaciones: la cultura política de 1978 en cuestión*, dins Colección Mediterráneo Económico: «Modernidad, crisis y globalización: problemas de política y cultura, núm. 14, Ed. Cajamar.
- SANCHEZ, J. (1999) «La Crida a la Solidaritat», dins *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans, Volum 12, Autogovern i reptes de la fi de segle, 1980-1997*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- SANTACANA, C. (2000) *El Franquisme i els catalans: els informes del Consejo Nacional del Movimiento, 1962-1971*, Editorial Afers, Catarroja.

- (2014), *Josep Tarradellas: l'exili 1: 1939-1954*, [Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Poblet], edició a cura de Ton Barnils i Montserrat Catalán, Editorial Dau, Barcelona.
- (2015), *Josep Tarradellas: l'exili 2: 1954-1977*, [Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià, Poblet], edició a cura de Ton Barnils i Montserrat Catalán, Editorial Dau, Barcelona.
- SANTACREU J.M. i GARCÍA, M. (2002) *La transició democràtica al País Valencià*, La Xara Edicions, Simat de la Valldigna.
- SANZ, J., (1982) *La cara secreta de la política valenciana. De la predemocràcia al estatuto de Benicàssim*, Ed. Fernando Torres, València.
- SANZ, B., (1990) *Sociologia y política del socialismo valenciano, 1939-1989*, Edicions Alfons el Magnànim, Institució valenciana d'estudis i investigació, València.
- (1999) «La radicalización del movimiento universitario, 1968-1975. La proliferación de partidos políticos», dins *Memòria del antifranquisme. La Universidad de Valencia bajo el franquismo, 1939-1975*, Universitat de València, València.
- SANZ, B. i ROMEU, F. (Eds.) (2006) *Memòria històrica de la Transició y la democràcia valenciana*, Fundació Jaime Vera i Universitat de València, València.
- SANZ, B. I FELIP, J. M., (2006) *La construcción política de la Comunitat Valenciana*, Institució Alfons el Magnànim-Diputació de València, València.
- SAZ, I. (2012) «Visiones de la patria entre la dictadura y la democracia», dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València.
- SENSO, C. (2014) «Parlaments de paper. *Valencia Semanal* i la Transició a la democràcia al País Valencià», dins *Revista Afers*, fulls de recerca i pensament 79, *De país a Comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Catarroja.
- SEPÚLVEDA, I. (1996) «La eclosión nacionalista: regionalismo, nacionalidades y autonomías», dins TUSELL, J. i SOTO, A. (eds.) (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.
- SERRA, X., (2009) *Biografies parcials. Els 70 al País Valencià*, Editorials Afers, Catarroja.
- (2011) *Biografies parcials. Nascuts abans de la guerra*, Editorial Afers, Catarroja
- (2013) *La tertúlia de Joan Fuster*, Editorial Afers, Catarroja.
- (2015) *Biografies parcials. L'època crítica*, Editorial Afers, Catarroja.
- SERRAHIMA, M., (1969), *Realitat de Catalunya*, Edicions Proa, Barcelona.

- SIMBOR, V. (1988) «L'Espill: 25 números al servei del País Valencià», dins Serra d'Or, núm. 341, març.
- (1994) «La Renaixença segons Fuster», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 335-354, València.
- (2012) *Joan Fuster: el projecte de normalització del circuit literari*, PUV, València.
- SIMÓ, I.-C. i SOLÉ I SABATÉ, J.M. (1975) «Pierre Vilar: Sí als Països Catalans», en *Canigó*, núm. 400, (7 juny 1975), pàg. 6-8.
- SINTES, M., (2001) *Què pensa Ernest Lluch. Entrevistat per Marçal Sintes*, Editorial Proa, Barcelona.
- SIRERA, J. Ll., (1995) *Història de la literatura valenciana*, Edicions Alfons el Magnànim, València.
- SIRINELLI, J.F. i VIGNE, É. (1992) «Introduction Des cultures politiques», Jean-Francois Sirinelli (dir), *Histoire des droites en France*, Cultures, T. II, Paris, Gallimard.
- SISÈ, P. (1978) *Raons d'identitat al País valencià. Pèls i senyals*, Edicions 3i4, València.
- SOBREQUÉS, J. (2010) *L'Estatut de la Transició. L'Estatut de Sau (1978-1979)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.
- SOLÀ, J. (1993) «L'actitud lingüística de Joan Fuster», dins *Homenatge Universitari a Joan Fuster*, Universitat de València, pp. 79-86, València.
- SOLÉ-TURA, J. (1985) *Nacionalidades y nacionalismos en España. Autonomías. Federalismo. Autodeterminación*, Alianza Editorial, Madrid.
- SOLER, V. (1994) «L'economia en Nosaltres, els valencians», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, pp. 285-303, València, 1994.
- SOLVES, J., (2003) *El pensament nacionalista valencià. Una discussió sobre la identitat*, Denes Editorial, Paiporta.
- SOTO, A. (2012) «Ni modélica ni fracasada. La transició a la democràcia en España», dins *Índice Histórico Español*, Universitat de Barcelona, Barcelona.

T

- TEBAR HURTADO, J. (1998) «Una societat cada cop més conflictiva», dins Carme Molinero i Pere Ysàs (dirs.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans, volum 11: De la dictadura a la democràcia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 200-215.

- TEZANOS, J.F. (1989a) «La crisis del franquismo y la transición democrática en España», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- (1989b) «Modernización y cambio social en España», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- (1989c) «Continuidad y cambio en el socialismo español: El PSOE durante la transición democrática», dins TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- TEZANOS, J.F., COTARELO, R. i DE BLAS, A. (eds.) (1989) *La transición democrática española*, Editorial Sistema, Madrid.
- TERMES, J. (1976) «Problemas de interpretación del nacionalismo catalán. Guión y debate», dins *Cuadernos Ruedo Ibérico, Segunda época*, enero-abril, París.
- TORMO, J. (2014) «Catalanisme i anticatalanisme en Manuel Broseta Pont. Una neutralitat calculada» dins Revista Afers, fulls de recerca i pensament 79, *De país a Comunitat. Valencianisme polític i regionalisme*, Catarroja.
- TORRES, X. (2001) «La historiografía de les nacions abans del nacionalisme (i després de Gellner i Hobsbawm)», *Manuscrits 19*, pp. 21-42.
- TUSELL, J., (1990), *La transición española a la democracia*, Madrid, Historia 16
- (1996) «La transición política: un planteamiento metodológico y algunas cuestiones decisivas», dins TUSELL, J. i SOTO, A. (eds.) (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.
- (2007) *La transición a la democracia (España, 1975-1982)*, Espasa, Barcelona
- TUSELL, J. i SOTO, A. (eds.) (1996) *Historia de la transición, 1975-1986*, Alianza Universidad, Madrid.

U

- UPV, (1985a) *Unitat*, butlletí informatiu d'UPV, núm. 0, gener.
- (1985b) *UPV, les eleccions i les propostes de convergència*. 6 de maig de 1985, document intern.
- (1986a) Dossier *UPV, II Conferència, ponència «Cultura»*, gener de 1986.
- (1986b) *Informe del Consell Polític. «Esmenes i texts de Síntesi»*, gener de 1986.
- (1986c) *La Unitat, la força necessària*. UPV, abril de 1986.
- (1988) *III Conferència de la UPV*, València 2-3 de juliol de 1988.

- (1990a) *Quarta Conferència. El nacionalisme: base per a l'actuació d'UPV (Esmena a la totalitat)*, Assemblea d'Almussafes, març de 1990.
- (1990b) *Documents, ponències i resolucions de les conferències d'UPV. Recull publicat amb motiu de la Quarta Conferència*, València, maig de 1990.
- (1991) *Programa polític eleccions autonòmiques de maig de 1991 (bilingüe)*.

V

- VALLÉS, J. M. (1992) «La política autonómica como reforma institucional», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- VENTURA, V., (1982) «Socialisme i qüestió nacional al País Valencià», dins DDAA, *L'esquerra nacionalista avui*, Ed. La Magrana, Quaderns d'Alliberament.
- (1982) «Notes sobre Joan Fuster i la política», dins Revista L'Espill, 15, primera època, Tardor 1982, Ed. Tres i Quatre, València.
 - (1983) «Qui tem Joan Fuster», dins diari *Avui*, 13 d'agost de 1983, pàgines 7-8
 - (1983) «Reestrena amb nous personatges», dins diari *Avui*, 25 d'agost de 1983, pàgina 7.
 - (1992) «Fuster sense Fuster», dins dossier «Joan Fuster, mestratge perdurable», en *Serra d'Or*, núm. 395, novembre 1992.
 - (1994) «Fuster, clar i distint», dins *Homenatge a Joan Fuster*, Generalitat Valenciana, València
- VIADÉL, F. (2009) , «*No mos fareu catalans*». *Història inacabada del blaverisme*, Ed. PUV, Sueca.
- (2012) *Valencianisme, l'aportació positiva. Cultura i política al País Valencià (1962-2012)*, PUV, València.
- VICENS VIVES, J. (1960) *Presència valenciana*, dins la Revista *Serra d'Or* de maig, pp. 6-7.
- (1995) *Notícia de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona.
- VICIANO, P. (2002) *La nació de Fuster. Revisions i persistències*, dins Revista Afers 42/43, Joan Fuster. Catarroja, pp. 473-487.
- (2004) «Pierre Vilar i el País Valencià: un apunt provisional», dins Revista *L'Espill*, número 18, València.
 - (2012) *De Llorente a Marx. Estudis sobre l'obra cívica de Joan Fuster*, Ed. PUV, València.

- (2012) «Joan Fuster: una obra cívica entre la història i la política», dins MARTÍ, A. i ROSELL, T. (eds.) (2012) *Joan Fuster. Figura de temps*, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- VILAS, J. (1992) «La organización territorial del Estado», dins COTARELO, R. (compilador) (1992) *Transición política y consolidación democrática. España (1975-1986)*, CIS, Madrid.
- VILAR, S. (1976) *La oposición a la dictadura. Protagonistas de la España democrática*, Ayma, Barcelona.
- (1982) *Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol*, Editorial Curial, Barcelona.
- VILANO, F., (1998) «El naixement de l'Assemblea de Catalunya», dins *Història, política, Societat i cultura als Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, vòl. 11, pp. 234-235.
- VILANOVA, F. (1998) «El Congrés de Cultura Catalana», dins *Història. Política, Societat i Cultura dels Països Catalans. De la dictadura a la democràcia, 1960-1980*, ed. Enciclopèdia Catalana, vol. 11, Barcelona.
- VILANOVA I VILA-ABADAL, F. (1998) *L'extensió de l'antifranquisme*, dins Carme Molinero i Pere Ysàs (dirs.), *Història, Política, Societat i Cultura dels Països Catalans, volum 11: De la dictadura a la democràcia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, pp. 218-233.
- VILAR, P. (1981) *Estat, nació, socialisme. Estudis sobre el cas espanyol*. Ed. Curial, Barcelona.

X

- XAMBÓ, R. (1989), «Els intel·lectuals al País Valencià. De la consciència crítica a la dispersió», dins III Jornades. El nacionalisme català a la fi del segle XX, Revista de Catalunya, Barcelona.
- (1992): «Los medios de comunicación social», a M. García Ferrando (ed.): *La sociedad valenciana de los noventa*, València, IAM.
- (1996) *El sistema comunicatiu valencià. Tesi doctoral*, Universitat de València, València.

Y

- YSÀS SOLANES, P., (1997) *La transició a Catalunya i Espanya*, Barcelona, L'Avenç.

- (ed.) (2004) *Disidencia y subversión: la lucha del régimen franquista por su supervivencia, 1960-1975*, Crítica, Barcelona.
- (2012) «Construcción democrática y construcción nacional en Cataluña», dins SAZ, I. i ARCHILÉS, F. (eds.) (2012) *La nación de los españoles. Discursos y prácticas del nacionalismo español en la época contemporánea*, PUV, València.

DIARIS, REVISTES i PUBLICACIONS PERIÒDIQUES:

Diari *Avui*, de 1976 a 1993.

Diari *El País*, de 1977 a 1993.

Diari *El Punt*, de 1979 a 1993.

Diari *La Vanguardia*, de 1960 a 1993.

Diari *Las Provincias*, de 1960 a 1993.

Diari *Levante*, de 1960 a 1993.

Gorg Revista Bibliogràfica, juny de 1969 a abril de 1972.

Periòdic *Mallorca Socialista*, de 1977 a 1993 (primera, segona i tercera època).

Revista *Argument l'estel*, de 1974 a 1979.

Revista *Canigó*, de del núm. 365 (1974) al núm. 805 (1983).

Revista *Endavant*, de 1960 a 1968.

Revista *Nous Horitzons*, de 1961 a 1993.

Revista *Taula de Canvi*, de 1974 a 1981.

Revista *Treball*, de 1959 a 1985.

Revista *Trellat. Crítica cultural i política*, de 1980 a 1983.

Revista *Serra d'Or*, de 1960 a 1993.

Setmanari *Destino*, de 1960 a 1980.

Setmanari *El Temps*, de 1984 a 2017.

Valencia Semanal, de desembre de 1977 a juliol de 1980.

ENTREVISTES:

Entrevista a Carmel Navarro el 28 de desembre de 2012.

Entrevista a Antoni Marimon a Son Sardina (Mallorca) el 6 d'agost de 2013.

Entrevista a Damià Pons a Campanet (Mallorca) el 9 d'agost de 2013.

Entrevista a Gustau Muñoz, diferents dies per correu electrònic, 2014.

Entrevista a Vicent Pitarch, diferents dies per correu electrònic, 2014.

Entrevista a Josep Lluís Albiñana, diferents dies per correu electrònic, 2015.

Entrevista a Toni Mollà, per correu electrònic, 2015.

Entrevista Josep Guia, per correu electrònic, 2015.

Entrevista a Joan Lerma, per correu electrònic, 2015.

Entrevista a Rafael Ribó, per correu electrònic, 2015.

Entrevista a Josep Lluís Carod-Rovira, per correu electrònic, 2016.

Altres persones consultades han estat Manuel Alcaraz, Jaume Lloret i Carles Castellanos.

ARXIUS, BIBLIOTEQUES I HEMEROTEQUES

Arxiu de la Democràcia, Universitat d'Alacant.

Arxiu Municipal de Girona.

Arxiu del Regne de Mallorca, Palma.

Arxiu del Partit Socialista de Mallorca, Palma.

Arxiu personal de José Beviá cedit a l'Arxiu de la Democràcia, Universitat d'Alacant.

Biblioteca Can Sales, Palma.

Biblioteca Central de la Universitat d'Alacant, Alacant.

Biblioteca Carles Rahola de Girona, Girona.

Biblioteca Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, Girona.

Biblioteca Facultat d'Història de la Universitat de València, València.

Biblioteca Municipal Jorge Juan, Novelda.

Biblioteca Municipal Salvador Allende, Girona.

Biblioteca Municipal Ernest Lluch, Girona.

Biblioteca de Catalunya, Barcelona.

Fons Bibliogràfic Llorenç Prats, Universitat de Girona.

Fons Bibliogràfic Pierre Vilar, Universitat de Girona.

Fons Joan Fuster, Biblioteca de Catalunya.

Hemeroteca digital de *La Vanguardia*.

Hemeroteca digital de *El País*.

Hemeroteca digital de l'Ajuntament de Girona.

Hemeroteca digital de *Números Suelos*.

Hemeroteca digital de *Espai Joan Fuster de Sueca*.

Hemeroteca Facultat de Lletres de la Universitat de Girona, Girona.

Xarxa Digital de Biblioteques Públiques de Catalunya.

MATERIAL AUDIOVISUAL

MONTÓN, A. (2004) *Del roig al blau. La transició valenciana*, Taller d'audiovisuals de la Universitat de València.

PELLISSER, N.; MONTÓN, A; PÉREZ I MORAGÓN, F, (2009) *Ser Joan Fuster*, documental, Taller d'audiovisuals de la Universitat de València.

ROIG, M. (1977) «Entrevista a Joan Fuster», dins del programa Personatges de TVE. A internet: <https://www.youtube.com/watch?v=KbzobJn9nrw>

TVE, (1983) Programa «El País Valenciano de Joan Fuster» de TVE. A internet: <https://www.youtube.com/watch?v=KbzobJn9nrw>